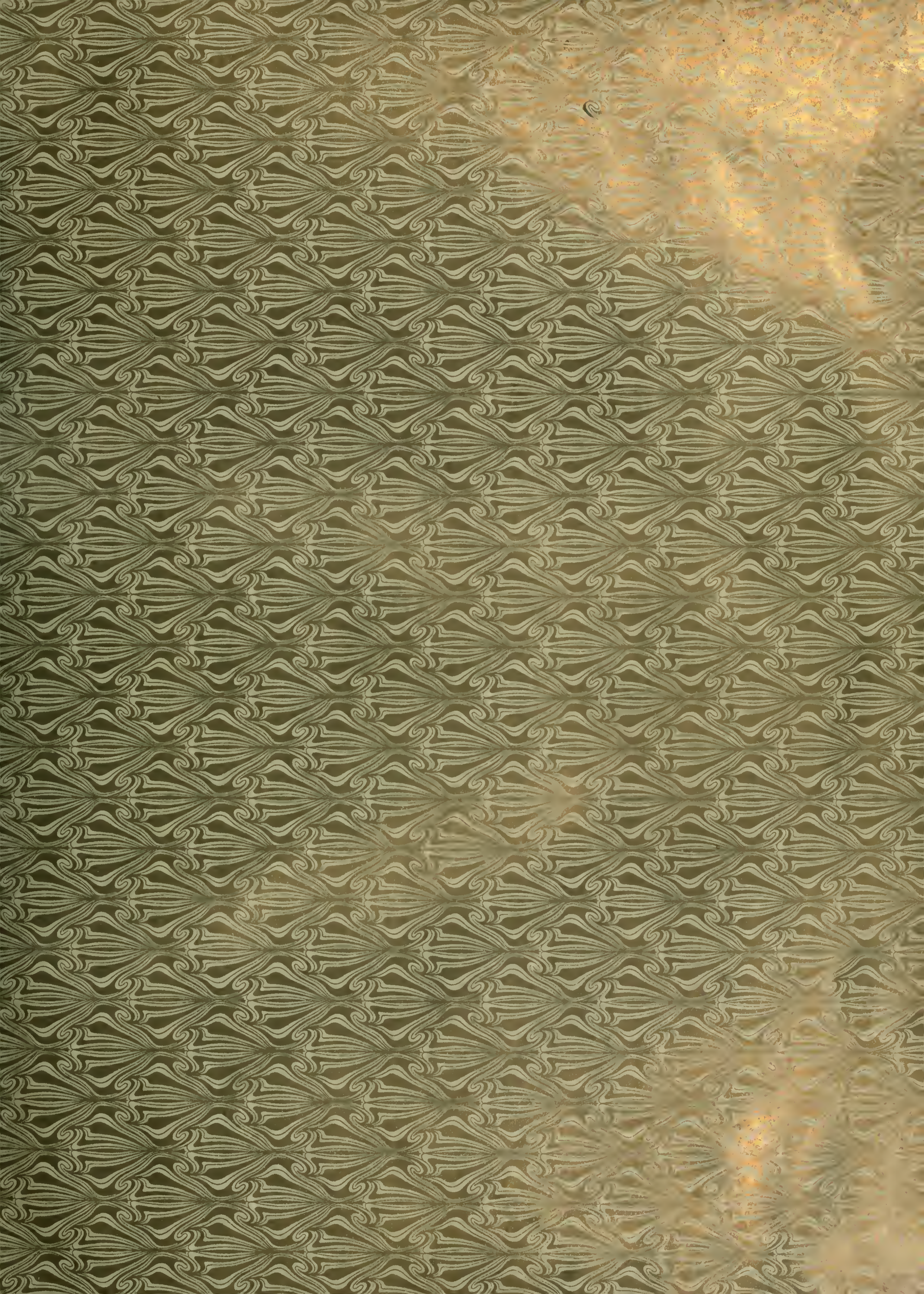

A KATHOLIKUS MAGYARORSZÁG 1001 - 1901

XIII. LEÓ PÁPA.

A KATHOLIKUS MAGYARORSZÁG

A MAGYAROK MEGTÉRÉSÉNEK

ÉS

A MAGYAR KIRÁLYSÁG MEGALAPITÁSÁNAK

KILENCSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

SZERKESZTETTÉK

DR. KISS JÁNOS
A PÁPA Ő SZENTSÉGE HÁZI FŐPAPJA,
EGYETEMI TANÁR

DR. SZIKLAY JÁNOS
A «PRO ECCLESIA ET PONTIFICE» PÁPAI RENDJEL TULAJDONOSA,
SZERKESZTŐ

AZ ESZTERGOM-FŐEGYHÁZMEGYEI HATÓSÁG ENGEDELMÉVEL

38 műlappal, 1300 szövegbe nyomott képpel és 2 térképpel

I. KÖTET

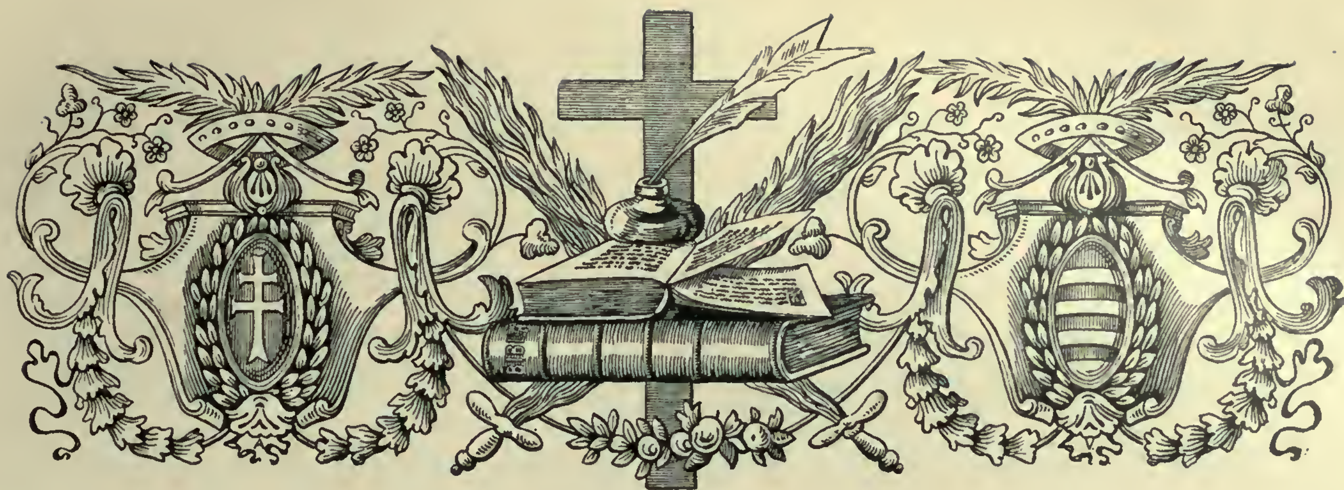

BUDAPEST

KÉSZÜLT A STEPHANEUM NYOMTATÓ MŰINTÉZETBEN

1902.

BX
1511
K5
köt. 1
LIBRARY
APR 28 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

ELŐSZÓ.

Ezernyolcszázkilencvenhatban nagy lelkesedéssel ünnepeltük ezredik évfordulóját annak, hogy vitéz őseink karddal megszerezték nekünk ezt a drága hont.

Ámde országunk bíboros hercegprímása már akkor figyelmeztetett arra, hogy ha kard szerzette is, de kétségtelenül a kereszt, a kinyilatkoztatott igaz vallás és az azt őrző katholikus egyház tartotta azt fönn napjainkig. Azért az ezredévi ünnepségek természetszerű, szükségképes befejezése volt az, amidőn 1900-ban a magyarok kereszténynyé lételének kilencszázados emlékét ünnepeltük.

De a bölcs és jóságos Gondviselés úgy intézte, hogy édes hazánk, amikor a keresztet életelvéül fogadja, ugyanakkor a kereszténység közös atyjától, a római pápától kereszttel diszesített koronát is kapjon, hogy mint keresztény királyság bizalommal önmaga iránt s tekintélylyel mások előtt fejlődjék s teljesítse hivatását, mely abban áll, hogy az európai keresztény művelődést megvédelmezze s kelet felé terjeszsze e művelődés áldásait.

Ennek a két ténynek: a kereszténység fölvételének és a keresztény magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulóját ünnepelte hazánk 1900-ban.

Az alkalom nagyszerűsége hangosan követelte, hogy emlékére alkossunk egy oly művet, mely számot ad a kilencszázados multról s ecseteli a századok alatt tett fejlődés eredményeit, illetve nagyrészt, fájdalom, csak maradványait: a mai állapotot.

Ennek a fölfogásunknak eredménye a jelen munka, melyben a kilencszáz év előtt keresztényné és katholikussá lett Magyarország multját és jelenét kivántuk ismertetni, emlékéül a multnak, hevülésül a jelen katholikus magyarjainak s okulásul a jövőre.

Művünket három részre osztottuk. Az első a katholikus egyház történetét Magyarországon, tehát a katholikus Magyarország történetét nyujtja, a kereszténység magyarhoni kezdetétől 1901-ig, mivel mi a történeti kutatás újabb bizonyságai értelmében Szent István koronázási évéül 1001-et tartjuk, következéskép a kilencszázados évfordulót 1901-ben látjuk. A második rész külön tárgyalja az egyes művelődési tényezők: oktatás, nevelés, irodalom és művészetek történetét. Sokszor

*

fölhangzott már az a kivánság, hogy egybefoglaltassék a mindent átjáró, mindent igazgató katholikus életelvnek hatása Magyarország művelődésére, tehát a katholicizmus szerepe a magyarországi összes művelődési tényezőkben: a népoktatásban, a közép- és felső oktatásban, az irodalomban a művészet minden ágában s a társadalmi tevékenységben. Ezt akartuk a második részben nyujtani: katholikus magyar művelődéstörténelmet. Végül a harmadik részben a magyarországi katholikus egyház mostani állapotát és kormányzását tüntettük föl, hozzáadva a jövő fejlődésre irányuló önkormányzati tervezést. A két első rész tehát a mult emléke, a harmadik a jelen tanubizonysága és a jövő reménye.

Művünk megírásához közreműködésre fölkértük leghivatottabb erőinket. A fölkértek a legkészségesebben vállalkoztak a munkára s tudásukkal és lelkesedésükkel hozzájárultak a munka mennél tökéletesebb megalkotásához. Mi mint szerkesztők nagy köszönetet mondunk nekik s nem kételkedünk, hogy az olvasóközönség is nagy hálával lesz irántuk. Munkatársaink nevét az általános tartalomjegyzéknél tüntettük föl. Amely cikknél a szerzőt nem jeleztük, az a szerkesztőség munkája. A második és harmadik rész egyes tárgyait szerettük volna bővebb kidolgozásban nyujtani, de ezt a mű előre megállapított keretei nem engedték, miért is több munkatársunk igen becses dolgozatát jelentősen rövidítenünk kellett. A munka így is csaknem másfél akkora lett, mint terveztük.

Nagy köszönettel tartozunk még különösen dr. Ortvay Tivadar apát, akadémiai tag és jogakadémiai tanár úrnak, ki az első részt átnézni s művünk részére a magyarországi katholikus egyház XIV-ik századbeli és jelenkori térképeit átengedni sziveskedett; dr. Karácsonyi János akadémiai tag és biharpüspökii plébános úrnak, ki a horvátországi részt átnézte; valamint mindazoknak, akik fölvilágosítással, útbaigazítással segítségünkre voltak.

Ugy a dicső mult, mint a jelen állapot adatait képekben is igyekeztünk föltüntetni. Ebbeli törekvésünkben nagyban támogattak: a műemlékek országos bizottságának nagyérdemű elnöksége, továbbá egyes művészek és magánosok, kik a rájuk bízott templomok s egyéb műalkotások képét vagy a magok arcképét átengedni sziveskedtek. Fogadják mindannyian legforróbb köszönetünket.

Tényleg sokkal több képet nyujtunk, mint amennyit igértünk, bizonyos tekintetben mégsem tudtuk elérni a szándékolt teljességet. Nevezetesen, mert a mű hivatva van az 1901-iki állapotot föltüntetni s annak emléke lenni, óhajtottuk az összes káptalani tagok, apátok és prépostok arcképét adni s e célból az illetőket, ismételt ízben is, fölkértük. Mélyen fájlaljuk, hogy kérésünk sok jelesünknél nem nyert meghallgattatást, minek következtében képcsarnokunk hiányos maradt. Némely templom s más alkotás képe is ily okból hiányzik.

A Szent István korabeli bizanci bekötési táblával is azt a kort akartuk jelezni, melybe lelkünk lendülettel, örömmel, büszkén visszaszárnyal.

Vajha munkálkodásunk eredménye, a kész mű, megfelelne a fönnebbiekben ismertetett szándékunknak! Vajha művünk legalább némikép méltó emléke lenne a katholikus Magyarország multjának és jelenének!

Budapest, 1901 a Magyarok Nagyasszonyának ünnepén.

Dr. Kiss János,
Dr. Sziklay János.

TARTALOMJEGYZÉK.

A szerzők jelzésével. — Amely cikknél a szerzőt nem jelezzük, az a szerkesztőség munkája. — Az első kötet a mű I. és II. részét, a második kötet a III. részt tartalmazza.

I. RÉSZ.

A római katholikus egyház története Magyarországban.

Az egészet irta : dr. SZIKLAY JÁNOS.

ELSŐ FEJEZET.

A keresztény egyház alapítása és megszilárdítása. Gejza fejedelemtől szent László haláláig, 1095-ig.

MÁSODIK FEJEZET.

Az egyházi hatalomnak és közjogi tekintélyének kifejlődése. Kálmántól az Árpádok kihaltáig. 1096—1301.

HARMADIK FEJEZET.

Magyarország az egyházszakadás alatt. Az Anjouk és Zsigmond országlása a bázeli zsinatig. 1301—1418.

NEGYEDIK FEJEZET.

Magyarország és az egyház küzdelme az ozmán hódítás ellen.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A török hódítás és a reformáció terjedése. I. Ferdinánd uralkodásától a bécsi békéig. 1526—1606.

HATODIK FEJEZET.

A katholikus visszahatás a XVII. és XVIII. században. 1606—1780-ig.

HETEDIK FEJEZET.

Az egyházpolitikai harcok kora 1780-tól a jelenkorig.

II. RÉSZ.

Művelődési tényezők története a katholikus Magyarországban.

III. RÉSZ.

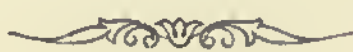
A katholikus egyház szervezete Magyarországban.

A „Katholikus Magyarország" képeinek jegyzéke.

I. Műmellékletek.

II. Szövegbe nyomott képek.

TÉRKÉPEK.

ELSŐ FEJEZET.

A keresztény egyház alapítása és megszilárdítása.

Gejza fejedelemtől szent László haláláig, 1095-ig.

1. Előzmények szent Istvánig.

Az isteni Gondviselés csodálatos műve a magyarok megtelepedése, megtérése, államalkotása. Nemcsak az époszköltő képzelme, a legendaíró áhitatossága találja meg a magyar nemzet ezredéves életének irányzásában a bölcs Isten vezető kezét, hanem mindenki, aki a történelem igaz világosságánál tiszta szívvel és elfogulatlanul itélő elmével nézi az események egymásutánját és azok következményeinek összekapcsolódását. A magyar nemzet, melynek beköltözésében, honfoglalásában, Európa sorsára nézve nem egyszer döntő harcaiban lehetetlen eltagadnunk, föl kell ismernünk a gondviseléses rendeltetést, hivatását csak úgy tölthette be, ha befogadja a kereszténységet. S hogy ezt nemzeti jellemének feláldozása nélkül tehette, sőt nemzeti jellemének gazdagítására benne új erőt nyert, hogy nagyobb és huzamosabb ellenállás nélkül fogadta azt be s olvasztotta össze lelkével: arra már eleve meg volt lelki képessége, előkészítette rá saját hitvallása, melyet, mint magasan fejlett egyistenhivést nem nevezhetünk szigorúan véve pogánynak.

Minthogy nemcsak a történetirók följegyzése, hanem az események tanusága szerint is türelemmel s az akkori általános művelődési állapotok közt mindenesetre meglepő tisztelettel viseltetett más vallások iránt, valószinű az az állítás, hogy, miután sokat érintkezett politikailag és kereskedés útján a szomszéd keresztény népekkel, már a honfoglalást megelőző időben megismerkedett a keresztény vallással s nem korlátozta azok jogait, akik azt fölvették, nem üldözte őket; noha a nemzet zöme ragaszkodott apái hitéhez, mint nemzeti valláshoz. A később szent István ellen és utódai alatt föllobbant lázadásoknak alapokát sem annyira vallási, mint nemzeti politikai féltékenységben kell keresnünk.

Mikor a magyarok beköltöztek, az ország nyugoti részén már nagy szláv keresztény egyházat találtak. Amint a későbbi művelődés terjesztésében vezérszerepet vitt a Dunántúl, a régi Pannonia, ahonnan a kereszténység és művelődés szerte áradt, mint a nap sugárküllőzete az egész országra: a magyarok bejövetelekor is a régi római provincia romjain itt élt a legnagyobb műveltség, legszervezettebb társadalom, itt virágzott a szlávok ifjú kereszténysége. Mintegy három évti-

zeddel a magyar hódítás előtt, 860 körül már mintegy harminc templom épült volt e szláv tartományban, köztük a legfényesebb a Balaton-vidék főhelyén, Mozaburgban, a későbbi Zalavárott (Salaburgum). A mozaburgi székesegyházat 865-ben szentelte föl Adalvin salzburgi érsek, aki ez évben a karácsonyi ünnepeket itt töltötte Kocel szláv fejedelemnél. Monostor is épült itt sz. Adorján tiszteletére. Adalvin helyettesül Altfried archipresbytert hagyta ott, aki azonban két év multán eltávozott s a hatalmat a pannoniai szláv egyházban Methodius, a szláv liturgia megalapítója ragadta magához, akit II. Adorján Pannonia érsekévé nevezett ki, noha a metropolitaságra a salzburgi érsek tartott igényt. Tudjuk, hogy miképen olvasztotta magába a magyarság az itt lakó ős szlávokat, hogy fölvette nyelvébe, de a maga magasabb műveltségéhez hajlítva, azok nyelvkincsének egy részét; hogy a ma legmagyarabb helységek is megőrizték nevökben szláv eredetöket. Ha ezt figyelembe veszszük, nem kételkedhetünk, hogy a beolvasztott szlávok hitét sem bántották, s ha meg is szünt a mozaburgi püspökség, lehetetlen föltételeznünk, hogy ezzel gyökere szakadt volna a keresztény vallásnak is Pannoniában. Hogy a kereszténység nem szünhetett meg teljesen, hogy emlékei és hagyományai nem semmisültek meg, azt bátran következtethetjük irásbeli bizonyságok nélkül is abból, hogy több templom a már létezett alapokon épült újra. Ha pedig a beolvadó keresztény szlávok nem szenvedtek üldözést vallásuk miatt, akkor természetes következtetéssel állíthatjuk, hogy lassan-lassan megismertették vele az egyistenhivő magyar nemzet tagjait, akik, ha alkalmas és buzgó térítők hiányában nem is voltak még hajlandók a keresztény hitet fölvenni, hova-tovább fogékonyabbakká lettek tanai iránt. Ez a fogékonyság határozott tényben is nyilvánult, midőn Bulcsu vezér Konstantinápolyban, körülbelül 943-ban, utána pedig Gyula vezér szintén fölvette a keresztséget. Ez utóbbi egy görög író szerint Hierotheusz szerzetest is magával hozta volna. Ez a térítés azonban még mindig nem vonta maga után a kereszténység nagyobb mértékű terjedését. De tágította alapjait, amihez hozzájárult az a körülmény, hogy a megkereszteltkedett Gyula leányát Gejza fejedelem vette feleségül, s ezzel a keresztény vallás a nemzet feje

A MUNKÁCSI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

által részesült védelemben, később ha nem is elég határozott, de jóakaró támogatásban. Teljes elismerését pedig megnyerte akkor, midőn Gejza megkeresztelkedett s fiát Vajkot is, azaz Istvánt megkereszteltette.

A lechmezei ütközet 955-ben csak mérsékletre, magukba szállásra indíthatta volna a magyarokat; de alig gondoltak volna arra, hogy új honuk fönmaradását a kereszténység fölvétele által biztosítsák, ha az isteni Gondviselés végezetéből Gejzának nincs meg az az érzéke, hogy a messze jövőbe tekintsen, nemzete sorsának eshetőségeit bölcsen mérlegelje, és nem bir azzal a lelki uralommal és tapintattal, hogy barátságos érintkezés szálait fonja a nyugoti fejedelmek, első sorban a római császár és a magyar nemzet között. Nagy érdem illetheti meg kétségkívül keresztény nejét is, aki erős hatással lehetett rá; de ez sem járhatott volna eredménynyel, ha a különben erős jellemű Gejza a keresztény Nyugathoz való közeledést szükségesnek és üdvösnek nem ismerte volna föl. Ő maga, mint az egykorú Thietmár püspök mondja, még nem lehetett teljesen áthatva a keresztény hit tanaitól, mert hiszen azután is megtartotta ősi hitének szokásait, miután már megkeresztelkedett; de engedékenységével s a kereszténység terjesztésének pártolásával és előmozdításával megépítette szent István apostoli működésének alapját.

A ZOBORHEGYI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

A nemzet vérében gyökerezett ősi szokásokat egy emberöltő alatt nem lehet teljesen kiirtani, s bizonyosnak látszik, hogy Gejzának óvatos eljárása nélkül, melylyel számosakat megnyert a keresztény hitnek, a nélkül, hogy minden sürgetése mellett nemzeti vallássá tette volna azt, mint nemsokára fia, István cselekedte, a kereszténység nem terjedhetett volna el oly egyetemes sikerrel szent István uralkodása alatt. Hiszen látjuk, hogy szent Istvánnak is, nemcsak uralkodása kezdetén, hanem még később is mily harcokat kellett vívnia a kereszténység ellenzőivel, s egész századon át tartott az ősi hit meg-megújuló, csak lassan kivesző zendülése. Gejza tehát épen a kereszténység érdekében cselekedett bölcsen, amikor mérsékeltebb erővel támogatta a térítést. Az ő érdeme a talaj előkészítése, ami sikerült is. S ebben buzgón támogatta második neje, a lengyel Adelhaid.

III. Ottó német császár már 972-ben küldte követségbe Bruno verduni püspököt Gejzához, hogy óvatosan előkészítse a magyarok megtérítését, amire mindenekelőtt a fejedelem szándékának

megnyerése volt szükséges. A császárnak sikerült is olyan megállapodásra jutnia Gejzával, hogy a papok és szerzetesek szabadon bejöhessenek Magyarországba. Ennek következtében Piligrin passaui püspök, mint akinek egyházmegyéje legközelebb esett az országhoz, tette magáévá a császár szándéka értelmében a térítés ügyét és sok papot küldött Magyarországba. Már előzőleg is, 971-ben járt itt Wolfgang Einsiedelnből, de valószinűleg azért, mert nem birta a magyar nyelvet, nem igen sikerült térítő munkája, miért is Piligrin visszahívta őt. Ha egyidőre meg is akasztotta a térítést az, hogy a bajor Henrik herceg, aki Ottó ellen föllázadt, a magyarokat a maga pártjára tudta vonni, míg Piligrin Ottót pártolta s így térítői ellen hirtelen nagy idegenkedés keletkezett az országban: többé nem szünetelt az, csakhogy, valószinűleg Adelhaid befolyása következtében, már szláv papok is nagyobb számmal jöttek be. Igy jött be szent Adalbert is, aki maga ugyan keveset térített, de több izben küldött be térítőket. Ő keresztelte meg Gejzát és fiát, Vajkot s valószinűleg több előkelő vezért is, akik István alatt már úgy szerepelnek mint keresztények.

A PANNONHALMI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

Gejza István számára Gizellát, IV. Henrik bajor herceg leányát kérette meg. A Gizellával bejött nagy számú német lovag nemcsak a kereszténység terjesztésére hatott, nemcsak védelmet és erősséget nyujtott sz. Istvánnak a kereszt ellen támadt lázadásokban, hanem beolvadva a nemzet testébe, számos jeles keresztény magyar családnak lőn alapítójává. — Állítólag Gejza már 979-ben építtetett templomot Esztergomban szent István vértanú tiszteletére, aki Vajknak védőszentje lett; e templom helyébe azonban 998-ban Nagyboldogasszony és a vértanúi halált szenvedett sz. Adalbert, a fejedelmi család megkeresztelőjének tiszteletére nagyobb templomot emeltek. Ugyancsak Gejza kezdte meg a pannonhalmi monostor építését is, melynek első apátja, Asztrik (Ascherik) 995-ben jött Brewnowból Magyarországba. Az apátság alapítása Balics Lajos szerint 996-ban történt volna.

2. A magyar keresztény egyház megalapítása és szervezése sz. István által.

Gejza halála után 997-ben István foglalta el a fejedelmi széket. A kereszténység már annyira meghonosodott az országban, hogy István hozzá foghatott annak önálló szervezéséhez. De mielőtt ezt tehette, egy erős ellenállást kellett legyőznie, mely az ősi vallás elhagyásában a nemzeti érdekek

A PUSZTASZERI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

A DÉVÉNYI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

sérelmét és veszélyeztetését, a bevándorolt idegenekben a nemzet törzsökös előkelősége politikai befolyásának és gazdagságának csorbítóit látta. Bizonyos, hogy a Koppány vezérlete alá sereglett magyar urak, mint azt napjainkban is számtalanszor látjuk, összezavarták a nemzeti önállóság kérdését a vallási kérdéssel, tekintetük csak közvetetlen anyagi érdekök és politikai hatalmuk határáig terjedt, melyet szerintük a keresztény egyházhoz tartozó fejedelem és idegen pártfogoltjai, az idegen térítők, akik fejedelmi adományokban részesültek, az Árpádok alkotmányának megszegésével korlátozni, sőt megbontani fognak. István az idegen lovagok, köztük a krónikások által emlegetett Hunt és Pázmán hadainak segítségével a veszprém-környéki csatában, melyben Koppány is elesett, szétvervén a lázadást, háboríttatlanul hozzá foghatott Magyarország egész jövőjét eldöntő nagyszabású tervének megvalósításához.

A németek, mint már érintettük, kevesebb sikerrel jártak Magyarországon, annál nagyobb eredményt értek el a szlávok, később az olaszok, nevezetesen az olasz bencések, akik szent István legbuzgóbb és legtekintélyesebb munkatársai voltak. A németek ellen, noha Gizella fejedelemasszony maga is német származású volt és előkelő német urak álltak a király szolgálatában, nemcsak a nemzet viseltetett politikailag érthető és megokolt idegenkedéssel, hanem maga István király is, akinek erre nagy oka volt. A németek, mióta a végzetes augsburgi ütközetben legyőzték a magyarokat, s ezek barátságosabb összeköttetésbe léptek velök, nem titkolhatták el rejtett törekvésöket, hogy Magyarországot hűbéres országgá tegyék. Ennek útját mindenekelőtt az egyházi kapcsolattal lehetett volna egyengetni. Az egyházi kapcsolat pedig annál biztosabban vihette volna a német birodalom kebelébe a magyarok országát, mert ebben a korban az államok alakítását, azok kormányzatát, törvényhozását úgyszólván kizárólag az egyházi szellem és jogfelfogás irányozta. Ami nem is lehetett máskép, midőn a politikai szereplők csak a hadakozáshoz, az erőszak tényezőinek alkalmazásához értettek, a műveltség eszközei pedig az egyháznak mint az erkölcsi igazságok letéteményesének, az emberi jogok hirdetőjének és védelmezőjének, a tudományok egyedüli ismerőjének és művelőjének kezében voltak. A fizikai erő, melylyel az uralkodók és a népeket szolgai sorsban tartó hatalmasok rendelkeztek, csak külső védelmezője és támasztója lehet bármely országnak s különösen az volt a középkorban: a szervezés, a jogrend, a társadalmi szükségletek rendezése nem történhetett magasabb szellemi, kulturai vezetés nélkül s ez abban a korban csupán az egyháznál volt található.

Piligrin passaui püspök, aki, mint említettük, mihelyt Gejza országlása alatt kedvezőbb fordulat állt be, már 971-ben megkezdte és nemsokára megismételte a térítő mozgalmat, arra törekedett, hogy a kereszténységnek meghódítandó Magyarországnak ő legyen metropolitája s ez irányban lépéseket is tett az apostoli szentszéknél. Ezt a célját érthetőnek találhatjuk, ha figyelembe veszszük azt az egyházi szokást, hogy az a hithirdető pap, aki egy pogány nép térítését vezette, rendesen megbizatott a kereszténységnek meghódított nép vagy ország egyházi kormányzatával. Piligrin törekvése csak személyére nézve szakadt félbe az ő halálával; de a passaui püspökség tovább is szőtte azt a tervet, hogy a magyarok fölötti metropolitasággal Magyarországot a német felsőbbség alá helyezze.

Ez könnyen nemzeti önállóságunk megsemmisítésére vitt volna. István, akinek messze tekintő, nagy lelke előtt nemzetének jövője és hivatása lebegett, amellett, hogy a szomszéd Németországgal fönn akarta tartani a jó viszonyt, azzal minden kapcsolatot károsnak látott a nemzeti önállóságra nézve. Ezért tökélte el, hogy a nyugoti államokéhoz hasonló keresztény államformát adva nemzetének, önálló egyházi szervezetet is teremt s ezzel teljesen függetleníti országát minden idegen állam behatásától.

Miután Koppányt leverte, nagy erővel fogott hozzá a térítéshez. Elrendelte, hogy mindenki vegye föl a keresztséget; hol szép szóval, hol pedig, ha ez nem használt, szigorú kényszerítéssel birta rá a vonakodókat a megtérésre, maga járván elől a buzgalom és áhitat példájával. Határnapot tüzött ki, melynek bekövetkeztéig szabadság- és jószágvesztés terhe alatt föl kellett venni a

keresztséget. Három esztendő alatt már nagy részében keresztény volt az ország. Valamennyi nemzetségfő elfogadta a keresztény vallást. Bizonyos, hogy kezdetben igen sokan csak külsőleg voltak keresztények, s amint később látjuk, a pogányság majd száz évig lappangott még; de hiszen ez sehol sem történt másképen, idő kellett hozzá, míg a nemzet legmélyebb rétegeibe is behatol a hit világossága és melegsége. Olvasva más népek megtérésének történetét, páratlannak, csodaszerűnek kell mondanunk azt az eredményt, melyet István fejedelem e rövid pár esztendő alatt elért. Alig telt bele három év s már elérkezettnek látta az időt, hogy a megtérés bensővé és szilárddá tétele végett a magyar egyházkormányzatot szervezze, ezzel kapcsolatban pedig nemzete önálló hatalmát a többi keresztény nemzet mellett érvényre emelje, amit azáltal érhetett el, hogy királylyá koronáztatja magát. Szent István összesen tíz püspökséget alapitott; de nem egyszerre; hiszen amint legvilágosabban tudjuk, a csanádi egyházmegyét is még csak 1030 körül alapította. Mely püspökségek

A CENKHEGYI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

fölállításáról gondoskodott már az 1000-ik évig, azt ma nem birjuk megállapitani; mert még az alapító levelek sem adnak, amennyiben hitelességüket meg nem támadják, pontos fölvilágosítást, mivel az alapító okiratnak nem kellett föltétlenül a püspökség felállításával egyidejűleg keletkeznie. Az összes püspökségek fejévé az esztergomi érsekséget tevé, mely metropolia fölállítása egyszerre véget vethetett minden külföldi egyházi főnhatóságnak. Ezután követséget küldött Rómába, II. Szilveszter pápához, kérvén egyházi intézkedéseinek megerősítését, a magyar keresztény egyház fölvételét Krisztus egyházának közösségébe; e mellett pedig kérte a pápát, hogy koronát küldjön neki, melylyel a nyugoti fejedelmekhez hasonlóan királylyá tehesse magát. A küldöttség vezetője Asztrik volt.

Ennek személyére nézve még ma is eltérők a nézetek. Asztrik-Anasztáz, pannonhalmi apát a hagyomány szerint az első esztergomi érsek volt, érseknek irja is magát a bambergi püspökség 1007-iki alapitó levelén; ellenben Hartwig kalocsai püspöknek mondja, Városy Gyula pedig megokolt érvek alapján kalocsai érseknek állítja. Ez azonban, mint Balics Lajos a külföldi forrásokkal

egybevetett tanulmányai alapján kifejtette, épen nem zárja ki azt, hogy esztergomi érsek lehetett. Hogy az volt-e már akkor, midőn István király a római követség vezetésével megbizta, az ma sincs eldöntve.

A nemzeti hagyomány s legújabb ideig a történetirodalom is az 1000-ik évet jelölte meg annak az esztendőnek, melyben a követség Rómában járt. II. Szilveszter pápánál rendkívül szives és meleg fogadtatásra talált és sz. Istvánnak meghozta nemcsak a koronát, nemcsak intézkedéseinek megerősítését, hanem az apostoli címet és apostoli követi följogositást is. Ezt az esztendőt ünnepelte meg Magyarország a kereszténység jubileumi esztendejével együtt a magyar kereszténység kilencszázados jubileumaként.

A ZIMONYI EZREDÉVI EMLÉK. Tervezte Berczik Gyula.

Azonban Karácsonyi János kutatásait megerősítve, Pauler Gyula és Fraknói Vilmos is azt állapítják meg, hogy a hagyomány és a történetírás téved egy esztendővel. A koronát kérő követség csak az 1001. év tavaszán járt Rómában s így a koronázás is csak ebben az esztendőben mehetett végbe. Minthogy semmi sem szól ellene, nyilvánvalóan a köztudatban élő Nagyboldogasszony napja nyolcadában, augusztus 17-én ment végbe a koronázás.

Hogy a követség csak 1001-ben lehetett Rómában, azt III. Ottó császár működésének története világosithatja meg. Ottó ugyanis, hogy a Lengyelország fölött birt fenhatóságot megőrizze, II. Szilveszter pápával, Gerberttel, aki pápasága előtt neki nevelője volt s aki iránt nagy tisztelettel és szeretettel viseltetett, úgy egyezett meg, hogy Lengyelország érsekséget kap a pápától, ezzel tehát egyházi függetlenséget; királyi címmel azonban ő, a császár ruházza föl Boleszlávot. Ez volt politikai oka annak, hogy II. Szilveszter nem a lengyel fejedelemnek küldte a koronát, melyet később a legenda szerint isteni sugallattól megintetve, Istvánnak küldött. Ottó az 1000-ik esztendő tavaszán volt Gnéznában, hogy jelen legyen az érsekség megalapításánál s lengyel királylyá koronázza Boleszlávot. Magyarországgal szemben azonban nem is gondolt, de olyan fejedelem mellett mint István, nem is mert volna gondolni arra, hogy Magyarországot a német császársággal hűbéri viszonyba hozza; sőt ő maga ajánlotta föl Istvánnak, — akivel, mint erős szomszéddal, saját hatalmának érdekében jó viszonyban akart lenni, — hogy közbenjár a pápánál és elősegiti a korona és a királyi cím megadását. Már most Ottó az 1000-ik

év őszén ment Rómába IV. Henrik bajor herceg kiséretében, aki tudniillik István sógora volt, s ott előkészítette a tárgyalást a magyar fejedelem kérelmei dolgában, mely tárgyalás, ismerve a már akkor is körülményes és megfontolt diplomaciai eljárást, bizonyára nem tarthatott oly rövid ideig, mint ahogy azt a költői formájú legenda előadja, mintha a ma bebocsáttatást nyert követség rögtön az nap koronával, kereszttel, pápai bullával ellátva, mint aki jól és hamarosan végezte dolgát, útra kelhetett volna Magyarországba.

Ottó császár előkészítő tárgyalása, ami hosszabb időt vett igénybe, még inkább megerősíti azt, hogy a magyar követség csak az 1001. év tavaszán érkezett Rómába. A követségnek annál sikeresebb lehetett föllépése, mert Gerbert, az immár II. Szilveszter pápa, nemcsak hogy szintén sz. Benedek-rendi apát volt, de Asztriknak ifjúkori barátja is.

Gerbert az auvergnei hegyek közt született, szegény szülőktől. Szent Gerold aurillaci kolostorának szerzetesei nevelték föl. Tanitója Raymond, a későbbi apát volt. Minthogy Gerbert korán kitünt tudásával és szorgalmával, a szerzetesek magasabb iskola látogatására küldték s valószinűleg Reimsban végezte az ottani hires főiskolát. Apátja, Borel 967-ben Barcelonába küldte, s itt szerezte azokat a mennyiségtani és csillagászati ismereteit, melyek oly hiressé tették ezen a téren is. 970-ben Rómába kisérte apátját s itt megismerkedett az akkor Rómában tartózkodó I. Ottó császárral, akire nagy hatást tett. Innen visszatért Reimsbe, már mint tanitó. Hirét folyvást öregbitette tudományosságával. Amikor 980-ban II. Ottó császárral Rómába ment, ez a bobbioi apátsággal ajándékozta meg, de itt ellenségei miatt nem volt sokáig maradása, azért 984-ben visszatért Reimsbe. 991-ben reimsi érsek lett, miután Arnulfot egy zsinat megfosztotta érseki székétől. De mivel Arnulfnak hatalmas pártja volt, sőt a pápa is az ő ügyének kelt védelmére, másrészt III. Ottó császár meghivta, hogy jöjjön hozzá nevelésének befejezése végett: Gerbert 994-ben elfogadta a császár meghivását. V. Gergely pápa 998-ban ravennai érseknek nevezte ki. 999-ben, Gergely halála után, III. Ottó császár, aki közvetetlen ismeretsége révén méltányolta Gerbert kitünő tulajdonait, erős jellemét, nagy tudását, őt ajánlotta pápának. 999 tavaszán, kevéssel V. Gergely halála után meg is választották s már április 2-án elfoglalta székét, II. Szilveszter (Sylvester) nevet vevén föl. Ismerte kora hibáit, az egyház megerősítésének föltételeit s ezeket trónra léptekor ki is fejtette. Át volt hatva annak tudatától, hogy az egyház a legnagyobb tényező az emberiség művelődésének megalapitásában és terjesztésében s az egyház érdekeit, isteni küldetésének folyományait hathatósan meg is tudta védelmezni. E mellett kortársai különösen kiemelik életszentségét és jószivűségét.

SZENT ISTVÁN.
(A bécsi képes krónikából.)

Mint nyilvánvaló, a legnagyobb örömmel értesült arról, hogy a félelmes hirű, vitéz magyar nemzetet fejedelme bevezeti a keresztény népek családjába, a keresztény műveltség birodalmába, s kétségtelen, hogy szivesen hallgatta meg a császár közvetitését, sőt a maga sugallatából is a legnagyobb készséggel fogadta István követségét.

Hartwig a nemzeti hagyománynyal egyező legendájában következőleg adja elő a magyar követség útját:

István, négy esztendővel atyja halála után, isteni kegyelem intésére, Astricus főpapot, ki másképen Anastasiusnak hivatott, a szent apostolok küszöbéhez küldé s az apostolok fejedelmének, szent Péternek utódától kérte, hogy részesitené áldásában a Pannonia vidékein fejledezett zsenge kereszténységet, emelné hatalmas jóváhagyásával elsőségre az esztergomi egyházat, adná

SZENT ISTVÁN SZOBRA
a Szent-István-Társulat palotáján. Holló Barnabástól.
(Velencei Emlékkönyvből.)

megerősítő áldását a többi püspökségre, őt pedig királyi koronával méltóztatnék megerősíteni, hogy ilyen módon szándékát Isten kegyelméből annál sikeresebben megvalósíthassa. Majdnem ugyanabban az időben a lengyelek vezére, Miesko a keresztény vallást övéivel elfogadván, a római szék főpapjához küldött követei által szintén királyi koronával kérte magát, az apostoli áldás mellett, megkoronáztatni; a pápa pedig teljesítendő a kérést, jeles mívű koronát készíttetett, melyet áldásával és a királyság díszével neki megküldeni készült. De az Úr, ki övéit ismeri, miként az apostolok által az apostoli szolgálatra kijelölt két férfiú közül inkább Mátyást választotta, szintúgy inkább választottját, Istvánt méltatta a világi korona szentségére, hogy később az örök koronával ékesítse őt. Amikor a kész korona a lengyelek vezérének megküldendő lett volna, az erre kitűzött napot megelőző éjszaka a pápának látomásban megjelent az Úr angyala és így szólt neki: Tudd meg, a holnapi nap első órájában ismeretlen nemzet követei érkeznek hozzád, hogy vezérük számára királyi koronát és apostoli áldást kérjenek; az általad készített koronát tétovázás nélkül add neki, mert érdemeiért őt illeti meg a királyi cím, dicsőségével együtt. A látomásban kijelölt módon és időben Astricus főpap megérkezett a pápához, bölcsen elvégezte a rábízott tisztet, a szent vezér tetteit rendben elmondván, az apostoli széktől kérte az említett jelvényeket, amit a pápa nagy örömmel hallván, kegyesen teljesített. Azonkívül kettős keresztet küldött neki apostoloskodása jeléül. Én, mondá, apostoli vagyok, de ő méltán Krisztus apostola, ki által Krisztus annyi népet térített magához. — Szilveszter pápa örömmel erősítette meg az István által alapított érsekséget is; örömmel küldte a koronát és kettős keresztet s István fejedelmet, a leendő királyt ezenkívül olyan kiváltsággal, az apostoli követi fölhatalmazással tüntette ki, amire még nem volt példa.

II. Szilveszter pápa bullát is küldött Asztrikkal szent Istvánnak, melyben az adott kiváltságokat fölsorolja és megerősíti. A ma ismeretes szöveget azonban több történetíró, így legújabban Fraknói Vilmos és Karácsonyi János, nem fogadja el hitelesnek. Hogy részben betoldott-e vagy későbbi másolása közben becsúszott hibák, önkényes kifejezések miatt nem ép-e szövege, az nem változtat azon a tényen, hogy azokat a kiváltságokat tartalmazza, melyekkel a magyar királyok tényleg éltek és élnek s tartalma épen nincs ellentétben a történelmi tényekkel, melyeket a Fraknói által legújabban hiteles forrásnak bizonyított Hartwig ád tudtunkra.

II. Szilveszter pápa bullája Horváth Mihály fordításában így szól:

«Szilveszter püspök, Isten szolgáinak szolgája, Istvánnak, a magyarok fejedelmének üdvözletet és apostoli áldást. Nemességed követei, különösen pedig kedves atyánkfia, Asztrik, a tisztelendő kalocsai püspök, annál nagyobb örömmel illették szivünket és annál kisebb fáradsággal jártak el tisztükben, mennél sovárabb lélekkel vártuk, Istentől előre megintve lévén, megérkezésüket az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, mely mennyei követ által megelőztetvén s angyali működés által támogattatván, isteni határozatból előbb hajtatott végre, mintsem általunk meghallgattatott. Bizonyára nem az akarónak, sem a futónak, hanem az apostol szerint, a könyörülő Istennek végzete ez, ki, mint Dániel tanúskodik, változtatja az időket s korokat, átszállítja s alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat s tudja, mi homályban létezik, mert vele van a világosság, mely, miként János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön. Először is

tehát hálát adunk az Atya Istennek és Urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben föltalálta magának Dávidot, Gejcsa fiát, a szive szerint való embert, és mennyei világossággal körülsugározván, fölserkenté őt Izrael, a maga népe, a választott magyar nemzet legeltetésére. Azután dicsérjük Fenségednek kegyeletét az Isten s tiszteletét az apostoli szék iránt, melyen az isteni kegyelem engedelméből, minden saját érdemünk nélkül ülünk. Méltó dicsérettel magasztaljuk továbbá adakozásod bőségét is, melylyel nevezett követeid és leveled által az országot és népet, melynek fejedelme vagy, úgy mindenedet és tenmagadat sz. Péternek, az apostolok fejedelmének örökre fölajánlottad. Mert e kitünő tetted által nyilván tanusítád, és magadat méltóképen annak bizonyítád be, aminek hogy téged nyilvánítani méltóztatnánk, buzgón kérted. De kiméljük szerénységedet. Mert nem szükséges bővebben dicsérnünk azt, kit a Krisztusért jelesen végrehajtott annyi s olyatén tettek nyilvánvaló szóval hirdetnek, kit az Isten maga dicsér. Ezért tehát, dicső fiam, mindazt, amit tőlünk és az apostoli széktől kivántál, a koronát, a királyi címet, az esztergomi metropolitaságot és a többi püspökségeket a mindenható Istennek és szent Péter és szent Pál apostolainak hatalmából, így rendelvén és parancsolván azt ugyanaz a mindenható Isten, az apostoli áldással s minmagunk áldásával örömest engedélyezzük és megadjuk. Az országot is, melyet bőkezűséged sz. Péternek fölajánlott, s vele tenmagadat és az élő és jövendő magyar népet s nemzetet a római szentegyház ótalma alá vevén, bölcsességednek, örököseidnek s törvényes utódaidnak birni, tartani, igazgatni, kormányozni s birtokolni visszaadjuk és adományozzuk. És ezek a te örököseid s utódaid, bárkik legyenek, miután az országnagyok által törvényesen megválasztattak, hasonlóképen köteleztessenek nekünk és utódainknak személyesen vagy követeik által kellő engedelmességet és tiszteletet tanusítani s magokat a római szentegyház alattvalóinak mutatni, mely az alatta levőket nem tekinti szolgáknak, hanem fiainak fogadja mindnyájukat, és a katholikus hitben s Krisztus Urunk s Üdvözítőnk vallásában szilárdul megmaradni s azt előmozdítani. És mivel nemességed, az apostoli dicsőségért törekedve, nem vonakodott Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni s magunk és a papság tisztében eljárni és az apostolok fejedelmét mindenek fölött különösen megtisztelni: ez oknál fogva mi is még különös kiváltsággal kivánván jelességedet s a te érdemeid tekintetéből örököseidet és törvényes utódaidat, kik, mint mondatott, megválasztatni és az apostoli szék által megerősíttetni fognak, most és a jövőben mindenkorra föl-

Zala György alkotása.

SZENT ISTVÁN SZOBRA A MUNKÁBAN LEVŐ EZREDÉVI EMLÉKEN

Budapesten, az Andrássy-út torkolatánál.

diszíteni s apostoli hatalmunknál fogva szintén megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával, melyet küldünk, a követeidnek átadott módon kellőleg megkoronázva leszesz és lesznek, az apostolság címeréül, magad előtt keresztet vitethess és ők is vitethessenek; és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intéz-

SZENT ISTVÁN LEGYŐZI A POGÁNYSÁGOT.
Székely Bertalan falfestménye a budavári Mátyástemplom Szent-István-kápolnájában.

hessétek és rendezhessétek; miként mindez egy más levélben, melyet neked, az országnagyoknak és az összes hű népnek mind közönségesen hozzád utasított követünk meg fog vinni, bővebben kifejtve foglaltatik. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hivott ki anyád méhéből, hogy országolj és koronát viselj, s ki azt a koronát, melyet a lengyelek hercege számára készíttettünk, néked adatni parancsolá, növeszsze igazsága gyümölcseinek gyarapodását; öntözze

meg áldásának harmatjával országod új ültetvényeit bőségesen; országodat neked, téged pedig országodnak tartson meg épségben; a látható és láthatatlan ellenségektől oltalmazzon s a földi országlat bajai után a mennyei országban örök koronával diszesítsen. Kelt Rómában, az 1000-ik évben, március 27-én.»

Ha a magyar követség csak az 1001-ik év tavaszán volt Rómában, akkor valóban nem keltezhették a bullát az 1000-ik évből. Mindez azonban már az oklevélbirálók vitatásának tárgya; itt csak föl akartuk említeni. Az egyház fejlődésének történetére nézve ez nem határoz. Szent István megkapta a koronát, a kettős keresztet, az apostoli követi fölhatalmazást s a koronázás nagy fénynyel végbement Székesfejérvárott, Nagyboldogasszony napján, amint említettük, vagy az 1000., vagy az 1001-ik esztendőben. A hagyomány szerint maga Szilveszter pápa irta elő a koronázás szertartását. A koronát a már említett Asztrik tette sz. István fejére. Asztrik-Anasztáz, akit Aschericusnak és Asericusnak is irtak, a sz. Benedek rendjének volt tagja, mely szerzetesrendből István az első püspököket választotta s mely közvetetlenül és közvetve az általa nevelt világi papokkal az egész Magyarország térítésének munkáját végezte.

KUPA LEVERETÉSE.
(A bécsi képes krónikából.)

Asztrik tekintélyes cseh családból származott. A keresztségben Radla nevet kapott. Tanítója lett Adalbertnek s vele ment 972-ben Magdeburgba, hogy ott a felsőbb tanulmányokat végezzék. Midőn Adalbert prágai püspök lett, Asztrik nem ment vele; de midőn Adalbert kénytelen volt elhagyni Prágát s Rómába ment, Asztrik már ismét társaságában van. De a csehek 992-ben visszahiván Adalbertet, Radlát választják egyik szószólóul. Adalbert a pápa parancsára visszatért Csehországba Radla és tizenkét szerzetes társaságában s visszautazása közben ismerkedett meg Radla, a későbbi Asztrik Gejza magyar fejedelemmel. Adalbert Prágához közel a brewnói kolostort alapította s annak élére Radlát helyezte, aki ekkor kapta Anasztáz nevét, melyet a csehek Asztrikra fordítottak. Nemsokára azonban Adalbert egy néplázadás miatt, mely rokonainak életébe is került, kénytelen volt Prágát elhagyni, s Asztrik sem érezvén magát többé biztosságban, Magyarországra jött, hol Gejza fejedelem szivesen fogadta. Nem is távozott el innen, hiába hivta Adalbert, aki Poroszországba ment, hol azután vértanúi halált szenvedett. Gejza a pannonhalmi monostor élére állította s ez apátságból emelte őt szent István magasabb egyházi méltóságára. Az bizonyos, hogy mint esztergomi érsek halt meg s az egybehangzó följegyzések szerint magas kort ért, de halálának évét nem tudják biztosan.

A II. Szilveszter pápától hozott korona, mint tudjuk, csak felső részét alkotja a jelenlegi sz. koronának. Alsó részét Dukász Mihály görög császár ajándékozta I. Gejza királynak.

A felső, tehát az eredeti korona négy pántból áll, melyek oldalt lehajtva a főt borító koronaivezetet alkotják. Külső felületét zománcos képek diszitik. Ahol a négy pánt egymást metszi, a Megváltó alakja látható zománcban; a négy pánt lehajló szárainak mindegyikén két-két apostol, tehát összesen nyolc apostol képe látható, nevezetesen: sz. Péter, sz. Pál, sz. János, sz. Jakab, sz. András és sz. Fülöp. Ezenkívül az egybeforrasztás helyén is látható két apostolkép, de ezeket ma már nem lehet megállapitani. Valószinű, hogy az összes apostolok megvoltak rajta, mielőtt az összeforrasztás megtörtént. A Krisztus alakjának közepébe van beillesztve a kereszt.

Az alsó korona, vagyis a görög, tömörebb és erősebb, de nem olyan tiszta arany. A zomán-

cos képek és a drágakövek foglalványai fejlettebb művészetre mutatnak. Ez magában véve oromzatos nyílt koronát képez. Elül, a korona oromzata közepén a Megváltó képe, a hátul, szemben levő oromzaton Dukász Mihály képe látható. Azonkívül látható még Konstantin trónörökös, Gejza

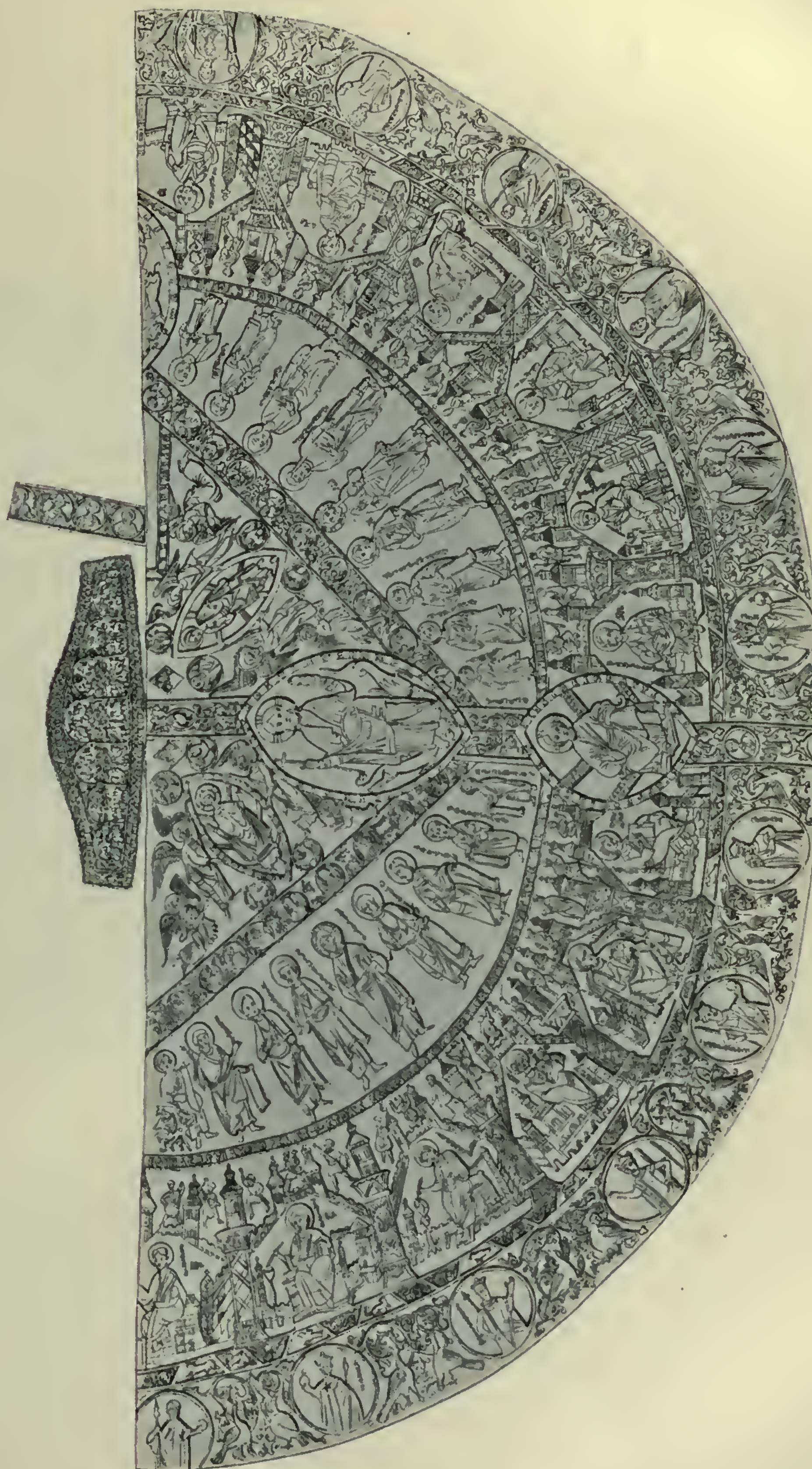
A MAGYAR SZENT KORONA.

herceg (a később I. Gejza király), sz. Demeter, sz. György, sz. Mihály és Gábor arkangyalok, sz. Demjén és Kozma képei, arany alapon zománcozva, megfelelő föliratokkal. E képeken kívül a korona oromzatát diszítő levelek zöld zománcos lapokat mutatnak. A zománcos képeken és lapokon kívül a koronának mind a két része gazdagon van diszítve drágakövekkel. A felső részen gyöngy-

és gránátszegélyzet van; az alsó rész karimáján alul-felül gyöngysor. A zománcképek közt is kisebb-nagyobb gyöngyök és drágakövek, nevezetesen gránát, zafir, rubin és ofir. Az alsó korona két oldalán mindkét felől négy-négy, hátul egy, összesen 9 aranylánc függ alá, melyek 10—13 cm. hosszuak és ékköves levelekben végződnek.

Szent ereklyéink még a koronán kívül a koronázási jelvényekhez tartozó jogar, birodalmi alma és a koronázási palást.

Ezek közül a palást az, mely határozottan sz. István korából ered. A hagyomány szerint Gizella királyné himezte udvarhölgyeivel; valószinűleg azonban Gizella rendeletére a veszprémvölgyi apácák készítették. Eredetileg casula volt s 1031-ben a királyné a székesfejérvári bazilikának ajándékozta.

A MAGYAR KORONÁZÁSI PALÁST.

A casula, később koronázási palást kelméje mintázott selyemszövet, aranyfonalas himzésekkel. A palást közepén félkörben a következő fölirat van: Casula Hec Operata Et Data Ecclesiae Sanctae Mariae Sitae in Civitate Alba, Anno Incarnationis XPI MXXXI Indiccione XIIII. A Stephano Rege Et Gisla Regina. A himzés rajzának középpontját Krisztus alakja képezi; körirata: Hostibus En XPistus Prostratis Emicat Alt (vs). Krisztustól oldalt jobbra ismét Krisztus, balra a szűz Mária alakja látható, mind a kettő kisebb mandula alakú keretben, föliratokkal. Alább a középső föliratos félkörű szalag által környezve a próféták alakjai láthatók, a megfelelő köriratokkal. A próféták következők: Habakuk, Nátán, Ezekhiel, Dániel,

Aggeus, Zakariás, Malakiás, Mikeás, Jónás, Abdiás, Jeremiás, Izaiás, Johel, Ámosz. Jeremiás és Izaiás között ismét Krisztus alakja tűnik föl, továbbá két fölirat nélküli próféta, valószinűleg Illés és Elizeus; Krisztus fejénél pedig a görög A és Ω, a kezdet és vég betűi. A második osztály középpontját ismét Krisztus alakja foglalja el a következő körirattal: Sessio Regnantem Notat Et XPm Dominantem. Jobbról-balról az apostolok trónon ülő alakjai láthatók megfelelő köriratokkal, Végre a legalsó félkör képsorában a nevezetesebb szentek és vértanúk képei láthatók: sz. Kozma, Pantalion, György, Vince, István, Kelemen, Sixtus, Cornelius, Lőrinc. Sz. Vince és sz. István képei közt jobbra Gizella királyné, balra sz. István király képe van. A középső szalag alján egy kisebb fölirat nélküli medaillonkép is van, mely alkalmasint Imre herceget ábrázolja.

KORONÁZÁSI JELVÉNYEK: AZ ORSZÁG ALMÁJA, A KIRÁLYI PÁLCA ÉS A KIRÁLYI KARD.

Azzal, hogy szent István az apostoli szentszéknek ajánlotta föl az országot és a pápa azt a bulla szövege szerint a korona küldésével egyidejűleg visszaajándékozta, a szentszék egyáltalában nem nyert hűbérjogot az országra, amint azt Magyarország közjogi történetéből jól tudjuk. Kifejezi ezt különben világosan nemcsak a bulla szövege, midőn azt mondja, hogy a «római szentegyház az alatta levőket nem tekinti szolgáknak, hanem fiainak fogadja mindnyájukat»; hanem később VII. Gergely pápa 1075 március 23-án kelt levelének következő határozott s félre nem érthető mondata: «Magyarországnak, mint más legnemesebb országoknak, saját szabadsága állapotában kell fennállania, és semmi más ország királyának nem szabad alárendelve lennie, mint egyedül a szent és egyetemes anyának, a római egyháznak, mely alattvalóit nem tekinti szolgáknak, hanem fiainak tartja». Nemcsak István, de utódai is csak a lelki hatalom felsőbbségét látták és ismerték el teljes odaadással az apostoli szentszékben, s ez értelemben a királyok és a nemzet függetlenségüket a pápai székkel szemben is, épen szent István alkotmánya alapján mindig fen-

tartották s minden politikai beavatkozástól menten megőrizték. Viszont a szentszék szent István iránti kegyességétől kezdve századokon át szeretetével, sokszoros közbenjárásával, tanácsaival és anyagi áldozataival folyton-folyvást támogatta Magyarországot.

Szent István a koronázás után szakadatlan buzgósággal és odaadással folytatta az egyház szervezésének és a hittérítésnek nagy munkáját. A katholikus vallást államvallássá tette s ez a legújabb időig megmaradt annak. Átvette az egyház törvényeit s azokat beiktatta az állami törvények határozmányaiba, mert tudta, hogy a keresztény erkölcs és művelődés csak ezek útján lehetséges, ekképen lehet tagja Magyarország a nagy európai keresztény családnak. Minthogy a művelődés terjesztésének eszközeit csak az egyháztól nyerhette, nem csupán a népnevelés, hanem az

SZENT ISTVÁN MEGKORONÁZTATÁSA.
Roskovics Ignác festménye a budai királyi palota Szent-István-termében.

állami ügyek vezetésében is az egyháznak biztosította a legkiválóbb helyet, első renddé emelvén azt. Ezentúl az egyház fejeit látjuk a legfontosabb állami ténykedésekben; ők a legtekintélyesebb tanácsadók, a szóvivők, a hiteles jegyzők, a külhatalmakhoz küldött diplomaták, a királyi család nevelői, a törvényhozásnak, mint *első rend*, legfontosabb és leghathatósabb tényezői.

Valamint a világi közigazgatás szervezésében, úgy az egyházi szervezésben is nagyobbrészt a nagy frank birodalom intézményeit utánozta; de rányomta a nemzeti bélyeget, máskülönben nem lehettek volna oly biztos alapjai Magyarország alkotmányának mind a mai napig. Az egyháznak, nevezetesen az általa alapított templomoknak és a főpapoknak szintén adott birtokjogot, melyet addig a nemzetségek csak együttesen birtak; de ez a birtokjog nem volt egyéni, hanem az egyházhoz és az egyházi méltósághoz volt kötve. Ezzel anyagilag is tekintélyessé és a különböző befolyásoktól függetlenné, tehát a nép művelésének és jogai védelmének feladatára alkalmasabbá tette az egyházat, mely feladatainak valóban sok csapás és ellenséges körülmények közt is egyre növe-

kedő dicsőséggel felelt meg még a legzivatarosabb időkben is. — Hogy miképen gondolkozott szent István az egyház feladatairól, miképen és miért emelte azt oly előkelő helyre, azt megmondja abban a törvénykönyvben, melyet Imre fiához intézett intelmei címén és alakjában ismerünk. Szövege későbbi kodifikáció, de szabályait szent István kezdettől fogva alkalmazta.

E törvénykönyv első három fejezete, mely az egyházra vonatkozik, következőleg szól:

I. A katholikus hit megtartásáról. Mivel a királyság rendjébe csak a katholikus hitet valló hivek léphetnek, azért intelmeinkben a szent hitnek adjuk az első helyet. Mindenekelőtt parancsolom, tanácslom és javaslom neked, kedves fiam, hogy ha a királyi koronát megbecsülni kivánod, az apostoli és katholikus hitet oly szorgalmasan őrizd meg, hogy az Isten által alád rendelteknek példája légy, s valamennyi egyház méltán nevezhessen téged, fiam, a keresztény vallás hivének; mert e nélkül bizonyosnak tarthatod, nem fogsz kereszténynek s az egyház fiának mondatni. Mert akik hibásan hisznek, vagy hitöket jó cselekedetekkel nem igazolják s ékesítik, mivel a hit cselekedetek nélkül holt, sem itt becsülettel nem országolnak, sem az örökké való országban nem részesülnek. Ha ellenben a hit pajzsát megőrzöd, az üdvösség sisakját is birni fogod. Ezzel a fegyverzettel ugyanis minden látható és láthatatlan ellenséggel sikeresen megküzdhetsz; mert miként az apostol mondja: csak az fog megkoronáztatni, aki törvény szerint harcolt. Hogy a mindenható Atyaistent, minden lettnek teremtőjét, és egyszülött Fiát, a mi Urunk Jézus Krisztust, ki angyali üzenet által a szűz Máriától született s a világ üdvösségeért a keresztfán szenvedett, és a Szentlelket, ki a próféták, evangelisták s apostolok által szólott, egy tökéletes, fölöszthatatlan istenségnek erősen hidd és tétova nélkül igaznak tartsd: ez a katholikus hit, melyet ha valaki, mint Athanáz mondja, hűségesen és szilárdul nem hiszen, nem üdvözülhet. Ha valaha, mitől Isten őrizzen, olyanokra találnál uralkodásodban, kik a Szentháromságnak ezt az egységét megosztani, csökkenteni vagy szaporitani akarnák, ezeket a szakadás fejedelme szolgáinak és ne a szentegyház fiainak tekintsd. Az ilyeneket pedig se ne ápold, se ne védelmezd, hogy magad is az Isten ellenének ne látszassál. Mert az ilyenek a szent hit fiait bemaszlagosítják és a szentegyháznak ezen ujdon népét szánandólag megrontják. Ezt meggátolni mindenek fölött igyekezzél.

II. A királyságban a hit után a második helyet az egyház foglalja el, mely kezdetben Krisztus által ültettetett, azután annak tagjai, a szent apostolok és atyák által szilárdul fölépíttetett és az egész földön elterjesztetett. Az egyház, melynek bár mindig keletkeznek új szülöttei, másutt régóta fennáll, a mi monarchiánkban, kedves fiam, még csak fiatal, új ültetvény s ezért óvatosabb s gondosabb őrökre van szüksége, hogy amit az isteni kegyelem, végtelen könyörületességénél fogva nekünk érdemetleneknek adott, a te restséged, hanyagságod és gondatlanságod miatt szét ne bomoljon és meg ne semmisüljön. Aki a szentegyház méltóságát csökkenti vagy bemocskolja, az Krisztus testét igyekszik megcsonkítani; mert az Úr maga mondta Péternek, kit a szentegyház őrének és tanítójának rendelt: te vagy Péter, és én ezen a sziklán épitem föl egyházamat. Önmagát nevezé ő sziklának, de nem fából vagy kőből épített egyházat értett, hanem a megnyert népet, a választott nemzetet, az Úr nyáját, mely hitre taníttatott, a keresztség által megmosatott és szentelt olajjal megkenetett: ezt nevezi ő maga fölött épített szentegyháznak. Ha valamely szerencsétlen e szentegyház tagjait vagy kisdedeit megbotránkoztatja, az evangélium parancsa szerint méltó, hogy malomkő akasztassék a nyakába és lesülyesztessék a tenger mélyébe; azaz: hogy vettessék ki a méltóság birtokából s maradjon az igazak egyházán kívül, ama világi nyomorban, mint a pogány és hitetlen. Ezért, fiam, buzgó igyekezettel őrködjél a szentegyházban, hogy napról-napra gyarapodjék inkább, mint csökkenést szenvedjen. A királyokat is azért nevezték leginkább Augustusoknak, mivel gyarapították az egyházat. Ezt cselekedd te is, hogy koronád is dicsőbb, életed is boldogabb és hosszabb legyen.

III. A királyi trónt a főpapok rendje ékesíti. Ezért a királyság intézményében a harmadik helyet a főpapok birják. Ezeket, kedves fiam, mestereidnek tekintsd, úgy őrizd őket, mint szemednek fényét. Ha azok jó akaratát birod, semmi ellenségtől nem kell félned; s ha ők őrködnek fölöt-

ted, biztonságban leendesz. Az ő könyörgéseik kedvessé tesznek téged a mindenható Isten előtt, mert őket tette az Isten az emberi nem pásztoraivá, a lelkek őreivé s az egyházi méltóság és a szent szakramentumok szerkesztőivé és osztogatóivá; mert náluk nélkül sem királyságok, sem fejedelemségek nem támadhatnak. Az ő közbenjárásuk által töröltetnek el az emberek bűnei. Ha őket őszintén szereted, bizonyára magadnak használsz s országodat tisztességesen fogod kormányozni; mert az ő kezeikbe van letéve a hatalom, hogy bennünket a bűnöktől föloldjanak vagy megkössenek. És örök rendeletet tőn számukra az Isten, és kiválasztá őket az emberek közül, s a maga nevének és szentségének részeseivé tette őket és Dávid király által megtiltá világias megfenyítésöket, mondván: ne illessétek az én fölkentjeimet! Sujtja pedig az Isten fölkentjeit az, aki az isteni és kánoni intézkedések ellenére, a szent rendekben levő férfiakat hamis vádakkal bemocskolja s pelengérre állítja. Ezt cselekedned, fiam, neked egyáltalában tilos, ha boldogul akarsz élni s tisztességessé tenni országlásodat; mert ezek kiváltképen sértik az Istent. Ha pedig a szóban levők közül valamelyik, mitől Isten őrizzen, megrovásra méltó vétket követne el, fedd meg őt négy szem közt háromszor, négyszer; és ha a titkos intésekre vonakodnék hajolni, nyúlj a nyilvánosakhoz az Irás szavai szerint: ha reád nem hallgat, mondd meg az egyháznak. Ha e szabályt megtartod, dicső koronád fényét öregbíted.

SZENT ISTVÁN EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA.
A zágrábi székesegyházban.

E törvénycikkekben tehát világosan meg vannak szabva az utódok számára is a püspöki tekintélynek és hatalomnak alapjai a világi vonatkozású ügyekben is, melyek intézése akkor elválaszthatatlan volt az egyháztól egész Európában, de főképen Magyarországon, ahol a népet be kellett vezetni az európai műveltségbe és jogrendbe, melynek tudományos és erkölcsi eszközei csupán

az egyházban voltak meg, sőt itt is majdnem kizárólag a szerzetekben; mert a világi papságot, melynek tudása nem ritkán szintén alig volt több az uri osztály csekély tudományánál, szintén a szerzeteseknek kellett nevelniök. Első és legtekintélyesebb püspökeinket, amint már említettük, ezért szemelte ki a szent király sz. Benedek rendjéből.

Tíz püspökséget alapított, de nem egyszerre, midőn egyházszervezési intézkedésének megerősítését megnyerte a pápától, hanem a rendelkezésére álló személyzethez és anyagi eszközeihez képest bizonyos időközökben. Hiszen, mint látni fogjuk, a csanádi püspökség csak az 1030-ik év körül alakulhatott meg. Sz. Gellért életiratának egy helye szerint tizenkét püspökséget akart fölállítani, de e tervét nem valósíthatta meg; szándéka csak utódai alatt teljesedhetett s a sok százados háborús állapot miatt a püspökségek természetes arányú szaporítása is — még mindig elégtelenül — csak a legújabb időben történhetett.

A püspöki székeket oly helyeken állította föl, ahol régibb egyházi központoknak nyomai voltak, vagy ahol a legtekintélyesebb nemzetségfők laktak. Követte tehát ebben is nemcsak a római egyház hagyományát, hanem a politikai szükségesség útmutatását is, hogy az egyházi központok lehetőleg egybeessenek a politikai központokkal, amelyek között csak az utóbbi századok fordulatai teremtettek Magyarországon oly nagy eltérést; míg a külföldön, kevés esetet leszámítva, ma is egybeesnek az egyházi főhatóságok körei a politikai központok iveivel, mert ott nem történtek oly nagy eltolódások az etnografiai és politikai helyrajzi fejlődésben. Esztergom szent István korában fővárosa volt az országnak, azért emelte ezt elsőnek és érsekségnek, mely vezető szerepét, gyakorta növelt jogaival, később is megtartotta s Magyarország primátusává lett.

A püspökségeket gazdagon ellátta vagyonnal, szolgaszemélyzettel, a székesegyházakat fölszereléssel, amint Hartwig mondja: «Miként diszesíté az istenitiszteletet, mi bőven és adakozólag gazdagítá a szerzetes gyülekezetekhez tartozó Isten-szolgáit, azt a számos szentegyház csodálatraméltólag készített keresztjei és edényei vagy himzett készülékei mai napig bizonyítják: főkép a veszprémi püspökség szentegyháza, melyet ő alapköveitől kezdve mindennel, ami az isteniszolgálatra megkivántatik, aranynyal, ezüsttel, sokféle köntössel fölékesíte. Maga a király pedig azokat a püspökségeket, melyeket nem így kezde alapítani, magát tudniillik az érsekséget, minden egyéb püspökséget, nemkülönben az apátságokat, miután mindegyik egyházmegye terjedelmes körét kijelölte, ügyes főpásztorokra bízta.» A püspökségek következők voltak: Esztergom, Győr, Veszprém, Pécs, Vác, Eger, Kalocsa, Bács, Erdély és Csanád. Területük, mint a székhelyekből is láthatjuk, aránytalan, de az akkori lakosság számához és elhelyezkedéséhez alkalmazkodó. A Dunamelléke és a Dunántúl volt a legműveltebb, törzsökös magyarokkal legsűrűbben megszállott, tehát erre a részre jutott a püspökségek zöme, vagyis hét; míg a tiszai és erdélyi részre, tehát az ország nagyobb felére csak három.

A püspökségek közt legrégibb az *esztergomi érsekség*, melyhez a legnagyobb terület is tartozott szent István alatt; meg kell azonban jegyeznünk, hogy a területek felvidéki része akkor jórészt lakatlan volt. Tizennégy vármegyére terjedt ki s Magyarország egész éjszaknyugoti részét magában foglalta, a Morvától a Szepességig és Tornáig. Csak egy századdal utóbb szakították ki belőle a nyitrai s a XVIII. században a besztercebányai, rozsnyói és szepesi püspökségeket.

A *győri püspökség* alapítása az egyházmegyei hagyomány szerint 1001-ben történt. A mai Győr, Sopron, Mosony és Vas vármegyéket egészen és Komárom vármegyét jó részben foglalta magában. Belőle szakította ki Mária Terézia a szombathelyi egyházmegyét.

A *veszprémi püspökség* alapító levelét 1009-ben adta ki sz. István, de ez nem bizonyítja azt, hogy már előbb nem létezhetett volna, annál inkább, mert hiszen a veszprémi templomot mindjárt Koppány leveretése után építtette Gizella királyné. Területe Veszprém, Zala, Somogy, Fehér és Pilis vármegyékre terjedt ki. Belőle szakították ki a székesfejérvári püspökséget.

A *pécsi püspökség* a veszprémivel egyidejűleg nyert létet, területe a Száváig terjedt s mai területén kívül magában foglalta Szlavoniának a djakovári püspökséghez került vidékét is.

A *váci püspökség* alapítási éve bizonytalan. Területe Nógrádmegyének egy részét is magába

foglalva, a Tiszáig terjedt s megfelelt mai nagyságának. Területre nézve tehát a legkisebbek közé tartozott a *kalocsai püspökség* mellett, melyet mint érsekséget a XII. században a bácsival egyesítettek.

A *bácsi püspökség* területe Bács vármegyén kívül a Szerémségre és Szlavonia egy részére is kiterjedt, de átnyult Boszniába is.

Az *egri püspökség* rengeteg területet foglalt magában, ami az éjszakkeleti Magyarország néptelenségére mutat. A Kárpátok vonalától (Sárostól) egészen Arad vármegyéig terjedt; tehát a tiszai részeket majdnem mind magába foglalta. Szent László szakította ki belőle a váradi püspökséget és csak a mult században I. Ferenc a kassai és szatmári püspökségeket.

Az *erdélyi püspökséget* a lázadó Gyula leverése után alapította sz. István, akinek lefoglalt kincseiből építtette a gyulafehérvári székesegyházat.

A *csanádi püspökség* alapítása az 1030. év körül történt.

A püspökségek mellett sz. István nem alapított káptalanokat. Ellátta, mint említettük, a püspököket elegendő birtokkal s a püspök egyesítette azután a segítségére szolgáló papságot káptalanná, vagy az akkori köznevezés szerint konventté, Chrodegang metzi püspök regulája szerint, mely minden káptalan szervezésére irányadó volt. Minthogy más, nem püspöki egyházakat is megajándékozott a király birtokokkal, melyek arra voltak rendelve, hogy nagyobb számú papságot tartsanak el, e helyeken társas káptalanok alakultak, még szent István alatt Székesfejérvárott és Ó-Budán meg Pozsonyban.

SZENT ISTVÁN FEJ-EREKLYETARTÓJA KALOCSÁN.
Dr. Császka György kalocsai érsek tulajdona.

A püspökségek mellett legfontosabb alapítása szent Istvánnak a *pannonhalmi apátság,* melyet a későbbi apátságok anyjául tekinthetünk. A monostort még Gejza kezdte építtetni, de az apátság megalapítása szent István cselekvése. Neki köszönheti keletkezését a sz. Márton tiszteletére emelt templom is, mely a szent király alapító levelének tanúsága szerint hálájának lerovása volt szent Márton segítségéért. Neki tett fogadalmat a szorongatás napjaiban, midőn Koppány ellene és fejedelemsége ellen tört, hogy a nevére szülőhelyén alapitandó apátságot megajándékozza Somogy vármegye tizedével. S fogadását gazdag alapításával teljesítette, fölruházván a pannonhalmi apátot olyan kiváltsággal, mely minden püspöktől függetlenné s valamennyi későbbi apát között a legtekintélyesebbé tevé.

A pannonhalmi apátság alapító levele Fejérpataky minden kétséget eloszlató vizsgálata szerint hiteles okirat s így nemcsak a sz. Benedek-rend és a pannonhalmi főmonostor őrizheti megkülönböztetett kegyelettel és féltékenységgel, hanem a legnagyobb kegyelettel és büszkeséggel kell néznie minden magyar embernek; mert a szent király ritka ereklyéinek egyik legbecsesebbje

GIZELLA KIRÁLYNÉ.
A koronázási palástról.

A pannonhalmi apátság alapító levele, Karácsonyi szerint helyesebben kiváltságlevele Horváth Mihály fordításában a következő:

A legfölségesebb Úr Isten nevében. István, a legfelsőbb kegyelem gondviseléséből a magyarok királya. Hiszszük és igazán tudjuk, hogy ha az istenitiszteletre szentelt helyek hatóságát és tisztességét gyarapítjuk, az nemcsak emberi dicséretre, hanem isteni jutalomra is érdemes. Az Isten szent egyházával s a magunk minden élő és jövendő hiveivel tudatjuk tehát, hogy mi Anasztázius úrnak, a pannonhegyi sz. Márton még atyánk által megkezdett s Isten segélyével általunk lelkünk üdvére s országunk állandóságára bevégzett monostora apátjának közbenjárására, tanácsára s megegyeztével (ugyanazon monostornak) oly szabadalmat engedélyeztünk, aminőt a Casinohegyi sz. Benedek monostora élvez; mert azon monostor atyáinak szent imái s a nevezett apát, Anasztázius úr tanácslásai és folytonos segítése által erősödtünk és koszorúztattunk meg. Azon különös segélyt, melyet gyermekkoromban sz. Márton érdemei által tapasztaltam, az utódok emlékezetének is átadatni rendeltem. Midőn ugyanis a háborúk zivatara kitört, s a németek és magyarok közt nagy villongás támadt, s kivált midőn a polgári háború veszedelme által szorongattattam, Somogy vármegye ki akarván engem űzni atyáim székéből, oly aggodalom fogott el, hogy nem tudtam lelki hánykódásaimban mit tegyek, merre forduljak: Pázmán, Hunt, Orchi vezéreim és Domokos érsek úr környezetében fogadalmat tettem sz. Mártonnak, ha az ő érdemeiért belső és külső ellenségeimen diadalmas leszek, a föntemlített vármegye minden javainak, tanyáinak, földjeinek, szőlleinek, veteményeinek, vámjainak, a beköltözöttek borainak, mely az ő tanyáikon terem, tizedeit az említett vezérek és számos ispánok tanúsága szerint, nem a megyei püspöknek, hanem azon monostor apátjának fogom azonnal alája vetni. És midőn e fogadalom után győzelmet nyertem, amit elmémben forgatok vala, tényleg teljesíteni igyekeztem. Mert azon helyen (a monostoron) kívül még sem püspökségek, sem apátságok nem léteztek Magyarországban.

S hiveim! ha szabad volt ott, ahol akartam, püspökségeket s apátságokat alapítanom, vajjon nem volt-e szabad tennem egy helynek, amit akartam? De mégis, hogy sz. Mihály egyháza ne látszassék megrövidíttetni s a megyebeli püspök se szenvedjen igazságtalanságot a tizedek szedésében: neki adományoztam minden lakosaival és tartozandóságaival a Cortou udvart. Ha tehát ő az én határozataim ellen valamit jogtalanul tenni vagy elfoglalni akarna: tudja meg, hogy az itélet napján velem lesz dolga az élők és holtak Istene előtt. S még ezekhez kapcsolva határozom, hogy ugyanazon monostor minden nyugtalanitástól ment legyen, s a szerzeteseknek joguk legyen apátjaik elhunyta után más apátot

B. ASZTRIK APÁT ÉS ÉRSEK.
Jankovich Gyula műve Pannonhalmán.

szabadon választani, s amelyik püspöktől akarják, fölszenteltetni, s az apátoknak szabadságukban álljon az egyházi rendet bármely helyen s bármilyen püspöktől fölvenni. Egy apát előtt se járhasson pedig a Capella, hanem csak ezen monostor apátja előtt, magának e helynek tisztelete végett és szentsége miatt; a misét is, mint a püspök, oly harisnyában végezze. Parancsoljuk tehát üdvözítő Jézus Krisztus tanúbizonysága mellett, hogy sem érsek, püspök, vezér, határgróf, ispán,

GIZELLA KIRÁLYNÉ KERESZTJE A MÜNCHENI KIR. KINCSTÁRBAN.

alispán, sem más akár nagy, akár csekélyebb halandó, a már említett monostornak szolgái, földjei, szőllei, tizedei, halászatai, partjai, igazságszolgáltatási ügyébe annak apátja engedelme nélkül, bármi módon betolakodni ne merészeljen. Aki ezt cselekedné, fizetni fog száz font finom aranyat, felét kamaránknak, felét a nevezett monostornak s fejének, s az örökké tartó átok súlya által terheltessék. Hogy ez nagyobb hitelt nyerjen, e levelet saját kezünk által megpecsételtetni parancsoltuk.

(Aláirás: István felséges király úr jegye. (Monogramm.) Készítette Domonkos érsek, kancellár-helyettes).

3. Szent István további térítői munkássága. Szent Gellért.

Szent István a koronázással és a püspökségek szervezésével még nem biztosította a keresztény vallás háborítatlanságát. A lázongás csak az ország nyugoti részén volt megtörve; keleten még több kisérletet tett, hogy a király művét, a keresztény művelődés első vivmányait megsemmisítse.

Először is II. Gyula erdélyi vajda ütött pártot, aki a mellett, hogy a keresztény hit fölvételét megtagadta és gátolta, Erdélyt önálló fejedelemségképen el akarta szakítani szent István birodalmától. Szövetkezett a Moldvában lakó rokon bessenyőkkel s becsapott a nagy-magyarországi részekbe. István nemcsak megverte, hanem fogságba is ejtette két fiával, Buával és Buknával együtt, akiket 1002-ben Magyarországba hozott. Ezután nemcsak közjogilag csatolta szorosabbra az erdélyi részeket az anyaországgal, hanem a gyulafehérvári püspökség alapításával a keresztény vallás megszilárdítását is biztosította. A következő esztendőben az újra támadó bessenyők ellen ismét hadat kellett vezetnie. Isten kegyelmével ezt a támadást is győzelemmel verte vissza; maga Keán bessenyő fejedelem is elesett, kincsei pedig a király kezébe kerültek, aki azokat a gyulafehérvári, székesfehérvári és budai templomok épitésére ajánlotta föl.

A téritést ezalatt szent István szakadatlanul folytatta a behivott szerzetesekkel. A téritők általában nem németek voltak, mint azt sokáig tévesen vélték, amit a németek a maguk politikai és művelődéstörténeti javára annyira szerettek hirdetni s elhitetni. A németek csak kevés számmal voltak képviselve a téritők közt, a szlávok már többen; de legnagyobb részt olaszok voltak. Nemcsak az a körülmény birhatta rá szent Istvánt az olasz papok behivására, hogy a szentszékkel közvetetlenül érintkezvén, ennek ajánlatára leginkább kaphatott hű munkatársakat az apostoli föladatra; hanem az is, hogy mentől jobban függetlenitse magát Németországtól, mely törekvését egyáltalában nem teszi érthetetlenné az a jó akarat és barátság, melyet neje rokonságával tartott, s melyet Magyarországon kitüntetéssel fogadott s itt meghonosodott német lovagok iránt tanusitott. Hatalmas bizonysága az olasz téritők túlsúlyának és népszerűségének maga a magyar nyelv, melynek szláv eredetű keresztény egyházi szavai mellett régi egyházi és műveltségi szavainak legnagyobb része, számra nézve több száz, módosult olasz, tehát nem is eredeti latin kifejezés, amint azt az ember az egyház latin nyelve után várná. Volf György, a néhai nagy nyelvtudós pedig és az ő nyomán Szentkláray Jenő még tovább megy bizonyitásában, midőn kimutatja, hogy legfölségesebb és legszebb magyar egyházi énekeink is elmagyarosodott olasz dallamok, sőt még keresztvetésünk is olasz, nem pedig német, amint arról napjainkban is bárki meggyőződhetik, aki eredeti németek keresztvetését látja német istenitiszteleteken.

De a német források is kénytelenek beismerni, ha hallgatólag is, hogy a németeknek Magyarország megtéritésében csekély részük volt. Mert a Csehországból jött sz. Adalbertet, Asztrikot és a brewnói kolostor ide menekült lakóit, akik azután Asztrik védelme alatt Pannonhalmát népesitették be, csak nem mondhatják németnek! A Zoborhegyen is lengyel szerzetesek telepedtek meg; Zoerardot, aki András nevet nyert és aki agyonsanyargatta magát, Benedeket, akit a Vágvölgy vadonjában rablók öltek meg, ismerjük mint buzgó, önfeláldozó téritőket. A nyitrai sz. Emmerán templomban temették el őket, melyet még állitólag a szláv uralom alatt épitettek. A szláv hatásról, mint előbb emlitettük, a nagyszámú vallási kifejezés is bizonyságot ád.

Német panasz ellenben nem egy van, mely a magyarországi térités sikertelensége miatt kesereg. És akkor is, mikor az apostoli király téritése már nagy eredményekkel ejti bámulatba a világot s a legnagyobb méltánylásra talál Rómában a szentszéknél, Piligrin küldöttei téritésének eredményei nem versenyezhetnek az olasz papok működésének eredményével. S ha már Wolfgang panaszkodott, hogy nem sikerült téritői munkássága, mert nem birta a nyelvet, vagy talán, modern tapasztalatainkból itélve, nem birta megtanulni, mint ahogy hamar elsajátitották az olaszok: ép

úgy panaszkodik 1006-ban szent Bruno II. Henrik császárhoz intézett levelében, hogy nem járt sikerrel. Később pedig 1010-ben hasonlóképen kellett bevallania igyekezetének kudarcát szent Romuáldnak és huszonnégy tanítványának. Valószinű, hogy politikai okok is közre játszhattak; a németek egyszersmind politikai misszióra is vállalkoztak (mert hiszen, amint tudjuk, soha sem szünt meg, sőt szent István után a leghatározottabb alakban lépett elő a németek törekvése, hogy Magyarországból hűbéres országot csináljanak), a nép pedig nemcsak a mult emlékeinél fogva, hanem ösztönszerűleg is bizalmatlan volt a németekkel szemben. Egyrészről tehát nyelvünk idegen szókincsének megdönthetetlen bizonysága, másrészt ez a néhány pozitiv, okiratilag támogatott példa kétségtelenné teszi, hogy a német papságnak csak kis része volt a magyarok megtérítésében.

Az olasz térítők legcsodálatosabb alakja, szent István apostoli társa szent Gellért volt, aki mint apát 1015-ben került Magyarországba s előbb Imre herceg nevelője, majd Csanád püspöke, délkeleti Magyarország megtérítője lett.

A VESZPRÉMI GIZELLA KÁPOLNA.

Erdély megtérítése után még csak az országnak a Maros és Duna közt elterülő része dacolt szent Istvánnal. Ahtum vagy Ahtony vezér, aki Vazul görög császár felsőbbsége alá helyezte magát, önkényüleg uralkodott itt és hosszabb ideig ellenállt István hadainak, míg Csanád vezér, a király rokona, legyőzte, a csatában megölte, várát, Marosvárát elfoglalta. A király Ahtony javaival ajándékozta meg a vitézt, aki a győzelem helyén, Oroszlánoson, melyet ma Oroszlámosnak neveznek, szent Györgynek, kinek pártfogásához folyamodott és neki fogadalmat tett, monostort és templomot épített. Marosvárát ezentúl Csanád várának nevezték. S épen az a szent Gellért lett püspöke a sz. György segítségével visszaszerzett országrésznek, aki maga is György volt s Magyarországba jövetele előtt a velencei szent György monostornak apátja.

Szent Gellért a velencei Sagredo patricius családnak sarja volt. Született 980-ban. Györgynek hívták. Atyját Sagredo Gellértnek. Mikor öt éves korában súlyos betegség fenyegette életét, szülei fogadalmat tettek, hogy a kis Györgyöt fölajánlják szent György monostorának. Ez a monostor a S. Giorgio Maggiore szigeten ma is virágzó bencés monostor Velencében. A kis György fölgyógyult s a bencés tanítók vezetése mellett csakhamar meglepően fejlődött ki nagy elmebeli tehetsége, sok ragyogó lelki tulajdonsága. Midőn elérte a szabályszerű kort, beöltözött szent Benedek rendjébe. Az ifjú szerzetes napról-napra tökéletesedett az isteni félelemben és bölcsességben.

Még ifjú szerzetes volt, az 1000-ik év körül, midőn atyja, régi hő vágyától vonzatva, elment

a Szentföldre. Látta az Úr sírját, de ugyanott meg is halt. György megdicsőült atyjának emlékezetére apátjának beleegyezésével letette a György nevet és a Gellértet, atyja nevét vette föl. De ugyanakkor ellenállhatatlan vágya támadt, hogy atyja nyomában ő is fölkereshesse a szent helyeket, melyekhez a Megváltó földi életének minden magasztos emléke fűződik.

Gellértet 1004-ben szentelték föl. Annyira kitünt már ekkor is társai közül, hogy nemsokára őt választották perjellé. De csak rövid ideig viselte ezt a tisztséget, mert apátja, Vilmos magasabb kiképeztetése végett a bolognai egyetemre küldötte. Öt évig maradt e főiskolán és gazdagította ismereteit. Az egyházi jogon kívül itt tanulta meg a görög nyelvet, a földrajzi, csillagászati, számtani ismereteket és a zenét az akkori követelményekhez képest.

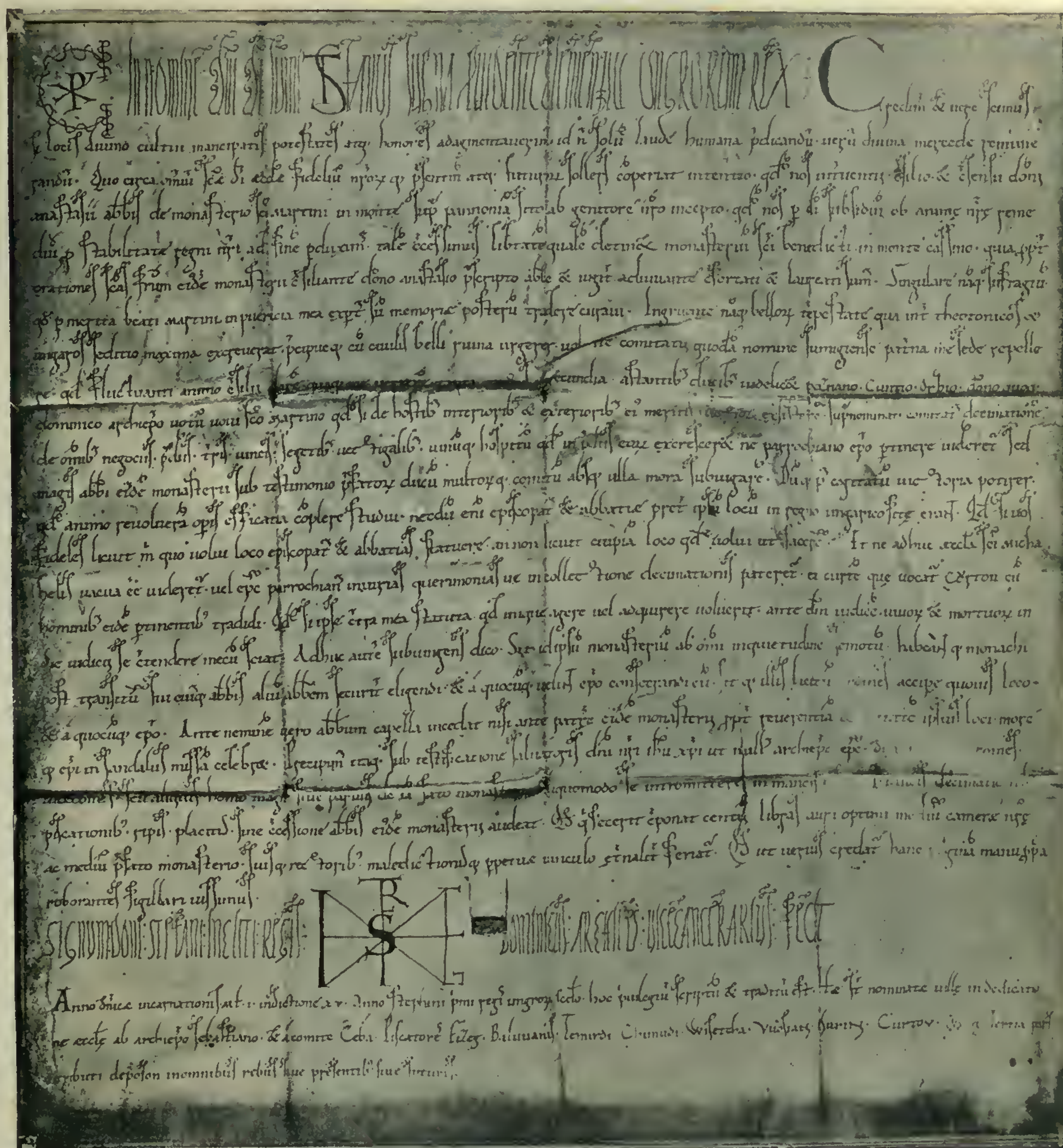
Vilmos apát 1012-ben meghalván, a sz. György monostor tagjai őt választották apátjukká. Amilyen szeretettel viseltetett társai iránt, oly szigorú volt önmagával szemben. Hogy Isten szolgálatában tökéletesedhessék, ciliciumot, szöges drótból font övet viselt meztelen testén és böjtöléssel sanyargatta magát. Elmélyedt sz. Jeromos iratainak tanulmányozásába s ebből azt a vágyat merítette, hogy Betlehemben, ahol sz. Jeromos is élt, monostort alapít s ott a Szentírás tanulmányozására fogja szentelni életét. Közölte tervét szerzetes társaival, s bár hogy fájlalták ezek és akarták marasztani, 1015 februárban egy zárai kereskedő hajóján elindult, hogy Dalmácián és Görögországon keresztül a Szentföldre utazzék. Öt szerzetes társa nem maradt el mellőle, köztük Mór és Valter, aki később is hű társa, majd életírója lett. Útközben azonban nagy vihar érte őket és csak nehezen menekülhettek az isztriai parton szent András szigetére, ahol a sz. Benedek-rendnek szintén volt kolostora. Egy magyar küldöttség is szorult akkor a bencések vendégszerető hajlékába, mely sz. István megbizásából Rómában járt, Razina pannonhalmi apát kiséretében. Razina már ismerte Gellértet. Ismeretségöknek e sajátságos körülmények közt való megújulása fölébresztette az apátban a vágyat, hogy lebeszélje Gellértet a Szentföldre való utazásról s megnyerje őt Magyarországnak, ahol nagyobb misszió várhatna rá István király térítői munkásságában. Sokáig vonakodott Gellért, hogy eltérjen tervétől, míg végre rábeszéltette magát arra, hogy Razinával elmegy Magyarországba, de csak azért, hogy megnyervén István király pártfogását, a püspökök segítségével a Dunán menjen le Konstantinápolyba, ahonnan biztosabban juthat el a Szentföldre. Husvétkor mentek Zárába s onnan egy Krátó nevű kalauz vezetése mellett, aki később szintén Gellért püspök papja lett, április 18-án indultak útnak Magyarországba. Gellért mindamellett nem ment Razinával Esztergomba, hanem Novigrádnál elvált tőle s kelet felé indult tovább, hogy mielőbb a Szentföldre juthasson. — Igy ért május 3-án Pécsre.

Mór püspök igen szivesen fogadta Gellértet s vendégül látta. A nemrég sz. István által alapított pécsváradi bencés monostor apátja, Anasztáz is örömmel kereste föl s elragadtatással hallgatta őt. Föltámadt a püspökben és a pécsváradi apátban is az a vágy, hogy megnyerjék őt Magyarországnak. Egyelőre csak arra kérték, hogy maradjon sz. Péter és Pál napjáig, vagyis a bucsúig Pécsett s mondjon akkor szentbeszédet a hivekhez, azután meg július 10-én legyen jelen Pécsváradon, ahol sz. Benedek ereklyéinek fölvétele napján nagy ünnepet tartanak. Gellért, mint sz. Benedek-rendi apát nem térhetett ki a kérés elől. Mind a két helyen olyan gyujtó beszédet mondott, hogy bár csak tolmács utján értethették meg a hivőkkel, azok mégis könnyezésig meg voltak hatva. Mór püspök és Anasztáz most már nem tágítottak, hogy bemutatják őt a királynak, amit meg is tettek Nagyboldogasszony napján Székesfejérvárott, ahol ezen a napon a magyarság a király itélkezésére ennek rendeletéből egybe szokott gyűlni.

Mór püspök mutatta be a királynak, aki csókkal üdvözlé őt, mire Gellért térdhajtással válaszolt és elmondá útjának célját, kérvén István királyt, hogy segítse őt tervében. A királynak anynyira megtetszett Gellért, hogy rögtön elhatározta, őt teszi Imre fia nevelőjévé. Szent István meleg szavakkal ecsetelte, milyen szüksége van országának szentéletű és tudós papokra, akik megtérítsék a még mindig pogány hitben tévelygőket és megerősítsék az új keresztényeket. Kérte, mondjon le szentföldi útjáról, maradjon nála, legyen segítségére; üdvösebb feladat lesz ez, mert új tömeget fog

megnyerni Krisztus országának. Gellért Isten sugalatát vélte hallani a király szavaiban s megrendülve, kijelentette, hogy meghajlik a Gondviselés akarata előtt.

Nagyboldogasszony napján predikált a bazilikában a boldogságos Szűzről. Konrád székesfejérvári prépost volt tolmácsa. Annyira meghatotta a hallgatókat, hogy sokan zokogtak. Hírét

A PANNONHALMI APÁTSÁG ALAPITÓLEVELE.

szétvitték szerteszét az országban. Őt magát a király magával vitte Esztergomba, társai pedig a különböző püspöki városokban és kolostorokban oszlottak szét.

Nyolc éves volt Imre herceg, midőn az ő nevelői kezébe adta királyi atyja. Szent Gellért nemcsak a tudományokba avatta be őt, de szivébe oltotta a mély istenes érzelmet is, mely Imrét az erények tökéletességével ruházta föl és szentté tette. Gellért minden szerénysége mellett sem kerülhette ki, hogy szent István törvényeinek szerkesztésekor különböző kormányzati tényeinél ki ne kérje tudós tanácsát. Az ő tanácsára hivhatta a király Olaszországból azokat a művészeket, akik

legrégibb egyházi műemlékeinket alkották; ő birhatta rá, hogy Ravennában a magyar zarándokok számára, kik Rómába igyekeznek, menedékházat építsen; valamint külföldi diplomaciai küldetéssel is megbizta őt; nevezetesen Franciaországban és Rómában. Befejezvén Imre herceg nevelését, szent Gellért a király engedelmével a Bakony rengetegébe, a béli monostorba vonult vissza. Ki volt szemelve a jövendő marosvidéki püspöknek, de püspöksége még nem volt megalapitható azért, mert a terület birtokosa, Ahtony még folytonos harcban állt a királylyal. A vadon magányában teljesen lelki üdvének és tanulmányainak élt.

SZENT GELLÉRT. Tury Gyula festménye után.

Miután Marosvárt és az Ahtonyt uraló egész vidéket meghóditotta Csanád vezér, a király elhivatta, hogy foglalja el püspöki székét és szervezze a meghóditott részen az egyházat. Az új püspökség fentartására tizedet vetett ki a tiszántúli lakosságra. Gellért tizenkét társat választott maga mellé a bencések közül, mindenekelőtt két régi társát, *Mórt* és *Valtert*, Pannonhalmáról *Fülöp*, *Lénárd*, *Henrik* és *Conscius* atyákat, Pécsváradról *Istvánt* és *Anzelmet*, Zalavárból *Konrádot* és *Albertet*, ezenkívül Bakonybélből *Krátót* és *Tázlót*. Ezek közül heten már jól tudtak magyarul, nevezetesen: Krátó, Tázló, Albert, Konrád, Fülöp, Henrik és István. A király rendeletére Csanád ispán szekereket küldött a papokért és málháikért. Miután Gellértet az esztergomi érsek püspökké szentelte, a lelkes csapat megindult apostoloskodásának új helyére. 1030-ban kelt át Gellért kiséretével a Tiszán Kanizsánál, hogy bevonuljon leendő székhelyére.

Szent Gellért legelőször az oroszlánosi sz. György monostort szentelte föl, azután Csanáddal bevonult székhelyére. Ott akkor csak egy kis kolostor állt, mellette a Ker. sz. János tiszteletére emelt kis

templom. Ebbe a kolostorba görög szerzeteseket telepített Ahtony, aki, mint tudjuk, a görög császár felsőbbsége alatt akarta magát fentartani szent István ellen. Az egyház körül földsáncok emelkedtek; ez volt a vár. Benne a templom mellett kisebb-nagyobb faházak. Az egyik Csanád vezér palotája volt, a másik pedig a monostor. A kisebb házakban Csanád udvari emberei és a monostor szolgái meg kézművesei laktak. A vidéken a félig vad lovaknak megszámlálhatatlan sokasága és a marhagulyák tapodták az ekét nem látott sikot, megszaggatva a magyar nemzetségek itt-ott feltünedező sátraitól.

Jankovics Gyula alkotása.

SZENT GELLÉRT SZOBRA A GELLÉRTHEGY LÁBÁNÁL.

Szent Gellért, hogy lakása legyen, kiköltöztette a görög szerzeteseket az oroszlánosi monostorba, ő maga pedig a csanádi monostort foglalta el papjaival együtt, akikkel, az akkori káptalani regula szerint, közösen lakott és étkezett a püspök. A nép, amint hírül vette Gellért megérkezését, seregestül tódult Csanádra. Gellért nagy örömmel fogadta őket és csoportokra osztva taníttatta és kereszteltette meg kioktatásuk után papjai által. A megkereszteltteket meg is bérmálta s az újonnan bérmáltakat meghívta asztalához, s amennyire magyarul megtanult, magyarul, vagy tolmács útján társalgott velük. Napról-napra folyt így a fáradhatatlan térítő misszió s pár év mulva a csanádi nagy egyházmegye csodálatos keresztény szellem országa lőn. Midőn pedig Ker. sz. János ünnepén egybegyüjté hiveit, igen sokan járulának hozzá, akik bejelentették, hogy templomokat fognak építeni s kérték, hogy azokat ő szentelje föl. Számosan ajándékokat hoztak: eleven jószágot, a nők pedig ékszereket, hogy a püspök a templomok építésére használja.

Szent Gellért nem elégedett meg azzal, hogy székvárosában fogadja hiveit, hanem papjai társaságában elindult, hogy lakóhelyeiken is fölkeresse s megerősítse őket az evangéliumban. A hét magyarul tudó pap előre ment és elkészíté a hiveket a püspök látogatására, akit leírhatatlan lelkesedéssel és szeretettel fogadtak. Ő tűzte le maga mindenütt a kereszteket, ahol azután kézművesei kis templomokat építettek, melyek az állandó községek magjai lettek. Igy hirdette a hitet egyidejűleg a kultúra s a rendezett viszonyok terjesztésével, a csodás buzgalmú püspök. Mert egyúttal

megtanították mindenütt a népet, miképen kell a földet felszántani, gabonatermővé tenni. E nagy kulturális munkára elégtelen volt a vele jött papok száma, s hogy magyarul tudó papjai legyenek, felszólította mindenfelé a magyarokat, hogy küldjék el fiaikat, akik hajlandóságot éreznek magukban, hogy az egyházi pályára lépjenek. Felállította az első iskolát Valter vezetése mellett; de csakhamar oly nagy számmal özönlöttek a tanulni vágyó fiatalok, hogy Valter már nem győzte egymaga, azért Székesfejérvárról hitt segítőt, Henriket, aki a latin nyelvet tanította.

Az egyházmegye szervezetét megállapitván, a Ker. sz. Jánosról nevezett templom szomszédságában szent István jelentékeny segítségével fölépítette sz. György tiszteletére a csanádi egyházat, melynek azonban romjai is eltüntek a háborús századok forgatagai között.

4. A hitélet és művelődés szent István alatt. Templomok, káptalanok, kolostorok.

Szent István, amikor a magyar katholikus egyházat megalapította és szervezte, egyszersmind a keresztény erkölcsi élet művelő hatásának mélyítéséről és állandóságáról is gondoskodni akart, mert csak így válhatott a magyar nemzet a nyugoti keresztény népek méltó családtagjává: a keresztény művelődés által nyerhetett erkölcsi erőt államiságának megoltalmazására és a magyar érdekövbe szoruló népfajok fölött való felsőbbség tartós kifejtésére.

Szó sincs róla, hogy a magyar népnek az akkori egyetemes viszonyokhoz mérten ne lett volna meg bizonyos kultúrája, még pedig épen nem csekély fokú kulturája: de annak az új hazában át kellett alakulnia és ki kellett fejlenie úgy, hogy nemcsak a szomszéd országok műveltségével versenyezhessen s ekképen megmeneküljön a külső elnyomatástól, hanem hogy eszköze legyen az országban lakó vagy oda koronkint beköltöző idegen fajok beolvasztásának is, melyektől folyvást új erőgyarapodást nyert a magyar elem, amely számra nézve kevés, természetes szaporodásban lassú volt.

Az erkölcsi élet parancsoló föltételeit a zsenge keresztény hitéletet védelmező és fejlesztő intézkedésekkel egybehangzólag a törvényeink alapjául szolgáló első törvénygyüjteményében, Decretumaiban szabta meg szent István. Ezeket az ősi magyar alkotmány szerint a tanácsát képező országnagyokkal, a nemzetségfők hivatalos utódaival és a főpapokkal egyetértve alkotta és adta ki.

Elrendelvén a templomok építését, gondoskodni akart azok látogatásáról, a szent leckék áhitatos hallgatásáról, mert csak így teljesíthették azok nagy feladatukat, a lelkek keresztény szellemben való átalakítását. Vasárnap mindenki köteles volt templomba menni a sz. misére és Isten igéjének hallgatására; az istenitiszteletet zavarókat szigorú büntetéssel sujtották, az előkelőket megdorgálták, a közembereket megostorozták, sőt meg is kopasztották. A vasárnap megszentelése végett e napon a testi munkát szigorúan eltiltotta. «Aki vasárnap dolgozik, attól elvétessék ökre, lova, szerszámai és ruhái.» Hasonlóképen megparancsolta az egyház által kijelölt ünnepeknek, valamint a böjtöknek megtartását. A böjt megszegőire büntetést mért. Megtiltotta a pogány szokás szerint való áldozást a forrásoknál, erdőkben, sziklák előtt; ez a szokás mindamellett tovább is lappangott, mert hiszen az 1046-iki lázadáskor egyszerre felütötte fejét hagyományos alakjában. A pogány szokások közé tartozott a bűbájosság, a jövendőmondás, kuruzslás, megrontás mestersége, melynek gyakorlóit boszorkányoknak hívták. Nemcsak a pogány babonák kiirtása, de az ilyen bűbájosoktól okozott sok baj is követelte, hogy véget vessenek neki. Egészen másképen kell tehát értenünk azt a boszorkányságot, melyről szent István törvénye beszél s mely Kálmán törvénye szerint már «nem létezett» vagyis kiirtatott, mint amily értelmet a későbbi néphit és modern magyarázat adott a boszorkányságnak, ami nálunk még nem oly mértékben, de nyugoton nagy számmal küldött egy sereg szerencsétlen gyanusított személyt a máglyára.

A közerkölcsiség tisztasága érdekében intézkedett szent István törvénye az isteni parancsok-

kal és az ezeken alapuló egyházi törvények szellemében a büntettek szigorú megtorlásáról; a tolvajlás, gyujtogatás, gyilkosság kiirtása végett e büntettek megfenyítéséről. Különösen hathatós védelemben részesítette a családi köteléket. A nő védelme ideális magaslaton jelentkezik szent István törvényében. A nőrablást kemény birsággal sujtja; a nemest kétszeresen erősebben, mint a szolgát. A házasság szentségének tiszteletét védelmezi akkor, midőn a házasságtörő asszonyt egyházi vezeklésre kárhoztatja, de fölmenti a férjet attól, hogy az asszonyt visszavegye, ha nem akarja. Sőt jogot ád a férjnek arra is, hogy megölje nejét, csak Istennel, tehát lelkiismeretében számoljon róla; megengedi, hogy mást vehessen nőül; ámde gátat is vet a férj oktalan vagy alattomos szándékú gyanusításának és igazságtalan önbiráskodásának azzal, hogy ha igazságtalanul ölte volna meg nejét, a nő rokonainak vádjára biróság elé állítja. Az erőszakosságtól is megóvja az asszonyt és a hajadont, mert a gyilkossággal egyértékű bűnnek jelenti ki a nőn elkövetett erőszakot. A női méltóság emeléséhez járult az özvegyekről és árvákról való gyöngéd gondoskodás is, ami nevezetes szociologikus intézkedés szent István törvényében. I. Dekrétumának XXVI. fejezetében ugyanis következőket rendeli: «Akarjuk, hogy az özvegyek és árvák törvényünk oltalmában részesüljenek, úgy hogy ha valamely özvegy fiaival és leányaival hátra maradt és azokat egész életén át tartani igérte, azt engedélyünkkel tehesse és senki által házasságra ne kényszeríttessék. Ha pedig fogadalmát megváltoztatja, férjhez akar menni s gyermekeit el akarja hagyni, az árvák vagyonából mit se vigyen el magával, csak ami ruházatához szükséges. Ha pedig az özvegynek nincsenek gyermekei és özvegyi állapotban meg akar maradni, akarjuk, hogy vagyonát szabadon kezelhesse és úgy éljen, amint akar.» Az egyház, illetőleg a püspökök feladatává teszi az özvegyek és árvák ügyeiben a gondoskodást; de megparancsolja, hogy az özvegyek és árvák védelmében a világiak is engedelmeskedjenek a püspököknek.

A S. GIORGIO-SZIGETI BAZILIKA OLDAL-OLTÁRA SZ. GELLÉRT KÉPÉVEL.
(Velencei Emlékkönyvből.)

De szent István nem elégedett meg azzal, hogy törvényeiben hirdesse a keresztény irgalmasság és könyörület parancsait: saját maga gyakorolta azt legjobban. Példás jószivűségét a szegények és ügyefogyottak iránt közmondássá tette a nép, mely a Szent dicső jobb

kezének fenmaradásában közmondásos jó cselekedeteinek isteni jutalmát és megdicsőítését látja maiglan.

A házasság szentségének tisztelete, a női erény védelme, aminek az egész nemzet lelkét, gondolkozását átható kulturális hatását nem lehet eléggé felbecsülni, magasztosan nyilatkozott meg szűz Mária kultuszában, mely szent Istvántól kiindulva, tartós gyökeret vert a magyar nemzet lelkében. Egyik a másikra hatott: szűz Mária tisztelete a női méltóság tiszteletének és családiasság érzésének kifejlesztésére; viszont a női nem védelme a legtökéletesebb női lény, a legdicsőbb anya, a Szűzanya iránt való mély hódolásra.

Szent István minden évben nagy odaadással és fényes ünnepléssel ülte meg Nagyboldogasszony napját Székesfejérvárott, mely napot a törvénykezésnek is középpontjává tett. Szűz Mária pártfogásába ajánlotta országát; Isten Anyját választá Magyarország Nagyasszonyává, Patronájává. Szent Gellért még inkább megerősítette szűz Mária tiszteletét, maga is buzgó tisztelője levén neki. Csanádi székesegyházában külön oltárt emelt tiszteletére, s mint életírója mondja: «eléje ezüst füstölőt akasztata, melynek szolgálatára két élemedett korú embert rendelt, hogy ott a tömjén illata a nap egyetlen órájában se hiányozzék. S a püspök ott minden szombati napon, valamint Mária mennybemenetele ünnepén áhitatát magasztaló dicséretekkel leckeolvasásban teljesíti vala, azokon a napokon a szegények iránt a könyörületesség munkáit is bővebben gyakorolja vala, más napokon pedig reggeli és esti imáját végezve, kétszer szokott szűz Mária tisztelendő oltárához körmenettel járulni. A szent férfiú a boldogságos Szűz tisztelete kedvéért oly nagy alázatosságra törekedik vala jutni, hogy ha cselédei közül bármily bűnöst vittek eléje s az tőle Krisztus Anyjának nevében bocsánatért esedezett, az irgalmasság Anyja nevének hallatára rögtön könnybelábadt szemekkel teljesíté vala kérelmét, s mintha maga lett volna bűnös, úgy kér vala engedelmet a bűnöstől, kinek, tudniillik az Isten Anyjának nevét nem említik, hanem csak Nagyasszonynak hivják. Miért is Magyarországot szent István király a boldogságos Szűz családjának nevezé.»

A magyarok tehát már szent István korában Nagyasszonynak, Nagyboldogasszonynak nevezték szűz Máriát.

Nagyboldogasszony tiszteletére emelte szent István az akkoron csodálatos ékességű bazilikát is, a századokon át koronázó templomot Székesfejérvárott.

A püspöki székesegyházakat nem szent István építtette, csak fölszerelésöket adta, mert azok fölépítését a püspökök feladatává tette. Ellenben a történetírók szerint ő építtette a pannonhalmi, pécsváradi, zalavári, bakonybéli monostori templomokat, kivételesen a gyulafehérvári székesegyházat, továbbá az ó-budai prépostsági és mindenekelőtt a székesfejérvári templomot.

Az elpusztult székesfejérvári bazilika alapjaira csak 1848-ban bukkantak s Henszlmann 1862-ben ásatta fel; azonban egy része a püspöki palota alá levén építve, már nem volt feltárható. A meglevő romok alaprajzából és arányaiból Henszlmann mégis rekonstruálta az egész templomot. A templom az ó-bazilikai stilusban épült, azonban az akkori viszonyokhoz alkalmazva, esetleges védelem szükségére való tekintettel, négy szögletén négy erős toronynyal. Ez a bazilika mintája lett az összes Magyarországon épült bazilikáknak egészen a XIII. század közepéig.

Hartwig azt írja róla: A királyi szék városában, mely Fejérvárnak neveztetik, a Szűz tiszteletére és nevére bámulatos alkotmányú roppant szentegyházat kezdett építeni: ennek karfalát külön választott diszítmények, padolatát pedig márványlapok ékesítik; szavaim valóságáról az tehet bizonyságot, aki látta annak temérdek sok palást, egyházi készség és egyéb ékességek nemeit; oltárai közül több tiszta aranyból készült és igen drága kövekkel környezett tábláit, a Krisztus asztalán álló csodálatos mívű oltársátorát és mindenféle ónix, arany és ezüst edényekkel teljes kincstárát.

Henszlmann kutatásai alapján, melyek eredményét külön könyvben tette közzé, úgy írja le ezt a templomot, hogy az hosszukás négyszög volt, három hajóra osztva két oszlopsorral, ki nem szökő kereszthajóval; keleti részén kiszökő, nagy átmérőjű apsziszszal. Ez apszisz mindegyik oldalán egy-egy torony állt, mely kiszökött az apsziszszal együtt kelet felé, de nem egyszersmind dél és éjszak felé.

A négyszög nyugoti oldalán szintén két ki nem szökő torony állt. Valószinű, hogy előcsarnoka és előudvara is volt a templomnak. A középhajó föléje emelkedett a két mellékhajónak. A tornyok, alapzatuk erősségi arányából itélve, csak alacsonyak lehettek. Azt mondja továbbá: «Arányai helyességével bazilikánk kitünő helyet foglal el, s e tekintetben sokkal inkább Rómának keresztény bazilikáihoz, mint más Európa nyugoti részén reánk maradt egykorú épülethez csatlakozik. Bámulatra méltó nagy szakértéssel válogatott anyaga és annak mesteri pontossággal végzett feldolgozása még ott is, ahol ez anyag a földbe van eltemetve; de mindenekelőtt feltünő az épületben talált jeles cement és beton.»

Nevezetes volt a bazilikának építési módja azért, mert két elemet egyesített magában, s mint ilyen eredeti kompozició és iskolája lőn az ős magyar keresztény templomépítésnek, aminthogy a régi rajzok tanúsága szerint így épültek a pécsi, esztergomi, váradi székesegyházak. Szent István bazilikája kettős gyökérrel birt, mondja Henszlmann; az egyik az ó-keresztény bazilikáé: a két oszlopsorral ellátott, igen széles hossz-hajó, roppant nagyságú, kelet felé kiszögellő félkörű apszisz; a második volt a római castrumnak négy saroktornya, mely a magában foglalt négyszöghöz való közeledést kívülről megakadályozta. Az első gyököt Olaszországban kell keresnünk, a másodikat az építő művész maga előtt találta Magyarországon is; az első alak az istenitiszteletnek szentelt templomhoz tartozott, a második az erődítési rendszerbe való, megóvta a szertartást a külső támadás ellen. E két rendszer együttvéve volt az, mely a szent István után következő két század alatt meghatározta a magyar székesegyház elrendezését, úgy hogy e sajátsága után magyar építő iskolára kell benne ráismernünk. — A kalocsai egyház szintén szent István idejéből eredt, alapfalait 1869-ben szintén nem lehetett teljesen feltárni, mert a jelenlegi székesegyház épült föléje. Ez a templom is négy tornyos erődített templom volt. Itt már nemcsak következtethetünk az előudvar valószinű létére, hanem azt tényleg meg is találták.

A CSANÁDI TEMPLOM FŐOLTÁRA, SZ. GELLÉRT KÉPÉVEL.
(Velencei Emlékkönyvből.)

A pécsi székesegyház ősalapjai még római eredetűek; hogy a keresztény templomot ki építtette, arra nézve vita folyt a történetbuvárok közt; de minden valószinűség szerint meg kellett kezdeni az építést szent István alatt, mert hiszen a püspök nem lehetett székesegyház nélkül. Péter idejében már megvolt a templom, s hogy egy krónika Péter művének mondja, az nyilván-

valón azt jelentheti, hogy Péter fejezte be. Hogy maga Péter építtette volna, annak az ő rövid uralkodása mond ellent, mert egy monumentális templom építése hosszabb időt követelt, még ha nagy része fából épült is, amint akkor a templomok általában. Ez a templom 1064-ben tűzvész következtében teljesen elpusztult.

Ezeknek a templomoknak mesterei szintén olaszok voltak, aminek egyik kétségtelen bizonysága a bazilika építésmódja, melynek az akkori időből eredő mintáit még ma is nem csekély számmal találhatjuk meg Olaszországban. Még pedig a sz. Benedek-rendiek voltak tervező mesterei.

A templomokban tartandó isteniszolgálatról is bőven gondoskodott sz. István, midőn a püspököket és prépostokat a kellő számú papság tartására kötelezte, amiért megfelelő javadalommal látta el őket.

Említettük már, hogy a székesegyházak és préposti egyházak mellett keletkezett káptalanok Chrodegang regulája szerint közös lakásban, monostori rendszerben éltek, a püspökkel együtt étkeztek. Ezért nevezték konventeknek is a káptalanokat. A konventek nem csupán Isten dicsőítését zengték imájukkal, hanem vezetői voltak a nép oktatásának, irányzói és birái jogi viszonyainak; védelmezői igazságainak, őrzői a birtokos nemesség vagyoni garanciáját képező hites leveleinek. E messzeható funkciójuk ugyan nem egyszerre nyert ilyen kifejezett hatáskört; de a közélet folyását irányító működésök minden gyökérszálát megtalálhatjuk már ebben a korban, ami annál természetesebb, — mert a művelődésnek minden eszköze az ő birtokukban volt s tőlük indult ki az egész szellemi és anyagi kultúra.

A káptalan szervezetéről még csak később, a XII. és XIII. században kelt okiratok adnak fölvilágosítást, de kétségtelen, hogy ezekben már a meglevő és kezdettől fogva működő szervezet kodifikációját kapjuk, azért bátran föltehetjük, hogy nagyrészt így képződött már az első szent király alatt. Például a közös lakás idején, amikor saját birtoka nem volt a káptalannak, kisebb fontossága lehetett az őrkanonok tisztének; de meg kellett lennie, mert hiszen ő gondoskodott a templom szerelvényeinek és kincseinek őrzéséről és föntartásáról. A fejérvári őrkanonoknak ezenkívül a korona őrzése is föladata volt. Hogy az ének és a triviális meg quadriviális beosztású tudományszakok tanítása milyen föladatot rótt a káptalanra, azt sz. Gellért életiratában olvashatjuk.

Az első századokban azonban nem kellett, hogy a kanonok okvetetlenül fölszentelt pap legyen, mindazáltal a föl nem szenteltek a szorosan vett egyházi jellegű ténykedésekben és ügyekben nem vehettek részt és a rangsorban is csak a fölszenteltek után kaptak helyet.

Az első hely a káptalanban a *nagyprépostot* illette meg, aki a káptalan gyűléseit vezette. Utána következett (mint az mai napig megmaradt a káptalanok szervezetében) az olvasó kanonok, a *lector,* aki egyszersmind a prépostot távollétében helyettesítette. A székesegyházi iskolának igazgatója, azaz rectora volt s a tanításban a sublector volt segítségére. Ő irta alá a káptalan pecsétes okleveleit is. Az éneklő kanonok, azaz *cantor* a kart vezette a székesegyházban. Helyettese volt a succentor. Ezek tanították a klerikusokat a zenére és az énekre. Az őrkanonok, a *custos* a káptalani levéltár, a könyvek, az egyházi fölszerelések őre volt. Ezután az *esperesek,* archidiakonusok következtek, akik kerületeiket évenkint bejárni tartoztak, hogy a papok tisztességes életmódjára, szabályszerű viseletére, hivatalos teendőik pontos végzésére ügyeljenek. Az esperesek után jöttek az egyszerű kanonokok. A kanonokok segítségére pedig a prebendatusokat és karbeli papokat választotta ki a káptalan, akik az istenitiszteleteken a kanonoknak segédkeztek. A karbeli papok közül kerültek ki az oltárigazgatók, kápolnaigazgatók vagy kápolnamesterek. Az oltárigazgató bizonyos alapítványos oltárnál misézett s ezért jövedelmét is élvezte. Ha az oltár valamely külön kápolnában volt, kápolnaigazgatónak hívták.

A kanonokokat a püspök nevezte ki, csak később vonták magukhoz ezt a jogot a királyok, mint azt látni fogjuk.

Az egyház isteniszolgálatát, továbbá a tanítást és a nép művelését végezték az apátsági monostorok is, amelyek lakói, mint láttuk, adták az első lelkészkedő papságot is az országnak.

A pannonhalmi főmonostoron kívül alapította még szent István a pécsváradi, zalavári, bakonybéli s minden valószinűség szerint a zobori apátságot is, továbbá a veszprémvölgyi görög apáca-kolostort. A zobori kolostor alapításának évét nem tudjuk, de hogy szent Benedek szabályai szerint már szent István uralkodásának első éveiben éltek ott együtt szerzetesek, azt Mór pécsi püspök irataiból tudjuk. A nyitrai sz. Emmerán-templom, ahová Zoerardot is temették, eredetre nézve régibb keletű a magyar keresztény kornál, alapjait még a szlávok vetették meg.

A *pécsváradi*, vagy mint kezdetben nevezték, vashegyi apátság alapító levele, melyet Karácsonyi János teljes hitelességűnek bizonyít, 1015-ben kelt. Szent István gazdag adománynyal ajándékozta meg, amit a sok szolga bizonyít, mert a szolgák száma s nem a földbirtok jelezte akkor a vagyont. 1117 különböző szolgát kapott a pécsváradi apátság, akik együtt negyvenegy falut alkottak. A monostor mellé olaszokat is telepített a király, akik a hasznos mesterségekben jó tanítói lehettek a népnek. A lovászok száma már maga tekintélyes szám, nem kevesebb mint 156, a szekereseké, akik tehát szintén lovakat gondoztak, mint az okirat világosan meg is mondja, 409; kap az apátság 90 vincellért, 36 szántóvetőt, 12 méhészt, 50 halászt, 20 kovácsot, 12 kerékgyártót, 6 bodnárt, 10 szakácsot stb. Még aranyművest is ötöt: akiknek dolga nyilván a templom ékesítése és szerelvényeinek készítése volt. Az apátságot szintén megajándékozta azzal a kiváltsággal, hogy kivette a püspöki joghatóság alól, az apát egyenesen az esztergomi zsinaton jelenhetett meg, magát és papjait a szabadon választott püspöktől szenteltethette föl. Megajándékozta a templomot drága ruhákkal, szerelvényekkel és könyvekkel.

SZENT GELLÉRT EREKLYÉJE.
Az esztergomi főegyház kincstárában.

A *zalavári* apátságot a Zala szigetén, a mosaburgi sz. Adorján monostor helyett megint szent Adorján nevén alapította sz. István. Ennek állítólagos 1019-iki alapító levele koholmány. Az apátság azonban tényleg megalapíttatott s nemsokára jelentékeny szerepet játszott; a XIII. században már hiteles hely volt.

A *bakonybéli* apátság megalapitása 1037-ben történt; de a szerzetesek már jóval előbb megtelepültek és szerveződtek ott; hiszen tudjuk sz. Gellért életrajzából, hogy mielőtt püspökségét elfoglalta volna, hét évig élt a Bakony rengetegében, Bélben s midőn püspökké lett, az ottani szerzetesek közül Krátót és Tázlót választotta ki társaiul.

A bakonybéli monostor szervezője Günther thüringiai gróf, aki Gizella királyné révén szintén szent Istvánnak rokona volt. Bajorországból jött. Megutálván ugyanis a világ hiúságát, fölkereste Godehard herzfeldi apátot, hogy tőle a zárdai életre előkészíttesse magát. A herzfeldi kolostorból Altahba, majd Csehországba ment, ahol több társával igen szigorú életet élt. Hire eljutott rokonához, szent Istvánhoz is, mire ez 1012-ben követeket küldött hozzá s meghívta Magyarországba. Günther csak többszöri hivásra engedett. Szent Istvánnak nagyon megtetszett az istenes férfiú s itt marasztotta. Günther a Bakonyt választotta remetesége helyéül s az ő kértére alapította meg azután az apátságot a szent király. Alapító levelét azonban szintén nem fogadja el hitelesnek Karácsonyi.

A veszprémvölgyi görög apáca-kolostor, melynek már csak csekély maradványai vannak Veszprém mellett, egészen hiteles alapító levéllel dicsekedhetik. Unikum a magyar oklevelek közt,

mert görögül van irva s mint ilyen, egyáltalában ritka. Ez alapító levelet az a görög pap készitette, aki az apácákat idekisérte és egyházukban az isteniszolgálatot végezte.

Szent István azért telepitette le a görög apácákat, hogy a magyar nőket finomabb szokásokra és a művészetekre neveljék; tehát a magyar nőnevelésnek vetette meg alapját ez intézménynyel. Mai nőnevelő kolostoraink, a sok százados megszakadás után ebben láthatják ősüket.

Kevéssel szent István születése előtt történt, hogy I. Ottó német császár, fiának, II. Ottónak Görögországból hozott nőt, Teophanot, a görög császár leányát, 972-ben. Ez nemcsak maga jött el, hanem magával hozta, Ipolyi szavai szerint, a «bizanti divatot és viseletet, a kelméket és szöveteket, az ékszereket és himzést, az udvari illemet, etiquettet, a bizanti kolostori nőnevelést és apácaintézeteket, melyekben a fejedelmi hölgyek s az ország nagyjainak leányai az új divat szerint neveltettek és a női luxus művészetében, a himzésben, szövésben gyakoroltattak».

Ezt a példát követte szent István, minthogy Gizella királyné már ismerte ez apácák nevelésmódját s rajta volt, hogy a magyar leányok is elsajátítsák a finom keleti műveltséget.

Veszprémbe 1019-ben jöttek az apácák. Szent István nem volt kénytelen a távol eső Bizancból hozni őket, mert hiszen Dél-Olaszországban és Róma környékén sok görög kolostor volt. Valószinű tehát, hogy innen hozta őket a veszprémi kolostor benépesitésére. Az apácák is sz. Benedek rendjét követték; más szerzetesrend nem is volt szent István korában.

A szent Gellért áthelyezte görög kolostort, valamint a Csanádváron alapitott sz. György monostort már említettük. Szent Gellért azonban még egy monostort alapított Csanádon, még pedig szűz Mária tiszteletére. Ennek templomát választotta temetkező helyéül. De ebben is része volt a szent királynak, mert a monostor fölszerelésére 500 márkát, továbbá tíz vég bíbort és ötven vég posztót, a királyné pedig négy vég bíbort és ugyanannyi bársonyt adott.

5. Szent István utolsó évei. Imre. Zavaros idők.

Szent István legnagyobb részt befejezvén az egyház szervezését, megerősítven népét a hitben, biztosítván a hit föntartására szolgáló intézményeket, nyugodtan bízhatott az ország jövőjében, melynek keresztény hitét senki sem őrizhette és erősíthette nagyobb buzgalommal és hivatottsággal, mint egyetlen életben maradt fia, Imre herceg.

Imre, akiről már mondtuk, hogy szent Gellértnek volt neveltje, 1007-ben született Székesfejérvárott. Nagybátyjáról Henrik névre keresztelték, melyből Enrico, ebből Emre, Imre lett a nép nyelvén. Ebben is bizonysága van annak, hogy papjaink legnagyobbrészt olasz származásuak valának.

Imre herceg már gyermekkorában a legnagyobb odaadással és alázatossággal szentelte magát az istenes életnek, növekedvén napról-napra az erényekben. Életirata szerint keveset aludt; midőn már mindenki aludt, zsoltárokat énekelt virrasztva. Egykor Veszprémben éjjel, csak egy szolgája kiséretében sz. György templomába menve, hogy ott imádkozzék, ima közben azon gondolkozott, hogy mit ajánljon föl Istennek, mint legkedvesebbet. Hirtelen nagy fény borította el a templomot s mennyei szózatot hallott: «Dicső dolog a szüzesség, lelki és testi szüzességet kivánok tőled, ezt ajánld föl!» És Imre megfogadta, hogy szűz marad. Sőt midőn atyja akaratából házasságra lépett egy fejedelmi nővel (többek állítása szerint II. Kresimir horvát király leányával), nemcsak maga tartotta meg szüzességi fogadalmát, hanem jegyesét, később nejét szintén megeskettetá a szűzi életre.

De atyja nem sokáig reménykedhetett benne. 1033-ban, midőn már a gyöngülő király azt tervezte, hogy megkoronáztatja, hirtelen elragadta őt a halál. Atyjának mérhetetlen gyászára és az ország szomorúságára Székesfejérvárott temették el.

Imre halála után szomorú esztendők következtek. Magyarország történetéből tudjuk, hogy minő cselszövések színhelye lett az udvar, mely cselszövésekből eredő összeesküvés orgyilkos

kezet küldött szent Istvánra, aki azonban Isten segítségével megmenekült; hogy miképen vakították meg alattomos rendeletre Vazult, miképen kellett Lengyelországba és Oroszországba menekülniök a király unokaöcsceinek: Endrének, Bélának és Leventének.

Szent István ezután Pétert, nővérének fiát szemelte ki utódjául, kit alkalmasnak hitt arra, hogy a keresztény hitet az ő halála után is képes lesz oltalmazni és fentartani.

Közel érezvén halálát, 1038-ban országgyűlést tartott Ó-Budán, melyen a rendekkel megválasztatá Pétert. Élete végső óráiban szivökre kötötte rendeinek a keresztény hit megőrzését, fölajánlotta országát a boldogságos Szűznek, akit Magyarország Nagyasszonyának nevezett s szűz Mária mennybemenetele napján, a koronázás évfordulóján visszaadta lelkét Teremtőjének.

A gyászba borult magyarság Székesfejérvárra vitte holttestét, ahol az általa építtetett Nagyboldogasszony-bazilikában temették el, fehér márványkoporsóban, aranykoronával ékesítve.

Hogy mily nagy volt a nemzet gyásza halála fölött, azt jellemzően írja le a krónikás Thuróczi: «A magyarok kobza rögtön siralomra vált, az egész ország népe, nemes és nem nemes, gazdag a szegénynyel sírt a nagy szent király halálán, az árvák legkegyesebb atyján, bő könnyeket ontva és gyakori zokogással; az ifjak és hajadonok a szomorúságtól és bánkódástól gyászba öltözve, három évig nem táncoltak, a zene édes hangja mindenfelé hallgatott; siratták őt a leghűbb szív fájdalmával, és nagy volt a jajgatás és megvigasztalhatatlan».

BOLDOG MÓR, PÉCSI PÜSPÖK, I. ENDRE KIRÁLYT MEGKORONÁZZA.
Székely Bertalan festménye a pécsi székesegyházban.

Valóban volt oka Magyarországnak siratni őt. A következmények hamar igazolták a veszteségen ontott könnyeket. A magyar nemzetnek legnagyobb, legbölcsebb királya, jótevője volt, nagy államférfiú és igazi apostol, aki lángoló buzgalmával, a keresztény hit fölismert igazságaihoz való tántoríthatatlan ragaszkodásával egyesítette az alkotó államférfiúi bölcsességet; a Gondviselés küldöttje, aki kibékítette Európát Magyarországgal, aki, midőn a nemzeti multat és népe sajátságait tiszteletben tudta tartani, fogékony volt a Nyugot civilizációja iránt s kitünően hozzáidomította a magyar nemzeti élethez.

S hogy kidőlt ez a hatalmas, ragyogó oszlop, mily hányattatás következik vala be Magyarországra!

S hogy kimenekül ezekből és fönmarad az ezeréves életre: azt is szent István művének örökkön élő lelke cselekszi.

Nem hiába töltötte el őt aggodalommal az egyház és az ország sorsa, midőn jövő reményét, Imre fiát elveszítette.

Mert közvetetlen utódai alatt válságos korszak állt be. Péter nemcsak hogy ingatag lelkű fejedelem volt, aki személyes dicsvágyának kielégítéséért és hatalmának föntarthatásáért kész volt

országa függetlenségét is föláldozni s emiatt a magyarságot föllázította: hanem erkölcstelen, ledér életű is, aki nagyrészt magához csődített olaszokból álló udvarában is szabadjára eresztette a féktelenséget és kicsapongást, ami nemcsak hogy megakaszthatta a zsenge keresztény vallás fejlődését, hanem reakciót is támasztott az ősi valláshoz szítókban, kik az erkölcstelen udvar kicsapongásait a kereszténységnek rótták föl.

Szent Gellért, mint velencei patricius is, valószinűleg egyik legodaadóbb hive volt Péternek, amíg benne a keresztény hit védelmezőjét vélte; de szomorúan csalódva fordult el tőle, mikor feslett életét s benne a jövő nagy veszedelmek csiráját látta. De nemcsak neki, szent István minden igaz hivének zsarnoka lett ez a király, aki szent Istvánnak dicsőséges trónját köszönhette. Legelsőbben is Gizella özvegy királynét távolította el, akit a későbbi krónikások tévesen vádoltak azzal, hogy ő követte el ama durvább kornak is egyik legnagyobb kegyetlenségét, Vazul nyomorulttá tételét. A jámbor és szigorú erkölcsű özvegy királyné kellemetlenné vált Péternek és cinkosainak, azért megfosztotta minden befolyásától és őrizet alá helyezte. Az ilyen visszaélések miatt támadt elégedetlenség ellen Péter IV. Henrik német császárnál keresett segítséget, aki szivesen állt Péter mellé, hogy ekképen Magyarországot önállóságától megfoszthassa és hűbéresévé tehesse. Midőn emiatt nyílt ellenállássá csapott ki az elégedetlenség, Péter Adalbert osztrák gróflioz menekült, amit felhasználtak a magyar urak és megfosztván őt a tróntól, *Aba Sámuelt*, szent István hugának férjét tették királylyá 1041-ben.

Aba Sámuel ez időben kegyes és jótékony úr volt (hiszen a hagyomány szerint nevét, Apát vagy Abát is jószivűségéért ruházta rá a nép), aki a keresztény vallásnak is szívvel-lélekkel hive volt; a Mátra még kultiválatlan rengetegében a keresztény művelődés terjesztése céljából apátságot, a *sadri* monostort alapította. De mint uralkodó gyönge volt. Politikai hibája volt, hogy átengedte az ország egy részét a Lajta folyóig Henriknek (mely határ csekély megszakítással később is megmaradt mind a mai napig), hogy békében hagyja s Pétert ne támogassa; erkölcsi gyöngesége pedig, hogy az ellenmondókat üldözte, a pogány szokások fölelevenítését el nem nyomta, a pogányság föltámadását meggátolni nem tudta. Sőt azzal, hogy kegyetlenné lett, még inkább előmozdította azt, mert az önállóságára féltékeny nemzettel könnyen el lehetett hitetni, hogy a keresztény királyok, mint azt Péter nyílt föllépése és Aba Sámuel engedékenysége mutatta, Németország szolgájává fogják tenni Magyarországot. Midőn tehát a királynak nemcsak tekintélye enyészett, hanem egyenesen ellene esküdtek, másrészt pedig a keresztényellenes izgatások, táplálva a nemzeti önérzet lobbantásától, szélesebb és szélesebb körben terjedtek, nem csoda, hogy csakhamar nagy erkölcsi lazulás és romlottság kapott lábra, nem csupán a világiak, hanem a papok közt is, miután a szent István által alkotott erős rend mindenütt bomladozásnak indult.

A magyar urak közül, akik hazájuk gyors romlását fájdalommal látták, sokan arra a gondolatra jutottak, hogy szent István legközelebbi rokonait, tehát a trónnak legtörvényesebb igénylőit, a számkivetésbe menekült hercegeket hivják be. Midőn Aba nyomára jutott ennek az összeesküvésnek, ötven nemest elfogatott és minden kihallgatás nélkül kivégeztetett.

E kegyetlenségét így festi sz. Gellért életirója: Uralkodása alatt vér vért ért és a bűnre bűn tolult. «Mert a szent böjt napjaiban tanácsának legtisztesebb férfiait, mint valami barmokat vagy oktalan állatokat, fütykösökkel és karókkal merészkedett agyonveretni.»

Ez 1043-ban történt. Szent István király szokássá tette azt, hogy a király husvétkor udvarával más és más székesegyházba megy ünnepelni. Még pedig a nagymisén a püspök fejére tette a királynak a koronát, s ez úgy hallgatta meg a szentmisét. Ez esztendőben Aba Csanádvárát kereste föl. Talán azért is, hogy a növekvő elégedetlenséggel szemben a nagytekintélyű Gellért jóakaratát megnyerje. Husvét vasárnapján elküldte az országnagyokat s a vele volt püspököket szent Gellérthez, hogy ő tegye fejére a koronát. De ez megtagadta felszólítását, úgy hogy a többi püspök illesztette fejére a koronát, mire azután a papság és a nép kiséretében a templomba vonult.

Szent Gellért pedig, fehér stólát öltve, a szószékre lépett és kemény szavakkal feddé a királyt,

s midőn látta, hogy a tolmács, kit a király emberei csitítanak, nem meri leforditani, ráparancsolt, hogy mondja el hiven, szóról-szóra: «A szent bőjt tartása a bűnösöknek bocsánatjára és az igazaknak jutalmukra adatott; te pedig, király, kardod gyilkolásával megfertőztetted azt s tőlem az atya nevet elraboltad, minthogy ma legkedvesebb gyermekeim hiányzanak. Azért e napon semmi bocsánatot sem érdemelsz. Minthogy pedig Krisztusért meghalni kész vagyok, a jövendőt neked megjósolom. Ime a jövendő harmadévben fölkel ellened a boszú kardja, mely elveszi tőled az országot, melyet csalárdul szereztél». Megdöbbenve hallgatták a jóslatot. Sokan féltek, hogy a király boszút fog állani a püspökön; de annyira meg volt rettenve, hogy erre nem is mert gondolni.

A jóslat nagyon hamar teljesült. Még azon a nyáron, mások szerint 1044-ben a Péterrel jövő Henrik császár ellen Ménfőnél csatát vívott s a harcban életét vesztette. Az általa alapított

SZENT ISTVÁN HIRDETI A KERESZTÉNY VALLÁST ÉS ALAPITJA A SZÉKESFEJÉRVÁRI EGYHÁZAT.
Roskovics Ignác festménye a budai királyi palota Sz.-István-termében.

saári monostor templomában temették el. Aba után ismét Péter került a trónra, de csak rövid ideig tartott uralma, mert nemcsak hogy nem javult, hanem Henrik császárnak mint hűbéres, hűséget is esküdött. Emiatt összeesküvést szőttek ellene s behívták Szár László fiait, megkinálván a koronával a legidősebbet, Endrét, aki Oroszországban tartózkodott ez idő szerint, ahol a fejedelem leányát birta nőül.

6. A keresztényellenes mozgalom I. Endre és I. Béla alatt.

Abaujvárnál, a nemrég meghalt Aba Samu váránál várta a magyar nép első nagy zöme Endrét. A két méltatlan király alatt megindult keresztényellenes reakció, melyet az idegeneknek kedvező káros politika szított, ekkor már oly nagy tömeget mozdított meg, hogy *Vatha* vezérlete

A SZÉKESFEJÉRVÁRI TEMPLOM.
Az 1327-iki égés képe a bécsi képes krónikából.

alatt Abaujvárott erőszakos követeléssel léphetett föl. Azzal fogadták Endrét, hogy engedje meg a keresztény vallás eltörlését, állítsa vissza az ősi vallást és intézményeket, engedje meg, hogy elűzzék a papokat és idegeneket, lerombolják a keresztény templomokat.

Endrének nem volt olyan serege, hogy a lázongó tömeg megfékezésére gondolhatott volna. Időt akart nyerni és színleg engedékenységet mutatott. Hogy nem azért, mintha a kereszténységnek ő is ellensége lett volna, azt elég világosan megcáfolták későbbi tettei, amikor már elég erő fölött rendelkezett.

Az engedékenység vészes gyümölcsöket termett, de melyek miatt nem lehet Endrét felelőssé tenni. A magyar kereszténységnek át kellett esnie ezen a vérkeresztségen is, hogy annál tisztultabban uralkodhassék. A lázadók siettek rombolásukkal. Elszéledtek mindenfelé Abaujvárról, megelőzve a királyt, lerombolták a templomokat, öldösték a papokat. Levente, Endre öcsese is pártolta őket, ami megerősitette azt a hiedelmet, melyet a lázadók terjesztettek, hogy az új király parancsolja a kereszténység kiirtását.

Endre csak lassan közeledett Székesfejérvárhoz, hogy ott megkoronázzák. Székesfejérvárott volt egybegyülve a keresztény sereg a püspökökkel. Hogy a veszedelmes helyzet mielőbbi orvoslása végett jövetelét siettessék és a körülményekről tájékoztathassák, négy püspök, névszerint Gellért, Beszteréd, Bőd és Beneta eléje iparkodtak a Dunához. Hozzájuk csatlakozott Szolnok ispán is sok más emberrel. Szeptember 23-án este érkeztek a diódfalvi sz. Szabina-templomhoz, mely ott állott, ahol ma Diós fekszik, Tétény és Török-Bálint között.

Szeptember 24-én misére gyültek össze, melyet sz. Gellért mondott. A püspök mise után megható beszédet mondott, megjósolván vértanúi halálát. «Testvéreim és püspöktársaim — mondá — s ti hivek mindnyájan, akik itt vagytok, tudjátok meg, hogy mi ma a vértanúság koronájával, a véget nem érő örömökre, Jézus Krisztushoz fogunk jutni. Tudtotokra adom ugyanis nektek az isteni titkot, mely nekem ez éjjel kijelentetett. Láttam a mi Urunkat, Jézus Krisztust, az ő legszentebb Anyjának, szűz Máriának ölében ülve, amint bennünket magához hivott s kezével az ő testének és vérének szentségét nyujtotta nekünk. Mikor pedig Beneta püspök járult hozzá, akkor visszavonta Jézus Krisztus a szentséget, tehát ma nem részesül velünk a vértanúságban.»

Meghatva hallgatták a jósló kijelentést. Meggyóntak, megáldoztak és kilenc óra tájban szent énekeket zengedezve, megindultak a pesti rév felé. Gellért nem birván a gyaloglást, szekéren követte őket.

Vatha meghallván a püspökök jövetelét, a Kelenhegy tövében állította föl

A PÉCSI TEMPLOM ÉJSZAKI LEJÁRATÁNAK MARADVÁNYAI.

seregét. Amint a keresztény csapat ideért, kőzápor zúdult rá. A keresztények kardot rántottak, de a túlnyomó erő legyőzte őket. Sok százan hullottak el a kövek és a pogányok buzogányainak ütései alatt. Bőd és Beszteréd püspökök halálos sebbel rogytak össze, Szolnok ispánt leszúrták. Beneta, úgy amint Gellért megjósolta, elkerülte a halált. Később Endre esztergomi érsekké tette őt. Szent Gellért szekerében felállva, magasra emelte a feszületet s úgy adta az áldást. A pogányok körülvették, lerántották a szekérről s egy taligára kötözve, vad káromlások közt fölhurcolták a Kelenhegyre, melynek Pest felé néző meredek faláról a mélységbe taszították. Összezúzva zuhant le a Duna partjára. Még élt, de lándzsával keresztüldöfték szivét, fejét pedig kövekkel összezúzták.

A TIHANYI ALTEMPLOM I. ENDRE SIREMLÉKÉVEL.

Dörre Tivadar eredeti rajza.

Ámde maguk a kínzók közül is sokan megrémültek rettenetes tettüktől. Ájtatos hivők pedig átvitték a holttestet Pestre, Boldogasszony templomába s ott eltemették. Sírjánál számos csoda történt. Később, mikor Endre már helyreállította volt a rendet, hét év multán Mór püspök, szent Gellért utódja a csanádi székben, engedélyt kapott a királytól, hogy Csanádra vitethesse. Itt temették el szűz Mária templomában, a főoltár előtt egy általa előre csináltatott kőkoporsóban, melléje tették azt a követ, melylyel fejét széttörték s melyen még rajt volt vérének foltja, továbbá a kínzóövet és ostort, melylyel magát életében sanyargatta. A nép pedig körmenetekben tódult sírjához, hogy emlékét kegyelettel tisztelje.

Pétert is utolérte a büntetés. Mosony táján elfogták, megvakították és Székes-Fejérvárra hozták, ahol meghalt. A pécsi templomban temették el, melynek építésére sokat áldozott.

A pogányok dúlását megakasztotta Endre föllépése, melylyel a hiven maradt keresztényeket oltalmába vette, nemkülönben az a körülmény, hogy az őket pártfogoló Levente még ez esztendőben meghalt. Endre látván, hogy az ország tetemesebb része nem tart a lázongókkal, eltökélte, hogy erélyesen véget vet a mozgalomnak, mely annyi vérbe és tűzbe borította az országot. Nemcsak a maga meggyőződése és az ország belső nyugalmának érdeke parancsolta ezt neki, hanem tartania lehetett attól is, hogy a pogány lázadást ürügyül használja föl a német császár az ország megtámadására; ami később csakugyan bekövetkezett, noha Endre mindenképen igyekezett őt megengesztelni, de végül is fegyverrel kellett őt visszavernie két izben is.

Endre tehát, amint 1047 tavaszán megkoronáztatta magát, betöltötte a megüresedett püspökségeket; fejvesztés terhe alatt megparancsolta mindazoknak, akik elhagyták a kereszténységet, hogy térjenek vissza és tartsák magukat Isten törvényeihez; elrendelte a lerombolt templomok fölépítését és szent István törvényeinek minden pontjukban való megtartását. Hogy a német császár bolygatásaitól ment maradjon az ország, IX. Leó pápához, akit Henrik befolyásával választottak pápául, elküldte György kalocsai érseket követségbe. Kétszer is találkozott az érsek a pápával, akinek feltárta Magyarország helyzetét, mely csak az imént menekült meg a pogányság támadásától, s még nagyobb veszedelembe kerülhet hite, ha a német császár újra feldúlja nyugalmát. A pápa igyekezett kiegyenlíteni az ellentéteket, azért elvállalta a közbenjárást Henriknél; de egyszersmind azt a tanácsot adatta követe, Hugó clugnyi apát által Endrének, hogy fizesse meg Henriknek az általa követelt adót. Endre ezt meg is igérte oly föltétel alatt, hogy Henrik se őt, se öcsését Bélát ne háborgassa, ha ez majdan trónra kerül. Henrik azonban nem akarta elfogadni az adót. Endre, miután Béla segítségével kétszer is visszaverte Henrik támadását, immár határozottan megtagadta az adót. A további viszályt mégis a pápa közbevetése szüntette meg, amennyiben 1053-ban Trierben létrejött a béke, melynek értelmében Henrik végleg lemondott a Magyarország fölött való fenhatóságról és a követelt adóról, ellenben Endre átengedte a Lajta-melléket, melyről még Aba Sámuel mondott volt le; a barátság megpecsételéséül Henriknek Zsófia nevű leánykáját eljegyezték Endrének időközben született fiával, Salamonnal. A Henriken nyert győzelmek emlékére, kegyes fogadalomból alapitotta Endre 1055-ben a tihanyi apátságot a Balaton fölött. Sziklába vájt altemploma megmenekült az idők viharából s ma is, mint az apátsági templom legértékesebb része, az ott megforduló számos látogatónak kegyeletes emlékjele. Még ezt megelőzőleg, alkalmasint neje, az orosz Anasztázia kívánságára, Szent-Endrén görög monostort alapított, melyet azonban 1221-ben latin szertartású szerzeteseknek adtak át.

SZENT LÁSZLÓ.
A bécsi képes krónikából.

A hatalom birása és a családi érdek, sajnos, Endrének lelki egyensúlyát is megingatta. Tudjuk, hogy Salamon megszületése után hogyan akarta elemészteni öcsését, Bélát, akire a kötés szerint Magyarország koronája várt. A menekülésre kényszerített Béla Lengyelországból hozott hadával megtámadta bátyját, aki a Tiszánál megveretvén, Németország felé menekült. Béla hivei azonban útját állották, megsebesítették és elfogták. Endre néhány nap mulva meghalt. Eltemették az általa alapított tihanyi monostor templomában, ahol állítólagos egyszerű sírkövét ma is láthatjuk, az altemplom déli falába illesztve.

Ez a szerencsétlen testvéri viszály majdnem két évtizedig húzódó belső zavarokba döntötte

Magyarországot, ami a hitélet felvirágzásának is ártalmára volt, noha a kereszténységet vissza már nem vethette.

A pogány reakció ismét felütötte a fejét Endre halála után, de most már hamarabb és csekély vérontással vetettek neki véget. Alig hogy Béla koronázásra hívta meg az ország rendeit Székes-Fejérvárra, nagy számmal gyülekezének oda azok, akik titokban még mindig az ősi hitnek áldoztak. Az óvatos király kiséretével bevonult a városba és kirekeszté a gyanus népet, mely Vatha fiát, Jánost választotta vezéréül. A felizgatott nép követséget küldött Bélához, ugyanazt követelve, amit Endre alatt követelt Vatha: a keresztény hit eltörlését, a tized megszüntetését, a templomok lerombolását, a papok legyilkolását. Lehetett anyagi okuk is arra, hogy a lázongás annyi párthivet nyert: jogos panaszok merültek föl a tizedszedők irgalmatlan eljárása miatt. Ezt azonban nem a kereszténység eltörlésével kellett orvosolni.

Béla kezdetben nem találván csapatját elég erősnek, három napi gondolkozást kért. Ezalatt összegyüjtötte a közeli várhadakat és ezek segítségével szétszórta a lázongókat. Ez volt utolsó nagy hullámcsapása a pogány reakciónak. Az ősi hitükhöz ragaszkodó bujdosók szétoszoltak titkos berkeikbe; tömeges megnyilatkozásuk többé nem fordult elő. A kihaló öregekkel lassan-lassan kihalt utolsó maradéka is.

Béla királytól sokat remélhetett volna a nemzet a hitélet és a közerkölcsiség emelése dolgában. Alig lépett a trónra, már megalapította a szegzárdi apátságot, melyet az Üdvözítőről neveztek. Ámde egy szerencsétlen baleset alig két esztendei uralkodása után kioltotta életét. Eltemették az általa alapított apátság templomában.

7. A kereszténység belső megerősödése. Szent László. A szabolcsi zsinat.

A keresztény vallás tehát, mint a második sikertelen forradalom bizonyította, már erős gyökeret vert a nemzetben. Nem ingatta meg az a rokoni viszály sem, mely Béla fiai és Salamon király, Endre fia között mintegy két évtizedig huzódott. A papság legtekintélyesebb része, támaszkodva arra az erkölcsi kötelezettségre, melyet Endre öccsének tett esküjével vállalt, nemkülönben Magyarország politikai helyzetére, de a keresztény vallásra nézve is hasznosabb szemponttól vezettetve, Béla fiaihoz csatlakozott, nem tévesztvén azonban szem elől azt, hogy békés megegyezést teremtsen a viszálykodó rokonok közt. E békés indulat vezette közbenjárás sokszorosan enyhítette a meg-megújuló belső villongást, mely nemcsak az ország békéjét, hanem gyönge művelődésének fejlődését is veszélyeztette.

Béla fiai, Gejza, László és Lambert maguk tértek ki atyjuk halála után az elől, hogy az őket megillető trónt elfoglalják s átengedték azt a kiskorú Salamonnak, aki azonban gonosz tanácsadóitól félrevezetve, mint hazánk politikai történetéből tudjuk, fondorkodott ellenük, jogos részüktől megfosztotta őket, sőt életükre tört, úgy hogy a testvérek kénytelenek voltak fegyvert fogni ellene. A püspökök azonban ismételten kibékítették őket. Végre, midőn Salamon a ravasz Vid tanácsára Szegzárdon nyíltan elhatározta, hogy Gejzát eltéteti láb alól, Vilmos szegzárdi apát álruhában Gejzához menekült s elárulta neki a király tervét. Gejzának nem volt más menedéke, mint a fegyveres föllépés. Salamon eleinte megfutamította őt, de miután László Morvaországból segítőcsapatot hozott, Mogyoródnál leverték Salamont, aki elmenekült Ausztriába. A Székes-Fejérvárra összehivott rendek megfosztották Salamont trónjától és Gejzát kiáltották királylyá.

Salamon az akkor világi hatalmában félelmes IV. Henrik császárhoz, sógorához folyamodott. Ismétlődött volna ismét a hűbériségért zaklató harc, ha a pápaságban támaszra talál Salamon. Ismétlődött volna annak dacára, hogy Henrik kénytelen volt a Magyarországba indított seregét ellátásának hiánya miatt visszavezetni. Ámde a segítség helyett rendreutasítást nyert a pápától Salamon; noha a pápa mindenképen rajta volt, hogy újra összebékéltesse a meghasonlott királyfiakat.

Hogy a pápa nem támogatta Salamonnak német segítségre alapított tervét, többen, akik csupán a politikai momentumokat nézik, azzal a nemsokára ellenségeskedéssé fokozódott feszült viszonynyal magyarázzák, melyben az akkori pápa, VII. Gergely, IV. Henrik császárral állott. De a pápának Gejzához és Lászlóhoz intézett levelei, melyek fenmaradtak, sokkal magasabb, eszményibb okról tesznek bizonyságot. A római szentszék Magyarország függetlenségét védelmezte meg ebben a viszályban, s ránk nézve, mint magyarokra, ez a momentum a legfontosabb. Nemzeti függetlenségünk megvédelmezése tehát jórészben a pápai szék érdeme is. Ne vezessen félre bennünket VII. Gergely pápának az a kijelentése se, hogy Magyarországot az apostoli szék felajánlott országának mondja és a pápai szék hatásköre alá tartozónak követeli; mert világosan kifejezi, hogy ez nem jelent hűbéri függést, hanem lelki alárendeltséget; világosan megjelöli az apostoli szék protektorátusának jellegét, midőn Magyarország függetlenségét hangsúlyozza és annak tiszteletben tartását követeli.

SZENT LÁSZLÓ EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA.
A győri székesegyházban.

A véletlenség találkozása volt, hogy VII. Gergely nagy reformátori tervei épen annak a Henriknek dacosságával ütköztek össze, aki Salamon pártolása által akarta megtestesíteni a német fejedelmeknek hagyományos ábrándját, Magyarország meghódítását. VII. Gergely, Hildebrand, épen abban az esztendőben lépett a pápai trónra, mely Salamonra végzetessé lőn. Eltökélt szándéka volt, ennek az eszmének élt, azzal az eszmével szállott a törhetetlen küzdelem terére, hogy megszünteti az egyház szervezetében és ennek következtében a hitéletben lábra kapott lazulást és romlottságot. A papság a világi fejedelmek és hatalmas urak kezébe került, akik hűbéri birtokok adományozásával igazi szolgai alárendeltségbe döntötték.

A civilizáció az örökös harcok és torzsalkodások, a társadalom atomjai elhelyezkedésének válto-

zatos tusái között amúgy is keveset különbözött a barbárságtól. Természetes tehát, hogy az ököljogra támaszkodó, erőszakos urak, midőn birtokot, javadalmat adtak az általuk választott papoknak, amiért tőlük fegyveres segítséget és engedelmességet követeltek, nem a hivatást, kifogástalan életet, képzettséget nézték, amikor a valakit javadalomra kiszemeltek. Tudatlan, sőt kiskorú egyének is nagy számmal kerültek a főbb papi állásokba, akik tisztük méltóságával semmit sem törődtek; annál kevesebbet a néppel, melynek erkölcsössége és művelése az ő szent feladatuk lett volna. Ezt a mély, veszedelmes sebet akarta kivágni és a keresztény társadalmat meggyógyítani, isteni küldetésére alkalmassá tenni VII. Gergely, midőn eltökélte, hogy megszünteti a papságnak a világiaktól való függését, megtisztítja az egyházat az elharapózott visszaélésektől. E végből meg kellett szüntetnie a világiak investitura-jogát, melyet kizárólagosan az egyház teljesíthessen, meg kellett tiltania a szimoniát, vagyis a papi javadalmak vásárolhatóságát, mint a hivatlan elemek betolakodásának eszközét s végül jónak látta a zsinat által kötelezővé tenni a papok nőtlenségét, mely már előbb is megvolt az apostoli időktől fogva az egyházban, de idők folytán a világi papság közt nagy mértékben figyelmen kívül maradt. Az investitura kérdése volt az az erős ütköző pont, mely IV. Henriket ellenségévé tette, aki azonban végre is kénytelen volt meghajolni akarata előtt.

A reformmunkának előkészítői a sz. Benedek-rendi kolostorok voltak, s mivel Magyarországon, mint láttuk, legnagyobb részt a monostorokból került ki a lelkészkedő papság is, VII. Gergely reformjának nem kellett oly mélyreható mozgalmat keltenie, mint nyugaton. A hűbéri viszony és a szimonia itt nem honosodhatott meg; javadalommal az alapító királyok látták el a püspökségeket és monostorokat, s a javadalmazó egyes világi urak sem teremthettek olyan függési viszonyt, mint az önálló apró fejedelmek a nyugoti országokban. Ami alapítványt tettek, valóban a szent király példájára, az egyház öregbítésére, Isten dicsőségére tették, mint Péter comes, aki a százdi (zaztyi) apátságot alapította 1067-ben. Az investitura jogát gyakorolták a mi királyaink is, de eddig nem követtek el vele olyan visszaéléseket, mint nyugaton, vagy a javadalmak adományozásával egynémely későbbi királyaink és róla minden nagyobb ellenállás nélkül mondott le nem sok idővel ezután Kálmán király. A papok nősülése sem öltött olyan nagy arányokat, amint azt a szent László alatt hozott végzés sejteti, mivel, mint mondjuk, a lelkészkedő papság nagy része szerzetes volt.

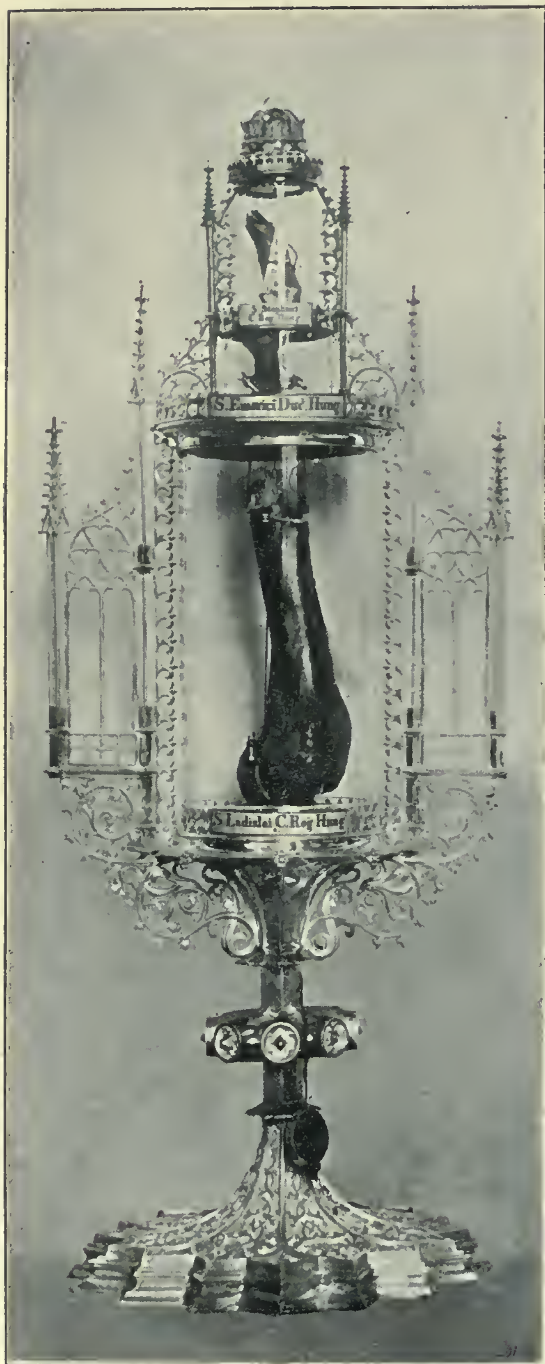
SZENT LÁSZLÓ FEJÉNEK EREKLYETARTÓJA.
A mölki apátság kincstárában.

VII. Gergely kormányzása tehát különösen Magyarországra nézve inkább a már említett politikai szolgálat szempontjából nevezetes.

Gejza Salamon kiűzése után azonnal hozzáfordult és közbenjárását kérte, amire már azért is szükség volt, hogy a koronát visszakaphassa tőle.

VII. Gergely pápa 1074 március 17-én válaszolt Gejzának. Megnyugtatta őt, azt mondván többek közt levelében: «Az apostoli szentszék támogatására bizton számíthat az, a ki irányában a kellő tisztelettel és bizalommal viseltetik. Intünk tehát, hogy tiszteletedet az apostolok iránt mind hathatósabban igyekezzél kifejezni. ——— A mi szeretetünkről légy meggyőződve. Minden kétséget kizáró módon, a legbensőbb atyai jóindulattal biztosítunk a felől, hogy mindazt, amit javad és állásod igényel, tőlünk elnyered. Ellenségeid pedig, ha megrontásodra valamit meg akarnak kisérleni, nálunk meghallgatásra nem találnak, sőt inkább az apostoli szék neheztelését fogják magukra vonni». Egyúttal tudatta, hogy Ferrara grófját, Arrót, mint legalkalmasabbat küldi hozzá követül, átvenni

további üzeneteit és kérelmeit. Kérelemmel fordult azonban Salamon is a pápához Gejza ellen, de válaszában (1074 okt. 28-áról) figyelmezteti, hogy rosszul cselekedett, midőn a császárhoz fordult segélyért. «Országod élemedett korú lakosaitól megtudhattad volna — mondja a levélben — hogy Magyarország, melyet hajdan István király minden joggal és hatalommal szent Péternek ajánlott föl és adott át, a római anyaszentegyházé.» Hogy miképen érti ezt, megmagyarázza a pápa Gejzához 1075 március 13-án írt levelében, melyet akkor intézett hozzá, mikor Salamon, nem hallgatva a pápa intelmére, ismét Henrikhez fordult segélyért a magyar nemzet ellen, mely nem akart róla tudni. Ebben a levélben határozottan megóvja Magyarország függetlenségét Németországgal szemben, midőn azt mondja: «Úgy hiszszük, jól tudod, hogy Magyarországnak, más nemes országok példájára, *saját szabadsága állapotában kell megmaradnia*, más országok királyának nem lehet alávetve, hanem csak a római egyetemes anyaszentegyháznak, mely alattvalóit *nem rabszolgáknak tekinti, hanem gyermekei gyanánt öleli magához.* Mivel pedig rokonod az országot bitorló módon a német királytól s nem a pápától vette át, hiszszük, hogy uralkodását isteni itélet akasztotta meg. Miután most a hatalom a te kezeid közé jutott, intünk, hogy időközben az egyházakra gondod legyen, a vallás érdekeit buzgón karold föl, és a római egyház követeinek, kik hozzád fognak érkezni, engedelmeskedjél, hogy így szent Péter közbenjárása által a földi és mennyei élet dicsőségében részed legyen.»

SZENT ISTVÁN, IMRE ÉS SZENT LÁSZLÓ EREKLYÉI.
Az esztergomi főegyház kincstárában.

A vallás érdekeit Gejza valóban szivén viselte, erre mutat az a buzgó áldozatkészsége is, melylyel 1075-ben a garam-sz.-benedeki apátságot alapította meg.

A pápa azonban még nem ismerte el Gejza királyságát és azon volt, hogy Gejza és Salamon közt egyezséget hozzon létre; de ennek föltételéül megkivánta Magyarország függetlenségét, kijelentvén, hogy Magyarország a béke helyreállítása után valódi királyt uraljon s «ne mástól függő királykát, amilyenné Salamon alacsonyította le magát azáltal, hogy szent Péter uralmát megvetvén, idegen fejedelemnek hódolt meg».

A pápai követ megkezdte az egyezségi tárgyalásokat; de eredménytelenül. Gejza a püspökök tanácsának engedve, mindenképen óhajtotta a kibékülést, még a korona árán is; de mielőtt ez megtörténhetett volna, 1077 április 27-én meghalt. László lett utóda, a cserhalmi győző, a daliás herceg, akiben nem alaptalanul látta a nemzet jövendő reménységét. S valóban ő forrasztotta egybe végleg a kereszténységet a magyar nemzettel. A tehetetlen Salamonnal szemben egy pillanatig sem habozott a nemzet, hogy e testben és lélekben egyaránt kiváló daliáját emelje a trónra, aki, mint szent László legendája mondja, «magas termetével más emberek fölött egy fejjel

kitünő vala, úgy hogy az adományok telje ő benne duzzadozván, már maga testalkata is királyi koronára méltónak tüntette föl. Ő a népeknek adott dicsőség vala, mivel valóban boldog nemzet és dicsőséges nép az, melyben ily fejedelem támadt vala.»

Szent László mindjárt VII. Gergely pápához csatlakozott, amiben az apostoli szék iránti hű ragaszkodása ép úgy kifejezést lelt, mint elszánt akarata, hogy Magyarország függetlenségét méltatlan rokonának minden fondorkodása ellen megőrzi. Midőn azonban tanúságot tesz fiúi hódolatáról, az egyházhoz való ragaszkodásáról, nemzete függetlenségének ügyében kész szembeszállani a szentszékkel, ha ez politikai befolyást akarna gyakorolni Magyarországon.

Trónralépését Nehemiás esztergomi érsek által tudatta a pápával, aki felhívta, hogy küldjön mielőbb követeket, akik a szentszék iránti tiszteletét és hódolatát tolmácsolják. Szent László sietett eleget tenni e felhivásnak s hogy tettleg is megmutassa a pápa iránti ragaszkodását, segítséget

SZENT LÁSZLÓ ÁTKEL A DRÁVÁN.
Székely Bertalan falfestménye a pécsi bazilikában.

küldött a IV. Henrikkel szemben megválasztott Rudolf ellenkirálynak, akinek leányát is nőül vette. Salamon pedig látván, hogy hiába vár segélyt és hasztalan tesz kisérletet a trón visszaszerzésére, 1081-ben megbékült Lászlóval és lemondott a trónról, visszaadván a Szilveszter-féle koronát, melyet állítólag ekkor forrasztottak egybe a Gejza által viselt Dukasz-féle koronával.

Salamon azonban ezután sem szünt meg fondorkodni, miért László elfogatta őt és Visegrádon elzáratta. Nemsokára azonban, 1083-ban, szent István tetemeinek fölvételekor ismét kibékült vele szent László, mire Salamon letünt a történelem szinpadjáról.

Nevezetes esemény volt ez a szentté avatás. Ez esztendőben VII. Gergely zsinatot hivatott egybe Rómába, hogy az egyház békéjének helyreállítását megkisérelje, mivel IV. Henrik ellenséges befolyása alatt Gergelylyel szemben Wilbert ravennai érseket ellenpápául választották, aki III. Kelemen nevet vett föl. A római zsinatra, melynek az egységet helyre kellett vala állítania, meghivást kaptak az ellenpápa hivei is. Ezen a zsinaton iktatta VII. Gergely pápa a szentek sorába Istvánt, Imrét és Gellértet, akiket már akkor szentnek tisztelt a magyar nép. Ez időben ugyanis a szentté avatás nem történt előzetes kanonizációval, hanem a nép kezdte a vértanúkat és az egy-

TRIPTYCHON SZENT LÁSZLÓ MEGDICSŐÜLÉSÉRŐL.
A budavári Mátyás-templomban.

ház más jeles hőseit szentnek tisztelni s a pápa már csak elismerte, jóváhagyta az általánossá vált tiszteletet. Miután a magyar egyház történetének e három első legnagyobb alakja hivatalosan szentnek nyilváníttatott, VII. Gergely legátust küldött Magyarországba, hogy tetemeiket ünnepélyesen fölemeljék és köztiszteletre kitegyék.

A fölemelést Hartwig legendája így mondja el:

«László király, ki általános jámbor erkölcseiért nevezetesnek, ragyogó erényeiért jelesnek és az istenitisztelet iránt tökéletesen hódolónak tartaték, a vigasztaló Szentlélek sugallatától indíttatván, összegyüjté (Székes-Fejérvárra) a püspököket, főurakat, az egész Pannónia bölcseit, kikkel értekezvén, háromnapi közös böjtöt rendele.

«Amint harmadnapig fáradhatatlan törekvéssel erőlködének a szent testet fölemelni, az semmikép sem vala helyéből kimozdítható. Akkoron ugyanis, az elkövetett vétségek úgy hozván magukkal, az említett László király és Salamon, annak unokatestvére között nagy viszálkodás keletkezett, mely miatt Salamon fogolykép tömlöcben tartaték. Midőn tehát hasztalan törekedének a testet fölemelni, egy, az akkori vélemény szerint igen hires életű apáca, kinek neve Caritas, Üdvözítőnk bakony-somlai egyháza mellett tartózkodván, mennyei jelentésre tudósítá a királyt, hogy hiába törekednének: a szent király tetemei addig föl nem vétethetnek, míg Salamon fogságától fölmentetvén, szabadsággal meg nem ajándékoztatik. Ennek tehát a fogságból kivezettetése s a harmadnapi böjtnek ismétlése után, midőn harmadnap mulva a szent tetem átviteléhez fogtak, azon nagy kő, mely a koporsóra nehezkedék, oly hirtelen hengerítteték le róla, mintha azelőtt súlya sem lett volna.

Megvirradván azon nap, mely a Nagyboldogasszony ünnepe után ötödik vala, a fejedelemmel a hon nagyjai, a püspökökkel az egyházi személyek a szentegyházba seregelvén össze, eleinte halotti mise mondaték, azután elmozdíttaték a padolatból kiálló márvány tábla, s miután lementenek a sírig, feltünésére minden jelenlevőt oly kellemes szagú illat vette körül, hogy az Úr édeni gyönyöreinek közepette lenni látszatnának. A koporsó maga teli volt kevéssé vereses, mintegy olajjal elegyített vízzel. Mire a koporsó bezártával, az isteni kegyességnek háladicséretet kiáltának és a talált kincscsel a boldogságos szűz Máriának, Isten Anyjának oltárához tértenek vissza.»

Szent István jobbkeze azonban hiányzott. Ez a templomban Hartwig elbeszélése szerint csodaszerűen egy Mercurius nevű szerzetes kezébe került, aki a később Szent-Jobbnak nevezett berettyói monostorba vitte, ahol három évig őrizte, míglen fölfedezte és átadta szent Lászlónak, aki a szent jobbot ennek a monostornak őrizetére bízta. E monostort és a körülötte települt falut Szent-Joghnak is hívták. Ez elbeszélésből az tünnék ki, hogy a monostor már előbb fennállott és szent László csak templomot építtetett hozzá, míg többek nyomán Fuxhoffer azt mondja, hogy a monostort is szent László alapította és építtette, még pedig fából s a szent jobb őrző helyéül rendelte.

SZENT LÁSZLÓ FEJEREKLYE-TARTÓJA NAGYVÁRADON.
Készíttette dr. Schlauch Lőrinc bíboros, püspök.

Szent István tiszteletét, mely szent Imre és szent Gellért tiszteletével együtt már elterjedt volt az országban, nemsokára törvény is rendelte s az egyház fölvételének napját, azaz augusztus 20-át állapítván meg tisztelete napjául, ez általános nemzeti ünneppé lőn s mint ilyen belegyökerezett a magyar nép szivébe, nemcsak mint katholikus egyházi, hanem magyar nemzeti ünnep is.

Szent-Jobb szomszédságában csakhamar megalapította szent László a váradi prépostságot és káptalant, rövid idő mulva pedig a püspökséget. Ez volt tehát a tizenegyedik, melynek nagy feladata jutott az ország keleti részén, ahol óriási területű földön nem volt főpásztori szék. Várad kiszemelését megokolttá tette a hely, mint Erdély kulcsának, az alföldi utak gócpontjának kiváló fekvése. Alapításának esztendejét nem tudjuk, valamint első püspökét sem. Hogy szent László alapította, kétségtelennek kell tartanunk a váradi káptalan vallomása után, melyet saját levéltára adataira támaszkodva, 1370-ben tett statutumaiban, melyek kézirata jelenleg a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban van. E vallomásban határozottan szent Lászlótól származtatja magát a káptalan: «Mindenekelőtt illik tudni, hogy a mi váradi egyházunk alapítója szent László néhai magyar király; alapítá pedig és szentelé azt a boldogságos szűz Mária tiszteletére, egy prépostot s ezenkívül huszonnégy kanonokot helyezvén abba; később püspöki egyházzá emelé

és sokféle birtokokkal, jogokkal, kiváltságokkal gazdagítá.» Szent László nővére, Ilona özvegy királyné meghivására, miután Horvátországban fejetlenség uralkodott, 1089-ben átkelt a Dráván, Horvátországot meghódoltatta s Magyarországhoz kapcsolta. Minthogy a folytonos belvillongások miatt a hitélet is majdnem teljesen megszünt Horvátországban, megalapította egyik szerint 1092-ben, másik szerint 1093-ban vagy 1094-ben a zágrábi püspökséget és a zágrábi egyházat szent István tiszteletére. A zágrábi püspök a magyar hierarchia tagja volt a legújabb ideig, midőn az abszolutizmus szomorú korszakában a jogos törvényhozás mellőzésével attól elszakították és érsekséggé emelve, a horvát-szlavonországi püspökségek metropoliájává tették, ami ellen a magyar országgyűlés a kiegyezéskor semmit sem tett. Az anyaországból mai nap is a zágrábi érsekség alá tartozik a Muraköz.

Szent László e két püspökségen kívül több apátságot is alapított. A szent-jobbit föntebb említettük. Neki tulajdonítják a somogyvári sz. Egyedről nevezett apátság alapítását, aminek idejét 1091-re teszik. Ő alapította a mogyoródi, és a bátai apátságokat is. De ezeken kívül is számtalan adománynyal gazdagította a már fennálló egyházakat és monostorokat; gondja volt továbbá arra is, hogy elődeinek alapítványait megóvja a háborgatásoktól, miért is határjárásokat tartatván, megerősítette azok jogait. Így megerősítette 1082-ben a veszprémi püspökség, 1086-ban a bakonybéli, 1091-ben a zalavári, 1093-ban a pannonhalmi, ugyancsak ebben az esztendőben a tihanyi apátság jogait; gyarapította az I. Béla alapította kolozsmonostori apátság birtokát.

A VÁRADI KÁPTALAN LEGRÉGIBB PECSÉTJE

A somogyvári apátság fölavatásánál jelen volt Teuzo bíboros, pápai követ, akinek fontos politikai küldetése is lehetett. Ez időben ugyanis II. Orbán ült a pápai trónon, aki VII. Gergely politikájának folytatója volt. Vele azonban nem állott szent László oly kitünő viszonyban, mint VII. Gergelylyel, ami II. Orbánnak egy Kálmán királyhoz intézett későbbi leveléből tünik ki. László ugyanis bizonyára fontos állami érdekből egyezségre lépett IV. Henrik császárral. Az egyezség indító okairól semmit sem tudunk, hanem az bizonyos, hogy II. Orbánt, aki igyekezett visszatartani tőle Lászlót, bántotta ez a megegyezés, melyből az ellenpápa meríthetett erőt.

Ez a feszült viszony legkevésbbé sem csökkentette László király példás buzgalmát, melylyel a kereszténység külső gyarapításán és belső erejének fejlesztésén működött. 1092-ben, miután a kunokat és bessenyőket a Temes vizénél megverte, Szabolcsban zsinatot tartott, melyen részben új törvényeket alkottak, részint szent István törvényeit módosították. E törvények tartalmából megértjük azt a fontos tényt, hogy a magyarok közt már alig maradt nyoma a lappangó pogányságnak. Nevezetes továbbá ez a törvényszerzés annyiban is, hogy VII. Gergelynek a papi nőtlenségre vonatkozó rendeletét magáévá teszi s végrehajtását állami tekintélylyel is foganatosítja.

VII. Gergelynek a papi nőtlenség kötelező voltát illető rendelete mint már fönnebb említettük, nem volt merőben új rendelet, hanem csak erélyes megvalósítása a már fennálló zsinati határozatoknak. E rendelet végrehajtására minden országot felszólított a pápa. Magyarországra legkevésbbé vonatkozott ez a rendelet, mert hiszen nagyrészt még mindig szerzetesek végezték a lelkészi teendőket. Minthogy azonban már nálunk is terjedt a házas élet a világi papság között, szintén intézkedni kellett. A magyar törvény a középútra helyezkedett. A már törvényes házasságban élő papoknak megengedte, hogy feleségüket megtarthassák, csak azokat tiltotta el, akik második házasságban éltek, özvegyet vagy olyan nőt vettek el, aki férjétől elvált; ellenben a papférjtől elválasztott nők, minthogy házasságukat érvénytelennek mondta ki a törvény, ismét férjhez mehettek.

A szabolcsi zsinatot különben nem lehet szorosabb értelemben zsinatnak nevezni, mert az valósággal országgyűlés volt; de abban az időben gyakran nevezik zsinatnak az országgyűlést is.

Törvénypontjai, melyeket alkotott, általában az egyházi és valláserkölcsi életre vonatkoznak, tehát úgy tekinthetők, mint országos törvény erejével felruházott zsinati határozatok.

A szabolcsi törvény nevezetesebb határozatai a következők:

A papságra nézve határozta, hogy az apátok maradjanak meg alázatosan püspökeik kormányzása alatt. A püspökök gyakorta látogassák meg a kolostorokat és vizsgálják meg, mértékletes életet és társalkodást folytatnak-e ott a szerzetesek.

A papok házassága dolgában rendeli szent László dekrétuma, hogy azok a papok és diakonusok, akik másodszor nősültek, akik özvegygyel vagy urahagyott asszonynyal keltek egybe, bocsássák el azt maguktól és bűnbánat után térjenek vissza az ő papságuk rendjébe. Akik pedig a tiltott házasságtól elállni nem akarnának, azok alacsonyabb rendekbe lépjenek alá. Az elválasztott asszonyok új házasságra léphetnek. Ha pedig a pap szolgálóját vette volna el, adják azt el és árát adják a püspöknek. Ellenben azok a papok, akik első törvényes házasságban élnek, tartsák meg ideiglenesen feleségüket, «amíg a szentatya tanácsot ád róluk».

Ha valamely pap az egyház javait magához veszi, eladja vagy gondatlanságból elvesztegeti, térítse meg a kárt az egyháznak háromszorosan. A pap ne menjen misét mondani a templomon kívül, kivéve ha úton van.

A hitéletre és az ünnepek megszentelésére nézve fontos határozatai vannak a dekrétumnak. Elrendeli, hogy a háborús időkben elpusztult templomokat építsék föl a hivek, a régiség miatt romba dőlt templomok fölépítéséről azonban a püspök gondoskodjék. Szent István törvényeinek megfelelőleg elrendeli, hogy a kelyhet és egyházi öltözeteket a király adja, ellenben a könyvekről a püspök tartozik gondoskodni.

Aki vasárnap vagy ünnepnapon nem megy a templomba, csapják meg. Ha pedig távol van a falu a templomtól, legalább egy ember menjen el és vigyen az oltárra gyertyát meg három kenyeret. Vasárnap tilos a vásár. (A vasárnapi vásárt a zsidók hozták be, mivel

A RADAI TEMPLOM.

ők a szombatot tartották.) Aki nem szenteli meg a vasárnapokat s nem tartja meg a bőjtöket, nem akarja a templom mellé temetni halottait, az tizenkét napon át kenyéren és vizen, kalodába zárva vezekeljen. Ha zsidó vasárnap dolgozik, veszítse el szerszámait. Ha valaki ünnepnapon vadászik, veszítse el ebeit és lovát; de lovát ökrön megválthatja. Ha pap vadászik, veszítse el egyházi rendjét, míg eleget nem tesz.

A még itt-ott előforduló pogány áldozatokat is újólag megtiltja; aki «pogány módra kútak mellett áldoz, vagy fának, kőnek ajándékot ajánl, egy ökörrel bünhődjék».

A lopás és gyilkosság bűntetteit elkövetők ellen szelidebb a törvény rendelkezése, mint szent István alatt. Az egyház menedékjogát megadja a tolvajnak; de a szabad ember, ha templomba menekül, az egyház szolgájává lesz. A gyilkosságra csak váltságdíjat szab; az emberölő vagyonát három részre osztják, két rész a megöltnek rokonságáé lesz, egy rész megmarad a gyilkos családjának. De ha a vétkes szabad ember vagyona nem haladja meg a 110 pénzt, elveszti szabadságát.

A közerkölcsiséget erősen oltalmába veszi. Ha valaki mással paráználkodó feleségét megöli, Istennek adjon róla számot, és ha kedve tartja, vegyen más feleséget. De ha valaki a megöltnek rokonai közűl vádat emelne, hogy a férj nem igaz okból ölte meg az asszonyt, biró itéljen fölötte. Ha valaki feleségét paráznaságon kapván, törvény elé viszi, tartson az asszony bűnbocsánatot és a bűnbánat után fogadja vissza férje, de ha nem akarja, maradjon házasságon kívül. Ha valaki hajadon leányon vagy asszonyon, egy faluból a másikba mentekor erőszakot tesz, úgy bánjanak vele, mintha embert ölt volna. Ez a női becsületnek valóban magasztos becslése.

Szent László még három évig élt ezután. Életének utolsó esztendejében már megindultak a keresztes háborúk nagy viharának első hullámai. A szent László-legenda szerint a külföldi fejedelmek őt kérték volna föl a keresztes had fővezérének; de ilyen határozott alakban nem történhetett az meg, mert még a keresztes háború elhatározása előtt elköltözött az élők sorából. Hanem valószinű az, hogy mint vitéz, a hadvezérletben és a keresztény hitvallásban egyaránt kipróbált fejedelmet ajánlották és fölszólítását tervbe vették azokon a tanácskozásokon, melyeket a keresztes háború elhatározása előtt folytattak a szentföld megmentése dolgában. Régtől fogva panaszkodtak ugyanis a jámbor zarándokok, hogy a szentföldet birtokukba ejtett szeldsuk-törököktől mennyi bántalmazásnak vannak kitéve. Már VII. Gergely szerette volna felszabadítani a szentföldet, de a folytonos zavarok miatt nem tehette. 1094-ben Piacenzában zsinatot tartott II. Orbán pápa s ekkor már sürgetőleg könyörögtek segitségért a görög császár követei. Amiensi Péter, aki maga is bejárta a szent helyeket és önnön tapasztalatai alapján tárhatta föl a világ előtt panaszait, lángoló kitörésig fokozta agitációjával a keresztény Nyugot elkeseredését. 1095-ben, szent Márton napja körül a clermonti zsinaton, ahol a szentföld visszaszerzésére sírva szólította föl II. Orbán pápa a fejedelmeket, elhatározták a keresztes had szervezését és a visszaszerző háború megindítását.

Szent László azonban már 1095 julius 29-én meghalt.

Megrendült az egész ország a fejedelmek e ragyogó mintaképének lehanyatlásán. A fájdalmat, a sziveket elfojtó gyászt legjobban jellemzi legendája. «Sirt előtte az összes magyarság, a papság úgy, mint a nép, szegény, gazdag egyaránt, az ifjak és szüzek gyászruhába öltözködve három egész esztendőn át táncra nem keltek, s mindenféle zeneszerszámaik a gyász ideje alatt hallgattak.»

Szent István óta nem volt s azután sem volt Mátyásig olyan király, aki a nemzet szeretetét és ragaszkodását, még holta után is annyira megszerezte volna, mint László. Sőt nagyobb bizalommal szerette, mint szent Istvánt, aminek két nagy oka volt: először, az ő uralkodása alatt már az egész nemzet át volt hatva a keresztény szellemtől, nem állt harcban az ősi vallás a keresztény hithirdetéssel; másodszor szent István tanácsosainak körében sokan voltak az idegenek, akikre gyanakvó szemmel nézett a magyar ember, ellenben szent László korában már magyar hajtásokat neveltek az idegen törzsek, egészen magyarrá lett az udvar. A harcmezőn is nemcsak hős vezére, hanem szerető atyja volt vitézeinek, s hadi erényei, bizalmat keltő lelki jósága megnyerte nem-

III. BÉLA TEMETÉSE BUDAPESTEN.

zete szivét. Számtalan csodával kötötték össze nevét és tiszteletét, mely csodatettek emléke nemzedékről nemzedékre szállt át népünk lelki örökségeképen. Nagy néptömeg kisérte holttestét Váradra. Az általa ott alapitott szentegyházat választotta már életében nyugvó helyéül. A hivek sűrűn zarándokoltak sirjához; a birák oda küldték a vádlottakat, hogy vallomásukat szent László sirjára esküdve erősitsék. Oly nagy és oly szent volt, hogy a nemzet ifjai benne keresték eszményképüket.

A sirjánál történő csodák hire eljutott Rómába is, és 1106-ban II. Paskál pápa már úgy beszél róla, mint ahogy az egyház szentjeiről szokott beszélni. Egy század mulva III. Celesztin pápa a szentek sorába iktatta.

Hogy utódai is mennyire tisztelték emlékét, legjobban jellemzi Nagy Lajos egy mondása, aki sikereiért szent István és szent Imre pártfogása mellett az ő közbenjárásaért mond hálát Istennek, mikor 1370-ben az aacheni templom mellé magyar kápolnát építtetett: «Elődeink, szent István, szent László és szent Imre könyörgéseinek érdeme, hogy eddig minden vállalatunk sikerült s hogy az Isten jóvoltából a nekünk jutott ország határa széltében, hosszában annyira s oly csodálatosan kiterjedt».

MÁSODIK FEJEZET.

Az egyházi hatalomnak és közjogi tekintélyének kifejlődése.

Kálmántól az Árpádok kihaltáig. 1096—1301.

1. Hitélet és hierarchiai viszonyok a XII. és XIII. században.

Annak a szervezetnek, mely a két szent király uralkodásának kezdő és végső pontja közé eső időben nagy körvonalakban és gócpontjaiban meg volt alapitva és biztosítva, a következő századokban csak hézagait kellett a szükséghez képest kitölteni. Az a benső keresztény érzület, mely a többszörös forradalom és háborgató belső viszály leküzdése után igazi mély tartalommal szent László országlása alatt szilárdult meg, bámulatos áldozatkészséggel, odaadással, lelkesedéssel sietett az egyház támogatására, hogy ez üdvös befolyását az erkölcsök szelidítésében, az igazságszolgáltatás emberségesebbé tételében, az elhagyottak védelmében, a nép oktatásában, vezetésében, egy szóval: a magyar nemzet polgárositásában érvényesithesse.

Az evangélium szerint való egyenlőséget nemcsak hirdette, hanem gyakorlatilag egyedül valósította meg az egyház, midőn lehetővé tette a szegény embernek, hogy az oltár szolgálatába állhasson és ezzel megnyitotta neki az utat oly méltóságok elnyerésére, melyektől a polgári rend mereven elzárta, midőn arra igyekezett, hogy az akkori gazdasági rendszer mellett még nélkülözhetetlen rabszolgaság terheit fokozatosan csökkentse és a felszabadítást előmozdítsa, általánosabbá és általánosabbá tegye, példát adván rá maga, midőn a humanizmus isteni törvényei szerint oly sorsot biztosított az ő szolgálatára adott rabszolgáknak, hogy ezek nem kényurukat, hanem atyjukat látták az egyházban, vagyis az egyházat képviselő papságban. A számtalanszor kitörő elvadultság, mely akkor általános volt egész Európában, sőt talán nagyobb mértékben, mint Magyarországon, melyet az egyház folytonos küzdelemmel csak lassan birt megfékezni, annál becsesebbé teszi a vallásos élet sokszorosan ismétlődő fényes példáit, aminek legékesebbjei a magyar királyok családaiból származott szentek, mint II. Endre leánya sz. Erzsébet, vagy IV. Béla király leányai, leginkább pedig boldog Margit.

A kiváltságos egyház befolyása külső terjedéséhez mért arányban nőtt és erősbödött bel-

III. BÉLA KIRÁLY ÉS HITVESE ANNA KIRÁLYNÉ EMLÉKE A BUDAVÁRI KORONÁZÓ-TEMPLOM SZENTHÁROMSÁG-KÁPOLNÁJÁBAN.

sőleg is a következő századokban, s minthogy szorosan egybe volt forrva az állammal, jótékony befolyása éltetőleg hatott az állam megizmosodására; tőle nyerte erkölcsi alapját, művelődését, jogrendjének irányítóját és őrét. A papság, mint a legképzettebb elem, döntő befolyást nyer az állami élet kormányzásában; ott látjuk mint tanácsadót, jegyzőt, törvényosztót a királyi udvarban, mint diplomaciai közvetítőt a külföldön, mint birtokvédő hiteles tanut a konventekben, mint nevelőt az iskolákban és a társadalomban, mint népvezető munkást a monostorokban.

A püspökségek csak egygyel szaporodnak, sőt nem is szaporodnak, amennyiben a nyitrai püspökség megalapításával szemben a bácsi és kalocsai egyházmegyék egyesítése következik; az egyházmegyék száma tehát változatlan marad. Ámde annál inkább szaporodik a prépostságok, monostorok és a plébániák száma, melyeket most már sűrűbben alapítanak a magánosok is, akik egyúttal kegyurává lesznek a monostornak vagy plébániai egyháznak.

VANCSA ISTVÁN BIBOROS, ESZTERGOMI ÉRSEK.
A chartresi egyház egykori üvegfestményei. L. Revue de l'Art Chrétien, 1889. 162—169. old. és Archaeologiai Értesitő, 1889. 272—274. old.

Kezdetben az egyházmegyék még egységesek voltak; a püspöki székhelyről indultak szerteszét a hithirdető lelkészek. De már, mint szent Gellért történetéből láttuk, főesperességekre osztják a felügyelet sikere érdekében az egyházmegyéket. Ámde a főesperességek teendőit sem bírta meg egy-egy ember, azért a főesperesnek alespereseket kellett maga mellé venni s így a XIII. században már kialakulnak az esperességek, melyek felügyeleti körébe egy-egy kerület plébániái osztatnak be. A plébániarendszer is csak ekkor kezd jobban kifejlődni; e korszak végén már majd minden népesebb helység külön plébániát alkot; a váradi, nemkülönben a csanádi egyházmegye a XIV. század elején több mint 300—300 plébániát írhatnak össze (a váradi egyházmegyében ma csak 72 van), melyek bizony nem e század első éveiben, hanem folytonos szervezkedéssel már a megelőző századokban nyertek életet. Az esztergomi főegyházmegye legtöbb plébániájáról kimutatható, hogy már a XIII. században, vagy előbb is, de igen sok a XIV. század elején létezett, tehát a XIII. században már meg kellett lennie. Így a főegyházmegye mai területén 478 plébániája közül a XIV. század elején már 177 létezett, amihez még ugyanabban a században, mely azonban már a következő korszakba esik, körülbelül száz biztosan kimutatható plébánia járult.

A plébániák alapját nyilván szent István intézkedése vetette meg azzal, hogy tíz község tartozott egy templomot építeni. Minthogy pedig a helységek távol estek egymástól, idővel nemcsak a király, hanem egyes birtokosok is építettek népeik számára kápolnákat, mellettük az isteniszolgálat végzésére káplánokat tartottak, kik azonban az illető plébános joghatósága alá tartoztak. Később a hivek szükségletéhez képest a kegyúr bőkezűségéből ezeket a káplánságokat mint plébániákat

önállósították. A kegyurak már ekkor élhettek a bemutatás jogával. A sz. kir. városok már a XIII. században maguk választották plébánosaikat. A királyi kápolnák káplánjai abban a kiváltságban részesültek, hogy egyenesen az esztergomi érsek alá voltak rendelve és csak az általa összehítt zsinaton tartoztak megjelenni.

A plébániák mellett alakultak meg a fárai iskolák, a mai elemi iskolák ősalakjai, tehát a plébániák szaporodásával az oktatás is szélesebb körben terjedt, míg az első században az iskolázás, a néhány monostoron kívül úgyszólvan kizárólag a káptalanok helyére szorítkozott.

SZENT ERZSÉBET SZOBRA.
A marburgi székesegyházban.

A káptalanok e korszak kezdetén még monostori rendszerben közös életet éltek, együtt laktak és együtt étkeztek; de már a XII. században kezdenek feloszlani s az egyes kanonokok külön válnak. Úgy látszik, legelőször a püspök hagyja el a káptalan házát és vonul külön székházba, külön udvartartással; később szakadoznak el a közös háztól az egyes kanonokok, akik azonban legalább is a nagyobb ünnepeken még együtt étkeznek. Ez a szétválás a káptalanok vagyonának szaporodtával lesz általánossá. A közös jövedelmekből részt kapnak a káptalan tagjai s azt a maguk tetszése szerint fordíthatják háztartásukra. Dacára annak, hogy püspökök és világiak is birtokokkal vagy javadalmakkal ajándékozzák meg a káptalanokat, a korszak elején még meglehetős nagy szegénységben élnek, úgy hogy gyakrabban kénytelenek a főpásztorok rendkívüli intézkedéseket tenni szükségük enyhítésére. A kanonokokat akkor a püspök, vagy a prépostságoknál a prépost nevezte ki, viszont a káptalanok választották a püspököt, kit a pápa megerősített, mert csupán szent István birt azzal a joggal, hogy kinevezte az első püspököket. A püspöknevezés joga csak később hárult át a királyra. Hasonlóképen a monostorok tagjai is maguk választották apátjukat, káptalannak nevezett gyülekezetükön.

Királyaink, sz. István és sz. László példáján indulva, ritka kivétellel mind azon voltak, hogy az egyház tekintélyét és függetlenségét, mint kulturális hivatása teljesítésének biztosítékát, vagyon által növeljék és erősítsék. Részint fekvő, részint mozgó vagyonnal gyarapították; példájukra pedig, jámborságuktól és kegyes fogadalmaiktól vezettetve, más egyének is megajándékozták az egyházat. Különösen hagyatékokkal növelték anyagi javait, egyesek nem ritkán, öröklő család hijában, egész birtokukat adták az egyház szolgálatára, hogy lelküknek megnyugvást, Istennek dicsőséget szerezzenek. A fekvő vagyon a földbirtok vala, a mozgó vagyon a tizedszedés, vámok, sóilletmény és egyéb szolgálmányok átengedésének, nemkülönben bizonyos közszolgálati terhektől való mentességnek kiváltsága. A királyok koronázásuk alkalmával külön is megajándékozták az esztergomi, veszprémi székesfejérvári egyházakat; valamely örvendetes esemény hálája vagy valamely válságos fordulat elhárítása, amiben Isten ujját látták, rendszerint arra birta királyainkat, de hatalmasabb urainkat is, hogy nagyobb adományokat adjanak az egyház javára. Szükségtelen ismételten rámutatni, hogy a XII—XIV. századokban rendkívül elszaporodott monostorok tekintélyes vagyona legnagyobb részt a kegyes szándékú alapítványokból eredt.

A földbirtoknál az első századokban fontosabb volt az élő emberek, vagyis a szolgák,

mesteremberek, valamint a lábas jószág adományozása, mert ezek nélkül a földbirtok, aminek mértékét akkoron nem is volt szokás másképen, mint határvonalak szerint megállapítani, hasznot alig hajtott volna, kivéve azoknál a szerzeteseknél, akik maguk művelték földjeiket, mint a cisztercziek, ámbár ezek is csakhamar kénytelenek voltak a szolgai munkák végzésére a laikus testvérek intézményéhez fordulni. A földbirtokon és szolgákon kívül adtak az alapitók készpénzt, fát, épitő anyagot, bányákat, a királyok átengedték a királyi jövedelmek bizonyos részét, adómentességet adtak az egyháziak és népeik részére, továbbá tizedeket engedélyeztek. A vámokat vagy egészben vagy részben adományozták, nevezetesen piacvámot, rév- és hidvámokat. Ezenkívül árumegállító joga is volt több egyháznak, mint például Esztergomban, ahol a Dunán lejövő kereskedők tartoztak áruikat elrakni és a királynénak harmincadot, az esztergomi káptalannak pedig 1215-től fogva vámot fizetni. Jelentékeny jövedelmi forrás volt a sójövedékből átengedett rész is, melyet vagy természetben vagy megfelelő pénzértékben adtak ki. Ebben a legtöbb monostor részesült.

SZENT ERZSÉBET KÉPE.
Giotto falfestménye a firenzei Sancta-Croce templomban.

Az adómentesség kiváltsága szent Istvántól és szent Lászlótól ered, később pedig megerősíti az aranybulla. Ilyen kiváltság volt a megszállásoktól való mentesség is, vagyis, mivel a törvénykezés változó helyeken volt, a beszálló nádorispánt, országbirót, ispánt és kiséretüket az illető városnak és környéknek kellett eltartania, míg ettől az egyháziak mentek voltak.

A tized kizárólag az egyházat illette, még a királyi birtok is az egyháznak fizette. Néha azonban csere, bérlet vagy valami földbirtok adományozása útján megszerezték a tizedszedési jogot a királyok is. A tized főképen a püspököké volt; de egyes monostorok is részesültek e kiváltságban, mint a pannonhalmi, melynek, mint tudjuk, sz. István adta a somogyi tizedet. A nem kivett monostorok a püspöknek fizették a tizedet. E tized egy részét azonban át kellett engedni a helybeli plébánosnak. Vagy negyed, vagy nyolcad részét, sőt néhol csak tizenhatod részét, ahogy megegyeztek, vagy amint szokás volt. A királyi és királynői plébánosok és kápolnaigazgatók, továbbá a vendégnépek plébánosai teljes tizedet kaptak. Tized járt minden terményből, sőt a vámokból és pénzverésből is.

Minthogy az egyházak és monostorok alapitásukkor nagyobb számú szolgát is kaptak ajándékba, akik a gazdálkodás különböző ágaiban jártasak voltak, s mert, mint látjuk, jelentékeny más terménybeli és készpénzbeli jövedelmeik is voltak, lassankint, ügyes és takarékos gazdálkodás mellett, abba a helyzetbe jutottak, hogy vásárolhattak birtokot meglevő birtokuk mellé, noha ebben az időben a földbirtok nem volt oly könnyen mozgósítható, mint mai napság. A XII. század végén, nevezetesen III. Béla korában már tekintélyes vagyonról adnak számot. Egy ebből a korból fenmaradt és a Codex Diplomaticus után Balicstól közölt jegyzék szerint a püspökségek jövedelmei következők voltak: az esztergomi érsek 6000 márka s a vert pénz tizede, a kalocsai 2500 márka, az egri püspök 3000, a váci 700, a pécsi 1500, a győri 1000, a veszprémi 1700, a nyitrai 1100, a csanádi 2000, a váradi 1000, az erdélyi 2000, a zágrábi 1500 márka jövedelemmel; holott a zárai érseknek csak 500, a spalatóinak 400 márka jövedelme volt.

Ehhez viszonyítva tekintélyesek voltak a főbb monostorok birtokai is, mert meg sem alapíthatták a monostort, míg annak anyagi forrásait kellőleg nem biztosították. Ellenben a magános kegyurak által alapított és javadalmazott egyházak rendszerint már szegényebbül voltak ellátva, míg a kolduló szerzetek, melyeknek nem volt szabad vagyont gyüjteniök, egyedül a felajánlott adományokra és az alamizsnára voltak utalva s bizony nem ritkán szükölködtek.

A jövedelmek tekintélyes részét természetesen egyházi célra kellett fordítani. Sokba került az egyházak fentartása, az istenitisztelet cselekvényeihez tartozó tárgyak beszerzése, hacsak nagylelkű ajándékozók nem gondoskodtak róla, az oktatás, papok kiképzése, a könyvek, a segélyek, a pápai huszad; de azután nagy összeget emésztett föl a belső szolgálat, továbbá a tekintélyes állással járó reprezentációs kiadások, az akkor életszükséglethez tartozó vendéglátás, mely különösen a monostorokra nehezült.

Salomon. David.

SZENT ERZSÉBET IMÁDSÁGOS KÖNYVÉNEK EGY LAPJA.
A codex eredetije a cividalei káptalan kincstárában.

2. A szerzetesrendek.

A vallásos életnek és a műveltségnek leghathatósabb és leghivebb munkásai a lemondás erényében ékeskedő szerzetesek voltak. Láttuk, hogy ők voltak az első térítők, ők nevelték Magyarországnak az első lelkészeket. Nálunk nem kellett nekik a világiasságba elmerült papságot regenerálniok, mint Nyugoton; nálunk teremteniök kellett vallásos, erkölcsös és polgárosult életet s e munkájukkal halhatatlan, csak isteni jutalommal mérhető érdemeket szereztek. Egyik-másik kolostoruk szintén belekerül ebben a korszakban a társadalmat megrontó féktelenség áradatába és méltatlan lesz hivatásához, de ezek megtévedését szigorúan megtorolják, mint azt a megfelelő helyen nem mulasztjuk el följegyezni; vagy szétoszlatják, vagy más, szigorúbb szerzetnek adják át a pápai felhatalmazással eljáró birák, s maga a szerzetesség érintetlenül magaslik ki erényességével, áldozatkész munkásságával, mint a salakos vizáradat közepette álló szirten épült világító torony.

A korszak elején még mindig egyedül áll sz. Benedek rendje. Ekkor azonban még csak tizenhat monostora volt. Kálmántól kezdve folyvást szaporodik s a XII. század végén éri el virágzásának tetőpontját mintegy hatvan monostorral. Birtokaik is egyre emelkedtek a monostorok szaporodásával, mert az alapítónak gondoskodnia kellett kellő alapítványról; de ezenfelül is számos adományban részesültek az egyes monostorok. A király által alapított s így a királyi kegyuraság alá tartozó apátságok és prépostságok nemcsak a püspöki, de minden alsóbbrendű világi joghatóság és biráskodás alul ki voltak véve s a legtöbb exemptus apátság a bencéseké volt. Az exemptus apátság népei fölött csak maga az apát, ezenkívül a király ítélhetett. Az apátnak a bencéseknél mindenki föltétlen engedelmességgel tartozott. Utána legelőkelőbb állás a perjelé vagy dékáné, aki a házi rend ellenőre, őt követi a lector és custos, az éneklő, betegápoló, kamarás és a ház kurátora. A rendi tagok közt az áldozópapok mellett laikusok is voltak.

A XII. század vége felé a bencés rendben hanyatlás állott be. Részint anyagi javadalom elégtelensége miatt, részint pedig a pártversengések okozta pusztítás, de néha annak következtében is, hogy a politikai versengésbe való beavatkozásuk függetlenségüket és fegyelmüket meglazította. Baj volt az is, hogy az egyes monostorok egymástól függetlenek, elszigeteltek voltak, közös eljárás nem szabályozta életüket. Honorius pápa, de már előtte III. Ince 1215-ben, ismervén a hanyatlás sajnos okait, igyekezett reformokkal meggátolni a hanyatlást. Honorius mindenekelőtt a káptalanok tartását rendelte el a ciszterciek mintájára; de rendeletét nem igen valósították meg, mert 1241-ben IX. Gergely felszólítja az esztergomi érseket a rend reformálására. Anyagi javakban a tatárjárás okozott roppant károkat a rendnek. A bencések Monte Cassino példájára a hegyeken, a *ciszterciek* ellenben a völgyekben települtek. Az első rendtagok a ciszterciek őshazájából, Franciaországból jöttek hozzánk. Az első apátság a cikádori volt, melyet II. Gejza 1142-ben telepített be az osztrák szentkereszti monostorból. A rend valódi megalapítója azonban Magyarországon III. Béla király, aki nemcsak maga alapított több apátságot s azokat közvetetlenül Franciaországból telepítette be, hanem példájával több urat is ösztönzött ciszterci monostorok alapítására.

RÉSZLET SZENT MARGIT LEGENDÁJÁBÓL.

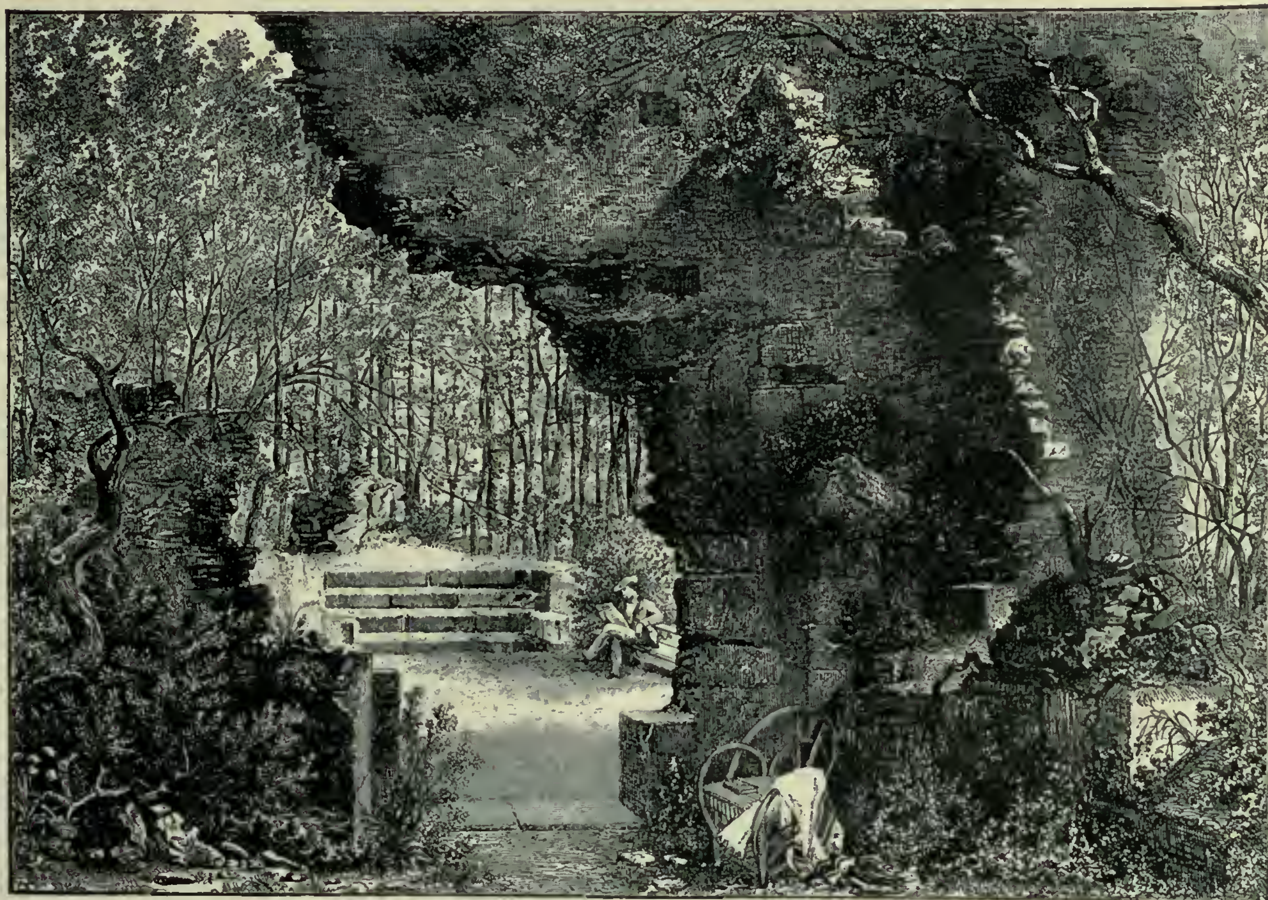
A ciszterci rend reformált bencés rend. Alapítója Róbert molesmei bencés apát, aki látván a rendben elharapózott visszaéléseket, a fegyelem nagy meglazulását, 1098-ban a Dijon mellett levő vad Citeauxba ment azon társaival, akik már előbb remeteéletre szánták magukat, minthogy a rendüket bomlasztó fegyelmetlenség és lazaság elől menekülni akartak. Eleinte bizony gyéren voltak, akik a szigorú életre vállalkoztak. A harmadik apát István volt; alatta szent Bernát lépett a rendbe, akinek aszketikus élete, csodás ékesszólása, törhetetlen kitartása fölvirágoztatta a rendet. Ő alapította 1114-ben a lafertéi, 1115-ben a clairvauxi monostort, melyet csakhamar több követett. A rend szervezetét 1119-ben erősítette meg II. Calixtus pápa.

A *premontreiek* még korábban települtek meg nálunk, mint a ciszterciek. Kálmán fia, II. István hozta be őket. A premontrei kiváltságos kanonokrend alapítója szent Norbert, magdeburgi kanonok volt, aki, miután hiába kisérelte meg több kanonokrend reformálását, egy új rendet alapított Franciaországban, Picardiában, nem messze Laontól a Prémontré völgyben, melytől a rend is nevét vette. Szent Norbert szent Ágoston szabályait írta elő a rendnek, a cselekvő élet összekötését a szemlélődővel; kötelességévé tevén a lelkipásztorkodást és a tudományok művelését.

A rend csakhamar megerősödött, nemsokára több ezer plébánia, sőt több püspöki káptalan birtokába jutott s e székeskáptalanok választották a püspököt is. A monostorok élén a prépost állott, akit a káptalanok maguk választottak.

Megtelepedtek hazánkban a *szent sír lovagjai,* továbbá a *János lovagrend,* mely különösen a sebesültek és betegek ápolása és a nyomorultak gondozása körül fejtett ki nagy szolgálatokat és hamar népszerűségre tett szert; a *karthauziak,* a *szent Ágoston-rendű remeték,* továbbá a *templomos* rend, mely azonban csak rövid ideig élt, még rövidebb ideig pedig a *német lovagrend,* melyet erőszakoskodásai miatt II. Endre kiűzött.

Legutóbb települtek meg a kolduló szerzetek, mint akik később is keletkeztek; nevezetesen a domonkosok és a ferencrendiek.

A MARGITSZIGETI APÁCAKOLOSTOR ROMJAI. Rajzolta Dörre Tivadar.

A *domonkosok* rendjét Pál magyar nemes hozta be Magyarországba, aki a bolognai egyetemen tudományosságáért az egyházjogi tanszéket nyerte el; Paulus Hungarus néven volt ismeretes, majd 1221-ben, felbuzdulva a domonkosok 1220-ban Bolognában tartott első egyetemes káptalanának sikerén, maga is fölvette sz. Domonkos öltönyét. Az első kolostorokat Győrött és Veszprémben létesítették Pál hivei. Sz. Domonkos a premontrei kanonokrend szabályait vette a rend konstituciójának alapjául. De amíg a premontreiek helyhez voltak kötve, sz. Domonkos a vándorlást tűzte a rend feladatául, helyről-helyre vonulva kellett prédikálniok és alamizsnából élniök. A hithirdetés mellett azonban művelniök kellett a tudományokat is, és amíg egy részük a fáradságos és veszélyes missziókra nyert küldetést, más részük a tudományos pályán, az egyetemeken és fejedelmi udvarokban tett szolgálatokat. Domonkos-szerzetesek voltak azok is, akik II. Endre alatt Nagy-Magyarország fölkeresésére indultak, hogy az Ázsiában maradt elszakadt testvéreket megnyerjék a kereszténységnek.

Még nagyobb népszerűségre, sőt mind máig tartó népszerűségre emelkedett nálunk sz. Ferenc rendje. Az assisi sz. Ferenc által 1208-ban alapított rend kevéssel a tatárjárás előtt telepedett meg hazánkban; meghonosult ugyanakkor az általa alapított apácák, a klarisszák rendje is. A domonkosokkal együtt nagy érdemeket szereztek a kunok és tatárok térítésében.

A rend az ige hirdetésén kívül lelkészi teendőket is végzett s a nép szivesen tódult templomaikba, főleg gyónásra. Fáradhatatlanok voltak, gyóntattak, miséztek, bucsúkat tartottak, melyekre az őket támogató pápáktól kiváló engedményeket nyertek. Minthogy assisi sz. Ferenc a világiak számára megalapította a harmadik rendet, ezzel sok tekintélyes egyént csatoltak magukhoz, így sz. Erzsébet, valamint maga IV. Béla is tagja volt a harmadik rendnek.

A *pálosok* teljesen magyar remeteszerzet voltak. Tulajdonképeni megalapítója Özséb esztergomi kanonok, aki a pilisi hegyek közt élő remetéket a tatárjárás után, 1246-ban a pilisi hegyek közt egyesítette. Esztergomi kanonokságáról lemondván, egy barlangba húzódott s itt egy kis templomot épített a sz. kereszt tiszteletére. (Pilis-Sz.-Kereszt.) Remetetársaival 1250-ben templomot is emelt. Minthogy a remetéknek a Pécs közelében levő Patacshegyen már volt kolostoruk, Özséb érintkezésbe lépett Antal priorjukkal s együtt megállapították a két kolostor egyesítését és a remeték számára egy új szabályozott rend alapitását. Nekik is sz. Ágoston szabályai szolgáltak alapul. A pápa 1263-ban erősítette meg a rendet.

Az *apácarendek* kolostorai a XIII. században kezdtek elterjedni hazánkban, miután a sz. István által alapított veszprémvölgyi apácakolostor sokáig majdnem egyedül állott. A XII. század elején már több bencésrendű apácakolostort alapítottak, őket követték a ciszterci-, majd a domonkos- és klarissza-apácák.

Ebben a korszakban már közel háromszáz monostor állott Magyarországon. A következőkben soroljuk fel őket Balics Lajos összeírása nyomán:

Bencések.

Az első században alapított apátságok.

Pannonhalmi apátság, később főapátság. Alapította Gejza fejedelem, kiváltságaival felruházta szent István.

Pécsváradi apátság. (Pécsi egyházmegye.) Alapította szent István.

Zalavári apátság. (Veszprémi e. m.) Alapította ugyanaz.

Bakonybéli apátság. (Veszprémi e. m.) Alapította ugyanaz.

Zobori apátság. (Esztergomi, később nyitrai e. m.) Szent István korából.

Oroszlános. (Csanádi e. m.) Alapította Csanád vezér.

Saári apátság. (Egri e. m.) Alapította Aba Sámuel.

Tihanyi apátság. (Veszprémi e. m.) Alapította I. Endre király.

Zeliz. (Veszprémi e. m.) Atha nádor alapította 1061-ben.

Kolozsmonostori apátság. Erdélyben. A B. Szűz tiszteletére I. Béla alapította; sz. László javait gyarapította.

Garamszentbenedeki apátság. (Esztergomi e. m.) Alapította I. Gejza király.

Mogyoródi. (Váci e. m.) Alapította szent László.

Somogyvár. (Veszprémi e. m.) Alapította sz. László.

Zasty. (Egri e. m.) Alapította Péter comes.

Szegzárdi apátság. Alapította I. Béla király.

Szentjobbi apátság. (Váradi e. m.) Alapította sz. László.

Bátai apátság. (Pécsi e. m.) Alapította szent László.

Almádi. A Bold. Szűzről (Veszprémi e. m.). Alapításának éve ismeretlen, a XIII. század elején már szerepel. Hiteles hely volt.

Almás-monostor. (Váradi e. m.) 1238-tól fogva egyideig a premontreiek birtokába került. A tatárjárás alatt elpusztult.

Aracs. A Bold. Szűzről nevezett. (Csanádi e. m.) A Dózsa-lázadás alatt (1514) pusztult el.

Báth-monostor. (Kalocsai e. m.) A XIV. század előtt létezett, később megszünt.

Bisztra. Sz. András apostolról. (Csanádi e. m.) Alapítása ismeretlen, de III. Béla idejében fennállt.

Boldva. Ker. sz. Jánosról. (Egri e. m.) Alapítója ismeretlen.

Bulcs. Sz. Mártonról. (Csanádi e. m.) Alapítója ismeretlen.

Csanád. A Bold. Szűzről.

Csatár. Sz. Péterről. (Veszprémi e. m.) Márton comes alapította 1137-ben.

Dombó. Sz. Györgyről, a Szerémségben. (Kalocsai e. m.) Alapítója ismeretlen.

Szent-Demeter. (Kalocsai e. m.) Kezdetben görögöké volt, csak a XIV. században telepedtek meg ott a bencések.

Szent-Demeter, a Száva mellett. (Pécsi e. m.) 1218-ban említik.

Dömölk. A Bold. Szűzről. (Veszprémi e. m.) Alapítója ismeretlen. 1252-ben előfordul az okiratokban. Jelenleg Kis-Cellen van, Dömölk szomszédságában az apátsági monostor, a szombathelyi egyházmegye területén.

Ercsi. Szent Miklósról. (Veszprémi, ma fejérvári e. m.) IV. Béla király tanúsága szerint Tamás nádor alapította. (Később ciszterci.)

Esztergomi bencés apátság. Eredete ismeretlen. Már a tatárjáráskor elpusztulhatott.

Földvár. Szent Ilonáról. (Pécsi e. m.) Valószinüleg II. Béla király alapította, neje iránti kegyeletes tiszteletből ajánlván föl sz. Ilonának.

Garáb v. Gráb. Sz. Margitról. (Kalocsai e. m.) Hihetőleg a XIII. század elején, mint előbb a szegzárdi apátság fiókegyháza lett apátsággá.

Gyerömonostor. (Váradi e. m.) Keletkezésének idejét nem tudjuk. A tatárjárás pusztításaiból kiépült, de a XIII. század végén mégis megszünt.

Szent Gergely a Szerémségben. (Kalocsai e. m.) 1206-ban említik először.

Habót. Sz. Margitról. (Veszprémi e. m.) A Hahold-nemzetségből származó Burád fia, Arnold alapította 1234 körül.

Itebő. (Csanádi e. m.) Alapítója ismeretlen. Már a XIII. század elején megszünt, mert lakói, akik ellen Dezső püspöknek sok alapos panasza volt, önként elszéledtek.

Ják. Sz. Györgyről. (Győri, ma szombathelyi e. m.) Alapíttatott a XII. század elején.

Jásd. Sz. Györgyről. (Veszprémi e. m.) Alapítója ismeretlen. A XIII. században virágzott; később elpusztult.

Kács. Szent Péter és Pálról. (Egri e. m.) 1248-ban említik először.

Kapornak. Az Üdvözítőről. (Veszprémi e. m.) Alapítója ismeretlen.

Kaposfő. Sz. Benedekről. (Veszprémi e. m.) Mayos és Sándor testvérek alapították 1252 körül.

Kolos. A B. Szűzről. (Nyitrai e. m.) Alapítója ismeretlen; de a XII. században már állott.

Kompolt. A B. Szűzről. (Egri e. m.) A kunok által támasztott zavarokban 1280 körül tönkre ment; de IV. László több adományt tett helyreállítására.

Koppánmonostor. A B. Szűzről. (Győri e. m.) Alapítója Kaptán a XIII. század közepe táján. Ács és Szőny közt létezett.

Kő. Sz. Istvánról. Alapította Béla bán 1148—1163 közt. III. Béla alatt elvették a bencésektől.

Lébeny. Sz. Jakabról. (Győri e. m.) Az apátság 1208-ban már létezett. Poth mosonyi és Chepán bácsi főispánok, a Hédervári-nemzetség tagjai alapították.

Lekér. Az Üdvözítőről. (Esztergomi e. m.) Alapítója ismeretlen.

Ludány. Sz. Kozma és Dömjén vértanúkról. (Esztergomi e. m.) Az apátság már Imre korában fennállt.

Madocsa. Sz. Miklósról. (Pécsi e. m.) A Bikácsnemzetségből származó Magnus főtárnokmester alapította 1145-ben.

Mágócs. Sz. Péterről. (Pécsi e. m.) A XIII. században van említve.

Meszes. Sz. Margitról. (Váradi e. m.) Alapítója Álmos herceg, vak Béla atyja.

Német-Ujvár. A B. Szűzről. (Győri, ma Szombathelyi e. m.) II. Gejza idejében alapította Wolfer főispán. Megerősítette Gejza 1157-ben. III. Béla azonban várrá alakította át, s halála meggátolta abbeli igéretének teljesítésében, hogy a szerzeteseknek más helyen épít monostort, s ezzel az apátság megszünt.

Pankota. (Csanádi e. m.) Alapítója ismeretlen.

Pásztó. (Egri e. m.) Később ciszterci lett.

Sámbor. A Szolgagyőri család 1258-ban alapította.

Széplak. A B. Szűzről. (Egri, ma kassai e. m.) Alapítója ismeretlen.

Szer. A B. Szűzről. (Kalocsai e. m.) A XIII. században fordul elő.

Szerencs. Sz. Péter és Pál apostolokról (Egri e. m.) Alapítója ismeretlen.

Siklós. A Szentháromságról. (Pécsi e. m.) III. Béla király megerősítette a monostort a Temesföld birtokában 1183-ban.

Szkalka. Sz. Benedekről. (Nyitrai e. m.) Jakab nyitrai püspök alapította 1220-ban.

Tapolca. Sz. Péter és Pál apostolokról. (Egri e. m.) Alapítási éve nem bizonyos. 1217-ben virágzott.

Tata. Sz. Péter és Pál apostolokról. (Győri e. m.) A XII. században már létezett.

Telki. Sz. István királyról. (Esztergomi e. m.) Alapítója Micka (Mic) bán, később nádor a XII. század végén. Fegyelmetlenség miatt tönkre ment s alapítója ciszterciekkel akarta betelepíteni; de a bencéseknek mégis sikerült megtartaniok. Miután a kegyurak elhagyták, egészen elszegényedett, miért IV. László a nyúlszigeti apácáknak ajándékozta.

Triske. (Esztergomi e. m.) Első nyoma a váradi regestrumban van 1205—1235 között.

Szent-Kereszt a Vértesekben. (Veszprémi e. m.) Először 1146-ban említik.

Visegrád. Az I. Endre király által alapított monostorba görög szertartású szerzetesek helyett II. Endre alatt bencéseket telepítettek, tehát új apátságnak tekinthetjük.

Zebegény. A XIII. században említtetik.

Ciszterciek.

Ábrahám. A B. Szűzről. (Veszprémi e. m.) Moys somogyi és varasdi főispán, Béla hercegnek, IV. Béla fiának tárnokmestere alapította rokonaival.

Bártfa. Sz. Egyedről. (Egri, ma kassai e. m.) Alapítója ismeretlen; fennállt már IV. Béla uralkodása előtt.

Bélakút a Szerémségben. (Kalocsai e. m.). IV. Béla király alapította.

Bélháromkút. Nagyboldogasszonyról. (Egri e. m.) Kilit egri püspök alapította. Nevét alighanem a francia Triumfontium apátságtól nyerte.

Borsmonostor. A B. Szűzről. (Győri e. m.) A Bors-családból származott Domonkos bán alapította 1194-ben.

Cikádor. A B. Szűzről. (Pécsi e. m.) Alapítója II. Gejza király, 1142-ben. Ez volt az első ciszterci apátság Magyarországon, mely azonban még az osztrák szentkereszti (Heiligen Kreuz) monostorból kapta lakóit.

Egres. A B. Szűzről. (Csanádi e. m.) III. Béla király alapította.

Ercsi. Sz. Miklósról. (Veszprémi, ma fejérvári e. m.) Eredetileg bencéseké volt, a tatárjárás után lett a cisztercieké.

Szent-Gotthárd. A B. Szűzről. III. Béla király alapította 1184-ben.

Kertz. A Bold. Szűzről. (Erdélyi e. m.) Alapítási éve és alapítója ismeretlen.

Pásztó. A Bold. Szűzről. (Egri e. m.) Valószínűleg III. Béla király alapította.

Pilis. A Bold. Szűzről. (Esztergomi e. m.) Szintén III. Béla alapította.

Pornó. Sz. Margitról. (Győri e. m.) 1221-ben a Ják-nemzetségből származott István alapította.

Pozsegai apátság. (Pécsi e. m.) Alapítási éve ismeretlen.

Szepes. A Bold. Szűzről. (Esztergomi, ma szepesi e. m.) Előbb Szepesvárott volt, azután Savnikba helyezték át, melyről savniki apátságnak is nevezték.

Toplica. A B. Szűzről. (Zágrábi e. m.) II. Endre alapította 1205-ben.

Zágráb. A B. Szűzről. Péter zágrábi főesperes alapította 1255-ben.

Zirc. A Bold. Szűzről. (Veszprémi e. m.) A claravallisi krónika szerint a claravallisiak 1182-ben népesítették meg. Ez a magyarországi ciszterciek anyamonostora.

Ismeretlen rendű apátságok.

Eperi v. Apriesi apátság. 1157-ben szerepel apátja.

Bekeréd. Erdélyben volt, 1265-ben említi István ifj. király az apátság Alvinccal szomszédos birtokát.

Brana v. Barona. Sz. Mihályról. (Pécsi e. m.) A XIII. század elején már fennállott. A Moys-nemzetség egyik tagja alapította.

Büüd (Bőd). A Tiszántúl volt.

Csolt-monostor. (Váradi e. m.) A XIII. század elején keletkezett.

Cubis. (Váradi e. m.) Ismeretlen név; Bunyitay Fugyinak véli, de erről nem szól oklevél.

Curru v. Curud. A XIII. század elején állt; valószinűleg a tatárjárás alatt pusztult el.

Egyed. Mindszentről. (Váradi e. m.) Alapítója alkalmasint a Gutkeled-nemzetség egyik tagja. Korán elpusztult.

Francavilla. Sz. keresztről. A Szerémségben. (Kalocsai e. m.) 1231 előtt már fennállott.

Gáborján. Sz. Mihályról. (Váradi e. m.) Első ismeretes apátja 1212—1218 közt szerepel.

Gecs. (Pécsi e. m.) Alapítója ismeretlen.

Gerla. (Váradi e. m.) 1251-ben szerepel neve.

Héviz. A váradi regestrumban említik.

Szent Imre. (Váradi e. m.) A XIII. század elején már létezett.

Szent János. (Erdélyi e. m.) Alapítója ismeretlen. 1238-ban fordul elő IX. Gergely pápa levelében.

Kanizsa. A sz. keresztről. (Csanádi e. m.) 1231-ben említik. Alapítója a Csanád-nemzetség egyik tagja.

Káva. (Veszprémi e. m.) 1258-ban történik első izben megemlítése.

Obat. A Tisza mellett. A XIII. század végén már megszűnt.

Okur. Mindenszentekről. (Pécsi e. m.) III. Béla 1183-ban megerősítette az apátságot egy földbirtok tulajdonában; tehát már előbb létezett.

Sz. Pantaleon. (Veszprémi e. m.) Pentelének is hivták. A Csepel-szigeten volt.

Petur. (Veszprémi e. m.) Talán Szent-Péterúr Zalában. A váradi regestrumban említik.

Szőreg. Szent Fülöpről. (Csanádi e. m.) III. Béla egy határjáró levele említi először.

Torda. (Váradi e. m.) A váradi regestrumban fordul elő neve.

Zám. A XIII. század elején már létezett. Helyére nézve eltérnek a vélemények, egyik Veszprémmegyében, a másik Debrecen körül keresi.

Zoad. 1245-ben van szó róla.

Premontrei prépostságok.

Bény. A Bold. Szűzről. (Esztergomi e. m.) Omode comes alapította 1217 előtt.

Bozok. Szent István királyról. (Esztergomi e. m.) Alapítója Lampert comes. Már II. István alatt kezdték építeni a monostort, de csak 1135-ben készült el.

Csorna. Szent Mihály arkangyalról (Győri e. m.) Az Osl-család alapította a XII. század vége felé. A csorna-premontrei rend jelenlegi anyamonostora.

Csúth. Sz. Eusztákról. (Esztergomi e. m.) IV. Béla király alapította 1264-ben.

Gráb. Sz. Hubertről. (Váci e. m.) 1265-ben említik.

Hatvan. Szent Margitról. (Váci e. m.) Eredete ismeretlen. 1273-ban említik először.

Horpács. Szent Péterről. (Győri e. m.) Alapítója ismeretlen.

Jánoshid. Hidi prépostság. Szent Jánosról. (Váci e. m.) A XIII. század végén említik.

Jász. Ker. sz. Jánosról. Helyesebben Jászóvár. (Egri, jelenleg rozsnyói e. m.) IV. Béla király elődei alatt keletkezett, Béla öcscse, Kálmán herceg (aki a sajói ütközetben elesett), nagyobb adományokkal látta el. Ma a jászóvári premontrei rend anyamonostora.

Lelesz. A szent keresztről. (Egri, jelenleg kassai e. m.) Alapítója Boleszló váci püspök volt. (1188—1212.) Nevezetes hiteles hely volt.

Majk. A Bold. Szűzről. (Veszprémi, jelenleg győri e. m.) Alapítója ismeretlen. 1252-ben fennállott.

Mislye. Szent Miklósról. (Egri, jelenleg kassai e. m.) Alapítója az Aba-nemzetségből származó Lapispataky-család volt.

Monostor-Ábrány. (Váradi e. m.) Még az Árpádok korában elpusztult.

Mórichida. Szent Jakabról. (Győri e. m.) Móric mester, nyitrai főispán, országbiró és testvére Márk comes alapították 1250 előtt.

Nyulak szigete. Szent Mihályról. (Esztergomi e. m.) A jelenlegi Margit-szigeten. Alapítója ismeretlen. A XII. század végén keletkezett. A váradhegyfoki prépostság felsőbbsége alatt állott.

Olcsa. (Egri e. m.) Alapítója ismeretlen.

Puk. Szent Istvánról. (Győri e. m.) Alapítója a Puki-család volt. 1251 előtt már fennállott.

Rajk. A Bold. Szűzről. (Veszprémi e. m.) Alapítója valószinűleg a Bánffy-család volt a XIII. század derekán.

Rátót. A Bold. Szűzről. (Veszprémi e. m.) Alapításának éve ismeretlen.

Robonc. (Veszprémi e. m.) Valószinűleg a tatárjárás alatt pusztult el.

Ságh. A Bold. Szűzről. (Esztergomi e. m.) A Hunt-Pázmán-nemzetségből származó Márton bán alapította a XII. században.

Sámbok v. Zsámbék. Ker. sz. Jánosról. (Veszprémi, ma fejérvári e. m.) Smaragd comes, székesfejérvári prépost, továbbá öcscsei, Gylet és Egyed comesek alapították 1258 körül.

Sydo. (Esztergomi e. m.) Alapítója ismeretlen.

Türje. A Bold. Szűzről. Másképp szentgróti prépostság. (Veszprémi e. m.) 1230-ban már fennállt. Alapítója szentgróti Dénes bán volt.

Turóc. A Bold. Szűzről. (Esztergomi, ma besztercebányai e. m.) Alapította IV. Béla király 1252-ben.

Turul. (Esztergomi e. m.) 1247-ben már létezett. Pázmány Péter Türőnek írja.

Várad-hegyfoki prépostság. Szent István vértanúról. (Váradi e. m.) A premontrei rend legrégibb prépostsága Magyarországon. Alapításának évét 1130-ra teszik. Egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.

Szent Ágoston szabályozott kanonokrendjének prépostságai.

Kő. Szent István vértanúról. (Kalocsai e. m.) A kői monostor bencései helyett telepítették oda a sz. Ágoston-rendűeket 1198-ban.

Tul v. Teul. Szent Imréről. (Pécsi e. m.) Pál és Ágoston testvérek a nekik ajándékul adott földön telepítették meg s 1268-ban nyerték el megerősítését.

Vaskai prépostság. A zágrábi egyházmegyében állott.

A Szent-Sir szabályozott kanonokrendjének prépostságai.

Komlós. A szent keresztről. (Egri e. m.) II. Endre alapította 1212-ben.

Thenő. Szent Péterről. (Váci e. m.) 1299 előtt már fennállott.

Glogonica. A Bold. Szűzről. (Zágrábi e. m.) Alapítója ismeretlen.

A János-lovagrend monostorai.

Bélai monostor. 1275-ben létezett.

Buda-Felhévvíz. A Szentháromságról. 1187-ben az esztergomi János-lovagoknak már templomuk volt a budai Felhévvizen.

Bő. (Győri e. m.) Sopronmegyében. Egy 1261-iki határjáró levél már említi. Eredetileg valószinűen templomosok voltak benne.

Charca. Szent Margitról. 1187-ben már létezett.

Chichani. 1275-ben Vilmos nevű preceptora részt vett a rend kormánytanácsában.

Csurgó. Szt. Margitról. (Veszprémi e. m.) 1226-ban már létezett.

Dada. 1276-ban említik.

Dobsza (ma Dobszin). A Kőrös mentén volt Szlavoniában.

Esztergom. Szent Istvánról. Ez volt a János-lovagok legrégibb monostora és anyaháza. II. Gejza alapította.

Esztergom. A sz. keresztről. 1233-ban már fennállott.

Ezeken kívül a rendnek még két háza volt Esztergomban.

Giboltó. (Gyboltthó.) A Tapoly folyó mellett volt Sárosban. IV. Béla alatt már létezett.

Győr. 1260-ban birtoka volt Győr környékén. Említik a monostort 1281-ben.

Jánt (Yant). Előbb a székesfejérvári monostor birtoka volt, azután önálló lett.

Kesztelch. 1226-ban említik.

Sopron. Alapítója ismeretlen. 1250-ben a várban egy tornyot adnak át őrizetükre.

Manga. Nyitra vármegyében. IV. Béla 1258-ban határjárást tartván a nyitrai káptalannal, említi levelében.

Oratha. 1226-ban említik.

Székesfejérvár. III. Béla király korában alapította Martirius esztergomi érsek; fölépítését a király anyja, Eufrozina királyné fejezte be. 1183-ban megerősítette a pápa.

Szent János. 1190-ben már állott.

Okur. Sz. Lőrincről. 1270-ben említik.

Szent Péter. Rupp szerint Zala-Sz.-Péteren állott volna. 1166-ban említik.

Tolmács. Nógrád vármegyében. 1274 előtt már létezett.

Torda. (Erdélyi e. m.) 1276-ban már fennállott.

Uj-udvari monostor. Kezdetben a székesfejérvári monostoré volt, melynek III. Béla király anyja ajándékozta. 1259-ben már önállóként említik.

Zirák. 1274-ben már létezett.

Zumula. Alapítója ismeretlen.

Széplak. A tolnamegyei Zeliz közelében volt. 1296-ban említik.

A templomos-rend házai.

Esztergom. 1294-ben említik.

Keresztény (Győri e. m.). Később a János-lovagok tulajdona lett.

Boisce. Szlavoniában. Egyike a rend legrégibb házainak.

Glogonica. A zágrábi egyházmegyében.

Gorra. II. Endre megajándékozta földekkel.

Szent-Márton. Szintén a zágrábi egyházmegyében volt.

Urána. A rend egyik legnagyobb tekintélyű háza volt.

Karthauziak.

Csak két kolostoruk volt.

Ercsi. Szent Miklósról. Alkalmasint IV. Béla meghivására, még a tatárjárás előtt jöttek Magyarországba.

Menedékkő. Lapis refugii. Másképp Létánkő Szepes vármegyében. A kolostort 1299-ben építették, az egyházat sz. Margit tiszteletére.

Domonkosok.

Bánya. 1275-ben említik.

Budavár. Szent Miklósról. 1254-ben itt tartották a rend nagy káptalanát.

Esztergom. Szent Katalinról. Alapítója ismeretlen, 1231-ben már említik.

Gyula-Fejérvár. A Bold. Szűzről. A XIII. század vége felé említik.

Győr. A XIII. században már létezett.

Kecskés (Erdély). 1275-ben települt.

Nyúlsziget. A budai kolostorhoz tartozó tagjainak felügyeletére a nyúlszigeti apácakolostor volt bizva.

Patak (Sáros-Patak). A tatárjárás előtt alapították.
Pécs. A XIII. század közepén alapították.
Nagy-Szeben. A XIII. század második felében már állott.
Segesvár. A XIII. század vége felé alapították.
Székesfejérvár. Szent Margitról. 1231-ben hagyatékot kap, de már előbb létezett.
Vasvár. A XIII. század vége felé települ.
Veszprém. A XIII. század elején keletkezett.
Verőce. 1290-ben említik, de már akkor fennállott.

Ferencrendiek.

Budavár. IV. Béla király alapította uralkodásának utolsó éveiben.
Esztergom. Boldogasszony-kolostor. Valószinűleg 1269 előtt alapította IV. Béla.
Győr. Sz. Erzsébetről. A legrégibb kolostorok egyike; alapítója ismeretlen.
Nagy-Szombat. A XIII. század végén emlitik.
Nyitra. Ugyancsak a XIII. század végén keletkezik.
Nyúlsziget. Valószinűleg szintén IV. Béla alapította.
Patak. A tatárjáráskor már fennállt.
Pozsony. A XIII. század vége felé keletkezett.
Radna. 1268-ban már állott a minorita kolostor.
Nagy-Szeben. Sz. Erzsébetről. 1300-ban már mint létezőről tesznek említést.
Székesfejérvár. Alapítója ismeretlen.
Szemenye. A Bold. Szűzről. Mihály comes alapította 1248-ban.
Verőce. Szlavoniában. 1280-ban már szerepel.

Pálosok.

Bajcs. Mindenszentekről. Miklós comes alapította 1281 körül.
Bodrog-sziget. Sz. keresztről. 1282-ben már fennállt. Alapítója ismeretlen.
Gyula (Baranya vármegyében). Szent Lászlóról. Óvári István fia Konrád alapította 1292-ben.
Kékes. Visegrád mellett. 1290 körül alapították.
Sátorallya. IV. Béla alapította 1248-ban.
Szent-Jakab. Zalában. Kesei Lőrinc alapította 1260-ban.
Szent-Lélek (Dömös mellett). IV. Béla vadászkastélyában a Benedek-völgyben alapította a kolostort 1263-ban.

Szent Ágostonrendű remeték.

Esztergom. Szent Annáról. 1262-ben már létezett, mert ekkor adományt kapott.
Gyula-Fejérvár. Szent Istvánról. 1290 körül már létezett.
Szent-György. 1279-ben alapították Abram comes fiai.
Mező-Somlyó. Szent Tamásról. IV. Béla alapította.
Örs. (Kalocsai e. m.) Az Üdvözítőről. Alapítója ismeretlen.
Sáros. Sz. Szaniszlóról. A XIII. század közepén keletkezett.

A Szent Lázár lovagrend.

Egyetlen háza volt e korban *Esztergomban.* Elágazása volt a János-lovagrendnek.

Ismeretlen rendű monostorok.

Bart. Sz. Miklósról. 1267-ben említik.
Belcse. A nógrádmegyei Zerdahely mellett állott.
Beszterc. Az Üdvözitőről. (Szabolcs vármegye.) III. Endre korában szerepel.
Boroksa. Mindenszentekről. 1212-ben hagyományt kap, melyet II. Endre megerősít. Helyét nem tudjuk biztosan.
Debrő. A váradi Regestrumban fordul elő.
Honcha. V. István király 1272-iki határjáró levele tartotta fenn nevét.
Koplon. 1267-ben már említik.
Kozma. Illok mellett. 1231-ben említik.
Kemecse. Alapítója ismeretlen. 1256-ban szerepel.
Pordány. 1247 előtt már létezett.
Pauli. III. Béla király egy oklevelében említi.
Sárvár. Szent Péterről. Az erdélyi egyházmegyében volt.
Scalzad. Az Üdvözítőről. Az esztergomi egyházmegye területén feküdt.
Szalók. 1290-ben létezett a váradi egyházmegye területén.
Szerep. 1283-ban a váradi káptalan előtt szerepel.
Tömpös. A Bold. Szűzről. Alapítója ismeretlen.
Ugra. Biharmegyében. A XIII. század elején létezett.
Zokol. 1263-ban szerepel, mikor V. István atyjával, IV. Bélával kötött békeszerződését itt megerősíti.

Apácakolostorok.

Budavár. Klarisszák. Alapítója ismeretlen. A XIII. század végén ismételten birtokokat kap.

Esztergom-szigeti kolostor. Egyik legrégibb kolostor Magyarországon. 1136-ban már említik. Valószinűleg bencésrendű apácáké volt.

Késmárk. 1190-ben épült.

Nagy-Szombat. Két apácakolostor is volt itt. Az egyik domonkosrendű. A másik klarisszakolostor, melyet IV. Béla alapított.

Nyúlsziget. A Bold. Szűzről. (A mai sz. Margitsziget.) Domonkosrendű kolostor, mely a legnevezetesebb volt hazánkban. IV. Béla alapította fogadalomból, midőn a tatárok elől Dalmáciában találva menedéket, ott Katalin és Margit leányai rövid időközben meghaltak. Ekkor a királynéval együtt fogadást tett, hogy születendő gyermeköket Istennek ajánlja fel. Ez volt az 1242-ben Klissza várában született Margit, aki a boldogok sorába vétetett föl.

Pozsony. Sz. Mária Magdolnáról. Ciszterci-rendű kolostor, mely már a tatárjárás előtt fennállott. Később III. Endre telepítette oda a klarisszákat.

Somlyó-Vásárhely. 1272-ben említik először.

Székes-Fejérvár. Domonkosrendű volt. 1280-ban fordul elő.

Tárnokmonostor. Valószinűleg ciszterci-rendű.

Torna. Alkalmasint Veszprémmegyében állt.

Veszprém. Sz. Katalin tiszteletére alapította 1240-ben Bertalan veszprémi püspök. A tatárok elől elmenekültek lakói, de a tatárjárás után újra benépesedett. Itt vették be Margit királyleányt 1245-ben, hároméves korában. Veszprémben, mint tudjuk, már sz. István korában keletkezett az első magyarországi apácakolostor, a veszprémvölgyi sz. Vazul-rendű görög apácáké.

Zágráb. István zágrábi püsp. alapította 1246-ban.

3. Kálmán uralkodása. Viszonya a szentszékhez. A keresztes hadjáratok. Törvényei.

Kálmán királyt, szent László unokaöcsesét és utódját az ellenséges német krónikások után hibásan itélték meg a legújabb időkig még a magyar történetirók is. Még testileg is korcsnak festették, holott bizonyos, hogy a java kardforgatók közé tartozott s egy nyomorék nem vezérkedhetett volna azokban a daliás időkben. Szellemi tekintetben pedig messze kimagaslott kortársai fölött; a «könyves» jelző, melyet tudományosságáért ruháztak rá, nem lehetett az ő korában sem gúnynév. Mindenesetre bizonyítja különös képzettségét. E magasabb képzettségét pedig annak köszönhette, hogy gyöngébb szervezetű levén, eleinte az egyházi pályára szánták, míg a trónt testvérének, Álmosnak kellett volna elfoglalnia. Kálmán azonban nem akarta engedni elsőszülöttségi jogát, miért is szent László elejtette Álmos jelöltségét, ami később Álmos becsvágya miatt sok belső viszálynak lett szülőanyjává.

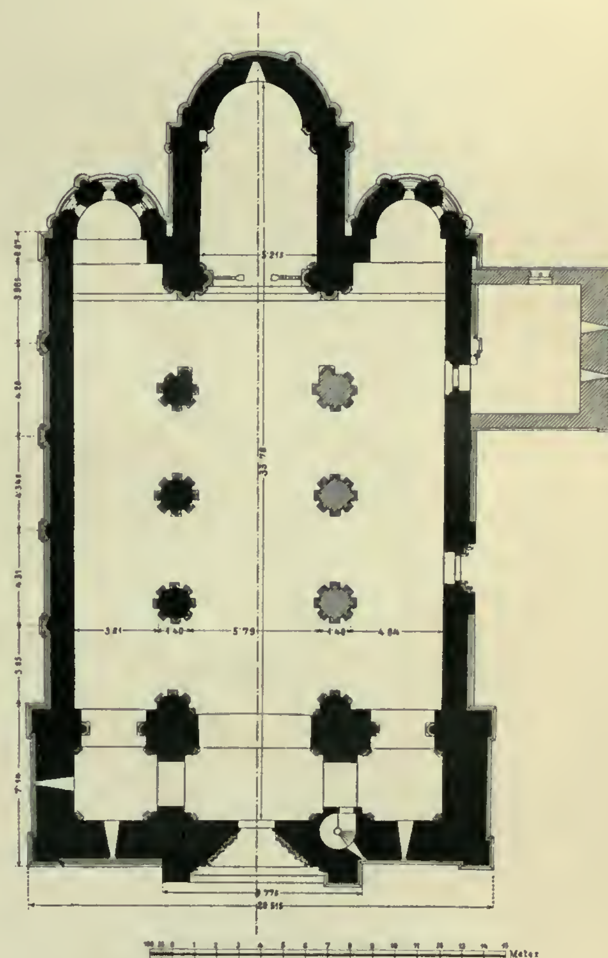
Kálmán trónraléptéről Odilo somogyvári apát értesítette II. Orbán pápát, aki akkor épen a somogyvári apátság anyamonostorában, a franciaországi Saint-Gillesben időzött. Orbán pápa, mint már említve volt, neheztelt szent Lászlóra, amiért uralkodása utolsó éveiben politikai okból IV. Henrikhez hajlott s e neheztelésének hangot is ád levelében. Üdvözölvén ugyanis Kálmánt, intette, hogy engedelmeskedjék az apostoli széknek, ne rontsa meg «az egyházba tolakodott hamis apostolok mérge», mivel már a «magyar nép téves úton jár, az üdvösség pásztorait elhagyta, idegen nyáj nyomdokait követi». Egyúttal megbízta Odilo apátot, mint apostoli követet, hogy vele a magyarországi egyházban az ellenpápaválasztók által okozott szakadás következtében megzavart viszonyokat rendezze.

De ha szent László, noha mindenképen el akarta őt vonni a német Henrik-párt, megőrizte ragaszkodását a törvényesen megválasztott pápa iránt, tehát II. Orbán pápa levele sokszoros félreértésen alapul, annál inkább kifejezte tetteivel mindjárt kezdetben Kálmán király, hogy föltétlen hive II. Orbánnak, akit 1095-ben nagy ünnepélyességgel fogadtak Rómában. Henriktől minden segítséget megtagadott, részben mert egyáltalában nem tetszett neki kényuralmi törekvése, melylyel az egyházat oly hosszan háborgató szakadást idézett föl, részben azért is, mert az átvonulni kezdő keresztes hadak miatt együtt kellett tartania seregét.

A clermonti zsinaton fellángolt tűz áthatotta az egész Nyugotot. Megragadta a vágy a nemeseket, közönséges embereket egyaránt, hogy vérükkel mentsék meg a törököktől Krisztus sírjának szabadságát. S amikor egész Európa megmozdul, abban a korban, midőn a lovagi vitézség mellett a lovagiaskodó kalandorság is virágzott, nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy mint minden fejedelem talált harcosokat, akik a fosztogatás reményétől vezetve, nem sajnálták úgyis semmire becsült életüket kockára tenni, a keresztes hadakhoz is nagy számmal tódult olyan gyülevész nép, melyet nem a Clermontban felgyúlt láng, nem a szentföld megmentésének eszménye lelkesített, hanem amely eddigi küzdelmes vagy szolgai életét megunva, a véletlen szerencsét hajszolva, azért öltötte fel a keresztet, hogy ha életét nem veszti, amivel úgy sem sokat törődött, az úton rabolható kincsekkel megrakodva térhessen haza.

Az ilyen kalandorok visszaéltek a nekik igért kegyelmekkel s nagyobb kárt okoztak hazájuknak és az egyháznak is, mint a legádázabb ellenség. Magyarország volt átkelő útjok a Keletre, hol Kálmán jókor felkészült, hogy országát megvédelmezze a harácsolóktól és fosztogatóktól.

Az első sereg meglehetős rendben vonult át Walter lovag vezetése alatt, csak Zimonynál csinált zavarokat. A második sereg Amiensi (Achery) Péter vezetése alatt szintén elég rendben vonult át Kálmán engedelmével, sőt támogatásával az országon. Lehet, hogy volt kellemetlensége neki is Zimonynál, de nem erősíték meg a történeti kútfők a krónikás állítását, hogy a magyar őrséget felkoncolták volna és Péter csak Kálmán közeledtének hírére sietett ki az országból, míg Bulgáriában szétverték féktelenkedő seregét. A nagy vérengzést hihetetlenné teszi már maga az az egy tény is, hogy állítólag négyezer magyart koncolt volna föl a megostromolt zimonyi várban, mert abban az időben ilyen nagy várőrségek egyáltalában nem voltak. Hogy zavargásokat kellett elkövetnie, az valószinű, mert a következő sereget már, bizalmatlanul és fegyverkezetten fogadta Kálmán, amire a seregről elterjedt hír is alapos okot adott. Ezt Volkmár pap vezette a Rajna vidékéről. Már Csehországban zavargott, a zsidókat Prágában agyonverte s mert Magyarországon is fosztogatott, Kálmán Nyitra körül szétverte. Gottschalk rajnavidéki papnak mintegy tizenötezer embere követte Volkmár seregét. Bajorországon és Ausztrián át érkezvén Magyarországra Mosony várát elfoglalták s vidékét pusztították. Mosony ez időben, minthogy még Salamon átengedte IV. Henriknek, német birtok volt. Kálmánt két oknak kellett vezetnie, midőn a rabló hadat megtámadta. Először, mert már a magyar határszéli birtokokat pusztították s mint rablók, méltatlanokká lettek céljukhoz, méltatlanokká a keresztény fejedelmek védelmére; másodszor pedig alkalma nyílt Mosony visszafoglalására, melylyel Salamon jogtalanul csonkította meg az ország területét. Kálmán megrohanta a várat. Ennek őrsége csak kevés emberből állt, mert a sereg zöme szétszóródva kóborolt és fosztogatott. A király bevevén a várat, az őrséget felkoncolta. A kóborló csapatokat pedig részint leöldösték, részint fogságba vetették a királyi csapatok.

A JAÁKI TEMPLOM ALAPRAJZA A HELYREÁLLITÁS UTÁN.

Ennek hire rögtön elterjedt Németországban; de nemhogy észre térítette volna a következő sereget, mely még silányabb elemekből állt, hanem boszúra sarkalta. Nagy sereg jött Emico gróf vezetése alatt, mely egész útjában izgágáskodott. Kálmán hallván ezt, megtagadta tőlük az átvo-

nulást. A keresztesek fegyverrel akartak utat nyitni s ostrom alá fogták Mosony várát; de Kálmán nemcsak hogy helyt állt a hatheti ostrom alatt, hanem végül szétverte a sereget úgy, hogy feloszlott, csak egyes, tisztességesebb töredékei csatlakoztak a későbbi, rendezettebb csapatokhoz.

E szedett-vetett seregek után jött csak a derékhad, akiket igazán illetett a keresztes lovagok címe. Bouilloni Gottfried és öcscse, Balduin vezetése alatt. Gottfried 1096 szeptember 20-án követséget küldött Kálmánhoz, fölkérvén őt, hogy az átvonulás föltételeinek megállapítása végett találkozót tűzzön ki. Kálmán a pannonhalmi monostorban igen szivesen fogadta a követeket és Sopronba tűzte ki a találkozót. Innen Gottfriedet Pannonhalmára vitte Kálmán, ahol megállapodtak az átvonulás módozataiban. Gottfried a rend biztosítása végett öcscsét, Balduint kezesül hagyta Kálmánnál, aki gondoskodott, hogy a keresztes had útközben semmi hiányt se szenvedjen, viszont pedig Gottfried a legnagyobb rendet tartotta fönn a seregben. Zimonyban Kálmán elbocsátotta Balduint, a keresztes seket pedig megajándékozta. Ez a szives bucsúzás a legvilágosabb cáfolata a német krónikák célzatos ráfogásának, hogy a magyarok kegyetlenül bántalmazták és öldösték volna a kereszteseket. Nem a kereszteseket, hanem azokat a kalózkodókat, akik a szent kereszt jelvénye alatt bántatlanul akartak fosztogatni.

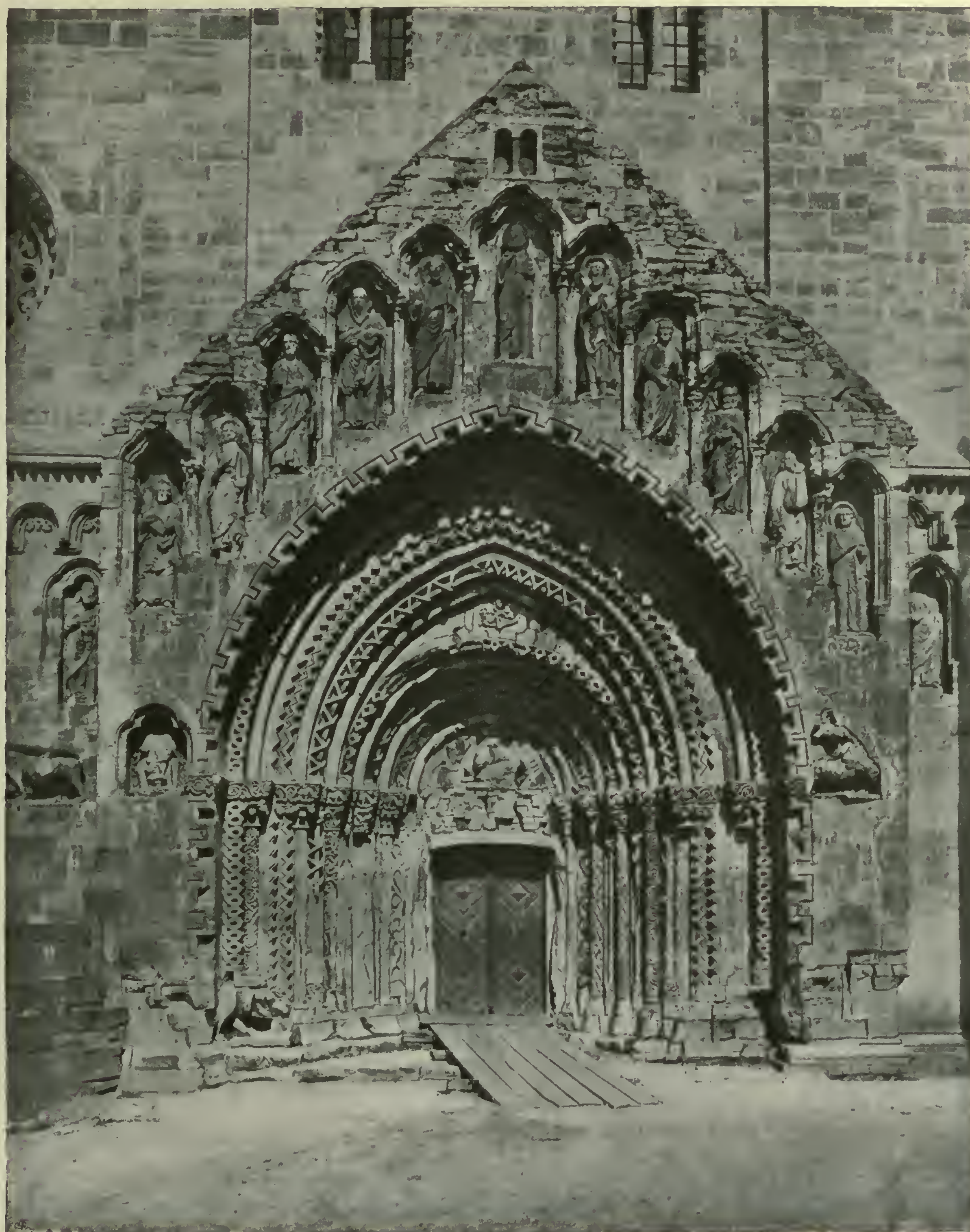
A keresztes hadak átvonulása után békét élvezett az ország. Kálmán arra használta föl ezt az időt, hogy megerősítette trónját Horvátországban s meghódoltatta Dalmáciát, melynek papságát a magyar egyházkormányzathoz csatolta. Az egyik érseki szék betöltése miatt azonban majdnem viszályba keveredett a szentszékkel, mert II. Paskál pápa VII. Gergely rendeletei értelmében nem engedte, hogy ő invesztiálja a püspököket. Ez ügyben Ágoston bíborost is követségbe küldte hozzá. Kálmán le is mondott az investitura jogáról 1106-ban a guastallai zsinaton, ahol II. Paskál a németországi viszályt is szerencsésen elintézte, miután V. Henrik, IV. Henrik fia és utódja szintén lemondott az investitura jogáról. Kálmán király nevében követei a következő nyilatkozatot tették: «Szent atya, kijelentjük, hogy szivesen alávetjük magunkat az isteni törvényeknek s ezek értelmében engedelmeskedni fogunk néked. A püspökök investiturájáról, melyet elődeink gyakoroltak, lemondunk; amennyiben erre nézve ekkorig szabálytalanságot követtünk el, ettől jövőben Isten segítségével tartózkodni fogunk». Kálmán még ezt megelőzőleg két zsinatot is tartott Esztergomban, melynek határozatait fölvette törvénykönyvébe is. A törvénykönyvet Seraphin esztergomi érsek gyüjttette össze Albricus papja által. Minthogy pedig Seraphin már 1104-ben meghalt s a gyüjtemény ajánlata értelmében a törvénykönyv elkészültekor még életben volt, a törvénykönyv sem lehet későbbi keletű.

E törvénykönyv bevezetése arról tesz tanúságot, hogy a keresztény vallást már annyira megszilárdultnak látta Kálmán, hogy szent István és szent László szigorú törvényeit bizonyos pontjaikban jónak látta enyhíteni.

«Legkeresztényibb királyunk, Kálmán... miután látta, hogy a fölserdült hit már a bevégzett vallás erejével bir, a törvény kötelékét meglazíthatónak vélte, okosan úgy gondolkozván, hogy méltatlan lenne a hitnek önkéntes harcosát a törvény félelmével üldözni, akit már maga a halál sem rettenthetne vissza az egyszer megismert igazság megvallásától... Míg szent István erélyes büntetője volt a pogányoknak, addig Kálmán már a hivők életét iparkodik szabályozni.»

A törvény kimondja a király és a gyűlés akaratából, hogy a monostoroknak és az egyházaknak sz. István által adományozott birtokok sértetlenül maradjanak. Azonban a monostoroktól és egyházaktól a fölös adományokat visszaveszik; de a szőllőket és földeket, bármely király adományozta, meghagyják háborítatlan birtokukban. Sz. Fülöp és Jakab apostolok ünnepén és sz. Mihály nyolcada alatt évenkint minden püspöki megyében zsinatot tartsanak, melyre úgy az ispán, mint a főurak és a tisztviselők megjelenni tartoznak. Az egyházi férfiak ügyében az egyház bíráskodik; egyházi személyt világi biró nem idézhet maga elé. Egyházi és világi fél ügyében vegyes biróság jár el, de mindegyik felet saját hatósága, így a papot a püspök vagy főesperes idézze meg. Bármely birtokos, ha pap vagy apát is, tartozik megfizetni a tizedet annak az egyháznak, melynek területén birtoka van. A büntető határozatokra és eljárásra nézve az egyházi befolyás teljes mértékben érvényesül.

Az istenitéleteket a püspöki székhelyekre, ezenkívül a nagyobb prépostságokra, Pozsonyra és Nyitrára szorítja a törvény. Senki se tehessen tanúságot, ha előbb meg nem gyónt. A boszor-

A JAÁKI TEMPLOM PORTÁLÉJA.

kányokról (bűbájosokról), melyek nincsenek, ne tétessék említés. A gyermekgyilkos anya fölött a főesperes itéljen. A nőrablás és házasságtörés ügyében szintén a főesperes vagy a püspök itél. Intézkedik a törvény a böjtök megtartásáról. Az egyház menedékjogát fentartja. Ha valakit lopással vádolnak s az egyházba menekül, nem kell azonnal tolvajnak itélni, hanem vizsgálja meg a bíró

az egyház papjával együtt, hogy bűnös-e. Ha bűnösnek bizonyul, az egyház nem védi többé. Ha pedig maga vallja magát bűnösnek, szúrják ki szemét vagy vágják le valamely tagját, mert visszaélt az egyház szentségével.

A papok házasságára nézve sz. László törvénye szigoríttatik, noha a házasság most sem tiltatik meg föltétlenül, csak a másodszor nősült vagy elvált nővel házasságra lépett papoknak kell megválniok nejüktől, vagy ha nem válnak meg, ki kell őket zárni a papságból.

A törvény megnehezíti az idegen papság beköltözését; vizsgálat alá veszi őket, akikről rossz hírek terjedtek el, azok függesztessenek fel tisztségük gyakorlásától mindaddig, amíg nem tisztázták magukat, ha pedig ezt nem tudják, távolíttassanak el az országból.

A zsidóknak megtiltja a törvény, hogy keresztény rabszolgákat tartsanak. Lakóhelyüket a püspöki székhelyekre korlátozza. Az adás-vevésnél, mely zsidó és keresztény között megy végbe, vagy kölcsönzéseknél tanúk előtt szerződést kell kötni. Ebből kiderül, hogy uzsoráskodás miatt sok panaszt tehettek a zsidók ellen.

OSZLOPFEJEZETEK A JAÁKI TEMPLOMRÓL A HELYREÁLLITÁS UTÁN.

Szigorúbb a törvény az izmaelitákkal szemben. Ezeknek nem engedi meg vallásuk gyakorlását. Elrendeli, hogy szét kell őket szórni avégből, hogy mielőbb keresztények legyenek és beolvadjanak a magyarságba. Evégből a nősülő izmaelitának csak magyar leányt szabad nőül venni.

Kálmán alatt 1107-ben alapította öcscse, Álmos herceg a dömösi monostort. Maga Kálmán nem alapított egyetlen monostort sem; ez azonban nem ok arra, hogy, tekintve a szentszék iránti hűségét és törvényeinek szellemét, kétségbe vonjuk vallásos buzgóságát. Ellenben élete vége felé szerencsétlen betegeskedése miatt gyanakodó és kegyetlen lett. Betegségével nemcsak a krónikák, hanem a leírt tünetek után indulva, a mai pathologusok és pszichiáterek is nem egyszer foglalkoztak. Ez utóbbiak véleménye szerint, amint azt minden kétkedés nélkül elfogadhatjuk, Kálmán agybaja miatt már nem volt beszámítható állapotban. Féltékenységből, gonosz tanácsadóitól izgatva, üldözte Álmost és megvakíttatta nemcsak őt, hanem ártatlan Béla fiát is; nem oltalmazhatta meg ettől az sem, hogy a dömösi templomba menekült. Ez a kegyetlenség borít árnyat, de menthető árnyat a szerencsétlen végű királyra, aki iszonyú szenvedések közt halt meg 1114-ben, február 13-án.

4. Belvillongások és egyházi zavarok korszaka III. Béláig.

1114—1173.

Kálmán után a gyermek II. István lépett trónra, akinek mindjárt kezdetben belső harcokkal gyűlt meg a baja. Nem védhette meg atyja dalmáciai hódításait sem, melyekre Velence nyujtotta ki kezét. A hűség esküjét ez új szerzeményeken is a katholikus papság tartotta meg, mely hű maradt a magyar királyhoz s főleg Spalatóban tudta sokáig megtartani a polgárságot a koronához való ragaszkodásban a velenceiek támadása ellen. De végre is, mivel Magyarországból segítő haderő

nem érkezett, elestek a dalmáciai városok s velük egy időre kiszakadtak a magyar hierarchia új püspökségei is.

Nem volt szerencséje Istvánnak egyéb háborúiban sem. E politikai vereségek káros következményeit pedig súlyosította erkölcstelen életével. Korán élt ágyasokkal s ezért nem akart házasodni sem, míg végre a főpapok és zászlós urak sürgetésére rászánta magát, hogy az osztrák Adelheidot, a később szentté avatott Lipót osztrák hercegnek unokahugát vegye nőül. De házassága sem javított rajta. Kicsapongásai teljesen megrongálták egészségét. Kétségbeesetten hitte már, hogy kihal benne az Árpád-ház. Ekkor végre Pál püspök és Othmár ispán ügyesen tudatták vele, hogy még

A JAÁKI TEMPLOM DÉLI OLDALA A HELYREÁLLITÁS UTÁN.

él az Árpád-ház egy sarja, a Görögországba menekült és ott elhalt Álmosnak megvakított Béla fia, akit a pécsváradi monostor atyái rejtettek el. István örömmel fogadta ezt a fölfedezést és elhozatta Bélát, akinek számára megkérette Urosz szerb fejedelem leányát, Ilonát.

Ezután István megtörten halálára készült. Töredelmesen megbánta bűneit és áhitatos imázásban kérte a megbocsátó Isten irgalmát. Kevéssel halála előtt azzal is ki akarta érdemelni az isteni kegyelmet, hogy a hitélet megszilárdításának legjobb munkásai egyikét, az akkor már szigorúságáról és buzgalmáról híres premontrei rendet behívta az országba s 1130-ban Várad hegyfokán monostort alapított számára. Eddig csak bencéseknek volt monostoruk az országban. II. István nevéhez fűződik ez új szerzetnek megtelepítése, amivel feslett életének sötét emlékezetét részben sikerült jóvá tennie. A premontrei rend csakhamar felvirágzott.

II. Istvánt 1131-ben követte Vak Béla, akit a dömösi szerzetesek mentettek meg és a pécsváradiak őriztek; tehát egyenesen az egyháznak köszönhette azt is a magyar nemzet, hogy Árpád-vérét megmentette és megőrizte, mert e keresztény irgalmi s egyúttal hazafias, politikai tett nélkül az Árpád-háznak már egyszázados uralma után magvaszakadt volna, még pedig oly időben, mely minden körülmények közt végzetes lett volna az országra, mert nem volt olyan uralkodóház, mely olyan magyarrá lett dinasztiát adhatott volna, mint később az Anjouk.

Vak Béla jó szándékot hozott a trónra és kegyes cselekedetekkel kezdette meg uralmát, de Kálmán elűzött második nejének, Predszlavának Borics fia, kit nem ismertek el a magyarok Kálmán törvényes ivadékának s aki már II. István alatt mint trónkövetelő ismételten lengyel és orosz segedelemmel megzavarta az ország békéjét, kegyetlenségbe sodorta a különben jámbor királyt, ki szerencsétlensége miatt teljesen neje, Ilona kormányzása alatt állott. Ilona ugyanis a Boricshoz szító főurakat Aradon párthiveivel felkoncoltatta. Ez a véres tett élete fogytáig kisértette mélabússággal lelkét. Kegyes alapításokkal igyekezett kiengesztelni az Eget, s valóban, rövid uralkodása alatt, melyet pedig a belső nyugtalanság és Borics támadása megzavart, sokat áldozott Isten dicsőségére. Gyarapította 1137-ben a pannonhalmi apátság birtokait, befejezte a dömösi monostor építését, egyúttal több birtokot ajándékozván neki, háláját is mutatván ezzel, mert hiszen életét köszönheté a dömösi szerzeteseknek. Uralkodása alatt alapította Lambert és neje a bozóki premontrei prépostságot. Hazahozatta Görögországból atyja holttestét s 1137-ben nővére, Adelheid, I. Szobieszláv cseh herceg nejének itthonlétében temettette el Székesfejérvárott, ahová őt is nyugalomra helyezték apái mellé 1141-ben, tíz éves uralkodása után. Egyik leánya, Zsófia, III. Konrád császár Henrik fiának volt jegyese. Az egybekelés idejének elérkezéséig az admonti kolostorba ment. Miután vőlegénye 1137-ben meghalt, benn maradt a kolostorban bátyja, Gejza király akarata ellenére, aki azonban, látván a hercegnő elhatározását, megnyugodott. Ott halt meg Admontban.

Fiának, II. Gejzának trónraléptét a spalatóiak követsége örvendezteté meg, akik hűséget fogadtak neki, miért Gejza sietett kiválságaikat két oklevélben megerősíteni, mely oklevelet az egész magyar püspöki kar aláírta. Ebben biztosította nekik azt a jogot is, hogy szabadon választhatják püspöküket s 1143-ban Gaudius spalatói érseket, kit már atyja nagyra becsült és a sz. Szűz salonai egyházával ajándékozott meg, külön is megerősítette jogaiban.

Uralkodásának második évében történt a ciszterciek megtelepedése is. A cikádori kolostor volt az első ciszterci ház Magyarországon, melyet a szentkereszti monostor telepített be, Gejza pedig dúsan támogatott.

Az Istenben való bizalom és törhetetlen hit, mely szívében, talán szerencsétlen atyja sorsának tanulságától is szítva, mély érzéssel élt, segítette győzelemre az újra nyugtalankodó Borics ellen is, aki 1146-ban német segítséggel az országba ütött s Pozsonyt is elfoglalta.

Mint a krónikás Thuróczi írja a Lajta mellett szeptember 11-én lefolyt ütközetről: «A király egész seregével Istenbe veté bizodalmát és rendezett dandáraival ellenségei ellen kezde menni. De a papok és leviták s valamennyi papi személy jelen vala: mind alázatos lélekkel és szívvel könyörögnek vala a mi Urunk Jézus Krisztus segítségéért és a szent angyalok oltalmáért s kivált az Isten Anyja, szűz Mária kegyelméért esedeznek vala, kinek pártfogásába ajánlotta különösen szent István király Magyarországot».

Szent István hagyományának megőrzése, szűz Mária lelkes tiszteletének uralkodása tehát nem hogy elhalaványodott volna, hanem, mint látjuk, az idők folyamán még növekedett is a közéletben.

A tizenhét éves királyt az egyházi szertartások közt, mint szent Istvánt, az ütközet előtt lovaggá ütötték, aki a püspökök áldását vevén, «az Úr dicsősége tündöklék fölötte, és szíve isteni ihlettől azonnal megbátorodék s maga is erősebb lőn, mint annak előtte». A csatát fényesen nyerték meg a magyarok. «Megmentette az Úr azon nap a magyarokat a kegyetlenül dühöngő sárkányok torkából.»

Alig ért véget győzedelmesen ez a háború, már a második keresztes háború seregei kopogtattak az ország kapuján.

A jeruzsálemi királyság ugyanis, melyet Bouilloni Gottfried alapított, a keresztények sajnos egyenetlensége és Gottfried utódainak gyöngesége miatt hanyatlásnak indult s Lenki moszuli fejedelem könnyű szerrel elfoglalta Edesszát, Jeruzsálem főerősségét, úgy hogy most már Jeruzsálem került közvetetlen veszedelembe. A III. Jenő pápa felhatalmazásával keresztes háborút hirdető szent Bernát csodás szónoklataival megrendítette Franciaországot és Németországot s mind VII. Lajos francia király, mind III. Konrád császár fölvették a keresztet. Mind a kettőnek serege külön-külön Magyarországon át vonult a Szentföldre. Előbb, 1147 tavaszán Konrád császár jött, őt követte pár héttel később VII. Lajos. Konrád, aki Boricsnak pártfogója volt s egyébként is ellenséges érzülettel viselkedett a magyar királylyal szemben, mindenütt sarcolt és izgágáskodott, ahol nem járt közel Gejza serege. Megkönnyebbültek, mikor ez a had elhagyta az országot. Ellenben a francia hadsereg a legszebb rendben vonult át. A franciáknál is megkisérelte Borics szerencséjét, de, bár VII. Lajos menedéket adott neki, zavar támasztására nem engedett neki módot. A francia keresztes hadak szép rendje olyan rokonérzést keltett Magyarországon, hogy többen csatlakoztak hozzájuk s ezúttal vettek részt először magyar vitézek a keresztes háborúkban.

A JAÁKI TEMPLOMHOZ TARTOZÓ SZENT JAKAB KÁPOLNA.

Komoly veszedelem réme kisértette Magyarország és a szentszék viszonyát a II. vagy Rőtszakállú Frigyes támasztotta szakadás alkalmával, mivel hogy Magyarország az 1159-iki lombardiai háborúban szövetségese volt Frigyesnek. De Gejcsa hűsége és okossága, nemkülönben az érdemekben kiváló, szent életűnek ismert Bánffy Lukács esztergomi érsek bölcsessége elhárította ezt a veszélyt.

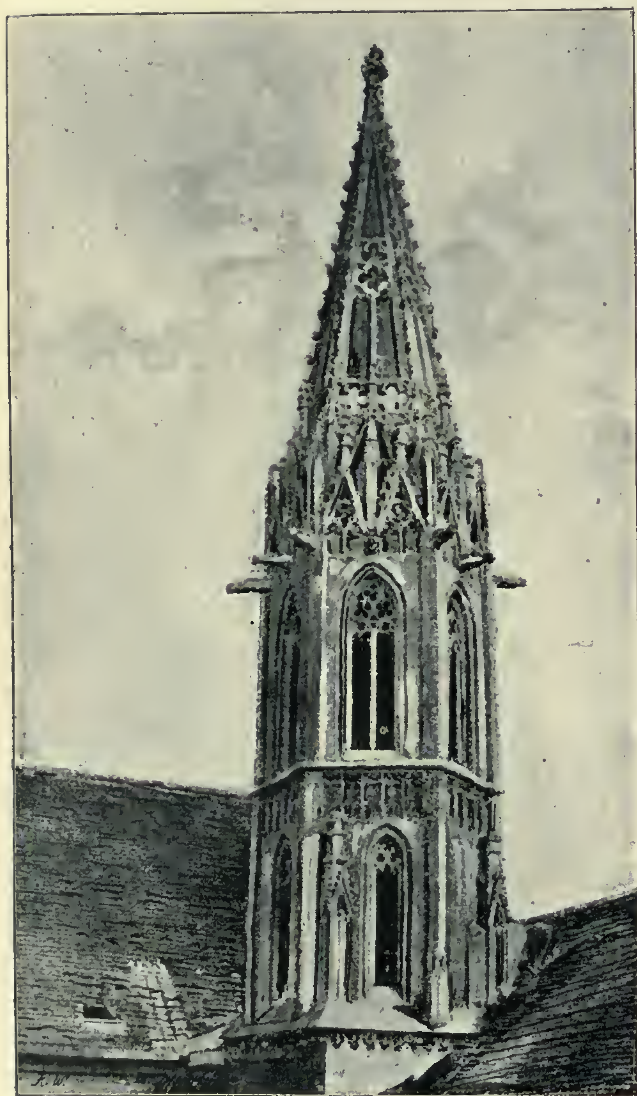
II. Frigyes ugyanis az Anagniban 1159-ben törvényesen megválasztott III. Sándor ellenében egy töredékkel Octavian bíborost választtatta meg, aki a IV. Viktor nevet vette föl. Az alatt az ürügy alatt, hogy meg akarja szüntetni a szakadást, zsinatra hívta meg nem csupán birodalmának püspökeit és főpapjait, hanem hivatalosan a francia, angol, spanyol és magyar királyt is, nemkülömben ez országok püspökeit. A zsinat Páviában gyűlt össze 1160-ban. III. Sándor nem jelent meg, mert ismerte Frigyes szándékát. Ekképen az egybegyültekkel ellenmondás nélkül kiáltathatta ki február 12-én IV. Viktort pápának, akinek elismeréséhez a magyar, a dán és a cseh király követei is hozzájárultak.

Ámde nem tartott sokáig Frigyes erőszakosságának dicsősége. Sándor Milanóban átok alá vetette Frigyest és Viktort, azután pedig követeket küldött az egyes országokba, felvilágosítván a királyokat, hogy a törvényes választás egyedül őt illetheti, a páviai zsinat Frigyes fondorlata és erőszakossága volt, egyoldalú határozata tehát nem tekinthető jogosnak. Lukács érsek ezt már kifejtette Gejza előtt, mikor a pápai követek, Gyula palestrinai püspök és sz. Eusztáchiusról nevezett Péter bíboros Magyarországba érkeztek. A császár is küldött követet, de Gejza előbb kitérő választ adott, azután pedig határozottan III. Sándor mellett foglalt állást. Felszólította a francia királyt is III. Sándor ügyének védelmére, a kiért kész volt Frigyessel harcba is szállani, mint VII. Lajoshoz intézett levele tudatja: «Én, mert csak Istentől félek, emberektől nem, Sándort, kit az egyetemes egyház és királyi felségtek megerősített, a magam részéről szintén megerősítettem, elfogadtam,

úgy, hogy tőle semmiképen el nem szakadok. Ha tehát a császár akár ti ellenetek, akár országotok ellen támad, én az ő országának pusztítására indulok; viszont tőletek, mint barátomtól, hasonló eljárást várok».

Gejza halála azonban 1161-ben meggátolta, hogy Magyarország tevőlegesen fölléphetett volna a törvényes pápa ügye mellett.

Gejza halála után nagy zavart támasztott Magyarországon Mánuel görög császár beavatkozása, aki fegyveresen akarta kierőszakolni, hogy a már trónra lépett III. István, Gejza fia ellenében, Istvánt, Gejza öcscsét válaszszák királylyá. A részére hódított párt azonban nem akarta ezt az Istvánt elfogadni, hanem testvérét, Lászlót kész volt trónra ültetni, amibe Mánuel is beleegyezett. Lászlót 1161 julius 15-én koronázta meg a kalocsai érsek, mivel Lukács esztergomi érseket nem birták részére tántorítani. Lukács érsek nem elégedett meg a szóbeli tiltakozással, amiért László megfosztja öcscsét jogos trónjától, hanem cselekedett is. Átokkal sujtotta Lászlót és interdictum alá vetette az országot. Erre László a törvényekhez hű Lukács érseket börtönre vettette. A pápa közbenjárására kénytelen volt őt szabadon bocsátani; de szabadságának visszanyerése nem változtatta meg Lukács gondolkozását, valamiképen nem félemlítette meg a börtön. Egyenesen a királyi kápolnába ment, leszedette a díszeket az oltárról s megjövendölte a király közeli halálát. A király újra bebörtönöztette; de a jövendölés beteljesedett, László pár hónap mulva meghalt.

A SZ. FERENCRENDIEK TEMPLOMÁNAK TORNYA POZSONYBAN.

László halála után domborodik ki leginkább az újra kiszabadult Lukács érsek törhetetlen ereje és Magyarország függetlenségét saját szabadságának és életének kockáztatásával is védő hazafisága. Mert László halála után a magyar urak többsége elfogadta az előbb visszautasított IV. Istvánt, de csakhamar el is űzte őt, mivel Mánuelnek hálából átadta a Szerémséget, mely országcsonkítást még a megromlott jellemű urak sem tűrhették. Igy újra a törvényes III. István került vissza a trónra, akit Lukács érsek egész odaadással támogatott. Mánuel azonban, jóllehet a magyar urak beleegyezésével, István udvarába küldte ennek öcscsét, Bélát is. Magyarországon területi foglalásra áhitozván, újra IV. Istvánt erőszakolta. IV. István mellé csak néhány délvidéki püspök csatlakozott, míg a püspökök nagy része Lukács érsek vezetése alatt határozottan III. Istvánhoz ragaszkodott. Ellenállásuknak sikerült is III. Istvánt fentartani.

De a megvédelmezett ifjú király kezdetben nem mutatkozott valami hálásnak. Minthogy vagyona a sok zavar között megcsappant, az egyházi vagyonból akart kárpótlást szerezni, sőt egyházi vagyont osztogatott barátainak is, hogy szorosabban magához fűzze őket. Lukács érsek, aki

célul tüzte ki a veszendőbe menő egyházi vagyon restaurálását is, mely nélkül nem teljesíthette az egyház egyre szélesebb körű és súlyosabb feladatát, kérte a királyt, ne kövesse el ezt a jogtalanságot, mely még káros példa is lehetett az erőszakoskodó uraknak. De hiába volt minden. Végre ő, aki annyit harcolt és tett a király érdekében, kénytelen volt, noha fájlalva, átok alá vetni őt. Erre magába szállt a király, visszavonta intézkedéseit, mire az érsek örömmel oldozta fel őt.

Lukács érsek 1169-ben zsinatot is tartott, mely több határozatot hozott az egyház belső ügyeiben lábrakapott visszaélések megszüntetésére. E zsinaton jelen volt a pápa követe is, Morai Albert bíboros. Ennek közbevetésére III. István megerősítette és örök érvényességűnek mondta ki azt a nyilatkozatot, melylyel még atyja kötelezte magát, hogy a pápa beleegyezése nélkül egy püspököt sem fog más püspöki székre áthelyezni vagy onnan elmozdítani. Ehhez a joghoz később is következetesen ragaszkodott a szentszék s ez ma is érvényben és gyakorlatban van; a szentszék hozzájárulása nélkül nem helyezhető át megyés püspök egy más egyházmegye élére. Megállapította azt is a király, hogy a főpapok halála után a javadalom kezelésére világi ügyviselők nem fognak alkalmaztatni (ami ma már nem így történik), hanem érdemes papi személyek, kik az egyházi jövedelmeket, saját szükségleteik szerény módon való fedezése után templomok építésére és javítására, szegények, özvegyek és árvák fölsegítésére fordítsák; a király pedig csak akkor fog hozzányulni, amikor hatalmas ellenség tör be az országba, vagy más nagy szükség esetén, de akkor is a főpapok beleegyezésével.

III. Istvántól, kiben igen sok jóakarat volt, üdvös tetteket várhatott volna az egyház, ha kora halála 1173-ban meg nem semmisíti e reményeket.

5. III. Béla uralkodása. Ujabb keresztes háború.

1173—1196.

III. Istvánt a Görögországban nevelt III. Béla követte a trónon, akit azért sokan bizalmatlanul fogadtak. Ezek közé tartozott Lukács érsek is, aki pedig oly érdemesen viselte magát III. István alatt, úgy, hogy az ország békéjének helyreállítása főleg neki volt köszönhető. Bizonyára az a félelem vezette, hogy III. Béla megint a görög schizmát fogja behozni, melynek elhárításán a megelőző zavaros uralkodói viszonyok között épen ő dolgozott leghathatósabban és legsikeresebben. Mindamellett, miután a pápa is megnyugodott Béla királyságában és elrendelte megkoronáztatását, már hiba volt, hogy túlzott aggodalma miatt makacsul megmaradt következetes tagadásában. Végre is a kalocsai érsek koronázta meg 1174-ben Bélát; de az új király épen nem használta föl ez alkalmat arra, hogy az esztergomi érsek jogait sértse vagy kisebbítse, mert a koronázás napján kiadott külön okiratban biztosította az esztergomi érsek koronázási jogának épségben tartását. Mindamellett maga a tény elég volt arra, hogy később egy más esetben hatásköri összeütközést teremtsen az esztergomi és a kalocsai érsek között, s ezért is hiba volt a különben oly erős lelkű és szent életű Lukács érsektől Béla koronázásának merev megtagadása. Ez idő után már nem is igen hallani többé az érsekről, valószinűleg már ez esztendőben meghalt.

Béla erőszakossággal kezdte uralkodását, börtönre vetvén öcsését, Gejzát, anyját pedig Görögországba számüzvén; de ezt politikai szükségből tette. Máskülönben igen derék király volt, aki alatt Magyarország zilált állapotai újra rendbe jöttek, s kétségtelenül virágzóvá tehette volna birodalmát, ha hosszabb időt enged neki a Gondviselés. Épen Lukács érsek aggodalmát cáfolta meg Magyarország javára leghatározottabban, amennyiben nemcsak hogy nem igyekezett a görög schizmatikus vallás támogatására, hanem ellenkezőleg: egyik legbuzgóbb és legbőkezűbb pártfogója lett a kath. egyháznak. A főpapságot újabb adományokkal és kitüntetésekkel halmozta el; behozta az írásbeliséget a törvénykezésben, külön kancelláriát állított föl, s kancellárrá egy magyar főpapot nevezett ki, mely időtől fogva később is rendszerint a főpapi kar valamelyik tagja viselte a kancellári tisztet.

III. Sándor pápa a legnanoi ütközet után, mely Rőtszakállu Frigyes hatalmát megtörte, kibékült a császárral, aki most már elismerte őt törvényes pápának. Miután a császári hatalom által feltolt ellenpápák bitorlásai megszüntek, III. Sándor hozzáláthatott a belső reformokhoz, mi végből zsinatot hitt egybe. Erre a magyar püspökök és apátok is meghivást kaptak. A zsinat 1179-ben volt Rómában, a lateráni bazilikában, miért III. lateráni zsinatnak is hívták. Magyar részről András bács-kalocsai érsek volt jelen.

A magyarországi hierarchia nemsokára a zsinat után, 1185-ben új püspökséggel, a korbaviaival gyarapodott, melyet Chitilényi Péter, a magyar származású spalatói érsek alapított, aki ugyanez évben lett Béla következetes akarata szerint, hosszú huza-vona után, spalatoi érsekké s ugyanez évben tartományi zsinatot is tartott. Három századdal később ezt a püspökséget Modrusba tették át, mint ilyen egyesült később a zenggivel.

A LÉBENYI APÁTSÁGI TEMPLOM.

Nagyobb érdeme és egyedül saját érdeme volt Bélának, hogy a ciszterci rendnek, mely mint tudjuk, nálunk már birt apátsággal, Magyarországon voltaképeni megalapítójává lett, mint azt a rend hálásan elismeri, amennyiben önállósította a rendet, ugyanazokat a szabadságokat adván neki, amelyekkel Franciaországban birt. Ez a kiváltságolás indította meg a cisztercei rend gyors felvirágzását s maga Béla is több monostort alapított, azonkívül példájára több gazdag úr alapított ciszterci apátságokat.

Míg III. Béla ekképen folytonos munkával, jóakarattal és áldozatkészséggel a hitélet forrásait gyarapította, Európa nyugalmát nagy izgalom zavarta föl, melynek hullámai átcsaptak Magyarországra is, mint a kath. egyház egyik legodaadóbb tagjára. 1187 október 3-án Szaladin szultán elfoglalta Jeruzsálemet s véget vetett a száz esztendőt még nem élt keresztény királyságnak. VIII. Gergely pápa fájdalmas szavakkal hívta föl Európát egy új keresztes háborúra. Még csak Tyrus állott a szentföldi királyságból, de azt is végső veszély fenyegette. A pápa felszólítására első sorban II. Henrik angol király és Fülöp francia király készült a keresztes háborúra. Fülöp III. Bélának sógora levén, II. Henrikkel együtt fölkérte őt, hogy seregük Magyarországon vonulhasson át. Béla készséggel megengedte ezt neki, valamint a nemsokára szintén keresztes hadat vezető Rőtszakállú Frigyes császárnak is. Frigyes császár Konrád mainzi érseket küldte követségbe Bélához és ez rendkívül kedvező megállapodásokkal tért vissza a császárhoz, mert Béla a sereg élelmezését is igen csekély árért biztosította, ami egyértelmű volt egy nagyobb adománynyal, melyet Béla király a keresztes háború támogatására áldozott. Pünkösdkor érkezett a császár Magyarországba s Keresztelő sz. János napján vonult ki. Béla maga az országnak még mindig zavaros állapotai mellett nem vehetett részt a keresztes hadban, de szivesen megengedte, hogy magyar csapatok is csatlakozzanak Frigyeshez. Később maga is kilátásba helyezte, hogy sereget vezet a szentföldre, ezt a hadjáratot tervezte és pénzt is gyüjtött rá, de halála miatt már nem teljesíthette.

1190-ben János prenestei püspök és biboros jött, mint pápai követ Magyarországba III. Kelemen pápa részéről, aki igyekezett kibékíteni Bélát a dalmáciai birtokot minduntalan megtámadó

Velencével, hogy a béke helyreálltával Béla megtestesíthesse szándékát, a keresztes had vezetését. A béke megkötésében Calanus pécsi püspök, ekkor Béla fia, Imre herceg mellett Horvát-Szlavonország kormányzója szerzett kiváló érdemet, amiért is a király a pápával egyetértőleg a pécsi püspökségnek már eddig is kiváltságos jogait még újabbakkal növelte.

Két évvel később III. Celesztin pápa Crescentius bíborost küldte Magyarországba, akinek nem politikai küldetése volt, hanem az a megbizatása, hogy az I. László király szentté avatása ügyében szükséges elővizsgálatokat intézze.

Crescentius bíborost több theologiai tudós kisérte Nagyváradra, ahol meggyőződtek a sok rendkívüli csodáról, melyek a szent király sírjánál történtek. A bíboros a legörvendetesebb jelentést küldhette Rómába, s így nem volt semmi akadálya annak, hogy Lászlót ünnepélyesen a szentek sorába iktassa a pápa. Ez alkalommal a szent király tetemét fölvették és egy gazdag mívű márványkoporsóba helyezték el; koponyájának egy darabját azonban külön tették egy ezüst hermába. Ez a herma, «szent László» feje igen nevezetes szerepet vitt később, mert erre szoktak ünnepélyesen esküdni azok az igazságkeresők, akik messze földről Váradra mentek törvényt kérni. Drága ereklyéje volt ez Váradnak, mely megszabadult a tatárok pusztításától is. A midőn a hitújítás mozgalmaiban a protestáns erdélyi hadak elpusztították Várad katholikus emlékeit s széthányták az ékes szobrokat és képeket, szent László hermáját Ecsedre vitték a templom többi kincsével együtt, melyek azután a hermán kívül mind elkallódtak. A drága ereklye később Rudolf király útján Győrbe került, ahol nagyobb biztosságban lehetett; de Várad nem kapta többé vissza, mert Győr is kegyeletesen ragaszkodik hozzá s nagy tisztelettel hordozza körül szent László ünnepén.

II. TAMÁS ESZTERGOMI ÉRSEK PECSÉTJE.

László király szentté avatásakor tünt föl az is, hogy a váradi székesegyház, melyet ő alapított, már kicsiny az ő dicsőségéhez. Ezért elhatározták megbővítését, amivel 1204-re el is készültek. A sok fényes új oltáron kívül szent Lászlónak is új díszes sírt és drága oltárt emeltek e templomban.

Négy évvel szent Lászlónak a szentek közé történt fölvétele után, 1196 április 23-án meghalt III. Béla. Életének utolsó éveiben fogadalmat tett, hogy sereget vezet a szentföldre s erre a célra pénzt is gyüjtött. Fogadalmát nem válthatta be; de atyai átok terhe alatt meghagyta halálos ágyán ifjabb fiának, Endrének, hogy a fogadalmat teljesítse.

Bélát első neje, Antiochiai Anna mellé temették Székesfejérvárott. A török hódoltság alatt sírja a többi királyi sírral együtt elpusztult; csak 1848-ban találták meg. Ötven évig tartott, míg végre I. Ferenc József király intézkedéséből méltó díszes nyugalmat talált 1899-ben a koronázó Mátyás-templomban.

6. A belvillongások káros visszahatása az egyházra Imre és II. Endre alatt. Magyar keresztesek. Magyarország egyházi tilalom alatt.

1196—1235.

Az a javulás, mely III. Béla erős kormánya alatt új felvirágzást igért a belviszályoktól tépett országnak, csakhamar vészes fordulattal megszakadt és újra sülyedés állott be Magyarország közéletében, mely az egyházat sem hagyhatta érintetlenül. Testvérharc, uralkodói könnyelmüség, e mögött a visszaélések felburjánzása az ország katasztrófáját készítette elő, melyet hiába igye-

kezett az egyház szigorú beavatkozása ideig-óráig elodázni. Isten csodája volt, hogy az ország teljesen el nem veszett a fölidézett viharok pusztítása alatt, és Isten különös kegyelmével az egyház fáradozása mentette meg azokat a forrásokat, melyek erejével a vérét vesztett ország újra megifjodhatott. De már nem az Árpádok alatt, akiknek kihaltáig minden élesztési kisérlet csak a beteg élet galvanizálása és fenntartása volt. De így is szerencsének mondhatjuk a megtépett, kizsarolt, a csapások alatt megroncsolt ország megmentését; mert legalább megmaradt életének gyökere, amíg az Anjouház újra felnövelhette s megerősíthette. Az egyház ápolása és közreműködése nélkül azonban elmaradhatatlan lett volna a végső pusztulás.

Imrének kilenc évre terjedő uralkodását öcsesének, a beteges becsvágyú Endrének ismételt lázadásai zavarták meg. Endre nem teljesítette atyjának végrendeletét, hanem a szentföldi hadjáratra örökölt pénzből pártos hadakat toborzott bátyja, a törvényes király ellen. Ismételten megfeddette és megfenyegette e miatt III. Ince pápa, aki teljes erővel küzdött Imre, mint törvényes uralkodó mellett; de Endre nem javult meg. Még akkor sem, midőn Horvát- és Szlavonországot már zavartalanul birhatta; mert az egész országra ki akarta terjeszteni uralmát. Fájdalmas dolog, hogy a horvátországi püspökökön kívül, akiket többnyire ő helyezett kormányzósága alatt püspöki székükbe, még magyarországi püspökök is álltak pártjára, úgy hogy nemcsak a világi rendek, de még a főpapság is két részre szakadt; így Boleszló váci, Elvin nagyváradi és János veszprémi püspök is a lázadókhoz csatlakoztak. A váci püspök pártütése Imrét is sajnos erőszakosságra vetemítette. Imre arról nyervén értesülést, hogy III. Bélának a keresztes háborúra gyüjtött pénzének egy részét a váci püspök rejtegeti, — amit a váci püspök a pápához intézett panaszlevelében tagad, — kiséretével Vácra ment s ott a templomban a káptalan jelenlétében a pénz kiadását követelte, amit nemcsak hogy meg nem tett a püspök, hanem még szidalmakkal is illette a királyt. Erre a király erőszakosan nyittatta ki a kincstárt, a püspököt pedig indulatosan megragadván, az oltár felső lépcsőjéről a kövezetre lökte, azután szolgáival kivezettette a templomból, melynek kincseit, az egyházi szerek kivételével, elvitte magával. Ez a viszály is szomorú jellemzése a pártosság alatt elharapózott romlásnak.

GENTILE BIBOROS.

A bátortalanság és a gonoszság természetesen szintén növekedett e zilált állapotok között. Az egyház javait sem kimélték. A pápa felhatalmazta a püspököket, hogy a rabló urakat közösítsék ki, amire az egyházból kizártak újabb fosztogatással feleltek. A romlottság lábra kapott az alsó papság egyes rétegeiben is, III. Ince pápa kénytelen volt több püspököt inteni, hogy a legszigorúbb egyházi fenyítékkel állítsák helyre a megzavart rendet. Az általános féktelenség következtében sokat szenvedtek a monostorok is; részint vagyonukat harácsolták el és lehetetlenné tették a szerzetesek megélhetését, részint a rossz példa furakodott be a monostorokba s felforgatta azok egyházias életét. III. Ince pápa többször rendel el szigorú vizsgálatot; 1199-ben pedig Gergely biborost küldi követül Magyarországba, hogy orvosolja a bajokat, mert mint Gergely ajánló levelében írja: «nincs vesztegetni való idő, hogy szerencsétlenségbe ne jusson az az ország, amely az apostoli szék iránti tiszteletben és ennek kegyelmében már régen és annyira megerősödött, hogy annak szerencséjét vagy balsorsát a magunkéval egynek tartjuk».

Rövid időre helyreállt a béke, sőt Imre, a békében bizakodván, fogadalmat tett, hogy maga is hadat vezet a szentföldre. De készülődése közben ismét értesült Endre nyugtalankodásáról, másrészt pedig Ince pápa is jónak látta volna, ha megfékezi és megtéríti a patarénusokat, akik Boszniában megfészkelték magukat s attól lehetett tartani, hogy egész Boszniát eretnekké teszik: a keresztes

hadjárat tehát halasztást szenvedett. S noha a pápa az ország főpapjai útján eléggé biztosította Imrét, hogy távolléte alatt Endre nem fog lázadást támasztani s nem fogja nyugtalanítani kiskorú fiát, Lászlót, sőt Endrére is ráparancsolt, hogy fogadalmát teljesítve, induljon a Szentföldre: a magyar keresztes hadjárat mégis elmaradt. Endre ugyanis 1203-ban megint fellázadt, mire Imre a Dráva mellett maga fogta el és fogságra vetette. Imre azonban elbetegesedvén, halála előtt, mely 1204 november 30-án következett be, Endrét szabadon bocsátotta, sőt fia gyámságát is rábízta. Ez a fiú a megkoronázott III. László volt. III. Ince pápa, értesülvén Imre intézkedéséről, szivére kötötte Endrének, hogy az özvegy királynénak és a kis Lászlónak hű gyámja legyen. Úgy látszik azonban, hogy a nagyravágyó Endre nem vette szivére ezt az intelmet, mivel az özvegy királyné fiát a koronával együtt, több hű püspök és főúr kiséretében Bécsbe vitte, ahol Lipót osztrák herceg védelméhez folyamodott. Itt a kis László nemsokára, 1205 május 7-én meghalt. Endre előtt tehát megnyilt a türelmetlenül várt trón.

I. KÁROLY KIRÁLY.
(A bécsi képes krónikából.)

De akik nyughatatlan véréből üdvös tevékenységre következtettek, fájdalmasan csalódtak.

Kevéssel Imre király előtt halt meg Ugrin kalocsai érsek. A pártviszály, melyet Endre támasztott s melynek később nem tudott ura lenni, mindjárt ez alkalommal is éreztette káros hatását az egyházra.

Az esztergomi érseki székre a káptalan még Imre életében János kalocsai érseket választotta, de ez ellen az érseki tartomány püspökei tiltakoztak s fölebbezést adtak be III. Ince pápához. Ez a püspököket és az esztergomi káptalant 1205 február 6-ára magához rendelte; de ez időben már Endre vette át a kormányt a kiskorú László nevében s kérte maga is a pápát, hogy fogadja el János érseket. Mivel azonban János érsek László érdekeit védelmezte, Endre megharagudott, s a pápától az ő elejtését és Calanus pécsi püspök kinevezését kérte, aki még a pápai megerősítés előtt elfoglalta az esztergomi érseki széket. László halála után Endre kibékült János érsekkel, akit a pápa megerősített; Calanus ellenben visszatért a pécsi székre.

János esztergomi érseksége azonban új bajok és viszályok forrása lőn, mert Endre nejének, Gertrudnak öcscsét, Berthold bambergi prépostot választtatta meg kalocsai érseknek. Berthold alig volt még huszonöt éves. III. Ince nem erősítette meg, hanem előbb vizsgálatra elküldte a salzburgi érseket, mivel pedig ennek vizsgálata nem volt kielégítő Berthold egyházi tudományosságára nézve, a pápa megtagadta a megerősítést. Csak két év mulva, 1207-ben erősítette meg őt a pápa a király sok sürgetésére, egyben azonban, látván a Magyarországon elharapózó bajokat, elküldte Gergely bíborost, mint apostoli követet s utasította, hogy csináljon rendet. És bizonyára ennek jelentései alapján már 1209-ben panaszos levelet ír Endrének, s főképen sajnálja, hogy sürgetéseivel Berthold megerősítése dolgában eltántoríttatni engedte magát, mondván: «Midőn túlságos kérelmeid által a választottnak megerősítésére rábirattunk, úgy látszik, nagyon megcsalattunk. Sokan szemünkre vetik, s amint látszik van is okuk ezt cselekedni, hogy őt, ki még a tanítványok tanítványa sem tudna lenni, a mesterek mesterévé tettük, megengedvén, hogy a püspökök püspökévé mozdíttassék elő.»

Bertholdot, akit a királyné mindenféle kitüntetéssel elhalmoztatott, a pápa megrovása nem tette szerényebbé. Vakmerően még az esztergomi érsek kiváltságait is meg akarta nyirbáltatni. Igy

igényelte a koronázási jogot, hivatkozván arra, hogy III. Bélát a kalocsai érsek koronázta meg. De III. Béla okirata, mint tudjuk, világosan kijelentette, hogy ez a koronázás az esztergomi érsek jogainak csorbítása nélkül történt, mert hiszen csak azért végezte a kalocsai érsek, mivel Lukács esztergomi érsek vonakodott III. Bélát megkoronázni. III. Ince pápa az esztergomi érseknek ezt a jogát ismételten megerősítette 1203-ban és 1209-ben. Berthold támadásai ennek dacára annyira megingatták János esztergomi érseket, hogy 1211-ben engedményeket tett és egyezségre lépett vele; a pápa azonban az esztergomi káptalan tiltakozó kérelmét meghallgatva, nem erősítette meg az egyezményt, hanem az esztergomi szék javára döntött.

A királyi udvarnál azonban Bertholdnak sikerült egészen háttérbe szorítani az esztergomi érseket, ő vezette az ország ügyeit. Ez is fokozta a Gertrud királyné önkénykedése folytán keletkezett elégedetlenséget, melynek kitörése 1213-ban életébe került Gertrudnak, mialatt Endre hadaival Itáliában járt. Berthold kénytelen volt egy év mulva távozni az országból, Endre maga kisértette ki a győri és veszprémi püspökökkel, hogy megmentse a közgyűlölet boszújától.

KÁROLY RÓBERT KIRÁLY KETTŐS PECSÉTJE.
ELŐLAP.

Az elégületlenség lecsillapítása után nyugodtabb napok derülvén Magyarországra, a pápa most már nyomatékosan megsürgette Endrét, hogy váltsa be folyvást halogatott fogadalmát s vezessen keresztes hadat a Szentföldre.

Az 1215-ben tartott lateráni zsinat elhatározta a keresztes háborút, elhatározta, hogy felszólítja rá az összes fejedelmeket, elrendelte, hogy a papság három éven át jövedelmeinek huszadrészét engedje át a keresztes hadjárat költségeinek fedezésére. A keresztes hadnak 1218-ban kellett indulnia a Szentföldre. III. Ince pápa, aki a lateráni zsinatot vezette s a maga részéről is jelentékeny összeget adott a háború céljaira, 1216-ban meghalt. De utódja, III. Honorius sem mulasztott el semmit sem, hogy a keresztes had mennél nagyobb számmal és mennél jobban felkészülve indulhasson a Megváltó sírjának visszavételére. Magyarországba is több levelet küldött a pápa, felszólítván az esztergomi érseket, hogy egyházi büntetéssel is szorítsa a késedelmeskedőket, akik a kereszt fölvételére már jelentkeztek.

Felkészült végre Endre is, miután másodszor is megnősült, elvevén Courtenayi Péternek, VI. Lajos francia király unokájának leányát, Jolántát. Mielőtt hadba szállt volna, az országot és saját birtokait a pápa védelme alá helyezte, az esztergomi érseket pedig kormányzónak nevezte ki. Horvát- és Dalmátország helytartójává De Cruce Pontiust, a templomosok magyarországi mesterét tette, míg elsőszülött fiát, Bélát elküldte nagybátyjához, a Magyarország történetében kellemetlen szerepet játszott Bertholdhoz, aki ekkor már aquilejai patriárka volt, s amint látszik, teljesen kiengesztelte Endrét, mert másképen nem bízta volna rá fiát.

Endre király a tengeri útra szánta el magát, mert a szárazföldi úttól, okulván az előbbi keresztesek hadainak viszontagságából, féltette jól fölszerelt hadseregét, melyről több előkelő külföldi hadvezér nagy dicsérettel nyilatkozott a pápához küldött levelében. De a jól fölszerelt had-

sereg sikerét már előre veszélyeztette az, hogy Endre előbbi könnyelműségei miatt már nem rendelkezett elég pénzzel, úgy hogy például már itt benn az országban kénytelen volt harácsoláshoz folyamodni. A többek közt elvitte Veszprémből Gizella királynénak drágakövekkel kirakott koronáját, e drága emléket, melyet azután a Szentföldön adott el, s így örökre megfosztotta tőle az országot. Igaz, hogy visszajövén, három faluval kárpótolta a veszprémi egyházat; de az ereklyeszámba menő emlék mégis elkallódott.

A király 1217 augusztus 23-án érkezett Spalatóba, ahol már számos külföldi is várt rá. A papság és a nép egyházi körmenettel fogadta őt hadával. Itt hajóra szállt és két hét mulva, szeptember 8-án kötött ki Cyprus szigetén, ahol a jeruzsálemi király és a patriárka követei fogadták. Endre a Cyprusban egybegyűlt segítő hadakkal átvitorlázott Ázsiába és Akkonnál vagyis Ptolomaisnál partra szállt. Itt is nagy ünnepiességgel fogadták és Krisztus keresztjének egy részét vitték a keresztesek elé. Endre levetette saruit, valamint a vele levő VI. Lipót osztrák herceg is, és mind a ketten mezitláb, födetlen fővel járultak a szent ereklye tiszteléséhez.

A szultán nem merte megtámadni a keresztes hadat s visszavonult Babilonba; de a török sereg helyett nagyobb veszedelem fenyegette: az eleséghiány. Az első csatát Betszaidánál vívták a szultán fiával, Konradinnal. A keresztesek győztek. Endre diadalmasan vonulhatott a Jordán vizéig. De ezután nem mutatkozott többé török sereg. Egyedül Tábor várában maradt török őrség, melyet Endre ostrom alá fogott. Ámde részint a keresztes seregben kiütött káros egyenetlenség, részint az ismeretlen vidéken beállott szigorú tél miatt az ostrommal kudarcot vallott. A keresztes sereg szétszakadt.

KÁROLY RÓBERT KIRÁLY KETTŐS PECSÉTJE.
HÁTULSÓ LAP.

Endre látván, hogy nem végezhet semmit a Szentföldön, 1218 februárban, a jeruzsálemi patriárka ellenzése és egyházi átokkal való fenyegetése dacára visszatért megmaradt seregével Magyarországba.

Endre visszatértekor a legnagyobb zavarban találta az országot, úgy hogy siralmas panaszszal kért a pápától segítséget. János érsek és káptalana mindent elkövettek, hogy Endre távolléte alatt fentartsák a rendet, de a féktelenséggel, a harácsolókkal, jószágrablókkal és uzsorásokkal nem birkózhattak meg. Végre az érsek is kénytelen volt menekülni, és csak akkor tért vissza, mikor Endre megérkezett. Sajnos, a papság egy részében is elterjedt a féktelenkedés, miért a pápa szigorú vizsgálatot rendelt el, s azzal a váradi püspököt és a gyulafehérvári prépostot bízta meg. Az itebői monostor lakói, kik ellen a legnagyobb panasz volt, megijedtek a vizsgálattól és elszéledtek. Az elhagyott monostort Dezső csanádi püspök lefoglalta s ott káptalant szervezett, mely azonban a tatárjárás alatt elpusztult, illetőleg Csanádra költözött. De minden bajnak kútforrása mégis a király gyöngesége volt, aki egész uralkodása alatt épen ellenkezőjét tanusította annak a nagy erélyességnek, melylyel öcscse ellen a pártütéseket vezette. E mellett könnyelmű birtokadományozásaival a kincstárt is a legválságosabb helyzetbe döntötte. János esztergomi érsek III. Honorius pápához fordult, hogy talán annak hathatós intelme észre fogja téríteni a királyt. A pápa közbe is lépett, hogy

Magyarország szétosztását meggátolja. De bármennyit fogadkozott is Endre, nem az az ember volt, aki jó szándékainak testet adhatott volna. Sőt könnyelmű gazdálkodása következtében olyan fogásokhoz nyúlt, melyek már a nép megélhetését és a keresztény vallást is veszélyeztethették. A királyi jövedelmeket, hogy pénzre tehessen szert, zsidóknak és izmaelitáknak adta bérbe, akik megzsarolták és szipolyozták a népet, és sokan, hogy megmeneküljenek a lelketlen bérlők zaklatásától, áttértek azok vallására. A bajokon az 1222-iki országgyülésen alkotott «aranybulla» néven ismert törvénykönyv sem segített, mert rendeletei irott malaszt maradtak. Az aranybulla mellett Endre külön kiváltságlevelet adott az egyház számára, de ennek pontjait sem hajttatta végre.

A kiváltságlevélben újra biztosítja az egyháziak jogát, hogy nem idézhetők világi bíróság elé, hanem ha valamely világinak panasza van, az egyházi bíróság előtt kell érvényesítenie jogát; de ha egyházi férfi indít pört világi ellen, akkor a világi bírósághoz forduljon. Semmiféle papi személy ne fizessen bármely királyi kincstárba tartozó adót, a nyilvános adószedő, ha ilyest követelni mer rajta, üzessék el hatalommal, mint a tolvaj vagy rabló, s egyáltalában a papság minden világi tehertől ment maradjon. Azt azonban meghagyja a király, hogy udvarnokai vagy szolgái közűl senkit se merjenek fölvenni az egyházi rendbe a főpapok (a király engedelme nélkül).

A külső bajokhoz, melyek már tarthatatlanná tették a helyzetet, belső viszályok is járultak. Az esztergomi szék két éven át, 1224-től 1226-ig üres maradt, mert a kanonokok nem tudtak megegyezni a megválasztandó érsek személyére nézve, míg végre 1226-ban Róbert veszprémi püspököt sikerült megválasztani, akit a pápa sietett megerősíteni. Róbert veszprémi püspök volt az, aki 1216-ban az esztergomi érsekkel való megegyezés által szabatosan megállapította a veszprémi püspöknek a királyné koronázására vonatkozó jogát. A pápa által kijelölt birák a két fél megegyezése alapján megállapodtak s mint határozatot a következőket mondták ki: Ha a királyt és királynét egyidejűleg koronázzák, akkor a királyt az esztergomi érsek, a királynét a veszprémi püspök koronázza meg. Ha csak a királynét koronázzák, az érsek kenje föl a királynét, a koronát pedig a veszprémi püspök tegye rá. Az érsek távollétében a veszprémi püspök végzi mind a fölkenést, mind a koronázást. Ugyanekkor a veszprémi püspöknek a budai egyházat illető joghatóságát is megállapították. A veszprémi püspök jogait Róbert kérésére 1220-ban III. Honorius pápa megerősítette. Félszázaddal később, 1269-ben Endre fia, IV. Béla ismét határozottan megerősítette a veszprémi püspök említett jogát. Növelte a helyzet súlyosságát Endrének legidősb fiával, Béla ifjabb királylyal való viszálya; mert Béla erősen sürgette, sőt meg is kisérlette a bajok orvoslását, Endre pedig annyira szembeszállt vele, hogy még nejétől, Laskaris Máriától is el akarta választatni, mivel abban a hitben volt, hogy Mária ösztönzi férjét a hathatósabb föllépésre. Béla kénytelen volt Ausztriába menekülni. De megint közbelépett a pápa, aki sorra írt a püspököknek, még a cseh királynak is, hogy az apa és fiú közt létrehozzák a kibékülést, ami nagynehezen 1225-ben megtörtént.

Béla atyja beleegyeztével maga látott a jogtalanul elidegenített javak visszavételéhez. A pápa szívesen támogatta e törekvésében s felszólítja a kalocsai érseket, hogy legyen benne segítségére a királynak. Ugyan e levélben szemrehányást tesz az érseknek s hanyagsággal vádolja a főpapokat, mert nemtörődömségük okozta, hogy Magyarország vallási állapotai oly nagy hanyatlásnak indultak. Pedig a magyar egyházkormányzatnak, ha erős királyi hatalom támogatja, még kifelé is nagy feladatai voltak. A magyar püspökségek száma 1229-ben megszaporodott a szerémi püspökséggel, melyet Ugrin kalocsai érsek kértére engedélyezett a pápa. A boszniai patarénusok visszatérítése jelölte ki legközelebbi célját. A magyar papság tevékenységének mezejét növelte ezenkívül a kunok megtérítése és a milkói püspökségnek a kunok püspökségévé való kiterjesztése, mely Róbert érsek buzgalmát dicsérte.

Endre nem birt segíteni a helyzeten. Nem jutván pénzhez, az aranybulla ellenére is még jobban rászabadította az országra a zsidókat és izmaelitákat, úgy hogy a zsidók már politikai tényezők lettek, akikre szinte fájdalmas irigységgel tekinthetett a keresztény nép. Mély fájdalommal és megbotránkozással látta ezt Honorius utódja, IX. Gergely pápa, aki ijesztő szinekkel festi le Magyar-

ország állapotát 1231-ben Róbert esztergomi érsekhez intézett levelében, mely fenmaradt s a Monumenta Vaticana gyüjteményben van közzétéve.

«Ha a római szék nem jön ez ország segítségére — írja a pápa — a keresztény hit kivesz, a szabadság lábbal tiportatik s a királyi tekintély tönkre megy. A szaracén és zsidó faj zsarnoksága kimondhatatlan nyomort árasztott a föld népére. Ezeknek uralma alatt a keresztények elviselhetetlen adózásokkal terheltetvén, midőn látják, hogy a szaracénok sorsa jobb, szabadsága nagyobb az övékénél, önként áttérnek vallásukra, hogy velök hasonló szabadságban részesüljenek. E szaracénok nemcsak egyébként élnek együtt a keresztény asszonyokkal, hanem őket nőül is veszik, keresztény rabszolgákat vásárolnak, rajtuk, mint sajátjukon, minden kéjeiket kielégítik, kényszerítik, hogy vallásukra térjenek, gyermekeiket megkeresztelni nem engedik. Mi több, a keresztények tőlük annyi sanyargatást szenvednek, hogy a maguk megváltása végett kénytelenek néha fiaikat s leányaikat nekik eladni. A kunok egy része megtért, másik része hajlandó a megtérésre, most azonban az említett két faj zavart csinál közöttük, úgy hogy azok ismét visszaesnek a pogányságba. S jóllehet a toledói zsinat szigorúan eltiltotta, hogy zsidók nyilvános hivatalt viseljenek, mert igen fonák dolog az, hogy Krisztus ellenségei biráskodjanak a keresztények fölött, mégis mind a zsidók, mind a szaracénok hivatalokban vannak s így az egyháznak tömérdek kárt okoznak. Az egyházi szabadság annyira el van nyomva, hogy nemcsak az egyház embereinek, hanem maguknak az egyháziaknak és egyházaknak is adót kell fizetniök s világi biró előtt megjelenniök. Ősi, szent királyaiktól kapott birtokaikban megkárosíttatnak; a házassági ügyeket világi birák elé viszik.»

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.
(A bécsi képes krónikából.)

Endre a pápa hathatós sürgetésére végre 1231-ben egybegyüjtvén az ország rendeit, újabb ünnepélyes okiratot adott ki, melyben az 1222-iki okirat határozmányait nemcsak újra megerősíti, hanem ki is terjeszti; sőt felhatalmazza az esztergomi érseket, hogy ha az adott törvényt megsértené, egyházi átok alá vethesse.

De az állapotok semmivel sem javultak. A királynak nem volt ereje és elszánt akarata a törvény megvédelmezésére. A nádor és más főurak kijátszották a törvényeket; a nép pedig tovább szenvedte a zsarolást és elnyomatást.

Ekkor az egyház a végső eszközökkel lépett föl a magyar nép megmentése végett. 1232-ben hamvazó szerdán (febr. 25-én) Róbert esztergomi érsek egyházi tilalom alá vetette az országot. Az egyházi átkot magára a király személyére nem mondta ki, remélvén, hogy az egyházi tilalom megrendítő hatása fölkelti jobb érzését és akaratát, hogy országát megmentse a végromlástól. De kiátkozta leggonoszabb tanácsadóit és félrevezetőit, első sorban Dénes nádort és Miklós tárnokmestert. Az egyházi átkot a püspökök kihirdették az egész országban. A győri, váci és zágrábi egyházmegyékben, mivel püspökeik távol voltak, a káptalan hirdette ki.

Az egyházi tilalom szerint isteni szolgálatot sehol, még a királyi udvarban sem volt szabad tartani; a szentségeket sem volt szabad kiszolgáltatni, kivéve a keresztséget a kisdedeknek és az Oltáriszentséget meg utolsó kenetet a haldoklóknak; az elhaltak nem részesülhettek egyházi temetésben. A plébánosok havonkint egyszer misézhettek, de csak zárt ajtók mögött, hogy a betegek számára megáldhassák a sz. ostyát. Elrendelte a pápai meghatalmazás értelmében azt is az érsek, hogy a mely pap nem tartja meg a fenyítéket és nyilvános misét mond, hivatalától fosztassék meg.

Az egyházi tilalomnak megrendítő hatása volt s maga Endre is fölocsudott tétlenségéből. Javulást igért és Béla vezetése mellett küldöttségekkel könyörgött az érseknél, hogy vonja vissza

a tilalmat. Az érsek nem bízott az ingadozó király jó szándékának szilárdságában, azért egyelőre az ismételt kérések után csak annyit tett meg, hogy április 7-től szent István napjáig felfüggesztette a tilalmat, miután Endre eskü alatt igérte, hogy a visszaéléseket megszünteti s ennek meg nem történte esetére a maga személyét is aláveti az egyházi átoknak.

Endre ezután IX. Gergely pápához fordult, a kinek meglágyult a szive s utasította Róbert érseket, hogy a felfüggesztés letelte után ne alkalmazza többé az átkot. Egyébként elküldte Jakab prenestei püspököt, mint követét, hogy rendet hozzon az összebonyolódott ügyekbe. A pápai követ többször intette a királyt, hogy hajtsa végre a Róbert érseknek igért javításokat, de Endrét nem lehetett rábirni igéretének komoly teljesítésére; egyik határidőről a másikra halogatta. Látván a pápai követ, hogy semmire sem megy, irt a pápának, aki 1233 aug. 12-én válaszolt és felhatalmazta Jakab püspököt, hogy ha nem akarja beváltani a király esküvel tett igéretét, léptesse újra életbe az esztergomi érsek tilalmát. Mind amellett a pápa békés tárgyalásra és megfontolásra utasította a követet, mert még mindig hitte, hogy Endre visszariad hanyagságának következményeitől. Azért külön maga is írt Endrének s intette, hogy a pápai követ tanácsa szerint szüntesse meg a már türhetetlen visszaéléseket.

NAGY LAJOS ELSŐ NAGY PECSÉTJE.
ELŐLAP.

Endrében megint megszólalt a lelkiismeret és 1233 aug. 20-án újabb okiratot adott ki több főpap és világi rend bizonyságával, mely okiratban kötelezi magát, hogy a zsidókat és izmaelitákat nem alkalmazza adó- és vámhivatalokban, nem engedi meg nekik, hogy keresztény rabszolgákat tartsanak, a hitbéri és házassági pöröket nem engedi világi bíróság elé vinni, a papságot nem engedi adóval terhelni. Két nap mulva ugyanilyen kötelező okiratot adott ki Béla is, az ifjabb király.

Ámde ez ismételt biztosítás dacára is minden a régiben maradt. Hiába járultak a püspökök Endre elé, hiába támogatta törekvésüket Béla. Endre még abba is beleegyezett, hogy levelet állított ki a pápai követnek, mely szerint, ha be nem váltja szavát, udvarát egyházi átok alá vethesse, tanácsosait pedig kiközösíthesse; de azért nem mozdított semmit a meglevő állapoton. A pápai követ, miután ez esetleges végső intézkedés végrehajtójául a boszniai püspököt, az esztergomi domonkos perjelt és a sz. Ferenc-rend tartományi főnökét rendelte ki, s miután több egyház és káptalan ügyeit rendezte, 1234-ben visszatért Rómába.

A végrehajtók vártak egy ideig, de miután látták, hogy Endre semmit sem teljesít igéreteiből, kihirdették a tilalmat a királyi udvar fölött. Endre Róbert érsekhez fordult pártfogásért és

alkudozásba bocsátkozott a pápával; de a pápa figyelmeztette, hogy nem ereszkedik vele tárgyalásba, míg a tilalom alól föl nem menteti magát.

Egyszerre azonban nagyon engedékeny lett a pápa s 1235 augusztus 31-én kelt levelében teljesen fölmentette őt. Erre nemcsak az birta a pápát, hogy belátta a már öreg királynak gyöngeségét, aki nem szándékos rosszakaratból mulasztotta el igéreteinek beváltását; nemcsak azért lett engedékeny, mivel Endre ujabb keresztes háborúra készült, amivel mulasztásaiért vezekelt volna, hanem főleg az, hogy az 1231-ben meghalt Erzsébetnek, Lajos thüringiai őrgróf özvegyének szentté avatása iránt már megindult a mozgalom Németországban. Erzsébet első leánya volt Endrének Gertruddal való házasságából, s amikor őt szentté avatják, nem lehetett atyját egyházi átok alatt hagyni.

Erzsébet, az Árpád-háznak e ritka dísze, a legcsodálatosabb jelenség ebben a korban. Tisztaságának, szentségének, bámulatos nagy jellemének fehérsége úgy emelkedik ki rokonságának bünöktől posványos életéből, mint az égbe törő havasi bércnek ragyogó fehér orma. Minő isteni kegyelem az, mely ilyen csodalélekkel ruházta föl a gyönge jellemű Endre és az uralomra vágyó, gőgös Gertrud leányát, kit semmi sem tántoríthatott meg, örök példája lett az erényességnek, jóságnak, irgalmas-szívűségnek és hitvesi hű szeretetnek!

Ő érette valóban mindent meg lehetett bocsátani az atyának.

NAGY LAJOS ELSŐ NAGY PECSÉTJE.
HÁTULSÓ LAP.

Erzsébet 1207-ben született Sáros-Patakon. Hermann thüringiai őrgróf 1211-ben kérette meg fia, Lajos számára. Endre és Gertrud szivesen fogadván Hermannak ajánlatát, a még csak négy éves Erzsébetet Pozsonyból elküldték vőlegénye szüleihez, hogy ott neveljék föl. Az Erzsébetet vívő német követek drága ajándékokat kaptak a királyi pártól. Magyarországból is tizenhárom nemes hajadont küldtek vele, akiket Hermann később mind kiházasított. A kis Erzsébet megérkezvén új hazájába, az Eisenach melletti Wartburgban ünnepélyesen eljegyezték Lajos herceggel. Hermann leendő menye mellé az ország legelőkelőbb családai közül hét majdnem egykorú leányt választott társul, köztük saját leányát, Ágnest is.

A kis Erzsébet, aki két év mulva elvesztette anyját, Gertrudot, kit a Magyarországon kitört forradalmi mozgalomban öltek meg, már zsenge gyermekéveiben korát meghaladó buzgalommal szolgált Istennek. Még játék közben is rá gondolt. Legkedvesebb helye a templom volt, ahol áhitatba merülve imádkozott és elmélkedett. Kis társait nem egyszer elvezette a temetőbe s ott imádkozott velük a megholtak lelki üdvéért. A szegények iránt már ekkor megnyílt határtalan jószivűsége, mely később az irgalmasság jeles erényének hősévé avatta őt. Ami zsebpénzt nevelőszülei-

től kapott, kiosztotta a szegények között; összejárta a vár konyháit és éléstárait, hogy a maradékokat elvihesse az éhezőknek.

Hermann 1216-ban meghalt és Lajos, Erzsébet vőlegénye örökölte az országot. Hermann halála érzékeny csapás volt Erzsébetre, mert a nemes és vallásos fejedelem nagyon szerette őt vallásosságáért és alázatosságáért. De Hermann halála után minden megváltozott. Lajos anyja és gyámja, Zsófia hercegnő, valamint nővére, Ágnes, aki hiú volt szépségére, faggatni kezdték, szemrehányásokkal illették Erzsébetet zárkózottsága és alázatossága miatt. Ezek példáján az egész udvar gúnyolódással és sértegetésekkel illette őt. De ez még jobban megerősítette Erzsébetet alázatosságában. Történt, hogy Zsófia fejedelemasszony Nagyboldogasszony napján az udvari kisasszonyokkal lement Eisenachba, a német lovagok nagy miséjére. A legszebb ruhákat veteté föl, Erzsébetnek és Ágnesnak pedig megparancsolta, hogy tegyék föl koronáikat. Mikor bementek a templomba, Erzsébet a szenvedő Megváltó láttára letette koronáját a padra s a földre borult. Zsófia nyers hangon rászólt: «Mit akar ismét tenni, Erzsébet kisasszony, ki akarja magát nevettetni az egész világtól? A leányoknak egyenesen kell magukat tartaniok, nem pedig a földre feküdniök, mint ahogy az esztelenek vagy vén apácák teszik, akik úgy dűlnek le, mint a fáradt lovak». E durva szemrehányásra Erzsébet alázatos bocsánatkéréssel felelt, hogy midőn előtte van Istene és királya, az irgalmas Jézus, akkor ő nem viselhet drágaköves koronát. És tovább imádkozott.

NAGY LAJOS EREKLYEMUTATÓJA AACHENBEN.

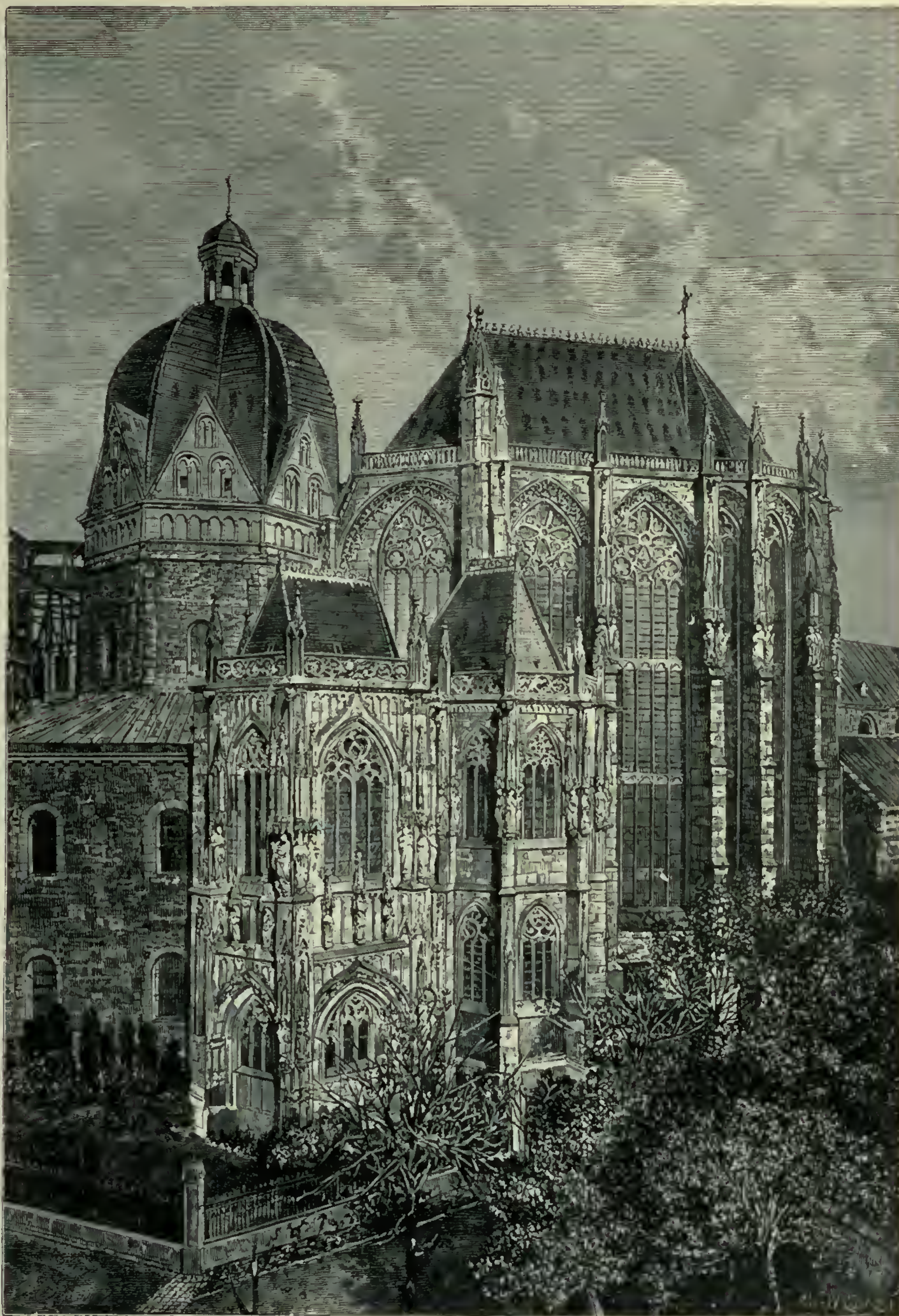
Ilyen jelenetek jellemzik azt a gyűlölséget, melylyel a szelid és alázatos Erzsébetet a thüringiai udvarnál üldözték. Egyedül vőlegénye, Lajos nem hagyta magát eltántoríttatni, nem hallgatott anyja és a többiek gúnyolódására, hanem hű maradt jegyeséhez. Fölhasznált minden alkalmat, hogy a mennyire anyja megbántása nélkül tehette, megvigasztalhassa.

Miután pedig Lajos megérte tizennyolcadik évét, tehát nagykoruságát, 1218-ban lovaggá üttette magát s 1220-ban nagy pompával megesküdött Erzsébettel, aki ekkor még csak tizenhárom éves volt. Lajos tökéletesen méltó hitvese volt a szende és jámbor Erzsébetnek; bátor és jószívű, istenes és tiszta életű: tökéletes mintája a kereszténynek. De a belső szépség tükréül Isten mind a két hitvestársat külső szépséggel is megáldotta; s a krónikások dicsérve emlegetik mind a kettőnek testi és lelki tökéletességét.

Erzsébet a leggyöngédebb házastársi viszony mellett sem hanyagolta el ájtatossági cselekedeteit, valamint nem hagyta abba önsanyargatásait sem. Gyakran kelt föl éjjelenkint, hogy imádkozzék. Férje gyöngéden intette, hogy ne ártson egészségének e sanyargatással; de azért nem akadályozta és nem háborgatta őt. Annál odaadóbb szeretetet tanusított iránta Erzsébet, s lelkük benső egyessége oly erőssé vált, hogy egymástól nem távozhattak hosszabb időre, mert még a rövid ideig tartó elválás is elviselhetetlenné vált rájuk nézve. Többször megtörtént, hogy uralkodói kötelessége elszólította Lajost; ilyenkor Erzsébet özvegynek tekintette magát s fátyollal övezve fejét, ima és önsanyargatás közt várta férje visszatérését.

Szigorú életmódja, mely ellenkezett az udvari élet szokásaival, megint csak alkalmat adott

az udvarbeliek áskálódására és rosszaló megjegyzéseire. A férjet sem kimélték, mivelhogy nejének úgynevezett szélsőségeit békén tűrte. Különösen pedig irgalmasságán ütköztek meg, mely oly áradozó szeretettel karolta föl a szűkölködők és betegek sorsát, hogy rövid idő mulva a «szegények pártfogója» névvel ruházták föl. Egyik krónika szerint, midőn egy pénteken lement a várból a városba, a szegények sokaságával találkozott s kiosztotta köztük minden pénzét. Midőn már mindenét szétosztotta, jött még egy, akinek már semmi sem jutott. Hogy meg ne szomorítsa, levette drágaköves keztyűjét, más monda szerint vállszalagját s azt adta neki. Egy kiséretében levő lovag látván ezt, utána ment a szegénynek s megvette tőle az ajándékot, melyet az isteni kegyelem jeléül sisakjához tűzött. És ettől a perctől fogva győztes maradt minden csatában, minden viadalában. A betegek gyámolításában és vigasztalásában szintén nagy örömét lelte Erzsébet. Maga kereste föl őket lakásukon, nem riasztotta vissza azok távolsága vagy szennyessége. A gyermekágyas asszonyokat különös gonddal kereste föl és segítette. Akárhányszor maga vitt ételt kedvenc komornája kiséretében szegényeinek. Ily alkalommal történt, hogy vadászatról hazaérkező férjével találkozván, nem akarta elárulni, hogy mit visz köpönyege alatt; a midőn férje mégis látni akarta, csupa rózsát talált a szétnyitott köpönyeg alatt. Észrevevén Erzsébet zavarát, igyekezett őt megnyugtatni, midőn egyszerre fényes keresztet látott megjelenni feje fölött, mire intett neki, hogy csak folytassa bátran útját. E találkozás emlékére

AZ AACHENI SZÉKESEGYHÁZ.

Lajos később keresztet állított föl azon a helyen, ahol a csoda történt. A keresztes háborúkból visszatérők elhozták Európába a rettenetes bélpoklosságot is. Erzsébet még attól sem riadt vissza, hogy a veszedelmes fekélylyel megszálltakat ápolja; vigasztalta és gyámolította őket, akiket félve rekesztett ki köréből a társadalom. Férjétől engedelmet nyert arra is, hogy a Wartburg alján kórházat építtethessen, a hová azokat a betegeket helyezte el, akik gyöngeségük miatt nem mehettek föl a várba.

Ez időben lépett föl Assisi sz. Ferenc, aki a róla nevezett rendeket alapította. Ugyanabban az esztendőben, azaz 1221-ben, midőn a harmadik rend szabályait közre bocsátotta, telepedtek meg a Ferenc-rendiek Németországban. Nagy szeretettel fogadták őket; de különösen sz. Erzsébet, aki kolostort is épített számukra Eisenachban. Ő volt az első, aki Németországban belépett a harmadik rend tagjai közé. Természetes, hogy példája gyorsan talált követőkre.

Erzsébet egy évvel később férjével együtt hazajött Magyarországba, hogy meglátogassa atyját. Nagy pompával, lakomákkal, ünnepi játékokkal fogadta őket a király és dúsan megajándékozva bocsátotta vissza hazájukba. Erzsébet e kincsek nagy részét is szegényeinek istápolására fordította. Különösen alkalma nyílt irgalmas szivének jó cselekedeteire 1226-ban, midőn Thüringiát éhinség pusztította. Férje ekkor épen harcban volt a császár hadseregében, az olasz fölkelők ellen. Erzsébet nemcsak a kincstárban levő pénzt osztatta ki, hanem megnyittatta az udvari tisztviselők ellenzése dacára a magtárakat is, kenyeret süttetett s napról-napra kiosztatta a szükséget szenvedők között; a betegeknek és nyomorékoknak pedig maga vitte az ételt. A nép anyjának nevezte el s gyermek és agg áldva, hálálkodva tisztelte nevét.

Lajos hallván az inség hirét, még a nyáron haza kéredzkedett a császártól. A viszontlátás örömét főtisztjei panaszokkal akarták megkeseríteni, a miért Erzsébet minden készletet kiosztott a szegények között. De Lajos rájuk parancsolt, hogy tegyék azt, amit Erzsébet jónak lát s engedjék meg, hogy annyi alamizsnát oszszon ki, amennyi neki tetszik, az alamizsna nem fogja vagyonát megrontani.

De Erzsébet nem örvendhetett sokáig férje otthonlétének, pedig oly fájdalmasan esett neki minden elválás. De Isten dicsősége elhallgattatá fájdalmát; készséges alázattal vette magára a türelem köntösét. II. Frigyes császár ugyanis IX. Gergely pápa sürgetésére eltökélte, hogy keresztesháborút indít s 1227 őszén összegyüjté seregét. A bátor, lovagias és hitéhez híven ragaszkodó

Sz. Simon koporsója.

A zárai .. székesegyházban...

Sz. Simon zárai koporsójának belseje ... A zárai .. székesegyházban...

Lajos sem maradhatott el. Erzsébet óhajtotta, vajha Isten akarata az lenne, hogy férje nála maradhasson, de kijelentette, hogy Isten akarata ellen nem tartja vissza férjét. «Én feláldoztalak neki tégedet és magamat, mondá. Jósága őrködjék fölötted. Indulj tehát Isten nevében!» Minthogy Erzsébet épen negyedik gyermekét hordozta ez időben szive alatt, közös akarattal megegyeztek, hogy ezt a magzatjukat születése után felajánlják az Úrnak.

Lajos elbucsúzván népétől és Erzsébetet rokonainak szeretetébe ajánlván, családja kiséretében előbb az általa kedvelt reynhartsbrunni kolostorba ment, ahol elbúcsuzott a szerzetesektől, majd pedig Schmalkaldenbe, ahol társaival találkozott. Itt búcsuzott el nejétől és rokonaitól. Megható volt a búcsuzás; az atya, férj, uralkodó könyei egybeolvadtak családjának és népének zokogásával. Erzsébet nem birt tőle még ekkor sem elszakadni, hanem elkisérte őt Thüringia határáig.

Erzsébet végre kénytelen levén megválni tőle, visszatért Wartburgba, letette fejedelmi öltönyét és gyászruhát öltött, melyet nem is tett le többé. Lajos, mielőtt eljuthatott volna a Szentföldre, Otrantoban a seregben kiütött járvány következtében meghalt. Kisérete megesküdött, hogy akik élve jönnek vissza a Szentföldről, fölveszik holttestét és haza szállítják Thüringiába.

Még csak ezután következett Erzsébet, az alig husz éves özvegy kínos megpróbáltatása. Erzsébet régi ellenségei rávették Lajos öcscsét, Henriket, aki Thüringia ura lőn, hogy Erzsébetet gyermekeivel együtt űzze ki a várból. Ez Zsófia őrgrófné minden tiltakozása ellenére megtörtént. S abban az udvarban, melyből annyi nemes lovag ment Krisztus sírjának visszafoglalására, nem találkozott senki, aki a lovagiasság parancsát teljesítette volna azzal, hogy hajlékot és segítséget nyujt az özvegynek és árváinak. Gyalog kellett télen, a legnagyobb hidegben vándorolnia gyermekeivel. Eisenachban sem merte senki felkarolni, mert Henrik kihirdetteté, hogy senki se merje befogadni. Végre nagy könyörgésre egy szegény korcsmáros könyörült meg rajta, aki egy félszert adott neki szállásul, Thüringia őrgrófnéjának, a magyar király leányának. De elviselte ezt a csapást is türelemmel és Istenben való bizalommal. A mije volt, zálogba kellett adnia, hogy élelmet vehessen, végül meg kellett gyermekeitől is válnia, hogy éheztetni ne kelljen őket. Találkoztak egyes könyörületes emberek, akik magukhoz vették, ámbár a lakosok, akik kegyében akartak járni az új uralkodónak, a legrútabb hálátlansággal viszonozták egykori számtalan jótéteményét. Végre Zsófia fejedelemasszony alkalmat talált arra, hogy titokban értesítse Erzsébet nagynénjét, Matildát (Gertrud királyné nővérét), a hitzingeni apácakolostor fejét. Ez, amint Erzsébet viszontagságáról értesült,

biztos követekkel két kocsit küldött érte és gyermekeiért. Erzsébet szivesen fogadta az általa felajánlott menedéket, mert újra egyesülhetett gyermekeivel. Matilda anyai jósággal fogadta s rangjának megfelelő lakást adott neki. Erzsébet pedig, amennyire gyermekeinek gondozása engedte, a szerzetesi szabályok szerint igyekezett élni. Azonban nem maradhatott sokáig a kolostorban, mert Matilda testvére, tehát az ő nagybátyja, Egbert bambergi hercegpüspök hívta magához. Ez azt is ajánlotta, hogy haza kisérteti Magyarországba, atyjához. Erzsébet nem fogadta el az ajánlatot; talán azért, mert meggyilkolt anyjának emlékére gondolt, vagy nem akart együtt élni mostohájával. A hercegpüspök a bottensteini várat rendelte lakásául és hozzá illő udvartartást adott melléje. Nyugodtan élhetett tehát gyermekeivel és két hű komornájával, akik megosztották vele nyomorúságát s megoszthatták most nyugodalmas életét.

Erzsébet szomorú üldöztetése sokfelé keltett megbotránkozást Németországban s növelte iránta az őszinte vonzalmat. Szépségének is teljességében állott ekkor az alig husz éves fiatal özvegy. II. Frigyes császár, aki nem rég vesztette el nejét, a hercegpüspök helyeslésével ajánlatot tett, hogy nőül veszi. Erzsébet azonban visszautasította a trónt. Kijelentette, hogy egyedül Istennek akar szolgálni. A püspök figyelmeztette fiatalságára, emlékeztette, mennyit kellett szenvednie, s ha ő meghalna, nem lesz védője, aki megmentse hasonló üldözéstől; de Erzsébet tántoríthatatlan maradt első férje iránti hűségében; beváltá örök megtartóztatási fogadalmát, noha ezt nem közölte nagybátyjával.

A következő évben visszakerült Otrantóból férje holtteste, melyet fogadalmukhoz híven, a Szentföldről visszatért kiséről hoztak magukkal Bambergbe. Erzsébetnek megengedték, hogy láthassa a fenmaradt csontokat. Nagy fájdalommal, de egyszersmind nagy lelki erővel borult rájuk, hogy imádkozzék férje lelki üdvéért. Bambergből Reynhartsbrunnba vitték a tetemet, hogy Lajos kivánsága szerint ott helyezzék nyugalomra. A temetésre óriási nép tódult Reynhartsbrunnba; elmentek hűtlen fivérei is.

NAGY LAJOS FELAJÁNLJA A MÁRIA-CELLI TEMPLOMOT.

A Lajos tetemét hozott keresztesek, élükön Varila, ugyanannak fia, aki azt a követséget vezette, mely a kis Erzsébetet Magyarországból Thüringiába hozta, felháborodva hallották a méltatlanságot, amit Henrik Erzsébettel cselekedett. Elhatározták, hogy erélyesen tiltakoznak ellene. Fölkeresték Henriket és keserű szemrehányással illették. Henrik szégyenkezve, annyira megindult, hogy fivére, Konrád kiséretében fölkereste Erzsébetet és bocsánatát kérte. Erzsébet nagylelküen megbocsátott; de nem fogadott el semmiféle kárpótlást. Henrik mindamellett gyermekeinek öröklési jogát biztosította; Erzsébet pedig gyermekei és Zsófia társaságában felmagasztalva visszatért a Wartburgba, ahonnan oly kegyetlenül űzte ki vala sógora.

Henrik ezentúl minden tiszteletet megadott Erzsébetnek és nem akadályozta abban sem, hogy jótékonysági műveit folytassa. Erzsébet azonban nyugalom után vágyódott, hogy Istennek szolgálhasson, azért kértére Henrik Marburg várát ajándékozta neki. Erzsébet itt sem maradt a várban, hanem a közeli Wehrda faluban huzta meg magát. Most már nyíltan követte sz. Ferenc harmadik rendjének szabályait, kinek ruháját is nemsokára fölvette. Jövedelmét a szegények fölsegítésére és a férje után a hadba vonulása miatt maradt adósságok törlesztésére fordította.

Két esztendeig élt így Erzsébet, midőn egy éjjel látománya támadt. Krisztust látta megjelenni, aki magához hívta az örök hazába. Erzsébet fölébredvén, megörült, hogy lelke nemsokára felszabadul. Maga rendezte el temetését, végig látogatta betegeit és szegényeit s a mije még volt,

kiosztatta. 1231 november 19-én előtte való nap meggyónván Konrád atyának, Istenhez emelve gondolatát, folyvást Jézus életéről elmélkedve, boldog mosolygással, mintha elaludt volna, kiadá lelkét, alig huszonnégy éves korában. Eltemették óhajtása szerint az általa épített kórház templomába. Sírjánál számos csoda történt, melyek hire elterjedt Marburg környékén és egyre növekedett a szerencsétlenek száma, akik sírjához siettek, hogy ott gyógyulást keressenek. Konrád atya híven följegyezte ezeket a csodákat és tudósította róluk IX. Gergely pápát. Első följegyzései is 37 hirtelen, természetfölötti gyógyításról tanuskodtak. Az ifjúszívű agg pápa, aki Assisi sz. Ferencet és Páduai sz. Antalt iktatta a szentek sorába, elrendelte a vizsgálatot. Ez kétségkívül igazolta Erzsébet életének szentségét és csodatetteinek valóságát. Ennek alapján IX. Gergely pápa 1235 május 26-án ünnepélyesen a szentek sorába iktatta őt Perugiában. A perugiai domonkosok kolostorában azonnal oltárt emeltek sz. Erzsébet tiszteletére. A kihirdetés, melyet a pápa minden országba szétküldött, ez évi június 1-éről kelt. Németországban, Erfurtban tíz napig tartó ünneppel fogadták az örvendetes hirt, Szigfrid mainzi érsek pedig elrendelte a Szent testének fölemelését, ami 1236 május 1-én ment végbe. E napon nemcsak Németországból érkezett óriási sokaság sz. Erzsébet sírjához, hanem Franciaországból, Csehországból és hazájából, az oda távol fekvő Magyarországból is. Jelen volt a császár is, valamint Erzsébet rokonai, akik egykor oly kegyetlenül üldözték.

A MÁRIA-CELLI TEMPLOM.

Természetes, mint a külföldi krónikások nyomán gr. Montalambert megjegyzi, hogy tisztelete főképen Magyarországon vert gyökeret, ahol szentté avatásának hire a legélénkebb örömet keltette s mely ország őt különösen sajátjának mondhatta.

Endre már nem érhette meg ezt az örvendetes eseményt. Még 1235 novemberben, kevéssel azután, hogy a pápa fölmentette, hosszas betegség után meghalt, zilált állapotban hagyván hátra az országot, melynek egyházi viszonyai is siralmasak maradtak.

8. IV. Béla reformjai. A kunok befogadása. Tatárjárás. Az ország és az egyházak pusztulása.

Endre halála után IV. Béla foglalván el a trónt, megkisérlette jóvá tenni azt a sok hibát, melynek megszüntetésén már mint atyjának uralkodótársa serényen munkálkodott. Mindenekelőtt a birtokviszonyokat akarta rendezni, mert hisz ez volt minden bajnak eredő sebje. S ha már mint ifjabb király sok haragot gyüjtött fejére a jogosulatlan, de annál nagyobb makacssággal őrzött anyagi érdekek szükségszerű megsértése miatt: mikor mint király erélyesebben fogott a királyi jószágok visszavételéhez, természetesen még nagyobb elégedetlenséggel kellett találkoznia. Nem kímélte az egyházi birtokokat sem, ha jogosulatlannak látta adományozásukat. Ámde nem tette azzal a szándékkal, hogy az egyházat károsítsa s annak rovására gyarapítsa a kincstárt; hanem a jogosság kielégítését, az egyetemes mértéket tartotta szem előtt, mert a visszaszedett birtokok helyett más birtokokat ajándékozott kárpótlásul, mely adományozások teljesen jogszerű alapon nyugodtak. Igyekezete, melyben a főpapság egy része buzgón támogatta, sikerrel járhatott volna az ország javára, ha föl nem fordít mindent a tatárpusztítás. Hogy mennyire figyelemmel volt az egyház jogaira s mily odaadással segítették munkájában, amint mondjuk, maguk a főpapok, annak legékesebb bizonysága az, hogy az Endre alatt könnyelműen eltékozolt várjavak visszavételének bírái

nagyrészt a főpapok sorából kerültek ki, ami eleve kizárta azt, hogy ártani akart volna az egyháznak. Igy Róbert esztergomi érsek egész egyházmegyéje területére kapott birói megbizást; Bertalan veszprémi püspököt Zala- és Somogyvármegyékbe küldte ki Kázmér veszprémi préposttal, Ozyas váci főesperest Barsba, Gergely győri püspököt Vasvárra. Igy történt, hogy noha olyan javakat is vett vissza, melyek az egyház birtokai voltak, az egyház mégis többet kapott, mint a mennyit a király visszavett tőle, mivel megint tulajdonába jutott nem egy olyan birtoknak, melyet a féktelenkedő urak önkényüleg foglaltak el tőle.

A törvénytelenséghez hozzászokott urak elégedetlenségét táplálta a kunok befogadása is, akiket Béla különböző szabadalommal megajándékozva vett föl az ország lakosai közé. A kunok Kuthen fejedelmükkel a tatárok elől menekültek. Batu khán tatárai 1238-ban elárasztották Oroszországot, a következő évben pedig a kunok országát. Kegyetlenségük elől keresett ótalmat Magyarországon Kuthen, aki azt igérte, hogy népével együtt meg fog keresztelkedni. A kunok közt a kereszténység terjesztése magyar fenhatóság alatt már egy évtizeddel azelőtt megindult. Pál Domonkos-rendi hittérítő buzdítására, aki a kunok országában, Erdély szomszédságában hirdette Isten igéjét, az egyik kun fejedelemnek Borics nevű fia tizenketted magával 1227-ben Róbert esztergomi érsekhez ment és kérte, hogy jöjjön Erdélybe, a hová atyja is eljön kétezer emberrel. Róbert elment Bélával, az ifjabb királylyal Erdélybe, onnan pedig Kunországba, ahol tizenötezer kunt kereszteltek meg. Boricsnak maga Endre király lett a keresztatyja. Róbert rendezte az egyházkormányzatot is Kunországban, püspökké rendelvén a Domonkos-rendi Theodorikot. A kunok püspöksége azonban nem volt új püspökség, hanem a már meglevő milkói püspökség területének és hatáskörének kiterjesztése. IX. Gergely pápa külön pártfogásába vette a kun püspökséget s 1228-ban meghagyta a Domonkos-rendiek priorjának, hogy küldjön annyi szerzetest Kunországba, amennyit Róbert érsek kiván. Béla ifjabb királyhoz pedig örvendő levelet intézett, megdicsérvén buzgóságát, melylyel Róbert érsek térítői művét előmozdította.

A kun püspökség felállítása az oláhok közt fennállott schizma megszüntetésére is vezethetett volna, ha a tatárjárás meg nem semmisíti Bélának és Róbert érseknek üdvös alkotását. IX. Gergely pápa ugyanis a kun püspök vikáriusául külön püspököt szenteltetett föl a kunországi oláh schizmatikusok részére, akiket Béla rászorított a kun püspök joghatóságának elismerésére. IV. Béla használta először a primási címet az esztergomi érsek megjelölésére, amikor az 1239-ben elhalt Róbert érsek utódjának, Mátyásnak megengedte, hogy Esztergom vára alatt új várost (a vizi várost) épithessen.

A keresztény hit tehát meggyökerezett és virágzásnak indult, amikor Kuthen népe a tatárok elől 1240-ben kénytelen volt Magyarországra menekülni. A magyar urak könnyelműsége és sokaknak ledér boszúálló szándéka miatt Béla nem állíthatott föl idejében oly erős sereget, hogy a tatárok betörését meggátolhatta volna. Igen sokan vonakodtak teljesíteni a király parancsát, hogy táborba szálljanak. Egy részük túlzottnak hiresztelte a tatároktól való félelmet; más részük a bemenekült kunokat vádolta azzal, hogy a tatárok kémei s ők hozták a veszedelmet az országra. Forrongás tört ki a kunok ellen. Hiába helyezte őrizet alá Kuthen fejedelmet a király, a kunok ellen izgatott tömeg megrohanta s háza népével együtt felkoncolta. Ez boszúra gyujtotta a kunokat és most már ők is a tatárokhoz csatlakoztak. Az óriási mongol áradat pedig tűzzel-vassal hatolt előre Pestig, melynek falai mögött a király összegyüjtötte seregét. Az ország keleti részéből jövő csapatokat rendre leöldösték a portyázó tatárhadak; Németországból nem várhatott segedelmet a király, mert II. Frigyes császár viszályban állt a pápával, ez okból a pápa sem küldhetett segítséget: Frigyes osztrák herceg pedig inkább kémlelődni jött, és szinpadi föllépésével csak kárt okozott, ahelyett, hogy támogatta volna a királyi sereget. Béla tehát, miután már Egert és Vácot elpusztították és fölégették a tatárok, kénytelen volt a Duna mellékéről összegyüjtött seregével ellenük indulni. A sereg alig volt hatvanezer ember; a tatároké legalább ötször annyi. Családját a király Vancsai István váci püspök, a csanádi és aradi prépost őrizete alatt Ausztriába küldte.

Béla elől a Sajóig vonultak vissza a tatár előhadak. A mohi pusztán állapodott meg a magyar sereg, de még a bősz ellenséggel szemben is kényelmére gondolt. A tatárok meglepték és megsemmisitették a magyarok seregét. Maga a király néhány önfeláldozó hive kiséretében csak nagy bajjal tudta magát keresztül vágni, s Tornán, Gömörön, Turócon és Pozsonyon át Ausztriába menekült. Hainburgban találkozott kétségbeesett családjával. Öcscse, Kálmán herceg Pesten át menekült maradék csapatjával Horvátországba, de ott belehalt a csatában kapott sebeibe. Az ütközet halottai közt nemcsak a világi urak virága feküdt összegázolva, hanem a papság szine-java is, a főpapok egész koszorúja: Mátyás esztergomi, Ugrin kalocsai érsekek, Gergely győri, Rajnald erdélyi és Jakab nyitrai püspökök, Miklós szebeni prépost, királyi alkancellár, több kanonok. Elestek a templomos vitézek egy szálig. A püspökök közűl Bertalan pécsi püspök menekült meg véletlenül.

NAGY LAJOS FOGADALMI KÉPE.
A mária-celli templom kincstárában.

Iszonyú dúlás, pusztitás következett a sajói ütközet után. A tatár hadak sebes áradatként rohantak végig az egész országon, egészen a Dunáig, melyen ebben az esztendőben még nem kelhettek át, mert nem voltak felkészülve egy ilyen nagy sereg átszállítására. De akadt elég rombolni és öldökölni valójuk az ország többi részében. Legyilkolt tetemek, fölgyujtott és kifosztott templomok romjai jelölték mindenütt útjokat, melyet rémesen jellemez a tatárjárás elnevezés. Hamuvá és porrá lett minden nagyszerű alkotás, melyet két századon át a keresztény művelődés fenszárnyaló lelkesedése és áldozatkészsége létrehozott.

Legtöbb siratni valója tehát az egyháznak volt. Gyászolnia kellett leölt fiait, meggyilkolt pásztorait, fölégetett szentélyeit, letaposott kultúráját. «Nem kimélték az egyházakat — írja Tamás főesperes — nem a szegény szerzeteseket, jóllehet ezek mindent megtettek boszújok csillapítására. Midőn a szerzetesek lakaihoz közeledtek, eléjük járul vala a papi rend, szent palástjába öltözve, himnuszokat és énekeket zengve, mintegy köteles tisztséget és ajándékokat készítve a győzteseknek, hogy maguk iránt irgalmasságot keltsen bennük; de azok minden emberiességet és kegyeletet levetközve s a vallás hódolatát s a papok kegyes együgyűségét megvetve, kardot rántván, minden irgalom nélkül fejüket szedik vala. Megrohanták a kolostorokat, azokat elsőben kirabolták, majd felgyujtották, a templomokat megszentségtelenítették, az oltárokat szétdúlták, az ereklyéket széttörték s a szent öltönyökből ágyasaiknak és nejeiknek köntösöket készítettek.»

E rettenetes pusztulásban semmisült meg sok jeles és szent királyunk és püspökünk sírja

s ezek közt sz. László fényes váradi egyháza. Rogerius kanonok, aki megmenekült, mint szemtanú ezeket írja a borzalmas vandalizmusról:

«Minthogy a székesegyházba rögtön be nem mehettek, tüzet vetének alája, az egyházat, úrnőket (akik oda menekültek), s mindent, ami benne volt, megégetének. A többi egyházakban pedig annyi bűnt követének el a nőkön, hogy jobb elhallgatni, nehogy az embereket a legnagyobb gonoszságra oktassuk. A nemeseket, polgárokat, katonákat és kanonokokat a városon kívül a mezőn minden irgalom nélkül leöldöklék. Ezután a szentek koporsóit teljesen felforgaták, az ereklyéket gonosz lábakkal tapodák, a füstölőket, kereszteket, arany kelyheket, arany edényeket és más az oltár szolgálatára rendelt eszközöket meggyalázák. Az egyházakba férfiakat, nőket vegyesen behurcolának s miután velük csúful bántak, ugyanott leöldösték.»

A király pedig, aki futva futott egyik helyről a másikra, egészen Dalmáciába, hogy országa fej nélkül ne maradjon, keserves levelekben zörgetett Európa minden kapuján, hogy a pusztító pogány csordák ellen fölmentő hadakat küldjenek a keresztény fejedelmek. De hiába. Érzéketlenek maradtak, még a közvetetlen szomszédok is. Az osztrák Frigyes pedig épen a leggyalázatosabb zsarolásra használta föl a szomorú alkalmat. A családjával találkozó szerencsétlen királyt elfogatta, s addig nem eresztette tovább, amig le nem kötötte neki az Ausztriával határos Moson-, Sopron- és Vasvármegyéket.

Béla megszabadulván ez áron Frigyestől, eltökélte, hogy magára hagyatva is, megvédelmezi országát. Meg volt még a Dunántúl és Horvátország. De az 1241-ről 1242-re forduló tél hamar beállt. A befagyott Duna jegén átkeltek a tatárok s Béla kénytelen volt Spalatóba menekülni. Követte menekülő útjában sok dunántúli pap és polgári lakos, ezért is maradtak többen életben a dunántúli lakosságból. A tatárok Bélát is kézre akarván keríteni, ez már Spalatóban sem érezte magát biztosságban, családját Klissza sziklavárában hagyta, maga pedig előbb Trauba, majd a szomszédos szigetre menekült. Ezalatt a tatárok elpusztították a Dunántúlt és Szlavóniát; ellenben Esztergom várát, Székes-Fejérvárt és Pannonhalmát nem birták megostromolni. Pannonhalmát a jeles emlékű, harcias természetű Uriás apát (1206—1244) erősíttette meg már előbb, mivel a folytonos zavarok közt erős menedéket akart biztosítani rendjének. Meg is tört az apátság falain az ellenség ostroma.

Időközben a tatárok hirt kapván arról, hogy Oktai nagy-khán meghalt, kitakarodtak az országból. Számtalan foglyot cipeltek magukkal a roppant mennyiségű zsákmányon kívül. A foglyok közt volt Rogerius váradi kanonok is, akinek krónikája sok megdöbbentő adatot őrizett meg számunkra. Ennek sikerült megszöknie. Bujkálva jött vissza Moldvából, Erdélyen át. Útmutatói a leégett templomok tornyai voltak. A gyeptől fölvert utakat, az elpusztult helységek környékét temetetlen csontvázak borították; pusztaság, rémes, halotti csönd mindenfelé. Amit a tatárok meghagytak, annak nagy részét ismét elpusztította a sok vadállat, azután az éhség és a dögvész, mely búvó helyükön döntötte halálba a nyomorgókat.

9. Az ország helyreállítása. A papság és a szerzetes-rendek közreműködése. Az első magyar biboros. Belső zavarok. Boldog Margit. V. István.

Béla a tatárok eltakarodása után nyomban fölkészült, hogy visszatérjen a szerencsétlen országba. IX. Gergely pápa is meghalván 1241 augusztusban, még Rómától sem várhatott hamarjában segítséget. Vancsai püspököt, akit a menekülés alatt esztergomi érsekké választottak, de a pápai interregnum miatt megerősítését még nem kaphatta meg, Dalmáciában hagyta helytartóul; családja pedig egyelőre Klissza erős falainak védelme alatt maradt vissza.

Bélát a János-vitézek, a Frangepánok és a vele menekülő papok és urak kisérték vissza a hazába, mely siralmas nyomorúság képét mutatta. Istenbe vetett bizalommal, hatványozott erővel

fogott az ország helyreállításához. Előhivatta a rejtekekből a megmaradt embereket, a külföldről élelmi szereket, gabonát és szerszámot hozatott; megnyitotta az országot az idegen településeknek s visszaédesgette a kimenekült kunok maradékait is Bolgárországból.

A főpapság buzgón, önfeláldozóan támogatta e rendkívüli feladat végrehajtásában. A püspökségeket ugyan csak föltételesen tölthette be, mert amíg meg nem választották az új pápát, nem kaphattak megerősítést; de hű kisérőit mind fölemelte magasabb papi állásokra, nekik adván az üres püspöki székeket. Nem csalódott első sorban az esztergomi érsekké lett Vancsaiban, aki legbuzgóbb munkatársa lett. A szintén megritkult alsó papság helyét pedig a lelkészi teendőkben a Domonkos- és a Ferenc-rendiek töltötték be fáradhatatlanul.

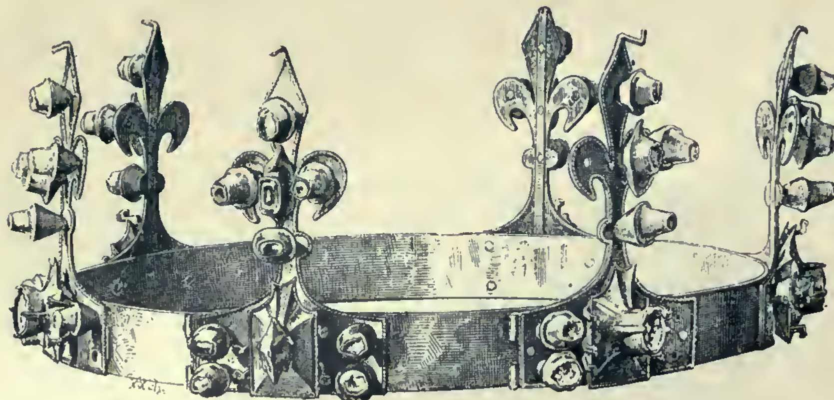

DÖMÖTÖR BIBOROS, ESZTERGOMI ÉRSEK.
Az esztergomi székesegyház XVI. századbeli olajfestményéről.

Valamint Béla, úgy a nagy csapást átélt nép is Isten méltó büntetését látta a pusztulásban, melynek meg kellett tisztítania a bűnbe merült Magyarországot. A megfogyatkozott lakosság most annál nagyobb hévvel sietett hite mellett tanuságot tenni. Az egyház belső állapota azonban az ezután is többször megújuló politikai zavarokban kénytelen volt újra szenvedni az előbbi korszakban lábra kapott ziláltság bomlasztó hatását.

1243-ban betöltötték a majdnem két esztendeig üresen álló pápai széket; megválasztották IV. Incét. Ez megerősítette Vancsait, valamint a többi püspököt. Mivel pedig Béla követei útján arról értesült, hogy a tatárok újra mozgolódnak, intézkedéseket tett, hogy Németországban keresztes háborút hirdessenek a tatárok ellen s még a norvégiai herceget is, aki keresztfogadalmat tett, arra utasította, hogy a tatárok ellen Magyarországra vezesse keresztes seregét, ha azok ismét betörnének. Szerencsére már nem volt szükség az idegen seregek támogatására. Kemény feladatot rótt a királyra az ország rendbehozatala körül a fekvő birtok rendezése. Minthogy az adománylevelek nagy része elpusztult, igen bajos volt a fölmerült követelések jogosságának megállapítása. E végből minden megyébe birákat küldött ki. Az egyháznagyok ismét jelentős szerepet és terhes munkát vállaltak magukra birói kiküldetésükkel. Följegyezve találjuk a birák közt Ákos mester székesfejérvári őrkanonokot, a királyné alkancellárját, a budai prépostot, Vince nyitrai püspököt, Pál pozsonyi prépostot, később Pál veszprémi püspököt, Omode győri püspököt, Uglin rábaközi főesperest, Favus pannonhalmi apátot. A birtokrendezésnél nem kerülhette el az egyház sem, hogy itt-ott ne veszítsen; de viszont sok helyütt meg nyert azzal, hogy birtokainak elmosódott határait megállapították és az elfoglalt birtokokat visszaitélték.

Az elpusztult helységeket, kolostorokat, templomokat lassankint újra kezdték építeni. Ekkor építik fel szent László híres egyházát is Váradon, ahol egyszersmind ugyanakkor rendezik a káptalani iskolát s új társas káptalanok is alakulnak: szűz Mária kisebb káptalana, ker. sz. János káptalana a várban, sz. István káptalana a sz. István-hegyen, a premontrei prépostság helyén. Legtöbb román stílű emlékünk, sajnos, már nem támadt fel újra. Ekkor az építők az átmeneti stílű, a már terjedni kezdő csúcsíves és a régi félkörives modor összepárosítását feltüntető templomokat emelték, vagy a fenmaradt romokat átalakították, amint századok multán meg a törökök kiüzése után a csúcsíves templomokat alakították át vagy toldották meg barokk formákkal. A tiszta csúcsíves stílű templomokat csak a következő században kezdték építeni hazánkban.

MÁRIA KIRÁLYNÉ HALOTTI KORONÁJA.
Találták a királyné sirjában. Őrzik a bécsi udvari muzeumban.

A helyreállítás munkájának folytonosságát többször megzavarták a közbejött események. Béla 1246-ban visszavette az osztrák Frigyestől a kicsikart három vármegyét; Bécs-Ujhelynél maga Frigyes is elesett az ütközetben. E diadal örömét azonban hamar aggodalom váltotta föl. Megint hírt kaptak a tatárok készülődéséről. IV. Ince pápa, aki már előbb felszólította a keresztény fejedelmeket, hogy a tatárok újabb betörésétől Magyarországot megoltalmazzák, arra a merész gondolatra jutott, hogy megtéríti a tatárokat. E végből elküldte hozzájuk portugáliai Lőrincet több társával. A tatárokkal azonban semmit sem végezhettek. E helyett Béla sietve védelmi állapotba helyezte az országot. A pápa felszólította a püspököket, hogy maguk is mentől több alkalmas helyet erősítsenek meg, hogy a tatárok betörése esetén népeiknek legyen hova menekülniök. Ekkor épült a ma romokban heverő magyarországi kisebb várak és várkastélyok legnagyobb száma.

A pápa felszólította a János-vitézeket, hogy a királynak utolsó csepp vérükig segítségére legyenek. Béla átadta a János-vitézeknek a szörényi bánságot és Kunországot az Olt vizéig, ezenkívül még több nagyobb adománynyal gyarapította birtokukat, hogy ezért az ország határát védelmezzék. A tatárok betörése azonban ismét szerencsésen elmaradt, anélkül, hogy a fenyegető veszedelem megszünt volna. Sőt 1259-ben már igen komoly alakot öltött a tatárjárás ismétlődésének lehetősége. Nogaj khán ajánlatot tétetett Bélának, hogy fia (István) vegye el az ő egyik leányát, vagy pedig adja oda Béla az egyik leányát a khán fiának, emellett pedig, mivel a nyugoti fejedelmeket meg akarja támadni, lépjen vele Béla szövetségre, amiért át fogja adni az elfoglalt országok és a zsákmány egy részét. Ha nem teljesíti Béla e föltételeket, a tatárok boszút fognak állni országán.

Béla kétségbeesetten írt a pápának, IV. Sándornak. Keserves tapasztalatából jól tudhatta, mi az a tatárok boszúja. Kétségbeesésében megfeledkezett arról a nehéz helyzetről, melyben a pápai szék IV. Sándor elődje, IV. Ince alatt volt a császárral való viszály miatt s vádolta őt, hogy nem segítette a tatárok ellen. Erre IV. Sándor pápa Bélához intézett levelében hathatósan megvédelmezte elődjét és korholja a királyt igazságtalan vádja és csüggeteg magatartása miatt. Igazságtalan a vád, mert Bélának tudnia kell, hogy Frigyes császár akkor a legkeményebb zsarnoksággal szorongatta a szentszéket, úgy hogy ez nem istápolhatta fiait; mindamellett Magyarország ügyét nem hagyta el, hanem «iparkodott atyai részvéttel segíteni mindazon, amit az akkori körülmények követeltek».

Fájdalmas megbotránkozással fogadja a pápa Bélának azt a tervét, hogy a tatárokkal akar szövetséget kötni, sőt rokonságba lépni a hitetlenek fejedelmével.

«Irtóznia kellene — írja — a legkeresztényebb fejedelemnek, hogy a világ bármely országai, sőt a maga és övéi életét is ily gyalázatos eszközzel tartsa fenn. Mert erélyes férfiak némelykor inkább visszautasították a fölgyógyulást, mint hogy gyalázatos gyógyszereket fogadtak volna el, helyesebbnek tartván inkább meghalni, mint bűnösen élni.» Kéri, hogy ne szennyezze be nevét s ne adja magát eszközül más keresztény népek leigázására. Óva inti, hogy valamelyik leányát a tatár khán fiához adja nőül. «A házassági viszony sem keresztényt pogányhoz, sem pogányt keresztényhez nem köt, mely ha közöttük valódi is, a hit hiánya miatt nem teljes; fiad vagy leányod hitetlen nő, vagy férj átkos egybekelése esetében csak gyalázatos és cselszövő társaságban élne, s oh fájdalom, egy keresztény fejedelem szánandó magzatja parázna házasságtörő pocsolyában vesznék el.« Megnyugtatja ezután a pápa a királyt, hogy ha a tatárok csakugyan be akarnák váltani fenyegetésüket, nehéz helyzete dacára is segítségére lesz, és ugyanerre fogja felszólítani a keresztény királyokat és népeket.

A tatárok betörése ezuttal is elmaradt; talán épen azért, mert kikémlelték, hogy nem találnák többé oly védetlen és magára hagyott állapotban az országot, mint első hadjáratuk alkalmával.

ZSIGMOND CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY.
Dürer Albrechtnek a nürnbergi városházán levő eredetije után.

Az az elkeseredett hang, mely Béla levelében megszólalt, nem csupán a tatároktól való félelem kifolyása volt. Béla és a pápai szék közt már 1252 óta lappangott a viszály, mely izgatott üzenetváltásokban nyilatkozott. A sokat próbált és máskülönben sok nemes tulajdonsággal és vallásos érzéssel megáldott fejedelem a rettenetes csapás folytán sem gyógyult ki szenvedélyes, autokrata természetéből, mely egyrészt kérlelhetetlen szigorúságot öntött bele, de másrészt igazságtalan indulatosságra is ragadta. Ebből eredhetett a pápai székkel való heveskedése is, melyet IV. Ince és utódai atyai higgadtsággal és jóakarattal igyekeztek s nem siker nélkül lecsöndesíteni.

Vancsai István érseket, aki az egyház súlyos sebeinek gyógyítása körül rövid egy évtized alatt is halhatatlan érdemeket szerzett, a pápa 1252-ben bíborossá és prenestei püspökké nevezte ki. Ő volt az *első* magyar bíboros. Mint bíborosnak Rómába kellett költöznie. Azt szerette volna, ha onnan is kormányozhatta volna megyéjét; Béla azonban nem akarta, hogy a legnehezebb államrendezési munkában az esztergomi érsekség betöltetlen maradjon. Felhívására az esztergomi káp-

talan megválasztotta Benedek kalocsai érseket. IV. Ince azonban Vancsainak fogta pártját s kinevezte az esztergomi érsekség adminisztrátorává. Béla erre 1253-ban fölterjesztést intézett a pápához és védelmezte Benedek megválasztásának törvényességét. Időközben Vancsait elfogta a honvágy, ezenkívül az éghajlat sem felelt meg természetének, azért hazakivánkozott. A pápa, hogy ne veszítse el őt egészen, kinevezte Magyarországra szentszéki követté; emellett pedig félesztendőre üresen hagyta a prenestei püspökséget, hogy Vancsai, ha meggondolja magát, visszatérhessen Rómába. A király és a káptalan már nem akart tudni az ő érsekségéről. Béla kijelentette a pápának, hogy ha nem erősiti meg Benedeket, veszedelembe viszi az esztergomi érsekséget. A biboros tehát visszatért Rómába, a pápa pedig 1254. február 25-én áthelyezte Benedeket a kalocsai érsekségről az esztergomira.

Vancsai István most már végleg Rómában maradt; de az esztergomi érsekség jövedelméből évenkint 300 ezüst márka jövedelmet kapott. A magyar egyház ügyeit szivén hordozta s minden magyar ügyben az ő tanácsa lett irányadó Rómában, sőt nem egy ügyben a pápa a döntésre is őt hatalmazta föl. Meddig élt, biztosan nem tudni, de valószinűleg 1267-ben vagy 1268-ban halt meg.

Amikor büszkeséggel mutathatunk az egyházi kormányzat és a haza egy ilyen nagy alakjára, elszomorodottan kell látnunk, hogy a mult nem volt elég példa, s a belső villongások mellett a papság körében is lábra kapott a fegyelmetlenség. Nem csodálhatjuk az általános féktelenség közepette, melyet Béla azért sem birt megszüntetni, mert maga is minduntalan harcban állott fiával, a későbbi V. Istvánnal; ezenkívül, a tatárok fenyegetései dacára, többszörös háborúba elegyedett Ottokár cseh királylyal. E folytonos harcok késleltették a boszniai bogumilek eretnekségének megszüntetését, amire Béla megbizást nyert a pápától, s ami egyik oka volt annak is, hogy Boszniát 1254-ben szorosabban az országhoz csatolta; ezek a harcok késleltették a még mindig pogány kunok megtérését is, mert Bélának nem maradt ereje, hogy rászoríthatta volna őket abbeli kötelezettségük beváltására, hogy megkeresztelkedjenek. Sőt sokan a kunok közül megint visszaestek előbbi pogányságukba és többi fajrokonaikkal nemcsak gúnyolták és bántalmazták a keresztényeket, főleg a papokat, hanem a templomokat is megszentségtelenítették. A tatárjárás után hirtelen föllendült hitéletet tehát Béla uralkodásának ez utolsó éveiben ismét a legnagyobb veszedelem fenyegette.

A papság körében elharapózott visszaélésnek több magyar püspök tanácsa alapján Guido rendkívüli pápai követ igyekezett gátat vetni. Bécsből, ahol nagy zsinatot tartott, rendeletet adott ki Magyarország papsága számára; de rendeletének annál kevésbbé lehetett foganatja, mert nemsokára IV. Béla és V. István után IV. Lászlónak botrányos uralkodása következett, mely a közállapotokat fenekestül felforgatta. S amint e rendeletnek nem volt sikere, úgy sikertelen maradt Bélának az az iparkodása is, hogy az 1267-ben tartott országgyűlésen alkotott újabb törvényeivel a hatalmaskodó urakat megzabolázza. Szervező tehetségével, fáradhatatlanságával, bátorságával fölépítette hamvaiból az országot, ez örök érdeme marad; de midőn munkásságában megtörve, 1270 május 3-án meghalt, elkeseredetten kellett látnia, hogy az épület belső váza megvan vetemedve és korhadva. Egészséges megújításának feladatát a Gondviselés már egy más dinasztiára hagyta.

Bélát nemsokára neje Laskaris Mária is követte a sírba. Boldog családi életet élt ezzel a nagyszívű nővel, aki gyermekeit erényekben és isteni félelemben a késő korok dicső példáiképen nevelte föl. Fiuk csak kettő volt; de leányuk kilenc. Béla, az ifjabb, szüleinek mérhetetlen fájdalmára egy évvel atyja előtt halt meg 1269-ben. Két leányuk még bujdosásuk alatt halt el Klisszában. Anna, Rasztizláv orosz herceghez, később macsói bánhoz, Constantia Romanov Dániel halicsi királyhoz, Kinga Szemérmes Boleszláv lengyel fejedelemhez, Erzsébet Henrik bajor herceghez, Jolánta Ájtatos Boleszláv lengyel herceghez, Szabina Mózes nádorhoz ment nőül. Margit, akit szülei már eleve Istennek ajánlottak föl, apáca lett s noha őt is kérték s feloldást nyert volna szülei fogadalmától, megmaradt Krisztus jegyesének. Kinga és Jolánta is a magyar szentek sorába léptek

istenes életük jutalmául, mint nagynénjük, szent Erzsébet tündöklő erényű utódai; a romlott kor sötétségéből a mennyország magasságáig kiragyogó fényes virágszálak, Isten küldöttei, hogy a megtérők és a jók útját életük fényével megvilágítsák. Jolánta férje halála után 1279-ben kolostorba lépett; ugyanezt cselekedte férje halála után Kinga, akit 1292-ben emelt föl Isten magához. Köztük azonban Margitnak élete emelkedik ki legmagasabban örök tisztaságával. Ő egészen a mienk maradt, mint István és László szent királyaink, és szűz elődje, Imre herceg, s azért is legemlegetettebb és legnépszerűbb magyar szent e három nagy őse mellett.

Boldog Margit 1242 január 27-én született Klissza várában, ahol a tatároktól üldözött szülei menedéket találtak. Születését megelőzőleg két nénje halt meg, Katalin és az első Margit. A mélyen sujtott király fogadást tett nejével, Máriával együtt, hogy születendő gyermeküket Isten szolgálatára apácának nevelik. A gyermek az utóbb elhalt Margit nevét kapta. Három éves korában édes anyja, fogadalma szerint, elvitte a veszprémi apácakolostorba. A kis leány korán tanuságot tett ájtatosságáról, buzgalmáról és sok szép lelki tulajdonságáról. Látván, hogy az apácák közül többen ciliciumot viselnek, a fejedelemasszonyt, Olympiast megkérte, hogy ő is hordhassa. Semmiben sem akarta láttatni, hogy mint királyleány több társainál; elvégezte a durva munkákat és fájdalmat okozott alázatosságának, ha mint király leányát kimélni akarták. Tíz éves korában az új nyúlszigeti kolostorba költözött át s itt tette le tizenkét éves korában a szerzetesi fogadalmat.

V. MÁRTON PÁPA ÉS ZSIGMOND KIRÁLY.
A majorkai kollégium egykorú festményéről.

Meglepve tapasztalták, mily odaadással, mily komoly lemondással él hivatásának, mint Krisztusnak igazi menyasszonya. A szent kereszt különös tiszteletének tárgya volt, mindig magával hordta a feszületet. Sohasem maradt el a közös imáról, kivéve nagy ritkán, ha szülei voltak látogatóban, és csakis ezek kedvéért tért el szokásától, hogy étkezésében is teljesen társaival tartson és semmi jobb étek ne emlékeztesse királyi származására. Megrabolta álmát, hogy térden állva imádkozzék; keveset beszélt, magába vonult és elmélkedett. A böjtöt a legszigorúbban megtartotta s általában minden cselekedetében példásan járt elől. Husvét előtt két héttel még jobban sanyargatá magát. Nagycsütörtökön a legnagyobb alázattal megmosá az apácák, sőt a szolgálók lábait is, pedig maguk az apácák hetvenen voltak a kolostorban. Nagypénteken egész nap nem evett, nem ivott semmit; mikor pedig a pap fölemelé a keresztet, mondván: ecce lignum Crucis, leborult a földre és annyira zokogott, hogy a templomon kívül is hallották siránkozását. Sokszor oly állhatatosan imádkozott, hogy ágya előtt kimerülten elájult. Karácsony estéjén és a Mária-ünnepek előestéjén böjtölt és ezer miatyánkot mondott el. Nem érezte sem a hideget, sem a meleget, amíg ájtatosságát végezte, noha a karban nem egyszer megkékült a hidegtől.

Nagyon szerette a prédikációkat, a szentek legendáit s azokat gyakran elmondta és magyarázta a szolgálóknak.

Amikor a konyhán hetes volt, a legnagyobb serénységgel dolgozott, főzött, mosogatott a legnagyobb hidegben is, úgy hogy kezebőre meghasadozott és vére kiserkedt. Vizet és fát hordott

a konyhába, felszolgált a refektoriumban a nővéreknek s ilyenkor nem evett addig, amíg a többi apáca föl nem kelt az asztaltól. Sokat dolgozott a kertben is, télen pedig font.

Mikor tizennyolc éves volt, a cseh királynak, aki az atyjával, Bélával meglátogatta a kolostorban, annyira megtetszett, hogy nőül akarta venni. Béla király, hogy szövetségesét meg ne bántsa, bár kelletlenül, beleegyezett volna, de Margit, noha ekkor még nem tette le az ünnepélyes fogadalmat, határozottan ellene mondott az eljegyzésnek. Béla többször rá akarta beszélni leányát szándékának megváltoztatására, de hiába. Midőn azután a cseh király hivatalos követséget küldött, Margit anyja Marcell domonkos provinciálist kérte föl, hogy beszélje rá őt a házasságra, amivel atyjának is nagy szolgálatára lenne. Jelen volt Margit egyik öcscse és Olympias is, midőn a provinciális előadta küldetését. Margit a leghatározottabban megtagadta fogadalmának megtörését; még ha megátkoznák őt szülei, mondá, akkor sem állana el határozatától. S hogy ne zaklathassák tovább, letette az ünnepélyes fogadalmat.

Élete ezentúl is úgy folyt, mint novicia korában. Sanyargatta magát bőjttel, vesszőzéssel, úgy hogy nem egyszer véresre verte magát, nem tartván elegendőnek mindenkitől bámult alázatosságát és önmegtagadását. Sokszor intették, hogy ne sanyargassa magát annyira, de ő érezte, hogy nem fog sokáig élni, azért azt felelte, hogy aki hosszú életet él, az könnyíthet magán, de ő nem; különben sem a világi gyönyörüségek helye a kolostor.

Nagy irgalommal volt eltelve a szegények és ügyefogyottak iránt s kérte atyját is untalan, hogy ne hagyjon országában egyetlen egyházat se szegényen. S a szegényekre gondolván és Isten akaratjában keresvén megnyugvását és vigasztalását, példásan tűrt minden szenvedést. Halálát előre megjelentette. Midőn közeledését érezte, fölvette a szentségeket. Huszonkilenc éves volt, midőn 1271 február 15-én boldog megelégedéssel elszenderült. Még holtan feküdt, midőn koporsójánál csodák történtek. Egy hosszas betegségben szenvedő apácanővére odavitette magát holttestéhez, hogy láthassa és rögtön meggyógyult.

Temetése harmadnap ment végbe. Eljött Fülöp esztergomi érsek, a váci püspök és az ó-budai prépost s mind csodálkoztak a halott szépségén. Végső akarata szerint a templomban, a szent kereszt oltára elé temették el. Nem sokkal halála után öcsese, V. István király kérte szentté avatását. X. Gergely elrendelte a tanuk kihallgatását. Időközben meghalt Fülöp érsek és X. Gergely is, de V. Ince, aki maga is domonkos-rendi volt, szintén sürgette az eljárást s mivel az eddig folytatott vizsgálatot elégtelennek találta, két külön inquisitort küldött Budára. Ezek össze is gyüjtötték az adatokat, de Ince pápa rövid idő mulva s két utódja is: V. Hadrián és XXI. János meghalván, a kanonizáció ügye megrekedt, s ma is csak mint Boldog Margit szerepelhet a magyar szentek sorában, akinél szentebb életű nem volt található.

Bátyja, V. István, midőn atyja halála után a trónra lépett, esküt tett a visszaélések orvoslására, de erre folytonos háborúskodása miatt nem maradt ideje. Két esztendei uralkodás után, alig harminckét éves korában meghalt, kiskorú fiát, IV. Lászlót hagyván utódul az ország veszedelmére.

10. Hanyatlás IV. László alatt. III. Endre meghiusult reformkisérletei. Az Árpádház kihalta.

IV. László helyett, aki csak tíz éves volt, anyja, az épen nem szilárd erkölcsű Kun Erzsébet és kegyence, Pektári Joákim tárnokmester kormányoztak. Ottokár cseh király, akinek neje Kunigunda, IV. Bélának Anna leányától született unokája volt, már V. Istvánt is ki akarta szorítani a magyar királyságból; ennek halála után pedig László ellen indított hadjáratot. X. Gergely pápa hiába vetette magát közbe, hogy Ottokárt gonosz tervétől visszatartsa. Ottokárt szerencsésen legyőzte a királyi sereg és kénytelen volt békére lépni. Az országban véghezvitt pusztítását azonban nem feledte el László s ezért készséggel kötött szövetséget Habsburgi Rudolffal, akit

1273-ban német császárrá választottak, de akivel szemben Ottokár megszegte a hűbéri hűséget és azokat a kötelezettségeket, melyeket az 1276-ban kötött békében magára vállalt. A magyar seregnek köszönhette Habsburgi Rudolf az 1278 aug. 25-én Dürnkrutnál kivívott győzelmet, mely Ottokárnak életébe került s mely a Habsburg-házat a császári méltóságban végképen megerősítette. A magyarok nélkül elveszhetett volna a Habsburg-ház új trónja, mely később, törvényes úton a magyar királyi koronát kapta díszéül és erősségéül. E győzelemből Magyarországnak Rudolf dicsérő szavain kívül még csak az a haszna volt, hogy Rudolf később a legrútabb hálátlansággal rá akarta tenni kezét Magyarországra s ezzel még vészesebbre bonyolította az országot teljesen felforgató belső villongást. A dürnkruti győzelem emlékéül a pozsonyi sz. Ferenc-rendiek templomát építtette IV. László, melyet újjáépítve, 1897-ben szenteltek föl ismét mostani uralkodónk jelenlétében.

A SÁRKÁNY-REND JELVÉNYE.

Az ifjú, akkor még tizenhat éves László nevét dicsőséggel övezte ez a győzelem. De annál szomorúbb az a visszataszító kép, melyet a királyi udvar és az ország erkölcsi állapota mutat. Anyjának udvara, mely többnyire ledér kun nőkből állt, megfertőztette az ifjú lelkét. Még fejlődő gyermek s már áldozata a kicsapongásoknak. Az erkölcsi fertőben elvész jellemének ereje és férfiassága. Minthogy pedig ez időben a király személyében egyesül a kormányzói és végrehajtói hatalom minden szála: az ország képe is átalakul az ő képére. Erkölcstelenség, zsarolás, fosztogatás, jogtiprás, gyilkosságok mindenfelé; a magyar nép nem érzi magát otthon a saját földjén, az oligarchia rémes felsőbbsége és erőszakossága mellett elszegényedik, elzüllik; ellenben a teljes szabadságának örvendő műveletlen, fajtalan kun kiváltságokkal emelve, uralkodik a törzsökös keresztény magyarságon. Az ország helyzete még rosszabb, mint II. Endre korában. IV. Béla nagy kitartással és kemény harcok közt végzett rendező munkája teljesen kárba veszett.

Az erkölcstelenség általános elharapózása a vallási életre és az egyház életére is rettenetesen hatott; ámbár most is nem csekély számmal voltak a papságban szilárd jellemű, bátor szívű férfiak, akik a király bűnös élete ellen síkra szálltak s a sülyedő országot az egyház segítségével megmenteni igyekeztek. Persze óriási baj volt más részről, hogy nem csak a király emelte, ahol tehette, a neki teljesen alárendelt, megbízhatatlan jellemű kegyenceket a főpapi székekbe, hanem az ő példájára ugyanezt cselekedték birtokaikon a lelkészkedő papsággal az egyes urak is. A hivatlanok hanyagságukkal és világiasságukkal teljesen elidegenítették a népet, melynek lelki ügyeivel jobbára a szerzetesek, még pedig főképen a Domonkos- és Ferenc-rendiek törődtek buzgóbban ez időben. A kunok zabolátlan pogányságát, mely annyira ellenkezett az önmegtagadás és a szeretet vallásával, semmi sem terjeszthette jobban, mint az egy-

HUNYADI JÁNOS.
Túróczi krónikájának brünni kiadásában.

házi állásoknak olyan pártfogoltakkal való betöltése, akik kötelességük teljesítése helyett pártfogóik akaratát szolgálták s visszaéléseiket, ha nem is mindig támogatták, de legalább is elnézték és leplezték.

Magyarországra is illenek Hergenröther bíboros szavai, melyekkel Egyháztörténete II. kötetében (1—3.) ezt a kort általánosságban jellemzi: «A politika teljesen elvált a vallástól és erkölcsiségtől. Mindenütt az egyéni érdek lépett az egyetemesség ellenébe; az egységesség helyett szakadozottság, a jogosságon alapuló és a békésen egymás mellett élő társulás helyett csak egymással ellenséges küzdelemben álló pártok kerültek uralomra. Az állam oly elemeket nevelt, melyek őt fenyegették tönkretétellel... A magasabb ideálok helyébe az önzés és haszonlesés lép. Az új találmányok és fölfedezések, nemkülönben a klasszikus tanulmányok általánosítása által, amelyekkel a pogány szellem ébredése volt összekötve, a legdurvább materializmus jutott uralomra, mely csak földi kincsekre törekedett, csak élvezetek után kapkodott s a földön megfeledkezett a mennyországról... De e viharok közepette, még az eretnekség rombolásai között is fentartotta magát sz. Péter széke, mélyen megingatva, de le nem rombolva, isteni oltalomtól védve. Még a hamis egyházi alkotmányok koronkinti felsőbbsége, az ellene tartott zsinatok sem voltak képesek tekintélyét megdönteni. Még a tiara méltatlan viselői is egyes esetekben nagy cselekedeteket vittek véghez a tudomány, a missziók, az egyházi fegyelem és rend fentartása ügyében. Ez a kor sem volt híjával a nagy szenteknek, tanítóknak, fejedelmeknek, nem volt híjával a vallásos lelkesülés nagy tényeinek».

Magyarország zilált helyzetében szintén az apostoli szék igyekezett mentő kezet nyujtani. A pápa Fülöp fermói püspököt küldte 1279-ben Magyarországra azzal a feladattal, hogy állítsa helyre a királyi tekintélyt, az ország békéjét, valamint a meglazult egyházi fegyelmet. A kunok meg akarták akadályozni a követ bebocsáttatását; de ennek következményétől maga a könnyelmű László is visszariadt.

A pápai követnek mindenekelőtt el kellett intéznie az esztergomi érseki szék betöltésének ügyét is, aminek huzódása egymaga szomorúan jellemzi az akkori állapotokat. Hétéves seb volt ez. Még V. László trónralépte esztendejében választotta meg ígéretekkel, fenyegetésekkel és megvesztegetéssel a király anyja az esztergomi káptalannak csak egy részével Miklós erdélyi prépostot, kegyelt alkancellárját. Jóllehet a többség Benedek aradi prépost mellett volt, Miklóst erőszakkal ültette az érseki székbe a király. Benedek híveinek panaszára a pápa maga elé idézte Miklóst, de ez nem jelent meg. Időközben a király az elégedetlen urak magatartása következtében elismerte ugyan Benedeket, de ez csakhamar meghalván, ismét Miklóst akarta érseknek. A kanonokok azonban nem engedtek fenyegetésének, hanem Péter veszprémi püspököt választották meg. Többszörös tárgyalás után a pápa, mivel Magyarországból általában kedvezőtlen értesítéseket kapott Miklósról, méltatlannak jelentette ki az érseki székre; de ugyanakkor nem találta megerősíthetőnek Péter püspökségét sem, hanem egy harmadik érdemes személy megválasztását kívánta. Fülöp pápai követ Ladomér váradi püspököt emelte a király hozzájárulásával az esztergomi székbe, aki azután egy évtizeden át kiváló bölcsességgel kormányzott.

Most a pápai követ feladatának fontosabb részeinek végrehajtásához fogott. László kezdetben épen nem mutatkozott konoknak. Ünnepélyesen igéretet tett, hogy megjavul és a kunokat is a keresztény vallás fölvételére és rendes letelepedésre, a törvények tiszteletére fogja szorítani. Valóban, megjelentek a kunok fejei is a követ előtt és megfogadták, hogy azok a kunok, akik még nem keresztények, meg fognak keresztelkedni, állandó lakást választanak és kerülni fogják eddigi rabló életmódjukat. A kunok megtérítésére, mivel szétszórt területen laktak, az 1270 júliusban tartott országgyülési határozatok szerint a kalocsai érseknek, a váradi, egri, csanádi és váci püspököknek kellett menniök papjaik és több főúr kiséretében.

Ámde László király engedékenysége és elhatározása még jó szándék sem maradt. Ismét a kun nők hálójába került; nejét, Izabellát elzáratta a Nyulak-szigetén levő apácakolostorba.

Fülöp zsinatot hivott össze Budára és itt a hitélet és az egyházi fegyelem helyreállítása

érdekében sok üdvös határozatot alkottak; de a megint lejtőre került király szétkergette a zsinatot, sőt a budai polgároknak megparancsolta, hogy az egybegyült főpapokat rekeszszék ki a városból, élelmet se nekik, se népeiknek ne merjenek adni. Fülöp püspök az erőszak elől szeptember 14-én Pozsonyba ment s ott átokkal sújtotta a királyt s az egész országban eltiltotta az istenitiszteletet. László, aki ott hagyva székhelyét, a csavargó kunok sátrai közé ment, hol előbbi buja életmódját folytatta, elfogatta a követet s hogy tetézze boszúállását, kiadatta a kunoknak. Erre azonban a megdöbbent magyar urak közül többen Lászlót fogták el és őrizet alá helyezték. A kunok boszús fölgerjedésükben agyon akarták nyilazni a pápai követet és csak azért nem hajtották végre ocsmány tettüket, mert féltek, hogy ezzel az ő kedvelt gyámolítójuk, László király életét dönthetik veszedelembe. Boszújokat a király rendeletére azokon a főpapokon töltötték, akik engedelmeskedtek a pápai követnek. Így elpusztították Endre egri püspök birtokait is. A pápa felháborodott fájdalommal irt feddő levelet Lászlónak, de e mellett fölszólította az összes papságot és a szerzetes rendeket, hogy követének segítségére legyenek; továbbá föl-kérte Károly siciliai királyt, László apósát és Rudolf császárt, hogy követeikkel igyekezzenek jobb útra téríteni a megtántorodott királyt.

V. MIKLÓS PÁPA.
Straszburgi fametszet 1572-ből.

A pápa fáradozása nem maradt eredménytelen. László, különösen Paskázius pozsonyi prépost üdvös rábeszélésére bocsánatot kért a követen ejtett sérelemért, megfogadta, hogy mindazt, amit az ország megingott belső békéjének helyreállítása végett már előbb megfogadott, végre fogja hajtani. De most, hogy komolyan készült a kunokat a törvény tiszteletére szorítani, ezek föllázadtak ellene. László 1280-ban haddal vonult ellenük s a Hód tavánál szétverte őket. Akik nem akarták elfogadni a törvényes követeléseket, Oldamur vezetése alatt Erdélyen át kimenekültek, ahonnan 1285-ben a nogaji tatárokkal törtek az országra és sok pusztítást, fosztogatást vittek végbe. A legyőzött kunok egy része pedig letelepedett s lassankint beolvadt a magyar lakosságba.

Fülöp, fermói püspök, 1281-ben azzal a megnyugvással távozhatott az országból, hogy sikerült a rendet helyreállítania, az egyház javát ujra megerősítenie és a királyt jobb útra térítenie.

De nem úgy volt. László ujra visszaesett bűnös szenvedelmébe. Nejét ismét elzáratta s már nem csak a kunok, hanem az 1285-ben itt rekedt tatárok tanyáin is űzte dorbézolásait a feslett nők társaságában. Az oligarchák ezalatt minden hatalmat és vagyont kezükbe kerítettek; a nép

nem csak hitét, de kenyerét is elvesztette; nyomoruságából, midőn már állatot sem birt tartani földje megmívelésére, támadt a Kun László szekerének közkeletű neve, mivelhogy a jobbágy önmagát vagy családja tagjait volt kénytelen eketaligája elé fogni.

KAPISZTRÁN JÁNOS.
Ráfael ifjúkori műve.

Az esztergomi érsek ismét a pápához fordult. IV. Honorius pápa megiratta bulláját, de közben meghalt, azért a biborosok vették kezükbe az ügyet s elküldték Ladomér érseknek, felszólítván egyben Németujvári Miklóst és Henriket, valamint Péter veszprémi püspököt, hogy az érseket támogassák.

Keservesen értesült a hozzá érkezett jelentésekből és szállongó hirekből — irja a pápa, — hogy a király, letérvén elődeinek nyomdokáról, elfajult, Istent megveti, a keresztény vallást elhanyagolja, sőt elveti, tatárok, szerecsenek, kunok társaságában él, feleségét embertelenül börtönbe zárta, közbotrányul utálatos vétkekben fetreng és gyűlöletessé válik mind Isten, mind az emberek előtt. Felszólítja, hogy a pogányok társaságából kibontakozván, feleségét fogadja vissza és hitvesi szeretettel viseltessék iránta. Meghagyja az esztergomi érseknek, hogy ha feleségét visszafogadni vonakodnék, egyházi büntetésekkel sujtsa, az ország pogány lakói ellen, ha szükségesnek látja, keresztes hadjáratot hirdessen, az ország rendeinek és több szomszéd fejedelemnek meghagyta, hogy az érseket feladatában támogassák.

Az érsek sikerrel járt annyiban, hogy a királynét kiszabadította fogságából és Esztergomba vitte, hogy itt megoltalmazza. A bullát felolvasták az 1287. decemberben Budán tartott országgyűlésen is és László nemsokára megjelent Esztergomban, az érsek közbenjárásával kibékült nejével s ujra megfogadta, hogy felhagy kicsapongásaival.

De hiú igéret maradt ez is. Az állapotok nem csak hogy nem változtak, hanem rosszabbodtak. Tamás váci püspök, királyi kancellár, egyáltalában nem volt biztosságban a kunok elől, kénytelen volt székhelyét odahagyni és a Margit-szigeten levő érseki várkastélyba vonulni. De még így sem menekülhetett. 1289-ben útközben Endre esztergomi prépostal utazván, megölték.

Ilyen helyzetben az esztergomi érsek kénytelen volt kihirdetni a keresztes háborút a kunok és tatárok ellen. László azonban a kunoknak fogta pártját s az első keresztes hadakat szétverte. IV. Miklós pápa elhatározta, hogy követet küld Magyarországba, aki a kunok ellen általános keresztes fölkelést hirdessen. El is indult a követ, Orvietói Benvenuto, gubbiói püspök. De még nem hagyta el Olaszországot, midőn értesült, hogy Lászlót július 10-én Körösszegen meggyilkolták. A hagyomány szerint egyik kun szeretője, Edua gyilkoltatta meg több rokonával.

IV. László után III. Endre, II. Endrének unokája lépett a trónra. Ő talán helyreállíthatta volna az ország békéjét és az egyház, meg a királyi ház tekintélyét, ha rövid tíz évi uralkodása alatt nem kell erejét a trónkövetelőkkel való fegyveres és diplomáciai harcban fölemésztenie. Az egyik veszedelmes trónkövetelő a magyarok iránt fájdalmas hálátlanságot mutatott Habsburgi Rudolf volt, aki Albert fia számára követelte a koronát nem rokonság cimén, hanem csupán azon az alapon, hogy a szerencsétlen tatárjárás alatt IV. Béla segítség reményében felajánlotta hűbérül az országot, amiből azonban, mint tudjuk, Magyarország nagyobb szerencséjére semmi sem lett, mert Béla nem kapta meg a kivánt segítséget. Ürügynek is gyönge volt ez az alap. Kétszáz év mulva ugyan mégis a Habsburg-ház jutott a magyar trónra, még pedig külsőleg hasonló körülmények között; de már a nemzeti önállóság tudatának erősebb biztosítékai mellett s önálló választás, nem pedig hűbéri viszony alapján. Albert fegyverrel támadt a meggyöngült országra; de Endrének sikerült őt legyőznie. E mellett pedig IV. Miklós pápa is tiltakozott Rudolfhoz és Alberthez intézett

leveleiben a megkisérlett trónbitorlás által. E levelében azt írja a pápa, hogy Magyarország «köztudomás szerint sokféle okoknál fogva a római egyházhoz tartozik». Minthogy a pápa hathatósan támogatta az anjoui Martell Károlynak, V. István unokájának, a másik komoly trónkövetelőnek ügyét, e kijelentéséből azt magyarázhatják, hogy a pápa ugyanolyan hűbéri alárendeltségbe akarta vonni Magyarországot, mint amilyentől Rudolfot eltiltani igyekezett. Ez nem áll. Már VII. Gergely pápa megmagyarázta, mint tudjuk, a szent Lászlóhoz intézett levelében, miképen tartozik Magyarország a római apostoli székhez; s utóbb a trónvillongások között később ujra megadta magyarázatát VIII. Bonifác a követül küldött Boccasini bíboroshoz (később XI. Benedek pápa) 1301. okt. 17-én intézett utasításában: «Nem lehet kétségbe vonni azt, hogy Magyarországot a szentséges római egyháznak felajánlotta első keresztény királya, szent István, minden jogával és hatalmával, ki maga is Krisztus helytartójától vette át a királyi koronát és nem akarta saját hatalmából elfoglalni a trónt». A pápa nem akarta azt követelni, hogy ő töltse be a magyar trónt, hanem csak azt, hogy ő döntsön a trónkövetelők között. De ezt a befolyást sem akarta megengedni az ország önállóságára féltékeny nemzet, s azért többsége híven kitartott Endre mellett. VIII. Bonifác pápa, aki 1294-ben a rövid ideig uralkodott V. Celesztint követte a pápai trónon, tekintettel volt a magyar nemzet e magatartására, mert noha pártolta az Anjoukat, nevezetesen a kiskorú Károly Róbertet, Martell Károly fiát, aki 1295-ben elhalt atyja után fentartotta az Anjouk trónkövetelését, tényleges kedvezményben nem részesítette őt, hanem a pártok fölé helyezkedve, semleges magatartást tanusított. Elfogadta Endre követeit s nem erősítette meg az esztergomi érsekké választott Gergelyt, aki előbb Endre embere volt, de megválasztása után 1298-ban hűtlenül elpártolt tőle; mindamellett megbízta őt, mint megválasztott érseket az esztergomi egyházmegye ügyviselőségével.

KAPISZTRÁN JÁNOS
Az újlaki templom oltárképe.

Hogy a magyarok, nevezetesen Endre párthívei tisztában voltak azzal, hogy a pápa egyáltalában nem akarja azt a jogot magának tulajdonítani, hogy a nemzeti önállóság megsértésével, amint Rudolf próbálta tenni, maga erőszakoljon királyt a nemzetre, arról bizonyságot tesz az a tisztelet és hódolat, melylyel Gergely érseki ügyviselő dolgában jártak el a szentszéknél. Gergely ugyanis, az Anjouk javára dolgozván, az 1298-iki rákosi országgyűlésen

követei által panaszt emelt Endre ellen, hogy az esztergomi egyházat háborgatja. Egyben, mint pápai meghatalmazott, Veszprémbe gyűlésre hívta meg a püspököket. Ezek azt felelték, hogy mivel nem látták a pápai megbízó iratot, kérik az ügyviselőt, jöjjön el közéjük, örömmel várják, mert vigasztalást remélnek a nehéz időben a szentatya követétől. Gergely nem ment, a pápai iratokat sem

KAPISZTRÁN JÁNOS MISÉJE.
Székely Bertalan falfestménye a pécsi székesegyházban.

küldte meg, hanem fenyegetőzött, hogy ha nem fogadnak szót a főpapok, átokkal sújtja őket. Ekkor a király és az országgyűlés a pápához fordult, Gergely esetleges itélete ellen már eleve fölebbezett s egyszersmind az országot az «apostoli szék különös oltalma» alá helyezte.

Gergely nem mert föllépni a főpapok testülete és az egész országgyűlés ellen, de tovább szőtte ármányát és a horvátországi összeesküvőkkel egyetértve, 1300. elején behívta Károly Róbertet, aki Spalatónál szállt partra. Endre király, miután a százados jubileum alkalmából Rómába zarándokolt Antal csanádi és Benedek veszprémi püspökök kedvező fogadtatásra találtak a pápánál,

Bonzano Pétert küldte követségbe VIII. Bonifáchoz, megizenvén vele azt is, hogy ha az országba beütött Károly Róbertet elfogja, Rómába küldi. Ezt helyesléssel fogadta a pápa, aki a bíborosok által tudtára adatta Endre követének, hogy az ő tanácsa s akarata ellenére ment Károly Róbert Magyarországba s őt nem fogja támogatni. Máskülönben azonban most is semleges maradt s nem teljesítette Endrének azt a kérését, hogy Gergelyt megfoszsza az érsekség adminisztrálásától s helyette Antal csanádi püspököt nevezze ki.

Rövid idő mulva, 1301. január 15-én Endre meghalt s vele magva szakadt az Árpád-ház fiágának.

Alig kapta meg ezt a hírt Károly Róbert, aki ekkor Zágrábban tartózkodott, Esztergomba sietett, ahol Gergely egy újonnan készült koronával megkoronázta. Ugyanakkor Geszti Benedeket Rómába küldték, hogy a pápát nyílt föllépésre birja. VIII. Bonifác erre Boccasini Miklós ostiai püspököt követül Magyarországba küldte, hogy mint a «béke angyala» tárgyaljon. Megbízó levele nem érinti a trón betöltésének ügyét. A pápa most is fentartotta semleges magatartását. Mielőtt azonban az ország rendei értesültek volna a pápai követ küldéséről, már meghívták királynak Vencelt, a cseh király fiát. Gergelyen kívül az összes főpapok velük tartottak. A nemzet világosan ki akarta mutatni azt, hogy nem enged senkit sem Magyarország trónjára erőszakolni; Gergelyt pedig, mert tényleg nem volt az, nem ismeri el törvényes esztergomi érseknek, s nem ismeri el jogosnak koronázását, annál kevésbbé, mert nem szent István koronáját tette Károly Róbert fejére.

Hogy a pápa Magyarország javára óhajtotta az Anjou-ház trónrajutását, azt a következmények megmutatták; mert az Anjou-ház volt az, mely nem csak hogy helyreállította a szerteszét szakadt, feloszlóban levő, elszegényedett ország békéjét és jólétét, hanem olyan tekintélyre is emelte, aminővel két század óta nem dicsekedhetett.

Egyelőre még ujabb zavarokat kellett megszenvednie az országnak, amíg eljuthatott a megtisztuláshoz és belátta, hogy a pápai szék nem politikai függetlenségét kivánja áldozatul.

HARMADIK FEJEZET.

Magyarország az egyházszakadás alatt.

Az Anjouk és Zsigmond országlása a bázeli zsinatig. 1301—1418.

1. Az ellenkirályok küzdelme Károly Róbert trónraléptéig.

Károly Róbert már 1295 óta viselte a magyar király címét, meg is volt koronázva, mint tudjuk, noha nem szent István koronájával, és amint a pápai követ Magyarországba érkezett, számos főúr hajlandónak mutatkozott őt elismerni. Akképen gondolkoztak, hogy mivel az Árpád-ház kihalt és uj uralkodócsalád lép a trónra, leghelyesebb Rómától fogadni el uralkodót, mivel az első király is Rómától kért koronát. Ez teljesen megfelelt az apostoli szék felfogásának, a Károly Róbert pártján levők pedig nemzeti szempontból is meg tudták okolni pártállásukat, mert hiszen Károly Róbert vérségi rokonságban állt az Árpádokkal. De rokon volt Vencel is, mert öreganyja, Kunigunda királyné IV. Bélának volt unokája. A megválasztott Vencelt atyja, Vencel cseh király tekintélyes haderővel kisérte az országba s pártján állott nemcsak a hatalmas Csák Máté nádor és Németujvári Iván, hanem János kalocsai érsek is, akinek sikerült megnyernie az egri, váradi, erdélyi, váci, csanádi, veszprémi püspököket, s aki, mint említettük, sietett az ifjú Vencelt szent István koronájával megkoronázni.

A pápa Vencel cseh királyhoz szemrehányó levelet küldött, hogy miért engedhette meg

fiának, hogy a magyarországi fejetlenséget növelje s illetéktelen főpappal megkoronáztassa magát, mivel a koronázást jogosan csak az esztergomi érsek végezhette volna. Mindamellett hangsúlyozta, hogy legátusa által békésen, mind a két fél megnyugvására akarja megoldatni a bonyodalmas kérdést, Boccasini Miklós bíboros így is járt el. Tartózkodott mindenféle erőszakosabb eszköztől. A kapott utasítás értelmében békésen szerette volna rábirni Vencelt, hogy visszavonuljon. Annál inkább remélte ezt, mert értesülése szerint Vencel már megbánta, hogy fiát Magyarországba eresztette. Minthogy látta, mennyire idegenednek a főpapok Gergelytől, javasolta a pápának, hogy mind őt, mind János kalocsai érseket távolítsa el és uj, a papság előtt népszerűségüket el nem vesztett egyéneket állítson az érsekségek élére. Két zsinatot is tartott, egyet 1301. október 25-én Budán, a másikat pedig 1302. február 20-án Pozsonyban, ahonnan javaslatot tett a két érseki szék betöltésére nézve. Javaslata értelmében, mely a főpapi tanácskozás véleményén alapult, a pápa kinevezte az időközben meghalt János helyébe III. Endre utolsó alkancellárját, István erdélyi püspököt, ellenben Gergelyt tovább is meghagyta adminisztrátornak, de meg nem erősítette az érsekségben.

A pápai követ béketárgyalásai nem sikerültek. 1303-ban vissza is hívta a pápa. Ellenben mind a két trónkövetelőt maga elé idézte a magyar főpapokkal együtt, akik közűl az 1303. év tavaszán megjelent a pápai szék előtt a kalocsai érsek, a veszprémi, győri, zágrábi püspök, megjelentek továbbá az esztergomi, váci, vasvári káptalanok prépostjai és az erdélyi főesperes. Mária nápolyi királyné, Károly Róbert, nemkülönben Vencel cseh király és a magyar király szintén elküldték képviselőiket, amivel ki akarták fejezni a pápai szék iránti tiszteletüket. Minthogy azonban Vencel a május végéig folyt tárgyalások folyamán sehogy sem akart engedni, sem annak nem tett eleget, hogy Magyarország trónjára való igényét bizonyítsa, május 31-én a pápa a bíboros konzisztóriumban kihirdette az itéletet, melyben egyedül Anjou Károlyt ismerte el Magyarország jogos királyának, ellenben kiközösítés terhe alatt megparancsolta, hogy Csehország királyát és fiát senki Magyarország királyának cimezni ne merészelje s akik nekik hűségeskűt tettek, azokat esküjöktől feloldja.

Mindamellett a pápa nem zárta ki, hogy az itélet ellen a cseh király és fia négy hónapon belül fölebbezhessenek.

Az itéletet a kalocsai érsek és a zágrábi püspök hirdették ki vagy személyesen, vagy megbizottaik által az egyes káptalani székhelyeken. Ezenkívül a pápa egy bíborost is küldött Magyarországba, akinek hívására összegyűltek az összes főpapok és számos nemes. E gyülekezetből levelek útján az egész országnak tudtára adták a pápai itéletet. Gergely választott érsek az eredményről személyesen akarta tudósitani a pápát, aki nyaranta szülővárosában, Anagniban tartózkodott. De épen abban az időben érkezett, midőn a pápát üldöző Szép Fülöp francia király zsoldosai Nogaret és Colonna Sciarra vezetése alatt betörtek Anagniba s a pápát foglyul ejtették. Az anagniak harmadnapra kiverték ugyan a francia zsoldosokat s megszabadították a pápát; de Gergely e harcokban életét vesztette. A nyolcvan éves VIII. Bonifác visszatért Rómába, de a megrázkódtatások következtében lázt kapott s pár hét mulva végelgyöngülésben meghalt.

Sajátságosan találkoznak az események, hogy ugyanabban az időben, mikor a magyar trón körül a legnagyobb fejetlenség uralkodik, mert a magyarok egyszerre elfordulnak Venceltől, akit atyja fegyverrel sem birt trónján fentartani, s végre a bajor Ottó javára lemond, aki meg egyáltalában nem birja magát megkedveltetni a nemzettel: a pápai szék is meginog, a francia király hatalma alá kerül, s a pápák Rómából mintegy számkivetve, Avignonban tartják udvarukat, ahonnan azután az a nagy egyházszakadás származik, melyet épen egy magyar királynak tekintélye és hatalmas föllépése szüntet meg. Így forgott körben a kegyelem kútfejének üdvöt adó folyama: a pápai szék egy nagy dinasztiával ajándékozza meg Magyarországot, viszont ugyanennek a dinasztiának jogutódja visszaállítja az egyház egységét és a pápai szék tekintélyét.

VIII. Bonifác után, a Magyarországon követségéből ismert Boccasini Miklós ostiai bíboros püspököt, a Domonkos-rendiek egykori generálisát választották meg, aki XI. Benedek nevet vett

föl. Ez élve abbeli jogával, hogy a pápai udvarnál elhunyt főpapok utódait a pápa nevezi ki, Mihály zágrábi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, aki mint láttuk, már előbb állást foglalt Károly Róbert mellett. De Mihály már 1304. őszén meghalt. XI. Benedek is meghalt rövid idő mulva; nem kormányozta egy évig sem az egyházat. Állítólag megmérgezték. Tizenegy hónapig tartott ezután a conclave Perugiában. A francia hatalom mindenképen érvényesíteni igyekezett magát. Végül is Got Bertrand bordeauxi érseket választották meg 1305. június 5-én, aki V. Kelemen nevet vett föl. A megválasztott nem ment Rómába, hanem Lyonban koronáztatta meg magát 1305. november 14-én. Jelen volt koronázásán Szép Fülöp francia király is, VIII. Bonifác halálos ellensége. Ezzel megkezdődött a hetvenéves számkivetettség, a pápák úgynevezett babiloni fogsága.

V. Kelemen 1307. augusztus 10-én megerősítette VIII. Bonifácnak az Anjouk javára kimondott

A NÁNDORFEJÉRVÁRI GYŐZELEM.
Székely Bertalan falfestménye a pécsi székesegyházban.

itéletét s Ottó és hívei ellen bullát adott ki. Ekkor már Tamás, előbbi fehérvári prépost, volt az esztergomi érsek, akit V. Kelemen alig egy évvel előbb erősített meg.

V. Kelemen nem maradt meg az irásbeli itélet mellett, hanem elhatározta, hogy külön követet küld Magyarországba, aki Károly Róbert ügyét diadalra vigye. Választása Montefiori Gentile biborosra esett, akit széleskörű meghatalmazással látott el és nagyszámú kisérettel bocsátott útnak az 1308. év tavaszán. Gentile biboros Spalatón és Zágrábon át csak szeptemberben érkezett Budára. Kedvező helyzetet talált, mert Ottó már elhagyta az országot s nem tett többé kisérleteket a trón visszaszerzésére.

Gentile az összes egyházi és világi rendeket gyűlésre, amint ő nevezte, zsinatra hívta egybe, de ezenkívül fölkereste a legbefolyásosabb vezéremberеket és többeket megnyert, akik azelőtt Károly Róbert leghevesebb ellenesei voltak. Megnyerte a hatalmas Csák Mátét is, bár ez később ismét pártot ütött a törvényes király ellen.

A gyűlésre, melyet ez év november 27-én kezdtek meg a pesti Domonkos-kolostorban

tömegesen gyülekeztek Magyarországból a rendek. Megjelent a két érsek, a váci, nyitrai, egri, zágrábi, győri püspökök, sőt Benedek veszprémi püspök is, aki Ottót megkoronázta s e miatt a pápa egyházi büntetés alá vetette, de a pápai követ a neki adott hatalmánál fogva ettől most feloldotta.

A gyűlésen Károly Róbert kiséretében jelent meg a pápai követ. Megnyitó beszédével azonban majdnem bajt csinált. Mert midőn megemlékezett szent Istvánról, aki a pápától kapta a koronát és a többi nagy királyról, azt fejtegette, hogy a pápának van joga királyt adni az országnak.

Erre nagy zugolódás támadt. Hevesen tiltakoztak a nemesek. Szószólójuk a következőket mondá: «Nem akarjuk és nem engedhetjük, hogy a római egyház vagy nevében a legátus úr az országnak királyt adjon; hanem azt helyeseljük, hogy akit mi az ország régi szokása szerint királyunkká meghivunk és elfogadunk, a római egyház nevében a legátus úr Magyarország igazi királyává erősítse meg. Jövőben is, örök időn át, az igazi pápák és a római egyház erősítsék és koronázzák meg Magyarország királyait, akik az igazi királyi nemzetségből származnak és mi őket egyértelműleg megválasztjuk».

Gentile bíboros megmagyarázta, hogy beszédét félreértették. Tudomásul vette a tiltakozást és úgy terjesztette elő a végzést, hogy azt általános helyesléssel fogadták. Ez a végzés pedig így szólt:

«A főpapok, bárók és nemesek folyamodására és kérésére, nyílt hozzájárulásukkal Károly urat, aki dicső emlékű István magyar király leányának, Mária asszonynak, Szicilia és Magyarország dicső királynéjának fia levén, a magyar királyok igazi nemzetségéből származik s kinek törvényes örökösödési jogát és az ország birtokára való igényét a római egyház elismerte és megállapította, Magyarország igazi királyának a római egyház nevében elfogadjuk és ünnepélyesen megerősítjük.»

Az urak és a nemesek ezután egyenkint megesküdtek, a feszületre tevén kezüket, hogy Károlyt igaz királynak elismerik, elfogadják s neki engedelmeskedni és szolgálni fognak. Az eskü után az uj királyt ujjongva körülhordozták. A gyülést, mely tizennyolc éves viszályt fejezett be, Tedeummal fejezték be. Magyarországnak nem volt oka megbánni, hogy a pápai szék az Anjoukat segítette trónjára; mert alattuk nyílt meg Magyarországnak majdnem két századra terjedő dicsőséges korszaka.

Gentilere a választás után még nagy feladatok vártak. A rendekkel sikerült elfogadtatnia azokat a végzéseket, melyek a királyi hatalom, az ország békéjének és az egyházi fegyelem megszilárdítására szükségesnek mutatkoztak; ezzel kezébe adta a királynak azt az eszközt, melylyel a harminc év alatt elharapózott visszaéléseket gyökerestől kiirthatta.

2. Károly Róbert uralkodása.

1308—1342.

Károly Róbertet 1309-ben a Gentile által megszentelt uj koronával Tamás esztergomi érsek harmadszor is megkoronázta; de azért a nemzet nem nyugodott bele, hogy ne szent István koronája ékesítse a király fejét. A korona még mindig Apor erdélyi vajdánál volt, aki Ottótól vette el, mikor őt a vendégjog megsértésével fogságra vetette. Gentile bíborosnak hosszú alkudozás után sikerült visszaszereznie a szent koronát, s végre 1310. aug. 27-én negyedszer koronázták meg Károlyt, akinek királyi méltósága ellen most már semmi kifogás sem eshetett.

Mindamellett a békét még sokáig nem birta helyreállítani az uj király az országban, mely a legnagyobb mértékben el volt szegényedve, hadi ereje pedig felbomlott. Legtovább kellett hadakoznia Csák Máté ellen, akit, jóllehet érzékeny vereségekkel alázta meg, haláláig nem birt végképen megtörni. Csák Máté, e dölyfös oligarcha, aki megszegte Gentile bíborosnak adott szavát, annyira ment vakmerőségében, hogy 1311-ben egész Budáig garázdálkodott és rabolt serege élén, miután

már előbb az egyházakat sem kimélte; a nyitrai, esztergomi, veszprémi, váci és egri egyházmegyékben elpusztította a kolostorokat, fölégette a templomokat, s elemésztette az odamenekült embereket. Gentile sokáig kisérletezett, hogy visszatérítse a jobb útra, de midőn minden igyekezete kudarcot vallott s a magát legyőzhetetlennek hitt oligarcha még féktelenebb lőn, 1311. július 6-án kiközösítette őt. Elrendelte, «hogy az egyházi büntetések köveivel megkövezve, a kiközösítés tőrétől átdöfve, halott gyanánt a hívek közösségéből kidobassék s így Isten segítségével a bűnök, zavarok, botrányok gyökerei az országból kiirttassanak». Tisztviselőit és jobbágyait kiközösítés terhe alatt kötelezi, hogy elhagyják őt. Kijelenti, hogy ha Máté és pártfelei haláluk előtt nem oldatnak föl a kiközösítés alól, akkor meg lesznek fosztva az egyházi temetéstől, «tetemük vadállatok hullájaképen fog elrothadni». De még mindig nyitva hagyta a bocsánat útját. Kijelenti, hogy kegyesen fel fogja oldozni, sőt kedvezésekkel és kegyelmekkel elhalmozni, ha meghódolva, elégtételt ád és gonosztetteit helyrehozza.

Csák Máté megátalkodottan dacolt. Gentile már nem érte meg Magyarországon Máté megaláztatását. A pápa, hogy a viennei zsinaton részt vehessen, visszahívta. 1310. szeptember 10-én hagyta el hazánkat azzal a kellemes tudattal, hogy Károly Róbert uralmát és Magyarország új életét sikerült biztos alapra állítani.

A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

Károlyban megvolt az erő, kitartás, buzgalom az ország ujjáalakítására, ami sikerült is neki. Tagadhatatlan, hogy önkényes rendelkezéseket is tett, melyekkel nemcsak a világi nemesség, hanem az egyház jogát is nem egyszer sértette. De abból, hogy a pápa is szelidebb hangot használ intelmeiben, látjuk azt, hogy az egyház feje is méltányolta az okokat, melyek Károly Róbertet az önkényes cselekményekre kényszerítették melyeket a későbbi kor itélő mérlegére vetve, nekünk is el kell fogadnunk. Ez önkényes uralkodói cselekvés nélkül nem emelhette volna ki a sárból Magyarország zászlaját, melyet azután dicsőségesen lobogtatott egész Európa előtt.

Amikor világos volt a jogtalanság és figyelmeztették rá, nem késett a jogtalanságot jóvá tenni. Ilyen jogsértést orvosolt, mikor a pápa felhívta, hogy a győri püspöktől elvett várat adja vissza. Visszaadta, valamint a püspöktől lefoglalt tizedeket és javakat is. Nem orvosolt, sőt tetézett egy régebben elharapózott bajt, mely a középkori családi politikának sajnálatos fattyuhajtása volt egész Európában. Ez a főpapi javadalmaknak adományozása olyan kegyeltek számára, akik arra sem koruknál, sem tudományosságuknál vagy papi erényeiknél fogva nem voltak érdemesek és kitüntetésüket csupán a családi összeköttetésnek köszönhették. Hogy a hitélet milyen csorbulást volt kénytelen e miatt szenvedni, azt láttuk II. Endre korában. A visszariasztó példák nem térítették a helyes útra a királyt, akiben ily alkalmakkor nagyon is felülkerekedett a királyi hatalom türelmetlensége.

Midőn Tamás esztergomi érsek 1321-ben elhunyt, Károly nejének egyik fiatal rokonát, Boleszló herceget, Beutheni Kázmér fiát akarta érsekké tenni, jóllehet még csak szerpap volt.

Az esztergomi káptalan, melynek Boleszlót meg kellett volna választania, ellenállt. Többeket megnyert ugyan a király, de a káptalan nagyobb része vonakodott hozzájárulni ahhoz, hogy egy ilyen tapasztalatlan ifjú emeltessék az első főpapi székbe. A király sem engedett, míg végre a káptalant annyira szorította, hogy a kanonokok néhányukra ráruházták a szavazati jogot, mire ezek meghajoltak a király előtt. Boleszló, mivel nem jelent meg személyesen a pápa előtt, elvesztette ugyan a választással nyert jogát, de a király diplomaciai úton közbevetette magát s végül a pápa kinevezte őt érsekké, mire Boleszló is elment Avignonba s ott szenteltette magát püspökké.

Amikor Károly király ily módon igyekezett megszorítani a káptalanok püspökválasztási jogát, épen nem tett kifogást az ellen, hogy a pápa is a legtöbb esetben mellőzze és maga nevezzen ki főpapot, sőt egyízben maga folyamodott XXII. János pápához, hogy tartsa fenn magának a győri püspökség betöltésének jogát. Ennek pedig az volt igazi oka, hogy inkább remélhette jelöltjének a pápa által való elfogadását, mint azt, hogy a káptalannál kierőszakolhassa jelöltjének megválasztását. Megtörtént pedig az említett esztergomi választás után Nyitrán is, hogy keresztül erőszakolta Boleszló érsek öcscsének, Miesko lengyel hercegnek püspökké választását.

Azzal, hogy szivesen látta, ha a pápa fentartotta magának a püspöknevezés jogát, de a diplomaciai tárgyalás útján rendszerint a király által ajánlott jelöltet nevezte ki: a káptalanok kezéből lassankint kicsúszott a püspökválasztási jog, melyet később egészen a király vont magához.

Kevéssel a nyitrai eset után megint összeütközésbe került a káptalan a királylyal. 1329-ben meghalt Boleszló érsek, és az esztergomi káptalan Dörögdi Miklós pozsonyi prépostot választotta meg. A király, aki Telegdi Csanád egri püspököt ajánlotta, előbb váradi prépostot és kancellárját, nem ismerte el a választást. Dörögdi Miklós maga ment nagy ügygyel-bajjal Avignonba, hogy a pápától kieszközölje megerősítését; de a pápa függőben hagyta az érsekség betöltését és adminisztrátorokká a pécsi és veszprémi püspököket nevezte ki. Dörögdi Miklós még egyszer elment Avignonba; de a királylyal még sem akart dacolni s úgy látszik, a pápa tanácsára önként lemondott a megválasztásról. Ekképen az esztergomi érsekség tényleg megüresedvén, a pápa a király jelöltjét, Telegdi Csanád egri püspököt érsekké nevezte ki, viszont azonban kárpótlásul Dörögdit egri püspökké tette.

Károly Róbert önkényes eljárásával még többször okozott vagyoni és jogi sérelmeket a főpapoknak s nem egyszer kényszerítette felszólalásra a pápát. XXII. János halála után az 1334 decemberben megválasztott XII. Benedek (Fournier Jakab) került mindjárt pápasága elején abba a helyzetbe, hogy szemrehányó intelmekkel követelje a jogsértések jóvátételét. Növelte e sajnálatos állapotot az, hogy a király tetteiből bátorságot merítve, egyes világi urak is foglaltak egyházi birtokokat, akiknek erőszakosságai ellen perekkel kellett föllépniök a főpapoknak.

A püspökök nagyobb része, bár elkeseredéstől vezettetve, túlzottan, de mégsem alap nélkül, 1338-ban vádiratot küldtek a pápához a király eljárása ellen. Panaszukban a következő főbb vádakat emelik ellene és emberei ellen:

Ha valamelyik birtokos főpap meghal, nemcsak egyházi, hanem világi javait is világi hatalommal lefoglalják a király rendelete szerint. Az egyházak üresedésének egész ideje alatt váraikat és javaikat elfoglalva tartják, jobbágyaikat kifosztják, a jövedelmeket eltékozolják, még a templomokat is feltörik és kincseiket elhordják. Az ujonan magasabb állásra kinevezett pap, akár szerzetes, akár világi pap, egyházának jelentőségéhez képest a királynak vagy udvarnokának, aki bevezeti, száz vagy több márkát tartozik fizetni. (Tehát szinte szimóniára kényszerítik.) A főpapi székeket a király már hosszú idővel a javadalmasnak elhunyta előtt eladja várományosoknak. Így történt, hogy huszonhárom év óta a világi és szerzetes főpapok a választás mellőzésével mozdíttattak elő, hacsak a választók meg nem hajoltak a király akarata előtt. A kegyúri jogot az egyházak fölött a király tetszése szerint ajándékozza el az egyházak súlyos kárára. Főpapok és más egyházi férfiak, rangkülönbség nélkül, a papi kiváltságok mellőzésével világi törvényszék elé idéztetnek. A világiak harminc évi elévülésre támaszkodnak az egyházak ellenében, míg az egyháziak száz esztendőt meghaladó birtoklásra is hiába hivatkoznak, ha nem tudnak a királynak tetsző okiratokat

felmutatni. E mellett az egyházak és egyházi férfiak, akár felperesek, akár alperesek, ha tanukkal bizonyíthatnak is, bajvívásra itéltetnek, miért is azok, akik az egyházi büntetéseket magukra vonni nem akarják, gyakran igazságos ügyüket veszni engedik. A király trónraléptétől kezdve egyetlen egyszer sem ült nyilvánosan törvényt, a főpapokat, főurakat és nemeseket pedig a szokott gyűlések tartásától eltiltotta. A nemeseket ok nélkül méltóságaiktól, sőt úgyszólván összes szabadságaiktól, melyekkel őket szent István, szent László és más királyok megajándékozták, megfosztja.

HUNYADI JÁNOS SIREMLÉKE.
A gyulafejérvári székesegyházban.

A pápa megküldte a vádiratot a királynak, kit atyai hangon figyelmeztetett és kért elődei példájának követésére, a zsarnokok eljárásának kerülésére. Kérte, hogy orvosolja az egyházon eddig ejtett sérelmeket és jövőre kimélje meg azoktól az egyházat.

Hogy Károly Róbert gyakran önkényesen járt el, azt láttuk. Részben alaposaknak kellett lenniök a vádaknak. De hogy túlzottak is, azt nemcsak a pápa levelének enyhe hangja igazolja, nemkülönben az a körülmény, hogy maga megküldötte neki a vádlevelet; hanem az is, hogy nem irták alá a püspökök mindnyájan. E mellett sok körülmény szól Károly király mentségére. Teljes anarchiát talált az országban, még az egyházi kormányzat körében is. Ez a fejetlenség, mely már IV. László alatt elviselhetetlennek tünt föl és mely ellen már akkor eredménytelenül harcolt a zsinat, László után még növekedett. A fejetlenség megszüntetésére és a rendezett állapot megteremtésére tehát vaskéz kellett, mely amikor lesújtott, jogokat és kiváltságokat is tört össze; de rendet teremtett. Ezt az érdemet, melyet Magyarország emelkedése fejez ki leghívebben, nem szabad elvitatni Károly Róberttől. Családi életében a vallásosság és jámborság volt az uralkodó. Harmadik neje, Erzsébet királyné, Lajos és Endre anyja

tette le alapját középkori csúcsíves műemlékeink legszebbjének, a kassai dómnak. Nagy Lajos királynak élete bizonyítja, hogy igaz vallásos nevelésben részesült és istenfélő környezetben élt királyi atyja házában. Az összeesküvő Zách Felicián és családja ellen 1330-ban végrehajtott kegyetlen ítéletnek politikai oka volt; Zách Klára szerelmi tragédiája mese, melyet később költöttek, s melyből helytelenül következtettek a királyi udvar romlottságára. Az egykorú krónikások semmit sem tudtak e tragédiáról; Zách családját politikai összeesküvés miatt irtották ki. Különösen Erzsébet királyné szerepét szinezték ki igazságtalan könnyelműséggel. Századokon át szennyezték nemes jellemét, amíg Pór Antal tudományos kutatásai meg nem cáfolták a ráfogásokat.

Károly Róbert királynak az egyház iránti érdeméül kell betudni azt az igyekezetét, hogy a szerb schizmatikusok, valamint a boszniai patarénok megtérítésén szakadatlanul fáradozott, főképen a boszniai szent Ferenc-rendieket támogatta térítő munkásságukban. Ez ügyben XII. Benedek pápa kérelmet intézett hozzá, melyet a legszivesebben teljesített. Ugyancsak az ő uralkodása alatt kelt újra életre 1334-ben a milkói püspökség, mely a tatárjáráskor pusztult el.

Uralkodói kiválóságának legkétségtelenebb méltatása volt az, hogy midőn 1342 julius 16-án meghalt, az ország mindennemű lakossága gyászt öltött. Székes-Fejérvárott temették el, és temetésén nagy számmal jelent meg a papság, annak bizonyságául, hogy a panaszok nem mindig voltak igazságosak, részben egyéni sérelmeken alapultak; általában pedig a király hű és buzgó fia volt a kath. egyháznak.

3. Az egyház külső képe a XIV. század elején.

A viennei egyetemes zsinat, a korábbi zsinatok határozatai értelmében, 1311-ben a Szentföld visszafoglalásának költségeire tizedadót állapított meg. Magyarországon nem hajtották be ezt az adót. XXII. János pápa 1331-ben elrendelte a tizedadó behajtását s e végből Berengár fia Jakab francia bencést és Bonofatói Rajmund, szintén francia lelkészt, pápai adószedőknek Magyarországba küldötte. Károly király nem akarta megengedni az adó behajtását és csak akkor egyezett bele, midőn a pápa a tizedadó harmadrészét azzal a megkötéssel, hogy az eretnekek ellen inditandó háború költségeire fordíthatja, átengedte.

A tizedadó behajtása 1337-ig tartott.

A tizedjegyzékekből meglehetős pontossággal rajzolhatjuk meg a magyarországi egyház külső szervezetét, beosztását és plébániáit.

Az egyház külső állapotának föltüntetését a tizedjegyzékek alapján megszerkesztette Ortvay Tivadar «Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején» című, térképekkel fölszerelt nagy munkájában.

Magyarország területén a kivett prépostságok területei mellett következő tizenkét érseki és püspöki egyházmegye volt: az esztergomi érseki tartományban: Esztergom, Nyitra, Vác, Eger, Pécs, Veszprém, Győr. A kalocsai érseki tartományban: Kalocsa, Csanád, Várad, Erdély, Zágráb.

A tizedjegyzékből — sajnos — hiányzik a győri egyházmegye, vagy legalább eddig nem került elő.

A tizenkét egyházmegyében kilencvenkilenc főesperesség volt; ebből hat a győri egyházmegyére esik. A tizedjegyzékek tehát 93 főesperesség plébániáit sorolják föl. Ezekhez járulnak az egervölgyi, szepesi, szebeni prépostsági és pécsváradi apátsági kerületek.

A mai egyházkormányzati szervezetet tartva szem előtt, a plébániák számába egyelőre nem foglaljuk bele azokat, melyek, a zalai rész leszámításával (a XIV. században bexini főesperesség), a zágrábi püspökség területén, meg a pécsi püspökségnek azon a területén vannak, mely ma a szerémi (gyakovári) püspökséghez tartozik. Az összes plébániák száma a tizedjegyzékben fölsorolt, szűkebb értelemben vett magyarországi területen 3505 volt. Ehhez legalább is még 300 plébániát

kell számítanunk a győri egyházmegyére; mert számba véve azt, hogy ma 213 plébánia van a győri egyházmegye jelenlegi területén, melyből a szombathelyi püspökség alapításakor az egész Vas vármegyét, tehát a rábaközi és répcemelléki főesperességeket kiszakították, a pápai főesperesség pedig most a veszprémi egyházmegyéhez tartozik, számba véve továbbá azt, hogy a veszprémi püspökség akkori területén sűrűbben voltak a plébániák, mint mai nap, bátran föltehetjük, hogy legalább is 300 plébánia lehetett, ha több nem, a győri egyházmegyében. Ezzel együtt tehát Magyarország katholikus plébániáinak száma körülbelül 3800 volt a XIV. században, tehát mintegy 600-zal több, mint ma. Növeli e szám jelentőségét az, hogy a jászok és kunok területeiről, a mai Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Torontál vármegyék tekintélyes részéből nem jegyeztek föl plébániát, ami azt bizonyítja, hogy a kunok megtérése az ismételt törvényes intézkedések és végrehajtások dacára nem fejeződött be, állandó egyházi hatóságaik még nem voltak. Kun László szerencsétlen országlásának következménye még mindig érezhető volt a kunok makacs vonakodásában.

A pápai tizedjegyzékben összeírt plébániák szám szerint következőképen oszlottak föl:

Az esztergomi érseki egyházm. volt	468	plébánia	A kalocsai érseki egyházmegyében	109	plébánai
A nyitrai püspöki egyházmegyében	84	«	A csanádi püspöki egyházmegyében	218	«
A váciban	26	«	A váradiban	228	«
Az egriben	821	«	Az erdélyiben	606	«
A pécsiben	616	«	A zágrábiban	236	«
A veszprémiben	487	«			

Esztergomi egyházmegye.

1. Szentgyörgyi főesperesség	12	plébánia	8. Gömöri főesperesség	71	plébánia
2. Pozsonyi «	30	«	9. Tornai «	9	«
3. Komáromi «	17	«	10. Liptói «	13	«
4. Nyitrai «	79	«	11. Zólyomi «	20	«
5. Barsi «	46	«	Szepesi prépostság	9	«
6. Honti «	70	«	Szebeni « (Erdélyben)	31	«
7. Nógrádi «	61	«			

A nógrádi főesperesség hajdani plébániái közül ma 28 a rozsnyói, 1 a váci egyházmegyéhez van csatolva. A gömöri és tornai főesperességet a rozsnyói püspökség alapításakor egészen ehhez csatolták, a zólyomit a besztercebányai püspöki megyéhez, a liptói, valamint a szepesi prépostság plébániái a szepesi püspökség kiegészítő részei lettek, míg a szebeni beolvadt az erdélyi egyházmegyébe. Ezek területének plébániáit leszámítva, az esztergomi főegyházmegye mostani területén 286 plébániát találunk a XIV. század elején.

Ma van 478.

Nyitrai egyházmegye.

Nyitrai főesperesség	33	Trencséni főesperesség	33
Gradnai «	18		

Ezek közül 12 a jelenlegi besztercebányai, 3 az esztergomi egyházmegye területén feküdt. A püspökség mostani területén tehát 69 plébánia volt; ma kétszerte több.

Váci egyházmegye.

Váci székesegyházi főesperesség	1	Szigetfői főesperesség	7
Szolnoki «	9	Nógrádi «	1
Csongrádi «	3	Jász-kun telepek főesperessége	1
Pesti «	5		

Az összeírásnak alkalmasint igen hézagosnak kellett lennie; mert jóllehet a kun telepek,

mint említettük, még nem illeszkedtek be a katholikus egyházba, nem tehető föl, hogy a régi és tekintélyes kiterjedésű egyházmegyében csak 26 plébánia létezett volna.

Egri egyházmegye.

Abaujvári főesperesség	130 plébánia	Ungi főesperesség	26 plébánia
Borsodi «	119 «	Zempléni «	154 «
Hevesi «	37 «	Egervölgyi «	9 «
Kemeji «	10 «	Borsvai vagy beregi főesperesség	59 «
Pankotai (zarándi) főesperesség	53 «	Máramarosi főesperesség	20 «
Patai főesperesség	53 «	Sárosi «	122 «
Szabolcsi «	51 «		

Ez volt a legnagyobb egyházmegye. E főesperességek közül az abaujvári, zempléni és sárosi a kassai püspökség, az ungi, beregi, máramarosi a szatmári püspökség területébe olvadt; a zarándiból 26 a csanádi, 5 a váradi püspökséghez került. Ezek levonásával az egri egyházmegye mai területén 279 plébániát találunk, ezenkívül 13 prépostságot és apátságot; tehát igen népesnek kellett lennie.

Pécsi egyházmegye.

Székesegyházi főesperesség	106 plébánia	Eszéki főesperesség	51 plébánia
Baranyai «	116 «	Pozsegai «	60 «
Pécsváradi «	14 «	Valkói «	66 «
Tolnai «	91 «	Maróti «	41 «
Regölyi «	71 «		

A regölyi főesperességből 12 plébánia a mostani veszprémi egyházmegyei területen állott; a szlavóniai főesperességek az eszékinek kisebb részén kívül a szerémi püspökség alkotó részei lettek. Így is a mainál jóval népesebb volt az egyházmegye, 435 plébánia létezett területén.

Veszprémi egyházmegye.

Budai főesperesség	35 plébánia	Zalai főesperesség	137 plébánia
Fejérvári «	21 »	Segösdi «	73 «
Veszprémi «	45 «	Somogyi «	176 «

A budai és fejérvári főesperességek a székesfejérvári püspökség alkotó részei lettek Mária Terézia alatt, a zalai főesperességnek 17 plébániáját pedig átcsatolták az ugyanakkor alapított szombathelyi püspökséghez. Az egyházmegye mai területén így is 414 plébánia állt, ami majdnem kétszerese a jelenleg fönnálló plébániák számának.

Kalocsai egyházmegye.

A plébániák összeírása itt is hézagos.

Székesegyházi főesperesség	1 plébánia	Bácsi főesperesség	72 plébánia
Bodrogi «	2 «	Szerémi «	32 «
Szegedi «	2 «		

Mindössze kevesebb plébánia volt volna, mint az érseki egyházmegye mai területén, ami alig tételezhető föl; inkább az adatok hiányosságának tulajdoníthatjuk az ismert plébániák csekély számát.

Csanádi egyházmegye.

Aradi főesperesség	46 plébánia	Temesi főesperesség	86 plébánia
Csanádi «	28 «	Krassói «	9 «
Marosontúli «	15 «	Sebesi «	9 «
Torontáli «	25 «		

A plébániák száma (218) körülbelül megfelel a mai plébániák számának (233). A szerbek és oláhok beszivárgása már ekkor is érezhető volt azokon az egyházilag puszta területeken, melyek plébánia nélkül állottak.

Váradi egyházmegye.

Bihari főesperesség --- --- --- ---	105 plébánia	Köleséri főesperesség --- --- ---	40 plébánia
Homorogi « --- --- ---	49 «	Békési « --- --- ---	6 «
Kalotai « --- --- --- ---	18 «	Szeghalmi « --- --- --- ---	10 «

A palotai főesperesség akkori plébániái közül 5 az erdélyi, 15 a csanádi, 1 az egri egyházmegyéhez csatoltattak. Ezek levonásával az egyházmegye mai területén 207 plébánia volt, ami a jelenlegi állapothoz viszonyítva, óriási különbség. A protestánsok, valamint a románság terjeszkedése miatt a törökök kiűzése után nem lehetett többé helyreállítani az egyházmegye egykori külső fényét.

Mindeddig csak 72 plébánia alakulhatott területén. Ennél maga a bihari főesperesség is népesebb volt.

Erdélyi egyházmegye.

Fehérvári főesperesség és alesp.-ségei	148 plébánia	Ozdi főesperesség --- --- --- ---	45 plébánia
Dobokai főesperesség --- --- ---	60 «	Telegdi « --- --- --- ---	105 «
Kézdi « --- --- ---	17 «	Tordai « --- --- --- ---	40 «
Kolozsi « --- --- ---	41 «	Ugocsai « --- --- --- ---	21 «
Krasznai « --- --- ---	1 «	Szatmári « --- --- --- ---	36 «
Küküllői « --- --- ---	45 «	Szolnoki « --- --- --- ---	24 «

Ezenkívül — mint föntebb említettük — a szebeni prépostság 31 plébániájával közvetetlenül az esztergomi érsekség alá tartozott. A szatmári és ugocsai főesperességek a szatmári püspökséghez kerültek. Ezek figyelembevételével az egyházmegye mai területén nem kevesebb, mint 580 plébánia volt, holott ma mindössze csak 213 van.

A zágrábi püspökség plébániái közül 33 feküdt azon a területen, melyet később kisebb részében a veszprémi, nagyobb részében a szombathelyi egyházmegyéhez csatoltak. A Muraköz plébániái a mai napig a zágrábi egyházmegyéhez tartoznak. Eredetileg egészen a Dráváig terjedt a veszprémi egyházmegye. Hogy mikor került Zala vármegye déli része föl Vas vármegyében egészen a Rábáig a zágrábi püspök joghatósága alá, azt nem lehet megállapítani. A Muraköz Ortvay véleménye szerint akkor eshetett ki a veszprémi püspök joghatósága alól, mikor a németujvári grófok a XIII. század második felében kénytelenek voltak Albert osztrák herczegnek átengedni, aki a seckaui püspök joghatósága alá rendelte. De hogy miképen került Zágrábhoz, nem tudjuk. A XIV. század elején — a pápai tizedszedők följegyzése szerint — már a zágrábi egyházmegye része volt.

4. Magyarország és az egyház viszonya Nagy Lajos és Mária uralkodása alatt.

1342—1395.

Károly Róbert halála után fia, a később nagynak nevezett I. Lajos, lovagiasságával és fejedelmi erényeinek gazdagságával csakhamar megnyerte a magyarok szivét. Uralkodói nagyságának egyik fényes tulajdonsága őszinte és mély vallásossága volt. Jellemzi ezt egyrészről az a nagy tisztelet, melyet a politikai eseményekből eredő feszültség mellett is megőrízett a szentszék iránt; másrészt pedig az a buzgóság, melylyel az egyház külső megerősítésén, áldozatot nem kimélve fáradozott.

Alig hogy megkoronázták, elzarándokolt Váradra, szent László sirjához és a szent király hamvainál, az egyházi és világi urak jelenlétében, fogadalmat tett, hogy követni fogja a nagy

szent király példáját, a jog, igazság és dicsőség útján fog járni. Látogatásának emlékére a váradi székesegyházat fejedelmi adományokkal gyarapította.

Fogadalmához valóban hű maradt, mint dicsőséges király és katholikus fejedelem egyaránt.

III. CALIXTUS PÁPA.
Sano di Pietro festménye után.

A monostorok alapítása, ami a zavaros politikai és társadalmi viszonyok között úgyszólván megszakadt s Károly Róbert uralkodása alatt is csak elvétve fordult elő, az ő országlása idejében újra föllendült. Nemcsak maga alapított új monostorokat; hanem példájára vagyonos alattvalói is tömérdek áldozattal szolgáltak az egyház és a művelődés ügyének új szerzetházak alapításával vagy megajándékozásával. Emellett pedig nyomon haladt a plébániák szaporítása és adományokkal való fölvirágoztatása is. A szerzetesek közül a pálosok, ez a magyar szerzet részesült legnagyobb figyelemben, amiben már a nemzeti érzület is különösen megnyilatkozott. Mert noha a többi szerzet is egészen magyarrá lett tagjaiban: a nemzet rokonérzése mégis ki akarta tüntetni fölkarolásával Remete szent Pál ifjú rendjét s a király ennek a nemzeti érzületnek látszott kedvezni, midőn a rend elterjesztésében hathatósan közreműködött.

Az egyházi élet terén máskülönben Lajos uralkodásának első tíz esztendejében kevés figyelemre méltó történt. Annál nevezetesebb a szentszékkel való diplomaciai összeköttetésének története az első évtizedben. Mert ezt az egész időt a szentszék közvetetlen érdekével összeszövődött dinasztikus politikájának elég szomorúan, bár Magyarországra nézve nem dicsőség nélkül folyó küzdelme tölti be. Róbert nápolyi király az 1343. év elején meghalt s élete utolsó napjaiban a Károly Róbert magyar királylyal történt megállapodás ellenére úgy intézkedett, hogy idősebb unokája Johanna, Endrének, Lajos öcscsének jegyese örökölje a trónt, ennek magtalan halála esetén pedig Mária, az ifjabb unoka, akit Lajos akart volt elvenni; de amíg Johanna és Endre nem érik el huszonötéves korukat, kormánytanács vezesse az ország kormányzását.

Johanna egybekelt Endrével, de amíg ő fölvette a királyi cimet, Endrének meg kellett elégednie a calabriai herceg cimével. Johanna, aki már előbb is megcsalta a nála két évvel ifjabb Endrét, kihez semmi igazi vonzalom nem fűzte és csak útjában állott féktelen életének, cselszövő környezetére hallgatva, az uralkodásból is egészen ki akarta rekeszteni. Lajos értesülvén az ármánykodásokról, követet küldött Avignonba VII. Kelemen pápához, hogy a pápai szék, mint Nápoly hűbérura, szorítsa rá Johannát arra, hogy a királyi címben és uralomban Endrével osztozzék s vele együtt megkoronáztassa magát.

A nápolyi kormánytanács követei mindent megmozgattak a pápai udvarban, hogy Lajos kérelmének teljesítését meggátolják. A két fél követségei hosszú harcot vívtak Avignonban. Ezalatt az uralkodói és férji méltóságában sértett Endre panaszára Lajos elküldte édes anyját, Erzsébetet Nápolyba, aki rengeteg pénzt is vitt magával, hogy fia érdekében híveket szerezhessen. Nagy kíséretében volt a nádor, Gilet Miklós és Vitus nyitrai püspök is.

Erzsébet tapasztalván, hogy milyen sok ellensége van Endrének, akit neje épen nem akart uralkodótársul elismerni, a maga nevében és Lajos király által még jobban sürgette a pápát, hogy mint Nápoly hűbérura, ruházza föl Endrét a királyi címmel. A jogtudósok kemény tusát vívtak

a fölött, hogy milyen jogalapon osztozhassék Endre a nápolyi trón birtokában s minő következményekkel járhat Johanna és Mária örökösödése szempontjából az ő királyi cime és hatalma. Végre a pápa 1344 január 19-én a bíborosok tanácsában kihirdette az itéletet, mely megerősítette Johannát örökségében, de Endrét fölruházta a királyi címmel. Egyúttal meghagyta Aimerik bíboros követnek, hogy Endrét koronázza meg és kenje föl. Midőn erről Erzsébetet és Lajos királyt is értesítette, egyúttal megnyugtatta Johannát arra nézve, hogy a királyi cím és korona nem fogja följogosítani Endrét arra, hogy az ország kormányzatában részt vegyen, miért is nem fog hódolati esküt tenni a szentszéknek.

Erzsébet ezzel nem volt megelégedve. Látta, hogy Johanna és családjának ármánya győzött, azért haza akarta vinni fiát. De Endre nem akart elválni nejétől és a királyi méltóságtól. Az anyai szem éleslátása észrevette a készülő katasztrófát; Lajos nagyravágyó dinasztikus politikája szembe akart azzal állni. Erzsébet kénytelen volt aggodalmas szívvel egyedül visszautazni Magyarországba s nemsokára ezután az álnokságtól megundorodott Sancia királyné, Johanna nagyanyja szintén elhagyta az udvart és kolostorba vonult.

Endre, akinek megkoronázását a Johannával egyetértő udvar a pápai döntés dacára is egyre halogatta, azt hitte, hogy gyöngédségével meghódítja Johanna szivét. Ez a gonoszlelkű nő tettetett szeretetével el is tudta őt ámítani, sőt a pápának is azzal dicsekedett levelében, hogy most már a szeretet és egyetértés kötelékei kapcsolják őket egybe. De nem volt igaz. A pápa értesült, miképen alázzák meg Endrét Johanna kegyencei és politikai hívei; megintette erélyesen a királynőt, ezenkívül 1345 januárban elküldte Nápolyba Amici Vilmos chartresi püspököt, hogy távolítsa el a királyi udvarból mindazokat az urakat és udvarhölgyeket, akik az ifjú házaspár között meghasonlást szítanak. 1345 nyarán, amidőn már anyának érezte magát Johanna, végre kijelentette készségét, hogy megkoronáztatja magát férjével. A pápa, állapotára való tekintettel, fölmentette attól, hogy Avignonba jöjjön a korona átvételére, hanem szeptember 20-án megbízta a már említett Amici chartresi püspököt, hogy végezze a koronázást. A megbízás késői volt. Két nappal előbb, szeptember 18-án éjjel Endrét orvmódon meggyilkolták az aversai kastélyban.

II. PIUS PÁPA.
Pinturicchio falfestménye után.

A pápai udvar szeptember 29-én értesült a gyalázatos merényletről. Nem hitte, hogy Johannának tényleges része lett volna a merényletben; de a pápa levele egyúttal a bűnösök kemény megbüntetését igérte. Lajos királyhoz, Erzsébethez és Johannához vigasztaló levelet intézett VI. Kelemen. Lajos követeket küldött Avignonba. Három levelet adatott át a pápának. Az elsőben megköszöni részvétét s kijelenti reményét, hogy a bűn nem marad megtorlatlanul. A második levélben keserűen panaszkodik, hogy amit előre látott és megjósolt, vagyis Endre megöletése, beteljesedett. Megvádolja egyben azokat, akiket Endre gyilkosainak tart. A pápa iránt; noha levelének keserű a hangja a miatt, hogy a koronázást nem sürgette elég erélylyel a szentatya (ámbár ez épen nem gátolta volna a politikai gyilkosság elkövetőit cselekvésükben), meleg fiui szeretetet és tisz-

teletet tanusít. «Szentséges és kegyelmes atya — mondja — Isten kegyelméből az égben uralkodó Krisztus földi helytartója, alázatosan, fiúi hódolattal folyamodom hozzátok, méltóztassátok szivetek és elmétek figyelmét kegyesen odairányozni, hogy a felségsértő merénylet megfelelő módon megboszultassék, testvérem gyilkosai és mindazok, kiket az ő vére beszennyez, a siciliai királyságra és tartozékaira való minden jogtól meg legyenek fosztva.

Testvérem gyilkosai a következők: testvérem özvegye, a férjgyilkos Johanna, továbbá Mária asszony, Johanna testvére, Róbert tarantói herceg és fivérei, Károly durazzói herceg és fivérei, általában mindazok, akik a siciliai királyság koronáját álnokul megszerezni igyekeztek és igyekeznek.»

Végül pedig kéri, hogy Johannától, mint méltatlantól vegye el Nápolyt és adja oda neki, ki azért kész a szentszéknek adót fizetni és minden szolgálatot megtenni, amit a korábbi királyok tettek.

Levelének ez az egy pontja meglehetős árnyat borít arra a lovagias fényre, melylyel két boszuló nápolyi hadjáratát az eddigi történetírók be szokták vonni. Az, hogy Johannát és Máriát és a durazzói hercegeket együtt vádolja a tett elkövetésével, midőn pedig Mária érdekei sok tekintetben ellentétesek voltak Johanna érdekeivel s együtt kívánja minden jogigényük megsemmisítését, nagyon kirívóvá teszi politikai célzatát, hogy Nápoly birtokát megszerezze. Még kirívóbbá teszi az, hogy később el akarta venni a gyilkossággal vádolt Máriát, csak hogy biztosíthassa Nápoly birtoklását. A dinasztikus politikának ilyen igazi középkori alakban való kidomborodása érthetővé teszi a pápai udvar vonakodását, körülményes mérlegelését, a Lajostól kívánt büntetés kimondásában való habozását; de még érthetőbbé teszi Lajosnak az a magatartása, hogy midőn birtoklása megszilárdulásának el nem leplezhető kudarcát látta Nápolyban, ahol csak addig hódoltak neki, amíg erős serege élén személyesen volt jelen az országban, megnyugodott a pápának Johannát fölmentő ítéletében. Éreznie kellett, hogy nincs mindenben igaza; éreznie kellett, hogy bármily gyalázatos tett volt is Endre herceg megöletése, abban a legnagyobb vétkes a családi politika erőszakolása volt. A meggyilkolástól valóban nem óvhatta meg a távollevő pápai udvar. A különben lovagias király családi ügyében különben is hirtelen és egyoldalú, sőt igazságtalan bíró volt; ezt mutatta első nápolyi hadjárata kezdetén a durazzói Károly hercegnek, ki legkevésbbé volt részese a bűnténynek, boszuból, kihallgatás nélkül, sőt királyi mentesítés ellenére való kivégeztetése.

A pápa 1346-ban, Lajos követeinek Avignonban való tartózkodása alatt, a bíborosi testülettel való tanácskozás után azt határozta, hogy Endre meggyilkolásának körülményeit követei által ki fogja nyomoztatni s a gyilkosokat büntetéssel fogja sujtani. Johannát ellenben, mert nincs elitélve, nem foszthatja meg a tróntól. Mivel pedig ekképpen Nápoly nem szállt vissza a szentszékre, nem adhatja oda Lajos királynak. Ha azonban Nápoly visszaszállna a szentszékre, kész, amennyire az igazság engedné, megokolt kívánságát teljesíteni. A pápa mindezt levélben is megírta Lajos királynak, valamint arról is értesítette, hogy nem adta meg a diszpenzációt Johannának, aki házasságra akart lépni a gyilkosság egyik tényezőjével, Róberttel.

Ezalatt Johanna fiút szült, Martell Károlyt. Ennek törvényes eredetét Lajos nem vonta kétségbe, miért is őt tekintette a nápolyi trón egyenes örökösének. Mindjárt írt a pápának, hogy testvére fiának gyámsága végett bízza meg őt és anyját a pápa Nápoly kormányzásával; egyúttal értesíti a pápát, hogy hallomása szerint Johanna a most született gyermeket a durazzói herceg leányával akarja eljegyeztetni, kéri tehát a szentszéket, hogy ezt, ami az egész keresztény világnak rossz példát adna, tiltsa el. Hasonló levelet küldött az anyakirályné is a pápának.

A pápa május 6-án azt válaszolta, hogy Martell Károly biztonságáról intézkedett, Bertrand bíborost pedig megbízta, hogy járjon közbe a gyermeknek Magyarországba való szállítása végett. Ismétli, hogy Johannának nem adott házassági fölmentést, de mivel bűnössége nincs igazolva, nem adhatja át az ország kormányzását Lajosnak.

Lajos maga akart itélni s fölkészült a nápolyi hadjáratra. A pápa a trieszti püspökkel fölszólíttatta Erzsébet királynét, hogy beszélje le fiát a nápolyi hadjáratról. Erzsébet hajlandó volt ennek megtételére, de egyszersmind keserű panaszba tört ki, hogy nem kapnak elégtételt az apostoli széktől.

Lajos egyidőre elhalasztotta a nápolyi hadjáratot; de Johanna botrányos viselkedéséről egyre bőszítőbb híreket kapott. A pápa feddésére szakított ugyan Róberttel, de akkor meg tarantói Lajossal lépett bűnös viszonyba s a pápai engedély megadása ellenére is egybekelt vele. Erre a hírre Lajos fölszerelte seregét s 1346 novemberben megindult Visegrádról, Stájerországon és Friaulon át Olaszországba. Egyúttal pedig Tamás fia Márton váci kanonokot Avignonba küldte, hogy a pápával nápolyi hadjáratának megindítását tudassa. Mindenütt lelkesülten fogadták Olaszországban. Több tekintélyes úr csatlakozott hozzá csapatjával. Firenze követeket küldött üdvözlésére. Bertrand bíboros, a pápa nápolyi követje, aki a gyilkosság ügyének vizsgálatával is meg volt bízva, Folignóba ment eléje. Arra nem is tett kisérletet, hogy visszatérésre bírja a királyt, de kérte őt, hogy kimélje Nápolyban a hercegeket, miután a gyilkosság két részese már megbünhődött. Figyelmeztette továbbá, hogy a siciliai királyság a szentszék hűbére s ha önhatalmulag magához ragadja, kiteszi magát a kiközösítésnek. Lajos ingerülten felelte, hogy a gyilkosságnak nem két, hanem kétszáz részese is van; a boszuállásba pedig ne avatkozzék bele se a legátus, se a pápa; a siciliai királyság örökösödés jogán illeti meg s mivel Isten előtt ismeretes az ő igazsága, nem fog törődni a kiközösítéssel. Ez azonban nem következett be. Szakítás a szentszék és a király közt ez ingerült feszültség mellett sem történt. Lajos győzelmesen haladt előre; VI. Kelemen pedig békítő hangú levelet intézett hozzá, melyben újra hangsúlyozza, hogy minő szeretettel viseltetik háza iránt s mennyire óhajtja szerencséjét és dicsőségét, de inti, hogy méltatlanságra és igazságtalanságra ne ragadtassa magát. Voltak többen a pápai udvar biborosai között, akik engesztelhetetlen álláspontra helyezkedve, a pápának tanácsolták, hogy alkalmazza Lajos király ellen a szigorú egyházi fenyítéket; de a pápa nem tért le a diplomáciai alkudozások teréről. A többszörös követküldések végül is Lajos király nagylelkű visszavonulásával végződtek.

VITÉZ JÁNOS ÉRSEK.

Lajos ugyanis, miután Nápoly is meghódolt neki, a bűnrészességgel gyanusított királyi hercegekkel együtt, Johanna pedig férjével Provenceba szökött, Durazzói Károlyt lefejeztette, Durazzói Lajost és Róbertet, Tarantói Fülöpöt és Róbertet pedig fogolyképen Magyarországra vitette. Mivel Nápoly birtokára nézve nem tudott megegyezni a szentszékkel, Lackfi István vajdát nevezte ki

Nápoly kormányzójává s nagyobb magyar sereget hagyván ott az ő vezérlete alatt, visszatért Magyarországba. Alig értesült erről Johanna, eladta Avignont a pápának, ezen a pénzen sereget toborzott és férjével együtt visszatért Nápolyba, ahol sikerült párthíveit egyesíteni, úgy hogy rövid idő mulva válságossá tette az ott hagyott magyar őrsereg helyzetét. Lajos 1350-ben kénytelen volt másodszor hadat vezetni Nápolyba. Seregével nevezetes diadalokat vívott ki. Johanna ismét kénytelen volt menekülni. De elvitette nővérét, Máriát is, mert megtudta, hogy Lajos nőül akarja venni, hogy így még biztosabban juthasson Nápoly birtokába, melyre Máriának lett volna közvetlen joga, ha Johannát megfosztották volna a tróntól.

Mialatt seregei az ország legnagyobb részét újra meghódoltatták, Ceccanói Hannibál bíborost és Saquet Rajmond teramói püspököt küldte hozzá, hogy igyekezzenek őt békére vagy legalább is fegyverszünetre bírni. Útközben Ceccanói Hannibál bíboros meghalt s a pápa egyedül Saquet Rajmund püspököt bízta meg, hogy a béke végett a királylyal tárgyaljon.

Ez már nem találkozott Lajos királylyal, aki egyszerre megváltoztatta szándékát s Rómán keresztül hazajött Magyarországba. Talán az is siettette, hogy belátta, mily kevéssé erősítheti meg uralmát az ingadozó pártosok ármányai között, mily hiába ontaná az amúgy is már bőven hullott magyar vért és a zsoldos csapatokra pazarolt kincset. Október 25-én érkezett haza s innen ő küldött követeket Avignonba a béketárgyalások folytatása végett. Lajos lemondott Nápoly uralmáról, hadikárpótlásképen és a hercegek szabadonbocsátásáért háromszázezer forintot követelt Johannától. Johanna követei szintén hozzájárultak az egyezséghez. Lajos csak a salernói hercegségre és a monte-sant-angelói uradalomra tartotta fönn jogát, a többi nápolyi birtokot és várat átadatta a pápának és hazahívta a magyar őrségeket. A béke megkötése után még a háromszázezer forintot is elengedte Johannának «az apostoli szentszék iránt viseltető tisztelete» jeléül. Johanna megbüntetését Isten itéletére bízta.

A pápa az 1352. év elején fogadván Lajos követeit, háláját fejezte ki s biztosította, hogy Johanna az ő akaratához fog ezentúl alkalmazkodni. Tudomásul vette jogfőntartását Salernora, különös oltalma alá helyezte Nápolyból kivonuló csapatjait és Endre király volt párthíveit, akiknek bántatlanságát Johanna biztosította.

Lajos nagylelkű viselkedését a pápa azzal viszonozta, hogy Magyarországnak a szomszéd tatárok és pogány népek betörése ellen való megvédelmezése céljából az ország összes egyházi jövedelmeinek tizedét átengedte négy esztendőn át; s mert Lajos hadat szándékozott indítani a Podoliában lakó tatárok ellen, az ott elfoglalandó területeket is előre neki adományozta.

VI. Kelement 1352 december 18-án a szigorú rendre ügyelő VI. Ince követte. Lajos király «határtalan örömmel» üdvözölte őt trónralépte alkalmából. Vele szemben már a legparányibb keserűségét sem éreztette, mert hiszen nem folyt be a nápolyi ügyekbe. De az ő pápasága kezdetén is kellett kellemetlen esetnek előfordulnia. Lajos ugyanis Kálmán győri püspököt, aki természetes fia volt Károly Róbertnek, tehát neki vérségileg féltestvére, — bizonyos, szerinte súlyos kihágások miatt elfogatta s az esztergomi érsek által börtönre vettette. Midőn ezt bejelentette a pápának, egyszersmind kérte, hogy megfoszthassa őt javadalmaitól. A pápa elrendelte a vizsgálatot, de a király kegyelmét kérte a győri püspök részére. Lajos király Kálmánt meg is hagyta a püspökségben, melyet haláláig, 1375-ig kormányzott. Hogy mi lehetett Kálmán súlyos vétsége, nem tudjuk. Vádolták összeesküvéssel, tékozlással. Hogy nem viselte érdemetlenül méltóságát és áldozni tudott állítólagos pazarlása mellett is az egyház céljaira, ami egy volt a közművelődés érdekével, alapításai bizonyítják. Ő alapította a kőszegi szent Ferenc-rendi kolostort, valamint pápóci tizedeinek átengedésével lehetővé tette, hogy Pápócon Magyar Pálné uriasszony premontrei prépostságot és társas káptalant alapítson.

Lajos király egyáltalában úgy igyekezett megválogatni a magasabb egyházi méltóságra kiszemelt férfiakat, akiknek életét szigorú figyelemmel kisérte, hogy fölemelje a papságot tekintélyének magaslatára abból a zilált helyzetből, melybe a XIII. század végén beállott általános

erkölcsi sülyedés sodorta. Szerette a tudós papokat s ilyeneket szivesen fogadott idegen országokból is; de megkövetelte tőlük, hogy magyarul megtanuljanak. Hogy a nemzeti műveltséget nemzeti nyelven és nemzeti lélekkel akarta fölvirágoztatni s első sorban elengedhetetlennek tartotta, hogy a magyar nemzeti öntudat a népet vezető és a műveltség eszközeit birtokló papságot hassa át: ez az olasz származású és szivében Olaszországtól soha el nem szakadó királynak helyes érzékére és messzetekintő bölcsességére vall. Így Carchelejói Galhárd volt pápai követet és a pápai tizedszedők fejét, akit VI. Kelemen pápa 1344-ben csanádi pöspökké nevezett ki, 1345 március 2-án pedig a veszprémi püspökségre helyezett át, nem engedte be a veszprémi püspökség birtokaiba, mert nem tudott magyarul. Hivatkozott arra, hogy a veszprémi püspök, a királyné kancellárja s ennek a hivatalnak, mint aki magyarul nem tud, nem felelhet meg. A pápa hiába igyekezett védeni Galhárd ügyét, Lajos nem engedett. Végre is Brindisi érsekévé nevezte ki VI. Kelemen.

Lajos király a hite iránti lelkes ragaszkodásából nemcsak benn az országban igyekezett emelni az egyház fényét, hanem a szent királyok hagyománya szerint Magyarország határain belül és határain túl is a legnagyobb hévvel dolgozott a katholikus vallás terjesztésén és az egyház megerősítésén. A szepesi prépostságot püspökséggé akarta emelni s VI. Kelementől János szepesi prépostnak, aki követe volt Avignonban, püspökké való kinevezését szorgalmazta. A pápa 1348-ban kiküldte ez ügyben a pécsi püspököt, a szentbenedeki és visegrádi apátot, de az esztergomi érsek ellenmondása miatt nem valósíthatta meg a király ezt a szándékát, melyet Mária Terézia királynő négy századdal később sikeresen teljesített. Alig hogy a nápolyi hadjárat véget ért, megkezdte a balkáni országok visszatérítését, ami, ha tartósan sikerült volna, illetőleg, ha Nagy Lajos tevékenységét egy hozzá hasonló erejű uralkodó folytathatja, Magyarország állami hatalmát is annyira növelheti vala, hogy alig birta volna később lerombolni az ozmánok özöne. Csak egyszer nyilt még ilyen alkalom, a következő században, Mátyás király uralma alatt; de az ő lángelméjét is félrevezette a nyugati imperiális politika. És Magyarország szerencsétlenségére ép úgy nem hagyott vívmányainak megőrzésére jeles, erős utódot, mint nem hagyott Nagy Lajos. A magunk, de a szomszéd népek későbbi végzetes kárára a balkáni fejedelmek nem értették meg saját jövőjük föltételeit és hűtlen ravaszsággal kétszinű játékot játszottak a magyar királylyal szemben, mely játékban szerencsekártyának használták a katholikus vallást ép úgy, mint a keleti hitvallást és a bogumil eretnekséget.

Lajos király több mint két évtizeden át fáradozott a Velencével, Ausztriával és Lengyelországgal meg a litvánokkal folyt harcai között is a szerb, oláh és bolgár elszakadottak visszatérítésén, mely népek fölött Magyarország hosszabb-rövidebb időn át fönhatósággal birt. A magyar fönhatóság megszilárdítása tagadhatatlanul sokat nyert volna azzal, ha az orthodox hiten levő népek visszatérnek a katholikus egyházba s így a nyugati kereszténységhez csatlakoznak; de még többet nyerhettek volna ezek a népek, melyek a miatt, hogy nem csatlakoztak a nyugati kereszténységhez, zsákmányai lettek századokon át a töröknek és szabadságuk visszaszerzése óta is azt a szánandó szerepet játszszák, hogy örökös nyugtalanság és belvillongás mellett egy önkényuralmi célokra törő hatalomnak legyenek előörsei, kitéve annak a veszedelemnek, hogy önállóságuk és szabadságuk ennek a hatalomnak könyörtelen egyetemességébe olvadjon bele. A magyar fönhatóság alatt, bármint akarják tagadni, megőrizték volna önállóságukat, szabadságukat, és önállóan fejleszthették volna nemzeti művelődésüket. Művelődésük azonban csak a nyugati kereszténységhez való csatlakozással nyerhetett volna új erőt és fejlődésre való képességet. Jól mondja Pór Antal: «Azon időben a népek művelődésének egyedüli eszköze a vallás, egyedüli iskolája az egyház volt. A hanyatlásnak rohanó bizantinizmus életet, erőt, szellemi lendületet a népnek nem adhatott; hátramaradás, tespedés, de sőt hanyatlás volt a keleti egyház jellege, míg a nyugati kereszténység, mely a humanizmust, a tudomány és művészet újjászületését megszentelte, pártolta, a művelődés és haladás iskolája. Midőn tehát Nagy Lajos a népeket a katholicizmusra akarta téri-

teni, a humanizmusnak, a nyugati műveltségnek akarta megnyerni őket s ezáltal az érdekközösséget a Nyugattal fölkelteni s föntartani... Az idő Lajos királynak igazságot szolgáltatott».

Dusán szerb fejedelem, akit 1354-ben Lajos megvert, mivel második nápolyi hadjárata alatt a fondorkodó Velence pártján ellene nemcsak hadakozott, hanem Boszniában és Horvátországban lázadást is szított, szorongatott helyzetében a szentszékhez fordult Avignonba. Igérte szentül, hogy egész népével visszatér a katholikus egyház kebelébe. VI. Ince pápa szivesen fogadta megtérő szándékát s elküldte követül Szerbiába Thomasius Péter patti érseket, a karmelita-rend jeles tagját, melléje rendelvén tolmácsnak Bertalan traui püspököt. Ezek mindenekelőtt Lajost keresték föl, hogy támogatását kérjék s egyúttal rávegyék, hogy ne támadja meg ismét Szerbiát. Lajos ismerte már Dusán álnokságát; de azért megigérte, hogy visszatértükig nem indít hadat Szerbia ellen. — A nevezett pápai követek csakhamar fájdalommal tapasztalták, hogy Dusán megcsalta őket és csak időt akart nyerni a pápai székkel való alkudozással, hogy fölkészülhessen az ekkor már egyre fenyegetőbbé váló törökök ellen.

BEATRIX KIRÁLYNÉ DOMBORMŰVŰ ARCKÉPE.

Lajos tehát, amellett, hogy a pápának segítséget küldött Forli és Faenza lázadó urai ellen, kész volt Szerbiába hadat vezetni. A pápa szivesen vállalkozott arra, hogy Velencében, melylyel háborúban állt Lajos, közvetítőképen lép föl a béke érdekében. Így Lajos háboríttatlanul végezhetett volna Szerbiával. Kanizsai István óbudai prépost adta elő Avignonban Lajos szándékát, átadván a pápának a király levelét, melyben ezt írta:

«Már régtől fogva az isteni kegyelem kedvezéséből, az Úr sugallatára, mint katholikus és keresztény fejedelem, hőn óhajtom, hogy Istenért, a szentegyházért és katholikus hitért Szerbországot, melyre elődeim jogot tartottak és én is tartok és amely az anyaszentegyház lázadó, szakadár, hűtlen, ádáz ellenségeinek kezében van, kötelességemhez képest a keresztény hithez, az anyaszentegyház egységéhez, engedelmességéhez és jogom alá visszavezessem, e végből a szent kereszt jelét fölvegyem és alattvalóinktól fölvéttessem.»

A pápa helyeselte szándékát s utasította követét, hogy a királytól esküt vegyen arra, hogy a meghódítandó országot az anyaszentegyház egységére, tiszteletére és engedelmességére visszavezeti, az egyházat, monostorokat helyreállítja és gyarapítja. A pápa a költségek fedezésére fölhatalmazta, hogy három éven át szedheti az egyházi tizedeket, a keresztény világot pedig fölhívta, hogy imádkozzanak diadaláért. Lajos seregei meg is kezdték a háborút; de időközben Dusán meghalt, Szerbiában belső villongás tört ki, úgy hogy egyelőre nem kellett tartania tőle; Velence ellenben olyan ellenséges magatartást tanusított, hogy Lajos kénytelen volt egész erejével a köztársaság ellen indulni. Diadalmas háborúskodása után 1358-ban létrejött a béke Velencével, mire 1359-ben ismét megtámadta Szerbiát. Végre Dusán fia, V. Uros István 1363-ban kénytelen volt meghódolni s a magyar korona felsőbbségét elismerni, amivel együtt járt a katholikus hittérítők bebocsátása. Nemsokára azonban már az ozmánok árjával kellett szembeszállni Szerbia mezein.

MÁTYÁS KIRÁLY DOMBORMŰVŰ ARCKÉPE.

1363-ban Lajos a boszniai patarénusok vagy bogumilok ellen indított háborút. A bogumilok megtérítésén már atyja, Károly munkálkodott. Lajos király, aki az 1353-ban elhalt Kotromanovics István bánnak leányát, Erzsébetet birta nőül, egyszersmind Kotromanovics István unokaöcscsét és utódját, Tvartkó Istvánt is kénytelen volt megvédelmezni a föllázadt bogumilok ellen, akiket nem birt megtörni. 1365-ben István anyjával együtt a magyar udvarba menekült. De a boszniai lázadás mellett egy nagyobb veszedelem fenyegette a balkáni államokkal és a görög császársággal együtt Magyarországot: a terjeszkedő török hatalom. 1365-ben már megfészkelték magukat a törökök Bulgáriában, ahol az akkor meghalt Sándor bolgár fejedelemnek két fia: Stracimir János és a zsidó anyától származó Sisman János párthívei versengtek. V. János bizanci császár Konstantinápolyban szorongatva látván magát az ozmánoktól, kétségbeesetten a pápához fordult s esküdözött, hogy visszatér a katholikus egyházba s átviszi később népét is, csak mentsék meg a töröktől. A pápa fölszólítására János francia király kereszteshaddal indult a törökök ellen; de csakhamar meghalt. Most tehát Lajos király vállalkozott a török elleni háborúra, annál

inkább, mert erre nézve nemcsak igéretet tett már előbb a pápának, hanem V. János császár is sürgette segítségét. Minthogy a gyáva bolgár Sisman János már hűbérese lett Murad szultánnak, Lajos elérkezettnek látta az időt, hogy a török megállítása mellett Bolgárországot is szorosabban csatolhatja Magyarországhoz és egyben a katholikus egyházhoz.

Mindenekelőtt 1366-ban Bolgárországba vezette hadait Lajos, miután Sisman elfogta és fogságra vetette V. János császárt. A tenger felől Savoya grófja támadta meg a törököket, elfoglalta Gallipolit, azután Bolgárországra támadt, mire Sisman megijedt és egyezségre lépett, melynek értelmében szabadon bocsátotta János császárt.

Lajos király ugyanez időben győzelmet nyert a törökökön, mely győzelem emlékére a már akkor kegyhelyképen tisztelt Mária-Cellben fényes templomot építtetett. Menestafer, a st. lambrechti szent Benedek-rendi apátságnak 1487-ben élő kurátora, legendás történetet ír a mária-celli templom alapításáról, ami egyébként azt mutatja, hogy száz esztendővel a templom építése után mily kegyeletes emlékezettel dicsőitették Lajos királynak e nagyszerű alapítását. Ez elbeszélés szerint Lajos csak húszezer emberrel szállhatott szembe a nyolcvanezernyi török haddal, úgy hogy már csüggetegen visszavonulásra gondolt. Ámde álmában a celli szent Szüzet látta, akinek csodatetteiről már hallott s ez bátorította, hogy csak támadja meg a törököt, győzni fog. A győzelem zálogául képet is tett mellére. Lajos megfogadta az álmában kapott tanácsot és fényes győzelmet nyert a törökön. Hálaadásul a mária-celli kis kápolna helyén fölépíttette a templomot (a jelenlegi templom középhajóját) s megajándékozta, drágaköves aranykeretbe foglaltan a csodás képpel, továbbá szent edények és egyházi ruhák gazdag gyüjteményével. A kép, melyet Lajos ajándékozott, a templom kincstárában maig is látható s a szaktudósok véleménye szerint ugyanaz a művész készítette, aki Nagy Lajosnak azt a Madonna-képet festette, melyet ő az aacheni székesegyháznak ajándékozott.

Lajos király 1367-ben ismét sikerrel harcolt Bolgárországban a törökök ellen. Győzelmének következménye abban is nyilvánult, hogy nagyobbszámú bolgár nép tért vissza a katholikus egyházba. A térítés szakadatlanul folyt úgy a görög hitűek, mint a patarénok között. Bolgár, rác és bosnyák vidékekről érkező szerzetesek, nevezetesen Rajnai János és Perugiai János barátoktól értesült a pápa, hogy Lajos király buzgósága következtében sok ezeren tértek a katholikus egyház egységére. Minthogy hithirdetőkben még mindig nagy volt a hiány, a pápa 1368-ban utasította a kalocsai érseket és a csanádi püspököt, hogy küldjenek papokat az országokba, akik a megtértek lelki ügyeit gondozzák.

Lajos még a bolgár háború előtt akarta Havasalföld vajdáját is, Vladut vagy Lajkot (Ulászlót) megfenyíteni, mivel engedelme nélkül vette föl a vajda cimet és megtagadta a magyar király iránti engedelmességet. De más vétek is terhelte Lajkot. Szövetségre lépvén a magyar király ellen Sismannal, megtámadta és el is foglalta Viddint s ez alkalommal öt Ferenc-rendi szerzetes, köztük két magyar, vértanúhalált szenvedett. Az oláhok ugyanis a vajda helyeslésével a Duna partján meggyilkolták őket. Bolgárországból tehát 1369-ben Lajos király Havasalföldre vezette seregét, míg egy más sereg Laczkfi Miklós vezérlete alatt Erdélyből tört be oda. Ez a sereg Laczkfi vigyázatlansága és hevessége miatt majdnem egy szálig elveszett; a másik sereg azonban, melyet maga Lajos vezetett, szerencsésebb volt. Lajk meghódolt.

A létrejött béke megkötésében része lehetett Lajk mostohájának, Bassarába Sándor vajda özvegyének, Klárának, aki katholikus volt és nagy tisztelője a pápának. Mind Lajk, mind pedig rokona, a bolgár Stracimir, Viddin ura szavukat adták Lajos királynak, hogy a katholikus vallás terjesztése ellen nem vetnek gátat, sőt idővel maguk is katholikusokká lesznek. Az oláhok közül csakugyan sokan lettek katholikusokká. A térítést általában a törhetetlen buzgalmú szent Ferenc-rendiek végezték, akiknek nemsokára már hat kolostoruk emelkedett a havasalföldi határon. V. Orbán pápa látván a megtérés növekedését, foglalkozni kezdett azzal a tervvel, hogy külön oláh püspökséget állít föl. Kiszemelte püspöknek Spoletói Antal szent Ferenc-rendi szerzetest és

fölhívta az esztergomi s kalocsai érsekeket, hogy vizsgálják meg Antal atya életét és tudományát, vajjon alkalmas-e a püspökségre, vagy ajánljanak helyette alkalmasabbat.

Lajk maga még 1372-ben sem volt katholikus, de Lajos király kedvében járván, nagy sereget vezetett a török és a tirnovói bolgár cár ellen, aki a törökkel tartott. 1376-ban azonban már ismét hűtelenné lett.

Amíg a Havasalföldön a kivívott sikereket Lajk kétszinűsége miatt nem lehetett tartósan biztosítani, nagyobb kilátással kecsegtetett a térítés Moldvában az ott lakó kunok között. Lajos sürgetésére XI. Gergely pápa visszaállította a megszünt milkói püspökséget is és 1371 szeptember 16-án kinevezte Miklós milkói származású szerzetesatyát püspöknek s fölkérte a királyt, hogy az új püspököt a püspökség előbbi javainak visszaszerzésében támogassa.

A törökök ezalatt megint ráütöttek Szerbiára, sőt a tatárokkal szövetkezve, nagyobb hadjáratra készültek. Lajos kérte XI. Gergely pápát, hogy keresztesháborút hirdethessen Magyar-, Lengyel- és Dalmátországokban, meg a tartományokban. A pápa készségesen teljesítette a király kérését s fölszólította ez országok püspökeit, hogy hirdessenek keresztesháborút. Bőséges búcsúkat engedélyezett a harcosoknak, a költségekre pedig gyüjtést rendelt el a templomokban. Hogy ez évben megindult-e a háború, arról nincs biztos adat. De az bizonyos, hogy 1377-ben, noha Velencével tartós háborút viselt, diadalmas harcokat vívott a török ellen.

XI. Gergely pápa 1378 március 27-én bekövetkezett halálával a bíborosok Rómában 1378 április 9-én Prignano Bertalan barii érseket választották pápául, aki VI. Orbán nevet vett föl s Avignon helyett ismét Rómát tette a pápaság székhelyévé. A választás a római nép nagy izgatottsága mellett ment végbe; behatoltak többször a konkláve helyiségébe is, fenyegetvén a bíborosokat, ha nem rómait, vagy legalább olasz származásút választanának, aki ismét Rómába teszi át székhelyét. A barii érseket, mint a bíborosok későbbi levelei igazolták, egyértelműleg választották meg és mindnyájan törvényes pápának ismerték. VI. Orbán azonban szigorú és hajthatatlan jellemű pap volt, aki megrótta a bíborosok fényűzését, erélyesen követelte, hogy a püspökök székhelyükön tartózkodjanak. Szigorúsága nem tetszett a francia bíborosoknak s egyáltalában a franciáknak, akik Avignonban a kezük között vélték tarthatni a pápát s az elégedetleneket Anagniban összegyüjtvén, a cselszövő Johanna királyné támogatása mellett Róbert bíborost, genfi grófot és cambrayi püspököt, több európai fejedelem rokonát választották meg VII. Kelemen néven. Ez Avignont tartotta meg székhelyének. Vele kezdődött az ellenpápáknak az a szomorú korszaka, melynek csak a Zsigmond magyar király erélyes közbenjárására egybehivott konstanci zsinat vetett véget negyven évvel későbben.

Lajos király, nemkülönben Vencel német király is a törvényesen megválasztott VI. Orbánt pártolták. Lajos követeket küldött Kelemenhez és bíborosaihoz, hogy hagyjanak föl az egyházat lealázó visszavonással és ismerjék el a törvényesen megválasztott pápát. De Kelemen és környezete nem hajlott kérésére. Hasonló követség járt a francia udvarnál is, de eredménytelenül. Kelement még a nápolyi nép sem fogadta el, csupán Johanna támogatta, a francia királylyal egyetemben; Európa főrésze ellenben VI. Orbánt ismerte el: nevezetesen az összes német országok, Magyar- és Lengyelország, Csehország, Anglia, Dánia, Svéd-, Norvég- és Poroszország, valamint több olasz tartomány. Lajos királynak VI. Orbán mellett való ünnepélyes állásfoglalását egy 1379-ben Vencel királylyal együtt kiállított oklevél is tanusítja.

Lajos király ez időben már betegeskedett. Hosszú háborúja Velencével 1381-ben a torinói békekötés által véget ért s vallásos lelkének nagy öröme telt abban, hogy a békekötés után Velence ajándékba adta neki Remete szent Pálnak, a magyar alapítású pálos-szerzet pátronusának ereklyéit, melyeket Velence őrzött. Bálint pécsi és Pál zágrábi püspöknek adta át a szent ereklyéket a velencei tanács, titokban, hogy a nép, mely azokat nagy tiszteletben tartotta, meg ne rohanja miattuk. Az ereklyéket nagy kisérettel hozták Budára, szent János kápolnájába, ahová seregestül tódult a nép. Innen fényes körmenettel vitték a Buda fölött levő szent Lőrinc-

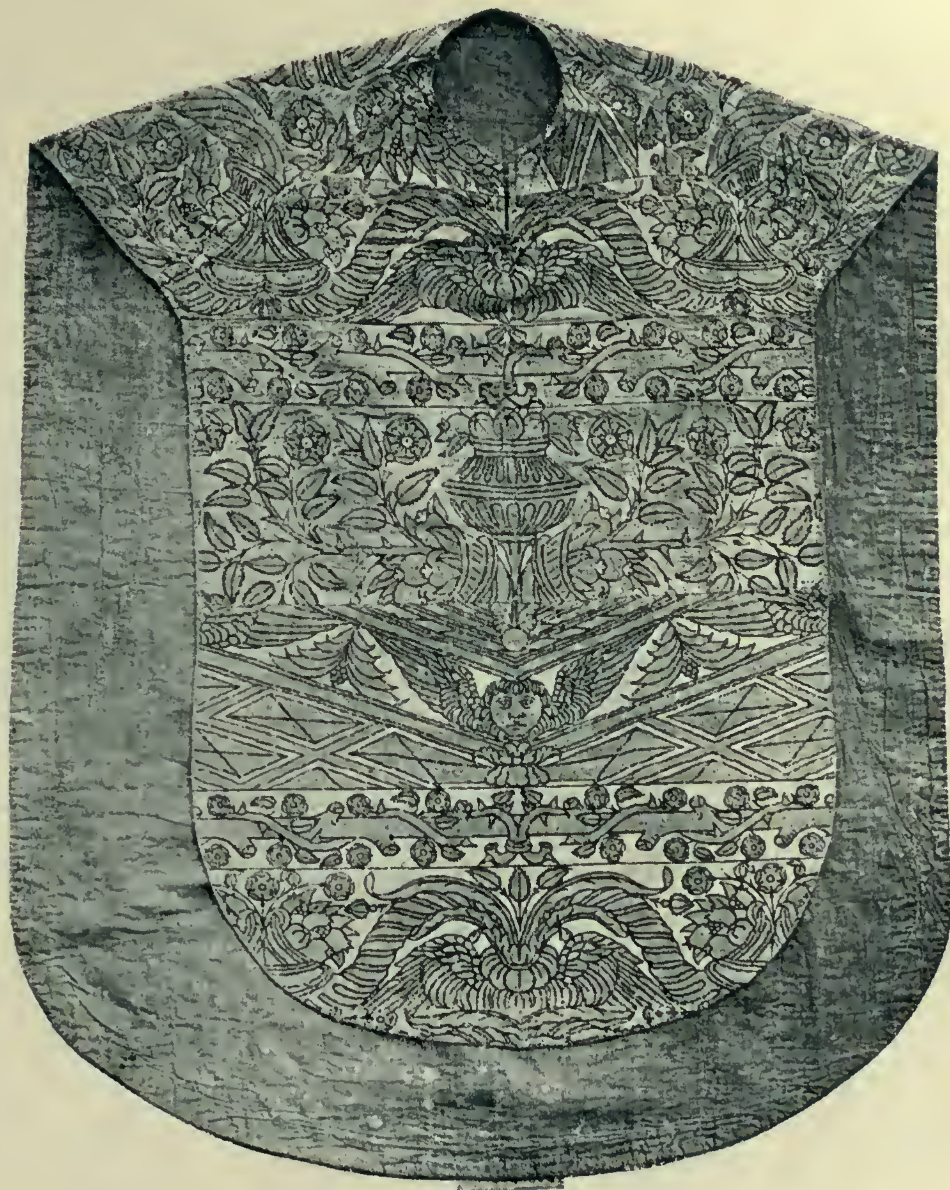
egyházba. Az ünnepélyes menetben részt vett maga a király is, akinek ezzel fogadalomszerű vágya teljesült.

Remete szent Pál tisztelete mély gyökeret verhetett szivében, amit talán a pálos-rend erősített meg benne; mert e rendet különösen kedvelte. Szent Pál, valamint szent Ferenc rendje ebben a korszakban, mind atyjának, Károly királynak, mind pedig az ő országlása alatt még folyvást terjedt Magyarországon. Lajos 1352-ben alapította a *mária-nosztrai* pálos kolostort, melyet bő jövedelemmel látott el; 1377-ben pedig a *máriavölgyi* pálos kolostort Pozsonyvármegyében s kivette Vöröskővárának hatósága alól. A nosztrai pálos kolostort neje, Erzsébet is gazdag ajándékkal segitette. 1371-ben *Göncön* (Abauj vármegyében) alapított pálos monostort, melynek templomromjai ma is láthatók Gönc mellett; ezenkívül állítólag Gönc-Ruszkán is épített volna pálos kolostort. 1378-ban adománylevelet állított ki a dömösi pálosoknak. Az ő példájára és támogatásával mások is hasonló bőkezűséggel emeltek új otthonokat a pálosoknak. 1357-ben említik a veszprémmegyei *csatkai* pálos kolostort, melyet a király 1372-ben fölmentett a kilenced fizetése alól. Ugyancsak 1357-ben erősítette meg Enerchi Tamás adományát, aki még 1337-ben megalapította Sümeg mellett az *enyerei* pálos kolotort. Monoszlay Miklós, előbb egri püspök, később esztergomi érsek 1347-ben *Egerben* Fel-Németi felől építtetett kolostort a pálosoknak, melyet a reformáció alatt elfoglaltak a protestánsok; s nem messze innen, a Bükkhegységben, *Dédesen,* ahol Lajos király gyakrabban szeretett tartózkodni, 1346-ban alapította volna Poha Benedek az ottani pálos kolostort; ámbár más források szerint ő csak végrehajtotta volna István nádor borsodi comesnek akaratát, aki még 1312-ben kötötte le alapítványát. Megvalósulása tehát mégis Lajos uralkodása alatt történt. Ennek a kolostornak 1382-ben Lajos király a Tapolca-majort adományozta, miután már 1373-ban a diósgyőri pálosoknak a Szilvásmegye birtokrészt ajándékozta, míg neje, Erzsébet királyné olajat és sertéseket adott ugyanennek a kolostornak. 1350-ben Erdély *Szentkirály* községében emelt pálos kolostort a Bold.

KORVIN KAZULA.

Szűz tiszteletére Tóth János és Bolgár László. Bebek György és László a saját lelkük, valamint Bebek Péter neje lelke üdvére 1371-ben *Gombaszögön,* Gömör vármegyében alapítottak pálos kolostort, melynek lakóit 1555-ben egy hitétől elfordult Bebek űzte el. A *felső-elefánti* pálos kolostort, melynek e magyar szerzet fölosztásának évében a költő Ányos Pál is tagja volt, 1369-ben Elefánti Dezső fia, Mihály alapította meg Elefánt helység odaajándékozásával. Más nemesek is növelték ez alapítványt, melyet Lajos király örömmel erősített meg. Az előző évben, 1368-ban pedig Rimaszécs mellett, *Hangonyban* Hangonyi Lázár és fia Domokos alapítják a szent Annáról nevezett pálos kolostort. Ezeken kívül Ellerbach Berthold *Monyorókeréken,* Vasvármegyében, Homonnai Drugeth János *Ungvárott,* Czudar Péter és György *Ládon* építtettek a pálosoknak házat. — 1382-ben Goblin erdélyi püspök Gyula-Fehérvártól nem messze, a *szentmihálykövi* pálos kolostort alapítja meg. Ugyanezen évben erősítette meg a király a Kanizsai-család által alapított szentpéteri pálos kolostort.

KORVIN KAZULA.

De e mellett Lajos király, valamint édesanyja és neje, nemkülönben egyes fölbuzdult istenes híveik más szerzetházak alapítása és templomok építése által is növelték az egyház fényét és a maguk érdemét. A XIV. század ez időszakában keletkezett a gömörvármegyei *jánosi* szent Benedek-rendi apátság, melynek temploma megvan ma is, valamint Lajos király uralkodása elején a *sajó-szentpéteri* prépostság. 1347-ben említik a mura-szent-kereszti szent Benedek-rendi apátságot, melyet valószinűleg az alsólendvai Bánffy-család egyik tagja alapított.

Lajos király anyja, Erzsébet özvegy királyné *Ó-Budán* szent Klára tiszteletére épített száznál több főrendű és nemes hölgy részére kolostort, melyet gazdagon javadalmazott. Ugyanott nagy monostort építtetett egy prépost és világi kanonok számára, míg 1349-ben pápai búcsúkat kér az általa építtetett *lippai* szent Ferenc-rendi, az esztergomi szent Anna, az egri egyházmegyei hotnai (Balásy szerint valószinűleg böszörményi) és a budai várban szent Márton tiszteletére alapított kápolna részére. A kassai dóm, melynek alapításáról már megemlékeztünk, az özvegy királyné,

valamint Lajos király bőséges segítsége mellett serényen épült, mint akkor bizonyára legkiválóbb csúcsíves stilű szentegyháza az országnak.

Erzsébet özvegy királyné az eperjesi szent Miklós-templom építését is előmozdította. 1347-ben meghagyta Sáros vármegyének, hogy követ szolgáltasson a templomhoz, melyet tehát valószinűleg ebben az időben építettek.

A csúcsíves építés épen ebben a korban kezdett terjedni hazánkban. Nemcsak mivel divatossá lett, hanem főképen magasztosságáért és eszményiességéért nyerte meg a templomépitők tetszését. Kár csak az volt, hogy nem elégedtek meg e stilnek az új templomoknál való alkalmazásával, — hanem lerombolták román-kori templomaink egész sorát, hogy helyükbe akkori modern stilben épültet állitsanak, vagy a csúcsíves részletekkel megrontották az eredeti építési módot. Ennek az lett a következménye, hogy amíg a későbbi nemzeti katasztrófák a csúcsíves építmények elterjedését megakasztották s így a régi monumentális csúcsíves egyházainkból nagyon kevés, az is gyakran csak részleteiben maradt fönn; román-kori templomaink a néhány ismert műemléken kívül rendre eltüntek. A templomépítéssel egy nyomon kezdett fejlődni szobrászatunk is, melynek legnevezetesebb alkotásai a Kolozsvári Márton és György által készített szobrok voltak, szent István, szent Imre és szent László monumentális szobrai a váradi székesegyház előtt, melyeknek szintén csak hirük maradt fönn, mivel a törökök ágyút öntöttek belőlük.

A karthauziak iránt is nagy szeretettel viseltetett Lajos király. Miklós egri püspök (1332—1360) az Eger melletti Segítség-völgyben épített kolostort a karthauziaknak; maga a király pedig 1378-ban a Bakonyban, *Lövöldön*, a mai Városlődön telepítette meg őket. A lövöldi kolostor később is jelentékeny adományokban részesült; bőkezű jótevői közé tartoztak: Garai Miklós nádor özvegye és Szilágyi Erzsébet, Mátyás király édesanyja.

1359-ben a szent Vazul-rend szerzetesei telepszenek meg Magyarországon, akiknek számára a Litvániából kiszorult és Lajos királytól a munkácsi uradalommal megajándékozott Koriatovich Tivadar neje a *Csernek-hegyen* a máig fönnálló kolostort alapította. Ugyanő a szent Vazul-rendi apácák számára is állított kolostort.

A pápóci prépostság fölállításáról már megemlékeztünk. 1363-ban Károli Péter *Besztercebányán* kórházat alapít és fölépíti szent Erzsébet templomát. Ugyanebben az esztendőben Lajos király *Nagy-Szombatban* a szent Ferenc-rendieknek épít kolostort és templomot s kevéssel halála előtt, 1380-ban fogott hozzá ugyancsak Nagy-Szombatban a szent Miklós tiszteletére rendelt templom építéséhez. 1370-ben *Szatmáron* ismét anyja, Erzsébet özvegy királyné a minoriták számára alapított kolostort. Ugyanő ez esztendő táján *Beregszászon* megvette a szent János lovagrend házát s odaajándékozta a szent Ferenc-rendi barátoknak. 1383-ban Nagy-Bányán, ahol már működtek a szent Ferenc-rendiek, a király támogatásával Szatmárról betelepedtek a minoriták is. A nagybányai szent István-templom építése szintén Lajos áldozatkészségét dicséri. A nemzeti közművelődés előmozdítására tett intézkedései között legkiválóbb a pécsi egyetem alapítása 1367-ben, melyet V. Orbán pápa 1367 szeptember 1-én erősített meg.

Lajos király számtalan kegyes adományát csak gyaníthatjuk, de hogy számos egyházat segíthetett, azt nagy alapítványaiból és ajándékaiból következtethetjük. Említettük, hogy kegyes fogadalmából mily bőkezűséggel emelte nagygyá és szerelte föl gazdagon a mária-celli templomot. Sokkal több és becsesebb emléket őrzött meg Lajos király adományából az aacheni templom. Aachent és Triert ugyanis szorgosan látogatták a magyarok az ottani szent ereklyék tisztelése végett. Lajos király, hogy a magyarok saját egyházukban is imádhassák az Urat, telket vett Aachenben és szent László tiszteletére kápolnát építtetett, ellátván papokkal, kellő jövedelemmel és egyházi szerelvényekkel. Az aacheni magyar műemlékekből fönmaradt három Madonna-kép, aranyozott ezüstből készült és Lajos király címereivel díszített keretekben, két aranyozott ezüst gyertyatartó, két ereklyetartó, hat magyar és lengyel címer. Ezek mind remekei az akkor már magas fokon álló magyar ötvösművészetnek.

Szent Lászlót azért választotta Lajos az aacheni magyar kápolna védőszentjéül, mert ez a szent királyunk volt az ő eszményképe életszentségével, akaraterejével, daliásságával. Tudjuk, hogy mindjárt uralkodása kezdetén elzarándokolt szent László sírjához. A legenda szerint szent László közbenjárásának köszönhette seregének győzelmét a tatárokon, akik Erdély határszélét háborgatták. 1345-ben torolták meg a királyi hadakkal megerősödött székelyek Laczkfi András vezetése alatt a tatárok portyázásait. Az ütközetben a tatárok vezérét, Atlamost is elfogták, akit Laczkfi lefejeztetett.

Az ütközet három napig tartott s ezalatt, mint a legenda beszéli, szent László feje eltünt helyéről, Váradról. Midőn pedig a negyedik napon a kincsőrző kanonok újra rendes helyén találta, annyira verejtékezett, mintha nagy munkából érkezett volna vissza. A kincsőrző kanonok ezt a csodát nemcsak a káptalanbeliekkel, hanem sok szerzetes pappal is közölte. A csoda megtörténtéről a foglyok is tanúskodtak. Egy vén tatár azt beszélte, hogy nem a székelyek verték meg őket, hanem az a László, akit mindig segítségül szoktak hívni. Más foglyok látománya szerint szent László fején arany koronával, kezében szekercével, borzasztó suhintásokkal sujtott az ellenségre; feje fölött pedig egy gyönyörűséges asszony lebegett, szintén koronás fejjel, ékes ruhában. Vagyis tehát a szűz Mária és szent László segítette a magyarok fegyvereit.

Szent Lászlónak a néplélekben gyökerező tisztelete egész teljességében származott át Lajosra, akinek erényes élete, buzgó hite és lovagiassága sok hasonlóságot mutat szent László életével. Nem csoda, ha a nép, mikor 1382 szeptember 10-én Nagy-Szombatban meghalt, szentként tisztelte. Az utókor nagynak nevezte. Valóban nagy veszteség volt halála s a nemzet méltán borulhatott gyászba székesfejérvári sírjánál, melybe szeptember 16-án helyezték.

Erős lelkének hiányát csakhamar szomorúan érezhette az ország utódai alatt.

Egy nappal halála után a rendek idősebb leányát, Máriát, IV. Károly császár fiának, Zsigmondnak jegyesét választották meg királynak, aki még csak tizenkét éves volt s azért helyette anyja, Erzsébet királyné kormányzott. Az ifjú királynőnek mindjárt uralkodása kezdetén a Horvátországban kitört lázadás keserítette meg életét; Lengyelország pedig elszakadt és Lajos ifjabb leányának, Hedvignek hódolt, de oly föltétel mellett, hogy Jagello litván herczeghez kellett nőül mennie, aki, miután a lengyelek királylyá választották, fölvette a keresztséget s igéretet tett, hogy népét is megkereszteli.

Mária királyné hitében erős, széplelkű, nemes érzelmű királyné volt; de még gyermek arra, hogy az uralomra vágyó, egymás hatalmára féltékeny főurak fölött részrehajlatlanul és szigorú következetességgel a királyi széket tehette volna bíróul és parancsolóul. Szerencsétlen volt házassága is a könnyelmű Zsigmonddal, akit a neki tetsző Lajos orleánsi herceg helyett kellett férjül választania. És így egész kormányzata folytonos szenvedés volt neki, balsors országának.

Mindjárt uralkodása kezdetén, 1382-ben zsinatot tartottak Esztergomban, mely több nevezetes határozatot mondott ki, különösen a papi nevelésre nézve, melynek magasabb színvonala a vallásos élet emelésével együtt járhatott s a népben megerősíthette az egyház tekintélyét. A királyné atyja szellemében igyekezett megerősíteni a vallásos érzületet; az Oltáriszentség imádása végett Esztergomban a szent Adalbert-egyház mellé kápolnát, a bold. Szűz tiszteletére Veszprémben új templomot építtetett, több templomot egyházi szerelvényekkel és jószággal ajándékozott meg. Odaadó tisztelete az Oltáriszentség, nagy elődei, szent István és szent László iránt a leghathatósabb például szolgálhatott alattvalói vallásosságának megőrzésére.

Szerencsétlensége volt egyrészt anyjának, a különben oly kegyes életű Erzsébetnek heves és boszúvágyó természete, önkényes uralomra való hajlandósága, melyet csak Lajos király egyénisége korlátozhatott; másrészt az anyja által választott kormányzók gőgössége és igazságtalansága, nemkülönben önzése, melylyel a nemzet egy részét elidegenítették s a nőuralmat meggyűlöltették.

A horvátországi zendülést Mária és Erzsébet királyné személyes megjelenése látszólag lecsillapította ugyan, de már 1385 őszén újra kitört a lázadás tüze. Az elégületlenek, akiknek élén Horváthy János bán és testvére, Pál zágrábi püspök, Palisnay János vránai perjel állottak, Durazzói

A BUDAI EGYETEM CIMERE.
Reichenthal Ulrik krónikájának 1483-iki kiadásából.

Károlyt, akit alacsony termete miatt Kis Károlynak hívtak, kiáltották ki magyar királylyá. Durazzói Károly, akit Nagy Lajos neveltetett s aki a nápolyi trón elfoglalásakor esküt tett Lajosnak, hogy leányát nem fogja háborgatni trónján, elfogadta a lázadók meghivását. VI. Orbán pápa, szemére vetvén hálátlanságát, egyházi átokkal sújtotta őt. A Magyarország közvéleményét meghódított rendek nem törődtek ezzel, hanem behozták Kis Károlyt, akit 1385 december 31-én Székes-Fejérvárott megkoronáztak. Erzsébet, nem bírván ellene sereget gyüjteni, színleg kibékült vele, miután a kényszerhelyzet elé állított Mária királynő lemondott koronájáról. A következő év február 7-én azonban, tehát harminckilenc nappal a koronázás után Erzsébet párthíveivel a budai várban levágatta Károly királyt, akit súlyosan megsebesülve, Esztergomba vittek, ahol február 24-én meghalt. Mivel egyházi átok alatt állott, noha meg volt koronázva a szent koronával, nem temették el egyházi áldással. Egyházi temetésben csak négy év mulva részesült teteme, miután IX. Bonifác pápa föloldotta az egyházi átok alól. Fia, László 1387-ben fölvette a magyar király cimét; de sohasem került a magyar trónra.

Kis Károly megöletése újra föllobbantotta a horvátországi lázadást, melyet Magyarországból is szitottak. A királynék azt hitték, hogy ismét lecsillapíthatják a lázadást megjelenésükkel. De Gyakovár közelében megrohanták őket a lázadó hadak; embereiket részint levágták, részint fogságba ejtették. Halállal kellett lakolnia Garay Miklós nádornak, az elégületlenség főokának és Forgách Balázsnak, akinek legnagyobb szerepe volt Kis Károly megöletésében. A királynékat Novigrád várába zárták, ahol rövid idő mulva Erzsébetet Mária szemeláttára megfojtották. Palisnay János Máriát is ki akarta szolgáltatni Nápolynak, hogy Durazzói Károly özvegye kitölthesse rajta boszúját. Ebben azonban megakadályozta Velence, mely elzárta a tenger felől Novigrádot. Velence hadat küldött Novigrád ostromára és hadvezérének, Barbadico Jánosnak sikerült a várat megadásra kényszeríteni és Máriát megszabadítani. Velencei hajó vitte a megszabadított ifjú királynét Zenggbe, ahonnan erős kisérettel Zágrábba utazott, hol az eléje jövő férjével találkozott.

VI. Orbán pápa meleghangú levélben fejezte ki örömét Mária megszabadulásán; levelet írt a velencei köztársaságnak is, melyben köszönetet mondott, hogy a magyar királynő kiszabadításában közreműködött s egyben fölhívta Máriát és Zsigmondot, hogy adjanak hálát Istennek és legyenek hálásak Velence iránt sikeres segítségéért.

Hazatérte után Mária királynő részt vett Székes-Fejérvárott az 1387 augusztus 28-ára egybehítt országgyűlésen, ahol Zsigmondot, kit már előbb a rendek egy része királynak választott és megkoronáztatott, ő maga is elismerte királynak. Ezentúl azonban nem igen avatkozott a kormányzásba. Királyi jogát föntartotta ugyan, de a hatalom gyakorlását férjének engedte át, akivel épen nem élt boldog életet.

A délvidéken még mindig folyt a háborgás, míg Zsigmond kegyetlen kivégzésekkel vérbe nem fojtotta azt. A törökök, akik 1389-ben a Rigómezőn Szerbia függetlenségét is megdöntötték, már nagyon fenyegették Magyarországot. Zsigmond szövetséges francia, német, lengyel és oláh csapatokkal háborút indított ellenük; de 1395-ben Nikápolynál ütközetet vesztett. Visszatérése közben majdnem áldozatul esett a hitszegő Mircse oláh vajda orvtámadásának, aki az Olt szorosában tőrt vetett neki. Csak a francia lovagok pajzsai védték meg az oláhok nyilaitól, míg Garay Miklós és Perényi Péter elfoglalták a szoroson uralkodó magaslatokat és megtisztították az utat.

Hazaérkezvén, már csak sírjához mehetett Máriának, aki a budai hegyek közt 1395 május 17-én baleset áldozata lőn. A szerencsétlen, alig huszonöt éves királynőt Kanizsai János érsek temette el Váradon, szent László lábainál, akinek Mária odaadó tisztelője vala. Uralkodásának ustolsó előtti évében, 1394-ben nyerte az esztergomi érsek, Kanizsai János, azt a kiváltságot, hogy IX. Bonifác pápa a szentszék született követe méltóságával és jogaival ruházta föl. A következő évben ezt a kiváltságot utódaira is kiterjesztette a pápa, amivel Magyarország iránti különös szeretetét kívánta kifejezni.

5. Az egyházszakadás megszüntetése Zsigmond alatt.

1395—1418.

Mária halála után Zsigmond lett az egyedüli király. Uralkodásának első évtizede folytonos háborgások közt folyt le. Erőszakossága, melylyel hatalmi vágyában megsérti az alkotmányt és az ország területi épségét, könnyelműsége, melylyel az ország pénzbeli erejét és forrásait pazarolja, újra lángra lobbantja az elégületlenség hamvadó tüzét. Fogságba kerül, melyből az ő szerencséjére a szilárd gócpontot nem találó egyenetlenség szabadítja meg; de szerencséje nem bírja komoly okulásra. A lázadás nyíltan elterjed az egész országban, Nápolyi László már nem nevével, hanem személyes megjelenésével harcol; az ország két pártra oszlik s már nem oltalmazható meg az egyház sem, hogy a politikai pártosság romboló tüze be ne hatoljon falai közé. A belső állapotok megzavarása annál nagyobb veszedelemmel járt, mert a török hatalom évről-évre félelmetesebben gyarapodott az ország határai körül. — Zsigmond 1396-ban újra megkisérlette a törökök megtörését. Külföldről tekintélyes csapatok jöttek seregének erősítésére. Nemzetközi keresztes háború lehetett volna ez a hadjárat, melynek győzelmet kellett volna aratnia, ha a keresztény vezérek nem veszik könnyelműen föladatukat. A francia hadat Fülöp eui gróf vezette. A bajorokat és svábokat Ruprecht pfalzi gróf és Frigyes nürnbergi gróf. A Johanniták és a német lovagrend szintén csatlakoztak; kívülök még burgundok, angolok, olaszok, csehek, lengyelek. A Feketetengeren velencei gályák támogatták a szárazföldi hadsereg előnyomulását. A mult évben már a balszerencsés Nikápolynál volt a döntő ütközet, szeptember 28-án. A csata a franciák köny-

MÁTYÁS KIRÁLY MISEKÖNYVÉNEK KÁNON ELŐTTI KÉPE.
A kódex eredetijét a jezsuiták bécsi rendházában őrzik.

nyelmű heveskedése miatt elveszett. Zsigmond alig bírt hajón a Fekete-tengerre, innen Konstantinápolyba menekülni. Több ezer keresztény foglyot a szultán fölkoncoltatott. És e csata után először lépte át az ozmán had Magyarország határát, pusztította és megsarcolta Szlavóniát egészen a Dráváig.

Amíg Zsigmond Konstantinápolyban tartózkodott, az elégületlenek megragadták az alkalmat, nevezetesen Laczkfi István, Simontornyai István és Osztoja bosnyák bán s behívták Nápolyi Lászlót, aki, mint tudjuk, már 1387-ben atyja, Kis Károly halála után, fölvette a magyar király címét. Zsigmond Spalatón át hazatérvén, adományok és kegyelmi tények által lecsillapította a magyarországi lázadást. 1397 szeptember 29-ére országgyűlést hítt össze Temesvárra, melyen megerősítette az aranybullát és Nagy Lajos törvényeit; szentesítette azt a határozatot, hogy az idegenek, akiket a magyarok rovására különböző méltóságokra és hivatalokra emelt, tisztjüktől megfosztassanak és három hónap alatt tartozzanak elhagyni az országot. A rendek csak háromra nézve tettek kivételt; ezek: Stibor vajda, Eberhard zágrábi, Maternus erdélyi püspök. Mindazáltal Zsigmond ezután sem vette komolyan a törvényben rárótt kötelességeit és királyi esküjét. Egyre-másra adogattatta a pápával külföldi papoknak a javadalmakat; különösen az általa kegyelt szlávoknak, vagyis cseheknek és lengyeleknek. A lengyel Miklós szebeni prépost 1400-ban erdélyi püspökké, a szintén lengyel Péter nyitrai püspökké lesz, két lengyelországi püspök egymásután nyeri el a gazdag szegzárdi apátságot és így még többen a legjobb javadalmakat.

A horvátok lecsöndesítése végett a következő év elején Kőrös-Udvarhelyen tartott országgyűlést, ahol a menedéklevéllel megjelenő Laczkfit és Simontornyait elfogatta s lefejeztette. Ezzel épen nem törte meg párthíveiket, mert ezek elmenekültek Osztojához, akivel tovább szőtték az összeesküvést, hogy a kellő alkalommal Lászlót ismét behozhassák.

Erre nem kellett sokáig várniok. Zsigmond sok időt töltött Csehországban és Németországban, ahol bátyját, Vencelt 1400-ban a választófejedelmek többsége megfosztotta a császári koronától és Ruprecht pfalzi grófot választották meg. Amíg Zsigmond bátyja ügyében Csehországba sietett, a magyar rendek közül számosan összegyültek, hogy megfoszszák trónjától. Vádolták azzal, hogy a temesvári országgyűlés határozatait nem hajtotta végre, sőt épen ellenkező intézkedésekkel sértette az ország törvényeit, hogy ledér életével megbotránkoztatja a nemzetet, önkénykedése, erőszakoskodása mellett még a kincstár jövedelmeit is eltékozolja pazarlásával. Zsigmond, midőn az ellene irányult mozgalomról értesült, visszasietett az országba; de itt a rendek 1401 április 28-án őrizet alá helyezték s előbb Visegrádra, aztán Siklósra vitték. Siklós vára a Garayaké lévén, akik Zsigmond párthívei voltak, a király érintkezhetett a pártján maradt emberekkel, akik előkészítették a nemzet kibékülését. Nápolyi László ugyanis nem mozdult, holott már IX. Bonifác pápa, akit Zsigmond szintén megbántott és Vilmos osztrák herceg is támogatta, Jagello Ulászló lengyel király pedig, akit megkínáltak a koronával, nem mert bejönni Magyarországba; így végre Zsigmond hívei rábeszélték a rendeket, hogy engedjenek. Miután Zsigmond esküvel igérte, hogy senkin sem áll boszút, szabadon bocsátották.

Alig egy év mulva azonban Zsigmond önkénye és nagyravágyása miatt kárba veszett a kibékülés. Ezúttal már nagyon komoly fordulatot vett ügye.

Hogy a császárságot elnyerhesse, bátyját, Vencelt elfogatta s elzáratta, azután minden hatalmáról való lemondásra kényszerítette; a tervét előmozdító Albert osztrák hercegnek pedig szerződésileg arra kötötte le magát, hogy ha fiörökös nélkül halna el, Albert örökölje Magyarországot. Ezt a szerződést a pártjához tartozó magyar urakkal is megerősíttette. Már előbb hasonló igéretet tett Józsa morva hercegnek, de mivel ez Ruprecht német ellencsászár pártján állott, megsemmisítette a magyar trónöröklés dolgában vele kötött szerződést. Albertet mindjárt helytartójának rendelte Magyarországon; maga pedig sereget vezetett Csehországba, hogy azt Vencel lemondása után birtokába vegye. A sereg költségének fedezésére kénytelen volt ismét több királyi jószágot eladni.

Ezt már nem akarták tűrni a magyar rendek. Mialatt Csehországban járt, behívták Nápolyból Lászlót. Amíg Lászlóért követek mentek, mindazok, akik nem voltak jelen a pozsonyi egyezségnél, országszerte gyűléseket tartottak, melyeken ellenmondtak a szabad királyválasztás jogának

megsértésével kötött pozsonyi szerződésnek; Zsigmondot trónvesztettnek nyilvánították, Lászlót pedig királynak kiáltották ki. A papság nagy része László pártjához csatlakozott, különösen a Dunántúl, mely legelőször követte a dalmát városok példáját s Lászlót éltette királyául.

IX. Bonifác pápa, látván Lászlónak növekedő pártját, most már nem habozott nyilvánosan is pártját fogni a nápolyi trónkövetelőnek. Tanácsot tartván a bíborosokkal, elküldte Magyarországba teljes hatalommal fölruházott követül Acciajoli Angelo bíborost, hogy ez Lászlót a «magyar királyság visszaszerzésében» támogassa. Bullájában megbízza, hogy «az egyháziakkal és világiakkal tárgyaljon azokról, amik Isten és az apostoli szék tiszteletére, az egyházi rendek megtartására, az egyház szabadságának megóvására, az országnak László király által való megszerzésére, úgyszintén virágzó állapotba való visszahelyezésére, a béke helyreállítására, a szegények istápolására, a lakosok lelki javára és testi jólétére vonatkoznak».

MÁTYÁS KIRÁLY KÁLVÁRIÁJA.
Az esztergomi főegyház kincstárában.

A pápai követ 1403 július 17-én útnak indult Lászlóval. Zárában kötött ki, ahol Kanizsai János esztergomi érsek, számos főpap és világi úr kiséretében fogadta s egy hevenyészett koronával, de magyar szokás szerint megkoronázta. László szeptember elején Magyarországba jött. Győr, Esztergom, Buda, Eger egymásután hódoltak meg neki. Ezeket a városokat azonban a veszély hallatára visszatért Zsigmond hamar visszaszerezte, azután október 8-án rendeletet bocsátott ki, melyben kegyelmet adott a meghódolóknak. Gyors győzelme és kegyelmi levele oly nagy hatást tett, hogy Lászlónak alig maradt párthíve s hogy atyja sorsára ne jusson, sietve visszahajózott Nápolyba.

Zsigmond, mielőtt még győzelmet vívott volna ki, amint Csehországból visszatérve, átlépte az ország határát, Pozsonyban, 1403 augusztus 9-én kelt rendeletében, melyet előre közölt a magyar és cseh rendekkel, fölmondta az engedelmességet IX. Bonifác pápának. Megtiltotta, hogy alattvalói ezentúl bármiféle illetményeket fizessenek a pápának s tőle vagy követeitől akárminő iratot, adománylevelet fogadjanak el; akik elfogadják, szabadságukat és jószágukat veszítsék. Mindamellett ezután nem csatlakozott XIII. Benedek ellenpápához, valamint nem támadta meg a pápai joghatóság elvét sem; csak fölfüggesztette Magyarországon a pápa joghatóságát. IX. Bonifác, nyilván az egyházi szakadás nagyobb elmérgesítésének elkerülése végett, semmiféle megtorlással nem élt. Ellenben a magyar papság, Dalmácia püspökeinek és papjainak kivételével, egymásután visszatért Zsigmondhoz. Az első, aki meghódolt, Kanizsai János érsek volt; példáját követték a győri, váradi, pécsi, erdélyi püspökök.

Zsigmond 1404. áprilisban országgyűlést tartott, ahol vádolta a pápát, hogy az ellene fordult pártütést támogatta s határozatokat mondatott ki és szentesített, melyek szerint az egyházi javadalmak ezentúl csakis a király hatalmából és hozzájárulásából adományozhatók; ennélfogva a főpapok, más egyházi férfiak vagy világi kegyurak semmiféle javadalommal sem rendelkezhetnek, hanem ezeket egyedül a király adományozhatja. A pápa, a bíborosok vagy a pápai követek által kibocsátott itéletlevelek érvénytelenek legyenek. Akik ilyeneket külön királyi engedelem nélkül elfogadnak, kihirdetnek vagy végrehajtanak, azok fejüket, jószágukat vagy javadalmukat vesztik.

Ezzel a király a koronára ruházta át a szentszék joghatóságát, valamint az összes kegyúri jogokat is. Ámde ez intézkedéseket nem akarta véglegeseknek tekinteni; joghatásuknak csak arra az időre kellett kiterjednie, amíg a belső zavarok által okozott bizonytalanság meg nem szünik. Ez világosan kitünik abból is, hogy a határozatok kimondása után hosszú levélben a bíborosok testületéhez fordult, melyben tettét magyarázta, keserűen panaszkodván, hogy míg ő mindig híven kitartott a törvényesen megválasztott római pápa mellett, nem tántorult el VI. Orbántól, sem IX. Bonifáctól, aki «legkedveltebb fiának» szólította, Bonifác pápa mégis halálos gyűlöletet táplál ellene. Nem tudja, mi okozta azt a hirtelen változást, hogy az atyából üldöző lett. Hogy tehát az országot ebben a zavaros időben belviszály ne tépje ismét, tudatja, hogy «zászlós uraink és főrendeink tanácsára elhatároztuk, hogy az ország rendei közül senki se merészelje a római kúriát fölkeresni vagy onnan országunkba jönni, *míg a szenvedett bajokért elégtételt nem nyerünk*».

A határozat értelmében Zsigmond azonnal megüresedettnek jelentette ki azokat a püspöki székeket, melyeknek főpásztorai a kihirdetett kegyelem után sem tértek vissza hozzá. Magyarországon öt, Dalmáciában nyolc püspököt fosztott meg javadalmaiktól, melyeket világi kormányzókra bízott. Az öt magyarországi püspökség: a kalocsai, egri, szerémi, váci és veszprémi.

Az 1404. év végén meghalt IX. Bonifác s utódja, VII. Ince nem tett lépést a magyar királylyal való szakítás megszüntetésére. De a királyi rendelet végrehajtása már ugyanabban az évben a gyakorlatban sokkal enyhébb alakban kerül végrehajtásra. Általános vágy támadt a kibékülésre. A papság a rendelet fönnállása mellett is érintkezésbe kezdett lépni a pápával. Zsigmond cselekvése is azt a meggyőződést keltette, hogy nem akarja állandóvá tenni a szakítást a pápai székkel. Zsigmond 1405 elején Dózsa szent Ferenc-rendi szerzetest csanádi, Hinkó zobori apátot pedig nyitrai püspökké nevezte ki; de csak választott püspököknek nevezte őket okleveleiben; a két püspök pedig éveken át nem szenteltette föl magát, ami azt bizonyítja, hogy a püspökök a szentszék jogait tiszteletben tartották.

VII. Ince pápa ezalatt kisérletet tett arra, hogy az áldatlan egyházszakadást megszüntethesse. E végből több keresztény fejedelemnek írt, hogy vegyenek részt az 1405 november 1-én Rómában tartandó értekezleten, melyen az egyházszakadás megszüntetésének módjáról tanácskozzanak. Zsigmond király is kapott ilyen levelet. Zsigmond szivesen fogadta a meghivást s elhatározta, hogy képviselteti magát. Ezzel az elhatározásával egyszersmind a békét is helyreállította közte és a szentszék között. VII. Ince augusztus 24-én bullát intézett hozzá, melyben fölhatalmazza, hogy tetszés szerint választott gyóntatóval föloldoztathatja magát azoktól a bűnöktől, melyek a pápának vannak föntartva s ugyanaz fölmenthesse a rárótt egyházi büntetések alól is. Így minden nagyobb föltünés nélkül meglett a béke, ami Magyarországra csak áldásos hatással lehetett.

Az egyházszakadás megszüntetése ezúttal nem sikerült. A római értekezlet nem jött létre. VII. Ince pápa és a magyar király közt helyreállott jó viszonyt azonban ez a körülmény nem bénitotta meg.

VII. Ince 1406 november 6-án meghalt Rómában. A konklávéban egybegyűlt tizennégy bíboros arra kötelezte magát, hogy akit megválasztanak pápául, az trónralépése után egy hónap alatt tartozzék értesíteni az ellenpápát és bíborosait, a keresztény fejedelmeket és az egyetemeket, hogy lemond a pápai székről, ha az ellenpápa ugyanazt cselekszi s a két fél bíborosai közös konklávéban kánonszerűleg új választást ejtenek meg; három hónap alatt pedig köteles követséget küldeni, hogy az ellenpápával megegyezésre jusson egy megfelelő hely kiszemelése végett, ahol a szakadás megszüntetése dolgában személyesen találkozzanak és tárgyaljanak. Ez a kötelezettség csak akkor szünjék meg, ha tizenöt havi időn túl nem sikerült megegyezésre jutni. Ily kötelezettség mellett választották meg a velencei Corrario Angelo bíborost, konstantinápolyi latin pátriárkát, aki XII. Gergely nevet vett föl s mielőtt még megkoronázták volna, értesítette egy szép levélben az «elszakadtak által XIII. Benedeknek nevezett» Luna Péter bíborost, valamint bíborosait,

a fejedelmeket, püspököket és egyetemeket, hogy mindent hajlandó megtenni a szakadás megszüntetése végett.

XII. Gergelynek ez a lépése nagy lelkesedést keltett Európa katholikusai között. Követeket is küldött Gergely XIII. Benedekhez, aki a találkozás helyéül Savonát választotta, míg Gergely Pisát javasolta. De eleinte mégis elfogadta XII. Gergely Savonát. Csakhogy Savona ellen sokan aggodalmaskodtak s ezek közé tartozott Zsigmond is, aki Alsani Bálint bíborost és De Benzis spalatói érseket küldte XII. Gergelyhez, hogy a Savonába való utazásáról lebeszélje, mert ez a város, mely XIII. Benedek közvetetlen befolyása alatt állott, nem nyujthatott elég biztonságot arra, hogy az új pápa választása háboríttatlanul lefolyhasson; de még attól is lehetett tartani, hogy Benedek fegyvereseivel elfogatja Gergelyt. Ez tehát biztosítékokat követelt, hogy személyes szabadságát semmi bántódás sem éri; azalatt pedig elment Sienába, ahol egyformán közel lehetett Savonához is, Pisához is.

II. GYULA PÁPA.
Ráfael festménye a firenzei Pitti-palotában.

XIII. Benedek, aki szivesen látta, ha az egyezkedésnek meghiúsulásával ellenfelét okolhatja, erős fegyveres kisérettel jött 1407 szent Mihály-napján Savonába. Ott találta XII. Gergely követeit, akik kimentették távolmaradását. Úgy egyeztek meg, hogy Benedek, azaz Luna bíboros Porto Venerebe, Gergely pedig Pietrasantába menjen, azután közvetítsék a találkozást. 1408 januárban Gergely Luccába ment, Benedek pedig megérkezett Porto Venerebe, de nem mert a partról, mely a neki hódolt Genua területéhez tartozott, eltávozni. Franciaország is megsokalta már a szakadást, melyben legnagyobb része a schizma kezdetétől fogva az ő politikájának volt és lemondásra sürgette Benedeket, akinek legerősebb támaszát, az Orleansi herceget a megelőző november hónapban meggyilkolták. Minthogy Benedek nem engedett, a francia király el akarta fogatni Benedeket; de ez Aragoniába menekült, ahonnan zsinatot hítt egybe Perpignanba november 1-ére. A francia kormány erre 1408 május 22-én fölszólította mind a két ellenfél bíborosait, hogy a szakadás megszüntetése végett közös értekezletet tartsanak s fölhivásának támogatására fölkérte Zsigmond magyar, Vencel cseh királyt és a navarrai királyt.

De Gergelyt is elhagyta több bíborosa, akik csak egy egyetemes zsinattól vártak orvoslást. E végből azt határozták, hogy üljön össze az egyetemes zsinat 1409 március 25-én Pisában. Fölkérték egyben Vencelt és Zsigmondot, hogy támogassák őket.

Zsigmond király követet küldött a bíborosokhoz. Kijelentette, hogy minden erejével rajta lesz az egyház egységének helyreállításán. De inti a bíborosokat, hogy legyenek óvatosak és ne súlyosítsák a szakadást. Tudatta, hogy levelet ír XII. Gergelynek, melyben fölszólítja, teljesítse az egyház egységének helyreállítására vonatkozó fogadalmát. Amennyiben nem akarja, helyesnek tartja a zsinatot, melyre a keresztény fejedelmek képviselőket küldhetnének. Azért tartja szükségesnek a zsinatot, mert ha a bíborosok maguk a fejedelmek és a főpapok hozzájárulása nélkül választanának pápát, a zavar még jobban növekednék; mert akkor három pápa között oszlanának meg a fejedelmek.

Gergelynek szintén tanácsolta Zsigmond, hogy hívjon össze egyetemes zsinatot; Gergely pápa hajlott is a tanácsra s kihirdette a zsinatot azzal a kikötéssel, hogy helyét később állapítja meg, vagy az aquilejai pátriárkaság, vagy a ravennai exarchátus területén. De a bíborosok nem nyugodtak ebbe bele, hanem, mint láttuk, Pisába hirdettek zsinatot. Zsigmond király ezután is sarkalta Gergely pápát, hogy okvetetlenül tartsa meg a zsinatot, mely majd dönteni fog s döntése kötelező lesz a pápára. Ezt a törekvését Velence tanácsa is támogatta. Ezzel szemben pedig az elpártolt bíborosok követséget küldtek Zsigmondhoz, aki előtt vádolták Gergely pápát s egyúttal kérték, hogy küldjön követeket és főpapokat a pisai zsinatra. Zsigmond kijelentette, hogy Gergelyt törvényes pápának ismeri el s hogy küld-e követet a pisai zsinatra, azt majd fontolóra veszi. Velence tanácsára azután úgy határozott, hogy nem küld követet. S nem is mentek magyarok a pisai zsinatra.

A pisai zsinat 1409 március 25-én megnyílt az ottani székesegyházban. Jelen volt a két részről 24 bíboros, 4 pátriárka, 80 püspök, 102 püspöki meghatalmazott, 87 apát, mintegy 100 káptalani küldött, 300 egyházjogász és számos más képviselő. A zsinat többszörös ülés után, melyekben mind a két pápa ellen heves panaszokat tárgyaltak s erre vonatkozólag számos tanút hallgattak ki, június 5-ére megidézte az ellenpápákat s mivel ezek nem jelentek meg, fölolvasták a végítéletet, mely szerint mind a két pápát megfosztják méltóságától, kiközösítik őket az egyházból s fölmentik a híveket az engedelmesség alól. Ezután a bíborosok konklávébe gyűltek s június 26-án megválasztották az akkor Velencéhez tartozó Kréta szigetén született Philargi Péter minoritarendi bíborost, aki V. Sándor nevet vett föl. De mivel a másik két pápa nem mondott le s V. Sándor nem érhette el, hogy általánosan elismerjék, a szakadás még súlyosabb lett, mert immár három pápa volt.

Ugyanabban az időtájban, nevezetesen június 6-án nyitotta meg XII. Gergely az általa hirdetett zsinatot Cividaleban, Friaulban, mely helyet Zsigmond tanácsára választotta. Ezen a zsinaton kijelentette, hogy kész lemondani, ha a másik két megválasztott pápa is lemond. Ha nem tennék, fölhatalmazta Ruprecht római, László nápolyi és Zsigmond magyar királyt, hogy a három párt által közösen egybehivandó egyetemes ülésen tárgyalják a szakadás ügyét s itt végérvényesen határozhassanak. Gergely nemsokára kénytelen volt hajón Gaetába menekülni, mert a pisaiak pártjára állott Velence személyes szabadságát fenyegette.

V. Sándor Magyarországon is megkisérlette, hogy joghatóságot gyakoroljon. Kinevezte egyik hivét, Orsini Jordán bíborost pécsi püspökké. Zsigmond azonban nem fogadta el a kinevezést.

Mielőtt újabb elhatározó lépés történhetett volna, V. Sándor 1410 május 3-án Bolognában meghalt. Május 17-én megválasztották Cossa Boldizsár diakonus bíborost, aki XXIII. János nevet vett föl. Még egy évig Bolognában maradt, innen tudatta megválasztását s megujította a két másik pápa ellen a pisai határozatokat. Egy nappal az ő megválasztása után halt meg Ruprecht német király is, aki XII. Gergelynek állandó híve volt. Július 21-én a német választófejedelmek egy része Zsigmondot választotta meg német királylyá, de nem ellenmondás nélkül, úgy hogy még nem érezhette magát biztosan hatalmában. Zsigmond a mellett, hogy XII. Gergelylyel is föntartotta a jó viszonyt, érintkezésbe lépett Cossa Boldizsárral, akiben céljainak legalkalmasabb előmozdítóját látta. Zsigmond követeket küldött hozzá Bolognába s viszont XXIII. János is küldött nunciusokat

Magyarországba. Zsigmond követségének vezetője a firenzei származású Scolari Fülöp temesi gróf volt; vele mentek: Szentgyörgyi Vince, Benedek székesfejérvári prépost, Esztergomi Bálint szerzetes és Csapi András magyar nemes.

A magyar egyházi viszonyok rendezésére a következő előterjesztéseket tették Zsigmond nevében a követek: Minthogy eddig Zsigmond egyes pápáktól sérelmeket szenvedett, nyugtassa meg a szentatya a királyt, hogy a jövőben ettől meg lesz kimélve. Minthogy Magyarország javadalmasai legnagyobb részt hatalmasok, akik a király állását is nem egyszer veszélyeztették, engedje meg a pápa, hogy a javadalmakat a király és utódai adományozhassák, a pápa pedig kötelezze magát, hogy ez adományozásokat meg fogja erősíteni, vagy legalább is rendelkezzék úgy a pápa, hogy a javadalmakat azoknak adományozza, akiket a király kijelöl. A király beleegyezése nélkül ekkorig tett adományokat vonja vissza a pápa. Azokat a főpapokat, akik nyíltan a király ellen törtek, mozdítsa el, vagy helyezze külföldi egyházakba. Minthogy a királyt ezalatt, míg a hitetlenek ellen harcolt, keresztény fejedelmek megtámadták, kéri a király, hogy azokat, akik jövőben ilyen jogtalanságot követnek el ellene, egyházi büntetésekkel fékezze meg. Végül pedig a következő pontot terjesztették elő: «Az ország nagyszámú papjainak elpártolása alkalmával a király úr és hívei az egyházak és papok ellen talán egyet-mást elkövettek, pénzeiket és ingóságaikat a saját állásuk oltalmazása és a hitetlenek ellen viselt háború céljaira használták föl. Mindazokra nézve, amik eddig történtek, elidegeníttettek és fölhasználtattak, még ha az apostoli kamara is károsult volna meg, a pápa úr adja meg a legteljesebb fölmentést és föloldozást. Egyébiránt az apostoli kamarának a főpapok és más egyháziak irányában fönforgó követeléseit a pápa úr tetszése szerint hajthatja be». A királyi követ ezenkívül igéretet tett, hogy a jövőben Zsigmond tartózkodni fog az egyházi javak elidegenítésétől, az eddig elfoglalt javakat visszaadja jogos birtokosaiknak s kiengesztelésül új társas káptalant alapít Buda várában.

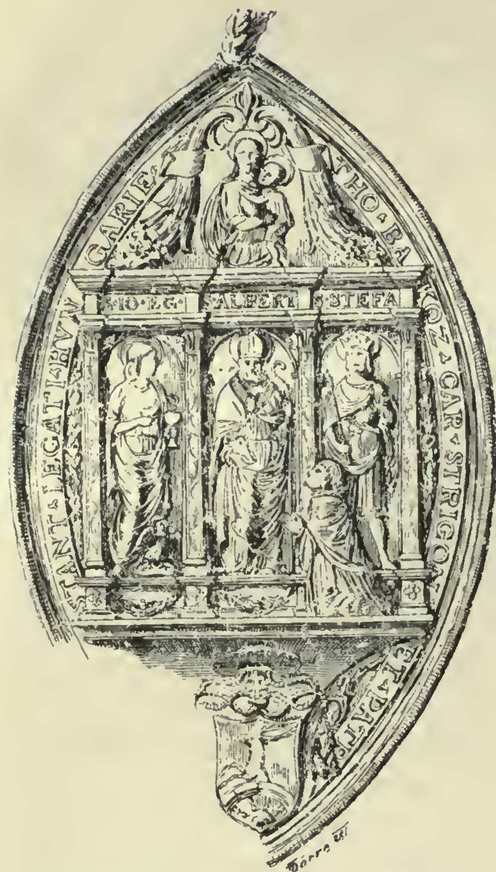
XXIII. János szivesen hajlott Zsigmond kérésére. Azzal a kikötéssel, hogy Zsigmond az egyház szabadságát sértetlenül fönn fogja tartani, megadta a fölmentést a tőle vagy híveitől elfoglalt egyházi javakra nézve; továbbá a Zsigmond által akkor alapított budai főiskolát nemcsak megerősítette, hanem olyan kiváltságokkal ruházta föl, melyek egyenlő rangúvá tették a párisi, bolognai, oxfordi és kölni egyetemekkel. Ellenben a javadalom adományozásának jogát nem engedte át XXIII. János sem, sőt egyenesen föntartotta a pápának az adományozás jogát.

Zsigmond 1411-ben újra és egyhangulag német királylyá választatván, most már határozottan állást foglalt XXIII. János mellett. Csak Miklós kalocsai érsek nem akarta elismerni törvényes pápának, miért is el kellett hagynia az érseki széket s elmenekült Gaetába, XII. Gergelyhez.

XXIII. János pápa a Zsigmond követeinek adott válasza értelmében nagyszámú egyházi javadalom adományozása fölött rendelkezett, anélkül, hogy Zsigmond ebben gátolta volna. Viszont a pápa, amennyiben az egyházi törvények korlátai között maradt, tiszteletben tartotta a király kegyúri jogait. A szakadás idején megzavart egyházi viszonyokat Castiglione Branda pápai követ rendezte, akit XXIII. János még 1410-ben, Zsigmond követségének viszonzásául küldött Magyarországba; megbízta őt a kalocsai és szerémi püspökségek adminisztrálásával s még 1411-ben bíborossá történt kineveztetése után is Magyarországban hagyta.

Zsigmond német királylyá történt választása által Európa leghatalmasabb fejedelmévé lett. Most már komolyan hozzáfogott régi tervéhez, hogy megszünteti az egyházszakadást. Tervét előmozdította az, hogy XXIII. János, üldöztetvén László nápolyi királytól, a pápai szék hűbéresétől, aki neki 1412-ben már meghódolt, de csakhamar megint hitszegővé lett és pártot ütött, Rómából Felső-Olaszországba menekült Zsigmond király védelme alá. Zsigmond követei által megérttette Jánossal, hogy az egyházban duló áldatlan viszályt csak egy egyetemes zsinat fogja megszüntethetni. János hajlandó volt az egyetemes zsinat összehívására. Zsigmond Konstancot ajánlotta. Jánosnak nem igen volt inyére ez a város, de mégis elfogadta. S így létrejövén a megegyezés, XXIII. János 1414 november 1-ére összehívta a zsinatot Konstancba. János csak nagyon vonakodva

határozta el magát a bíborosok sürgetésére, hogy Konstancba megy, jóllehet Zsigmond, valamint Konstanc városa is teljes biztosítékot nyujtottak személyes szabadságára nézve s menedéklevélben is megerősítették biztosításukat.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS BÍBOROS PECSÉTJE.

1414 október 28-án vonult be XXIII. János kilenc bíborossal és nagy kisérettel Konstancba. A zsinaton igen sokan jelentek meg a magyarok közül is, de a november 5-iki megnyitó ülésen még nem voltak ott. Zsigmond csak karácsony estéjén vonult be Konstancba nejével, Cillei Borbálával. A magyar főpapok közül az esztergomi és kalocsai érsekek, a váradi és traui püspökök és négy segédpüspök, továbbá a káptalanok és szerzetesrendek képviselői jelentek meg; világi urak is számosan, körülbelül nyolcvanan. A kisérettel együtt a magyarok száma mintegy 2000-re ment Konstancban.

XII. Gergely kijelentette, hogy lemond, ha ugyanazt cselekszi XIII. Benedek és XXIII. János is. Ez utóbbi a zsinat megnyitása előtt abban a hitben élt, hogy őt fogják a másik két ellenpápával szemben végleg megválasztani. De csakhamar tapasztalnia kellett, hogy a zsinat tagjai közt egyre népszerűbbé lesz az a kívánság, hogy mind a hármukat le kell mondatni. Filastre bíboros emlékiratban fejtette ki, hogy Jánosnak kötelessége a lemondás, ha pedig nem hajlandó rá, a zsinatnak kényszerítenie kell rá. János még abban reménykedett, hogy a pártján levő olasz püspökök és apátok nagy többségével győzni fog. De a zsinat hosszú tárgyalások után úgy döntött, hogy a szavazás ne személyenkint, hanem nemzetek szerint történjék. Négy szavazó nemzetet rendeltek; ezek: a német, olasz, francia, angol. A szomszéd nemzetek ezekhez csatlakoztak; így a németh ez csatlakoztak a magyarok, lengyelek, skandinávok. Minden nemzet számára bizonyos számú egyházi és világi képviselőt, prokurátort és jegyzőt neveztek ki. Az egyes nemzetek külön tanácskoztak, az egyetemes gyülésen azonban mindegyik nemzetnek csak egy szavazata volt.

A képviselők nem késtek tanácsolni Jánosnak, hogy mondjon le. Végre kijelentette erre való hajlandóságát s az 1415 február 16-iki egyetemes ülésen Zaberella bíboros fölolvasta nyilatkozatát, mely szerint János kész lemondása által helyreállítani az egyház békéjét, ha ugyanazt cselekszik ellenfelei is; a lemondás idejét és körülményeit azonban az egyes nemzetekkel saját külön küldötteivel akarja megállapitani. Ezt a nyilatkozatot nagyon határozatlannak találták s nem fogadták el. Február 24-én, mikor a párisi egyetem küldöttei is megérkeztek, élükön Gerson kancellárral, a franciák, németek és angolok egy új formulában állapodtak meg s követelték, hogy azt János föltétlenül elfogadja, különben kiszolgáltatják a világi hatalomnak. János nem találván a világi fejedelmekben pártfogókra, a március elsején tartott ülésen elfogadta a lemondási formulát s március 2-án ünnepélyesen is megigérte lemondását, mire Zsigmond király és a többiek köszönetüket fejezték ki neki. Ugyanezt egy március 8-án kiadott bullában is ismételte, igérve, hogy le fog mondani. A megalázott és haragvó János azonban még mindig reménykedett és ezért szeretett volna menekülni a zsinat elől. A zsinat is bizalmatlankodott; követelte Jánostól, hogy ne engedje meg senkinek a távozást, de maga se távozzék, mielőtt az egyház egységének helyreállítása meg nem történt. Ha ugyanis János eltávozik, a pápa elnöklése nélkül tartott zsinat törvényességét megtámadhatták volna. A bizalmatlanság különösen akkor öltött nagy mértéket, mikor János csat-

lakozni akart ahhoz a küldöttséghez, melynek Benedek lemondásának átvétele végett Zsigmond király vezetése alatt Nizzába kellett volna indulnia. Nem tartották célravezetőnek a két ellenfél személyes találkozását és János kívánságában azt sejtették, hogy ilyen módon észrevétlenül akar elmaradni a zsinatról. És ezt március 20-án, midőn az osztrák herceg fényes tornát rendezett Konstancban, meg is cselekedte. Álruhában Schaffhausenba menekült. Innen írt Zsigmondnak és a bíborosoknak, hogy kényszer nélkül fogja megadni a békét az egyháznak, mert Konstancban, mely egészségének sem kedvező hely, a pártok torzsalkodása háborgatja őt szabadságában.

János menekülése nagy zavart és aggodalmat keltett Konstancban. Zsigmond király egyik nyilvános ülésen felelősségre vonta az osztrák herceget, akit az egyház és a birodalom ellen elkövetett árulással vádolt. A bíborosok kijelentették, hogy a pápa jelenléte nélkül is tanácskoznak; csak arra kérték a nemzeteket, hogy haladékot adjanak. D'Ailly Péter bíboros a francia theologusokkal azt vitatta, hogy a zsinat fölötte áll a pápának s így teljes joggal folytathatja működését. Heves vitatkozások folytak április 6-ig, amikor kimondották, hogy a szent zsinat a Szentlélek szellemében egybegyült egyetemes zsinat, mely az egész egyházat képviseli, hatalmát közvetetlenül Istentől birja s mindenki, a pápa is köteles magát neki alávetnie és engedelmeskednie mindabban, ami a hitet, a szakadás megszüntetését és az egyháznak vezetésében és tagjaiban való reformálását illeti. A még mindig pápának elismert Jánost fölhívták, hogy térjen vissza Konstancba, személyes szabadságának teljes biztosítása mellett; ellenben kijelentették, hogy letettnek fogják nyilvánítani, ha meg nem jelenik a zsinaton és lemondását huzavonával elodázni akarja, vagy attól vonakodnék.

X. LEO PÁPA.
Ráfael festménye a firenzei Pitti-palotában.

János ennek ellenére április 10-én a breisgaui Freiburgba, a burgundi herceg területére menekült; de azért még mindig tárgyalt a lemondás végett. A zsinat követeket küldött hozzája, akik Breisachban találkoztak vele. János innen is tovább akart utazni, de Zsigmond csapatai a Rajnánál elállották útját, azért kénytelen volt visszafordulni. — Minthogy nem akart föltétlenül lemondani, a zsinat május 2-án megindította ellene a peres eljárást, korlátolt menedéklevél átküldése mellett megidézte a zsinat szine elé. Frigyes osztrák herceg is, miután minden oldalról elhagyták párthívei és Zsigmond fogságba helyezte, kénytelen volt meghajolni s igéretet tenni, hogy Jánost, ha nem akar megjelenni, ki fogja szolgáltatni. Május 17-én a nürnbergi várgróf elfogta Jánost és a Konstanc melletti Radolfzellbe vitte,

ahol 300 magyar lovas őrízte. A zsinat május 29-én tartott ülésében teljesen megalázta őt. Kimondta letételét és megbüntetését, egyszersmind kirekesztette a másik két ellenpápával együtt a jövendő pápaválasztás esetén a jelölhetők sorából. A most már János nevétől megfosztott Cossa bíborost június 3-án Heidelbergbe, azután Mannheimba vitték. Csak 1419-ben nyerte vissza szabadságát, amit részben az akkori pápa, V. Márton közbelépésének köszönhetett.

XII. Gergely, aki okosan és méltóságosan viselkedett s akit egyedül tekinthettek törvényes pápának a három ellenpápa között, Cossa lemondása után teljesítette korábbi igéretét s megbizottja, Malatesta Károly herceg által június 15-én kijelentette, hogy lemond, de föltételül tűzi ki, hogy ő hívhassa össze ujra a zsinatot, melyet nem ismerhet el törvényesnek. Ezt a föltételt elfogadta a zsinat, mire XII. Gergely azt azonnal ujra egybehívta. A július 14-i ülésen épen azért maga Zsigmond király elnökölt, hogy Gergely lemondásának ne kelljen egy bíboros elnöklete alatt végbemennie. A zsinat kijelentette, hogy Gergelyt és bíborosait törvényesnek ismeri el, őket fölveszi a szent kollégiumba s Gergelyt csak azért zárja ki a pápajelöltek közűl, hogy az egyház békéjének helyreállítását biztosíthassa, nem pedig, mert méltatlannak tartja a pápai székre. Ez teljes elégtétel volt XII. Gergelynek, akinek nevében ezután Malatesta herceg előterjesztette az ünnepélyes lemondást, melyet Tedeum követett. A zsinat a portói bíboros püspökséget és az anconai legációt adta kárpótlásul Gergelynek, aki ettől fogva Angelus bíboros püspöknek nevezte magát. 1417 október 18-án halt meg 90 éves korában Recanatiban.

Sokkal nehezebb volt a makacs Benedeket lemondásra kényszeríteni. Nem vette el az ő bátorságát, nem kedvetlenítette el állhatatos harciasságát semmi, sem az, hogy elvesztette Avignont, sem, hogy nem engedelmeskedett neki már más ország, mint Arragónia, továbbá Skócia, azután Szárdinia, Korzika és Minorka szigetek. Máshol már nem ismerték el. Ő csak tovább dacolt a zsinat fölszólításával. Zsigmond a zsinat megbizásából több püspök és hittudós kiséretében maga utazott el, hogy rávegye a lemondásra. A tárgyalások 1415 szeptemberben Perpignanban folytak, ahol Benedek az erős vár és Ferdinánd arragóniai király fegyvereseinek védelme alatt bizton érezhette magát. Különböző föltételeket akart kikötni, mert abban reménykedett, hogy őt választják meg egyedül elismerendő pápának; nemcsak azt akarta, hogy a zsinatot Konstancból más helyre tegyék át, hanem hogy az új pápát is a bíborosok testülete az ő, mint egyetlen jogos bíboros elnöklete alatt válaszszák. Zsigmond és a zsinati képviselők nem egyeztek ebbe bele; tehát megszakították a tárgyalást. A Benedeket pártoló fejedelmek kérésére azonban nem utaztak vissza, hanem új tárgyalást kezdtek, melyben a zsinati követek ugyanazokat a lemondási föltételeket szabták Benedek elé, melyeket XII. Gergely elfogadott. Erre Benedek november 13-án a Valencia mellett levő Peniscola hegyi várba menekült, ahonnan tiltakozást bocsátott ki a zsinat ellen.

Erre a zsinati küldöttek az arragóniai, castiliai és navarrai királyokkal, valamint a skótországi követtel léptek közvetetlen érintkezésbe, aminek az lett az eredménye, hogy ezek szerződésileg elismerték a zsinat jogszerűségét s beleegyeztek Benedek letételébe. Ennek következtében általánosan megtagadták az engedelmességet Benedektől. Még az 1416. év folyamán az arragóniai, navarrai és portugáli követek megjelentek a zsinaton, ahol az ötödik, a spanyol nemzetet alkották. 1416 november 5-én megindították az eljárást Benedek, azaz De Luna bíboros ellen, mely kilenc hónapig tartott és csak 1417 július 26-án fejeződött be. Ezen a napon eretneknek és minden méltóságától és jogától megfosztottnak jelentették ki Luna Pétert s minden hivőt eltiltottak attól, hogy neki engedelmeskedjék.

Az új pápa választása mindamellett csak egy év mulva mehetett végbe, mert az egyes nemzetek és küldöttek közt a pápaválasztás módjára nézve heves vitatkozások folytak. Végre úgy egyeztek meg, hogy a 23 bíboroson kívül az öt nemzetnek hat-hat képviselője is részt vehessen a választásban. Az így kiküldött 53 választó három napi konkláve után 1417 november 11-én a római születésű Colonna Ottó bíborost választotta pápává, aki V. Márton nevet vett föl.

A választás általános örömet keltett. Végre ismét volt az egyháznak kétségtelenül jogos feje.

A zsinat, különböző egyházkormányzati reformterv letárgyalása és elfogadása után, 1418 április 21-én tartotta utolsó ülését. Az egyes nemzetekkel ez alatt a pápa konkordátumokat kötött.

A zsinat alatt, mindjárt XIII. Benedek letétele után, Zsigmond király kivívta a magyar korona számára a *főpapok kinevezésének jogát,* jóllehet a francia, angol és német főpapok a káptalanok választási jogának visszaállítása mellett küzdöttek. Hogy Zsigmond ezt valóban megnyerte, Fraknói is hitelesnek tartja, már azért is, mert Werbőczy fölvette törvénykönyvébe, mondván: «Az országnak a javadalmak adományozására vonatkozó szabadsága egykor Zsigmond császár és király idejében, az ország többi szabadságaival együtt a konstanci zsinaton megerősíttetett, eskü szentségével biztosíttatott, ami az arról kiállított bullában világosan benfoglaltatik». Erre a kiváltságra később is hivatkoztak magyar kormányférfiak és hitelesnek ismerte el Pázmány Péter is, noha a róla szóló bullát eddig nem sikerült megtalálni. Hogy a kiváltságot csakugyan kieszközölte Zsigmond, mutatja az is, hogy vele nyomban élt s még 1417 augusztus 15-én kinevezte Rozgonyi Péter dömösi prépostot veszprémi püspökké, kijelentvén, hogy «kegyúri jogának hatalmánál fogva tényleg megválasztja, kinevezi és bemutatja, a mondott püspökséget és egyházat bármely néven nevezendő egyházi és világi jogaival neki adja és adományozza». Ezzel szemben azonban áll az, hogy a káptalanok megkisérlették püspökválasztási joguk további gyakorlását; így Buondelmonte Jánosnak 1424-ben a kalocsai érseki székre való emelése a bácsi és kalocsai káptalanok ellenére történt, mely káptalanok Háj-Szent-Lőrincen a pécsváradi apátot választották meg érsekké, de V. Márton pápa nem engedte a választást érvényesülni, noha a megválasztott személye ellen nem volt kifogása s a király által előterjesztett Buondelmontet nevezte ki 1424 november 15-én kalocsai érsekké.

Zsigmond emellett még azt is kieszközölte, hogy azontúl az ország lakói ne legyenek többé a római szentszék bíróságai elé állíthatók, hanem csakis az ország határai között szabad fölöttük törvényt ülni. Ezt megerősítette trónralépte után V. Márton pápa is.

Midőn tehát Zsigmond magyar királyt illeti meg a hála és elismerés azért, hogy az egyházat oly súlyos válságba döntő szakadást erélyességével és fáradhatatlan diplomáciai hadjáratával megszüntette, a magyar nemzeti önállóságnak és a magyar királyság nimbuszának is ujabb fényt szerzett vívmányával.

Az egyházszakadás megszüntetésének dicsőségéből tehát Magyarországot illeti meg a legnagyobb rész.

NEGYEDIK FEJEZET.

Magyarország és az egyház küzdelme az ozmán hódítás ellen.

1. Zsigmond uralkodása a konstanci zsinat után. Albert.

Az egyházi szakadás megszüntetése után Zsigmond nagyobb gondot fordíthatott a mindinkább terjeszkedő török hatalom ellen való hadakozásra. Hogy az első nikápolyi ütközet óta egészen a konstanci zsinatot követő évekig nem kisérlette meg az ozmán hatalom Magyarország leigázását, annak csak az volt az oka, hogy Bajazid szultánt 1402-ben Timur khán Angora mellett kegyetlen ütközetben leverte és foglyul ejtette, s midőn Bajazid fogságában meghalt, fiai összevesztek és egymás ellen háborúskodtak, míg végül I. Mohamednek testvérei eleste után sikerült helyreállítania a török birodalom egységét. I. Mohamed, aki 1413-tól 1421-ig uralkodott, békeszerető fejedelem volt. De talán még inkább az tartotta vissza a nagyobb háborútól, hogy a bel-

háború okozta sebekből csak lassan épülhetett föl birodalma. Mindamellett kisebb becsapásoktól az ő uralkodása alatt sem szabadulhatott Magyarország, kivált mivel Hervoja bosnya bán szövetkezett a törökkel. Hervoja ugyan meghalt 1416-ban, de utódja, Osztoja, nyomdokait követve, szintén a törökkel tartott. Zsigmond 1419-ben előbb Osztoját verte le s miután Bosznia bánjává Tvartkót tette, egy nagyobb haddal Bolgárországban megverte a törököket. Ezek békét kértek és Zsigmond szivesen kötött velük öt évi fegyverszünetet; mert Vencel cseh királynak 1419 augusztus 16-án bekövetkezett halála után ő örökölvén a cseh királyságot, a husziták nem akarták elismerni, tehát kénytelen volt jogainak érvényesítésére fegyvert fogni. Nemsokára Magyarországnak is keservesen kellett megismerkedniök az eretnek husziták betörésével.

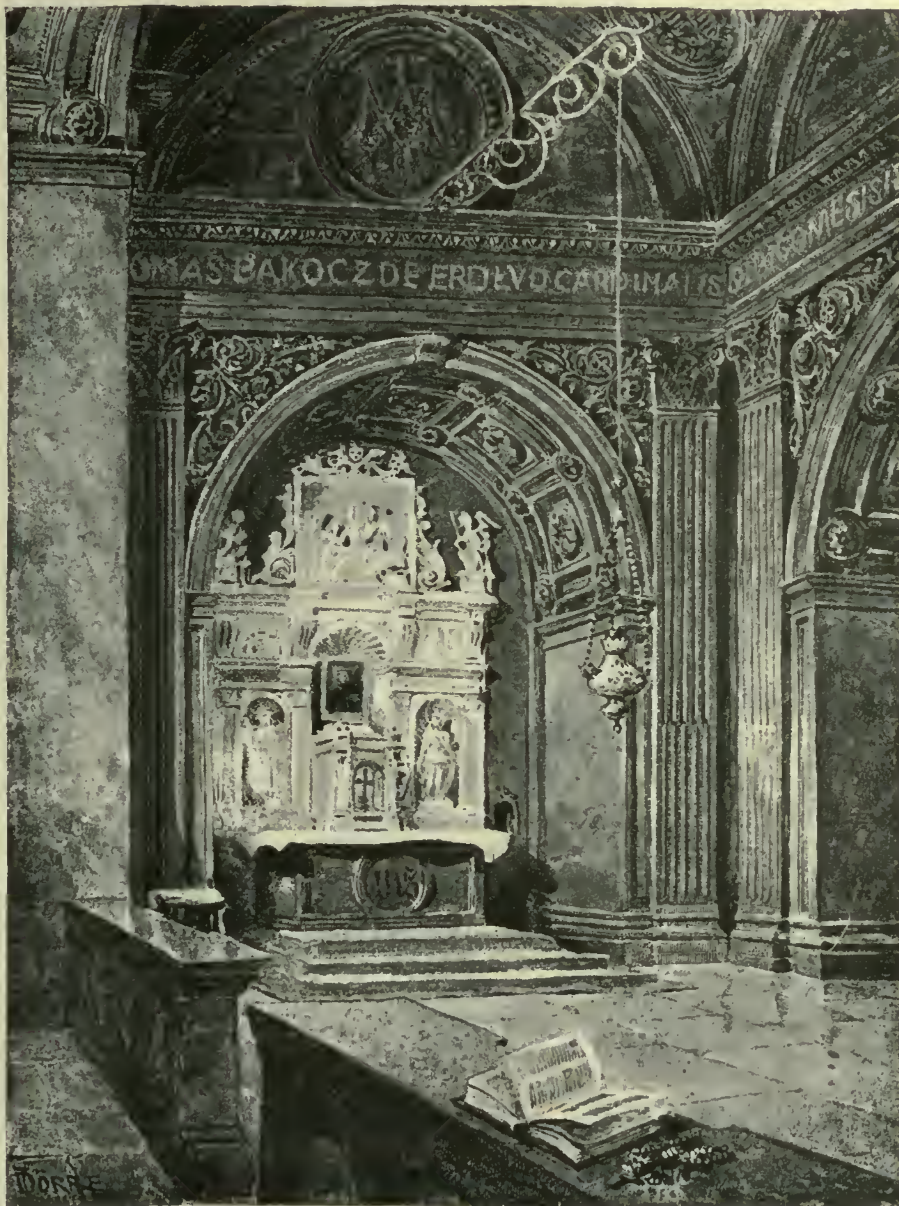
Husz Jánost, aki tanaiban Wiklifet követte, nemcsak eretneknek, hanem a németség ellen föltámadt és napjainkban is újult erővel jelentkező cseh nemzeti visszahatás képviselőjének is kell tekintenünk. Husz Wikliffel együtt a száz évvel később megindult protestantizmusnak előfutárja volt. Tanai szerint az egyház csak az üdvösségre öröktől fogva kiválasztottakból, a predesztináltakból áll; a gonoszok csak névleg tartoznak az egyházhoz. A predesztináltak nem kárhozhatnak el, viszont, aki bűnbe esett, az nem predesztinált s mivel nem tudhatják, ki követett el életében bűnt, a hívek sem tudhatják egy elöljárójukról sem, hogy nem bűnös-e, tehát tagja-e az egyháznak; következésképen nem is kell nekik föltétlenül engedelmeskedniök. Az egyház feje egyedül Krisztus, a hit forrása csupán a Szentirás; a pápai bullának csak akkor kell és szabad hitelt adni, ha megvizsgálták és látják, hogy a Szentírással megegyezik. De hát ki állapíthatta volna meg ezt biztosan, midőn maga Husz is különbözőképen magyarázta tantételeit? Tagadta tételeiben a transsubstantiatiót is.

Husz, akit XXIII. János pápa kiközösített, mert nem akarta tanait visszavonni, követelte, hogy zsinat elé vigyék ügyét. Megadta rá az alkalmat a konstanci zsinat, melyen Husz megjelent, miután Zsigmondtól menedéklevelet kapott, hogy utazása alatt német ellenségei meg ne támadhassák. Minthogy a menedéklevél megsértése miatt a protestáns irók Zsigmondot vádolják, meg kell jegyeznünk, hogy ez a menedéklevél egyáltalában nem vonatkozott a zsinat itéletére, mert hiszen akkor nem is lett volna értelme annak, hogy a zsinat itéljen, amit pedig maga Husz kívánt. Azzal, hogy tantételeit előterjesztette és személyesen védelmezte, elismerte a zsinat itélkező jogát.

A pápa fölfüggesztette az ellene kiadott kiközösítést, úgy hogy Konstancban mindenki szabadon közlekedhetett vele. Csupán miséznie és prédikálnia nem volt szabad. De Husz ezt a tilalmat is megszegte. Hosszú ideig tartott a vizsgálat. Miután a zsinat 45 tantételét kárhoztatta, a zsinat nevében D'Ailly Péter bíboros fölszólította, hogy ismerje be tévedését és tartózkodjék jövőre tanainak terjesztésétől. Zsigmond is fölszólította, hogy vonja vissza tanait. De Husz ezt makacsul megtagadta, nyilván azért, mert félt attól, hogy fölizgatott honfitársai előtt erkölcsi halottá lesz. A zsinat ennek következtében megfosztotta papi méltóságától s átadta a világi hatóságnak. Ez tűzhalálra itélte s az itéletet 1415 július 6-án végrehajtották rajta. Társát, Prágai Jeromost 1416 május 30-án, miután egyszer már visszavonta tanait, de azután ugyane nyilatkozatait megint visszavette, hasonlóképen végezték ki.

A csehek, főképen a németek áldozatát és nemzeti hőseiket látták bennük, kivégzésükért egyenesen Zsigmondot okolták. Prágában mindjárt Husz kivégzésének hirére zendülés támadt, mely csakhamar elterjedt egész Csehországban. Különösen Vencel halála után 1419-ben tört ki a husziták dühe; a katholikus papokat elűzték, a templomokat és kolostorokat összerombolták és fölégették. Zsigmondnak kezdetben nem lett volna nehéz legyőzni őket, mert maguk is két részre szakadtak. Egyik részük, akik a Táborhegynek elnevezett hegyről, hol gyűlésüket tartották, táboritáknak nevezték magukat, másképen utraquistáknak hivattak, kevés engedménynyel megelégedtek volna, főkövetelésük a két szín alatt való áldozás megengedése volt. A másik rész azonban, az igazi politikai célú felekezet elvetette a keresztségen és Oltáriszentségen kívül az összes szentségeket (mint

pl. a későbbi protestánsok). A fanatikus Ziska állt ezek élére, akikkel Zsigmond nagy serege sem bírt megküzdeni, sőt többszörös vereséget szenvedett tőlük. Ziska halála sem vetett véget fegyvereik szerencséjének. 1431-ben valóságos pusztító hadjáratot intéztek Szászország, Szilézia, Morvaország és Magyarország ellen. Földúlták Pozsony, Nyitra és Trencsén vármegyék nagy részét, megostromolták Likava várát, Nagy-Szombatot, Szakolcát, sőt még a Szepességre is átcsaptak. Számos templom esett dúlásuknak áldozatul. Nagyobb baj volt a husziták külső támadásánál az, hogy tanaik terjedni kezdtek az országban. A felvidék után rögtön a délvidék adott nekik kedvező talajt, hol a Boszniából régebben átcsapott és rejtezkedő bogumilizmus előkészítette a huszita tanok csiráinak megfogamzását. A huszita hittérítők tudatával birhattak ennek, mert a felvidék mellett egyenesen a kalocsai egyházmegye déli részébe, a Szerémségbe mentek térítőknek. Két magyarországi pap is fegyvertársokul szegődött, Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás kamenici lelkészek, akik Prágában tanultak és ott ismerkedtek meg Husz tanaival. A kalocsai egyházi hatóság látván e tanok terjedését, a pápától kért segítséget. A pápa 1436-ban a boszniai Ferenc-rendiek élén Marchiai Jakab boszniai tartományi helytartót rendelte az eretnekség leküzdésére, akinek lángoló buzgalma csakhamar útját vágta a huszita felekezet terjedésének. Bálint és Tamás a vizsgálat elől Moldvába szöktek; a félrevezetett nép pedig rövid idő mulva megtért. Ezalatt a törökök ellen folyó háború sem járt szerencsével. Szerbia végső kétségbeesésében Magyarország karjaiba veté ugyan magát s 1427-ben Brankovics György fejedelem, aki elismerte Magyarország fönhatóságát, átadott tizenhét várat Magyarországnak, miért viszont Zsigmond birtokokat adott neki, melyek által tagja lett a magyar főnemességnek; de ezzel csak közelebb hozta a török veszedelmet. A törökök a már magyar birtokká lett Galambócot elfoglalván, Zsigmond 1428-ban vissza akarta foglalni, de vereséget szenvedett. Zsigmond, akinek országait a husziták folyton háborgatták, kénytelen volt békét kötni II. Murád szultánnal.

AZ ESZTERGOMI BAKÓCZ-KÁPOLNA BELSEJE. Rajzolta Dörre Tivadar.

A huszitákat nem is sikerült fegyverrel legyőzni. Zsigmond a békés alkudozás terére lépett

s az 1431-ben összegyűlt bázeli zsinatot kérte föl közbenjáróul. Miután a mérsékelt husziták is a békét óhajtották, annál inkább, mert a fanatikus huszita hadak terrorizmusa Csehországban is elviselhetetlenné vált, a béke 1433 november 30-án létrejött Prágában. A husziták megkapták azt az engedélyt, hogy két szín alatt áldozhassanak és Isten igéjét szabadon hirdethessék, de a prédikációknak a püspök fölügyelete alatt kell állaniok. Ziska követői nem elégedtek meg ezekkel az engedményekkel és ujra fegyvert fogtak; de az egyesült nemesség 1434-ben szétverte őket. Egyelőre Magyarország, de csak egyelőre, nyugton maradhatott a husziták tól.

A törökök ellen 1437-ben volt megint ütközetük a magyaroknak. A törököket, akik Szendrő várát támadták meg, ezúttal legyőzte Zsigmond serege. Ekkor emelkedett ki először mint egy hadosztály önálló vezére, a nagy Hunyadi János, aki már a husziták elleni hadakozásban is kitünt s rettenthetetlenségével és bölcsességével pár év alatt a keresztény hit egyik legnagyobb védelmezője lett.

Zsigmond, aki 1433-ban elnyerte Rómában a császári koronát, hosszú betegség után 1437 december 9-én halt meg Znaimban. Sok hibája mellett voltak jeles tulajdonságai is, melyekkel Magyarország tekintélyét ismét helyreállította s az országban ellene kezdetben uralkodott jogos elégedetlenséget később elenyésztette. A keresztény művelődésnek nagy szolgálatot tett hazánkban a már említett budai főiskola alapitása által. Az egyház iránti elévülhetetlen érdeme a szakadás megszüntetése körül kifejtett erélyes fáradozásában csúcsosodik ki. S jóllehet ágas-bogas kormányzati vállalkozásai, folyton megújuló belső és külső háborúi, melyek nemcsak Magyarországon töltött éveit nyugtalanították, hanem hol Németországban, hol Csehországban, hol Velencében és Olaszországban követelték jelenlétét, kevés időt és módot adhattak neki arra, hogy az egyházi intézmények gyarapítására is gondoljon, de nem feledkezett meg erről sem.

Több adományáról maradt följegyzés, melyeket templomok és kolostorok javára adott. Alapítások az ő korában már kevesebb számmal fordulnak elő, amit annak is tulajdoníthatunk, hogy egyházi intézmények már elegendő számmal voltak az országban. A visegrádi szent György-kolostort kiépíttette a boszniai szent Ferenc-rendiek számára, amivel, úgy látszik, az a magas cél lebegett szeme előtt, hogy a boszniai tartomány Magyarországból toborozhassa a hit harcosait, akikre oly nagy föladatot rótt a bogumilizmus, sőt később a huszita tanok ellen való küzdelem is. Nagyobb adományai közül fölemlítjük, hogy az esztergomi szent Adalbert-egyház részére Budaörsöt és Sasadot ajándékozta; Nagy-Szombatban folytatta a Nagy Lajos által emeltetni kezdett szent Miklós-templom építését, ép így járult a kassai dóm építésének költségeihez; a lébenyi apátság, a jászói prépostság, az eperjesi szent Miklós-egyház, a gönci pálosok, a szepes-csütörtökhelyi szent László-templom, főképen pedig a huszitáktól pusztított lechnitzi, savniki, menedékszirti kolostorok érezték jótevő kezét. Főurak még mindig találkoztak, akik nem csupán a meglevő kolostorok és templomok segítésével és növelésével igyekeztek hitüknek és egyházuknak szolgálni, hanem ujakat is alapítottak. A későbbi népmondában annyira eltorzított jellemű, valójában pedig nevét kegyes és emberbaráti alapítványokkal megörökítő Stibor vajda *Vág-Ujhelyen* a szűz Mária születéséről nevezett szent Ágoston-rendi prépostságot alapította 1414-ben; István erdélyi vajda 1397-ben *Keszthelyen* szent Ferenc-rendi kolostort alapított s melléje a ma is fönnálló templomot; a század elején Gara László a veszprém-egyházmegyei *Porván* pálos-kolostort alapított; 1400-ban telepedtek meg a szent Ágoston-rendi remeték *Szepes-Váralján* is. A keresztény irgalmasság cselekvésének örvendetes gyakorlati fölfogása nyilatkozik a kórházak alapításában. *Szakolcán* és *Pozsonyban* ma is élnek az ekkor alapított betegápoló-intézetek; a szakolcainak alapítója az előbb említett Stibor vajda volt, akinek nevét alapítványa és a Stibor-ház ma is őrzik Szakolcán. Ez utóbbi részére Stibor fia 1431-ben szántóföldeket, malmot, jobbágyokat adományozott. Ugyancsak ebben a korban alapított Szirmay Mihály és Horváth György *Miskolcon* kórházat. Főpapok és világi urak meg asszonyok számtalan kegyes adománya van följegyezve az e korbeli okiratokban.

Zsigmond királyt kívánsága szerint Nagy-Váradon temették el, első neje, Mária mellé.

A magyar rendek, igéretükhöz képest, második nejének, a kicsapongó Borbálának cselszövései ellenére Zsigmond vejét, az osztrák Albertet választották királylyá. Albert nemes jellemű fejedelem volt, aki Magyarország koronáját többre becsülte a német királyságnál, melyet csak akkor fogadott el, midőn abba a magyar rendek beleegyeztek. Rövid két esztendei uralkodása a husziták és a törökök elleni háborúskodással telt el. Midőn épen azon fáradozott, hogy az 1440-ben megindítandó nagyobb háborúra szükséges had kiállítását biztosítsa, a táborozásban kapott betegsége következtében 1439 október 27-én Neszmélyben meghalt. Rövid országlása alatt is annyira megszerettette magát a nemzettel, hogy halálát általánosan gyászolták.

2. A Hunyadiak kora Mátyásig.

1440—1457.

Az Albert uralkodását követő tizennyolc esztendő I. Mátyás király trónraléptéig belső villongások és a török elleni háborúskodások dicsőséges napokkal váltakozó szomorú esztendők korszaka. A katholikus egyház szempontjából annyiban van fájdalmas nevezetessége, hogy a kereszténység és a nyugati civilizáció romboló ellenségének, a török hatalomnak Magyarország határain immár Európa más keresztény fejedelmei igyekeztek a magyar seregekkel, a pápai szék buzdításától serkentve és segítségétől támogatva, gátat vetni. Ebbe az időbe esik a görög császárság megsemmisitése (1453), mely után a török hódítási politika következetes törekvése folytán Magyarország elestének kellett következnie. Az európai fejedelmek egyenetlensége és a magyar királyok gyöngesége, a magyar rendek pártoskodása miatt nem sikerült a törököknek visszavetése Ázsiába, sőt nem birták annak Európában való szilárd megfészkelését sem meggátolni. Magyarországot talán előbb éri a katasztrófa, ha nem emelkedik ki a torzsalkodó pártok között Hunyadi János, nemcsak a magyar, de az európai hadvezérek egyik legnagyobbja, a kereszténység egyik legfönségesebb alakja.

Hunyadi János eredetéről különböző vélemények jártak századokon át; középkori szokás szerint még azt is erőnek erejével föl akarták fedezni, hogy királyi vérből kellett származnia, miért is úgy akarták dicsőségét öregbíteni, hogy Zsigmond király természetes fiának állították. Eredetének homályát már Teleki József grófnak, legujabban pedig Réthy Lászlónak sikerült kétségtelenül eloszlatni. Hunyadi ősei a Balkán felől bevándorolt néptöredékek vezetői voltak s több délszláv és albán fejedelmi családdal rokonságban állottak. Oláhok csak annyiban voltak, hogy a vlachoknak nevezett nomád pásztornépek fölött vajdai hatalmat viseltek. Hunyadinak már ősei magyar nemesekké lettek, hadi érdemeikért jószágokat nyertek. Hunyadi János apja, aki Nagy Lajos és Zsigmond alatt vitézül küzdött a föllázadó havasalföldi vajdák és a törökök ellen, már viselte a Hunyadi nevet. Anyja Mursinai Erzsébet volt. Hunyadi János már katholikus volt és magyar nevelésben részesült. Minthogy atyja a vitézi pályára szánta, melyen abban a korban, a papi pályán kívül, egyedül szerezhetett az ifjú ember tevékenységi kört, hírt és anyagi javakat, természetes, hogy királyi katonák sorába adta, mert ez volt egyedüli iskolájuk az ifjú leventéknek. Így vonhatta magára Zsigmond figyelmét, aki nagy képességeit megismerve, egyre fontosabb szolgálatok teljesítését bízta rá, melyeket kitüntetésekkel és adományokkal hálált meg.

Hunyadi János Albert halála után, mint szörényi bán, tehát az ország egyik nagyja, a megoszlott rendeknek azzal a részével tartott, amely a gyönge Erzsébet, Albert özvegye és leendő gyermeke uralmában a fenyegető török hatalommal szemben nagy veszedelmet láttak az országra nézve. Erzsébet azért sem bírta megnyerni a nemzet osztatlan bizalmát, mert a cselszövéseiről már híres Cillei Ulrikkal és párthíveivel tartott és az akkor megürült esztergomi érseki székre is a Cilleiek rokonát, Széchy Dénest nevezte ki a népszerű Rozgonyi Simon egri püspök mellőzésével. A rendek többsége Ulászló lengyel királyt szemelte ki, aki akkor csak tizenhat éves volt. Egy-

szersmind azt is kívánták Ulászló hívei, hogy Erzsébet menjen férjhez Ulászlóhoz. A korára nézve hozzá nem illő, mert már harminc éves Erzsébet hosszú vonakodás után kész volt ebbe is beleegyezni, de mialatt a követség Krakkóba ment Ulászlóért, Visegrádon magához vette a szent koronát és megszökött. Szökése közben szülte meg fiát 1440 február 22-én Pozsonyban. Azalatt, hogy Ulászló Magyarországba érkezett és Buda felé vonult, Erzsébet május 15-én Székes-Fejérvárott párthívei kiséretében Széchy Dénes érsekkel megkoronáztatta a csecsemő Lászlót s Ulászló ellen szövetséget kötött Albert osztrák herceggel és Giskra cseh vezérrel, aki betört a felvidékre s huszita elődeinek példájára pusztította az országot.

Hunyadi János, valamint a kalocsai érsek, a pécsi, erdélyi, zágrábi, nyitrai, szerémi, váci, váradi és csanádi püspökök Ulászlónak hódoltak. Június 29-én országgyűlést tartottak Budán, mely forma szerint is megválasztotta Ulászlót királylyá, akit július 17-én Székes-Fejérvárott megkoronázták, de a szent korona hiányában a szent István koponyáját fedő diadémmal, kimondván, hogy az csak erre az egy alkalomra érvényes. Erzsébet Frigyes német királynak zálogosította el a szent koronát és a pénzen zsoldosokat fogadott Ulászló ellen. Az Erzsébet pártján levő Garay Lászlót Hunyadi János leverte, a Cilleiek pedig megbékéltek és 1441-ben elismerték Ulászló királyságát, Erzsébet mindamellett folytatta csekély számú híveivel és cseh zsoldosaival a háborúskodást Ulászló ellen. A béke a pápai követnek, Caesarini Julián bíborosnak közbenjárására, aki 1442 júniusában jött Magyarországba, novemberben jött létre Győrött, ahol Ulászló személyesen találkozott Erzsébettel. Erzsébet szivét annyira megnyerte Ulászló nyíltsága és szeretetreméltósága, hogy valószinűleg nőül ment volna hozzá, ha hirtelen meg nem hal 1442 december 19-én. Halála a már létrejött békét is megsemmisítette, mert a kis László igényeit III. Frigyes német király tartotta fönn, nem annyira László, mint a maga hatalmi érdekében.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS EMLÉKÉRME ELŐLAP.

Az 1443. év elején IV. Jenő pápa fölhívta az összes keresztény államokat, hogy keresztesháborúra szövetkezzenek a törökök ellen. Minthogy épen ekkor a szorongatott görög császár részéről a bázeli zsinaton tárgyalások folytak a görögök egyesülése végett, a pápa remélhette, hogy Görögországnak a pápai szék védelme alatt működő nyugati keresztény hadakkal való visszaállítása biztosan maga után vonja az elszakadottak egyesülését. A keresztény fejedelmek azonban nem nagyon iparkodtak a magyar sereg támogatásán. Hunyadi János Ulászló király seregével egyesülten aránylag csak kisszámú sereget vezethetett 1443 nyarán a török ellen; de vállalkozása, amely hosszú háború néven ismeretes a történelemben, dicsőségesen végződött, úgy hogy Magyarország dicsőségével együtt az ő neve Európa egész kereszténysége előtt emlegetett lőn, míg az ozmánok rémüldözve gondoltak rá, úgy hogy Aeneas Sylvius szerint a török anyák is vele ijesztgették gyermekeiket. Midőn 1444 elején visszatért a királylyal Budára, szinte leírhatatlan diadalmámorral fogadták. Hunyadi szerényen, egyszerű öltözetben vonult be dandárai élén s mindenekelőtt Istennek adott hálát győzelméért. A bold. Szűz templomában, azaz a mai koronázó-templomban fényes Tedeumot tartottak s ott függesztették föl a töröktől elvett győzelmi jeleket is.

Ez a nagy győzelem föltüzelte a keresztény fejedelmeket, hogy Hunyadi János vezetése mellett döntő hadjáratot indítsanak a törökök ellen s őket visszaszorítsák Ázsiába. Spanyolok, franciák, angolok, burgundiak, olaszok követeket küldtek Ulászlóhoz; Paleologosz János görög császár is igérte, hogy egész erejével kiáll és csatlakozik a katholikus egyházhoz; Kastriota György, kit a törökök Skander bégnek neveztek, meg is kezdte a török ellen a hadakozást hegyei között.

Brankovics György szerb fejedelem, akit országa legnagyobb részétől megfosztott a török, világosi uradalmának falvait ajánlotta föl Hunyadinak, a pápa pedig átengedte ez évre Ulászlónak a magyarországi tizedek huszadrészét, azonkívül hajóhadat szerelt föl.

Murad szultán azonban, akinek Ázsiában Karamán Oglival gyült meg a baja, békét kért Ulászlótól s igérte, hogy Bolgárországon kívül mindazon hódítását átengedi Magyarországnak, melyet azelőtt bírt. Minthogy a keresztény hadak alig gyülekeztek, Julián bíboros határozott ellenzése, valamint Hunyadi János ellenzése dacára is Ulászló a rendek sürgetésére augusztus 1-én Szegeden békét kötött a török követekkel s a békekötést az evangéliumra tett esküvel is megerősítette. Alig történt meg ez, hire érkezett, hogy a pápai hajóhad már megérkezett a Dardanellákhoz, hogy elzárja az utat az Ázsiában hadakozó szultán elől; követi a velencei és genuai hajóhad; ne szalaszsza el tehát Ulászló a kedvező alkalmat és teljesítse a keresztény fejedelmeknek tett igéretét. A fegyverszünetet tehát augusztus 4-én Ulászló megszegte és elhatározta a háborút. Hunyadi János, aki nem jó szemmel nézte a békekötést, csatlakozott a háború-párthoz. E terhes következményekkel járó békeszegés miatt egyenesen Julián bíborost vádolja a történetírók nagy része, így Teleki József is. Pedig nem lenne szabad megfeledkezniök arról, hogy Julián, a kedvező helyzetre való tekintettel, kezdettől fogva a háborút javalta és akinek legtöbb joga volt véleményt mondani, Hunyadi János is. Ulászló könnyelműen, elhamarkodva engedett a békepártnak. De a háborús pártnak ép oly hamar engedett, midőn a biztató igéretekben bízva, esküjét megszegte. Hogy Julián bíboros érvénytelennek állította Ulászló esküjét a törökökkel szemben, az fölfogásának következetessége mellett szól, mert Ulászlónak nem lett volna szabad esküdnie, minthogy a megelőző budai országgyűlésen felfogadta a keresztény fejedelmeknek, hogy megindítja az ozmánok ellen a háborút. Julián bíboros ezt a következetes álláspontot hangoztatta mindvégig, s bizonyos, hogy Ulászló inkább tartozott a keresztény fejedelmek iránti korábbi fogadalmát teljesíteni, mint a törököknek később tett esküjét. Az ifjú király e habozása és heveskedése, mely a döntő várnai ütközet sorsát is katasztrófára fordította, volt az oka később bekövetkezett szerencsétlenségének. De oka volt a Magyarország történetében számtalanszor ismétlődő jelenség is, hogy Magyarország kételkedés nélkül bízott a külföldi igéretekben s nem számított úgy, hogy a maga erejére támaszkodhassék. Megcsalták akkor is a szegény országot. A külföldi hadak csak igen gyéren és késedelmesen érkeztek; még a megszabadulás küszöbén álló görög császár is saját bukásának siettetésére veszteg maradt, Velence és Génua pedig árulókká lettek; mert nem hogy elzárták volna az utat Murad elől, hanem fejenkint egy aranyért még át is szállították hajóikon a szultán seregét, úgy hogy ez teljes erejével jelenhetett meg Várna előtt, ahová a keresztény sereg könnyű diadalok után novemberben érkezett. November 10-én bocsátkozott ütközetbe Hunyadi kisszámú serege a szultán hadával. De még a kisszámú sereg is már-már győzött, midőn Ulászló türelmetlenül a szultán derék hada ellen nyomult. Elesett és egy janicsár levágta a fejét. Erre fölbomlott a rend s Hunyadi nem tartóztathatta föl többé a teljes katasztrófát. Ő maga is futva menekült Julián bíborossal, de amíg ő szerencsésen átjutott a Dunán, Juliánt az oláh révészek megölték. Ámde a törököknek is oly nagy volt a veszteségük, hogy nem merték a menekülő csekély számú magyarságot üldözni.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS EMLÉKÉRME.
HÁTULSÓ LAP.

A várnai ütközet súlyos csapását növelte az országban az oligarchia féktelenségének növekedése, növelte III. Frigyes mesterkedése, hogy a kiskorú László nevében a maga hatalma alá

hajthassa az országot. Míg a rendek biztos meggyőződést szerezhettek Ulászló haláláról, hét főkapitány kormányzatára bízták az országot, miután pedig biztos értesülést nyertek arról, hogy Ulászló meghalt, elismerték Lászlót királynak, de melléje nagykorúságáig Hunyadi Jánost választották kormányzónak, aki Frigyest is sikeresen visszaszorította, de a végleges békét a ravasz császár még mindig el tudta halasztani.

Hunyadi Jánost a várnai ütközet épen nem csüggesztette el, sőt még inkább bátorította a török elleni harcra. Meg akarta védelmezni hű szövetségesét, Castriota albániai fejedelmet is, aki most egymaga küzdött hősiesen a török ellen. Ezért segítséget kért a pápától, Velencétől, az arragóniai királytól. A pápa hercegi címmel és mellkereszttel ajándékozta meg; de Hunyadi nem élt a hercegi címmel, a keresztet pedig a gyulafehérvári káptalannak ajándékozta. Jóllehet alig kapott számbavehető segítséget és az ország rendei is léha közömbösséggel hagyták magára, Hunyadi János mégis törhetetlen kitartással szervezte seregét. «Kész vagyok mindent elkövetni», irta 1448-ban V. Miklós pápának, «hogy hazámat a fenyegető veszedelemtől megmentsem, a jövendő ivadék előtt egyformán dicsőségesnek látván a győzelmet és a bajnoki halált. Már egy századtól fogva megfészkelte magát a vad ellenség Európában s a kereszténység végkép való elnyomására fordítja egész igyekezetét. Én már meghaladtam életem hatvanadik évét, ez idő alatt szinte folytonosan küzdök vele; nemzetem a sok háborúban, veszedelemben, nyomorúságban kifáradva, keserűségbe elmerülve és mindent szenvedve, mit vad ellenség tehet, nem volt képes egyebet megmenteni, mint fegyvereit és szabadságához való ragaszkodását.»

Hunyadi János 1448 szeptemberében megindult hadával. Először is az áruló Brankovics György szerb fejedelmet fenyítette meg. Október 17-étől 19-éig vívta a szerbek sírjának tekintett Rigómezőn háromnapos ütközetét, mely a hitszegő Dán vajda oláh csapatainak átpártolása következtében a magyar seregnek is vesztét okozta. Dán csapatait azonban szintén fölkoncolták a törökök, csak maga a vajda nyert kegyelmet, de kénytelen volt a szultánnak vazallusává lenni. Hunyadi maga sok veszedelem között menekült Szerbián át; de itt Brankovics fogságába került és csak igen nagy váltságdíj s Brankovics magyarországi jószágainak visszaadása mellett nyerte vissza szabadságát.

Két havi fogság után december 24-én, épen a karácsonyi ünnepekre ért Szegedre. A nemesség örömmel fogadta. Hunyadi kijelentette, hogy ez újabb csapás nem sujthatta le, csak okulására szolgált; a Mindenható segedelmével helyre fogja ütni a kudarcot s nem nyugszik, hogy a rábízott föladatot, a hit és a haza megvédését, véghez vigye. Az ország rendei azonban békét akartak s békét javalt V. Miklós pápa is. Mindamellett a pápa segítséget küldött s az 1450. jubileumi év magyarországi jövedelmét átengedte a török háborúra. A következő évben azonban Murád szultán meghalt s fia, II. Mohammed békét kötött Magyarországgal is három esztendőre.

Ezalatt azonban Hunyadinak a felvidéken garázdálkodó husziták ellen kellett harcolnia, akik Szepesben és Sárosban, valamint a szomszéd vármegyékben a templomokat és kolostorokat, valamint a magyar nemesi udvarokat fosztogatták. Miután Székely Tamást, akit Hunyadi ellenük küldött, 1449 szeptember 5-én Kassa mellett megverték, Hunyadi maga vonult ki és Giskra egyik főfészkét, Szepsit megostromolta s az őrségen kemény boszút állt. Erre Giskra békét kért, amit 1450-ben Hunyadi meg is adott, noha a legfontosabb felvidéki városok, Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Körmöcbánya, Selmecbánya, Zólyom a husziták kezén maradtak, akik ott mindenképen nyomták a katholikusokat. Giskra nem tartotta meg a békeszerződésben vállalt kötelezettségeket s Hunyadi János ellenségeivel, Cilleivel, Garával és Ujlakyval együtt megbuktatásán dolgozott, miért is Hunyadi kénytelen volt 1451-ben ismételten háborút viselni ellene.

1452 novemberben Frigyes, akit ausztriai alattvalói is szorongattak, kiadván az ifjú V. László királyt, ez Magyarországba jött és átvette a kormányt; Hunyadi János pedig letette kormányzói tisztét. A király szolgálatainak jutalmául az ország főkapitányává nevezte ki s a besztercei grófságot adta neki. Kormányzatát nem kezdte örvendetes események között. Egész Európát meg-

döbbentette, de különösen Magyarországot, hogy II. Mohamed 1453 május 29-én bevette Konstantinápolyt s véget vetett a bizanci császárságnak. Európa keresztény fejedelmeinek vétkes mulasztása tette ezt lehetővé; de Magyarországnak kellett Európa mulasztását megszenvednie. Az országnak erős királyra, erős hadseregre és rendezett pénzügyekre lett volna szüksége; az ifjú László király azonban teljesen a gonosz Cillei Ulriknak, Hunyadi halálos ellenségének kezébe került, aki testileg és lelkileg megrontotta őt, hogy annál nagyobb hatalommal uralkodhassék fölötte. László elsatnyult, ideges, bizalmatlan, akaratában gyönge, tettre képtelen lőn. Még Magyarországra is alig mert jönni a fondorkodó Cillei ijesztgetései miatt; állandóan Bécsben lakott, ahol biztonságban érezte magát.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS MELLKERESZTJE. A magyar nemzeti múzeumban.

Minthogy Mohamed már készületeket tett a háborúra, mert Konstantinápoly után Magyarországra kellett kerülnie a sornak, Hunyadi, mint az ország főkapitánya 1454 elején országgyűlést hivott össze. Az országgyűlés Zsigmond törvénye értelmében gondoskodott a haderő kiállításáról. Minthogy még abban az esztendőben Mohamed berontott Szerbiába, hogy azt egyenesen Törökországba kebelezze, Hunyadi, hogy hátban támadja meg, Bolgárországba nyomult és ott az eléje küldött Firuz bég hadát megsemmisítette s magát a béget is elfogta. Hunyadi diadalmasan vonult be ezután Nándorfejérvárra; de mivel megtudta, hogy a boszús Mohamed Magyarországra készül törni s Budáig fölnyomulni, sietve írt Frigyes császárnak, hogy egyesítse a keresztény fejedelmeket, azután a pápának, hogy a törökök elleni háborúban hathatósan támogassa.

A pápa szeptember 30-án Kapisztrán Jánost, a már nagy hírre jutott csodás szavú Ferencrendi szerzetest küldte el, hogy kereszteshäborút hirdessen a törökök ellen.

Kapisztrán János 1386 június 24-én született Capistranoban, az Abruzzókban, nemes szülőktől. A híres perugiai főiskolán tanult s mint kiváló jogászt László nápolyi király szolgálatába fogadta, magas hivatalokra, majd országbírói méltóságra emelte. László halála után az ellenpárt, melylyel szembe helyezkedett, börtönbe vettette. Itt jutott arra az eltökélésére, hogy ha kiszabadul, lemond a hiú világról és szerzetes lesz. Megszabadulván, teljesítette elhatározását. Mint szerzetes csakhamar rendkívüli népszerűséget aratott bámulatos szónoki tehetségével. IV. Jenő és V. Miklós pápák a nagytudományú szerzetest többször fontos megbízásokkal küldték a külföldre s ily alkalmakkor ott is megismerték nagy isteni adományát. 1451-ben Bécsben prédikált, onnan Morvaországba ment, hol sok huszitát megtérített, majd Németország nagyobb városait kereste föl, 1454-ben pedig Frankfurtban buzdította a

A MAROS-SZENT-IMREI TEMPLOM. Rajzolta Székely Árpád.

német rendeket arra, hogy a törökök ellen indítandó háborút támogassák és sikerült őket rábeszélnie, hogy jelentékeny segítséget ajánlottak meg a törökök elleni háborúra. A német had gyülekezett is, de nagyon késedelmesen s mivel a szultán ebben az évben visszavonult Konstantinápolyba, Hunyadi szintén szétbocsátotta seregét.

Bizonyos volt azonban, hogy Mohamed nem fog sokáig tétlen maradni, azért idejekorán gondoskodni kell a támadás visszaverhetéséről. Hunyadi János, aki csak az ország üdvét tartotta szem előtt, feledve a Cillei által ellene többször kivetett kelepcét, melynek célja egyenesen az ő meggyilkolása volt, összehívta az ország rendeit Győrbe, ahol végre a király is megjelent. Kapisztrán János itt hathatósan tudta fölrázni az ország nagyjait, hogy végre komoly intézkedéseket tegyenek a törökök ellen. Hunyadi János, hogy minden gyanút eloszlasson, a grófi címen kívül minden címéről lemondott, szintúgy László fia is a horvát bánságról; a gyermek Mátyást pedig Hunyadi János László király udvarába adta kezesül. A hadjáratból azonban ebben az évben nem lett semmi. Mivel azonban Mohamed nagy készületeket tett, a pápa követének, Carvajal János bíborosnak sürgetésére elhatározta a király, hogy 1456 elejére új országgyűlést hirdet Budára.

Mohamed már megindult Nándorfejérvár felé; de míg a pápa e rémhírre újra sürgős fölszólítást küldött a hatalmakhoz, hogy sietve szállítsák segélyhadaikat Magyarországba, Cillei kiszöktette a királyt Budáról Bécsbe. Erre oly nagy zavar keletkezett, hogy a nemesek jórésze is hazaszéledt. S ha nincs Hunyadi János, mellette Kapisztrán és Carvajal bíboros, Magyarország már ekkor Mohács sorsára jutott volna.

Míg Hunyadi a sereget szervezte, Carvajal bíboros és Kapisztrán János, különösen ez utóbbi egymásután vezette táborába a kereszteshadakat. Nándorfejérvárt Hunyadi László és Szilágyi Mihály, Hunyadi János sógora, továbbá Ország Mihály és a spanyol Juan Bastida védték, midőn Mohamed 1456 júniusában 150.000 emberrel ostrom alá fogta. Hunyadi János július 14-én érkezett Szlankamen alá Szegedről. A keresztesekkel együtt mintegy 75.000 embere volt. Külföldről nem kapta meg az igért segítséget, csak a pápa és az arragoniai király küldték el hajóhadukat, mely megszállotta a Helleszpontusz partjait és hátban nyugtalanította a szultán hadait, ezenkívül megint Castriota György vonult ki, hogy elvágja a szultán hátráló vonalát. Hunyadi mindenekelőtt a Nándorfejérvár alatt összevont török hajóhadat semmisítette meg a vár ágyúinak hathatós segítségével. A magyar hajósok harcát támogatták a szárazföldi csapatok, melyeket Kapisztrán János harsány szava bátorított. A vizen kivívott győzelem megnyitotta a magyar hadaknak a várbeliekkel való közlekedést. Egy hétig tartott, amíg Hunyadi János a vár alatt támadásra rendezte a Kapisztrán kereszteseivel egyesült seregét, melyekhez Carvajal bíboros Budáról újabb és újabb kereszteseket küldött. Július 21-én és 22-én a szultán rohamot intézett a vár ellen, de Hunyadi véres harcban visszaverte és a várat teljesen fölmentette. A szultán tábora azonban még állt. Hunyadi kitünően kigondolt hadi tervvel előbb a várőrséggel és rendes csapataival megbontotta a szultán legjobb katonaságának sorait, azután a meggyöngült török seregre rábocsátotta Kapisztrán kereszteseit. Kapisztránt, a kereszttel kezében, rémülve látta jönni a török sereg; ott hagyta az ágyútelepeket az ellenállhatatlanul előrerohanó keresztesek martalékául. A szultán maga állott derék hadának élére, hogy visszafoglalja ágyútelepeit; de ekkor Hunyadi vonult ki ellene a városból. A török csapatok rendre hullottak a magyarok fegyvereinek csapásai alatt. A szultán maga is megsebesült és eszméletlenül vitték ki a harcból. A török sereg sietve menekült, ott hagyván egész táborát. A győzelem teljes volt. 24.000 török holtteste födte a csatateret s Nándorfejérvár ormán diadalmasan lengett a magyar zászló.

A döntő ütközet jelentőségét csak a későbbi évtizedek története mutatta meg igazán; mert a törökök sokáig nem mertek nagyobb hadjáratot indítani Magyarország ellen, melynek belseje évtizedekig ment maradt támadásaiktól. Hunyadi nem a maga érdemének, hanem egyedül a Mindenható kegyelmének tulajdonította a nagy diadalt. Értesítette rögtön a királyt, a pápát és

több fejedelmet. A pápa nyilvános hálaadó istentiszteletek tartását rendelte el Európa keresztény államaiban; a győzelmes nap emlékére augusztus 6-án elrendelte az Úr szine változásának ünnepét, továbbá örök emlékezetül a déli harangozást.

De, fájdalom, utolsó hőstette volt ez a nagy Hunyadinak. A táborban elharapózott, a sok holttest fölbomlása következtében még erősbödött járvány leverte lábáról a hatvannyolc éves hőst. Zimonyba vitték; de nem teljesedett barátainak reménye, hogy egészsége itt helyreáll. Mint igaz keresztény készült el a halálra, melytől nem félt, mert hiszen annyiszor szemben állott vele. Az utolsó szentséget nem akarta lakásán fölvenni, hanem a templomba vitette magát. Augusztus 11-én a bold. Szűznek általa épített kápolnájába vitette magát, hol rövid vivódás után, ájtatos imák közt, Kapisztrán János karjaiban kiadta lelkét.

A BÁRTFAI PLÉBÁNIA-TEMPLOM.
Myskovszky Viktor rajza után.

Kapisztrán János vitette át kihűlt tetemét Gyula-Fehérvárra, az általa emelt székesegyház sírboltjába, hol sírköve fölött ma is kegyelettel imádkozhatunk, de sírját már nem találhatjuk. Végtelen nagy vesztesége volt az ő halála hazánknak és a kereszténységnek. Az ország siralmas gyászában részt vett az apostoli szentszék is fájdalmával. Mert valóban ritka hősben egyesült a katholikus hit lángoló buzgalma a lovagi bátorsággal és erényekkel oly csodálatos fenséggel. A hit iránti ragaszkodását, az egyház iránti eszményi hűségét számos templom, kápolna és kolostor építése mutatta. Hadi vállalatai alatt szerzett zsákmányának egy részét mindig egyházi célokra áldozta. Az ő istenességét hirdeti a már említett gyulafehérvári székesegyház; az általa nagy fénynyel épített vajdahunyadi vár kápolnája. Midőn 1442-ben Mezid béget Erdélyben, Szent-Imre közelében fényes győzelemmel leverte, a roppant zsákmányból Szent-Imrén, Tövisen és Orbón épített templomot.

III. Calixtus pápa a szent Péter-templomban tartott fényes gyászistenitiszteletet érette. Könyezett, midőn hirül vette halála hirét az ozmán ellen harcoló hősök legnagyobbikának, kinek csak két héttel előbb hirdethette diadalát. És alig három hónappal e gyászos esemény után elhunyt a nándorfejérvári győzelem másik nagy tényezője, Kapisztrán János is. Jaj Magyarországnak! Ez volt utolsó, jóslatszerű szava, midőn október 23-án meghalt. Szerzetestársai előbb Ujlakon temették el a szent Ferenc-rendiek sírboltjába; később, a törököktől féltvén, Nagy-

Szőllősre, Ugocsa vármegyébe szállították maradványait. VIII. Sándor pápa 1690-ben a szentek sorába iktatta.

Hunyadi János halála a Hunyadi-ház katasztrófáját, majd ujabb fölmagasztalását vonta maga után. Hunyadi László és barátai a nándorfejérvári várban Cilleit, aki odakisérte a királyt, de a Hunyadi-fiúk életére tört, fölkoncolták. A Cillei-párt ármányától megtántorítva, V. László, adott esküje ellenére Lászlót Budavárában 1457 március 16-án lefejeztette, öcscsét, Mátyást, továbbá László barátait, köztük Vitéz János váradi püspököt is fogságra vetette.

Minthogy a Hunyadi-ház hívei e zsarnokság miatt boszúra szövetkeztek, László nem érezvén magát biztosságban, Bécsbe sietett, elvivén magával Mátyást is. Útközben Esztergomban szabadon bocsátotta Vitéz Jánost. Bécsből június 27-én országgyűlést hirdetett Pozsonyba. Július 13-án a Hunyadi-párt jelenléte nélkül tartották meg a gyűlést, mely megkisérlette a Hunyadi-ház kibékítését; de Hunyadi János özvegye és Szilágyi Mihály megtagadták hozzájárulásukat s kijelentették, hogy a hitszegő királytól semmi kegyelmet sem fogadnak el.

Ezalatt V. László, aki Frigyessel is viszályba keveredett, Prágába ment, ahová Mátyást is elvitte. Itt november 23-án az alig tizennyolc éves király váratlanul, valószinűleg mérgezés következtében meghalt. A magyar nemzet Isten ujját látta hirtelen halálában, mert ugyanannak a napnak évfordulóján halt meg, midőn Temesvárott özvegy Hunyadinénak megesküdött, hogy fiait nem fogja bántani, Cillei haláláért, melyet megérdemelt, nem fog boszút állani.

3. Mátyás király uralkodása.

V. László halála után Budán összegyűltek az ország nagyjai Gara László elnöklete alatt; köztük Széchy Dénes esztergomi érsek, Héderváry László egri, Ágoston győri, Vince váci és Pál boszniai püspökök. Határozatukból a nádor 1458 január elsejére királyválasztói gyűlést hirdetett a fővárosba. A magyar nemzet többsége sem Vilmos szász herceget, sem Kázmér lengyel királyt, sem pedig Frigyes császárt nem akarta királyul választani, hanem Hunyadi fiát, Mátyást, aki akkor Podjebrád György cseh kormányzó őrizete alatt állott. Támogatta a többség akaratát a Hunyadi özvegye, Szilágyi Erzsébet által gyüjtött sereg, melyet Szilágyi Mihály, Erzsébet bátyja vezetett föl Pestre. A köznemesség többségének akaratával szemben a főnemesek nagyobb része, mint a Hunyadi-ház régi ellensége, ellenezte Mátyás megválasztását, mert boszújától tartott; de a nagy többség nyomása alatt kénytelenek voltak engedni s így 1458 január 28-án a nép óriási lelkesedése mellett kikiáltották Mátyást királylyá.

Mátyásért követség ment Prágába Vitéz János érsek vezetése alatt. Podjebrád, aki tetemes váltságdíjat kapott s akinek leányát Mátyás eljegyezte, nem várta be a küldöttséget, hanem díszes kiserettel maga kisérte el Mátyást az ország határáig, ahonnan a lelkes magyarok tömege vezette Budára, hol ünnepélyes Tedeum után elfoglalta trónját, hűséget esküdött hazájának és fogadta az országnagyok hódolatát.

Mátyás ifjú kora mellett is egyéniségének vonzó erejével azonnal megnyerte a nemzet többségének szeretetét.

Mátyás király nevelésére első és döntő befolyást Zrednai Vitéz János gyakorolt, akit Hunyadi János kormányzósága idejében becsülése jeléül váradi püspökké emelt. Vitézt Hunyadi Jánoshoz meleg barátság köteléke fűzte, mely még akkor szövődött köztük, amikor Vitéz Zsigmond, Albert, majd Ulászló alatt a királyi kancellária titkára volt. Vitéz ajánlatára vette át Mátyás nevelését a nagytudományú Sanocki Gergely vielickai plébános, a későbbi váradi kanonok.

Vitéz János lankadatlan és bölcs megfontolástól vezető tevékenységet fejtett ki Mátyásnak királylyá választása dolgában. Ő volt az, akit Mátyás anyja, Szilágyi Erzsébet Podjebrádhoz küldött, hogy Mátyás szabadon bocsátásának ügyében tárgyaljon. Mátyás trónralépte után is legbizal-

masabb tanácsosául választotta őt. Carvajal bíboros pedig, a pápai követ, Széchi Dénes esztergomi érseket nyerte meg Mátyás hívéül, aki a régi udvari párt, Gara és Ujlaki híve volt.

III. Calixtus pápa Mátyás megválasztását nagy megelégedéssel fogadta. Az apostoli szék, mely oly nagyon becsülte és tisztelte a nagy Hunyadi János emlékét, az egyház javára is igen sokat várt Mátyástól, benne remélvén, mint hosszú idő multán ismét nemzeti királyban és a hős család nagyreményű ivadékában az ország konszolidálásának végrehajtóját s az ozmán terjeszkedés vitéz megakasztóját. III. Calixtus 1458 március 14-én brevét küld Mátyásnak s ugyanaz nap szerencsekívánó levelet Carvajal bíborosnak, Széchi Dénes érseknek, Szilágyi Mihálynak és a főrendeknek. Mátyást áradozó szavakkal üdvözli: «Megválasztatásod hírére szivünket oly vígság és megelégedés szállotta meg, hogy soká haboztunk, mily szavakkal fejezzük ki méltó módon érzelmeinket, melyeknek tolmácsolására a nyelv elégtelen... Fenséged fölmagasztaltatásában imádságaink és könyeink gyümölcsét látjuk. Fenséged személyében pedig Istennek emberét ismerjük föl, kit nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztény világnak küldött és csak azért emelt virágzó korában trónra, hogy a belső viszályok leküzdése után a mohamedán felekezet kiírtására célzó dicsteljes küzdelemnek szentelhesse erejét».

«Fölidézve atyádnak, Krisztus győzhetetlen atlétájának örök dicsőséggel környezett emlékezetét, azon meggyőződést tápláljuk, hogy az ő gyászos halála után Magyarország Benned új támoszlopot nyert, melynek szilárdságát növeli az, hogy előtted áll atyád dicsőségének példája. Ezt biztos hitünk szerint Te nemcsak el fogod érni, hanem minden igyekezettel fölül is fogod múlni».

Calixtus pápa még ez évben meghalt. De utódja, a II. Pius nevet fölvett Aeneas Sylvius, aki már is méltányolni tudta az ifjú király egyéni jelességeit, Mátyás ellenségeinek nagy meglepetésére, átvette Calixtus igazságosságát és szeretetét. A pártütők, kiknek élére állt nem csupán a régi udvari párt, hanem az egyéni hiúságában megsértett nagybátya, Szilágyi Mihály is, akit Mátyás kénytelen volt elfogatni, III. Frigyes császárnak ajánlották föl a trónt, akinek még mindig birtokában volt a szent korona. Frigyes azt hitte, hogy számíthat a pápa támogatására, mert Aeneas Sylvius sokáig az ő titkára volt s az ő pártfogásával lett trieszti püspök és bíboros. Frigyes már a magyar király címét is viselte. De abban, hogy a pápa elő fogja mozdítani bitorlását, azonnal alaposan kellett csalódnia. II. Pius Carvajal bíborost utasította, hogy azokat, akik a törvényesen megválasztott magyar király ellen föllázadnak, egyházi fenyítékkel sujtsa, a császár és Mátyás közt pedig igyekezzék békét létrehozni. Mátyásnak egyszersmind az ozmánok elleni harcra, noha a pápai kincstár szükséget szenvedett, 20.000 aranyat, ezenkívül selyemzászlót küldött.

Carvajal bíboros 1459-ben fölkereste Frigyes császárt Bécsujhelyen és kifejtette a pápa megbízásából, hogy Mátyás teljesen törvényesen levén megválasztva, ő, a császár semmiféle jogos igényt nem táplálhat a magyar koronára s a pápa, ha kénytelen lenne, fegyverrel is kész lenne megvédeni Mátyás királyságát. Frigyes ezúttal hajthatatlan maradt, abban bízván, hogy a pápa nem fogja őt fegyveresen megtámadni; de épen a pápai követ föllépése következtében megrendült álláspontjának jogos szinezete, ami előkészítette Mátyás győzelmének útját. Miután Podjebrád alattomos cselszövései miatt nem sikerült Frigyest fegyveresen kényszeríteni a korona kiadására, ismét II. Pius pápa vetette magát közbe s Landus Jeromos krétai érseket küldte ki alkudozásra, ami Vitéz János közbenjárásával sikerült is. Frigyes még egyszer megkisérlé, hogy kibújjon a megállapodás kötelezettsége alól, de végre mégis engednie kellett. Mátyás 1463-ban visszakapta a szent koronát Sopron városával egyetemben, de meghagyta Frigyesnek élete fogytáig a magyar királyi címet, valamint 80.000 forint váltságdíjat fizetett. Várdai István kalocsai érsek és Vitéz János váradi püspök, Ujlaki Miklós, Pálóczi László és Zápolyai Imre vették át a szent koronát Grácban, 1463 július 24-én s vitték nagy ünnepségek közt Budára. Mivel azonban Mátyás ez esztendőben Boszniában harcolt a törökök ellen, csak 1464 március 29-én koronáztathatta meg magát Székes-Fejérvárott. Neje, Podjebrád Katalin már nem élte meg ez örömet, mert kevéssel ez előtt szeren-

csétlen szülés következtében meghalt s magával vitte a sírba Mátyás és az ország reményét is, hogy trónörökösnek örvendhessen.

Mátyás király a boszniai győzelmes harcokkal gátat vetett a törökök egyre merészebbé váló terjeszkedésének s ezzel nagy örömet szerzett a pápának, aki iránt viszont nemsokára alkalma nyilt kimutatnia háláját azért, hogy a Frigyessel való alkudozás alatt oly pártatlan igazságossággal járt el. A huszita Podjebrád György ugyanis, megfeledkezvén arról, hogy a szentszék koronához juttatta, miért viszont ő visszatért az egyház kebelébe s esküt tett annak védelmezésére, szövetségeseket keresett a pápa hatalmának megdöntésére, hogy ekképen egy európai koalició élére állhasson, melynek Magyarország is tagja lett volna. XI. Lajos francia királyt vette rá, hogy a pápa ellen föllépjen, azzal, hogy egyetemes zsinatot hívjon össze, melynek az lett volna titkos föladata, hogy II. Piust megfoszsza a pápai széktől. Podjebrád György azonban rosszul számított, mikor azt hitte, hogy az önálló gondolkozású, szilárd jellemű és becsvágyó Mátyás, ha veje is, eszköze lesz neki. Kijelentette, hogy Podjebrád egyházpolitikai terveit határozottan kárhoztatja. A zsinat összehivása a pápa joga s a reformoknak is tőle, mint aki Isten földi helytartójaként kormányozza az egyházat, kell kiindulnia. Bölcs óvatosságról tanúskodott az a nyilatkozata is, hogy a sokszoros zsinatokat nem helyesli, mert ezek inkább szakadást és zavart idézhetnek elő, amint hogy a Podjebrád és a francia király által tervezett zsinatnak világosan szakadás támasztása lett volna célja. Az ádáz terv ily módon megbukott.

THÚZ OSVÁTH PÁSZTORBOTJA.
A zágrábi székesegyház kincstárában.

A szentszékkel ez időben igen benső viszonyban állt Mátyás. II. Pius újabb fölszólítása, hogy a többi keresztény hatalommal karöltve, a török ellen megsemmisitő hadjáratot vezessen, nagyon megfelelt nemcsak vágyának, hanem politikájának is. Még 1464-ben új sereget szervezett, melylyel megkezdte a hadjáratot Boszniában; a pápa pedig, betegeskedésével nem törődve, elment Anconába, ahol a velencei hajóhad gyült össze, melynek Mátyás akcióját támogatnia kellett.

Már Bosznia szivében volt Mátyás, midőn megrendülve értesült, hogy a pápa augusztus 15-én Anconában meghalt. Erre a tengeri hadjárat tervét elejtette Velence; de a pápai kincstárban a hadjáratra készitett 40.000 aranyat elküldték Mátyásnak a háború költségeire. Mátyást nem csüggesztette el a keresztény fejedelmek tétlensége. Ha a pápa szavára hallgatnak és mint már Hunyadi János harcai alatt, nem nyomja el politikai érzéküket egyenetlenségük, irigységük meg fukarságuk: Mátyás beváltotta volna a kereszténység reményét, Hunyadi János előrelátó politikáját, az ozmán hatalom megsemmisitését Európában. Így maga Magyarország maradt továbbra is a kereszténység vérszentelte bástyája a mohamedán özönviz ellen, amíg maga is el nem merült benne. S elmerült volna teljesen a szentszék folytonos ösztönzése és segítése nélkül. Mikor senki sem segítette az egész Európa jövőjét érdeklő föladatban, a szentszék nem szünt meg Mátyást segíteni; II. Pius utódja, II. Pál nemcsak biztosította követeit gyámolitásáról, hanem első részletül azonnal 57.500 arany forintot fizettetett ki nekik, ami példát adott Velencének is, hogy a magyar királynak jelentékeny segítő összeget küldjön. A követség vezetője Csezmicei János pécsi püspök volt, aki Janus Pannonius néven mint jeles költő is nagy hírnevet vívott ki magának. Csezmicei János unokaöcscse volt Vitéz Jánosnak. Ez küldte Ferrarába, ahol csakhamar mindenkit meglepett tudományos képzettségének rohamos fejlődésével. Páduában végezte a hit- és jogtudományi tanul-

mányokat, amire Váradon kanonok lett, Mátyás királyt pedig annyira megnyerte szellemességével és tudományával, hogy alig két év mulva pécsi püspökké nevezte ki.

Vitéz Jánost 1465-ben, az agg Széchi Dénes halála után, esztergomi érsekké nevezte ki Mátyás. Ebben az évben történt, hogy Podjebrád ellen, aki esküje ellenére nemcsak pártolta a huszitákat, hanem az egyházon is különböző sérelmeket követett el, II. Pál szigorú itéletet készült tartani. Hogy ez itélet végrehajtását is biztosítsa, több uralkodóhoz intézett fölhivást, ezek közt Mátyáshoz is. Ez 1465 október 2-án felelt, írván: «Én magamat egészen fölajánlottam volt a római szentszéknek és Szentségednek. Mindazt, amit Isten és az ő földi helytartója parancsol, bármilyen nehéz vagy veszedelmes legyen, mint üdvöst és szentet félelem nélkül fogom végrehajtani, főképen mikor szent hitünk oltalmáról, a hitetlenek megfenyítéséről van szó... Akár a csehek, akár a törökök ellen legyen szükség Mátyásra, őt és országát mindig készen találja Szentséged».

OLAJTARTÓ SZARÚ.
Az esztergomi főegyház kincstárában.

A Podjebrád elleni akcióra annál készségesebben vállalkozott Mátyás király, mert nagyravágyó tervek is foglalkoztatták. Cseh király akart lenni, hogy így könnyebben elérhesse császárrá választatását, amint császár lett Zsigmond is; ezt megint egy magasabb célból óhajtotta, hogy nemcsak Magyarország hatalmát és súlyát növelje, hanem a török ellen is döntő sikerrel léphessen föl, amire a különböző ellenségektől körülvett Magyarország erejét egymagában nem tartotta elégségesnek. E nagyszabású terve azonban évekig tartó háborúba sodorta Csehországban, melynek végre királyává lett, noha az egész ország fölött soha sem uralkodhatott. S a cseh háború és költségei okozta elégedetlenség kétszer idézett föl összeesküvést, mely miatt majdnem magyar trónját vesztette el. Gyors találékonysággal és csodálatos bátor föllépéssel győzött mind az 1466-iki erdélyi, mind az 1470-iki lázadáson, mely utóbbi már Kázmér lengyel herceget is magyar király-

nak kikiáltotta és Magyarországba behozta, ahonnan azonban csúfosan kellett menekülnie. Hogy mennyiben ártott külső dicsőséggel járó európai politikája s az ezt fölidéző hadjáratok erkölcsi sikere Magyarország belső megerősödésének, annak fejtegetése nem tartozik ide. Az 1470-i lázadás az egyház viszonyait is kellemetlenül érintette, melynek keserű utóíze sokáig megmaradt. Részese volt ennek Vitéz János érsek és Csezmicei János váradi püspök is. Az érseket talán hálátlansággal lehetne vádolni, mivel hogy Mátyás király nemcsak állandó bizalmával tüntette ki, hanem a legmagasabb polcra is emelte; de magyarázhatja tettét erős nemzeti magyar lelke, mely károsnak tartotta, hogy a király az ország erejét a császárság elnyeréseért három felé fogyasztja, a császárral, Csehországgal és Lengyelországgal viselvén háborút, mialatt a török is prédára leselkedik és várja az alkalmat, hogy Magyarországra ronthasson. Mátyás, eddigi sikereitől elkápráztatva, nem akarta ezt belátni s e miatt feszültség állt be közte és bizalmas tanácsosai, így az esztergomi érsek között is. Mátyás csakhamar föltünően éreztette politikájának ellenzőivel kedvetlenségét. Az érsek helyét Beckensloer egri püspök foglalta el, a pécsi püspököt elmozdította szlavóniai bánságától, kancellárrá pedig Gábor budai plébánost tette, akit csakhamar a kalocsai érseki székre emelt. Mindez elkeserítette az esztergomi érseket, akivel a királynak többször heves összetűzése volt, kivált mikor figyelmeztette, hogy az urak nem hajlandók «idegen országok érdekében pénzüket költeni s vérüket ontani».

A király politikai céljaiban nem engedte magát korlátoztatni és ha jónak látta, nem vette tekintetbe az ősi nemesi kiváltságokat sem, amit, bármily dicsőség övezte is fejét, nem akarták neki megbocsátani. Elkövette csakugyan a fönnálló alkotmány és törvények ellen azt az önkényes sértést, hogy idegeneket emelt főpapi székekre, várkapitányságokra, adókat vetett ki az országgyűlés megszavazása nélkül, katonákat szállásoltatott a nemesek és papok házaiba, sőt a templomokba és kolostorokba is. Nem csodálhatni az elégületlenség fölgerjedését, valamint megmagyarázható az események fejlődéséből az is, hogy az esztergomi érsek a lázadókhoz csatlakozott. Mátyás értesülvén az összeesküvésről, gyorsan elfojtotta azt. Országgyűlést hívott egybe s a rendeket megnyugtatta, Kázmért ügyes manőverrel csapdába ejtette, úgy hogy alig bírt szökni Nyitra várából, Vitéz Jánost pedig Esztergomban körülzáratta. Vele szemben épen nem mutatkozott engesztelhetetlennek. Amint meghódolt, megbocsátott neki s meghagyta jogainak és javadalmainak élvezetében, de a vele kötött egyezség értelmében királyi katonaságot rakott erősségeibe. Nemsokára azonban, midőn a lázadás veszélye már elmult, Mátyás újra gyanakodott rá és őrizet alá helyezte. A főrendek közbevetésére szabadon bocsátotta ugyan, de Beckensloer, az idegen származású egri püspök fölügyelete alá rendelte. Ugyanaz a Beckensloer, akiben ennyire bízott, mert nagyravágyó terveit helyeselte, később rútul visszaélt bizalmával. Vitéz János már 1472-ben megtört lélekkel meghalt; nemsokára követte őt Csezmicei János is, aki Nyitra bevétele után a zágrábi püspök védelme alá menekült s mint bujdosó fejezte be életét. Vitéz János székét pedig Beckensloer foglalta el, akinek meghagyta egri javadalmát is, valamint Várad püspökének, Stoltz Miklós halála után a váradi püspökség javadalmát is neki engedte át, mely kánonjogi sértés ellen az apostoli szék tiltakozott. Később Egerbe Veronai Gábor atyát tette püspöknek, aki neki nagy szolgálatokat tett a csehországi tárgyalásokban. Ekkor már IV. Sixtus volt a pápa, aki szintén a legnagyobb jóakarattal viseltetett a magyar király iránt. Közbenjárására létrejött a béke Mátyás, Ulászló, a cseh ellenkirály és Lengyelország közt. Miután a fegyverszünet már előbb megköttetett, Mátyás folytathatta a háborút a törökök ellen, akik vakmerően beütöttek az országba s egyízben Váradot is kifosztották s fölgyujtották. Majd Szabács várát kemény ostrom után bevette s 1476 tavaszán visszatért fővárosába.

Itt meglepő hírrel fogadták. Beckensloer János érsek hűtelenül elhagyta egyházát és királyát s Bécsben a császár protektorátusa alá helyezte magát. Beckensloert a telhetetlen becsvágy űzte ki; abban reménykedett, hogy pápa lesz, mert a császár és XI. Lajos francia király, a burgundi herceggel ismét egyetemes zsinat összehívására törekedtek, melynek a többször hangozta-

tott reformok mellett fő feladata IV. Sixtus letétele lett volna. Mátyás rögtön fölajánlotta segítségét a pápának, biztosította tántoríthatatlan ragaszkodásáról s kijelentette készségét, hogy fegyveres erejével is megvédelmezi. Erre nem volt szükség, mert a svájciak elleni háborúban legyőzött Merész Károly burgundi herceg időközben meghalt s ez a körülmény és Mátyás határozott föllépése előre szétrobbantotta az ellenséges koaliciót. Kevéssel Merész Károly halála előtt a mézesheteket élte a király, 1476 december 10-én érkezett meg új neje, Beatrix, a nápolyi királyleány, akit december 12-én koronázták Székes-Fejérvárott Magyarország királynéjává.

A királyné rövid idő mulva igen nagy befolyást nyert Mátyás fölött nemcsak szépségével, hanem nagy műveltségével is, mely teljesen rokon volt a Mátyás udvarában uralkodó finom olasz renaissance-műveltséggel. Európai politikai terveiben biztatójára talált benne. De nagy befolyása az egyházkormányzatra nézve épen nem érvényesült üdvös alakban, sőt az egyház tekintélyének csorbítását, a hitélet károsodását vonta maga után.

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM.

Beckensloert ugyanis szökése után Mátyás király bevádolta a szentszéknél, miután az fölszólítására nem tért vissza. A király nem várta be a szentszék itéletét, hanem megfosztotta az érsekségtől s elhatározta, hogy ezt be fogja tölteni. Beatrix kívánságára ennek öcscsét, János nápolyi herceget nevezte ki, aki ekkor még csak tizennégy éves volt. Az egyházi pályára nevelték és jeles képzettségűnek mondták; de hiába, egy gyermeket érsekké tenni mégis megdöbbentő helytelenség. Az új érsek 1480-ban, tehát tizenhét éves korában vonult be székhelyére, de csak a javadalmat élvezte. Az egyházi kormányt ugyanis nem vehette át, mivel a pápa még nem erősítette meg. Beckensloer is még jogszerű érsek volt; de Mátyás sürgette a pápánál, hogy erősítse meg az érsekségtől való megfosztását. Végre 1484-ben elfoglalta az érseki széket János herceg, de egy év mulva, midőn épen Rómában időzött, meghalt.

Ha már János kinevezése is visszatetszéssel találkozott Magyarországon, még inkább elkeserítette a papságot az, hogy Beatrix akaratára most már ennek unokaöcscsét, Estei Hippolit herceget emelte a király az érseki székbe, aki akkor meg épen nem volt több hét évesnél. A rendek háborogtak, de nem mertek nyíltan zúgolódni és szolgalelkű meghunyászkodással, tettetett lelkesedéssel fogadták el a gyermeket érsekül. VIII. Ince pápa, aki IV. Sixtus halála után 1474-től kormányozta az egyházat, megtagadta a megerősítést. Levelet írt Mátyásnak, melyben biztosította kiváló becsüléséről, érdemeinek méltatásáról; de a gyermek-érsek megerősítését méltatlan kívánságnak jelezte, melyet nem terjeszthet a bíborosok testülete elé. S fölszólította, hogy vesse tekintetét azokra az érdemes egyházi férfiakra, akikben Magyarország bővelkedik.

Milyen különbség: II. Endre idején az egyházi tudományokban még nem eléggé jártas Bertholdnak kalocsai érsekké való kinevezése, akit szigorú vizsgálat után erősít meg a pápa s egy gyermeknek az ország első főpapi székébe emelése, ami már sajnálatos elvakultság és szeszélyes önkényesség az oly jeles királytól, mint Mátyás.

Mátyást nem térítette megfontolásra a pápa levele, sőt makacsul ragaszkodott a jelöléshez és azt felelte, hogy ő szentsége jelentéktelenebb állású egyének kedvéért is tett olyan engedmé-

nyeket, melyek az egyházi törvények szempontjából még inkább kifogás alá eshetnek. Ez teljességgel nem áll. Mátyás követelése egyáltalában példátlan volt az egyházban. S tetézte levelének makacsságát azzal a kijelentéssel, hogy ha ő szentsége maga nevezne ki valakit az esztergomi érsekségre, az ugyan viselheti a címet, de a javadalmat Hippolit fogja élvezni. És Mátyás mégis kierőszakolta a megerősítést, mely 1487-ben megérkezett. Ekkor Mátyás már két év óta Bécs ura volt s hatalma tetőpontján állott. Csodálatos még, hogy az egri püspökségnek Veronai Gábor halálával történt megüresedésekor arra való papot és magyar embert nevezett ki s nem sértette meg ismét a magyar papság méltóságát. Egri püspök lett Dóczi Orbán győri, helyébe pedig győri püspök Erdődi Bakócz Tamás, aki később oly nevezetes szerepet játszott Magyarország történetében II. Ulászló alatt.

Mátyás viszonya azonban e kellemetlen tárgyalások után egyre feszültebbé lőn a szentszékkel. Fokozta a feszültséget, hogy Mátyás védelme alá vette az anconai köztársaságot, mely a pápa protektorátusa alá tartozott. A szentszék azt is zokon vette, hogy szintén Beatrix befolyására Váradi Péter kalocsai érseket (1480—1501), mert a királyné akaratának ellene szegült s nem valami válogatott kifejezésekkel nyilatkozott róla, elfogatta s Árva várában őriztette. Volt azonban más oka is elfogatásának; Váradi kíméletlen volt a királylyal szemben s ez az összekoccanás után félt, hogy az érsek, aki minden titkának tudója volt, kellemetlen politikai titkokat fedezhetne föl. Váradi is kancellár volt s bizalmas embere a királynak, aki 1480-ban kinevezte kalocsai érsekké. Még ugyanabban az évben főkancellárjává nevezte ki; pár év mulva már bíbort kért számára a pápától. Váradi volt legbizalmasabb tanácsadója és senki sem volt úgy beavatva titkaiba, mint ő. És mégis börtönbe vitette. A pápa 1486-ban azt az ajánlatot tette Mátyásnak, hogy Rómába viteti Váradit s ha bűnös, itélni fog fölötte.

A pápa 1488-ban Pecchinolli Angelo ortei püspököt küldte Mátyáshoz, hogy a sérelmes ügyek rendezését kívánja. Ugyane követnek utasítása volt, hogy a kalocsai érsek ügyében is tárgyaljon a királylyal. A pápa megigérte, hogy a török ellen indítandó háborúban közbenjár Velencénél. Ekkor már, minthogy Beatrixnak nem volt gyermeke, Mátyás szövevényes tárgyalásokat folytatott a rendekkel, hogy Korvin Jánosnak, természetes fiának trónöröklését biztosítsa. A pápa arra is hajlandónak mutatkozott, hogy támogatni fogja ezeket a terveket.

Mátyás eleinte minden sérelem orvoslására hajlandónak mutatkozott, egyszerre azonban, nyilván besugások alapján, mint a következmények mutatják, hirtelen fordult és kemény szemrehányás kiséretében, melyben fölsorolta, hogy minő érdemes harcokat vívott a keresztényekért, mennyi szolgálatot tett a szentszéknek, azzal gyanusította a pápát követe előtt, hogy a török császárnak Konstantinápolyból elmenekült öcsését, Dsem herceget, akivel nagy tervei voltak, mert vele akarta visszaszorítani a török hatalmat, kiszolgáltatja, vagy már ki is szolgáltatta Velencének, mely biztosan átadja a szultánnak. Dsem herceg ugyanis vérrokona volt, amennyiben Mátyás öreganyjának nővérétől származott, akit a törökök elrabolták s Konstantinápolyba hurcolták, ahol szultána lett. Vádolta azzal is a szentszéket, hogy nem mozdítja elő német császárrá való megválasztását (pedig ezt az élő császáron kívül a német választófejedelmek is ellenezték s a pápa mit sem tehetett volna, ha újra egyházszakadást nem akart fölidézni), valamint hogy Ulászló cseh király lázításait tűrte; amiatt is szemrehányást tett a pápának, hogy nem erősítette meg Hippolit érseki kinevezését. Szemrehányást azért, mert egy gyermeket nem akar a magyar hierarchia fejévé tétetni!

A legátus följegyezte a szemrehányásokat, azután higgadtan válaszolt. Elismerte azokat a szolgálatokat, melyeket Mátyás a szentszéknek tett, de viszont figyelmeztette, hogy a szentszék is mennyit tett az ő tekintélyének gyarapítására. Egyetlen uralkodót sem halmozott el kiváltságokkal, jótéteményekkel és a szeretet nyilatkozataival annyira, mint Magyarország királyát. S megcáfolta egymásután a vádakat, melyekkel a király a szentszéket illette és Dsem hercegre nézve különösen kijelentette, hogy a pápa nem szolgáltatta ki őt Velencének.

Úgy látszik, hogy Mátyáson, aki a legátus följegyzése szerint úgy viselkedett, mint egy

szilaj ló, már nagyon erőt vett kínzó betegsége. A királyné járt azután közben nála, hogy lecsillapodjék, mire Mátyás, a királyné jelenlétében, nagy engedékenységgel tárgyalt a pápai követtel. A pápai követ még Budára is elkisérte s midőn később a szentszék higgadt védőiratot küldött, Mátyás azt felelte a követnek, hogy ő szentségével nem akar vitába bocsátkozni, hanem megnyugszik abban, amit mond s mint előbb, kész most is a kereszténység védelmére fegyvert ragadni. Mátyás a kalocsai érseket is kibocsátotta, csak Visegrádra internálta, ahol főpaphoz illő lakást rendezhetett be magának; a pápa pedig Velencénél járt közbe, oly eredménynyel, hogy a signoria 1489-ben megujította diplomáciai összeköttetését a magyar udvarral, mely már hét év óta megszakadt volt s követet küldött Budára. A tervezett török háborúból nem lett semmi. Az egyiptomi szultán, akinek ellenségességére Mátyás számított, kibékült a török szultánnal, a két hatalom ellen Mátyás már nem érezte magát elég erősnek. Most már Dsem herceggel sem törődött, fontosabbnak tartotta, hogy Németországgal békét kössön és Korvin János trónöröklését biztosítsa. Mielőtt azonban ez megtörténhetett volna, elharapózott köszvénye következtében, agyszélhüdésben, 1490 április 6-án nagykedden, Bécsben meghalt. Virágvasárnap, mise után lett rosszul; utolsó szavai, mielőtt eszméletét vesztette: Jaj, jaj és Jézus! fölkiáltás voltak.

MÁTYÁS KIRÁLY KÉZIRÁSA
IV. Sixtushoz intézett levelében (1478).

BRONZ KÖNYVTÁBLA
a győri szemináriumi könyvtárban (1460).

BRONZ KÖNYVTÁBLA
a győri szemináriumi könyvtárban (1460).

Holtteste mellett megrendülve fogadtak hűséget az ott levő főrendek Beatrixnak és Jánosnak. De e fogadalmat nem tartották meg. A királyi lakból a szent István-egyházba vitték, innen hajón Budára, majd Székes-Fejérvárra, hol szent István ősi egyházában temették el elődei közé, akik között kevés volt oly nagy, mint ő. Mert nemcsak a harci mezőkön diadalmaskodott, hanem uralkodóvá tette Magyarországon a tudományt is. Tudósainak körében az egyházi férfiak vitték a főszerepet. A jeles és tudós egyházi férfiakat különösen kedvelte és kitüntette. Példa rá Várdai István kalocsai érsek is (1456—1471), akit az esztergomi érsek tiltakozása ellenére kancellárjává nevezett ki. A pápa közbevetésére ugyan megadta azután az érseknek is a kancellári méltóságot, de meghagyta ugyanabban Várdait is, mert e nagyeszű, éleslátású diplomatának több hasznát vette. Később pedig bíbort eszközölt ki számára a pápától. S ha gyöngesége, heves vérmérséklete némely esetben, mint láttuk, viszályba sodorta is az egyház fejével, nem tántorította meg annyira, hogy szakításig vigye a dolgot, hanem bölcs magábaszállással megragadta az alkalmat a tisztességes békére. Emellett melegen ragaszkodott az egyházhoz, a szentszékhez, a kereszténység ügyéhez; buzgón felelt meg vallásos kötelességeinek s hogy az istenitisztelet fénye sem volt közömbös rá nézve, arra elég például fölhoznunk azon áldozatait, melyeket a jelenlegi budavári koronázó-templom, nemkülönben a kassai dóm kibővítésére és ékesítésére fordított. A hagyomány még több templomot kapcsol össze nevével, bizonyára nem alaptalanul, mint a kolozsvári főtemplomot, a szegedi alsóvárosi plébániatemplomot és több mást, melyek jórésze, fájdalom, a török időben elpusztult.

4. Az általános hanyatlás a Jagellók alatt. A protestánsság kezdete. A mohácsi katasztrófa.

1491—1526.

Mátyás király halála után rohamos hanyatlás következett az állami életben. A vele szoros összeköttetésben álló egyházi élet sem maradhatott ment a hanyatlástól. A vallási élet, az egyházi tekintély és hatalom az állami hatalommal együtt gyors eséssel sülyedt a katasztrófa felé. Valamiképen az állami életben, úgy az egyház terén is szakasztott olyan állapotok fejlődtek ki, melyek Németországot romlásba vitték s a reformáció útját egyengették. Az oligarchák fékezhetetlen vágya, kapzsisága, pazarlása, a jólétben elpuhult és erkölcsileg ingataggá vált társadalom lázadó szelleme megvolt ép úgy Magyarországon is, mint az apró fejedelemségekre darabolt Németországban. A társadalom szelleme behatolt az egyházba, nevezetesen a kolostorokba; s ha panaszosan említik a történetírók, hogy Németország legtekintélyesebb püspökségeit a családi összeköttetések olyanok kezére juttatták, akik keveset vagy épen nem törődtek papi hivatásukkal, hanem világi hatalmuk és gazdagságuk növelésével, aminek következtében folyton-folyvást jobban bomlott és oldozódott az egyházi szellem és fegyelem: Magyarország sem menekülhetett ilyen befolyások következményétől, noha itt mégis akadtak nem csekély számmal erélyes és hivatásukra rátermett egyházi férfiak. Fejedelemségeik nem voltak ugyan, mint Németországban, hanem hatalmuk és gazdagságuk versenyezhetett nem egy német püspök-fejedelemével.

A Mátyás halálát követő elernyedést nem kevéssé gátolhatta volna meg egy erős és tekintélyes prímás. De mint előbb láttuk, Beatrix befolyása magát Mátyást is megtántorította, hogy a gyermek Hippolit herceget emelje az esztergomi érsekségre. S midőn Mátyás után új királyt kellett választania a nemzetnek és szembeszállni az oligarchia romboló terveivel: Hippolit, aki magyarrá sem tudott lenni, de nem is volt rá ideje, még mindig csak gyermek volt. És eszköze az özvegy Beatrix királynénak, aki a trónrajuthatás érdekében szőtt cseleivel nagyon is hozzájárult az ország állapotainak bomlásához, az oligarchia elbizakodottságának és féktelenségének növeléséhez.

Hosszú belső villongás után Mátyás fiának, a gyönge Corvin Jánosnak megaláztatásával és a trónkövetelő osztrák Miksának olyan kielégítésével, melyet a magyar nemzet törvényesnek el nem ismerhetett, a tétlen, gyönge jellemű II. Jagello Ulászló került Magyarország trónjára. A köznemesség már az 1494-iki országgyűlésen kikelt Ulászló tétlensége miatt, mely az ország pénzügyi helyzetét teljes romlásba vitte, kitünő honvédelmi szervezetét pusztulásnak engedte. Ulászló mindenért a főurakat tette felelőssé és részben joggal. Az 1494-ben a győri püspökségről az egri püspökségre áthelyezett Erdődi Bakócz Tamás, a későbbi esztergomi érsek, aki leghívebb tanácsadója lett a királynak, kénytelen volt majdnem állandóan titkos harcban állani az oligarchiával; de bármily hatalmas volt is, a gyönge király mellett nem birta abba a kerékvágásba kormányozni az ország közállapotát, hogy a főurak szertelenül gyarapodó hatalmával és érdekhajhászásával szemben a nép gerincét alkotó köznemesség, nemkülönben a Mátyás alatt meggyarapodott nép káros megterhelését s ekképen az ország romlását elháríthatta volna. Sőt ugyanakkor, amikor nagy esze előtt még a külföld is elismeréssel hajolt meg, úgy hogy komoly jelölt lett a pápaságra, amikor az egyházi fegyelemnek sokfelé terjedő lazulása közepette még ellenségei sem merték kifogással illetni szigorú papi életét, kimagasló vallásos buzgóságát, igazi egyházias szellemét; aki az egyházi művészeteknek kitünő izlésű fejlesztője és áldozatkész támogatója volt, mint amely jeles tulajdonságáról mai nap is bizonyságot tesznek töredékesen ránk maradt emlékei: maga sem maradt ment az oligarchia egyik legnagyobb hibájától, a mértéktelen vagyonszerzéstől, amelynek jó részét ugyan visszaszármaztatta egyházi célokra, de mivel más részével közeli rokonságát gazda-

gította, úgy hogy ez ma is virágzó család alapítója lett, az országot megingató pénzügyi és politikai válságok között nagy elégedetlenséget támasztott maga ellen, mind az irígykedő urak, mind a bajokkal küzködő nép soraiban. Ennek az elégedetlenségnek nem maradhatott el visszahatása a vallásos buzgalom meggyöngülésére, mely a lelkészkedő papságban és a szerzetesházakban is károsan éreztette hatását, amint azt később a Dózsa-féle kurucháborúnál látjuk szembeötlő módon, mikor a nagyhatalmú és tekintélyű egyházfejedelemnek nem volt már ereje, hogy azokat a papokat, akik a lázadásba bonyolódtak, az egyházi fegyelem alá visszahajthatta volna.

Mint kitünő pap és messze világító elme előtt azonban tisztelettel kell meghajolnunk. Hibája az volt, ami e korban az egész magyarság végzetes szerencsétlensége lett. Ulászló király a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, mint aki megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a királyi széknek. Nélküle tán nem marad trónon; de talán Magyarország is hamarabb bukott volna a megsemmisülésbe. Bakócz Tamás 1442-ben született Erdődön s innen vette Erdődi vezetéknevét, melyet megörökített. A szatmári dominikánusoknál, majd a krakói egyetemen, később Ferrarában tanult. 1470-ben visszatért s Rangoni Gábor erdélyi püspök udvarába jutott és csakhamar magára vonta Mátyás király figyelmét. Kancellári teendőket is végzett udvarában, de egyszersmind katonáskodott is. 1480-ban titeli prépost lett, mely javadalmat bátyja, Bálint engedte át neki a király beleegyezésével. Nemsokára már mint királyi titkár szerepel s ez állásában oly nagy befolyásra tett szert, hogy még a külföldiek is hozzáfordultak, ha valamit el akartak a királynál érni 1486-ban, midőn Dóczi Orbán győri püspök egri püspökké lett, Erdődi Tamás elnyerte a győri püspökséget.

A Mátyás halála után beállt trónkövetelési viszályban a nemsokára királylyá választott Ulászló mellé állott, míg a Corvin János által kiszabadított Váradi Péter érsek Corvin János herceget pártolta, akinek azonban nem volt ereje és kitartása, hogy Ulászló pártját legyőzhesse. Miután sikertelenül ütközött meg Ulászló párthíveinek csapatjával, maga is hamar meghódolt s tekintélyes kárpótlás fejében lemondott a trónról, melyre oly sok diplomaciai munkával és adománynyal készítette útját atyja, Mátyás király. Ulászló megkoronáztatása után 1491-ben Erdődi Tamást nevezte ki kancellárjává, aki ettől fogva egészen magához ragadta a kormányt. Még ebben az évben meghalt Dóczi Orbán egri püspök. Borgia Rodrigo, akit VIII. Ince pápa nevezett ki volt egri püspöknek, amit azonban Mátyás király nem fogadott el, VI. Sándor néven pápává levén, még mindig önmagát tartotta jogosult egri püspöknek, azért a püspökséget odaadta Sforza Ascanio bíborosnak. Erdődi Tamás azonban tiltakozott ellene s a király, aki Mátyás király példájára, kegyúri jogára hivatkozott, neki adta az egri püspöki javadalmat. Erdődi Tamás mindazáltal alkudozásba lépett Sforza Ascanio bíborossal, hogy bizonyos kárpótlásért mondjon le az egri püspökségről.

SZENTSÉGMUTATÓ aranyozott ezüstből, Bajmócon (1500 tájáról).

Ez alkudozás alatt azonban nagyobb polc nyílt meg Erdődi Tamás előtt: az esztergomi érsekség. Tudjuk, hogy a még mindig gyermekifjú Hippolit estei herceg volt az érsek. 1495-ben országgyűlést tartván a rendek, midőn Hippolit épen Olaszországban időzött, a Verbőczy István alatt szervezkedő nemzeti párt kitört az idegen javadalmasok ellen. Az általa elfogadtatott országgyűlési határozat éle főképen a távollevő Hippolit ellen irányult. A határozatnak az volt a veleje, hogy külföldiek ezentúl ne nyerhessenek javadalmat s akik már ilyen javadalommal bírnak, tartozzanak székhelyükön lakni; ha meg nem jelennének, foszszák meg őket javadalmuktól.

Erdődi Tamás e határozat kimondása után rávenni igyekezett Hippolitot, hogy adja át neki az esztergomi érsekséget, ő maga pedig elégedjék meg az egri püspökséggel, mely esetben a királytól kieszközli, hogy Olaszországban maradhat. A ferrarai udvarnak is tetszett ez a gondolat. Mindenekelőtt azonban Ascanio bíborost kellett rávenni, hogy lemondjon az egri püspökségről.

NYITRA VÁROSA: A KEGYESRENDIEK TEMPLOMA ÉS GIMNÁZIUMA, ÁRVAHÁZ, SZÉKESEGYHÁZ ÉS A PÜSPÖKI LAK.

1497-ben létrejött az egyezség; Hippolit megelégedett az egri püspökséggel. A római szentszék az esztergomi érsekségre vonatkozó megállapodást nem akarta ugyan jóváhagyni; de Ulászló király ismételt előterjesztésére végre 1497 december 20-án VI. Sándor pápa helybenhagyta azt. Ekképen Erdődi Tamás élére jutott a magyar egyháznak. E mellett a király folyton nagyobb kegyekkel halmozta el, sőt egyes urak is, akiknek szolgálatot tett, annyi adománynyal kedveskedtek neki, hogy nemsokára rengeteg gazdagságra tett szert. Corvin Jánost, akinek oka lett volna rá neheztelni, szintén lekötelezte, úgy hogy ez nemcsak uradalmakkal ajándékozta meg, hanem Mátyás király hagyatékából több igen értékes műkincset is adott neki, ezek közt a királynak azt a híres feszületét, mely ma az esztergomi kincstár főékessége.

A főurak nagyobb része nem szenvedhette Erdődi Tamást. Nem annyira gőgösségből köznemesi származása és mesés szerencséje miatt, hanem azért, mert szembeszállt azokkal a főurakkal, akik zsarnoki önkényükben minden törvénynyel dacoltak s a királyt is megvetették. Sajnos, hogy megtörésükre még sem volt ereje. A köznemesség pedig, mely az oligarchia terjeszkedése által saját érdekeit látta s joggal, veszélyeztetettnek, ellene fordult az oligarchiához számított főpapságnak, első sorban pedig Erdődi Tamásnak.

1497 novemberében, amikor Erdődi Tamás még nem volt érsek, csak egri püspök és királyi kancellár, a Rákoson tartott országgyűlés köznemes tagjai azt követelték, hogy a korona őrzését vegye ki a király Szapolyai István nádor és az egri püspök kezéből s bízza négy koronaőrnek őrizetére, akiket a köznemesség válaszszon; ugyanakkor kimondották, hogy egyházi férfiú világi hivatalt ne viselhessen, tehát az egri püspök tegye le a kancellárságot; a püspökök tartózkodjanak állandóan egyházmegyéjükben; egynél több javadalmat egyházi férfiú ne birhasson. Amint e határozatok több pontjából látjuk, egyházi szempontból nagyon helyesek voltak. Ez esetben azonban egyenesen Erdődi Tamás személye ellen irányultak.

Erdődi csakugyan átadta a szent koronát a királynak, lemondott a titeli prépostságról s visszavonult Egerbe. Vérszemet kapott ellenségei most már azt követelték, hogy a király foszsza meg az egri püspökségtől is és vegye el jószágait. Ezt megtagadta a király. A főurak is megtagadták hozzájárulásukat. Erre a köznemesség zúgolódva szétoszlott, 1498 szent György napjára új országgyűlést hirdetvén.

Erdődi Tamás 1498 elején elfoglalta az esztergomi érseki széket; a király pedig továbbra is megtartotta kancellárjának. Előrelátható volt, hogy még nagyobb elkeseredéssel fognak az országgyűlésen ellene támadni. Az egyszer kibékített, de időközben ismét ellenséggé lett Corvin János állt élükre. De mivel támadásában olyan vádakat is hozott föl az érsek ellen, melyek valót-

lansága nyomban kiderült, nem hogy célt nem ért, hanem még megerősítette Erdődi Tamás helyzetét. Mindazáltal kivívta az elégedetlen nemesség azt, hogy mult évi határozatai törvényerőre emelkedjenek. E törvények, melyek — sajna — a papiroson maradtak, amennyiben az egyházat illetik, a katholikus hit iránti ragaszkodás, a lelkészkedő papság tekintélyének föntartása iránt való őszinte akarat tanúságai. A főpapságra nézve alkotott új törvénypontoknak is az volt a céljuk, hogy a főpapságot hivatásuk teljesítésére utalják s a már elharapózott elvilágiasodás veszedelmétől megóvják.

Az 1498-iki törvényeknek az egyházat érdeklő határozatai következők: Egyházi férfiak koronaőrök nem lehetnek; főispánok csak azok, akiknek püspökségéhez a szent királyok csatolták a főispáni méltóságot. Akiknek több javadalmuk van, egyen kívül a többiről le kell mondaniok. A főpapok sem maguk, sem egyházuk részére jószágot nem szerezhetnek. A világiak egyházi javadalmakat még rövid időre se bírhassanak; akik prépostságokat vagy apátságokat birtokolnak, kötelesek egy esztendő alatt belépni a szerzetbe, vagy a javadalomról lemondani. Fiatal, tudatlan és alkalmatlan egyéneknek nem szabad adni javadalmakat, hanem azokat a király érdemes egyházi férfiaknak adományozza. Ulászló király 1500-ban komolyan hozzáfogott az 1498-iki törvény ama határozatának végrehajtásához, hogy az apátságokat illetéktelenek kezéről elvegye. Ez évben lett Tolnai Máté, aki a pécsi egyházmegyei papi tisztét letéve, a szent Benedek-rendbe lépett, pannonhalmi apáttá. Őt bízta meg a király, Erdődi prímás tanácsára, azzal a nagy föladattal, hogy a világi bitorlók kormányzata alatt különösen meglazult fegyelmet helyreállítsa s egyáltalában a magyarországi bencés monostorokat reformálja. Magának a pannonhalmi monostornak sem volt már majdnem egy évszázad óta apátja, hanem kormányzók vezették ügyeit. Egyideig mint győri püspök Erdődi Bakócz is kormányzója volt. Erélyes kézzel fogott a súlyos munkához az új apát s oly sikerrel, hogy VI. Sándor pápa 1506-ban főapáttá nevezte ki s valamennyi magyarországi szent Benedek-rendi apátság fölé helyezte. Tolnai Mátéval kezdődött tehát a főapátok sora. Ezt a kiváltságot II. Gyula pápa 1511-ben ujólag megerősítette.

Hogy nemcsak a szerzetekben, hanem a világi egyházak között is mennyire pusztított az urak önkénykedése, a társadalmi élet bomladozása, azt az 1504-iki törvény szomorúan illusztrálja. Az 1504 : XII. t.-c. ugyanis ezt rendeli: Mivel vannak az egyházaknak némely olyan főpapjai, akik az ő megyéjüknek alávetett egyházak plébánosait kegyes segély címén meg szokták adóztatni, annyira, hogy azok a plébánosok, a szükségtől kényszerítve, néha a kelyheket és az egyházak egyéb vagyonát is elpusztítják; némely egyházak elöljárók nélkül hosszú időn át üresen is maradnak; ezentúl jövőre egyáltalán semmi főpap úrnak se legyen szabad a megválasztásától és megerősítésétől számítandó négy egész esztendő tartama alatt egyházainak plébánosait bármi módon megadóztatni. A négy év leteltével egyszer még szabad volt kegyes segélyt kívánni és beszedni, de többet nem. Ehhez kellett alkalmazkodnia a következő főpapnak is a javadalom átszállása esetén.

I. FERDINÁND CSÁSZÁR.
Eredetije az ambrasi arcképgyűjteményben.

Az ugyanez évi XXVI. törvénycikk kimondja, hogy a kegyurak akarata ellenére, akik «szent István idejétől fogva mindenkor szabadon választhattak maguknak plébánosokat», a főpapok egy plébánost se erősítsenek meg, különben az illető község, hol ez történik, ne legyen köteles dézsmát fizetni, ille-

tőleg dézsmájuk a végvárak föntartására fordíttassék. A XXVII. t.-c. ujólag megtiltja, hogy világi öltözetben szerzetes prépostságokat és apátságokat megtartsanak és kormányozzanak, mint az eddig «Isten ellenére és az ő gyalázására» történt. Az egyházmegyékhez csatolt apátságokat és prépostságokat vissza kell bocsátani a szerzeteknek, kivéve a péterváradit, mely már régóta közmegegyezésből, tisztességes okból a kalocsai érsekséghez van csatolva.

A megkezdett reformálás tehát, mely a szent Benedek-rendnek új, üdvös életerőt adott, mint a törvény ismételt tilalmaiból látjuk, hajótörést szenvedett a kényurakon, akiknek ráncbaszedésére Ulászlónak nem volt ereje.

Erdődi Tamás érseket VI. Sándor pápa 1500 szeptember 20-án bíborossá nevezte ki, még pedig leginkább a velencei signoria közbenjárására, mivel az érsek sokat fáradozott a Velence és Magyarország között ekkor fönnálló jó viszony megszilárdításán, aminek politikai következménye a törökkel való béke lett. Erre a pénzügyi válságba egyre mélyebben sülyedő Magyarországnak valóban nagy szüksége volt. A signoria kitartó fáradozásának gyümölcse volt az is, hogy 1507-ben II. Gyula pápa — VI. Sándor utódja — Erdődi Tamásra ruházta a velencei patriárkai méltóságot.

II. Gyula pápa és XII. Lajos francia király között ez időben elkeseredett ellenségeskedés dúlt, mely nemcsak nyílt háborúba tört ki, hanem a harcmezőről átcsapott az egyház terére is. Franciaország főpapjai nemzeti zsinatot tartottak s már-már azt akarták, hogy egyetemes zsinatot hívjanak össze a végből, hogy ez itélőszéke elé idézze a pápát. A pápa Magyarországon is támasztékot akarván keresni, Cardulo Bernátot küldte követül Esztergomba. A követ tárgyalásai folyamán sejttette az érsekkel, hogy több bíboros hajlandó lenne a pápa halála esetére őt választani pápául.

Ez a fölfedezés nagy hatással volt Erdődi becsvágyó lelkére. Tagadhatatlan, hogy Magyarországnak is nem kis dicsőségére és hasznára lett volna, ha Erdődi becsvágya megvalósulhat. S mivel — sajnos — tudta, hogy olyan bíborosok is lesznek az akkori kollégiumban, akik a kor betegségében szenvedvén, képesek lesznek árt kérni szavazatukért, Erdődi Tamás ennek megadásától sem riadt vissza. 1510 októberében híre érkezvén annak, hogy a pápa megbetegedett, az érsek készületeket tett arra, hogy Rómába mehessen. A velencei köztársaság nagyobb összeget előlegezett neki s nyíltan megigérte, hogy mindent el fog követni fölmagasztalására.

II. Gyula pápa egy Rómába összehivott egyetemes zsinat készülődései közepette 1511 őszén súlyosan megbetegedett; sőt már halálát híresztelték. Miután Endrődi Tamás meggyőződött róla, hogy a pápa még életben van, sietve fölkészült, hogy Rómába mehessen és döntő szerepe legyen a bekövetkezendő pápaválasztásnál. Különböző akadályok elhárítása után 1512 január 26-án ért az örök városba, ahová nagy ünnepiességgel vonult be, úgy hogy elkápráztatta a rómaiakat. A pápa is nagy kitüntetéssel fogadta, noha érthető bizalmatlansággal viseltetett iránta. Annál inkább dolgozott az érsek rajta, hogy a pápa és a francia király közt folyó ellenségeskedést, mely nagy kárral járt az egyházra, tisztességes békével megszüntethesse. Mielőtt azonban létrejött volna a béke, II. Gyula pápa 1513 elején hosszú betegség után elhunyt. Halála előtt megujította a régi egyházi törvényeket, melyek súlyos büntetés terhe alatt tiltják azt, hogy a bíborosok a pápaválasztásnál árúba bocsássák szavazataikat. Utódja iránt nem nyilatkozott a halálos ágyához gyűlt bíborosok előtt; hanem állítólag arra kérte volna bizalmasait, hogy semmi szín alatt se válaszszák meg a magyar prímást. Március 11-én Medici János bíborost választották pápává, aki a X. Leo nevet vette föl.

Erdődi Tamásnak bele kellett ebbe nyugodnia, noha még nem mondott le arról a reményről, hogy X. Leo után biztosan az ő fejére száll a tiara. Az új pápa, aki a törökök elleni hadjárat tervét lelkesedéssel karolta föl, azt kívánta Erdődi bíborostól, hogy térjen vissza Magyarországba és szervezze a törökök elleni kereszteshábórút. Kinevezte teljhatalmú követté s meghatalmazását kiterjesztette Magyarországon túl Lengyel-, Porosz- és Oroszországra, sőt a skandináv országokra is. A pápa nem fordult az egyes hatalmakhoz, melyek eddig csak igéretekkel biztatták Magyarországot, hanem a népeket akarta kereszteshábórúra fölszólítani. Előtte lebegett Kapisztrán János

példája, kinek a kereszteshaddal sikerült csodát művelni s Hunyadi Jánost a nándorfejérvári diadalra segíteni. A pápa pénzbeli segedelmén kívül kötelezte a papságot jövedelmei tizedrészének beszolgáltatására; mindazoknak, akik a kereszteshadjáratban személyesen részt vesznek vagy azt pénzzel támogatják, búcsúkat engedélyezett.

Erdődi Tamás 1514 márciusban érkezett vissza, Budán nagy ünnepiességgel fogadták. Megérkezése után másnap a király elnöklete alatt tartott tanácskozásban előterjesztette a kereszteshadjárat tervét. Az urak nagy tetszéssel fogadták előterjesztését, csupán Telegdi István kincstartó ellenezte; kifejtvén aggodalmát, hogy a kereszteshadhoz nemcsak hogy sok megbízhatatlan és csavargó elem fog tódulni, hanem sok olyan szegény jobbágy is, aki menekülni akar földesura szorongatásától. Egyedül Telegdi ismerte a helyzetet. Tanácsának megfogadása megmentette volna az országot és az egyházat egy óriási csapástól, a török elleni sikeres hadjárat tervét a helyrehozhatatlan bukástól. A kereszteshadjáratot elhatározták. Husvét vasárnapján, április 16-án hirdette ki azt a prímás a budavári szent Zsigmond-templomban. Fővezérnek Dózsa Györgyöt választotta, aki már kitüntette magát a törökök ellen vívott csetepatékban s egy török kapitánynyal végbement győzelmes párviadala népszerűvé tette nevét. De a mértéktelen becsvágyától elkapatott ember kiválasztása még tetézte a szerencsétlenséget, melyet a megfontolás nélkül hirdetett hadjárat már csirájában magában foglalt.

UTJESENICS (MARTINUZZI) GYÖRGY BIBOROS.

Amint a lelkészek és a szerzetesek kihirdették a keresztesháborút, tömegesen tódultak a táborokba a jobbágyok, szegényebb kézművesek és elszegényedett nemesek. A földesurak erőszakkal akarták a tavaszi munka idején visszatartani jobbágyaikat, akik erre nyílt lázadásba törtek ki. Erdődi Tamás prímás ijedten tapasztalta Telegdi aggodalmának teljesedését. Május végén elrendelte a kereszteshad föloszlatását. De már későn volt Dózsa György a föltüzelt nép élére állt fejedelmének nevezte magát és irtó háborút indított az urak ellen. A Tisza vidékére indította seregének zömét, míg alvezérei különböző vidékeken dúltak és raboltak. Seregében — fájdalom — papok is voltak (legelől a hevességében határt nem ismerő Mészáros Lőrinc ceglédi pap, Dózsa ösztökélője), akik megfeledkezve egyházi méltóságukról, megtagadva főpásztoraiknak az engedelmességet, demagóg szerepet vállalva, vezették a fölbujtott népet az urak birtokai és az egyházi javak ellen. Legtöbbet a csanádi egyházmegye szenvedett, melynek székhelyét is földúlták és fölégették. Dózsa ugyanis erre vevén útját, Báthori István és Csáki Miklós csanádi püspök szembeszállt vele. Dózsa megverte seregüket; a kezébe került Csáki püspököt pedig kegyetlenül kínoztatta és karóba huzatta, Csanád városát kifosztotta s fölégette.

A csanádi püspök rettenetes sorsában mindazoknak az uraknak osztozniok kellett, akik a kurucok kezébe kerültek. Köztük volt a veszedelmet megjósolt Telegdi István is. Dózsa Csanád elpusztítása után Temesvár alá vonult; de mialatt ostromolta, rajta ütött az Erdélyből seregével megérkező Szapolyai János. Ez szétverte a kurucok seregét; az elfogott Dózsát pedig válogatott kínzásokkal kivégeztette.

A következő év tavaszán egybegyűlt országgyűlésen a rendek keserű bosszút állottak az

egész parasztságon, melyet örök időkre alávetettek földesuraiknak s megvonták tőlük a szabad költözködés jogát. A bíboros ellen is éreztetni akarván haragjukat, minthogy a gyászos eredménynyel egyenesen őt okozták, ki a kereszteshad fölhivója volt, a rendek, hatáskörüket túllépve, még az egyházi alkotmányba is beleavatkoztak, törvényben kimondván, hogy a király ne emelhessen érseki vagy püspöki székre parasztszármazású férfiút. Ez kétségtelenül megbélyegző határozat akart lenni, mert hiszen rendszerint úgyis nemesek kerültek a püspöki székekbe s míg odakerültek, ha nem nemesi származásúak lettek volna is, érdemeiknél fogva a király nyilván megnemesítette volna őket. A parasztosztályt tehát nem csak leszármazottjaiban, hanem fölmenőleg is meg akarták bélyegezni. Mutatja ez a határozat is, mennyire meg volt már zilálva a vezető társadalom jogérzéke, hogy az egyházat még abban is meg akarta gátolni, hogy saját szolgáit egyházi érdemeikért jutalmazhassa. Még tovább is ment az országgyűlés, kimondván, hogy ha mégis kinevezne a király egy parasztszármazású egyént valamely főpapi állásra, ne tartozzanak neki tizedet fizetni.

Ugyanez az országgyűlés más határozatokat is alkotott, melyek az egyházra vonatkoztak. Megnyitotta a több főpapi javadalomnak egy kézben való egyesítése ellen ismételten kimondott tilalmat. A királyi kegyúri jog dolgában állást foglaltak az apostoli szentszék ellen a Rómában elhalt javadalmasok javadalmainak adományozása dolgában. Tudvalevőleg a pápák föntartották és gyakorolták azt a jogot, hogy a Rómában elhalt főpapok javait ők adományozzák. Minthogy a rendek nem akartak nyílt ellenkezésbe lépni a szentszékkel szemben, megkerülő határozattal akarták a király javadalomadó jogát biztosítani. Elrendelték ugyanis, hogy azok az egyházi férfiak, akik Rómába készülnek, tartozzanak a javadalmukkal egyenértékű birtokot lekötni a koronának, vagy eszközöljenek ki olyan okiratot a pápától, melyben ez lemond arról a jogáról, hogy az illető elhalásának esetén a szentszék adományozza a javadalmat. Ebbe a főpapok is belenyugodtak.

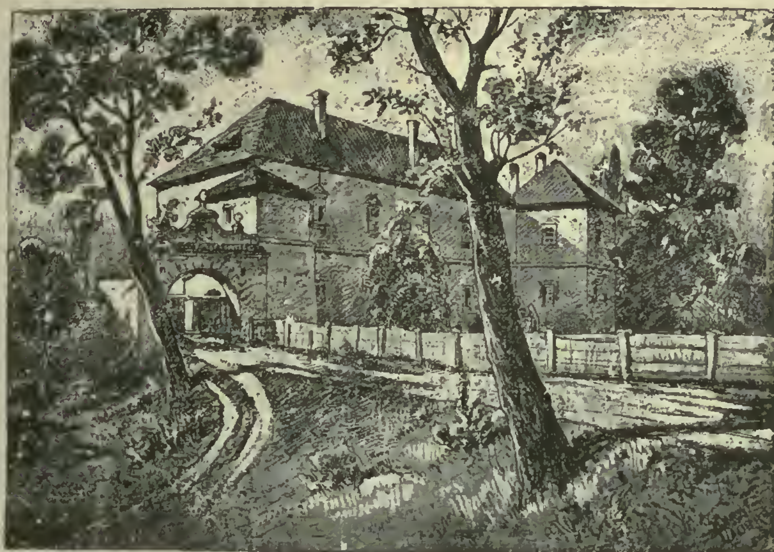
Ulászló 1516 március 14-én meghalt. Halála előtt nyolc hónappal történt meg a házasság egyrészről fia, II. Lajos király és Mária, Miksa császár unokája, másrészről leánya Anna és Ferdinánd, Mária bátyja között, mely házasság a Habsburg-ház magyarországi uralkodásának lett alapja.

A gyönge II. Lajos uralma alatt még rohamosabban hanyatlott Magyarország ereje. Erdődi Tamás is összeroskadt. Agg kora és betegsége megtörte erejét; elhatalmasodó ellenségei pedig kiszorították az udvarból. 1521 június 15-én Esztergomban meghalt. A király a főpapok és urak kiséretében szintén megjelent a temetésén, hogy megadja a végtiszteletet az ország és az egyház egyik legnagyobb emberének, akinek emlékét külsőképen is föntartja az általa épített s annak idején művészi pompával fölékesített Bakócz-kápolna, mely ma az esztergomi bazilika egyik része.

Az egyház kormányzatának vezetésében azonban, mint Fraknói megjegyzi, «a felelősség nagy súlya terheli emlékét azért, hogy mikor a vallásszakadás közelgő vihara kitört, nem állott biztos kikötőben a hajó és az ellenállás képességét nélkülözte a hajósnép. Egy gyászos századnak kell eltelni, míg az ő dicsőséges utódja, Pázmány Péter hajdani virágzásának és hatalmának révpartjára visszavezetheti».

A protestantizmus születésének napja 1517 október 31-ike volt, amikor Luther a wittenbergi vártemplomra kifüggesztette 95 tételét, noha föllépését kezdetben nem tartották sem világraszóló eseménynek, sem ártalmasnak. A szentszék is többször kisérlette meg, hogy békés intelmekkel, vitatkozással, majd követségekkel és szigorúbb eszközökkel hasson Lutherre, míg 1520 júniusban 41 tantételét, mint eretnekséget kárhoztatta s föltételesen kiközösítette, azaz újabb határidőt adott megtérésére. De Luther, akiben a politikailag és gazdaságilag megzilált Németország egy része (a kapzsi urak, kiknek jó módot adott a föllázadásra és az elnyomott parasztok, akik szabadulni akartak békóikból és nyomorúságukból, csakúgy, mint Magyarországon) nem vallásujítót, hanem egyetemes reformátort látott s akinek föllépése jó alkalmat adott azoknak, akik a zavarosban akartak halászni, nem engedett, hanem 1520 december 10-én elégetvén a pápai bullát s az egyházjogi tankönyveket, befejezte a szakítást Rómával. A katholikus egyháztörténeti

írók nem kimélik s nem akarják palástolni a németországi papság nagy részének bűneit, melyek Luther föllépésének hatását, midőn a romlott társadalom hibáiba belemerültek, előmozdították. «A kapzsiság minden rendű és rangú papságnál azon törekvésben nyilvánult, hogy az egyházi díjakat, jövedékeket, adókat és más egyéb jövedelmeket lehető magasra fölcsigázzák; a fejedelmeknél és felsőbbségeknél abban, hogy az összes hivatalokat az államra nézve jövedelmi forrásokká tegyék; a nemességnél abban, hogy a parasztosztályt minduntalan nagyobb mértékben igyekezett kizsákmányolni».(Holzwarth.) Mindez, mint törvényeink mintegy sírból fölkiáltó szavai ma is bizonyítják, ráillik Magyarország akkori állapotára is. A reformáció útját tehát hasonló körülmények egyengették Magyarországon.

AZ ALVINCI KASTÉLY.

Hozzánk is németek hozták be a hitujítás magvait. Mindenekelőtt a Mária királynéval bejött németek, akik az akkor reformtörekvésnek hitt mozgalommal rokonszenveztek; maga Mária is, anélkül, hogy lelkében megszünt volna katholikus lenni. A felvidéki német városok, valamint Erdély szász ifjai tekintélyes számmal szokták fölkeresni a német egyetemeket. Ezek révén azután Magyarország hamar megismerkedett az új tanokkal. Az ország egészben véve, az udvar és a nemesség, mint az országgyűlési végzések mutatják, nemcsak hogy a leghatározottabban kifejezte hűségét a katholikus egyházhoz és a régi, egyetemes hitvalláshoz, hanem egyenesen pártütőnek bélyegezte az új hit hirdetőit. A protestantizmus tehát ekkor még nem hogy nemzeti tartalmat kapott volna, sőt nem kapott még évtizedekig sem, mint a későbbi törvényalkotásokból látni fogjuk; hanem egyenesen az ország alkotmánya és törvényei ellen való merényletnek tekintették, amit annál inkább érthetünk, mert hirdetői kezdetben csupa németek voltak s annak a népnek szenvedélyére építettek, melyen csak néhány éve kellett véres megtorlást vennie a nemességnek. Volt is oka, társadalmi szempontból véve a dolgot, az aggodalomra és bizalmatlanságra a törvényalkotó és vezető testületnek, mert hiszen rövid idő mulva a Dózsa-lázadásnál rettenetesebben tört ki a vérengző parasztháború Németországban.

MARTINUZZI HÁZA SZAMOSUJVÁRON.

Az akkori kor kegyetlen büntetéseihez alkalmazkodva, az új hit követőire is igen kemény büntetést szabtak. Aki beletekint később a XVII. század büntető eljárásába és büntető törvényeibe, még pedig a protestáns országok büntető törvényeibe, el fog állani attól az oktalan vádtól, hogy e kegyetlen büntetéssel kiélezett tilalmat a katholikus egyháznak rójja föl. Különben is akkor alkották a törvénypontokat,

amikor épen a nemrég elhalt Bakócz Tamás ellenségei vitték a szót az országgyűlésen; ennek végzeményei tehát a rendek önkéntes elhatározásából eredtek. S hogy kemény végzésüket megfontoltan mondták ki, mutatja annak megismétlése. Nevezetesen az 1523 : LIV. t.-c. követeli a királytól: «Méltóztassék a királyi felségnek, mint katholikus fejedelemnek minden lutheránust és azok pártfogóit, valamint a felekezetükhöz ragaszkodókat, mint nyilvános eretnekeket és a boldogságos szűz Mária ellenségeit halállal és összes javaik elvételével büntetni». Minthogy azonban Lajos királynak még a török elleni készülődésre sem volt ereje, mint más törvénynek, ennek sem szerezhetett érvényt. A rendek 1525-ben keményebben ismétlik a tilalmat és a büntetést, kimondván a IV. törvénycikkben: «A lutheránusokat is mind ki kell irtani az országból; és bárhol találhatók, nemcsak az egyházi, hanem a világi személyek is, szabadon fogják és égessék meg». Végrehajtásra még szelidebb alakjában sem került ez a törvény.

Az ország jobbjait, akik nagy fájdalommal látták Magyarország folytonos erkölcsi hanyatlását és anyagi sülyedését, a fenyegető török hatalom terjeszkedése töltötte el félelemmel. A rendek többsége könnyelműen és tétlenül fitymálta a nagy veszedelem közeledését. Az erkölcsi satnyulás okozta lethargia uralkodott az országon. II. Szolimán szultán, aki 1520-ban követte a trónon a békés Szelimet, 1521-ben megvette Szabácsot és Nándorfejérvárt. Lajos nem tudott akkora sereget összegyüjteni, hogy a várat fölmenthette volna. Magyarország védőbástyája elesett augusztus 29-én; öt évvel később az ország is Mohácsnál.

Nándorfejérvár elbukása úgy látszott fölverte a rendeket tétlenségükből. De nem tartós sikerrel. Hadvezérül Tomori Pált nevezte ki a király, aki mint vitéz és tudós katona s Fogaras várnagya, Erdélyben többször nyert apró győzelmeket a betörő ozmánokon. 1519-ben a budai vár parancsnoka volt s ekkor megmentette a királyt és a főurakat, midőn a lázadó köznemességet ügyesen szétriasztotta. Ezzel különösen megnyerte a király bizalmát. De nagyravágyó nem volt s midőn nemsokára jegyese meghalt, annyira megrendült lelkében, hogy 1520-ban Ujlakon szent Ferenc rendjébe lépett. Nándorfejérvár megvétele után feléje fordult a közfigyelem, mert Szapolyain kívül nem volt más hadvezérnek való ember az egész országban. A király megkinálta a kalocsai érsekséggel és a főkapitánysággal. Tomori vonakodott elhagyni a szerzetet, csak amikor a király fölkérésére VI. Adorján pápa fölmentette szerzetesi fogadalmától, akkor tartotta kötelességének, hogy a király és az országnagyok kívánságát teljesítse. Szerzetesi ruháját ezután is megtartotta. Balsejtelmek közt fogadta el a fővezérséget, mert érezte, hogy e nagy föladatra még sem termett rá.

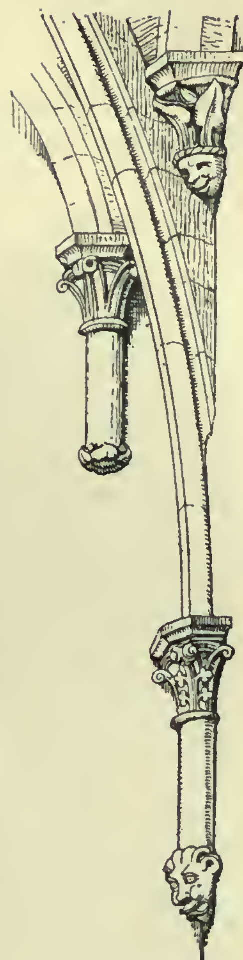
Tomorinak 1523-ban sikerült a Szerémségben Ferhát boszniai basa egy kisebb seregét szétverni. Ez a diadal nagy lelkesedést keltett az országban, de elbizakodást is, mert az a hit terjedt el, hogy a török csapatok nagyrészt gyülevész népből állanak, melylyel nem nagy nehézséggel végezhetnek. A rendek és a király között folytonos volt a torzsalkodás, melynek lángjai hevesen csaptak föl a rákosi és hatvani országgyűléseken 1525-ben. A köznemességhez és vezéréhez, Szapolyai Jánoshoz csatlakozott Szalkay esztergomi érsek is, aki rajta volt, hogy a király a nemesség jogos követeléseit teljesítse, nemkülönben Várday Pál egri püspök és Frangepán Kristóf vránai perjel. Lajos kénytelen volt belenyugodni a Szapolyai-párt győzelmébe, mely párt nádornak a nagy tudós Verbőczy Istvánt, kancellárnak a tisztéről már előbb lemondott Szalkay érsek helyett Várday egri püspököt, horvát bánná Frangepán Kristófot választotta. Az ellenpárt azonban, az úgynevezett kalandosok szövetsége, csakhamar összeesküvést szőtt s az 1526 április 24-én megnyilt országgyűlésen oly ellenségeskedéssel lépett föl, hogy Verbőczy is csak szökve menthette meg életét. Az ország javával édes-keveset törődtek; az országgyűlés határozatai nem hajtattak végre; a király és a rendek kölcsönös szemrehányásokkal és torzsalkodással húzták-vonták az időt, akkor, amikor a szultán megindult hadseregével Magyarország felé.

A pápai követ, Burgio báró, tisztán látta a helyzetet s már az év elején azt jelentette Rómába, hogy Magyarország nem lesz képes magát megvédelmezni. Az urak egyenetlenségben, marakodásban vesztegetik el erejüket, az erősségek nincsenek jó karban, egyetlen vesztett csata

megnyitja az országot az ellenségnek, mert nincs olyan hely, mely föltartóztathatná, amíg segítség érkezhet a külföldről. De honnan jönne a külföldről? Németország természetes ellensége Magyarországnak; Lengyelország békét kötött a törökkel.

A pápa ekkor már VII. Kelemen volt. Ez megdöbbenve a nuncius tudósításától, fölszólította az angol és a francia királyt, hogy szüntessék be legalább néhány esztendőre ellenségeskedésüket s forduljanak egyesült erővel a kereszténység közös ellensége ellen. A császár, V. Károly sem nyujthatott segítséget, mert a franciák megtámadása elől nem volt biztosítva. Az országgyűlés kipkedve-kapkodva intézkedett az ország védelméről s a hadviselés költségeinek fedezéséről; de ilyen hevenyén nem lehetett hadsereget teremteni, kivált mikor a nemesség egy része kivonta magát a honvédelem kötelessége alól. Tomori Pál látván a veszedelmes helyzetet, hogy a vereségen kívül a gyalázatért se kelljen viselnie a felelősséget, lemondott; de a király kértére és a pápa fölszólítására mégis megint elvállalta a vezérséget.

A seregnek Tolnán kellett volna gyülekeznie, hová a király is elindult. A szultán már július elején Pétervárad alatt volt, melyet nemsokára megostromolt. Tomori nem birta gyönge hadi erejével megvédelmezni, kénytelen volt visszavonulni. A lassan fölgyülekezett had, noha Szapolyai és Frangepán még nem érkeztek meg az útban levő segítőhadakkal, Mohács alá vonult, hol Tomori akarata ellenére augusztus 29-én könnyelműen megütközött Szulejman nagy seregével. Másfél órai harc után eldőlt a csata sorsa; 20.000 vitézzel együtt odaveszett a király is. A főpapok díszes sora feküdt holtan a véres koszorúban: Szalkay László érsek, Tomori Pál érsek, a fővezér, Perényi Ferenc, Paksi Balázs, Csaholyi Ferenc, Palisnay György a vérmezőn lelték halálukat. A király holttestét csak két hónap mulva találták meg s november 9-én temették el Székes-Fejérvárott. Ő volt a fejérvári királyi sírbolt utolsó halottja.

A PANNONHALMI TEMPLOMBÓL.

A török sereg elárasztotta Magyarország egész déli felét, föl Budáig, melyet szintén fölperzselt. Kifosztotta, fölégette a templomok ezreit, földúlta a városokat, leölt és rabságra cipelt legalább kétszázezer embert. Elpusztult a pécsi főiskola is, melynek hallgatói nagyobbrészt a mohácsi síkon hullottak el. Magyarország dicsősége, önállósága, a magyar katholikus egyház ereje porba zuhant.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A török hódítás és a reformáció terjedése.

I. Ferdinánd uralkodásától a bécsi békéig (1526—1606).

1. A katholikusság küzdelmei Magyarország szétszakadása alatt.

A mohácsi vész után Magyarország két, majd három részre szakadt s játéklabdája lett a török hatalomnak, a pártversengéseknek és vallási villongásoknak. A katholikus egyház, mely egybeforrott Magyarország létével, együtt hanyatlott el az államisággal, két olyan romboló erő csapása alatt, mint a mohamedán invázió s a hitujítás áradata. A szerencsétlenség tetőzésére az uralkodóház sem volt nemzeti s nem is volt nyugodt ideje, hogy azzá fejlődhetett volna, megérthette volna a nemzet érdekeit, jogainak és hagyományainak nem csupán szellemét és tiszte-

letét, hanem szükségességét is, megérthette volna azt, hogy a nemzeti alkotmány érintetlensége nélkül el kell sorvadnia a nép életének és erejének. A katholikus, de német udvar pártját tehát a zavaros fogalmakkal telt idők hova-tovább még vallási tekintetben is szembe helyezték a nemzeti párttal; a politikai ellentét átcsapott a vallás terére s a nemzeti párt abba a tévedésbe esett, hogy önállóságát csak úgy mentheti meg, ha a vallásban is elszakad a magyar nemzeti érdekek iránt mindig érzéketlenebbé váló, hatalmi politikát követő uralkodóktól.

A török hódítás és a protestánsság terjedése között mély okozati összefüggés vagyon. A török győzelmek nélkül és egy nemzetivé vált dinasztia alatt semmi esetre sem terjedhetett volna el a német eredetű protestantizmus oly mértékben, amint az bekövetkezett. Mint az I. Ferdinánd uralkodása alatt alkotott törvények bizonyítják, az ország rendei egyenesen idegennek tekintették a hitujítást, melyet az egyház szolgái közé is behatolt társadalmi romlás segít elő; azért belső eszközökkel, alkalmas és buzgó papokkal akarták terjedését meggátolni. De a mohácsi vészt követő török dúlás, mely három év mulva, aztán 1532-ben ismétlődött s minduntalan megújult, kipusztította a papságot, a kolostorokat, megfosztotta főpásztoraitól az egyházmegyéket; honnan pótolhatták volna hamarosan a leölt és fogságba hurcolt papságot? A hit hirdetésében legbuzgólkodóbb, népszerű szent Ferenc-rendnek 1525-ben 73 kolostora volt, hat évvel később már tízzel fogyott a számuk, 1548-ban pedig mindössze 31 kolostor állt, tehát 42 kolostort veszítettek el; felénél többet. Szomorúan és tehetetlenül nézték, mint lesz romhalmazzá mindaz, amit évszázadokon át lelkes munkával építettek.

A török nemcsak közvetve védte és támogatta a protestantizmust, hanem a katholikus egyház közvetetlen üldözésével is. Minthogy a pápaság és a magyar keresztény királyság folytatta évszázadokon át a legelkeseredettebb harcot a török hatalom terjeszkedése ellen, amiben csak ritkán látta a hűbéri küzdelmekben erejét elfecsérlő Európa Magyarország ösztönszerű messzelátását és a pápai szék előrelátó bölcsességét, s a legválságosabb percben hagyta cserben és ozmán prédául Magyarországot: bizonyos, hogy a győzelmes török szultánok a katholikus egyházon töltötték ki leghevesebben boszújokat. Ahol a török megvetette lábát, ott pusztulnia kellett nemcsak a katholikus templomnak, melyeket mecsetté alakított át, de a nyilvános vallási cselekményeknek is. Még a harangnak sem volt szabad szólnia, hogy hitükre emlékeztesse a leigázottakat.

Nagy külső tényezője volt a protestantizmus terjesztésének a földesuraknak majdnem korlátlan hatalma jobbágyaik fölött. Minthogy az ellenkirályok alatt nemcsak mindennapi jelenség, hanem a királyok által egyenesen fölhasznált eszköz volt az urak árulása, elvtagadása, lelkük vásárra bocsátása, mind a két részen kiméletesen kellett bánniok a csere-berére mindjárt hajlandó urakkal. A törvény csak arra volt jó, hogy meg ne tartsák. Kényszerű politikai és nem vallási türelmesség volt tehát az, hogy az ellenkirályok nem léptek föl az ellen, ha a protestánssá lett urak a Németországból importált «cuius regio illius religio» elv alapján áttérésre kényszerítették jobbágyaikat, ha a városok, midőn vezetőik protestánssá lettek, a katholikusok minden tiltakozása ellenére elszedték templomaikat, mint Szebenben és a többi szász városban már 1530-ban megtették s alig két évtized multán seregés követőjük akadt a felvidéken, főképen a Bebekek és Perényi jószágain, azután az erdélyi fejedelemség területén, tehát az erdélyi és váradi egyházmegyékben.

De a papok hiányánál még döntőbb tényező volt a szigorúbb egyházi fölfogástól oldozkodó, elvilágiasodott papok hitehagyása. A leghevesebb prozeliták, úgy mint Németországban, az egyházi fegyelmet megunt vagy becsvágyukban ki nem elégített papok közül kerültek. A szerzetházakba is behatolt az új áramlat és sokan használták föl a szigorú szerzetesi fegyelemtől való szabadulásra. Erre vonatkozik a Ferdinánd-kori törvények amaz intézkedése, hogy hitükben és erkölcsi életükben megbízható papokat küldjenek a főpásztorok a nép fölvilágosítására. Mivel már sok pap ingott meg hitében. S amíg csak megingott hitük és amíg velük együtt a népnek semmiféle kialakult fogalma nem volt a reformáció részleteiről, könnyen mehetett volna a katholikus hitvallás megerősítése, ha meg nem akadályozzák az említett külső körülmények.

Mert kezdetben a protestánsok nem szakadtak el külsőleg a katholikus egyháztól. A protestánssá lett papok fölfogásában meg épen nagy zavar uralkodott, nemcsak a dogmákra, hanem a szertartásokra nézve is. Megmaradt nagyrészben a mise, megtartották a jelvényeket, gyertyát, szenteltvizet, az oltárt és a festményeket, sőt a gyónást, bucsújárást, részben a szentek tiszteletét is. De a szabad vizsgálódás elve szerint a legkülönbözőbb fölfogások kerültek szembe egymással, melyek a protestánsok közt is heves vitákat támasztottak.

Hogy a nemzet többsége a kettéválás és a nemzeti király választása után is a katholikus egyházhoz tartozónak érezte magát, azt a Ferdinánd alatt alkotott törvények mellett a nemzeti király, Szapolyai János is igazolja, aki hű katholikus maradt, mint ilyen halt meg s kancellárul és bizalmasául is Fráter Györgyöt, a későbbi esztergomi érseket és bíborost választotta. Hogy elnéző volt a terjedő protestánssággal szemben, az a politikai viszonyokból könnyen érthető.

Szapolyai Jánost a nemzeti királyt óhajtó párt, élén a később Ferdinánd pártjára állott s esztergomi érsekké lett Várday Pál egri püspökkel, már október 14-én királylyá választotta Tokajban és Székes-Fejérvárott, Lajos király eltemetése után, november 11-én megkoronázta. Az özvegy Mária királyné testvére, habsburgi Ferdinánd azonban, akit októberben megválasztottak cseh királylyá, a II. Ulászló és Miksa császár közt létrejött szerződésre alapítva igényét, szintén követelte a trónt, egyedül magát tartván jogos örökösnek. Mária hívei, köztük Báthory István nádor, Szalaházy Tamás veszprémi, Brodarics szerémi püspök, Batthyány Ferenc bán, Thurzó Elek, Tahy János vránai perjel, Nádasdy Tamás december 1-én Pozsonyban kikiáltották királylyá; de nem koronázhatták meg, mert a koronát Perényi Péter elvitte s az abaujvármegyei füzéri várában elrejtette. Horvátország Ferdinánd mellett nyilatkozott, Szlavónia ellenben János mellé állott.

III. PÁL PÁPA.

Agostino de Musi metszete.

A két király mindegyike vitatván jogosságát, fegyverrel kisérlette meg annak általános elismertetését. A török háború sebei még vérzettek s már egymás ellen villogtatták testvérölő kardjukat a magyarok. Váltakozó szerencsével harcolt a két király s mert Ferdinándnak Perényit sikerült megnyernie, visszakapta szent István koronáját, melylyel 1527 november 3-án megkoro-

názták Székes-Fejérvárott. Ez volt az utolsó koronázás Fejérvárott. A szerencse kedvezni kezdett Ferdinándnak s János kénytelen volt Lengyelországba bujdosni. Innen a szultánhoz fordult segítségért, aki meg is igérte azt, úgy tekintvén magát, mint Magyarország urát. 1529-ben Szulejmán nagy sereggel jött az országba s a gyászos emlékű Mohácsnál fogadta János hódolatát. Budát a német hadnagyok árulása következtében elfoglalván, a Duna mentén megostromolta a városokat és várakat, köztük Visegrádot is, ahol birtokába vette a szent koronát s azt átadta Jánosnak. Fölvonult Bécsig, de nem bírván megostromolni, nagy zsákmánynyal visszatért Konstantinápolyba. Távozása után Ferdinánd ismét Magyarországra küldte hadait. Ezek azonban nem hódoltathatták meg az országot, csak nagyobb nyomorúságba döntötték.

A szultán 1532-ben ismét hadat indított és Magyarországon keresztül egyenesen Bécsnek vonult. De útjában megállította Jurisics Miklós Kőszegen, melynek falai alól kudarccal kellett visszavonulnia.

Ezalatt Várday Pál esztergomi érsek nagy buzgalommal és diplomáciai gondossággal fáradozott azon, hogy békét szerezzen az ellenkirályok között. Szándékának lelkiismeretes és hazafias támogatójára talált János király hű tanácsadójában, Utjesenics, köznyelven Fráter Györgyben.

SZ. ISTVÁN KIRÁLY EREKLYETARTÓJA
a székesfejérvári székesegyházban.

Utjesenics György, kit anyjáról Martinuzzinak is neveztek, szegény nemes szülők gyermeke volt s Horvátországban, Kamizacs helységben született. Gyermekkorát Corvin János udvarában töltötte. Corvin János halála után Szapolyai István özvegyének udvarába jutott, mint nemes apród. Huszonhat vagy huszonnyolc éves korában, 1510-ben a pálosok rendjébe lépett a budai Szent-Lőrinc-kolostorban. Pappá szenteltetvén, a kolostor gazdasági vezetését vette át s nemsokára fölvirágoztatta annak anyagi helyzetét. Budáról Sajó-Ládra menvén perjelnek, tudományával és ügyességével megnyerte a környékbeli urak becsülését. Szapolyai János megismerkedvén vele, magához vette s ezzel megnyitotta neki az alkalmat, hogy hazai történetünk egyik legtekintélyesebb alakjává növekedjék. Mint János kancellárja, később fiának gyámja, lelke egész hevével dolgozott azon, hogy békét szerezhessen a szerencsétlen, romlásba döntött országnak.

A béke ügyében III. Pál pápa is többször közbenjárt, nemcsak Ferdinándnál, hanem V. Károly császárnál is; de bár János király évről-évre nagyobb hajlandóságot mutatott az egyezkedésre, a béke mindannyiszor meghiúsult Ferdinánd makacsságán, aki folyvást azt remélte, hogy meg fogja hódíthatni az egész országot, noha sohasem volt pénze a hadsereg rendes fizetésére, idegen vezérei pedig rendre ügyefogyott emberek voltak. Végre 1538-ban február 24-én sikerült megkötni a békét Nagyváradon. Ferdinánd június 10-én erősítette meg azt Boroszlóban. János megtartotta a királyi cimet és a birtokában levő területet; megállapították, hogy ha fia születik, az a szepesi herceg cimét kapja; de János halála után az ország Ferdinándra száll. Ellenben, ha Ferdinánd vagy testvére halna meg fiörökös nélkül, akkor János ivadékainak joga föléled a magyar koronára. Megállapították még, hogy a békekötést a török miatt nem hirdetik ki, amíg az veszedelmet hozhat az országra.

A békét nagy megelégedéssel fogadta a magyar nemzet, abban a reményben, hogy most már hozzáfoghat az ország újjáépítéséhez. A lefolyt években is sűrűn tartottak országgyűlést a Ferdinánd uralma alatt álló részek. Ez országgyűlések a honvédelem szükségletei mellett behatóan foglalkoztak a vallási ügyekkel, még pedig az ősi katholikus egyház megvédelmezésén és újra való megerősítésén fáradozva. Az 1536: XV. t.-cikkben helyreállították az esztergomi érsek tekintélyét, kimondván, hogy mind a tanácsban, mind a törvényszéken szabadon járjon el tisztében, mint a király főkancellárja. A XLII. törvénycikk megujítja a tilalmat, hogy idegeneknek ne adhassanak

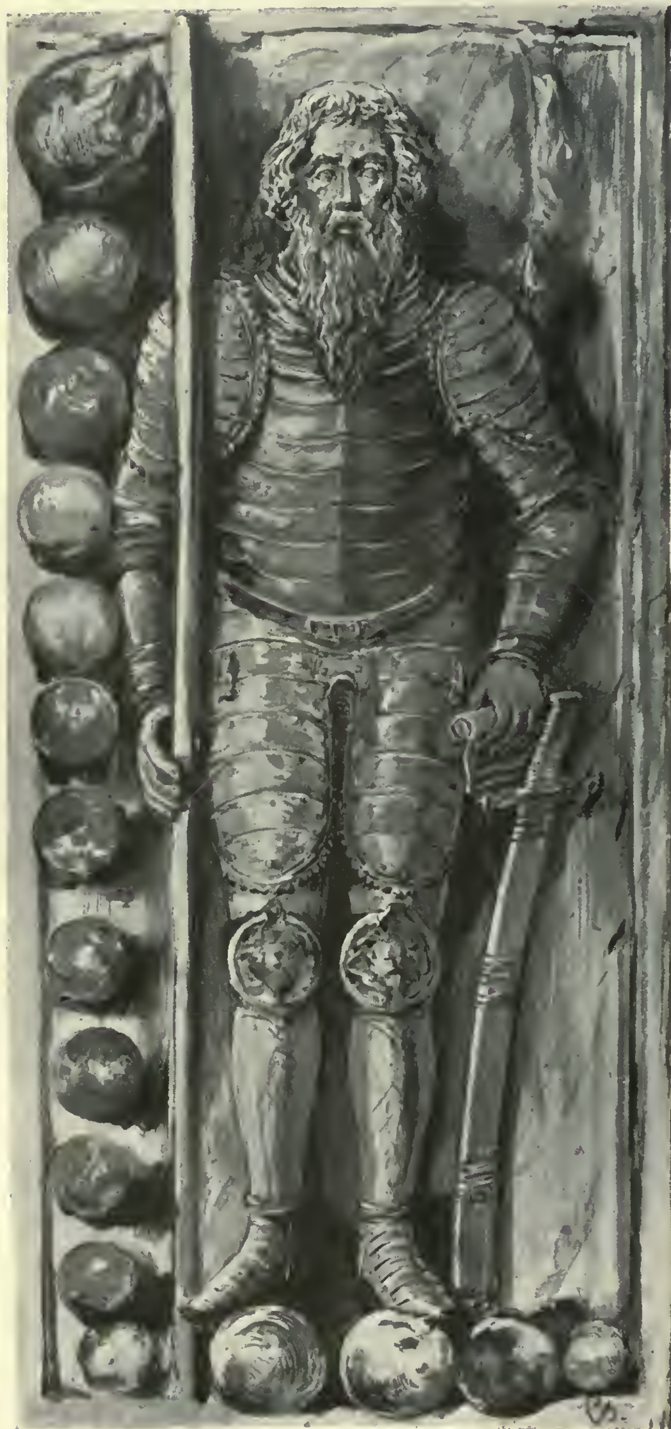
ESZTERGOM VÁRA A DUNA FELŐL, A XVI. SZÁZADBAN. Hufnagel rajza után.

javadalmat, sem ideiglenesen át ne ruházhassanak rájuk. Az egyházak anyagi javáról intézkedik az LI. törvénycikk, mely kimondja, hogy az egyházak mentességei tiszteletben tartandók. Akiket megfosztottak a király iránti hűségéért javadalmától, mihelyt «Isten segítségével az ország vissza lesz szerezve», előbbi állapotukba visszahelyezendők. Az 1537-iki országgyűlés újra kimondta (megint hiába), hogy a világiak kezéből ki kell venni a javadalmakat. Ezekkel tudtak a protestánssá lett urak legnagyobb nyomást gyakorolni a tőlük függő papokra.

A váradi béke épen nem hozta meg a várt orvoslást. Ferdinánd megbízhatatlannak bizonyult. Hatalmi vágyában nem birta okos türelmességgel megvárni, amíg az ország érett gyümölcsként szakad kezébe. Ideje előtt nyilvánosságra hozta a váradi békét. A felbőszült szultán először is Erdélyt támadta meg s a végső veszedelmet megint csak Fráter György bölcsessége hárította el. 1540 július 22-én János király Gyula-Fehérvárott meghalt. Kevéssel előbb neje, Izabella, Zsigmond lengyel király ifjú leánya, kit 1539-ben vett el, fiút szült, akit János Zsigmondra kereszteltek. György barát, mint a csecsemő János Zsigmond gyámja, országgyűlést hitt egybe a Rákosra. Az egybegyűlt Szapolyai-pártiak, mivel hogy Ferdinándtól nem várhattak védelmet a török ellen, János Zsigmondot választották királylyá, az ország kormányát pedig Izabella királynéra, Györgyre és Petrovics Péter temesi grófra bízták. A kormányzatot azonban ezentúl is egészen Fráter György lángesze intézte. Ferdinánd hiába kisérelte meg Buda ostromát; az emiatt haragra lobbant szultán, bármint iparkodott volna is távol tartani a kormányzó, aki félt attól, hogy az egész ország a török jármába kerül, haddal jött Magyarországba s Budavárát 1541 augusztus 28-án csellel, vérontás nélkül János Zsigmond nevében elfoglalta. Másnap már félhold ragyogott Nagyboldogasszony templomán, melyet ékességeitől megfosztva, mecsetté alakították át. Budavára ettől fogva száznegyvenhét évig maradt a török kezén.

A szultán Izabellát fiával együtt eltávolíttatta s Lippát jelölte ki lakóhelyéül. A megrendült királyné, aki veszélyeztetve látta életét is, alkudozásba lépett Ferdinánddal. 1542-ben létrejött az egyezség, melynek értelmében az ország Ferdinándra száll, aki a Szepességgel kárpótolja János Zsigmondot, évdíjjal Izabellát. Fráter György azonban kikötötte, hogy az egyezség csak akkor válik végérvényessé, ha Ferdinánd is teljesíti elvállalt kötelezettségeit. Vele egyetértőleg hadjáratot is szerveztek, melynek eszközeit szivesen szavazta meg az országgyűlés. A pápa is küldött 3000 embert; az osztrák rendek szintén tekintélyes sereget. Nem érheti panasz a magyar urakat sem, mert 15.000 emberrel vonultak Ferdinánd seregéhez. De a hadvezérül kinevezett Joachim brandenburgi őrgróf tehetetlensége miatt a sereg Buda alatt csúfos kudarccal föloszlott. Ellenben a boszúra gerjedt szultán megragadta az alkalmat, hogy uralmát tovább terjeszsze Magyarországon. 1543-ban megint bejött nagy sereggel Magyarországba, hogy végrehajtsa Isten büntetését a magával is meghasonlott magyar népen, amint jól eltalálta az 1542-iki országgyűlés, midőn magábaszállva mondja: «Mint-

hogy pedig Istent azokért a bűneinkért, melyeket csaknem minden órán és napon elkövetünk, mindenekelőtt ki kell engesztelnünk: azért szükségesnek tartottuk, hogy egyházi személyeket is küldjünk a táborba, hogy az evangéliumot hirdessék, gyóntassanak, a keresztény vallás férfias megvédésére mindenkit lelkesítsenek és buzdítsanak».

DOBÓ ISTVÁN SIREMLÉKE AZ EGRI VÁRBAN.

De a büntetésnek be kellett telnie. 1543 július 22-én Szulejmán megostromolta Esztergomot, Tatát, Székes-Fejérvárt, ahol ezúttal megkimélte a királyi sirokat, melyek a későbbi török seregek vandalizmusának estek áldozatul. Esztergomból a prímás a káptalannal együtt az egyházi szerekkel és levéltárral még idejében Pozsonyba, innen Nagy-Szombatba menekült. Majdnem három századon át Nagy-Szombat maradt a prímás és a káptalan székhelye. Esztergom helyébe Várday érsek Ujvárt épitette az udvardi határban, Nyitra vármegye területén. Később innen nem messze alkalmasabb helyen ujabb várat építtetett Oláh Miklós érsek, mely Érsekujvár néven nagy fontosságra emelkedett.

A szultán távozott ugyan Magyarországból, de erős sereget hagyott itt, mely 1544-ben is sok várat foglalt el. Ferdinánd végre adófizetés mellett öt évi békét kötött a törökkel, azután pedig Fráter György közvetítésével kiegyezett Izabellával is, aki átadta neki Erdélyt. Jutalmul Fráter Györgynek megígérte, hogy Várday Pál halála után őt nevezi ki prímássá. A kormányzó azonban csak úgy igérte meg Erdély birtoklását, ha Ferdinánd erős hadat küld a török ellen való megvédelmezhetésére. De Ferdinánd semmit sem tett, pedig Fráter György ellenségei ugyancsak jártak árulkodni a portára. A törökök nem is késtek becsapásukkal; de a kormányzó ügyessége és erélyessége ismét megmentette Erdélyt. A magyarországi rendek nem ok nélkül fakadtak ki panaszokba a Magyarország vesztét okozó kormányzat ellen. A vallási kérdés is nagyobb hullámokat vetett föl. 1545-ben a medgyesi zsinaton az erdélyi szászok, akiknek főtérítőjük a brassai Honter János volt, miután már előbb Pempflinger Márk szász comes terjesztette köztük Luther tanait, megcsinálták önálló lutheránus egyházi szervezetüket és szuperintendenst választottak. Magyarországon, ahol a különböző árnyalatok között nagy vitatkozások folytak, ugyanebben az esztendőben Erdődön szintén tartottak zsinatot a protestánsok s az ott levők elfogadták az ágostai hitvallást. 1549-ben öt felvidéki város, nevezetesen Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben megállapították hitvallásukat, a Confessio pentapolitánát s azt a királyhoz is fölterjesztették.

HERÓDIÁS TÁNCA, 15—16. SZÁZAD.
Az országos képtárban.

Az 1548-iki országgyűlés komoly határozatokkal igyekezett visszaállitani a katholikus vallást; üdvös végzéseket mondott ki, csakhogy végrehajtásuk mind a lelki, mind az anyagi eszközök hiánya miatt lehetetlen volt. A Nagy-Szombatba menekült érsek mellett a török hódoltság miatt csupán csak a nyitrai, győri és a zágrábi püspök kormányozhatta egyházmegyéjét, csak részben az egri; a többi, nevezetesen a kalocsai érsek, a pécsi, veszprémi, váci, csanádi, nemsokára pedig már a váradi és erdélyi is kénytelen volt egyházmegye nélkül a puszta címmel beérni. Az 1548: IX. t.-c. azt mondja, hogy a püspökségek annyira ki vannak fosztva, hogy a püspököknek napi költségeik sem kerülnek ki. S amikor a kolostorok is nagyrészt elpusztultak, amikor olyan tekintélyes urak pártfogolták Luther tanainak terjesztését, mint a Dunántúl Nádasdy Tamás, a későbbi nádor, Enyingi Török Bálint, a felvidéken Perényi Péter erdélyi vajda s főispán, Révay Ferenc, Drágfy Gáspár, Thurzó Elek: akkor kérdésessé vált az országgyűlésnek az a határozata, hogy minden egyház élére mentül előbb egyházi és tudós férfiakat állítsanak a püspökök, prépostok, apátok, akiket szóval és példájukkal tanítsanak; küldjenek a vidékre késedelem nélkül főespereseket, espereseket és másokat a nép tanítása végett, hogy a *régi vallás és a korábbi istentisztelet mindenütt helyre álljon.*

Az 1548: VI. törvénycikk 3—5. §-ai ebben a zavaros világban ékes tanuságai az országgyűlés katholikus szellemének és annak, hogy a lelki művelődés eszközeiről a folytonos belső és külső harcokról sem feledkeztek meg; bár eredménytelenül. Azt rendelik ugyanis e törvényszakaszok:

Plébánosokul minden mezővárosban és faluban olyanokat állítsanak be, akik a vallás igaz tanát tudják és azt tanítják és a szentséget a katholika egyház szertartása szerint szolgáltatják ki. Ugyancsak a főpapok tehetségükhöz képest *iskolákat* is állítsanak, amelyekben az *istenfélő* tudományt és az *igaz vallást* kell tanítani, hogy a gonosz tanok ekképen napról-napra elenyészszenek és a régi vallás ismét föléledjen. Papokká pedig nem kell másokat tenni, mint kipróbált életű és tudományú férfiakat; az egyházi hivatalok és javadalmak ezek részére adományozandók.

Az ágostai hitvallás követői mellett ez időben már Kálvin tanai, nemkülönben az anabaptista tanok is terjedni kezdtek. A helvét hitvallást Dévai Biró Mátyás, aki már 1531-ben Kassán, hol az egri püspök elfogatta, húzott Kálvin tanaihoz, Kálmáncsehi (Sánta) Márton, volt gyulafehérvári kanonok, Melius Péter hirdették. De legjobban lutheránus testvéreikkel gyült meg a bajuk, akik elkeseredetten harcoltak ellenük, eretneknek mondván őket. A lutheránusok az új törvényeket is úgy magyarázták, hogy azokat kizárólag a kalvinisták és az anabaptisták ellen rendelték, mivel bennük a lutheránusok nincsenek említve. Az 1548: XI. t.-c. ugyanis azt mondja, hogy az ujra keresztelők és a kalvinisták, akik még fönmaradtak, kiirtandók. Erre a magyarázatra támaszkodva, a protestánsokhoz húzó hatóságok még kevésbbé gondoltak a törvények végrehajtására, melyekből csak álokoskodással lehetett kimagyarázni, hogy a lutheránusoknak szabadságot ád tanaik hirdetésére. Hiszen világosan intézkedik a megelőző X. törvénycikk, mely az ujrakeresztelést hirdető kézművesek kiüzését rendeli el, hogy

VERANCSICS ANTAL BIBOROS, PRIMÁS.

«az urak pedig segítsék elő azokat, akiket a püspökök küldöttek». Ez nem érthető másra, mint a katholikusokra.

Még világosabban beszél az 1550: XII. törvénycikk, midőn elrendeli, hogy «mindenütt helyreálljon a világban régtől fogva befogadott és helybenhagyott szent és katholikus hit és vallás is, a mindenható jó Isten tisztelete (a szentatyák régi tanítása értelmében) az országban mindenütt helyreálljon. És hogy az eretnek és istentelen tanok kiirtásával az ország összes rendeiből és karaiból valók, mindannyian örök időkre a római és katholikus szentegyházhoz (amely egy és mindörökké változhatatlan, nem tévedhet) ragaszkodjanak és mint tagok egy testté alakuljanak, hogy ekképen az országban a lelkeknek igaz és szilárd egyesülése és az egység s ennek következtében a mindenható jó Isten irgalmassága napról-napra növekedjék».

Ekkor már Fráter György volt az esztergomi érsek, aki az 1549-ben elhalt Várday Pált követte s a bibort is elnyerte, de kormányzói teendői Erdélyben tartották vissza. Midőn először kellett volna megjelennie az országgyűlésen és találkoznia Ferdinánd királylyal, orgyilkos merénylet áldozata lőn a király előzetes jóváhagyásával. Az örökkön bizalmatlankodó és türelmetlen Ferdinánd nem értette meg a biboros messzelátó politikáját, melylyel Erdélyt Ferdinánd javára megőrízni igyekezett a török igától. Okos diplomaciájában Ferdinánd fondor és magyarellenes tanácsosai árulást láttak s eszközük, Castaldo tábornok cinkosaival 1551 december 17-én meggyilkoltatta alvinci kastélyában. Még holttestét sem kímélték, csak két hónap mulva, föloszlott állapotban vihették hívei Gyula-Fehérvárra, ahol tisztességesen eltemették. Halálával az erdélyi katholikusság talpköve mozdult ki helyéből, a protestánsok ellenállás nélkül kezdték meg kiszorításukat.

AZ APOSTOLI KERESZT.
Az esztergomi főszékesegyház kincstárában.

Fráter György biboros halála miatt vizsgálatot indított a pápai szék; de annyi rágalmazó tanú vallott ellene, hogy 1555-ben a pápa föloldozta Ferdinándot. Csak a legujabb történelmi kutatások tisztázták a nagy érsek emlékét.

A protestáns urak Magyarországon sem vetettek ügyet a törvényekre, hanem rákényszerítették jobbágyaikat az új hit fölvételére, elűzték a még meglevő katholikus papokat, lefoglalták a templomokat. Besztercebánya 1544-ben elcsapta Márton katholikus papot s lefoglalta vagyonát, letette a szent Erzsébet-szegényház rektorát, mert hitéhez hű akart maradni. A kassai német polgárok, akiket Ferdinánd rendelete egyenjoguaknak jelentett ki a magyarokkal, úgy érvényesítették egyenjoguságukat, hogy 1552-ben lefoglalták a protestáns templomnak a szent Erzsébet-dómot, melyet csak félszázad mulva kaphattak vissza a katholikusok. A következő évben rátörtek a kassai domonkosok kolostorára; Kolosvári János perjelt és szerzetestársait halálos fenyegetések és szitkok közt, miközben sárral és kövekkel dobálták őket, kiűzték a városból. Templomukat minden kincsétől megfosztották, az oltárokat és képeket összetörték. Noha a város a király kezén volt, semmit sem tehetett az erőszakosság ellen. 1555-ben Bebek Ferenc fia, György, nejével, Patócsy Zsófiával együtt lutheránussá levén, elűzte a gombaszögi pálosokat s a kegyurasága alatt levő nagyszámú templomot elszedte a katholikusoktól. A felvidék templomai egymásután a protestánsok birtokába kerültek. 1559-ben Nagy-Szőllősön a kálvinisták megkínozták a Ferenc-rendieket, a kolostort földúlták; Hagymásy kapitány piliseikre tüzes vassal bélyeget süttetett. 1560-ban Perényi Gábor Sátoralja-Ujhelyen vette el a régi plébánia-templomot s átadta az ágostaiaknak. Csak százkét év mulva adta vissza Báthory Zsófia. Ez csak néhány eset a kolostorpusztításokból és templomharácsolásokból.

Emellett a török ujabb beütése tovább és tovább vitte a pusztítást. 1552-ben elesett az alvidéken a Losonczy által hősileg védett Temesvár, Lippa, Solymos, Lugos, Csanád, Szeged, ahol

csodálatosan föntarthatták magukat a Ferenc-rendiek; a Dunántúl Veszprém; Nógrádban a vitéz Szondyval Drégely s utána több apró vár. Csak Egerben tudott gátat vetni a romboló áradatnak Dobó István. De a nagyszerű székesegyház a hosszú ostromnak áldozatul esett. Erdély is végleg elszakadt Ferdinándtól s 1556-ban János Zsigmondot önálló fejedelemmé tette.

Ferdinánd 1564 július 25-én halt meg, miután már a megelőző évben a Pozsonyban tartott országgyűlésen fiát Miksa cseh királyt, magyar királylyá koronázták. Ez országgyűlésen panaszt tettek a rendek, hogy a királyi kapitányok törvényellenesen pártolják a protestáns predikátorokat, követelik tehát, hogy az ilyen kapitányokat mozdítsa el a király hivataluktól. Hogy mennyire igaz volt ez, 1564-ben épen a nagyhirű Verancsics egri püspök, Ferdinánd meghittjének és diplomáciai megbizottjának székvárosában nyert szomorú igazolást. Verancsics átadván a várat a királynak, ez Magócsy Gáspárt és Ungnad Kristófot nevezte ki parancsnokoknak. Ezek, mint protestánsok, nemcsak hogy nem eresztették be a templomba a katholikusokat, hanem a várkaput is bezárták előttük. Verancsics utódja, Rádéczi püspök kénytelen volt a városban levő szent Mihály-templomot

Jászóvár a XVI. században.

átadni a káptalannak. Ámde ide is lenyúlt a várparancsnokok keze. Török példára megtiltották a harangozást, a misét; az oltárokat széthányták. Mindezt a katholikus király kapitányai! Mindamellett a katholicizmus megujulásának egészséges csiráját sikerült elvetnie Oláh Miklós érseknek. 1561-ben megtelepítette a Jézus-társaságot, mely a nagy Pázmányt nevelte Magyarországnak.

Ugyancsak 1561-ben Oláh Miklós zsinatot tartott Nagy-Szombatban. Itt választották meg a Trientbe összehivott közzsinatra a magyar küldötteket. A püspöki kar Dudics András és Kolozsváry János püspököket, a király Draskovics Györgyöt küldte képviselőül.

A korszakos jelentőségű trienti zsinat határozatait is Oláh Miklós primás hirdette ki Magyarországon 1564-ben. A zsinat 1562 január 18-án ült össze, miután 1545-től fogva ismételten meg kellett a fegyveres támadások miatt szakítani. Remélték, hogy a protestáns országok is küldenek követeket és így elérik a kitüzött célt, a hitegység helyreállítását; de a protestánsok elmaradtak. A zsinat a kinyilatkoztatott igazságok forrásául a Szentírást és a hagyományt jelölte meg, de a Szentírásra nézve elvetette egyeseknek szabad magyarázási jogát s ezzel korlátot vont az egyéni önkény és téves magyarázat elé. Az eredeti bűn dogmáját világosan meghatározták, a megigazulásra nézve elvetették a protestáns eretnek-tanokat, kárhoztatták Kalvin predesztináció-tanát. Kimondotta a zsinat, hogy Krisztus nem több és nem kevesebb szentséget rendelt, mint hetet,

mint külső jeleit a belső, láthatatlan malasztnak. Kimondta az egy szín alatt való áldozás elegendőségét, mert mindkét szín alatt Jézus Krisztus teste igazán, valósággal és lényegileg jelen van. Az ujítók ellenében a zsinat meghatározta a transsubstantiatio tanát; kimondotta a papi jelleg eltörölhetetlenségét, a püspöki hatalom isteni eredetét, a házasság fölbonthatatlanságát.

Ezenkívül számos üdvös határozatot hoztak az erkölcsi állapotok javítására és a lelkipásztorkodásra nézve. A zsinatot 1563 december 3-án rekesztették be ünnepélyesen. A zsinati hittételeket a *trienti hitvallásba* foglalták össze. A trienti zsinat határozatait lassankint az összes kath. országokban életbeléptették s következménye volt Ranke szerint, hogy megifjodva, új erőt gyüjtve szállt ezentúl síkra a katholicizmus a protestantizmus ellen.

Miksának gyönge kormánya alatt még jobban elhatalmasodott a protestánsság. Alig volt előkelő úri család, mely el ne fordult volna a katholikus egyháztól. Állítólag titkon Miksa is együtt érzett a protestantizmussal. Hogy a katholikus egyház érdeke nem tüzelte szivét s a Ferdinándtól örökölt pénztelenségének elhárítása, kétes hatalmának kiépítése mindennél jobban uralkodott elméjén, mutatja az is, hogy amikor Oláh Miklós esztergomi érsek utódja, Verancsics Antal, a volt egri püspök 1573-ban meghalt, nem töltötte be a primási széket, csakhogy megtarthassa jövedelmét, mely a jószágok legtöbbjének elpusztulása után is még tekintélyes volt. Az egyházmegyét Telegdy Miklós nagyprépost kormányozta ezentúl.

Nagy elkeseredést szült a magyarok közt, hogy Zrínyi Miklóst Szigetváron magára hagyták s a hős embereivel együtt utolsó csöpp véréig védelmezve a várat Szulejmán óriási serege ellen, kénytelen volt halálával megszerezni az ozmán diadalát. Kedvező körülmény volt, hogy Szulejmán az ostrom bevégezte előtt meghalt s utóda, Szelim békés hajlamú uralkodó volt. Miksa békét kötvén vele, uralkodásának utolsó évei meglehetős nyugodtan telhettek, noha a kisebb török portyázások sohasem szüneteltek.

Miksa 1576-ban halt meg. Még életében, 1572 szeptember 25-én megkoronázták fiát, Rudolfot, Pozsonyban.

2. A katholikusok üldözése Erdélyben.

Mint már említve volt, Erdélyben leghamarabb gyökerezett meg a protestantizmus, még pedig a német egyetemeken járó szászok útján s különös támogatóra talált még Honter János előtt Pempflinger Márk szász királybiróban. A szász városok Szeben példáját követve, 1530-ban a kiváltságos szebeni esperesség területén sorra elnyomták a katholikus plébániákat s elvették templomaikat. Brassó, Segesvár, Medgyes, Szászváros, Szászsebes és egyáltalában a szász helyek plébániái mind megszüntek ebben az esztendőben.

A katholikusokat azonban még sem üldözhették a gyorsan elszaporodott protestánsok, mert János király, trónját féltve, bármily elnéző volt is, mégis hű katholikus maradt; kancellárja, Fráter György pedig erélyesen vissza tudta tartani az üldöztetés minden kisérletét. Miután a bíborost oly gyalázatos módon, vak politikai gyanakvásból orvul meggyilkolták, a katholikus egyház elvesztette támasztékát. Az a vér, mely a bíboros sebeiből kiomlott, az erdélyi katholikusság vére volt. Ferdinánd, mint tudjuk, nem érte el uralmi célját, hogy Erdélyt bírhassa; ellenben fölszabadította a szenvedélyek árját a katholikusok ellen, holott amikor Magyarország rendei közt még mindig oly nagy állhatatosságot tapasztalhatott az ősi egyház iránt, mint az 1548-iki országgyűlésen, a katholikus hit védelmének és visszaállításának erős sarokkövét találhatta volna Erdélyben, ahol, mint később a Báthoryak példája mutatta, még mindig erős és híven gondolkozó katholikus tábor élt.

János Zsigmond fejedelem Fráter György halála után katholikus-ellenes befolyások alá került. E befolyások, tekintvén Ferdinánd kormányzóinak alkotmányölő fondorlatait, ha nem is

jogosan, de érthető okból nemzeti érdeket kerestek a katholikus-ellenességben. János Zsigmond maga is protestánssá lett és legelőször is a püspököt, Bornemissza Pált távolíttatta el Erdélyből, aki 1556-ban számkivetésbe Magyarországra jött, hol ciméről is lemondott és nyitrai püspök lett. 1579-ben halt meg Nyitrán és sírköve a nyitrai székesegyházban látható. Utána tizenhárom erdélyi püspök csupán csak a cimet viselte, de nem foglalhatta el egyik sem székhelyét.

A protestánsok az 1557-iki tordai országgyűlésen kimondották a vallásszabadságot; mindenki azt a hitet követheti, melyet akar, csak a másét ne bántsa. E történelmi műveinkben annyiszor magasztalt határozat azonban nem volt egyéb szemfényvesztésnél. A hatalom birtokában levő,

IZABELLA KIRÁLYNÉ SIREMLÉKE A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZBAN.
Az eredetiről rajzolta Cserna Károly.

Luther tanait követő protestánsok még a kálvinista felekezetre sem terjesztették ki és Dávid Ferencnek, aki, mielőtt az unitárius hitnek lett Blandratával, János Zsigmond orvosával erdélyi megalapítója, Kálvin tanait követte, hét évig kellett küzdenie, amíg a kálvinisták egyenjoguságát is kimondták és megint hét évig, amíg az unitáriusok egyenjoguságát is törvénybe igtatták. De hogy milyen módon értelmezték a vallásszabadságot és egyenjoguságot, azt Dávid Ferenc tapasztalta legkeservesebben, aki ellen a kálvinisták indítottak leghevesebb harcot, később meg saját felekezete vádolván meg, a katholikus Báthory István békítő törekvése ellenére a protestáns többségű országgyűlés bebörtönöztette.

Egy évvel azután, hogy Tordán a vallásszabadságot kimondták, 1558-ban konfiskálták az összes katholikus egyházi javakat s azokat állami célokra foglalták le. Ezzel halálos csapást mértek a lelkészkedésre. A plébániáknak el kellett pusztulniok, mert nem voltak többé föntarthatók.

Mintha árvíz söpörte volna, úgy tünt el néhány év alatt több, mint ötszáz plébánia. Ahol nem volt elég a természetes életforrás elzárása, ott nem riadtak vissza a kényszerítéstől. Egyedül a csikiek és gyergyóiak őrizték meg bántatlanul plébániáikat. Talán azért is, mert a székelység, melyet az erdélyi urak, akár a török a magyarországi lakosokat, kegyetlenül nyomtak s emiatt többször föl is lázadt, a csiki havasok között vallásában is dacolni akart a gyülölt urakkal. Hogy a nyílt üldözés mennyire folyt, mutatja Kolozsvár. A város tanácsa 1568-ban unitárius lett. És ekkor fölszólította nemcsak a katholikusokat, hanem a lutheránusokat is, a katholikusok közt még az apácákat is, hogy vagy fogadják el az unitárius vallást, vagy távozzanak a városból. Természetes, hogy a plébániák megsemmisítésével rögtön rátették a kezüket a templomokra is. Az erdélyi püspökség birtokai még fönmaradtak 1601-ig, de akkor ezeket is elkobozták. S a gyulafehérvári dicső székesegyház osztozott a többi elvett katholikus templom sorsában. Ha Erdély viruló völgyeiben barangolunk, számos régi templomra találunk, melyek építési módja, el nem tünt szentélye eszünkbe juttatja, hogy katholikus templomnak épültek, de a reformáció alatt elszedték a katholikusoktól. Szükséges erre különösen hivatkoznunk azért, hogy megitélhessük a későbbi országgyűlések ama panaszainak alaposságát, melyeket ma is visszahangoznak az egyoldaluságban elfogult történetírók; az állítólag elfoglalt protestáns templomok visszaadásának követeléseit. A valóság az, hogy a következő században alig akad néhány olyan ujonnan épített protestáns templom, melyet a királyi hatóságok elvettek; ellenben igen is nagy számmal vették vissza azokat a templomokat, melyeket jogtalanul szedtek el a protestáns fejedelmek, urak vagy elöljáróságok a katholikusoktól. S még így is töméntelen templom maradt a protestánsok kezén.

Hasonló erőszakossággal folyt az üldözés az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részeken, mint a váradi püspökség területén. Amíg Zaberdi Mátyás volt a püspök, minden támadást meghiusított, de mikor ő 1556-ban meghalt, az erdélyi rendek november 24-én Kolozsvárott tartott gyűlésükön elrendelték a váradi egyházmegye jószágainak elkobzását. A székeskáptalan a legértékesebb ereklyéket és kincseket már eleve elszállíttatta a Báthoryak ecsedi várába, hogy azokat megőrizzék a váradi egyház számára. A káptalan példáját a szerzetek is követték. S nem aggódtak alaptalanul. 1557 június 13-án Varkocs Tamás, aki előbb Ferdinánd híve volt, elfoglalta Váradot, azután az egyháziak ingatlanait és ingóságait elkobozta. A káptalan szétszóródott. Csak néhány tagja maradt a városban. Forgách Ferenc, az 1556-ban kinevezett püspök nem foglalhatta el székét. Egy ideig még működött a csonka káptalan, de mivel tagjai elül a megélhetés forrása is el volt zárva, más káptalanokba vétették föl magukat.

Amíg 1564-ben a kálvinistákat is fölvették az egyenjogú felekezetek közé, az 1566-iki tordai gyűlés, megtetőzve az 1558-iki konfiskáló végzést, kiigazíttatta, azaz hogy kikergettette az erdélyi fejedelem országából a katholikus lelkészeket. «Egyenlő akarattal végeztetett, hogy afféle egyházi renden levő személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhez ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak: az ő felsége (János Zsigmond) birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak. — A váradi káptalannak ő felsége a jövendő virágvasárnapját hagyta, kik, ha megtérnek, házokba, szőllőjökbe, marhájokba — jószáguktól megválva, kiket ő felsége magának akar tartani — békességgel megmaradhatnak; ha pedig Isten igéjét nem akarnák venni, személyekbe marhájokkal egyetemben valahová akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak».

E végzés következtében több száz pap, szerzetes és apáca volt kénytelen földönfutóvá lenni. Az apácák Pozsonyba és Nagy-Szombatba mentek, a férfi-szerzetesek a még fönnálló magyarországi kolostorokban kerestek menedéket.

A katholikusok csak akkor lélekzettek föl rövid időre, amikor János Zsigmond halála után Báthory István lett Erdély fejedelme. E nagytehetségű és erőskezű fejedelem, akit 1576-ban lengyel királylyá választottak, de aki emellett megtartotta az erdélyi fejedelemséget, öcsését, Kristófot tevén meg vajdának, rendületlen katholikus volt, aki amellett, hogy a protestáns felekezeteket nem bántotta, megvédelmezte egyházának érdekeit. Forgách Ferenc váradi püspököt kancellárjává

nevezte ki. 1579-ben behívta Kolozsvárra a jezsuitákat, akiknek a kolozsmonostori apátságot adta. A kolozsvári katholikusok nagy örömmel fogadták őket. Vezetésük alatt kollégiumot alapított, melyet valóságos főiskolává fejlesztett. A rendek belenyugodtak akaratába. A katholikus hit ujra sarjadzott; nem egy főurat nyertek vissza az egyháznak a jezsuiták. Pázmány Pétert is ők térítették meg s nevelték. A protestáns izgatás azonban már néhány év mulva megindult ellenük, különösen, mikor a szeszélyes és ingatag, zsarnokoskodó Báthory Zsigmond lett fejedelemmé. 1587-ben Zsigmondot csak úgy nagykorusították, hogy bele kellett egyeznie a jezsuiták eltávolításába. Egyenkint azonban visszahívta őket a fejedelem, de hogy az üldöztetéstől mentek legyenek, nem viselhették rendi ruhájukat.

NAPRAGHY DÖMÖTÖR PÜSPÖK GYÖNGYÖS SÜVEGJE.
A győri székesegyház kincstárában.
(1550-ből.)

Kolozsvár után nemsokára Váradra is bemehettek a jezsuiták. Olaszi külvárosban kapták a régi szent Egyed-plébániát. Később a belvárosban vettek házat. A protestánsok rossz szemmel nézték őket s 1587-ben véres utcai tusakodás is keletkezett miattuk.

Báthory Zsigmond 1602-ben megegyezvén Rudolf királylyal, átengedte neki Erdélyt, melynek birtokbavételére Básta tábornokot küldte a király. Ez a vérengző vandál, midőn az a föladata lett volna, hogy a királyi uralom mellett a Báthoryak alatt fölszabadult katholikus vallást is megerősítse és megvédelmezze az erdélyi részekben, zsarnokságával nemcsak a magyar király tekintélyét és érdekeit, nemcsak az ország anyagi forrásait rombolta szét, hanem felbőszítette a protestánsokat a katholikusok ellen, akiknek, bár maguk is megnyomorodtak, külön kellett szenvedniök egy őrjöngő rabló miatt. Bocskay diadalmas fölkelése és következményei hosszú időre elrekesztették a katholikus egyház ujraéledésének folyamát ez országrészben.

3. A pusztulás betetőzése Rudolf alatt.

Igy foszlott, töredezett szünet nélkül a katholikusság tovább és tovább, mint az ellenségtől összelődözött hatalmas templom omlik, teteje leég, hullanak díszei, kidőlnek pillérei, rommá lesz egészen az alapfalakig. Rudolf országlása alkalmas idő volt a pusztulás tökéletessé tételére. De épek és fölrobbanthatatlanok voltak az alapfalak, melyeken nemsokára ujjáépíthették az idők viharaival dacoló egyházat. Csodás esemény, az isteni kegyelem hódolatra hivó ténye. A katholikus egyházat már haldokolni látták Magyarországon. Papjai, hívei tömegesen kiirtva. Főpapjai nagyrészt már csak címüket viselik; lelkészeit, szerzeteseit könnyű számba venni, oly kevesen vannak menedékhelyeiken. Az országnak alig tizedrésze volt már katholikus. A katholikus hit ujabb föléelesztésére megindított kisérletek még szerencsétlenebbek az irtóháborúnál, mert az önkényuralom szolgálatában állók végzik a nemzeti jogok és alkotmány letaposásával, mint az eszelős kertész, aki gyomlálni akarván, összetiporja a nemes vetést is. A lelkibeteg, tehetetlen Rudolf alatt a komornyik-uralom kerekedik fölül s a legönzőbb, szolgai önkényuralom érdekében nyomják el a nemzet jogait épen katholikus férfiak.

A protestánsok, már azért is, mert többségben vannak ez időtájt, vallási lobogójuk alatt fegyvert ragadnak az udvar ellen, saját jogaik gyarapításának célja mellett az alkotmányos szabadságok visszavívására, és hosszú időre meggyökerezett jelszóvá teszik, hogy a protestánsság Magyarországon egyértelmű az alkotmány és a szabadság védelmével. A meggyűlölt udvar visszaélései és túlkapásai ujabb ürügyet adnak a katholikusok elleni hadakozásra, amíg csak meg nem jelen a nagyerejű, lángelméjű Pázmány Péter, aki rövid idő alatt visszaadja az egyháznak külső és belső ellenségtől megtépett díszét, tekintélyét, hatalmát. Az egyház pusztulását mi sem jellemzi jobban,

mint a kolostorok eltünése. A század végén a pálosok 65 kolostorából már csak hat állott; a szent Benedek-rend főmonostora, Pannonhalma a török kezében, a többi szétrombolva vagy rendeltetésétől elvonva, mint a tihanyi, melyet várrá alakították át. A Ferenc-rendiek szétszóródásáról már előbb megemlékeztünk.

KEGYELEMKÉP
a győri székesegyházban. (1697-ből.)

Rudolf, mint nem harcias természetű és betegeskedő, a közügyektől irtózó fejedelem, trónralépte után igyekezett békében lenni a törökkel. Sikerült is vele békét kötnie. De a béke nem biztosította az országot attól, hogy a portyázó török csapatok, ahol csak szerét ejthetik, ne gyujtogassanak, verekedjenek s harácsoljanak. Gyakran valóságos ütközetek folytak a végeken. A törökök rabló kóborlása miatt még jobban folyt az ország elnéptelenedése. A magyarokban nem bízó, Magyarországot egyáltalában nem ismerő Rudolf idegen kegyenceit küldte az országba kapitányoknak és vezéreknek, akik csak úgy garázdálkodtak, mint a törökök és nem levén hazájuk az ország, a legcsekélyebb nehézség esetén prédára bocsátották a rájuk bízott várakat. Az országgyűlésen fölpanaszolt sérelmek orvoslását egyszer-másszor megigérte ugyan Rudolf, de a legtöbbre rá sem hederített; a magyar jogok visszakövetelésében összeesküvést és forradalmat szimatolt; amint hogy a folytonos sanyargatások miatt közel állott annak lehetősége, hogy a nép föllázad.

Az 1593-ban a már türhetetlenné vált török portyázások miatt megindított háború elég szerencsésen folyt le. Mannsfeld Károly, Schwarzenberg Adolf, Pálffy Miklós voltak a kiválóbb vezérek; de mellőzték őket (Mannsfeld nemsokára meg is halt), hogy tehetségtelen pártfogoltakra bízzák a Magyarországon működő sereg sorsát. 1594-ben Nógrádot megvette Pálffy Miklós, de Mátyás főherceg nem birta megostromolni Esztergomot. Mikor innen elvonult, Szinán pasa utána nyomult, Tatát és Pannonhalmát megostromolta s Hardegg gróf gyávasága következtében kardcsapás nélkül birtokába ejtette Győrt. A templomokból mecset lett; a székesegyházból tárház és istálló.

FLAM-SZŐNYEG
a győri székesegyházban. (1536-ból.)

Győr elvesztése az egész nyugaton rémületet keltett. A pápa erélyesen fölszólíttatta követe, Conti herceg útján Rudolfot, hogy ébredjen föl tétlenségéből, álljon a magyarok élére, akik megszokták azt, hogy vitéz fejedelmek vezessék. Ausztria papságát is fölszólította a pápa, hogy külön tizedet fizessen a magyarországi hadjáratra. De Rudolf nem mozdult. Mannsfeld és Pálffy eredményesen működtek ugyan a következő évben, de Győrt nem birták fölszabadítani; Esztergomot azonban sikerült megvívniok. Az ostrom alatt Mannsfeld meghalt és Mátyás főherceg vette át a parancsnokságot, aki azonban nem akart Buda ostromára indulni, melyet eddig többízben hasztalan próbáltak a keresztény seregek megvívni.

Annál nagyobb örömet keltett 1598-ban Győr visszavétele, melynek Pálffy Miklós és

Schwarzenberg Adolf voltak tervezői és végrehajtói. Európaszerte ujjongást szült az a hír, hogy a kereszténység e fontos bástyájáról lekerült a félhold. Ausztriában az utak mellett kereszteket állítottak föl e győzelem emlékére. Győr után Tata és Veszprém is fölszabadultak, de Budát megint sikertelenül ostromolták.

Erdélyt a szeszélyes Báthory Zsigmond kezére játszotta Rudolfnak, de mikor ennek vezére, Básta úgy lépett föl ura nevében, mint meghódított tartományban, melynek jogait nem tartozik elismerni s levervén Székely Mózes fölkelését, Erdély magyar lakosságát irtani kezdte, hogy német telepítvényesekkel egészen német földdé tegye, Bocskay hajdúseregével 1604-ben fölkelt ellene s megindította a megtorló háborút.

Rudolf ekkor már senkivel sem érintkezett komornyikjain kívül. Még a pápa követét sem akarta fogadni. A Magyarország ügyeit vezető tanácsba, mely nagyrészt idegenekből állott, sajnos, néhány püspök is tévedt, akik az uralkodó kegyét többre becsülték a hazájuk iránt tartozó kötelességüknél s emiatt a pápai szék is kíméletlenül elitélte őket. Másrészről a protestánsok, fölhasználván az uralkodó rendszer gyűlöletességét, képzelt vagy költött sérelmekkel izgatták az országot. Ilyen költött sérelem volt a kassai szent Erzsébet-templom visszavétele, melyet jogtalanul vettek el a protestánsok 1552-ben. 1597-ben az egri püspökség és a káptalan Kassát választotta székhelyül, miután Egert a török elfoglalta.

GÓT KEHELY
a nyitrai székesegyházban.

A káptalan 1601-ben behozta oda a jezsuitákat; 1604-ben pedig Belgiojoso Barbiano főkapitány, noha a város főbirája vonakodott kiadni a kulcsokat, átadta a templomot az egri káptalan képviselőinek. Január 8-án Forgách Ferenc esztergomi érsek fölszentelte a régi katholikus egyházat. — Belgiojoso tovább ment s betiltotta az egész városban a protestáns isteni tiszteletet, ami azonban csak mása volt annak az eljárásnak, amit a protestáns többségű városok követtek, mert hiszen épen Rudolf uralkodása alatt a szomszédságban, Rozsnyó városa 1580-ban elfoglalta a katholikus templomokat s kiűzte a katholikus papokat.

Bocskay István győzelmet aratván a demoralizált királyi hadakon, csakhamar egész Felső-Magyarországot kezébe kerítette. Még 1604 december 11-én bevonult Kassára, ahol visszafoglalta a szent Erzsébet-templomot s odaadta a kálvinistáknak. Bocskay azonban nem erőszakolta végletekig győzelmét, hanem béketárgyalásokba bocsátkozott Rudolffal. Követelte az alkotmányos szabadságok biztosítása mellett a vallásszabadságot mind a két protestáns felekezet számára, a katholikus püspökök számának csökkentését, a püspöki szentszékek eltörlését, vagy legalább azt, hogy a protestánsokat fölszabadítsák joghatóságuk alól. Mátyás főherceg, akit ekkor már a jövendő magyar királynak láttak, bizonyos határok közt támogatta Bocskay követelményeit. A vallásügyi engedmények elől nem zárkózott el a pápa sem; a vallásügy végleges rendezését azonban egy későbbi országgyűlés elé kívánta vitetni.

Hosszú alkudozás után 1604 június 23-án aláírták a meghatalmazottak a békeszerződést Bécsben. Lényegileg a szerződés megvalósította Bocskaynak közjogi és vallásügyi föltételeit, de többféle korlátozással. Elismerte a rendek szabad vallásgyakorlatát, de «a római katholikus vallás rövidsége nélkül». Mely korlátozó föltételre az erdélyi példák után, különösen a püspökségek számának korlátozására irányuló teljesen jogtalan követeléssel szemben, valóban szükség volt. A békeszerződést Rudolf 1606 augusztus 17-én szentesítette.

Bocskay ekkor már beteg volt. Állítólag kancellárja, Kátay Mihály mérgezte volna meg. Nagy kínok közt halt meg Kassán, december 29-én.

HATODIK FEJEZET.

A katholikus visszahatás a XVII. és XVIII. században.

1606-tól 1780-ig.

1. Pázmány Péter és kora.

1606—1637.

Mátyás főherceg a nem csupán Magyarországon, hanem az örökös tartományokban is tarthatatlanná vált állapotok miatt Rudolfot, aki már egészen beszámíthatatlanná vált, lemondásra kényszerítette s 1608-ban ő lett a magyar király. Ugyanez év szeptember 29-ére összehívta az országgyűlést Pozsonyba; mialatt Erdélyben Báthory Gábort választtatta fejedelemmé a nagybefolyású Bethlen Gábor. Mátyást, miután helybenhagyta a koronázást megelőző 23. törvénycikket, mely nagy kedvezményeket biztosított a protestánsoknak, november 19-én megkoronázták. E törvényeknek vallásügyi vonatkozású határozataik szerint ezentúl a városok a hatóságuk tagjait vallásra való tekintettel választhatták, elrendelte a törvény a befogadott protestáns felekezetek egyházi szervezkedését, a vallásszabadságot azonban nem terjesztette ki a jobbágyokra, kiknek azután is földesuruk szabta meg, mely vallást tartozzanak követni. De a katholikus urak jószágain lakó jobbágyok szabadon lehettek protestánssá. Az egri káptalan székhelyéül az országgyűlés Nagy-Szombatot jelölte ki. A tizedekre nézve azt határozták, hogy nem az egyházi, hanem a világi hatóság dönt a tizedügyekben. A jezsuitákat megfosztották birtoklási joguktól.

Az országgyűlés a király jelöltjei közül protestánst választott nádorrá, nevezetesen Thurzó Györgyöt. A rendek szavazatának nagy többsége mutatta, hogy a magyar urak többsége már elfordult a katholikus egyháztól.

De a protestantizmus, különösen a jezsuiták törhetetlen térítő munkássága folytán, lassan veszteni kezdett. A kisodort áradat visszaszivárgott medrébe. A katholikus visszahatásnak első, noha eszközökben nem válogatós, de tagadhatatlan nagytekintélyű megtestesülése Pázmány elődje, Forgách Ferenc, előbb nyitrai püspök, majd esztergomi érsek, aki maga is protestánsnak született s unokája volt anyai részről a híres Pempflinger Márknak. Heves véralkatú, büszke főúr volt, aki nem türt ellenmondást, kiméletlenül áttört minden akadályon. A protestánsok rendkívűl haragudtak rá s az 1608-iki országgyűlésen törvény elé akarták idézni, hogy megfoszszák érseki méltóságától. De Forgách nem rettent vissza, hanem szembeszállott velük. Az 1608-iki törvények vallásügyi szakaszai ellen a főpapok élén a pozsonyi káptalannál tiltakozott s ha a törvény el is tiltotta a jezsuiták birtokszerzését, azt nem tilthatta meg, hogy a király a maga nevében meg ne vehesse a sellyei rendházat és alkalmas módon oda ne adhassa nekik, valamint ne szerezhesse meg a turóci prépostságot, melyet azután a fogadalmától föloldott Pázmány kapott.

A vallásszabadságot a protestánsok az 1558-iki erdélyi módra kezdték értelmezni. Sok helyen be sem bocsátották a katholikus papot, így Komáromban, Ujváron, Somorján, sőt Sellyén sem, mely azelőtt a jezsuitáké volt. Viszont Nagy-Szombatból a katholikus tanács űzte ki a kálvinistákat és csak a nádor közbevetésére adtak helyet a papnak és tanítónak. 1611-ben Forgách Nagy-Szombatban zsinatot tartott, mely nyilvánosan is elfogadta a már 1564-ben Oláh Miklós által kihirdetett trienti zsinati határozatokat. Panaszkodott a zsinat a papok hiánya miatt; egész

PRÉMONTREI APÁTSÁG LELESZEN.

Magyarországon alig volt 300 fölszentelt pap a szerzetesekkel együtt, úgy hogy nem egyszer protestáns paphoz kellett vinniök a hivőknek gyermekeiket, hogy megkereszteljék. A zsinat elrendelte a főesperesi látogatások fölelevenítését s általában több fontos határozatot hozott a papnevelésre és a papság erkölcsi életének emelésére nézve.

Az 1609-iki országgyűlés azonban már nemcsak Forgách, hanem még inkább Pázmány Péter, az «istentelen jezsuita» ellen kelt ki, úgy hogy a nádor alig bírta csitítani a rendeket.

A jezsuiták munkássága az 1609-iki országgyűlés után egyre élénkebb lett az országban. Egyedül Alsó-Lendva környékén Bánffy Kristóf pártfogása mellett három év alatt több mint ezer embert térítettek meg. Homonnát a jezsuita-misszio három év alatt egészen megtérítette; a pozsonyi misszio Nyitramegyében, Nagy-Szombatban, Sellyén fáradozott sikerrel.

Pázmány Péter, Panaszi Pázmány Miklós bihari alispán és az olasz őrgrófi családból származott Massai Margit fia, 1570 október 4-én született Nagyváradon. A család törzsapja a Gejza fejedelem alatt Magyarországon megtelepedett Pázmán lovag. Atyja, nejével együtt, követvén a János Zsigmond alatt megindult protestáns áramlatot, szintén áttért Kálvin hitére, a kis Pétert is ebben a hitben neveltette s a váradi protestáns gimnáziumban taníttatta. Alig mult Péter tíz esztendős, elveszítette édes anyját s atyja nemsokára házasságra lépett Toldi Borbálával, az általános divatos áramlatban katholikusnak maradt Toldi-család tagjával.

Pázmány Péter tizenhárom éves korában már katholikussá lett. Atyja megnyugodott benne; nem is üldözhették miatta, mert hiszen ekkor már Báthory István előbb erdélyi fejedelem, később lengyel király, mint állhatatos katholikus védelmébe fogadta a katholikusokat és az egyház helyreállítása érdekében önfeláldozással buzgólkodó jezsuitákat. Alig tizenöt éves korában Kolozsvárra küldték Pázmány Pétert szülei. Szülővárosába nem tért többé vissza, de, mint Fraknói mondja, «magával vitte jövendő életpályája sikereinek minden föltételét, úgy a vallásos buzgalmat és harcvágyat, mint annak a tiszta, mondhatnók ázsiai magyarságnak jellemét is, melyet a biharmegyei nemesség századok folyamán, a civilizáció haladása és az állami intézmények átalakulásai közepette megőrzött».

«A családi tűzhelynél sajátította el a magyar nyelvnek azt az őserejét, mely kitörölhetetlenül vésődött lelke mélyébe; annyira, hogy miután hazájából kiköltözött és két évtizeden keresztül csak latin nyelven tanult és tanított, olvasott és írt, amint ismét első ízben intézi nemzetéhez szavát, oly erőteljesen használja a magyar nyelvet, mintha sohasem távozott volna a Körös partjairól. Innen hozta magával írói pályájára a magyar nép szellemének képekben, hasonlatokban és közmondásokban őrzött dús kincseit, a magyar nép sajátságos gondolat- és érzületvilágának mély ismeretét, a tréfáktól és adomáktól sem

HARANGTORONY KÉSMÁRKON.

idegenkedő derült hangulatot, vagyis azon tulajdonokat, melyek szónoklatai és iratai csodaszerű hatását megalapítani fogják».

Pázmány Péter alig négy évig járt Kolozsvárott a jezsuiták iskolájába, midőn maga is jezsuita lett. Bizonyos, hogy önálló meggyőződését és megfontolt elhatározását követte.

A tizenhat éves növendéket ujonnan belépett más társaival együtt a krakkói zárdába küldték; innen pedig Bécsbe vitték. Miután a kétévi próbaidőt kiállotta, 1589—1592-ig elvégezte a filozófiai tanfolyamot, azután pedig theologiára Rómába küldték, ahol akkor a Jézus-társaság kollégiumának élén Bellarmin Róbert, korának legnagyobb theologusa állott. Ennek kiváló jelleme és lángelméjű irodalmi munkássága maradandó hatást tettek Pázmányra s valószinűleg az ő példája fogantatta meg benne jövő hivatását, hogy tollal, szóval és tettel egyaránt hős katonája lesz a katholikus egyház tanításának.

Pázmány Pétert huszonhét éves korában szentelték föl s ugyanakkor nyerte el a hittudományi doktori fokozatot is. Grácba küldték az ottani jezsuita-kollégium tanulmányi felügyelőjének. Egy évvel ezután az ottani egyetemen a filozófia tanárává rendelték. Ez 1598-ban történt. 1601-ben azonban a vág-sellyei rendházba küldték, mely ház azóta, hogy 1589-ben Erdélyből kiűzték a jezsuitákat, magyarországi főszékhelyük lett. Itt képezték ki azokat a misszionáriusokat, akiknek az volt a föladatuk, hogy a protestánsokat Magyarországon visszatérítsék. A jezsuita-rend hamar belátta, hogy csak úgy vívhat meg sikeresen a nagy buzgalmat kifejtő protestáns lelkészekkel, ha művelt, ékesszóló magyar papokat állít velük szemben, ha a szó hatalmán kívül az irodalom terén is fölveszi a harcot a protestáns lelkészekkel, akik többnyire a híres német egyetemeken nyervén kiképeztetésüket, nagy elevenséggel forgatták a tollat a protestantizmus érdekében.

E kettős tulajdonság, a szó hatalma és a toll tüzes ereje egyesült Pázmány Péterben. Első sikereit Kassán szerezte, ahol csakhamar félelmes versenytársuk lett a hitvitázásban a protestáns lelkészeknek. Forgách Ferenc, aki meleg pártfogásában részesítette a sellyei kollégiumot, rögtön fölismerte az ifjú jezsuita nagy képességét s ő ösztönözte, hogy ne csak szónoklatával, hanem tollával is lépjen ki a küzdelem porondjára. Először is Magyari István sárvári lutheránus predikátort támadta meg, aki 1602-ben könyvet írt «az országokban való sok romlásoknak okairól» s egyenesen a katholikus egyházat, hitágazatokat és szertartásokat állította oda a romlás okául. Ugyanez év őszén már megjelent Pázmány válasza «Felelet az Magyari István az ország romlása okairól írt könyvére» címmel. Történeti alapon bizonyította Magyari azon állításainak hamisságát, hogy a hitágazatok a pápák találmányai lennének; bizonyította, hogy Luther tanai csak azokban a pontokban hangzanak össze az egyház első századainak emlékeivel, melyeket a katholikus egyház is vall s megcáfolta Magyarinak többi állításait is. S végül Magyarinak saját érveit fordítja Magyari ellen s kimutatja, hogy épen Luther tanainak terjedése idézte föl Magyarország veszedelmét, mert azelőtt szilárd erkölcsű volt a nemzet és sikeresen szállt szembe igen sokszor a török hódítással, de mióta az új tan tért foglalt, megromlottak a nemzet erkölcsei s a pogány úr lehetett az országon. Ez volt az *első magyar* könyv, melyet jezsuita írt.

1603-ban Pázmányt ismét Grácba hívták elöljárói a scholasztikai hittudomány tanszékére. Tanári teendői mellett irodalmi munkásságára is szakított időt, úgy hogy minden esztendőben új könyvvel állt elő. Legelőször Kempis Tamásnak «Krisztus követéséről» írt jeles könyvét fordította le a magyar közönség számára; azután egy magyar imádságos könyvet szerkesztett, mely szintén első volt e téren s annál égetőbb szükség volt rá, mert hiszen a protestánsok épen a magyar nyelvű énekekkel és imakönyvekkel fértek legjobban az ingadozó lelkekhez. A költői szárnyalású imák legnagyobb részét ő maga írta.

Forgách Ferenc, aki időközben esztergomi érsekké lett, a katholikus hit visszaállítására megindított nagy munkásságához társul a lángeszű Pázmányt akarván megnyerni, kieszközölte a rend elöljáróságánál, hogy 1607-ben az érseki udvarba rendeljék. Forgách érsek hajthatatlanabb volt a térítés eszközeiben, mint Pázmány, mert ő a bécsi békét is kicsikartnak tartván, azon volt,

hogy egész erélylyel kell annak vallásügyi végzései ellen küzdeni; Pázmány ellenben nem tartotta helyesnek, hogy erőszakosan járjanak el, hanem okossággal, mérsékeltséggel, de folyton szemük előtt tartva az eszményi célt, a rekatholizálást.

De amily mérsékelt és sima volt Pázmány a politikai érintkezésben, oly heves és kíméletlen volt hitvitázó irataiban. Hevességét különben a protestáns röpiratozók goromba személyeskedése provokálta, szegre szeggel vágott vissza. Legkeményebben vágott *Alvinczi Péterre,* a híres kassai református predikátorra, aki máskülönben is legagilisabb és legtehetségesebb papjuk volt a protestánsoknak, Bocskaynak igen befolyásos embere. Több éven keresztül különböző könyvekben cáfolta Alvinczi tévedéseit és személyes sértéseit; s természetes, hogy a protestáns rendek emiatt szörnyen haragudtak Pázmányra, akinek iparkodtak ártalmára lenni.

Erejük tudatában a protestáns rendek, mint említettük, egész vehemenciával fordultak Pázmány és a jezsuiták ellen. Számüzetésüket követelték, Pázmánynak pedig külön megbüntetését azért, hogy «istenkáromoló könyvet szerkesztett a kálvinisták ellen». De Thurzó nádor, látván egyrészről Pázmány következetes bátorságát és valamennyi fölött kimagasló tudományát, melylyel a vádaskodók hitelvi állításait mind hajlandó volt magának Kálvinnak irataival megcáfolni s nyilván azt is tudván, hogy a királyi udvar pártját fogja Pázmánynak, közvetítő lépésre határozta el magát s rábírta a protestáns vezérférfiakat, hogy hagyjanak békét Pázmánynak, mert legjobban cselekesznek, ha elkerülik a vele való vitatkozást. Mivel hogy abban csak Pázmány maradhatott fölül.

Præsulis effigiem quisquis depinxit OLAHI,
Vicit Apellæam sedulus arte manum.

OLÁH MIKLÓS ESZTERGOMI ÉRSEK.
Az 1560-iki nagyszombati zsinat végzései egykorú bécsi kiadásának címképe.

Ámde azt sem Pázmány, sem pedig Forgách Ferenc érsek nem birta meggátolni, bárhogy tiltakoztak is egyházjogi érveikkel, hogy a lutheránusok zsinatilag ne szervezkedjenek. Megválasztották szuperintendenseiket, megállapították hatáskörüket és jövedelmüket, a lelkészekre pedig kötelezőleg kimondták, hogy az augsburgi hitvallást tartoznak hirdetni.

Minthogy sokan szeszélyből, egyéni okból, hatalomvágyból, vagy anyagi érdekből, az alárendeltek pedig, mint a jobbágyok, kényszerből tértek át az új hitre, mely nem vert bennük erősebb gyökeret, mint azt magánál Pázmány Miklósnál láttuk: Pázmány Péter annál könnyebben hozzáférhetett a kétkedők szivéhez szavával és tollával. Számosakat térített meg, főképen a főnemesek közül. Csak az előkelő családokból mintegy harmincat nyert meg ujra a római katholikus egyháznak, köztük az Apponyi, Balassa, Csáky, Forgách, Haller, Hédervári, Károlyi, Kollonics, Nádasdy, Rákóczy, Révai, Thurzó, Zrínyi, Wesselényi-családokat.

Hogy az egész értelmes közönséget, nem csupán a tudományosan képzetteket megnyerje a katholikus egyháznak, 1613-ban kiadta az *Isteni igazságra vezérlő Kalauzt* (Hodegus). Több évig dolgozott e művén, melyet ma is legjobban ismernek munkái közül. Célját önmaga mondja meg, midőn a híres Bellarmin nyomán, de egészen eredetileg és módszerére nézve tőle egészen eltérőleg, népszerű alakban írja meg nagy művét. «Mikor magamban sokat hánytam-vetettem volna, mint kell az eláradott hamis vélekedések folyását meggátolni, juta eszembe szent Ágoston mondása: Az okossággal nem tusakodik, aki józan; sem a Szentírással, aki keresztény; sem az Anyaszentegyházzal, aki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bizonyságokra vetém szemeimet;

ezeknek erősségét az új tudományok rontására fordítám és irásomat e könyvben három részre osztám. Első részben a természetbe oltatott *okosság* vezérléséből megmutatom, hogy a világnak egy Teremtő Istene vagyon, kit igaz hittel és religióval tartozunk tisztelni: ezen igaz hit pedig a keresztyénységen kívül nem találtatik. De mivel a keresztyénység zászlója alatt sok ellenkező szakadások pártolkodnak; azt is világosan megbizonyítom, hogy az emberi okosság vagy maga vezérléséből, vagy azokból a Szentírás fundamentomiból, melyet jóváhagynak, valakik keresztény nevet viselnek, világosan kijelenti, hogy a római gyülekezettől elszakadott vallások igazak és Isten előtt kedvesek nem lehetnek. Második részében megmagyarázom: elsőben a keresztények között való egyenetlenségek gyökerét; annak utána bizonyos módot mutatok azoknak leszállításában. És az Ecclesiának méltóságát kifejezvén, megbizonyítom, hogy egyedül a római gyülekezet az igaz Ecclesia, melynek tanítása ellen senkinek nem szabad tusakodni; a római pápának méltóságát is derék bizonyságokkal állítom. Harmadik részében egynéhány nevezetes dolgokban, melyekről főképen versengések támadtak, megmutatom: hogy semmit az ujítóknak nem kedvez a Szentírás, sőt ha ezt okosan egybehordjuk és nem facsarjuk tétova agyarkodásunk szerint, hanem egyenes folyásában és elejétől fogva meggyökerezett értelmében hagyjuk, mindenekben a mi tanításunkat erősíti.»

BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY.

A Kalauz miatt is többszörös támadást intéztek ellene, még külföldről is, a lutheránusok részéről Baldvinus Frigyes wittenbergi tanár, de Pázmány egyiknek sem maradt adósa. Híre, tekintélye és mindenütt, ahol működött, közvetetlen hatása egyre öregbedvén, fölmerült az a gondolat a királyi udvar körében, hogy fogadalmától fölmentetve, főpapi állásba kellene helyezni, ahol, mint egyszersmind a királyi tanács tagja, még nagyobb eredménynyel folytathatná tevékenységét. Evégből a turóci prépostságra szemelték ki s a király 1615-ben megtette az előzetes lépéseket Rómában, hogy szerzetesi fogadalmától fölmentsék. De ez nem ment olyan könnyen, mert a jezsuita-rend elöljárósága elvi álláspontjánál fogva a legritkább esetben adja ki a parancsot a rendtagnak egy papi méltóság elfogadására, enélkül pedig nem fogadhatja el a társaság tagja, minthogy belépésekor esküt tesz erre. V. Pál pápa közbevetésére úgy oldották meg a nehézséget, hogy Pázmány előbb más szerzetbe lép át, mely azután föloldozhatja fogadalma alól. Ezalatt azonban Forgách Ferenc érsek meghalt. Most már egyenesen primásnak jelölték, mint egyetlent, aki nemcsak méltó utódja lehet Forgáchnak, de nagyobb eredménynyel folytathatja annak

Credo in Deum Patrem &c., Unam Sanctam
Catholicam et Apostolicam Ecclesiam
Sanctorum communionem.
Scriptū manu Regis

BÁTHORY ISTVÁN SAJÁTKEZŰ HITVALLÁSA.
A budapesti egyetemi könyvtárban.

munkáját. Hosszú ármánykodások után, mely úgy a versenyző jelöltek rokonai, mint a protestáns rendek részéről folytak, akik Pázmányban veszedelmes ellenfelet tudtak, végre is II. Mátyás 1616 szeptember 28-án kinevezte őt esztergomi érsekké.

Mátyás betegeskedvén, még életében óhajtotta unokaöcscsét, a későbbi II. Ferdinándot királylyá választatni. Pázmány nagy tevékenységet fejtett ki az országgyűlés rendeinél választása érdekében és sikerült a protestánsok nagy részét is megnyugtatnia, akik a buzgó vallásosságú Ferdinánd iránt bizalmatlansággal viseltettek. Hosszú tárgyalások után végre annyira elhárították az akadályokat, hogy már a hitlevél kiadása volt soron. Itt azonban a protestánsok a bécsi béke határozatain túlmenő igényekkel léptek föl vallási szabadságuk kiterjesztése végett. Az 1608-iki országgyűlés megengedte, hogy a katholikus urak jószágain lakó jobbágyok is szabadon csatlakozhatnak a protestánsokhoz, tehát rájuk nem állt a protestánsok által híven végrehajtott elv: cuius regio, illius religio, csakhogy katholikus urak jószágán a protestánssá lett jobbágyoknak nem volt joguk a templomra. Most ezt is ki akarták mondatni a protestáns rendek.

PÁLFFY MIKLÓS.
A pozsonyi székesegyházban levő síremlék domború műve.

Pázmány úgy a bécsi béke, mint az 1608-iki végzésekben megnyugodott, de az ezek által adott jogok kiterjesztését határozottan ellenezte. Épen a bécsi békéből vonta le legerősebb érvét. Ez biztosította a rendeknek szabad vallásgyakorlatukat. Ha pedig egy újabb törvény megengedné a jobbágyoknak — mondá — hogy a rendek által bírt templomokat elfoglalhassák, ez csorbítaná vallásuk szabad gyakorlatát, melyhez a templom használata is tartozik; továbbá a templommal való rendelkezés a kegyúri jognak is része, ezt pedig bántatlanul hagyta az 1608-iki országgyűlés. Végre is kénytelenek voltak engedni a protestánsok s elfogadni a hitlevél vallásügyi részét úgy, ahogy az II. Mátyás hitlevelének szövegében volt.

Igy végre május 16-án közfelkiáltással megválasztották Ferdinándot, aki a pozsonyi várban fogadta az országgyűlés rendeit. Ezek nevében Pázmány Péter üdvözölte őt. Ezután a szent Márton-egyházban hálaadó istenitisztelet volt, melyet szintén Pázmány, mint prímás tartott. Ennek végeztével Forgách Zsigmondot nádorrá választották, mert ő a protestáns rendek előtt is rokonszenves főúr volt. Igy tehát újra katholikus került a nádori méltóságra.

A királyválasztás után a protestánsok megint sérelmeiket adták elő. Napokig tartott a vitatkozás, melynek hevében a protestánsok a jezsuiták kiüzetését követelték, mint akik a közbékét

KERESZTELŐ KÚT
a besztercebányai székesegyházban.

megbontják, ami ellen a katholikusok a protestánsok által támasztott zavarokra hivatkoztak s bizonyították, hogy a jezsuitákra szükség van az országban, mert az elpusztult monostorok és iskolák helyett ők végzik önzetlenül az ifjúság tanítását és nevelését. Végre is meg kellett hátrálniok a protestánsoknak s a vallási sérelmek mellőzésével csak a politikai sérelmeket terjesztették föl a királyhoz.

Július 1-én Pázmány Pozsonyban megkoronázta II. Ferdinándot.

Mielőtt még Ferdinánd kezébe vette volna a kormányt, 1618 május 23-án Csehországban kiütött a forradalom. Ez vérszemet adott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek, aki 1619-ben szövetkezett a magyar protestáns elégületlenekkel, hogy a török segítségével magának szerezze meg a magyar királyságot. A portától biztatást nyervén, megindult Magyarországba, ahol csakhamar tekintélyes számú fölkelőcsapat csatlakozott hozzája. Egyik vezére, Rákóczy György hajdúseregével Kassa alá vonult, mely, miután biztosítást nyert, hogy nem lesz bántódása, megnyitotta kapuit. Rákóczy azonban mindjárt bevonulásakor őrizet alá helyeztette a városban buzgó hithirdetői munkásságot kifejtett Grodeczi Menyhért és Pongrácz István jezsuitákat, nemkülönben Kőrösi Márk esztergomi kanonokot. A református hajdúk éheztetéssel és faggatással akarták őket kényszeríteni, hogy hagyják el hitüket, de ők állhatatosak maradtak. Szeptember 7-én egy fölizgatott, vérszomjas hajducsapat rontott be hozzájuk s halálra kínozta őket, azután a kloákába dobta holttestüket.

ARANYOZOTT KERESZT
a besztercebányai székesegyházban (a 16. századból).

Rákóczy Györgynek Kassa alá érkeztét heves izgatások előzték meg a katholikusok, főképen a jezsuiták ellen a városban. Ez izgatásban vezérszerepe volt Alvinczi Péternek, később Bethlen udvari papjának, nemkülönben Reiner Menyhért akkori kassai bírónak, aki Rákóczytól egyenesen is követelte Dóczi András főkapitánynak és védettjeinek halálát. A városi szenátus ugyan azt határozta, hogy ne történjék egy lakoson sem erőszakosság, «ha mindjárt pápista is», hanem akit hibával vádolnak, adják ki a városnak. Ezt nem várták be Rákóczy György hajdúi. Miután Kőrösi kanonok és a két jezsuita nem tagadták meg hitüket, kegyetlen kínzásokkal végezték ki őket s az egykorú elbeszélések szerint e kínzásokban Reiner városbíró is részt vett több tanácsossal egyetemben. Kőrösinek hónalját égették fáklyával, azután fejét vették; Pongrácznak újjait metszették el s ízenkint égették testét; Grodeczi Menyhért is számos seb ütése által halt meg. Pálffy Katalin, néhai gróf Forgách Zsigmond nádor felesége vétette föl őket s biztos helyen eltemettetvén, később Nagy-Szombatban, a Klarisszák templomában tetette le, ahonnan maradványaikat a Klarisszák megszüntetésekor, 1782-ben vették föl s miután gróf Batthyány József hercegprímás elnöklete alatt egy bizottság megvizsgálta, az Orsolya-apácáknál helyezték el. Szenttéavatásuk ügye folyamatban van.

Kőrösi Márk származása helyéről, Kőrösről vette nevét. Grácban és Rómában tanult, 1615-ben tanára lett az esztergomi káptalan nagyszombati iskolájának. 1616-ban Pázmány kanonokká nevezte ki. A Kassa melletti széplaki apátsági birtok fölügyelője volt, mely birtok már akkor az Oláh Miklós alapította papnevelő-intézet tulajdona volt s a káptalan fölügyelete alatt állott. Hivatalos teendői végett tartózkodott Kassán, Dóczi András főkapitány házában. Pongrácz István és Grodeczi Menyhért misszióban jártak Kassa vidékén. Áldozatul esett Dóczi András is, akit Bethlen Fogarasra vitetett, ahol megmérgezték.

Ugyanakkor pedig Szécsi György Jászóvárát foglalta el, ahol ez időben a hódoltság elől menekült egri káptalan székelt s emberei az ott levő papokat kegyetlenül bántalmazták és megsebesítették.

Pázmány Péter Nagy-Szombatban kapta hirét a protestáns fölkelők vérengzésének. Tudta, hogy mindenekfölött a jezsuitákat fogják bántalmazni, hiszen az országgyűlésen kevéssel ezelőtt sürgették ismételten számüzetésüket. Pázmány tanácsolta a nagyszombati jezsuitáknak, hogy ereszszék szét növendékeiket, maguk pedig vonuljanak biztos helyre, míg a fölkelést a királyi csapatok leverhetik. Ő szintén Bécsbe menekült, ahol a szorongatás eme napjaiban szükség lehetett tanácsaira. Szeptember 20-án maga Bethlen is bevonult Kassára, ahonnan csatlakozásra szólította föl a magyar urakat. Hogy még nyomatékosabb legyen fölhivása, az ismert Alvinczi által röpiratot készittetett, mely megvádolja a katholikus papságot, melyet eddig csak kiméletből nem irtottak ki s többek, mint Homonnai György, Esterházy Miklós, Dóczi Endre, Lónyai Endre közt első sorban Pázmány Péter ellen tör, aki több protestáns templomot elfoglalt, a predikátorokat üldözte, a katholikus vallást erőszakosan terjesztette, az országgyűlésen meggátolta a protestánsok sérelmeinek orvoslását.

Pázmány Péter sietett ellenröpiratot kiadni: «Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid velős hamisítása». Ebben megcáfolja azt is, hogy Ferdinándot cselszövényes vagy erőszakos módon választották volna, megcáfolta, hogy Ferdinánd megszegte volna a koronázási hitlevélben vállalt kötelességeit.

Bethlen, aki a cseh fölkelőkkel is szövetséget kötött, ezalatt gyorsan nyomult előre s míg Ferdinánd, akinek Csehországban és Németországban is háborúskodnia kellett, segítséget kért a német rendektől, októberben már Pozsony alá szállott. Forgách Zsigmond nádor nem birt neki ellenállani s kiadta a koronát, melyet Bethlen Kassára vitetett. Minthogy Bethlen biztosította, hogy tiszteletben fogja tartani a nádori méltóságot, Forgách hozzácsatlakozott és Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Ferdinánd megtiltotta híveinek a megjelenést. Visszautasította a meghivást Pázmány is, noha Bethlen teljes szabadságáról biztosította.

Az országgyűlésen mindamellett sokan gyűltek össze, természetesen nagyrészt protestáns rendek. Ezek Bethlent királylyá akarták választani, de ez aggodalmas híreket kapván a portáról, inkább volt hajlandó Ferdinánddal békealkudozásba bocsátkozni. Föltételei voltak: Magyarország fejedelmének címe, négy vármegye örökös, többnek élethossziglan való átengedése, továbbá az, hogy Pázmány Pétert több országos tisztviselővel együtt büntessék meg. A király nem fogadta el ugyan ezeket a föltételeket, de hajlandó volt Bethlennek a római birodalmi hercegi címen kívül megadni a négy magyar vármegyét, nyolcat élethossziglan, ezenkívül Oppeln és Ratibor hercegségeket.

FORGÁCH FERENC BIBOROS, ESZTERGOMI ÉRSEK.

Bethlen egyelőre csak fegyverszünetet kötött, ezalatt pedig az országgyűlés megválasztotta őt Magyarország fejedelmévé, elrendelte, hogy adják vissza a protestánsoknak a tőlük elvett templomokat (melyek katholikus templomok voltak), azonfölül a protestánsok javára több pozsonyi és nagyszombati templom átadását mondta ki. Pázmányra, Balassára és Homonnaira kimondta az örök számüzetést. De ezeket a végzéseket Ferdinánd, bízván

a béketárgyalásokban, semmibe sem vette, Pázmány Péter pedig a magyar papság nevében ünnepélyes óvást tett.

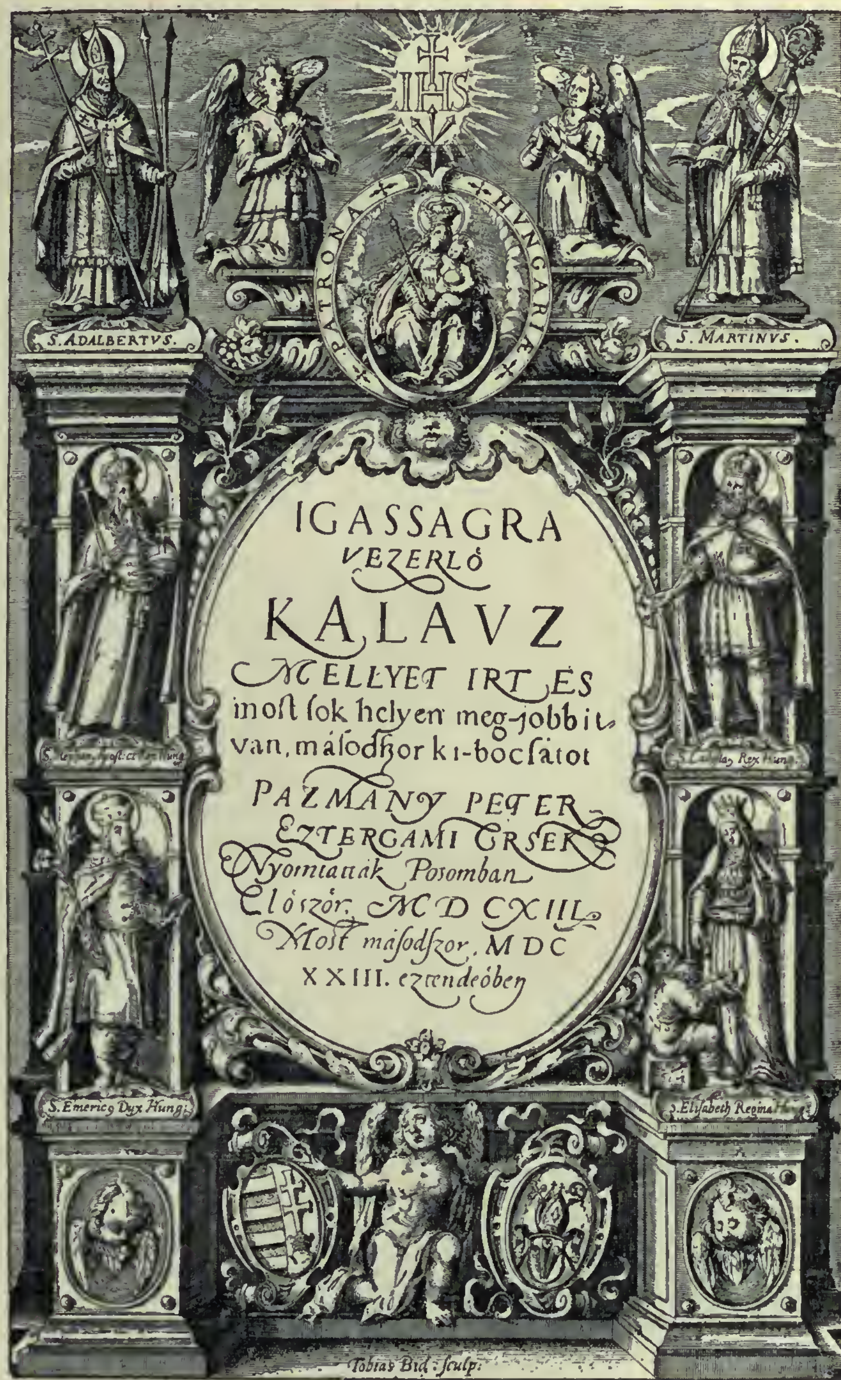
Bethlen újabb országgyűlést hitt össze Besztercebányára 1620 július 3-ára. Pázmány tanácsára II. Ferdinánd biztosokat küldött oda, akik vett utasításuk értelmében követelték Bethlentől, hogy bontsa föl a cseh szövetséget. Minthogy pedig Bethlen ezt vonakodott tenni, a biztosok augusztus 15-én az országgyűlést föloszlottnak, végzéseit érvényteleneknek nyilvánították s eltávoztak. Az országgyűlés pedig azzal válaszolt erre, hogy Bethlent királynak kiáltották ki; Bethlen azonban diplomatikusan nem fogadta el sem egyes rendek, sem Alvinczi sürgetését, hogy tétesse fejére szent István koronáját, amiben okos előrelátásáról tett tanúságot. Nem járt oly szánandóan, mint pfalzi Frigyes, a téli király, aki a fehérhegyi ütközetben, ez év november 8-án tönkre veretvén, menekülni volt kénytelen s mindörökre cserbenhagyta a cseh koronát.

PÁZMÁNYNAK SZELEPCSÉNYI ÁLTAL METSZETT ARCKÉPE.

A besztercebányai gyűlés, nem levén ellenmondó, serényen hozzáfogott a szekularizáláshoz is. Kimondta, hogy elégedjenek meg a katholikusok három püspökkel, mivel a protestánsoknak is csak három szuperintendensük van. — E három püspök székhelye: Eger, Nyitra és Győr. Egynek-egynek legyen kétezer forint a fizetése, hat káptalan kanonokjainak kétszáz-kétszáz forint; az egyházi vagyon pedig a közszükségletre fordíttassék. A kimenekült főpapok és főurak záros határidő alatt visszatérhetnek, kivéve Pázmányt és Balásfit, akik, mint a «haza ellenségei», számüzetnek. Balásfi Tamás a hitvitázás terén hű munkatársa volt Pázmánynak. Erdélyi unitárius családból származott s valószinűleg a kolozsvári jezsuiták térítették meg. Mint pap gyorsan emelkedett, csakhamar győri kanonok lett s 1613-ban címzetes boszniai püspök. Heves természete sokszor erőszakos kitörésekre lobbantotta, amit irataiban sem tagadhatott meg, azért haragudtak rá oly engesztelhetetlenül a protestánsok. Midőn Pázmányt a Kalauz miatt oly erősen támadták, rövid időközökben két terjedelmes könyvben és egy rövidebb röpiratban kelt a védelmére.

Pázmány Péter újabb iratban felelt a besztercebányai gyűlés határozataira, a gyűlést, mivel a főpapi rend távol maradt, a király törvénytelennek mondva, föloszlatta. A gyűlés határozatai nem is kerültek végrehajtásra, mert bár Bethlen győzelmesen harcolt és a Dunántúlt is meghódoltatta, de a Miksa bajor fejedelem vezetése alatt álló katholikus liga leverte az osztrák zendülést, Frigyest pedig, mint föntebb említettük, a fehérhegyi ütközetben tette tönkre Bouquoi császári tábornok. Bethlen, aki hívei közt is elégedetlenséget tapasztalt a hosszú háborúskodás miatt, XIII. Lajos francia király közvetítésével hajlandó volt a béketárgyalásokra. A béke nem jött mindjárt létre, mert Bethlen követeléseit Ferdinánd nem akarta elfogadni; a harc tehát tovább folyt. De ezalatt Pázmánynak sikerült a katholikus főurakat visszatéríteni Ferdinándhoz; Forgách Zsigmond is, látván Bethlen makacsságát, ott hagyta őt, majd Thurzó Imre is közeledett Pázmányhoz, midőn pedig ez meghalt, megnyerte a helyébe Bethlen által küldött Thurzó Szaniszlót. Hosszú, gyakran kudarccal fenyegető alkudozás után 1622 január 1-én Nikolsburgban megkötötték a békét. Bethlen lemondott a királyi címről és az elfoglalt országrészekről, ellenben Ferdinánd élethossziglani birtoklásra átengedett neki hét megyét, örök birtokul pedig Oppelnt és Ratibort; minden alatta történt végzemény, mely túlment az 1608-iki törvényeken és a bécsi békekötésen, megsemmisült, viszont Ferdinánd király kötelezte magát, hogy ezt a kötést és az 1608. törvényeket tiszteletben tartja, kegyelmet ad és félév alatt országgyűlést hív egybe, hogy ez a sérelmeket orvosolja.

PÁZMÁNY KALAUZA II. KIADÁSÁNAK CIMLAPJA.

Amint Bethlen kivonul, minden a régi állapotba tér vissza. A főpapok elfoglalják székeiket, a szerzetesek házaikat. Pázmány is jobbját nyújtja Bethlennek egy hozzá intézett levelében.

Az 1622-iki soproni országgyűlésen, habár a protestáns-párt látszólag többségben volt, mert Thurzó Szaniszlót választották nádorrá Esterházy Miklóssal szemben — de Thurzót Pázmány pártolta, hogy egészen megnyerhesse Ferdinándnak — azt határozták, hogy vallási tekintetben min-

den az előbbi állapotban maradjon. A nikolsburgi békét tehát nem használhatták alkalmul arra, hogy új engedményeket csikarjanak ki. Az országgyűlés után II. Ferdinánd Németországba menvén, távollétének idejére kormányzóságot nevezett ki, melynek a nádoron kívül Pázmány Péter, Esterházy Miklós, Zrínyi György és Bánffy Kristóf lettek tagjai. Pázmány volt e kormányzóság vezető, lelke, úgy hogy Bethlen úgy aposztrofálta, mint Magyarország helytartóját.

Bethlen Gábor, engedvén a Csehország felé nyomuló protestáns szövetségesek fölhivásának, 1623-ban török segítséggel ismét támadólag lépett föl, dacára annak, hogy első neje halála után egy osztrák főhercegnőt óhajtott feleségül venni. E tervét főképen azért nem volt hajlandó Ferdinánd király megvalósitani, mivel nem bízott Bethlen igéreteiben, hogy békén marad. De Bethlen a háború megindítása után is ismételte házassági kérelmét s alkalmasint azt hitte, hogy előnyomulásával nyomást fog gyakorolni Ferdinánd elhatározására. Pázmány azt tanácsolta a királynak, hogy ne engedjen; adja tudtára Bethlennek, hogy házassági ajánlatáról addig nem is tárgyal, míg seregét ki nem vezeti az országból. Pázmány ezenkívül békéltető levelet írt Bethlennek, amelyben lelkiismeretéhez fordul, hogy ne onttasson annyi keresztény vért; figyelmeztette, hogy ő is tudja, mily veszedelmes dolog a török erejével a kereszténységet rontani s kérte, ne hordozza «beretva élén a szerencséjét». Fölajánlotta egyben, hogy fegyverszünetet eszközöl ki a királytól. Minthogy pedig Bethlen hadai is nyugtalankodtak, a török csapatok vezére pedig nyiltan készült, hogy a tél közeledtével cserben hagyja, Bethlen boszúsan engedett és kész volt a fegyverszünetre, melyet február végéig tüztek ki.

Bethlen ismét megkezdte a békealkudozásokat; de Pázmány erélyes magatartásra sarkalta a királyt, hogy garanciát követeljen a béke tartósságára, melyet Bethlen minduntalan megzavar és ha eléggé meg nem kötik a kezét, a jövőben is meg fog zavarni. Evégből a nikolsburgi békeszerződés megsemmisítését és határvonalul a Tisza kitüzését ajánlotta. Többszörösen megújuló tárgyalások után végre kölcsönös engedményekkel létrejött a béke, de a nikolsburgi szerződés lényeges megváltoztatásával; Bethlen nemcsak a sziléziai hercegségekről, de a királyi címről és pecsétről is lemondott, az elfoglalt részeket visszabocsátotta, de a hét megyét megtarthatta.

Thurzó Szaniszló halála következtében 1625-ben ismét országgyűlést kellett tartani. Szeptember 8-ára hívta össze a király Sopronba. Pázmány befolyásának sikerült a rendek többségét rábírni, hogy Esterházy Miklóst válaszszák nádornak. A megszokott taktikából újra fölvetették a vallási sérelmeket. Pázmány és Esterházy nádor igyekezetének sikerült kivívnia, hogy ezeket a panaszokat nem tárgyalták. November 23-án pedig Pázmány indítványára, de nem megelőző vita és ellenkezés nélkül királylyá választották II. Ferdinánd azonos nevű elsőszülött fiát, III. Ferdinándot, aki azonnal kiállította a hitlevelet, melyet a november 27-iki ülésen mutattak be. December 8-án a prímás meg is koronázta.

Az országgyűlés teljesen kielégíthette a királyt és híveit. A királyválasztás, Esterházy nádorrá választása, a vallásügyi kérdés szerencsés elintézése a katholikus rendek győzelméről tanúskodott s ezt főképen Pázmány Péter tevékenységének köszönhették. Annál elégedetlenebb volt az eredmény miatt Bethlen Gábor. Minthogy házassági terve sem sikerült, 1625 végén ismét szövetkezett az angol, dán és hollandi szövetkezett protestánsokkal. Mannsfeld grófnak a következő tavaszon Csehországon keresztül Magyarországra kellett volna vezetnie seregét, hogy itt Bethlen seregével, akit a török is támogatni fog, egyesüljön.

Mannsfeld csakugyan beütött és Bethlen is megindította seregét. E veszedelmes helyzet miatt Pázmány nagyszombati palotájában tanácskozásra gyűltek össze a nádor és a császári vezérek. Megállapították a hadi tervet, hogy Wallenstein és Esterházy seregükkel eléje mennek Bethlennek. Drégely-Palánknál találkoztak szeptember 30-án. Bethlen be akarván várni Mannsfeldet, fegyverszünetet kért, a szünet alatt pedig követet küldött Bécsbe a királyhoz, békét kérve és védekezve, hogy nem ő volt az oka a háború kitörésének, Mannsfeld is az ő meghivása nélkül jött. Pázmány ismét az erélyesebb eljárást sürgette, egyszersmind tanácsolván Ferdinándnak, hogy

békéltesse meg Németországot és örökös tartományait, hogy ezek belső zavargása ne gyöngítse erejét. De az erélyes föllépésre már késő volt, mert Bethlen legyőzte Wallensteint s Ferdinándnak örülnie kellett, hogy Bethlen megelégedett előbbi vívmányaival s maga ajánlotta föl a békét, melynek megkötésére Ferdinánd Pázmányt, Sennyei kancellárt és Cziráki Mózest küldte ki. Szerencsére Bethlen nem nyert megfelelő segitséget, miért is kész volt arra, hogy elfogadja a királytól és szövetségeseitől megszabott föltételeket.

A NAGYSZOMBATI SZÉKESEGYHÁZ.

Bethlen azután szivesebb viszonyba lépett Pázmány prímással, sőt kérésére közbenjárt a portánál is, hogy az 1619 óta a békekötés ellenére elharácsolt magyarországi falvakat visszaadja; fölkérte később legújabb nagyszabású tervének támogatására is, mely szerint egy koaliciót akart összehozni a török hatalom leverésére; de Pázmány nem igen mert bízni benne oly sok csalódás után, a török háborút pedig azért ellenzé, mert egyelőre a békét tartotta szükségesnek a sok sebből vérző Magyarországra, mely béke nélkül nem kaphatott erőre, sőt egy nem elegendőleg előkészített szerencsétlen végű nagy ozmán háború mindenestül elsöpörhette volna. A számottevő hatalmak egyetértésére akkor valóban nem lehetett számítani; Pázmány nagyon jól tudhatta ezt.

A nagy tervezés közben Bethlen Gábor 1629-ben november 15-én meghalt. Második nejével, Brandenburgi Katalinnal kötelezvényt iratott alá, hogy nem fog elszakadni Kálvin hitétől. Az özvegy ennek dacára nemsokára katholizált. Bethlen Gábor, aki kétségtelenül Erdélynek legnagyobb fejedelme volt, megszüntette azokat az üldözéseket, melyekkel elődei a katholikusokat irtották, a jezsuiták iránt is elég jóakarattal volt, nem üldözte ki Csikból az ott népszerű Ferenc-rendi szerzeteseket; de azért mégis föntartotta a katholikus papság ellen alkotott erdélyi törvényeket s azokat magyarországi birtokain is alkalmazta. Érdekes véletlenség, hogy Bethlen halálával majdnem egyidőben — négy nappal később — diszítette föl VIII. Orbán pápa Pázmány Pétert a bíborral, nevezetesen a november 19-iki titkos konzisztóriumban.

PÁZMÁNY PÉTER NAGYSZOMBATI PALOTÁJA.

Bíborral való kitüntetése alkalmából így dicséri föl a pápa az ő érdemeit: «Az önként elvállalt szegénységben gazdag s az alázatosságban diadalmas erényeid által már a kolostor magányában magadra vontad a földi és mennyei uralkodók figyelmét. Utóbb az esztergomi egyház kormányára hivatva, megmutattad Magyarország népeinek, miként az egyháziak az áhitattal, melylyel Istent engesztelik, össze tudják kötni a közjó előmozdítására szükséges bölcsességet. Mi tehát, kik így éreztünk dicső tulajdonaid felől, nem kevéssé örvendeztünk, mikor a császári pártfogás részedre az egyház bíborát esdé. Te, aki a bölcsesség székéből régóta hangoztatod az üdv szózatát, jól tudod, hogy a Vatikánnak királyi bíbora, mely a keresztre feszített Jézus vérétől piroslik, a fájdalom s nem a gőg jelvénye. Reméljük, hogy a keresztény erények fényes példáját nyujtva, inkább erkölcseid, mint főpapi jelvényeid fogják benned az apostolok örökösét, az egyház fejedelmét kitüntetni».

Erre a kitüntetésre senki sem szolgált rá bőségesebben, mint Pázmány. Azon idő alatt is, hogy a Bethlen-féle harcok nemcsak lekötötték magas közjogi állásából folyó tevékenységét, hanem folytonosan zavarták a katholikus intézmények békéjét, szünet nélkül tervelt, tett, járt, izgatott és intézkedett a katholikus egyház régi tekintélyének és kultúraterjesztő képességének visszaszerzése dolgában.

Mihelyt prímás lett, célul tűzte ki azt is, hogy megtisztítja az egyházat a belső bajoktól, emellett jóravaló küzdelemre kész, példaadásra alkalmas papokat neveltet, a közszellemet pedig az egyház vezetése alá helyezendő iskolák útján fogja megjavíttatni. Evégből megalapította a nagyszombati papnevelő-intézetet, azután 1623-ban Bécsben a Pazmaneumot. Bécset nemcsak azért választotta, mivel ott nagyobb biztosságban lehettek a növendékpapok, hanem azért is, mert ott már akkor kitünő hírnek örvendő hittudományi kar volt az egyetemen. 1625-ben kieszközölte II. Ferdinándtól, hogy a főpapok végrendelkezési jogát szabályozza s fölvétette a királyi oklevélbe azt, hogy a hagyatékok fele a papnevelő-intézetek javára tőkésíttessék. Ugyancsak érvényesítette azokat a jogokat is, melyeket a magyar püspöki kar a XIII. Gergely pápa alapította római német-magyar kollégium tizenkét helyének betöltésére birt. A szegényebb sorsú nemes ifjak részére Nagy-Szombatban nevelő-intézetet alapított. Az intézet csakhamar olyan népszerűségre tett szert, hogy protestáns szülők is szivesen küldték oda gyermekeiket. Egy másik intézetet is alapított a vagyonosabbak részére. A tanítást a jezsuitákra bízta. Ugyancsak a jezsuitáknak Pozsonyban is alapított kollégiumot 1627-ben. Házuk alapkövét 1628-ban tette le ő maga. Ez a ház ma a jogaka-

A NAGYSZOMBATI EGYETEM. Rajzolta Dörre Tivadar.

démia épülete. A jezsuiták rendkívül tudtak hatni a népre s a térítésben is fáradhatatlanok voltak. Nagy-Szombatban néhány év alatt több mint ezer protestánst térítettek vissza; köztük nem egy tekintélyes urat és nőt. De missziót is szerveztek, mely benyúlt még a török uralom alatt álló területekre is.

A jezsuiták mellett fölkarolta Pázmány a szent Ferenc-rendieket is, akik számára Érsekujvárott új kolostort is alapított. De támogatta őket Nagy-Szombatban, Pozsonyban és Győrött is. Pozsonyba pedig a katholikus nőnevelés előmozdítása végett betelepítette a Klarissza-apácákat.

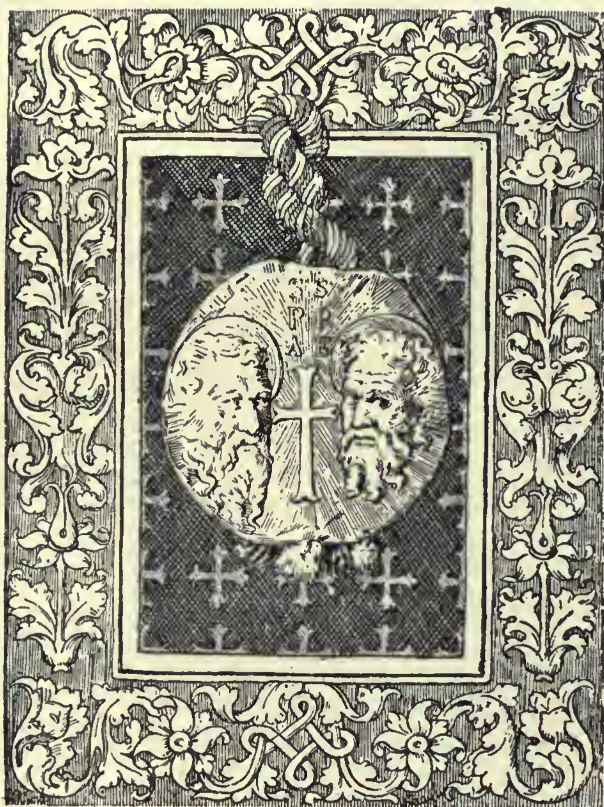
Nagy súlyt helyezett Pázmány az egyházi látogatásokra is, melyek a háborúságok alatt majdnem feledésbe merültek. Kiküldötte terjedelmes egyházmegyéjébe a főespereseket, föntartván a jegyzőkönyvek személyes áttanulmányozását; 1629 október 4-ére pedig egyházmegyei zsinatra hívta papságát Nagy-Szombatba, székhelyére. Megjelent huszonkét apát és prépost, az esztergomi és pozsonyi kanonokok, a szepesi káptalan küldöttje és majdnem valamennyi lelkészkedő pap. Az egyházi élet javítására nézve igen üdvös határozatokat alkottak. Ettől fogva Pázmány évenkint tartott megyei zsinatot, amelyek hatása a hitélet örvendetes fejlődésében nyilvánult meg mindenfelé.

A NAGYSZOMBATI EGYETEM PECSÉTJE AZ EGYETEM ALBUMÁBÓL.

Bethlen Gábor halála után özvegye, a katholikussá lett Katalin lett a fejedelem, a kormányzói tisztet pedig Gábor öcscse, István viselte. A katholikus erdélyi urak egyrésze mind a kettőben bizalmatlankodott és Esterházy Miklós nádort vagy Prépostvári Zsigmondot szerette volna fejedelemmé választani; viszont a protestáns urak Bethlen Istvánhoz, de még inkább Rákóczy Györgyhöz, Sárospatak urához hajoltak a fejedelemasszonynyal szemben. Pázmány Katalint ismerte el törvényes uralkodónak s nem tartotta volna helyesnek, hogy a király segítségével akármelyik katholikus jelöltet erőszakolják keresztül, akinek úgy sem lett volna szilárd poziciója Erdélyben. Minthogy azt is tudta, hogy Katalin helyzete is fölötte ingatag, legjobbnak vélte, ha nem avatkoznak Erdély ügyeibe s ezt a javaslatát a harcias Esterházy nádorral szemben a király is elfogadta. Midőn pedig Katalin lemondani kényszerült és az erdélyi rendek Bethlen István mellőzésével Rákóczy Györgyöt választották meg, ami Esterházy nádort és híveit annyira ingerelte,

hogy Ferdinánd királyt mindenképen rá akarták venni a háborúra, Pázmány, noha nem felejtette el, hogy Rákóczy György mily üldözést vitt végbe Kassán, mégis ellenezte a háborút. Ebben is nemcsak nagy diplomatának, a király legjobb hívének, de egyszersmind legjobb és legokosabb magyarnak mutatta magát, mert ha Rákóczy a törökkel és a német protestáns fejedelmekkel szövetkezik, Magyarország elvesz, de elveszti Erdély is önállóságát. S Erdély önállóságát magyar nemzeti szempontból Pázmány föltétlenül szükségesnek tartotta. Ebben a kérdésben nyilatkozik meg legékesebben igazi magyar vére, mély hazafisága, melyet nem tudnak méltányolni elfogult és rövidlátó ellenségei. Legjellemzőbb ennek bizonyságára az a nyilatkozata, melyet Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem előtt tett, aki többször megfordult nála, előbb mint Brandenburgi Katalin, később mint Rákóczy György követe. Ennek azt mondta egy alkalommal: «Ime látod édes öcsém, nékünk elégséges hitelünk, tekintetünk vagyon most a mi kegyelmes keresztyén császárunk előtt; de csak addig durál az, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni; azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérunk alá pökik az német». Hogy később, 1632-ben, midőn Gusztáv Adolf svéd király megtámadta a német birodalmat s a Habsburg-ház végveszélybe került, ettől csak az mentette meg, hogy a szultán és Rákóczy György fejedelem semleges maradt. Ez utóbbit, szemben Esterházy gyülölettől vezetett magatartásával, egyedül Pázmány őszinte magyar diplomaciája nyerte meg s így a válság elhárítása eredetileg Pázmány Péternek érdeme.

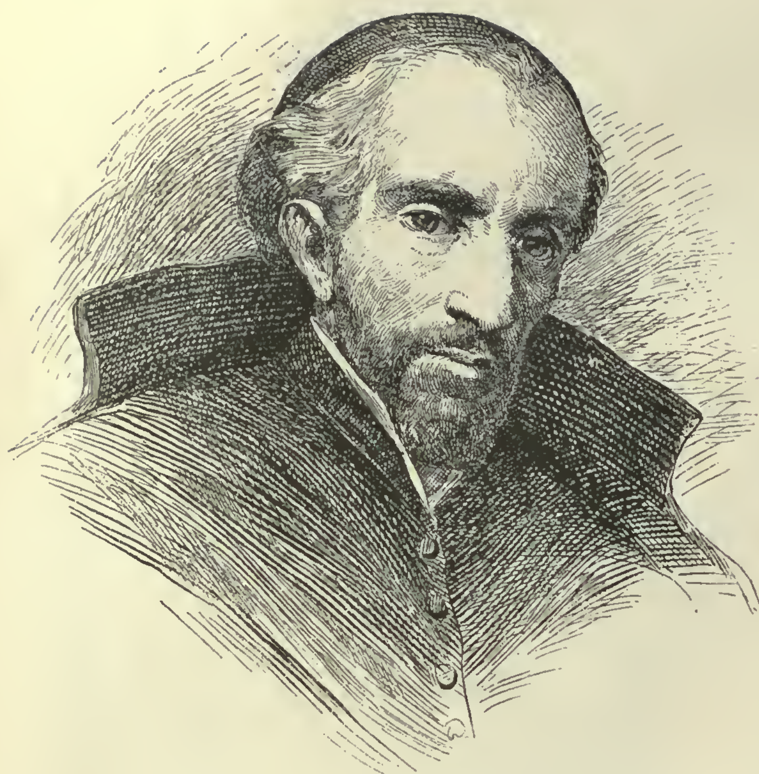
PÁZMÁNY PÉTER IMAKÖNYVE.

Pázmány 1630-ban nemzeti zsinatot tartott, melyen a főpapokat rávette, hogy jövedelmeik arányában a papnevelő-intézetekre nagyobb hozzájárulást biztosítsanak, azontúl a királytól is segélyt eszközölt ki s a nagyszombati papnevelő-intézetet maga is nagyobb adománynyal látta el s úgy rendelkezett, hogy az esztergomi káptalan fölügyelete alatt álljon s ha az érsekséget visszahelyezhetik Esztergomba, a papnevelő-intézetet is helyezzék vissza, ami csak a XIX. század elején történhetett meg.

1632-ben, mialatt Németországban Gusztáv Adolf diadalai következtében még magasabbra csapott a vallásháború lángja, Pázmány rendkívül fontos küldetést kapott a királytól, hogy Rómába utazzék s ott rávegye VIII. Orbán pápát arra, hogy a francia királyt, akit a Rómában is nagybefolyású Richelieu politikája a svédek pártjára vont, Gusztáv Adolf, tehát a protestáns hadsereg támogatásától eltérítse, emellett pedig a császárnak, minthogy a katholicizmusért harcol, pénzbeli segítséget küldjön, mivel a császári kincstár teljesen ki volt merülve. Pázmány annak dacára, hogy már beteges volt, a legalkalmatlanabb időben, télutó havában szánta el magát a fáradságos, nehéz útra. Február 14-én indult el Pozsonyból s velencei területen, azután Ferrarán és Loretón át, útját közben pár napi pihenéssel megszakítva, március 27-én ért nagy kiséretével az örök városba. Méltóságának és nagy hirének megfelelően díszesen fogadták, de a pápánál többszöri kihallgatásai után sem érte el kiküldetése célját, szóbeli nyilatkozaton és némi, csak később elküldött segélyen kívül semmit sem érhetett el. Richelieu keze erősebben foghatott. Elégedetlenül hagyta oda Rómát május végén; június 6-án Anconában volt, ahol a velenceiek két díszes gályája várta. Fiuméban szállt partra s innen Pozsonyba, azután Bécsbe sietett.

A török invázió alatt elpusztult főiskolák hiánya mélyen bántotta nagyratörő lelkét. Az ország művelődésére elengedhetetlennek tartotta, hogy a tanulni vágyó ifjaknak ne kelljen kiképeztetésük végett a külföldi egyetemeket fölkeresniök. Ezért határozta el, hogy lefogja tenni egy magyar egyetem alapját. Igy lett ő a mai első tudományegyetem megalapítójává 1635-ben. Épen Sopronban volt az országgyűlésen, midőn január 6-án ebédre hívta Dobronoki és Forró jezsuita atyákat, akikkel régóta benső baráti viszonyban állt s közölte velük, hogy Nagy-Szombatban egyetemet alapít, melyre egy császári kötelezvénye van 40.000 forintról (az akkori pénznek a mainál sokkalta nagyobb értékével), ezenkívül 20.000 forint készpénze. Néhány hónappal később ezt a készpénz-adományt ő maga 60.000 forintra emelte. Az a gondolat vezette, mint alapítólevelében mondja: «Mikép kellene előmozdítanunk a katholikus vallás terjedését Magyarországon s egyúttal emelni a nemes magyar nemzet díszét: legbiztosabb eszköz gyanánt tünt föl előttünk egy tudományos egyetem fölállítása, melyben a harcias nemzet erkölcsei szelidülnének s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének». Az egyetemnek már ez év őszén meg kellett nyílnia, egyelőre csak a theológiai és filozófiai karral. A tanárokra nézve kikötötte, hogy azok a Jézus-társaság tagjai legyenek. A két jezsuita elragadtatva hallotta a tervet. Májusban a jezsuiták már elkészítették az alapító okleveleket, melyeket a pápának és a királynak kellett megerősítenie, hogy az új egyetem a külföldi egyetemekkel azonos kiváltságokat élvezhesse. Az egyetemet a főpapság és nemesség fényes gyülekezete mellett ez év november 13-án ünnepélyesen megnyitották, az előadások pedig 1636 elején kezdődtek meg. Pázmány alapítványa az akkori időben II. Ferdinánd kifejezése szerint, olyan bőkezűség volt, melyhez hasonlót Magyarország nem látott. Az egyetem megalapítása után 1636-ban új rezidenciát alapított a jezsuitáknak Szat-

PÁZMÁNY CIMERE ÉS ALÁIRÁSA A NAGYSZOMBATI EGYETEM ALBUMA ELSŐ LAPJÁN.
A budapesti egyetem levéltárában.

KÁLDY GYÖRGY.

máron, hogy azon a vidéken is ellensúlyozza a protestáns iskolákat.

Ugyanez évben jelentek meg *Vasárnapi szentbeszédei,* melyeket három éven át nyomatott. E prédikációk gyüjteménye szinte agyonnyomta más szentbeszédek kiadását, mert sokáig nem mert katholikus pap szentbeszéddel előállani, annnyira tartott az összehasonlítástól. Százöt prédikáció és tíz parainezis van e gyüjteményben, mely Pázmány irodalmi működésének záradéka. De érdeme van egy más nagy, századokig uralkodó munka megjelentetésében is. Ez *Káldy* György kitünő bibliafordítása, melynek szövege a legújabb időkig egyedüli hitelesnek elismert magyar bibliánk volt. De már ekkor nagyon beteg volt. Betegebb, mint sok szenvedése közben önmaga hinni akarta. Mert nem akart és nem tudott pihenni, pedig talán meghosszabbíthatja vala üdvös életét, ha nem emészti föl különben is gyöngébb szervezetét a folytonos és figyelmét, lelki erejét minden irányban lekötő munkában. Köszvény, hurut és asztma kínozta. 1636 őszén elkészítette végrendeletét. Gabona- és borkészleteit a véghelyek költségeire hagyta; templomi szereit az esztergomi főegyháznak, könyvtárát a pozsonyi jezsuitáknak. Több zárdának és a szegényeknek jelentékeny hagyatékot rendelt; az ezek után fönmaradó összeget a Pozsonyban fölállítandó papnevelő-intézetre szánta. Életében azonban, nem számítva apró jótéteményeit és áldozatait, közcélokra mintegy egy millió forintot fordított. Nem szabad felednünk, hogy az érseki birtokok legnagyobb része török kézen volt, tehát neki semmit sem jövedelmezett.

Miután végrendeletét elkészíté, még bejárta több birtokát, majd Nagy-Szombatba, innen 1637 március 8-án Pozsonyba ment, ahonnan Bécsbe készült, hogy az erdélyi ügyekben tartandó tanácskozáson részt vegyen. De már nem bírta. Március 17-én nagyon rosszul volt. Amint ezt meghallotta a király, két udvari orvost küldött hozzá, de már ezek semmit sem tehettek. Március 19-én ebéd után hirtelen rosszul lett s még aznap este tíz óra körül meghalt. Április 3-án temették el a pozsonyi dómban. Halála mély fájdalmat okozott messze földön, Magyarországon és a távol külföldön nemkülönben. A temetésen a főrendek és a nemesek nagy tömege jelent meg; képviseltette magát a király is, a főpapok pedig teljes számban mentek el, a beteg zágrábi püspököt kivéve. A temetési szertartást Telegdy kalocsai érsek végezte öt főpap segédletével. Végrendelete értelmében a nagy és hatalmas férfiút egyszerű fakoporsóban, bebalzsamozás nélkül temették el s mégis két évszázad mulva sem enyészett el, amint még frissebben, eleven erővel él ma is, sőt új föllángolással hódít nagy lelke.

2. A térítés növekedése. Sérelmi harcok.

1637—1683.

Pázmány halálakor már III. Ferdinánd ült a trónon. Békés hajlamú uralkodó volt, aki nem csupán az ő országlása idején is változó szerencsével folyó harminc éves háború és I. Rákóczy György támadásaitól kényszerítve, hanem békeszeretetétől is indíttatva, engesztelékenyebb magatartást

tanusított a protestánsokkal szemben, csupán szertelen követeléseiknek szegült ellene. Tehette ezt annál inkább, mert a visszatérő urak száma napról-napra nőtt. A Pázmány utódjául kinevezett Lósy Imre püspök csak rövid négy esztendeig folytathatta Pázmány térítői munkásságát. Halála után 1642-ben Lippay Györgyöt nevezte ki prímássá III. Ferdinánd, ami eléggé elkeserítette a protestánsokat, mert Lippay erélyessége, melylyel a térítés művével kapcsolatban a sok felől megtámadott katholikus egyház védelmére kelt, gyakran túllépett a mérséklet határán. Szem elől tévesztik az izgalmas, örökös háborúságtól viharzó kor képét azok, akik megokolatlanul egyoldalú erőszakosságot látnak Lippay eljárásában. Hisz a katholikus rendek közt akárhányan, így Esterházy Miklós, a kit még Pázmány iparkodott temperálni, Draskovich János horvát bán, sokkal szenvedélyesebben szállt síkra a protestánsok követelése ellen, melyekből a politikai túlsúlyra való erőszakos törekvés fokrólfokra élesebben bontakozott ki. Bizonyos, hogy Lippayban nem volt meg az az önmérséklés, mely Pázmány Péter legnagyobb erőkifejtését is oly csodálatosan szabályozta; de a mikor a katholikus egyház jogainak épségét igyekezett visszaállítani, a jogfolytonosság álláspontjára helyezkedett s ennek védelmében rideg s meg nem alkuvó következetességet tanusított s a milyen fegyverrel az ellenfelek mértek, ugyanolyan fegyverrel kétszeresen suhintott vissza.

III. Ferdinánd mindjárt uralkodása első évében összehívta az országgyűlést Pozsonyba, melynek főfeladata az lett volna, hogy az ország védelmének eszközeiről gondoskodjanak, mert a török a hivatalos béke alatt is seregestül hódoltatta és fosztogatta a falvakat, ölte és rabságba hurcolta a lakosokat. A protestáns rendek azonban legelőször vallási sérelmeiket akarták tárgyaltatni, bepanaszolták Lósy prímást, hogy a jezsuitáknak odaadta a turóci prépostságot, kaput nyitott a protestánsok üldözésének; panaszkodtak Esterházy Miklós nádor ellen, nemkülönben a katholikus földesurak, különösen az újabb időben visszatértek ellen, hogy elfoglalják a protestáns templomokat és temetőket, elűzik a protestáns lelkészeket. A protestánsok külön rendnek nevezték magukat, ami ellen a felső tábla, melynek többsége immár katholikus volt, tiltakozott a királynál. Ferdinánd helytelenítette azt, hogy a protestáns rendek külön státusképen lépnek föl; végre több engedményt tett nekik, ámde meghagyta zavartalanul a jezsuitákat, a kiknek eltávolítását követelték, s a katholikus urak ellen emelt panaszokra azt felelte, hogy azokat alkalmilag később fogja megvizsgálni.

III. FERDINÁND.

Az 1642-iki országgyűlésen még zajosabban követelték a protestánsok sérelmeik orvoslását. Ekkor már nagyobb veszteségeket szenvedtek a katholikus egyházba visszatért főuraik által. Lippay György fáradhatatlanul folytatta a visszatérítést. A főurakra nézve senki sem mondhatta, hogy erőszakot használ. A legnevezetesebb megtérések közé sorolhatjuk Nádasdy Ferencet, aki sok ezer jobbágyát is visszahozta az egyházba. A protestánsok keményen megtámadták, mert mintegy ötven prédikátort tett ki jószágairól; ámde azt is be kellene ismerniök, hogy ezt az eljárást már egy századon át a protestánssá lett urak honosították meg, akik elűzték birtokaikról a katholikus papokat. Követte Nádasdyt a protestánsok több oszlopos férfia: Illésházy Gábor és György, Czobor Bálint, Vizkeleti Mihály, Illésházy Tamás, Vécsey Ádám, Fáy Péter, Forgách János, Balassa Ferenc, Jakusich, Thurzó, Batthyány, Széchy, Dersffy stb. Száz főúr közül alig maradt nyolc protestáns.

ELEONÓRA. III. FERDINÁND NEJE.

Minthogy a protestánsok nem akarták addig tárgyalni a királyi előterjesztéseket, amig sérelmeiket nem orvosolják, III. Ferdinánd föloszlatta az országgyűlést. Ez ujabb elégületlenséget fakasztott a protestánsok közt, akik Rákóczy György erdélyi fejedelembe helyezték reményüket. Ez szövetkezvén Franciaországgal és a svédekkel, 1643-ban fölkészült, hogy Magyarországba törjön. Esterházy Miklós nádor el akarta távoztatni a belháború csapását a sokat szenvedett országról, fölajánlotta közbenjárását a béke érdekében; de Rákóczy nem hallgatott rá s 1644 elején beütött Magyarországba. A felvidéki vármegyék Rákóczyhoz csatlakoztak. Kezdetben szerencsésen harcolt. De miután a dánok beavatkozása miatt Torstenson svéd hadvezér Németországban visszavonult, a fölszabadult királyi seregek visszanyomták Rákóczyt, mire ez békét kért. A következő évben Torstenson újabb győzelme föléleszette ugyan reményét, de mivel a török is ráparancsolt, hogy hagyjon föl a háborúval, megkötötte a békét Ferdinánddal. A békeszerződést 1645 szeptember 16-án írta alá Ferdinánd király Linzben, miért is *linzi* béke néven ismeretes történelmünkben. Esterházy Miklós nádor már nem élte meg, öt nappal előbb meghalt. E békeszerződés biztosítja a protestánsoknak a vallás szabad gyakorlatát, a templomok, harangok, temetők használatával, eltiltja a vallás gyakorlatának háborgatását; tiltja, hogy a protestáns papokat elmozdítsák; a templomok ügyét a jövő országgyűlés elé utasítja azzal a kikötéssel, hogy akiknek a templomokat odaitélik, azoknál marad-

janak a plébániai jövedelmek is, templomfoglalások ezentúl ne történjenek. A jezsuiták ügyét, akiknek kiűzetését követelte Rákóczy, szintén a következő országgyűlésre utasította a békeszerződés.

A békeszerződést 1646 október 1-én olvasták föl az országgyűlésen. A főpapok közül jelen voltak Lippay György prímáson kívül Telegdy János kalocsai érsek, aki még az országgyűlés folyama alatt meghalt, Kisdy Benedek váradi, Szelepcsényi György veszprémi, Széchenyi György pécsi püspök, akik később mind tekintélyes szerepet vittek Magyarország történetében.

LÓSY IMRE ESZTERGOMI ÉRSEK SIRKÖVE.
A nagyszombati prímási sírboltban.

A békeszerződésnek, amennyiben a vallást érinti, a főpapok ünnepélyesen ellenmondottak. A protestánsok az ellenmondás visszavonását követelték; de a főpapok nem engedtek. Támogatták őket a katholikus rendek közül Csáky László, Révay Ferenc, Viczay Ádám, Majthényi Miklós és többen; főképen pedig Draskovich János, akit Esterházy Miklós után nádorrá választottak. Hogy Esterházy után ismét, még pedig nagy többséggel katholikust választottak nádorrá, már a rendek közt többségre emelkedett katholikusság bizonyítéka.

A főpapság ellenmondása és az ezt támogató katholikus rendek föllépése oly ingerültséget szült a protestánsok közt, hogy majdnem véres személyi tusával szakadt meg az országgyűlés. Draskovich kijelentette, hogy fegyveresen torolja meg, ha valaki a katholikus vallás ellen tör. Az izgatottság nyílt kitörését a király engedékenysége csillapította le. A protestánsoknak átengedett előbb húsz, majd kilencven templomot; noha azok 400-at követeltek. De a király kijelentette, hogy semmi szín alatt sem ád több engedményt. A protestáns rendek kénytelenek voltak belenyugodni, sőt beleegyeztek III. Ferdinánd azonos nevű fiának, a tizenhárom éves IV. Ferdinánd megkoronázásába is. Örvendetes gyarapodást nyert a katholikus egyház a munkácsi görög püspökségnek 1649 április 24-én a római egyházzal való egyesülése által. Taraszovics Vazul püspök, a papsággal és néppel egyetemben megkötötte a szent uniót. Rákóczy György kapitánya, Gelsei Balling János 1640-ben és 1642-ben kétszer is elfogatta és bebörtönöztette Taraszovics püspököt s ez az erőszakoskodás annyiban elő-

mozdította az egyesülést, hogy a görög hivek Ferdinánd király oltalmához fordultak, aki készséggel vette védelmébe ügyüket, de e mellett sikerült megnyerni őket az uniónak is. A munkácsi püspök az esztergomi érsek suffraganeusa lett. Rákóczy György ellenpüspököt nevezett ki, Joszka Szofront; valamint 1654-ben II. Rákóczy György is nevezett ki ellenpüspököt Petrovics Péter Parthén püspök ellen; de ezek nem tarthatták magukat.

Rákóczy György 1648 október 11-én meghalt s helyét fia, II. Rákóczy György foglalta el, akit a rendek már 1643-ban megválasztottak utódjává. Anyja, a buzgó kálvinista Lórántffy Zsuzsánna döntő befolyást gyakorolt a különben nyughatatlan és állhatatlan vérű, nagyravágyásában mértéket nem ismerő ifjú fejedelemre; annyira, hogy nem engedte vele elvetetni a katholikus Báthory Zsófiát mindaddig, amíg Zsófia meg nem tagadta katholikus hitét. Lelki kényszerűségből, de nem őszintén tette. Szerette Rákóczy Györgyöt s nem akart róla lemondani; ámde szivében katholikus maradt, ezt később férjének is tudtára adta, s mint látni fogjuk, férje halála után azonnal visszatért, sőt fiát is fölvetette a katholikus egyház kebelébe.

A vesztfáliai béke 1648-ban véget vetett a harminc éves háborúnak, az erdélyiekhez szító protestánsok többé nem számíthattak külföldi segítségre. A török is nyugton maradt. De az 1649-iki országgyűlésen mind a mellett újra fölvetették az alig egy évvel ezelőtt elintézett vallási követeléseket. Ismét követelték, hogy több templomot adjanak nekik. Az országgyűlés még három templomot adott; de kimondotta, hogy ezentúl vallási sérelmeket nem tárgyal, hanem forduljanak a követelődzők a vármegyei gyűlésekhez.

Minthogy a fegyveres háborgatásoktól most már kevésbbé kellett tartani, a szerzetek, ezek közt első sorban a jezsuiták Lippay prímás hathatós támogatása mellett újra tért foglaltak, noha ez ellen állandóan tiltakoztak a protestánsok. Lippay Jézus társaságát a magyar egyház törvényes tagjának ismerte el és mindenképen rajta volt, hogy egyházmegyéje meg nem hódított részein nagyobb számban telepíthesse meg őket. Még 1637-ben rendelte el a király Besztercebányára való betelepítésüket; 1643-ban Esterházy nádortól az 1636-ban Sopronban megtelepedett jezsuiták megkapták a cisztercitáktól elvett parnói apátságot; 1646-ban pedig a király a lőcsei jezsuitáknak adta a szepesmegyei menedékszirti karthauziak volt birtokát. 1649-ben Trencsénbe és ugyanabban az esztendőben Selmecbányára vezette be őket Lippay prímás; tíz évvel később ugyanő Rozsnyóra vitte be őket.

De nemcsak a jezsuitákat karolták föl, hogy a hit hirdetése hathatósabb legyen. 1638-ban Szombathelyen a Domonkos-rendűek szállnak meg, ugyanez évben Wesselényi Ferenc, a későbbi nádor Szendrőre a szent Ferenc-rendieket helyezi be; Lippay pedig ugyancsak a szent Ferenc-rendieknek Körmöcbányán emel kolostort 1649—1653-ban, 1660-ban pedig Szent-Antalon, Pozsonymegyében. 1655-ben a megtért Nádasdy Ferenc gróf szent Ágoston-rendű szerzeteseket telepített le Lékán, Vasvármegyében.

Az 1655-iki országgyűlés ismét sziporkázó hangulatban gyűlt össze. A katholikusok többsége már nyilvánvalóan megerősödött; nádornak ismét katholikust választottak, még pedig Wesselényi Ferencet. Az 1654-ben elhalt megkoronázott IV. Ferdinánd helyébe a király másik fiát, a papnak szánt Lipótot választotta meg az országgyűlés, akit június 27-én koronáztak meg Pozsonyban, III. Ferdinánd harmadik nejével, mantuai Eleonórával együtt.

A nádorválasztás után nyomban a sérelmeket adták elő a protestánsok. E sérelmekkel szemben azonban a katholikusok összeírták a protestánsok részéről elkövetett erőszakoskodásokat. Kőszegen például a tanács megakadályozta, hogy katholikus ember házat vehessen; a mesteremberek nem vettek be maguk közé katholikust; a városbiró nem engedte meg, hogy a jezsuiták temethessenek. A többi városban, melyekben a protestánsok voltak túlsúlyban, a bányavárosokban általában sokat szenvedtek a protestánsoktól a katholikusok, amit csak az enyhíthet, hogy kölcsönösen a protestáns felekezetek sem jártak el különben egymással szemben; a lutheránus többség elnyomta a kisebbséget. A katholikus rendek megunták már az örökös sérelmi vitát s nem engedtek.

A protestáns rendek egyenesen a királyhoz fordultak, aki azonban a bírói útra utasította őket. Ezzel a sérelmi vitatkozásnak útja egy darab időre el volt vágva.

Ferdinánd 1657-ben meghalt s a már megkoronázott Lipót lépett a trónra. Gyönge akaratú fejedelem volt, akit teljesen környezete mozgatott, ez pedig nem ismerte Magyarországot, nem volt érzéke, hogy annak jövő fontosságát főképen a Habsburg-házra nézve fölismerje. Sőt nem látván Magyarországban mást, mint egy kisterjedelmű földszalagot, melyet a török uralom és az erdélyi fejedelemség meghagyott, de amelyet erkölcsileg a vallási viszály tép össze, anyagilag pedig kimerített a sok háború és belső villongás, mely nem egyéb, mint Bécs glacisja, a csatamező, melyre azért van szükség, hogy a törököt távol tarthassák: nemcsak hogy nem serkentette az uralkodót jóakaratra és az ország alkotmányosságának tiszteletére, hanem bizalmatlanságot hintett el lelkében s azt minden alkalommal szította, folyton arra vezette gondolatát, hogy önkényes uralommal erősítse birtoklását és hatalmát. A jogaikat védelmező magyar rendek tiltakozása és ellenállása kedvező körülmény volt az önkényuralmat előkészítő idegen udvarnak, hogy a királyt Magyarország katonai leigázására biztatgassa, a mint a Wesselényi-összeesküvés elfojtása után Martinitz gróf jellemző őszinteséggel írta Szelepcsényi prímásnak: gyanúra elég ok az, ha valaki magyar; iga kell a lázadó nemzetnek. Az önkényuralmi törekvések annál inkább elkeserítették a protestánsokkal együtt szenvedő katholikusokat, mert a nemzettel könnyen el lehetett hitetni, hogy a katholikus udvar megtörése nélkül Magyarország szabadsága nem biztosítható, ezt pedig csak a protestánsok cselekedhetik. Így fonódott köréjük lassankint az a nimbusz, hogy ők Magyarország szabadságának megmentői; noha ép úgy véreztek el a vérpadon a leghűbb katholikusok.

LIPPAY GYÖRGY, ESZTERGOMI ÉRSEK.
Wiedemann metszete után.

Lipót udvarának rosszakaratát és értelmi korlátoltságát semmi sem bizonyítja jobban, mint Zrínyi Miklósnak, a költőnek és jeles hadvezérnek mellőzése, elkeserítése, a törökkel vívott győzelmeinek megbénítása. Zrínyi Miklós, ez a lángelméjű vitéz és tudós katona (mert aki legjobban megbénította, Montecuccoli szintén tudós katona volt, de minden egyéb, csak vitéz nem), az ország megerősítése érdekében, a török kiűzhetése végett szükségesnek tartotta a protestánsokkal való méltányos kiegyezést s érintkezésbe lépett II. Rákóczy György erdélyi fejedelemmel, ép úgy, mint Pázmány Péter lépett érintkezésbe Bethlen Gáborral anélkül, hogy katholikus hitvallásából bármit engedett volna. A jezsuiták gráci iskolájában és Pázmány udvarában nyerte neveltetését Péter

öcscsével együtt, s Pázmány Péter méltó tanítványának bizonyult hithűségében, tudósságában, magyarságában. II. Rákóczy Györgyben nagyon bizakodtak a protestánsok, hogy fegyverével fogják kivívhatni követeléseiket; de Rákóczy György, noha erős kálvinista volt, sokkal nagyravágyóbb terveket forgatott fejében, semhogy atyja példájára a magyarországi protestánsok apró-cseprő panaszai fölkelésre indították volna. A lengyel koronára áhítozott s e végből Ferdinánd és a porta tanácsa ellenére 1657-ben hadat vezetett Lengyelországba, ahol azonban siralmas vereséget szenvedett; seregének romjai a lengyelekkel szövetkezett tatárok kezébe kerültek. Ekkor már I. Lipót volt a magyar király. A szultán fölszólította az erdélyi rendeket, hogy csapják el Rákóczyt s válaszszanak más fejedelmet. A rendek Rédey Ferencet választották; de Rákóczy megkisérelte, hogy megengesztelje a szultánt. Rédey hajlandó lett volna lemondani, s félrevonult; ellenben a szultán nem akarta tovább tűrni Rákóczy Györgyöt, azért hadat küldött Erdélyre, mely ott iszonyú pusztítást vitt véghez. Földulták sok más várossal együtt Gyula-Fehérvárt is, a fejedelmi székhelyet, szétrombolták templomait, elrabolták kincseit, még gazdag könyvtárát és sirboltjait is földúlták.

BÁTHORY ZSÓFIA.
Egykorú olajfestmény után.

Rédey visszavonulásával a török Rákóczy minden alkudozását meghallgattatlanul hagyva, Barcsay Ákost tétette fejedelemmé. Rákóczy György fegyverrel próbálta visszaszerezni fejedelmi székét; de Szász-Fenesnél 1660 május 22-én a törökök legyőzték. Súlyosan megsebesülve vitték Váradra, ahová sietve hívták nejét, Báthory Zsófiát. Június 7-én halt meg. Holttestét Sárospatakra vitték édes anyja, Lórántffy Zsuzsánna mellé, aki néhány héttel előbb halt meg.

Rákóczy eleste után Várad elestére került a sor. Hosszú, véres ostrom után a város augusztus 28-án a törökök kezébe esett. Úgy mint százhúsz évvel azelőtt Budát, Váradot is mindjárt török várossá alakították át, a kereszteket levették a tornyokról, a nemzeti emlékeket megsemmisítették, köztük szent László nagyszerű lovasszobrát is. Várad után az egész messze környék török kézre került.

Várad elfoglalása kínosan érintette a bécsi udvart, de sem ereje, sem kedve nem volt, hogy a törökök terjeszkedésével szembe szálljon. Az 1662-iki magyar országgyűlésen sem az ország védelme volt a tárgyalások főpontja, hanem a protestánsok ujabb sérelmei. Nagy volt a panaszuk a visszatérítések miatt. 1659-től 1662-ig a nádor becslése szerint 30—40,000 lélek tért meg; a főurak közül is újra több előkelőség. 1661-ben Illésházy Gábor tért meg, aki rengeteg kiterjedésű birtokain azonnal érvényesítette földesúri jogát s visszatérésre kötelezte jobbágyait.

Legnagyobb elkeseredést Rákóczy György özvegyének katholizálása szült a protestáns urakban. Mint említve volt, Báthory Zsófia csak kényszerülve lett protestánssá 1643-ban, menyegzője előtt; de szivében katholikus maradt, úgyannyira, hogy még a pénteki böjt megszegésére is csak hosszú pörpatvar után birta rávenni férje. Lórántffy Zsuzsánna női szemével nagyon jól látta, hogy mit hordoz a fiatal asszony keblében s befolyására már I. Rákóczy György, az apósa, csak úgy rendelt neki végrendeletében hagyományt, «ha megmarad a mi igaz vallásunkban», vagyis a kálvinista hiten. Lórántffy Zsuzsánna biztosítani akarta, hogy unokája is protestáns maradjon, azért végrendeletében külön szivére kötötte fiának, hogy gyermekeit a protestáns hitben nevelje, kötelezte, hogy az általa föntartott pataki iskola és a református hitközség járandóságát és a református lelkészek általa rendelt segélyét megadja.

Báthory Zsófia azonban alig maradt özvegyen, már arra gondolt, hogy ismét katholikussá lesz, sőt fiát is azzá teszi. 1661-ben végrehajtotta szándékát s tizenhét éves fiával, Ferenccel együtt Bécsben letette a hitvallást, ezután pedig fiának nevelését a jezsuitákra bízta. Báthory Zsófia, akinek visszatérése nagy örömet keltett az udvarnál és az egyházi körökben, mintha csak tizenhét

XI. Ince pápa . . . 1676–1689.

éven át elfojtott érzelmei miatt keresett volna elégtételt, rögtön szenvedélyes buzgalommal indította meg a harcot a protestánsok ellen, különösen a felső vármegyékben, melyek a reformációnak erős várai voltak. A Perényiek, Csákyak, Homonnayak már előbb megtértek ugyan; de egyiknek sem lehetett oly nagy befolyása, mint Báthory Zsófiának, aki roppant vagyonnal rendelkezett. Sok ezer lelket veszített az ő föllépése miatt a protestantizmus; nem csoda tehát, ha fölháborodtak a következetességében vakmerő nő ellen, aki e mellett szinte aszkéta életével a nép tömegének is bámu-

27*

lata tárgyává lett. Báthory Zsófia nyomban fölforgatta Lórántffy Zsuzsánna intézkedéseit, megvonta a protestáns egyházaknak rendelt segítséget; ámbár erre jogilag kötelezve volt. Miután a hozzáforduló protestáns lelkészek semmiképen sem vehették rá intézkedéseinek megváltoztatására, Zemplénmegyéhez fordultak jogorvoslatért. Báthory Zsófia azonban kijelentette, hogy ő az 1647-iki törvény értelmében, mely kimondja, hogy a katholikusok nem kötelezhetők arra, hogy protestánsok céljaira adományt adjanak, jogosan jár el, mert most katholikus és oda fordíthatja alamizsnáját, ahová jónak látja. Erre a protestánsok követelését támogató tizenhárom felvidéki vármegye 1662-ben az országgyűléshez fordult, amelyen újra nagy hevességgel tört ki a protestánsok elégedetlensége. Az országgyűlésen a mindinkább fenyegetővé váló török mozgalmak miatt a honvédelem hathatós eszközeiről kellett volna gondoskodni; de a protestáns rendek minden határozat előtt a vallási sérelmek elintézését követelték. A király nem akarta fölújíttatni a vallási viszályt. A nádor és Zrínyi Miklós, sőt több protestáns úr is igyekezett mérsékletre birni őket, mert fontosabb a haza megvédése, mivel ha az elvész, vele fog veszni a vallás is. Különösen Wesselényi nádor kérte őket, hogy igazítsák el békésen a vallási sérelmeket a katholikus rendekkel, akik arra hajlandók; csak az országgyűlést ne akaszszák meg, mert Erdélyben már a török az úr. A török ugyanis végig égetvén és sarcolván Erdélyt, a gyönge Apaffyt tette fejedelemmé, aki már alig volt több a helytartónál. De a protestáns rendek nem engedtek s mivel a király és az országgyűlés többsége semmiképen sem akart ismét belemenni a vallási viszály tárgyalásába, melynek elintézését ismételten a törvények alapján a megyék bíróságához utalta: a protestánsok szeptember 2-án elhagyták Pozsonyt. Lipót kénytelen volt a magára maradt katholikus többséggel megszavaztatni a honvédelemre vonatkozó törvényeket, melyeket azonban a tizenhárom felvidéki vármegye nem hajtott végre, sőt éles hangú üzenettel visszaküldötte. Báthory Zsófiát Zemplén vármegye bírósága annál hamarább itélte el; de Lipót király megtiltotta az itélet végrehajtását.

SZELEPCSÉNYI GYÖRGY, ESZTERGOMI ÉRSEK.
Rugendas metszete után.

Az 1662-iki országgyűlés katholikus többségének készségét, hogy a haza megvédésére kellő katonai és pénzbeli erőt teremtsen elő, épenséggel nem hálálta meg a magyargyűlölő udvar gyámkodása alatt ingadozó Lipót. — Magyarország teljes elnyomatása volt a bécsi központi kormány célja s ha szivesen látták a katholikus főpapság buzgóságát a hit terjesztésében, az ország alkotmányos kormányzatának szükségét kifejtő fölszólamlásaikat és bölcs tanácsaikat mégsem vették számba.

Az önkényuralom ellen különösen a szégyenletes vasvári béke után zúdult föl fájdalmasan az ország. 1663-ban Köprili Ahmed nagy hadsereggel berontott Magyarországba. Elfoglalta Érsekujvárt, Nyitrát, Lévát és több várat; hadai perzselve és öldökölve még Morvaországba is berontottak. A bécsi kormány kétségbeesetten végre fölocsudott tétlenségéből. Németország-

ból és Franciaországból segítséget nyert s a királyi sereg azzal megerősödvén, ha nem is nyert elhatározó győzelmet, de nagy veszteséget okozva, visszaszorította a nagyvezért Szent-Gotthárdnál, 1664 augusztus 1-én. Annál fájdalmasabban érintette Magyarországot, hogy már tíz nap mulva Montecuccoli fővezér Vasváron békét kötött, melyet Lipót is jóváhagyott, s e békében nemcsak a kivívott előnyt áldozta föl, hanem meghagyta a török kezén Érsekujvárt és ajándékot is biztosított a szultánnak. A török kiszorítása helyett, amit a szövetséges sereg elérhetett volna, még súlyosabb rabság várt az egyre nagyobbodó hódoltságra.

ESTERHÁZY MIKLÓS GRÓF, NÁDOR.

Wesselényi nádor, Lippay György prímás és Nádasdy Ferenc országbíró 1665-ben Pozsonyban előterjesztést tettek a királynak s megmondták leplezetlenül, hogy milyen súlyos hiba volt a vasvári béke megkötése. Lipót tett ugyan bizonytalan ígéreteket a nemzet aggodalmainak eloszlatására; de semmi komoly törekvést sem láttak a Magyarország jövőjét féltő urak arra, hogy az aggodalmat Lipót el fogja oszlatni. Az ország elnyomásának jelei rohamosan szaporodtak. Ily helyzettel szemben Lippay prímás szellemi vezérsége alatt a magyar urak titkos tanácskozásokat tartottak, hogy miképen szorítsák rá a királyt Magyarország alkotmányának sértetlen tiszteletben tartására. Ez alakot még nem öltött, az eleinte bizalmas jellegű szövetkezés főszereplői voltak Wesselényi Ferenc, Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, az ifjú Rákóczy Ferenc, aki 1666-ban Zrínyi Péter leányával, Ilonával lépett házasságra, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc. Csupa katholikus urak. 1666-ban azonban a halál elragadta Zrínyi Miklóst, akit vadászat alkalmával vadkan ölt meg (s nem gyilkos kéz, mint később több gyanakvó történetíró állította); valamint még ez év elején Lippay prímást. A mozgalom fővezetője Wesselényi nádor volt, aki azonban 1669-ben szintén meghalt. A bécsi udvar ekkor már tudta, hogy minő mozgalom indult meg Magyarországon s amíg látszólagos biztonságban hagyta a részvevőket, lassankint összeszorította a hurkot nyakukon. Zrinyi és Frangepán, továbbá Nádasdy hiába adták meg magukat személyesen, hogy kegyelmet nyerjenek s megmentsék családjukat: 1670-ben kivégezték őket, vagyonukat elkobozták, családjukat fogságba hurcolták. Wesselényi özvegye, Széchy Mária szintén börtönbe került, később szabadon bocsátották, de jószágait nem kapta vissza. 1679-ben halt meg Kőszegen.

Szomorú korszak következett ezután. Lipót kormányának jó ürügyet szolgáltatott a Wesselényi-féle összeesküvés Magyarország jogainak elnyomására. Csakhamar megindult az üldözés mindenfelé. Hogy a protestánsok legsúlyosabban érezhették az üldöző kezet, annak oka abban is rejlik, hogy az elégedetlenek, akik a lázadás kitörésekor fegyvert fogtak volna, legnagyobb számban protestánsok voltak. Az elégületlenek, az úgynevezett bujdosók, akik Erdély oltalmában bízva, 1672-ben fölkeltek, először is Nagy-Szőllőst, a katholikusok egyik központját dúlták föl, a minorita-kolostort elpusztították, két barátot megcsonkítva küldtek Erdélybe diadaljelként s noha a vagyonosabb nemeseket is fosztogatták, rendszerint csak a katholikusok ellen törtek fékezhetetlen dühvel. De hogy csupán a protestánsokat akarta volna üldözni Lipót udvara, az nem felel meg az igazságnak; hiszen eredetileg maguk a mozgalom fejei a legbuzgóbb katholikusok voltak.

A magyarokat egyáltalában igába hajtani akaró bécsi kormány különösen gyűlölte a protestánsokat, az igaz. S hogy a katholikus hitre való visszatérítés eszközeit ép oly durva kegyetlenségben kereste, mint a király iránti hűség biztosítékait, ezt sem tagadhatjuk. Lipót kormányában, melynek tagjai tudatlan és lelkiismeretlen csalók és sikkasztók voltak, hiába keresnénk államférfiúi belátást és keresztény bölcsességet. A gyönge fejedelem báb volt kezükben. De hogy a magyar alkotmányt és szabadságot csak a protestánsok védelmezték s mentették volna meg vértanúskodásuk által: az megint nem áll. Midőn 1672-ben az udvar, Lobkowitz herceg sugallatára, elhatározta, hogy Magyarországot az örökös tartományok mintájára, alkotmányának megszüntetésével, az abszolut császári kormányzat alá hajtja s 1673-ban Ampringen Jánost, a német rend nagymesterét le is küldte kormányzónak: Szelepcsényi György prímás, Lippay utóda, kemény fölterjesztést intézett Lipóthoz, melyben figyelmeztette a királyt esküjére s kifejtette, hogy ha ő az ország törvényeit semmibe sem veszi, alattvalói sem tartoznak neki engedelmeskedni. Szelepcsényi, aki a legerélyesebben folytatta a térítői munkásságot, úgy hogy némelyek szerint egymaga mintegy 30.000 embert vezetett volna vissza a katholikus egyház kebelébe, magára vonta a protestánsok mérges gyülöletét; de ismerve az egykorú protestáns irók elfogult dühét, nem hihetünk azoknak a vádaknak, hogy a hazája érdekében oly bátor fölszólalással élő főpap alig egy év mulva egyéni érdekeinek kielégítésével (akkor, amikor már elérte a legmagasabb polcot), az udvar ellenmondás nélküli eszközévé lett volna — hazája ellen. A kamarának 1672-ben kinevezett elnöke, a később esztergomi érsekké lett Kollonics bíboros, aki egyik főmozgatója volt Magyarország elnyomásának, szintén ellenkezésre talált Szelepcsényi részéről, aki még beiktatásán sem jelent meg. Szelepcsényi tagja lett ugyan az Ampringen elnöklete alatt kirendelt tanácsnak, de nemcsak ő, hanem Forgách Ádám s Majthényi János perszonális is, mert így nem egyszer védhette Magyarország szabadságait, melyek kivégzése Bécsben el volt határozva. Hogy őt sem tartották minden lojalitása mellett sem megbízhatónak, vagyis olyannak, akit a magyar szabadság megfojtására használhatnak, mutatja az, hogy lemondatták a helytartóságról. Egyáltalában nem szenvedhette Lipót a magyarokat; Széchenyi Györgyről is, midőn még győri püspök volt, azt mondta: nagy hibája, hogy sok benne a hungarizmus. Széchenyi György, mint kalocsai érsek, föltárta Lipót előtt az elnyomatás következményeit, de hasztalan.

II. ZRINYI MIKLÓS.

A kegyetlenkedések, melyekkel Lipót önkényuralmát megerősíteni akarta, az 1673-ban és folytatólag 1674-ben Pozsonyba rendelt protestáns predikátorok és tanítók elitéltetésével kezdődött, akiket az összeesküvésben való részességgel és a katholikusokon elkövetett erőszakoskodásokkal vádoltak. E vádakban sok alapos is volt. Nemcsak a katholikus istenitiszteletet zavarták meg, a szentek képeit összetaposták, a templomokat megszentségtelenítették, hanem bántalmazták is a katholikusokat. Bársony György püspök öcscsét, János itélőmestert, midőn a püspökkel a nyitramegyei Turolukára ment, hogy visszavegye a templomot, agyonütötték, a püspököt félholtra verték. Ujhelyen a pálosok templomát összerombolták. Az elitélt protestáns lelkészek és tanítók

nagy része, nevezetesen 237 megváltotta magát azzal, hogy áttért a katholikus hitre, többen elmenekültek, negyvenet azonban részint Nápolyba, részint Buccariba vittek gályára, ahonnan néhány év mulva szabadította ki őket Ruyter hollandus tengernagy. Még kegyetlenebbül üldözték az összeesküvéssel gyanusítottakat a felvidéken Spankau és Kobb főkapitányok, valósággal vérengző vadállatok. Valamint a katholikus egyházhoz való őszinte csatlakozást sem segítették elő a kegyetlenségek, sőt rontottak azon a sikeres munkán, melyet a térítő szerzetesek, főképen a jezsuiták és szent Ferenc-rendiek szellemi fegyvereikkel végeztek, akképen a szabadság érzetét is hiába akarták kerékkel, pallossal és bitófával kiirtani az embertelen zsoldosok. A lázongás kiterjedt a nemzet minden rétegére; csak alkalmas vezér hiányzott, hogy a folyton szaporodó kurucok, akik többfelé sikeresen harcoltak a császári hadakkal, nagyobb nyomatékkal nem indíthatták meg a harcot.

Ez mégis gondolkozóba ejtette az udvart s Lipót 1677 végén véleményt kért a püspököktől s több előkelő magyar úrtól, miképen lehetne menekülni a felvidéken egyre terjedő fölkelés veszedelmétől? Gubasóczy János váci püspök figyelmeztette a királyt, hogy a törvénytelen szigorúság és az önkényes uralom szítja a lázadást, azért kérte, nevezzen ki egy béke-bizottságot, mely őszintén alkudozzék a fölkelőkkel; szüntesse meg a vagyonelkobzást, adjon kegyelmet és állítsa vissza a törvényességet. Lipót visszahívta ugyan Kobbot, de mikor Pozsonyban a főrendek, akiket tanácskozás végett hívtak egybe, a nádorválasztást és országgyűlés tartását sürgették, Hocher birodalmi kancellár, aki Lobkowitz bukása után lett Lipót bizalmasa és rossz szelleme, haragra lobbant s pártütőknek nevezte őket. Erre Pálffy Tamás nyitrai püspök erélyesen visszautasította Hocher kevély vádját, kijelentvén, hogy ő sem egyéb, mint Lipót király szolgája; Magyarország nem tűrheti, hogy németek uralkodjanak fölötte, más urat, mint a királyt, el nem ismerhet.

KÁROLY LOTHARINGIAI HERCEG.
Egykorú metszet után.

A tanácskozás ilyen körülmények közt Hocher miatt nem vezethetett sikerre. 1678-ban Thököly Imre állt az elégületlenek élére, aki csakhamar kezébe kerítette egész Felső-Magyarországot. Később azonban a Németországból hazaérkezett segélyhadakkal gyarapodott császári seregek visszaszorították a Garamig. Thököly elfogadta Szelepcsényi érsek békéltető közbenjárását. A béketárgyalások azonban eredménytelenek maradtak s a következő évben megújult a háború, mely ismét szerencsével járt Thökölyre nézve. Ampringen János belefáradván az álta-

lános forrongás közt lehetetlen kormányzásba, elhagyta helyét, távoztakor azt a tanácsot adva a királynak, hogy ha boldogulni akar Magyarországgal, állítsa vissza alkotmányos igazgatását. 1680-ban Thököly ismét több diadalt aratott, s mivel XIV. Lajos újra is mozgolódni kezdett, az udvar megint elfogadta Szelepcsényi prímás javaslatát és Sebestyén Endre vál. erdélyi püspököt, leleszi prépostot küldte Thökölyhez békeajánlattal. Előbb fegyverszünetet kötöttek Thökölyvel, azután a király 1681 április 28-ára országgyűlést hitt egybe Sopronba. Az országgyűlést maga a király május 25-én nyitotta meg. Mindenekelőtt megválasztották nádorrá gróf Esterházy Pált.

Esterházy Pál fia volt Miklósnak, aki Pázmány idejében volt nádor. Esterházy Miklóst is protestánsnak nevelték szülei, de midőn 19 éves korában árva maradt, még Pázmány térítői munkásságának megkezdése előtt visszatért ősei vallására. A katholikus vallásnak oszlopos híve lett, akit hiába fenyegetett Bethlen; nem tántorította el sem jószágainak pusztítása, sem számüzetéssel való fenyegetése. Anna Júlia nevű leányát 1644-ben a később gyászos végű Nádasdy Ferenc vette el. S ekkor Esterházy Miklós hitvitázó eszmecseréiben megnyerte Nádasdyt is a katholikus hitnek, aki, mint későbbi állhatatossága bizonyította, épen nem csupán neje kedvéért tért meg. Esterházy Miklós buzgón végezte vallásos kötelességeit; rendesen elimádkozta az olvasót s házában általában odaadással ápolták a Mária-kultuszt. Ebben a levegőben nevelődött atyja fölügyelete alatt Pál gróf, aki maga is áhitatos himnuszokat írt a szűz Máriához, mely himnuszok a magyar költői irodalom értékes emlékei.

Esterházy Pál gróf, az új nádor, azonnal fölhívta Thökölyt, hogy küldjön követeket az országgyűlésre. De ezt Thököly megtagadta s kijelentette, hogy a fegyverszünet letelte után folytatja a háborút. Hosszas és heves vitatkozás után, miközben a protestáns rendek ismételten föliratokban követelték vallási sérelmeik elintézését, Lipót november 9-én leiratot intézett az országgyűléshez, melyben megerősítette a bécsi békekötés első cikkét, büntetést szabott a vallási béke megzavaróira s megtiltotta a jövőben való templomfoglalásokat, kijelentvén, hogy mindegyik felekezet tartsa meg azokat a templomokat és jövedelmeket, melyeket 1670 óta bir.

A protestánsok nem voltak megelégedve ezekkel az engedményekkel s miattuk az országgyűlés 1681 december 30-án céljának elérése nélkül oszlott szét; noha a magyar állami önállóság több lényeges biztosítékát tudta királyi szentesítéssel törvénybe igtatni s ekképen a megkisérlett önkényuralom ellen legalább a jogfolytonosságot megmenteni.

A protestánsok háborgását nem kevéssé tüzelte az a körülmény, hogy egyre jobban vesztették a tért; a katholikus szerzetesek újabb megtelepedései és ernyedetlen térítései folyvást többeket és többeket vontak el tőlük. Mérhetetlenül nagyobb lett volna a siker, ha a király előbb adja meg az alkotmány biztosítékait, nem amikor már az egész ország belső békéje föl volt dúlva, vagy a soproni országgyűlés határozatait is híven megtartja és megtartatja. Ezzel a politikai izgatás okait megsemmisíthette volna s biztos alapot és védelmet nyujthat a buzgó térítőknek. 1667-ben Sárospatakra Báthory Zsófia a jezsuitákat helyezte be, 1674-ben Széchenyi György gróf püspök Kőszegen telepítette le őket. 1670-ben a szent Ferenc-rendiek Bártfán megkapták az Ágoston-rendiek kolostorát s onnan bocsáthatták ki a hit hirdetőinek raját. Ugyanők 1671-ben megtelepedtek Eperjesen, ahová 1673-ban a jezsuiták is beköltöztek. 1670-ben még Boldogasszonyban, Esterházy birtokán, 1672-ben Komáromban kaptak házat a szent Ferenc-rendiek; 1677-ben Lévára, 1681-ben Veszprémbe költöztek be. Ugyanez időben a pálosok is új telepet nyertek Szakolcán, 1672-ben. 1671-ben Mihály lengyel király rendeletére Bársony György szepesi prépost, a későbbi püspök, mind a tizenhat szepesi városban visszavette a lutheránusoktól a régi katholikus templomokat.

A jogos visszaszerzést természetesen szintén a sérelmek közé vették a protestánsok s ilyen visszafoglalás miatt vonakodtak a soproni országgyűléshez intézett királyi leiratnak a templomok birtoklására vonatkozó rendelkezését elfogadni. 1674-ben a katholikus ifjúság nevelésének érdekében is nagyfontosságú esemény történt, melynek áldásos hatása azonban csak a XVIII. szá-

zadban vált érezhetővé. Ekkor jöttek ugyanis az első kegyesrendiek Magyarországba, nevezetesen Podolinba. A podolini ház anyaházukká lett a később gyorsan népszerűségre emelkedett magyar piaristáknak. Kisdy Benedek egri püspök 1657-ben Kassán főiskolát állított föl.

A hitélet fölserkentésének jó szolgálatot tettek a zsinatok, melyek a lelkészet és nevelés dolgában sok üdvös intézkedést tettek. Lippay György 1648-ban Nagy-Szombatban tartott zsinatot, mely megújította az 1625-iki határozatot, hogy a főpapok végrendelkezésükkor vagyonuk felét a papnevelő - intézetekre hagyják; a Nagy-Szombatban fölállítandó központi nevelő-intézet javadalmait megállapította; ajánlatosnak mondta ki, hogy a magyar nemes családok visszatérítésének megkönnyítése végett az ifjak számára konviktusokat állítsanak föl, amint nemsokára Kassán Balassa Zsuzsánna alapított konviktust. Rosszalta a zsinat a püspökök áthelyezését. Pedig ekkor már csak négy püspöknek volt székhelye; nevezetesen Eger, Győr, Nyitra, Veszprém püspökeinek. 1658-ban Lippay ismét tartott nemzeti zsinatot; Borkovich Márton zágrábi püspök 1669-től 1687-ig négy megyei zsinatot, 1675-ben Pongrácz György váci püspök Garam-Szent-Benedeken tartott megyei zsinatot az érsek engedelmével, mert egyházmegyéjéből nem volt egy arasznyi területe; lelkész is mindössze csak 13 volt. 1682-ben nemzeti zsinat volt Nagy-Szombatban, mely a gallikánusok tanait kárhoztatta. Mielőtt még a soproni országgyűlés szétoszlott, Thököly alkudozásba lépett a törökkel s megnyerte a porta igéretét, hogy ujabb támadása esetén török sereg fogja támogatni. A királyi kormány mindamellett reménykedett abban, hogy sikerül vele békét kötni. Lipót beleegyezett abba, hogy Zrínyi Ilonát, Rákóczy Ferenc özvegyét vegye nőül s elismerte Zrínyi Ilonát Rákóczy árváinak gyámjául. Az esküvő 1682 június 15-én ment végbe Munkácson. De béke helyett még ez őszszel Thököly újra megindította a háborút, előkészítvén Kara Musztafa nagyvezér útját, aki 1683 tavaszán negyedmillió főre rugó sereggel tört be Magyarországba s Eszéken fogadta Thököly hódolatát. Thökölyt a szul-

JENŐ SAVOYAI HERCEG.
Egykorú festmény után.

tán Magyarország királyának nevezte; de Thököly nem vette föl e címet, hanem kormányzónak hivatta magát.

A nagyvezér támadásával megkezdődött az a hosszú háború, mely Magyarországot másfélszázados szenvedés után végre fölszabadította a török iga alól.

3. Magyarország fölszabadítása a török hódoltság alól. Szabadságharcok.

1683—1711.

Az 1683-iki nagy háború végzetessé vált a törökre. Bécs ostrománál szeptember 12-én, ahol Lotharingiai Károly herceg és Szobieszky János lengyel király támadtak rá erős fölmentő sereggel, roppant vereséget szenvedett. S ezzel hatalmának főerét vágták el. A Bécs alatt diadalmat nyert szövetséges sereg pár napi pihenés után Magyarországba jött; Párkánynál ujra győzelmet aratott s Esztergomot is elfoglalta, melynek őrsége október 21-én megadta magát. E diadalmak Thököly ügyét is rosszra fordították; Szobieszky Krakkóba menet több várát elfoglalta s átadta a magyar királynak. A királyi kormány többé nem akart tárgyalni Thökölyvel, aki békeajánlatot tett, hanem föltétlen megadást követelt. Ezzel összehangzásban 1684-ben közbocsánatot hirdetett a király mindazoknak, akik február 24-éig Pozsonyban Károly lotharingiai herceg előtt meghódolnak s leteszik a hűségi esküt. Tizenhét vármegye, tizenkét város és sok úr tette le az esküt; de Thököly nem, sőt újra ostromolni kezdte a királyi várakat és számosakat, akik a király pártjára fordultak, kivégeztetett. De ügye egyre rosszabbra fordult s a töröktől sem várhatott segedelmet. Bujdosó kurucainak száma is egyre apadt.

Ekkor Thököly nagyot gondolt s egyenesen XI. Ince pápához, mint levelében írta, «a kereszténység közös atyjához» fordult, hogy járjon közbe a császárnál. Ő nem a kereszténység ellen küzd, írta, a bécsi ostrom alatt a keresztényeket nem bántotta. Nem rajta mult, hogy a békét el nem fogadhatta, mert az udvar visszautasította a lengyel király garanciáját, mely nélkül az evangélikusok szabadsága tovább is kétséges maradt volna. Csak a vallás jogáért küzd s hitére mondja, hogy soha sem volt szándékában ártani a katholicizmusnak. De ez a kijelentése legjobban mutatta, mennyire nem volt őszinte a levele s mennyire nem volt őszinte későbbi ajánlkozása, midőn már nagyon szorongatták, hogy fölveszi a katholikus hitet.

Mialatt Thököly hadai egyre hátrább szorultak, a török ellen is sikeresen folyt tovább a háború. 1684-ben ugyan még nem sikerült Buda visszavívása, de a kisebb győzelmek nagy erőt adtak a keresztény seregnek, hogy kitartóan tovább küzdjön. XI. Ince pápa, aki 1685-ben 300.000 forintot küldött a hadviselés költségeire, Velencét is megnyerte, hogy Lipót fölszabadító vállalatához csatlakozzék. Szelepcsényi prímás, aki 1685 január 14-én halt meg, 170.000 forintnyi aranyat és ezüstöt hagyott a kincstárra a török elleni háborúk céljaira. Szelepcsényi utódja Széchenyi György kalocsai érsek lett, aki ekkor már kilencvenhárom éves volt, de még mindig egészséges és munkabíró; lelki nemességét pedig már ekkor számos alapítványnyal örökítette meg.

A török veszedelmét látva, Thököly újra békeajánlatot tett, sőt hajlandó volt kedvező békekötés esetén csapatait a török ellen fordítani. Neszét vevén ez alkúnak Ibrahim váradi pasa, Thökölyt magához hivatta és elfogatta. Később azonban Szulejmán pasa, az új fővezér, szabadon bocsátotta s fejedelmi méltóságába visszahelyezte. Thököly birtokaiból ekkor már nem maradt meg más, mint Munkács, melyet hőslelkű neje, Zrínyi Ilona védelmezett.

Lipót szövetséget kötött Apaffy erdélyi fejedelemmel is, aki pártfogása alá helyezte magát, egyszersmind azonban befogadta a császári katonaságot Erdélybe. Ezzel el volt döntve Erdély sorsa is, hogy rövid idő multán visszakerül a magyar király birtokába.

Az 1686. év tavaszán nagy erővel indult meg a háború s június 18-án Buda alá szállt Lotharingiai Károly nagy serege, melyben bajorok, brandenburgiak, szászok, bádeniak harcoltak az

osztrák tartományok és a magyarok csapatjai mellett. Több, mint két hónapi véres ostrom után megtörték a török őrség vitéz ellenállását. Szeptember 2-án Buda várát gyilkos rohammal elfoglalták, Abdi pasa, a vár parancsnoka is elveszett. Szeptember 3-án ünnepélyes Tedeumot tartottak a keresztény seregek a véres és hamvadó romok fölött. A félhold letünt Budavár ormáról, lebukott Magyarországon, hogy többé ne árnyékolhassa be véráztatta, puszta földjét. Egész Európa ujjongott Budavár visszavételén; örömtüzek és ágyúdörej hirdették a nagy győzelmet Európa minden fővárosában. Széchenyi György prímás a sebesülteknek 337.000 forintnyi ajándékot adott, a győzelem emlékére pedig több intézetet alapított. Elvitázhatatlan érdeme és jelentékeny része van a török leveretésének tervében, a szabadító hadjárat létrejöttében XI. Ince pápának (1676—1689). Ajándékát már említettük. Ő egyenesen Magyarország fölszabadítását tűzte ki célul, miért is adományán kívül a háború céljaira való rendeltetéssel nagy adót vetett ki az egyházi javakra, melyből töméntelen millió folyt Bécsbe. Fáradhatatlan volt a szövetségesek megnyerésében. Buzgó munkatársat talált Buonvisi Ferenc bíborosban, bécsi nunciusában. Eszes diplomata volt, aki már előbb is nevezetes küldetéseket végzett. Ő neki köszönhették Lengyelország szövetségének megnyerését is. Németországban Pio bíboros működött sikerrel, hogy a német fejedelmeket a Magyarországot fölszabadító hadjáratra a császár szövetségeséül megnyerje.

SZÉCHENYI GYÖRGY ESZTERGOMI ÉRSEK.
Egykorú metszet után.

Buda után egész Péterváradig az ország legnagyobb részét még ez esztendőben megtisztították a töröktől. Pécs is megadván magát, a törökök kitakarodása után azonnal beköltöztek a szent Ferenc-rendiek, hogy fölujítsák az elfojtott hitéletet.

II. RÁKÓCZY FERENCZ.
Mányoki Ádám eredeti festménye a szász király taschenburgi kastélyában.

Mily nagy boldogsága következhetett volna Magyarországnak s mennyire megerősíthette volna a Habsburg-ház hatalmának szilárdságát, ha ekkor meg tudja becsülni Magyarország történelmi jogait, melyek épségben tartására a király különben is megesküdött. De a király fondorkodó bécsi tanácsosai s ezek vak eszközei azzal véltek érdemet szerezhetni, ha koholt összeesküvésekkel ijesztgetik a többszörös fölkelések által amúgy is ingerültté tett uralkodót s úgy tüntetik föl magukat, mint akik közbevágásukkal megmentették az uralkodóházat s a fejedelem életét. Ez eszközök egyike volt Caraffa Antal nápolyi származású tábornok, aki azzal a hazug előterjesztéssel, hogy messze elágazó összeesküvést fedezett föl, engedelmet kapott Lipót királytól, hogy Eperjesen rendkívüli törvényszéket állítson föl. Az 1687-ben megalakított törvényszék rövid idő multán kiérdemelte a vértörvényszék nevet. Rémületes mészárlás kezdődött; a legcsekélyebb, sőt a költött gyanú is elég volt, hogy Caraffa a legtekintélyesebb eperjesi és kassai polgárokat borzasztó kínvallatás után kivégezhesse, többnyire azért, hogy vagyonukkal magát gazdagíthassa. A vértörvényszék rémtetteit megsokalta a nádor és a fölvidéki megyék küldötteivel eltörlését követelte Lipót királytól. Ez maga is megdöbbent és megszüntette a törvényszéket; ámde Caraffát még sem büntette meg, ami nagy elkeseredést okozott a magyarokban, amit nem fojthatott el az az öröm, hogy 1687-ben az újra szerencsét próbált török seregeken több győzelmet aratott a szövetséges sereg Bádeni Lajos vezérlete alatt, s a Szerémség is visszakerült az ország birtokába. Most még csak néhány vár maradt a török kezén, melyeket, mint elrekesztett szigeteket, előbb-utóbb el kellett vesztenie.

Lipót király Erdélyben is nagy eredményt vívott ki; Apaffy fejedelem kénytelen volt szerződésre lépni vele, melynek értelmében Erdélyt császári csapatok szállták meg; de a törvényesen bevett négy felekezet szabad vallásgyakorlatát, templomainak és iskoláinak háboríttatlanságát biztosították. Miután Erdély visszacsatolása is biztosítva volt, mert Apaffy halála után Magyarországra kelle szállania, Lipót, remélvén, hogy a magyar nemzet hálás lesz, amiért a török igától fölszabadult, az 1687 október 18-ára Pozsonyba egybehitt országgyűlés elé azt a fölhivást terjesztette, hogy fogadja el az ausztriai ház örökösödését s mondjon le a szabad királyválasztó jogról. A rendek nagy többsége ezt Lipót fiágára nézve el is fogadta, valamint eltörölte az aranybullának a fegyveres ellenállást megengedő cikkét. Az örökösödés elfogadásában legfőbb része Esterházy

Pál nádornak volt, akit ezért Lipót herceggé nevezett ki. Még ez országgyűlés alatt, december 9-én királylyá koronázták Lipót idősb fiát, Józsefet. Két nappal előbb adta meg magát Eger vára; így tehát a felső vidék utolsó fészkéből is kivonult a török. Az 1596-ban elűzött szent Ferencrendiek azonnal visszatértek Egerbe; 1689-ben pedig a jezsuiták költöztek be, akiknek Széchenyi György prímás a savniki apátságot adta. Visszatérhetett a káptalan is Jászóról, melynek prépostja ekkor Fenessy György egri püspök volt, aki 1687-ben a kétszer elbirtokolt kassai dómot újra visszavette. Zrínyi Ilona meg Munkácsot adta föl Caraffának 1688 január 15-én. A megkötött egyezség kegyelmet biztosított a várbelieknek, de Zrínyi Ilonának Bécsbe kellett költöznie gyermekeivel együtt, akik megtarthatták vagyonukat. Az udvar azonban ezt az egyezséget is meg akarta szegni, de ekkor Caraffa vetette latba katonai becsületét s követelte az egyezség megtartását, «mert ha megszegik a szerződést, senki sem fog többé a császáriak szavában bízni». Így tehát lemondtak arról, hogy Zrínyi Ilona fiát, Rákóczy Ferencet papnak, nővérét, Júliát, a későbbi Aspremont grófnét pedig apácának erőszakolják, amint Kollonics akarta. De Rákóczy Ferenc, aki előbb a bécsi, azután a neuhausi és prágai jezsuita-kollegiumban nevelődött, ha nem is akart pappá lenni, állhatatosan megmaradt katholikus hitéhez való ragaszkodásában, melyet híven vallott a számkivetésben bekövetkezett halála napjáig.

Amíg az 1688. és 1689-iki években is győzelemről-győzelemre haladtak a fölszabadító seregek: Magyarország alkotmányát nagy csapás fenyegette a cselszövő bécsi kormány részéről, melynek főintézője, fájdalom, Kollonics bíboros volt. Magyarország kormányzására új rendtartást dolgozott ki, melynek főcélja az országnak magyar jellegéből való kiforgatása volt, mivégből nemcsak alkotmányos jogait akarta megnyirbálni, hanem idegen telepesek behozatalával, különösen a városokban, számbeli túlsúlyukat is megsemmisíteni. A rendtartás egyelőre nem léphetett életbe, mert maga a minisztérium is ellenezte, de főképen a nádor és Széchenyi György érsek tiltakozott ellene; hanem azért Kollonics folytatta a telepítést, elnémetesítette a városokat, nyakára engedte az országnak 1690—1691-ben a török elől kiköltözött százezernyi schizmatikus rácságot, mely elözönlötte városainkat s egész Rácországot csinált Dél-Magyarországból. E rácok közül azon-

SZÉCHENYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK.
Egykorú festmény után.

ban a Duna és Dráva környékén 1689-ben és 1690-ben több ezeren szertartásaik föntartása mellett egyesültek. A Horvátországban megtelepedett egyesültek részére a svidnici püspökséget állították föl, melyet később Kőrösre helyeztek át, mely ma is a görög katholikus püspök székhelye.

Lipót királynak, aki többször engedett a jó sugallatoknak, csakhogy állhatatosságra nem volt ereje, a törökökön nyert győzelem után az volt a terve, hogy a belső béke helyreálltával szép szerével fogja visszavinni a protestánsokat a katholikus egyház kebelébe. Ámde ezt a jó szándékát megrontotta Kollonics magyarellenes és kiméletlen eljárása, mely megriasztotta azokat is, akik Thököly bukása után, kivált mikor látták, hogy ha szükségből bár, de Thököly is hajlandó volt meghódolni a pápa tekintélye előtt, és az Isten csodájának tekinthető törökverés hatása alatt készek lettek volna visszaszállani őseik elhagyott hitére. 1695 február 18-án meghalt a 103 éves Széchenyi György prímás, aki Kollonics magyarellenes terveinek kemény ellenese volt Bécsben aggkorában is. A jeles főpap a viszontagságos idők szűk esztendeiben is mintegy harmadfél millió forintot költött egyházi és iskolai célokra. Halála után Lipót Kollonicsot nevezte ki, aki most a magyar katholikus egyház fejévé lévén, még elszántabban fogott az ország elnémetesítéséhez. Tagadhatatlan, hogy egyházi tekintetben tiszteletet követel lelkesedése, óriási buzgalma, szinte rajongása, melylyel a végcélt, az egyház dicsőségét tartotta szeme előtt. Azt azonban, hogy Magyarországot rabbá, azután koldussá, végül katholikussá akarja tenni: nem mondta. Ez olyan ráfogás, aminőket ezerszámra gyártottak jó magyar katholikus egyházi férfiak ellen is a protestánsok táborában. Acsády, aki az összes e korra vonatkozó munkákat és hozzáférhető okiratokat áttanulmányozta, bevallja, hogy «az meg nem állapítható». Pedig őt épenséggel nem érheti az a vád, hogy hizelegne a katholikusoknak s nem a protestáns forrásokat részesítené különös szeretetben. Kollonics érdemei közé kell sorolnunk, hogy Erdélyben megteremtette a görög nemegyesültek unióját. Leginkább az általa küldött Hevenesy Gábor és Baranyai Pál jezsuiták által hinttette el az egyesülés magvát. Már 1698-ban nyolcvanezeren tértek át az előbb gyülölt katholikus hitre. Teofil román püspök, egyesülni akarván Rómával, előmozdította az áttéréseket. 1698 október 8-án Gyula-Fehérvárott 2270 pópa nyilatkozott az unió mellett s miután Lipót biztosította őket, hogy mindazokban a jogokban részesülnek, melyeket a többi felekezetek élveznek, még százezeren tértek át. Az egyesültek a fogarasi püspök hatósága alá rendeltettek.

ESTERHÁZY PÁL HG., NÁDOR.

III. KÁROLY MAGYAR DISZBEN.
Egykorú melszet az országos képtárban.

Nincs okunk azonban a már említett németesítő törekvéseit védelmezni. Ausztriában kitűnő egyházfejedelem lehetett volna; de politikai működése csapás volt Magyarországra. Az ő bűne volt az is, hogy több magyar monostor osztrák kézbe került és osztrák filiálissá vált. Így Jászót, Leleszt, Csornát Schöllingen Ferenc perneki apátnak adták; az előbbi még más kézbe is vándorolt, 1700-ban a csehországi lucei apátságé lett. A zirci cisztercita anyamonostor a sziléziai henrichovai apátság fiókja lett. Szent-Gotthárdot 1705-ben Pilati olmützi kanonok kapta, később a szentkereszti cisztercieké lett.

Erdély Apaffy Mihály 1690 április 15-én bekövetkezett halála után végleg Lipót uralma alá került. A szultán ugyan kinevezte Thökölyt Erdély fejedelmévé, aki kezdetben megverte és elfogta Heister osztrák tábornokot, azután Szebennél a három nemzet által megválaszttatta magát; de néhány hét alatt Bádeni Lajos kiszorította s Erdély a királyé maradt. Lipót 1690 október 16-án hitlevelet adott ki, melyben biztosította a négy hitfelekezet jogait, de egyszersmind fölemelte a katholikus egyházat elnyomatásából, elrendelvén, hogy a katholikusok mindenütt építhetnek templomot. Első volt a gyulafehérvári plébánia restaurálása 1693-ban; a püspökség területi visszaállítása azonban csak III. Károly alatt következhetett be. A török, valamiképen Thököly fejedelemségét támogatta, akképen megkisérlette, hogy helyreüsse magyarországi kudarcait s újabb hadjáratot indított; de 1691 augusztus 18-án Bádeni Lajos Szalánkeménnél óriási csapást mért rá. A következő évben pedig harminckét évi hódoltság után Várad is megszabadult a töröktől. De nem volt már virágzó város, hanem puszta rom. Benkovics Ágoston, ez időbeli püspök, a váradi püspökök majdnem másfélszázados számkivetése után végre bevonulhatott székhelyére, melynek tizennégy elődje csak címét viselte. De minő állapotban találta az egyházmegyét! A király visszaadta ugyan a püspökség és a káptalan birtokait; de ezek néptelenek és sivárak voltak. Egy fatornyú templomocska, mely ma is fönnáll a Körös jobb partján, szolgált székesegyházul, szent László rombadöntött fényes egyháza helyett. A régi káptalanok közül csak a székeskáptalan támadt föl tíz kanonokkal.

A török háború váltakozó szerencsével, kisebb megszakításokkal tovább folyt 1697-ig. Ez évben Savoyai Jenőt állította Lipót a tehetetlen Frigyes Ágost szász fejedelem helyett a hadsereg élére. Jenő herceg 1697 szeptember 11-én döntő ütközetet nyert a török seregen, aminek következtében Temesvár környékének kivételével az egész Tiszavidék fölszabadult. Törökország maga kért békét s ezt 1696 január 26-án kötötték meg Karlovicon. A békeszerződés a Tisza-Maros szögének területéből csupán Temesvárt és az azt uraló keskeny karajt hagyta meg Magyarországból a török birtokában. A csanádi egyházmegye újra föléledhetett, de Telekessy István, aki szintén csak címét viselhette a csanádi püspökségnek s 1699-ig, midőn egri püspökké lett, győri nagyprépost volt, most már átvehette az egyházmegye kormányzását,

SZENT MÁRTON SZOBRA POZSONYBAN.
Alkotta Donner 1734-ben.

de székhely nélkül. Az egykoron virágzó háromszáz plébániából mindössze hat maradt: Szeged, Makó, Földeák, Radna, Arad, Aradvár.

A magyaroknak nem telhetett örömük a visszafoglalásban. A bécsi kormány, mely 1687 óta meggátolta az országgyűlés egybehivását, újabb döfést mért az alkotmányra, megsértvén az ország területi épségét, katonai kormány alatt álló határőrvidékké szervezvén a visszafoglalt országrészt, amint már előbb fölállította a határőrvidéket Horvátországban. A határőrvidék urai a rácok lettek, akiket egyenesen a magyar uralom megtörésére használt a kormány, mely e bevándorolt szerbeknek teljes vallásszabadságot adott. Ez a területcsonkítás csak fokozhatta azt a lázongást, mely az elviselhetetlen zsarnokság miatt egyre terjedt az országban s immár nem a protestánsok, hanem a magyarság nemzeti ügye lett. 1703-ban fegyvert fogtak az elégedetlen kurucok s noha kezdetben Károlyi Sándor leverte őket Dolhánál, mihelyt Rákóczy Ferenc megérkezett Lengyelországból, a szabadságharc egyszerre lángra lobbant s Károlyi Sándor is, aki látta, hogy Bécstől nem várhat orvoslást, Rákóczyhoz pártolt, akinek legtöbbet érő tábornoka lett.

ESTERHÁZY BIBOROS, ESZTERGOMI ÉRSEK SZOBRA
a pozsonyi székesegyház Alamizsnás sz. János kápolnájában.

Rákóczyt, aki a legnagyobb mérséklettel és türelemmel mindent elkövetett volt, hogy az elégedetlenekkel való összeköttetés gyanúját elkerülje, sőt külföldre akart költözni: a bécsi udvar oktalan gyanakvásával és bántalmazásával egyenesen belekergette a fölkelésbe. Gyanús volt, mert unokája Zrínyi Péternek, fia Zrínyi Ilonának; gyanús volt, mert a zaklatott nép kereste, hogy élére álljon. Nem tette. Ámde az udvar 1701-ben mégis elfogatta. Hű neje, Wolf jezsuita atya és Lehmann Gottfried kapitány, aki emiatt életével lakolt, megszöktette. Rákóczy Lengyelországba menekült. Erre azután elvetette a kockát s a nép lelkesedése közben tért vissza lobogó zászlaival Magyarországba. A kuruchad gyorsan szaporodott. Bécsben eleinte fitymálták a fölkelést, csak akkor vették komolyan, mikor több császári ezred átpártolása mellett egész Nagy-Szombatig egy sereg felvidéki vár a kurucok kezébe esett, sőt a kurucok már Bécs alatt száguldoztak.

Savoyai Jenő herceg, aki minduntalan hadilábon állott az udvarral és a hadi tanácscsal, komoly előterjesztést tett Lipótnak, hogy béküljön ki a fölkelőkkel. A király megfogadta a tanácsot és Széchenyi Pál kalocsai érseket kérte föl, hogy közbenjárjon. Széchenyi 1704 elején találkozott gróf Bercsényi Miklóssal, Rákóczy fővezérével és Károlyi Sándorral; de ezek biztosítékot akartak arra, hogy a király meg is tartja a föltételeket, mert Magyarországnak minduntalan kellett csalódnia. A kezességet a külföld garanciájában s Erdély önállóságában látták, Az udvar húzni-vonni kezdte a dolgot, mialatt Rákóczy csapatai a Dunántúl nagy részét is meghódították. Széchenyi érsek 1704 márciusban személyesen találkozott Rákóczyval, de mivel ez megmaradt követelése mellett, hogy a békeszerződést a külhatalmak garantálják s ebbe az udvar nem akart beleegyezni, a béke nem jött létre. E közben a császári csapatok több győzelmet arattak s visszanyomták a kurucokat, mire a bécsi udvarban a gőg kerekedett felül, tehát megint arra az álláspontra helyezkedett, hogy Rákóczyval úgy kell elbánni, mint lázadóval.

RÉSZLET A BUDAI MÁTYÁSTEMPLOM TORNYÁRÓL, A HUNYADIAK HOLLÓJÁVAL.

Rákóczyt Erdélyben fejedelemmé választották, de ő el sem foglalta székét. 1705-ben, noha többször szerencsésen harcoltak csapatai, mégis sok vereséget szenvedett; mert sem ő nem volt

tanult hadvezér, sem vezéreinek legtöbbje; seregének nagy része pedig gyakorlatlan emberekből állott. Széchenyi érsek most annál inkább rajta volt, hogy létrehozza a kibékülést, melyen az angol és hollandi követek is fáradhatatlanul iparkodtak. A békealkudozás közepette Lipót 1705 május 5-én meghalt s fia, a megkoronázott József lépett a trónra.

József hajlandó lett volna megkötni a békét, melynek megvitatása végett Rákóczy országgyűlést tartott Szécsényben. A gyűlés szeptember 12-én nyílt meg. Előtte Telekessy István egri püspök misét mondott. A gyűlésen a protestánsok újra sérelmeikkel hozakodtak elő; de ezt a zavart okozható kérdést Bercsényi tapintatosan elhárította. Rákóczy, bár vezérei nagy részt katholikusok voltak, nem idegeníthette el a protestánsokat, akik seregének zömét alkották; de nem volt hajlandó újabb követeléseiket teljesíteni. Nemcsak azért, mert eszménye voltaképen az volt, hogy a nyugalom helyreálltával szép szerével visszacsalogathatja a protestánsokat a katholikus egyházba, melyhez teljes meggyőződéséből ragaszkodott, a nélkül, hogy másokat meggyőződésükben háborgatni akart volna; hanem azért is, mivel figyelemmel akart lenni a pápára, továbbá Franciaországra és Bajorországra, mert a bécsi udvar azzal gyanusította Rómában és a külhatalmaknál, hogy ki akarja írtani a katholikus vallást. A szécsényi országgyűlés nem határozhatott mást, mint hogy újra visszaállította a vallásgyakorlat dolgában az 1608-iki és 1647-iki jogalapot, vagyis a vallásszabadság elvét.

ROMÁN IZLÉSŰ LÁMPA
rozmár agyarból, sz. Katalin szobrocskájával
a pozsonyi múzeumban.

A háború tovább folyt. Herbeville Zsibónál 1705 november 10-én tönkre verte Rákóczy seregét s ezzel Erdélyt elvesztették a kurucok. A Dunántúl ellenben a császáriak szenvedtek vereségeket. XIV. Lajos francia király többször segélyezte ugyan Rákóczyt, de szövetséget nem kötött vele, mert nem ismerte el uralkodónak. Ezért Rákóczy 1707-ben beigtattatá magát Erdély fejedelmének, noha ez országrésznek csak korlátolt területe fölött uralkodhatott. 1707-ben Kollonics is eltávozott az örök hazába; de a primási székre megint nem magyar embert nevezett ki a király, hanem Keresztély Ágost szász herceget emelte e magas közjogi méltóságra. Az 1707 május 31-én megnyílt ónodi országgyűlés június 14-én, miután a fölkelés folytatását ellenző turócmegyei követeket fölkoncolták s Turócot a megyék sorából törölték, kimondta az osztrák háztól való elszakadást, nem ismerte el többé Józsefet királynak. De a királyságra meghivott bajor választófejedelem, akit a francia követ ajánlott, nem fogadta el a fölajánlott királyságot.

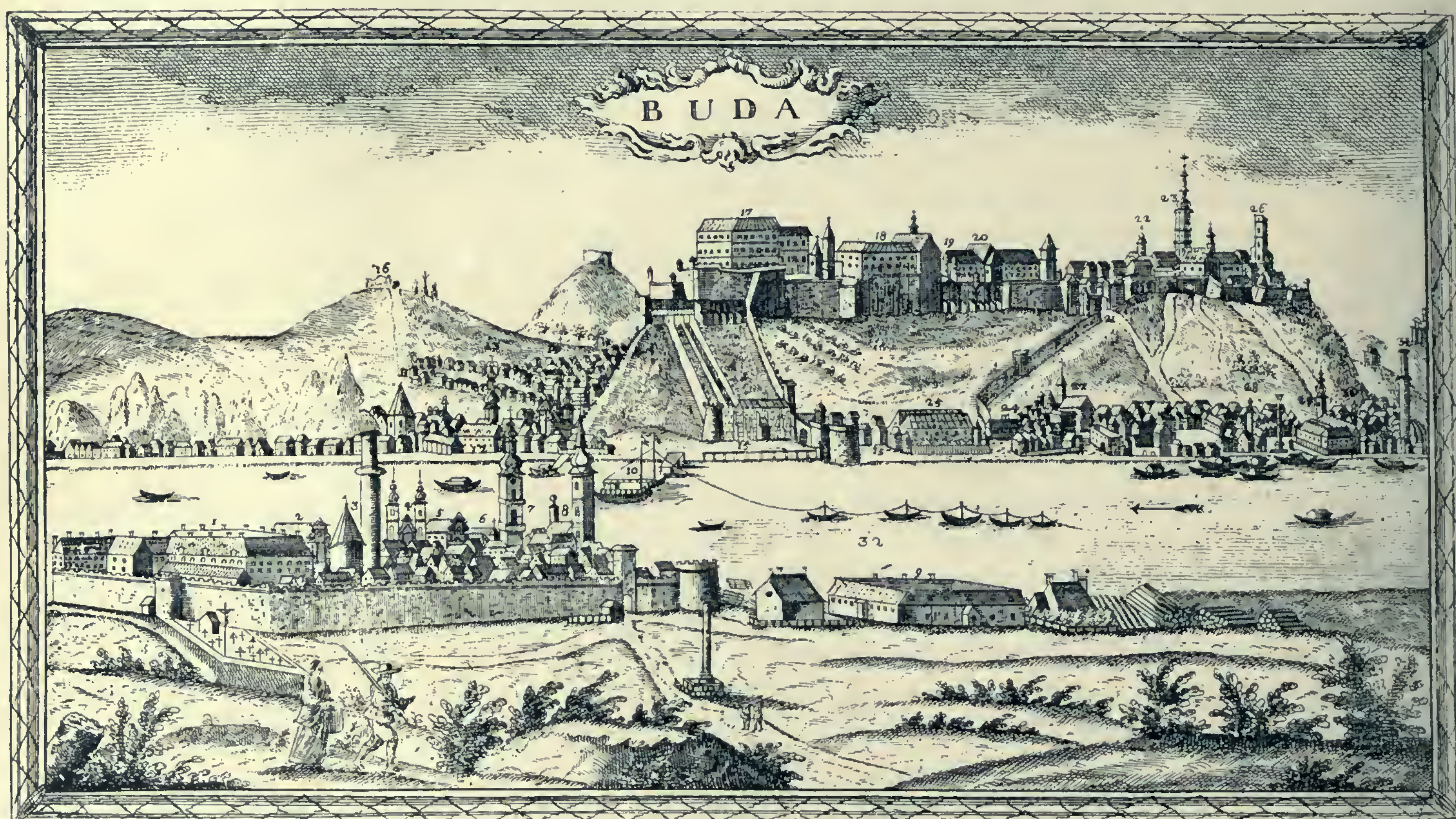
A béke reménye megszakadt; a háború elkeseredetten folyt tovább. Esterházy Pál nádor tiltakozott az ónodi végzés ellen s köriratot küldött az összes keresztény államokhoz, bizonyítván József királyságának törvényességét. József a hozzá hű maradt magyar urak kérésére országgyűlést hívott egybe Pozsonyba 1708 február 27-ére s erre Rákóczyt is meghívta. De Rákóczy nemcsak hogy maga nem jelent meg, hanem hiveit is eltiltotta. A pozsonyi országgyűlésen csak tizenöt megye jelent meg; a béke helyreállítása dolgában már ezért sem végezhetett semmit sem.

A KÓRHÁZI TEMPLOM TORNYA PÉCSETT,
ELŐBB TÖRÖK MINARET.

A kuruchábornak végzetes fordulatot adott az 1708 augusztus 3-án vívott trencséni csata, melyben Heister súlyos veszteséget okozott Rákóczynak, aki maga is alig menekülhetett. E veszteség következtében Magyarország nyugoti része meghódolt Józsefnek, aki 1709-re ismét össze-

hívta Pozsonyba a megszakított országgyűlést. A királyi leirat megigérte az ország jogainak és törvényeinek sértetlen föntartását, a vallásügyi törvények végrehajtását, a vallásszabadság tiszteletben tartását. A kuruc fegyverek balszerencséje mellett a királyi leirat is hozzájárult ahhoz, hogy sokan elpártoljanak Rákóczytól, aki 1710-ben ismét súlyos vereségeket szenvedett, úgy hogy a kurucok birtokában már csak Magyarország északkeleti sarka maradt Kassától Szatmárig, illetőleg Kővárig. Az 1711. év elején Rákóczy békeajánlatot tett; de még reménykedett, hogy Péter orosz cártól segítséget nyer. A király Pálffy János tábornokot, a császári sereg új főparancsnokát bízta meg a béketárgyalások vezetésével; Rákóczy pedig Károlyi Sándort hatalmazta föl a béke megkötésére. De mivel Rákóczy és Bercsényi nem fogadták el a föltételeket, Károlyi, jóllehet Rákóczy eltiltotta a további alkudozástól, látván seregének, de egész Magyarországnak siralmas helyzetét, látván,

Egykorú metszet az országos képtárban.

BUDA ÉS PEST III. KÁROLY IDEJÉBEN.

hogy a magyar nép belefáradt a küzdelembe, eltökélte, hogy a maga felelősségére is megköti a békét, hogy az országra nézve lehető legkedvezőbb föltételeket nyerhessen. E végből Szatmárra április 27-ére gyűlést hirdetett, melyen mintegy tizenkétezeren jelentek meg. Császári biztosképen Pálffy János és Locher Károly vettek részt a gyűlésen. A megjelentek elfogadták a föltételeket s a maradék kuruc sereg május 1-én a majtényi síkon hűséget esküdött az új királynak, III. Károlynak. József kevéssel a békekötés előtt, április 17-én meghalt.

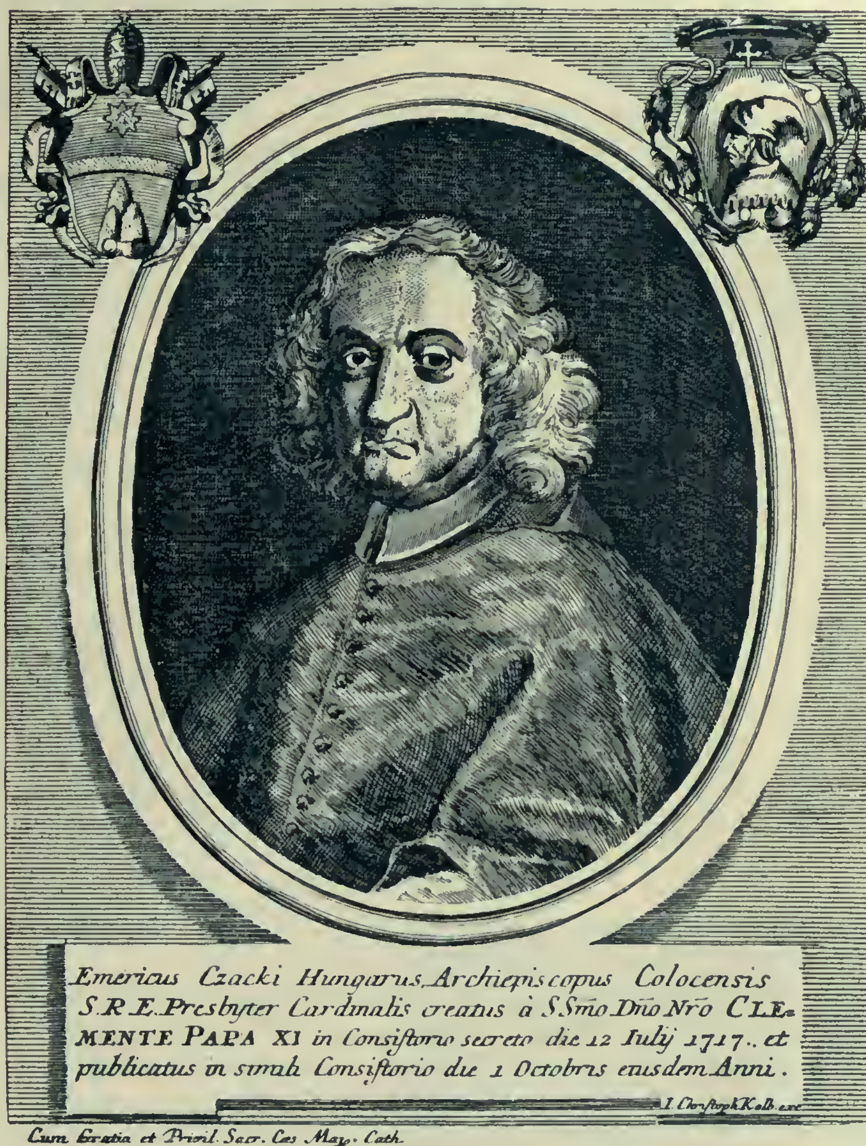
A békekötés szerint Rákóczy és egész kisérete, ha Lengyelországból három hét alatt visszatér, amnesztiát kap s visszakapja családi birtokait. A vallásszabadságról szóló törvények életben maradnak. A király sértetlenül föntartja Magyarország és Erdély jogait, s nem türi, hogy az adott kegyelem ellenére bárkit bántalmazzanak. Az ideiglenes kormányzó, Eleonóra királyné május 26-án erősítette meg a békekötést, melyet 1712-ben a magyar országgyűlés törvénybe igtatott.

De Rákóczy Ferenc, a magyar ügy kárára, nem fogadta el az amnesztiát. Az alkotmány és a törvények tisztelete szemben a Lipót-féle önkényuralommal, nyert a békekötés által s Rákóczy

harca nem maradt meddő. A kuruchad sem mint vert fél tért haza, mert fegyveresen széledhetett el. Ha Rákóczynak volt is oka bizalmatlankodni az uralkodóház igéretében: a szatmári békekötés után már nem kellett félnie megszegésétől. De ő a külföldi hatalmak garanciáját követelte; pedig tapasztalhatta, hogy a külföldtől semmit sem várhat. Mégis reménykedett s e csalóka reménytől csábítva ment számkivetésbe.

Hat esztendeig Franciaországban élt, ahol XIV. Lajos igen barátságosan bánt vele s évdíjat rendelt számára. 1715-től fogva visszavonult az udvartól s majdnem minden idejét a grosboisi remeteségben töltötte, a kolostort környező kis házak egyikében, melyet egy barátjával, Tessée marsallal együtt épített. Gyakran megjelent a szerzetesek imáin, részt vett vallási gyakorlataikban, hetenkint többször böjtölt.

Talán mégis viszontláthatta volna hazáját, melynek annyi szolgálatot tehetett volna, s mely méltán sirathatja benne elveszett jelesét, ha nem hallgat megint a külföldi szirénhangra, mely mindannyiszor eszközül használta föl a hiszékeny magyarokat, valahányszor hasznot remélt az uralkodóház rovására. Fülöp spanyol király föl akarván használni az 1716-ban kitört török háborút, hogy III. Károly olasz tartományait elragadhassa, fölhívta Rákóczyt, törjön be újra Magyaroszágba, ahol élénken élt nevének népszerűsége. Mire azonban Rákóczy Drinápolyba ért, Belgrád már elesett, a szultán békét kért s nemsokára 1718-ban Passarovitzban meg is kötötte azt. A bécsi udvar, félve Rákóczy újabb bejövetelétől, kiadatását követelte; de a szultán ezt megtagadta, ellenben internálta Rodostóba.

CSÁKY IMRE BIBOROS.

Egykorú metszet az országos képtárban.

Hiába vágyakozott innen haza. 1729-ben ennek elérhetése végett lépéseket tett a bécsi udvarnál, de sikertelenül. Még Törökországból sem távozhatott. Rodostóban halt meg 1735-ben április 8-án, nagypénteken. Mint Mikes Kelemen írja: «Az Istennek adván lelkét, elaluvék, mivel úgy halt meg, mint egy gyermek». Szivét és irományait elküldték Grosboisba, a kamalduliak kolostorába; holttestét édes anyja mellé Konstantinápolyban temették el, a lazaristák templomában, akik maig hiven őrzik.

4. III. Károly uralkodása.

1711—1740.

Károly 1712 április 3-ára hívta össze az országgyűlést Pozsonyba s ugyanott május 22-én megkoronázták. A szent koronát, melyet 1703-ban Rákóczy elől Bécsbe vittek, Károly ez alkalommal visszahozatta Pozsonyba s átadta ismét a nemzetnek. Az országgyűlést ez évben a kitört pestis miatt meg kellett szakítani, 1714-ben pedig a francia háború miatt szünetelt, úgy hogy csak 1715-ben fejezhette be törvényalkotó munkásságát, ami annál nehezebb föladat volt, mert Magyarországot romjaiból kellett újjáépíteni. Az országgyűlés folyama alatt halt meg Eszterházy Pál herceg, aki helyett Pálffy Miklós gróf, országbírót választották nádorrá, országbíróvá pedig Koháry Istvánt. 1714 december 9-én a király az esztergomi érseknek és utódainak a birodalmi hercegi címet adta s ezt törvénybe is igtatták; a prímások tehát ez időtől fogva viselik a hercegi címet.

Az országgyűlésen megint sok bonyodalmat okozott a vallás ügye. Károly király leiratában kijelentette, hogy a soproni és pozsonyi végzéseket meg fogja tartani, a sérelmeket ellenben egy külön vallásügyi bizottsággal fogja megvizsgáltatni. Az 1715-iki törvények fölszabadították az országgyűlést az örökösen megújított vallási vitáktól, amennyiben a 30. törvénycikk a vallásügyi kérdéseket a király hatáskörébe utalta. Az egyházat különösen érdeklő határozatok közül még nevezetesebbek: a Jézustársaság az első táblánál képviseletet nyert; a kegyesrendiek törvényesen bevétettek, megválasztották a vallásügyi biztosokat. A király Koháry István országbírót rendelte elnökül.

A katholikus egyháznak első föladata volt a töröktől megszabadított országrészekben a katholikus istenitiszteletet helyreállítani, e végből a megszünt plébániákat föltámasztani vagy újakat alapítani, papnevelőket állítani, hogy lelkészeket adhasson a híveknek, akik, mint Károly király is hangsúlyozta, legtöbbször papok hiányában tértek be a protestánsságba. Az erdélyi püspök is elfoglalhatta székhelyét. Mártonfi György 1713-ban vonult be Gyula-Fehérvárra s visszavette a székesegyházat. Csakhamar megindult itt is, mint a többi fölszabadult egyházmegyében a plébániák újjáalapítása. Károly uralkodása alatt 1740-ig Erdélyben 48 plébániát állítottak helyre vagy alapítottak újonnan; az egri püspök maga 133 új plébániát állít föl; a csanádi egyházmegyében, mely a kalocsaival együtt legtöbbet szenvedett, 32 új plébániát állítottak föl ez idő alatt, noha még csak ekkor kezdték betelepíteni a pusztaságot; a veszprémi és pécsi egyházmegyék szintén nagy számmal emelték föl plébániáikat romjaikból, a veszprémiben több mint hatvan új plébánia keletkezett ez időben. Nagyobb arányú plébánia-alapítás következett Károly utódja, Mária Terézia alatt, mert akkorra már újra benépesültek Magyarország elhagyott mezei. A szerzetesek is lassankint megszállják régi kolostoraikat vagy új lakot emelnek. Sajnos, hogy a Lipót alatt lábra kapott tendenciával Károly uralkodása alatt sem szakítottak: 1715-ben a zalavári apátság a gottweihi apátság fiókja lesz, melyből csak a legutóbbi időben sikerült kikapcsolni, úgy mint a szentgotthárdit az osztrák heiligenkreuzi monostor szárnyai alól. A Ferencrendiek, akik a törökök kivonulása után nyomban megkezdték régi lakóhelyeiken a hit hirdetését, ebben a korban is serényen folytatták munkásságukat. 1711-ban Kis-Martonba, 1719-ben Vácra, 1723-ban Szolnokra, a mino-

RENAISSANCE OLTÁR
a pécsi székesegyház szentségkápolnájában (a XVI. század elejéről).

riták 1729-ben Miskolcra vonultak be. A kegyesrendiek, akiket 1701-ben Mattyasovszky László püspök Nyitrán honosított meg, már 1711-ben Veszprémben nyitnak iskolát s ezután, a törvény által is bevétetvén, gyorsan foglalnak tért. Az emberbaráti feladatok legnehezebbjére, a betegek ápolására hivatott irgalmasrend, melyet kevéssel azelőtt alapított Istenes szent János, szintén megjelent 1728-ban Egerben, ahol kórházat épített gróf Erdődy Gábor, a hithirdetésben törhetetlen buzgalmú egri püspök. 1716 október 13-án hosszú ostrom után Temesvár is megadván magát Savoyai Jenő hercegnek, az egész csanádi egyházmegye fölszabadult a török hatalma alól. Gróf Nádasdy László püspök egyelőre Szegeden rendezte be székhelyét, de miután a Maros-Dunaközét bánság néven katonai kerületté szervezték és Temesvárt tették fővárosává, 1724-ben a püspökség székhelyéül is Temesvárt rendelték, ahová gróf Nádasdy március 5-én nagy ünnepiességgel vonult be.

FEHÉR MÁRVÁNYOLTÁR
a pécsi székesegyházban (a XVII. századból).

A katholikusoknak immár nem kellett tartaniok az üldözésektől, nem kellett meghunyászkodniok, ellenállás nélkül érvényesíthették megcsonkított jogaikat. Hozzá is fogtak a még protestáns kézen levő templomok visszavételéhez, ami ismét heves panaszokat támasztott. A panaszokat nem akarta meghallgatás nélkül hagyni Károly király, azért összehivatta 1720-ban a vallásügyi bizottságot, melynek protestáns tagjai is voltak. Ez a bizottság azonban lassan dolgozott. Tíz évig tartott, amíg rendeletét, melyet Károly király megerősített, megszerkeszthette. Ezalatt két országgyűlés is volt, 1722—1723-ban, azután 1728-ban. Az első törvénybe igtatta a pragmatica sanctiót, biztosítván Károly leányágának is a trónöröklést.

A vallásügyi bizottság által a vallásgyakorlat rendezésére nézve alkotott szabályzatot a királyi megerősítés után 1731 április 6-án hirdették ki.

Főbb intézkedései következők: A protestánsoknak nem szabad az 1681. törvényben megszabott helyeken kívül hivataloskodniok. A törvénybe nem igtatott helyeken a protestánsok plébániai ügyekben a katholikus plébánostól függnek, de ez nem szedhet nagyobb stólát tőlük, mint a katholikusoktól. Ha a földesúr jobbágyainak vallására nézve változtatást akar tenni, erről a királyt, mint főkegyurat értesíteni tartozik. A protestáns szuperintendensek alárendelteik fegyelmi ügyein kívül semminemű joghatósággal nem birnak. Világi ügyekben a protestáns lelkészek a polgári hatóság alá tartoznak. Házassági ügyekben a megyés püspök dönt, de az evangélikus házassági perek az ő hitvallásuk elvei szerint döntendők el; fölebbvitelre joguk van az érsekhez. A hitehagyó katholikusok a polgári hatóság által büntetendők. A vegyesházasságok, mivel Magyarországon, kivált az alsó néposztálynál nem gátolhatók, megengedtetnek ugyan, de katholikus pap előtt kötendők s a gyermekek katholikus vallásban nevelendők; de ha ebben megegyezni nem tudnak, a katholikus fél a maga nembeli gyermekeit saját vallásában neveltetheti. A katholikus egyház ünnepeit a protestánsoknak is meg kell ülniök; a kézművesek a körmeneteken régi kiváltságaik alapján megjelennek. Az esküt a birák, tisztviselők és ügyvédek ideiglenesen a formula decretalis szerint, a Boldogságos Szűz és a szentek említésével teszik le; tanuk saját hitelveik szerint tehetik le az esküt. A templomok birtokára nézve irányadóul az 1681-iki törvények rendelkezését fogadta el a bizottság. A mint e rendeletet kihirdették, a katholikusok hozzáfogtak végrehajtásához, visszavették a régi katholikus templomokat, melyek még mindig protestánsok kezén voltak, a nem törvénybe igtatott helyekről pedig eltávolították a protestáns lelkészeket. Mivel e miatt panaszt tettek a protestánsok, Károly király 1732 április 9-én elrendelte, hogy a végrehajtásnak fokozatosan kell történnie, még pedig legelőbb egymásután a következő megyékben: Pozsony, Sopron, Vas, Nyitra, Bars, Zólyom, Árva, Turóc, Liptó, Trencsén, Szepes.

De a katholikusok sem fogadták mindnyájan ellenmondás nélkül a bizottság szabályzatát. Althann bíboros, váci püspök Pestmegye gyűlésén ünnepélyesen ellenmondott s XI. Kelemen pápához fölebbezett. Károly király ezt lázításnak itélte; elrendelte, hogy az erre vonatkozó határozatot kitépjék a megyegyűlési jegyzőkönyvből, Althannak birtokait pedig zár alá vetette. Néhány hónap mulva azonban kegyelemből fölmentette a bíborost.

ESTERHÁZY IMRE GR., PRIMÁS.

Az esküre vonatkozólag később Károly király több engedményt tett a protestánsoknak; ami engedményt törvényesen nyertek, afölött egyáltalában szigorúan őrködött, de ami a törvényen kívül állott, ebben csak igen kivételesen engedett; különösen megkövetelte a katholikus ünnepek megtartását.

Károly király, mint buzgó katholikus fejedelem szivén viselte a papság művelésének és anyagi ellátásának ügyét is. E végből a modern viszonyokhoz alkalmazott rendezését óhajtotta a katholikus papság anyagi viszonyainak. A nagy kongrua - rendezési munkálatot 1733-ban kezdte meg. A vallásügyi bizottság megjelölt két alaphibát: a papnevelők hiányát és a papnövendékek elégtelen számát, azután a lelkészek ellátásának nagy hiányosságát.

A király szivesen hozzá akart járulni a kongrua-rendezés követelte áldozatokhoz, de követelte, hogy a püspökök is nagyobb összeget áldozzanak. Követelte, hogy a régi törvényt, mely szerint a tizednek tizede a királyé, hajtsák végre, s ez összeget a plébániai pénztárak gyarapítására fordítsák. A bizottság a kongruát évi 150 forintban állapította meg, ami az akkori pénzérték szerint sokkal jelentékenyebb a ma megállapított 800 forintnál. De ebbe nem volt beleértve a plébánia telke, sem a stóla, melyet a világi hatósággal együtt kell megállapitani. A király szerette volna egészen megszüntetni a stólát, mely szerinte a vallást is gyülöletessé teheti, vagy legalább is a házasságra és a halotti beszédre korlátozni, a hiányt pedig a kegyurakkal akarta fizettetni. Hogy a kongrua rendezése mielőbb meglegyen, maga írt sürgető leveleket a prímásnak, a nyitrai, váci, egri zágrábi és pécsi püspöknek.

Minthogy egyszerre nem lehet pótolni a papok hiányát, föl akarja használni a lelkészkedésre a szerzeteseket, akik igen sok érdemet gyüjtöttek a hivek lelki gondozása körül a török elnyomatás alatt. De elrendelte, hogy a barátok helyhez kötve munkálkodjanak s megtiltotta az ambulánsságot. Rendeztette azután a papnevelőintézetek tantervét is; követelte, hogy minden egyházmegyében papnevelőintézet legyen megfelelő képzettségű tanárokkal, s ez intézetek költségeihez a javadalmas apátságok is tartozzanak hozzájárulni.

Óhajtotta volna egyszersmind a püspökségek szaporítását, mert területileg nagyon célszerűtlen volt már a püspökségek beosztása. Az volt a terve, hogy az egri püspökség tiszántúli esperességeiből új püspökséget állít, a Muraközt elveszi Zágrábtól, de Szombathelyen új püspökséget alapít, a hová Zalamegye is tartozzék; a pécsi püspökség egy részét elcsatolják Zágrábhoz és Szerémhez. Az egri püspök, a buzgó Erdődy Gábor azonnal kész volt átengedni a hat esperességet az új püspökségnek, de székhelyül nem a túlnyomóan református Szatmárt, hanem Nagy-Bányát ajánlotta. Luzsénszky nagyváradi püspök szivesen átengedte jövedelmének több mint felét. De a többi püspökök, főképen területeik megcsonkítása miatt ellenezték a tervet, melynek megvalósulása részben Mária Teréziára, részben I. Ferencre hárult.

Károly buzgalma nem is maradt hatástalan. Egyre szaporodtak a katholikus iskolák és a papnevelők növendékei, s a katholikus egyház új virágzásnak indult; a hivők buzgalma is annyira föllendült, hogy külföldi utazók a legnagyobb dicsérettel nyilatkoztak róla. A katholikus egyház e mellett nemcsak igehirdetésével, hanem iskoláival is, különösen a déli vidéken megbecsülhetetlen nemzeti missziót teljesített. A vallásos buzgalom ébresztésére sokat tett a püspökök példája is, akikről azt mondja egy 1742-ben Amsterdamban megjelent könyv (Lettres sur les hongrois): «Különösen a püspökök élnek oly példás módon, hogy szinte közmondásossá vált a magyar püspökök szentsége». E kitűnő egyházfők elsei voltak: Esterházy Imre hercegprímás, Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek, a már említett Erdődy egri püspök, Biró Márton veszprémi püspök, akit halála után tényleg szentnek neveztek a veszprémiek és szent életének hagyománya ma is él a nép között.

Károly király, akinek életét 1739-ben a rosszul választott hadvezérek miatt szerencsétlenül végződött török háború keserítette meg, mert Savoyai Jenő már 1736-ban meghalt, Pálffyt pedig ok nélkül mellőzték, hosszabb betegség után 1740 október 11-én meghalt. Utolsó férfi-ivadéka volt a Habsburg-háznak. Leánya, Mária Terézia lépett utána a trónra, akinek Ferenc lotharingiai herceg, későbbi német császár volt a férje.

5. Mária Terézia.

1740—1780.

Mária Terézia a pragmatica sanctio alapján foglalta el a trónt; de rögtön akadtak ellenségei, akik vitássá akarták tenni uralmát. Károly Albert bajor választó az összes Habsburg-birtokokat követelte, támogatta Franciaország; a szász választó és a lengyel király Csehországot akarta, II. Frigyes porosz király Sziléziát követelte, a nápolyi és a szárd királyok az olasz birtokokra áhitoztak. Első volt a támadók közt Frigyes porosz király. A mindenfelől megtámadott új királynőt, akit június 25-én koronáztak meg Pozsonyban, a magyarok lelkesedése és vitézsége mentette meg. Szeptember 11-én a királynő megjelent a rendek között, akiket gróf Pálffy János nádor és gróf Batthyány Lajos kancellár már előbb megnyert. Ez ülésen Batthyány Lajos beszéde után maga a királynő panaszolta el szorongattatását, mire gróf Esterházy Imre prímás mondott gyujtó beszédet s a «Vitam et sanguinem!» kiáltással megszavazták a nagyarányú segítséget, mely nélkül az örökös tartományok a külföldi szomszédok prédái lettek volna. A nemesség mellett lovasságot állítottak föl a püspökök, apátok, monostorok és káptalanok is.

Az országgyűlés azonban a háborús készületek között foglalkozott az ország belső ügyeivel is, azokkal az intézkedésekkel, melyek Magyarország alkotmányának és jogainak megerősítésére szükségesek voltak s melyek önálló magyar kormányzását, az ország területi épségének visszaállítását voltak hivatva biztosítani. De foglalkozott az országgyűlés egyházi ügyekkel is. Törvényt alkottak arra, hogy a főpapok megyéikben és javadalmaikban tartózkodjanak, különben a király lefoglalhatja jövedelmeiket, kanonokoknak csak magyarokat nevezzenek ki, akik az ország nyelvét, jogait, szokásait ismerik; a magyar javadalmat biró külföldi főpapok 1000 arany taksát fizessenek, a kanonokok, apátságok és prépostságok birtokosai 200 aranyat, vagyis az indigenák taksáját.

MÁRIA TERÉZIA.

Egykorú metszet Meytens képe után.

A főpapi méltóságok és a javadalmak, sőt monostorok külföldiek kezébe való kerülése, ami szokássá lett Lipót uralkodása óta, méltán tölthette el aggodalommal a rendeket. Ezért kellett erélyes gátat vetni a külföldiek ellen, amit különben már előbb is megtett az országgyűlés, de gyakran sikertelenül. Az első, mely visszaszállott, a jászói monostor volt. Ez Sauberer morvaországi, lucei kanonok érdeme volt, aki mint jászói prépost 1745-ben függetlenítette a prépostságot, míg Lelesz és Váradhegyfok még mindig idegen kézen maradtak.

Mária Terézia még az országgyűlés folyama alatt kijelentette, hogy vallásügyi dolgokban, atyja nyomdokain akar haladni. Követelte a protestánsok által a szűz Mária említése miatt kifogásolt esküszöveg föntartását, szigorúan tarttatta a katholikus ünnepeket, melyekre a protestáns papoknak külön kellett figyelmeztetniök hiveiket, hogy ne dolgozzanak ezeken a napokon, mert súlyos bírság sujtja a dolgozót. Az ünnepek tiszteletben tartásának követelését ősi katholikus országban, katholikus fejedelem által jogosan egyáltalában nem tekinthették sérelemnek a protestánsok, valamiképen a katholikus kisebbségnek meg kell tartania az orthodox vagy protestáns államvallású

HOHENLOHE-LANGENBURG-SCHILLINGFÜRST SÁNDOR HERCEG, sardicai fölszentelt püspök, nagyváradi segédpüspök. † 1849.

országokban az államvallás dekretálta ünnepeket. Erdélyben az 1744-iki országgyűléssel eltöröltette mindazokat a törvényeket, melyek a katholikusságot sértették. A protestánsok nem szüntek meg panaszkodni újabb templom-elvételek, valamint a térítések miatt; de Mária Terézia, midőn végre fogadta küldötteiket, kijelentette, hogy a törvényes engedményen túl nem akar engedményeket tenni, egyszersmind szemükre vetette, hogy ügynökeik útján külföldi hatalmakkal érintkeznek. Figyelmeztette még őket arra a lealázó helyzetre, melyben a katholikusok Angolországban és Hollandiában vannak. Ahol megállapitható igazságtalanság történt, ott Mária Terézia kész volt orvosolni a panaszokat; de arra nem volt hajlandó, hogy meghallgassa a túlzott panaszokat és teljesitse a katholikusság ellen irányuló követeléseket, különösen azt a követelést, hogy a térítésnek gátat vessen. Örvendetesen terjedt a románok közt a katholikus egyházzal való egyesülés, különösen az után, hogy 1753-ban Gynesius aradi görög nem-egyesült püspök is az unióhoz csatlakozott. A rutének közt pedig teljesen befejeződött az ő kormánya alatt az egyesülés.

A királynő teljesen át volt hatva a katholikus vallás igazságaitól, teljes mértékben fölfogta annak erkölcsnemesítő és művelő föladatát, ismerte az egyház fontosságát s a vallásos élet elengedhetetlen előföltételéül tekintette s annak lehetővé tételére törekedett, hogy az egyháznak az erkölcsi harc megvívására alkalmas, képzett papsága és zavartalan módja lehessen. Nem titkolta el azt a meggyőződését, hogy az ország erejét megbénítva látja a felekezeti megoszlás által s a vallásbeli egységben az állam megerősödésének hatalmas tényezőjét látja. Nemcsak mint katholikus fejedelem, hanem a jövendőt mérlegelő uralkodó sem feledkezhetett meg arról, hogy a multban minő hatalmas volt az egyhitű Magyarország, mely megszilárdulását és fölvirágzását a katholicizmusnak köszönhette. Hogy minő vallásos szellem hatotta át, melyet családjában is érvényesített és minden népe között érvényesíteni óhajtott, arról világosan szól utasítása, melyet József trónörökös nevelőjének, gróf Batthyány Károlynak írt. «Fiamra nézve az első és legszükségesebb, hogy alázatos szívvel legyen meggyőződve Isten mindenhatóságáról, hogy őt szeresse és féljen tőle, és az igazi keresztény gyakorlatokból és kötelességekből merítse a többi erényt.» A már felnőtt trónörökös Svájcban megismerkedik Voltaire és Rousseau szellemével, mely később annyi tévedésbe sodorta, mint azt édes anyja előre látta. Ebből az időből erednek Mária Teréziának legmélyebb bölcsességtől áthatott levelei a trónörököshöz. A rosszul értelmezett toleranciának fogalmát igazítja helyre s az eseményeket száz évvel megelőzve nevezi frázisnak azt az úgynevezett gondolatszabadságot, melynek nevében később annyi visszaélést követtek el. Érezte előre, hogy a türelmesség hirdetői lesznek a legtürelmetlenebbek mindenben, amiben nem a maguk érdekéről van szó. Azért inti fiát: «Nagy fájdalmamra kell mondanom, hogy benned vallás dolgában nincs mit rontani, ha megmaradsz azon általános tolerancia mellett, melyet meg nem tántorítható alapelvednek vallasz. Mégis remélem ezt és nem szűnöm meg ezért imádkozni és nálamnál méltóbb embereket imádkoztatni, hogy Isten megóvjon e szerencsétlenségtől... Mire vezet, ha birod az igaz hitet, ha oly kevéssé becsülöd és mit sem törődöl föntartásával és gyarapításával?... Ural-

VÁRKAPU ÉS SZÉKESEGYHÁZ NYITRÁN.

kodó, vallás nélkül? Ép a tolerancia és a közömbösség ásnak alá mindent legbiztosabban, hogy semmi fönn nem állhat. Nem a nantesi edictum tette tönkre azokat a provinciákat (Franciaországban), hanem a szerencsétlen adóbérlés, a rossz közigazgatás, a gyönge és cselszövő miniszterek: a vallás hiánya a tisztviselőkben, kik csak érdekeik és szenvedélyeik után indulnak; ez öl meg mindent. Mi féke lehet az ilyen embernek? Semmi; sem bitófa, sem kerék, csak a vallás és a szigor, nem pedig a humanizmus, amint most járja a frázis, mely mellett ki-ki azt gondolja, amit akar. Nem is mint keresztény, hanem politikai értelemben mondom: semmi sem oly szükséges és oly üdvös, mint a vallás. Megengeded, hogy azt mindenki saját képzelete szerint tervezze? Mi lesz belőlünk megállapított kultusz, egyházi alárendeltség nélkül? Nem nyugalom és elégedettség fakad majd belőle, hanem ököljog és más szerencsétlen korszak, aminő már előfordult.»

GÓT KEHELY
a nyitrai székesegyházban.

«Nemcsak az államról, megmaradásáról; fiamról van szó! — folytatja azután a királynő. — Mindenfelé nézve és hallgatva, az ellenmondás szellemét összevegyítve azon törekvéssel, hogy valamit alkoss: tönkre teszed magadat és magaddal örvénybe vonod a monarchiát. *Ne legyen üldözés, de még kevésbbé közömbösség vagy tolerantizmus.* Ehhez remélem tarthatni magamat, amíg élek, és csak addig kívánok élni, amíg remélhetem, hogy azzal a vigasztalással térhetek őseimhez, hogy fiam oly nagy, oly vallásos lesz, mint elődei, megtérve téves véleményétől, ama gonosz könyvektől, melyek szerzői szellemöket csillogtatják, annak rovására, mi legszentebb és legtiszteletreméltóbb a földön, melyek képzelt szabadságot akarnak, mely sohasem létezhet és féktelenségbe és általános fölfordulásba csap át.»

BARKÓCZY FERENC GRÓF, ESZTERGOMI ÉRSEK.

Hogy Mária Terézia épen az erkölcsi fegyverekkel akart célt érni, mutatja 1753 augusztus 30-iki rendelete, melyben fölszólítja a megyés püspököket, törekedjenek arra, hogy a lelkipásztorok szorgalmasan hirdetve Isten igéjét és tanítva a gyermekeket, inkább a keresztény szeretet édességével, mint erőszakossággal és szigorúsággal vezessék a tévelygőket az igazság megismerésére és az igaz hitre. De azt megtiltotta, hogy katholikus gyermeket protestáns iskolába küldjenek. A térítésbe, ahol lehetett, személyesen is befolyt, amiért zúgolódtak is a protestánsok; mert személyes rábeszélésével, főképen az udvarához közel levő körökben többeket megnyert a katholikus egyháznak. A visszatértekről, különösen a konvertita gyermekekről való gondoskodást állami föladatnak tekintette. A nagyszombati érseki konviktus alapítványi helyeinek betöltésénél, nemkülönben a tallósi királyi árvaháznál különös tekintettel volt a konvertitákra.

Mária Terézia azonban abszolut uralkodói hajlama miatt, mely az ellenmondást nem birta tűrni, vagy legalább megbocsátani, különösen amikor politikai elveinek és törekvéseinek korlátozásáról volt szó, az egyház iránti föltétlen tisztelet mellett is nem egyszer helyezkedett szembe az egyházi férfiakkal. E tekintetben nagyon hasonlított a szintén lángelméjű

Mátyás királyhoz. A magyarok iránt, akikről elismerte, hogy trónját megmentették, hálával viselkedett; a magyar szokások tiszteletben tartása mellett sok kegyben és kitüntetésben részesítette a magyar urakat. 1758-ban XIV. Benedek pápa jóváhagyásával fölvette az apostoli királyi címet és elrendelte, hogy címében közvetetlenül Magyarország mellé helyezzék; de ezt a címet úgy fogta föl, hogy olyan hatalmat nyert vele, mint aminőt szent István gyakorolt, aki, mint tudjuk, az apostoli legátusi joghatást csak saját személyére nyerte. Magához ragadta egészen a kanonokok kinevezésének jogát; behozta továbbá a placetum gyakorlatát, vagyis hogy minden pápai rendeletet, kihirdetése előtt, be kelljen mutatni a kormánynak, mely placetum-jog azonban magyar törvénybe nem jutott be. A magyarok iránti háláját akarta kifejezni a magyar nemesi testőrség és 1764-ben a Szent István-rend alapításával. Magyarország területi visszaállításával is kétségtelen kiérdemelte az ország elismerését; kivette a katonai kormányzat alól és közvetetlenül visszacsatolta 1752-ig Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád és Zaránd vármegyéket. Ellenben Erdély uniójáról nem akart tudni s 1764-ben fölvette az «Erdély nagyfejedelme» címet.

BATTHYÁNY JÓZSEF HERCEGPRIMÁS.

Erdély különállásának föntartása mutatta politikai irányát is. Minden kedvezés mellett nyomról-nyomra haladt az abszolutizmus és birodalmának egységesítése felé. A külön magyar jogokat és szokásokat nem akarta érinteni addig, amíg céljának nem álltak útjában; de mihelyt gátul vetődtek egységesítő törekvései elé — amit népeinek jólétével okolt meg és anyagi tekintetben nem alaptalanul — igyekezett megkerülni, sőt keresztülvágni. És várakozása ellenére itt találkozott szemközt a magyar egyháznagyok főbbjeivel, akiket kitüntetései nem téríthettek el hazájuk jogainak védelmezésétől. Az 1764—1765-iki országgyűlésen, melytől nagyobb adót kívánt, hogy állandó hadsereget állítson a nemesi fölkelés helyébe s melyen királyi előterjesztései azt a meggyőződést keltették, hogy kívánalmai csak bevezetései a nemesi jogok megnyirbálásának, amitől Mária Terézia a nép java érdekében épen nem vonakodott, csakhogy közvélemény teremtése nélkül állt elő sok helyes reformot hordozó terveivel: a legerősebb ellenzéket Barkóczy Ferenc prímás keltette, aki arra izgatta a követeket, hogy ne fogadják el a királyi előterjesztéseket. Nagyon csekély eredményt nyerhetett a királyné az adóemelés dolgában; a nemesi fölkelés rendezéséről meg egyáltalában le kellett mondania. Az egyházi férfiakkal együtt a nemességet is rendkívül fölizgatta az, hogy az udvar tudtával és cenzurájában nyilatkozó jóváhagyásával Kollár Ádám udvari könyvtáros épen az országgyűlés megnyitása előtt «A törvényhozó hatalom eredetéről s gyakorlatáról Magyarországon» című könyvet adott ki, melyben megtámadta a nemesség előjogait, az egyházi vagyonra nézve pedig azt fejtegette, hogy az a korona tulajdona, melylyel föltétlenül rendelkezhetik. Az általános támadás az összes rendeket egyesítette s a királyi előterjesztések visszavetésében a katholikus

főpapság egyértelműleg határozott a protestánsokkal. Mária Terézia neheztelve hagyta el Pozsonyt s többé nem is hitt egybe országgyűlést. Különösen haragudott gróf Batthyány Lajos nádorra és Barkóczy Ferenc prímásra, akivel szembetűnőleg éreztette haragját. Az országgyűlés után Barkóczy prímás nemsokára meghalt; de a királynő tíz esztendeig nem töltötte be az esztergomi érseki széket. Barkóczy halálával hosszú időre megakadt az a terv is, hogy az érsekséget visszahelyezzék Esztergomba, amire már megtörténtek az előkészületek, sőt a romok eltakarítását is megkezdték e célból.

Mária Terézia az 1765-iki országgyűlés eloszlása után a rendek meghallgatása nélkül intézte az ország ügyeit kormányszékével s tagadhatatlan, hogy a lakosság érdekében nem egy üdvös rendeletet adott ki, megelőzve velük a később csak szenvedélyes mozgalom után létrehozott reformokat. Rendezte az úrbériséget, könnyített a jobbágyok terhein, különösen azzal, hogy megadta szabad költözködési jogukat, megengedte, hogy gyermekeiket tudományos pályákra küldhessék. Többfelé akadályokra talált; de következetes szigorúsággal mégis keresztülhajtotta akaratát a nemesség ellenzése dacára. S a nemességnek ez intézkedés ellen való lázongása, mely önző érdekből fakadt, nem is válik dicséretére. Annál nagyobb hatással volt a rendelet a jobbágyságra. De ezt a jóakaratot megint károsan fosztotta meg érdemétől az, hogy az adóalap növelése végett egy sereg német parasztot telepített a kormány Magyarországba, mely telepítésnek egyszersmind németesítő célja is volt; még jobban árnyékba borította a székelyek közt véghezvitt vérengzés Mádéfalván, 1764-ben, mivel a székelyek, kiváltságaikra hivatkozva, nem akarták engedni, hogy belekényszerítsék őket a német szervezetű katonai határőrvidék rendszerébe, mely épen a székely megyéket szakította el az országtól jó időre. A magyar főpapok csak az ország valódi érdekét védelmezték, midőn jogaiért, a királynő haragjától nem félve, szembeszálltak, mert már nemcsak Erdélyt szakították el, hanem Horvátország számára is külön kancelláriát állítottak föl. Ámde a horvát rendek egészen más érzelmekkel és helyesebb belátással voltak eltelve Magyarország iránt, mert tiltakoztak a szétszakítás ellen s végre is meg kellett szüntetnie a királynénak a külön horvát kancelláriát.

Az egyházi ügyek e politikai és gazdasági tevékenység közepette folytonos gondoskodása tárgyát alkották; noha ezen a téren is, mint már említettük, szerette saját akaratát érvényesíteni.

A szerzetesek annyira elszaporodtak, hogy a legtöbben egyenesen a közönség adakozására voltak utalva, mert nem tarthatták fönn másképen magukat. Mária Terézia 1770-ben a lelkészektől érkezett panaszok következtében szükségesnek látta, hogy a szerzetesek létszámát ne szaporítsák. Ugyanis összeiratta a szerzeteseket s az összeírásból kitűnt, hogy Magyarországban és társországaiban 3570 szerzetes és 191 remete van. Ezt a számot maximumnak mondván ki, elrendelte, hogy e számot csak megokolt esetben, a helytartóság engedelmével szabad túlhaladni; az alamizsnát pedig a szerzetesek elkerülhetetlen szükségleteikre, ne pedig fényűzésre fordítsák. A remetéket a püspökök utasítsák kézimunkára. Ő a lelkészek szaporítását és jó ellátását tartotta mindenekelőtt szükségesnek. Ezért még 1769-ben elrendelte, hogy az összes püspökségek és nagyobb javadalmak szolgáltassák be jövedelmeik tizedrészét a vallásalapnak, mely első sorban új plébániák fölállítására fog szolgálni.

Ez a rendszabályozás a katholikus egyház gyors külső emelkedését mutatja. Megszűnik a Mária Terézia trónraléptekor is még nagyon érezhető és fölpanaszolt paphiány. A püspökök a maguk részéről is mindent elkövettek, hogy a szükséges lelkészeket előteremthessék és állásukat biztosítsák. Patachich Gábor kalocsai érsek, e horvát származású, tüzeslelkű magyar hazafi, egymásután szervezi a plébániákat s fölépíti a székesegyházat; utódja, gróf Batthyány József, a későbbi prímás, magánvagyonából épít kollégiumot, melyet a kegyesrendiek gondozására bízott. — Batthyányt követte báró Patachich Ádám, aki szintén nagy összegeket áldozott egyházi építkezésekre. Patachich Ádám már előbb, mint nagyváradi püspök, építtette 1762-ben a váradi püspöki palotát; míg a váradi székesegyházat gróf Forgách Pál püspök 1752-ben kezdte építtetni, de csak

1780-ban lett kész. Róbert heiligenkreuzi apát újjáépíti a szentgotthárdi kolostort és templomot. Migazzi bíboros a váci püspöki palotát és a székesegyházat építteti föl. Egerben gróf Esterházy Károly főiskolát alapított, a liceum ma is méltó bámulatot kelthető rengeteg épületére, melyet csillagvizsgálóval is fölszerelt, több mint két millió forintot fordított. Bakó János váradi kanonok Debrecenben, a reformátusok főfészkében piarista gimnáziumot alapított, pedig alig volt ott néhány katholikus család; de ez a gimnázium és a mellette épült templom kristályosodó pontja lett a sokáig számůzve volt katholikusságnak.

ESTERHÁZY KÁROLY GRÓF, EGRI PÜSPÖK.
Egykorú metszet után.

A katholikus egyház mezein tehát, ép úgy mint a hitélet belső megnyilatkozásaiban örvendetes tevékenység foly. A keresztény nevelés és jótékonyság intézeteinek alapításában előkelő világiak is versenyre kelnek a királylyal és a főpapsággal. 1744-ben gróf Esterházy Imre bíboros hercegprímás alapította Pozsonyban az Erzsébet-apácák kórházát s fölépíttette ékes templomukat. 1763-ban Besnyőn Grassalkovich herceg építteti a kapucinusok kolostorát és templomát; ugyanabban az esztendőben Vácon az irgalmasok építenek kórházat. Ugyancsak az irgalmasoknak Kis-Martonban alapít kórházat Esterházy Pál herceg 1760-ban s ugyanabban az évben Patachich Ádám szintén irgalmas-kórházat állít Nagy-Váradon. A leánynevelés előmozdítása végett az Orsolya-rendű apácákat, akiknek Kassán már a mult század vége óta van kolostoruk és nevelő-intézetük, 1747-ben egy előkelő asszony, Görgl Anna Mária megtelepíti Sopronban, 1771-ben pedig Patachich püspök Váradon; Mária Terézia pedig a Miasszonyunk szüzeinek kolostorát és nevelő-intézetét alapítja Pozsonyban. A számtalan oltár- és misealapítvány, a Szentháromság és szűz Mária szobrai, a búcsújáró helyek gyarapodó látogatásai mind a hitélet föllendüléséről beszélnek. A plébániák

helyreállítása és újak alapítása még serényebben folyt, mint Károly alatt. Plébániáink legnagyobb része e korszaktól számítja eredetét vagy föltámasztását. Nagy örömet keltett az országban a szent Jobb hazahozatala, melyet Mária Terézia Raguzából visszaszerezvén, 1771-ben előbb Schönbrunnba, innen pedig nagy ünnepiességgel a budai királyi palotának kápolnájába vitetett.

XIV. Kelemen pápa 1773-ban hosszas sürgetésre eltörölte a jezsuita-rendet. Meg kellett tehát szünnie Magyarországon is. Mária Terézia csak nehezen egyezett bele, hogy végrehajtsák a rend föloszlatását, mely rend a vallás és oktatás ügye körül, miután a kegyesrendiek iskolái csak újabban kezdtek meghonosodni, rendkívüli szolgálatokat tett Magyarországnak. De bele kellett nyugodnia. A jezsuiták vagyonát azonban királyi jogánál fogva lefoglalta, hogy lelkészeti és iskolai célokra fordítsa. Negyvenegy iskola maradt árván a jezsuiták szétszórása következtében; nevezetesen a nagyszombati és a kassai egyetem, a budai, győri, kolozsvári akadémiák, hét konviktus, köztük a Balassa Zsuzsánnától 1652-ban alapított híres kassai nemesi konviktus és huszonkilenc gimnázium.

KATONA ISTVÁN.
Egykorú festmény a történeti képcsarnokban.

Barkóczy Ferenc hercegprímás utódját, gróf Batthyány József kalocsai érseket csak 1775-ben nevezte ki. Előbb azonban bele kellett egyeznie egyházmegyéje fölosztásába. 1776 január 1-én Mária Terézia megalkotta a besztercebányai, rozsnyói és a szepesi püspökségeket. Mindamellett az esztergomi egyházmegye az egri mellett mégis legnagyobb területű, valamennyi fölött pedig legnépesebb maradt. Egy évvel később, 1777-ben pedig más két püspökséget állított föl: a győri egyházmegyéből kiszakította a szombathelyi, a veszprémi egyházmegyéből a székesfejérvári püspökségeket. A nagyszombati egyetemet már 1769-ben kiegészítette orvosi karral, minthogy pedig az ország első főiskolája helyéül egyáltalában nem találta alkalmasnak a határszéli kis várost, 1776-ban áthelyezte a budai várba, az 1749-ben a nemzet ajándékából fölépült királyi palotába, ahonnan 1780-ban helyezték át Pestre.

Ugyancsak 1776-ban rendezte a felső- és középiskolai oktatás ügyét, mivel a jezsuiták távozása miatt a középiskolákról az államnak kellett gondoskodnia s a jezsuiták vagyonát főképen oktatási célokra foglalta le a királynő. Az összes tanulmányi ügyek igazgatására nyolc főigazgatóságot szervezett, melyek élére mind katholikusokat állított. Hatáskörük nemcsak a katholikus iskolákra terjedt ki, hanem különbség nélkül minden akadémiára és középiskolára. A középiskolák igazgatóit a király nevezte ki, de a püspöki liceumokban az aligazgató kinevezésére a püspöknek

volt joga. Az egész nevelés és oktatás szabályozására 1777-ben kiadta a Ratio Educationis-t, melynek egyes intézkedései még korunkra is kihatottak.

A magyar katholikus egyház megerősödésére szolgáltak közvetve azok az intézkedései is, melyeket az ország területi helyreállítása érdekében tett. Így 1777-ben a bánsági három vármegye nagy részének a katonai kormányzat alól való fölszabadítása és visszakapcsolása, ami együtt járt az elhatalmasodott és a törvényeken fölülhelyezkedő rácok megrendszabályozásával; 1776-ban, illetőleg véglegesen 1779-ben Fiuménak Magyarországhoz való kapcsolása, minek folytán a fiumei papság a zenggi egyházmegye joghatósága alá került; nemkülönben a Lengyelország 1772-iki első fölosztásakor a még Zsigmondtól elzálogosított tizenhat szepesi város visszacsatolása, ami a nemsokára fölállított szepesi püspökségre nézve volt fontos.

A jóságos szivű királynő 1780-ban betegeskedni kezdett. Szívbaja nagyon erőt vett rajta s november 20-án mellvízkór tette válságossá állapotát. Ötödnapra a pápai nuncius kezéből fölvette a haldoklók szentségét. November 29-én este megváltatott szenvedéseitől. Magasztos gondolkodását, vallásos érzését, férje emléke iránti hű tiszteletét jellemzik utolsó följegyzései, öngyónása, melyben Isten előtt gyermeki alázatossággal jelentkezik: «Az özvegység bűnbánat, előkészület a halálra. Kell, hogy négy dolgot foglaljon magába: az Úrvacsora gyakoribb élvezését, sok benső imádságot, áhitatos könyvek gyakori olvasását, végre irgalmas cselekedeteket. Egyházi, vallási, törvényes dolgokban, gyermeknevelésben, méltóságom föntartásában nem tudom bűnömet. De vádolom magamat elfeledett bűneimért és hibáimért, Isten előtt bűnösnek vallom magamat az életemben nagyravágyás miatt viselt háborúkért, irigység, harag, restség, elpuhultság, a szent gyónás elhanyagolása miatt, azért, amit felebarátom ellen szóval vétettem, szeretet hiánya miatt». Hány kis lélek tudja a mindenség nagy Ura előtt magát ily kicsinynek vallani, mint ez a nagy királynő?

HETEDIK FEJEZET.

Az egyházpolitikai harcok kora.

1780-tól a jelenkorig.

II. József.

1780—1790.

József, aki 1765 óta már kormányzótársa volt anyjának, nagy tervekkel kezdte meg uralkodását. Része volt már kétségtelenül Mária Teréziának az abszolut uralmat előkészítő rendeleteiben, mert politikai és humanisztikus nézeteivel tudott anyjára hatni; csupán a vallásról és az egyházról táplált nézeteivel nem egyezett meg. De a politikai és gazdasági elvek megvalósításában Mária Terézia a bölcsebb kíméletességet tartotta szem előtt, reformjait a nemzeti jogok és kiváltságok lehető tiszteletben tartásával igyekezett keresztülvinni; pedig az abszolutizmus szelidebb és szerinte a népre nézve üdvös formája is érthető ellenmondással találkozott. Az önálló gondolkozású, ellenvéleményt nem tűrő, ideákkal telt József, akit az enciklopedisták tanai és a szabadkőműves eszmék megzavartak, a Poroszországot hatalommá emelt Nagy Frigyes példája megvesztegetett, anyja kormányzási módjával ellentétben egyszerre és halogatás nélkül akarta megvalósitani eszméit. Az a megalkuvást nem tűrő meggyőződés vezette, hogy népeit boldogítani fogja, igazságtalan terheinek láncait leveszi róluk, jólétet teremt számukra, az

értelemnek megnyitja a szabad pályát s az anyagi jólét és a műveltség által erőssé teszi az államot. Ezt azonban nem érheti el másképen, mint az abszolutizmuszszal; mert az alkotmányos jogok és kiváltságok tekintetbevétele minden tervét meggátolja. A nép fölemelése és boldogítása csak egy ember munkája lehet, melyet nem szabad más tekintetnek zavarnia; össze kell hát törnie minden külön jogot és kiváltságot; mindent csak egy fő vezethet s ez egy főnek tartozik mindenki engedelmeskedni. Arra nem gondolt, hogy az abszolút akarat uralomra juttatása zsarnokká teheti a nagyeszű és jóindulatú fejedelmet is, a gyönge uralkodót, mint azt keserűen tapasztalhatta Magyarország, meg épen játéklabdájává teheti környezetének, a mikor a hatalom már nem a nép javának védelmére, hanem összezúzására szolgál.

MIGAZZI KRISTÓF BIBOROS.

József el volt tökélve, hogy tervét végrehajtja. Magyarországot is épen ezért egyenlővé kellett tennie többi országaival. Hogy esküszegőnek ne kelljen lennie, nem is koronáztatta meg magát, hanem trónralépte után a koronázást későbbi időre halasztotta, amiből már sejthették és fájdalmasan sejtették szándékát, annál inkább, mert a magyar kancellárnak, gróf Esterházy Ferencnek azt írta, hogy minden tekintet nélkül a multra, végezze a kormányteendőket, azaz teljesítse az ő rendeleteit.

I. FERENC.
Egykorú metszet után.

Minthogy maga fölött nem ismert el az államban jogot, nem más törvényt, mint amit ő szab, az egyházi viszonyokban is, mindjárt uralkodásának első évében fölforgatást csinált.

Először is elrendelte, hogy a placetum és exsequatur végett minden Rómából eredő rendelet, breve vagy bulla, mely akár községet illet, akár egyes emberek javadalmait s méltóságát, akár dogmai vagy fegyelmi ügyre vonatkozik, fölterjesztessék a helytartótanács útján hozzája. Ugyanez vonatkozik a Magyarországon joghatóságot gyakorló külföldi apátokra és rendi elöljárókra is. Hivatkozván továbbá apostoli királyi jogára, megtiltotta a szerzetesrendeknek, hogy külföldi szerzetesházakkal, különösen a Rómában székelő főkormányzókkal összeköttetésben álljanak. Nem tekintette azonban külföldinek a magyar apátságokat és prépostságokat birtokló osztrák apátokat. Megtiltotta, hogy a szerzetesek külföldi elöljáróknak pénzt küldjenek vagy egyházi könyveket külföldről hozassanak.

A magyar püspöki kar, mely a placetum ellen nem tiltakozott, az utóbbi rendelet ellen

EGER.

már előterjesztéssel élt. A prímás személyesen is járt nála; hangsúlyozta, hogy a rendelet erőszakos beavatkozás a szerzetesrendek szabályaiba; a szerzetesrendek törvényes oltalom alatt jöttek be a hazába, jogaikat megerősítette a trienti zsinat. Ha a császárnak politikai okai vannak arra, hogy a magyar szerzetesházak viszonyaiban változás történjék, intézze el azt a pápával, aki nem fog kitérni a méltányos okok elől. De József nem engedett. Azt felelte, ő senkire sem rak lelkiismereti kényszert, aki nem képes engedelmeskedni rendeletének, vagy nem tartja összeférőnek lelkiismeretével, mondjon le hivataláról s költözzék ki országaiból.

E visszautasítás világossá tette, hogy a császár tovább is megmarad azon jog mellett, melyet önmagának uralkodói hatalmából eredeztetett. Csakhamar következett az egyház dogmatikus jogaiba való beavatkozás. Eltiltotta az «In coena Domini» és az «Unigenitus» néven ismert bullákat, melyek egyike az isteni malasztnak az üdvösségre szükséges voltát védi a jansenizmus ellen, másika pedig megállapítja a pápai szék hatalmát és igényeit egyházi és világi tekintetben; mert mind a kettőt sérelmesnek tekintette a fejedelem jogaira nézve. A püspökök óvást tettek a rendelet ellen, de hiába. Sőt most még azt is meg akarta tiltani, hogy a püspökök a szentszékhez forduljanak házassági fölmentések vagy bűnbocsánatok ügyeiben, az ujonnan kinevezendő püspökök számára új eskümintát is írt elő, melyben nem esküdtek engedelmességet a pápának, hanem csak a császárnak.

PYRKER LÁSZLÓ EGRI ÉRSEK.

Tetszett ez a zsarnokság, ami egyértelmű volt az egyháznak az uralkodó alá való rendelésével, IV. Henrik és Rőtszakállú Frigyes megbukott eszményével, a protestánsoknak, akik azt remélték József császártól, hogy megalázva, hatalma alá rendelve a katholikus hierarchiát, minden vágyukat teljesíteni fogja. Részben teljesedett is várakozásuk, de nem abban a mértékben, amint remélték.

II. József 1781 október 25-én kibocsátotta a türelmi rendeletet, melyben az 1715 : XXX. törvénycikkben a királyra ruházott hatalomnál fogva megengedte, hogy a nem katholikusok mindazon helyeken, melyeken nem birnak törvény által engedett nyilvános istenitisztelet tarthatásának jogával, magán-vallásgyakorlatot tarthatnak, azaz, ahol száz nem katholikus család van, imaházat építhetnek, de torony és harang nélkül; a közhivatalokra valláskülönbség nélkül alkalmazhatók; a vallásukkal ellenkező esküformára nem kötelezhetők, valamint nem kényszeríthetők arra, hogy a katholikus istenitiszteleteken résztvegyenek. Eltörli a rendelet a vegyes házasságnál a katholikus egyház által megkövetelt reverzálist, de úgy rendelkezik, hogy ha a vegyes házasságban élő

apa katholikus, akkor gyermekei nemi különbség nélkül katholikusok, ellenben ha az anya katholikus, akkor csak a leánygyermekek követik anyjuk vallását. A protestáns lelkésznek hitsorsosait szabad legyen a börtönben meglátogatni vagy a vesztőhelyre kisérni. Nem katholikus betegekhez katholikus papnak hivatlanul nem szabad mennie. A nem katholikusok külön tanítót tarthatnak, de szabadságukban áll, hogy katholikus iskolába küldjék gyermekeiket. Templomaikat háboríttatlanul birhassák és javíthassák a protestánsok; papjaik fiókegyházaikba bántatlanul járhassanak; de zsinatot csak királyi engedély után és egy katholikus meg egy nem katholikus királyi biztos jelenlétében tarthatnak. Vallása miatt senkit sem szabad sem pénzbírsággal, sem testi büntetéssel sujtani, hacsak a törvényeket vagy királyi rendeleteket nem sérti; a hatóságok pedig intézkedjenek, hogy az alattvalók egymást vallásuk miatt sem szóval, sem írásban ne sértegessék.

Ez természetesen nem elégítette ki a protestánsokat. Még kevésbbé a császár későbbi magyarázata, mely lehangolóan hatott. Főképen bántotta őket az, hogy törvényesen bevett felekezeteik csak tűrtnek vannak címezve s a császár elődeinek ellenkező rendeleteit nem törölte el. Minthogy a türelmi rendelet közhírré tétele után mégis azt kezdték hirdetni a protestánsok, hogy a császárnak teljesen mindegy, milyen hitet vall, vagy milyen hitre tér át valaki, mely hírleléssel könnyen elhitethették, hogy a császár nem bánja, ha a katholikusok odahagyják vallásukat: József 1782 május 24-én kiadott rendeletében kénytelen volt kijelenteni, hogy ő forrón óhajtja, hogy népei visszatérjenek az ősi hitre, de szabad meggyőződés alapján tegyék; kényszeríteni senkit sem akar. Türelmi rendelete csak arra szól, hogy azok, akiknek belső meggyőződésük még nem ért meg annyira, hogy a katholikus egyházba visszatérjenek, szabadon gyakorolhassák vallásukat. Ámde a katholikusok átcsábítását nem fogja tűrni. Az átcsábító protestáns lelkészek büntetés alá esnek s az áttértek kiskorú gyermekei katholikus hitben neveltessenek. A stóladíj alól csak ott mentesek a protestánsok, ahol mentesek voltak a türelmi rendelet kihirdetésekor.

A rendelet kihirdetése ellen sok fölszólalás történt a megyékben, sőt több vármegye egyenesen megtagadta végrehajtását. De ekkor már a vármegyék sorsa is meg volt pecsételve a császár terveiben. József rendeletei, melyekben annyira hivatkozik ősei hitének tiszteletben tartására, világosan megjelölték szándékát és célját, ami nem volt más, mint az abszolút hatalom, melynek az országlása alatt álló összes népek lelki és anyagi javaira ki kellett terjeszkednie. Szerinte fejedelmi jog volt, hogy egyházának is ő parancsoljon, ő szabja meg még szertartásait is, amint megcselekedte a körmenetek rendszabályozásával. Kollár röpiratának jogi fejtegetései ebben a gyümölcsben érlelődtek meg.

Miután semmire sem mentek a püspökök, hasztalan volt Garampi nuncius tiltakozása, VI. Pius pápa elhatározta, hogy személyesen keresi föl a császárt Bécsben. A császár kijelentette, hogy szívesen látja vendégül, de elveiből semmit sem enged. VI. Pius mind a mellett bízva a személyes érintkezés sikerében, 1782 február 27-én elindult a hosszú és fáradságos útra. A császár Bécsujhelyig eléje ment s március 22-én egy kocsin ment be a két uralkodó Bécsbe. Óriási néptömeg vonult ki a pápa elé, akinek bécsi tartózkodása épen a nagyhétre és a husvéti ünnepekre esett. Ott végezte óriási tömegek jelenlétében a nagyheti szertartásokat, husvét vasárnapján pedig a szent István-székesegyházban misézett s az Am Hof épület erkélyéről (mely ma a hadügyminiszterium palotája) megáldotta az elvonuló népet, melynek számát Hadik tábornagy legalább 200.000-re becsülte. Egyáltalában a nép és a főurak határtalan tisztelettel és kegyelettel fogadták az egyház fejét. József császár saját beismerése szerint, messze tájakról jöttek az emberek, még parasztok is családostul s a pápának naponkint kétszer is kellett áldást adnia a Burg egyik erkélyén, néha egyszerre 60.000 ember várta az áldást. Bosszusan említi a már türelmetlen császár, akinek köznapi rendjét megzavarta ez a tolongás, mely tüntetés is volt rendeletei ellen, hogy a megkettőzött őrök ellenére is ellepte a nép a Burg lépcsőit és folyosóit, hogy a pápához juthasson s vele szenteltethesse meg kegyeletes emléktárgyait. Csak a főminiszter, Kaunitz bánt vele magas rangját megszégyenítő illetlenséggel.

A pápa négy hétig tartózkodott Bécsben és többször tárgyalt személyesen és jegyzékek útján Józseffel. Körülötte voltak a magyar püspökök is, Batthyány József prímás vezérlete alatt, akik álláspontjukat előterjesztették s a pápa azt teljesen helyeselte. A császár kitüntette a prímást, a kalocsai érseket és az egri püspököt a Szent István-renddel; de ezzel épen nem akarta azt jelezni, hogy álláspontjukból csak valamit is megfontolásra méltatna. Április 24-én elbúcsúzott a pápa a császártól, anélkül, hogy lényeges engedményt nyerhetett volna. A császár csak arra a módosításra volt hajlandó, hogy a püspökök a házassági dispenzációra szerezzenek egyszer s mindenkorra

AZ IRGALMASSÁG TESTI CSELEKEDETEI.
Falkép a lőcsei sz. Jakab-templomban. (XIV. század.)

engedélyt Rómából, valamint beleegyezett abba, hogy a pápának is esküdjenek engedelmességet az új püspökök, de új forma szerint, végül beleegyezett, hogy a szerzetesrendek tartományi fejei kijelenthetik megválasztásukat a római generálisnak, de ettől semmi jogot sem kérhetnek s fogadhatnak el. Semmi több.

Még nem is volt a pápa Bécsben, midőn József császár újabb érzékeny csapást mért az egyházra a szerzetesrendek nagy részének eltörlésével. A helytartótanács, az erdélyi kancellária, a főpapság hiába hivatkozott a szerzetesrendek érdemeire: az államtanácsban a szabadkőműves Kresl és Kaunitz miniszterek a császár álláspontjára helyezkedtek. Hiszen az egész egyházellenes akció a szabadkőműves szövetkezet kívánsága szerint történt, mely titkos szövetkezetnek József

császár is bevallott híve és protektora volt s mely egyházellenes művelet kitünően beleillett az ő autokrata rendszerének keretébe.

A császár 1782 január 26-án kelt rendeletével eltörölte a *kamalduliakat* és *karthauziakat,* a *kármelita, klarissza, kapucinus* és *szent Ferenc-rendi* apácakolostorokat. Királyi biztosokat rendelt, hogy a kolostorok minden ingó vagyonát leltározzák. A szerzetesek és az apácák még öt hónapig maradhattak a kolostorban; ez idő alatt a szerzetesek naponkint negyven, az apácák harminc krajcárt kaptak élelmezésükre, az apátnő egy forintot. Amikor kilépnek a kolostorból, saját butoraikat elvihetik. Ha az eltörölt szerzetek tagjai külföldi kolostorba akarnak menni, kapnak útlevelet és száz forintot, a világba lépők egyszer s mindenkorra száz forintot; ha valami neveléssel foglalkozó hazai kolostorba szándékoznának átlépni, kétszáz forintot. Azoknak a szerzeteseknek, akik világi papokká lesznek, amíg egyházi hivatalt nem kapnak, évi háromszáz forint fizetés jár. A remetéknek két hét alatt le kellett tenniök ruhájukat, de alapítványaik jövedelmeit élvezhették. Az eltörlés foganatosítása 1782-ben tényleg megkezdődött. Március 2-án föloszlatták a pozsonyi klarisszák, a kismartoni Ágoston-rendű apácák, április 10-én a budai klarisszák házát; ezeket követte a zobori kamalduliak, a nagyszombati klarisszák, a budai karmelita-apácák háza. 1783 november 25-én a császár eltörölte a *trinitáriusokat,* még pedig azzal a megokolással, hogy fegyelmük meglazult s a foglyok kiváltására gyűjtött pénzzel helytelenül gazdálkodtak. A budai Ágoston-rendiek kolostorát a Ferenc-rendieknek adatta át, a pesti dömések kolostorába pedig a pálosokat helyezte. De már 1786-ban a *pálosokat* is föloszlatta. A kolostorokban összegyüjtött egyházi fölszereléseket Budán a kamaraépületben nyilvános árverésen adták el.

EREKLYETARTÓ KERESZT
AZ IGLÓI TEMPLOMBAN.
(XIV. század.)

Ezután szent Benedek fiaira került a sor. 1786 november 14-én eltörölte a pannonhalmi főapátságot, 1787-ben a tihanyi, bakonybéli, dömölki apátságokat; eltörölte továbbá a ciszterciekeket és premontreieket. Összesen 134 férfi-kolostort törölt el, melyekben 1269 szerzetes pap és 275 laikus testvér volt; megszüntetett továbbá hat női-kolostort 152 apácával. Maguknak a pálosoknak 37 kolostoruk szünt meg s 358 papjukat bocsátották szélnek.

A szerzetesrendek föloszlatása kezdetén, 1782 juniusában József fölállította a világi tagokból alakitott *egyházi bizottságot.* Ez igazgatja a lefoglalt egyházi vagyont, kezeli a vallásalapot, a lelkészek fegyelmi ügyeit, az istenitiszteleti ügyeket, fölveszi az összes egyházi jövedelmeket, meghatározza, hol mennyi lelkészre van szükség, intézkedik a kancellária útján az egyházi méltóságok betöltéséről, ide tartoznak az egyházat illető rendeletek, házassági engedélyek, egyháziak végrendelkezései, a bucsúk, misealapítványok, kegyelemhelyek, vallásos társulatok ügyei; sőt az alapítók kegyes szándékának megsértésével még azt a hatáskört is adta a császár ennek a bizottságnak, hogy megállapíthassa, mely misék fölöslegesek s a fölösleges misepénzeket másra fordíthatja.

Ugyancsak 1782 október 7-én kiadott rendeletében rátette a kezét az egyházi vagyonra is, kijelentése szerint akkor még vallási célra. Minthogy szerinte az összes egyházi birtok nem egyéb, mint a hívek lelki üdvösségének előmozdítására szánt hitbizomány, melynek az egyházi személyek csak hivataluk szükségleteihez képest való haszonélvezői, a fölösleges jövedelmet pedig a fejedelem, mint főkegyúr, belátása szerint fordíthatja vallási célra, elrendelte az egyházi jövedelmeknek összeírását, hogy a fölöslegeket elvonhassa. Emellett azonban még érintetlenül kívánta hagyatni a papok nemesi jogát.

Esterházy kancellár hasztalan tett ez ellen fölterjesztést. Amikor a törvényekre és országgyűlésekre hivatkozott, még dühre gerjesztette a császárt; aki még nagyobb despotasággal rontott

KEHELY POPRÁDON.
(XV. század.)

az egyházi szertartásoknak is. Eltiltotta a házszentelés szokását Vízkereszt napján, megtiltotta a zarándoklatokat, lefoglalta és profán célokra vagy pénzverésre használta a nemes fémből készült fogadalmi emléktárgyakat, amiben természetesen a foglaló biztosok ellenőrízhetetlen visszaélések mellett sérénykedtek. A püspöki szemináriumokat, melyek még meg sem erősödhettek, szintén eltörölte s összesen négy generális szemináriumot állított föl Pozsonyban, Egerben, Kolozsvárott és Zágrábban. Megszüntette a szent Jobb tiszteletére Budán meghonosult körmenetet, azzal a félig protestáns izű érveléssel, hogy a körmenet csak az Oltáriszentséget illeti meg, nem pedig «tudja az Isten, miféle csontokból álló kezet»; megszüntette a Krisztus koporsójának látogatását és a föltámadási körmenetet, sőt megtiltotta, Úrnap hetének kivételével, a szentséggel való áldást is.

Ez a zsarnoki beavatkozás, amire egy másvallású fejedelem is alig mert volna vállalkozni, anélkül, hogy a barbárság jelzőjét magára ne vegye, hihetetlen elkeseredést keltett a katholikus népben. Hozzájárult számos önkényes intézkedése a nemzet alkotmánya és jogai ellen, melyeket egyszerűen megsemmisített. Szent István koronáját elvitette Bécsbe, hogy az udvari kincstár drágaságai közé temesse; a megyéket megszüntette s az egész országot tíz kerületre osztotta, hivatalos nyelvvé a németet tette. A tiltakozásokra épen annyit hederített, mint a főpapságnak és a kancelláriának az egyházon elkövetett sérelmei ellen való tiltakozására.

Az általános elkeseredés kezdetben épen nem térítette észre Józsefet. Számított az ellenállásra, de meg volt győződve, hogy hatalma lesz leverni. Az 1784-ben kitört Hóra és Kloska-féle oláh lázadást gazdasági okoknak, urbéri visszaéléseknek tulajdoníthatta, miért is azzal vélte a jobbágyok elégedetlenségét elcsitíthatni, hogy 1785-ben eltörölte az örökös jobbágyságot. De a sok törvénytelenség miatt mélyebb szálakat eresztett az elégedetlenség, melyet nem szüntettek meg a teljesen fölösleges, roppant áldozatokba kerülő 1788—89-iki török háború győzelmei. Ellenkezőleg. A nemesek nyiltan kezdtek tüntetni a germanizálás ellen. Egymásután öltötték föl a magyar ruhát, mindenfelé csak magyarul beszéltek és minden összejövetelt fölhasználtak az ellenállás szervezésére, úgy hogy már rövid idő kérdése volt a fegyveres lázadás kitörése.

József császár, aki már régebb idő óta betegeskedett, értesülvén az általános mozgalomról, egyszerre elvesztette ellenálló képességét. 1789 december 18-án leiratot intézett a megyékhez, hogy össze fogja hívni az országgyűlést. Erre nyomban több megye megmozdult, kitiltotta a német tisztviselőket és helyreállította alkotmányos közigazgatását. Kaunitz is belátta, hogy a bizonytalan igéret semmit sem ér, tehát azt tanácsolta Józsefnek, hogy állítsa vissza Magyarország alkotmányát, ha nem akarja elveszteni. Erre 1790 január 20-án a császár kimondván azt a nagy elhatározást jelentő szót, hogy a

ESZTERGOM A XIX. SZÁZAD ELEJÉN.

fél tett semmit sem ér, következetes maradván hajthatatlanságához az ellenkező intézkedésben is, kijelentette, hogy minden intézkedését visszavonja s abba az állapotba helyezi vissza Magyarországot, melyben Mária Terézia halálakor volt. Visszaküldi a koronát is a nemzetnek. Csupán a türelmi pátenst, valamint a lelkészekre vonatkozó új intézkedéseket nem vonja vissza.

Február 5-én már a régi rend áll helyre. A megyékben és városokban a régi alkotmányos közigazgatás. A német hivatalos nyelv megszünik. A házassági ügyekben az egyházi hatóságok járnak el. A protestánsokra nézve a bécsi békekötés szabályai állíttatnak helyre.

Február 17-én átveszik a szent koronát gróf Keglevich József és gróf Nádasdy Mihály koronaőrök. Kitörő örömmel kisérik a díszbandériumok Budára, hol óriási néptömeg várja s ágyúlövések fogadják. Az ágyúdörej gyászzenéje lett a nagyrahivatott szerencsétlen fejedelemnek. Míg itt politikájának bukását üdvözlik a szent korona visszatértében, beteg testéből 1790 február 20-án reggel 5 órakor csöndesen elköltözik a megtört lélek.

2. Küzdelem az alkotmány és a vallásügy körül. Esztergom helyreállítása. Politikai reakció. A vegyes házasságok. A radikális egyházpolitika kezdetei.

1791—1848.

A szent korona tehát az ország szivében volt, mielőtt József utódja, öcscse, II. Lipót, Toszkána nagyhercege megérkezett s elfoglalta trónját. Nagy megelégedést keltett a forrongó nemzeti reakció közepette az a kijelentése, hogy elődétől eltérőleg, Magyarország igazgatását a törvények értelmében akarja vezetni, miért is összehívja az országgyűlést, még pedig Budára s kész kiadni a koronázási hitlevelet és megkoronáztatni magát.

A nemzet nagy reményekkel és rokonérzéssel fogadta s Lipót össze is hívta az országgyűlést, de csalódtak azok, akik azt hitték, hogy uralkodásának kezdete a magyar állami önállóság helyreállítása lesz. Nem akart autokrata lenni, mint József s ezt veszedelmesnek is tarthatta volna nemcsak bátyja tragikuma után, hanem azért is, mert az 1789-iki francia forradalom eszméi már szétterjedtek Európában, behatoltak Magyarországra is és a népjogok, noha maga a nemesség tömege maga is szerette volna elnyomni, erősen zörögtek a hagyományok vaskapuján. Csak hosszas vita után egyeztek meg a koronázási hitlevél szövegében, mert a rendek biztosítani akarták az országot jövendőre az olyan önkényuralom ellen, aminőt II. József erőszakolt birodalmára; Lipót pedig nem akart túlmenni az alkotmányosság ama határán, melynél anyja, Mária Terézia állapodott meg s melyet az ország fölvirágoztatására elégnek, sőt szükségesnek tartott. Így a magyar nyelv sem érhette el a hivatalos használatnak ama széles fokát, melyet a germanizálás ellen föltámadt hazafiak a nemzet fejlődésének érdekében elengedhetetlennek tartottak. Különösen az, hogy a katonaságnál jelentkező nemzeti törekvést elnyomták, a magyar nyelvet követelő tisztikart megbüntették, tudathatta a rendekkel, hogy az uralkodóház a formai engedményeken kívül nem szándékozik fölhagyni egységesítő törekvésével, ami nemsokára Lipót utódja alatt nagyon is világossá lőn.

Lipót azonban, mint finomabb és tapasztaltabb diplomata, különösen a forrongó levegőben szükségesnek tartotta a megnyugtatást és azért nem akadályozta, hogy a protestánsoknak is olyan engedményeket tegyenek és iktassanak törvénybe, aminőket a fegyveres harcokkal nem birtak eddig kivívni.

Még az országgyűlés előtt igyekezett a katholikus egyházon ejtett sérelmek egyikét-másikát jóvá tenni. Migazzi bíboros kérte, hogy szüntesse meg II. József ama rendeleteit, melyekkel az egyházi szokásokat megtiltotta. Lipót készséggel megengedte, hogy a föltámadás ünnepét a hagyományos körmenettel ülhessék meg, valamint megtarthassák általában a körmeneteket, azokon a testületek megjelenhessenek, beszüntette a kolostorok további eltörlését, meghagyta a családokat az

egyes templomokban való sírboltjaik használatában, visszabocsátotta a házassági ügyeket a szentszékek joghatóságába. Az egyházi és iskolai ügyek vezetését a magyar helytartótanácsra bízta.

1790 november elején az országgyűlést Budáról Pozsonyba helyezték át s ugyanott november 15-én megkoronázták Lipótot, aki kiadta a koronázási hitlevelet. Ugyanez az országgyűlés megválasztotta nádorrá Sándor főherceget. A király a bizalom nyilvánításai között bucsúzott el a rendektől, akik Bécsbe távozása után folytatták tanácskozásaikat s a törvények hosszú sorát alkották. De Erdély egyesitésének törekvése nem teljesült, az ügyet egy más országgyűlésre kellett halasz-

A HÉT FŐBŰN.
Falkép a lőcsei sz. Jakab-templomban.

taniok s a görög keleti szerbek ügyének elintézésével sem lehettek megelégedve. Mert a király külön illir kancelláriát állított föl, amivel sérelem esett az ország területi egységén; habár a szerbek szemérmetlen követelését, hogy külön bánság szakíttassék ki számukra, nem teljesítette.

A vallásügy dolgában több és fontos törvény keletkezett ez országgyűlésen. Legjobban jártak a protestánsok, akik József engedményeinél nemcsak többet kaptak, hanem vívmányaik törvényes biztosítékát is megnyerték, noha még így is elégedetlenek voltak. Egyáltalában első dolguk volt az országgyűlés összeülésekor a vallási kérdést tolni előtérbe, amivel éles pártoskodást keltettek a katholikusok és protestánsok közt. Pedig az általános hazafias lelkesedés közepette és az új viszonyok követelte nagy átalakulás küszöbén a katholikusok a béke kedvéért mindazt készek

voltak megadni, amit a protestánsok honpolgári jogukból kifolyólag követelhettek. Batthyány József bíboros hercegprímás emlékiratot adott be a királynak, melyben kifejti, hogy noha az 1781-iki engedmények károsak a katholikus egyházra nézve, a katholikus klérus a fejedelem iránti hódolatból mégis beletörődött azokba. De most az evangélikusok ezzel sem elégesznek meg. Föl akarják forgatni egy század törvényhozását és egyenesen a katholikus egyház elnyomására törnek. Oly jogoknak, minőket ők követelnek, hogy vallásuk független legyen a királyi felségtől és az országos hatóságoktól, még a katholikus vallás sem örvend és azok nem egyeznek meg sem a királyi legfőbb fölügyeleti joggal, sem azzal a protestáns elvvel, hogy a ius reformandi a fejedelemé.

Sokáig huzódott a vita, míg 1791 február 8-án a király által elfogadott javaslatokat becikkelyezték. 291 szóval 84 ellen mondták ki a becikkelyezést és a még mindig forrongó izgatottságot Batthyány bíboros prímásnak bölcs beszéde csillapította le, aki kijelentette, hogy irigység nélkül fogadja a béke és nyugalom helyreállítása végett kiadott rendeletet, de ugyanezt a szeretetet várja a protestáns polgártársaktól is a katholikus vallás iránt.

A becikkelyezett fontos vallási törvény, nevezetesen a XXVI. törvénycikk főbb rendelkezései:

A vallás gyakorlása szabad nemeseknek és nem nemeseknek egyaránt.

A nyilvános és magán istenitiszteletek közt tett megkülönböztetés megszünik. A protestánsok, ha egy fiókegyházat anyaszentegyházzá akarnak fejleszteni, ki kell mutatniok, hogy fönn birják tartani a templomot és iskolát. De a katholikusok nem kötelesek hozzájárulni; viszont a protestánsok sem az újonnan fölállítandó plébániákhoz.

A protestáns mesterembereket nem szabad kényszeríteni, hogy részt vegyenek a misén vagy körmenetben. Zsinatjukat a protestánsok királyi fölügyelet alatt tartják.

A protestánsok régi iskoláikat megtarthatják s újakat is állíthatnak. Vallásos könyveik cenzorait maguk rendelik.

Stólát és párbért ezentúl, ha csak önként nem ajánlják, nem kell fizetniök a katholikus papok részére; de a katholikus papság kárpótlásáról a helytartótanácsnak intézkednie kell.

A hivatalokra való képesítésnek ne legyen akadálya a vallás.

Házassági ügyekben saját konzisztóriumaik bíráskodjanak; míg ezek szervezve lesznek, érvényben marad az 1786-iki pátensnek az a rendelkezése, hogy a világi törvényszékek döntenek. De e döntésnek csak polgári következése legyen.

A katholikus vallásról való áttérés ellenkezvén a katholikus vallás elveivel, hogy ezeket könnyelműen meg ne sértsék, minden esetet előbb be kell jelenteni a királynak. De szigorúan tilos, hogy katholikus embert hite elhagyására csábítsanak.

A protestánsoknak adott jogok csak Magyarországon birnak érvénynyel, Horvátországban érvényben marad a régi statutum. Ott protestáns ember földbirtokot nem vehet és hivatalt nem kaphat; letelepedniök azonban szabad.

A vegyes házasságok mindig katholikus pap előtt kötendők, kiknek azonban tilos e házasságokat megakadályozniok. Vegyes házasságoknál, ha az apa katholikus, a gyermekek valamennyien annak vallását követik, ellenben ha az anya katholikus, csak a fiúgyermek követi az apa vallását. Az ilyen házasságok ügyeit, minthogy ezekben valódi szentségről van szó, mindig a katholikus szentszékek előtt kell tárgyalni.

A protestánsok külsőleg kötelesek megtartani a katholikus ünnepeket, otthon azonban végezhetnek zajtalan munkát. A gazdáknak tilos cselédjeiket az ünnepek megülésében gátolni.

A vallás ügyét ezután jó időre háttérbe szorította a nagy fölfordulás, mely a francia forradalom rázkódásaiból kiindulva, egész Európát megmozdította. Lipót 1792 március 2-án hirtelen meghalt s a huszonnégy éves I. Ferenc lépett örökébe. Háború tüze világította meg koronázásának fényét; a fenyegetett francia király megmentésére osztrák-porosz, majd XVI. Lajos és neje, Mária Antónia, Mária Terézia leánya lefejezése után európai szövetség alakult, melyek azonban a francia forradalmi hadseregekkel szemben, kivált mikor az ifjú Napoleont állították a hadsereg

élére, vereségre vereséget szenvedett. Magyarország nagy vérbeli és pénzbeli áldozattal adózott a háború szörnyetegének, amiért épen nem részesült megfelelő hálában, sőt ismét, noha szelidebb átmenettel, a politikai reakció ólomsúlyait kezdték frissen bontakozó szárnyaira aggatni. Azért, mert a jólelkű, de csöndes kedélyű és a haladástól félő Ferencet, aki a legjobb szándékkal és örömmel fogadta a koronát, megrémítették az önkényuralomra törekvő, a nemzeti fejlődés követelményei iránt semmi érzékkel sem biró miniszterek, különösen a Martinovics-féle összeesküvés után, melyet pedig a főrésztvevőknek a budai vérmezőn 1795-ben történt kivégzésével teljesen elfojtottak. De ez elég ok volt a szabadság megnyirbálására, hallgatólagos elnyomására a bécsi kormányférfiaknak, Thugutnak, majd Metternichnek; noha az országban egyáltalában semmi mozgalmat sem keltett és a beavatottak kis csoportján túl nem terjedt. A nép egyáltalában nem értette meg a francia forradalmi eszméket, a nemesség pedig, mely az ország sorsát eldönthette, csak úgy félt tőle, mint a kiváltságait fenyegető rémtől, mint akármelyik európai uralkodóház.

Több mint húsz évig folyt, rövid békeévektől való csekély megszakítással, a háború, amíg Napoleont 1813-ban Lipcsénél, másodszor pedig 1815-ben Waterloonál tönkre nem verték és fogságba nem hurcolták. Ez idő alatt az egybehivott országgyűléseknek alig volt más teendőjük a katonaság és a pénz megszavazásán kívül. A megindult reformmunkálatok rendre félbeszakadtak.

Történt azonban mégis nevezetes és a katholikus egyházra nézve örvendetes dolog: a kormány 1802-ben visszaállította a szent Benedek-rendet, a ciszterciеket és premontreieket, akik viszont tanításra köteleztettek. Pannonhalma, Zirc, Csorna, Jászó és a többi elhagyott emlékezetes helyek, melyekből századokon át sugárzott ki a keresztény művelődés fénye, nagy öröm nyilvánulásai között népesültek be újra, hogy ismét meggyújtsák a tudománynak azt a szövétnekét, mely valamint a multban, a jelenben is ezerek világító fénye az egyház sziklaormán a hazafiúi föladatok, az emberi kötelességek, a nemzeti művelődés bonyodalmas útjain. Miután az 1804-ben császárrá választott Napoleon Németországból kiszorította Ferencet, ez 1804 augusztus 17-én a maga és örökösei nevében fölvette az osztrák császári címet, amelybe tényleg Magyarország is be volt foglalva. Ferenc igyekezett ugyan megnyugtatni az országot, hogy alkotmányán nem esik sérelem; de a tények kegyetlenebbek voltak minden megnyugtatásnál s e címből később Magyarország nagy kárára sok jogot próbáltak leszármaztatni, amit nem kevéssé szenvedett meg a magyar katholikus egyház is.

BIZANCI KÖNYVTÁBLA
az esztergomi főszékesegyház kincstárában. (XI. század.)

Amint 1802-ben a katholikus egyház egy nagy sérelme orvoslást nyert, úgy érte örvendetes külső gyarapodás 1804-ben. Ekkor ugyanis az egri érsekség területén is végrehajtották azt a szétosztást, melyet már III. Károly tervezett. A király rendeletére kiszakították Abauj, Sáros és Zemplén vármegyéket, melyek számára *Kassán* állítottak püspökséget, kiszakították azután a *szatmári* püspökséget, elejtve mint székhelyet a Károly-féle tervezetben javasolt Nagy-Bányát s ennek alárendelték a Zempléntől keletre eső többi vármegyét. Az egri püspökséget ellenben érseki rangra emelte a király a pápa helybenhagyásával, de egyházmegyéjének határai ezentúl csak

három vármegyére: Heves-, Borsod- és Szabolcsmegyékre, továbbá a Jászságra és a Nagy-Kunságra terjedtek ki.

A következő háborús esztendők teljesen lekötötték az ország figyelmét és erejét. Az ország hű maradt a királyhoz, törvényes uralkodójához akkor is, midőn a győztes Napoleon 1809-ben elszakadásra hívta föl, azzal a kecsegtetéssel, hogy önállóvá teszi, nem kell többé alkotmányát az osztrák beolvasztó törekvések ellen védelmeznie. Nemcsak hű maradt, hanem több és több áldozatot hozott katonában, meg pénzben, ami annál súlyosabb szolgálmány volt, mert a pénznek a háború következtében beállott elértéktelenedése rengeteg veszteségeket okozott, melyeket azután rossz termések és árvizek fokoztak. A nemzet hűsége és áldozatkészsége, melyet Ferenc király többször elismert, a királyt befolyásoló Metternichben, a hatalmas miniszterben, aki törzsökös ellenségük volt a magyaroknak, noha fölvétette magát az indegenák sorába, épen nem talált méltánylásra. Miután Napoleon bukása után létrehozta az európai fejedelmek szent szövetségét, korlátlan hatalma tudatában rajta volt, hogy a szabadság minden eszközét és intézményét lassan kiirtsa. Magyarországban csakhamar magas fokra hágott az ingerültség, mivel nemcsak hogy országgyűlést nem hívtak össze, hanem önkényüleg vetették ki az adót és szedték az ujoncokat a királyi biztosokkal alkotmányellenesen megrendszabályozott megyékben. Az ország törvényeit rendre kijátszották, a sajtót, melytől, a francia forradalomtól megriasztva, jobban féltek, mint minden más veszedelemtől, az önkényes cenzurával a magyar törvények ellenére bilincsbe verték. De az elégedetlenség még sem tört ki, mint amilyen válságos mértéket öltött az olasz tartományokban, úgy hogy ott nyílt lázadástól tarthattak. Most már szükségesnek látták Bécsben a magyar országgyűlés egybehívását, ami 1825-ben meg is történt.

A nagy nemzeti elégedetlenség mellett háttérbe kellett szorulnia a vallásügynek; pedig a protestánsok már az országgyűlést megelőző időkben is sürűn hozakodtak elő panaszaikkal, melyeknek nem volt más céljuk, mint hogy teljes viszonosságot és jogegyenlőséget vívjanak ki a katholikus egyház ősi kiváltságos jogaival szemben.

Károly Ambrus főherceg prímásnak 1809-ben történt halála után az esztergomi érsekséget megint tíz évig hagyták betöltetlenül. 1819-ben végre Rudnay Sándor erdélyi püspököt nevezte ki a király hercegprímássá. Első gondja volt végrehajtani Batthyány prímás óhajtását, hogy visszahelyezze az érsekséget és a káptalant Nagy-Szombatból ősi székhelyére, Esztergomba. Ezt 1821-ben hajtotta végre. Esztergom tehát majdnem háromszáz évi számkivetés után újra falai között láthatta a magyar katholikus egyház fejét és ősi káptalanát. Rudnay prímás ékes templomról is gondoskodni kívánt, mely a magyar Sion ormán méltóképen hirdesse az első érsekség fényét és tekintélyét. Nagy áldozatkészséggel építtetni kezdte a várhegyen, a régi szent Adalbert-székesegyház helyén a nagyszerű bazilikát, mely négy évtized mulva nyert teljes befejezést. Hatalmas terve, mely szerint az esztergomi várhegyből egy kis Vatikánt akart teremteni, halála után nem valósult meg. Ugyancsak Rudnay prímás 1822-ben már nemzeti zsinatot tartott Esztergomban. A Nagy-Szombatból Esztergomba átköltöztetett káptalan kárpótlásául új társaskáptalant alapított Nagy-Szombatban, melyet azonban csak Kopácsy prímás iktatott be 1844-ben.

SZENT SIR
az esztergomi főszékesegyház kincstárában. (1500.)

A protestánsok az 1830-iki országgyűlésen indították meg ismét hevesen a sérelmi vitát. Mielőtt még a királyi előterjesztéseket tárgyalták volna, sérelmeiket tizennégy pontba foglalva adták elő. A katholikus papság képviselői, akiknek élén Lonovics József egri káptalani követ, a későbbi csanádi püspök magaslott ki s különösen mérsékelt modorával, de annál mélyrehatóbb boncolásával tünt ki, ellenezték ezek

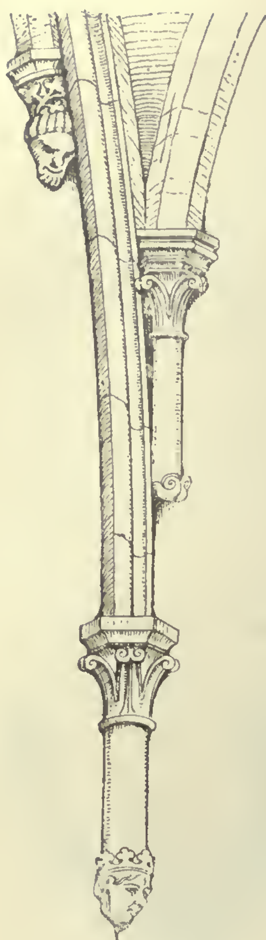
tárgyalását, mert az országgyűlés egyetlen tárgyául a király a rendszeres törvénymunkálatokat tűzte ki, de ha a protestánsok sérelmeket hoznak föl, velük szemben a katholikusok még súlyosabb sérelmekkel állhatnak elő. Az országgyűlés azonban, miután a nádor is amellett volt, hogy ne térjenek ki a tárgyalás elől, belement a sérelmek vitatásába. A szenvedélyes viták nem egyszer kínos személyes sértésben éleződtek ki s különösen Bihar vármegye egyik követe, Beöthy Ödön ontotta a népszerűség megszerzésére akkor is alkalmas gúnyolódását és bántalmait a katholikus papság ellen, mert nem is érezte jól magát, ha a katholikus vallást és a papságot nem támadhatta. Midőn Tagen, a nagyváradi káptalan követe fölháborodva azt vetette szemére Beöthynek, hogy nem igaz eseteket hoz föl, Beöthy az országgyűlési ifjakkal olyan botrányt provokált, melyet a jóízlésű protestánsok is megsokaltak s mely durva sértés volt a követi immunitás ellen. Egyenesen kizavarták Tagent. Az országgyűlés azonnal igazságot szolgáltatott, de Tagen még sem foglalta el helyét, hanem mást küldött a váradi káptalan. A nemzeti jogoknak a centralista kormány részéről való csorbítása és rendszeres kijátszása valóban nagy szerencsétlenség volt a katholikus egyházra nézve, mert a nemzeti védelem középpontjában egyesülvén az ország minden eleme, a katholikus világi elem nem látott semmi különös fontosságot abban, hogy vallási tekintetben szerinte nemzeti érdekből egyre több és több engedményt ne tegyen; míg a katholikus világi rendeknek ezt az előzékenységét ügyesen ki tudták használni a protestáns rendek arra, hogy amikor a nemzeti kérdésben egyöntetűen jártak el velük, egyszersmind felekezeti érdekeiket is fokról-fokra diadalra juttassák; míg ugyanakkor a katholikusok saját egyházuk érdekei iránt elvesztették igazi érzéküket. Elvesztették, mert az emberi jogok hangoztatásával, a francia forradalmi jelszavak által megtévesztve, a magát hatalmasabbnak és nemes gondolkozású ellenfélnek tartó többség nem elégedett meg azzal, hogy megoszsza jogait, hanem odavetette az egyház jogaival együtt a maga jogait is prédául. E jogok nagy része épen oda csúszott át, ahová nem akarták; az abszolút hatalomnak kezébe, mely ellen annyi hiábavaló tiltakozást dörögtek el. A protestánsok határozottan és céltudatosan jártak el; a katholikusok pedig elvesztették lábuk alól azt a talajt, melyet az autonomia alapjául immár hiába akartak visszaszerezni félszázaddal később.

SZENT KENET-TARTÓ.
Zsigmond király tulajdona volt. Az esztergomi főszékesegyház kincstárából.

Az 1830-iki országgyűlésen először is a reverzálisok rendszerét döngették a protestánsok; ugyancsak követelték a protestáns hitre való áttérés megkönnyítését, annak megengedését, hogy a katholikus gyermek szabadon járhasson protestáns iskolába. A házasságra vonatkozó indítványok ellen élénken tiltakozott Lonovics, hogy az országgyűlés a házasságnak, mint szentségnek ügyét vita tárgyává tehesse; viszont a horvát követek az ellen tiltakoztak, hogy a magyar országgyűlés a protestánsoknak adandó kedvezményekkel fölforgassa Horvátország nyugalmát, midőn Horvátországra nézve az 1791-iki törvény sem érvényes.

Az alsó tábla e követeléseket formulázva, fölterjesztette a felső táblához. A főrendek a vallás ügyének soron kívül való fölvételét nem tartották összeegyeztethetőnek a törvénynyel és a törvényes szokással, ezért nem mentek bele érdemleges tárgyalásába, hanem azt ajánlták, hogy egy vegyes bizottság elé utalják. Az alsó tábla erre ellenüzetben kívánta az előterjesztés tárgyalását. Végre 1833-ban a nádor sürgetésére megkezdte a felső tábla is az alsó tábla üzenetének tárgyalását, de a lényegesebb pontokat elvetette.

A reverzálisokat a felső tábla nem találta törvénybe ütközőknek, de hajlandó volt a jövőben adott reverzálisokat semmisnek tekinteni, a multban adottak épségben maradása mellett. Abba nem egyezett bele a felső tábla, hogy a vegyes házasságból született gyermekek atyjuk vallá-

A PANNONHALMI TEMPLOMBÓL.

sát kövessék, sem abba, hogy az áttérés szabad legyen; hogy a házassági válópörökben a protestánsok saját hitelveik szerint ítéltessenek meg s hogy a különböző vallásbeliek a köztemetőkben legyenek eltemethetők s Horvátországban szabad vallásgyakorlat legyen.

Öt teljes hónapon át folyt az üzenetváltás; az alsó tábla nyolc, a felső hét üzenetet vált, ami mindig szenvedélyes kitörésekre ad alkalmat. A felső tábla több közvetítő indítványt tesz, de az alsó tábla, ahol a liberálisok vannak többségben, köztük a liberális katholikus elem is, ragaszkodik eredeti fölterjesztéséhez. Nem hiányoznak a kölcsönös gyanusítások sem, melyek akkor is oly könnyen és bőven termettek, mint napjainkban; megvesztegetettséggel gyanusítják a nemzeti nyelv kérdésének hősét, felső-büki Nagy Pált, aki azt találta mondani, hogy szerinte kivihetetlen minden vallás egyenjogusítása, mert ahol a katholikusok vannak többségben, ott azok, ahol protestánsok, ott ezek élveznek több jogot. Ez tényleg úgy van ma is a protestáns, meg a görög keleti államokban. De Magyarországon, nevezetesen Erdélyben még azt sem akarták megengedni, hogy a kisebb felekezeteknek is a kormánytanácsban kevesebb képviselőjük legyen, mint a katholikusoknak; egyenlő arányú fölosztásnál a guberniumban a kilenc nem-katholikus tanácstag minden esetben majorizálhatta a három katholikust, holott a katholikusok száma már akkor fölülmulta a protestáns felekezetekét.

A vallásügyi tárgyalások az alsó tábla nyolcadik üzenetével megszakadtak, minthogy megegyezésre sehogy sem juthatott a két tábla.

I. Ferenc 1835-ben meghalván, a még életében megkoronázott V. Ferdinánd követte a trónon. A gyönge király egészen Metternich kezébe kerül s még a magyar rendektől törvényesen követelt V. Ferdinánd címet is csak kemény vita után vette föl az osztrák császárságot kifejező, történetileg is helytelen I. Ferdinánd helyett. A politikai reakció a Wesselényi, majd a Lovassy-féle pörben és Kossuth Lajos üldöztetésében mutatta ki ármánykodásait Magyarország szabadsága ellen. A bécsi centralizáló kormány alattomos elnyomási kisérletei veszedelmességét növeli a fölszított nemzetiségi izgatás; Horvátországban a II. Lipót óta keletkezett és felülről pártfogolt illirizmus, a fölvidéken a pánszlávizmus. A nemzeti érdek védelmének rövid ideig sikerül a vallásügyi sérelmi vitát háttérbe szorítani; de azért nem hallgat el egy napra sem. Különösen a vidéken forr folytonosan.

A francia radikalizmus szomorú kicsapongásai semmi tanulságot sem ültettek a rajongók szivébe, akikben a liberalizmus fogalma megzavarodott s már nem a nemzeti haladást, hanem a rombolva újítást hirdették, ami ellen annyiszor emelte föl gróf Széchenyi István óvó szavát. Az egyházzal szemben is a fölforgató radikalizmus gondolatában tetszelegtek. Fölvetették egész nyíltan az egyházi vagyon elkobzását, ami ellen gróf Dessewffy Aurél tiltakozott a leghatározottabban. «A papság hatalmát és befolyását a saecularisatio által csökkenteni annyival kevésbbé engedi meg, mert ez nemcsak a politikai eszélyesség követelményével, de a joggal is határozottan ellenkezik.»

Jellemző, hogy a jövőbe tekinteni nem biró, a jelszavaktól közömbösített katholikusok miképen vesztették el poziciójukat, amint azt Kisfaludy Sándor jellemzően írta meg egy József nádorhoz intézett emlékiratában. Megírja, hogy a dunántúli megyékben (melyekben pedig ugyancsak túlnyomó a katholikusság) a két protestáns felekezet egyesült, hogy a tisztújításon saját jelöltjeiket választtassák meg. S bár a protestánsok mindenütt kisebbségben vannak (Kisfaludy tévesen veszi ki Veszprémmegyét, mert ott sem voltak többségben), mégis többnyire győznek azért, mert demokrata és ultraliberális elveket hordván szájukon, csatlakoznak hozzájuk azok a katholikusok is,

kik vagyonukat elpocsékolták, kiknek hivatalra van szükségük, hogy jövőjüket biztosítsák s kik az *emberszeretet igéit hirdetik, hogy annál inkább elnyomhassák alattvalóikat.*

Az 1839—40-iki országgyűlés folytatta az 1832—1836-iki országgyűléstől megoldatlanul hagyott vallásügyi kérdések tárgyalását. A szabadelvűpárt, néhány engesztelhetetlen tagját kivéve, látván, hogy a főrendek hajlandók engedményeket tenni, az alkú terére lépett. A reverzálisok kérdésében nem engedtek a főrendek. A szabad áttéréshez az alsó tábla ragaszkodott ugyan, de nem volt kifogása az ellen, hogy az egyes áttéréseket ő felségének bejelentsék. A főrendek megengedik azt, hogy a katholikus gyermekek a protestáns iskolákat is látogathassák, de oly föltétel alatt, hogy a gyermekeknek saját vallásukban való oktatásuk biztosíttassék. A főrendek nem egyeznek bele abba, hogy a vegyes házasságban élő feleknek az ágytól és asztaltól való elválasztása esetében az evangelikus félre nézve a kötés fölbontottnak tekintessék és új házasságra lépése megengedtessék, a békesség kedvéért az alsó tábla kész a rekopuláció megszüntetésének követelését elejteni. Megegyezik a két tábla abban is, hogy a katonaságnál evangelikus lelkipásztorok is alkalmaztassanak. Horvátországra nézve a főrendi tábla Horvátországra kívánja bízni a vallásügyben való döntést. Ebbe viszont az alsó tábla nem akar beleegyezni — s inkább elejti az egész pontot.

KÁROLY AMBRUS ESZTERGOMI ÉRSEK.
Egykorú metszet után.

Lonovics József csanádi püspök, miután a két tábla kölcsönös megegyezésével megállapított javaslatot elfogadták, kijelentette, hogy az nem parancsol ugyan olyat, amit a hit szabályai tiltanának, de sérti az egyház jogait. A főpapság, mielőtt a javaslat elnyerte volna a szentesítést, Rómához fordult, hogy magatartására nézve az apostoli szentszéktől kérjen utasítást. Amíg pedig ez meg nem érkezik, elhatározta, hogy bár a szentesített törvénynek zugolódás nélkül engedelmeskedik, igyekezni fog a koronát a szentesítéstől visszatartani. Metternich nem is siettette a szentesítést. Ő azt óhajtotta volna, hogy a vegyes házasságban született gyermekek vallását a szülők szabad egyezkedéssel állapítsák meg; azt vélte, hogy ezzel lefegyverezné a protestánsokat s megnyerhetné a papságot is, hogy belenyugodjék. Egyszersmind a kormány is érintkezésbe lép a szentszékkel, hogy valami modus vivendit találhasson; miért is a szentesítés függőben marad.

Ezalatt Laitsák Ferenc váradi püspök, jogával élve, kiadta a rendeletet, hogy papjai a reverzális nélkül házasságra lépő vegyes párok házasságát ne áldják meg, házasságkötésüket pedig a plébánia-lakban, passiva assistentiával fogadják el. Hasonló rendeletet adott ki élő szóval a rozs-

nyói püspök is. Beöthy Ödön izgatására Biharvármegye emiatt fölírt a királyhoz, példáját követte Gömör vármegye: de ezt a sérelmet épen nem volt hajlandó a korona sérelemnek minősiteni, mert arra jogszerűleg csakugyan nem lehet kényszeriteni a papságot, hogy az egyház elvei ellen kötött házasságot a pap egyházi áldásban részesitsen. Az alsó tábla mindamellett magáévá tette Bihar vármegye föliratát; de a főrendek, amellett, hogy politikai tapintat szempontjából sem tartották helyesnek az ügy bolygatását, fölöslegesnek tartották a fölirást azért, mert az 1790-iki törvény elrendeli ugyan, hogy a házasságok az illetékes plébános előtt köttessenek, hanem egy szó sincs bennük az egyházi áldásról, valamint a házasság érvényességéhez nem szükséges az áldás.

Most már az összes püspökök körlevelet bocsátottak ki egyházmegyéik papságához s meghagyták nekik, hogy a reverzális nélkül vegyes házasságot kötő felektől tagadják meg az áldást, de teljesitve az 1790-iki XXVI. törvénycikk rendeletét, érvényesitsék a házasságot passiva assistentiával. Egyes megyék emiatt pört inditanak az áldást megtagadó lelkészek ellen, de a kormány védelmébe veszi jogos eljárásukat, sőt midőn ez eljárást a pápa is helyesli, az erre vonatkozó pápai brevét a király ellátja a placetummal.

A vegyes házasságok kérdése tehát nagy izgalom közt kerül az 1843—44-iki országgyűlés napirendjére.

1843 július 5-én küldte le a király a választ a mult országgyűlés által fölterjesztett javaslatnak a vegyes házasságokra vonatkozó ama pontjára, hogy a gyermekek mindig atyjuk vallását követik. A korona akkép módositja, hogy vegyes házasságoknál a jegyesek önmaguk határozzák el, milyen vallásban fogják születendő gyermeküket nevelni s ha ilyen szerződést nem kötnek, akkor a gyermekek atyjuk vallását követik. A protestánsok nem voltak megelégedve ezzel a javaslattal; de visszautasitotta a püspöki kar is, mert nem engedhette meg annak lehetőségét, hogy bizonyos esetekben katholikus szülők gyermekei más vallásban neveltessenek. A püspöki kar aggodalmait Kopácsy prímás és Lonovics csanádi püspök közölte Metternichhel, a ki hajlandó volt arra az álláspontra helyezkedni, hogy a kormány, egy lépéssel tovább menve, egyáltalában ne avatkozzék a vegyes házasságok dolgába, hanem hagyja ezt a felekre, illetőleg a szülőkre. Ez esetben a gyülöletes pöröktől is megszabadulna az állam.

A püspöki kar és Metternich megegyezése alapján megállapitották az új javaslatot, melynek értelmében vegyes házasságoknál a jegyesek és házastársak akár a pap előtt, akár maguk között egyezséget köthetnek gyermekeik vallásos nevelésére nézve. Ha vita merül föl, ők maguk döntik el. Egyik fél halála esetén az életben maradott fél köteles a gyermekek vallási neveléséről gondoskodni; mind a két fél halála esetén a szülők szerződése vagy az a körülmény határoz, hogy milyen vallásra kereszteltettek a gyermekek. Végre maga a papság dönti el, hogy vegyes házasságoknál megadja-e az áldást, vagy csak a passiva assistentiát.

A javaslatot Metternich előterjesztette a pápának, aki, bár belátja a kormány nehéz helyzetét, a javaslatot mégis kénytelen volt visszautasitani, mert nem tehette, hogy ő maga szembe helyezkedjék az egyház fölfogásával. Metternich azonban ragaszkodott a püspökökkel történt megállapodáshoz, minek alapján 1844 március 25-én a király aláirta azt a határozatot, hogy vegyes házasságoknál a szülők határozzák meg a gyermekek vallását s erre vonatkozó egyezségüket a politikai hatóságok beleavatkozása nélkül bármikor megváltoztathatják. Hanem a rendek ezt a határozatot is visszautasitották, azt követelvén, hogy a szülők rendelkező joga törvénynyel szabályoztassék. A vita hevessége túlcsapott a követelmények eredeti korlátain. A francia forradalmi szellem rémes lávahullámai ki-kicsapkodtak. Radvánszky Antal a polgári házasságot javasolja, érintetlenül hagyva annak egyházi részét, melyet egészen a házasulandók lelkiismeretére akar bízni; Wenckheim Béla meg azzal állt elő, hogy foglalja le az állam az egyházi javakat s fizesse az állampénztárból valamennyi felekezet papjait. A vegyes házasságok ügye megint elintézetlen maradt az országgyűlésen, mely a politikai szabadelvűség helyes reformeszméitől vezetve, jogi és gazdasági életünk terén nem csekély üdvös alkotást hozott létre.

Az 1847-iki országgyűlés annak a gyásznak benyomása alatt nyílt meg, melyet József főherceg nádornak, Magyarország igaz barátjának az év elején történt halála okozott. A helyébe nádornak választott fia, István főherceg nem pótolhatta atyját, sőt a következő év válságos perceiben, midőn talán megfordíthatta volna Magyarország sorsát, épen ő hagyta cserben.

A konzervativ és a szabadelvű párt nagy mérkőzésre szervezkedett. Az alkotmány átalakítása körül folyt küzdelembe egyszerre harsány hangon szólt közbe s megrázta egész Európát az 1848-iki februári forradalom Párisban, melynek hatása alatt Magyarországon is összedőlt a rendi alkotmány; a radikális szellem és a fölszabadult nemzeti érzés egészen új alapot vetett Magyarország állami épületének.

3. A szabadság. A radikális egyházpolitikai törvények. Autonomiai mozgalmak. A nemzet eltiprása.

1848—1849.

A Bécsben 1848 március 13-án kitört forradalom elsöpörte Metternich uralmát s ennek bukásával a magyar szabadság főakadálya el volt hárítva. Még javában folyt az izgatott vita a reformjavaslatok fölött Pozsonyban, midőn Pesten március 15-én az ifjúságtól föltüzelt polgárság a magyar nemzetnek pontokba foglalt kivánságai közül a sajtószabadságot tényleg meg is valósította, anélkül, hogy a kormányhatalom meg merte volna azt gátolni. Ez a mozgalom is siettette az országgyűlés munkálatait. Az új magyar állam alapkövét képező törvényeket április 11-én szentesítette Ferdinánd, ezt megelőzőleg pedig április 7-én kinevezte az első felelős magyar minisztériumot Batthyány Lajos gróf elnöklete alatt. A vallás- és közoktatásügyek minisztere báró Eötvös József lett.

AMBRUS KÁROLY FŐHERCEG, HERCEGPRIMÁS HALÁLAKOR VERT ÉREM. (1809.)

A vallásügyben március 31-én adott be javaslatot Kossuth Lajos. Ennek értelmében minden törvényesen bevett vallásfelekezet közt egyenlőség és viszonosság mondatik ki, az unitárius vallásfelekezet is bevettnek nyilváníttatik. Minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai költségeit az állam fedezi. A felekezetek iskoláiba valláskülönbség nélkül járhatnak a gyermekek.

Ez a javaslat, mely mint XX. törvénycikk elfogadtatott és szentesítést nyert, egy csapással megszüntette a katholikus vallásnak államvallási jellegét és fölbontotta elméletileg az állam és az egyház közti viszonyt; csakhogy az állam kormánya a maga részéről ma sem bontotta föl a viszonyt, a mennyiben tudniillik az befolyására és a vagyonkezelésre az államnak előnyös.

Scitovszky János pécsi püspök óvást tett a javaslatnak az egyházra nézve sérelmes részei, különösen ama rendelkezése ellen, melyből a katholikus alapok ellen meríthetett jogot a kormány, amint Scitovszky jóslata be is teljesedett. Fölszólaltak többen is ez értelemben, anélkül azonban, hogy egy katholikus pap is ellenezte volna azt, hogy a keresztény vallások bármelyike is saját terén és körében szabadon mozoghasson, kulturális kiadásainak fedezésére pedig az államtól segítséget kaphasson. A tárgyalás folyamán Sárkány Miklós bakonybéli apát kifejtette, hogy tessék meghallgatni a katholikusok kérelmeit is, mert addig nem lehet viszonosságról beszélni, amíg a protestánsok maguk választják püspökeiket, a katholikusoknál pedig a főkegyuri jog gyakorlatának uzurpálásával a minisztérium kreál püspököket; a protestánsok szabadon tarthatják konventjeiket, a katholikusok ellenben korlátozva vannak; a protestáns egyházak híveik életének megitélését

szabadon gyakorolhatják, de a katholikusoknak az egyházi itélet kihirdetése előtt is a kormány jóváhagyásáért kell folyamodniok. A törvényjavaslatot április 8-án fogadta el a két ház, 9-én pedig már szentesítette a király.

A püspöki kart július 8-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter kötelezte, hogy az új törvényeket hirdesse ki és a papság által magyaráztassa meg a népnek.

A püspöki kar a vallásügyi törvény tárgyalásának előhaladtával szükségesnek tartotta, hogy a megváltozott viszonyok következtében teendő egyházkormányzati intézkedések ügyében föliratot intéz a királyhoz. Ebben fölkérte ő felségét, hogy apostoli királyi jogát, mint személyes és átruházhatatlan jogát saját magának tartsa fönn s azt a primás, esetleg a felség által kinevezett egyháziakból és világiakból álló bizottság által gyakorolja, mely bizottság tiszte lenne az alapítványok kezelése is.

A föliratot épen akkor nyujtották át, midőn a felelős kormányrendszerről szóló törvényt terjesztették föl a királynak szentesítés végett. A főliratot. mint elkésve érkezettet, nem vették figyelembe. Ugyanez lett a sorsa az országgyűlésen annak a javaslatnak, melyet több kiváló világi katholikus férfiú és egyházi férfiak értekezlete nevében Rónay János csanádi követ nyujtott be, mely azt kívánta kimondatni, hogy a zsinatok és egyházi gyülekezetek szabadon legyenek tarthatók, a katholikusok iskoláikról a felsőbb felügyelet mellett szabadon rendelkezhessenek, egyházi és iskolai alapítványaikat egyházi és világi férfiakból álló bizottsággal kezeltethessék.

LAVABO.
Ambrus Károly hercegprimás ajándéka az esztergomi székesegyház kincstárában. Augsburgi munka a XVIII. századból.

A kormánynak világos szándéka volt, hogy a katholikus egyházat egészen hatalma alá keríti. Ez volt az akkori határt nem ismerő, szabadkőműves szellemtől áthatott liberalizmus irányzata, sokkal erősebben és türelmetlenebbül, mint ma. Eötvös József, aki olyan magasból tudta nézni a világot, sokkal inkább meg volt vesztegetve ettől a szellemtől, semhogy föl tudott volna emelkedni legalább is a katholikus egyháznak jogegyenlősége magaslatáig, holott épen a jogegyenlőség elvének érvényre juttatásával dicsekedett a szabadelvűség. A katholikus egyházzal szemben nem tartotta jogtalanságnak a jogok elharácsolását. Még Csengery Antal is így jellemezte a törvényhozás végrehajtását: «A törvényhozás többsége a fölvilágosodás zsarnokságának szóvivője lett azok ellenében, akik a lelkiismeret szabadságát a vallásos buzgalomban tisztelték».

Ezt a rohamosan következő tények különösen bizonyították.

A legfőbb kegyúri jogot, miután az udvari kancelláriát megszüntették, a király a minisztérium útján kívánta gyakoroltatni; ezzel tehát a katholikus egyházat kiszolgáltatta a kormánynak, mely a katholikus vallást nem tekintette többé állami egyháznak, sőt bevallott célja volt, hogy jogait rendre elszedi. A püspökök, kanonokok, prépostok, apátok kinevezését a király magának tartotta fönn, de a kinevezés érvényességére szükséges volt a miniszteri ellenjegyzés.

A megváltozott helyzet miatt, miután a püspöki kar föliratát és az említett katholikus értekezlet javaslatát visszautasították, az országgyűlés két házának mintegy hatvan tagja gyűlt össze Scitovszky János pécsi püspöknél, mint a legidősebb püspöknél, mert a primási szék Kopácsy

RUDNAY SÁNDOR HERCEGPRIMÁS.
Egykorú dombormű Ernst Lajos birtokában.

József elhalálozásával időközben megüresedett. Itt elhatározták, hogy megindítják a mozgalmat az autonomia megalkotása végett, még pedig akképen, hogy előbb helyi autonomiát szerveznek s ebből épüljön ki az egyházmegyei és egyházkerületi autonomia. Ezt pedig a jövő országgyűléstől újabb kérvény útján kérjék.

A kérvényezési jog alkotmányos országban természetes jog. Gyakorlatban volt és van. E kérvényeket azonban a szabadságot és a vallásegyenlőséget hirdető, a protestánsok autonomiáját tisztelő kormány elkoboztatta. Sőt emissáriusokkal a népet elámíttatta, elhitetvén, hogy a kérvények a robotot akarják viszszaállítani. Ami természetesen ott, ahol az ámítás sikerült, szenvedélyes gyülöletet támasztott a papság ellen. Midőn 1848 augusztus 4-én Hám János szatmári püspököt nevezték ki hercegprímásnak, Eötvös kultuszminiszter fölhívta, hogy a kérvényező mozgalmat fojtsa el, intse rendre a papságot, hogy óvakodjék a «kérvényezési jog hivatalos határait túllépni». A kormány eme beavatkozásából bebizonyosult, hogy nem akarja kiadni a katholikusoknak sem iskoláikat, sem alapítványaikat, sőt a fönnálló katholikus intézeteket is államiakká akarja átalakítani, az autonomiát pedig a maga szellemében akarja megcsinálni, az állami hatalom korlátlan befolyásával, úgy hogy a belső hitelvi ügyekben is bíró akart lenni. Kisérlet a kudarcot vallott gallikán egyház lemásolására.

Az iskolák elközösítését július 20-án ajánlotta egy Pesten tartott tanácskozás; a kormány pedig augusztus 3-án kezdte tárgyaltatni azt az iskolai javaslatot, mely még az elemi oktatást is kizárólag az államra akarta bízni s a vallástanítást magánügygyé tenni, úgy hogy a hittant a rendes tantárgyak közül kihagyta. A középiskolákban kormányi rendelettel novemberben rendelte el a kormány a vallástan kihagyását. A szabadelvűség tehát így rohant bele egyenesen az atheizmusba. A későbbi Eötvös maga is megrémülhetett, hogy milyen szolgailag utánozta a francia forradalom rémuralmának bomlasztó rendszerét. Sajnos, hogy a később is fölbukkanó radikalizmus ezekből az intézkedésekből szedegetett téglákat tanainak és követeléseinek fundamentumához. Szacsvay Imre meg rendszeres javaslatot nyujtott be az országgyűlésen, mely az összes egyházi vagyon elvételével a lelkészeket az állampénztárból fizetett hivatalnokokká teszi, a káptalanokat kihalásra kényszeríti, az öszszes szerzetes rendeket eltörli. E javaslatot azonban a beállott bonyodalmak miatt nem

FEHÉR GYÖRGY.
Passini János rézmetszete. A Tudományos gyüjteményből.

értek rá tárgyalni. A püspöki kar ünnepélyes óvást tett Eötvös rendelete ellen s miután Batthyány Lajos gróf lemondása után a kormány a honvédelmi bizottmány kezébe ment át, ennek adta át ellenmondását és kérelmét, hogy a sérelmes határozatokat vonja vissza.

Ekkor azonban Magyarország ügye nagy fordulatot vett. December 2-án Ferdinánd lemondása következtében Ferenc József jutott a trónra. Könnyű lett volna Magyarország jogainak elismerésével és biztosításával a túlzásba csapott radikális szabadelvűséget határai közé visszaszorítani s az önálló szabad Magyarországot történeti alapjain újra fölépíteni. De az ellenkező történt. Magyarországot ki akarták törölni az önálló országok sorából. A nemzetnek ki kellett állania önnön védelmére. Bámulatos önfeláldozással tette. És a kigúnyolt, vérig sértett papság csak a hazafiúi szózatot hallotta, kereszttel és fegyverrel vonult a harctérre; a papnevelő intézetek és szerzetházak kiürültek, ifjú lakói a honvédsereg zászlai alá siettek. Számosan, kik fegyvert már nem foghattak, buzdításukkal és pénzbeli áldozatukkal rótták le szolgálatukat a haza oltárán, amit a katasztrófa után megtorolt a vérbosszú. December végén Windischgraetz, az osztrák sereg főparancsnoka bevonult Pestre, ahonnan a kormány elmenekült, de ez épen nem jelentette Magyarország leigázását. — A Görgey vezette téli és tavaszi hadjárat győzelmei megrettentették Ausztriát. Hogy az 1849 április 14-iki szerencsétlen függetlenségi nyilatkozat hozta-e be az orosz inváziót, vagy előbb meg volt már kötve az alku: az ma sincs teljesen tisztázva. Föllobban a dicsőség fénye Budavára bevételénél, de el is hamvad csakhamar.

SZEPESSY IGNÁC BÁRÓ, PÉCSI PÜSPÖK.
Egykorú festmény után.

A végcsapás az orosz segítő sereg közreműködésével lesujtott; Magyarország elvérzett. Főhadereje Világosnál augusztus 13-án adta meg magát, utána nemsokára a szétszórt kisebb seregek, legutóbb Komárom vára. A kormányzó Kossuth Lajos híveinek kis csapatjával török földre menekült.

És amikor már az orosz sereg mindenünnen szorította a hősies küzdelemben egyre fogyó honvédsereget: a bőszült radikalizmus akkor is ráér a katholikus egyházat sértő és bosszantó törvényjavaslatokat faragni. Nem tudni, beteg elbizakodottság-e vagy beszámíthatatlanság, hogy amikor menekülőben van a kormány és a csonka országgyűlés Szegeden, Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter július 28-án (augusztus 5-én Haynau már kiszorítja a honvédeket Temesvár felé) benyujtott egy javaslatot a zsidók egyenjogusításáról, mely megengedi a keresztények és zsidók házasságát, ezekre nézve behozza a polgári házasságot s előkészíti autonomiájukat. Ez volt a legsürgősebb föladat, midőn két hadsereg közé ékelve a magyar sereg végküzdelmeit vívja!

A magyar szabadságharc elnyomása után véres megtorlás következett. Haynau rendre végeztette ki a szabadságharc főtámaszait, még a harctól visszavonult gróf Batthyány Lajosnak sem irgalmazott. A tizenhárom aradi vértanú és a pesti, pozsonyi, fejérvári nemzeti vértanúk sirjaiból

a megtelt várbörtönök áldozatai felé szállottak a hazafiak könyes sóhajtásai. Az egyházi férfiak közül Rudnyánszky besztercebányai püspök 8, báró Bémer László nagyváradi püspök 20, Róka József csanádmegyei püspöki helytartó 20 évi várfogságra ítéltettek, Lonovics József egri érseket, Jekelfalussy Vince szepesi püspököt megfosztották méltóságuktól és kolostorba zárták. Hám Jánost erőszakkal lemondatták a prímásságról; mert nem akart a reakció szolgálatába szegődni. Csakhogy elszámították magukat, mert Scitovszky hercegprímás lett az alkotmány visszaállításának egyik legbuzgóbb előharcosa.

Az alsó papságból számosan szenvedtek börtönbüntetést; így a jeles költő Czuczor Gergely, az író Laky Demeter és számosan, akiknek neve meg van örökítve az 1848—49-iki szabadságharc emléklapjain.

4. Az önkényuralom. A radikális vallástörvények megszünése. A horvát hierarchia elszakítása. Konkordátum. A nemzet ébredése.

1850—1867.

Az abszolutizmus, melynek fő szervezője Bach Sándor, a barrikádokról lojálissá előlépett és kormányra jutott osztrák belügyminiszter volt, miért is kormányzatának idejét Bach-korszaknak nevezték el, Magyarországnak még földrajzi egységét is megbontani igyekezett; az unió szétszakításán kívül újra megcsinálta a temesi bánságot, a szerb vajdaságot. Az 1848-iki törvények közül csak a földtehermentesítést vitte keresztül. Az országból rendőrállamot csinált. Ferenc József nősülése után nagyobb mértékű amnesztiával enyhítette ugyan az alkotmány védelmezőinek szenvedését s a megkegyelmezett politikai elítéltek között tizennégy pap is volt: de a rendőrállam bilincsei ezután is megmaradtak; a nagyvilág előtt Ausztriának egységes abszolút monarchiaképen kellett élnie.

A katholikus egyház olyan üldözését, melyet a szabadság és a jogegyenlőség nevében a mértéket vesztett alkotmányos férfiak kezdtek meg, az uralkodó, miután az ő akarata nyilvánulhatott csupán, természetesen beszüntette s ezzel az esetleges további egészségesebb reformoknak megadta természetes történeti alapját. Az osztrák kormány részéről Thun vallásügyi miniszter 1855-ben konkordátumot kötött Rómával, melyben Ausztria föladta a placetum-jogot; a püspököknek büntetőjogilag a területkívüliség bizonyos nemét biztosította, kimondotta, hogy a vallás- és tanulmányi alap (melyre nézve még Deák Ferenc is azt vitatta, hogy állami tulajdon) az egyház tulajdona, az egyházi fegyelmet a hivek fölött a világi hatalom segítségével a püspök gyakorolja; a szerzetesrendek megtelepedését megengedi. Még a konkordátum előtt 1852-ben teljesítette a kormány a horvátok kivánságát és érsekségre emeltette a zágrábi püspökséget, amivel azonban Horvátországot ki is vonta a magyar primátusság befolyása alól.

A centralista kormány, politikai magatartásához híven, a magyar hierarchiát is be akarta olvasztani az egységes Ausztriába. Ez ellen a magyar püspöki kar, élén Scitovszky János hercegprímással, aki már a horvátok elszakítása ellen is tiltakozott, Rómában keresett támaszt. Scitovszky Thunnal szemben is bátran kikelt e terv ellen, ami miatt legmagasabb megrovásban részesült. Ez a megrovás csak növelte hazafias érdemét; de a nemzeti ügytől, melynek fölvirradásában nem szüntek meg bízni a hazafiak, legkevésbbé sem riaszthatták el. Az abszolút kormánynak az a terve, hogy a magyar prímást Bécsnek rendelje alá, még sem sikerült. Nemzeti szempontból a katholikus főpapság nemcsak a maga jogait védelmezte, hanem védelmezte a protestánsok autonomiáját is. A kormány szándéka a protestánsok autonomiájának szétrobbantásában is csütörtököt mondott.

A konzervativok már korábban kezdték útját egyengetni a király és a nemzet kibékítésének, aminek szükségét a pénzügyi tekintetben legrosszabbul gazdálkodó abszolút kormányzat is érezni kezdte. Midőn 1856-ban Scitovszky prímás fölszentelte az esztergomi bazilikát, az ott egybe-

gyűlt előkelő katholikus előkelőségek magánúton kicserélték eszméiket a kibontakozás módjairól. Ferenc József 1857-ben nejével, Erzsébettel körutat szándékozván tenni Magyarországon, a prímás vállalkozott arra, hogy egy monstre-kérvényt nyujt át a királynak, amire, nádor nem levén, első közjogi méltóságánál fogva jogosultsága is volt. A kormány azonban megakadályozta a kérvény átnyujtását.

Scitovszky nem mulasztotta el, hogy az ország alkotmányos kormányzásának szükségességét minden alkalommal, nyíltan is hangoztassa. Az általa a máriacelli kegyhelyre vezetett nagy nemzeti zarándoklat óriási nemzeti tüntetés volt, mely ellen a bécsi kormány, mint bucsújárás ellen, bármint mérgelődött, semmit sem tehetett.

KOPÁCSY JÓZSEF HERCEGPRIMÁS.
Eybl kőnyomata után.

Az 1859-ben nagy vereséggel végződő olasz háború megroppantotta az abszolutizmust. Az uralkodó belátta, hogy ez a rendszer bukásba sodorja birodalmát, sőt talán trónját és családját is.

Magyarországon az 1860-ik év beköszöntésével kezdett derülni a fojtó ködön át a nemzet föltámadásának, szabadságának közeledő napja; ugyanakkor azonban az antikatholikus és pápaellenes eszmeáramlat, mely a francia enciklopedisták kora óta folytonos hullámzással haladt országról-országra, épen a pápa honában, Olaszországban tetőpontját érte el s még ebben az esztendőben megfosztotta a katholikus egyház fejét világi birtokának legnagyobb részétől; míg más országokban a katholikus egyházjogi intézmények, a katholikus oktatás és az egyházi vagyon elleni szakadatlan és szervezett támadásokban élesedett ki.

Az októberi diploma a föltámadt reményt örömre gyujtotta, noha ez az öröm, mint a fejlemények mutatták, egyelőre még korai volt. Az országgyűlés egybe volt híva, midőn dermesztő szélként csapott le az ébredő kikeletre a február 26-iki pátens, Schmerling műve, mely a csirádzó reményeket megcsipdesé. Az országgyűlésre folynak ugyan a választások, de a bécsi kormány el van tökélve, hogy nem enged a közös parlamentből s a magyar országgyűléstől is azt fogja követelni, hogy küldjön képviselőket a közös birodalmi gyűlésbe, amit a magyar országgyűlés nem fog megtehetni.

Ilyen hangulatban nyílt meg április 6-án az országgyűlés, melynek tagjai már előre nem mertek bízni tárgyalásuk sikerében. A Schmerling-kormány megtűrte a bujtogatást a nemzetiségek között s távol attól, hogy az uniót elismerve, Erdélyt is fölszólította volna képviselőinek Pestre való küldésére: volt császári hivatalnokaival bujtogattatott a Bácskában, azaz az 1849 után csinált szerb vajdaságban és a temesi bánságban; sőt a magyar országgyűlés megnyitásával egyidejűleg

összehívta a szerb kongresszust, mely Karlócán április 10-én nyílt meg. Ezzel a szerb agitációnak új tápot adott.

Az osztrák birodalmi gyűlésen május 2-án elmondott trónbeszéd is inkább rontott mint javított a helyzeten. Ragaszkodik az október 20-iki és február 26-iki rendeletekhez. Július 18-án Vay Miklós báró kancellárt fölmentették, a magyar tanácsosok pedig lemondottak, mivel a Reichsrathba való bemenetelt ellenezték. Az országgyűlést, mely július 22-én megtagadta azt, hogy követeket küldjön a Reichsrathba, egy héttel föliratának átvétele után az uralkodó föloszlatta.

A föloszlatást követték a provizórikus kormány egyéb szabadságfojtogató intézkedései. Először is a megyei bizottságokat oszlatták föl, Pestmegye tiltakozó bizottságát meg épen katonákkal kergették szét. A hercegprímás elnöklete alatt tartott Esztergom-vármegyei gyűlés is elég merész volt fölemelni szavát, hogy hívja össze ő felsége az országgyűlést, mert enélkül az adószedés és az ujoncozás törvénytelen; a hercegprímás személyesen is fölmegy Bécsbe az uralkodó fölvilágosítása végett: a válasz azonban az összes megyei gyűlések betiltása.

LONOVICS JÓZSEF CSANÁDI PÜSPÖK, MAJD KALOCSAI ÉRSEK.
Egykorú metszet az országos képtárban.

November 1-én kinevezik Pálffy Móric gróf altábornagyot Magyarország helytartójává, aki megszüntette a helytartó tanács testületi hatáskörét, föloszlatta a megyei és városi bizottságokat. A katholikus egyház helyzete ebben az időben legkevésbbé sem volt megnyugtató s a kishitűek csüggedése, ha nem is megokolt, de mindenesetre érthető vala. A pápa szorongatása, a szabad gondolkodásúak materiális filozófiája, az egyházellenes törekvések kápráztatónak tetsző diadala, mely Magyarországon is heroldokra talált, kik komoly indítványokkal már nemcsak az iskolák, hanem az egyházi vagyon után is nyujtogatták kezüket. A klérus népszerűségét minden oldalról a legkíméletlenebbül támadták s a klérusnak alig akadt néhány támogatója a világiak közt.

A pápához, mint a katholikus egyház fejéhez való hűséges ragaszkodást ebben az évben bizonyítá be leghatásosabban a magyar katholikus nép zömével egyetemben. Szeretetadományokat gyűjtöttek, melyeket Péter-fillléreknek neveztek. Erre egy nagy csapás nyujtott alkalmat. 1862 tavaszán a Duna mentén nagy károkat okozott az árvíz. A társadalom sietett a szerencsétlenek fölsegítésére. IX. Pius pápa Scitovszky hercegprímás által értesülvén a magyarországi árvízkárosultak nyomoráról, szintén kétezer forintot küldött.

Ekkor eszébe jut Lonkay Antalnak, az Idők Tanuja szerkesztőjének, hogy a belgák, midőn a pápa szintén segélyt küldött a hasonló szerencsétlenség érte honfitársaiknak, viszonzásul gyűjtést rendeztek a szent atya számára, kinek anyagi helyzetét a szárd invázió megrongálta. Ugyanezt

kellene tennie a hálás Magyarországnak. Fölhivást tett közzé, hogy térítsék vissza a pápa ajándékát. Csakhamar 13.000 forint gyült össze. Ez volt az első Péter-fillér Magyarországon.

A magyarországi alkotmányosság kérdésében 1865 elején újra mutatkoznak a kibontakozás jelei.

De azért nem teljesülhetett volna a magyarok reménye, ha Schmerling el nem szólja magát a birodalmi gyűlés március 28-iki ülésén, ahol kereken kijelenté, hogy nem vár semmi eredményt a legközelebb egybehivandó magyar országgyűléstől, mert megint nem fogják elküldeni követeiket a Reichsrathba; vitatta, hogy a jogosság ténye nincs összefüggésben a koronázással s Ferenc József nemcsak tényleg, de jogszerüleg is királya Magyarországnak, noha nincs megkoronázva.

Erre következett április 16-án Deák Ferenc híres húsvéti cikke, mely a történelem és a Corpus Juris legélesebb fegyvereivel, de a jogosság terén álló államférfiút jellemző méltósággal utasította vissza ezt a fölfogást s egyenesen a dinasztiára apellált, mint ahogy Magyarországot mindig az uralkodó békíté ki. Nemsokára a cikk megjelenése után Ferenc József lerándult a pozsonyi lóversenyre s ott beszélgetett a magyar urakkal. Magánbeszélgetés volt, de az egész ország megérezte fontosságát és jelentőségét, amint azt a későbbi események igazolták is. Június 6-án a császári pár Budapestre jön, ahol rendkívüli lelkesedéssel fogadják. A hercegprímás üdvözletére adott válaszában Ferenc József maga fejezi ki reményét, hogy nemsokára megkoronáztathatja magát. Június végén Schmerling megbukott, vele Zichy Hermann magyar kancellár is, aki helyett ifj. Majláth Györgyöt nevezték ki magyar kancellárrá. Az új osztrák minisztérium július 6-án alakult meg a jogfolytonosság és a Magyarországgal való paritás elvével. Ez a fordulat nagy örömet keltett az erdélyi magyarokban is, valamint jótékony hatással volt a horvátországi tanácskozásokra, ahol a kibékülést kereső magyarbarát párt erőt merített a Bécsben proklamált elvből, hogy Magyarországgal helyre kell állítani a törvényes viszonyt. Augusztusban még egy nevezetes lépés történt: az erdélyi tartománygyűlés föloszlatása, az új választásoknak az 1848-iki törvény alapján való összehivása és a főkormányszéknek Kolozsvárra visszahelyezése. A bízni kezdő ország azzal fejezte ki örömét, hogy az uralkodó születése napját, valamint szent István ünnepét Pesten és Budán nagy fényességgel és kivilágítással ülte meg.

Az országgyűlést szeptember 20-án valóban összehívták Pestre december 10-ikére. Ezt megelőzőleg visszahelyezték az 1861-iki főispánokat, vagy újakat neveztek ki az összes megyékbe. December 14-én nyitotta meg Ferenc József az országgyűlést.

Az országgyűlés tárgyalásait félbeszakította az 1866-iki, Ausztriára nézve ismét veszteséges háború; de a békekötés után újra megkezdte tárgyalásait.

A kibékülést már nem érhette meg Scitovszky hercegprímás. Ez év október 19-én elhúnyt. Egyházi és iskolai, nemkülönben jótékony hagyományai, valamint életében tett adományai meghaladták a három millió forintot. Az egyházi és iskolai ügyek előmozdításában világító példája nem állt ez időben sem egyedül; Bonnaz Sándor csanádi püspök határtalan áldozatkészségét számos templom és iskola, Ranolder János veszprémi püspökét hét apácakolostor és nőnevelő-intézet, meg számos adomány hirdeti; hasonló erényekkel ékeskedik Simor János győri püspök, aki 1867-ben hercegprímássá lesz.

5. Az alkotmányos korszak az elkeresztelési harcig.

1867—1890.

Az 1867-iki év a nemzeti öröm, az újjászületés esztendeje. A remények teljesedése gyors villanásokban közelgett; február elején már fölmentették Majláthot, megszüntették a helytartótanácsot, 17-én már kinevezték az új minisztériumot; az ország készült a koronázásra.

De a föltetsző nap elé felhő is tolult mindjárt. Valamint a szabadságigérő korábbi idők-

ben, most is leveté fékét a fölszabadult radikalizmus és mohó étvágyának első áldozatául a katholikus egyházat szemelte ki. Az első tünet az 1867-ben a Scitovszky utódjául kinevezett Simor János hercegprímás ama levele után merült föl, melyet báró Eötvös Józsefhez, az új kultuszminiszterhez intézett. Báró Eötvös József ugyanis március elején tudatta a hercegprímással a kormány átvételét. A hercegprímás március 30-án válaszolt s válaszában kifejezte abbeli reményét, hogy «a miniszter nem fogja megengedni, hogy a vallásos élet előkészítője s egyik főfeltétele, az iskola, a katholikus hittől idegen elemek befolyása által az egyháztól, melynek szülöttje, elvonassék; nem fogja engedni, hogy az egyházi és világi hatalom közötti jó egyetértés túlkapások által egyetlen percig is zavartassék»; igérte továbbá, hogy a szeretett hon jólétén együtt munkálni vallásos és honfiui szent kötelességének tartja.

HÁM JÁNOS.
Egykorú kőnyomat után.

Ebben a levélben, mely finom diplomáciai és hazafias hangon beszél, semmi olyasmi nem fordult elő, ami csak távolról is érinthette volna az alkotmányosságot, amint gravament nem is talált, nem is keresett a kormány benne; de a liberális lapok annál hevesebben támadták, praeludiumaként a később rendszeresített antikatholikus harcnak. Az alkotmányosságnak föl kellett vetnie az autonomia ügyét. Első volt az erdélyi státus, mely szerencsésen életre is ébredt. 1868 február 9-ére már egybehívták. Most már Magyarország is hozzáfogott sürgetéséhez s a püspöki tanácskozás formulázta az autonomia kereteit.

Az autonomiát a többfelé rendezett vidéki katholikus gyűlések erélyesebben és erélyesebben kezdék kivánni s a kérdés annyira fejlődött, hogy 1868 október 1-én a püspökök már egy meghivott vegyes bizottsággal tárgyalhatták a javasolt szervezetet. A tanácskozást Simor János vezette. Természetesen az akkori szellem közepette nem volt csodálható, ha az autonómiában bizonyos szabadelvű körök és lapok antiklerikális akció eszközét látták, vagy antiklerikális akcióra akarták fölhasználni.

Két más kérdés is közelről érintette a katholikus egyház erkölcsi érdekeit: ez az iskola és a házassági jog szabályozásának kérdése. A népoktatási javaslatot aggodalommal fogadhatták, mint amelylyel a vallástalanság propileumát építhetik föl; nevezetesen a közös iskolák terjesztésével.

A polgári törvénykönyvet előkészítő képviselőházi bizottság pedig annak a véleménynek

MIGAZZI BIBOROS, VÁCI PÜSPÖKI ADMINISZTRÁTOR.

javasolását határozta el, hogy a szentszéki bíráskodást el kell törölni. Deák Ferenc amellett érvelt, hogy egyelőre hagyják meg a szentszéki bíráskodást. De bizonyos volt, hogy az egyházellenes áramlatok ezt a kérdést sem fogják nyugton hagyni.

1869-ben leérkezett az autonomia választási módjának javaslatát megerősítő királyi leirat. A választások június 20-áig folytak az egyházmegyékben s az előkészítő ülés már június 24-én megnyílhatott Pesten. A rendes tanácskozásokat október 7-én nyitotta meg Simor János hercegprímás. Mindenekelőtt a választási szabályzatot kellett megalkotni s ennek alapján egybehívni a kongresszust. Október 15-én befejezték a szabályzat letárgyalását s a hercegprímás azzal a reménynyel rekesztette be az ülést, hogy az autonomia a társadalmi béke és szellemi haladás egyik lényeges tényezője s a közszabadságnak nemcsak szimboluma, hanem biztosítéka is lesz. Ebben a reményben oszlottak szét a tagok, akik közt az egyházi méltóságok mellett egy Deák Ferenc és Somssich Pál neve ragyogott. De ezen a tanácskozáson is fölütötte fejét a hatvanas évek domináló szabad szellemének torzalakja: a Döllinger és az ó-katholikusok fonák példájától félrevezetett pápaellenes katholikus pap. A liberális lapok tomboló tetszéssel dicsérték Kuthy fejérmegyei plébánost, aki a tanácskozásban, és *Hatala* Pétert, aki nemcsak szóval, hanem a *Szabad Egyház* című lapjában hangoztatott olyan nézeteket, melyek az aposztáziával voltak határosak. Hatala ki is lépett az egyházból.

De hát akkor, midőn Bajorország nyugalmát az ó-katholikusok zajos tüntetése dúlta föl, midőn a firenzei királyi kormány már fente fogát az utolsó darab pápai földre, midőn Ausztriában egyenesen hadat izentek minden katholikus iskolának az egyház ellenesei és zabolátlan kárörömmel már az egyház tekintélyének véghanyatlását hirdették, az ilyesmi is természetesnek és jogosnak tetszett.

Amikor még dicsőítették is az egyház elleni lázadást, nagyon természetes, hogy az 1869. évi december 8-ára egybehivott vatikáni zsinat előtt is nálunk csak úgy, mint a szomszéd Ausztriában és Németországban nagyban megindult az «ultramontánok» elleni izgatás. A laikus közvélemény valósággal meg volt mérgezve.

Az erkölcsi erő, lelki edzettség, harci ügyesség és kitartás legkeményebb próbaéve a következő esztendő volt.

A katholikus alapok és az egyetem vagyona elleni nyilt harc a képviselőházban. — A csalatkozhatatlansági dogma kimondása a magyar püspöki kar ellenzése után. — A katholikus autonomiai kongresszus. — Róma megszállása és annektálása az olasz kormány által.

Ludvig János február 16-án egyenesen állami célokra követelte a katholikus alapok jövedelmét; Ghiczy Kálmán nem ment ugyan ennyire, de azért annak a költségvetésbe való fölvételét kívánta; míg Szilágyi Virgil úgy vélte legjobban megoldhatónak a kérdést, amit Irányi is támogatott, hogy adják az autonomia rendelkezése alá az alapokat. Ez utóbbit maga az autonomiai kongresszus is kívánta; de persze épen erre nem volt hajlandó a kormány. Mocsáry Lajos, a legbőszültebb és legigazságtalanabb protestáns képviselő, aki minden tekintetben annyira harcolt az állami omnipotencia ellen, mihelyt a katholikus ügyről volt szó, azonnal hajlandó volt minden jogtalanságra fölhatalmazni az államot, a kolostorok eltörlésére hívta föl a kormányt.

A szekularizáló propaganda ellen dr. Schlauch Lőrinc, a jelenlegi bíboros váradi püspök, akkor még plébános, a «Magyar Állam» 1870 február 27-iki számában szállt síkra éles, ragyogó tollával. Az elvitázhatatlan jogi alapra vetve lábát, szemükre vetette a jogfosztási elmélet hirdetőinek, hogy csak a katholikus vagyonra áhítoznak, míg sem a protestáns, sem a görögkeleti, sem a zsidó javakat nem merik érinteni.

Kifejtette, hogy a katholikus egyházi javak nem állami javak; ha állami javaknak akarják minősíteni, akkor állami javak a Batthyányak, Esterházyak javai is. Ezt pedig józan észszel senki sem merné állítani.

Már a megelőző 1866. évben a félremagyarázott csalatkozhatatlansági tan vészes mozgalmat keltett még a rosszul értesült katholikusok közt is. Különösen akkor zsákmányolták ki ezt a hangulatot a katholikus-ellenes körökben és sajtóban, mikor a magyar püspökök is ahhoz a kisebbséghez csatlakoztak a vatikáni zsinaton, mely kisebbség ez időben nem tartotta célszerűnek a csalatkozhatatlanság kimondását. A mi püspökeink azt az álláspontot foglalták el, hogy a tanító egyháznak a hitigazságokban és erkölcsi tanokban való csalatkozhatatlanságát mindig hitték a katholikusok, de nem mondható ki a pápa személyes csalatkozhatatlansága. A dogmát kimondó zsinati gyűlés előtt, július 16-án öttagú küldöttség ment a pápához, ez öt tag pedig volt: Simor János esztergomi érsek, Derblay párisi érsek, Ketteler mainzi püspök, a milánói érsek és a dijoni érsek. Ezek arra kérték IX. Pius pápát, hogy vesse ő magát közbe s ne engedje kimondatni a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját.

A pápa ezt nem tette meg. De a kisebbség tagjai nagyrészt tartózkodtak a szavazástól. Július 18-án kimondták a dogmát, hogy midőn a pápa ex cathedra szól, midőn a hitről és erkölcsről szóló tant határoz meg, ugyanazzal a csalatkozhatatlansággal van fölruházva, melylyel isteni Megváltónk az egyházat a hit és erkölcs tanainak meghatározásában fölruházta. Arra természetesen hiába számítottak azok, akik mindenképen meghasonlást akartak támasztani a katholikus világban, hogy a magyar püspökök, akiket majd mind tüntetéssel, fáklyászenével fogadtak itthon, szakítani fognak Rómával.

A zsinat még be sem fejezte tanácskozásait az eléje adott kérdések fölött, midőn megrendítő csapás érte a pápai széket. Kitört váratlanul a porosz-francia háború. Napoleon visszavonta csapatait Rómából. A piemonti hadsereg megragadta az alkalmat, hogy régi törekvésének záradékául az egységes Olaszország fővárosává tegye Rómát. Szeptember 20-án rövid csatározás után, melyet IX. Pius maga szakíttatott félbe, hogy a hasztalan vérontást elhárítsa, Cadorna olasz tábornok a Porta Pián át lőtt résen bevonult az örök városba. IX. Pius önkéntes fogságba huzódott vissza a Vatikánba s miután szeptember 29-én a rómaiakhoz intézett levelében tiltakozott az erőszakos foglalás ellen, október 7-én Antonelli bíboros államtitkár által tiltakozást küldött az összes hatalmakhoz. Az antikatholikusok diadalmámorban úsztak s ujjongtak a pápaság megsemmisítésén. Arra nem gondoltak a mámor óráiban, hogy néhány évi fegyvertelen harc után félelmetes fényben ragyog föl megint Szent Péter templomának kupolája.

Ez a katholicizmusra nézve fájdalmas esemény még inkább megérlelte a vezető katkolikus körökben ama szükségnek fölismerését, hogy a laikus

SCITOVSZKY JÁNOS BIBOROS, HERCEGPRIMÁS.
Egykorú metszet után.

elemet szorosabban kell az egyházhoz fűzni, miért is siettették az autonomiai kongresszus összejövetelét. Október 28-án volt az új szervezet alapján megválasztott képviselet első nyilvános ülése; november 3-án kiküldték a szervezeti szabályzat tárgyalására a 27-es bizottságot, mely a maga kebeléből a tárgyalás alapjául szolgáló elaborátum elkészítésére egy kilences bizottságot küldött ki. A kongresszus 1871 március 21-én 96 szóval 54 ellenében elfogadta a bizottság többségének javaslatát, szemben a kisebbségi javaslattal, mely nem volt kellő tekintettel a katholikus egyház episzkopális szervezetére s keveselte a 27-es bizottság javaslatában foglaltakat.

Március 28-án a részletes tárgyalást is befejezte a kongresszus, melyet azután 30-án elnapolták. A szabályzatot a kormány útján fölterjesztettek ő felségéhez. Az akkori hangulatból már sejteni lehetett, hogy a kormány nem fogja javasolni megerősítését, annál kevésbbé, mert vonakodásának kellő támaszpontot talált a képviselőház magatartásában.

A legnagyobb kifogást a megállapított autonomiai szervezet ellen a hierarchiai szervezet respektálása és azon kardinális pont ellen támasztották, hogy az alapítványi vagyon átadását kívánták az autonomia részére. A javaslat megerősítését sikerült is elodázniok egy negyedszázadra.

Ebbe az időbe esik a jezsuiták elleni harc megindítása. Poroszország ugyanis hirhedt egyházpolitikai törvényeinek sorozatát, mely a tíz évig tartó ádáz és az államra nézve vereséggel végződő kulturharcot idézte föl, 1872-ben a jezsuiták kiűzését statuáló törvénynyel kezdte meg. A kiűzöttek közül többen Ausztriában és Magyarországban kerestek menedéket. Arad és Szeben városok, melyek nem is láttak ez időben eleven jezsuitát, akik Kalocsán kívül még Pozsonyban leltek vendéghajlékra, fölírtak a képviselőházhoz, hogy kergesse ki az országból őket; Aradon egy fölhevült képzelmű atyafi nyomban agyonütésüket kívánta. A kérvényt pártolás végett megküldték az összes törvényhatóságoknak, melyek némelyikénél visszhangot is keltett; de a legtöbb nem ijedt meg a vészharang oktalan félreverésétől s így Pestmegye, ahol Haynald Lajos kalocsai érsek cáfolta meg a kérvényben fölhozott vádak és aggodalmak alaptalanságát, szintén nem volt hajlandó a néhány menekülőre botot fogni.

Az 1873. év elején a katholikus alapítványoknak ügye keltett ismét éles harcot. A katholikus alapok megvizsgálása és ellenőrzése tárgyában, valamint erre vonatkozó véleményes javaslat tétele végett már 1870-ben tizenkéttagú bizottságot küldött ki a képviselőház. A bizottság véleménye abban csúcsosodott ki, hogy az egyházi célokra tett alapítványokat és adományozásokat az állam más állami célokra is fordíthatja, mert a multban a javadalmakért az egyházi személyek különböző állami föladatokat végeztek.

Az alapitványok ügyét nem hagyhatta szó nélkül Simor János hercegprímás a Szent-István-Társulat március 20-iki nagygyűlésén mondott megnyitó beszédében, melynek egyik erős meggyőződéssel hangsúlyozott passzusa méltó föltűnést keltett. «Erős hitem az — mondá a prímás — hogy a törvény által szentesített és nyolc századon át soha kétségbe nem vont s királyaink koronázási esküjével biztosított jogot, mint a polgári és vallási szabadság közös korolláriumát hazánkban minden hű katholikus egyesült erővel fogja védelmezni a hozzánk is beszivárogni kezdő idegen eszmeáramlatok ellen.»

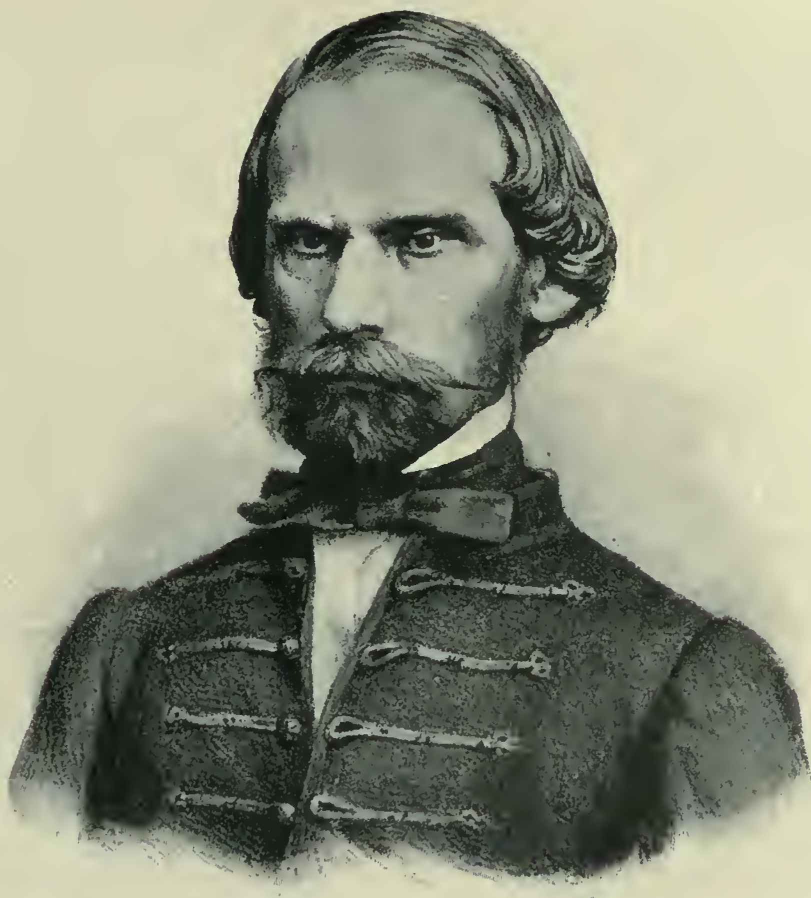
A képviselőház március 27-iki ülésén, a költségvetés tárgyalásakor, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter határozottan kijelentette azokkal szemben, akik a katholikus alapok jövedelmét az állami költségvetésbe akarták fölvenni, hogy az lehetetlen, amíg az 1790: XXVI. törvénycikk fönnáll; mert nincs jogunk az alapokról rendelkezni.

Az alapok kérdésén kívül még a csalatkozhatatlansági dogma kihirdetése és a placetum-jog vitatása volt az a csóva, melylyel folyvást élesztették a tüzet a laikus közvéleményben. Jekelfalussy székesfejérvári püspök után Schopper György rozsnyói püspököt panaszolták be a placetum megsértése miatt. Trefort miniszter azt felelte egy hozzá intézett interpellációra, hogy figyelmeztette ugyan Schopper püspököt, hogy a pápai határozatok kihirdetése és szétküldése, ha nem terjesztettek a kormány elé, okmányszerűleg nincs megengedve s ezért rosszalását is fejezte ki; de többet

tenni nem tartotta helyesnek és ildomosnak. A képviselőház többsége, nevezetesen 83 szavazat 71 ellen — ami az akkori Deák-párti többség mellett bizony példátlan volt — nem vette tudomásul a választ, hanem napirendre tüzette ki tárgyalását.

E tárgyalás során 1873 június 28-án mondotta Deák Ferenc hires beszédét, mely úgyszólván hattyúdala volt; amelyben míg egyrészről igazságot szolgáltatott a katholikus álláspont jogainak, másrészt ezzel ellentétben, oly messzire elkalandozott a liberalizmus mezején, hogy kezet fogott a modern radikalizmussal. Kijelentéseinek csak ez utóbbi részét ragadták meg az egyházellenes frakciók.

Deák Ferenc a beszédében mindenekelőtt kijelenté, hogy a dogmáról értekezni és határozni nem az ő föladatuk. Ami pedig a placetum-jogot illeti, a Corpus Jurisban nincs törvény, mely azt világosan meghatározná. A placetum figyelembe nem vétele miatt pedig nincs sem a fejedelemnek, sem a miniszternek büntető joga. Az *állam és egyház* közti viszony végleges megoldását kívánja s ebben a tekintetben híve az *amerikai rendszernek,* hogy az állam lehetőleg ne avatkozzék a vallás dolgába, vagyis adjon teljes vallásszabadságot. Az állam és egyház közti viszony rendezésére bizottság kiküldését javasolja, de nem tartja jónak, hogy rögtön küldjék ki, mert a kérdésnek még érnie kell.

BÁRÓ SENNYEY PÁL. Kőnyomat után.

A polgári házasság dolgában, mire nézve már ekkor javaslat készült, mely nemsokára már a ház asztalára kerülhetett, miután Irányi indítványára még az 1873. év február 28-án a képviselőház 61 szóval 39 ellen ilyen utasítást adott a kormánynak (a többi 300 képviselő távol volt): Deák Ferenc a kötelező polgári házasságot pártolta, mely kevésbbé lehet sérelmes az egyházra, mint a fakultativ.

A katholikus autonomiára nézve egy nagy csoporttal szemben az a véleménye, hogy az csak negative tartozik a törvényhozás elé, vagyis csak annyiban, amennyiben pozitiv állami törvénybe ütközném. Az egyházi javak elvételét károsnak tartaná, ellenben különbséget akar tenni az egyházi javakban és csak azt tartja meghagyandónak, ami valóságos egyházi tulajdon.

Deák Ferenc beszéde fájdalmas visszahatást keltett az egész klérusban.

1874-ben az állam és egyház közti viszony rendezése dolgában kiküldött bizottság az 1873-iki júniusi napok határozata értelmében megkezdte működését. Nem érté ez sem másképen a rendezést, mint a katholikus egyháznak teljesen a kormányhatalom alá rendelését. A javaslat kidolgozására a 27-es bizottság 1874 április 23-án albizottságot küldött ki, mely oly értelemben szerkeszszen elaborátumot, hogy javasolja a polgári házasság és a felekezetlenség törvénybe igtatását.

1875-ben a Deák-párt megszünt; fuzionált a balközéppel s a Wenckheim-féle átmeneti kormány rövid létezése után Tisza Kálmán került a kormány élére. Az égetővé vált pénzügyi kérdések egyidőre háttérbe szorították az egyházpolitikai kérdéseket. 1876 január 28-án meghalt Deák Ferenc, aki haldokló ágyán példát adott, mint kell az embernek kötelességét teljesítenie nemcsak a haza, de Isten iránt is. Deák Ferenc ugyanis halálát közeledni érezvén, elhivatá Rónay Jácintot, meggyónt s megáldozott. Egyes szabadkőműves orgánumok az első napokban tagadni akarták ugyan, de maga Rónay bizonyítá ennek igazságát.

Amíg 1877-ben az orosz-török háború borzalmai folytak a balkáni csatatereken, Magyarország katholikusai IX. Pius pápa ötvenéves püspöki jubileumát ülték meg. Lonkay Antal vezetése alatt május végén zarándoklat ment Rómába, melyet a pápa június 1-én a következő magasztos szavakkal fogadott:

I. FERENC JÓZSEF KORONÁZÁSI ESKÜJE. Székely Bertalan eredeti vízfestménye.

«Magyarország nekem sokszor és sok vigasztalást szerzett, így a jelen percben is, midőn ti, kedves fiaim, a regnum Marianum et apostolicum-ból zarándokoltatok hozzám, hogy Irántam és ezen apostoli Szentszék iránt a leghódolóbb hűséget és szeretetteljes ragaszkodást tettleg tanusítsátok. A gyermeki szeretetnek adományait köszönettel fogadom. Magyarország, melynek dicsőségéhez tartozik, hogy az apostolok királynőjét tiszteli Védőasszonyul, Magyarország, melyet ezen apostoli Szentszék mindig szerető gonddal kisért, a kereszténység alapján még hosszú virágzást érhet. Vegyétek és vigyétek apostoli áldásomat, úgy amint kértétek. Megáldom szivem teljéből apostoli királyotokat, ki Nekem mindig kedves vala; megáldom Magyarországot; megáldom püspökeiteket; dicsérem nagylelkűségüket, melylyel templomokat építenek és jó intézete-

ket alapitanak; megáldom püspökeiteket, kérvén Istent, hogy sikerüljön nekik mindenfelé a szivekben is templomokat emelni az Úrnak, melyek drágábbak és fényesebbek az anyagi templomoknál».

IX. Pius 1878 február 7-én váratlanul elhunyt. Ellenfele, Viktor Emánuel király négy héttel előbb, január 9-én halt meg s fölvevén a haldoklók szentségét, IX. Pius engedelme folytán egyházi szertartással temették el.

A konkláve február 20-án szent Péter utódjává Pecci bíborost választotta, aki XIII. Leó nevet vett föl.

IPOLYI ARNOLD NAGYVÁRADI PÜSPÖK. † 1886.

Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértően 1878 február 8-án rendeletet adott ki, hogy ott, ahol a hatóság kívánja, kötelesek a lelkészek Szent István napján istenitiszteletet tartani. E rendelet ellen a protestánsok tiltakoztak, mert a rendelet autonomiájukba ütközött. Magában véve a rendelet helyes lett volna, s a kormányt arra az erkölcsi magaslatra emelhette vala, melyen Magyarország kormányának állnia kell. Valószinű, amint a későbbi fejlemények mutatták, hogy az uralkodó korszellem nem kedvezett volna a katholikusok ügyének, ha velük történik ily sérelmes rendelkezés; ez esetben azonban a kormány visszavonta a rendeletet. És majd másfél évtizedet kellett várnunk, míg szent István legalább abban a kegyeletben részesült, hogy ünnepnapját munkaszünetes nappá rendelte a törvény.

A katholikus oktatásügyet ugyanebben az évben a mindenhatóság felé törekvő államhatalom újabb veszedelemmel fenyegette.

Trefort a katholikus jogakadémiák reformálásának ürügye alatt tervbe vette két katholikus felső iskola, az egri és pécsi jogakadémiák eltörlését. De Samassa József egri érsek hatalmas védőiratában a tervnek minden támogató érvét szétszaggatta. S el is ült az egészen.

Az 1880-iki esztendőben fölszínre tört az a szunnyadó harc, melynek magvát az 1879-iki kihágási törvény 53. §-a hordta magában. Midőn 1880 szeptember 1-én életbe lépett a törvény, semerre sem keltett mozgalmat. Az elkeresztelési háború első robbanását a soproni esettel okozta az említett törvényszakasz. Póda Endre apátplébánost és káplánját följelentette az evangélikus lelkész, amiért egy evangélikus szülő gyermekét megkeresztelte s azt nem közölte vele. Nemsokára Ó-Budán, Tatán s az ország más részében is történtek hasonló följelentések. A bíróság azonban fölmentette Póda apátplébánost, mert a törvény csak a fölvételt tiltja s nem a megkeresztelést, a bizonylat kiadását pedig szintén nem követeli. Hasonlóképen mentették föl más hazai bíróságaink is a bevádolt katholikus lelkészeket; a felsőbb bíróságok pedig jóváhagyták a fölmentő bíróságok itéletét, melyet a Kuria döntése szentesített. A kormány nagy zavarba jutott; de ezúttal semmit sem tehetett.

ROSKOVÁNYI NYITRAI PÜSPÖK. † 1892.

De az egyházellenes törvények kisértetei nem hogy elaludtak volna, hanem egyre nagyobb számmal bújtak elő a tervek kohójából.

Márciusban már pozitiv hírként emlegették, hogy Tisza Kálmán megnyerte a király előleges jóváhagyását a polgári házasságról szóló törvényjavaslat benyujtására. Ez csak a keresztények és zsidók közti házasság kötéséről szólt volna, de így is támadás a katholikus egyház ellen.

A katholikus közérzület meg sem mozdult, teljes lethargiában volt.

Az 1882. év nyarán váratlan gyorsasággal jelent meg a zsidókérdés. Ekkor történt a hírhedt tiszaeszlári eset, mely azért vetett föl oly nagy hullámot, mert megelőzte egy nagy ethikai és gazdasági mozzanat: az oroszországi és galiciai zsidók beözönlése és a törvények kijátszása által elkövetett visszaélések.

Ennek veszedelmére először Szatmármegye hívta föl a törvényhatóságok és a képviselőház figyelmét. Hogy a Fölvidék minő kárát vallotta ezek letelepedésének, arról csak az utóbbi években sikerült fölvilágositani az egész országot, mely éveken át elhárította magától azt a kötelességet, hogy meggyőződjék saját szemével a valóságról, attól való féltében, hogy antiszemitának tartják.

Még mielőtt az eszlári pör tárgyalása megkezdődött, a képviselőház letárgyalta a keresztények és zsidók közt kötendő házasságról szóló törvényjavaslatot, melynek tárgyalását a képviselőház 1883 november 19-én kezdé meg. A főrendiház december 11-én 109 szóval 103 ellen elvetette, nem tartva Tisza Kálmán fenyegetőzésétől, hogy a polgári házasság kötelező formáját fogja behozni. A főrendiház szavazása után az egész vidékről megindult a bizalmi nyilatkozatok árja. 1884 január 8-án, közvetlenül a keresztény-zsidó házasságról szóló javaslatnak a főrendiházban való második letárgyalása előtt, több mint ezer föliratot adhattak át a főrendiháznak, mely föliratokat több százezer aláírással a vidéki lelkészek gyüjtötték egybe. A főrendiház 1884 január 12-én 201 szóval 192 ellen ismét elvetette a javaslatot. A Tisza-kormányban és párthívei közt, bárhogy igyekeztek hidegen fogadni a bukást, nagy volt a bosszankodás. A hercegprímást és gróf Cziráky Jánost fölhivatta a király Bécsbe, kinek az iniciativájára: arra talán csak nagy későn fog megfelelni a most zárt levéltár. Azt sem tudja senki, hogy mit beszéltek a királylyal. De február 6-án Tisza Kálmán visszavonta a javaslatot. — A kudarcot azonban meg kellett bosszulnia a főrendiház reformálásával; a címzetes püspökök kimaradtak, ellenben a protestáns egyházak képviseletet nyertek. Októberben nyujtotta be ezt a javaslatot Tisza Kálmán. A kompromisszumokkal enyhített javaslatot 1885 március 26-án a főrendiház is megszavazta.

HAYNALD LAJOS BIBOROS, KALOCSAI ÉRSEK.

Az 1885. év végén a püspöki kar megegyezett a kormánynyal, hogy a kongrua-rendezés előmunkálatait vegyes bizottság végezze, mely három püspökből és négy érdekelt minisztériumnak 2—2 tanácsosából, összesen tizenegy tagból álljon. A vegyes bizottság 1886 március 8-án tartotta első ülését Trefort miniszter lakásán. Haynald Lajos bíboros kalocsai érsek elnökölt; előadó Boncz Ferenc min. tanácsos volt. A tárgyalás főképen a miniszteri delegáltak ellentétes nézetei miatt sokáig huzódott, pozitiv eredmény nélkül. Ép így ébresztették hiába a katholikus autonomia ügyét a képviselőházban. A kormány kitért előle. Míg szent István szentté avatásának nyolcszázados évfordulója 1883-ban majdnem nyomtalanul röppent el, 1886-ban Budavár visszafoglalásának évfor-

dulóját fényesen megünnepelték. Az ünnep XIII. Leo pápát is föllelkesíté, aki a püspöki karhoz intézett, augusztus 22-én kelt levelében a magyar nemzet erényeit dicsőíti s emlékezteti történeti és erkölcsi hivatására. Legörvendetesebb körülménye a levél közzétételének, hogy az egész világra szólt, az egész világ katholikusai olvasták. Még egy örömnapjuk volt ez évben a katholikusoknak: Simor János hercegprímás áldozópapságának félszázados jubileuma, melyet a királytól kezdve az egész katholikus Magyarország, de ezenkívül még számos municipium ült meg oly fényességgel, a minőnek csak ritkán volt tanuja az ősi Esztergom. Az emlékezetes évfordulót az ünneplő főpásztor számos gazdag alapítványnyal örökítette meg.

A katholikusság külső demonstrációjára kiváló alkalom volt 1887-ben XIII. Leó pápa aranymiséje. A Simor János hercegprímás elnöklete alatt alakult bizottság igen szépen szervezte a jubileumot Magyarországon. November 20-án volt Budapesten a katholikus nagygyűlés, melyen a hercegprímás fölolvasta a magyar katholikusok nevében a pápához intézendő föliratot, 21-én pedig a bíboros-hercegprímás vezetése alatt ötszáz magyar zarándok indult Rómába (akiket később még több zarándokló követett) nagy lelkesedéssel.

6. Az uj egyházpolitikai törvények megalkotása. A katholikus társadalmi élet kialakulása.

1890—1900.

A lappangó egyházpolitikai radikalizmus 1890-ben nyíltan kitört. Ürügyet a végre nem hajtható elkeresztelési törvényszakasz és az ennek büntető szankcióval való ellátását megkisérlő miniszteri rendelet szolgáltatott. A göröngy megindult és lavinát támasztott. Trefort miniszter utódja, Csáky Albin gróf minden téren igyekezett újjat húzni az egyházi hatóságokkal, bármint hangoztatta békés, jó szándékát. Simor János hercegprímásnál ugyanis 1890-ben fölszólalt a papnevelő-intézetek ellen, hogy ott nem kultiválják kellőleg a magyar nyelvet.

Erre Simor János január 20-án felelt s erélyesen megvédelmezi a szemináriumokat ama vád ellen, hogy nem művelnék kellőleg a magyar nyelvet. Rámutat az egyházirodalmi iskolákra, melyek már akkor művelték a magyar irodalmat és dolgoztak a magyar kultura érdekében, mikor még nem is volt magyar kormány, magyar állam. A legtöbb papnövendék nem is tud más nyelven helyesen írni, mint magyar nyelven. A magyar nyelvet már a gimnáziumban kell elsajátítaniok s művelniök, sőt katholikus gimnázium nincs is más, mint magyar tannyelvű; a felelősség a magyar nyelv oktatásának hiányossága miatt tehát csakis a kormányi felügyelet alatt álló gimnáziumokat érhetné. Ami azonban a hittudományt illeti, azt latinul kell előadni és tanulni már az egyházatyák megértéséért, meg különben is szükséges, hogy a rituálé nyelvét a papok jól értsék. Figyelmezteti a minisztert arra, hogy e panasza csak gyanusításokból eredhet, gyanusítók pedig mindig lesznek, mert a rosszakaratot nem lehet meggyőzni.

Ez a beavatkozás, melynek reális panaszoka nem volt, jellemző volt a később inaugurált egyházpolitikai akció szubjektiv okaira.

Január 23-án gróf Csáky Albin a költségvetési tárgyalás alkalmával kijelenté, hogy a katholikus autonomia dolgában megteszi az első lépést; de álláspontja az, hogy annak alulról, az egyházközségekből kell kiindulnia. Kijelenté, hogy az 1871-iki autonomiát nem valósíthatja meg. Az igazságügyi költségvetés tárgyalásakor Komlóssy Ferenc követelte az LIII. t.-c. módosítását, mire Szilágyi Dezső kijelenté, hogy azt nem fogja módosítani. Később mégis módosították, de a polgári házasság árán.

Ugyanez időben Szilágyi igazságügyminiszter az «egységes házassági jog» kodifikációjával megbízott egy bizottságot, még pedig három katholikus és három protestáns férfiút. Ez a kodifikáció semmi mást nem jelentett, mint a polgári házasság előkészítését. Az egyházpolitikai akciót

meginditotta a február 26-iki elkeresztelési rendelet, mely arra akarta kötelezni a lelkészeket, hogy az elkeresztelt gyermekek kimutatását küldjék át a vegyes házasságból származó gyermek törvény szerint illetékes más felekezetű lelkésznek. Ezzel a katholikus papság a herezisben való cooperatio bűnét követte volna el.

Március 13-án megbukott Tisza Kálmán és így a rendelet végrehajtásának ódiuma ugyanazzal a miniszterrel a Szápáry-kabinet terhére háramlott. Kezdetben nem igen fogták föl a rendelet jelentőségét, amíg csak végrehajtása lelkiismereti kényszer elé nem állította a papságot. Simor hercegprímás sem nyilatkozott még róla határozottan a Szent-István-Társulat március 20-iki nagygyűlésében, de már célzást tett rá, midőn fejtegette a lelkiismereti szabadság föltételeit s hogy a katholikusok lelkiismerete nem kíván többet, mint azt, hogy semmire se kényszeríttessék, amit Isten és az egyház törvénye tilt. Ha az állam nem tiszteli és nem tűri Isten törvényeit, csak a szocializmust növeli, mely az államot ássa alá.

SIMOR JÁNOS BIBOROS, HERCEGPRIMÁS.

Április 13-án a rendelet ügyében a püspöki kar tanácskozást tartott, mely azt határozta, hogy a rendeletet egyelőre nem hirdeti ki, hanem Rómától kér utasítást.

Ezalatt pedig megkezdődött a rendelet végrehajtása több helyen. Igy Komáromban, hol Pap Gábor indított harcot Molnár János apátplébános ellen, noha, mint nemsokára névsorosan kimutatható, Pap Gábor és irodája maga járt elül az elkeresztelésekben. Gyomán meg épen az állami végrehajtó elég vakmerő volt, hogy önkényesen bevezetett egy keresztelési tényt, mivel a plébános kivonatot adni vonakodott, az anyakönyvbe.

Bogisich Mihály püspök, akkori budapesti esperes ezalatt összegyüjté egy füzetben a budapesti ev. református és ág. evangelikus lelkészek által elkereszteltek névsorát annak bizonyítására, hogy mennyire jogtalan a katholikus papok megtámadása. Ez a füzet már szerepelt a legközelebb, novemberben megindult költségvetési vitában, amikor Csáky Albin gróf a tiltakozási akciót az alsópapság forradalmának nevezte s azzal fenyegetődzött, hogy ha nem teljesítik a rendeletet, be fogják hozni az állami anyakönyvvezetést. November 27-én a képviselőház elfogadta Irányi Dánielnek sokszor ismételt határozati javaslatát a polgári házasság behozatalára nézve, mely tervet

bizony nem az elkeresztelési rendelet ellen indított mozgalom érlelte meg. Mindamellett ez nem mehetett oly hamar. És a rendelet okozta zavaron nem tehette magát oly könnyen túl gróf Csáky Albin. Róma is megnyilatkozott s a katholikus papság kötelességével meg nem egyeztethetőnek mondta ki az elkeresztelési rendelet végrehajtását. A kultuszminiszter és gróf Szápáry Gyula miniszterelnök is tárgyalásba bocsátkozott a hercegprímással és a megindított tárgyalás volt az oka annak is, hogy a december 16-án tartott püspöki tanácskozás egyelőre elállott attól, hogy pásztorlevelet bocsásson ki ez ügyben.

A harci riadó közt kevés megnyugtatót nyujtott a kultuszminiszternek az az elhatározása, hogy december 11-én egybehívta a szűkebb körű értekezletet a katholikus autonomia tárgyában.

Az 1891-iki esztendő semmiféle irányban sem hozta meg a megoldást. Már azért sem, mert a főpásztorok sorában nagy változás állott be s így a kormány azt hitte, hogy az új főpásztorokkal elfogadható modus vivendiben fog megállapodhatni.

Sohasem érte a magyar katholikus egyházat oly tömeges gyász, mint ebben az esztendőben. A legnehezebb időben szólította el őket az ég parancsa. Templomról-templomra szállt a halál sötét árnya. Fél esztendő alatt Magyarország három bíborosa tért az örök hazába. *Simor* János hercegprímás volt az első, aki január 23-án rövid betegség után hunyt el. Nagyságának jellemzése az az országos gyász volt, mely haló poraiban hódolt az ő emlékének, aki nagy volt mint érsek, nagy mint ember, nagy mint hazafi.

Alig temették el Simor Jánost, február 21-én, az általános fölfogás szerint megrendelt interpellációban az azóta szintén atyáihoz tért gróf Andrássy Manó interpellálta gróf Csáky Albint, hogy nem tartaná-e célszerűnek a primási széket az ország fővárosába áthelyezni? Gróf Csáky Albin szivesen fogadta az interpellációt. Valóban szándéka volt az áthelyezést Simor utódjának kinevezésekor végbe vinni. Elsőnek a Magyar Állam támadta a tervet.

Nemsokára, március 7-én követte ezt az esztergomi főkáptalan tiltakozása, mely minden oldalról megvilágítva a kérdést, alaposan kimutatta a terv lehetetlenségét és fölöslegességét.

SZENTSÉGMUTATÓ FELKÁN.

Nem egészen egy hónappal Simor János halála után *Mihalovics,* a magyarbarát zágrábi bíboros-érsek hunyta le szemét; július 4-én *Haynald* Lajos bíboros kalocsai érsek. Az esztergomi és kalocsai székek nem maradtak sokáig üresek; csak ez év őszéig. Az egyház kitűnő főpásztorait emelte a pápa és a király kegye e magas méltóságokra, akiket nagy örömmel és a jövőbe helyezett hő reménynyel üdvözölt a nemzet. 1891 október 27-én írta alá ő felsége Vaszary Kolos pannonhalmi főapátnak

FEJÉRKÖVY ISTVÁN KELYHE.
A nyitrai székesegyház kincstárából.

hercegprímássá, Császka György szepesi püspöknek kalocsai érsekké való kinevezését.

1892 januárban föloszlatták az országgyűlést és még abban a hónapban megtörténtek a választások.

A február 22-iki trónbeszéd, melylyel ő felsége az 1892—97-iki országgyűlést megnyitotta, az egyházpolitikai kérdésekben úgyszólván semmit sem mondott. Csak úgy mellékesen érinté egyik passzusa, mely azt igérte, hogy a kormány az egyház és az állam kölcsönös érdekei és jogkörük megóvása mellett fogja a vallási kérdéseket rendezni. A főrendiházban julius 3-án és 5-én lefolyt költségvetési tárgyaláson már nagyon kiélesedett az ellentét az egyház változhatatlan álláspontja és a kormány szándéka között. Gróf Szápáry Gyula miniszterelnök kijelenté, hogy a megoldásnak a jogegyenlőség alapján kell történnie; de az 1868-iki törvény módositását kizártnak tekinti.

A kulturharc minden tünete jelentkezni kezdett. A minisztertanács, mint a következmény mutatta, gróf Szapáry Gyula akarata ellenére elhatározta, hogy fölveszi programmjába a kötelező polgári házasságot.

FORGÁCH FERENC KELYHE.
A nyitrai székesegyház kincstárából.

Az áldatlan hangulat csak akkor enyészett el rövid időre, midőn az ország Budapesten a koronázás huszonötödik évfordulóját ünnepelte.

Gróf Szapáry Gyulát, akiről a jubileum alkalmával tanúskodó királyi kegyességről itélve azt hitték, hogy teljesen szilárd az állása, a szabadelvűpártban kitört palotaforradalom november 8-án megbuktatta. Benne látták a kötelező polgári házasság akadályát.

A Wekerle-kormány követte. November 21-iki programmbeszédében Wekerle Sándor miniszterelnök kijelentette, hogy a kormány elő fogja terjeszteni az *állami anyakönyvekről, a vallásszabadság gyakorlatáról, a zsidók recepciójáról szóló javaslatot;* viszont azonban a polgári anyakönyv életbelépésekor hatályát veszti a februári rendelet. A polgári házasságra nézve úgy nyilatkozott, hogy ő felsége megengedte elvi kijelentését annak, hogy a kormány kidolgozhassa a házasságjogi törvényjavaslatot; a határozatot azonban akkorra tartotta fönn, amikor a kormány megteszi előterjesztését. Ha ez a törvény is meg lesz alkotva, az 1868 : LIII. t.-cikknek a *gyermekek vallására vonatkozó része hatályát veszti.* A december 15-én tartott püspöki tanácskozmány állást foglalt a polgári házasság ellen s elhatározta, hogy e tárgyban fölterjesztést intéz a pápához, a királyhoz, a kormányhoz, a főrendiházban pedig kifejti álláspontját.

Ugyancsak ez a püspöki tanácskozás a kongrua kérdését is tárgyalta. Dr. Schlauch Lőrinc váradi püspök terjesztette elő, hogy a főpapság jelzálogi megterhelés mellett tiz milliós alapot adjon össze, illetőleg fizesse be a központi pénztárba ennek kamatját és törlesztési hányadát. Az alapot egy, a püspöki kar, a káptalanok és a király által kinevezendő tanács kezelje.

Az egyházpolitikai törvények előzetes akciója a kormányprogramm kijelentése után most már rohamosan folyt. Schopper György rozsnyói püspök 1892 december 30-án kelt körlevelében fölszólítá egyházmegyéje papságát, hogy hassanak oda a választóknál, hogy ezek fölszólítsák képviselőjüket, szavazzon a polgári házasság ellen. Csakhamar ezután megjelentek báró Hornig Károly veszprémi és dr. Schlauch Lőrinc váradi püspök, majd Firczák Gyula görög katholikus püspök azonos tartalmú körlevelei.

A vidéken megmozdult a katholikus társadalom és először Sopronban tiltakozott a katholikus nagygyűlés a polgári házasság ellen; de viszont liberális részről is ellentüntetések szervezésén dolgoztak s a fővárosban természetszerűleg hamar kaptak egy nyilatkozatot a polgári házasság mellett.

1893 március 3-án ismét volt püspöki tanácskozás, mely a már elhatározott fölirat szövegét tárgyalta. A föliratot a hercegprímás át is adta a kormányelnöknek; de hiszen eltökélt dolog volt, hogy semmiféle meggyőző érvet nem fognak tekintetbe venni.

Április 26-án kezdődött az egyházpolitikai törvényszerzés megvalósítása. Ekkor adta be Hieronymi Károly belügyminiszter a képviselőházban az anyakönyvi törvényjavaslatot. A főrendiházban május 9-én az egyházpolitikai ellenzék, melynek részéről dr. Schlauch Lőrinc és gróf Szapáry Géza beszéltek elragadó erővel, már szervezve jelent meg, de kisebbségben maradt s a kormány egyházpolitikáját helytelenítő indítványt 81 szóval 56 ellen elvetették.

December 2-án Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter beadta a képviselőházban a házasságjogi javaslatot, mely a *kötelező polgári házasságot* statuálja.

1894 január 16-án volt a több ezer vidéki küldött részvételével tartott katholikus nagygyűlés Budapesten, melyen a püspöki kar testületileg jelent meg.

A katholikus nagygyűlés első országos megnyilatkozása volt az ébredő katholikus társadalomnak, főleg a katholikusokra váró kötelességekkel szemben. A gyűlés nevezetes határozatokat mondott ki az autonomia követelésére, az iskolák jogának föntartására nézve; de abban még sem igen reménykedhetett, ha csak a főrendiház nem bírja visszatartani az áradatot, hogy a polgári házassági javaslat lekerül a napirendről.

Április 12-én a képviselőház elfogadta a polgári házasságról szóló törvényt, 281 szavazattal 106 szavazat ellen, tehát 175 szótöbbséggel. Ellene szavaztak a kormánypártból ez év elején kilépett disszidensek is, élükön gróf Szapáry Gyulával és Péchy Tamással. Ellenben, Kossuth Lajostól is buzdíttatva, megszavazta a függetlenségi párt legnagyobb része. A szavazáskor azonban Kossuth Lajos már nem élt; hamvai pedig már visszakerültek a hazai földbe.

Most a főrendiházra hárult a döntés. Hirlapi cikkekkel, utcai tüntetésekkel igyekeztek a főrendiházat terrorizálni. De ez alkalommal még nem sikerült. Május 10-én a főrendiház 21 szótöbbséggel elvetette a javaslatot. A Wekerle-kormány azonban, noha közben megingott az állása (Wekerle le is mondott, de a szabadelvűpártnak gróf Khuen-Hédervary bán ellen csinált tüntetése után a király ismét őt bízta meg a kabinetalakítással, csupán gróf Csáky Albint ejtve el), keresztülerőszakolta a javaslatot, miután a képviselőház újabban változatlanul visszaküldte a főrendeknek. Sikerült azt junius 21-én 4 szótöbbséggel a főrendiházzal elfogadtatni. De ezzel csak leszavazták, de nem győzték le a katholicizmust.

Szeptember 27-én püspöki tanácskozás volt, melyen a püspöki kar elhatározta, hogy föliratban fogja kérni ő felségét, ne szentesítse a javaslatot. A föliratot a hercegprímás október 14-én át is adta a királynak.

Október 8-án a főrendiház elfogadta az 1868: LIII. törvénycikk módosítását a gyermekek vallására nézve; ellenben elvetette a recepciót, melyet később báró Bánffy Dezső, Wekerle utódja fogadtatott el. Október 10-én elfogadta a főrendiház az állami anyakönyvekről szóló törvényjavaslatot. Decemberben bekövetkezett a javaslatok szentesítése.

Ugyancsak decemberben megbukott a Wekerle-kormány s 1895 január 11-én báró Bánffy Dezső lett a miniszterelnök, aki végrehajtotta az egyházpolitikai törvényeket, még pedig 1895 október 1-től. A püspöki kar augusztus 31-én Budapesten tanácskozást tartott a hercegprímás elnöklete mellett. A püspöki kar elhatározta, hogy körlevelet bocsát ki, melyben óvást emel a törvények ellen s fölhívja a hivőket, hogy a házasság szentségi jellegét a polgári törvények fölött is tiszteljék, a házasságokat az egyház törvényei szerint is megkössék s hassanak oda, hogy az egyház tanítása a törvényhozásban is kifejezést nyerjen.

ÁLDOZTATÓ KEHELY.
A nyitrai székesegyház kincstárából.

PERÉNYI FERENC NAGY-VÁRADI PÜSPÖK PÁSZTORBOTJA 1526.
A nyitrai székesegyház kincstárából.

A körlevél kihirdetésére nézve elhatározta a püspöki kar, hogy az szeptember 29-én a szószékről történjék.

A katholikus autonómia az egyházpolitikai törvények életbeléptetése után immár követelő szükséggé vált. Már 1894 tavaszán kinevezte a kormány a harminctagú autonómiai előkészítőbizottságot; de ez nem sietett munkálatával. Közbejött most a millennium, a zászlaja alatt országszerte folyó ünnepek, a kiállítás, mely egészen lefoglalta az emlékein örvendő magyar közönséget. Megkezdték azonban még ez évben a kongrua-összeirást, mely első lépés volt a kongrua-rendezés nagy munkájában.

1896-ban ünnepelte a magyar nemzet ezredéves fönnállásának örömünnepét, melyben részt vett a királyi pár az egész udvarral. Külön, kőbe vésett törvény örökíti meg e nagy eseményt, melynek megünneplése országszerte istentiszteletekkel kezdődött. A püspökök külön körlevélben méltatták Magyarország nagy ünnepét, mely a szent koronának és a katholicizmusnak is emlékezetes ünnepe volt.

A budavári koronázó Nagyboldogasszony-templomban, 1896 május hó 3-án, a királyi pár jelenlétében tartott fő istentiszteleten *Vaszary* Kolos bíboros hercegprímás a következő beszédet mondotta:

«Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borult le előtted mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; előtted örökkévaló, kinek szemeiben ezer év annyi, mint a tegnap, előtted jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeddel sujtottál, erényeinkért áldásoddal is boldogítottál.

Felséges uram!

Felséges asszonyom!

Nemzetem!

Ezeréves létünk határkövénél állunk, melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak felírva a mult eseményei, a másik oldal a beláthatatlan jövő számára üresen áll.

Olvastad-e nemzetem, mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász; jólét és szenvedés, harci diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezeréves multadban?

Olvastad-e, hogy nemzetünk bár néhány évtized alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ontva maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a hunok és avarok sorsára jut, ha csak vértől párolgó fegyverét a béke fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet föl nem veszi.

Kard foglalta el, *kereszt* tartotta fönn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység fölvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a

Túry Gyula rajza után.

SZENTMISE A HAJÓN FIUMÉNÁL, A CSANÁDEGYHÁZMEGYEI ZARÁNDOKLAT ELINDULÁSA UTÁN.

kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva, mindenkitől független és önálló királyságot alkot.

A korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét külről emeli, de bensőleg lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi.

Szent koronánk e szerint mint védő Cherub lebeg király és nemzet fölött, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait.

A SZ. GELLÉRT EREKLYÉJÉT VIVŐ GONDOLA, A CSANÁDI ZARÁNDOKLAT KÖRMENETÉN, VELENCÉBEN.

Igy született újra a százéves Magyarország a keresztény hit ölében.

Ez esemény nemzetünk sorsának forduló pontja, a trón támasza, szabadságunk biztosítéka, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapköve.

Mivé lettünk volna enélkül? Azok a viharok, melyek fölöttünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket elpusztíttottak volna, hisz óriási hatalmak hányszor zúdították reánk hadaikat? Későbben századokon át testünkkel fogtuk föl a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreink százezrenkint fogságba hurcoltattak és ezen vészteljes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk életre-halálra.

Ha mindezeket csak futólag olvasod is nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fönn.

Miért tartott fönn?

Mert azoknak — egyeseknek úgy, mint nemzeteknek — kik őt, mint atyjukat tisztelik, hosszú életet ad.

Megdöbbenve olvasom a szent könyvekben a következő fenyegetést: «Az Úr megveri és kitépi Izraelt e földről, melyet atyáiknak adott és elszórja őket», — ha nem tisztelik őt.

Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénykönyvébe iktatta. Föntartott Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben. Nincs nemzet, melynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpádház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyasszonyunk, kinek alakját zászlónkra himeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük.

Midőn bűneink sokasága miatt magához az Úrhoz folyamodni féltünk, veszély idején százezrek, milliók ajkán hangzott az ének:

«Boldogasszony Anyánk,
Régi jó Patronánk
Nagy inségben lévén
Igy szólít meg hazánk:
Ne feledkezzél meg szegény magyarokról,
Magyarországról, édes hazánkról.»

Isten végheteten irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez.

Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól, drága hazám.

Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntözé és munkás népünk verejtéke nedvesíté.

Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele.

Légy üdvöz, légy áldott, felséges királyom, nemzetem atyja!

Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a második ezerévbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcsességed fényével, szereteted melegével.

Esdve kérem a királyok királyát, nyújtsa ki védő karját felséges személyedre, öntse, áraszsza reád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán fölismerve nemzeted ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradsággal kezelt királyi föladatodat.

Adjon neked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békeséget, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz! Légy áldott, fölséges királyném!

Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jóságodért, szeretetedért.

Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édes anyai nyelvünkön szólottál hozzánk, áldólag emlékszünk, hogy azt az aranyfonalat is anyai gyöngéd kezed szőtte, mely hőn szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte!

Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vigasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek.

Földi királynénk!

Földi anyánk!

Legyen életed után vezérlőd, oltalmazód az égi királyné, az égi anya.

Legyen áldás a királyi gyermekeken!

Legyen áldás az egész uralkodó családon!

Föl a szivekkel!

Föl nemzetem!

Megtartani, fölvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes föladat vár, nemzetem, reád!

Igaz! a láthatár kissé borult, de máskor sem vala mindig tiszta fölötted az ég.

Sokszor állottál már sirod szélén s mégis, midőn azt hitték rólad, hogy kiirtottak, te gyarapodtál.

Midőn azt vélték, hogy megaláztak, te diadalmaskodtál.

Midőn azt gondolták, hogy meggyengíttettek, te erősödtél.

Most is, ezer év után, nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán, hanem delén erőteljesen lépsz át a második évezredbe.

Legjobb királyod uralkodása alatt sorsod saját kezedbe van letéve. Vigyázz!

A letünt nemzetek legtöbbjének nem külellenség, hanem önfia vágta sebét.

De bármennyire összetartasz, Isten nélkül nem boldogulhatsz nemzetem!

Azért azt a törvényt, melyben ezeréves létedet megörökíted, melyben az isteni Gondviselést, a vallásos áhitatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlíted, necsak a fórumnak hideg és érzéketlen márványtáblájára, hanem lelkedbe jó mélyen vésd be.

Én nemzetem!

Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, midőn az igéret földjére lép, áldja meg.

Én is, Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepélyes órában áldásra emelem kezemet és imádkozom:

Hallgassa meg, nemzetem, a te könyörgésedet az Úr és szorongattatásod idején irgalmas arcát ne fordítsa el tőled.

Legyen veled a jövőben, mint volt atyáiddal a multban.

Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség, nyomor ne látogasson meg téged.

Tegyen nagy és erős nemzetté és magasztalja föl nevedet minden időben.

Ha ellenség törne reád, harcoljon melletted és segítse kivívni győzedelmedet!

Adja meg neked az Úr félelmének lelkét, hogy megtarthassad, vagy megszerezhessed az őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azon erős alapokat, melyekre atyáid hite építtette az országot.

Adja meg neked az Úr bölcseségének lelkét, hogy fölismerjed az igazi haladás ösvényét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva, elveszítsed e földet, melyet a te Urad, Istened hazául adott teneked.

Uram, hallgasd meg imádságomat.

Szeplőtelen szűz Anyánk, régi nagy Patronánk, esedezzél érettünk, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen!»

A millennium adott szép alkalmat az országos katholikus nagygyűlésre, mely augusztus 17., 18. és 19. napjain volt és számos üdvös határozatot mondott ki, melyek mind a katholikus

A SZENT GELLÉRT HAMVAIT VIVŐ KÖRMENET A S. GIORGIO BAZILIKÁHOZ ÉR.
Első vázlat Túry Gyula készülőben levő festményéhez.

társadalmi élet föllendítését, a katholikus öntudatnak ekképen való fölébresztését és megszilárdítását voltak hivatva előmozdítani. Ennek köszönhető javarészben a katholikus körök nagyarányú terjedése, a katholikus hitélet újjáébresztése, ennek egyenes határozataiból virágzott ki a katholikus körök országos szövetsége és a katholikus írók és hirlapírók egyesülete, az Országos Pázmány-Egyesület.

A katholikus autonomiának előkészítése az 1896-iki választások miatt is késedelmet szenvedett.

1897 május 14-én végre a király kiadta az engedélyt az autonomiai szervezetet tárgyalandó katholikus kongresszus egybehívására. A választások ez év őszén voltak.

A kongresszus november 11-én nyilt meg. Előkészítése végett még szeptember 29-én a püspökök autonomiai bizottsága tanácskozott. November 6-án és 8-án ismét voltak püspöki konferenciák, melyeken a püspöki kar az autonomia irányelveit állapította meg.

Az autonomiai kongresszust november 11-én Vaszary Kolos bíboros hercegprímás nyitotta meg. A kongresszus 27-es bizottságot választott, melynek föladatává tűzte ki, hogy az autonomia szervezeti javaslatát elkészítse.

A szervezetet azonban, főképen a kormány akadékoskodása miatt, még 1900-ban sem tudták megállapitani s tárgyalása 1901-re maradt.

A jubileumi év.

1900.

A magyar kereszténység kilencszázados ünnepének megülése, a hivatalos tényezők határozata értelmében, egybeesett a jubiláris szent évvel, a kereszténység tizenkilencedszázados ünnepével.

E nagyjelentőségű évforduló megünneplése Magyarország részéről három nevezetes ünnepben csúcsosodott ki. Április havában nagy nemzeti zarándoklat vonult Rómába a püspöki kar

SZENT GELLÉRT ÚJ EREKLYETARTÓJA A MURANO-SZIGETEN, A SZ. MÁRIA ÉS SZ. DÓNÁT-TEMPLOMBAN.
Készíttette Dessewffy Sándor, csanádi püspök 1900-ban.

vezetése alatt; augusztus 15-én Esztergomban a király képviselőjének jelenlétében volt országos ünnep; szeptember 25-én pedig Dessewffy Sándor csanádi püspök vezetett zarándoklatot szent István apostoli munkatársa, szent Gellért vértanú püspök ereklyéihez Velencébe.

A római országos zarándoklatban többen vettek részt 1300-nál. A gyöngélkedő hercegprímás helyett Császka György kalocsai érsek vezette őket; vele voltak: báró Hornig Károly, Dessewffy Sándor, Steiner Fülöp, Bende Imre, Szmrecsányi Pál, gróf Mailáth Gusztáv Károly püspökök és Fehér Ipoly főapát.

XIII. Leo pápa a zarándokokat több más zarándoklattal együttesen április 29-én fogadta a Szent Péter-bazilikában; továbbá, mivel az agg korával járó megerőltetés miatt hosszabban nem beszélhetett, külön rövid kihallgatáson a magyar püspököket, akiknek üdvözletére nagy szeretettel emlékezett meg Magyarországról.

Augusztus 14-én és 15-én ünnepelték országos ünneppel a magyar kereszténység kilencszázados évfordulóját Esztergomban. A királyt Frigyes főherceg képviselte; a magyar kormány részéről megjelent Széll Kálmán miniszterelnök, Lukács László, Wlassics Gyula, Darányi Ignác és Plósz Sándor miniszterekkel. Egybegyűlt az egész püspöki kar, Steiner Fülöp székesfehérvári püspök kivételével, aki néhány nappal az ünnep előtt hirtelen meghalt, továbbá Samassa József egri érsek, aki ugyanazon a napon Egerben tartott fényes ünnepet.

A jubileumot azonban országszerte külön is megünnepelték a katholikusok; a főpásztorok lelkes körlevelekben hívták föl rá a híveket, az ifjúság pedig mindenfelé iskolai ünnepeket tartott, melyek alkalmat adtak arra, hogy a katholikus egyháznak Magyarország fölvirágoztatása és megvédelmezése körül tett érdemeit, a vallás tiszteletének és követésének az ország jövendő sorsában való nagy szerepét az ifjúság vezetői méltassák és a vallásos élet s hazafiság szent igéit a zsenge lelkekbe véssék.

Szeptember 23-án Dessewffy Sándor püspök vezetése mellett indult Budapestről Velencébe a csanádi egyházmegye zarándoklata, melynek jelenlétében szent Gellért napján, szeptember 25-én az első magyar keresztény vértanú, szent Gellért ereklyéit fényes körmenettel és hálaadó istenitiszteletekkel tisztelték, a velencei papság és lakosság áhitatos részvéte és lelkes tüntetése mellett. Az isteni malasztnak ama sugarai, melyek elsőízben termékenyítőleg áradtak hazánkra Olaszország felől, föleleveneдni látszottak e napokban, melyek a kilencszázados ünnepnek fényes záradékát képezték. A S.-Giorgio Maggiore szigeten, ahol szent Gellért apáti tisztet viselt, a csanádi püspök emléktáblákat helyeztetett el, a következő feliratokkal:

MIDŐN MAGYARORSZÁG A KERESZTÉNYSÉG FÖLVÉTELÉNEK ÉS KIRÁLYSÁGA MEGALAPÍTÁSÁNAK KILENCSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁT ÜNNEPELTE, E SZENT HELYRE, HOL A MAGYAR NEMZET NAGY APOSTOLA, SZENT GELLÉRT VÉRTANÚ, ELSŐ CSANÁDI PÜSPÖK NEVELKEDETT ÉS APÁTI TISZTSÉGET VISELT, 1900. ÉVI SZEPTEMBER 25-ÉN HÁLÁS KEGYELETTEL ELZARÁNDOKOLT, ITT ÜNNEPIES ISTENITISZTELETET TARTOTT S EZT A FELIRATOT KÉSZÍTTETTE CSERNEKI ÉS TARKEŐI DESSEWFFY SÁNDOR CSANÁDI PÜSPÖK, SZENT GELLÉRTNEK 86-IK UTÓDA, KÁPTALANÁVAL, PAPSÁGÁVAL ÉS HIVEIVEL EGYÜTT.

Oh szent Gellért püspök!
Áldd meg országunkat,
Mi magyar hazánkat
És szent egyházunkat.
Közbenjárásodban bőven legyen részünk,
Isten irgalmába ajánld fel nemzetünk.

E MONASTERIO S. BENEDICTI IN INSULA S. GEORGII SAECULO UNDECIMO EGREDITUR S. GERARDUS VENETA E PROGENIE ILLUSTRI SAGREDO, ABBAS EIUSDEM MONASTERII. SANGUINEM PRO CHRISTO FUNDERE EXOPTANS IN TERRAS VESTIGIIS SALVATORIS CONSECRATAS PETIT, DIVINO TAMEN AFFLATU MOTUS IN HUNGARIAM VENIT GENTEMQUE HUNGARAM CHRISTO LUCRATUR. IN DIOECESI CSANÁDIENSI A S. STEPHANO PROTOREGE HUNGARIAE FUNDATA EPISCOPALI REDIMITUR INFULA PIUSQUE FIDEI MAGISTER REGIT ANNIS SEDECIM ATQUE PRO FIDE, QUOD SEMPER ANHELABAT, MARTYR OBIT. IN MEMORIAM BEATI HUIUS EPISCOPI MARTYRIS IN ANNIVERSARIO NOVIES SAECULARI SUSCEPTAE PER GENTEM HUNGARAM CHRISTI FIDEI ET ACCEPTAE A SEDE APOSTOLICA REGIAE SACRAE CORONAE, IN ECCLESIA HAC DIE 25. SEPTEMBRIS ANNI 1900. SACRA DEO OBTULIT

HANCQUE INSCRIPTIONEM CURAVIT GRATUS SUCCESSOR S. GERARDI ALEXANDER DESSEWFFY DE CSERNEK ET TARKEŐ EPISCOPUS CSANÁDIENSIS CUM CAPITULO, CLERO POPULOQUE FIDELI.

O Pastor e coelo Parens
Gerarde! adesto filiis,
Pressis sepulcro qui dulcia
Figunt oscula labellis.
Hungariae miserans adsit
Deus eventusque secundet;
Aspiret votis Virgo benigna suis!

A Murano-szigeten pedig, ahol a szent legjelentősebb ereklyéi nyugosznak, új remekművü ereklyetartó szekrényt állíttatott a püspök.

Források:

Áldássy Antal: A nyugoti nagy egyházszakadás története.
Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története.
— Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (A magyar nemzet története.)
Angyal Dávid: Kézsmárki Thököly Imre. (Tört. életrajzok.)
Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. (A magyar nemzet története.)
Balits Lajos: A római kath. egyház története Magyarországon.
Békefi Remig: A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang reguláia.
Békefi Remig: A ciszterciek története.
Bubics Zsigmond—Merényi Lajos: Herceg Esterházy Pál nádor. (Tört. Életr.)
Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története.
Corpus Juris Hungarici.
Dedek Cr. Lajos: Szent Gellért élete.
— Nyitra vármegye története.
Egyházmegyei schematizmusok.
Érdujhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance-korban.
Fraknói Vilmos: Mátyás király.
— Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel.
— Erdődi Bakócz Tamás.
— A Jagellók kora. (A magyar nemzet története.)
— Pázmány Péter.
Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia.
Hergenröther I.: Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte.
Holzwarth F. I.: Világtörténet.
Horváth Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon.
— Magyarország története.
— Huszonöt év Magyarország történetéből.
— Kisebb történelmi munkái.
Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla.
Keményfi Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája.
Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok.
Kollányi Ferenc: A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története.
— Magyar Ferenc-rendiek a XVI. század első felében.
Lányi-Knauz: Magyar Egyháztörténelem.
Marczali Henrik: Mária Terézia (Tört. Életr.)
— Magyarország II. József korában.
Márki Sándor: Mária királyné. (Tört. Életr.)
— Dózsa György.
Montalambert G.: Magyar szent Erzsébet thüringiai hercegné története.
Némethy Lajos: Adatok a kassai vértanúk történetéhez. (Magyar Sion 1899.)
Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején.
Poór Antal: Az Anjouk kora.
— Nagy Lajos. (Tört. Életr.)
— Kálmán győri püspök. (Századok.)
Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története.
Schematizmus: (hist.) Cl. D. Csanádiensis.
— (hist.) Cl. D. Magno-varadensis latinorum.
— (hist.) Cl. gr. r. Munkácsensis.
— (hist.) Cl. D. Rosnaviensis.
Szentkláray Jenő: A csanádegyházmegyei plébániák története.
— Magyarország története a Holzwarth-féle világtörténelemben.
Széchy Károly: Gr. Zrínyi Miklós.
Sziklay-Borovszky: Abauj vármegye monografiája.
Sziklay János: Negyven év a katholicizmus történetéből Magyarországon.
Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György.
— Erdélyi Országgyűlési Emlékek.
Teleki József gr.: A Hunyadiak kora.
Török János: Magyarország prímása.

II. RÉSZ.

MŰVELŐDÉSI TÉNYEZŐK TÖRTÉNETE A KATHOLIKUS MAGYARORSZÁGBAN.

A katholikus népoktatás története Magyarországban.

I. Népoktatás az Árpádok és a Vegyesházi királyok korában.

(1001—1526.)

KERESZTÉNYSÉGGEL együtt terjedett el a nagyobb művelődés szükségének érzete is. Amint őseink a térítő papok arcán az átszellemült fönséget látják s hallják az új vallás tanainak szivet hódító előadását, vágy ébred bennök, hogy közelebbről megismerkedjenek azokkal az igazságokkal, melyekért ilyen nagyon lelkesedni lehet. Mindig nagyobb és általánosabb lesz egyesek érdeklődése és tanulásvágya, mely a királyt, a szerzeteseket és hithirdetőket az iskolák fölállításának gondolatára vezeti. Valóban a közoktatás áldásai a térítők nyomában sarjadoznak. Az Isten kegyelméből gyakorolt királyi hatalom erkölcsi tekintélyével a tudományosságot és a polgári erényeket kezdi gyámolítani.

A külföldről behivott főpapok és szerzetesek nagy tudománya és lángoló ékesenszólása mindannyi fényes, szellemi fegyver a már tarthatatlan pogány világnézet ellen. Valóban történelmünk megcáfolhatatlanul tanusítja, hogy *nemzeti művelődésünknek leghathatósabb gyámolítója, kezdetben egyedüli terjesztője és századokon át föntartója a katholikus papság volt.*

Mindenütt, ahol *püspökség, káptalan* vagy *szerzetes-kolostor* létesül, ott található az *iskola* is.

Jó ideig nem is találunk másutt iskolákat.

Olyan szembeötlően nyilatkozik a kereszténység átalakító hatása, hogy még a jogszolgáltatás és bíráskodás is a papság befolyása alá kerül, mely a földi igazságszolgáltatást a szent könyvek isteni tekintélyére támaszkodva gyakorolja.

Hogy a papság magas hivatását mennél tökéletesebben betölthesse, ebben első királyainknak a papság anyagi helyzetének biztosítására célzó törekvésein kívül hathatós segélyére voltak a *római pápák* is. Ezt bizonyítják azok a gyakori rendeletek, melyeket a római egyház fejedelmei a magyar papság életének és működésének szabályozására időnkint kiadni jónak láttak. Ilyen volt IX. Gergelynek bullája, melyben az egyházi szervezet jó rendben tartását sürgeti. Ezt bizonyítják III. Ince pápának II. Endre királyunkhoz írt levelei, melyekben a papi rend tudományos kiképeztetését ajánlja. Ezt a magasztos célt szolgálta a pápai követeknek országunkban való sűrűbb megjelenése is.

Hasonló szándékú volt a Kálmán idejében (1112) tartott *esztergomi zsinatnak* az a végzése is, melyben a püspököknek meghagyja, hogy tudatlanokat ne szenteljenek papokká s akik már föl-

DR. STEINBERGER FERENC,
apát, kanonok, az országos katholikus tanügyi bizottság elnöke.

szentelve vannak, latinul tanuljanak és a kanonokok a kolostorban, a káplánok a királyi udvarban latinul beszéljenek. Majdnem minden zsinatunk egy-egy határjelző művelődésünk történetében.

Csakis ilyen körültekintő és szorgos gondoskodás mellett történhetett, hogy a *magyar papság*, erkölcsnemesítő hatásán kívül, a *nemzeti tudományosság és műveltség előharcosává* és az egész nemzetnek tiszteletet érdemlő *tanítótestületévé* vált.

A *népnevelés alapját* az egyház, mint mindenütt, úgy nálunk is a *hitoktatással* vetette meg. Nyugatról, illetőleg Rómából fogadván el nemzetünk a kereszténységet, természetes, hogy ezzel együtt népnevelésünk is a Nyugaton bevett szokásokhoz alkalmazkodott. Mindazok az intézmények, melyek Nyugat népeinek szellemi és társadalmi életét szabályozták, nálunk is éreztették átalakító hatásukat. Alkalmazásukról első szent királyunk bölcsessége, a hithirdetők és első püspökeink gondoskodtak. A külföldi keresztény iskolák fölállítására a Nagy Károly korabeli *aacheni zsinat* (787 táján) határozatai voltak az irányadók. Ezen a zsinaton kötelezőleg kimondották, hogy minden egyes püspöki székhelyen és a monostorokban legyenek iskolák, amelyekben a gyermekek zsoltárokat énekelni, olvasni, írni és számolni is tanuljanak; sajátítsák el a grammatika elemeit és az ünnepek változó napjainak kiszámítását. A rendelet szigorú végrehajtását az egyes tartományok grófjainak kötelességévé tették.

Ennek az egyetemes egyházat kötelező határozatnak az érvényesülését látjuk a mi első káptalani és kolostori iskoláink fölállításában, amelyeknek kezdetben elsőrendű föladata: az egyházi pályára készülő fiatalságot oktatni és nevelni. Szent István rendelete szerint minden tíz falunak kötelessége volt egy templomot építeni és plébániát alapítani, azért az iskolák száma is abban az arányban növekedett, amilyenben terjedt a kereszténység vagy szaporodott a népesség. A templomok és plébániák száma már szent István idejében is több százra tehető. A templomok nagy része csak ideiglenes faépítmény volt, minden művészeti érzék nélkül egyberóva. Elgondolhatjuk, hogy az iskolák sem lehettek mintaszerű épületek. Nagyobb épületeket, rendezettebb iskolákat csak a főbb helyeken találunk (Esztergom, Székes-Fejérvár, Pannonhalma, Veszprém, Pécs, Csanád, Győr, Ó-Buda, Szepes, Somogyvár városokban és még néhány püspöki helyen).

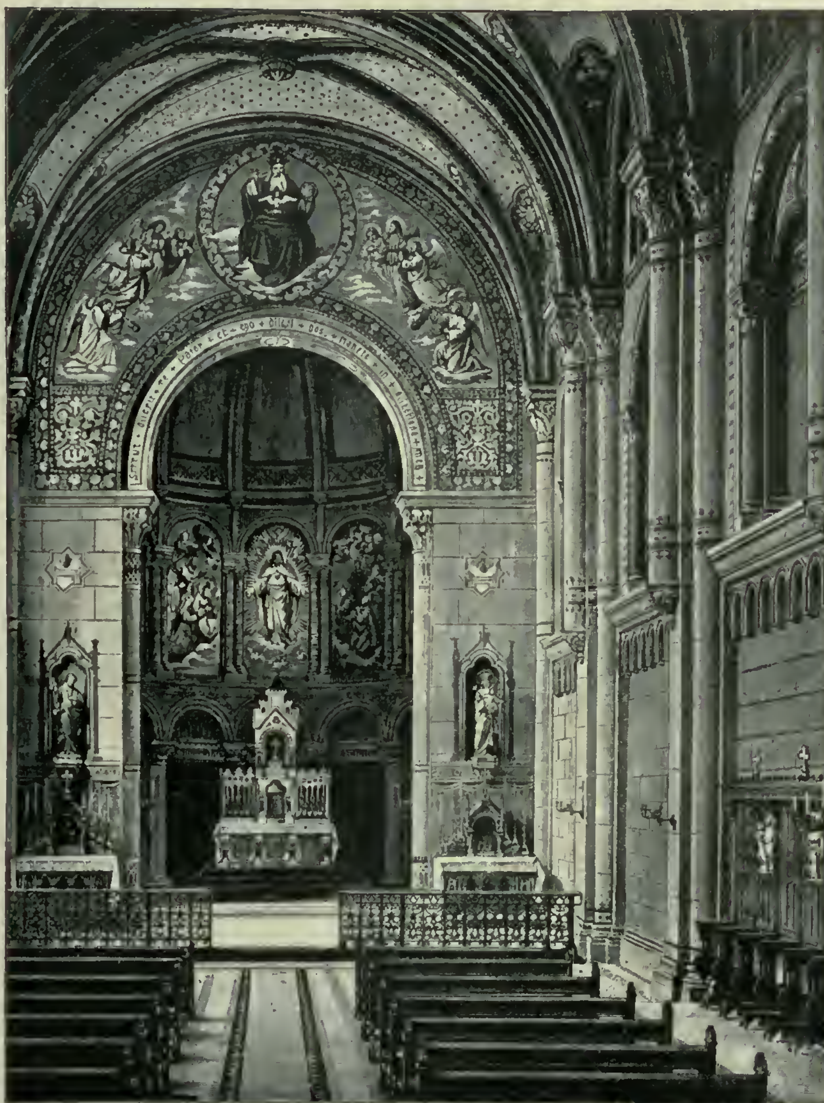
Az *elemi oktatás* a *plébániai* vagy közönségesebb elnevezés szerint a *fárai iskolákban* (a germán Pfarrschule után) vette kezdetét. Ezekben maga a plébános oktatta az egyházához tartozó gyermekeket a hit elemeiben, az írás és zsoltárolvasás tudományában. A zsoltárokat olvasás közben latinul is megtanulták. Az írástanulás egészen római minta szerint történt. Először viasztáblákra írtak, azután viasztábla nélkül hártyára vagy papiruszra koromból készült

EMBER KÁROLY,
tanítóképző igazgató-tanár, az országos katholikus tanügyi bizottság világi elnöke, a «Népnevelő» szerkesztője.

tintával, ökörszarv tintatartóból, nád- vagy később lúdtollal. A számolást a naptárismertetéssel kapcsolatban tanították, fősúlyt helyezvén a változó ünnepnapok meghatározására. Az írás tanulására nagy gondot fordítottak, hogy a másoltatásnál a nagyobb növendékeknek hasznát vehessék, mivel csak írás útján terjeszthették a könyveket. Az éneklés elemeit a hangjegyek ismertetésével kezdték, mindig azzal a céllal, hogy majdan a leendő papok szabatosan tudjanak énekelni a templomban vagy a nép énekét vezethessék. Az elemi oktatást a latin nyelven való olvasással fejezték be.

Hazánkban épen úgy, mint a frank birodalomban, Benedekrendi szerzetesek voltak a legbuzgóbb hithirdetők és tanítók. Az elemi és a felsőbb oktatás is az ő kezükben volt. Igy volt ez a művelt Nyugat többi államaiban is. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy az Árpádok korában is sokáig *nemcsak az egyedüli tanítók*, hanem, kevés kivétellel, *az egyedüli tanulók is papok voltak.* Valakit tudományra oktatni annyi volt, mint pappá nevelni. És ezt a kor harcias szelleme hozta így magával. A világiak, még a főurak is, csak a kardforgatáshoz értettek. A maguk és hatalmuk föntartása végett nem is volt egyéb tudományra szükségök. A tudományok művelését kizárólag a papság kötelességének tekintették. S a társadalom semmi megróni valót sem talált a nemesség és a főurak tudatlanságában. Hiszen, ha valami írni vagy elolvasni valójuk akadt, ott volt az udvari pap vagy az iródeák, kinek az ilyenekhez érteni hivatalos kötelessége volt. Hogy a tudományokkal való foglalkozás még a fejedelmi családban isszokatlan dolog volt, mutatja Kálmán királyunk esete, kiről, midőn herceg korában azt látták, hogy a tanulásra szánta minden idejét, nem is gondoltak egyebet, minthogy valamelyik püspöki székre szánják. Igazi tudományosságra törekvést csakis a jobbágyság fiainál találunk, ezeknél is csak akkor, ha az egyházi rendbe kivánkoztak. A II. Endre korában támadt belső zavarok és a későbbi tatárjárás folytán a mindenfelé elhatalmasodott zsarolások következtében a lelkészi pálya kevésbbé kivánatossá lett, minek következtében annyira jutott a dolog, hogy már a XIII. században alig találunk egyházi embert, aki nem a pórok közül emelkedett volna az alsóbb állásokra.

A JÉZUS SZ. SZIVÉRŐL NEVEZETT TESTVÉREK TEMPLOMÁNAK BELSEJE
Budapesten, István-út 53.

Valószinű tehát, hogy a plébániai iskolák közül azok, melyek papi pályára is előkészítették a nép fiait, az elemi ismereteknél többre is tanították növendékeiket és részben pótlói lehettek a magasabb képesítést nyujtó székesegyházi és kolostori iskolák grammatikai osztályainak is.

A JÉZUS SZ. SZIVÉRŐL NEVEZETT TESTVÉREK NŐNEVELŐ HÁZA
Budapesten, István-út 53.

A fárai iskolák állapotánál valamivel többet tudunk *első leánynevelő-intézeteink* belső életéből. Rendkívüli érdekes képet ad Árpád-kori apácaiskoláink egyikéről a XVI. században élt Ráskai Lea nevű apácának közlése a IV. Béla szentéletű leányának, bold. Margitnak szenttéavatási pöre alatt készült jegyzőkönyv nyomán összeirt *Margit-legendában.*

E közlés szerint a mi apácakolostorainkban is, mint a külföldiekben, az olvasás és írás tanításával vette kezdetét a rendszeres oktatás. A Margit-legenda egy sereg *olvasmányt* sorol föl (István, Imre, László, Erzsébet szentjeink élettörténetét), melyeket részint maguk az apácák, részint fölserdült növendékeik másoltak.

Az Árpádok türelmességét bizonyítja, hogy az ő uralkodásuk idejében a *zsidóknak is voltak iskoláik,* holott a többi művelt európai nemzetek országaiban ugyanebben az időben ádáz üldözésnek voltak kitéve s nemcsak politikai, de még emberi jogaikat is kétségbe vonták. Kálmán király tiltó rendeletei között a birtokjogot biztosítja nekik; IV. Béla pedig elrendeli, hogy mindaz, aki a zsidókat iskoláztatásukban háborgatja, az ő bírájuknak másfél márka bírságot fizessen. Árpád-kori fejedelmeink nemesszivűségének és bölcsességének bizonyítékai e tények, akik a közszabadság áldásaiban a zsidókat is részesítvén, ezáltal őket új hazájuk iránt hűségre és ragaszkodásra akarták birni.

És ez abban az időben történt, amikor minden téren, templomban és iskolában, kormányzatban és igazságszolgáltatásban az egyház vezető, föntartó szellemét látjuk érvényesülni. Igy emelte az egyház királyaink pártfogása mellett nemzetünket a számottevő, európai műveltebb nemzetek sorába. Ebből a dicsőségből is egyházi embereinket illeti az oroszlánrész.

A plébániai iskolákkal párhuzamosan kezdenek fejlődni, különösen a XV. század óta a nagyobb *városi iskolák.* Egészben véve azonban iskoláink állapota olyan maradt a reformációig, amilyen az Árpádok idejében volt; s ha történt is itt-ott némi válto-

A JÉZUS SZ. SZIVÉRŐL NEVEZETT SZERZETESNŐK KÁPOLNÁJA
Budapesten.

A JÉZUS SZ. SZIVÉRŐL NEVEZETT SZERZETESNŐK BUDAPESTI NEVELŐ-INTÉZETÉNEK RAJZTERME.

A JÉZUS SZ. SZIVÉRŐL NEVEZETT SZERZETESNŐK BUDAPESTI NEVELŐ-INTÉZETÉNEK FŐZŐISKOLÁJA.

zás, ez nem volt olyan elevenig ható, mint a mohácsi veszedelmet követő idők átalakító hatalma. A nagyobb (ú. n. szabad királyi) városok iskolái kezdetben a német, olasz és hollandiai városi iskolák mintájára alakultak.

Ezek az újabb iskolák is egyházi férfiak vezetése alatt állottak és a városi hatóságok is elismerték ez iskolákra nézve a püspökök joghatóságát.

Városi, elemi iskolákat találunk a XIV. században túl Pozsonyban, Szegeden, Lippán, Gyulán s egy kicsiny erdélyi szász városkában, Prázsmáron. Ilyeneket találunk a mai gimnáziumoknak megfelelő iskolákkal (székesegyházi, káptalani, kolostori stb.) biró városokban is. Hogy a világi alsó papság műveltsége sem állott már ekkor azon a fokon, mely az iskolaügyet fölvirágoztathatta volna, mutatják a sűrűn tartott egyházi zsinatok (az 1493-iki esztergomi, az 1494-iki nyitrai és az 1515-iki veszprémi megyei zsinatok), melyek mind azt hangoztatják, hogy a papok csak akkor szentelhetők föl, «ha jól tudnak olvasni, írni, énekelni és az elemi ismeretekben *némiképen* járatosak». Ugyanekkor a városi és erdélyi szász iskolák tanítóitól és papjaitól már megkövetelték, hogy egyetemi készültséggel birjanak.

Katholikus iskolaügyünk hanyatlásához döntőleg járultak a mohácsi csatavesztés meg az erre következő trónvillongás, a török pusztító hadjáratai és foglalásai. A püspökségek, káptalanok és kolostorok egyrésze pusztulásnak indult. A fönmaradt javadalmak éveken át betöltetlenül maradván, amennyiben a török területen kívül estek, erőszakoskodó főurak és a királyi kincstár szabad prédáivá lettek. Nem lévén meg a szükséges főpapi ellenőrzés, az alsópapság körében a fegyelem annyira meglazult, hogy magasabb, kulturális hivatásának az iskola sem felelhetett meg, mely eddig az egyházi férfiak lelkiismeretes buzgóságából virágzott. A kiméletlen dúlás folytán koldusbotra jutott plébánosok és szerzetesek elszéledtek és híveiket úgy, mint iskoláikat árván hagyták. Az új hit terjesztői, a kik többnyire a német egyetemeken tanuló ifjak voltak,

AZ ANGOLKISASSZONYOK TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA, BUDAPEST.

ügyesen és buzgón kihasználták azt az alkalmat, hogy az iskola nélkül maradt népet megnyerhessék.

Az új hit papjai csakhamar nagy számban állítják föl iskoláikat, melyeket kezdetben a katholikus iskolák mintájára rendeznek be és módszeröket is folytatják. Ők is azon vannak, hogy minden lelkészség mellett elemi iskola is legyen külön tanítókkal, akiknek buzgóságát azzal jutalmazzák, hogy előkelő papi állásokba juttatják őket. Elsőben a *felsővidéki királyi városokban,* majd *különösen Erdélyben* és végül az *Alföldön* állítanak nagy számmal iskolákat. A XVI. század végső éveiben már vagy 50 középiskolájuk s vagy 200 elemi iskolájuk van a protestánsoknak.

II. Elemi iskoláink Oláh Miklós esztergomi érsek föllépésétől Mária Terézia koráig.

(1553—1770.)

A katholikus iskolaügy nagymértékű hanyatlása országgyűléseinket is kezdi foglalkoztatni. Az 1548: VI. t.-c. fölszólítja a főpapokat, hogy tehetségökhöz képest új iskolákat alapítsanak. Az ugyanazon évi XIII. t.-c. az elpusztult egyházi javadalmakról úgy intézkedik. hogy azokat a lelkészek fölsegítése mellett iskolai célokra is fölhasználhassák. Két évvel később az országgyűlés ismét fölszólal és sürgeti Ferdinánd királyt, hogy az elhagyott egyházak, káptalanok és kolostorok

AZ ANGOLKISASSZONYOK TEMPLOMÁNAK BELSEJE, BUDAPEST.

AZ ANGOLKISASSZONYOK HÁZI KÁPOLNÁJA, BUDAPEST.

jövedelmeit új iskolák fölállítására fordítsa. A király hozzá is fogott a fölhatalmazás végrehajtásához és 1560-ban egy rendeletet bocsátott ki, melyben intézkedik az egyházi birtokok rendezéséről; a jogos tulajdonosoknak birtokaikat visszaadatja s a gazdátlan uradalmak jövedelmeit iskolai célokra lefoglaltatja.

Ezen bár üdvös, de igen lassan haladó intézkedéseknél sokkal nagyobb jelentőségű volt *Oláh Miklós prímásnak föllépése a katholikus oktatásügy fejlesztésére és erősítésére.* Látván a protestantizmus rohamos terjedését és tapasztalván iskoláik virágzását, lángelméjének és hazafias lelkesedésé-

nek egész erejével fogott hozzá a mélyen aláhanyatlott katholikus egyházi szellem és iskolaügy újjászervezéséhez. Főpapi szereplésének aránylag rövid ideje alatt (1553—1568-ig) a hasznos és nagyszabású intézkedések egész sorával érdemesítette magát a magyar nemzet hálájára és nevét halhatatlanjaink legdicsőbbjei közé iktatta. Az egyházi fegyelmet és jó erkölcsöket zsinati intézkedésekkel, kánoni látogatások- és jó példaadással, azonfölül kérlelhetetlen szigorúsággal igyekezett biztosítani. Fölfogván annak jelentőségét, mennyit tehet a vallásos érzület fejlesztésére a helyes nevelés és oktatás, Nagyszombatban főiskolát, papnevelő-intézetet, szegény tanulók számára konviktust és számos plébániai iskolát alapít. Az 1560-iki zsinaton elrendeli, hogy minden plébános iskolamestert fogadjon, a szegényebb községek pedig közösen tartsanak tanítót. A lelkészeknek kötelességévé teszi, hogy a tanítókra gondosan fölügyeljenek és azokat támogassák. Figyelmezteti a papságot, hogy a jó erkölcsök mellett a tudományokban is képezzék magukat, hogy — mint a nép vezetői — ne legyenek vakok, kik vakok vezetésére vállalkozzanak.

AZ ANGOLKISASSZONYOK ISKOLA-ÉPÜLETE.
Budapest, Irányi-utca.

Legerősebb lendületet pedig azzal adott a katholikus tanügynek, hogy, Ferdinánd királylyal egyetértve, hazánkba telepítette a Jézus-Társaság papjait (közönséges néven jezsuitákat), akiknek szigorú rendi szervezete, nagy tudományossága és feddhetetlensége a magyar kereszténység újjászervezkedését indította meg. Főpaptársai (kik között Ujlaki Ferencet, Gregoriancz Pált, Listhi Jánost, Draskovich György győri, Mosóczy Zakariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspököket említhetjük elsősorban), azután a prímási székben utódjai: Verancsics Antal, Forgách Ferenc és Pázmány Péter bíborosok mind olyan alakjai egyházunk és művelődésünk történetének, kikre minden magyar büszkeséggel és hálával gondolhat, folytatták az általa megkezdett nagy munkát és gondos tevékenységökkel még fokozták a dicső példa áldásait. Elmondhatjuk, hogy a XVI. és XVII. század katholikus iskolaügyéről az ő neveik nélkül emlékezni lehetetlen. Amit hazafias lelkesedés, főuri áldozatkészség és mélyrelátó bölcsesség valaha jót alkothatott, ők megtevék. Emlékezetüket legnagyobb magyarjaink között őrzi a tör-

AZ ANGOLKISASSZONYOK DÍSZTERME, BUDAPEST.

ténelem. Az esztergomi főpapok pártfogása alatt megtelepedő jezsuitáknál, akikről középiskoláink történeténél fogunk részletesen megemlékezni, katholikus népiskoláink fejlődésére elhatározóbb befolyással voltak a XVII. század folyamán országunkban telepedni kezdő *piaristák*. A piarista- vagy kegyes-tanítórend, *Calasanzi szent József* alapítójának magasztos terveihez alkalmazkodva nagyobb előszeretettel foglalkozott a népoktatásügygyel, mint a jezsuiták, kik inkább a közép- és főiskolai oktatás terén fejtették ki áldásos tevékenységöket, ők lévén mintegy másfél századon át a világi papságnak is nevelői. A piaristák a XVII. század végén négy, a XVIII. század első évtizedében már 18 iskolában tanítottak. Miután mintaszerű oktatásuk módja csakhamar közkedveltségűvé vált, III. Károly király uralkodása idején az 1715: CII. törvénycikk alapján a kegyes-tanítórend végleg meghonosult. A főurak és városok vetélkedve állították föl számukra házaikat és iskoláikat, melyeket azután a rend tagjai, a kezdet nehézségeivel küzdve, tömérdek nélkülözés és szenvedés között fölvirágoztattak.

A piaristák első föladata volt kezdettől fogva az elemi oktatás és különösen a szegénysorsú tanulók tanítása; ezért még akkor is, amikor már a középiskolákban is tért foglaltak, tanításukat mindig az elemi ismeretek közlésével kezdették. Nagy áldás volt ez különösen a városi lakosságra nézve, mert Mária Terézia koráig még a városokban sem voltak mindenütt rendezett katholikus iskolák. Lakást és élelmezést nyujtó konviktusaikat sűrűn keresték föl a vagyonosabb szülők. De szegénysorsú, jó tanulók is helyet nyertek azokban. A szent alapító szellemében az elemi oktatás föladatául tekintették a vallásos buzgóságra való szoktatás mellett az írás, olvasás és számvetés tanítását; Calasanzi szent József a latin nyelv elemeinek tanítását is fölvette az elemi oktatás körébe.

AZ ANGOLKISASSZONYOK RAJZTERME, BUDAPEST.

A piaristák *teljes elemi iskoláinak három osztálya* volt, t. i. az *olvasók, írók* és a *számolók* osztálya. Az *első osztályban* a nyomtatott könyvből való olvasás tanítása volt a fődolog; a *második osztályban* az olvasás gyakorlása mellett a *szép-* és *helyesírásbeli* ügyesség kifejlesztése volt a cél, melynek érdekében a nyelvtan elemeivel is meg kellett ismerkedniök a növendékeknek.

A harmadik osztályban az olvasás és írás gyakorlásán kívül a mindennapi életben szükséges számoló-ügyesség kifejtésére fordítottak nagy gondot. Itt kezdették meg a latin nyelv elemeinek közlését is. Vallástan mind a három tanfolyamon fő tantárgyként szerepelt. A hitvallás elemi tételeinek ismertetésén kívül tanulták az *imádságokat* és *bibliai történeteket*. Kezdetben (a XVII. században) rendesen három, később már csak két osztályban tanították az elemi iskolásokat; de még akkor is, midőn már inkább a gimnáziumokban tanítottak, mindenütt meghagyták az *elemi iskola számtani* (harmadik) osztályát is mint *előkészítőt* a gimnáziumi tanulmányokra.

A piaristáknak ezt az egyszerű, de természetes tantervét (a XVIII. században) több római katholikus városi iskolában is alkalmazták, Mária Terézia koráig. Más szerzetek tanítói is követték a kegyesrendiek tanrendszerét. Igy pl. nyoma van annak, hogy Körmöcbányán a Ferenc-rendi szer-

AZ IRGALMAS SZERZETESNŐK RANOLDER-FÉLE NŐNEVELŐ INTÉZETE.
Budapest, Gyep-utca.

AZ IRGALMAS SZERZETESNŐK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ RANOLDER-INTÉZET UDVARA.
Budapest, Gyep-utca.

A NAGYSZOMBATI ÉRSEKI NEVELŐINTÉZET.

zetesek 1769 óta a trivialis (elemi) iskolákban a piaristák tanításmódját követték.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy általában akár valamely megkedvelt, akár közösen elfogadott terv szerint rendezték be katholikus iskoláinkat. Országosan kötelező, *egységes tanítás-tervezet nem lévén,* minden főúr, város, szerzetesrend, amenynyiben az iskolák tőlük függöttek, külön-külön értékesítette befolyását. Kinevezte, megválasztotta, fizette tanítóit, megállapította a tantervet és órarendet. Így országszerte nagy különféleség származott a katholikus népiskolákban, mely, hogy károssá mégsem vált, elsősorban a föntartó testületek bölcsességének és a tanítók tudással párosult lángoló buzgalmának és lelkiismeretességének köszönhető.

Ezért tapasztaljuk, hogy ezen korbeli egyes iskolák majd emelkednek, majd hanyatlani kezdenek; amint t. i. a pártfogók jobban érdeklődnek iskoláik iránt és a tanítók kiválóbbak, vagy viszont. Olykor apró falvakban a latin és görög nyelvtant is eredménynyel tanultatják; máskor pedig a nagy városok iskoláiban sem tanulnak annyit, hogy a magasabb iskolák követelményeinek megfelelő elemi tudással hagyhatták volna el a növendékek a trivialiát.

Nem utolsó dicsősége nemzetünknek, hogy az iskolaügyet a megpróbáltatás legsúlyosabb napjaiban sem hanyagolta el. Nem lehet képzelni megalázottabb helyzetet, mint hazánké volt a török hódoltság idején. Nemzeti hatalmunk porba sujtva, vallásunk és nyelvünk megvetve, megalázva, belső nyugalmunk hatalmaskodó, rabló főurak zsákmányául odadobva. És épen ezekhez a súlyos időkhöz van fűzve szent vallásunk helyzetének jobbítása, nyelvünk csinosodása és irodalmunk, tudományosságunk első virágzása.

III. Népoktatásunk Mária Terézia idejétől a szabadságharc kitöréséig.

(1740—1848.)

III. Károly királyunknak az a kisérlete, hogy az osztrák örökös tartományok számára kibocsátott iskolaszervezet (Schulordnung) intézkedéseit hazánkra is kiterjeszsze, nem vezetett célra, azért a magyar közoktatásügy rendezésének föladata Mária Terézia királynőnkre maradt örökségül.

Már a XVIII. század elejéig mindenütt belátták a kormányok, hogy a népnevelés okos irányítása elsőrendű állami érdek s annak elhanyagolása nemcsak a népek erkölcsi fejlődésének megakasztását, hanem a trónok iránti alattvalói ragaszkodásnak és hűségnek megrendülését is maga után vonhatja. Ezért veszik kezökbe a kormányok a XVIII. század első felében a közoktatásügy rendezését és az iskolákra is kezdik kiterjeszteni *az állami ellenőrzés elvét.* A Nyugat ezen föltünő mozgalmaitól megindítva, nemcsak az elnyomott jobbágyság sorsán igyekeznek javítani, hanem Nagy Frigyes porosz király példája után az iskolaügy szervezését nálunk is a felségi jogok és kötelességek közé iktatják.

Az előmunkálatokat *Mária Terézia* kiváló szellemű tanácsosai, *Migazzi* bécsi érsek (egyúttal a váci püspökség adminisztrátora) és *van Swieten Gellért* kezdik meg, akik mint az *udvari tanulmányi bizottság elnökei* az 1774-ben megjelent «*Allgemeine Schulordnung*»-ot mutatják be munkálkodásuk

A KLARISSZÁK RÉGI HIRES NEVELŐINTÉZETE, NAGYSZOMBAT.

eredményéül, melyet már a következő évben az osztrák mintára Magyarországon is életbeléptetni kivántak. Bár a Felbiger apát által mintaszerűen kidolgozott iskolai szervezetet az időközben megalakított *magyar nemzeti iskolai bizottságnak* (Balassa Ferenc gróf elnöklete alatt) adták át végrehajtás végett s bár az ezen terv szerint berendezett első elemi iskolát Pozsonyban 1775 július 20-án meg is nyitották; sőt az ezen új, németesítő iskola számára tanítókat nevelő képzőiskolát is csakhamar fölállították: mégis gazda nélkül számoltak, meg nem gondolván, hogy az országgyűlés elkerülésével, rendeleti úton fölállított, határozottan németesítő iskolát a magyar nemzet vezérlő férfiai vissza fogják utasítani és az simán keresztülvihető sohasem lesz. Elsőnek a magyar püspöki kar szólalt fel a «Schulordnung» erőszakolása ellen.

Azután a vármegyék is tiltakozni kezdtek. A bécsi kormány az általános visszautasítás láttára Magyarország számára külön iskolai tantervet állíttatott össze Ürményi József és Terstyánszky Dániel udvari tanácsosokkal latin nyelven. A mű 1777-ben jelent meg az ismeretes «*Ratio educationis* etc.» cím alatt. A Ratio bár tekintetbe vette a nemzeti szempontokat is, de a magyar nyelvnek mégsem biztosított elsőrendű helyet. Az országot tíz tankerületre osztja s ezeknek székhelyén normális iskolákat (scholae normales seu vernacula primaria) állíttat. Elrendeli, hogy a plébániák székhelyein s a kincstári uradalmakon is legyenek nép- vagy nemzeti iskolák. Az *elemi iskolákra vonatkozó főbb intézkedései* voltak, hogy a községeket, ezek főurait és főpapjait iskolák állítására buzdítja; kivánatosnak tartja, hogy a köznép gyermekei télen-nyáron iskolába járjanak s ahol ez keresztül nem vihető, legalább a mezei munkáktól ment időkben; kivánja, hogy a gyermekek lehetőleg hat éves korukban kezdjék meg az iskolázást és mindaddig folytassák, míg a mezei munkára alkalmasakká nem válnak. Az elemi iskolákat *falusi, kis-* és *nagyvárosi,* azután *elsőrendű* (normalia) *iskolákra* osztja föl, amely utóbbiak tanítóképzők is legyenek. Mindenik fajta iskolában a vallástant a lelkész tanítsa; tanulják a gyermekek az olvasást,

PÁLI SZENT VINCE LEÁNYAINAK KOLOSTORA GYŐR-SZIGETBEN.

írást és számolást; a kis- és nagy városiakban az *anyanyelvre és németre való fogalmazást és fordítást.* Utasítást ad az erény, takarékosság és a polgári életre tartozó szabályok megismertetésére. A latin iskolákba szándékozóktól megköveteli a latin nyelv, a mértan, természettan és a rajzolás elemeinek ismeretét is. Ezen utasítások szellemében csak a katholikus szabad királyi, bányavárosok, koronajószágok és katonai végvidékek iskoláit rendezték be; ezeket is csak ott és akkor, ahol a földesurak és a papság helyesnek találták és ha a megkivánt anyagi áldozatokra készek voltak. Az *erdélyi* német iskolákat is két római katholikus lelkész (Griep András és Stätter Valentin) javította, illetőleg rendezte be a királynő szándékai szerint a *nagyszebeni iskola mintájára.* Különösen Griep — Messmer oktató módszerének ügyes alkalmazása által — mintaszerűvé tette ezt az intézetet. Ezért a bécsi kormány még az 1773. év elején arra hívta föl az erdélyi iskolák vezetőit, hogy tanításra készülő ifjaikat Szebenbe küldjék, hogy őket Griep a tanítás kipróbált módszerébe bevezethesse. S valóban már 1777-ben jelenti az iskolai főfelügyelő, hogy Szebenben, Kolozsvárott, Zalatnán és Fogarason jól berendezett normális iskolák vannak és más helyeken is nyithatók már iskolák, mert Griep tanítóképzőjéből fölös számmal jöttek ki tanítójelöltek.

KATH. LEÁNY-ÁRVAHÁZ GYŐRÖTT, ÉPÜLT 1898.

AZ ORSOLYA-SZÜZEK LEÁNYISKOLÁJA GYŐRÖTT.

A Ratio s különösen ennek germanizáló törekvése ellen először a horvát lakosság, az erdélyi katholikus ma-

gyarság, de kiváltképen a protestánsok kezdtek tiltakozni. Ezek nem is engedték be iskoláikba a Ratiót, azt adván okul, hogy a kormány kíméletlen velök szemben (iskoláik néhányát a katholikusoknak visszaadatták) és germanizál.

Nem volt meg tehát a Mária Terézia-féle Ratiónak a kivánt eredménye, bár a legjobb szándékból keletkezett. A magyar nemzet egészében tartózkodólag fogadta németesítő irányzata miatt; a protestánsok pedig vallásuk szabad gyakorlatának megsértését látták benne.

AZ ORSOLYA-SZÜZEK TEMPLOMA ÉS ISKOLAHÁZA SOPRONBAN.

Pedig a nagy királynő halála után még rosszabbodott a helyzet. *II. József* ismeretes kíméletlenségével még nagyobb és általánosabb elégületlenséget támasztott. Anyjának simább formájú germanizálását erélyesebben folytatta, egyenesen megkövetelvén a német nyelvnek minden téren való *egyedüli* használatát. Tanítókul csak olyanokat akart tűrni, akik németül tudnak. A gimnáziumokba is csak németül tudó gyermekeknek engedte meg a fölvételt. Az 1781-iki *türelmi rendeletével* megnyugtatni készült ugyan a protestánsokat, de ezek most az iskolák államosítása miatt zugolódtak, attól tartván, hogy a *közös iskola* nem lesz egyéb, mint egyszerűbb térítő alkalom a katholikusok javára. Megnyugtatásukra ismételten (1782- és 1784-ben) tanügyi bizottságokat hívott össze, melyekben protestáns főemberek is résztvettek, fölszólítván őket: adják elő, mi módon lehetne a tanulmányi rendeleteket a vallásszabadság sérelme nélkül a protestánsokra is kiterjeszteni. A tanácskozások eredménye megnyugtatta a protestánsokat, mert a legteljesebb szabadságot engedte nekik és a nyolc tankerületből négynek vezetésével protestáns iskolai felügyelőket bízott meg. Lecsillapítván így a jogaikra legféltékenyebbeket, elérkezettnek látta az időt népeinek szellemi és politikai egyesítésére. Kiadta tehát az *1784-iki hírhedt májusi rendeletet*, melyben kimondotta, hogy a holt latin nyelv helyébe *egész birodalmában* (tehát nálunk is) a német nyelvet szándékozik bevezetni a törvényhozásban, közigazgatásban, iskolákban is. Az *1788-ik évi határidőre* mindenkitől minden téren *hivatalvesztés terhe alatt* megköveteli a német nyelv tudását. Erre a kemény ostorcsapásra aztán felekezeti különbség nélkül önérzetre ébredt a magyar nemzet. Ismerjük a történelemből a részint szomorú, részint fönséges jeleneteket, melyekből megérthette a lángszellemű, de egyoldalú fejedelem, hogy ami dicső emlékezetű anyjának, Mária Teréziának szép szerével nem sikerült, t. i. Magyarország nemzeti önállóságának megszüntetése, még kevésbbé sikerülhet *neki,* aki sem a történelem tanulságait, sem a nemzet érzékenységét elismerni nem akarta. Sajnos, hogy csak a halálos ágyán érthette meg nemzetünk föllázadt lelkiismeretének kitörését.

A SOPRONI KATH. HITKÖZSÉG BELVÁROSI ISKOLAHÁZA.

II. Lipót okulván elődeinek példáján, szakított a rendeleti

A SOPRONI KATH. HITKÖZSÉG KÜLVÁROSI ISKOLAHÁZA.

KATH. ÁRVAHÁZ NYITRÁN.

úton való kormányzás eszméjével s mindjárt megkoronáztatása után országgyűlést hirdetett, hogy a nemzet törvényes óhajtásainak tekintetbevételével nyugodtabban kormányozhassa birodalmát. A nevezetes *1790/91. országgyűlés törvénybe iktatta a magyar nyelv jogát,* a tandíj és iskolai kötelezettség eltörlése mellett *a német nyelvet is kiszorította iskoláinkból.* A protestánsok törvényes jogait örök időkre biztosította. *Országos tanügyi bizottságot* küldött ki, melynek kötelességévé tette, hogy az *egész országra kiterjesztendő tanulmányi tervezetet dolgozzon ki,* melyet azután a következő országgyűlés fog törvénybe iktatni. Ez a bizottság 1793-ig el is készült javaslatával, de az többé tárgyalás alá nem került, mert II. Lipót a nemzet őszinte fájdalmára elhunyt, mire országgyűlés hosszabb ideig nem tartatott, s Ferenc király minisztere, Rottenhann kerekedvén fölül, ez a kétségtelenül alapos javaslatot jelentékenyen módosítva terjesztette elő urának szentesítés végett. Így jött létre a második «Ratio educationis» 1806-ban. Lényegében az elsővel megegyez, részeiben azonban jelentékeny különbségek vannak.

A DOMONKOS-RENDI APÁCÁK HÁZA, KŐSZEG.

Az új Ratio a tanügyet a kir. helytartótanács felügyelete alá helyezi, akitől hat tartományi tanulmányi igazgató függ. A közvetetlen igazgatás a lelkészeket illeti. Minden katholikus községben kell lenni iskolának; az országban 73 főiskolában és 10 normaiskolában, melyek egyúttal tanítóképzők is, 3—7 tanító foglalkozzék községenkint. Meghagyja az első Ratio tantárgy-fölosztását, azzal a különbséggel, hogy a harmadik évfolyamban (mert minden elemi ismeret két osztályban közlendő) a polgári élet követelményeit is vegyék figyelembe a tanítók azoknál, akik nem akarnak a gimnáziumba átlépni. A normákban a latin és magyar nyelv tanítandó, nemkülönben történelem, erőműtan és rajz. A kisebb községekben a fiúk és leányok együtt tanuljanak, a városokban elkülönítve a leányok apácák vezetése alatt.

A népiskolák föntartása a községek kötelessége és ha elvállalják, a földesuraké. A *vallástanítás a lelkészek gondja,* akik arra is ügyeljenek, hogy a növendékek az előírt vallási gyakorlatokat (szentmise-hallgatás, gyónás, körmeneteken való megjelenés) pontosan megtartsák.

AZ ANGOLKISASSZONYOK VESZPRÉMI TEMPLOMA ÉS INTÉZETE.

A néptanítók ellátása általában elég mostoha volt. A községeknek kellett róluk is gondoskodniok; és ha a község mostohán fizette (ami elég sűrűn megesett) tanítóit, ezek földmívelésre, jegyzőségre vagy kántorságra, nem ritkán szatócsságra is vállalkoztak. Az *1832/36. országgyűlés* törvényhozói,

A SZERETET LEÁNYAINAK SOMOGY-BERZENCEI KOLOSTORA.

érezvén a lealázó helyzet szégyenét, inditványozták, hogy *államilag segítsék őket.*

De ennek a szép eszmének az adózni nem akaró köznemesség ekkor még ellenszegült. Maga az állam is csak 3000 forintnyi alamizsnaösszeget fordított évenkint a katholikus népoktatásügyre.

A *katholikus tanítóképzés ügyét,* mint az oktatásügy fejlesztésének legfontosabb eszközét, a Ratio mostoha intézkedései pótlásául *lelkesebben római katholikus főpapságunk karolta föl.*

Ilyen intézeteket állított *Pyrker* I. László egri érsek (két évi tanfolyamképzőt 1828-ban), aki az országnak ajándékozott nagybecsű képtárával is feledhetetlenné tette nevét; *Szepessy* Ignác Pécsett, *Kopácsi* József hercegprímás Esztergomban; *Haulik* György Zágrábban; majd Rozsnyón, Szepesben, Brassóban és Csiksomlyón állítottak képzőiskolákat püspökeink.

A tanítórendek maguk gondoskodtak tagjaik kiképzéséről. Az állam tehát a XIX. század első felében még a római katholikus népoktatás ügyében sem tett eleget kötelességének. Ami ez ügyben említésre méltó történt, azt egyes nemesen érző főuraknak, főpapoknak, a városok polgárságát lelkesedéssel vezető polgármestereknek és a buzgó plébánosoknak kell tulajdonítanunk. Katholikus főuraink közül Festetich György gróf, Batthyány Lajos herceg, Nákó Kristóf, Kóburg-Koháry herceg, Lichtenstein, Brunswick, Draskovics, a Károlyiak, Sinák stb. vetélkedtek jobbágyaik sorsának javításában és uradalmaikban az iskolák fölvirágoztatásában.

De főurak és főpapok nagylelkűsége, városok és alsópapság buzgósága sem volt elég ahhoz a nagy célhoz, hogy Magyarország népoktatása a külföldével lépést tarthasson. Ennek főoka azonkívül, hogy a magyar társadalom áldozatkészsége minden irányban túlságosan igénybe volt véve, a politikai viszonyoknak kedvezőtlenebbre fordulása.

Azt a nagy lelkesedést, mely Lipótnak trónrajutása után az 1790-iki országgyűlés nagy reformjai következtében a nemzetet elfogta, csakhamar tespedés, szomorú visszaesés váltotta föl. Mikor Lipót halála után *1792 március 1-én Ferenc jutott a trónra,* Franciaországban már a legnagyobb anarkia dühöngött és a trónok urai a veszedelmesen terjedő forradalmi láz ellen kényszerültek védekezni. A legnagyobb gyanúval és féltékenységgel néztek minden újítást; a franciákkal való tusában pedig le volt foglalva a mi kormányunknak minden ereje és figyelme. A húsz évnél tovább húzódó véres háború izgalmai a kultúra ügyeit egészen hátraszorították s 1811-től 1825-ig nálunk még országgyűlést sem tartottak. Az 1825-iki korszakalkotó országgyűlésen sok

GÖRÖG KATH. TANÍTÓKÉPZŐ-INTÉZET UNGVÁRON.

SZENT LÁSZLÓRÓL NEVEZETT GYERMEKMENEDÉKHELY, NAGYVÁRAD.

fontos határozatot hoztak, maradandó alkotásokat létesítettek ugyan, de az évről-évre gyarapodó *szabadelvű pártnak 1848-ig még sem sikerült törvényhozásilag rendezni a népoktatás ügyét.* Valahányszor egy-egy országgyűlés ezt az ügyet fölvetette, a bécsi kormány mindannyiszor elutasító vagy megnyugtatni igyekvő válaszszal kijelentette, hogy az iskolákról s általában a népnevelésről egyedül ő kiván gondoskodni. Így tett 1836-ban és 1840-ben is.

Végre 1845-ben mégis jónak látta a kormány a közoktatás érdekében ismét egy lépést tenni előre és elkészítette a «*Systhema scholarum*» cimű iskolai szervezetet, amelynek a népoktatást érintő részét csak 1846 december 21-én tették közzé. A II. Ratiótól eltérő határozatai a következők: Az elemi alsó iskoláknak két, a felsőknek öt osztálya legyen. Tantárgyak: a vallástan (hit- és erkölcstan, evang. magyarázata), olvasás, irás, nyelvtan, a német nyelv elemei, számtan (a négy alapművelet, törtek és arányszámok), mértan, földrajz (Magyarország és az osztrák birodalom ismerete), természettan, rajzolás és ének. Szünidő szeptember és október. Tanító csak képesített egyén lehet. — A vallástanítás a lelkészek kötelessége. Tanító a kántorságon kívül más hivatalt nem viselhet. Az iskolák főkormányzója a helytartótanács, az esperesek a kerületek felügyelői, az egyes községek iskoláinak igazgatói pedig a lelkészek. Nemzetünknek már ebben az időben fölülkerekedni kezdő pártja, a szabadelvűek, ezzel az új szervezettel épen nem voltak megelégedve és nagy hibának tartották, hogy az államkincstár még mindig nem akart az iskolákra költeni. A kormány egészen az iskolafőntartókra és a katholikus klérusra bízta a dolgot. A püspökök éltek is a jogukkal és az iskoláktól minden idegen s különösen világi beavatkozást távoltartani igyekeztek.

A SZENT ORSOLYÁRÓL NEVEZETT SZERZETESNŐK HÁZA, NAGYVÁRAD.

Így állottak a dolgok, amidőn 1848-ban az *első, független magyar minisztérium* megalakult és V. Ferdinánd királyunk az 1847/48. XX. törvénycikkelyben szentesí-

A SZENT VINCÉRŐL NEVEZETT SZERZETESNŐK HÁZA, NAGYVÁRAD.

tette a rég sürgetett kivánalmat, hogy: «*a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei közálladalmi költségek által fedeztessenek*». Erre Eötvös József báró első közoktatási miniszterünk benyujtotta a nemzetgyűlés elé az első önálló magyar iskolai törvényjavaslatot.

RÓM. KATH. SZEGÉNYHÁZ, ÚGYNEVEZETT APOSTOLOK HÁZA, NAGYVÁRAD.

Ez volt a katholikus népiskolák állapota a szabadságharc kitöréséig. Hogy ezek az iskolák minden szegénységök mellett sem lehettek nagyon alacsony szellemi fokon, hangosan hirdeti e korszak nagy embereinek szereplése, akiknek lángelméje ezektől a nyomorúságosan díjazott községi tanítóktól nyerte az első szikrát. Ezeknek szegénységgel, gondokkal és lealáztatásokkal is megküzdeni tudó férfias lelkülete, acélos becsületessége derítette hazánkra az erős jellemű és tiszta erkölcsű hazafiak tündöklő félszázadát — Széchenyi aranykorát.

A MIASSZONYUNKRÓL NEVEZETT SZERZETESNŐK TEMPLOMA ÉS ISKOLÁJA, PÉCSETT.

IV. Népiskoláink 1848-tól napjainkig.

Eötvös Józsefnek már említett törvényjavaslata, melyet 1848-ban a nemzetgyűlés elé terjesztett, lényegében a következő fontos elvi kijelentéseket tartalmazta: A közállomány kötelessége gondoskodni, hogy az elemi nevelésben, mely minden *közintézetben ingyenes*, mindenki részesüljön. A népiskolák föntartása végett a községek polgáraira megfelelő adó vettetik. Ahol az így begyűlt összeg nem elég, ott a közállomány (állam) ad segélyt. A tantervjavaslat a polgári élet minden viszonyaira figyelemmel kivánt lenni s lényegében a «Systhema scholarum» fönt közölt tervét egészíti ki a hazai történettel és földleírással, a polgári jogok és kötelességek ismertetésével. A testgyakorlásra a hadi szolgálat szempontjából is súlyt helyez. A német nyelvtanítást mellőzi s az idegen nyelv használatát csak ott engedi meg, hol az idegen nyelvű lakosság többségben van. A hitfelekezeteknek megengedi, hogy külön elemi iskolákat állíthatnak, ha az iskolás fiúk vagy leányok száma ötvenre rúg. A népnevelés ügyét hat országos kerületi bizottmány kezeli.

A KALOCSAI TANÍTÓK-HÁZA.

A MIASSZONYUNKRÓL NEVEZÉTT SZERZETESNŐK HÁZA, SZEGED.

A nagy lelkesedéssel megvitatott törvényjavaslat életbe nem léphetett, mert ekkor már megrendült a föld alattunk és nemzetünk sorsa a fegyverek élére volt bízva. Teljes erővel kitört a szabadság véres harca, s háttérbe szorult minden más érdek, zárva maradt minden iskola, hogy csak a gyász és siralom napjaiban nyíljanak föl ajtaik — az idegen, a gyűlölt német kultúra számára. — A szabadságharc leverése után a bécsi kormány fölfüggesztvén a magyar alkotmányt, először is az iskolákra tette rá kezét, hogy folytassa a II. József halálával megszakadt germanizálást.

PÜSPÖKI TANITÓNŐKÉPZŐ, SZEGED.

Még a gyászos emlékű 1849. év október havában megjelent a *Gehringer-féle rendelet,* mely minden intézetet az államtól tett függővé. A népiskolákat a politikai község tartsa fönn és a szellemi ügyeket az egyházközség vezesse. A vallásoktatás az állami ellenőrzés figyelembevételével a papság gondja, a többi tantárgyak tanításáról az állam nevében az iskolafelügyelőség gondoskodik. Ott, hol a lakosság vegyülete lehetővé teszi, a nemzetiségre is tekintettel kell lenni és a tanítás a tanulók anyanyelvén történhetik.

PÜSPÖKI TANITÓKÉPZŐ, SZEGED.

Gróf Thun Leónak 1855-ben április 25-én kiadott hirhedt miniszteri rendelete már határozottabban követeli a hazafias érzelmű tanítóktól is, hogy magukat megtagadva, a germanizálás eszközei legyenek. Mindenütt elren-

deli a német nyelv elemeinek tanítását. Az idegenkedők helyébe német és cseh származású tanítókat és tanárokat alkalmazott, akik azután az iskolafelügyelőkkel együtt erősen rajta voltak, hogy iskoláinkat a különben helyes rendszerű osztrák iskolák mintájára átalakítsák. Fő- és alsó-papságunk, melynek az Entwurf is nagyobb befolyást juttatott az iskolákra, az 1852-ik évi Concordatum megkötése után az osztrák kormány erőszakoskodásait mindenütt enyhítette, sőt a legtöbb helyen föntartván a régi tanításmódot, megtörténhetett az a nem ritka eset is, hogy a germanizálásra beküldött idegen tanítók átlátva nemzetünk igazát, rokonszenvezni kezdettek népünkkel, megtanultak magyarul és «a passiva resistentia»-t a maguk hozzájárulásával is erősítették.

AZ ORSOLYA-SZÜZEK NAGYSZEBENI TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA.

Az erőszak rendszerének is megvoltak a jó eredményei. A népiskolákba behozta a rajz- és az énektanítást, kimondta és végre is hajtotta az általános iskolakötelezettséget, a vasárnapi- és ismétlő-iskolázást. Folytonosan sürgető rendeleteivel annyira vitte az osztrák kormány, hogy tíz évi uralma idején 2000 iskolával és 13 tanítóképzővel gyarapította kulturintézményeinknek a népességhez mért csekély számát. Igaz, hogy mindezt a községek vagy a főpapság pénzével érte el, de annyi érdeme eltagadhatatlan, hogy az iskolák után való vágyakozást fölébresztette népünkben. Egyes városok százezreket áldoztak iskoláik föntartására (Hódmező-Vásárhely, Kalocsa, Kecskemét, Szeged a tanyai iskolák fölállításában, a többi városok pedig amazokkal a milliós áldozatok megajánlásában versenyeznek). A fejedelmi áldozatok hozatalában is a főpapság járt elől fönséges példával, *Scitovszky János prímás* jövedelmeinek oroszlánrészét iskolák és tanítók javára; *Kunszt József* kalocsai érsek, a jezsuiták vezetésére bizott úri konviktusra; *Roskoványi, Szaniszló, Haynald* és más főpapok különféle tanügyi célokra fejedelmekhez méltó adományokat juttattak. A szegedi tanyai iskolákban egy szerény apostol, Tóth János kegyesrendi pap, félszázadon át sűrűn hintegette szellemének gyémántszikráit és szerény erszényének filléreit. Nem érheti tehát semmi téren sem gáncs, sem megrovás papságunkat azért a magatartásért, melyet az elnyomatás korszakában tanusított. Az apostoli királyság iránti tiszteletből mindig befolyást enged ugyan iskoláira a kormányoknak, de a törvénytelenség ellen mindig tiltakozott. «Mivel az új elemi iskolai tanszervezet jó volt — mondja Lubrich Neveléstörténelmében — a főpapok épen olyan helyesen jártak el, midőn a kormányt a népiskola emelésében buzgón segíték, mint bátor hazafiúságot mutattak akkor, midőn a németesítő gimnáziumi reformot ellenzik vala.»

A MIASSZONYUNKRÓL NEVEZETT ISKOLATESTVÉREK LUGOSI INTÉZETE.

Az 1859-iki pátens, mely a protestánsok heves ellenkezé-

KISS GUSZTÁV,
c. kanonok, az Orsolya-apácák intézetének igazgatója, Nagy-Szeben.

A SZENT FERENCRENDI SZERZETESNŐK NEVELŐINTÉZETE NAGYSZEBENBEN.

sét hívta ki és az 1860-iki októberi diplóma, mely a nemzet ébredő reményeit látszott igazolni, meghozta közoktatásügyünkben is a régen várt fordulatot. Az erőszakoskodó németesítésnek vége szakad. A visszaállított helytartótanács megszüntette az iskolák szakszerű felügyeletét és ezt ismét az 1845-ik évben kibocsátott és már meglehetősen elavult szervezet szerint öt kerületi főigazgatóra bízta. Ezektől még a kellőleg kiképzett segédszemélyzetet is megtagadták. Így aztán nagyon természetes — mondja Schwarcz Gyula — hogy az elemi népiskolák felügyelete az egyházmegyékre maradt, amelyekben a népoktatásügy emelkedése vagy hanyatlása tisztán az egyes plébánosok vagy esperesek fölfogásától és ügybuzgóságától függött.

GÖR. KATH. LEÁNYNEVELŐ-INTÉZET BELÉNYESEN.

Nagyon kivánatosnak látszott ily körülmények között, hogy hazánk közviszonyainak szemmeltartásával és az összes érdekek kiegyeztetésével valahára önkormányzatunknak megfelelő törvény létesüljön. Ez a kiegyezésnek mámort okozó éve után 1868-ban be is következett. *Báró Eötvös József* újra fölvehette az 1848-ban elejtett fonalat és a *38-iki törvénycikkelyt* benyujtotta az országgyűlésnek. Ez is kimondja a 6—15 éves gyermekekre az általános iskolakötelezettséget. A *közös iskola* elvét kimondva, megengedi, hogy az egyes hitfelekezetek is állíthatnak iskolákat az állam felügyeletének elfogadása és követelményeinek teljesítése mellett. Veszedelmessé vált azonban és csakhamar ádáz izgatásoknak, vallásellenes intézményeknek nyitott tért a törvénynek a *hitvallásos iskoláztatás ellen irányuló rendelkezése*, hogy a községeknek, melyekben *30 olyan gyermek van, kiknek szülői a fönnálló felekezeti (hitvallásos) iskolákat használni nem akarják,* kötelességökben áll *közös iskolát állítani.* A felügyeletet a községekben az iskolaszékre, a tankerületekben a tanfelügyelőkre bízza. Ezen törvénycikk szerint a népnevelő-intézetek háromfélék: *elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák* és *tanítóképzők.*

ENYICKEI KOLOSTOR, LEÁNYISKOLA ÉS ÓVÓINTÉZET.

A tananyag részletezését, mai

A RÁKOS-PALOTAI GRÓF KÁROLYI-FÉLE KERTÉSZ-ISKOLA HOMLOKZATA.

napig is hasonló terjedelmű és közismeretű lévén, bátran elhagyhatjuk.

Ahelyett azonban, hogy az egyháznak 900 év jó és balsorsában kipróbált őszinteségében és nemzetföntartó erejében megbíznék az állam, kínzó gyanúval kiséri az iskolához közelítő minden lépését és annak befolyását minden módon gyöngíteni igyekszik. Ha szinleg nem, de tényleg azon van, hogy az iskoláknak minden áron való államosításával jogát mindenhatósággá fokozva, az egyházi befolyást megsemmisítse. Az egyházat mint iskolaföntartót szorult pénzügyi helyzeténél fogva szívesen látja ugyan az állam, de mint népoktatót az iskolából kiutasítja.

Olyan végzetes irány ez, mely a felekezetlenség hangzatos jelszavától bátorítva, a dekatholizálás útjára tereli népoktatásunkat, minek férges gyümölcseit máris megdöbbenve látjuk népünk vallástalanságában és napról-napra terjedő erkölcstelenedésében.

Népoktatásunk számbeli fejlődéséről az utolsó négy évtized kimutatásainak végösszegezése a következő képet adja:

1860-ban a magyar és horvát-szlavon elemi iskolák összes száma 13.000, iskolába járó gyermek 800.000, kiket 14.000 tanító oktatott. Az írni és olvasni nem tudók száma 62%. Népiskoláinknak 1850-től 1860-ig növekedő tekintélyes száma részben a Thun-kormány érdeme. Iskolába jár a tankötelesek 78%-a.

1870-ben 14.000 népiskolában 1,124.000 gyermeket 18.000 tanító vezetett. Írni és olvasni nem tudott: 58%.

Az 1880—1890. évek között 9600 magyar nyelvű népiskolánk volt, összesen 15.000 iskola. Az *iskolába járók száma* kezdi megközeliteni *a két milliót.* Az írni és olvasni nem tudók száma 45%. A tanítók száma 23.000.

Az 1890—1900-ig terjedő évtizedben volt 10.325 magyar tanításnyelvű népiskolánk (az egésznek 60 százaléka), magyarral vegyes 20% és nem magyar tanításnyelvű szintén 20%. — A 3326 nem magyar nyelvű iskolában 1521 helyen, tehát az idegen nyelvű iskolák felében nem tanították sikerrel a magyar nyelvet, bár az 1879-iki törvény azt elrendeli. A tanítók száma 28.629, akiknek 93·8%-a tud magyarul. Magyarul nem tud 1·55%. Az iskolába járók az iskola-

A RÁKOS-PALOTAI GRÓF KÁROLYI-FÉLE KERTÉSZ-ISKOLA TEMPLOMA.

köteleseknek 81%-át teszik. Az írni és olvasni nem tudók száma tehát örvendetesen fogy. Az *iskolába járó összes gyermekek száma* a népiskolákban *évenkint átlag 2,300.000.*

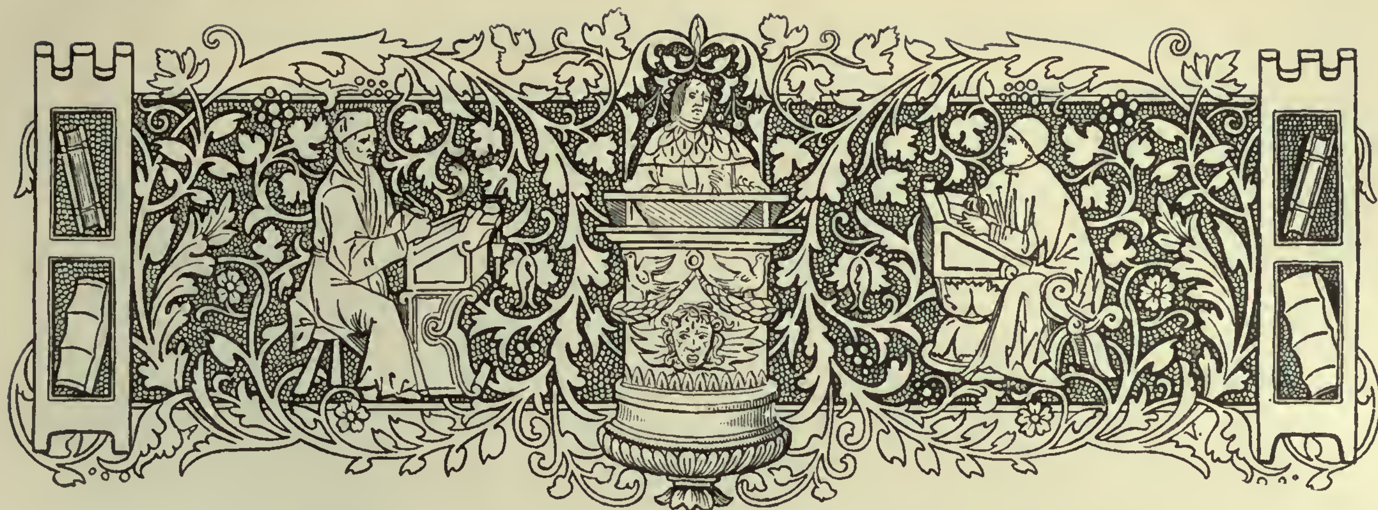
A *polgári iskolai tanulók száma* az utolsó években 43.000 volt.

Legkedvezőtlenebb a *tanítóképzők magyarsága,* amennyiben 62 százalékról 59 százalékra esett a magyar anyanyelvű tanítójelöltek száma. De ha meggondoljuk, hogy a képzőintézetek túlnyomó többségében magyar a tanítás nyelve, ez a számadat sem nyugtalanító.

Magyarosodás dolgában tehát nagyon javult a helyzet, adja a Mindenható, hogy a tanulmányi és erkölcsi téren is ilyen vigasztalók legyenek az állapotok!

A RÁKOS-PALOTAI KERTÉSZ-ISKOLA TEMPLOMÁNAK BELSEJE.

Katholikus középiskoláink története.

A MODERN értelemben vett középiskolákról természetesen kereszténységünk első századaiban szó sem lehet. A monostori, káptalani és székesegyházi városi iskolák magasabb tanultságra vezető intézetek voltak ugyan, de kezdetben az elemi tanítás volt az általános, amelyből lassú fejlődés után alakultak ki a felsőbb iskolák. Egyideig összefolyva látjuk az elemi és középiskolai oktatást, amíg t. i. csak arról volt szó, hogy a papság a maga hivatali utódainak a neveléséről és tanításáról gondoskodjék. Ez látszik a főcélnak. A káptalanok is, a szerzetesek is az elhunyt tagok pótlására nevelik növendékeiket. A katholikus vallás apostoli szellemű terjesztőinek első és főgondjuk az iskola volt. Korán észrevették, hogy a keresztény elvek szerint nevelendő ifjúság lesz legerősebb támasza a fejlődő kereszténységnek, ami akkor nemcsak egyházi, de *nemzeti érdek is volt egyúttal.* Ezekben az iskolákban különben nemcsak a gyermekifjúságot, hanem a felnőtteket is oktatták. Így nem egy iskolában a 7—10 éves gyermekek mellett 20—30 éves férfiak is hallgatták ugyanazon mester tanítását.

A szerzetesi, úgynevezett *monostori iskolákban* szent Benedek rendjének jeles tagjai, nemzetünk első térítő és tanító apostolai oktattak; Szent István királyunknak kimeríthetetlen bőkezűsége egész sorát állította föl a püspöki, káptalani és kolostori iskoláknak. Így már uralkodása első évében megalapítja a szent Mártonról címzett *pannonhalmi* főapátságot és iskolát, *Székes-Fejérvárott, Győrött, Ó-Budán* káptalani és szerzetesi, *Csanádon* és *Pécsett* püspöki alapítványú székesegyházi iskolákat találunk, *Esztergomban* pedig már az első században szerzetesi iskolát is. Szólnak még emlékeink az Árpádok idejében alapított *somogyvári, szepesi,* és *váci* iskolákról is, melyeket látogatott intézetekként említenek meg okirataink. Ilyenek voltak a *váradi* és a *garamszentbenedeki* is.

A Benedek-rendieken kívül virágzó intézeteik voltak a Domonkos-, Ágoston- és Ferenc-rendi szerzeteseknek és később a premontreieknek, valamint a cisztercieknek is. A ferencieknek a XIV. században már 21 olyan iskolájuk volt, melyeknek elvégzése után egyetemi tanfolyamra mehettek a tanulók. A XV. századbeli emlegetett író, *Temesváry Pelbárt,* a ferencesek budai virágzó iskolájának tanára volt.

A magyar *középkori* (1001—1526) *iskolai oktatás* a következő volt az elemi iskolázás után. Az alsó fokon, az ú. n. *triviumban,* kiválóan három tárgy szerepelt: 1. a *grammatika* Donatus

és Priscianus tankönyvei szerint, amelynek tanításával a növendékeket a római klasszikus nyelv szó- és írásbeli használatára szoktatták; 2. a *retorika,* célja az volt, hogy a gyermekek a remekírókkal való foglalkozás közben tanuljanak meg *jól fogalmazni,* történelmi és jogi ismereteket szerezni; és végül 3. a *dialektika* a bölcselet elemi ismereteinek és a logikának közlése mellett kiválóan a vitatkozásra, a tudományos tételek kellő bizonyítására szoktatta az ifjakat.

FELSMANN JÓZSEF
főreáliskolai igazgató, a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának előadója.

Ezen tanfolyam elvégzése után átléphettek a növendékek a *quadriviumba,* mely a reáliák csoportját képviselte. Ide a *számtan, zene, mértan* és *csillagászat* tartoztak. A *számtan* elemi részeinek ismertetése után nagyon keresték a számok misztikus értelmét. Ezt és a zenét, valamint a geometriát, mely a földrajzzal volt kapcsolatban, Boethius munkáiból tanították. A *csillagászatot* elég alaposan ismertették, amennyiben ki tudták számítani a nap, hold és a csillagok változásait, ismerték az állatövet, az aranyszámot. A komolyabb irányból azonban csakhamar átcsaptak a csillagjóslás (astrologia) útvesztőibe. Ezen korszak mértani ismereteinek értékéről középkori műemlékeink tesznek fényes tanubizonyságot. Hogy az aranycsinálással nálunk is kísérleteztek, mutatja egy XIII. századbeli határozat, mely a Domonkos-rendieknek szigorúan megtiltja az alchimiával foglalkozást. A quadriviumban theologiát is tanítottak, bár nem rendszeresen, a papi pályára lépni akarók számára.

A kolostori iskolák vezetői között «*lector, scholasticus*» és «*cantor*» elnevezésekkel találkozunk. A székesegyházi vagy káptalani iskolák élén, mint másutt is Európában, a scholasticus, magister scholarum, archimagister stb. elnevezéssel egy olvasó kanonok (canonicus lector) állott. A káptalani iskolák «lectora» tehát igazgatói rangban mindig egy-egy kanonok volt, akinek helyettese vagy a tulajdonképeni előadó a «*sublector*» volt, akit a «lector» fogadott és díjazott. Az énektanítónak, aki szintén kanonok volt, helyettese a «*succentor*». Ez a kórusra járó növendékpapokatoktatgatta a zenére és a templomi éneklésre. A XIV. században már sem a *cantor,* sem a lector nem tanított személyesen, hanem csak helyetteseik. Inkább

A GYŐRI PÜSPÖKI KISEBB PAPNEVELŐ INTÉZET.

a felügyelői tisztet töltötték be. A *sublector* tudományos készültségét olykor a papsághoz tartott beszédeivel is igazolni tartozott. Nagyobb iskolákban, mint pl. az *esztergomiban* 1397 táján és a *váradiban* 1446-ban, a sublector mellett több tanító is segédkezett, akik amannak engedelmességgel tartoztak. Ezen őskori tanításban irányadóul látjuk kiemelkedni azt az elvet, hogy *a tanítás minden egyes növendék szellemi erejéhez alkalmazkodjék.* Gyöngétől kevesebbet, tehetségestől többet várnak s őket elkülönítve is tanítják a nap különböző szakaiban. A legjobb tehetségűeket ünnepnapokon külön bölcseleti és dialektikai (logikai) oktatásban is részesítették az iskolavezetők.[1] Így jöhetett létre — mai szemmel nézve — az a különös helyzet, hogy némely intézetben alacsonyabb maradt a tanítás foka, máshelyt meg majdnem egyetemi színvonalra emelkedett.

«A *hittudományt* nem találjuk a rendes tárgyak sorában. Ennek egyszerű oka az, hogy a középkor első részében a hittudományt külön egyáltalán nem tanították, hanem beleszőtték a többi tárgyakba. Hiszen ekkor minden tárgy a vallás szolgálatában állt. Az olvasást is a Szentíráson kezdték s főleg a zsoltárokon gyakorolták be. Tárgyi olvasmányul meg, a klasszikusokon kívül, szintén a Szentírást és az egyházatyák műveit használták.»[2] A IV. lateráni zsinat, fölismervén a szakszerű theologiai tudás fontosságát, elrendeli, hogy (1215 után) minden érseki székhelyen legyen egy-egy theologus, aki a papokat a Szentírás ismeretére, de különösen a lelkipásztorkodás teendőire megtanítsa. Ezt a rendeletet — bár jóval később — nálunk is végrehajtották az Anjouk korában.

A SZENT BENEDEK-RENDIEK FŐGIMNÁZIUMA, TEMPLOMA ÉS SZÉKHÁZA GYŐRÖTT.

Ebben a korban még nem tudunk éles határt vonni világi és egyházi tudományosság között. De azért papi emberek olyan iskolákat vezettek, amelyekből nemcsak papok kerültek ki. Ez azt bizonyítja, hogy a hittudomány tanítása mellett bőven nyílt alkalom a jognak és a quadrivium gyakorlati tárgyainak ismertetésére is. Itt tehát azok is megtalálhatták tudományuk megszerzésének föltételeit, akik arra nem az egyházi, hanem világi hivatásuk érdekében törekedtek.

Igaz, sokáig uralkodott az az elv, hogy a magyar világi úrnak kard adja meg a hírnevet és hatalmat, a tudomány a papnak való. Ezért fejlődik nálunk olyan későn a tudományosság s még legszebb virágzása idején, Hollós Mátyás korában is, papok és szerzetesek tanultsága deriti föl hazánkra a művelődés renaissance korát.

A Hunyadiak korában a virágzás magas fokán álló iskolákat találunk. Így Báthory Miklós, *váci* püspök, az *ő káptalani iskoláját* azzal tette hírnevessé, hogy udvarát királya, a nagy Mátyás példájára, tudósok gyülekező helyévé tette.

Kiválóak voltak az ágostoni szerzetesek *esztergomi* és *sárospataki* iskolái theologiai tanfolya-

[1] Ezek az adatok Békefi Remignek «Székesegyházi iskoláink az Anjou-korban» című munkája után vannak rövidre fogva.
[2] Békefi Remig: Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. (Századok, 1896. 26. l.)

maikkal. 1488 táján ez utóbbi iskolában tanult Kisvárdai János mester vezetése alatt Szalkai László, a későbbi prímás is, akinek ezen iskoláról szóló fönmaradt jegyzékeiből tudjuk, hogy ő ott a *latin* és *görög nyelveken* kivül *szónoklatot, költészetet* és *számtant*, továbbá *csillagászatot* is tanult. Tehát a hét szabad művészet (septem artes liberales) valamennyi tárgyát; mert a dialektika és retorika a klasszikus nyelvek tanulásától szinte elválaszthatatlan volt ebben a korban.

A KEGYESRENDIEK VÁCI TEMPLOMA.

Ez adat fölemlítése pedig azért fontos, mert néhányan előkelő íróink közül olyanféle kétségöknek adnak kifejezést (mint dr. Fináczy Ernő is «A magyarországi középiskolák multja és jelene» cimű munkájában 4. l.), hogy t. i. kétséges, «*vajjon a quadrivium hazánk nyilvános oktatásának volt-e valaha tárgya?*» Ez a hiteles adat minden kétséget eloszlathat.

A XV. század végén már-már jóhirű *városi iskolákról* is tudunk. Ilyenek voltak Pozsonyban, Kassán, Lőcsén, Bártfán, Kolozsvárt, Szebenben, Brassóban stb.

Hogy milyen érzékük volt ez időtájban főembereinknek a magasabb művelődés ügye iránt, mutatja az a körülmény, hogy a lángszellemű Mátyásnak és főpapjainak tudományszeretetétől föllelkesítve, seregestől keresik föl nagyjaink is a külföldi egyetemeket és látogatják a hazaiakat (t. i. a pécsit és a pozsonyit, az Academia Istropolitanát); ezt bizonyítja továbbá a tudományos irodalom föllendülése, a jogi-, orvosi-, bölcselettudománynyal, valamint az ó-klasszikus irodalommal foglalkozók tekintélyes száma; a latin költészet és próza virágzása (Janus Pannonius európai hirű klasszikus költővé fejlődik; Zrednai Vitéz János prímást pedig, a fejedelmi okiratok szerkesztőjét, egész komolyan magyar Ciceróként ünneplik). Magyar nemzeti költészetünk föllendülése is ennek a kornak gyümölcse. Az első magyar nyomtató intézet fölállítása is Mátyás korszakának dicsősége (1473-ban), melynek kiadványaiból csak a budai krónikát ismerjük ugyan, de ha meggondoljuk, hogy a külföldön több magyar ember tartott fönn nyomtató műhelyet s adott ki műveket, ezt a körülményt is a terjedő magyar műveltség föltünő jelének tarthatjuk. Ezeknek az örvendetes kulturmozgalmaknak előidézésében a fejedelmi példán kivül főrészök volt XV. századbeli iskoláinknak is. Ezekben vetették meg a tudományosság szilárd alapjait és ébresztgették a forró vágyakozást a nagyobb műveltség után. Hazánkban nemcsak nagy számmal tartózkodtak külföldi tudósok, hanem ifjaink is tömegesen keresték föl a külföld híres egyetemeit, így a bécsit, rómait, bolognait, ferrarait, páduait, krakkóit stb.

A SZEPESSY PÜSPÖK ÁLTAL ALAPITOTT LYCEUM ÉS TEMPLOM PÉCSETT.

Fájdalom, ezt a szép jövendővel kecsegtető kezdetet tönkretette a mohácsi veszedelem és az ezt követő nemzeti pártoskodás szomorú korszaka.

Mint az elpusztult berekben szétdúlt fészkét bánatosan keresgélő madár — úgy járt egyházunk is a vérzivataros időkben templomaival és iskoláival. Soknak még helyére sem akadtak; sok templom pap nélkül, még több iskola tanító nélkül maradt. A katholikus iskolák helyzete siral-

masnak tűnik föl. A török urrá lett hazánkban s amit útjában talált, elpusztított: közintézményeket megszüntetett, birtokokat lefoglalt, templomokat lerombolt vagy átalakított mecsetekké. Az iskolák nagyrésze is bezárult. Ha itt-ott maradt is fönn iskola, mostoha viszonyokkal küzdött, hitoktató pap vagy iskolamester nélkül. Az iskolafőntartók maguk is elvesztek vagy elszegényedtek a török rablóhadjáratok alatt. Azt sem lehetett tudni, kiéi az elhagyott birtokok. Míg a protestánsok a töröktől szabad felső vidékeken vagy az erdélyi fejedelmek pártfogása alatt aránylag békességben fejleszthették iskoláikat: addig a katholikus valláshoz hűen ragaszkodó Nagy-Alföldre s a dunántúli részekre Isten csapásaként nehezedett a török uralom. Végre, mint láttuk, megszólalt az országgyűlés a főpapság sürgető szavára és királyaink is szentesítették az egyház és iskola ügyét rendezni hivatott törvényeket. Az első intézkedések természetesen a vallásügyet érintették a terjedő protestantizmussal szemben. Már az 1548 : XI. 12. t.-c. rendeli, hogy «papok csak olyanok lehetnek, akik a népet a régi, orthodox, vagyis *igazi, katholikus hitben megtartják.* Az üresedésben lévő javadalmak pedig csak olyan iskolák föntartására fordíthatók, «melyekben az ifjúságot *nem eretnek* vagy *gyanús hitű,* hanem *katholikus tanító oktatja* a keresztény, katholikus vallásban». Ezen időn kezdve egészen a XVIII. század közepéig minden rendelkezés, mely az iskolával kapcsolatban volt, a vallás kérdésével is szorosan összefügg. Az iskolaalapítók is elsősorban azt hangoztatják, hogy az új iskola az *igaz hit megerősítése* vagy az *eltévedettek visszahódítása végett* alapíttatik.

A KEGYESRENDIEK TEMPLOMA ÉS GIMNÁZIUMA NYITRÁN.

A katholikus hit- és iskolai életnek nagy reformátora *Oláh Miklós prímás* (1493—1568) és főpaptársai valóban a magyar katholicizmus mentőangyalaiként tünnek föl. A középoktatásra vonatkozó intézkedéseiről úgy alkothatunk magunknak leghelyesebb fogalmat, ha az általa alapított *nagyszombati* intézet *szervezeti szabályzatát* veszszük szemügyre, melyet ezen korszakbeli katholikus iskoláink mintája gyanánt tekinthetünk.

«Az 1554. évben kelt szabályzat [1] «az iskola reformálásáról» szól, mely mind a keresztény vallás terjesztésére, mind az államok helyes igazgatására szükségesnek mutatkozik. A szabályzatnak majdnem fele a *rektorra* vonatkozik, aki a káptalannak tagja (sublector) s mint ilyen az olvasókanonok (lector) közvetetlen hatósága alatt áll. Jövedelmeit a szabályzat megjavítja, mert így jobban remélhető, hogy kellően képzett férfiakat (artium magistros) fognak rektorokul megnyerni. Az iskola tananyaga: a grammatika összes részei; klasszikus írók olvastatása: Vergilius, Horatius, Ovidius, Terentius, Cicero, Quintilianus, Livius, Sallustius, Caesar és más megbízható írók, kiknek művein a tanár serényen mutassa meg a fiúknak a grammatika művészetét. Ezenfölül: dialektika, retorika, számtan és «a többi szabad művészet», kapcsolatban vitatkozásokkal és szavalatokkal.

A nagyobb tanulókat — úgy látszik — maga a rektor tanította, a kisebbeket pedig a nagyobb tanulók (az ú. n. socii scholares) bizonyos szerény díjazásért. Tartott a rektor ének-

A NYITRAI GYERMEKSZEMINÁRIUM.

[1] E szabályzat ismertetése dr. Fináczy Ernő «A magyarországi középiskolák multja és jelene» című munkájából van átvéve, minthogy legcélszerűbb kivonata a nagyterjedelmű szabályzatnak, melyet Fraknói V. derék munkájában szóról-szóra közöl.

A GYULAFEHÉRVÁRI RÓM. KATH. FŐGIMNÁZIUM.

tanítót is (succentor), továbbá fölvigyázót (circator), kinek kötelessége volt az ifjúság erkölcseire és magaviseletére fölügyelni.

A szabályzat didaktikai részében legföltünőbb, hogy a *görög nyelv* teljesen hiányzik. Oka nyilvánvaló: a római katholikus egyháznak a latin Vulgátához ragaszkodása, szemben a protestánsokkal, akik a görög és héber szövegek tekintélyét vitatták. Későbbi századokban is megmaradt e különbség. Míg a protestánsok nagyobb iskoláiban a görög nyelvre mindig súlyt helyeztek, a katholikus intézetek vagy épen nem, vagy csak névleg tanították.

A következő két századbeli (XVII. és XVIII.) iskoláink fejlődésére elhatározó hatással voltak Oláh Miklós prímásnak a reformáció ellen hatalmas szövetségesei: a *Jézus-Társaság lelkes papjai* és *tudósai.* Míg a közönségesen *jezsuitának* nevezett szerzet a XVI. század második felében még csak hat helyen szerepel, a rend föloszlatása idején (1773-ban) Magyarország és Erdély területén 41 gimnáziummal és hét konviktussal rendelkezik. Rendkívüli tudományosságuk és szerencsés alkalmazkodó politikájuk részökre hódítják a hatalmasokat, sőt hitbeli ellenfeleik pártfogását is meg tudják nyerni. Erdélyből való többszörös kiüzetésök után 1615-ben *Bethlen Gábor,* a protestáns fejedelem, harmadízben is bevezeti őket.

Működésük javarésze a török háborúk, a nemzeti fölkelések és szenvedélyes hitviták izzó korába esik. Bőven kiveszik részöket a szenvedésből, de osztoznak a diadalnak mámorában is. Nagyok mint térítők, hatalmasok mint szónokok, de legnagyobb győzelmeiket az iskolákban aratják, ahol az ifjú nemzedéket példás buzgósággal nevelik az ellenreformáció tüzes, elszánt bajnokaivá. Ez volt legszentebb céljuk a tudományos képzés mellett. Mint az «ecclesia militans» elszánt bajnokai fölveszik a keztyűt ellenfeleikkel szemben az iskolában úgy, mint a nyilvános életben. A protestánsok új iskolaszervezetével szemben ők is új rendszert dolgoznak ki; a protestánsok nagy hitvitázói ellen még nagyobb szellemeket állítanak sorompóba;. térítő buzgalmukban pedig sem a makacsság, sem rémítés meg nem akadályozza őket.

KIRÁLYI KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUM UNGVÁRON.

Tanításuk rendszerét az 1586-ban kidolgozott és 1599-ben végleg megállapított «*Ratio Studiorum*» foglalja magában. Gimnáziumuk *három tanfolyamból* (öt osztályra osztva) állott. Volt három *grammatikai* (infima, media és suprema),

két *humaniora osztálya:* a *poézis* és a *retorika* számára. Ezek után következett a *bölcseleti tanfolyam három éve,* az úgynevezett lyceum, de ez csak egy-két helyen, s növendékeik számára külön négyévi theologia.

A tananyag beosztásában csak a *latin és görög nyelv* szerepel majd mind az öt osztályban, fokozatosan haladva az auctorok olvasásában. A *latin nyelvnek szó- és írásbeli használatára képesíteni, ez volt a főcél.* Később kiegészítették órarendjöket a számtan és történelem elemi részeinek s a bibliai történeteknek fölvételével. Auctorokul: Caesar, Sallustius, Livius, Curtius, továbbá Vergilius, Catullus, Tibullus, Propertius, Horatius és minden fölött *Cicero* szerepelnek. A latin ékes stilus gyakorlása mellett a görög nyelv gyakorlására is gondjuk volt. A harmadik osztályban már Chrysostomust, Aesopust, Agapetost, sőt az ötödikben Aristotelest is olvasták (pl. Nagy-Szombatban, Kolozsvárt, Kalocsán és Gyulafehérvárott).

ÁVÉD JÁKÓ
főgimnáziumi igazgató, Gyulafehérvár.

A latin nyelven való beszélés és írás célja mellett minden más tantárgy alárendelt szerepet játszik. Így pl. a *történettanítás* mellett egy 1735-ben kiadott módszeres utasításuk[1] kiválóan csak a latin nyelvi oktatásra céloz, amidőn mondja, hogy miatta nem szabad kárt vallaniok a rendes (latin nyelvtani) leckéknek. Legfontosabbnak tartja a módszeres utasítás az olvasmányok megválasztását, a *latin auctorok magyarázatát.*

«Nem felel meg az igazságnak — mondja Fináczy — az az állítás, hogy a római klasszikus irodalmat nem vonták be eléggé tanításukba. Épen csak azt vonták be, de a maguk módja szerint, kizárólag stilisztikai és retorikai célokból, a tárgyi érdek különösebb fölkeltése nélkül.»

Sokan állítják — még újabb munkákban is — hogy a jezsuiták a görög nyelvtan tanítását elhanyagolták, sőt tanrendszerükbe föl sem vették. Ez tévedés. Mert az iskolaigazgató (praefectus studiorum) számára adott utasítás 31. pontjában ez áll: «*Senkinek se adjon,* kivált hosszú időre, még fontos okból sem, *fölmentést* a versírás és a *görög tanulmányok alól*». (Rat. Stud.: Reg. Praef. Stud. inf. c. 31.)

Az általános tekintélynek örvendő Aristoteles olvastatásához pedig legalább a görög grammatika alapos tudása volt kivánatos. Tény, hogy már a legalsó grammatikai osztályban (classis infimae gramm.) megtanultak görögül olvasni és írni. A középsőben pedig (mediae classis gramm.) a μι végű igékig haladtak, úgy hogy a felső grammatikai osztályban már auctorokat olvashattak. A humaniora osztályában (az ú. n. poézisben) már azt is megkivánták a tanulóktól, hogy görögül fogalmazni, sőt verselni is tudjanak. Ha fölteszszük is, amire különben semmi okunk sincs, hogy a fogalmazás kissé kötött formák szerint történt, még így is el kell ismernünk, hogy a jezsuiták

[1] Címe: Instructio privata seu Typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum S. I. editus. Anno 1735. Tyrnaviae.

legalább annyi gondot fordítottak a görög nyelvtanra, mint a reformátusok. Egészben véve a jezsuiták is alkalmazkodtak a korszellem által követelt tanítórendszerek legjobbjához: a *humanista oktatáshoz*, melyet a maguk céljához idomították és a római katholikus világegyház megerősítésére használták föl a reformátusokkal és általában az eretnekekkel szemben. Az a nagy gyűlölködés, melyet ellenfeleik táborában keltettek s másfelől az a példátlanul lelkes fölkarolás, melyet a katholikus fejedelmek, főpapok és főurak részéről tapasztaltak, legékesebben szóló bizonyítéka annak, hogy megértették korukat és teljesen betöltötték hivatásukat.

Rendszerök nagy előnye volt az *egység és következetesség*. Mindenütt az Aquaviva Claudius elnöklete alatt összeült egyetemes bizottság által kidolgozott módszeres utasításokhoz tartották magukat. A generális engedélyével alkalmazkodtak ugyan a helyi viszonyokhoz és szükségletekhez, de a kötelező, egyetemes tanrendet mindenütt és mindenkor szigorúan és következetesen megtartották. (Rat. Stud. Reg. Provincialis 39.) Intézeteikben a *Ratio* elveit és utasításait a XIX. században is alkalmazták. De ekkor már a kor követelményeit is figyelembe veszik. A mult század 30-as éveiben történt tantervmódosításukban a hazai nyelv és irodalom és a reáliák tanítására is nagyobb gondot kezdenek fordítani és nem tartják elengedhetetlennek a latin nyelven való tanítást. «A Jézus-Társaságnál az oktatásban még ma is a Ratio Studiorum a szabályozó — mondja Beckx generális — és a rend annak változatlan elveihez ragaszkodik. — A Ratio azonban *nem zárja ki az idők szükségeinek kielégítését s a valódi és kipróbált haladás befolyását.*» Ez az *allandóságra törekvés* biztosította számukra majdnem kétszáz éven keresztül hazánk közoktatásügyében is a vezérlő szerepet. Míg a változó, kísérletező tanítási tervezetek egész sora támadt már és enyészett el az ő rendszerök keletkezése óta és mélyebb nyomot a kultúra tágas mezején egyik sem hagyott, addig az övék idők és ellenséges támadások viharaival dacolva nemcsak alig vesztett egyetemes értékéből, hanem az adminisztrálásra és a tananyag kezelésmódjára vonatkozó rendeletek és a legújabb tantervjavaslatok szelleme is az ő rendszeröket tekinti mesterének.

A KOLOZSVÁRI RÓMAI KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUM.

Nem kell egyébre utalnunk, mint arra, hogy a tanárképzés módja, a tanítás ellenőrzése, az iskolai dolgozatok előírása, az engedélyezett könyvek alkalmazása, az iskolába való fölvétel módozatai, a vizsgálatok és fegyelmezés rendszere a mai formájában megvoltak már a Jézus-Társaság iskoláiban is.

Legfőbb hatásuk az *ifjúságnak* mintaszerű *erkölcsi képzésében* nyilvánult. A gyakori ájtatosságok által a szilaj, ifjú természetet határok között tartani és őket szent társulatokba (Mária-kongregációkba) való belépés által égi rendeltetésök felé terelni: ők értették legjobban. Az által pedig, hogy az intézet volt növendékeit, sőt a helyi társadalmak polgárságát is meg tudták nyerni a szent ügynek s őket a Mária-társulatok külső tagjaivá avatták, vagy nagyhatású színi előadásaik

és nyilvános vitatkozásaik által meghódították, olyan belső összeköttetést hoztak létre intézeteik és a városi polgárság között, mely míg egyrészt iskoláik tekintélyét emelte, addig másrészt ennek minden ügye iránt a polgárokat meleg érdeklődésre serkentette.

RÓMAI KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUM CSIKSOMLYÓN.

Nem csoda tehát, ha az 1561-ben Oláh Miklós prímás által először Nagy-Szombatban letelepített Jézus-társasági szerzet kétszáz év alatt gimnáziumainak számát 41-re és konviktusait hétre tudta emelni, ezeken kívül tagjai a *nagyszombati* és Kisdi Benedek alapította *kassai egyetemeken,* továbbá a *budai, győri* és *kolozsvári* felsőbb tanfolyamokon is tanítottak. A jezsuitákon kívül nagy kedveltségnek lettek részeseivé *a kegyesrendiek.* A közönségesen *piaristáknak* nevezett szerzetet a spanyol főnemesből pappá lett Calasanzi szent József 1617-ben megalapítván, a XV. Gergely pápa által 1621-ben «szabályozott papok szerzetévé» emelt testületnek elsőrendű föladatává a szegény, elhagyott gyermekek nevelését és tanítását tette. Ilyen célzattal alapíttattak hazánkban is első tanintézeteik és kolostoraik, t. i. a podolini 1642-ben (még a szent alapító életében) és a privigyei 1666-ban. A XVII. század második felében, nem lépvén ki eredeti rendeltetésök korlátai közül, a virágzó és nagytekintélyű Jézus-Társaság mellett jelentéktelen szerepök van s alig szerveznek gimnáziumokat. Az 1715-iki már említett honosító törvény után gyorsan emelkedik népszerűségök; midőn pedig 1721-ben önálló rendtartományi kormányzatot nyernek, a Jézus-Társasággal egyenlő jelentőségre jutnak. 1766-ban már 21 gimnáziumot mutat ki egyik rendfőnöki jelentés, t. i. 7 kis és 15 teljes gimnáziumot. Szempcen pedig 1763 óta az állami közigazgatás bizonyos szakszerű ágazataira előkészítő iskolájuk (Collegium Oeconomicum) is volt.

Gyors elterjedésöket annak az apostoli szerénységnek köszönhették, hogy készek voltak a legegyszerűbb ellátású állomásokat is elfoglalni, melyeken igen sokszor hősileg nélkülözni is kénytelenek voltak. Házaik alapításának története egész sorát tárja elénk az ily hősi önfeláldozásnak.

Iskoláik első berendezését s a maguk élelmiszereit kezdetben úgy koldulták össze, lassankint hódítván meg a tanító- sikereiket bámuló közönséget és jótevőiket. Eleinte természetesen mindenben alkalmazkodtak ebben az időtájban legjobbnak ismert tanítási rendszerhez, a jezsuiták Ratiojához. Osztályaikat épen úgy nevezik el és úgy is osztják be, mint azok; a színi előadások rendezése és a Mária-társulatok szervezése is a Jézus-Társaság mintái szerint történt. A személyzet kisebb számára való tekintetből két-két osztályt összevonnak; az elemi iskolásokat is maguk tanítják. Egyideig ők is a latin nyelv-

SZÉKELYUDVARHELYI FŐGIMNÁZIUM.

tanítást tekintik főcélnak és híven követik a Jézus-társaságiak rendszerét. Lassankint azonban a magyar nyelvnek és a realiáknak is tért engednek; tekintettel vannak a hazai viszonyokra és a külföldi tudományos mozgalmakat, különösen az új bölcseleti irányokat is figyelembe veszik. Az oktatás egységét és a gondos nevelésmódot mindenkor a rendfőnökök és ennek kormánytanácsa ellenőrzik, amely eljárásból lassankint a rendnek *saját tanítási rendszere* fejlődik ki. A tagok egy részét, a kiválóbbakat, külföldi egyetemekre járatja a rend s a rendfőnöki méltóságba koruk műveltségének szinvonalán álló férfiak kerülnek. — Jeles tanférfiak közül elég a két Cörvert, Eleket és Jánost, Szlopnyay Eleket, Tapolcsányi Gergelyt, Kubránszky Lászlót, Dezericzky Incét, vagy a legkitünőbbek egyikét, Bajtay Antalt, a későbbi erdélyi püspököt, II. József nevelőjét, továbbá Dugonics Andrást, Simai Kristófot, Pállya Istvánt, Bolla Mártont, Purgstaller Józsefet, Somhegyi (Schröck) Ferencet, Reisiger Jánost, Horváth Cyrillt és Szepesy Imrét megemlítenünk. A XVIII. század közepéig kialakul a kegyes-tanítórendnek saját tanítás-módszere, melynek előkészítése és kidolgozása az 1757-ben rendfőnökké lett *Cörver János báró* érdeme.

Rendfőnökké történt megválasztatása után azonnal megküldötte a rend mindenik házának a «Methodus instituendae juventutis apud Scholas Pias» cimű szabályzatát, amelyben különösen az érdemel figyelmet, hogy a *magyar nyelv tanítását* is kötelezővé teszi és pedig *minden osztályban;* továbbá, hogy a *történelmet oknyomozó alapon* kivánja taníttatni s végre, hogy a *görög nyelvnek* is tért nyit a gimnáziumi osztályokban.

PÜSPÖKI FINEVELŐ-INTÉZET SZATMÁRON.

«Így tehát a piaristák reformmozgalmai — írja Halmi László «A váci főgimnázium vázlatos történeté»-ről szóló nagybecsű tanulmányában — megelőzték e téren az államot s tulajdonképen azok szolgáltatták az alapot az első «Ratio educationis» kidolgozásához. Mert midőn az állami rendszer behozatalát tervezték s az ország összes tanintézeteit Barkóczy Ferenc gróf, az akkori prímás, főfelügyelete alá helyezték, elsősorban a piaristákat szólították föl, hogy eddigi módszerüket terjeszszék a prímás elé.» Az ebben a korban megindult tanügyi reformmozgalomnak főirányítói csakugyan a kegyesrendiek lettek. Mária Terézia királynő értesítvén reformterveiről a rend későbbi főnökét, Tapolcsányi Gergelyt (1762-ben), ez, hogy a nagy királynő nemescélú intézkedése mielőbb életbeléphessen, 1762 május havában Vácra hivatja rendi *tanügyi tanácsát* (névszerint Kőszeghy Szaniszló váci házfőnököt, Desericzky Incét és Léday Lénártot), kiknek segítségével a prímásnak beterjesztett *tanulmányi rendszert* főbb pontjaiban összeállította. Ezt a munkálatot valamennyi gimnáziumnak is megküldték s kétségtelen, hogy a XVIII. század közepén a piaristák iskoláinak már saját rendszerük volt, mert csak így fordulhatott feléjük a közbizalom és érhette őket az a megtiszteltetés, hogy az életbelépendő állami tanítás-rendszernek az övék szolgáljon mintául.

Ennek alapján a piaristák nevelő-tanítói működéséről (a XVIII. század második feléből) a következő képet nyerjük:

A tanítás ideje délelőtt és délután külön harmadfél óra.

Minden nap kötelező a szentmise hallgatása s néhányszor hetenkint a délutáni litánia vagy egyéb Mária-ájtatosság. Vasár- és ünnepnapokon szentbeszédet tartottak a Mária-társulat nagyobb növendékeinek lelki gyakorlatul; a kisebbeknek pedig *hazai nyelven* magyarázták az evangéliumokat

GYERMEKSZEMINÁRIUM, KÓRHÁZ ÉS SCHOPPER PÜSPÖK SIRKÁPOLNÁJA ROZSNYÓN.

a rózsafüzér elimádkozásával kapcsolatban. Havonkint meghatározott napon gyónás és áldozás; a negyvennapi bőjt alatt külön szentgyakorlatok.

A katholikus vallástant fokozatosan tanítják *Canisius* katekizmusa szerint, kibővítve Hoffmann Donát piarista szerzőnek katekizáló magyarázataival; a felső osztályokban a keresztény kötelességekről tárgyalnak s a *retorikában egyháztörténetet* is tanítanak.

Minden osztályban külön gondozás tárgya a *szép-* és a *helyesírás,* latin, magyar és német nyelven. A *számtan* is minden osztályban közös studium s a felsőbbekben már a hármasszabályt, könyvvitelt és kereskedelmi számtant is ismertetgették. A *latin nyelvtanításban* fokozatosan haladnak az infimae classis Grammatikától az elemeken kezdve Cicero, Vergilius és Horatius átértéséig. A *római irodalom* és *régiségtan* ismertetését Iustus Lipsius és Neuport szerint adják.

A latinnal kapcsolatban a *magyar, görög* és *német* nyelvekről mint mindegyik osztályban közös tantárgyakról emlékezik a Projectum. (Teljes címe: Projectum pro Systhemate studiorum modernorum apud Scholas Pias in Ungaria.) Természetesen a latin nyelvnek biztosítja az elsőséget, mert csak arra van még gondja, hogy a latin nyelvvel *párhuzamosan* a magyar és német nyelvet is megtanulják. Mert hiszen *még ebben a korban sem* emelkedik a magyar nyelv *államnyelvvé* s különben a hazafias kegyesrend sem fordíthat rá nagyobb gondot, mint amennyit a korszellem megkívánt. Feltünő még a *hazai történelemnek* a rendes tárgyak közé való fölvétele. Míg a jezsuitáknál ez csak a világtörténelem szakaszaképen szerepel, addig a piaristáknál jóval nagyobb tért nyer. Igaz, hogy a hunok és Attila király regés históriáival kezdik és csak szent István királyig tanítják a *poézisben,* de az *akadémiai gyakorlatokon* már ilyen kérdésekre is feleletet kellett adni: kik voltak Magyarország királyai abban a században, amelyről a fölolvasó értekezik, mik voltak az ő nevezetes politikai, hadi szereplésök és az egyházat érdeklő alkotásaik, kik voltak az életszentségben kitünő férfiak, kik a nádorispánok, prímások, püspökök, melyek a nevezetes zsinatok stb. A grammatikai osztályokban térképismertetés mellett tanultatták Magyarország és a szomszédos tartományok *földrajzát* is. Az iskola *adminisztrálására* és az *általános fegyelmezésre* vonatkozó szabályokat a jezsuiták Ratiója szerint alkalmazzák, de testi fenyítékről említést nem találunk. A fejlettebb eszű és szorgalmas tanulók az igazgató (Praefectus Studiorum) itélete alapján évközben is átléphettek felsőbb osztályba. A *színi előadásokról* úgy intézkedik a Projectum, hogy csak *illendő* (modesta) és az intézet vezetői által *gondosan átnézett darabok* hozhatók színre.

Végül a nyilvános Akadémiákon (verseny-

GYERMEKSZEMINÁRIUM BALÁSFALVÁN.

vizsgálatokon) arról számoljanak be az ifjak — mondja a Projectum — hogy mennyi haladást tettek a vallástanban, a szentegyházi és világi történelemben stb.

Átfutván így a piaristák XVIII. századbeli tanítási rendszerét, el kell ismernünk, hogy nagy lépést tétettek előre iskoláikkal. Náluk a *latin nyelv tanítása* már nem szorítkozik a puszta formális képzésre, a nyelv anyagának puszta beemlézésére; hanem a tanár célja megfigyeltetni azt, hogy az író mikép fejezi ki gondolatait; kifejti a történetbe és a régiségbe vágó vonatkozásokat s megérezteti tanítványaival a mű erkölcsi hatását.

GÖR. KATH. FINEVELŐ ÉS TEMPLOM, NAGYVÁRADON.

A *poézis* osztályában a költészet történetét is előadatni kívánja a jelentés; a *retorikai* osztály tanárát pedig figyelmezteti, hogy növendékei a szabályok kapcsán hiú pörlekedéssel ne vesztegessék az időt.

«Ha mindezekhez még hozzáveszszük — mondja Fináczy[1] — hogy a piaristák, ahol tehették, a *zenét* is fölvették a rendkívüli tárgyak sorába (pl. Privigyén, P.-Sz.-Györgyön stb.), egészben azt a benyomást kapjuk eljárásukról, hogy *megvolt bennök a komoly törekvés a tanítás képző hatását fokozni, azt többoldaluvá és érdekesebbé tenni.*» Nem rajtuk múlt, hogy az eredmény nem felelhetett meg mindenben a jóakaratú törekvésnek.

Bölcseleti tanfolyamaikban is az új korszellem úttörőiként lépnek föl és csak hosszabb küzdés után birnak az új irány számára királyi jóváhagyást nyerni, amit végre is 1760-ban a pesti kollégium lyceumi tanfolyama számára megnyernek. Ennek ismertetése azonban nem e sorok föladata.

A *piaristák* és *jezsuiták* 53 intézete mellett még 12 katholikus jellegű középiskolánk volt a XVIII. században, nevezetesen az 1766. évben; ezek is különféle szerzetesek vezetése alatt. Szent Benedek ősi rendjének ebből az időből csak egy intézetéről tudunk: a *modoriról,* valószinűleg ez is a leendő rendtagok kiképzésére állott fönn. A minoriták és Ferenc-rendiek három-három, a Pálosok két, a Domonkos-rendiek, premontreiek és a munkácsi görög katholikusok egy-egy iskolát láttak el.

Legérdekesebb volt ezek között a *Pálosok két iskolája, Pápán* és *Ujhelyen,* nemcsak azért, mivel e rend hazánknak ősrégi, fényes multú, magyar alapítású szerzete, hanem mert ezeknek iránya módszer és tanítás tekintetében közel járt a kegyesrendiekéhez. *Esterházy* Pál rendfőnökük teszi meg először azt a föltünő megkülönböztetést a piaristákéhoz hasonló célú jelentésében, hogy a tantárgyak két csoportra osztandók, olyanokra, melyek a *memoriát* és olyanokra, melyek az *intellectust,* mint itélőképességet fejlesztik. Amazokhoz a latin nyelvi tanulmányokat, emezekhez a számtani és mértani gyakorlatokat sorolja. *Történelmet* minden osztályban, görög nyelvet azonban sehol sem tanítottak. A *magyar nyelvet* nemcsak a fordítások

PLÉBÁNIA-TEMPLOM ÉS GYERMEKSZEMINÁRIUM BELÉNYESEN.

[1] A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. 153. l.

nyelvéül, hanem gyakorlatírásnál és nyilvános szavalatoknál is használják. Rendtagjaikat ők is, mint a jezsuiták, két évi filozofiai és négy évi hittani tanfolyamon képeztették.

E század második felében mindinkább kialakul a közoktatásügy állami rendezésének és vezetésének eszméje. A jezsuiták ellen itt-ott fölhangzó panaszok mind sűrűbbek lettek, mert kipróbált rendszerökkel nemcsak szakítani nem akartak, de nem hajtván a liberális irányba terelődni kezdő korszellem követeléseire, Ratiójukon kisebb változtatásokat sem voltak hajlandók tenni. Az 1761-től 1765-ig terjedő időben az iskolák ügyét ideiglenes hatáskörrel a lángeszű Barkóczy Ferenc gróf, prímás irányítja és tereli az egységes vezetés kiadott jelszavához képest a királynő akarata szerint a *tanügyi központosítás felé.*

Ennek a tervnek elsősorban a jezsuiták állták útját tanrendszerökhöz való hűséges ragaszkodásukkal. Ámde a körülmények hatalma rábirta XIV. Kelemen pápát a szerzet föloszlatásának elrendelésére, ami 1773 július 21-én meg is történt. Kezdetben még maguk az udvari körök is haboztak, vajjon kihirdessék-e a pápai rendeletet, avagy előbb egy új tanítási rendszert dolgoztassanak-e ki, amely szerint az átadott iskolák növendékei taníttassanak. Épen az a körülmény, hogy rögtönösen új tanítási rendszert nem is tudtak kihirdetni és hogy a föloszlatott szerzet áldozópap tagjait tanári hivatalaikban újra megerősítették, hangos bizonyítéka annak, hogy a Jézus-Társaság tagjai nélkülözhetetlenné tudták magukat tenni a megváltozott viszonyok között is. De ami még ennél érdekesebb, az, hogy dacára a régi rendszerrel való erőszakos szakításnak, az iskolák egész 1848-ig nem szabadulnak föl a jezsuita-rendszer hatása alól, sőt ennek nem egy felötlő vonását maig is észlelhetjük az összes európai tantervekben és iskolai rendszabályokban. «Oly hatalmas erővel és öntudattal megalkotott, mesteri rutinná kialakult tanrendszernek, mint a Jézus-Társaság Ratiójának hatása, teljességgel nem is szünhetett meg a rend föloszlatásával» — mondja igen helyesen Fináczy idézett alapvető munkájában. Az 1715-iki LXXIV. és 1723-iki LXX. törvénycikkelyek tesznek ugyan említést az állami beavatkozás elvéről, de ez a beavatkozás Mária Tereziáig csak forma volt s az iskolaügyet kizárólag az egyházak hatáskörében hagyták, sőt még később is részben ezektől tették függővé.

A JÉZUSTÁRSASÁGIAK KALOCSAI TEMPLOMÁNAK BELSEJE.

Az 1776-ban kidolgozott «Ratio educationis» az egész tanügyet *két állandó bizottságra* (a budaira és zágrábira) bízza, mely tiz kerületet ellenőriz. Az alsó gimnáziumot három s a felsőt két évi tanfolyamra különíti 22—25 heti óraszámmal. A *három grammatikai osztály* tananyagát a hittan, latin nyelv, Magyarország és az osztrák örökös tartományok földrajza, hazai történelem, számtan, természetrajz, német s később mint *szabad tárgyak* a görög nyelvtan, mértan és hazai szokásjog képezték. A *két humaniorában* mindezek szélesebb alapon tárgyalva kerülnek elő, hozzáadva a természettant, jogbölcseletet, logikát és görög szemelvények olvasását; *rendkívüli* tárgyakul: a kisérleti fizika, költészettan szerepelnek és egy különös ismeretközlés: bevezetés az újságolvasásba. Ezt a tantervet teljesen csak igen kevés helyen hajthatták végre. A *II. József alatt*

történt változások a következőkbe vonhatók össze: a görög nyelv rendes tantárgy lett; 1784 óta minden osztályban kötelező a *német nyelv tudása,* legalább olvasni és írni tudó vehető csak föl. Elrendelik az évi értesítők kiadását és a tankönyveket előírják. A gimnáziumi oktatás befejezésére *két* kötelező *bölcseleti évet* rendel a Ratio, melyekben a történet, természettan, számtan és bölcselet képezik a rendes, a görög nyelvtan, egyetemes történet, címer- vagy oklevéltan, a tanult klasszikus vagy új nyelvek pedig a *szabad tantárgyakat.* Az *1806. évi II. Ratio* megjelenése idején már 60 gimnáziumot találunk jórészben (25) a kegyesrendiek vezetése alatt, öt intézetet a bencések és ferenciek, egyet (Egerben) a ciszterciek látnak el, 30-at, a József idejebeli szerzetesek kihaltával, pályázatok útján bíznak vegyesen papokra és világiakra. Ismét fölülkerekedik az az irány, mely a középiskolai oktatást szerzetesek kezében kivánja látni. A tanitási nyelv ugyan még a latin, de már *minden tanulóra kötelező a magyar nyelv tudása is,* a német és más hazai nyelv pedig szabad tantárgy. Az új gimnázium immár *hat osztályú;* a *bölcseleti tanfolyam* pedig *két évre terjed.* A hazai és egyetemes földrajzra és történelemre, valamint a számtanra és természetrajzra, illetőleg természettanra mind a két fokozatú iskolában nagy gondot kezdenek forditani.

A KALOCSAI JÉZUSTÁRSASÁGI TÁRSHÁZ ÉS TEMPLOM.

Az egész tanügyet a *kir. helytartótanács* vezeti, hat tartományi tanulmányi igazgató kinevezésének és megbízásának jogával. A fegyelmi rend is szigorú. Minden nap szentmisét kellett hallgatnia az ifjúságnak, azonkívül havonkint gyónnia és a körmenetekben résztvennie. Szinházakat, korcsmákat, tánciskolákat még szülőkkel sem látogathattak az ifjak. A lakásváltoztatást az intézeti igazgatóság, a diáktartó családokat a városi elüljáróság ellenőrízte.

Ebben az időben (1806—1848-ig) Erdélyben is így állott a tanügy.

A középiskolai tanárok helyzete a néptanítókéval szemben előnyösen javultnak mondható. Tíz év után nyugdíjra igényt tarthattak s 30 év után teljes fizetéssel (800—1000 frt) nyugalomba vonulhattak. Mind több gimnázium kerül a szerzetesek kezébe; így a bencések, ciszterciek és premontreiek körülbelül tíz intézetet kezdenek ellátni, melyeknek tanárait a tanulmányi alapból díjazzák. Tankötelezettségről még ebben a korban nem igen lehetett szó, kötelező népszámlálás s megfelelő ellenőrzés hiányában. A középiskolákat látogató ifjúság száma alig közeliti meg a húszezeret.

A SZEGEDI VÁROSI FŐGIMNÁZIUM ÉS KEGYESRENDI HÁZ.

Az ötvenes évek tanügyi eredményeit már nem magunknak, hanem az elnyomó osztrák kormánynak köszönhetjük.

Az *Entwurf*-nak és Thun Leó miniszterségének nagy érdeme volt — minden hibája mellett is — hazánk tanügyének föllendítésében. Ha az Entwurf

rendszerének nem lett volna gyülöletes politikai célja a germanizálás s ha Thun gróf nem lett volna kénytelen országunkkal szemben a monarchiába való beolvasztás eszméjét képviselni: tanrendszerét mint európai színvonalon álló újítást és a kor követelményeinek mindenben megfelelni s szellemi életünket föllendíteni hivatott alkotást magasztalhatnók. A katholikus iskolák, fölismervén e tanterv értékét, bizonyos engedmények árán igyekeztek hozzá alkalmazkodni. De a protestánsok határozottabban állást foglaltak ellene, miért is iskoláikat, melyek ilyen magas követelmények végrehajtására nem is voltak berendezkedve, *magánintézeteknek* nyilvánították.[1] Az új rendszer legfőbb célja persze a germanizálás volt. Egységesítés végett 1853-ban és 1854-ben *általános leckerendet* adott ki a Thun-kormány. A görög nyelvtant is érettségi vizsgálati tantárgygyá tette és elrendelte a kötelező *érettségi* és *tanári vizsgálatokat.* A kuszált nyelvi viszonyokat úgy szabályozta, hogy az alsó gimnáziumokban túlnyomóan az anyanyelv, a felsőkben a német legyen a tanítás nyelve. Egészen saját kénye-kedve szerint kezdi berendezni a kormány a *reális irányú* középiskolákat, a nyugati iskolareformoknak akkor modern hajtását. Hogy nem volt hiábavaló ez a kisérlet sem, mutatta az a körülmény, hogy a városok vetélkedni kezdtek s a pozsonyi *reáliskola* mintájára egymásután állítottak ilyen iskolákat, még az evangélikusok is.

PINTÉR ELEK,
kegyesrendi házfőnök, gimnáziumi igazgató, a Ferenc-József-rend lovagja, Tata.

A LÉVAI KEGY. R. FŐGIMNÁZIUM UJ ÉPÜLETE.

Az eredmény az lett, hogy tíz év alatt 8 állami, 4 községi és 6 evangélikus fő- vagy alreáliskola keletkezett.

Az 1860. évi politikai fordulat az *új tanrendszert* is megdöntötte. Visszaállott a régi iskolai rend, de a gimnázium szervezetét a *Lonovics érsek elnöklete* alatt összeült *bizottság* 1861-ben kissé modernizálni igyekezett. Az osztály- és órabeosztást meghagyta ugyan, de jelentékeny anyag- és óraleszállítással, elrendelvén a magyar nyelv, történelem és földrajz *tüzetes tanítását.* A tanári karok érezvén, hogy e tanítási tervezet sokban hiányos, 1864-ben a bécsi közoktatásügyi tanács fölhivására *emlékiratot* szerkesztettek, melylyel határozottan a Thun-féle rendszer mellett nyilatkoztak és a *reálgimnáziumok* eszméjét is pártolták.

Így jött el az alkotmány visszaállításának nevezetes éve, az 1867, amikor alkotmányos úton rendeztük be iskoláinkat is. Hogy jobbat és tökéletesebbet alkottunk a régieknél, merész állítás volna. Annyi tény, hogy a középiskolai oktatás megszerzése társadalmi és állami követelménynyé vált s *nagy lett az általános műveltségű emberek száma országunkban.* Ami azonban az ismeretek mélységét, a

A LÉVAI KEGY. R. TÁRSHÁZ (RÉGI GIMNÁZIUMI ÉPÜLET).

[1] «A katholikus főpapság katholikus szellemet akart a katholikus iskolákban s ez nem a németesítés előmozdítása, hanem józan, öntudatos hazafiság volt — mondja az igazsághoz híven Lubrich. — S mivel az új elemi iskolai tervezet jó volt, a főpapok épen olyan helyesen jártak el, midőn a kormányt a népiskola emelésében buzgón segíték, mint bátor hazafiságot mutattak akkor, midőn a németesítő gimnáziumi reformot ellenzik vala.»

gondolkodás szigorú logikai rendjét s különösen a jellemszilárdságot és erkölcsi tisztaságot illeti, nem állíthatjuk nyugodt szívvel, hogy itt is nagyot haladtunk volna. Szerzetesi iskoláink az 1883 : XXX. t.-c. keretében buzgón ápolják ugyan ifjúságunkban a keresztény szellemet, de a törvénybe iktatott felekezetlenség romboló hatását minden jóakaratú igyekezetök mellett sem akadályozhatják meg. Szent István országának, a Regnum Marianumnak keresztény jellegét nagy okunk van félteni a fölburjánzó felekezetlenségtől és kozmopolitizmustól. Katholikus jellegű iskoláinkra még nagyon sok teendő vár ezen a téren.

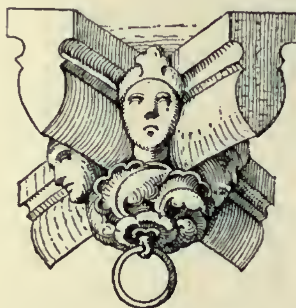
Középiskoláink *statisztikájából* a következőkre mutathatunk rá, mint a haladás tényezőire.

197 középiskolánkban 3673 tanár 58.022 tanulót oktat, kiknek 76 százaléka magyar anyanyelvű. Kizárólag magyar tannyelvű iskolánk van 176.

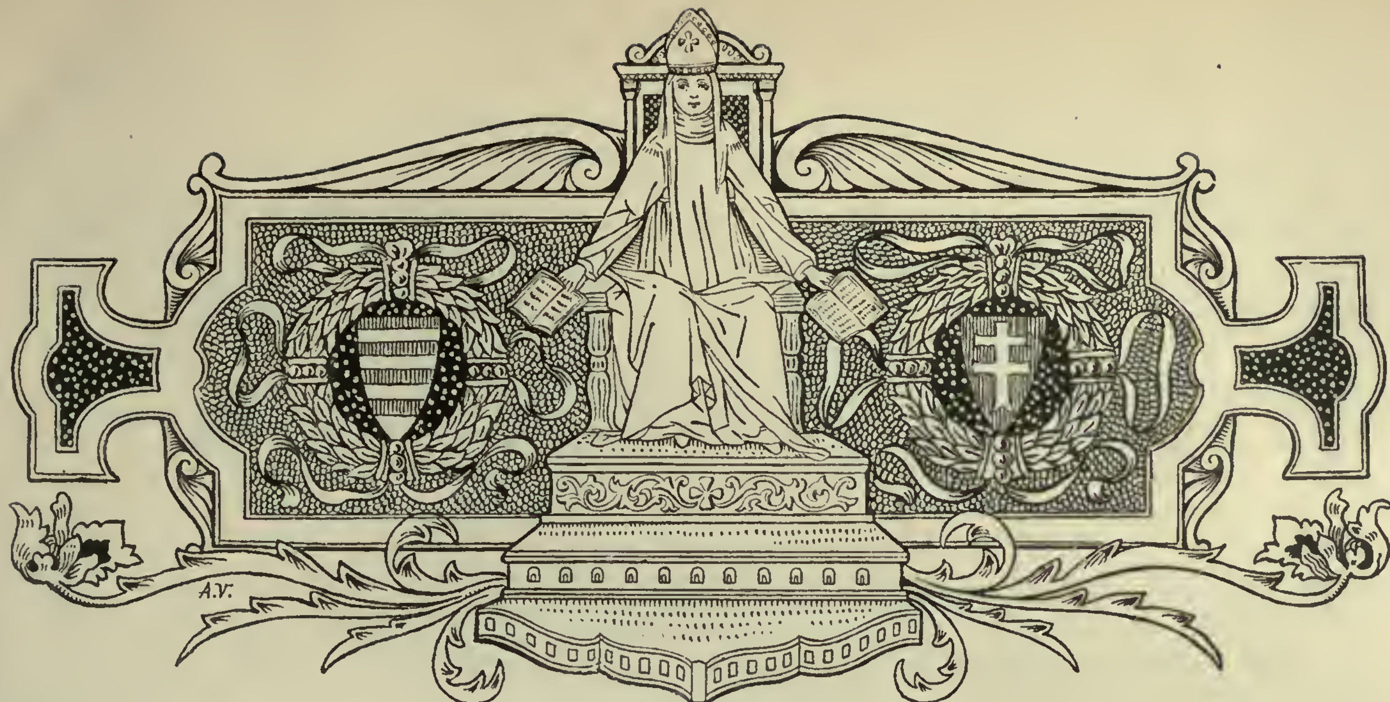
Az érettségi vizsgálatot tevő ifjak száma évenkint 400—500 között váltakozik.

Királyi katholikus jellegű és *szerzetesek* — Benedekrendiek, ciszterciek, premontreiek, piaristák, jezsuiták és minoriták — vezetése alatt álló középiskoláink száma 65, az egésznek 33 százaléka. Dicsekedés nélkül mondhatjuk, hogy ezek között vannak legnépesebb és legmagyarabb jellegű gimnáziumaink, melyek a tisztán állami jellegű és más felekezetű iskolákkal kiállják a versenyt.

A tanítás átlagosan kielégítő eredményét az évenkint közölt kimutatások kedvező színben tüntetik föl. Katholikus középiskoláink tanárai irodalmi téren is kiváló szerepet játszanak s közöttük találjuk legjobb tankönyvíróinkat és tudományos értékű műveink érdemes szerzőit.

ZÁRKŐ PANNONHALMÁRÓL.

A katholikus egyetemi oktatás hazánkban.

A KATHOLIKUS főiskolai oktatás alatt nem csupán azt értem, amely a katholikus egyház közvetetlen intézkedése folytán, hanem ezen kívül mindazt, amely a katholikus szellem uralma alatt létesült, tehát a hitbeli kettészakadást megelőző időből az egészet, mert e gyászos kettészakadás előtt, ami csak a tudomány ápolására történt, mindazt a katholikus meggyőződés sugalmazta és hatotta át s mindazzal méltán dicsekedhetik a szellemi mozgalmaknak abban a korban kizárólagos irányítója és éltetője: a katholikus egyház. Hogy a katholikus egyház a tudományos törekvéseknek mindenkor lelkes barátja és éltetője volt, annak nyilvánvaló bizonyítékai az első keresztény századok tudós egyházatyái és hitvédői, az őskereszténység hírneves iskolái, nemkülönben a középkor minden tudományt művelő nagy alakjai s főkép az egyház teljes uralma alatt létesült bolognai, párisi és egyéb nagyszámú egyetemek.

Hazánkban oly mértékű tudományos működést s oly nagy mértékű és virágzó egyetemi életet, milyent a nyugati államok fölmutatnak, már előzetesen sem várhatunk, mert eltekintve Ázsiából sokkal később ide származott fajunk ázsiai természetétől és tagadhatatlan elmaradottságától, az ázsiai támadások, a tatárok és a törökök ellen századokon át kellett védenie a műveltségben, tudományban már előbb is előrehaladt Európát s míg a nyugati államok a tudományok művelésének éltek, addig a magyar nemzet erejének javát Európa ellenségeinek megfékezésére és visszaszorítására kényszerült fordítani.

Ily körülmények közt nem lehet azon csodálkozni, hogy, mint Denifle Henrik Domonkosrendi atya, a szentszék második levéltárosa, «Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400» cimű nagy munkájában mondja,[1] Magyarország minden ország közt, mely a középkorban egyetemmel birt, ebben a tekintetben a legutolsó helyet foglalja el s azért az igazságszerető szerző megjegyzi, hogy «ebben, mit figyelmen kívül hagyni nem szabad, nem csekély része van a török szomszédnak» — és a tatároknak, tehetjük hozzá.

[1] Berlin, Weidmann'sche Buchhandlung, 1885. 428. old.

A kedvezőtlen viszonyok közt igen örvendetes jelenségnek mondhatnók, ha beigazoltnak tarthatnók azt a tényt, amelyet újabbkori történettudósaink a legújabb időkig vallottak, hogy a legelső egyetemek keletkezése után nem nagy idővel hazánkban is létesült egyetem. A salernói egyetemnek, mely az orvosi tudományokban volt híres, eredete egészen a homályba vész. Ettől eltekintve a legrégibb egyetemek: a bolognai, reggiói, párisi, montpellieri, oxfordi, a XII. században keletkeztek; hazánkban pedig a jelzett tudósok vélekedése szerint már a XII. században létesült volna a veszprémi egyetem, miáltal egyetemi oktatás szempontjából Németországot két századdal megelőztük volna.

A veszprémi főiskola.

Kérdés már most, vajjon egyetem, studium generale volt-e a veszprémi híres iskola.

Ugyanis az egyetemeket kezdetben ily névvel illették: «Studium generale, egyetemes tudományos intézet», ami alatt azt értették, hogy nyilvános jellegű tudományos intézet, mindenki számára. A Studium generale-kban keletkeztek azután az universitas-ok, ami alatt a tanárok és a tanulók együvétartozását, együttes szervezetét, külön-külön csoportjainak, testületeinek egyességét, röviden: a tanárok és tanítványok egyetemét értették. Csak az újabb korban nyerte az universitas azt a jelentést, hogy különböző tudományok vagy egyszerűen a tudományok egyetemét jelentse, de ebben az irányban talán sohasem tökéletes az elnevezés, mert alig van, sőt talán nincs is egyetem, hol igazán az összes tudományágakat előadnák.

A NAGYSZOMBATI EGYETEM ÉS TEMPLOM.

Hogy a veszprémi főiskola csakugyan studium generale, tehát egyetem volt, azt történet-búváraink a legújabb időkig általában tartották; így Toldy Ferenc, aki épen szent Istvánnak tulajdonította a veszprémi egyetem létesítését;[1] Vass József, aki annak alapítóját a Konstantinápolyban, Mánuel császár udvaránál nevelkedett III. Bélában látja;[2] Ábel Jenő, aki 1881-ben jeles munkát írt «Egyetemeink a középkorban» címmel, melyet a föntemlített Denifle is nagy elismeréssel illet és művében föl is használ; Kerékgyártó Árpád,[3] Baróti Lajos,[4] akikhez Szilvek Lajos is csatlakozik.[5] Ellenben Denifle a veszprémi iskolát nem sorolja fel a középkori egyetemek közt; Pauler Gyula csak «híres iskolának» mondja,[6] Békefi Remig pedig a Századok 1896-iki évfolyamában[7] határozottan tagadja a veszprémi iskola egyetemi jellegét s e helyett székesegyházi iskolának tartja azt.

Én azt tartom, hogy az az egyetlen okirat, mely kifejezetten a veszprémi iskoláról szól, nem bizonyítja annak egyetemi jellegét. Ez az irat IV. László magyar királynak a veszprémi

[1] A magyar nemzeti irodalom története. 1862. I. k. 69. old.
[2] Hazai és külföldi iskolázás, 48—49. old.
[3] A műveltség fejlődése Magyarországban, I. 484—485. old.
[4] Szalai-Baróti: A magyar nemzet története, I. 392. old.
[5] A pécsi egyetem története, 1900. 10. old.
[6] A magyar nemzet története az Árpádok alatt, II. 416. old.
[7] 321—337. old.

főiskolát föllendítő, 1276-ik évben kelt adományozó levele, melynek főbb részeit jónak látom itt közölni:

«Noticie pateat universorum, quod in Wesprimiensi civitate a tempore, quo in Hungaria (fides incepit) catholica, Dei dono, liberalium arcium studia, per que mandata maxime divina manifestius declarantur, prout Parisius in Francia, doctrine docencium preeminencia et copiosa discencium fr(equencia pre tociu)s regni Hungarie ecclesiis fama florida crebrescente celebritate hactenus corruscavit et cultus iusticie ad regni iura conservanda inibi obtinuit principatum... Civitate exagitata, sepius in lucem fulg(entem restaurata sunt q)ue nunc, malignitate persequutorum eiusdem ecclesie faciente, pene redacta fuerant in cinerem et favillam. Cuius nos destruccioni et vastacioni miserendi compassione condescendere cupientes, eiusque re(stauracionem conatu) omni asse(qui) ex animo aspirantes, ut ibidem studium, quod hactenus floruerat, reformetur et cultus iusticie divineque laudis organa, que suspensa fuerant, restaurentur: porcionem tributi quam in Fuk comes Symigiensis percipere consueverat usque modo, eidem Wesprimiensi ecclesie in sue desolacionis remedium et ruine, de nostre gracie plenitudine, duximus conferendam, perpetuo, irrefragabiliter possidendam.»[1]

A BUDAPESTI KIR. MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEM KÖZPONTI ÉPÜLETÉNEK HOMLOKZATI RÉSZE.

A megsérült okirat hiányzó részeinek pótlását célzó, zárójelbe tett betük és szók Békefi Remigtől származnak.

Magyar fordításban:

«Tudja meg mindenki, hogy Veszprém városában azon időtől fogva, melyben Magyarországon a katholikus vallás meggyökerezni kezdett, Isten kegyelméből, a szabad mesterségeket, melyek által leginkább az isteni parancsok világosabban megmagyaráztatnak, miként Párisban, Franciaországban, a tanítók tudományának kitünősége és a tanulók tömeges látogatása által, egész Magyarország egyházai fölött a virágzó hírnév eddig egyre növekedő fénynyel ragyogta be és a jogtudomány az ország jogainak megőrzése céljából ugyanott első rangra emelkedett... A város sanyargattatása után már több ízben visszahelyeztetett régi fényébe a szabad mesterségek iskolája, mely most ugyanezen egyház ellenségeinek gonoszsága következtében majdnem izzé-porrá égett. Amely pusztítást és rombolást a könyörület részvétével körülfogni óhajtván és újjávirágoztatását összes törekvésünkkel elérni lélekből igyekezvén, hogy ott az iskola, amely eddig virágzott, újjáalakíttassék és a jogtudomány művelése s az istenitisztelet eszközei, melyek fölfüggesztettek, visszaállíttassanak: a (sió)foki vám azon részét, amely eddig a somogyi ispánnak járt, kegyünk teljességéből ugyanezen veszprémi egyháznak örök és sérthetetlen joggal adjuk, saját pusztulásának és rombadőltségének megszüntetése végett».

Az előttünk levő szövegből kitünik, hogy Veszprémben rég időtől fogva, talán még szent István korából, volt iskola, mely nagy hírre tett szert, tanárai kitünőek és tanítványai nagy szám-

[1] Katona, Historia Critica, VIII. in praef.; Fejér: Codex Dipl. V. köt. 2. r 347. old.

ban voltak; előadták benne a szabad művészeteket és a jogtudományt és pedig «az ország jogainak megőrzése céljából» kifejezés tanúsága szerint nemcsak a kánonjogot. A szöveg nem mondja, hogy amit ebben az iskolában László idejében előadtak, előadták kezdettől fogva. Meglehet, sőt valószinű, hogy az intézet csak idővel fejlődött ekkori állapotára, tehát más lehetett alapításában, más László idejében. «Studia»-ról szól László, de nem mondja, hogy az iskola «studium generale» volna. Annyi bizonyosnak látszik, hogy főiskolával van dolgunk.

Békefi kimondja, hogy: 1. Veszprémben nem volt egyetem (studium generale); 2. a veszprémi iskola székesegyházi iskola volt.[1] Az utóbbit abból következteti, hogy László a foki vámot nem az iskolának, hanem a veszprémi egyháznak adja.

Az egyetemi rang második, időrendben első bizonyítéka volna IV. Ince pápának egy 1254-ben kelt oklevele, melyben Francia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és Magyarország s Wales papságáról azt mondja, hogy sajnálatosan bölcselet- és hittudomány helyett világi jogot tanulnak s ennek következtében elvilágiasodnak. Elrendeli azért, hogy ezentúl a nevezett országokban világi jogot ne tanítsanak.[2]

Ebből az iratból kiviláglik, hogy abban az időben nálunk is tanítottak világi jogot, de hogy ezt épen a tulajdonképeni értelemben vett studium generale-n vagy más jellegű iskolában tették, azt nem mondja. Tehát mi a szóban levő iskola egyetemi jellegére biztos következtetést ebből sem vonhatunk.

A veszprémi főiskola további sorsáról és megszüntetéséről sincs biztos adatunk, de valószinű, hogy III. Endre halálát (1301) nem sokkal élte túl.[3]

A pécsi egyetem.

Sokkal többet tudunk *a pécsi egyetemről,* melyet a dicső emlékű Nagy Lajos királyunk kívánságára és előterjesztésére V. Orbán pápa 1367-ben alapított s mely csaknem két századon át fönnállott.

Amikor már Európa minden művelt államában virágzó egyetemek voltak, nálunk pedig a veszprémi főiskola már rég megszünt, egyetem létesítése égető szükséggé vált. Enélkül az egyházi férfiak kellő kiképeztetését sem lehetett biztosítani, mert a külföldi egyetemek látogatása, bár szokásban volt, oly méreteket sohasem ölthetett, hogy a papság zömének kellő műveltségét biztosítsa. Az 1309-ben tartott budai zsinat elhatározta, hogy minden érseki iskolában legyen egy pap, aki a kánoni jogban jártas és minden püspöki iskolában olyan, aki mestere a szabad művészeteknek, aki azután a papjelölteket és a többi tanulókat tanítsa.[4]

Ezen kívül az ország általános műveltsége és a többi országgal való párhuzamos haladása is megkívánta, hogy az összes tudományok előadására egyetem létesüljön benne. Azért a nagyműveltségű Nagy Lajos király, ki a művelt Nyugat előrehaladottságát és szellemi gócpontjait, kivált Olaszországnak egyetemeiről híres városait jól ismerte, égett a vágytól, országában egyetemet létesíteni s az Avignonban székelő V. Orbán pápát fölkérte, hogy Pécsett állítson föl egyetemet az

[1] Id. hely, 332. old.

[2] Fejér, Codex Diplomaticus, t. IV. vol. 2. 254—256. old.

[3] L. Ábel Jenő, id. mű, 8—9. old.

[4] «Volentes animarum pericula, Ecclesiarum quoque gravamina et multiplices laesiones quae ob defectum scientiae, maxime iuris canonici, magistra rerum experientia docente, proveniunt, evitare, praesenti constitutione sancimus, ut in qualibet Metropolitana Ecclesia nostrae iurisdictioni subiecta, constituatur aliquis in dicto iure peritus, in ceteris vero Ecclesiis Cathedralibus Magister idoneus in grammatica seu logica facultate, qui Clericos eiusdem Ecclesiae et scholares pauperes gratis ac alios etiam instruat iuxta posse, et sic demum legendi et proficiendi opportunitate captata fructum in Dei ecclesia afferre valeant opportunum; quibus a Praelato et Capitulo, seu maiori et saniori parte Capituli, iuxta formam Concilii Generalis assumptis cuilibet eorum unius praebendae proventus integri, sive alias salarium competens a Praelato et Capitulo seu maiori parte ipsius communiter assignentur, quos tamdiu percipiat quamdiu perstiterit in docendo. — Publicata II. Idus Iulii Anno MCCCIX.» (Ex Synodo Budensi; Fejérnél, VIII. köt. 49. old.)

összes tudományok előadására, a hittudományit sem véve ki, mert ő a királyi tanácsban sokszor érzi szükségét hittudósnak, de már nagy idő óta nincs papjai közt a hittudományok mestere. V. Orbán 1367 szeptember 1-én Viterbóban kelt alapítólevelével készséggel eleget tett a király kérésének s megengedte, hogy a fölállítandó egyetemen az összes tudományokat előadják, *a hittudományok kivételével.*

Az alapítólevél «Viterbii, Kal. Sept. Pontificatus nostri an. V» kelt és főrészében így hangzik: «Cum... sicut nuper pro parte carissimi in Christo filii nostri Ludovici Regis Hungarie illustris, fuit propositum in consistorio coram nobis, ipse Rex non solum ad utilitatem et prosperitatem huiusmodi reipublice et incolarum Regni sui Ungarie, sed etiam aliarum partium vicinarum laudabiliter intendens in civitate Quinque-Ecclesiensi, in regno predicto consistente, tamquam insigniori et magis ad hoc accomoda et idonea, plurimum desideret fieri et ordinari per sedem Apostolicam studium generale, in qualibet licita facultate... ut ibidem fides ipsa dilatetur, erudiantur simplices... Nos... dicti regis in hac parte supplicationibus inclinati, de fratrum nostrorum concilio statuimus, ac etiam ordinamus, ut in dicta civitate Quinque-Ecclesiensi de cetero sit studium generale, ibique (olv. illudque) perpetuis temporibus inibi vigeat: tam in Iuris Canonici et Civilis, quam alia qualibet licita preterquam in Theologia facultate et quod legentes et studentes ibidem omnibus privilegiis, libertatibus et immunitatibus, concessis doctoribus legentibus et studentibus commorantibus in studio generali, gaudeant et utantur, quodque illi qui processu temporum bravium fuerint in illa facultate in qua studuerint, assecuti, sibique docendi licentiam, ut alios erudire valeant, ac doctoratus seu magisterii honorem petierint elargiri, per doctores seu doctorem et magistros seu magistratum illius facultatis, in qua examinatio fuerit facienda, Episcopo Quinque-Ecclesiensi, qui pro tempore fuerit, vel Ecclesia Quinque-Ecclesiensi pastore carente, Vicario seu Officiali dilectorum filiorum capituli ipsius ecclesie presententur, idem quoque Episcopus aut Vicarius seu Officialis doctoribus et magistris in eadem facultate actu inibi regentibus convocatis, illos in his, que circa promovendos ad doctoratus seu magisterii honorem requiruntur, per se vel per alium, iuxta modum et consuetudinem que super talibus in generalibus studiis observantur examinari studeat diligenter, eisque, si ad hoc sufficientes et idonei reperti fuerint, huiusmodi licentiam tribuat, et doctoratus seu magisterii conferat honorem. Illi vero, qui in eodem studio dicte civitatis examinati et approbati fuerint, ac docendi licentiam et honorem huiusmodi obtinuerint, ut est dictum, ex tunc absque examinatione et approbatione alia regendi et docendi, tam in civitate predicta, quam singulis aliis generalibus studiis, in quibus voluerint regere, docere, statutis consuetudinibus quibuscunque contrariis Apostolica vel quacunque firmitate alia vallatis nequaquam obstantibus, plenam et liberam habeant facultatem. Volumus autem quod Magistris et Doctoribus, qui in huiusmodi legent studio, per Regem Ungarie pro tempore existentem in competentibus stipendiis provideatur: alioquin presentes littere nullius sint roboris, et momenti...» (Koller, Histor. Eccl. Quinqueeccl. III. r. 96—99. old.)

AZ EGYETEMI TEMPLOM BUDAPESTEN.

A NAGYSZOMBATI ÉRSEKI KONVIKTUS DÉLI SZÁRNYA S AZ ŐSRÉGI CSÚCSIVES SZÉKESEGYHÁZHOZ VEZETŐ UTCA.

Hogy a pápa miért nem engedte meg a pécsi egyetemen a hittudomány előadását, arról különböző vélemények hangzottak el. Így Thomassin azt véli, hogy a téves tanoktól való félelem lett volna oka a tilalomnak.

Paulsen a rostocki egyetemre vonatkozólag azt az okot jelöli, hogy a hittudományi rangfokozatok adományozásával nem akart a pápa fölruházni oly egyetemeket, melyeknek jövendő fölvirágzása felől nem volt meg a kellő biztosíték. Szvorényi Mihály külön értekezést írt erről a tárgyról[1] s az vélte, hogy hittudományi karra Pécsett nem volt szükség, mert ott már úgyis volt hittani iskola. Mindezek fölött azt az okot tartom valószinűnek, amelyet Denifle,[2] Békefi[3] és Szilvek[4] is elfogadnak, hogy t. i. az avignoni fogságban levő s francia hatás alatt álló pápa a kiváltképen hittudományában híres párisi egyetemet ezáltal is emelni kívánta. Azért azt tapasztaljuk, hogy az avignoni pápák az általuk alapított egyetemeken rendesen nem engedélyezték a hittudomány előadását.

Mint az alapítólevél elrendeli, az egyetem mindenkor a pécsi püspök s széküresedés esetén a káptalani helyettes igazgatása alatt áll, ugyanez vezeti az egyetemi vizsgálatokat és a fokozatok adományozásának ügyét. A tanárok és a tanulók mindazokkal a jogokkal, szabadságokkal és mentességekkel éljenek, melyek a studium generale-kban általán szokásosak, akik pedig itt vizsgálatok letétele után akadémiai fokozatokat nyernek, bármely egyetemen taníthassanak.

A közölt alapítólevélből az is kitünik, hogy a pápa nagy gonddal volt a létesítendő egyetem virágzása iránt, aminek biztosítására kötelezte a királyt és utódait, hogy a tanárokat illő fizetésben részesítsék, különben maga az alapítólevél érvényét veszti. Egyébiránt Nagy Lajost nem kellett arra figyelmeztetni, hogy egyeteme érdekében minden tőle telhetőt elkövessen s a tanárok, hallgatók és minden egyetemi alkalmazott érdekeit biztositsa, mert ezt már előbb kiadott adományozó levelében meg is tette. Erről az okiratról megemlékezik V. Orbán pápának ugyanez év szeptember 12-én kelt irata, melynek főrésze a következő:

«Urbanus Episcopus Servus Servorum Dei. Carissimo in Christo filio Ludovico Regi Ungarie Illustri Salutem et Apostolicam benedictionem... Cum itaque nuper tu ad utilitatem huiusmodi nec non prosperitatem incolarum regni tui Ungarie et aliarum partium vicinarum laudabiliter intendens Civitatem Quinque-Ecclesiensem tamquam insigniorem aliis Civitatibus dicti Regni et magis accomodam et ydoneam, ut in ea vigeat studium generale in qualibet licita facultate duxeris ordinandam, ac omnibus et singulis Doctoribus Magistris et Scolaribus eorumque familiaribus ad Civitatem predictam se causa studii huiusmodi se transferentibus et ibidem morantibus nonnulla certa privilegia duxeris liberaliter concedenda, prout in patentibus litteris tuis inde confectis tuoque magno sigillo impendenti munitis plenius continentur... Cupientes igitur, ut tam incole quam alii predicti in

[1] De causa non permissae Facultatis Theologicae in Universitate Qninque-Ecclesiensi, az Amoenitates Historiae Ecclesiasticae-ben.

[2] Id. mű, 705. oldal.

[3] Dr. Békefi Remig, Magyarországi egyetemeink, a Matlekovics-féle «Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fönnállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye» című munka V. köt.-ben, 147. old.

[4] Dr. Szilvek Lajos, A pécsi egyetem története. 1900. 16—17. old.

eadem Civitate causa huiusmodi studii moraturi utilius prosperentur, volumus ac serenitatem tuam, quam votis nostris conformem speramus et credimus in hac parte, rogamus et hortamur attente, quatenus omnia et singula privilegia huiusmodi per te, ut premittitur, concessa ratifices et confirmes et si expediens fuerit, alia de novo Doctoribus Magistris et Scolaribus huiusmodi regia liberalitate concedas, illaque tam concessa, quam concedenda studeas observare et facias ab aliis, prout honori tuo convenit, inviolabiliter observari... Dat. Viterbii 4 Non. Septembris, Pontificatus nostri Anno V.» (Koller, Historiae Eccl. Quinqueeccl. III. 99—101. old.)

Ebben az iratban a pápa kijelenti, hogy helyesli mindazokat a kiváltságokat, amelyeket Lajos király az egyetem összes hozzátartozóinak adományozott, kívánja azok tiszteletben és épségben tartását, sőt buzdítja a királyt, hogy ha a körülmények javallják, újabb kiváltságokkal tetézze a régieket.

Az egyetem javát célozta XI. Gergely pápa 1376 január 16-ikán kelt következő rendelete, melylyel megengedi, hogy az egyetemek egyházi javadalommal biró tanárai és tanulói javadalmuk színhelyétől, egyetemi működésükre való tekintettel, öt évig távol lehetnek:

«Gregorius Episcopus Servus Servorum Dei. Dilectis filiis universis Doctoribus Magistris et Scolaribus studii Quinqueeclesiensis Salutem et Apostolicam benedictionem... Nos vestris supplicationibus inclinati Universitati vestre tenore presentium indulgemus, ut vos et quilibet vestrum usque ad quinquennium a data presentium computandum Quinqueeclesiensi studio litterarum insistendo fructus redditus et proventus vestrorum beneficiorum Ecclesiasticorum, que in quibusvis Ecclesiis sive locis obtinetis, et infra dictum quinquennium vos et vestrum singulos obtinere continget, cum ea integritate cotidianis distributionibus dumtaxat exceptis, libere percipere valeatis, cum qua illos perciperitis, si in eisdem Ecclesiis personaliter residentiam faceretis, et ad residendum interim in Ecclesiis ipsis minime teneamini, nec ad id a quoquam inviti coartari possitis... Dat. Avinion. XVII. Kal. Febr. Pontif. nostri anno VI.»

Egy másik pápa pedig, talán IX. Bonifác, megengedte a pécsi püspöknek, hogy a pécsi egyházmegyéhez tartozó három prépostságot: a pécsi székeskáptalanit, továbbá a pécsi várbeli szent Jánosról és a pozsegai szent Péterről nevezettet, melyek különben pápai kinevezésnek föntartottak voltak — ebben az egy esetben: hac vice dumtaxat — az egyetemen egyházi vagy világi jogot előadó tanárainak adományozhassa, még akkor is, ha az illető tanárok már egy vagy két más oly javadalmat élveznek, melynek birtoklása azokkal a prépostságokkal összefér; csak azt köti ki, hogy a történt adományozásról az apostoli szentszék kincstára pontos értesülést nyerjen.[1] A pécsi egyetem tanárainak anyagi ellátásáról nemcsak a királyok és a pápák, hanem a pécsi püspökök is bőkezűen gondoskodtak. Így Vilmos püspök (1360—1374) 1372-ben Galvano Bethininek, kit Bolognából a kánonjog tanítására hivott meg, évi fizetésül 300 ezüst márkát vagyis 600 aranyforintot és Yruch (a mai Ürögh) falu 70 aranyforintra rugó jövedelmét szabta meg, ez pedig a mai érték szerint több ezer forintot képvisel; ezenkívül neki ajándékozta azt a házat is, amelyben Pécsett lakott. Bethini mindezt nemcsak a maga személyének, hanem halála után családjának is kívánta biztosíttatni. Vilmos püspök és káptalana már bele is egyezett ebbe, de XI. Gergely pápa nem járult hozzá s a szerződést csak a tudós élettartamára erősítette meg: «quamdiu vixeris, quoad vixeris». Ezzel Bethini nem volt megelégedve s visszatért Bolognába.

DR. BITA DEZSŐ,
sz. Benedekrendi áldozópap, apát, volt egyetemi rektor, nyilvános rendes tanár a budapesti egyetemen.

[1] L. Kollernél, III. 380—383. old.

Az egyházi és fejedelmi gondoskodás alatt virágzásnak indult egyetem fönnállásának tartamáról biztos adatunk nincs. Denifle azt hiszi, hogy alig érte meg a XV. század elejét s hogy a budai egyetem a már akkor megszünt pécsi helyébe lépett; sőt Mátyás királynak II. Pál pápához intézett előterjesztésében, melyben azt mondja, hogy «in regno Hungariae, licet amplo et fertili, non viget aliquo modo studium generale» s a tudomány után áhitozókat oly helyek látogatásától, «in quibus studia generalia vigent», a nagy nehézségek visszatartják, nyilvánvaló bizonyítékát látja annak, hogy a XV. század második felében Pécsett nem volt egyetem, mégis azt tartom, hogy egyetemünk a XVI. század közepéig fönnállott, ámbár nem állandó virágzással, úgy, hogy olykor el lehetett róla mondani, hogy non viget, nincs kellő lendületben.

Hogy a XV. és XVI. században fönnállott, arra határozott bizonyítékaink vannak. Timon Sámuel szerint[1] a mohácsi csatában 300 pécsi egyetemi hallgató vesztette életét, de Timonnak ezt az adatát némely újabbak nem tartják eléggé megokoltnak. Ellenben fontos adat az, hogy 1530-ban Croce Velencéből azt ajánlja Henrik angol királynak, hogy válópörében a külföldi egyetemek közt a magyart is szólítsa föl véleményadásra, már pedig ebben az időben a pécsin kívül nem volt más egyetem hazánkban.[2] Egészen megbízható pedig Istvánffy Miklós XVI. századbeli történetírónak állítása, hogy a mohácsi csata után, az 1543-iki háborút megelőzőleg, tanulóinak száma a kétezret meghaladta: «Fuit olim in ea (in civitate Quinqueecclesiensi) Gymnasium litterarum haud incelebre, tanto iuvenum studiosorum concursu, ut paucis ante hoc bellum (anni 1543) annis, duo millia eorum in ea numerata fuisse ferantur».[3]

Az 1543-iki háború után semmi nyoma többé a pécsi egyetemnek.

Az ó-budai egyetem.

Ámbár a pécsi egyetem még fönnállott, Zsigmond királyunk (1387—1437) megkérte IX. Bonifác pápát, hogy Ó-Budán egyetemet alapítson. IX. Bonifác 1389-ben megalapítja a kívánt egyetemet, mint ezt a vatikáni és laterani levéltárakról a XIX. században Garamzai által készített indexeknek ez az adata bizonyítja: «Erectio universitatis studii generalis in oppido veteris Budae Vesprimien. dioec. *AB. Bonif. 9. XIV. 12. p. 127.*» Az AB. a laterani levéltárt jelenti, a XIV. szám Bonifác uralkodási esztendejét, az arab szám a kötetet. Magát az okiratot az utána kutató Denifle nem találta, valószinűleg a levéltár valamelyik hurcolkodásakor elveszett. Az index ugyan Bonifác uralkodásának 14-ik évéről beszél, ami 1403-nak felel meg, de ez nem döntő, mert az okirat, ha előbb kelt is, a 14-ik évi iratok közelébe juthatott. Döntő volna maga az okirat, ennek tartalmáról pedig tudomást szerezhetett Inchofer Menyhért, aki szerint az óbudai egyetem alapítási éve 1389. Inchofer szövege a következő:

«Est vetus Buda ... floruisse non solum temporibus Regis Matthiae ... verum etiam longe ante celebrem fuisse, satis indicat erectio Studii generalis, quod Bonifacius Nonus Millesimo tercentesimo octuagesimo nono et primo sui Pontificatus anno petente Sigismundo rege concessit omnibusque privilegiis et immunitatibus ornavit constituto eiusdem Studii Cancellario Praeposito Ecclesiae sancti Petri Apostoli, ac ut Praepositi eiusdem Ecclesiae nec non Canonici ex Doctoribus eiusdem Studii assumi possent sancivit. De qua re alibi plura».[4]

Schönvisner valószinűnek tartja, hogy Inchofer a most közölt részletet magából az alapítási bullából vette, hiszen Rómában dolgozván, megtekinthette a bullát; valószinűleg közölte volna is a teljes szöveget, ha a második kötetet kiadhatja, mert az első kötetben meg is igérte, hogy az óbudai egyetemről még sok mindent fog közölni.[5]

[1] Synopsis novae chronologiae regnorum Hungariae. Nagyszombat, 1714.
[2] L. Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története, V. kötet, Acsády Ignác, 200. old. Jegyzet.
[3] Historia, az 1750-iki bécsi kiadás szerint, 161. old.
[4] Annales ecclesiastici regni Hungariae. Romae, 1644.
[5] L. Ábel Jenő, id. mű 57. old.

Hogy az óbudai egyetem már 1390 körül megalapíttatott, annak bizonyítékai a következő adatok: IX. Bonifác 1395-ben az óbudai szent Péterről nevezett prépostot, Dömötör Lukácsot csanádi püspökké nevezte ki s megengedte neki, hogy egyúttal megtarthatja az óbudai prépostságot is, meg az egyetemi kancellári hivatalt is «(et) officium cancellariae studii dicti oppidi Veteris Bude exercere», «non obstante quod in aliqua facultate doctor non existat».[1] Fraknói Vilmos pedig kimutatja, hogy az óbudai főiskolában már 1396-ban akadémiai fokozatokat nyertek.[2] Ugyanabban az évben Horow János bécsi tanárt a budai egyetemre hívták.[3]

Első pillanatra az egész okoskodást halomra látszik dönteni XXIII. János pápának uralkodása első évében, 1410-ben, Brande piacenzai püspökhöz intézett irata, melyben elmondja, hogy Zsigmond király, óhajához képest, Magyarországban studium generale-t akar létesíteni; fölszólítja tehát Brandet, hogy keressen oly alkalmas helyet, ahol a létesítendő egyetem fönmaradhasson és virágzást láthasson. A pápa levele a következő:

«Johannes Episcopus etc. (XXIII) Venerabili fratri Brande Episcopo Placentio Referendario nostro ac in Ungarie et aliis Regnis et partibus Carissimo in Christo filio nostro Sigismundo Regi Ungarie Illustri subiectis pro nobis et Romana Ecclesia in spiritualibus reformatori salutem etc. Cum ad Ungarie et alia Regna et partes Carissimo in Christo filio nostro Sigismundo Regi Ungarie Illustri subiecta pro nonnullis arduis nostris et Romane Ecclesie negotiis ac pro salute et tranquillitate, statu pariter et honore Regis et Regnorum et partium predictorum, ecclesiarum et monasteriorum, in illis ex'stentium et degentium in eisdem presentialiter destinemus: nos ad Regem et regnum huiusmodi, et ad eorum honorem ac status incrementa gerentes paterne dilectionis affectum ac volentes votis prefati Regis in hac parte annuere regnumque ipsum Ungarie vel alia dicto Regi supposita decore generalis studii illustrare, fraternitati tue, de ac super loco notabili, fertili insigni et alias accommodo et idoneo ad conservationem et exaltationem ipsius studii in ipso Ungarie vel alio regno seu partibus ipsi Regi subditis erigendi et doctorum magistrorum scolarium et aliorum degere debentium in eodem auctoritate nostra etiam cum consilio prefati Regis te informandi, et super premissis et eorum circumstantiis universis inquirendi diligentius veritatem et quod per informationem et inquisitionem huiusmodi superdicti loci indoneitate et aliis circumstantiis inveneris, nobis per tuas litteras vel nuncium idoneum intimandi quantocius et commodius poteris, plenam concedimus tenore presentium facultatem, ut informatione per nos in premissis habita ad erectionem dicti studii et alia concedenda indulgenda privilegia procedere valeamus, prout noverimus expedire. — Datum Bononie Kal. Augusti. Anno Primo».

DR. KLINGER ISTVÁN,
rozsnyó-egyházmegyei áldozópap, apát, volt egyetemi rektor, ny. rendes tanár a budapesti egyetemen.

Azonban ez az irat meg nem döntheti a föntebb előadott tényeket s mindenképen oly magyarázatot kíván, amely azokkal összehangzik. Denifle és Békefi Remig azt vélik, hogy az 1389-ben alapított óbudai egyetem már ekkor lehanyatlott s azért kellett újról gondoskodni; azért mondja a pápa, hogy oly helyről kell gondoskodni, ahol nemcsak a fundatio, hanem a conservatio és exaltatio is biztosítottnak látszik. Mivel pedig a pápa követe alkalmasabb helyet nem talált, azért a pápa újból Ó-Budán alapította meg az egyetemet. Ez alapítást így jelzi a Garamzi

[1] Fejér, Codex dipl. X. vol. 2. p. 315.
[2] Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. 1874. 14. old.
[3] Ugyanott.

által készített index: «Erectio studii generalis in oppido Veteris Budae Vesprimien. dioec. *AB. Johannis 23. II. 1. p. 74.*» Denifle ezt a kötetet is hiába kereste.[1] A következő évtől kezdve, pár évtizeden át, ismét jeleivel találkozunk az óbudai egyetem létezésének és működésének.

E jelek közt legkiválóbb az egyetem küldötteinek megjelenése a konstanci zsinaton. Ugyanis XXIII. János pápa Európa összes egyetemeit fölszólította, hogy küldjenek követeket a nevezett zsinatra. Ennek a fölszólításnak az óbudai egyetem is eleget tett s kiküldötte a következőket: Lambert prépost kánonjog-tanárt, Clostein Simon orvost, Duns Henrik prépost hittudományi tanárt, Diernach Mátét, Wissenburg Tamást és De Vito (v. Viso) Mercato Tádét és Bisznaw Miklóst, ez a két utolsó a decretumok tanára. Reichenthal Ulrik Conciliumbuch-jában[2] így értesít róluk:

«Von der hohen schul zu Sundens in unger gelegen Die kament mit dem erczbischoff von Gran: Lamperthus bropst czu ofen lerer götliches rechten. — Symon Clostein meyster in der erczney. — Dnus heinricus prepositus pudensis doctor in theologia. — Matheus de diernach. — Thomas de wissenburg. — Dadeus de vico mercato. — Nicolaus bysznaw beyd doctor decretorum».

DR. BERGER EV. JÁNOS,
esztergom-egyházmegyei áldozópap, apát, volt egyetemi rektor, az életben levő budapesti egyetemi rektorok nesztora, egyetemi ny. r. tanár.

Ebből a közlésből megtudjuk azt, hogy az óbudai egyetem az összes szokásos karokkal, a hittudományival is, el volt látva. Egyúttal abból, hogy hét követet küldhettek, az egyetem tanárainak jelentős számára is következtethetünk.

Föltünő azonban, hogy itt Sundens főiskolájáról van szó. Némelyek a Sundens-t a Sigismundus-ból származtatják s a Sigismundea (universitas) rövidítésének tartják, de legvalószinűbb az, hogy a Budának elrontása, helytelen olvasása.

Az egyetem további sorsáról semmi adatunk sincs; azt sem tudjuk, mikor szünt meg, csak az valószinű, hogy Zsigmond halálát túl nem élte.

A pozsonyi egyetem.

A tudományokért, műveltségért rajongó nagy Mátyás királynak nem lehetett elég a pécsi egyetem, melyen főképen a jogtudományokat művelték, hanem óhajtotta, hogy az ország szivéhez, Budához közel oly főiskola létesüljön, melyen kitünő tudósok az összes tudományokat előadják. Azért 1465-ben előterjesztést tett II. Pál pápának, kérve őt, adjon neki engedelmet, hogy országában új egyetemet állíthasson. A római pápa még ez évben intézkedett s Vitéz János esztergomi érsekhez és Csezmiczei, másképen Cesinge János, latinosan Janus Pannonius pécsi püspökhöz intézett bullájában megengedte, hogy az országnak abban a városában, melyet erre a célra a király vagy az érsek alkalmasnak talál, egyetem létesüljön és pedig a bolognai mintájára, az összes tudománykarokkal, kancellári hivatallal, kiköti mégis, hogy az egyetem szervezeti szabályait mutassák be a szentszéknek jóváhagyás végett. A kancellár egyetemi fokozatokat, megfelelő jelvényekkel, osztogathat. A bulla legérdemlegesebb része a következő:

«Venerabilibus Fratribus... Archiepiscopo Strigoniensi... Episcopo Quinqueecclesiensi»... Sane exhi-

[1] Denifle, id. mű, 421. old. [2] Augsburg, 1483, 146. old.

DR. BREZNAY BÉLA,
esztergom-egyházmegyei áldozópap, pápai kamarás, volt egyetemi rektor, egyetemi ny. r. tanár, a «Religio-Vallás» szerkesztője.

bita nobis nuper pro parte charissimi in Christo filii nostri Mathie Regis Hungarie illustris petitio continebat, quod in Regno Hungarie licet amplo et fertili non viget aliquomodo studium generale, propter quod nonnulli ipsius regni incole, qui ingenio pollent, et litterarum studio apti existunt, eorum paupertate ac itineris longitudine, viarum discriminibus ac idiomatum difficultatibus causantibus, sepe ad loca in quibus studia generalia vigent, se transferre omittunt, in non modicum universalis Ecclesie, eiusdem regni et Christiane religionis, que presertim in partibus illis, infidelibus contignis, viris litteratis noscitur indigere, preiudicium et iacturam. Quare dictus Rex nobis duxit humiliter supplicandum, ut in eodem regno generale studium erigendi et alias in premissis providendi facultatem concedere dignaremur. Nos igitur... huiusmodi supplicacionibus inclinati fraternitati Vestre in aliqua ex civitatibus, sive aliquo ex oppidis eiusdem regni, quam seu quod ipse Rex ad id aptam seu aptum dixerit eligendum, studium generale cum quibuscumque facultatibus eciam cum Cancellaria, ac salarii deputatione inibi pro tempore legencium, erigendi et constituendi, nec non statuta, consuetudines, et ordinaciones opportuna ad instar studii Bononiensis faciendi et ordinandi, dummodo eadem statuta, postquam edita fuerint, prius nobis presententur, et illorum confirmacio a nobis et Sede Apostolica impetretur, ac Cancellario eiusdem studii pro tempore personas ydoneas et bene meritas ad singulos gradus ad quos provehi meruerint, promovendi, gradusque illos illorum que insignia exhibendi ac alia ad officium Cancellarii spectancia ad instar Cancellarii studii Bononiensis huiusmodi agendi aliaque omnia et singula circa hec necessaria faciendi et exequendi Apostolica autoritate tenore presencium licenciam concedimus pariter et facultatem, non obstantibus constitutionibus et ordinacionibus Apostolicis, ceterisque contrariis quibuscunque».— «Rome apud sanctum Petrum Anno incarnationis Dominice millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto, quarto decimo Kalendas Junii.»

A bulla Vitéz Jánoshoz, mint az ország első főpapjához és Csezmiczei Jánoshoz, mint akkor Rómában időző királyi követhez van intézve s főképen Vitéz személyéhez tartva. Az egyetem helyéül Vitéz Esztergomot, a saját székhelyét szerette volna, de a király Pozsony, Istropolis mellett határozott; így keletkezett a pozsonyi egyetem: studium generale Istropolitanum. Vitéz János volt az egyetem első kancellárja s mint ilyen ő szervezte az egyetemet, ő is hívta meg annak első tanárait s ő léptette életbe; azért a bécsi egyetem méltán nevezte azt Vitéz János egyetemének.

DR. RAPAICS RAJMOND,
az egri székesegyház c. kanonokja, volt egyetemi rektor, ny. r. tanár a budapesti egyetemen.

Vitéz a pozsonyi egyetemet nem annyira a bolognai egyetem mintájára, mint inkább francia és német minták szerint szervezte. A király a fiutód nélkül meghalt Gmaintl István kiváló pozsonyi polgár házát, mely a város falaihoz közel, a királyi kertek közepette, a mai jogakadémia helyén állott, oda adományozta az egyetem céljaira s területét nagyobbította.

A kancellár-érsek már 1467 július 18-án fölszólította Pozsony városának hatóságát, hogy a legközelebb városukba érkező egyetemi tanárokat kellő tisztelettel és előzékenységgel fogadják. Levelének főrésze a következő:

«Joannes miseracione Divina Archi-Episcopus Strigoniensis... Prudentibus viris Magistro civium Judici ac iuratis civibus civitatis Posoniensis salutem. Credimus vos non ignorare, quod ex concessione sedis Apostolice et voluntate serenissimi Domini nostri Regis institutum sit studium generale in illa Civitate et ob eam causam de voluntate Domini nostri Regis transmisimus hinc doctores, ante omnia venerabilem fratrem Johannem doctorem, decretorum et Magistrum sacre Theologie, et item magistrum Martinum doctorem arcium, preterea Petrum doctorem arcium et medicine, ut iam Domino annuente in illa universitate, id, quod institutum est, execucioni demandetur, incipiantque lecciones. Brevi etiam temporis venturi sunt et alii doctores, pro quibus conducendis partim ad Italiam, partim ad Franciam misimus; quapropter rogamus vos, et ex potestate domini nostri Regis requirimus, quatenus dum in medium vestri pervenerit excipiatis eos cum honore et pertractetis reverentes et cum magna humanitate, nec permittatis illis a quopiam impedimentum dari, sed prout libertas a sede Apostolica illi universitati data et concessa exigit, ipsos et omnes alios doctores et scholares in cetum et numerum illius universitatis venturos defendatis et tueamini contra quoslibet impetitores. Datum Strigonii sabbato proximo post festum divisionis Apostolorum, anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo».

DR. KANYURSZKY GYÖRGY,
kalocsa-egyházmegyei áldozópap, ny. r. tanár a budapesti egyetemen.

Az itt említett Johannes azonos Gattus Jánossal, aki nemcsak a hittudományban, hanem a csillagászatban, menynyiségtanban és jogban is kitünt s egy ideig Vitéz János udvaránál tartózkodott; Martinus azonos Ilkusch Márton kitünő asztrologussal, akit Mátyás király és Vitéz János nagyon kedveltek; Petrusról nem tudunk egyéb adatot. Ezeken kívül tanárkodtak a pozsonyi egyetemen a világhirű tudós, Joannes Regiomontanus, aki Pozsonyban Galilei előtt száz évvel tanította a föld mozgását; Krumpachi Koch Lőrinc, szepesi születésű hazánkfia, Hitterdorfi Schrickher Miklós, mind a kettő a bécsi egyetemről.

Az egyetem tagjai közt s az ezek és mások közt fölmerülő pörös ügyeket Vitéz János a kancellárnak tartotta fönn s csak később, 1469 április 26-ikán, a felek kényelmére rendelte el, hogy a pörös ügyeket az alkancellár, akkoron Schomberg György, pozsonyi prépost, a király kedves embere, intézze, kivéve, ha valamely fél önmaga kívánná ügyét az esztergomi érsek elé vinni. A préposthoz intézett iratában egyúttal a lelkiekben helyettesévé nevezi ki nemcsak az egyetemre és Pozsonyra, hanem a Vág, Duna és Morva közt levő egész területre, valamint a Csallóköznek arra a részére, amely a pozsonyi főesperesség határain belül van.[1] II. Pál pápa 1469 augusztus 13-ikán a pozsonyi prépostnak, Mátyás király és a prépost előterjesztésére, minden időre megengedte, hogy püspöki jelvényekkel éljen s ünnepies mise és vespera után ünnepies áldást adjon. Ezeket a kiváltságokat azután VIII. Ince pápa 1490-ben azokkal a még nagyobbakkal tetézte, hogy a pozsonyi prépost 40 napi bucsút engedélyezhessen, egyházakat és temetőket kiengesztelhessen, egyházi ruhákat megszentelhessen s a négy kisebb rendet föladhassa.[2]

Dacára a szervező Vitéz János nagy gondoskodásának, a pápák és a király kegyeinek s első tanárai kiválóságának, a pozsonyi egyetem nem sokáig állt fönn. Legkiválóbb tanárai — különböző okokból — odahagyták; így Krumpachi Lőrinc, Joannes Regiomontanus,

[1] L. Vitéz János rendeletét a pozsonyi prépost alkancellári méltóságról: «pro commodo et meliori ac salubri statu Venerabilium doctorum nec non magistrorum et studentium in hac Universitate studii generalis Hystropolitani de novo instituti ... Confisi de prudentia ... Ven. Fratris nostri Georgii Prepositi huius Ecclesie Posoniensis sive Hystropolitanae, Vice-Cancellarii eiusdem studii generalis ...» Ábel Jenő id. mű, 76. oldal és Schomberg első pozsonyi prépost és alkancellár átiratát: «Anno Dni M°CCC° octuagesimo sexto in die sancti Hieronimi obiit Reverends. in Xro Pater Dominus Georgius de Schonberg Australi Sedis Apostolice Prothonotarius. — Wetzflavien (vagy Wetzlariensis) et primus. — Posonien. Ecclesiarum infulatus prepositus, nec non huius Universitatis Istropolitane Viceeancellarius. Salve et succurre». Ugyanott, 68. old.

[2] L. Ábel Jenő, id. mű, 77. old.

Gattus János hamarosan elhagyták az egyetemet. Vitéz Jánost még túlélte, amint ezt egy pöriratából tudjuk, de a Mátyás király halála után II. Ulászló magyar király és I. Miksa német király közt dúlt harc alatt megszünt.

Az egyetemi épület egyik részét II. Ulászló és Korvin János már 1492-ben elajándékozták, másik részét 1491-ben fegyvertárnak használták, 1492-ben pedig maga a város leszedette cserepeit, hogy azokkal más épületet tataroztasson.

DR. KISFALUDY ÁRPÁD BÉLA,
prépost, volt egyetemi rektor, ny. r. tanár a budapesti egyetemen, a Szent-István-Társulat alelnöke.

Mátyás király budai egyeteme.

Heltai Gáspár «Chronica az Magyarocnac dolgairól» cimű munkájában[1] elmondja, hogy Mátyás király Budán új egyetemet szándékozik létesiteni és pedig 40.000 hallgató részére. Ő maga is látta az épület alapfalait s tervrajzát Brodarius István váci püspöktől ismerte meg. Heltai részletesen leírja, mikép tervezi a király az egyetem piacait, utcáit, épületeit, ellátását, tanárainak és tanulóinak lakását, a tanítást stb. Leírását így kezdi: «A Duna mellett, Budán alól, nagy, mély, széles, hosszú és igen tömérdek fundamentumokat vettete föl és megrakkatá azokat valamennyére a föld fölött, de nem mondá senkinek, mit akarna oda csináltatni». És végzi így: «És a prépost avagy rektorsághoz, és az oekonomussághoz jeles és nagy jószágot akar vala szakkasztani, és sok ezer forint ára jövedelmet, hogy mind e széles világon nem lönne jobb, szebb és bővebb schola annál». Lehet, hogy Mátyás király elidegenedett a Vitéz János által szervezett és pártolt pozsonyi egyetemtől s azért új egyetemet akart alapitani. Erre elégnek is tarthatta a II. Pál pápától 1465-ben nyert engedelmet. Terve, úgy látszik, összeesik a Vitézzel 1471-ben történt meghasonlásával, ha az új egyetem tervére vonatkozik Carbo Lajos egy dialogusának, melyet 1475 körül Mátyás királynak ajánlott, következő helye: «(Matthias) etiam de novo in Pannonia studio erigendo cogitat et nisi cavetis praeclara quaedam ingenia vobis (Italia) eripiet».[2] Az is valószinű, hogy Mátyás király igen nagyszabású egyetemet tervezett, mely versenyezzen a külföldi jelesebbekkel. Azok a méretek mégis, amelyekről Heltai értesit, szertelenek, épen nem valószinűek, a 40.000 hallgató pedig szinte lehetetlenség és Mátyás királyban föl nem támadhatott ily gondolat, mert ő jól ismerte a külföldi hires egyetemek hallgatóinak mennyiségét s tudta, hogy ily számot egyetlen főiskola hallgatósága sem közelít meg.

DR. DEMKÓ GYÖRGY,
egri-egyházmegyei áldozópap, egyetemi nyilv. r. tanár Budapesten.

[1] Colosvárott, 1557. 177. old. [2] L. Ábel Jenő, id. mű, 84. old.

Bármint legyen a tervezett nagy egyetem részleteivel, az bizonyos, hogy épülete sohasem készült el s az egyetem nem létesült.

Ellenben ideiglenes minőségben, addig is, míg a nagy egyetem létesül, a bölcselet- és a hittudomány, valamint a szabad művészetek tanítására alapított Mátyás király egy csonka főiskolát, egy universale gymnasiumot, a budai Domonkosrendiek kolostorában, mint erről Niger (Schwarz) Péter, az egyetem igazgatására meghivott német tudós «Clypeus Thomistarum» cimű munkájában értesít. E mű ajánlásában, mely Mátyás királyhoz van intézve, a szerző úgy az egyetem megalapításáról, mint az ő meghivatásáról szól, következőképen:

DR. SZÉKELY ISTVÁN,
nagyvárad-egyházmegyei áldozópap, egyetemi ny. r. tanár Budapesten.

«Instituisti namque hac civitate Buda florentissima Regni tui sede, apud Praedicatorum ordinis fratres universale gymnasium, ubi cuncti generis disciplinae, philosophiae, theologiae sanctaeque scripturae ubertim possent, quod quisque cupit haurire. Operi vero tam pio, tamque mortalibus profuturo non solum originis et fundamenti unicus auctor existis, sed gratiae quoque et auctoritatis conservationis atque proventus benignus es semper indultor. Praeceptores namque et qui regendo studio praesidentes habentur, aurum quotannis abs tua maiestate affluentur accipiunt: scholaribus vero ipsis conservis meis cibos vestimenta lectos et quae hominibus per diem ac noctem oportuna sunt abunde largiris» ... Ad cuius dignissimi Studii ineunda principia ex Herbipoli germaniae civitate evocatus sum, per venerabilem virum F. Antonium Iadraiaticum in ordine meo doctrina atque religione praestantem, quem antea et tuae maiestatis Regiae capellanum et illustrissimae Reginae Beatricis ornatissimae amantissimaeque consortis tuae spiritualem patrem et confessorem cognoveram, nunc verum electum tuae clementiae gratia in Modrusiensem Antistitem periucunde cognosco. Ego qui tanti Gymnasii quamvis indigne ago regentem et caput nuncupor atque magister».

Ez a főiskola a mai Iskola-téren, a Boldogasszony-templom (koronázó-templom) közelében állott. Sorsáról nagyon keveset tudunk. Ilkusch Márton, aki már a pozsonyi egyetemen is tanitott, Győri Paulinus, a Domonkos-rendiek Budán székelő tartományi főnöke, Nicolaus de Cassovia dömés, Csoda Miklós (Petrus de Mirabilibus), [1493 körül] tanárai voltak. Valószinű, hogy az alapító Mátyás király halála után csakhamar megszünt mint egyetem s a Domonkosrendiek magánjellegű hittudományi iskolájává lett.

DR. CZOBOR BÉLA,
nagyvárad-egyházmegyei áldozópap, egyetemi tanár, a «Műemlékek orsz. bizottságának» előadója.

Pázmány Péter egyeteme.

Magyarországnak legjelentősebb egyetemét, mely 1635-től mind mai napig fönnáll s folytonos fejlődést mutat, mint arról a jelen mű egyháztörténeti része is értesít, a dicső emlékű, igazán nagy Pázmány Péter biboros, esztergomi érsek alapította. Mert a mai budapesti királyi magyar tudományegyetemnek nevezett főiskola ugyanaz, amelyet Pázmány Péter alapított.

Amikor erre az egyetemre gondolunk, kivált pedig annak eredetével foglalkozunk, szinte nem tudunk betelni Pázmány Péter nagyságának szemlélésével. Úgy vagyunk vele, mint például első apostoli királyunkkal. Nem győzzük csodálni

e két nagy magyarnak lángoló buzgóságát a katholikus igazságért és a magyar haza jóvoltáért. Ezért és azért egyaránt hevült mind a kettő. De hevületük nem volt a szalma föllángolása, hanem a tündöklő nap heve, mely állandóan ugyanaz s folyton világít, melegít, éltet, munkálkodik és alkot. Egész sorozata oly alkotásoknak, melyeknek egyike is nagy dicsőségére válnék egy fejedelemnek vagy egy főpapnak, hirdeti egyiknek is, másiknak is lángelméjét, szeretetét és munkabirását.

DR. ACSAY ANTAL,
kegyes-r. áldozópap, egyet. m. tanár a budapesti bölcseleti karon.

De maradjunk meg csak Pázmány Péternél. Én őszintén megvallom, hogy érzem az ő nagyságát, de kibeszélni nem tudom. Vajjon miben nagyobb ő? Irodalmi működésében-e, mely alakjában és tartalmában egyaránt tökéletes, terjedelmében pedig messze túlhaladja azt a mértéket, amelyet az ő rendelkezésére jutott idő alatt bárkitől várhatnók? Vagy papi és főpapi működésében, melylyel a legkitünőbb magyar családok nagy számát a katholicizmusban megtartotta vagy oda visszavezette s melylyel a katholicizmust hazánkban a jövőnek megmentette? Vagy hazafiúi és államférfiúi működését, melylyel a haza érdekeit mindenkor meg tudta oltalmazni? Vagy művelődésbeli alkotásait, midőn Bécsben is, itthon is messze jövőre szóló nagyjelentőségű intézeteket létesít?

DR. BÉKEFI REMIG,
cisztercita-r. áldozópap, a magyar művelődéstörténet ny. r. tanára a budapesti egyetemen.

Mert 12 évvel azután, hogy Bécsben megalapította Pázmány a róla nevezett papnevelőt, 1635-ben megvalósította rég táplált vágyát, hogy Magyarországban egyetemet létesítsen. Erre a célra szánta mindenekelőtt azt a 40.000 frtot, amelylyel neki II. Ferdinánd magyar király, az érdekében tett római útért, tartozott: «Dignetur Majestas Vestra — írja a királynak — ad tam sanctum et necessarium opus, qualis est et Universitatis Ungaricae erectio, ita expensas itineris mei Romani deputare,... ut Dei gratam praestet obsequium».[1] Ezt az összeget megtoldotta egyszer 20.000, azután 40.000 frttal, úgy hogy az ő alapítványa 100.000 forintra rug. Sokáig habozott, vajjon Nagy-Szombatba vagy Pozsonyba helyezze az egyetemet, míg végre az előbbi mellett döntött. 1635 május 12-ikéről kelt alapítólevele így szól:

«Nos Petrus Miseratione Divina sanctae Romanae Ecclesiae, Tituli Sancti Hieronymi Illyricorum Presbyter Cardinalis Pazmany, Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus, locique eiusdem Comes Perpetuus, Primas Regni Hungariae, sanctae Sedis Apostolicae Legatus natus, Summus Secretarius et Cancellarius, ac Sacrae, Caesareae, Regiaeque Maiestatis Intimus Consiliarius etc. Saepe nobiscum anxie expendentes, *qua ratione et Catholicam Religionem in Hungaria propagara et Nobilissimae Gentis Hungaricae dignitati consulere possemus;*

DEDEK CRESCENS LAJOS,
esztergom-egyházmegyei áldozópap, cs. és kir. udvari káplán, egyetemi könyvtártiszt.

[1] Fraknói Vilmos, Pázmány Péter és kora, Pest, 1872. III. köt., 324—326. old.

MADONNA, CARLO CRIVELLITŐL.
A Nemzeti Múzeum képtárában.

inter caetera adiumenta primarium illud occurrebat, ut aliqua studiorum Universitas erigeretur, in qua et animi bellicosae Nationis masuescerent, et idonei, tam regendis Ecclesiis, quam Reipublicae administrandae informarentur. Neque Nobis animus aut conatus ad hanc rem defuit; verum et clades Patriae, et aliae cumprimis necessariae fundationes hucusque obstitere, quominus desiderio nostro satisfacere possemus. Nunc vero quoniam Deo benedicente, conatusque nostros coelesti favore prosequente, aliquae nobis facultates suppetunt, quibus si non pro rei magnitudine certe pro afflictae huius Patriae conditione, aliquid cum gratia Dei facere posse, videmur. Egimus cum Admodum Reverendo Patre Mutio Vitellesco, Societatis JESU Praeposito Generali, ut erectioni Universitatis in Collegio Tyrnaviensi Patrum Societatis JESU assentiretur: eiusque curam omnem ac gubernationem in Societatem recipiendo, sequentibus conditionibus ac modis administrari velit. Cum igitur pro zelo gloriae Dei, ac Religionis promovendae nostram oblationem nomine Societatis universae Pater Generalis acceptavit: Nos quoque ultra priorem iam factam, et in omnibus punctis illaesam permanentem Collegii Tyrnaviensis fundamentionem et reditus alios, quos hucusque habuit Collegium Tyrnaviense, Reverendo Patri Georgio Dobronoky, Rectori Collegii Societatis JESU Tyrnaviensi simul ac semel in talleris sexaginta millia florenorum Hungaricorum per manus tradidimus. Insuper liquidi debiti Syngrapham Caesaream quadraginta millium florenorum, per eundem Patrem Rectorem Societati consignavimus; ut, sic in toto centum millium florenorum summa constitueretur. Hanc igitur summam, volumus, imprimis extra Hungariam in loco securo, vel emptioni bonorum utilium vel censibus constituendis, ita Societas applicet, ut ex fructibus illius summae et collegii cum Scholis aedificatio a fundamentis acceleretur, et Professores necessarii sustententur. Finito collegii et scholarum aedificio, necessario, et toto etiam centum millium Capitali ad censum, vel ad bonorum emptionem plene elocato, ex eius postmodum censu totali, mille floreni annui pro nutrimento pauperum Studiosorum, in Bursa Sancti Adalberti, per Nos Tyrnaviae erecta, (etiamsi dicta Bursa commutatione domus alias in aedes transferetur) applicentur. Haec tamen pensio, uti praemisimus, non obligat Societatem, nisi et dicta aedificia absolvantur et residua etiam quadraginta millia (e quibus solis pensioni Bursae Sancti Adalberti provisum in mille florenis volumus) a Sua Caesarea Maiestate ad bonorum utilium, aut census emtionem obtineantur, et elocentur. Quod si successu temporis, Deo Hungariam a Turcico iugo liberante, opportunior urbs occurrat pro Universitate, liberum sit societati hanc nostram fundationem una cum Universitate alio transferre; dummodo tamen extra Dioecesim Strigoniensem non extrahatur, et Collegio etiam Tyrnaviensi prior sua fundatio permaneat illaesa. Sin autem (quod Clementissimus Deus avertat) Universitas in Hungaria continuari non posset; sed iniuria hostium externorum, aut domesticorum, Patres Societatis ita exesse contingeret, ut spes alicuius brevis reditus omnino interciperetur, obligata sit in hoc casu Societas censum ac fructus praedictae summae capitalis in usum Clericorum Hungarorum ita extra Hungariam erogare, ut Sacerdotio idonei Iuvenes erudiantur, ac Sacris initiati in Hungariam redire sint adstricti. In casu absentiae Patrum Societatis ab Hungaria, si spes sit, nonnisi brevi annorum decursu abfuturam, servari volumus interea censum omnem ad reparanda post reditum Collegii damna (quae in eiusmodi motibus evenire solent) vel ad providendum personis alio migrantibus, censualem pecuniam applicari. Quod si vero post quotcunque annorum decursus in Hungariam redire, ac Universitatem continuare societati integrum fuerit; volumus immutabiliter, ut, Clericorum educatione cessante, summae a Nobis assignatae fructus ad priorem Universitatis usum a Patribus Societatis applicentur, Universitasque continuetur. Tenebitur etiam Societas Tyrnaviae, hoc ipso praesenti anno Millesimo, Sexcentesimo, Trigesimo quinto, unum cursum Philosophicum inchoare, successivis vero consequenter annis tres Philosophici cursus, una cum Ethica et Mathematica habeantur, cum duobus Scholasticae Theologiae Professoribus. Insuper unus Sacrae Scripturae Interpres, casuum alter, tertius controversiarum, sicut et linguae Sanctae Professor in hac Universitate sit; promotionesque ad gradus Academicos more alibi consueto peragantur.

Successoribus autem nostris Archiepiscopis Strigoniensibus, ac Sede vacante, Capitulo Strigoniensi, etsi nullum aliud Ius in hanc Universitatem per nos erectam concedi volumus praeter eam, quae iure communi concessa est ordinariis locorum, eisdem tamen Successoribus, ac Sede vacante Capitulo Strigoniensi authoritatem damus, ut obligationes hisce literis nostris specificatas, a Patribus Societatis JESU acceptatas, diligenter adimpleri et observari facere possint et teneantur. Salva tamen in omnibus Professorum quiete, salvo item lectionum cursu, et modo Societatis, quem iuxta suum Institutum in regendis servat Academiis. Successoribus item Nostris, ac Sede vacante, Capitulo Strigoniensi Universitatem hanc valde commendatam esse volumus, eisdemque incrementum eiusdem et ad maiora promotionem magno affectu commendamus. Quae omnia, ut a nobis pura et sincera intentione *religionis Catholicae promovendae, ac Patriae charissimae sublevandae* fiunt, ita DEUM optimum ex animo precamur, odoretur sacrificium hoc bonae voluntatis, fundationisque nostrae uberem benedictionem largiatur, ut Magnum nomen eius laudetur, et glorificetur in aeternum. Datum Posonii in Curia nostra Archiepiscopali XII. Mensis Maii Anno Domini MDCXXXV.»

(L. S.)

Petrus S. R. E. Presbyter Cardinalis Pazmany,
Archi-Episcopus Strigoniensis.

Az alapitó főpap a római szentszékhez és a magyar királyhoz fordult, hogy egyeteme részére megerősítést és kiváltságokat kapjon. Ezt a szentszéktől nem nyerhette meg, mert főiskolája jogi és orvosi kar nélkül volt, a király azonban nem késett eleget tenni a kérelemnek s még abban az évben október 8-ikán megerősítette az egyetemet s fölruházta mindazokkal a kiváltságokkal, melyekben a német birodalmi és az osztrák örökös tartományok egyetemei részesek.

Az egyetem szoros kapcsolatban volt a Jézus-társaságiak nagyszombati társházával, tanári székeit a jezsuiták látták el s úgy a hittudományi, mint a bölcseleti karon a szokásos akadémiai fokozatokat adományozta. Az egyetem rektora, Rector Magnificus, mindig azonos volt a társaság nagyszombati házának rektorával, a kancellárt, Cancellarius Amplissimust pedig a rend főnöke nevezte ki.

Pázmány Péter 1635 elején nyilvánította tervét, hogy főiskolát létesít, nemsokára fölírt a felséghez s az egyetemet még abban az évben, november 13-ikán, megnyitotta, példáját adva ezzel annak, hogy nagy elhatározással igen jelentős dolgokat is rövid idő alatt lehet valósítani. 1636 január első napjaiban az előadások is megkezdődtek.

Az egyetem 1667-ben a jogtudományi karral gyarapodott. Ugyanis Pázmány Péter mindjárt utána következő utódai, Lósy Imre († 1641) és Lippai György († 1666) esztergomi érsekek alapítványából, 30.000 forintból, az utóbbi érsek végrendeletének végrehajtói: Szegedy Ferenc Lénárd váci püspök és Pongrác György választott vágszendrei püspök alapították, 1667 január 2-ikán kelt alapítólevelükkel. Az új kar mindjárt január hó 16-ikán megnyilt.

Az egyetemi istenitiszteletek, egyházi ünnepségek és ünnepies doktorrá avatások az egyetemi templomban mentek végbe, melyet Esterházy Miklós nádor építtetett. Ez a díszes szentegyház kilenc éven át épült, alapkövét 1628-ban tették le s 1637 aug. 30-án Lippay György egri püspök és udvari kancellár Keresztelő szent János tiszteletére fölszentelte.

A könyvtár első alapját maga Pázmány Péter vetette meg, Lippay és Szelepchényi esztergomi érsekek gyarapították.

SZENT PÉTER MINT II. ENDRE KIRÁLY ÉS GERTRUD KIRÁLYNÉ TISZTELETÉNEK TÁRGYA.

Miniature II. Endre és neje imakönyvéből a cividalei káptalani könyvtárban.

A Jézus-társaságiak kollégiumukban 1753—1755-ig csillagvizsgálót is állítottak.

Az egyetemi könyvnyomtató-intézet az 1644-ben Pozsonyból áthelyezett érsekiből keletkezett.

A Rákóczy György-féle háború 1644—1646-ig, a török háború 1662—1666-ig, néha meg fél vagy egy évre járványos betegségek miatt szüneteltek az előadások, egyébként a főiskola tanárai és tanulói egyaránt serényen dolgoztak.

A nagyszombati érseki egyetem rektorai és kancellárai:[1]

1635—36. *Rector.* (R.) *Dobronoky* György hittudomány-doktor (ht.).
1636—37. R. *Forró* György bölcs. és ht.
1638. R. Az előbbi. Hely. Cancellár (C.) *Pechierolli* Vitalis bölcs. s ht.
1639. R. Az előbbi. C. *Bastianchich* Mátyás bölcs. s ht.
1640. R. Az előbbi; utóbb *Bellecius* Péter bölcs. t. C. *Pizoni* Ferenc bölcs. s ht.
1641. R. *Bellecius* Péter. C. *Pizoni* Ferenc, utóbb *Turkovich* György b. s ht.
1642. R. az előbbi. C. *Turkovich* György, utóbb *Palkovich* Márton b. s ht.
1643. R. Az előbbi. C. *Palkovich* Márton.
1644. R. és C. az előbbiek.
1645. R. *Dobronoky* György. Hely. C. *Jászberényi* Tamás.
1646. R. *Kereszles* István b. t. Hely. R. *Lippay* János.
1647. R. az előbbi. C. *Stainaperger* Eustach b. s ht.
1648. R. és C. az előbbiek.
1649. R. és C. az előbbiek.
1650. R. *Palkovich* Márton b. s ht. C. az előbbi.
1651. R. és C. az előbbeniek.
1652. R. az előbbi, utóbb *Turkovich* György b. s ht. C. az előbbi.
1653. R. *Turkovich* György, C. az előbbi, utóbb *Palkovich* Márton b. s ht.
1654. R. az előbbi. C. *Palkovich* Márton.
1655. R. *Palkovich* Márton b. s ht. C. *Sicuten* Mihály b. s ht.
1656. 1657. R. s C. az előbbiek.
1658. R. *Trinkellius* Zakariás b. s ht. C. *Palkovich* Márton.
1659. R. s C. az előbbiek. Hely. C. *Juranits* Márton ht.
1660. R. az előbbi. C. az előbbi, utóbb *Topos* Ferenc b. s ht.
1661. R. az előbbi. C. *Topos* Ferenc.
1662. R. *Juranits* Márton ht. C. az előbbi.
1663. R. s C. az előbbiek, utóbb *Topos* Ferenc Cancellár (egyszersmind hely. R.).
1664. R. *Vid* László ht. C. az előbbi.
1665. R. s C. az előbbiek.
1666. R. az előbbi, C. az előbbi, utóbb *Gaseczky* Szaniszló b. s ht.
1667. R. az előbbi, C. *Gaseczky* Szaniszló.
1668. R. az előbbi, utóbb *Gribóczy* Mihály b. s ht. C. az előbbi, utóbb *Reffinger* György b. s ht.
1669. R. *Gribóczy* Mihály. C. *Reffinger* György.
1670. R. s C. az előbbiek.
1671. R. az előbbi, utóbb *Sennyey* László b. s ht. C. az előbbi.
1672. R. *Sennyey* László. C. az előbbi, utóbb *Ivul* Gábor b. s ht.
1673. R. az előbbi. C. *Ivul* Gábor.
1674. R. az előbbi, utóbb *Gribóczy* Mihály. C. *Topos* Ferenc.
1675. R. *Gribóczy* Mihály. C. az előbbi.
1676. R. s C. az előbbiek.
1677. R. az előbbi, utóbb *Szarka* Gáspár ht. C. az előbbi, utóbb *Gribóczy* Mihály.
1678. R. *Szarka* Gáspár. C. *Gribóczy* Mihály.
1679. R. az előbbi. C. *Szaikovich* István ht.
1680. R. s C. az előbbiek.
1681. R. *Bánki* János b. s ht. C. *Szarka* Gáspár.
1682. 1683. R. s C. az előbbiek.
1684. R. az előbbi, utóbb *Vid* László ht.
1685. R. *Vid* László, egyszersmind tartományi alfőnök. C. *Gribóczy* Mihály.
1686. R. az előbbi, utóbb *Sennyey* László. C. az előbbi, utóbb *Szentiványi* Márton b. s ht.
1687. R. *Sennyey* László. C. *Szentiványi* Márton.

[1] Pauler Tivadar idézett művéből, I. köt., III. füzet, 488—492. old.

1688.}
1689.} R. és C. az előbbiek.
1690. R. *Gribóczy* Mihály, utóbb *Szentiványi* Márton. C. *Sennyey* László.
1691. R. *Szentiványi* Márton. C. az előbbi.
1692. R. az előbbi. C. *Bernardi* Péter ht.
1693. R. és C. az előbbiek.
1694. R. *Despotovich* János ht. C. az előbbi. HC. *Sembler* Ambrus ht.
1695. R. az előbbi. C. *Szentiványi* Márton.
1696. R. és C. az előbbiek.
1697. R. *Kecskeméty* János. C. az előbbi.
1698.}
1699.} R. és C. az előbbiek.
1700. R. *Sennyey* László. C. az előbbi.
1701. R. és C. az előbbiek.
1702. R. *Zanger* János ht. C. *Kärchne* Simon ht. HC. *Kiris* Ferenc.
1703. R. és C. az előbbiek.
1704. R. az előbbi, utóbb HR. *Berzeviczy* Henrik ht. C. *Szentiványi* Márton, HC. *Podhorányi* László b. s ht.
1705. HR. *Berzeviczy* Henrik. HC. *Podhorányi* László, utóbb *Dubovszky* János.
1706. HR. az előbbi. HC. *Cseles* Márton b. s ht.
1707. HR. az előbbi, utóbb *Páby* János bt. HC. *Podhorányi* László.
1708. HR. *Páby* János. C. *Kapy* Gábor b. és ht., utóbb egyszersmind HR.
1709. HR. *Kapy* Gábor, egyszersmind C.
1710. R. *Wenner* Jakab, egyszersmind C.
1711. R. és C. az előbbi.
1712. R. és C. az előbbi. HC. *Tapolcsányi* Lőrinc b. s ht.
1713. R. *Kapy* Gábor b. s ht., egyszersmind C., HC. az előbbi.
1714. R. és HC. az előbbiek.
1715. R. az előbbi, utóbb *Horváth* András b. s ht. C. *Szerdahelyi* Gábor b. s ht.
1716. R. és C. az előbbiek.
1717. R. *Horváth* András. C. az előbbi.
1718. R. és C. az előbbiek.
1719. R. *Tapolcsányi* Lőrinc b. s ht. C. az előbbi.
1720.}
1721.} R. és C. az előbbiek.
1722. R. *Kiris* Ferenc b. s ht. C. *Tapolcsányi* Lőrinc.
1723.}
1724.} R. és C. az előbbiek.
1725. R. az előbbi, utóbb *Raicsányi* György b. s ht. C. az előbbi.
1726. R. *Raicsányi* György. C. az előbbi.
1727. R. és C. az előbbiek.
1728. R. az előbbi, utóbb *Tapolcsányi* Lőrinc. C. az előbbi, utóbb *Raicsányi* György.
1729. R. *Tapolcsányi* Lőrinc. C. *Raicsányi* György.
1730. R. *Kecskés* Ferenc ht. C. *Huszár* János ht.
1731. R. és C. az előbbiek.
1732. R. az előbbi. C. *Csepelényi* Ferenc.
1733. R. *Fitter* Ádám ht. C. az előbbi, utóbb *Mindszenti* Antal.
1734. R. az előbbi. C. *Kornéli* János ht.
1735. R. az előbbi. C. *Kazy* Iván ht.
1736. R. *Kazy* Iván. C. *Szdellár* Ferenc.
1737.}
1738.} R. és C. az előbbiek.
1739. R. *Graff* Gábor ht. C. az előbbi.
1740. R. és C. az előbbiek.
1741. R. az előbbi. C. *Kazy* Iván.
1742. R. az előbbi, utóbb *Kazy* Iván. C. az előbbi, utóbb *Graff* Gábor.
1743. R. *Kazy* Iván. C. *Graff* Gábor.
1744. R. az előbbiek.
1745. R. az előbbi, utóbb *Patay* Endre ht. C. az előbbi.
1746. R. *Patay* Endre. C. az előbbi.
1747. R. és C. az előbbiek.
1748. R. az előbbi, utóbb *Kunics* ht. C. *Turóczy* József. HC. *Répszely* László ht.
1749. R. *Kunics* Ferenc. C. az előbbi.
1750.}
1751.} R. és C. az előbbiek.
1752. R. *Kéri* Ferenc b. s ht. C. az előbbi.
1753. R. az előbbi. C. *Graff* Gábor.
1754. R. és C. az előbbiek.
1755. R. az előbbi, utóbb *Kunics* Ferenc. C. az előbbi.
1756. R. *Kunics* Ferenc. C. *Prileszky* Iván.
1757.}
1758.} R. és C. az előbbiek.
1759. R. az előbbi, utóbb *Kéri* Ferenc. C. az előbbi, utóbb *Hávor* Iván. HC. *Schmitth* Miklós.
1760. R. *Kéri* Ferenc. C. *Hávor* Iván.
1761. R. az előbbi. C. *Schmitth* Miklós.

1762. R. az előbbi, utóbbi *Kéri* Bálint. C. az előbbi, utóbb *Prileszky* Iván.
1763. R. *Kéri* Bálint. C. *Prileszky* Iván.
1764. R. és C. az előbbiek. HC. *Tolvay* Imre.
1765. R. *Schmitth* Miklós. C. *Muszka* Antal.
1766.–1767. R. és C. az előbbiek.
1768. R. *Prileszky* Iván. C. az előbbi.
1769.–1770. R. és C. előbbiek.

Nem lesz érdektelen itt följegyeznünk az egyetem nevezetesebb tanárait és azok irodalmi működését.[1]

A hittudományi karból:

Nádasdy János (szül. 1614., † 1679.), számos hitbuzgalmi munka szerzője;

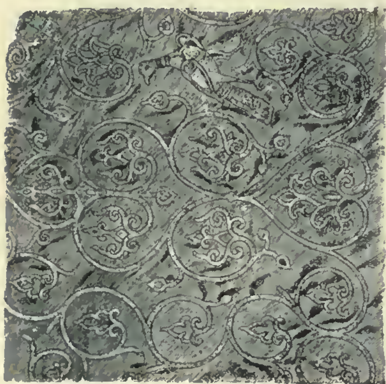
Szentiványi Márton (szül. 1633., † 1705.), több tudományágban jártas, a külföldön is ismert, a hazai törvénygyüjteményt újra és teljesebben kiadta s azt Corpus Juris Hungarici-nak nevezte el;

Baranyi Pál (szül. 1659., † 1719.), a hitvitázás (polemika) művelője magyar nyelven;

Szerdahelyi Gábor, a hitvitázás kiváló írója;

Prileszky Iván (született 1709., † 1790.), a hitágazattanon kívül a szentek életét és a magyar jogtudományt is művelte;

Csapody Lajos (szül. 1729., † 1801.), később üszkübi püspök és veszprémi nagyprépost, a hitágazattan körében több jeles munkának nagyhirű szerzője.

SZENT ISTVÁN ALAMIZSNÁS ERSZÉNYÉNEK SZÖVETEREKLYÉJE.
A kapucinusok bécsi kolostorában (XI. század).

A jogtudományi kar tanárai közül:

Sommeting Ernő Frigyes, a római jog tanára, miután Nagyszombatból Salzburgba távozott, az instituciók rendje szerint kidolgozott munkájában, az akkoriban kötelező szabályok összeállítását sikerrel kisérlette meg;

Schretter Károly, a kánonjog tanára (szül. 1644., † 1718.) az egyháziak végrendeletéről és kiváltságairól értekezett;

Fóris-Otrokocsi Ferenc, a hazai jog tanára (szül. 1640., † 1718.), több hittani, nyelvészeti, történeti és jogi munkának ismeretes szerzője;

Tapolcsányi Lőrinc (szül. 1669., † 1729.), hires kánonista, kinek nagy tudományáról az egyházi jog kétséges eseteiről írt munkája fényes tanúságot tesz;

Bencsik Mihály, a hazai jog tanára, Nagyszombat város követe a nevezetes 1715. évi országgyűlésen, a katholikusok közül az első, aki a magyar közjogot tüzetesen tárgyalta;

Rendek János József, a római jog tanára († 1747.), ki munkáiban a római jog szövevényes tanait tiszta fölfogással, logikai rendben, egyszerűen folyó előadással tárgyalta;

Khlosz Pál, a hazai jog tanára, kinek a hazai szentszékek törvénykezési gyakorlatáról írt munkája számos kiadásban irányadó hatással volt hazánk egyházi törvénykezésére;

Szegedy János, a kánonjog tanára (szül. 1699., † 1760.), a Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium és több más jogtudományi és történeti munka nagyhirű és hatású szerzője, a Magyar Törvénytár ujabb kiadója, a hazai jog tudományos művelésében úttörőleg lépett föl s nemzedékekre terjedő hatással volt;

Répszely László (szül. 1703., † 1763.), a kánonjog tanára, a magyar és erdélyi jogot párhuzamosan tárgyalta;

Vajkovits Imre, az egyházjog tanára (szül. 1715., † 1798.), utóbb almissai püspök és kalocsa

[1] Id. mű, I. köt., I. füzet, 28—31. old.

nagyprépost, irodalmi tevékenysége nagyrészt publicistikai irányú volt és a magyar közjog több kérdésének tárgyalására terjedt.

A bölcselettudományi karhoz tartozó történelmi tudományok körében említendők:

Inchoffer Menyhért (szül. 1584., † 1648.), aki

Cseles Mártonnal (szül. 1641., † 1709.) a magyar történelmi kútfők gyüjtésének vetette meg alapját;

Hevenesy Gábor (szül. 1656., † 1715.), a magyar történelmi kútfők gazdag tárházát gyüjtötte egybe és azért a magyar történetírás alapítójának nevezhető;

Timon Samu (szül. 1675., † 1736.);

Thúróczy László (szül. 1682., † 1761.);

Kazy Ferenc (szül. 1695., † 1760.), egyetemünk első századának történetírója;

Schmitth Miklós (szül. 1709„ † 1762.);

Kaprinay István (szül. 1714., † 1786.), a kútfők gyüjtésében Hevenesy követője és dicsőségének részese;

Pálma Károly (szül. 1735., † 1787.), utóbb kolofoni fölszentelt püspök és kalocsai nagyprépost, hazai történetíróink legjelesebbjeinek egyike.

A bölcselettudományban:

Bossányi Farkas (szül. 1669., † 1726.);

Roys Ferenc (szül. 1713., † 1768.).

A bölcselet- és természettanban:

Reviczky Antal (szül. 1723., † 1781.), utóbb lekéri apát és tábori főpap;

Jaszlinszky András (szül. 1715., † 1784.);

Ivancsics János, utóbb siklósi apát, esztergomi kanonok (szül. 1722., † 1784.), ki a mennyiségtanról is írt.

A természet- és mennyiségtanban, nevezetesen *a csillagászatban:*

Kéry Ferenc (szül. 1702., † 1768.) és a nagyhírű

Hell Miksa (szül. 1720., † 1792.), irodalmi műveik által lettek nevezetesekké.

* * *

Mária Terézia királynőnk alatt (1740—1480.) nagy változáson ment át Pázmány Péter egyeteme, úgy azonban, hogy azonossága és célja annakutána is, mind mai napig megmaradt; ugyanaz az egyetem maradt, melyet a nagy érsek alapított és pedig katholikus egyetemnek, azzal a céllal, hogy a tudományt katholikus szellemben művelje.

Már az ország rendei az 1723-iki LXX. törvénycikkben kérik a Felséget, hogy az egyetemet a meglevő három karon kívül, a külföldi jeles egyetemek mintájára, újabb tudományszakok, névleg a közéletre és a katonai szolgálatra vonatkozó szakok számára kibővíteni méltóztassék:

«§. 4. Caeterum, ut in Academiis, non tantum Philosophicum, Theologicum, et Juridicum etiam Studium exactius, separatim, et statutis horis, pure pro earundem Scientiarum Studiosis; sed et alia quaevis in Exteris Universitatibus publice doceri consueta; et Statui quoque Publico, et Militari deservientia Studia tractentur; et per idoneos Professores tradantur; ubi Status et Ordines, modum, formam et media, quibus id commode fieri possit, Suae Majestati Sacratissimae demisse submiserint; pro Regia benignitate Sua, huic quoque demissio Statutuum petito clementer annuet.»

A rendeknek ezt a kérését, részben az akkor uralkodó III. Károly király utóda, Mária Terézia

teljesítette. Részben, mondom, amennyiben létesítette az orvosi kart, nem egészen, mert a hadi tudományok részére ő sem állított föl kart egyetemünkön.

Mária Terézia 1762 december 23-ikán Barkóczy Ferenc gróf esztergomi érseket, a magyar szent korona területén a tanulmányoknak királyilag kinevezett fővédőjét (Studiorum Protector) s az alapítványi és könyvtárvizsgálati ügyek fővezetőjét fölszólította, hogy a nagyszombati egyetem fejlesztéséről tegyen neki véleményes jelentést.

Miután pedig az érsek 1765-ben elhunyt, a királynő abban az évben, július 1-én a tanulmányi, alapítványi és könyvvizsgálati ügyek vezetését a királyi helytartótanácsra ruházta s ennek kebelében Pálffy Miklós gróf országbíró elnöklete alatt tanulmányi bizottságot állított föl, melyet megbízott, hogy neki a szükséges tanulmányi változtatások iránt tegyen javaslatot. A bizottság mindenekelőtt az egyetemmel foglalkozott, 1768 március 8-ikán javaslatot is adott be a helytartótanácsnak, mely azt a Felség elé terjesztette. Ennek tárgyalására a kancellár elnöklete alatt vegyes bizottság alakult. Ennek előterjesztése alapján Mária Terézia 1769 július 17-ikén kelt kéziratában a nagyszombati egyetemet királyi pártfogás alá vette és *mint a magyarországi egyházi javadalmak főkegyura a földvári apátsággal megajándékozta.* Ez az adományozó-levél így hangzik:

ÁRPÁDHÁZI SZENT ERZSÉBET.
Liezen-Mayer Sándor festménye után.

«Nos Maria Theresia De Gratia Romanorum Imperatrix Vidua, ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Regina Apostolica, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Magna Princeps Transsylvaniae, Dux Mediolani, Mantuae, Parmae etc. Comes Habsburgi Flandriae, Tyrolis etc. Vidua Dux Lotharingiae et Barri, Magna Dux Hetruriae. Memoriae commendamus Tenore Praesentium significando, quibus expedit universis: Quod inter tot, et tam arduas Regiminis Nostri Curas de provehenda Haereditariorum Regnorum, Ditionum, et Provinciarum Nostrarum Felicitate, non postreme sollicitae, eo praecipuam pro divinitus Nobis concesso Munere Nostro defixerimus Mentem Nostram, ut eadem Regna, Ditiones et Provinciae Imperio Nostro subjectae, ad majorem Felicitatis evehantur apicem, ad quod obtinendum siquidem nihil magis conducere posse existimaverimus, quam si Fidelibus Nostris subditis ea, et talia subministremus Adminicula, per quae ipsi Commoda, et Nostra, et totius Reipublicae amplius promovere, ac propriae quoque Utilitati per id non deesse valeant. Inter cetera vero hunc in finem deservientia Media praecipuum sane Locum obtineret ingenuarum artium, et Scientiarum ipsi Tempori accommodarum adaequata Institutio, quae adeo vicinum cum publica Rerum Administratione ac ipsa Regnorum felicitate nexum habere dignosceretur, ut huic potissimum tribuendum sit, si Juventus in futuram Emolumenti Publici spem efformetur, subjectaque continua quasi serie succrescentia pro utilibus tam Nobis, et successoribus Nostris, quam toti Reipublicae praestandis servitiis idonea, et habilis reddantur. Hinc benigne considerantes, animoque revolventes, quod tametsi ex munificentiae gloriosae Reminiscentiae Praedecessorum Nostrorum Divorum condam Hungariae Regum Universitas in Libera, ac Regia Civitate Nostra Tyrnaviensi superioribus abhinc Temporibus erecta habeatur, cum tamen in hac ea vel maxime desiderari videantur, quae ab uberiorem ejusdem Perfectionem pro ratione modernarum cumprimis Circumstantiarum necessario pertinere, ac cum ipso etiam de praesenti vigente Status Publici systemate cohaerere deberent, ut hac quoque in parte gratiam Nostram Caesareo Regiam, Maternamque Providentiam in subditam, eamque percharam Nobis Gentem cumprimis Hungaram uberius testatem reddere, et non modo Novis accessionibus cumulare, verum Publicis ac ad ipsam Posterorum memoriam transituris firmare possimus Monumentis, *eandem Universitatem Tyrnaviensem ampliare,*

et perfectiorem reddere, adeoque ad debitum Consistentiae statum perducere benigne constituimus eo quidem lubentius, quo videlicet majorem Fidelibus Regni nostri Hungariae subditis, utilitatem exinde accessuram praevideremus, dum Filii ipsorum ad Scientiarum illarum, quas hactenus in exteris Oris cum gravi Sumptuum Profusione, Magnisque Incommodis quaesiverant, Cognitionem, et usum in medio Regni ejusdem Nostri Hungariae citra graviores expensas, et Incommoda pervenire poterunt. Quia vero hunc in finem complures Informatores peculiaribus Animi Dotibus et Qualitatibus ornati, diversarum item Scientiarum Doctrinis imbuti, necessarii utique forent, pro horum porro competente subsistentia, nec non aliis eo concurrentibus Adminiculis, notabiliores praerequirerentur Sumptus: Ideo praememoratam Universitatem Tyrnaviensem cumprimis *sub peculiarem Nostram, et Successorum Nostrorum Hungariae Regum benignam Protectionem, et Directionem assumimus,* dein in hujus Protectionis, et Clementiae Caesareo Regiae majus argumentum de certo, et securo eatenus Fundo eidem Universitati Tyrnaviensi prospicere volentes, *Supremo Patronatus Nostri Iure, quo ut Rex Hungariae instar divorum condam Hungariae Regum Praedecessorum videlicet Nostrorum gloriosae Reminiscentiae pleno Iure fruimur,* sensu etiam, et Dictamine Articuli duodecimi, millesimi quingentesimi quadragesimi octavi Anni, praeter alios pro Universitate hac Tyrnaviensi jam destinatos Fundos, *Abbatiam quoque Sanctae Helenae de Földvár in Comitatu Tolnensi existentem habitam,* nunc per mortem, et ex hac vita decessum Josephi Landgravii Hassiae, Principis a Darmstadt legitime vacantem, simul cum omnibus illius Bonis, et Iuribus Temporalibus, Castris nimirum, Castellis, Oppidis, Possessionibus, Villis, Praediis, et caeteris quibusvis Juribus Possessionariis, cunctis denique aliis utilitatibus, obventionibus, et emolumentis, in quibuscunque antelati Regni Nostri Hungariae Comitatibus existentibus ad eandem Abbatiam de Iure, et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, *memoratae Tyrnaviensi Universitati Titulo perpetuae Dotis, et Fundationis Nostrae dandam, et conferendam esse duximus,* ita videlicet: ut modofata Universitas Tyrnaviensis eandem Abbatiam cum universis Pertinentiis suis Iure perpetuo, et irrevocabili possidere, fructusque, et Emolumenta Ejusdem percipere possit, ac valeat; prout damus et conferimus Iure perpetuo, ita tamen, et ea expressa cum Conditione ut deducta ex annuis praenuncupatae Abbatiae Reditibus viginti per Centum Quotta, una quippe rata ejusdem medietate, ad generalem Parochorum Cassam clementer institutam de Tempore in Tempus pendenda, alia vero medietate Titulo subsidii Ecclesiastici pro Fortificatorio singulo Anno Camerae Nostrae Regiae Hungarico-Aulicae administranda, residuum quod ex Reditibus his perceptum fuerit, erga dandas eatenus annuas Rationes in uberius Rei Literariae, ad Scientiarum Incrementum converti, et impendi debeat. In quorum majus Robur, perpetuamque Firmitatem presentes Literas Nostras Fundationales Manus Nostrae Caesareo Regiae subscriptione, secretique Sigilli Nostri Regii, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine roboratas extrahandas, et clementer concedendas esse duximus. Datum in Archi-

MOZAIKKÉPEK A KAUSER J. ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT BUDAPESTI SZ. ISTVÁN-BAZILIKÁBAN.
Lotz Károly festményei után.

MOZAIKKÉPEK A KAUSER J. ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT BUDAPESTI SZ. ISTVÁN-BAZILIKÁBAN.
Lotz Károly festményei után.

Ducali Civitate nostra Vienna Austriae die decima septima Julii anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo nono. Regnorum nostrum Hungariae Bohemiae et reliquorum vigesimo nono. Maria Theresia m. p. Comes Franciscus Esterházy m. p. Ferdinandus Scultety m. p.»

Világos ebből, hogy Mária Terézia a *nagyszombati egyetemet* részesíti úgy a királyi pártfogásban és igazgatásban, mint a földvári apátság jövedelmében.

A királynő 1769. november 7-ikén kelt elhatározása alapján a magyar királyi helytartótanács dec. 14-én tudatta Bányay László esztergomi kanonokkal, mint az érseki megyét kormányzó káptalani helyettessel, hogy a felséges asszony az egyetem eddigi alapítványain túl a Jézus-társaság által 10.000 forint fizetését kívánja s a földvári apátságot az intézetnek adományozta. A jogi és bölcseleti karok új tanári székekkel bővülnek s orvosi kar létesül. Az egyetemet saját királyi pártfogása alá veszi s a helytartótanács fölügyelete alá helyezi; közvetetlen igazgatását pedig, valamint alapítványainak kezelését az egyetemi főigazgatóra (Superior Universitatis Director) bízza. Az egyetem bővülése miatt szükségessé vált új épületek ünnepies megnyitása 1772 május 13-ikán ment végbe. A régi épületben, mely szintén átalakíttatott és bővült, a három régibb kart, az azzal szemközt levő újban pedig az orvosi kart helyezték el. Az előbbi homlokzatát a következő föliratttal ékesítették:

MARIA THERESIA
MATER AUGUSTA
MATER PATRIAE
MATER SCIENTIARUM
POSUIT MDCCLXXII.

Minekutána XIV. Kelemen pápa 1773 július 21-ikén kelt, «Dominus ac Redemptor noster» kezdetű bullájával a Jézus-társaságot eltörölte, Mária Terézia 1774 október 8-ikán kelt rendeletével intézkedett, hogy az üresedésbe jött tanári székeket pályázat útján töltsék be; 1774 augusztus 19-ikén kelt elhatározásával pedig a Jézus-társaságiak nagyszombati házának 268.614 frtot kitevő tőkéit és összes ingatlanait, nevezetesen a Nagyszombatban levő rendházat, templomot, nyomtató-intézetet, csillagvizsgáló tornyot, könyvtárt, a városban és annak határában fekvő kertekkel, rétekkel, a fejér-

egyházi birtokot (Albanus), vagy ha az eladományoztatnék, becsárát, a Boldogságos Szűzről címzett turóci prépostsághoz tartozó sellyei, znióváraljai uradalmakat a háromszlécsi birtokkal, a szent Istvánról címzett bozóki prépostságnak felét a déneki pusztával, a nyitramegyei bohunici malmot és földeket, a Modor és Szent-György sz. kir. városokban, Récse mezővárosában és Nagy-Senkvicen levő házakat, szőlőket, réteket, az 1584 : XII. t.-c. erejénél fogva, az egyetemnek oly föltétel alatt adományozta, hogy az a föloszlatott nagyszombati rendház minden terhét viselje, a turóci hiteles helyet jövőben is föntartani és a várerődítési célokra tíz százalékot a kincstárnak fizetni tartozzék és az arról szóló királyi adománylevelet 1775 február 13-ikán törvényes alakban ki is állította.[1]

MOZAIKKÉPEK A KAUSER J. ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT BUDAPESTI SZ. ISTVÁN-BAZILIKÁBAN.
Lotz Károly festményei után.

A Pázmány-féle egyetemet illető ez az ujabb adományozás tehát *szintén tisztán egyházi vagyonból* ered.

A királynő a módosított egyetem igazgatására a főigazgatón kívül királyi egyetemi konzisztóriumot (Regium Consistorium Universitatis) állított, mely a felségtől kinevezett elnökön kívül az egyes karok élére királyilag kinevezett igazgatókból és az egyetemhez tartozó gimnázium igazgatóságából állott.

A konzisztórium mellett működött az egyetemi hatóság (Magistratus Academicus), mely a Rector Magnificusból s a négy kar egy-egy dékánjából állott. A dékánokat évenkint az illető karok tanárai és bekebelezett doktorai, a rektort pedig elsőízben a négy dékán, utóbb pedig a megállapított négy nemzet: a magyar, német, horvát és a cseh nemzet prokurátorai választották.

A Mária Terézia-féle újításoktól az egyetemnek Budára való áthelyezéséig, 1777-ig, a tanárok irodalmi működéséről a következőket látom szükségesnek följegyezni.

A hittudományi karban kitüntek:

Ivancsics János igazató;
Csapody Lajos;

[1] Az adománylevelet l. Pauler Tivadar id. művének Függelékében, 495. old.

Frank György (szül. 1742., † 1882.), utóbb mézkúti apát és a pozsonyi egyetemes papnevelő igazgatója, egyháztörténelmi bevezetést írt;

Horváth Mihály (született 1728., † 1810.), grabai prépost, a lelkipásztorkodástan, hazai történet, alkalmazott politika és statisztika terén működött;

Hubert Ferenc (szül. 1741., † 1800.), pozsonyi, utóbb esztergomi kanonok, az ágazatos hittant művelte;

Kaszaniczky Ádám (sz. 1748., † 1804.) pozsonyi, utóbb esztergomi kanonok, héber nyelvtant írt;

Kenyeres József jezsuita (szül. 1724., † 1805.), utóbb biersi apát és rosnyai kanonok, a kassai akadémia igazgatója;

KAPISZTRÁN SZ. JÁNOS IVÓPOHARA, A SZ. FERENC-RENDIEKNÉL.
Budapest, Országút.

Vizer Ádám (született 1740., † 1803.), utóbb kompolti apát, bibliai magyarázattant írt;

Wagner Károly (szül. 1732., † 1790.), kiváló történetbúvár.

A jogtudományi karban:

Lakics György Zsigmond (szül. 1736., † 1819.), az egyházjog első világi tanára.

Az orvosi karból:

Plenk József (szül. 1732., † 1807.), számos kitünő orvostudományi munkának szerzője;

Tonka Vencel (született 1739., † 1797.) orvostudományi író;

Winterl Jakab József (sz. 1739., † 1800.) hírneves író.

A bölcselettudományi karban:

Dugonits András (szül. 1740., † 1818.), kitünő mennyiségtudós és sokoldalú kedvelt író;

Handerla Ferenc (szül. 1745., † 1783.) bölcselettudós;

Horvát Iván (szül. 1732., † 1800.), egresi apát, bölcseleti, mennyiségtani, erőműtani és természettani munkái a külföldön is számottevők;

Katona István (sz. 1732.,

MOZAIKKÉPEK A KAUSER J. ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT BUDAPESTI SZ. ISTVÁN-BAZILIKÁBAN.
Lotz Károly festményei után.

† 1811.), utóbb bodrogi apát és kalocsai kanonok, legkitünőbb történetbúváraink egyike, többi közt 42 kötetben megírta hazánk történetét;

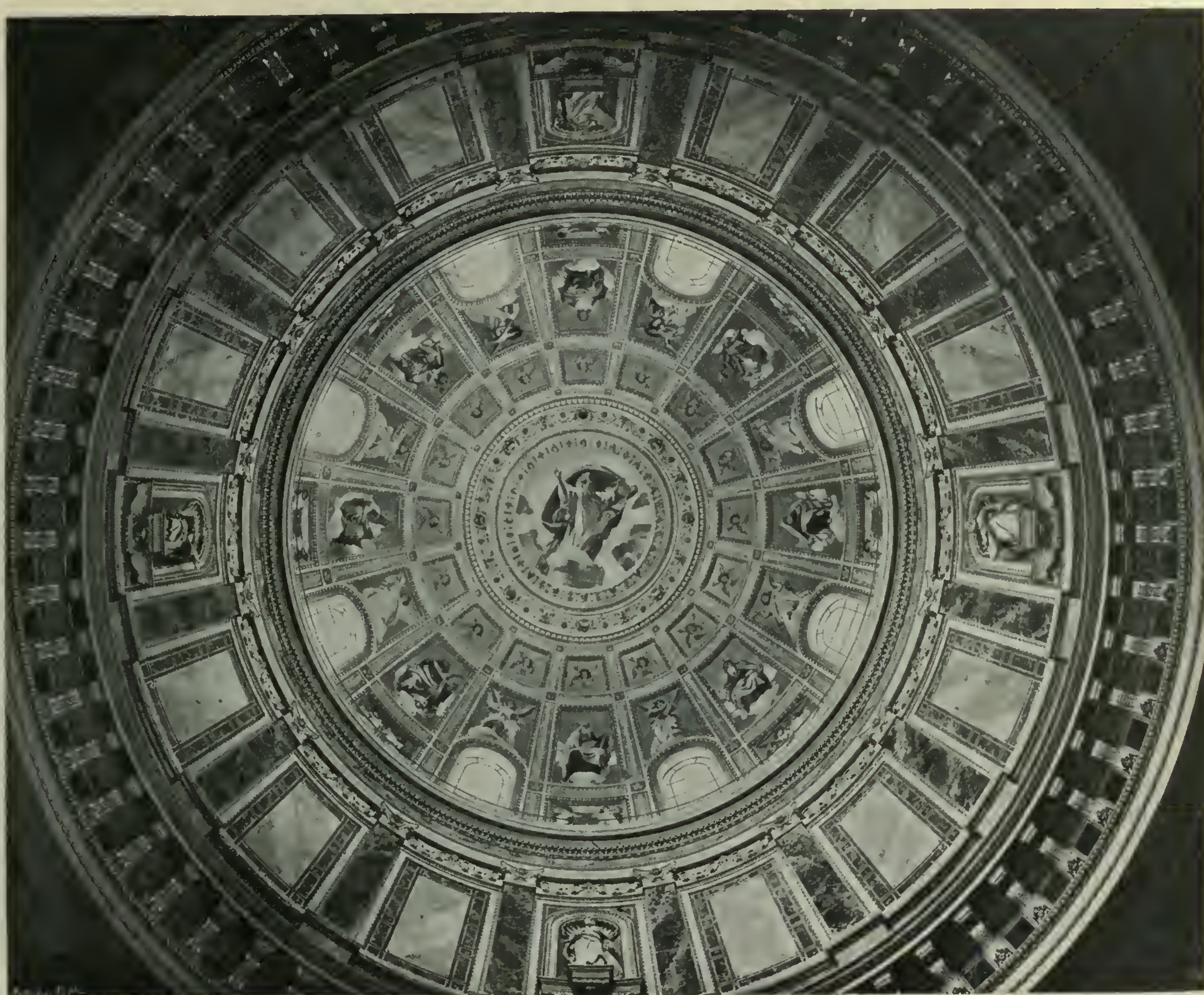
Mitterpacher József (szül. 1739., † 1788.), betűszámtant és analysist írt;

Piller Mátyás (szül. 1733., † 1788.), megírta a természetrajz elemeit;

Szerdahelyi György Alajos (szül. 1740., † 1808.), bothi apát, váci kanonok, esztétikus és költő;

Weisz Ferenc (szül. 1717., † 1785.), csillagász.[1]

Az 1777-ik év igen jelentős egyetemünk történetében. Ebben az évben adta ki Mária Terézia

A KAUSER JÓZSEF ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT BUDAPESTI SZ. ISTVÁN-BAZILIKA KUPOLA-MENNYEZETE.
A képek Lotz Károly festményei után.

Ratio Educationis-át (Tanulmányi Rendtartás), mely az egész magyarországi tanítási ügyet szabályozza s kimondja, hogy Magyarországon és kapcsolt részeiben csak egy egyetem legyen,[2] melynek mintegy leányai a vidéki akadémiák. Ugyanebben az évben február 10-ikén a királyi helytartótanácshoz intézett leiratában elrendelte a királynő, hogy az egyetem Nagyszombatból Budára, mint az ország középpontjába helyeztessék át s egyúttal újabb tanári székek fölállítását és az eddiginél

[1] Pauler, id. mű, I. köt., 1. füz. 93—100. old.

[2] «Universitas in toto regno terrisque haereditariis Coronae hungaricae unica est, eaque Budae in ipso provinciarum centro, magnificentissime collocata, fundo amplissimo instructa, et a viris omni doctrinarum genere excultis optime comparata.» Ratio Educationis Theresiana, §. 14.

teljesebb fölszerelést rendelt el. Az egyetem székhelyéül a királyi palotát, szent Istvánnak a kápolnában őrzött jobb kezével együtt, továbbá egyetemi templomul a palota Zsigmond-kápolnáját jelölte ki, mindezt, valamint a jezsuiták volt iskolai épületét az egyetemnek adományozta a királynő. A királyi család részére lakásul a pozsonyi várat tartotta fönn.

Az előadások Budán 1777 őszén kezdődtek meg, miután november 3-ikán a Nagyboldogasszonyról nevezett templomban istenitisztelet tartatott. Az ünnepies megnyitást születése napjára, 1778 május 13-ikára határozta a királynő, de a politikai viszonyok és az idő rövidsége miatt el kellett azt halasztania. 1779 július 26-ikán *az egyetemi alapokat a pécsváradi prépostság javaival gyarapította* a királynő; ugyanez év november 5-ikén az egyetemi nyomtató-műhelyt az iskolai könyvek kiadásának kizárólagos jogával ruházta föl; 1780 március 25-ikén pedig kiadta Fölavató Okiratát (Diploma Inaugurale), melyben az egyetem történetének előadása után elsorolja annak jogait, kiváltságait és szabadalmait, meghatározza címét, címerét és pecsétjét s a főiskolát királyi utódai és minden egyházi és világi személy különös pártfogásába ajánlja.[1]

A KAUSER JÓZSEF ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT BUDAPESTI SZ. ISTVÁN-BAZILIKA KUPOLA-MENNYEZETÉNEK KÖZÉPRÉSZE.
Lotz Károly festménye után.

Az egyetem megnyitása 1780 június 25-ikén, a királynő megkoronáztatásának negyvenedik évfordulóján, az ország összes egyházi és világi nagyjainak részvételével, rendkívül nagy ünnepségek közt ment végbe; a királynőt udvari kancellárja, Esterházy Ferenc gróf mint királyi biztos képviselte.

Az így helyét változtatott egyetem élén a királyi helytartótanács tanulmányi bizottságának elnöke állott. Alatta működtek: a királyi tanács (Senatus Regius), mely a királyilag kinevezett elnökön kívül a négy kar királyi igazgatójából állott; és az egyetemi hatóság (Magistratus Academicus), melyet a rektor elnöksége alatt a királyilag kinevezett kancellár, a négy kar dékánjai és széniorai alkották. A rektort a karok dékánjai, ezeket meg a karok tagjai választották.

II. József, Ausztria császárának uralkodásával szomorú korszaka nyílt meg az egyetemnek. A császár sem a történeti jogot, sem az egyetem némileg még meglevő önkormányzatát nem tartotta tiszteletben, sőt a legkiválóbb tanárokkal is kíméletlenül és igazságtalanul járt el. 1781 május 21-iki rendeletével az egyetemi alapokat a kincstárral egyesítette. Az egyetem hittani karának tanári testületét a pozsonyi egyetemes papnevelőbe helyezte át, melyen kívül még két egyetemes papnevelőt állított: Egerben és Zágrábban. A jogi, orvosi és bölcseleti karokat Pestre, a királyi Kúria és a királyi ügyigazgatóság épületeibe, a Jézus-társaságiak volt rendházába, a katonai rokkantak házába és a klarisszák kolostorába helyezte át. A kúriai épület homlokzatára ezt a fölirást tették: Bonis artibus, Josephus II. MDCCLXXXV. A Pestre áthelyezett karok az iskolai évet a Ferenciek templomában, 1785 Mindenszentek ünnepén tartott istenitisztelettel nyitották meg. Az egyetem ezt a címet nyerte: «Regia Scientiarum Universitas Hungarica». A császár

[1] L. Pauler, id. mű, I. köt., III. füzet, 500—518. oldal.

az egyetemi rendtartásban igen sok változtatást tett. Árverés útján eladatta az egyetemi tanárok egyházias jellegű ruházatát, megszüntette a rektornak és a dékánoknak a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának védelmére évenkint tett esküjét s a karok védőszentjeinek ünnepeit.

Mindezeknek az intézkedéseknek szemmel látható célzata az volt, hogy az egyetem egyházias jellege is megszünjék, *ámde ezek dacára is jogilag megmaradt az Pázmány Péter katholikus alapítású és később katholikus, apátsági, prépostsági és szerzetesrendi javakkal gazdagított egyetemének.*

Az egyetem nagyon sajnálta a hittani kar elkülönítését; de maga II. József is belátta, hogy ez a kar az egyetem teljességéhez tartozik s azért 1784 október 21-iki kéziratával elrendelte, hogy a hittani kar visszaállíttassék s az egri és zágrábi egyetemes papnevelők egyesíttessenek.

II. József az egyetemi hatóságok szervezetét is lényegesen megváltoztatta. A kancellári méltó-

A budapest-lipótvárosi sz. István-bazilika

Hild, Ybl és Kauser építőművészek tervei szerint

ságot, a királyi tanácsot és a közigazgatók hivatalait megszüntette, az egyetem vezetését az egyetemi hatóságra bízta, de egyúttal az egyetem bírói hatóságát polgári és büntető ügyekben megszüntette s csak fegyelmi hatalmát hagyta épségben.

Mindezeknél érzékenyebb és magyar nemzeti szempontból sértő és veszedelmes volt a császár más két rendbeli intézkedése. Egyik az, hogy 1784-ben a jogtudományi karban a magyar közjog tanítását addig is, míg az arról írt tankönyv legfelsőbb jóváhagyást nyer, beszüntette. Főképen pedig a tanítás nyelvére vonatkozó rendelkezés volt sérelmes. Elrendelte, hogy a hittudományi karon a lelkipásztorkodást, a többin pedig az összes tárgyakat német nyelven adják elő; s amikor ez ellen az udvari kancellária előterjesztéssel élt, kifejtve, hogy ily intézkedést csak az országgyűlés határozatával lehetne hozni, a császár visszautasítólag és gúnyosan így válaszolt:

«Die Kanzley hätte sich die Vorstellung ersparen können, weil ich nicht der Mann bin Seifenblasen für

Kugeln zu halten. Es hat bei dem verfügten zu verbleiben; wie die Behörden und Komitate sich hiebei behelfen wollen, ist gleichgiltig, wenn nur der Unterthan zur Domestikalcassa nicht höher herangezogen wird. Wer sich

A KAUSER JÓZSEF ÉPITŐMŰVÉSZ ÁLTAL ALKOTOTT SZ. ISTVÁN-BAZILIKA FŐOLTÁRA ÉS KUPOLA-RÉSZLETE.

nicht fügen will oder Hilfsmittel hiezu nicht ergreift, dem steht die Thür offen, von der Kanzley bis zum letzten Komitatenser herab.»[1]

[1] Hock-Biedermann, Österr. Staatsrath, 143. old. Paulernél, id. mű, I. köt., 1. füz. 239—240. old.

A Pestre költözés után az egyetemi hitszónoki állás is megszünt, az egyetemi istenitiszteleteket a Ferenc-rendieknél tartották, a szent Jobb őrizete pedig a vörös csillagkeresztes szerzetre ment át.

Az egyetemi tanárok irodalmi működése az egyetem Budára történt áthelyezésétől II. József haláláig:

Sellyei Nagy Ignác (szül. 1733., † 1789.) veszprémi kanonokból s kir. táblai főpapból drivesti c. püspök és helytartótanácsos, később első székesfejérvári püspök és egyetemi kancellár, hitbuzgalmi műveket írt.

YBL MIKLÓS,
építőművész, a budapesti szent István-bazilika tervezője.
† 1891.

A hittudományi karban:

Tompa László († 1802.), utóbb pozsonyi és esztergomi kanonok, a nagyszombati papnevelő igazgatója, szertartástant írt;

Krammer Ferenc (szül. 1744., † 1818.), utóbb titeli prépost és esztergomi kanonok, Szentírás-magyarázattani, ágazatos hittani és irodalomtörténeti munkákat írt; az utóbbit Binterim 1854—1857-ben németül kiadta s róla azt állította, hogy a német munkákat is fölülmúlja;

Szvorényi Mihály egyháztörténelmi és kánonjogi műveket írt;

Chiolich Miksa (szül. 1749., † 1808.), utóbb zágrábi kanonok, szónoklati műveket írt;

Gabelhoffer Gyula a Sancta Rosina (szül. 1753., † 1794.), szónoklati és hitbuzgalmi műveket alkotott;

Mollik Tóbiás (szül. 1751., † 1824.), főképen az ágazatos hittant művelte;

Reyberger Károly Antal (szül. 1757., † 1818.), utóbb mölki apát, erkölcstani művet írt;

Zaszio András (született 1741., † 1816.) hittani enciklopédiát és ó-szövetségi magyarázattant írt;

Zsivics Mátyás (szül. 1751., † 1814.), az ágazatos hittant művelte;

Baernkopf Ignác (született 1741., † 1809.), az egyházi jog és a magyar közjog művelésében tünt ki;

Alber Nep. János (szül. 1753., † 1830.), a bibliai tudományokat művelte, egyes műveit a külföldön is vezérfonalul használták;

Láng Iván Fortunát (született 1771., † 1829.), később esztergomi kanonok, kánonjogi és patrologiai dolgozatokat írt;

Tumpacher J. (szül. 1765., † 1821.), biblikus.

KAUSER JÓZSEF,
építőművész, a budapesti sz. István-bazilika és a budapesti Jézus sz. Szivéről nevezett templom építője.

A jogtudományi karban:

Petrovics József (sz. 1751., † 1818.), közjogi író;

Barics Béla Ádám († 1792.), statisztikai és közjogi író;

Markovics Mátyás (szül. 1751., † 1832.), a hazai jog művelője;

Demién Antal (született 1744., † 1833.), jogi író;

Kelemen Imre (született 1744., † 1819.), «juris consul-

A JÉZUS SZENT SZIVE TEMPLOMA BUDAPESTEN.
Alkotta Kauser József, épitőművész.

torum in Hungaria facile princeps», a hazai magánjogot művelte;

Reviczky (revisnyei) József (sz. 1750., † 1815.), a hazai törvényekről írt munkát;

Sax Mihály (sz. 1750., † 1824.), politikai kézikönyv írója.

Az orvosi karban:

Rácz Samu (sz. 1744., † 1807.), az orvosi tudománynak magyarul első művelője;

Schönbauer József Antal (született 1757., † 1807.), természetrajzi író;

Stáhly György (született 1755., † 1802.), orvostudományi értekezéseket írt;

Stipsics Károly Ferdinánd (született 1754., † 1820.), hasonlóképen;

Tolnay Sándor (született 1747., † 1818.), az állatgyógyításról írt műveket;

Bene Ferenc (sz. 1775., † 1838.), külföldön is hírneves, sokoldalú író;

Eckstein Ferenc (szül. 1769., † 1833.), kiváló sebész;

Kitaibel Pál (szül. 1757., † 1817.), «a hazai füvészet javára született», mondta róla Fejér; «Gaude Hungaria, quae talem tulisti», így szól Schuster által készített sírirata;

Schraud Ferenc (szül. 1761., † 1806.), több jeles orvostudományi munkát írt.

A bölcseleti karban:

Makó Pál (szül. 1724., † 1793.), Jézus-társasági atya, bölcselet- és mennyiségtudományi író;

Mitterpacher Lajos (szül. 1734., † 1814.), a természetrajzot és gazdaságtant külföldön is elismert kitünő művekben tárgyalta;

Pray György (szül. 1723., † 1801.), tormovai apát és nagyváradi kanonok, legkitünőbb történetíróink egyike; Szerdahelyi síriratában ezt mondja róla:

«Ille annis gravior quod erat mortale reliquit,
Sed fama in toto: qua patet orbe viget.»

Rausch Ferenc (szül. 1743., † 1816.), utóbb szerémi apát és győri kanonok, mennyiségtudós;

Schönvisner István (szül. 1738., † 1818.), tormovai apát és nagyváradi kanonok, régiségtudós;

Cornides Dániel (szül. 1732., † 1787.) történetíró;

Hoffmann Lipót Alajos (szül. 1748., † 1806.) valláspolitikai és vallásbölcseleti értekezések szerzője;

Koppi Károly (szül. 1744., † 1801.), történetíró;

Kreil Antal († 1833.), bölcselettudományi író;

Pap (fogarasi) József (szül. 1743., † 1784.), hit- és bölcselettudományi író;

Pasquich János (szül. 1759., † 1829.), mennyiségtudományi és csillagászati műveket írt; egyetemünknél tudományos célokra több alapítványt tett;

Schwartzer Márton (szül. 1759., † 1823.), történetíró;

Werthes Frigyes Ágost (szül. 1748., † 1817.), a szépirodalmat művelte;

Nemetz József János, természettani értekezéseket írt;

Bruna Ferenc (szül. 1745., † 1817.), meteorologiai észleleteit tette közzé;

Domin József (szül. 1754., † 1819.), utóbb zágrábi kanonok, természettudományi író;

Katanchich Péter (szül. 1750., † 1815.), földrajzi és történeti író;

Schadius Lajos (szül. 1768., † 1847.), az esztétika és a szépirodalom művelője;

Stipcsics Alajos Manó (szül. 1758., † 1815.), történetíró;

Tomcsányi Ádám (szül. 1755., † 1831.), természettudományi író;

Bogdanich Dániel Imre (szül. 1762., † 1802.), természettudós;

Vályi András (szül. 1764., † 1801.), nyelvtudós;

Révai Miklós (szül. 1752., † 1807.), Toldy Ferenc szerint «örökké felejthetetlen név költészetünk történetében, édes dalaival; irodalmunkban mint hatalmas eszközlő és izgató, örökké élő és ható szellem; hajló korú munkáiban nyelvtudományunk valódi megalkotója: hármas ember élte három szakában; a lángész bátorsága, mélysége és teremtő erejével, korszakot alkotott hazai nyelvünk művelődésében: fölismerte s megállapította azon örök elveket, melyeken minden magyar nyelvtudomány nyugszik most és foghat nyugodni jövendőben is»;[1]

Haliczky András (sz. 1753., † 1830.), politikai irodalmi lap szerkesztője és költő.[2]

II. Lipót visszaállította az előadások latin nyelvét; 1793 április 26-ikán a magyar nyelv és irodalom számára a bölcseleti karban tanári széket állított; az egyetemes papnevelőket föloszlatta, kijelentvén, hogy a püspökök

A JÉZUS SZENT SZIVE TEMPLOMÁNAK KAPUJA, BUDAPESTEN.

[1] Toldy Ferenc, Irodalmi arcképek és beszédek, 25. old.

[2] L. az elsoroltakról Pauler id. műve, I. köt., 1. füzet, 156—162. old.; I. köt., 2. füzet, 268—272. oldal és I. kötet, 3. füzet, 406—414. oldal.

és a szerzetesrendek elüljárói a papképzést a kánonjog szabályai szerint rendezhetik. Erre a püspöki kar 1790 június 4-ikén tartott értekezletén elhatározta, hogy minden püspök és szerzetesfő maga képezteti papjelöltjeit.

ROSKOVICS IGNÁC, FESTŐMŰVÉSZ.

Így esett meg, hogy a hittudományi kar hallgatók nélkül maradván, megszünt s csak 14 évi szünetelés után, II. Ferenc alatt, állíttatott vissza. Az egyetem II. József halála után bírósági joghatóságát is visszanyerte, mint ezt a királyi helytartótanács 1791 június 17-ikén kelt végzésében kijelentette.[1]

II. Ferenc király 1804 január 20-ikán kelt rendeletével az egyetemnek mindazt visszaadta, amit tőle II. József császár elvett s a Mária Terézia-féle, 1780 március 25-ikén kelt adományozó-levelet, egész tartalmával, megerősítette.[2] Ugyanő már 1795 április 13-ikán kelt rendeletével visszaállította az egyetemi hitszónoklati tisztet s a szónoklatok megtartására a királyi helytartótanács a pálosok templomát rendelte, mely azóta egyetemi templom.

V. Ferdinánd alatt az 1844. évi II. törvénycikk 9. §-ában úgy intézkedik, hogy ezentúl a magyarországi összes iskolákban, tehát elsősorban az egyetemen, az oktatás nyelve a magyar legyen: «Ő Felsége méltóztatott kegyelmesen rendeléseket tenni az iránt is, hogy az ország határain belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen».

Ezt a törvényt a felséges úr 1844 november 12-ikén szentesítette s életbeléptetését a magyar királyi helytartótanács 1845 január 14-ikén elrendelte.

Az ujabb korban legjelentősebb esemény Pázmány egyetemére nézve az 1848-iki törvényhozás intézkedése, a XIX. törvénycikk, mely így hangzik:

«A magyar egyetemről.

A magyar egyetemre nézve rendeltetik:

1. §. Az egyetem egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik.

2. §. Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészről a tanuló arra nézve: mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen; másrészről: hogy a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is, a miniszterium által ideiglenesen megállapitandó, későbben pedig törvény által meghatározandó föltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik.

3. §. Ezen elvnek az egyetemnéli alkalmazása a közoktatási miniszterre bizatik, tudósítását ez és egyéb e részben teendők iránt a legközelebbi országgyűlésnek benyújtván.»

E törvénycikknek az a része, mely a Pázmány-féle egyetemet magyarnak nevezi, az egyetem szellemét tekintve, kezdettől fogva érvényesült; a tanítás és tanulás nyelvére vonatkozólag pedig az imént említett 1844-iki II. törvénycikk által kimondatott. Ellenben egészen új az 1. §., mely ezt az egyetemet egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá helyezi. *Ámde*

LOTZ KÁROLY, FESTŐMŰVÉSZ.

[1] Pauler, id. mű, I. köt., 3. füzet, 534. old. [2] U. o., 526—529. old.

ROSKOVICS IGNÁC FALFESTMÉNYEI A BUDAPEST-JÓZSEFVÁROSI TEMPLOMBAN.

ez az intézkedés nem változtat azon a tényen, hogy ezt az egyetemet Pázmány Péter létesitette, a mai budapesti királyi magyar tudomány-egyetem tehát azonos Pázmány Péter egyetemével s alapításában, céljában és alapjaiban egyaránt katholikus főiskola.

Mielőtt az 1848-iki törvénycikk egyetemünk életében valósult volna, édes hazánknak általában és benne egyetemünknek is szomorú sors jutott osztályrészül. A szabadságharc gyászos végével meg nem szünt, de érvényesülésében fölfüggesztetett országunk önállósága s ezzel egyetemünk is osztrák uralom alá került. 1849-ben az egyetem ideiglenesen kinevezett rektor és tanács vezetése alá került, 1850 február 15-ikén pedig a bécsi császári királyi vallás- és közoktatásügyi kormány egyetemünket kifejezetten a saját hatósága alá foglalta. A császári királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium nevezte ki a rektort és a dékánokat. Az egyetemi hatóságok 1858-ban új ügyrendtartást nyertek, mely a legújabb időkig érvényben maradt. Ámde az egyetem, és pedig a hittudományi kar 1856 március 5-ikén tartott üléséből kiindulva, követelte a rektor és dékánok kineveztetésének megszüntetését s önkormányzatának visszaállítását. Erre a császári minisztérium azt válaszolta, hogy az ideiglenes kinevezések nem bizalmatlanságnak jelei, hanem abban lelik magyarázatukat, hogy a «birodalom» összes egyetemeinek «végleges szervezése» folyamatban van. De ember tervez, Isten végez.

Az ausztriai viszonyok kedvezőtlen fordulata következtében Albrecht főherceg országos kormányzó már 1860 január 31-ikén elrendelte, hogy az egyetem az 1860/61-iki iskolaév hátralevő részére és a következőre válaszsza meg hatóságait. A rektort a hittudományi karból választották Márkfi Samu személyében.

A magyar királyi helytartótanács 1860 november 11-ikén elrendelte az egyetemen a magyar nyelv használatát.

Végre, az alkotmányosság visszaállításával, egyetemünk magyar tudományos működésének újból fölkél éltető napja. 1867 február 23-ikán az egyetem a pesti belvárosi templomban hálaadó istenitiszteletet tart azért az örvendetes eseményért, hogy Magyarország visszanyerte alkotmányát s a királyi felség a felelős magyar minisztériumot kinevezte.

A június 8-ikán végbement koronázási ünnepen az egyetem együtt ujjongott az egész magyar nemzettel.

1872-ben végezték először magyar nyelven a doktorrá avatást.

1875-ben a hittudományi karban megszünt a szóbeli vitatkozás; e helyett azonban terjedelmesebb szakdolgozatot kell nyomtatásban benyujtani.

1880-ban az egyetem megülte a Mária Terézia királynő által eszközölt újjáalakitásának százados évfordulóját.

1885-ben pedig megülte Pázmány Péter által történt alapitásának 250-edik évfordulóját.

1867 óta az egész egyetem nagyarányú fejlődést, gyarapodást mutat. Minden egyes kar új tanári székeket kapott, új tárgyak számára állítottak székeket, egyes fontosabb szakok második széket is nyertek, a magántanárok intézménye föllendült, a karok berendezésében, évfolyamaiban és vizsgálataiban is sok igen hasznos változás történt.

A hittudományi karban az 1871/72-iki iskolai évben a keleti nyelvnek rendkívüli tanári székét elválasztották az egyházjogétól, amelyhez igazán épen nem illett. A keresztény szellemű bölcselettudományt a karban az 1884/85-ik évtől jogosított tanár, 1891/92-től magántanár, 1897/98-tól pedig rendkívüli tanár adja elő.

Ezenkívül a hittudományi kar nagyszabású, igen nagyjelentőségű jobbítást dolgozott ki a hittanhallgatók teljes, igazán korszerű kiképeztetése céljából; a püspöki karnak már előterjesztett tervezet most várja a jóváhagyást.

A bölcseleti kart 1881-ben háromról négy évre terjesztették ki.

1883/84-ben a jogi és bölcseleti karoknál tudományos gyakorló szemináriumokat létesítettek.

Kivált nagy arányokat vett az orvosi kar. 1890-ben állították föl kebelében a Pasteur-féle

ROSKOVICS IGNÁC FALFESTMÉNYEI A BUDAPEST-JÓZSEFVÁROSI TEMPLOMBAN.

intézetet veszettség ellen való beoltásra. A királyi pártfogás alatt végbemenő doktorrá avatás (promotio sub auspiciis regis) intézményét egyetemünknél 1893-ban rendelte el a felség.

Egyetemünk rektorainak (Rector Magnificusainak) névsora a választójognak 1860/61-ben történt visszaállítása óta:

1860/61. Márkfi Samu hittud., 1861/62. Pauler Tivadar jogtud., 1863/64. Sauer Ignác orvostud., 1863/64. Jedlik Ányos bölcsészettud.

1864/65. Schopper György, 1865/66. Wenzel Gusztáv, 1866/67. Rupp Nep. János, 1867/68, Róder Alajos.

1868/69. Pollák János, 1869/70. Konek Sándor, 1870/71. Stockinger Tamás, 1871/72. Toldy Ferenc.

A BUDAPEST-BELVÁROSI PLÉBÁNIAI TEMPLOM.

1872/73. Hatala Péter, 1873/74. Kautz Gyula, 1874/75. Kovács József, 1875/76. Than Károly.

1876/77. Laubhaimer Ferenc, 1877/78. Hoffmann Pál, 1878/79. Lenhossék József, 1879/80. Margó Tivadar.

1880/81. Bergèr Ev. János, 1881/82. Apáthy István, 1882/83. Jendrássik Jenő, 1883/84. Szabó József.

1884/85. Bita Dezső, 1885/86. Lechner Ágoston, 1886/87. Korányi Frigyes, 1887/88. Hunfalvy János.

1888/89. Klinger István, 1889/90. Hajnik Imre, 1890/91. Schulek Vilmos, 1891/92. Eötvös Loránd báró.

1892/93. Breznay Béla, 1893/94. Schnierer Aladár, 1894/95. Fodor József, 1895/96. Lengyel Béla.

1896/97. Bognár István, 1897/98. Herczegh Mihály, 1898/99. Mihalkovics Géza, 1899/1900. Thewrewk Emil.

1900/1901. Rapaics Rajmond; évközben betegsége miatt lemondott, utána Kisfaludy Árpád Béla, 1901/02. Vécsey Tamás.

A most élő volt rektorok legrégibbje Berger Ev. János dr.

Összehasonlító kimutatás az egyetemi tanárok számáról:

	1866/67-ben	1900/1901-ben		1866/67-ben	1900/1901-ben
Rendes tanár	40	81	Tanársegéd	9	53
Nyilvános rendkívül tanár	9	44	Tanító	6	3
Helyettes tanár	2	—	Adjunktus	—	8
Tanárhelyettes	2	2	Előadó	—	1
Magántanár	21	110	Vivómester	—	1

Összehasonlító kimutatás az egyetemre beiratkozott hallgatókról:

1866/67-ben az összes létszám 2116; ebből

Hittanhallgató	72	Gyógyszerészettanhallgató	89
Joghallgató	1121	Sebészettanhallgató	184
Orvostanhallgató	408	Szüléstani nőtanulók	78
Bölcseletkari hallgató	104		

1900/1901-ben az összes létszám 4986. Ebből:

Hittanhallgató	82	Bölcselettanhallgató	950
Joghallgató	3235	Gyógyszerészettanhallgató	132
Orvostanhallgató	587		

A BUDAPEST-JÓZSEFVÁROSI PLÉBÁNIAI TEMPLOM.

PLÉBÁNIAI TEMPLOM RÁKOS-PALOTÁN.

Az egyetem tanácsa az 1900/1901-iki iskolai évben:

Nagyságos Rektor: 1900 szept. 1.-től dec. 22-ig: Rumwerthi Rapaics Rajmond, egri főegyházmegyei áldozópap, csász. és kir. udvari káplán.

1900 december hó 22-től: Kisfaludi Kisfaludy Árpád Béla, győregyházmegyei áldozópap, prépost.

Proreklor: Ponori Thewrewk Emil.

Dékánok: Breznay Béla, esztergom-főegyházmegyei áldozópap, pápai kamarás, hittudománykari;

Mariska Vilmos jogtudománykari;

Bókai Bókay Árpád orvoskari;

Medveczei Medveczky Frigyes bölcseletkari.

Prodékánok: Berger Ev. János, esztergom-főegyházmegyei áldozópap, apát, hittudománykari;

Timon Ákos jogtudománykari;

Klug Ferenc orvoskari;

Fröhlich Izidor bölcseletkari.

Az egyetem költségvetése

1866/67-ben:

Kiadás: 255.410 frt. Bevétele a saját vagyonából: 198.191 frt. Állami hozzájárulás 57.309 frt.

1901-ben:

Kiadás:	Személyi járandóságok	1,597.600	korona
	Dologi kiadások	866.740	«
	Összes kiadások	2,464.340	korona.
Bevétel:	Tandíjjövedelem	600.000	korona
	Egyetemi alapból	520.764	«
	Az egyetemi kórházban befolyó ápolási díjak	92.000	«
	A székesfővárosi rendőrségtől a rendőri boncolásért	1.500	«
	Könyvtári jutalék az ujonnan beírt hallgatók után	12.000	«
	A Pasteur-kórház jövedelme	81.000	«
	Az egyetem összes bevétele	1,234.264	korona.

A többit állami hozzájárulással, tehát adókból födözik.

Látnivaló ebből, hogy az 1867 óta történt változások, bővítések következtében az egyetem régi, katholikus jellegű és célú alapjának jövedelme igen tekintélyes és magában véve is nagyarányú egyetem föntartására elégséges volna, de az egyetemünknél 1867 óta beállott változások következtében támadt nagy dologi és személyi költségek födözésére mégsem elegendő s a hiányt közadóból kell födözni. Ez azonban az egyetem jogi jellegén semmit sem változtathat, mert senkinek hozzájárulása nem változtat azon, hogy az egyetemet Pázmány Péter, Lippay és Lósy érsekek alapították s királyaink *egyházi* javakkal gyarapították, sem érvénytelenné nem teheti az alapítók szándékát.

Azért *a budapesti királyi magyar tudományegyetemnek nevezett főiskola jogilag és jellegében ma is az az intézet, amelyet Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek megalapított: királyi pártfogás alá vett és felelős miniszter hatósága alá helyezett katholikus egyetem.*

A RÁKOS-PALOTAI TEMPLOM BELSEJE.

A kassai egyetem.

Éjszakkeleti Magyarország legjelentősebb városában, mondhatni: fővárosában, Kassán a jezsuiták már 1601-ben

megjelentek s 1654-ben III. Ferdinánd királytól kollégium alapítására házat kaptak. Kisdy Benedek egri püspök, kit a nagy Pázmány Péter szelleme és lelkesedése hatott át, annak példájára a kassai jezsuita kollégiumot egyetemmé szándékozott kifejleszteni s e végből 1657 febr. 26-án a Jézus-társaság nevezett kollégiumának 60.000 frt készpénzt adományozott, egyúttal megállapítván a «studium generale» tanfolyamát, tanárainak számát, a vizsgálatokat és az akadémiai fokozatok elérésének módját. Majd I. Lipót királyhoz folyamodott, kérve a felséget, hogy alapítását elfogadni s a fölállítandó egyetemet mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal fölruházni kegyeskedjék, amelyekkel a király fenhatósága alatt álló más egyetemek birnak. Lipót király nagy hajlandósággal fogadta a püspök előterjesztését s arra 1658 június 14-én válaszolt: «... Örömmel vettünk tudomást némely hiveinktől és a tisztelendőséged által felségünkhöz benyujtott folyamodásból, arról az ájtatos és valóban főpásztori buzgóságról, hogy saját költségén Kassa kir. városunkban «Akadémiát» vagyis «Studium Generalet» alapítani óhajt. Nincs senki, aki ne méltányolná az abból remélhető áldást úgy az ország általános érdekeire, mint az egyházra és a hivek lelki üdvére nézve, kivált a jelen időkben. S mivel úgy értesültünk, hogy közhasznú műve létesítéséhez 30.000 tallért már le is tett, de még bizonyos tiszántúli dézsmajövedelem után a kamarától járandó 15.000-re volna szüksége; az ügy pontos megvizsgálása után, mihelyt nekünk utat-módot nyujt, késznek nyilatkozunk az említett összeget megtériteni; arról is meg lévén győződve, hogy tisztelendőségednek lesznek reá eszközei, melyekkel az ország mai nehéz viszonyai között az alapítvány hiányait és akadályait ismeretes főpásztori buzgalmánál fogva saját költségén fogja pótolni».[1]

TURY GYULA, FESTŐMŰVÉSZ.

Miután Kisdy püspök kérését 1660 április 24-én megismételte, a király ugyanabban az évben augusztus 27-én Grécben kelt iratában megerősítette az egyetem alapítását s megengedte, hogy a főiskola megkezdhesse működését, mi még abban az évben meg is történt.

A kassai egyetem tanári székeit kizárólag a Jézus-társaság tagjai töltötték be. Rektora a kassai rendház főnöke volt, akinek segítségére voltak: a minister domus, azaz gazda, ki a tanárok anyagi ellátásáról gondoskodott, négy syndicus, vagyis tanácsadó, a Cancellarius Amplissimus, kit a rend főnöke nevezett ki s a karok élén álló dékánok. Az egyetem két karból: a hittudományiból és bölcseletiből s az egyetemi oktatásra előkészitő gimnáziumból állott. Úgy a hit-, mint a bölcselettudományi karon nyilvános vitatkozások előzték meg az akadémiai fokozatok elnyerését; kivált a hittudományi doktorság adományozása nagy ünnepséggel ment végbe. I. Lipót 1700 december 10-én elrendelte, hogy az egyetem minden hivatalos alkalmazottja és tanára alkalmaztatása előtt s hallgatói baccalaureussá vagy doktorrá való föl-

LÁSZLÓ FÜLÖP, FESTŐMŰVÉSZ.

[1] Országos levéltár, Act. Jes. Cass. f. I. nr. 7.

HEGEDŰS LÁSZLÓ, FESTŐMŰVÉSZ.

avatásukkor eskü alatt kötelezzék magukat a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának védelmére.

A birói hatalmat a Jézus-társaság kötelékében állott tanárok és tanulók fölött a társaság elüljárósága, a világiak fölött pedig a király által kinevezett egyetemi biró, iudex academiae gyakorolta.

A jezsuiták és az egyetem részére II. Rákóczy György erdélyi fejedelem özvegye, Báthory Zsófia díszes templomot építtetett.

A kassai egyetem működését a Thököly- és a II. Rákóczy Ferenc-féle fölkelések ismételten megzavarták, de a szatmári békekötés után nyugalmasabb időket élvezett.

A kánonjogi tanári szék fölállítására Keczer Sándor és neje, Sándor Zsófia, 1712 január 12-én kelt adománylevelükkel 50.000 rénusi forintot adtak az egyetemnek s így létesült a harmadik kar. 1770 körül Szapáryné, szül. Károlyi grófnő a kollégium szomszédságában levő házát adományozta, mely azután könyvtár és múzeum befogadására szolgált.

Az egyetem tanárai közt legnevezetesebbek: Kornelli János, Kunics Ferenc, Timon Sámuel, Spangár András történetírók, Csiba István a földrajz művelője, Bossányi Farkas bölcselkedő, Rajcsányi János, Szerdahelyi Gábor és Sámbár Mátyás hittudósok.

A kassai egyetem 1777-ig állt fenn, amikor a Jézus-társaság 1773-ban történt eltörlése után a kassai kollégium javait Mária Terézia királynő legfőbb kegyúri jogánál fogva az akkor szervezett katholikus tanulmányi alaphoz csatolta.[1]

Külföldi főiskolák látogatása a középkorban.

Papjaink tudományos képzésén sokat lendítettek a pápák az által is, hogy az egyetemre menő javadalmas papokat a helybenlakás (residentia) alól 5—7 évre fölmentették. VIII. Bonifác pápa ezt a kiváltságot ránk magyarokra külön is kiterjeszti, midőn a hozzánk követül jövő Gentilis bíborost felhatalmazza, hogy az egyetemi tanulmányokon levő papokat hét évre szólólag fölmentheti a rezidencia alól. Ezek a praebenda összes jövedelmét megkapják, csak a napi osztalékot (dividenda) nem: mert ehhez csak a tényleg jelenlevőknek van joguk.

A külföldi egyetemi hallgatást szépen előmozdította Budai János barsi főesperes és esztergomi kanonok (1393—1427), a mint főesperességének mindjárt a kezdetén létrehozta a *Krisztus-kollégiumot.* Ennek alapjául odaadományozza négy budai házát s azzal a reménynyel kecsegtet, hogy az alapítványt idővel még növeli is. Elvvé lőn, hogy a kollégium feje mindig a barsi főesperes. De erre a méltóságra meg csak olyan ember jutott, aki a kollégium növendéke volt. S ha ezek között választani kellett, az mit sem határozott, hogy az illető az egyetem melyik fakultásán végezte tanulmányait. Döntő

JANKOVICS GYULA, SZOBRÁSZ.

[1] A kassai egyetemről l. «A kassai egyetem. Emlékkönyv. Irták és kiadják Kassa sz. kir. város tanférfiai». 1901. 33—63. old. Kassa régi egyeteme, dr. Farkas Róberttől és 73. old. Kassa irodalmi multja és jelene dr. Bodnár Virgiltől.

KRISZTUSFESZÜLET A KÁLVÁRIA-HEGYEN POZSONYBAN.
Donner Ráfaeltől.

szempont az egyetemi gradus. Aki a tanultság magasabb fokán áll, azé az elsőség. Ha pedig az egyenlő, annak van előnye, aki előbb szerezte meg magának az egyetemi fokot. A kollégium feje a főesperesi és kanonoki javadalomnak azonban csak élvezője. Ami a kiadásain fölül megmarad, az a kollégiumé. S erről a jövedelméről még végrendeletileg sem intézkedhetik.

A kollégium feje néhány szegény tanulót minden évben köteles külföldi egyetemre küldeni. Mind az utazás, mind a külföldi tartózkodás költségeit a kollégium pénztára födözi. A kollégium növendékeire az a kedves feladat várakozott, hogy ha valamikor gazdag javadalomra tesznek szert, mindazt visszafizetik a kollégiumnak, amit tőle szegény tanuló-korukban kaptak. 1394-ből ismeretes a kollégiumnak az a könyve, melyet az esztergomi várban Bernát és Temlinus másolt.

KANDELÁBER AZ ALAMIZSNÁS SZ. JÁNOS KÁPOLNÁBAN POZSONYBAN.
Donner Ráfaeltől.

1512-ben Pesthi Gergely a kollégium feje. Túl akar adni azon a kőházon, mely Budán az olasz-utcában volt s a lakók szegénysége vagy megfogyatkozása következtében keveset, majd semmit sem jövedelmezett. Évenkint 10 aranyforint lefizetése s a fentartás kötelezettségével örökbérbe adja Péchy Tamás budai polgárnak és Zsófia nevű feleségének. S ha ezek, vagy utódaik a háztól valamikor szabadulni akarnának, az átvétel joga elsősorban a kollégiumot illeti meg. A szellemi téren a XI. század óta Franciaország kezébe került a vezérlet. *Páris* a szellemi világ középpontja. A párisi egyetem Európa elsőrangú szellemeinek lesz találkozó helyévé. *A többi nemzetek soraiban Páris iskoláiban magyarokat is látunk. Lukács derék és tanult magyar ember, aki később esztergomi érsek* lesz, már a XII. században Girardus a Puella mester iskolájába jár. Külön háztartása van, a szegényeket meghívja asztalához és oly gyengéd irántuk, hogy ezek inkább vendégeknek, mint alamizsnában részesülőknek tudják magukat. *Bethlen* növendékpap 1175 előtt a párisi szent Genovéva kolostor hallgatója. Az ő halála után szülei csupa hálából ajándékoznak a kolostornak két selyem miseruhát (casula), egy zászlót, egy ezüst márkát, egy aranypénzt, öt arany szolidust kehelyre és egy fehér lovat abból a célból, hogy ez az épülőben levő kolostorhoz követ hordjon. Bethlennel

A POZSONYI DÓM KÜLSEJE.

egyidejűleg tanult Párisban *Adorján, Jakab* és *Mihály* pap is.

Nagyjelentőségű nemzetünk fejlődésére az a házasság, melyet III. Béla királyunk Margittal, II. Fülöp francia király nővérével kötött. Ebben a pillanatban a két ország és nemzet közelebb jutott egymáshoz s ez főleg nemzetünknek vált javára. Hatásában még állandóbb volt a párisi egyetem létrejövése. Champeauxi Vilmos és Abaelard a dialektika alapján új módszert visznek be a tudományba s ezáltal oly nevet biztosítanak a párisi egyetemnek, hogy csak úgy tódult ide a hallgatóság, különösen a papság; hiszen itt elsősorban a hittudományt (theologia) tanították. A szerzetesrendek — a *dömések, ferencesek, ciszterciek, premontreiek* és *ágostoniak* — is sorra szerveznek itt kollégiumot. Ilyen volt a cisztercieké, a Bernardinum. Ezekbe Európa minden országa, hazánk is küld tanulókat. Itt jár Nagy Lajos uralkodása előtt a híres *Szigeti István* ágostonos, 1515-ben *Szegedy Gergely* ferences, 1353-ban *Miklós* ágostonos lektor. Így lesz a párisi egyetem a hittudomány terén a legelső egész Európában.

KERESZTELŐ-MEDENCE, SELMECBÁNYA.

ZICHY FERENC GRÓF, PÜSPÖK, FILIGRÁNMŰVŰ ÉS ZOMÁNCOS EZÜST PÁSZTORBOTJA.
A győri székesegyház kincstárában.

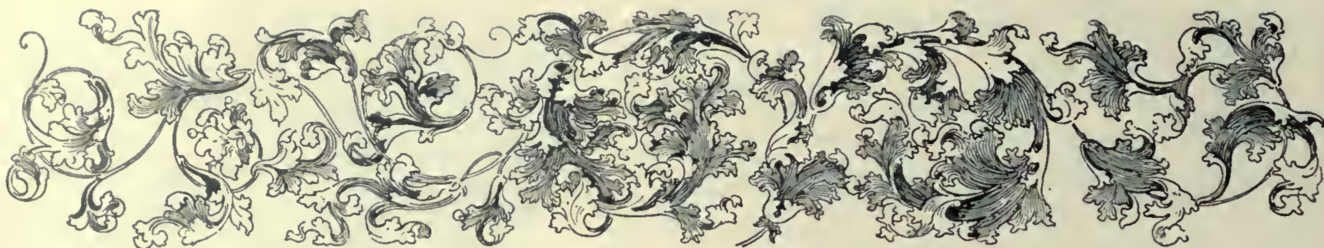
Itt végzi tanulmányait *Csák Ugrin,* aki, midőn hazajött, drága pénzen vásárolt egy egész bibliát kommentárokkal és glosszákkal. Idővel Spalató érseke lőn. *Ágoston,* a későbbi zágrábi püspök, szintén párisi egyetemi hallgató. *Dalos Jakab* pedig Páris egyetemén mint a hittudományok magistere szerepel 1286-ban. *A magyarok Párisban nem voltak oly számmal, hogy külön «náció»-t alkothattak volna. Miért is beosztották őket az angol nációba.*

Ami Páris a theologia, ugyanaz Bologna a jogtudomány terén, legelső tekintély. A magyar egyetemi hallgatók itt már 1265-ben szerepelnek a citramontánok testületének (corporacio) 13 nemzete (natio) között. Itt tanul *István* pozsonyi prépost, később kalocsai érsek is.

A világi papság mindig, de főleg a XIV. század óta, szívesen látogatta az olasz egyetemeket. Már az egyházjogi tanulmányok, majd meg a renaissance irányú műveltség erősen megragadták a lelkét. A XV. században meg a klasszikus képzettség az általános műveltség fokmérője s nálunk Hunyadi Mátyás király támogatása, sőt vezetése alatt valósággal életszükségletté vált. Érthető tehát, hogy ekkor Itália kék ege alatt és tudományos egyetemein sok magyar nemesbítette ízlését s gyarapította ismereteit.

SELMECBÁNYA VÁROS BÁNYAJOGÁNAK CIMLAPJA.

DISZITŐ-SZALAG.
A győri szemináriumi könyvtár Antiphonariumából (1460).

Bolognában 1317-ben az ultramontánok rektora magyar ember, Miklós nyitrai főesperes. Ugyanekkor a tanácsos (consiliarius) is magyar, *Jakab nógrádi főesperes* és esztergomi kanonok. Kevéssel 1344 előtt ismét magyar *rektorral — Domonkos fia János (de Usa)* egri lektor — találkozunk. A kánoni jogdoktorok sorában (1377—1528) csak 21 magyart látunk; de ezzel a tényleges szám bizonyára nincs kimerítve. *A magyarok Bolognában oly számosan tanulnak, hogy külön nációt alkottak. Pál* magyar dömésről tudjuk, hogy az arteseket Bolognában 20 évnél tovább adta elő. A magyarok közül később is látunk itt egyeseket tanári minőségben. *János* 1461-ben az orvostan, *Dénes* 1471-ben a logika és *Gergely* 1472-ben a mennyiségtan és csillagászat tanára. A magyar egyetemi hallgatók sorában kiemeljük *Slantzi Stoltz Miklós* váradi püspököt, akinek kiséretében van hat másik ember is, ezek között *Kassai János* kánonjog-doktor, az ő tanítója. *Gyulai More Fülöp* és *Keserü Mihály* tanultságát kiemeli a jeles tanár, Bervald Fülöp is. Ez utóbbinak képzettségét dicséri Isokratesnek az a két beszéde is, amelyeket görögből latinra fordított. Az egyiket felajánlotta II. Ulászló királynak, a másikat meg György pécsi püspöknek. *Mághi Sebestyén* és *Hagymási Bálint* szintén Bolognában végzik tanulmányaikat s latin verseiket is 1509-ben itt adják sajtó alá.

A *páduai* egyetemet 1231-ben egy *főesperes* látogatja. Nagytehetségű fiatal ember, jártas a hét szabad mesterségben (artes liberales) és beáll a Domonkos-rendbe. *Orbacius* pozsegai nagyprépost és *Tamás* esztergom-hegyfoki prépost s a székesegyházi iskola vicemagistere szintén a páduai egyetem hallgatói.

A ZELIZI ŐSRÉGI TEMPLOM, BARSMEGYE.

Honfiaink azonban különösen a renaissance irány uralomrajutása óta jöttek ide nagy számmal. A kimagaslóbb alakok ezek: *Ábrahám István* a «gymnasiarcha», *György fia Benedek, Széchenyi Dénes, Hantó György* kalocsai érsek, *Csezmiczei János* (Janus Pannonius), *Brodarics István, Buzlai Farkas* és *Batthyányi Orbán.*

A *ferrarai* egyetem dicsősége Guarinus nevéhez füződik. Az ő iskolájának szelleme és rendszere, egyéniségének alapvonásai és tulajdonai a klasszikus képzettségre törekvők találkozó helyévé tették Ferrarát. Itt, Guarinus mester környezetében nemcsak tudományt és módszert, hanem szívnemességet is tanulnak. Ezt a helyet szemeli ki a klasszikus tudásnak mintaalakja, Vitéz János is unokaöcscse, *Csezmiczei János* (Janus Pannonius) részére. Pádua mellett elsősorban Ferraráé az érdem, hogy belőle oly jeles humanista és oly fenkölt szellemű ember fejlődött,

mint a hogy a Panegyrisben megjelenik előttünk. A ferrarai egyetem növendékei közé tartozik még *Garázda Péter, Kalocsai György, Czepes Simon, Geréb László, Perényi Miklós, Pálóczi Zsigmond* és *Erneszt Zsigmond,* már mint kinevezett pécsi püspök. *Albert* 1481-ben és *Jakab* (Zuaffeo) 1495-ben — mind a kettő magyar — rektori minőségben szerepelnek. Bakócz Tamás öcscsét, *Erdődyt,* szintén Ferrarába küldi 1518-ban. Az a terve, hogy itt majd beadja lakásra Piso Baptista intézetébe.

AZ ŐSRÉGI ZELIZI TEMPLOM HAJÓJA.

A *vicenzai* egyetemet a magyarok már 1209-ben látogatják. Ezt kereste föl *Meráni Berthold* is már mint kalocsai érsek; s itt maradt, míg III. Ince pápa haza nem rendelte, hogy tudatlanságával a külföldet ne botránkoztassa meg.

Bécs a közel szomszédságban, hazánk nyugatán mindig gyakori érintkezésben volt velünk. A politikai szálakon kívül, a földrajzi helyzetből természetszerűleg folyó ipari és kereskedelmi összeköttetés állandó volt. S ezt városaink és Bécs lakosságának nyelvi azonossága bensővé avatta. Egész természetes tehát, hogy a magyarok a bécsi egyetemet létrejövése (1365) óta mindig szép számmal keresték föl. Amint meg VI. Orbán pápa 1384-ben megengedi, hogy itt a hittudományi fakultást fölállítsák, még nagyobb lett a magyar hallgatók száma.

A SZONDY EMLÉKKÁPOLNA ÜVEGFESTMÉNYE, DRÉGELYPALÁNK.

Aki az egyetem kebelébe akart lépni, köteles volt beiratkozni először az egyetem, azután a fakultás anyakönyvébe. 1366 óta négy — osztrák, szász, cseh és magyar — nemzet (nacio) volt a bécsi egyetemen. III. Albert osztrák herceg azonban a nagyszámmal levő délnémetek részére 1384-ben szervezi a «nacio Rhenensis»-t; a cseheket meg a lengyelekkel, morvákkal és más szlávokkal a magyar nemzetbe (nacio) kebelezi. E pillanat óta a magyar lesz a harmadik nemzet; utána jő negyedikül a «nacio Rhenensis». Az egyetemi tanács a magyar nációnak 1415-ben megengedi, hogy védőszentjének, Szent László magyar királynak ünnepét külön is megülheti. Ezen a napon a tagok jelen voltak a misén, meghallgatták az egyházi beszédet s ezután lakomát tartottak. Szent László életrajza még 1454-ben is megvolt a magyar náció ládájában.

Az egyetem két legrégibb (1365—1420, 1421—1450) anyakönyve szerint 1365—1450 között a magyar nációnak 4151 tagja volt. Ez pedig kiteszi az összes hallgatóknak 21%-át. Az 4151-ből 2929-ről biztosan, 336-ról meg csak valószinűséggel tudjuk, hogy magyarok; a többiek szlávok. Eszerint az összes hallgatóság 14·8%-a magyar. Városaink szép számmal küldték fiaikat az egyetemre. Brassó 77, Szeben 72, a káptalani városok közül meg Buda 75, Pozsony 51, Várad 48, Pécs 41, Esztergom és Fehér

SZENT JAKAB KÁPOLNA, SOPRON.

vár 38 tanulóval van képviselve. A városok fiai legnagyobbrészt megelégedtek a bölcseleti tanulmányokkal (artes); a papok azonban a jogi tudományokat (iurisprudentia) is nagy érdeklődéssel hallgatták.

A jogászok anyakönyvében (1402—1406) 1344 jogászszal találkozunk. Ezek között 204 kétségtelenül, 22 meg valószinűleg magyar; s így a magyarok száma megüti a 15%-ot. S ez mindenesetre szép szám. Főleg, ha meggondoljuk, hogy ekkor némelyik 6, 10, sőt 15 évet is töltött az egyetemen. Pedig a közlekedés mi volt a maihoz! Valóban emelkedik a lelkünk, midőn látjuk, hogy a 226 magyar közül 76 baccalaureatust, 34 licentiatust és 29 doctoratust szerez. Igaz, hogy a doctoratusig csak 12% jut föl; de az sincs kizárva, hogy némelyek másutt fejezték be tanulmányaikat. A bölcseleti fakultáson 1385-től 1453-ig 525 magyar lesz baccalaureus és magister. A bölcseleti karban 1385-től 1498-ig 116, a hittudományi karban meg 1407-től 1477-ig 13 magyar ül egyetemi tanszéken. A főanyakönyvbe való iratkozás alkalmával 1413-ig közönségesen 2 garas[1] a tehetősebbekre 3—4 garas, a nagy urakra meg 40—60 denár, sőt néha egy magyar aranyforint volt a beiratásdíj. Az 1413-ik év óta a bölcseletkari hallgatók beiratásdíja 4 garas; a módosabbaké 8 garas; a kanonokoké, nemeseké és más egyetemek doktorai ½ font denár; a hercegeké és püspököké 3, a grófoké és prépostoké 2, az apátoké és báróké 1 forint. Találkoznak olyanok is, a kik 1413 után is csak 2 garast fizettek. Ezek tényleg nagyon szegények lehettek; s a két garast csak azért fizették, hogy «pauperes»-nek ne írják be őket. A «nacio Ungarorum» 4151 tanulója 76.730 denárt fizet. Közöttük a szegények száma 944, vagyis 22%. E szerint tehát minden magyar tanulóra 25 denár esik átlagban. A szegények száma az osztrák nációban is annyi százalék, mint a magyarban; a másik két nációban azonban jóval több.

AZ ŐRZŐ ANGYALRÓL NEVEZETT SZENT KERESZT, SOPRON.

A jogászanyakönyvbe való iratkozás alkalmával a közönséges tanulónak 2 garast, a baccalaureusnak 3 (cseh) garast, a nemesnek fél forintot kellett fizetnie. Promotio fejében a baccalaureus 1, a licentiatus 3 (magyar), a doctor meg 5 forintot fizetett.

Az egyetemi hallgatók között intelligencia dolgában legkedvezőbb az arány a magyar nációnál. A püspökök, prépostok, apátok és kanonokok mellett a világi nemesség kiválóbb családjainak

[1] A garas átlagos értéke 7 denár.

tagjaival találkozunk. Van olyan káptalan, — mint az esztergomi, egri és zágrábi — mely 7—14 taggal is szerepel az anyakönyvekben. A cisztercieknek Bécsben is — miként Párisban — volt kollégiumuk, melyet a rend magyar tagjai is fölkerestek, miként a borsmonostori és az egresi apátról is tudjuk.

Mivel a tanulóknak az egyetem ügyeinek intézéséből is kijutott a részök, érdekes magának az egyetem szervezetének kérdése is. Az egyes nációk saját kebelökből választanak procuratort. A rektorválasztás joga ezeket illeti meg. A fakultások magisterei a dékánt és az egyes nációból a tanácsost félévre, a vizsgálót pedig negyedévre választják. Minden egyetemi hallgató már a beiráskor eskü alatt fogadja, hogy az egyetem szabályait megtartja és egyenruhát (papi öltözet) visel.

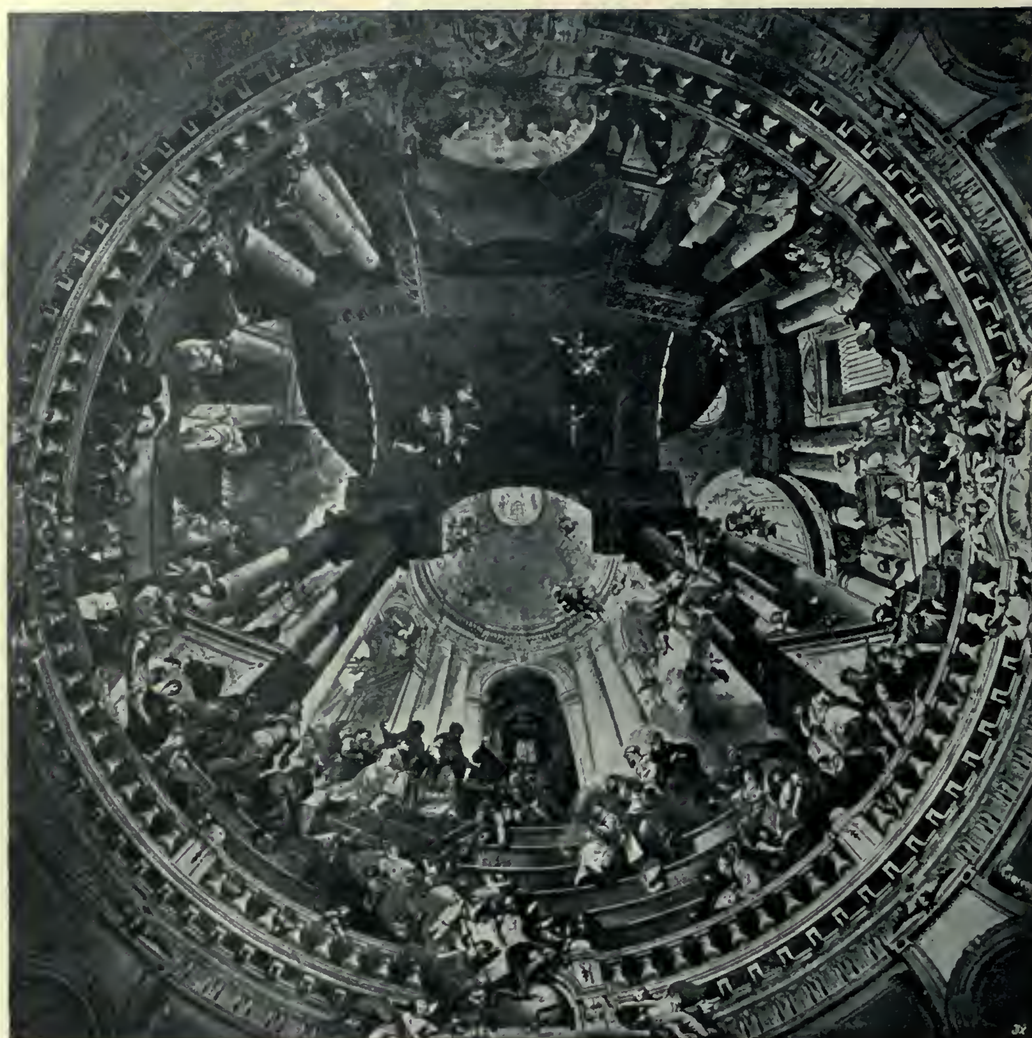
Midőn előadás vagy disputatio van, mindegyik hallgató köteles az ő kiszabott helyén lenni. Aki 14 napi mulasztást nem tud igazolni, egyetemi kiváltságait elveszti, s azonkivül ezt az időt nem számítják be neki. Aki két évig már hallgatta a bölcseleti kart, itt pályázhatott baccalaureusságra. Hittudományi baccalaureus csak olyan lehetett, akinek a bölcseleti tanulmányokból magisteri címe van, a hittudományt hat éven át hallgatta s a Szentírásból és Petrus Lombardus «Quatuor libri Sententiarum»-ából már egy évig tartott előadást. Az a baccalaureus, aki a bölcseleti fakultáson két, a hittudományin meg három évig tanított, pályázhatott az illető karon a «licentia»-ért, — föltéve, hogy a kora is megvolt. Amott 21, emitt 30 évet követeltek. Ha a vizsgálat sikerült, s az illető megigérte, hogy legalább még egy évig tart előadásokat az egyetemen, megadták neki a licentiatust. Az egyetemi képesítés tetőzete a doktorátus. A doktorrá avatás nagy ünnepséggel szokott történni. Baccalaureusi szigorlat évenkint négy ízben volt, — a négy kántorbőjt havában (Quatember). A licenciátusság elnyerésére évenkint egyszer az iskolaév elején nyílt alkalom. A bécsi egyetem pecsétje, melyet az egyetemnek Hunyadi Mátyás királyunk adott, történeti kiállításunkon látható volt; jelenleg a magyar nemzeti múzeum tulajdona.

SZENT JAKAB KÁPOLNÁJÁBÓL, SOPRON.

SZENT JAKAB KÁPOLNÁJÁBÓL, SOPRON.

Hogy a magyarok a *krakkói* egyetemet mily számmal látogatták, a XV. század vége óta biztos adatokkal rendelkezünk. Megvan a krakkói egyetem magyar bursájának (convictus) jegyzéke (Regestrum Bursae Ungarorum Cracoviensis), melyet Broscius (Brozek) János, a jeles lengyel mathematikus 1613-ban zsibárusoktól vásárolt meg két garason, azután a krakkói egyetem könyvtárának ajándékozott.

A krakkói egyetem 1491-ben írta elő, hogy ezentúl a városban senki sem lakhatik; hanem minden tanulónak és baccalaureusnak vagy a bursában, vagy magában az iskolában kell laknia. A magyaroknak már előbb is volt bursájok; hiszen 1486-iki létezése bizonyos. Az egyetem intézkedése azonban — miként a számok tanuskodnak — nem ment át az életbe. Az 1493—1558 közötti években 1892 magyar volt beirva a krakkói egyetemen. A magyar bursának meg ugyanekkor csak 823 tagja volt. S mi több, vagy 130 bursa-tag nincs is beirva az egyetemre. Nem véletlen dolga, hogy Nagy-Szeben, Besztercebánya, Körmöcbánya és Selmecbánya városokból egyetlen egy sincs a bursában. Ide a legtöbbet Buda, Pest, Szeged és Nagyvárad küldi. Aki nem magyar, nem lehet tagja a bursának. Ez alól azonban van kivétel is. A bursa-tagok közül 209 a baccalaureatust, 41 meg a magisterséget szerzi meg magának. Az istenitiszteletet nem benn a bursában, hanem kívül, szent Ferenc egyházában tartották.

Mária bemutatása. Kupolafalfestmény a szombathelyi székesegyházban. Maulbertschtől és Winterhaltertól.

Rómába, a kereszténység fővárosába, önképzés céljából a magyarok is mindig szívesen mentek. A *prágai* egyetemet sűrűbben a XIV. század vége óta lepik el a magyarok.

A reformáció kezdetével honfiaink más egyetemeket is fölkerestek. A *wittenbergi* egyetemre az 1522—1526. években 12 magyart vesznek föl. *Tübingenben* meg 1523-ban Kassai János orvosdoktor végzi tanulmányait.

A külföldi egyetemeket látogató magyar tanulók nemcsak hittudományi, bölcseleti és jogi, hanem *orvosi tanulmányokat* is végeztek. Joggal következtetjük ezt abból a tényből, hogy a XIII. századból több orvost ismerünk. Sándor II. Endre orvosa volt. A király szerette volna spalatói érsekké tenni, de a káptalan nem választotta meg. IV. Bélát gyógyítja Bernát, Gellért és Tiborcz mester. Ezek közül Gellért még Kún László királynak is udvari orvosa. S midőn ő nem volt kéznél, amint a király a Nyulakszigetén megbetegedett, hamarosan négy más orvost — Guarcin, János, Bertalan és Theodosius mestert — hívtak. Muthemerius mester V. István és IV. László korában orvos. A Margit-legenda több ízben beszél a Domonkos-apácák és szerzetesek orvosairól. Így: «Soror Candida... meg betegüle oly igen, hogy orvos is kétségben esett vala az ő meggyógyulásáról». Az «orvosoknak sem egy orvosságok csak valami kevéssé sem használt volna». Ezeknek az orvosoknak nagy része pap. S ez annál feltünőbb, mert az egyház a papságnak az orvostudomány művelését kiközösítés terhe alatt megtiltotta. A budai zsinat is megparancsolja a papságnak 1279-ben, hogy hagyjon föl a sebészetnek azzal a részével, amely metszéssel és égetéssel jár.

Magyar tanulókkal nemcsak Nyugat- és Dél-Európa országaiban, hanem a messze *Keleten* is találkozunk. Ide — Aleppóba és Jeruzsálembe — járnak az izmaeliták, a kikről Jakut arab író emlékezik.

Az egri érseki jogakadémia.

Foglár György egri kanonokot s címzetes püspököt, kinek emlékét törvénykönyvünk is őrzi, az egri jogiskola megalapítására következő okok indították: kevés volt a katholikus ügyvéd, segíteni óhajtott Eger és vidékének sanyarúbb sorsban lévő ifjain; végül iskolájának neveltjei közül remélte, hogy előállnak azok a szellemi bajtállók, akik a forrongó megyegyűléseken a katolikus álláspontot megvédelmezik. A XVIII. század első felében ugyanis csupán a nagyszombati egyetem szolgáltatta a rendszeresen kiképzett jogászokat; a kolozsvári protestáns kollégiumban 1733-tól fogva előadták ugyan a jogot, ámde Erdély akkoriban még külön ország volt. Erdődy Gábor püspök és káptalana elé 1740 november 27-ikén terjesztette Foglár az alapítólevelet, 1741 április 12-ikén Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlésén kihirdetik jóváhagyólag az egri káptalan mint hites hely által elkönyvelt s közokirat alakjába öntött alapítólevelet. Az 1741. évi XLIV. törvénycikkel iktatja törvénybe az országgyűlés az új egri jogiskolát.

LYCEUM ÉS CSILLAGVIZSGÁLÓ EGERBEN.

Ez alapvetés szerint az intézet tizenkét bennlakó nemes, katholikus ifjú részére a Telekessy alapította egri papnevelő keretében szerveztetik, amelyben volt már ilynemű konviktus. A nem nemes ifjak saját költségükön jártak be előadásra. A két éves tanfolyamnak tanára egyetlen: «szakképzett, feddhetetlen jellemű világi férfiú». Az ifjak fölvételéről értesítik a m. kir. Kúriát, ez dolgozza ki a tanítás menetét is s évenkint kiküldöttje révén legalább egyszer meglátogatja az intézetet, a vármegye szintén. Érdekes azoknak az időknek gazdasági viszonyaira az alapítvány összege: 25.000 rénes forint s Foglár almagyari szőlleje. E tőke hat százalékos, intézetföntartó évi gyümölcse 1500 rénes forint. Az anyaösszeget az alapító 1754-ben kelt végrendelkezésével 50.000 rénes forintra emeli.

SZENT MÁRTON PÜSPÖK.
Karton a szombathelyi szemináriumi kápolna egy üvegfestményéhez, ifj. Storno Ferenctől.

Szent János evangelista és Szent Ivó védőségével az 1740/41-iki tanesztendőben nyílt meg az akadémia. Négy évvel később már két tanára van. 1754-ben különválasztják az iskolát az *internátus*-tól. *Barkóczy* egri püspök az alaphoz csatolja a tapolcai apátság jövedelmét, egyben biztosítja Mária Terézia pártfogását.

Foglár halála után Barkóczy fejében nagyobb arányú főiskola eszméje főtt, valamelyes egyetem-féle. Ebben az időben már 3 tanerő működött: az igazgató tiszteletdíja 200, a két világi tanáré 700—700, a paptanáré 600 rénes forint volt.

Barkóczyt 1761-ben hercegprímássá nevezik ki. Utóda az egri püspöki székben *Esterházy* Károly gróf. Az ő dicsősége az egri lyceum hatalmas épületének emelése.

Esterházy észbe vévén a nagyszombati, bécsi, gráci, egyetemek távolságát, eltökélte, hogy Egerben egyetemes főiskolát teremt. *Gerl* József bécsi építőművész készíté a «domus universitatis» tervrajzát. Az építés megindulván, az egri jogiskola működését az 1762/63-iki tanévre fölfüggesztette.

MÁRIAFALVI RÉGI PLÉBÁNIAI TEMPLOM. VAS-MEGYE.

Az 1774/75. tanévben a lyceumban jogi, theologiai, bölcseleti karral nyílt meg a főiskola.

De az első magyar orvosi iskola is Egerben nyílt meg, még pedig összefüggésben a lyceum egyetemi eszméjével, az 1769/70. tanévben. Szerepe rövid lélekzetű. Mint érdekes kulturtörténeti adalékot idézzük Udvardy dr. munkájából. A tanfolyam öt évre terjed. Addig, míg a lyceum elkészül, a tanítás helyéül a helybeli irgalmasrendiek kolostora szolgál, a maga kémiai s botanikai apparátusaival, kórházával, melyek úgyis Markhót orvosnak, a tanárnak, mint városi tiszti orvosnak fölügyelete és rendelkezése alatt állnak. Fölvenni a tanfolyamra csak végzett és jó bizonyítványokat fölmutató filozofusokat lehet, de a gyakorlati előadásokra a tanár bölcs belátása szerint borbélylegényeket is bocsáthat. Ez intézmény két év mulva elmosódott, helyt engedve az 1770-ben fölállított egyetemi orvosi karnak.

ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT.

Egy XV. századbeli szinezett fametszet után.

Ez időtájban ugyancsak szükségessé vált a tüzes, csapongó, féktelen magyarvérű jogászság fegyelmezése. Összecsapnak a polgársággal, katonasággal nem egyszer. Érdekes pár töredéke szabályzatuknak: senki a jogi iskolába föl nem vehető, ha kardját előzetesen az igazgatónak át nem adja; akit fegyverrel érnek az utcán, kicsapják, azt is, ki többedmagával az igazgatóra támad, éjjel az utcán kóborol; sőt 24 óra alatt a városból is távoznia kell. Az ifjúság naponta hallgat misét és havonta gyónik.

Az 1777-ben kelt *Ratio educationis* elsőben kisérli meg a tanügy egységes rendezését. 60. §-a szól a főpapi lyceumok kormányzatáról, mely a főpap-kegyúr jogkörébe tartozik, függetlenül a tankerületi főigazgatóságtól.

A SZOMBATHELYI SZÉKESEGYHÁZ KERESZTHAJÓ-KAPUJA.

Szily püspök dombormű-képével.

József császár 1784-ben eltörli a magyar közjog előadását; nemsokára pedig halálos csapást mér az egri főiskolára azzal az elhatározásával, hogy a jogi és bölcseleti tanfolyamot csupán az egyetemre s a kir. akadémiákra szorítja. Az egri lyceumon az 1783/84. tanévvel megszünnek az előadások.

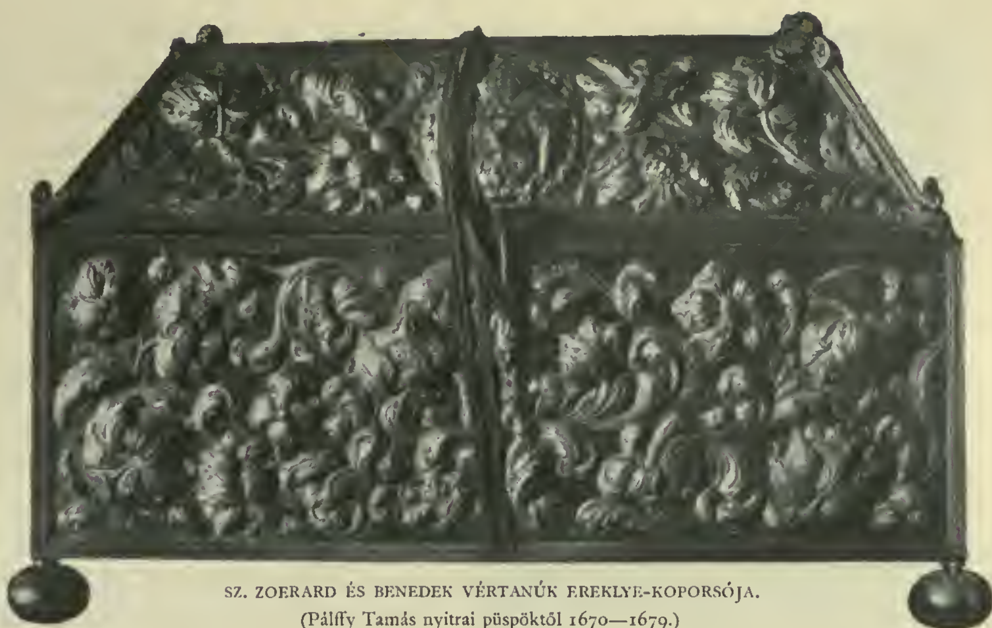
József császárnak 1784-iki egri látogatása sem segíthetett a veszni indult ügyön. Esterházy püspök abban még némi vigasztalást találhatott, hogy Egert egyetemes papnevelő helyéül jelölték ki; fölszólították ugyanis, hogy gondoskodjék 367 papnövendék elhelyezéséről. József császár halála föltámasztotta az egri lyceumot is.

A püspök egyszerűen a maga felelősségére megnyitotta az intézetet. A helytartótanács leirata szerint a kormány ez önhatalmú, felsőséget megkerülő eljárás fölött neheztelését fejezte ki, de tekin-

tettel a jóhiszeműségre és ügyszeretetre: beleegyezett a megtörtént dologba.

A halhatatlan érdemű Esterházy 1799-ben meghalt. Örökösévé szemefényét, az egri lyceumot tette.

Az 1806-ban kelt új *Ratio educationis* a jogi tanfolyamot három évre terjeszti ki. A tananyagban már mint külön tárgyak szerepelnek: az egyházjog, római jog, statisztika. Az 1847/48-iki tanév megcsonkult. Eötvös báró kultuszminiszter az iskolákat, tekintettel az országos izgalomra, még májusban becsukatja s az egri lyceum előbb magyar, később osztrák katonai kórház lett s így a következő tanévben meg sem nyílt.

SZ. ZOERARD ÉS BENEDEK VÉRTANÚK EREKLYE-KOPORSÓJA.
(Pálffy Tamás nyitrai püspöktől 1670—1679.)

1849/50-ik tanévben az előadások a szeminárium épületében folynak, de már 1850 február 1-én az abszolút rendszer az erősen magyar szellemű jogiskolát, mint közveszélyes irányút eltörölte. *Bartakovics* egri érsek az egri főkáptalani és városi küldöttség élén személyesen járult orvoslás végett *Thun* miniszter elé s a pesti, gráci egyetemek leckerendje alapján új tantervet nyújtott be, mely szerint a lyceum amolyan katholikus kis egyetemmé alakult volna át, hittudományi, jogi, bölcseleti szakokkal.

BORNEMISZA PÁL ERDÉLYI PÜSPÖK ARANYKELYHE 1564-BŐL.
A nyitrai székesegyház műkincseiből.

Thun elismeri az iskolatartás jogát, ám érdemleges intézkedés céljából szakértesülést vár. *Augusz*, ideiglenes helytartó, kedvezően nyilatkozik, szemben *Kovács* iskolafölügyelővel. *Bartakovics* érsek «az ország magyarságának középpontján» a jó siker reményében nyitja meg a jogi szakot az 1850/51-iki tanesztendőben; de az év elteltével a bécsi kormány felelősségre vonta s az előadásokat egyáltalában megszüntette.

1860-ban megbukott az abszolút rendszer. Eger képviselőtestülete azonban folyamodott szeretett intézete ügyében. Kérelme teljesült, a lyceum az 1861/62-iki tanévben újra megnyílt, de egészen egyöntetűen a kir. jogakadémiák szervezetével. A három évi tanfolyam közül egyelőre csak kettő nyílt meg, 1862-ben megkapta a nyilvánossági jogot, míg 1863-ban a helytartótanács fölállította az egri érseki joglyceum kebelében a bírói államvizsga-bizottságot.

EVANGELISTERIUM A NYITRAI SZÉKESEGYHÁZ MŰKINCSEIBŐL.
(XIV. század első fele.)

SZ. GELLÉRT EREKLYETARTÓJA A SZÉKESFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZBAN.

1873 október 26-ikán *Samassa* József dr. foglalja el az érseki széket s megnyílik a jogakadémia modern időszaka fokozatos fejléssel, zálogául a biztató, gyümölcsöző jövőnek. Az új érsek 1874 június 23-ikán főkáptalanával tanácskozást tartott az egri érseki joglyceumnak a kir. jogakadémiákkal való teljes egyenlővé tétele végett s a tanári javadalmazás ügyében. A véglegesített jogigazgató Danielik, címzetes püspök, egri kanonok lesz. Az érsek föntartja maga számára az alap- és államvizsgálati bizottságok elnökeinek kinevezési jogát, mely Trefort miniszter által elismertetvén, egyike a joglyceumi autonomia sarktételeinek.

1880-ban azonban ujabb veszedelem fenyegette a lyceumot.

A harmadik egyetem eszméjének fölszínre kerülése valóságos ellenséges hangulatot támasztott a jogakadémiákkal szemben. Trefort a királyi és püspöki akadémiák számára miniszteri biztost rendelt. Samassa érsek ez ellen óvást tett, amennyiben ily rendkívüli intézkedés megokolásául szolgáló vétség az intézetben föl nem merült s előzetes vizsgálat sem tartatott s hozzá még a lutheránus és református jellegű intézeteket a miniszter jelzett, különleges intézkedése nem érinti. Az 1880 áprilisban érkező miniszteri biztos, *Boncz* Ferenc, a tapasztaltak fölött «általános megelégedését» fejezte ki. 1880 július 8-án Trefort Eger érsekét fölszólította, hogy a jogakadémiát törülje el, esetleg engedje meg valamelyik kir. jogakadémiával egyesíteni.

ROSKOVÁNYI ÁGOST, NYITRAI PÜSPÖK PÁSZTORBOTJA.
A nyitrai székesegyház műkincseiből.

Samassa József érsek, országszerte föltünést keltett, hatalmas nyílt levélben adta meg válaszát. Összetörvén a miniszter megokolásait, kijelentette, hogy az akadémiát föntartja s hozzátette, hogy a beszüntetendő királyi akadémiák bármelyikének alapját hajlandó egyesíteni az egrivel. — Ez a nyílt levél mentette meg az intézetet, mely iránt később maga a miniszter is fölmelegedett. Azóta az egri érseki jogakadémia zavartalanul működik.

MÁRIA-SZOBOR A NYITRAI VÁRHEGYEN.
Emeltette Esterházy gróf püspök.

Érdekes, hogy a bánáti szerb ifjak előszeretettel keresik föl.

Az 1901/02. tanévben nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak száma nyolc, ezek közül egy pap, ki egyben az ifjúság hitszónoka s lelkiatyja, magántanára kettő. Hallgatója százon fölül.

A pécsi püspöki joglyceum.

A magyar tudományos életnek Pécs városa mindenkor egyik kiváló központja volt. Nagy Lajos király itt állította föl a «studium generale»-t, melyet V. Orbán pápa 1367 szept. 1-én megerősített, megadva neki mindazokat az előjogokat, melyekkel a csak két évvel előbb megerősített bécsi egyetem birt. Az egyetem a XVI. századig fönnállott s hogy mily virágzó volt, bizonyítja az, hogy hallgatóinak száma néha meghaladta a kétezret s magában a mohácsi csatában mintegy háromszázan vettek részt. A törökök előnyomulása véget vetett az egyetemnek, 1540 után nincs róla többé említés.

A XVIII. század közepén újra éledni kezd a vágy, hogy Pécsett főiskola létesüljön. Baranya vármegye az 1751. évi országgyűlésre küldött követeinek utasításába is fölvette ezt. Klimo György pécsi püspök a helytartótanácshoz fordult s ennek 1769-ben kelt leirata után káptalanával már a fölállítandó főiskola költségeinek födözéséről tárgyalt, midőn a halál terveinek megvalósításában meggátolta. De a megkezdett mozgalom nem lankadt le s ennek eredménye az lett, hogy a győri jogakadémia 1785-ben Pécsre helyeztetett át. De az e fölött érzett öröm rövid ideig tartott, mert 1802-ben ismét visszahelyezték Győrbe, mi ellen hiába tiltakozott Baranya vármegye, hiába a pécsi káptalan.

SZ. ANNA KÁPOLNÁJA SZÉKESFEJÉRVÁROTT.
(XV. század.)

Majd magánúton indult meg a mozgalom a pécsi jogakadémia fölállítása iránt; egyesek adakoztak is az akadémiára, de eredményt elérni nem tudtak. Midőn 1828-ban Szepessy Ignác báró, a tudományokért lelkesülő lángbuzgalmú főpap foglalta el a pécsi püspöki széket, a szemináriumban kétosztályú bölcseleti tanfolyamot nyitott meg a papnövendékek számára; midőn pedig sokan folyamodtak hozzá, hogy azt nyilvánossá tegye, elhatározta, hogy ennek a kérelemnek eleget fog tenni, sőt a bölcseleti kart jogi karral is kiegészíti. Előbb azonban a szükséges anyagi eszközök megteremtéséről gondoskodott; ebből a célból az iskolahelyiségekre szánt főépületen kívül — melyben a szép templom is van — könyvtárhelyiséget is rendezett be, könyvsajtót is szerzett, készpénzben pedig 100.000 frtos alapítványt tett le a szükséges költségek födözésére.

1831—1832-ben nyílt meg a most már nyilvánossági joggal fölruházott bölcseleti kar, melyet a győri kir. tanulmányi főigazgatóság alá rendeltek, tanterve pedig a «Ratio educationis»-on alapult.

FESZÜLET A SZÉKESFEJÉRVÁRI PLÉBÁNIAI TEMPLOM KÓRUSÁN.
Maulbertsch falfestménye.

1833 április 29-én Szepessy báró legfelsőbb helyen engedélyt kért a jogi kar megnyitására, mit a következő tanévtől kezdve meg is kapott oly föltétel mellett, hogy a többi királyi, nevezetesen a győri akadémia szabályai erre az intézetre is érvénynyel és kötelező erővel birjanak. E föltételek mellett a jogi kar az 1833/34. tanév kezdetén meg is nyílt s Szepessy báró 1835 aug. 8-án a bölcseleti és jogi kar együttes alapítását tartalmazó oklevelet állított ki, melyet, miután arra ugyanannak a hónak 27-én a legfelsőbb jóváhagyást kinyerte, a pécsi káptalannál helyezett el. Ezért a nagylelkű alapítványért az ország azzal fejezte ki háláját, hogy az 1836 : XXIV. törvénycikk a pécsi jogakadémia létezését és Szepessy báró érdemeit törvénybe iktatta; Pécs városa pedig a kegyes alapítónak 1892-ben ércszobrot emelt.

Maga a bölcs alapító is látta azonban, hogy alapítványa az intézet költségeinek födözésére elégtelen lesz, azért 1836-ban királyi engedélylyel tett végrendeletében tiszta hagyatékának egyharmad részét a lyceumi alapítványnak hagyta örökül; de csakhamar bekövetkezett halálakor a hagyatékot a kincstári és egyéb követelések kimerítvén, az intézetnek semmi sem maradt belőle. A fölmerült hiányok födözésére 1847-ben Szcitovszky püspök közbenjárására

királyi rezolúció 9186 frt fizetését rendelte a kincstárból a lyceumi alap javára, mely összeget annak tőkéjéhez csatolták.

Így állott fönn az intézet 1848-ig; ekkor katonaságot szállásoltak helyiségeibe s tanuló sem jelentkezvén, az 1848/49. tanév megnyitható nem volt s 1849 július 3-án Szcitovszky egy leirattal a jogi előadásokat teljesen beszüntette, a bölcseleti kart pedig a szemináriumban ismét házi stúdiummá redukálta.

Pécs városa azonban a jogi intézet megnyitása iránt folyton érdeklődött. Már 1851-ben tárgyalta ezt az ügyet s hajlandónak igérkezett a hiányzó összeget részint közadakozásból, részint a város adójából födözni. A helytartótanács 1861-ben az alapítványok kimutatását kérte föl, mit Girk püspök azonnal teljesített is. Minthogy a püspök által kimutatott 165.000 forint az intézet költségeinek födözésére elegendő nem volt, a helytartótanács pedig ezeket a költségeket előre biztosítva akarta látni, a város gyüjtést rendezett, mely 5—6000 forint között jövedelmezett, a még hiányzó összeg födözésére pedig saját jövedelméből vállalkozott. Ily előzmények után az újabb fölterjesztésre az 1865 augusztus 2-án kelt legfelsőbb elhatározás a jogakadémia megnyitását engedélyezte s azt nyilvánossági joggal fölruházta, de azzal a kikötéssel, hogy a magyarországi jogakadémiák iránt 1850 szeptember 29-én kelt legfelsőbb elhatározás, valamint az ebben a tárgyban már előbb kibocsátott s jelenleg is érvényben levő vagy még ezentúl kibocsátandó rendeletek határozatai erre a tanintézetre is kötelező erővel birjanak. Erre az intézet 1865 október 15-én a püspök által tartott ünnepies istenitisztelettel megnyilt.

A BESZTERCEBÁNYAI VÁRTEMPLOM ELŐCSARNOKÁNAK FALKÉPE.

Az intézet költségeinek födözésére azonban az alapítvány mindig kevesebbnek bizonyult, főleg midőn az 1874. évi szervezés következtében a tanfolyam három évről négyre, a tanárok száma hatról nyolcra emeltetett. De segítségül jött a pécsi püspökök mindig nagylelkű áldozatkészsége, kik évi 3—4000 forinttal egészítették ki az intézet jövedelmét s így lehetővé tették, hogy a tanárok javadalmazása mindig egyenlő volt a királyi akadémiák javadalmazásával. — Midőn azonban 1892-ben a kir. akadémiák tanárainak fizetését ismét emelték, a pécsi tanárok jogos igénye kielégítést nem nyert.

Ez a visszás állapot mindaddig tartott, míg Hetyey Sámuel ő méltósága el nem foglalta a pécsi püspöki széket. Első gondjai közé tartozott a lyceum anyagi ügyeinek rendezése s úgy a minisztériummal, mint káptalanával azonnal megkezdte a tárgyalást. Ő maga 200.000 koronát tett a lyceumi alap növelésére. A székesegyház összegyűlt kamatjövedelméből 140.000 korona utaltatott ki s egyúttal a székesegyház évi jövedelemfölöslegéből 38 százalék, ami körülbelül évi 40.000 koronának felel meg. Ennek következtében nemcsak hogy ugyanabba a helyzetbe kerültek a jogtanárok, mint a királyi jogakadémiák tanárai, hanem igényeik 1892 július 1-ig visszamenőleg is kielégíttettek.

Az anyagi ügyek rendezése után a tanulmányi és fegyelmi ügy rendezése vált szükségessé; ebből a célból a minisztérium hat tagú bizottságot küldött Pécsre, mely a káptalan küldötteivel tanácskozva, megállapította a legfelsőbb helyen is jóváhagyott szabályokat, melyek hangsúlyozzák az intézet katholikus jellegét és követelik a tudományoknak katholikus szellemben való művelését.

Ezeket ünnepiesen kihirdették s így a pécsi jogakadémia ügye úgy az anyagiakban, mint a szervezeti, fegyelmi és tanulmányi szabályok tekintetében rendezve van; működését zavartalanul folytathatja s hallgatóinak száma évről-évre növekedve, már a 140-et érte el.

A kassai kir. jogakadémia története.

Minekutána a kassai egyetem a Jézus-társaságnak 1773-ban történt feloszlatása miatt 1777-ben megszűnt, helyébe Mária Terézia királynő a «Ratio educationis» alapján *királyi akadémiát* szervezett, melyet a kir. főigazgató kormányzása alá helyeztek. Az ügyeket közvetetlenül az aligazgató vezette. Tanárokul, pályázat útján, katholikus egyháziakat és világiakat alkalmaztak. A főiskola a katholikus tanulmányi-alapból tartatván fönn, katholikus jellegű volt és a jezsuitáknak volt kollégiumában, mely most már a tanulmányi-alap tulajdonát képezte, talált elhelyezést és ott is maradt több, mint egy századon át.

GETHSZEMÁNE.
A besztercebányai plébániai templom déli sarkán.

A kir. akadémia keretében kétéves bölcseleti és kétéves jogi fakultás volt; jogra csak a bölcseleti tanfolyam befejeztével lehetett menni. Az 1806-ik évben jelentősebb változtatásokkal végleg megállapíttatván a tanrend, egészen 1849-ig a királyi akadémia bölcseleti fakultásán bölcseletet, világtörténetet, magyar történelmet, fizikát (a természettudományok történetével) és mezőgazdaságtant adtak elő. Külön leckék voltak a vallástanból, görög nyelvből, magyar nyelv- és irodalomból. Ez utóbbi 1819-ben rendes tárgy lett. A jogi fakultáson az első évben természetjog, magyar közjog, európai államok statisztikája és bányajog; a második évben magyar magán- és büntetőjog, tiszti írásmód, rendészet- és kamarai tan, váltó- és kereskedelmi jog adatott elő. Időközben rendelkezés történt arra nézve, hogy az egyházjognak és a római jognak, továbbá a hűbéri jognak és a büntetőjognak két külön tanszék szerveztessék, de ez tényleg foganatba sohase ment. Az akadémiának kiváló főigazgatói voltak Salhausen Móric báró, Szuhányi jezsuita, Udránszky Dániel szepesi kanonok és 1836—1850-ig Richter Alajos jászói prépost, ki különösen a szegényebb sorsú tanulók iránt való bőkezűségével tette nevét emlékezetessé. A tanárok közt volt 1819—1827-ig a hazai jogtudomány büszkesége, *Frank* Ignác, aki «Specimen elucubrandarum institutionum juris civilis hungarici» című dolgozatát itt írta. Jelesebb tanárok voltak ebben az időben még Vuchetich, a büntetőjog híres tanára, Veszerle történettanár és Wolfstein, a mennyiségtan tanára.

Az abszolutizmus alatt, 1850-ben, az 1849-ik évi osztrák «Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich» című szabályzatot hazánkra is kiterjesztették. Ehhez képest a kassai kir. akadémia bölcseleti fakultása megszűnt, az eddig ott előadott tárgyakat a gimnáziumba sorolták. Az akadémia *«császári királyi jogakadémia»* nevet nyert. Vezetése· igazgatóra bizatott, akit a többi öt tanárral együtt, a közoktatásügyi miniszter előterjesztésére, ő felsége nevezett ki. 1855-ben a jogakadémiai tanfolyamot három évre emelték. A tantárgyak a következők voltak: jogbölcselet, bevezetés a jog- és államtudományokba, magyar magánjog és bányajog, államtan, osztrák büntetőjog és eljárás, osztrák magánjog, kereskedelmi- és váltójog, polgári perrend-

A BESZTERCEBÁNYAI PLÉBÁNIAI TEMPLOM KERESZTELŐ KÚTJA.
(A XV. századból.)

tartás, a Magyarországra kibocsátott pénzügyi és közigazgatási törvények. A tanítás nyelve egészen 1856-ig a magyar maradt; az 1856/57-iki tanévben is csak a politikai gazdaságtant adták elő németül.

Csaknem az egész idő alatt, amig a főiskola az osztrák közoktatásügyi minisztérium vezetése alatt állott, Schuller Vencel volt az igazgató; tanárok voltak: Morovics Márton dr., Demkő Imre, Véghy (Endl) Antal, Krázsonyi József, Mohr Jenő dr., Cherny József dr., Konopácsek Ágost, Pawlowsky Sándor dr., Eckmayer Ágost dr., Krones Ferenc dr., Biedermann Ármin dr., Dégen Gusztáv dr.

1861-ben az időközben visszaállított magyar királyi Helytartótanács vezetése alá került: a jogakadémia és a tanulmányi rend újból módosult. Előadatott az első évben: bevezetés a jog- és államtudományokba, jogbölcselet, magyar történelem, római jog, statisztika.

A második évben egyházjog, politikai tudományok (a nemzetgazdaságtannal együtt), magyar magánjog, büntetőjog és eljárás, bányajog. A harmadik évfolyamon: osztrák magánjog, magyar közjog és közigazgatási szabályok, polgári perrendtartás, kereskedelmi- és váltójog, pénzügyi politika.

Az 1867/68-iki iskolai évet a jogakadémia már a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minisztériumtól kiadott ujabb tantervvel kezdte meg. A három évi tanfolyam változatlanul meghagyatott; a tantárgyak számában az a változás történt, hogy a közjogtól elkülönített közigazgatási törvények önálló tárgyat képeztek. 1874-ben a minisztérium a jogakadémiákat teljes jog- és államtudományi fakultásokká alakítja át, a tanfolyamot négy évre terjeszti ki és az eddigi hat tanszék mellé még két új rendes tanszéket szervez. Ettől kezdve a tanulmányi rend változásai közismeretűek.

A jogakadémia igazgatója az 1863/64-iki tanévtől kezdve egészen 1884-ig Demkő Imre volt; 1884 augusztus havától a mai napig: Klekner Alajos dr. Ez alatt az idő alatt a főiskola tanárai voltak: Hoffmann Pál dr., Kogler János dr., Schnierer Aladár dr., Bardócz Lajos dr., Hajnik Imre dr., Fésüs György dr., Mariska Vilmos dr., Pisztóry Mór dr., Siposs Árpád dr., Vida József dr., Werner Rudolf dr., Molnár Imre dr., Brencsán Sándor dr., Rössler István dr., Klupathy Antal dr., Katona Mór dr. Jelenleg nyilvános rendes tanárok: Szele Andor dr., Milbek Károly dr., Zorn Vilmos dr., Esterházy Sándor dr., Baintner Hugó dr., Ráth Zoltán dr. és Kolosváry Bálint dr. Magántanárok: Kosztka József dr., Stuhlmann Patrik dr. és Bodnár Virgil dr.

RÉGI SZÁRNYAS OLTÁR,
a besztercebányai plébániai templom Borbála-kápolnájában.

A katholikus tanulmányi alap terhein könnyítendő, 1894-ben Csáky Albin gróf vallás- és közoktatás-

ügyi miniszter kezdeményezésére, a kassai kir. jogakadémia államosíttatott. Régi otthonát a jezsuiták volt kollégiumában elhagyva, abba a díszes új épületbe költözött, amelyet a főiskola részére nagy áldozatkészséggel Kassa városa emelt. A jogakadémia hallgatóinak a száma az utóbbi években kétszáz körül van. Az újabb időben Jászó nagynevű főpapjának, *Takács* Menyhért dr.-nak a vezetése alatt szép reményekre jogosító mozgalom indult meg abban az irányban, hogy a régi kassai egyetem, mint állami egyetem, római katholikus hittudományi, továbbá jog- és államtudományi, bölcseleti és mezőgazdasági fakultással, visszaállíttassék. Az eszme terjesztése érdekében a kassai tanférfiak «Kassai egyetem» cím alatt nagyszabású emlékkönyvet írtak és adtak ki, amely az irányadó körökben kedvező fogadtatásra talált.

SZÁRNYAS FŐOLTÁR,
a körmöcbányai plébániai templomban.

A sz. Ágostonról nevezett felsőbb papnevelő Bécsben.

A francia forradalom véres eseményei s egész Európa földúlása Napoleon háborúi által eszükbe juttatták az uralkodóknak a királyi zsoltáros szavait: «Et nunc reges intelligite, erudimini qui judicatis terram».

Míg a bécsi kongresszus azon tanácskozott, miképen heggeszsze be Európa testén az utolsó huszonöt év tátongó sebeit, a bécsi udvar mélyenlátó plébánosa, Frint Jakab dr., a keresztény szellem restaurálása fölött elmélkedett s megtalálta ennek igazi eszközét az egyháziak alaposabb képzésében szellem és jellem, ész és szív, tudomány és áhitat tekintetében.

Az udvari plébános terve testet öltött abban az intézetben, melyet az ő kérésére I. Ferenc császár és király alapított, 1816 március 29-én Veronában kelt kabinetiratával.

Az intézet kissé hosszas neve: «Sublimioris presbyterorum educationis Institutum ad S. Augustinum Vindobonae». Köznyelven Ausztriában majdnem mindig «Frintaneumnak», nálunk inkább «Augustineumnak», néha «Sublimeumnak» is nevezik.

SZENTHÁROMSÁG-SZOBOR KÖRMÖCBÁNYÁN.

Hogy Frint helyes úton járt, midőn a keresztény szellem gyógyítását és erősítését a papi nevelés tökéletesítésében kereste, az kétségtelen. A XVIII. századnak legnagyobb baja volt, hogy nem volt egyetlenegy oly szabású theologusa, mint akár a régi szentatyák, akár a skolasztika aranykorának nagy férfiai, akár az iskolás bölcselet utóvirágzásának vezéralakjai, mint Suarez, De Lugo, Bellarmin. Az egyetlen doctor Ecclesiae, liguori sz. Alfonz, a közszellem ellaposodása folytán belekényszerült abba, hogy egyetlen elvi kérdés dülőrevitele után a morális «nézetek» hangyaszorgalmú összeállítója legyen. Többi munkásságát apostoli szellemű lelkipásztorkodásra és az aszkétikus irodalom s *népies* hitvédelem művelésére szentelte.

A Voltaire-okkal és Diderot-kal keresztény részről semmit sem lehetett szembeállítani, ami szellemesség és tudományos látszat tekintetében azoknak irományaival kiállotta volna a versenyt. S így terjedhetett el a tévedés az igazság rovására, így homályosulhatott el a keresztény igazság napja az európai közvélemény előtt; így lett

a tizennyolcadik század az összes keresztény századok «legkereszténytelenebbike».[1] Frintnek elég nagy koncepciójú tervét olvassuk az ő művében: «Darstellung der höheren Bildungsanstalt für Weltpriester zum heil. Augustin in Wien, nach ihrem Zwecke sowohl, als nach ihrer Verfassung».

DR. ROTT NÁNDOR,
esztergom-egyházmegyei áldozópap, cs. és kir. udvari káplán, a bécsi Ágoston-féle felsőbb papnevelő tanulmányi igazgatója.

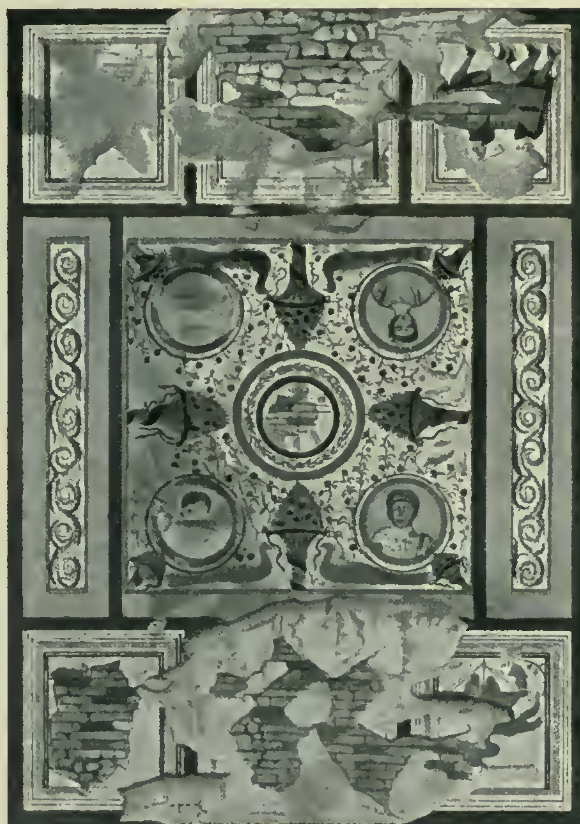
Az intézet, mely 1816 október 29-én nyílt meg, három irányban volt hivatva Frint terve szerint növendékeit képezni: lelki, szellemi és dinasztikus irányban. Ennek az utóbbi iránynak különös aktualitást adott az épen akkor lezajlott franciaországi dráma, mely nemcsak általában az egész világot megrázkódtatta, hanem *in specie* uralkodócsaládunkon is mély sebeket ejtett; a vérpadra hurcolt francia királyné Mária Teréziának volt leánya!

Ezeknek az eseményeknek a behatása alatt helyeztette Frint az új intézetet, mintegy közvetetlenül az udvar árnyékába, hogy itt szívja magába a nagyobbra hivatott papi fiatalság a dinasztikus hűség elveit. Az itt továbbképzett fiatal papokkal az volt Frint célja, hogy azok, egyházmegyéikbe hazakerülvén, papnevelőintézeti elüljárók legyenek. Nagy gondot akart arra fordíttatni, hogy erre a hivatásra az intézetben külön előkészüljenek. Azt óhajtotta, hogy a főpásztorok, midőn valakit az intézetbe küldenek, határozzák meg, hogy *mire* képeztessék ki az illető fiatal pap a *doktorátuson kívül* s azt kontemplálta, hogy az még a tudori babér elérése után is az intézetben marad, hogy ott hivatására magát elméletileg és gyakorlatilag előkészítse. Ez néha ugyan megtörtént, de aránylag ritkán.

PÉTER APOSTOL.
Falfestmény a pécsi székesegyház egy ó-keresztény sirkamrájában.

Az intézet feje, a szabályok szerint, az idő szerinti udvari plébános. Az eddigi főigazgatók nevei: 1. Frint Jakab 1816—1827-ig (meghalt 1834-ben mint st.-pölteni püspök). 2. Wagner Mihály 1827—1836-ig (meghalt 1842-ben ugyancsak mint st.-pölteni püspök). 3. Pletz József 1836—1840-ig (haláláig). 4. Feigerle Ignác 1840—1452-ig (meghalt 1863-ban szintén mint st.-pölteni püspök). 5. Kutschker János 1852—1862-ig (meghalt 1876-ban mint bécsi herceg-érsek). 6. Schwetz János 1862—1879-ig (meghalt mint bécsi nagyprépost). 7. Mayer Lőrinc diocleai fölsz. püspök (1879 óta).

Az intézet az egész monarchia részére levén rendeltetve, a négy igazgató (három tanulmányi

MENNYEZET-FESTMÉNY,
a pécsi katakombában. (IV. század.)

[1] Alb. Ehrhard, Der Katholicizmus und das XX. Jahrhundert.

és egy spirituális) is többnyire a monarchia különféle részéből vétetik. S így, ha nem is mindig, de többnyire magyar igazgató is van az intézetben.

Az eddigi magyar igazgatók nevei: 1. Ocskay Antal 1823—1832-ig (meghalt mint kassai püspök). 2. Fogarassy Mihály 1833—1838-ig (meghalt mint erdélyi püspök). 3. Simor János 1850—1851-ig (meghalt 1890 január 23-án). 4. Nogáll János 1854—1857-ig (meghalt mint nagyváradi nagyprépost és fölsz. püspök). 5. Dankó József 1860—1868-ig (meghalt mint pozsonyi prépost). 6. Steiner Fülöp 1868—1882-ig (meghalt mint székesfejérvári püspök). 7. Belopotoczky Kálmán 1882—1890-ig (azóta tábori püspök és nagyváradi kanonok). 8. Fischer-Colbrie Ágost 1890—1902-ig. 9. Rott Nándor 1902-től.

Az intézetnek rendesen nyolc magyar növendéke van, kikért az eltartási díjat a magyar katholikus vallásalap fizeti.

Hazánk következő főpásztorai voltak egykor az Augusztineum növendékei: 1. Haynald kalocsai bíboros-érsek. 2. Ocskay kassai püspök. 3. Szaniszló l. sz. nagyváradi püspök. 4. Karner győri püspök. 5. Fogarassy erdélyi püspök. 6. Roskoványi nyitrai püspök. 7. Ranolder veszprémi püspök. 8. Csajághy csanádi püspök. 9. Papp-Szilágyi nagyváradi gör.-kath. püspök. 10. Kovács veszprémi püspök. 11. Zalka győri püspök. 12. Kubinszky kalocsai segédpüspök. 13. Dulánszky pécsi püspök. 14. Tóth és 15. Vályi János eperjesi püspökök. 16. Bubics kassai püspök. 17. Hornig báró veszprémi püspök. 18. Nogáll nagyváradi segédpüspök. 19. Belopotoczky tábori püspök. 20. Palásthy Esztergomban felszentelt püspök. 21. Várossy székesfejérvári püspök.

Az intézet könyvtára közel húszezer kötetből áll.

PÉTER ÉS PÁL APOSTOLOKAT ÁBRÁZOLÓ FALFESTMÉNY,
a pécsi ó-keresztény sírkamrában. (IV. század.)

A Pázmány-intézet Bécsben.

A bécsi Pázmáneum megteremtésének eredetét és okait megvilágítottuk az egyháztörténetnek abban a fejezetében, mely Pázmány Péter működését vázolja. — 1623-ban a nagy Pázmány Péter 100.000 frtot tesz le a hit- és honszeretet oltárára. Papokat, tudományosan nevelt, jámbor, de rendíthetetlen papokat akart nevelni, ezért külön intézetet alapított, mely a magyar katholicizmusnak, de magának az országnak is végvára legyen. Magyarországon akkor nem volt biztos hely ilyen intézet alapítására, azért Pázmány Bécsbe tette új intézetét. 1624 május 25-ikén jönnek Bécsbe az intézet első növendékei, számszerint tizenhárman.

Igen rövid idő multán már kicsinek bizonyul a Pázmáneum első háza, mire Pázmány megveszi a Schönlaterngasse-i «Bursa liliorum»-nak nevezett házat, ez azután 277 évig, 1623—1900-ig volt otthona annak a magyar kolóniának, mely méltán viseli a «Bursa liliorum» nevet, melyben ifjú szivek dobognak, telve lelkesedéssel, szent lánggal, fönséges eszmékkel, mely nem egészen három évszázad alatt több vértanút, négy bíborost, ugyanannyi hercegprímást, nyolc érseket, közel száz püspököt, több mint háromszáz prépostot, apátot, kanonokot és sok ezer igaz, jó magyar papot adott a hazának. Rövid, de sokatmondó sorok és számok ezek, most élő püspökeink közül is tizen a Pázmáneumban élték életük legszebb éveit. És nem csupán az életszentség, de a tudomány terén is első helyet vívott ki Pázmány bécsi intézete. A királyi aula, midőn Mária Terézia alatt eltiltják az intézet növendékeit a jezsuita tanároktól és kényszerítik, hogy a restaurált egyetem tanárait hallgassák, a magyar kormánybiztos megkérdezésére azt feleli, hogy a pázmániták, kik a leghíresebb tanárok itélete szerint is a bécsi iskolák büszkeségei, egyenesen az új egyetem díszének emelésére kapták a rendeletet. Hogy a közelmultból is hozzak példát, megemlítem a bécsi egyetem egyik legutóbb kinevezett tanárának szavait, ki — nyilatkozata szerint — különösen azért kivánkozott a bécsi egyetemre, hogy a pázmániták professzora lehessen, kiknek hirét távol Bécstől is hallotta. Érdekes a krónikásnak az a följegyzése, mely szerint némely ünnepeken a tanárok pázmánitákat jelöltek ki, hogy a szent István-dómban prédikációt mondjanak. Ilyenkor — olvassuk — nem ritka az az eset, hogy a beszéd elhangzása után a jelenlevők tetszésük nyilvánítására harsonákkal felelnek az ifjú szónoknak.

Pázmány halála után az intézet jelentősége egyre emelkedik, Magyarországról több és több ifjú jön Bécsbe s új alapítványok az anyagi helyzetet is javítják. Az intézet vezetői Pázmány akarata szerint a jezsuiták voltak egészen 1761 november 1-jéig, midőn Barkóczy gróf esztergomi érsek megszünteti azok adminisztrációját, és esztergomi világi papokat rendel az intézetbe. Az az idő, melyben a jezsuiták a Pázmány-intézet elüljárói, gazdag eseményekben. A kezdet nehézségei után az intézet szellemi és anyagi tekintetben egyre erősödik, hire immár általános és bár zavarólag hat, a megkezdett munkát nem semmisítheti meg az a csatazaj, mely 1704-ben Magyarországot és Ausztriát betölti, s mely hazahívja a növendékeket. Hazamennek, mert a sanyargatott országnak szüksége van minden karra, mely kardot foghat és az a hatvan ifjú lelkes örömmel ajánlja föl erejét, tehetségét az édes, szenvedő anyának. Mikor pedig a harcot a béke váltja föl, visszasietnek megszakított munkájukhoz, sajnos, már csak negyvenen, de hisz ennyit is alig képes eltartani az

intézet, melynek vagyona nagyon megérezte a harc pusztító hatását. Ama idők szomorú állapotának festésébe örömhang vegyül Esterházy Imre gróf és Roskoványi András nevével. 1708-ból említi a krónikás, mint az intézet növendékeit és büszkeségét. Esterházy, míg a többiek asztalnál étkeztek, ő a földön, csak kevés kenyéren és gyümölcsön élt; Roskoványi éjnek idején az Úr szine előtt testét ostorozta és az elüljárók csak a legnagyobb szigorúsággal tudtak annyit kivinni, hogy az ifjú enyhített aszkéta életmódján.

Az 1713. év ismét fájdalmas emlékezetet ébreszt. Pestis dühöng a városban. Az intézet növendékei is elhagyják rövid időre Bécset; visszatérnek ugyan hamar, de csak azért, hogy 1738-ban újra elhagyják azt. 1740-ben elzárják a magyar határt, midőn pedig a kemény tél meggyőzi a döghalált, a háború réme állja a növendékek útját, és a tudomány csarnokai továbbra is üresek maradnak.

Midőn az örökösödési háború lezajlása után, már csak harmincan, visszatérnek, Mária Terézia lelkes jószivűséggel segíti az intézetet. De a kormányzó jezsuiták és a magyarországi egyháznagyok között súrlódások támadnak. 1761 november 1-én, mint említettük, megszünt a jezsuiták adminisztrációja a Pázmáneumban. Sőt Barkóczy prímás még ugyanabban az évben Nagyszombatba helyezi át az intézetet, még pedig oly titokzatosan, hogy csak maguk az intéző körök tudtak róla; szinte lopva kell a növendékeknek Bécsből távozniok, maguk sem tudják miért, de az esztergomi káptalan sem, és általános a csodálkozás Bécsben és itthon, midőn Barkóczy a bécsi házat is eladja 47.000 frtért a zágrábi püspöknek. 1765-ben hirtelen meghal Barkóczy, mire az egyházmegyék fölszólalására a királynő a Pázmáneum visszahelyezése javára dönt, s a zágrábiakat kényszeríti, hogy a házat visszaadják, és ily módon 1766 október 24-én az ősi ház ismét magyar porta, melynek küszöbét könnyes szemmel lépi át november 3-án a kiküldött harminchat magyar ifjú. — Természetes, hogy az intézet sokat szenvedett erkölcsi és anyagi téren az utolsó néhány zava-

A BÉCSI PÁZMÁNY-INTÉZET KÁPOLNÁJA.

ros év alatt, az első és legfőbb föladat tehát a régi szellem visszaültetése s már-már sikerült is, midőn a jeles és buzgó hitű királynő meghalt s II. József lépett a trónra.

Az egyházi szervezetbe is önkényűleg romboló kézzel nyúló fejedelem első intézkedései közt a pázmánitákra is gondolt s el akarta venni házukat, melyből német centrális szemináriumot, majd Tereziánumot akar csinálni, a növendékeket pedig Pestre, majd Nagyszombatba, majd Pozsonyba szeretné küldeni. Végre el is kellett Pozsonyba távozniok. A házra 1784 május 15-én a régi fölirat helyett ezt írták föl: Surdorum. Mutorumque. Institutioni. Et. Victui. Josephus II. Aug. Tehát süketnémák intézete lett.

I. Ferenc azonban visszaállítja az intézetet s 1805-ben ismét beszélhetünk a Pázmáneumról. Négy évvel rá, majdnem egész esztendőre, újra bezárulnak kapui, midőn a növendékeknek a

A BÉCSI PÁZMÁNY-INTÉZET KÖNYVTÁRA.

győzelmes franciák elől menekülniök kell és csak október 20-án nyílnak meg ismét. Most szélcsend uralkodik 1848-ig és ez alkalmas időköz, hogy a restaurálás nagy munkáját folytassák és bevégezzék. Az intézet Magyarország egyetemes szemináriumává lesz. 1848 az általános mozgalmak éve. A «Talpra magyar» haza hítta az intézet növendékeit is, kik szintén érezték a honszerelem föllobbanó lángját, másrészt nem is maradhattak Bécsben, hol a csőcselék bezúzta a Pázmáneum ablakait, lehetetlenné tette az egyetemi előadásokat. Végre kaszárnyává alakították az intézetet. A következő év végén újra Bécsben vannak, új alapítványok, anyagi és erkölcsi támogatás a legfelsőbb helyről is végre állandóvá teszik a jelen helyzetet és a viharos mult után nyugodtabb, csöndesebb idő következik.

A XIX. század alkonyához értünk és ezzel a Pázmány-intézet történetének új korszakához. 1899-ben ez intézet élén fiatal főpap áll, Széchényi Miklós gróf (a jelenlegi győri püspök), kit az

DR. FISCHER-COLBRIE ÁGOST,
pápai prelátus, esztergomi kanonok, a Pázmány-intézet kormányzója.

isteni Gondviselés a Pázmány-intézet kormányzójává rendelt, hogy annak második alapítója legyen. Alig foglalta el kormányzói tisztét Széchényi gróf, már megfogamzott nemes lelkében a nagy terv: adjunk új épületet, új, szabadabb, tágasabb, alkalmasabb teret Pázmány intézetének.

Az intézet újjáalapításának főokai elsősorban azok a követelmények, melyeket a XIX. és XX. század reánk rótt. A régi Pázmáneum, a «Bursa liliorum» jó, nagyon jó volt kétszáz éven keresztül, de a XX. századnak semmiképen sem felelt meg. Még a Pázmáneum régi háza Bécs legrégibb házainak egyike. A várost minden téren szabályozzák, szépitik, előrelátható volt, hogy ennek a munkának a «Bursa liliorum» is áldozatul esik. Ha nem, akkor zajos, fényes bérház-szomszédokat kap a papnevelő-intézet, ami ismét akadályozza a növendékek csöndes munkásságát.

Széchényi Miklós gróf kormányzó megvalósította az intézet új épületének dolgát. 1899 február 26-án már fölterjesztette a tervet a hercegprímáshoz, 1900-ban pedig elkészült az új Pázmáneum s az iskolai év kezdetével elfoglalhatták első lakói, negyvenhat ifjú, az első modern magyar papnevelő-intézet első növendékei. Hogy pedig a régi Pázmáneum történetének utolsó lapjára méltó zárószót írhasson, a jubileumi esztendőben, mely egyúttal a régi épület utolsó éve, Széchényi gróf kormányzó leviszi az intézet összes növendékeit Rómába, hogy szent Péter apostol sírjánál és Leó pápa zsámolyánál közösen hálát adjanak 277 év áldásaiért s előre kikérjék a folytatólagos isteni kegyelmet az új épületre és annak lakóira.

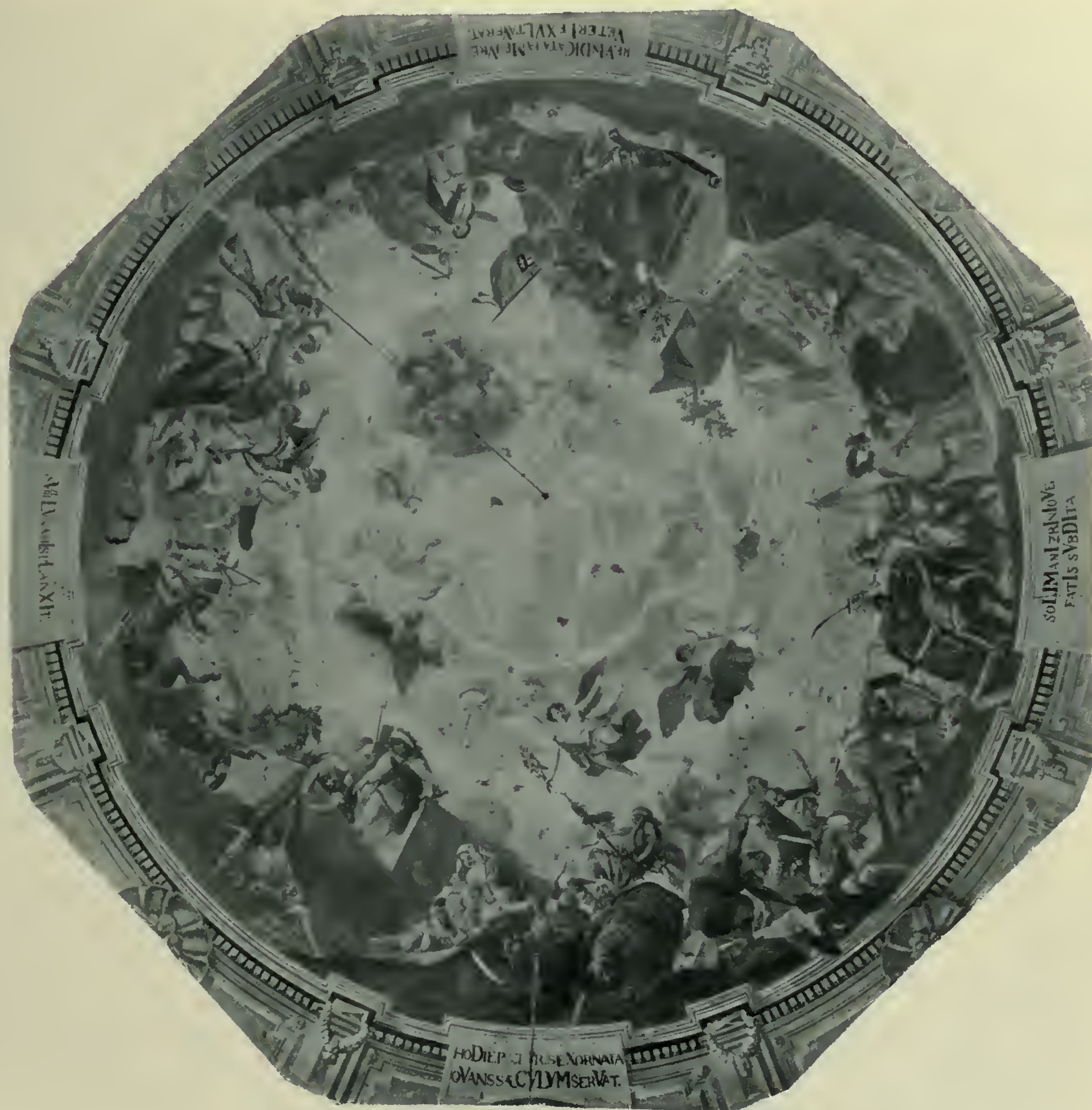
Az új épületnél a főcél az volt, hogy a növendékeknek elég helyük legyen munkájuk végzésére. Erre főleg a magánszobák alkalmasak. Az épület terének megválasztása Széchényi gróf kormányzó buzgalmát és izlését dicséri; az egyetem közelében, tehát a város közepén, mégis csöndes, szemináriumhoz alkalmas hely kellett. Ilyen a Waisenhausgasse a IX. kerületben, hová az új Pázmáneumot építették. A zajos városrész egyik legcsöndesebb és legegészségesebb utcája, az intézettel szemben az árvaház és temploma, körül a Clamm-Gallas-, a Württemberg- és a Lichtenstein-paloták nagy kiterjedésű kertjeikkel. Az intézetnek is jutott kis kert. Maga a ház háromemeletes, félemelettel. Az utcára nyíló részt az elüljárók, a kápolna, könyvtár és vendégszobák foglalják el, a növendékek a kertre laknak. A legnagyobb számot véve, hatvan ifjúra van hely, ezt a számot azonban nem töltik be. Mint említettük, egyik legfőbb újítás a magánszobásrendszer. Huszonnyolc magánszoba van, ezekben a harmad- és negyedéves növendékek laknak; az első- és másodévesek még közös szobákban élnek, ami üdvös abból a szempontból, hogy a belépő növendék az állandó közös érintkezésből megszokja, úgyszólván megtanulja az egyházi szellemet.

Az új házban mindig szigorúan kötelező a csönd. Kivételt képeznek a kert és közös termek. Gyónást a növendékek hetenkint egyszer végeznek. Nincs nap, melyen nem volna áldozó. Fönséges kép az, ha nap-nap mellett látjuk, hogy az Úr oltáránál nemcsak pap, de a növendékek is áldoznak, több napon mindnyájan, különben legalább fele, harmada. Az intézet egyik legnagyobb büszkesége a kápolna, mely remek művészi alkotás. A festmények Angyalffy Erzsébet művei. Az oltárkép, magának a kápolnának déli

DREXLER ANTAL,
lelkiigazgató a Pázmány-intézetben.

fala, hatalmas freskómű; a kép felső kisebb része a Szűzanyát ábrázolja a kisded Jézussal karján, mint hazánk Pátronáját, jobbra és balra a hat magyar szent, legfölül Magyarország és Pázmány címere. A kép alsó főrésze az angyalokkal és dicsőségfénynyel körülvett Üdvözítő, amint Szivét adja azoknak, kikért meghalt. Az angyalok sora mögött jobbról boldog Margit, balról szűz szent Alajos imádja a szent Szivet. Fönséges e kép, midőn a kápolna óriási villamos reflektorai vakító fényüket rávetik.

A növendékeknek egymásközt és az elüljárókkal való érintkezését, egész életét a szeretet,

A SZIGETVÁRI TEMPLOM KUPOLAFESTMÉNYE DORFMEISTERTŐL. (1770.)

bizalom, gyöngédség jellemzi. Hazánk minden egyházmegyéje küld föl növendéket. Szabad idejüket az új ház földszintjén a kertre néző három közös teremben, az olvasó-, zeneteremben és dohányzószobában, valamint a kertben töltik.

Az intézetnek külön magyar irodalmi iskolája van. Széchényi gróf kormányzó az alapitója, ki intézetét minden szükségessel és hasznossal el akarta látni. Azoknak, kik a Pázmány-intézetből kikerülnek, nemcsak a lelkipásztorkodásból kell részüket kivenni, hanem kell, hogy egyik főfegyverük a toll legyen. Scriptis scripta opponenda! Az iskola első tagjai határtalan lelkesedéssel hallgatták a megnyitó szavakat: «... utat nyitok, a tehetség hadd munkálkodjék édes hazánk virágoktól illatos, gyümölcsökkel ékes kertjében». Az első év a lelkesedéssel páros komoly munka időszaka volt,

reméljük, a folytatás még szebb lesz és akkor Széchényi munkája oda vitte az intézetet, hogy növendékei minden tekintetben méltó fiai lesznek Pázmány Péternek, a nagy alapítónak.

Midőn az új intézet elkészült és első lakói bevonultak, a kormányzó fölterjesztést tett a Pázmáneum fölvirágzásáról a kereszténység közös atyjának, a pápának. XIII. Leó szivének minden szeretetével fogadta a kedves hírt, válaszában áldását küldte Széchényi gróf kormányzónak, kinek rendíthetetlen munkássága és kitartása keresztülvitte, hogy a XX. század kezdetével a Pázmány-

FALFESTMÉNY A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL.
Székely Bertalantól.

FALFESTMÉNY A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBÓL.
Székely Bertalantól.

intézet virágzásának aranykorszakát kezdte, áldását küldte a növendékeknek, kiknek nagyszerű hivatásuk, hogy Mária országát ismét visszavezessék Nagyasszonyához. A második kitüntetés, mely az új házat az első évben érte, apostoli királyunk látogatása. Egész emberöltőn át érezte atyai jóságát a Pázmáneum, most eljött személyesen, hogy — saját szavai szerint — lássa a növendékeket és örömükkel egyesítse saját örömét, mert boldog, ha csak rövid időt is a hű magyar fiúk körében tölthet.

A Pázmáneum mindig munkás, igaz magyar intézet volt, az új épületbe nem költözött új szellem, az csak átalakult, hogy az új idők új és nehezebb föladatainak is megfeleljen. Pázmány Péter, a nagy alapító emléke ott lebeg a megszentelt falak között, Isten és haza a jelszó és a növendék, ki négy év mulva hazájába visszatér, szivében lelkesedéssel, ajkán szent igével lép atyáinak földjére: a kereszt jelében a győzelem!

SZÉKELY BERTALAN, FESTŐMŰVÉSZ.

A budapesti központi papnevelő-intézet.

A TRIENTI zsinat rendelkezését, mely — a hivatása magaslatán álló, jó papságban keresve a népek erkölcsi és szellemi emelkedésének föltételét — szemináriumok fölállítását sürgette mindenfelé, hazánk XVII. századbeli nagy püspökei teljesen méltányolták s amint a rekatholizálás nagy munkája megindult, a magyar egyház főpásztorainak első gondja volt megfelelő papnevelő-intézetek fölállítása. Pázmány Péter e nemű alapításai ismeretesek. Ugyancsak az ő buzgalma lelkesítette a papnevelés fontos ügyének fölkarolására utódait a prímási széken, kik közül Lippay Györgyben tiszteli alapítóját a hajdani nagyszombati *seminarium generale,* vagy a növendékek vörös ruhájáról seminarium rubrorumnak nevezett papnevelő-intézet, melynek jogszerinti utódja a mai budapesti központi papnevelő.

Az 1648 június 28-ikán alapított s III. Ferdinánd király által a szent Péter és Pál apostolokról nevezett óbudai prépostság jószágaiból, valamint Lósy Imre és Lippay György prímások, Telegdy János nyitrai, Gubassóczy János nagyváradi l. sz., Simándy István erdélyi stb. püspökök alapítványaiból javadalmazott s 1773-ig jezsuiták, attól fogva pedig világi papok által vezetett generale seminarium 1777-ben Mária Terézia által Nagyszombatból Budára helyeztetett át a tudomány-egyetemmel együtt. Itt azonban csak 1784-ig maradt, mikor is II. József a gyászos emlékű pozsonyi generale seminariumba kebelezte. II. József halálával föloszlott az ő egyetemes papnevelője s ezzel ideiglenesen a pozsonyi hittudományi kar is. — A Lippay-féle szeminárium 1802-ig Pozsonyban, majd két évig Nagyszombatban még fönnállott s végre *1804-ben I. Ferenc király* rendelete által az újonnan visszaállított egyetemi hittudományi kar mellett, mai formájában, mint az összes magyarországi egyházmegyék jele-

A KÖZPONTI PAPNEVELŐ-INTÉZET, BUDAPESTEN.

sebb növendékeinek központi papnevelő-intézete a pálosok hajdani pesti kolostorában új és tökéletesebb hivatással új életre kelt, mit a papnevelő belső kapuja fölött alkalmazott következő chronosticon hirdet:

PIetas
FranCIsCI I. aVgVstI
PatrIs PatrIae
TeCta IstaeC IVnIorI VngarIae CLero
Vber IVs e DVCanDo saCraVIt.

A visszaállító királyi okirat szerint az intézet célja, hogy szent István koronája országainak összes egyházmegyéiből odaküldendő, jelesen tanuló papnövendékek a theologiai tudományokban alapos kiképzést nyervén, püspökeik által theologiai tanárokul s az egyházmegyei hivatalok vezetőiül alkalmaztassanak. Hittani tanulmányaikat a növendékek ugyanazon királyi alapítólevél értelmében a pesti tudományegyetemen kötelesek végig folytatni, szabadságukra hagyatván a püspököknek, hogy a megyéik számára föntartott helyek keretében *ebben a szemináriumban végzett növendékeiket, ha azok a hittudományi vagy államtudományi doktorság elnyerésére magukat kiképezni óhajtanák, theologiai tanulmányaik végeztével még két évig az intézetben hagyhatják.*

A KÖZPONTI PAPNEVELŐ KÁPOLNÁJA BUDAPESTEN.

Joghatóságilag az intézet az esztergomi érsek mint Magyarország hercegprímása alá helyeztetett, ki az ország különböző káptalanainak tagjai közül három jelöltet a rektorságra ő felségének a királynak kinevezés végett fölterjeszt. A többi elüljárót, úgymint az aligazgatót, a lelkiigazgatót s eleinte egy, 1807-től pedig a két tanulmányi felügyelőt az intézeti rektor nevezi ki. E jog azonban csakhamar megszűnt s ma az összes elüljárókat a hercegprímás nevezi ki az ország különböző megyéinek papjai közül.

A papnevelő javadalmául a szent Péter és Pál apostolokról nevezett óbudai prépostságnak Zala- és Somogymegyében fekvő kiskomáromi s Nyitra-, Trencsén- és Barsmegyében fekvő pereszlényi birtokai, valamint Lósy és Lippay prímások 35.000, Nagyfalvay György váci püspök 8500 s Telegdy János nyitrai püspök 15.000 forintnyi hagyományai rendeltettek. Ez alapítvány terhére az esztergomi egyházmegye tíz, a nyitrai hat, a veszprémi négy, az összes többi egyházmegyék pedig két-két növendéket küldhetnek az intézetbe. A püspökök azonban, ha az intézet rektorával az ellátás díjára nézve előzetesen megegyeznek, az alapítványos növendékeken kívül saját költségükre többet is küldhetnek. Az ekként javadalmazott intézet jövedelme eredetileg 17.709 frt 24 krban állapíttatott meg. Az alapítványt az esztergomi káptalan kezeli, mely egyúttal a szeminárium költségvetését is ellenőrzi.

A KÖZPONTI PAPNEVELŐ KÖNYVTÁRA, BUDAPESTEN.

Ezek rövid vonásokban a visszaállító királyi okirat intézkedései, az új életre keltett generale seminariumra vonatkozólag. Az így szervezett s a pesti pálosok volt kolostorában elhelyezett intézet 1804-ben megkezdte működését, miután I. Ferenc király *Baernkopf Ignác* esztergomi kanonokot az intézet élére állította, kit az intézetnek következő legelső elüljárói támogattak fontos hivatalában: *Schráder György,* esztergom-egyházmegyei pap, vicerektor; *Jakobi Ferenc,* szatmár-egyházmegyei áldozópap, spirituális és *Bajzik János,* kalocsa-egyházmegyei, tanulmányi felügyelő. 1807-ben szerveztetvén a második tanulmányi felügyelői állás, arra *Dercsik János,* esztergom-egyházmegyei végzett pázmánita theologus neveztetett ki. Ugyanekkor az idősebb tanulmányi felügyelő könyvtárossá neveztetett ki 100 frt tiszteletdíjjal s ez idő óta ezt a tisztet mindig az idősebb tanulmányi felügyelő viseli. Az 1817 február 20-án kelt felségrendelet értelmében pedig az intézet mindenkori két tanulmányi felügyelője a hittudományi kar helyettes tanárává neveztetett ki. A szeminárium növendékeinek száma az első évben 60 volt. S e szám évtizedeken keresztül csak annyiban szenvedett némi változást, hogy a szerzetes-rendek, nevezetesen a szent Benedek-rendiek, zirciek, premontreiek egy-két növendéket küldtek fölváltva az intézetbe s az újonan alapított eperjesi, lugosi és szamosújvári egyházmegyék jogot nyertek, hogy az intézeti alapítvány terhére két-két növendéket küldjenek a központi papnevelőbe. — Ezekkel a klerikusok száma a mult század hatvanas és hetvenes éveiben körülbelül hetvenre emelke-

A KÖZPONTI PAPNEVELŐ DISZTERME, BUDAPESTEN.

KRIZSÁN MIHÁLY,
esztergom-főegyházmegyei áldozópap, pápai kamarás, a budapesti központi papnevelő ideiglenes kormányzója.

dett. Többnek befogadására a régi pálos-kolostor elégtelen volt, hisz ezeket is csak szűkösen lehetett elhelyezni.

A hely szűkén segített s ezzel a papnevelő fejlődésének hatalmas lendületet adott az intézetnek 1871—1872-ben Ipolyi Arnold rektorsága alatt eszközölt nagyarányú kiépítése. Egy újonan szerzett szomszédos telken emelt toldalék-épület s az eddig kétemeletes háznak egész terjedelmében harmadik emelettel való ellátása adta meg a központi papnevelőnek mai díszes, monumentális alakját. Az építési munkálatok vezetését Lippert Ervin József prímási műépítő végezte s az ő tervei szerint készült ugyanekkor a központi papnevelő két dísze: a házi kápolna és a díszterem; mindkettő fényes márványutánzati falburkolatokkal, melyek a jeles De Thoma Antal ügyességét dicsérik.

Az ekként tetemesen megbővült intézet lakóinak száma is növekedett. Nevezetesen a magyarországi görögszertartású egyházmegyéknek a bécsi Barbareumban nevelt növendékei, számszerint tizenhárman, a központi papnevelőben helyeztettek el, hogy így az intézet alapításakor kitűzött egyik fontos cél — az összes magyar egyházmegyék és minden hazai katholikus szertartás növendékei s majdan papjai közt is a testvéri szeretet és az egy édes házához való tartozás érzete — tökéletesebben legyen művelhető. Ezzel az intézeti alapítványos növendékek száma 79-re, a tényleges létszám pedig — néhány szerzetesnövendék s esetleges konviktor hozzájárulásával — 82—84-re emelkedett s e szám napjainkig megmaradt.

Az említett építkezések következtében a papnevelő mindazokkal a helyiségekkel bőven el van látva, melyeket egy modern nevelőintézet megkíván. A tanuló- és hálótermeken, valamint a pálosok által is refektoriumnak használt ebédlőn kívül, a növendékek rendelkezésére áll két szórakozóterem (a második emeleten a seniorok, a harmadikon a juniorok számára), a magyar iskola ülésterme és két könyvtári szobája, két szertartási próbaterem (egy a latin-, egy a görögszertartásuak számára), ének- és zeneterem, három betegszoba, fürdőszoba és két tisztítószoba.

BUNDALA MIHÁLY,
a nagyváradi l. sz. egyházmegye áldozópapja, pápai kamarás, lelkiigazgató a budapesti központi papnevelőben.

Különös említést érdemel a művészeti és könyvészeti szempontból híres intézeti könyvtár, mely két másodemeleti egymásba nyiló nagy teremből áll. Az első, két emeletet magában foglaló terem díszes metszésű, keményfa portáléjával, ugyanilyen állványaival és karzatával még a pálosok után maradt a házban. Ebben a teremben volt ideiglenesen (1802—1807) elhelyezve az a könyv- és éremgyüjtemény, melyet Széchényi Ferenc gróf a nemzetnek adományozott s mely a mai nemzeti múzeumnak alapja. E gyüjtemények eltávolítása után helyeztetett ebbe a terembe az intézeti könyvtár, melynek alapját a hajdani nagyszombati seminarium generale s a II. József-féle pozsonyi egyetemes papnevelő könyvei teszik. A könyvtár második termét 1884-ben nyerte s ebben helyezték el azokat a könyveket, melyeket Stadler Flórián 1872-ben hagyott a központi papnevelőnek s melyeket az intézet az utóbbi évtizedekben szerzett be. Az egész könyvállomány körülbelül 7000 műnek mintegy 15.000 kötete.

Az új külsőt nyert papnevelőnek belső élete, tanulmányi és fegyelmi

rendje lényegére nézve közel száz éves fönnállása folyamán ugyanaz maradt. Tanulmányi rendjében az egyetemi hittudományi kar tananyag- és órabeosztásához van kötve, fegyelmi és házi törvényei pedig alapjukban a Pázmány-féle régi szemináriumi törvényeket követik.

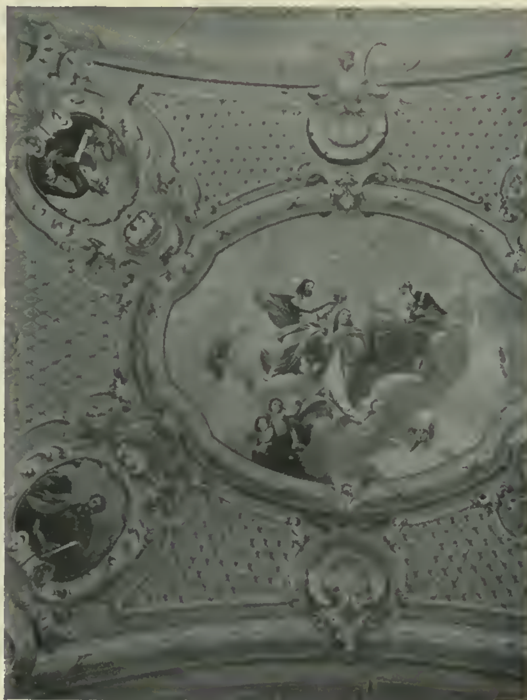
DR. PURT IVÁN,
esztergom-főegyházmegyei áldozópap, pápai kamarás, tanulmányi felügyelő a központi papnevelő-intézetben.

Az egyetemi és intézeti tanulmányok kiegészítéséhez közreműködnek a növendékpapság kebelében működő egyesületek, úgymint az egyetemi templom istenitiszteletein s az intézeti ünnepségeken fényes eredménynyel szereplő ének- és zenekar, legfőkép pedig a *Magyar Egyházirodalmi Iskola.* Ez utóbbi 1829-ben alakult meg Ihász Gábor ciszterci-rendi növendékpap indítványára, elsősorban oly célból, hogy az akkor újra éledő nemzeti szellemnek lelkes harcosokat s a kellő gondozás nélkül szűkölködő magyar nyelvnek az írás-és szóbeli előadás gyakorlásával buzgó művelőket neveljen az ifjú papság körében. A «Magyar társaságnak», majd «Magyar gyakorló iskolának» nevezett egyesület ezt a fontos nemzeti célt egészen a szabadságharcig szép eredménynyel szolgálta. Ennek lezajlása után új elnevezést s új rendeltetést nyert. A «Magyar egyházirodalmi iskola» önképzőkör lett s azt a föladatot nyerte, hogy a hittudománynak az édes hazai nyelven való önálló művelésére készítse elő az ifjú nemzedéket. Ezt szolgálják a vasárnaponkint tartatni szokott ülések, ezeken a fölolvasások és szónoklatok, a nyilvános ünnepségek, szépszámú pályadíjak, a jelenleg 8051 kötetet számláló könyvtár stb.

DR. GLATTFELDER GYULA,
esztergom-főegyházmegyei áldozópap, tanulmányi felügyelő a központi papnevelő-intézetben.

Az iskola munkásságának maradandó és számottevő eredménye a «Munkálatok» 64 kötetre terjedő sorozata. Évenkint ugyanis egy-egy kötet részint eredeti, részint fordított dolgozatot adnak ki ezen a címen az iskola tagjai Ebben a sorozatban többek közt szerepelnek: Balmes J.: A protestantizmus és katholicizmus. De Maistre: A pápáról. Leroy Lajos: A történelem katholikus bölcsészete. Hergenröther: A katholikus egyház és a keresztény állam. Périn: A keresztény társadalom törvényei. Moulart: Az egyház és az állam. Weiss: Az életbölcsesség zsebkönyve stb. Oly nevek és munkák, melyek a «Magyar iskola» munkásságának eredményességét biztosítják. Az ekként néhány főbb vonással ismerte-

MENNYEZETI RÉSZLET A PLÉBÁNIAI TEMPLOMBÓL KULÁN.

tett központi papnevelő újjáalakítása óta közel száz esztendeje neveli a magyar növendékpapság legjelesebb tagjait. Elüljárói, kik közül egy Szaniszló Ferenc, Szabó Imre, Nogáll János, Ipolyi Arnold, Kubinszky Mihály, Samassa József, Dessewffy Sándor, Hornig Károly báró stb. a magyar egyház vezérei közé léptek, mindig azon iparkodtak, hogy a gondjaikra bízott ifjakat művelt, egyházias gondolkozású, hazafias papokká neveljék. S hogy fáradozásuk nem veszett kárba, a központi papnevelőből kikerült egyháznagyok, tudósok, írók fényes csoportja bizonyítja. Az elmult század folyamán 26 megyés püspök, köztük Szaniszló Ferenc, Ranolder János, Roskoványi Ágoston, Csajághy Sándor, Szabó Imre, Hidassy Kornél, Schlauch Lőrinc, Dessewffy Sándor, Hornig Károly báró, Szmrecsányi Pál, Városy Gyula; több szerzetes prelátus, számos író, mint Czuczor Gergely, Guzmics Izidor, Lányi Károly, Róder Alajos, Palásthy Pál, Danielik János, Bita Dezső, Rapaics Rajmond, Fraknói Vilmos, Kemenes Ferenc, Platz Bonifác, Czobor Béla, Szmida Viktor, Giesswein Sándor, Karácsonyi János stb. s kívülök a magyarországi papnevelők elüljáróinak és tanárainak, az egyházmegyei hivatalok vezetőinek nagy része mind a központi papnevelőt vallja nevelőanyjának.

SZENT LÁSZLÓ SZOBRA NAGYVÁRADON.
Tervezte s ércbe öntötte Tóth István.

Az egyes egyházmegyék és szerzetesrendek papnevelő- és hittani-intézete.

1. A szent István királyról nevezett esztergomi ősrégi papnevelő- és hittani-intézet.

DISZES KEZDŐBETŰ KRISZTUS SZÜLETÉSÉVEL.
A győri szemináriumi könyvtár Antiphonariumából.
(XV. század.)

Az INTÉZET, amely joggal neveztetik a magyarországi papnevelés ősfészkének, *Oláh Miklós* esztergomi érseknek köszöni létezését, aki elsőnek igyekezett a trienti zsinatnak a papnevelésre vonatkozó határozatait valóra váltani. Midőn IV. Pius pápának 1566 február hó 11-én kelt levele, az ugyanabban az évben tartott tartományi zsinaton fölolvasásra került, általános lelkesedés között elhatározták a papnevelő-intézet fölállítását egyelőre tiz ifjú részére.

Az 1567-ben Nagy-Szombatban megnyilt intézet azonban csakhamar befejezte működését: Oláh Miklós halálával hanyatlásnak indult és 1588-ban teljesen föloszlott.

Az esztergomi káptalan az 1590-ik évben tizenkét növendék részére új életre támasztotta ugyan, de lendületnek csak *Forgách Ferenc* érsek alatt indult, ki a Jézus-társaságot ismét Nagy-Szombatba hozta. Szive egész melegével karolta föl az ügyet *Pázmány Péter,* a nagynevű érsek, aki nemcsak alapitványokkal gazdagította, hanem saját lakóházát is átengedte a leégett szeminárium fölépítéséig. Ő írta meg a tanítási és fegyelmi szabályzatot s ő rendelte el — ami még maig is érvényben van — hogy a papnevelő élén mindig az esztergomi főkáptalan egy tagja álljon.

Az intézet zsenge virágja erősödni kezdett. 1670-ben már 58 növendéke volt s a fölvételt kérők száma annyira megnövekedett, hogy *Szelepcsényi* prímás 1670-ben megalapította a Marianumot, amely jelenleg a papnevelővel egyesitve van.

Barkóczy Ferenc érsek, aki 1761-ben a növendékpapok tanítását egyházmegyebeli papokra bízta, Esztergomba akarta a papnevelőt áthelyezni, ebben azonban korai halála megakadályozta.

Mária Terézia uralkodása alatt az intézetet Budán találjuk, de 1784-ben föloszlott s mint II. József császár központosító törekvéseinek áldozata a pozsonyi papnevelőbe olvadt és részére a vár rendeztetett be.

Batthyányi érsek a császár halála után Nagy-Szombatba vitte vissza a papnevelőt, amikor is a Stephaneum a hittan-, a Marianum pedig a bölcselettanhallgatók számára rendeztetett be.

Mind élénkebben fölújult az óhaj, hogy a fiatal leviták nevelő-intézete végre Esztergomba hozassék.

Rudnay Sándor prímás végre megvalósította a közkívánságot. Ő, aki elsőnek tért vissza a török hódoltság óta Esztergomba, ott 1821-ben megvetette a papnevelő-intézet alapját, de 1831-ben bekövetkezett halála megfosztotta attól az örömtől, hogy műve betetőzésében gyönyörködhessék.

Kopácsy József elődje nyomdokain haladva, folytatta a papnevelő építését, de a mozgalmas idők, a magyar szabadságharc és az azt követő korszak magasztos terveinek nem annyira előnyére, mint inkább hátrányára szolgáltak.

Szcitovszky hercegprímás 1850-ben Nagy-Szombatból a régi Presbyterium épületébe telepítette a hittanhallgatókat, míg a bölcselethallgatók továbbra is Nagy-Szombatban hagyattak. Végre 1865. évi október hó 8-án fölvirradt az örömnap, melyen *Zalka János* volt rektor s későbbi győri püspök fáradhatatlan munkálkodása jutalmát nyerte: az intézet fölszenteltetett s átadatott magasztos rendeltetésének s ama kettős föladat megoldásának, melyet a homlokzatán tündöklő e két szó hirdet: Pietati és scientiis.

Kezdetben úgy a hittan-, mint a bölcselettanhallgatók az intézetben nyerték kiképeztetésüket s utóbbiak csakis az érettségi vizsgákat tették le a szent Benedek-rendiek esztergomi főgimnáziumában, újabban azonban az V—VIII. osztályt teljesen ott végzik.

PAPNEVELŐ ÉS BAZILIKA, ESZTERGOM.

Az esztergom-egyházmegyei növendékeken kívül az illető főpásztorok kívánatára itt képeztetik ki 6 görög katholikus, 3 nyitra-egyházmegyei és 4 székesfejérvár-egyházmegyei növendék. Összes számuk 160—180 között váltakozik.

Az egészséges szellemi és testi fejlődés föltételei újabb időben nagy figyelemben részesülnek, úgy hogy az intézet nemcsak koránál fogva, hanem ebből a szempontból is tiszteletre és elismerésre méltó.

Az intézet könyvtára 10.000 kötetre rug.

Az intézet föntartására szükséges anyagi eszközöket négy esztergommegyei uradalom szolgáltatja, azonfölül birtoka van Abaujmegyében (széplaki apátság), továbbá a hontmegyei Bozókon és barsmegyei Csiffáron, melyeknek összes területe 16.000 hold; ebből 3850 hold szántóföld és 9000 hold erdő. Az esztergommegyei kőszénbánya összes jövedelme 24.000 korona. Áldásos

A PAPNEVELŐ-INTÉZET SZOMBATHELYEN.

kegyelettel őrzi az intézet Simor János emlékét, aki az intézetnek végrendeletileg 500.000 koronát hagyományozott.

A növendékpapság azonban nemcsak a tudományoknak szentelte életét, hanem az irodalom terén is szorgalmasan működött. Nagyban előmozdította ebbeli törekvését az egyházirodalmi iskola, mely 1832-ben keletkezett főkép azért, hogy az akkori latin világban az anyanyelvnek melegágya legyen. 1835-ben megszűnt, de 1844-ben új életre kelt, amikor is a «magyar iskola» nevet vette föl. A szabadságharc lezajlása után újra megizmosodott és egyedüli céljául az egyházirodalom művelését tűzte ki. Ebben az irányban jelenleg is sikerrel működik.

Van az egyházmegyének még egy papnevelő-intézete, a Lósy Imre prímás által 1642-ben alapított Emericanum, hol 12 növendék nyer ellátást s középiskolai tanulmányait a pozsonyi királyi főgimnáziumban végzi. Az intézetnek gondozója a pozsonyi káptalan, amelynek egyik tagja az intézet kormányzója.

2. A nyitrai püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Ennek az eredetében és szervezetében teljesen egyházi s a megyés püspök kizárólagos joghatóságának alávetett intézetnek szálai az 1704-ik évbe nyúlnak, amikor is Mattyasovszky Lipót nyitrai püspök 38.300 koronát tett le abból a célból, hogy azon nyolc növendék neveltessék, akik az ünnepies istenitiszteleteknél a székesegyházban segédkezzenek.

1715-ben megnyílt az intézet és a növendékek a kegyesrendiek nyitrai gimnáziumát látogatták. A hittudományok hallgatása céljából részben Nagy-Szombatba küldettek, részint a piaristák nyitrai theologiai intézetébe jártak. A tulajdonképeni papnevelő- és hittani-intézetet Gusztényi János püspök alapította 1767-ben, megvevén egy Almássy-féle házat, melyre emeletet építtetett. 1778-ban Mária Terézia intézkedése folytán új szárny csatoltatott hozzá, 1877-ben pedig kapta negyedik szárnyképen Roskoványi Ágoston püspök bőkezűségéből az új szemináriumot.

1776-ban három, 1780-ban négy theologiai tanár működött az intézetben, mely ép úgy, mint a többi hasonló irányú intézet, 1784-ben áldozatul esett II. József központosító törekvéseinek; 1790-ben azonban újból életre kelt.

Fuchs püspök 1794-ben az

A SZOMBATHELYI PAPNEVELŐ KÖNYVTÁRA.

intézet élére prodirektort állított, 1815-ben pedig két külön elüjárói állás szerveztetett. A papnevelő Roskoványi Ágost püspöknek 340.000 koronájába került s benne 1888-tól kezdve kizárólag hittudományhallgatók nyernek kiképzést, míg a bölcselettanhallgatók a kisebb papnevelő-intézetben laknak és tanulmányaikat a piaristák nyitrai főgimnáziumában végzik.

1889 óta magyar egyházirodalmi iskolája is van a papnevelő-intézetnek és ugyanettől az évtől kezdve a szent Tamás-féle bölcselet, katechetika és neveléstan is külön tanszéket kapott. Az iskolás-kanonokok és orvostanár kivételével a tanárok az intézetben laknak, teljes ellátásban és évi 1200 korona díjazásban részesülnek.

RÖTHY ISTVÁN,
c. kanonok, papnevelő-intézeti alkormányzó, Szombathely.

3. A besztercebányai papnevelő- és hittani-intézet.

Amit Pázmány Péter esztergomi érsek századokkal előbb tervezett volt: az esztergomi egyházmegyének földarabolása, 1776-ban testet öltött.

Mária Terézia királynő előterjesztésére VI. Pius pápa ugyanazon év március hó 18-án kelt brévéjével beleegyezett, hogy az esztergomi egyházmegyéből több püspökség — köztük a besztercebányai is — kihasíttassék. Ennek alapító oklevelében a papnövendékek részére külön intézetről említés nincsen, hanem csak oly irányú intézkedés foglaltatik, hogy azok (számszerint 27-en) az esztergomi főegyházmegye papnevelő-intézetében a nagyszombati királyi egyetem mellett tartandók el, kik fölvételükben és alkalmaztatásukban teljesen a beszterczebányai püspöktől függjenek.

Berchtold Ferenc báró, az első püspök, saját költségén négy, majd nyolc klerikust tartott, hogy legyen, aki az istenitiszteleteken segédkezzék.

Utódja, Zerdahelyi Gábor minden követ megmozgatott, hogy egyházmegyéje részére a papnevelő-intézet fölállítását lehetővé tegye. Felsőbb helyre is folyamodott, azzal a kérelemmel, hogy az esztergomi papnevelő-intézet tulajdonát képező csiffári, melléki és rakoncai birtokok neki átadassanak. Kérvénye eredményre nem vezetett, csak annyit ért el, hogy 1804 szeptember 4-én kapott az intézet építkezésére a megüresedett esztergomi érseki szék jövedelméből tetemesebb összeget.

Ugyanakkor egybehívta egyházmegyei papságát és a papnevelő-intézet ügyét legmelegebben ajánlotta.

Az intézet csakugyan fölépült, de semmiféle ingatlannal nem rendelkezik. Egyedüli jövedelemforrása a vallásalapnak évi 25.000 korona adománya, mely azonban vajmi csekély az összes kiadások födözésére.

A legújabb püspöki rendelkezés alapján a helyettes-tanár fizetése 800, a rendesé 1000 korona, 100 korona ötödéves pótlékkal, a fizetés maximuma 1400 korona. A tanároknak az intézetben a reggelin kívül teljes ellátásuk van. Azok a tanárok, kik egyúttal szemináriumi elüljárók is, kapják az egész helyettes- vagy rendes tanári fizetést és az elüljárói fizetésnek a felét, nemkülönben teljes ellátást.

AZ EPERJESI GÖR. KATH. PAPNEVELŐ-INTÉZET.

Az intézetnek több ezer kötetes könyvtára van.

A papnevelőben már a hatvanas évek elején megalakult egy irodalmi iskola, mely azonban a hetvenes években megszünt. A nyolcvanas évek vége felé újra fölélедt, céljául tűzvén ki, hogy a növendékek úgy a magyar, mint az egyházmegyében dívó

PAPNEVELŐ, ROZSNYÓ.

német és tót nyelvben is kellő gyakorlatot sajátítsanak el. Kitűzött céljának máig is lelkiismeretesen iparkodik megfelelni.

4. Az eperjesi püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Ez az egyházmegye — mely 1816-ban a munkácsiból hasíttatott ki — papnövendékei számát 32-ben állapítván meg, akkép intézkedett, hogy ketten a budapesti központi papnevelőben, négyen a bécsi szent Borbála című görög katholikus központi papnevelőben képeztettek, 5—7-en az eperjesi egyházmegyei tápláló-intézetben voltak elhelyezve, 18—20-an pedig az ungvári püspöki papnevelőben nyertek kiképeztetést egészen 1880-ig, mikor is a helybeli intézet megnyílt.

A papnevelő fölállítása valóban sziszifuszinak látszó munka volt. Tóth Miklós hiába fordult anyagi támogatásért a vallásalaphoz, kérelme nem nyert meghallgatást. Belátván végül annak a helyzetnek tarthatatlan voltát és a papi szellem fejlesztésére gyakorolt káros befolyását, hogy azok a növendékek, kiket az ungvári papnevelő helyszűke miatt befogadni nem képes, magánházakban lakjanak Ungvárt s csak az előadások hallgatására menjenek az intézetbe: 1877-ben 20.000 korona vételáron magához váltotta a szükséges épületet és kertet. Kezdetben csak a VII. és VIII. osztályú növendékpapok részére jutott hely, a theologusok csak némi átalakítás után voltak befogadhatók.

Megokolt előterjesztésre a vallásalap az intézet föntartására, személyi és dologi kiadásai födözésére évi 12.800 korona javadalmazást engedélyezett.

Az ünnepies megnyitás 1880. évi szeptember hó 12-én történt. Kezdetben csak a III. és IV. éves hittanhallgatókat fogadhatta be az intézet, az I. és II. éves theologusok Ungvárt maradtak.

Az intézet élén állt egy kanonok-tanár, alája rendeltetett egy tanár, egyszersmind lelkiigazgató évi 1000 korona fizetéssel, egy alkormányzó, egyúttal prefektus 400 korona fizetéssel. Mindketten az intézetben nyertek ellátást.

Az 1881/82. tanévre mind a négyévi hittanhallgatók Eperjesre rendeltettek, bár előrelátható volt, hogy a térszűke a papnevelés egész munkájára csakis káros hatással lehet. Tóth Miklós utódja, Vályi János püspök a vallásalaphoz fordult építési segélyért, a mit az 1885-ben 63.000 korona összegben engedélyezett is. A munka serényen haladt és az intézet 1886. évi október hó 24-én

A PAPNEVELŐ-INTÉZET ÉS A SZÉKESEGYHÁZ, VESZPRÉM.

PAPNEVELŐ-INTÉZET NYITRÁN.

Vályi püspök által ünnepiesen átadatott rendeltetésének.

A vallásalapból engedélyezett évi 12.800, majd 15.600 korona javadalmazás elégtelennek bizonyulván, ismételt fölterjesztésekre a vallásalap a segélyösszeget végleg évi 19.000 koronában állapította meg. Ennek folytán a három hittanár kap évi 1200 koronát, a közegészség tanára, úgyis mint intézeti orvos évi 500 koronát, a magyar magánjog tanára pedig évi 100 korona tiszteletdíjat.

A tudományos kiképzés kitünő eszközeiül szolgálnak a házi könyvtár és a szent Athanázról nevezett irodalmi iskola, melynek tagjai évenkint tartott záróünnepeken szoktak az eredményről beszámolni.

Az intézet jövedelmi forrásai:

a vallásalapnak föntemlített évi 19.000 korona hozzájárulása;

egy katasztrális hold papnevelői szántóföldnek évi jövedelme;

az ungvári közös szőllő évi jövedelme: 34 korona 34 fillér.

A VII. és VIII. gimnázumi tanuló papnövendékek mellett alkalmazott prefektus fizetése évi 250 korona.

5. A munkácsi egyházmegye papnevelő- és hittani-intézete Ungváron.

Munkács-egyházmegye püspökei mindaddig, míg a nagy szent Bazil-rendi szerzetesek közül voltak, a munkácsi csernekhegyi kolostorban laktak s ugyanott egyúttal növendékpapjai is a püspök közvetetlen fölügyelete alatt nyerték kiképeztetésüket. 1646 április 4-én dicső emlékű *Rosztosinszky Parthén Péter* püspök Ungvárott létrehozta a szent úniót s ettől az időtől kezdve a papnövendékek theologiai kiképeztetése is föllendült. Rövid idő mulva az egyházmegyének három növendékét a Lippay György hercegprímás által alapított nagyszombati egyetemes papnevelő intézetében találjuk.[1]

NAGYOBB PAPNEVELŐ ÉS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA KALOCSÁN.

Midőn pedig De Camillis J. Józseftől kezdve (1690—1706) a munkácsi püspököket nem mint «munkácsi püspököket», hanem csak mint «apostoli vikáriusokat» erősítette meg a szentszék s ennek következtében a püspökök 80 éven át kisebb-nagyobb függésben voltak az egri püspöktől, Barkóczy Ferenc gróf egri püspök idejétől kezdve az egyházmegye hat növendéke az egri szemináriumba küldetett.

Olsavszky Mihály Emmánuel (1743—1767) volt az első, ki egyházmegyéje részére 1744-ben Munkácson a saját költségén különálló papnevelő-intézetet építtetett s azt 1747-ben ünnepiesen meg is nyitotta. Ebben az időben tehát — egészen 1771-ig, vagyis az egyházmegye végleges rende-

[1] Az ú. n. «fundatio Janiana» alapján «cujus impensis tres juvenes in seminario Tyrnaviensi intertenebantur». Későbben növendékeinknek száma ebben a szemináriumban 6—8-ra emelkedett.

zéséig — a papnövendékek legnagyobb része Munkácson, kisebb része pedig Nagy-Szombatban és Egerben nyerte theologiai kiképeztetését.

A jelenlegi ungvári papnevelő intézet története, valamint egész Munkács-egyházmegye 1771-től fejlődő korszakának újabb története dicső emlékű *Mária Terézia nagy nevéhez fűződik.* Első sorban Mária Terézia királynőnknek köszönheti az egyházmegye függetlenségét. Ő eszközölte ki, hogy XIV. Kelemen pápa 1771 szeptember 19-én kelt bullájával a munkácsi püspökséget kánonilag szabályozott rendes püspökségnek nyilvánította és abban a bátor s hőslelkű Bradács Jánost megerősítette. Mária Terézia helyezte át püspökeink székhelyét Munkácsról Ungvárra, miután már előbb, 1775 június 6-ikáról kelt királyi adománylevelében *Bacsinszky András* nagynevű püspöknek, Ungváron fényes püspöki palotát és székesegyházat adott, jövedelméről pedig a tapolcai reális apátságnak adományozása által gondoskodott.

LOTZ FALFESTMÉNYE A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZBAN.

Mária Terézia szervezte a hét tagból álló káptalant, melynek javadalmáról is gondoskodott s végre ő ajándékozta a Drugethek és Bercsényiek tulajdonát képező ősrégi és történeti nevezetességű ungvári várat is, mely mint papnevelő-intézet, ez újabb céljának és rendeltetésének megfelelőleg átalakítva 1778 december 3-án nyílt meg ünnepiesen. Ettől az időtől kezdve az ungvári papnevelő-intézetben nemcsak a tizenhárom politikai megyére kiterjedő Munkács-egyházmegye görög katholikus népének papjai, hanem a szomszédos, ugyancsak boldog emlékű Mária Terézia által 1776. évben alapított és VI. Pius pápa által 1777-ben megerősített *nagyváradi* görög katholikus egyházmegye jövendő papjai is itt nyerték kiképeztetésüket. Egyébiránt Mária Terézia a görög katholikus egyház iránt való jóakaratát, meleg érdeklődését azzal is kimutatta, hogy ugyanebben az időben *Bécsben* a szent Borbáláról nevezett egyetemes görög szertartású katholikus szemináriumot is megalapította, hová a munkácsi egyházmegye összesen tizenhárom növendéket küldött. Majd az 1804. évben I. Ferenc király a Lippay György-féle nagyszombati egyetemes papnevelő-intézet helyett szervezte s egyúttal a pálosok volt pesti kolostorába el is helyezte a pesti központi papnevelő-intézetet s a munkácsi egyházmegye két növendéke 1805-től fogva Nagy-Szombat helyett a pesti szemináriumba küldetett.

Az 1873/74-iki tanévtől fogva pedig a bécsi szent Borbáláról nevezett egyetemes görög szemináriumba nem küldettek föl többé növendékek, hanem e helyett négyen állandóan a budapesti központi papnevelő-intézetbe, kettő pedig állandóan az esztergomi érseki szemináriumban van. 1816 február 6-án a nagyterjedelmű munkácsi egyházmegyéből kiszakították az újonnan alapított eperjesi egyházmegyét, de az új egyházmegye növendékeit továbbra is egészen 1881-ig az ungvári papnevelő-intézetbe küldték és csak az 1881. évtől kezdve nyerik

A LATIN SZERTARTÁSÚAK PAPNEVELŐ-INTÉZETE, NAGYVÁRAD.

saját papnevelő-intézetükben kiképeztetésüket. 1853-ban két új román püspökség alakulván: a *lugosi* és a *szamosujvári*, a románajkú növendékek létszáma is tetemesen megfogyott Ungvárott. Az 1900/1901-iki tanévben az intézet növendékeinek létszáma a következő: theologus növendék van 49, püspöki irnok s egyúttal propedeutista 9, főgimnáziumi VII. és VIII. osztályú tanuló 9, összesen tehát 67; még pedig munkács-egyházmegyei növendék 59, nagyvárad-egyházmegyei görög katholikus növendék 6, körös-egyházmegyei (horvátországi) 2. Nagy szent Bazil-rendi növendék jelenleg nincs a papnevelő-intézetben.

6. A székesfejérvári püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

A székesfejérvári püspökség — ép úgy mint a besztercebányai is — az esztergomi egyházmegye területéből szakíttatott ki és alapítási okmánya 1777. évi február 17-éről van keltezve. Az első püspöknek, *Séllyei Nagy Ignácnak* roppant nehézségekkel kellett küzdenie; saját papnevelő-intézete nem lévén, növendékeit részben Budán, részben Veszprémben helyezte el. Ha a székesegyházban segédkezőkre volt szüksége, azokat a pálosok és karmeliták rendjének tagjaiból választotta.

SZANISZLÓ FERENC PÜSPÖK EMLÉKSZOBRA NAGYVÁRADON, TÓTH FERENCTŐL.

Utódja lett Milassin Miklós, kinek püspöksége első éveiben szintén sok gondot szerzett a papnevelés ügye.

A váci, veszprémi, pesti, szombathelyi és pécsi papnevelő-intézetek — helyszűke miatt — az egyházmegye növendékeit többé be nem fogadhatták, az eddigelé más intézetekben kiképzett papok a püspökre nézve idegenek voltak, kellő személyzet hiányában az istenitiszteletnél szokásos fény kifejthető nem volt.

Mindezek az okok arra birták a püspököt, ki az udvarnál nagy kegyben állott, hogy Ferenc királytól a karmeliták házát kérje papnevelés céljaira. A király teljesítette a kérelmet, de sok pénzbe került, míg a sebesült katonák kórháza és katonai raktárnak használt kolostor 1802 november 7-én rendeltetésének átadható volt. — A püspök sajátjából tartotta fönn az intézetet, maga látta el lakással, élelemmel és fizetéssel egészen 1805-ig, mikor is a király ez alól fölmentette,

Az intézet könyvtára körülbelül 1800 kötetet számlál.

Az intézet rendes jövedelmét képezi a vallásalapból évenkint kifizetésre kerülő 15.202 korona segítség, valamint a tőkéknek 2772 koronát tevő kamatja, összesen tehát 17.974 korona, melyből úgy a dologi, mint a személyi kiadásokat födöznie kell. Az aligazgató, lelkiigazgató és tanulmányi fölügyelő, kik egyszersmind tanárok, évi 1260 korona fizetést kapnak. Ezenkívül az aligazgató még külön a katholikus vallásalap által kezelt alapítványból 365 koronát és a tanulmányi felügyelő 105 korona pótlékot kap.

7. A szent Mártonról címzett szombathelyi papnevelő- és hittani-intézet.

Az 1777-ben szervezett szombathelyi püspöki megyének papnövendékei kezdetben részint Budán, részint Győrött neveltettek. Mária Terézia királynő ebből a célból javadalmazásul a Győr- és Veszprém-vármegyék területén fekvő nyuli uradalmat jelölte ki. Ennek a birtoktestnek 8000 koronát tevő jövedelméből 2400 korona a székesegyház föntartására s egyéb dologi kiadásra volt fordí-

DÁVID ÉS KRISZTUS.
Faragvány Bártfán, a XV. századból.

tandó, míg 3600 korona a budai központi szemináriumban nevelendő 10 növendék eltartására szolgált.

Ezen ingatlanon kívül a győri papnevelőben elhelyezendő 16 növendék eltartási költségeinek födözésére ugyancsak a győri papnevelő-intézeti alapból tőkéinek egyharmadát, vagyis 90.966 koronából álló ingó vagyont is kapott.

Ez a helyzet azonban tarthatatlannak bizonyult. Végre is a papnövendékeket illetékes püspökük szemei előtt kell fölnevelni és azért Szily János, az első szombathelyi püspök főtörekvésének tekintette, hogy érvényt szerezzen a trienti zsinat vonatkozó határozatainak és önálló papnevelő-intézetet létesítsen. Erre a célra Mária Terézia királynő az üresedésben levő egyházi javadalmak időközi jövedelmeiből 20.000 koronát engedélyezett s az intézet 1780-ban készen is állott 40 növendék befogadására. Ámde ép ezek hiányoztak. II. József császár többször idézett rendelete folytán a szombathelyi püspökség növendékpapjai is a pozsonyi középponti szemináriumba küldettek, az intézet ingó és ingatlan vagyona pedig ugyancsak a pozsonyi papnevelőnek céljaira fordíttatott.

1790-ben elhalálozván II. József császár, Szily püspök az iránt folyamodott, hogy a katonai magtárnak használt papnevelő-intézeti épület eredeti rendeltetésének visszaadassék, ami meg is történt.

1790. évi július 2-án nevezte ki Szily püspök az első négy szemináriumi tanárt, mindmegannyi falusi plébánost, kik javadalmaikat megtartották, a lelkiek ellátására adminisztrátort kaptak, s évi 400 korona fizetése ellenében a papnevelőben élelmezést, tüzifát, világítást és lakást nyertek. Ugyanazon év november hó 1-én bevonultak a növendékek és az előadások megkezdődtek.

Az intézet könyvtára körülbelül 10.000 kötetet számlál.

1861-ben keletkezett ebben az intézetben a szent Ágostonról nevezett egylet, melynek célja a hazai nyelv művelése és fejlesztése. A nyilvánosság elkerülésével csak belső életet él s legalább évenkint egyszer fölolvasó-ünnepet rendez.

8. A veszprémi püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

A XVIII. század elejéig az egyházmegyének papnevelő-intézete nem volt. 1711-ben Volkra János Ottó gróf lépett a püspöki trónra s egyéb sok elfoglaltsága dacára szakított magának időt, hogy a papnevelés kérdésével is foglalkozzék. Erre a célra legalkalmasabbnak vélte a piarista-rendet, amelyet 1711 október 26-án be is vezetett. A papnevelő-intézet javára a püspök 14.000 korona alapítványt tett s egyelőre

SZEGED-ALSÓVÁROSI MÁTYÁS-TEMPLOM.
A Szent-Ferenc-rendiek birtokában.

A SZEGED-ALSÓVÁROSI TEMPLOM BELSEJE.

a püspöki rezidenciát rendezte be a növendékpapok részére.

Közelebbi adataink nincsenek, csak annyit tudunk, hogy a püspöknek 1720-ban bekövetkezett halála után két évvel a papnevelő-intézet is megszünt és csak 23 év mulva, 1745-ben támadt új életre.

Biró Márton veszprémi püspök a 30.280 koronára fölszaporodott Volkra-féle alap fölhasználásával megnyitotta az alkalmas épületben elhelyezett intézetet és vezetését piaristákra bízta.

Anyagi eszközöknek azonban az intézet épen nem volt bővében. Az alapítvány kamatai elégnek nem bizonyultak s a püspök kénytelen volt a hiányt sajátjából födözni. Évek mulva az intézet egy-egy hagyatékhoz jutott ugyan, de a püspök abbeli törekvését, hogy a végrendelet nélkül elhalt püspökelődje, Acsády Péter hagyatékának egyharmadát megkapja, valamint hogy az óbudai prépostság javadalmai neki adományoztassanak, siker nem koronázta.

1772-ben elhalálozván, utóda, Koller Ignác megfelelő épület emelését tűzte ki célul, de ebben 1773-ban bekövetkezett halála megakadályozta. Végrendeletében 20.000 korona készpénzt és 30.000 korona értékű építési anyagot hagyott.

Temetése utáni ötödik napon megkezdték az intézet építését, amely hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1781-ig tartott, amikor az intézet kápolnáját is berendezték. II. József ismert rendelete a veszprémi papnövendékeket is sujtotta, a fiatalabbaknak Pozsonyba kellett távozniok, az intézet alapítványai a középponti papnevelő alapjába olvasztattak, ingatlanai elárvereztettek. Az ezekből eredményező összeg 158.244 koronát tett.

1790-ben a veszprémi intézet újból megkezdte működését. 1791-ben Bajzáth püspök a tanárok javadalmazására 152.000 koronás alapítványt tett.

1796-ban ugyancsak ő az újonnan szervezett tanulmányi felügyelői állás javadalmazására és az alaptőke növelésére 242.000 koronát adományozott.

1800-ban a lelkiigazgató javadalmazására 18.000 korona alapítványt tett.

Az így létesült és 369.016 koronára szaporodott alap kamatai csak 20 növendéknek eltartására voltak elegendők, de mert 40 növendékről kellett gondoskodni, a vallásalaptól évi 14.380 korona segítség eszközöltetett ki.

A szabadságharc mozgalmas napjai a veszprémi intézetet sem hagyták érintetlenül. Több havi szünetelés után az intézet csak 1849. évi októberében nyilt meg újra.

1851-ben 18.000 korona alapítványt kapott az intézet.

1860-ban pedig Ranolder püspök kikötötte, hogy az általa a vallásalap pénztárába külön alapítólevéllel befizetett összegnek 14.132 koronát tevő évi kamata kizárólag a veszprémi papnevelő részére utalványoztassék ki, aminek ellenében a vallásalap beszüntette az évenkinti 14.380 korona segítség kifizetését.

1888-ban a vallásalap az intézet tatarozására 16.000 koronát folyósított.

A jelenlegi püspök, Hornig Károly báró pedig elődei dicsőségteljes nyomdokain haladva, nemcsak az intézet szellemi színvonalát törekszik emelni, hanem annak évi 4—6000 korona hiányát is szokott bőkezűségével saját pénztárából födözi.

Végül megjegyezzük, hogy van az intézetnek virágzó egyházirodalmi iskolája, az 1862-ben megalakult Pázmány-Kör, mely jelenleg is buzgón fejleszti az egyházirodalmat.

9. A pécsi püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Ép abban az időben, mikor a trienti zsinat a papnevelésről szóló határozatait hozta, hazánkban és főkép a pécsi egyházmegyében a török uralom virágkorát élte. Teljes lehetetlenség volt tehát ezeknek a határozatoknak akkor érvényt szerezni.

Mikor végre 1686-ban a török kipusztult, a püspökök főfeladatuknak tekintették megyéjükben a keresztény vallást lehetőleg fölvirágoztatni s a trienti zsinat határozatainak, főkép a papnevelő-intézetek fölállítása tekintetében, lehetőség szerint megfelelni.

Így járt el Radonay Mátyás pécsi püspök is, aki káptalanával egyetértőleg elhatározta, hogy a tizedjövedelemből 10.000 korona oly szándékkal helyeztessék el letétképen, hogy ez alapját képezze az egykor létesítendő papnevelő-intézetnek. Ennek dacára még az 1714-ben Pécsett tartott megyei zsinaton sem történt a papság kiképzése iránt intézkedés, hanem a papnövendékeket a hittudományok elsajátítása végett Grácba, Nagy-Szombatba, Lorettóba vagy Rómába küldték.

A pécsi papnevelő-intézet fölállítását már Thurn Antal püspök tervezte, de csak Berényi Zsigmondnak jutott osztályrészül 1742. évi június hó 4-én az örömteljes föladat, hogy az intézet alapkövét letehesse. Négy évi szakadatlan és lankadatlan munka után az intézet 1746 szeptember hó 4-én magasztos rendeltetésének átadatott. 1779-től kezdve már négy tanár működött az intézetben.

II. József centralizáló törekvését a pécsi papnevelő is megsínylette; a hittanhallgatók Pestre, majd Pozsonyba küldettek, míg 1790-ben fölszabadulván a reánehezedő nyomás alól, az intézet szabadon kezdé szárnyait bontogatni.

Visszahelyeztetvén régi jogaiba és kiváltságaiba, működése rendes kerékvágásba jutott; az intézet bevételei 34.146, kiadásai pedig 32.800 koronára rugtak.

A királyi helytartótanács 1812-ben kelt leirata egy iskolás-kanonoki stallum szervezését rendelvén el, az föl is állíttatott. Az 1828/29-iki tanévben Szepessy Ignác báró püspök két évi bölcseleti tanfolyamot létesített s azt a világiak számára is hozzáférhetővé tette.

Girk György pécsi püspök 1860-ban 80.000 koronát tevő nagylelkű adományával és a megyebeli papság áldozatkész hozzájárulásával megalapította a kisebb papnevelő-intézetet, melyben a négy felső gimnáziumi

A SZEGED-ALSÓVÁROSI TEMPLOM FŐOLTÁRA.

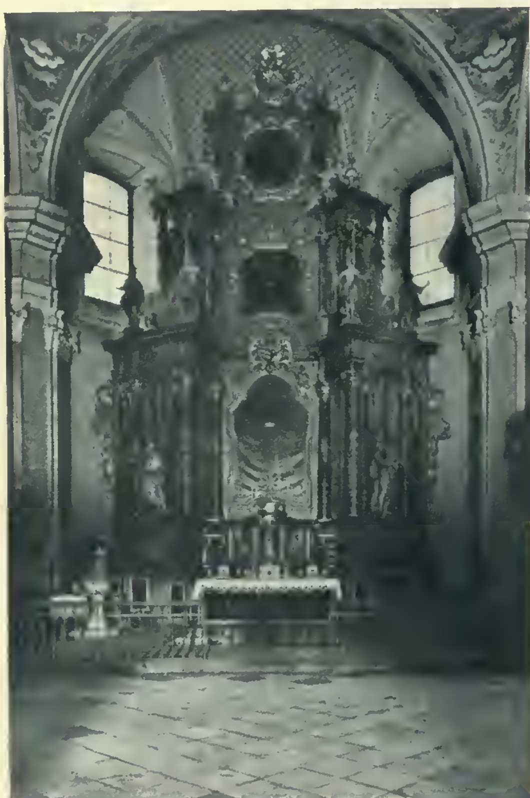
osztályt látogató egyházmegyei növendékpapok találtak otthonra. Az intézet könyvtára 30.000 kötetet számlál és kapcsolatos híres kodexek és ritka értékű arany- és ezüstérem-gyüjteménynyel, valamint érdekes összeállítású ásványgyüjteménynyel.

Az intézet jelenlegi törzsvagyonát képezi 120.000 korona értékpapir, 60.000 korona készpénz, 2550 kat. hold szántóföld és 4000 hold erdő.

A növendékpapok egyházirodalmi iskolája, melynek föladata azonos a többi ilynemű iskolával, szent Pál védelme alatt áll.

10. A győri nagyobb papnevelő- és hittani-intézet.

Az esztergomi egyházmegyét, a papnevelés ügyét illetőleg, legjobban a győri egyházmegye közelítette meg, mert négy, tizennyolc, tizenkét, végül huszonhat növendékpap időzött Rómában.

A SZEGED-BELVÁROSI PLÉBÁNIAI TEMPLOM FŐOLTÁRA.

Az 1623-ban püspökké lett Dallos Miklós a hitélet fejlesztése terén rendkívüli segítőt szerzett a Jézustársaságiakban, kiket a káptalan cselszövései dacára, védőszárnyai alá fogadott. Az intézet fölállítását megkönnyítette Dallos püspöknek 50.000 koronás alapítványa, melynek kamataiból 1660—1731-ig a bécsi Pázmány-intézetben 12, majd a pénzérték csökkenése miatt 10 győr-egyházmegyei növendékpap neveltetett. 1731-ben az alapítvány a nagyszombati papnevelőhöz csatoltatott, miért is az egyházmegye növendékei nevezett időponttól kezdve Nagy-Szombatban nyerték kiképeztetésüket.

A papnevelő-intézet tulajdonképeni megteremtője Szécsényi György püspök, ki nemcsak ingatlant szerzett részére, hanem még 50.000 korona alapítványt is tett, és a növendékek tanítását az általa különösen kedvelt Jézus-társaságra bízta.

1733-ban Groll Adolf, a piarista-rend generálisa neveztetvén ki püspökké, a kispapok nevelését 1736—1743-ig piaristák vezették.

Nagy jótevője volt az intézetnek Zichy Ferenc is, aki a jelenlegi épületet emelte.

Az intézetben virágzó és szent Imre herceg védelme alatt álló egyházirodalmi iskola a legjobbak közül való.

11. A váci püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Az a papnevelő-intézet, melyet Kollonich püspök 1716 április 20-án dotált s melyet Althan Mihály Frigyes gróf 1720 január 1-én a mostani irgalmas-rendi székházban megnyitott, nem volt Vácott az első intézkedés a papnevelés érdekében. Első kezdetei benyúlnak a XVII. századba, mert még 1635-ben történt, hogy Nagyfalvay György püspök három növendékpap nevelési költségeire 17.000 koronát hagyományozott, Zongor Zsigmond pedig 1658-ban 5000-et. Ezeket Nagy-Szombatban nevelték, míg Vácott 1726-ban kettőt, majd ötöt, illetve hatot neveltek.

1757-ben Migazzi bíboros a növendékek létszámát tízben állapítja meg.

1761-ben Esterházy gróf püspök az alapítványokat és növendékeket Vácra hozza, csak a

Nagyfalvay-félét kénytelen visszaadni, amelynek kamataiból nevelik mai napig a budapesti központi papnevelő két váczegyházmegyei növendékét.

A rá következő években a kispapok száma nagyon ingadozó volt. 1795 és 1800 között — a bölcselethallgatókat is beleértve — negyvenet tett.

A sanyarú anyagi és pénzügyi viszonyokon segítendő, Migazzi bíboros az évi segítséget, mely eleinte 471 koronát tett, 4100 koronára emelte.

Az 1848/49-iki szabadságharc idején a növendékek a püspöki palotában nyertek elhelyezést.

A kisebb papnevelő céljaira 90.000 korona áll rendelkezésre, mely összeg a papnevelő-intézet gimnáziumba járó növendékeinek föntartására fordíttatik.

A hajdan oly híres lyceum helyét a piaristák vezetése alatt álló főgimnázium foglalta el, melynek költségeit Petróczy László volt kartali plébános és néhai Schuszter Konstantin megyés püspök födözték. A papnevelőben «Pázmányegylet» néven virágzó irodalmi iskola már 1845-ben keletkezett. 1848-ban megszünt, de 1863-ban újra megalakult. Működése teljes elismerésre méltó.

SZENTHÁROMSÁG-SZOBOR SZEGEDEN.
Kölló Miklós műve.

12. A borromei szent Károlyról nevezett kalocsai érseki nagyobb papnevelő és érseki lyceum.

A török, kinek garázdálkodása hazánkban mindent elsöpört, ami a kereszténység jellegét magán viselte, Kalocsának templomait, vallási intézeteit s így természetesen a papnevelőt is az enyészet karjaiba dobta.

Ámde Patachich Gábor gróf, az 1733-ban kinevezett kalocsai érsek első teendőjének tekintette a papnevelőt új életre kelteni. Egyik érseki uradalmi épületben tíz növendéket helyezett el, őket 1734 november 4-én ünnepiesen bevezette s az összes költségeket sajátjából födözte, de egyúttal úgy Bécsben, mint Rómában kérelmezi az intézet alapításának megerősítését és engedélyt arra, hogy föntartására az érseki jövedelmek egy részét fordíthassa. A kérelem teljesíttetvén, a püspök még 1735-ben az ábrahámi apátság évi 2400 korona jövedelmét rendeli az intézet céljaira.

Utódai közül említést érdemel Klobusitzky Ferenc gróf, aki a papnevelő jelen épületét emelte; alapkövét 1757 június 13-án tették le.

Batthyányi József gróf 20.000 korona költséggel befejezte az épületet s a növendékeket abba bevezette.

Patachich Ádám báró érdemdús névrokonának nyomdokain haladva, a papnevelő-intézet javára évi 8000 korona összeget engedélyezett, amelyet később 9200 koronára emelt.

Kollonich László gróf nemcsak az épületet gazdagította egy emelettel, hanem a szemináriumi tanárok javadalmazására évi 3156 koronát kötött le. Utódai részben az épületet bővítették és szépítették, részben a tanárok anyagi helyzetén törekedtek könnyíteni.

Az intézet föntartásához jelenleg hozzájárulnak: a kalocsai érsek, a vallás-alap, a nagy megyei-alap és egy tanári-alap.

Az intézet kebelében virágzik a papnövendékek sz. Ágostonról nevezett egyházirodalmi iskolája.

13. Az erdélyi egyházmegye papnevelője és hittani-intézete Gyulafehérvárott.

A törököknek hazánkból való kiüzetése után a főpásztorokra annyi teher és teendő nehezedett, hogy a trienti zsinatnak a papnevelőkre vonatkozó határozatai évtizedek, sőt évszázadok mulva voltak csak keresztülvihetők. Így történt az erdélyi egyházmegyében is, hol Sztoyka Zsigmond Antal báró püspök 1753-ban öt növendékkel megvetette az intézet alapját, őket palotájában helyezte el és minden szükségletükről sajátjából gondoskodott. Ez azonban csak a kezdetek kezdete volt. 1756 április 9-én egy különálló papnevelő-intézet alapkövét tette le és növendékeit 1758 őszén oda be is vezette. Bajthay Antal báró püspök 1765-ben nemcsak az épület bővítéséről gondoskodott, hanem két elüljárói állást is szervezett.

SZENTHÁROMSÁG-SZOBOR ARADON.
Róna József műve.

Kollonich püspök kérelmére Mária Terézia a papnevelés céljaira a Jézus-társaságiak gyulafehérvári templomát és kolostorát átengedte, amelyeket azonban II. József császár 1783-ban katonai magtárakká alakíttatott át, úgy hogy a 38—40 növendék a hittudományok hallgatására Kolozsvárra volt kénytelen költözni.

1792-ben a püspök megszerezte a papnevelő részére a trinitáriusok templomát és kolostorát, előbbit könyvtárrá és csillagvizsgálóvá alakította át, utóbbiban pedig elhelyezte a növendékpapokat.

Az intézetnek legnagyobb jótevője Szepessy Ignác püspök (1820—1827), aki elrendelte, hogy minden egyházmegyei pap vagyonának egy nyolcadát a papnevelő céljaira köteles hagyományozni.

A magyar szabadságharc mozgalmas napjai nemcsak a növendékek számát apasztották, hanem anyagilag is a tönk szélére juttatták az intézetet, úgy hogy pl. csak két szemináriumi birtok 80.000 korona kárt szenvedett.

Kovács Miklós püspök végrendeletileg 46.000 koronát hagyományozott a szemináriumi tanárok javadalmazására.

Utódjai szintén lelkükön viselték a fiatal leviták sorsát.

1869 október 28-án Fogarassy Mihály püspök egy 10.000 korona értékű nyomtató intézetet ajándékozott a lyceumnak, azzal a kikötéssel azonban, hogy az ebből eredő jövedelem egyenlő három részben a nyomtató föntartására, a tanszerek beszerzésére és a tanárok fizetésének emelésére fordíttassék.

Az 1874-ben elhunyt Rádulyi János címzetes püspök 42.000 korona vagyonának örökösévé a papnevelőt rendelte.

1877-ben Fogarassy Mihály nemcsak az épület bővítését eszközölte, hanem a szent Tamás-féle bölcseleti tanszék szervezésére is 20.000 korona alapítványt tett.

1879-ben Fogarassy Mihály elhunyván, két házát, fekvőségét és ékszereit a papnevelőnek hagyományozta.

A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ DÉLI, Ú. N. FEJEDELMI KAPUJA.

Fogarassy végrendeletében nemcsak egy Gyulafehérvárott létesítendő jogakadémiára hagyományozott 200.000 koronát, mely alap most 1,500.000 koronát tesz, hanem a legátumok szétosztása után fönmaradó összeg egynyolcadát a papnevelőben fölállítandó két tanszék javadalmazására rendelte.

1893-ban Lönhart Ferenc püspök az intézet anyagi helyzetén segítendő, 2000 koronát engedélyezett magánpénztárából.

Az intézet kebelében működik a szalézi szent Ferenc védelme alatt álló egyháziirodalmi iskola.

Az intézet jövedelmi forrásai a következők: a herepei és girbói birtokok 8400 korona évi jövedelme, melyből azonban 3200 korona évi adó födözendő; egy hatholdas szöllő Gyulafehérvárt, két bérház, gyümölcsöskert; bérlet fejében 24 arany; a püspöki uradalom házbér fejében fizet 1512 koronát, az erdélyi római katholikus tanulmányi-alap két tanár ellátására évenkint 840 koronát.

A tanárok fizetése évi 1200 korona, 200 korona ötödéves pótlékkal.

14. A nagyváradi lat. szert. püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Benkovics Ágoston nagyváradi püspök, 1699-ben Bártfa városának kölcsön adott 42.000 koronáról akkép intézkedett, hogy annak hat százalékos kamatai részben a papnövendékek nevelésére fordíttassanak.

A háborús idők folyamán az alapítvány elkallódván, fölmerült az óhaj, vajha a fiatal levitáknak saját otthon volna szerezhető.

Testet öltött ez az óhaj Csáky Miklós gróf püspök idejében, aki nemcsak püspöki székházat épített, hanem a papnevelő alapjait is megvetette, amennyiben egy, erre a célra szerzett házban 1741-ben a növendékpapoknak eltartást biztosított és részükre 27.200 korona alapítványt tett.

Később könyvnyomtatóval ajándékozta meg az intézetet.

Szenczy István kanonok alapítványával két növendékpap eltartását biztosította.

Patachich Ádám báró püspök a tanárok ellátásáról sajátjából gondoskodott.

Mária Terézia a nagyváradi görög katholikus püspökséget fölállítván, 1775-ben elrendelte, hogy ennek papnövendékei a hittudományokat a latin szertartású papnevelőben hallgassák.

A már többször érintett központosító törekvések a nagyváradi papnevelőt sem kimélték, a növendékek Egerbe, majd Pestre voltak kénytelenek költözni, 1791-ben azonban visszatértek, amikor sikerült a bevont vagyon nagy részét is visszaszerezni, melyet Kalotay 1793-ban 14.000 koronával gyarapított.

A jelenlegi papnevelő-intézetet különféle alapítványok igénybevételével és adományok segítségével 1806-ban kezdték építeni.

Az intézet legnagyobb jótevője Szaniszló Ferenc püspök volt; 10.000 koronás alapítványa, szerencsés hitelműveletek a 222.000 korona alaptőkét 360.000 koronára szaporították, a fugyi-vásárhelyi birtok pedig az 1862. évi tagosítás alkalmából 232 hold szántóföldben, 150 hold rétben, 800 hold erdőben és 70 kapás szőllőben állapíttatott meg.

A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ ÉJSZAKI KAPUJA.

A tanárok évi fizetése jelenleg 2000—2500 korona között váltakozik.

1859-ben alapíttatott az intézetben a magyar egyházirodalmi iskola, mely 1877-ben Róder Alajos kanonok könyvtárát örökölvén, ebben a tekintetben előkelő helyet foglal el.

15. A csanádi egyházmegye püspöki papnevelője és hittani-intézete.

Valamennyi magyarországi egyházmegye között a csanádit sujtotta a török ostor legtovább. Egész vidékek elpusztultak, lelkipásztoroknak se hirük, se hamvuk. Nem csoda tehát, hogy 1700-ig az egyházmegyének csak két növendéke tanult Rómában, a XVIII. században pedig sem itt, sem Bécsben nem fordul elő egy csanád-egyházmegyei növendék neve sem.

Később egyesek Nagy-Szombatban tanultak, mely célra Dolny István püspök 8048 korona alapítványt tett.

1766-ban Marczibányi Lőrinc 20.000 koronát tett le alapítványképen a nyitrai káptalannál oly célból, hogy az ottani papnevelő-intézetben egy csanád-egyházmegyei növendékpap kiképeztessék.

1780-ban a pécsváradi apátság jövedelmei azzal a kötelezettséggel engedtettek át a csanádi egyházmegyének, hogy abból 12 növendék a budai központi papnevelőben oktatást és ellátást nyerjen.

A XIX. század elejéig a csanádi egyházmegyének nem volt saját intézete és csak Kőszeghy László püspöknek sikerült 1807-ben Ferenc király kegyességéből a Jézus-társaság templomát és kolostorát megszerezni, ahol papnövendékeit elhelyezte.

A csanádi növendékpapság egyházirodalmi iskolája évről-évre értékes munkákkal gazdagítja irodalmunkat.

16. Az egri érseki papnevelő- és lyceumi hittani-intézet.

A mohácsi vészt követő évtizedekben ónsúly gyanánt nehezedett hazánk keresztény lakóira a török uralom.

1596-ban elesett Eger vára is és az izlam pusztító árvíz gyanánt söpört el minden intéz-

ményt, mely a kereszttel vagy annak vallásával csak némikép is rokonságban volt. Az egri püspökök Jászón, majd Kassán laktak és egyházmegyéjük látogatására nemcsak engedélyt kellett kérniök, hanem azt busásan meg is fizetniök. Mikor 1687-ben a félhold győzelmi napja végleg letünt, az óriási egyházmegyében 40 plébániánál és 70 papnál több nem volt.

AJTÓHEVEDER A VÁROSI PLÉBÁNIA-TEMPLOMBAN GYULAFEHÉRVÁROTT.

Ebben a szomorú időben a papnövendékek Rómában tanultak. Számuk 4 és 23 között ingadozott; ezekből váltak az 1625—1822-ig terjedő kornak püspökei.

Lósy Imre egri püspök és az egri káptalan saját költségükön neveltettek két növendéket a bécsi Pázmány-féle intézetben, Lippay György, szintén egri püspök pedig a bécsi Pázmány-intézettel kapcsolatos «Aranyhegy» című házban 32.000 koronás alapítványt tett, amelynek 1600 koronát tevő kamataiból négy hittanhallgató volt kiképezendő; 1687-ben ez az alapítvány a nagyszombati középponti szemináriumba tétetett át.

Kisdy Benedek egri püspök 1650-ben káptalanával együtt Kassára költözött s ott 40.000 tallér költségen studium generalét, vagyis egyetemet alapított és azt a Jézus-társaság vezetésére bízta. Lipót király 1660 augusztus hó 7-én kelt határozatával az alapítványt megerősítette, fölruházván az egyetemet mindazokkal az előjogokkal és kiváltságokkal, melyeket birodalmának többi egyetemei élveznek.

Kisdy elrendelte, hogy a bölcseleti tanfolyam három évre, a hittudományi pedig négy évre terjedjen s utóbbin összesen négy tanár működött: kettő a skolasztikus theologiát, egy-egy a szentírási magyarázatot, az erkölcstant és bibliai nyelveket adván elő.

1659-ben a pozsonyi káptalannál 20.000 tallér alapítványt tett, Kassán megvett egy alkalmas épületet s a papnevelő-intézet javára gönyői birtokát rendelte, kikötvén, hogy a papnevelő-intézet is jezsuiták vezetésére bizassék.

Utódja, Pálffy Tamás püspök, 1665 június 4-én Kassán kelt alapítólevelével az intézetet «Seminarium s. Ladislai Kisdyanum» néven föl is állította, az összes alapítványokat a jezsuiták kezébe kiszolgáltatta, meghagyván nekik, hogy a kamatokból annyi növendéket neveljenek, amennyit csak lehetséges.

Briberi Milith György 1638. évi végrendeletében 8 papi és 12 világi növendék eltartására alapítványt tett; mivel azonban az összeg önálló intézetnek Ungváron való létesítésére elegendő nem lett volna, jóváhagyásával Pálffy Tamás a kassai szeminárium alapjához csatolta.

1678-ban Pálffy Tamás a Rákóczy Erzsébettől 60.800 koronán visszaváltott Hejce falut királyi jóváhagyással a papnevelő-intézetnek adományozta.

Telekessy István, aki 1699-ben foglalta el a püspöki széket, főteendőjének tekintette, hogy növendékpapjai részére Egerben emeljen intézetet. Egy erre alkalmas épület kiválasztatván, kérelmére I. Lipót király 1700 október 17-én kelt okiratával az egri káptalan birtokát képező Trium fontium apátságot a papnevelő-intézet céljaira átengedte. Az intézet a bold. Szűz mennybemenetelének tiszteletére szenteltetett föl.

A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ NYUGATI KAPUJA.

SZÁRNYAS-OLTÁR MENASÁGON (CSIK M.)

Kezdetben négy növendék hallgatta az erkölcstani előadásokat, de hatra volt alapítvány. Telekessy később még két növendék részére tett alapítványt, úgy hogy összesen nyolc kispap nyerhetett ellátást. Ugyancsak tíz jó családból származó nemes ifjúra konviktust is alapított, mely 1763-ban a Foglár-féle házba helyeztetett.

Utódja, Erdődy Gábor püspök intézete részére még egy tanárt nyert a Jézus-társaságtól, ami annyival szükségesebb volt, mert a nagyszámú alapítványok és önkéntes adományok immár 30 növendék eltartását is lehetővé tették.

1730-ban a theologiai intézetet elválasztották a gimnáziumtól.

1740-ben Foglár György kanonok megalapítván a jogakadémiát, a theologiai intézetben is tanári katedrát alapított.

Barkóczy Ferenc püspök 1754-ben a hittudományi tanszékeket saját megyéje papjaival töltötte be. A Kisdy-féle kassai szeminárium teljesen sohasem felelt meg rendeltetésének, úgy hogy végre Barkóczy püspök egybeolvasztotta az egri papnevelő-intézettel és az ott volt 26 kispapot is Egerbe hozta.

Esterházy Károly gróf püspök 1785-ben építtette a lyceumot, hol a hittudományok tágas termekben találnak megfelelő művelésre.

Az intézet kebelében létezett egyházirodalmi iskola újabban szónoki iskolává alakult, amely hetenkint tartja üléseit.

17. A kassai püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Ez az egyházmegye 1804-ben a terjedelmes egri egyházmegye területéből kihasíttatván, azonnal fölmerült annak szüksége, hogy egy különálló papnevelő-intézet állíttassék föl. I. Ferenc király mindjárt a kihasítás alkalmával fölhívta Fischer báró püspököt, hogy az erre vonatkozó terveket és költségelőirányzatokat jóváhagyás végett neki bemutassa.

Az intézet céljaira a hajdani szent Ferenc-rendi kolostor jelöltetett ki, amit a király 1806. évi június hó 13-án kelt rendeletével jóváhagyott, javítási és építési költségekre 20.000 koronát utalványozott s egyúttal ugyanerre a célra a szent Jakabról nevezett pilisi apátságot adományozta a kassai püspöknek.

Farkas püspök 1808-ban felsőbb helyen bemutatta az építésről szóló jelentését, melyből kitünt, hogy az anyagi eszközök elégtelensége miatt az építés csak lassan halad előre. A király megengedte, hogy a föntnevezett apátság terhére a vallás-alapból 30.000 korona kölcsönösszeg vétessék föl.

Az építés csak 1824-ben fejeztetett be, amin nem lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy ily építéseknél előforduló tévedések, hanyagság, fölületesség, az anyagi eszközök elégtelensége itt is gátat vetettek a gyors haladásnak. Akadályul szolgáltak a francia háborúk is, melyek nem csekély mértékben hátráltatták az építést. Az egész építésre összesen 183.347 korona állt az építők rendelkezésére, de ezt sem egész összegében fordították erre a célra, hanem fölhasználták részben a pilisi apátság épületeinek, részben a kassai papnevelői templom tatarozására is.

Ami az intézet jövedelmi forrásait illeti, kétféle pénztárt kell megkülönböztetnünk. Egyik az élelmezési, másik a lyceumi pénztár. Előbbit készpénz és fekvőségek alkották, ezek között volt

a csontosfalvi birtok is, melyet 1694-ben még I. Lipót király adományozott a Kisdy-féle kassai szemináriumnak.

Ennek a pénztárnak állapota a következő volt:

1. Az egri szeminárium a birtokában maradt fekvőségek után fizet	12.584	korona	—	fillér
2. A tőkepénzekből a kassai szemináriumot megillető 1/3 rész tesz 73.132 koronát, aminek évi 6%-os kamata	4.586	«	42	«
3. A csontosfalvi birtok tiszta jövedelme	1.230	«	—	«
4. Az egri érsek fizet évenkint	5.109	«	08	«
Összesen	23.509	korona	50	fillér

Minthogy azonban ez az összeg bankjegyekben fizettetett ki, a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok sokszor vajmi kellemetlen és sanyarú helyzetbe sodorták az intézetet.

Figyelemreméltó a lyceumi pénztár története is. Esterházy Károly gróf egri püspök a lyceumot fejedelmi javadalmazással látta ugyan el, de filléreikkel az egyházmegyei papság is hozzájárulván az alapítvány szaporításához, a dismembratio után méltányos volt a kassai szemináriumot is részesíteni a dús javadalmazásban. Felsőbb helyen úgy döntöttek, hogy az alapítványok fele megmarad az egri lyceumnak, másik fele egyenlő részben megosztassék az új kassai és szatmári püspökségek között, de csak akkor, ha papnevelő-intézeteiket már fölépítették, addig növendékeik Egerben díjtalan eltartásban és oktatásban részesüljenek. Ily módon a kassai intézet csak 1812-ben kapta meg az őt megillető 39.496 korona alapítványösszeget, melynek kamatai azonban nem voltak elegendők négy theologiai tanár díjazására. Szabó püspök arra törekedett tehát, hogy azt a 40.000 tallért, melyet Kisdy püspök a kassai szeminárium részére fizetett és ami a Jézus-társaság föloszlatása után a tanulmányi alapba olvasztatott, eredeti céljaira fordíthassa.

Ily irányú kisérletei azonban meddők maradtak, csak azt érte el, hogy megigérték az anyagi támogatást, ha a tanárok javadalmazása ezt megkivánná.

A szabadságharc idején az előadások szüneteltek és csak 1850-ben kezdődtek újra.

A papnevelő-intézet jövedelmi forrásai a következők:

1. Az élelmezési pénztárban részint 6%-os kamatra elhelyezve, részint értékpapirokban van 175.227 korona 74 fillér, ennek évi kamatja	9.805	korona	14	fillér
2. A lyceumi pénztár tőkéje 17.068 korona 34 fillér. Évi kamatja	1.072	«	10	«
3. Az egri érsek fizet évenkint	2.146	«	06	«
4. A csontosfalvi birtok jövedelméből az élelmezési pénztárba évenkint beszolgáltatni szokott pénzösszeg, mely azonban minden évben változik, 600 koronától	2.420	«	—	«
5. Az egri papnevelő-intézet a birtokában megmaradt ingatlanok után fizet évenkint	5.285	«	28	«
6. A vallás-alapból évi segítségképen	22.869	«	94	«
7. Az építkezési pénztár tőkéje 17.584 korona, ennek évi kamatja	1.048	«	46	«
8. A konyhakertnek évi jövedelme körülbelül	200	«	—	«
9. Perger János által tett 8000 koronás alapítvány évi kamata	450	«	—	«
Összesen	45.296	korona	98	fillér

Ebből födözi az intézet személyi és dologi kiadásait.

Az elüljárók és tanárok javadalmazása a következő:

A rektor csak ellátásban részesül; az alkormányzó fizetése 800 korona és ellátás; a lelkiigazgató fizetése 800 korona és ellátás; a tanulmányi felügyelő fizetése 600 korona és ellátás; a két idősebb tanár fizetése 1200—1200 korona és ellátás, a két fiatalabbé pedig 1000—1000 korona és ellátás; az egyik idősebb tanár a keresztény bölcselet előadásáért kap 400 koronát; a két orvos évi fizetése 400 korona.

Az intézetben 1869 óta egyházirodalmi iskola áll fönn, melynek célja fölolvasásokkal előmozditani a tagok művelődését. Könyvtára meghaladja a 600 kötetet, vagyona pedig az 1800 koronát.

18. A rozsnyói püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

A rozsnyói egyházmegye növendékeit keletkezésétől (1776) 1814-ig a nagyszombati papnevelő-intézet nevelte. Az 1807. évi november hó 7-én kelt leiratával I. Ferenc király a «szabályzott püspökségek» pénztárából a papnevelő-intézet fölépítésére és belső berendezésére 119.928 korona 16 fillért utalványozott. Az 1808-ban Szányi Ferenc püspök idejében megkezdett építést a francia háborúk okozta zavarok miatt csakhamar abba kellett hagyni és csak 1814-ben, Esterházy László gróf püspök alatt lehetett folytatni és részben be is fejezni, mely alkalommal az intézet szent László nevére szenteltetett föl.

FALFESTMÉNYEK A CSIK-MENASÁGI RÓM. KATH. TEMPLOMBAN.

A püspök felsőbb helyen jelentést tevén erről egyúttal kérte, hogy részletesen megokolt személyi kiadások födözésére neki 21.020 korona utalványoztassák, amit 1200 korona híján megis kapott.

Az 1816/17. tanévben 1000—1000 korona javadalmazással két bölcseleti tanszék létesittetett és az intézet berendezése a követelményeknek megfelelőbben eszközöltetett.

1817-ben a püspök kérte, hogy az egy növendékre számitott 400 korona kétszeresére emeltessék föl, kérelme azonban kedvező elbánásban nem részesült.

1825-ben Szcitovszky János püspök szorgalmazásával kieszközölte, hogy az intézetnek 21.900 korona 70 fillér évi általány és 3310 korona drágasági pótlék engedélyeztetett.

A túlkiadások födözése évről-évre nagyobb nehézségekbe ütközött. A püspök tehát az intézet elüljáróit tanácskozásra hívta az iránt, mikép kelljen és lehessen a bajon segíteni. E kérdés megoldását időszerűvé tette az a körülmény, hogy a helytartótanács 8385 korona 24 fillér túlkiadás födözését 1817-ben tett igérete ellenére egyszerűen megtagadta. A tanácskozmány abban állapodott meg, hogy jövőben nem ad a növendékeknek fehérneműt, míg a püspök elengedte a megvett tüzifáért esedékes 600 koronát.

1845 június 24-én foglalta el püspöki székét Bartakovics Béla püspök s kormányzása elején azonnal 800 korona fizetéssel és teljes ellátással javadalmazott lelkiigazgatói állást szervezett.

1848-ban nemcsak a politikai zavarok, nemcsak a tanári fizetések megtagadása okoztak bajt, hanem az intézet a lángok martaléka is lőn. A püspök ideiglenes deszkatetővel födöztette be az intézetet és egyúttal felsőbb helyen jelentést is tett.

1850-ben a szabadságharc utókövetkezményei elsimulván, a helytartótanács nemcsak a két évi általányt, hanem a túlkiadások kért födözeti összegét is kiutalványozta.

1862-ben Kollárcsik Márton püspök a növendékek létszámát 27-ről 30-ra emelvén föl, illetékes helyen az évi általánynak 16.077 korona 60 fillérre való fölemelését kérte, amit meg is kapott.

1870-ben ez az évi általány 18.000 korona összegre kerekíttetett.

Az intézet évi jövedelme, melyből a személyi és dologi kiadások födözendők, a következő:

1. A vallás-alap évi hozzájárulása	18.000	korona	—	fillér
2. 5500 korona 12 fillér tőkének kamatja	314	«	80	«
3. Konviktusok évi tartásdíja	1.840	«	—	«
vagyis összesen	20.154	korona	80	fillér

A tanárok javadalmazása következőkép oszlik meg: A rektor — bár tanár is egyúttal — ellátáson kívül fizetést nem kap; az alkormányzó fizetése 500 korona és ellátás; a lelkiigazgató fizetése 200 korona és ellátás, a tanulmányi felügyelő ebben a minőségében csak ellátást kap. A legidősebb tanár fizetése évi 1250 korona, a két fiatalabbé évi 1050 korona.

SZENT LÁSZLÓ A CSERHALMI ÜTKÖZETBEN LEGYŐZI A KUNOKAT.
Falfestmény a gelencei róm. kath. templomban. (XIII. század.)

1886-ban alakult az intézetben «szónoki iskola», mely a lelkipásztorkodás tanárának közvetetlen vezetése alatt áll.

19. A szatmári püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Már az egyházmegyének 1804. évi március hó 23-án kelt alapítólevele elrendeli a püspöki papnevelő fölállítását. Ennek következtében Fischer István báró, az egyházmegye első főpásztora, még 1804-ben megfelelő épületről gondoskodott és a bölcselettanhallgató növendékeket ugyanazon év november 17-én ünnepiesen be is vezette.

A káptalan alapítólevelében az intézetnek következő első bevételei vannak előirányozva, illetve megszabva:

a) Az egri papnevelő-intézet tőkekamatok fejében fizet évenkint	4.586	korona	42	fillér
b) Ugyanaz ingatlanai jövedelméből	3.612	«	78	«
c) Az egri érsek fizet évenkint	13.306	«	20	«
Összesen	21.505	korona	40	fillér

A püspöki szék birtokosai egészen a mai napig mindent elkövettek, hogy a pap-

nevelő szellemi szinvonalát emeljék és a növendékekből Jézus szive szerint való papokat neveljenek.

Az intézet összes jövedelme jelenleg 25.701 korona 66 fillér, melyhez a vallás-alap évi 20.000 koronával járul.

A tanárok, illetve intézeti elüljárók fizetése következőleg állapíttatott meg: a rendes tanár fizetése 1680 korona (és pedig a vallás-alapból 1134 korona, a tanulmányi-alapból 546 korona); a helyettesé 1200 korona. Egy-egy tanítási szak (bölcselet, neveléstan) előadásáért 200 korona tiszteletdíj jár; a szenior tanár többlete 900 korona. Az intézeti aligazgató fizetése évi 630 korona és ellátás, a lelkiigazgatóé évi 420 korona és ellátás; a tanulmányi felügyelőé 420 korona és ellátás.

Az intézet kebelében sikerrel működő egyházirodalmi és szónoklati iskolát szent Alajos védelme alatt 1856-ban alapították. Könyvtára 1800 kötetre rug.

A PÁSZTÓI TEMPLOM ÁLDOZTATÓ KELYHE (HEVES M.)

20. A szepesi püspöki papnevelő- és hittani-intézet.

Mikor Mária Terézia 1776-ban ezt a püspökséget alapította, annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a külön papnevelő- és hittani-intézet mielőbb fölépíttessék. Még életének utolsó évében, 1779-ben is az iránt intézkedett, hogy a szepes-egyházmegyei papnevelő részére a kolbachi birtok és a felső-szalóki zsellérség örök tulajdonul átadassanak és ezek jövedelméből a Jézus-társaság tulajdonát képezett ház megfelelően átalakíttassék; minthogy azonban ez lehetséges nem volt, a növendékek eleinte Pozsonyban, majd Nagy-Szombatban neveltettek.

1802-ben Révay János püspök elnöklete alatt közös egyházmegyei tanácskozmány tartatott, melyben kimondták, hogy minden javadalmas vagyonának bizonyos hányadát erre a célra köteles hagyományozni.

1804. évi szeptember hó 4-ikén kelt az intézet szabályozási rendelete, melyben kimondatott:

1. hogy a papnövendékek száma 44 legyen;

2. hogy a kolbachi birtok évi jövedelme 2400, a tőkék kamata pedig 660 korona;

3. miután az intézet évi kiadásai meghaladják a 27.920 koronát, a hiányzó összeg a szabályozott püspökségek pénztárából fog födöztetni; a

4. pont megállapítja az alkormányzó fizetését 600, a tanulmányi felügyelőét 400 és a lelkiigazgatóét szintén 400 koronában;

5. kimondatott, hogy a szepesi püspöknek az esztergomi érsekség időközi jövedelmeiből 63.800 korona abból a célból engedélyeztetett, hogy a szepesi papnevelő mielőbb fölállíttassék. Az 1807-ben megjelent királyi rendelet kimondja, hogy a mennyiben a kolbachi birtok jövedelme elegendőnek nem bizonyulna, az esztergomi érsekség interkaláris jövedelméből megtoldassék.

1815. évi november hó 12-én nyitotta meg Brigido Mihály püspök ünnepiesen az egyházmegyei papnevelőt. A növendékek száma 36 volt.

1862-ben a vallás-alap évi hozzájárulása 15.120, majd végleg 18.000 koronában állapíttatott meg.

1874-ben Császka György püspök elnöklete alatt tartott tanácskozmány a bölcselettani tanárok javadalmazásával foglalkozott.

1895-ben néhai Kavacs Alajos spirituális értékes könyvtára a papnevelő-intézetben helyeztetett el.

A theologiai tanárok javadalmazása teljes ellátáson kívül 800 korona és 200 korona ötödéves pótlék; az egészségtan tanára 200, az egyházi régiségtané 40 korona tiszteletdíjban részesül.

Jelenlegi jövedelmei az intézetnek a következők:

a) A kolbachi birtok, amely áll 140 hold szántóföldből és 292 hold erdőből, évi hozadéka	2.400 korona	— fillér
b) A papság adakozásából begyült 100.000 koronának évi 6%-os kamata	12.000 «	— «
c) A vallás-alap évi hozzájárulása	18.000 «	— «
Összesen	32.400 korona	— fillér

Ehhez járul még a felsőszalóki telek, amely azonban egy ragóci kis birtokkal fölcseréltetett.

A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ KÜLSEJE.

Szónoki gyakorló-iskola szervezése iránt a mozgalom csak az 1894—95-iki tanévben indult meg.

21. A balásfalvi gör. kath. főegyházmegyei papnevelő- és hittani-intézet.

Az 1700-ban bekövetkezett szent únió után a püspökök azonnal odatörekedtek, hogy székhelyeiken levitáik részére megfelelő intézeteket emelhessenek.

Az első ilynemű kisérlet volt a «Szentháromság»-ról nevezett szeminárium a balásfalvi bazilita-kolostor épületében.

1758-ban Áron P. püspök székházában gyermekszemináriumot állított föl és egész vagyonát reá szentelte. Példáját követte Rednic Athanáz püspök, aki szintén a szeminárium részére hagyta egész vagyonát.

A két papnevelő 1781-ben II. József rendeletére egyesíttetett s a bold. Szűz fogantatásának tiszteletére szenteltetett.

A papnevelőnek jövedelmét képezik a kútfalvi és szancsali birtokok, valamint az állami értékpapirokba fektetett tőkék és más illetmények.

Egy-egy növendék teljes ellátása 340 koronába kerül.

22. A szamosujvári gör. kath. papnevelő- és hittani-intézet.

Keletkezése az 1858-ik évre esik, mikor is az 1856-ban püspökké kinevezett Alexi János azt a növendékek részére megnyitotta. A kormány kezdetben évi 4800, majd 1877-től kezdve 18.460 korona adománynyal járul az intézet föntartási költségeihez.

Az előadásokat 4 rendes és 2—3 rendkívüli tanár tartja.

23. A pannonhalmi szent Benedek-rend hittudományi intézete.

A szent Benedek-rend főiskolája a főmonostorral egykorú, amelyet Géza fejedelem még 996-ban kezdett, de csak 1001-ben szent István alatt nyert befejezést. Ebben a főiskolában nemcsak a régi klasszikusok, hanem a bibliai nyelvek is tárgyaltattak; okmányilag bebizonyított tény ugyanis, hogy szent László a főmonostornak 72 irott könyvvel kedveskedett, amelyek közt francia, héber és görög zsoltárkönyvek is voltak.

Ez az intézet az egész Árpád-korszak alatt virágzott. Ha befellegzett is néha a hon zivataros napjaiban ege, a béke beálltával újra hozzálátott csöndes foglalkozásához.

Hogy a bencések főiskolája mennyire színvonalán állott föladatának, legjobban bizonyítja Zsigmond királynak egy 1383-ban kiadott okmánya, mely a rendet minden tekintetben példásnak mondja.

A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE.

Új fény derült Pannonhalmára X. Leó pápa és II. Ulászló uralkodása alatt, amikor is az összes magyarországi bencés-monostorok fejévé tétetett; nincs kétség az iránt, hogy ennek a főiskola tekintetében is kihatása és üdvös eredménye volt.

A török hódoltság itt is tétlenségre kárhoztatta szent Benedek fiait: főmonostorukat vagy teljesen el kellett hagyniok (1593—1638-ig), vagy a várnagyok alacsony szerepére vállalkozniok.

1638 óta ismét fölvirágzott a tudomány Pannoniának kies halmán. Vörösmarty Mihály munkáinak zsengéit egy pannonhalmi bencés bírálata alá bocsátotta, ami elég bizonyíték arra, hogy az irodalom és tudomány nem vesztette el még termékenyítő erejét Pannonhalmán.

A XVII. század végén a hittudományok tanítása is a trienti zsinat határozatai értelmében történt, ami a theologiai disputáknak maig meglevő tételeiből könnyen bevitatható.

A XVIII. században működött theologiai tanárok, kik részben Rómában, részben Salzburgban és Nagy-Szombatban nyerték kiképeztetésüket, nemcsak a katedrán munkálkodtak sikerrel, hanem kiadott hittudományi munkáik ma, a XX. században is művelő és oktató befolyást képesek gyakorolni.

II. József császár ennek dacára a főmonostorral szemben is éreztette imperátori hatalmát és a főiskolát virágzása korában eltörölte.

1802-ben visszaállíttatván a rend, most már a kor igényeinek megfelelőleg, a hittudományok mellett a tanárképzésre is nagyobb súlyt fektetett.

Megtörtént, hogy a növendékek két évi theologia elvégzése után 2—3 évig tanárkodtak s azután újból fölvették a hittudományok elejtett fonalát.

Ebben az időben — a kezdő növendékek nagy száma miatt — a főiskola a bencések győri székházában helyeztetett el.

1819-ben a tanárképzés tökéletesítése céljából a rend Bakonybélben pedagogiumot állított föl és csak ennek elvégzése után kezdték meg a növendékek theologiai tanulmányaikat. Ez a pedagogium 1826-ban Pannonhalmára kerül, majd ismét 1833-ban vissza Bakonybélbe, ahol 1848-ig maradt.

A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJÉNEK EGY RÉSZE A SZENTSÉGHÁZZAL.

Ez időtől fogva a pannonhalmi főiskolán a theologiai képzés párhuzamosan halad a szaktárgyakra való képzéssel.

A hittudományok tanítására a rend 1882 óta állandóan 4—5 tanárt alkalmazott, kik részint a bécsi, részint a budapesti és innsbrucki egyetemen nyerik kiképeztetésüket.

24. A jászóvári premontrei hittani főiskola.

A hittudományok tanításának fonala 1770-re vezethető vissza.

Kétségtelen, hogy a monostor úgy a tatárjárás előtt, mint után virágzott s ép úgy kétséget nem szenved az sem, hogy a hittudományok már akkor is kellő méltatásban részesültek.

Bizonyíték erre a rendi szabályzatnak az a cikkelye, mely szerint minden kolostorban kell egy-két férfiúnak lenni, aki naponkint az összes székházi tagoknak a Szentírást és a hitcikkelyeket magyarázza, aminek fejében azután minden egyéb teher alól föl voltak mentve.

Ily értelemben határozott az 1579-ik évben tartott rendi káptalan is.

1700—1769-ig a prépostság a morvaországi lakai apátságba volt kebelezve s a tagok is kiképeztetésüket ott nyerték.

1769-től kezdve a hittudományok kezelése hazai szakerőkre bizatott. Fölszentelés előtt a növendékek 5—6 óráig tartó szigorú vizsgálatnak vettettek alá, melyben nemcsak premontrei,

A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJÉBŐL.

hanem még kassai akadémiai tanárok, Domonkos-rendiek és Ferenc-rendiek is résztvettek.

1787 március 26-án a premontreieket a többi szerzetesekkel közös sors érte: II. József föloszlatta monostoraikat.

Miután 1802-ben I. Ferenc császár visszaállította a szerzetesi rendeket, a jászóvári premontrei-rend is új életre kelt; hittudományi intézete 1848-ig áldásosan működött, de a szabadságharc itt sem maradt nyom nélkül. Növendékei nemcsak papok voltak, hanem hazafiak is, kik fölcserélték a keresztet a karddal, harcoltak a haza szabadsága érdekében.

1850-től kezdve az intézet ismét szépen fejlődött 1867-ig, amely évtől kezdve a hittudományi tanárok felsőbb kiképeztetés céljából a budapesti, bécsi és innsbrucki egyetemekre küldetnek.

A hittudományi intézettel szorosan összefügg a rendi szeminárium, amennyiben minden hittanhallgató rendesen rendi papnövendék. A tanárok javadalmazása teljes ellátásból és némi fizetésből áll.

1859-ben létesült az intézet kebelében a «Reménykör» című irodalmi iskola, mely védőszentjévé szent Tamást választotta.

25. A kegyesrendiek hittudományi iskolázása.

A theologiai tanítás első nyomait 1696-ban Pozsony-Szent-Györgyön találjuk.

1706-ban Privigyére helyezték át a hittudományi folyamot, amely három évre terjedt.

1718—1780-ig, II. József uralkodásáig, Nyitrán volt a theologusok kurzusa, bár más rendházakban is, pl. Szegeden, Vácott, Breznóbányán, Debrecenben is tanították a theologiát.

1789—1790-ig a rend növendékei is a központi szemináriumokba olvasztattak, de 1791 óta ismét a rend házaiban nyerik kiképeztetésüket. Egyes tehetségesebb növendékek Kalocsára vagy Pestre küldettek. A piarista tanárok theologiai készültsége oly teljes volt, hogy még világi papnevelőkben is alkalmazást nyertek, így Veszprémben, a pesti egyetemen, Kalocsán, Nyitrán, Diakovárott és

Székesfejérvárott. 1850 körül Nyitrán és Pozsony-Szent-Györgyön fejlődött ki egymást kiegészítő theologiai tanfolyam a piarista növendékek számára.

26. A Marianus sz. Ferenc-rendiek hittani főiskolája.

Az 1877. év előtt a szűz Máriáról nevezett szent Ferenc-rend hittudományi studiuma Pozsonyban, Nagy-Szombatban és Nyitrán tárgyaltatott, a filozofiai studium pedig Esztergomban és Boldogasszonyban; voltak, akik a theologiát Nyitrán, Szombathelyen és Székesfejérvárott hallgatták. 1877-ben a rendtartományi tanács a hittudományokat Pozsonyban, a bölcselettanit Nagy-Szombatban egyesítette.

1884—1888-ig az I. és II. theologiai tanfolyam az esztergomi kolostorban volt; 1888—1891-ig Nagy-Szombatban; 1891-től kezdve fokozatosan Malackán.

A KASSAI SZENT-MIHÁLY-KÁPOLNA KÜLSEJE.

27. A Salvatorianus szent Ferenc-rendiek hittani iskolázása.

Ennek a rendnek Szegeden, Kecskeméten, Szakolcán és Galgócon van hittudományi intézete és pedig olykép, hogy Szegeden és Szakolcán tanulnak az I. és II. évesek, Galgócon és Kecskeméten pedig a III. és IV. évesek.

Bölcseleti tanfolyam Szabadkán tartatik, még pedig kétéves. Zsolnán van ezenkívül egy évi és Körmöcbányán szintén egy évi bölcseleti tanfolyam.

28. A magyar minorita-rendtartomány theologiai intézete.

A legrégibb időben Eperjesen székelt és még az a joga is megvolt, hogy theologiai magistereket kreáljon.

E század elején a theologia Csütörtökhelyre vitetett át és itt volt 1857-ig. Ekkor az egri konventbe helyeztetett, hol az előadások mai napig szakadatlanul folynak.

1886 óta a rendfőnök néhány növendéket Rómába küld, hogy theologiai ismereteiket ott tökéletesítsék.

Az 1891/92-iki tanévben Egerben külön házi studium létesült két római hittudor tanárkodása mellett.

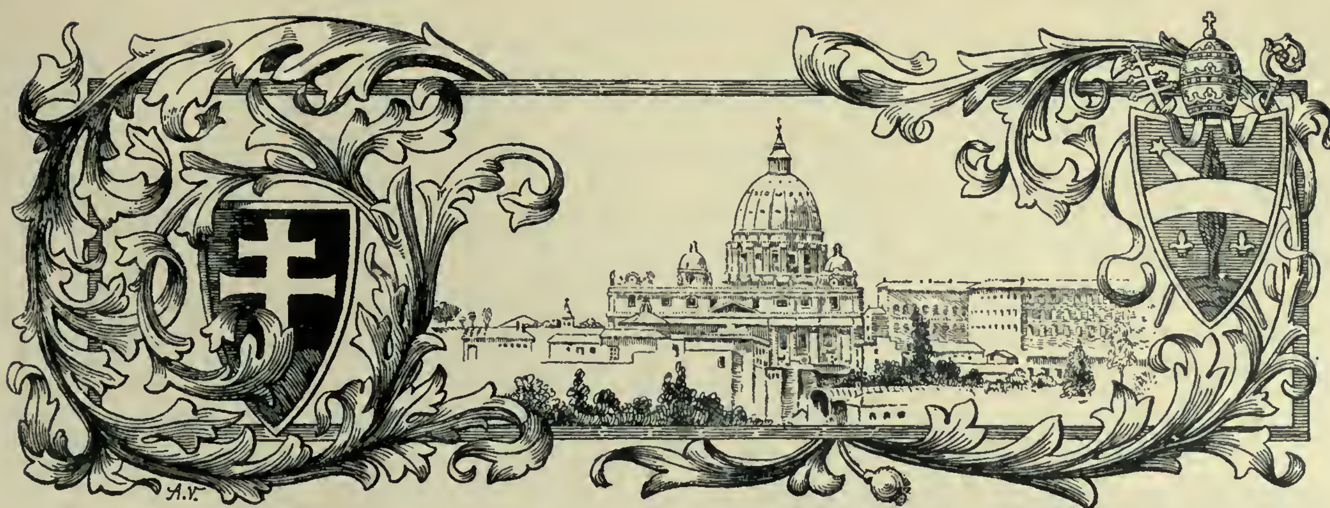
Van a tanfolyam mellett egyéves bölcseleti tanfolyam is, melyben gondolkodástant és metafizikát tanítanak.

A lelkipásztorkodástant és a régiségtant magyarul, a többi tárgyat latinul tanítják, biennális rendszerben, az első két évfolyam és az utolsó kettő együtt hallgatja az előadásokat.[1]

[1] Az összes elősorolt egyházmegyei és szerzetesi papnevelőkről bő tájékozást ad «A felső oktatásügy Magyarországon» cimű munka 504—663. oldalain dr. Breznay Béla egyetemi tanár.

ID. STORNÓ FERENC ÜVEGFESTMÉNYE A PANNONHALMI KERESZTFOLYOSÓN.

A vatikáni levéltár és a római magyar történeti intézet.

A RÓMAI pápák nemcsak a «mennyország kulcsai» őrzésének az Üdvözítőtől rájuk bízott hivatását töltötték be, hanem mint a földi élet legnemesebb javainak föntartói és gyarapítói is az emberiség jótevőinek sorában a legelső helyet foglalják el.

Az antik civilizáció vívmányainak megmentése és a keresztény civilizáció meghonosítása körül szerzett érdemeik sorában nem a legcsekélyebb az a gondoskodásuk, mely az egyház legfőbb kormányzását érdeklő ügyiratok megőrzésére irányult és a pápai levéltárt megteremtette.

Ennek szervezéséhez azonnal hozzáláttak, mihelyt Nagy Konstantin az egyház részére a szabad tevékenység föltételeit biztosította. Tudomásunk van a felől, hogy már a IV. század közepe táján szent Damasus pápa, a kibocsátott rendeletek és levelek másolatainak megőrzése iránt intézkedéseket tett.

Sajnos, alig van a világon város, mely oly sokszor volt diadalmas ellenség dúlásainak színhelye, mint Róma. Ilyen alkalmakkor a pápai levéltár nem egyszer egészen megsemmisült, mint 1084-ben a normann Guiskárd Róbert betörésekor, még többször tetemes károkat szenvedett, például 1527-ben is, mikor V. Károly császár hadai az örök várost megvívták és barbár módon kirabolták. Sőt még a XIX. század elején is nagy csapások érték a levéltárt, melyet Napoleon sok száz szekérre rakatván, Párisba szállíttatott, ahonnan 1815-ben ismét visszakerült, de a két szállítás alkalmával egész kocsirakományok vesztek el.

Ennek következtében az egyház első évezredéből csak igen kevés kerülte el az enyészetet és a későbbi századokból is a levéltári sorozatok nagy hézagokat mutatnak föl. Mindazonáltal a XII. század végétől, III. Ince pápa trónralépésétől, az irományok már olyan mennyiségben maradtak fönn, hogy a pápaságnak az egész világot felölelő tevékenységéről hű képet nyujthatnak.

Ekkor veszi ugyanis kezdetét a pápai iratok másolatait tartalmazó úgynevezett regesták sorozata, amely a XVIII. század végeig 6650 kötetre terjed.

A pápákhoz intézett kérvények másolatai szintén regestákba vétettek föl, amelyeknek sorozata 1344-től a XVIII. század végeig 7000 kötetet mutat föl.

A pápákhoz és a szentszék hatóságaihoz intézett levelek, melyek eredeti példányokban maradtak fönn, mintegy 1000 kötetet töltenek be, — amelyek pedig nem foglaltattak kötetekbe, hanem külön őriztetnek, 29 szekrényben és 83 dobozban vannak elhelyezve.

Ezenkívül a levéltárnak igen gazdag osztályát alkotják a diplomáciai irományok: a nunciusok levelezései, melyek a XVI. század elejétől a XVIII. század végeig mintegy 6000 kötetet nyujtanak.

Annál a szoros kapcsolatnál fogva, mely hazánk és a római szentszék között szent Istvántól kezdve szakadatlanul fönnállott, természetszerűen kiválóan becses forrásul szolgál a vatikáni levéltár a magyar történetírásnak.

De szent István korából semmit sem szolgáltathat, az egész XII. század végeig nem többet mint öt pápai levelet. A XIII. századból a hazánk királyaihoz és főpapjaihoz intézett pápai iratok már tekintélyes számban maradtak fönn, míg a Rómába Magyarországból küldött levelekből összesen csak 16 darab található; ezek között hiába keressük II. Endre arany bullájának példányát, ellenben IV. Béla néhány levelén megvan a róla függő arany pecsét.

FRAKNÓI VILMOS PÜSPÖK MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZETE RÓMÁBAN.

A XIV. századból különösen fontosak a Károly Róbert király megválasztásának idejében mint pápai legátus működött Gentilis bíborosnak irományai. Magyarország középkori geografiájának ismeretéhez a legbecsesebb forrás nyílik meg abban a számadási könyvben, amelyet a XXII. János pápa által (1331) az egész keresztény világ egyházi javadalmaira kivetett tized-adónak hat éven át foganatosított behajtásáról vezettek a pápai adószedők. A száraz személy és helynevek a melléjök iktatott számtételekkel élénk világosságot árasztanak nemcsak egyházmegyéink állapotára, hanem az ország népességi viszonyaira is.

Sajnos, azokat a leveleket, melyeket királyaink a pápákhoz intéztek, a vatikáni levéltár csak 1524 óta őrizte meg. A mohácsi vészt megelőző évekből, néhány főpap és világi úr (Tomori, Werbőczi stb.) levelei is találhatók. Megbecsülhetetlen értékűek e gyászos kor történetére vonatkozólag Campeggio bíboros és Burgio báró pápai követek magyarországi jelentései.

A mohácsi vész után egyházi ügyekben mind gyérebben fordulnak hazánkból papok és világiak Rómába, minélfogva a pápai iratok és a kérvények regesta-kötetei hazánkat érdeklő dara-

bokat igen csekély számban tartalmaznak. Ellenben a politikai természetű levelezések és a diplomáciai irományok dús eredménynyel jutalmazzák a kutatást.

Ezt érthetővé teszi az a tény, hogy Magyarországnak a török támadások elleni megoltalmazásában, majd a török uralom alól való fölszabadításában, a római szentszéknek, diplomáciai tevékenységével, pénzáldozatokkal, nem egyszer segítőcsapatok küldésével is, jelentékeny része volt. Ugyanakkor a protestantizmus terjedésének meggátlására, a katholikus ellenreformáció irányítására is a pápák szüntelenül gondot fordítottak. E mellett a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek udvaránál tartózkodó követek jelentései a magyarországi eseményekről, állapotokról és előkelő egyéniségekről folytonosan részletes és megbízható tudósításokat szolgáltattak. A vatikáni levéltár, mint a többi állami és udvari levéltárak, korábban nehezen volt megközelíthető. De azért ismételten megnyílt kiváltságos kutatók előtt. A magyar történelemnek már legelső forrás-búvárai: Cseles, Hevenessy, Kaprinay és Pray jezsuita atyák, római összeköttetéseiket fölhasználva, a XVII. század végén és a következőnek folyamán, jelentékeny mennyiségű okiratmásolatot szereztek be. — A XVIII. század végén gróf Batthyányi Ignác erdélyi és Klimó György pécsi püspök megbízásából történtek a pápai levéltárban kutatások. 1860-ban pedig a levéltár igazgatója, Theiner Ágoston, a magyar püspöki kar költségén, két kötetes okirattárban tett közzé a mohácsi vészt megelőző korra vonatkozó gazdag történeti anyagot.

FRAKNÓI VILMOS PÜSPÖK.
László Fülöp festménye után.

* * *

XIII. Leó pápa ő szentségének bölcs és nagylelkű elhatározása, mely a vatikáni titkos levéltárt a történetbúvárok előtt 1880-ban korláttalanul megnyitotta, Európa minden részében az irányadó tudományos köröket arra késztette, hogy az ott fölhalmozott dús kincsek rendszeres kiaknázása és értékesítése céljából Rómában intézeteket vagy bizottságokat szervezzenek.

Azon országok között, amelyekben az akció ebben az irányban megindult, hazánk a legelsők egyike volt. Már 1882-ben dicső emlékű Haynald Lajos bíboros kalocsai érsek fölhívására a magyar főpapok, káptalanok és szerzetes-rendek tíz évre jelentékeny évi járulékokat ajánlottak föl oly célból, hogy magyar történetbúvárok, kutatások és másolások eszközlése végett, Rómába küldessenek, egyúttal a fölkutatandó történeti anyag közrebocsáttassék. Az ajánlattevők a munkálatok vezetésére szerkesztő-bizottságot alakítottak, amelynek első elnöke Ipolyi Arnold besztercebányai püspök, első tagjai Dankó József, Fraknói Vilmos, Knauz Nándor, Rómer Flóris és Tárkányi Béla voltak.

A munkálatok haladék nélkül megkezdettek és a fényes kiállításban megindított «Vatikáni Magyar Okirattár» első kötete már 1884 május 25-én bemutattatott a szentatyának, aki a szerkesztő-bizottság tagjaihoz intézett nagyjelentőségű beszédben hirdette, hogy az egyháznak és a pápaságnak nincs oka a szabad történeti kutatás következményeitől tartania, egyúttal meleg

elismerését fejezte ki azon áldozatkészség és buzgalom fölött, melylyel Magyarország az ő intencióit fölkarolta.

Azóta a Vatikáni Magyar Okirattárból tíz kötet jelent meg, két sorozatban, amelyeknek elseje okiratokat, leveleket, számadásokat, a második diplomáciai jelentéseket tartalmaz. Mint szerkesztők és munkatársak Bunyitay Vince, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Ortvay Tivadar és Pesty Frigyes működtek közre. Tetemes másolat-készlet vár még kiadásra.

Annak dacára, hogy a Vatikáni Magyar Okirattár szerkesztő-bizottsága kitűzött föladatát sikeresen oldotta meg, általános volt a hazai tudományos körökben az az óhajtás, hogy miképen Franciaország, Poroszország és Ausztria Rómában állandó történeti intézettel rendelkeznek, ilyent hazánk se nélkülözzön. Ezen cél elérésének előmozdítására e sorok írója 1893-ban házat építtetett

A SZENT-MIHÁLY-KÁPOLNA BELSEJE KASSÁN.

Rómában, oly célból, hogy a történet- és régiségtudomány munkásainak, kik az örök városba jönnek, lakásul szolgáljon. Elsősorban az ország prímását, a nagyváradi latin szertartású püspököt, a Magyar Tudományos Akadémiát és a Szent-István-Társulatot kérte föl, hogy a római magyar történeti intézetbe a történet- és régiségtudomány munkásai küldésének jogát gyakorolják; amennyiben pedig ezt a jogot igénybe nem veszik, az intézet másoknak is rendelkezésére áll.

Az intézet alapítása Forster Gyula miniszteri tanácsost arra késztette, hogy amikor 1894-ben, Scitovszky János bíboros hercegprímás emlékére, a Magyar Tudományos Akadémiánál 15.000 frtnyi alapítványt tett a magyar egyháztörténelem művelésének előmozdítására, alapítólevelében megállapította, hogy tíz éven át az alapítvány kamatai a római magyar történeti intézetbe küldendő történetbúvároknak ösztöndíjul adományoztassanak. Ilyen ösztöndíjjal 1895—1901 között a Magyar Tudományos Akadémia részéről a történeti intézetbe küldettek: Beke Antal gyulafehérvári kanonok, Hodinka Antal, a császári és királyi családi könyvtár tisztviselője, Kollányi Ferenc múzeumi könyv-

tárőr, Schönherr Gyula múzeumi levéltáros, Tóth Szabó Pál premontrei tanár és Veress Endre királyi főreáliskolai tanár.

A Szent-István-Társulat megbízásából: Érdujhelyi Menyhért plébános; Hornig Károly báró veszprémi püspök megbízásából: Luksics József püspöki könyvtáros és Pallay Miklós áldozópap; Fehér Ipoly szentmártoni főapát megbízásából: Villányi Szaniszló bakonybéli apát és Sörös Pongrác főiskolai tanár dolgoztak, mint a magyar történeti intézet tagjai, a római levéltárakban.

Munkálataik eredményeit részint akadémiai, részint magán-kiadványokban értékesítették. A római magyar történeti intézet kiadványa gyanánt lát napvilágot a «Veszprémi püspökség római okmánytára», amelyből Hornig Károly báró püspök megbízásából és áldozatkészségéből 1896—1902-ben három kötet jelent meg.

A PREMONTREI APÁTSÁGI TEMPLOM BELSEJE LELESZEN.
(A kassai egyházmegyében.)

A római Collegium Hungaricum.

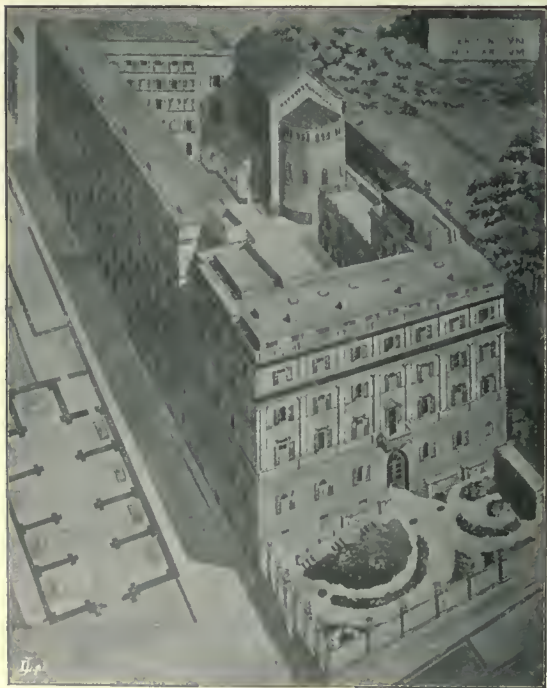
A XVI. SZÁZADBELI Rómában két magyar intézettel találkozunk; az egyik a Santo Stefano Rotondo mellett fönnálló pálos-kolostor, a másik a Santo Stefano degli Ungheri templom és zarándokház. Az előbbit V. Miklós pápának köszönhetjük, ki az ősrégi, hármas oszlopsorú Stefano Rotondót megnyitotta s jövedelmeivel együtt a pálosoknak adta; az utóbbi szent István magyar király tiszteletére volt szentelve s alighanem maradványát képezte a szent király által alapított zarándokháznak. A rómaiak Stefaninonak is hívták. Sok évszázadon át állt a templomocska a szent Péter-bazilikának árnyékában, míg végre VI. Pius pápa a szakadozó templomot lehordatta s a szent Péter-bazilikának sekrestyéjét építtette helyére.

Ez a két intézet lett alapja a harmadiknak s ez idő szerint Rómában egyetlen magyar intézetnek, a Collegium Hungaricumnak.

XIII. Gergely pápa volt az, ki a katholikus vallás fölvirágoztatását nem a csatatereken s a diplomácia révén, hanem erőteljes szellemű s tudományosan képzett papság által akarta eszközölni; ezért papnevelő kollégiumokat alapított Európa különféle városaiban s kivált Rómában. Az ő alkotása a Collegium Hungaricum is.

A nagylelkű pápának ezt az elhatározását Szántó (Arator) jezsuitának köszönjük, ki a szent Péter-bazilikában 1575—1579-ig mint gyóntató működött. Az alatt a négy év alatt, melyet Szántó Rómában töltött, nem szűnt meg XIII. Gergely pápát, «a nemzetek atyját», kéréseivel ostromolni, hogy alapítson a magyaroknak is kollégiumot. Már szent Ignác s később V. Pius is foglalkoztak ily tervekkel s különösen V. Pius pápa kész volt a pálosoknak Santo Stefano Rotondo hanyatlásnak indult kolostorát magyar papnevelő-intézetté átalakítani. Ezt a tervet karolta föl a lánglelkű P. Szántó, előterjesztve a pápának, hogy az említett pálos-kolostor jövedelmeiből 25 magyar kispapot nevelhetnének. XIII. Gergely magáévá tette P. Szántó tervét s 1577 április elején kihirdettette a Collegium Hungaricumnak alapító-bulláját, mely a két magyar intézetet birtokaikkal együtt a Collegiumnak átadatni rendeli.

De az 1200 évi skudo (egy skudo öt frank) nem volt elég a Collegium fentartására s a pápának kifogyott a pénze; azt tanácsolták tehát XIII. Gergelynek, hogy kebelezze be a magyar kollégiumot a németbe, amit a pápa hajlandó is volt megtenni. Erre azonban P. Szántóban fölforrt az ősi magyar vér s nemcsak hogy ellenkezett a tervvel, hanem ellenkezése átragadt a növendékekre is, kik semmi áron sem akartak átmenni a német kollégiumba, inkább kiléptek s a városban elszéledtek. A vége

A COLLEGIUM (GERMANICUM)-HUNGARICUM RÓMÁBAN.

SZENT-ISTVÁN-TORONY, NAGYBÁNYA.

mégis csak az lett, hogy a magyar kollégium a némettel egyesíttetett s a tizenkét pálos helyett ezentúl tizenkét magyar növendék képviselte Rómában a magyarságot. Mondani sem kell, hogy P. Szántó aggodalmai, ki attól félt, hogy az «ilyen, két gyökeresen különböző nemzetiség» egy födél alatt meg nem fér, nem teljesültek. A magyarok és németek kitünően megférnek egymás mellett s egymásra a legjobb befolyást gyakorolják.

Sokkal nehezebb volt a tizenkét magyar helynek betöltése. Honnan szedjék a török járom alatt nyögő országból az alkalmas ifjakat? Már P. Szántó panaszkodik, hogy a fölvételnél lefizetendő 50 frt (ez volt a visszautazás költsége) rendkívül megnehezíti a Collegiumba való fölvételt. A nunciusoknak kellett kezdetben toborozniok a magyar fiúkat, az akkori jezsuita-iskolákban, Olmützben, Prágában és Bécsben. Az első években a tizenkét alapítványi hely nem is volt betöltve, 4—5-en voltak mindössze. Csak miután Pázmány Péter 1333 magyar aranyat tett le a fiúknak Rómába s onnan való utaztatására, jelentkeztek nagyobb számmal a fiatal leviták.

A kezdet nehézségeinek leküzdése után a Collegium fényesen valósította meg a pápák reményeit. Papokat s püspököket nevelt, kik hitben erősek s a szentszékhez való ragaszkodásban fölülmúlhatatlanok voltak. Minden egyes kollégiumnak külön története van, melynek szálai átszövődnek az illető korok és országok küzdelmein és vajudásain. Amily szoros összeköttetésben állt akkor az egyház és állam, oly mély volt a kollégiumok befolyása a növendékeknek szereplése révén az egyház és állam ügyeire is. A római kollégiumokban nyert kiképeztetés zálogul szolgált a pápának az iránt, hogy azok növendékeit hiveinek tekintse s ép úgy a hithez hőn ragaszkodó fejedelmek bennük látták képviselve az orthodoxiát.

Sehol sem látni ezt annyira, mint Magyarországon. Bátran mondhatjuk, hogy nálunk az ellenreformációt a jezsuiták s a kollégium növendékei vitték keresztül. Pázmány Péternek három közvetetlen utódja, Lósy, Lippay, Szelepchényi s 1620 óta két századon át a magyar püspököknek kétharmada a Collegiumból került ki. Az 1611-ben tartott tartományi zsinaton összegyűlt prelátusok egyötöde Rómában nyerte kiképeztetését; az 1629-iki nagyszombati zsinaton megjelent tíz püspök közül hat Rómában tanult s a Lósy alatt 1638-ban tartott zsinaton megjelent püspökök nagyobb része a római alma mater növendéke volt.

A SZEPESHELYI SZÉKESEGYHÁZ ZÁPOLYA-KÁPOLNÁJÁNAK FŐOLTÁRA.

1655—1700-ig Magyar- és Horvátországból összesen 118 növendék nevelkedett a Collegiumban, kik közül 64 volt esztergomi, 20 zágrábi, 15 győri, 6 egri, 5 nyitrai, 3 veszprémi, 2 erdélyi, 1 váci s 1 csanádi.

A 64 esztergomi közül 17 lett püspök, 20 kanonok s a már említett három híres esztergomi érseken kívül csupa neves ember, amilyen volt Esterházy Imre, Erdődy László, Kollonich Zsigmond, Mednyánszky Ferenc, Nádasdy, Illyésházy, Kéry, Révay. Egerből Csáky Imrét, Drugeth Bálintot, Nagymihályi Ferencet, Nyitráról Pongrácz Imrét, Almásy Györgyöt, Szörény Lászlót, Révay Albertet említem, kiről azt mondja a katalogus «plus quam optime se gessit in omnibus».

A XVIII. században ismét 40 püspököt adott a Collegium a magyar egyháznak. Mikor II. József 1780-ban uralkodni kezdett, a 19 magyar püspöki szék közül 11-nek Rómában nevelkedett püspöke volt, úgy hogy nem csalódunk, ha a magyar egyháznak II. Józseffel szemben való elszánt föllépését annak a neveltetésnek tulajdonítjuk, melyet ezek a püspökök a Collegiumban nyertek.

A Germanicummal egyesített Hungaricum ebben a században először az Al-Gesu-i jezsuita kolostorban volt elhelyezve, később a Palazzo Borromeoban; legújabban egy gyönyörű szép házba költözött a Via di S. Nicola da Tolentino-utcában.

A S. STEFANO ROTONDO TEMPLOM RÓMÁBAN.
Épittette Simplicius pápa az V. században.

A katholikus papság a magyar irodalomban.

Bevezetés.

A keresztviz nemzetünket a nyugati műveltség sodrába vonta. A művelődés lassú, de biztosan haladó munkája egészen az egyház kezében van. Állami, vallási és társadalmi életünk eléggé gyors kialakulása meghozta az eddigi világnézet változását is: — új élet, új erkölcs serkedez mindenfelé. Királyaink, szent István példáját követve, csaknem kizárólag főpapokból alkotják meg azt a kört, mely sugalmazója az udvarnak, irányítója s kodifikálója a törvényhozásnak, feje az alsópapságnak, a nép ez önfeláldozó nevelőjének s közvetítő a nemzet és király közt. Nem csodálhatni tehát, hogy fejledező kultúránk mindenben, egészében és részleteiben, az egyház anyajegyét viseli magán. Így különösen az irodalomban. A papság ebben a korban nálunk is a leghivatottabbnak bizonyult a tudomány ápolására s a nemzeti géniusz megszólaltatására.

I. A keresztény középkor irodalma.

A keresztény középkor, mely a hitújításig tart, irodalomtörténetünkben meglehetős szintelen lapokat tüntet föl. A kezdetleges műveltség, állami s társadalmi életünk küzdelmes megszilárdulása s főképen «az idők viharos járása» elég megokolásul szolgálnak. Ami csekélynek az emléke megmaradt, annak is kevés köze a nemzeti irodalomhoz. A nagyobb rész vallásos tárgyának okát a közszükségletben, s e kor aszkétikus irányában, latin nyelvének magyarázatát pedig az akkor uralkodó egyetemes egyháziasságban s nemzeti nyelvünk fejletlen voltában birja; majd meg a humanizmus szentesítette a latin jogát. Ami azonban ezekből a századokból fönmaradt, csekély kivétellel az egyháziak képzettségének és lelkesedésének köszöni létét, s hogy oly mostoha viszonyok között mégis ennyit fölmutathatunk, ugyanazok féltő gondosságának tartozunk érte hálával.

A XI. század térítő papsága külföldi egyházmegyékből s szerzetesrendekből került ki. Úgy ezeknek, mint a következő századok szerzetesrendjeinek készültségéről szereplésük, a királyok adományai s irodalmi alkotásaik elég fényes bizonyságot tesznek. A XIII. századtól kezdve a külföldi egyetemeket buzgón látogatják, főképen a szerzetesek és a párisin a theologiában s annak segédtudományaiban, a bolognain pedig a bölcseletben s mindkét jogban nyerik kiképeztetésüket. Az egyes szerzetek külön határozatokat hoznak, hogy hova hány növendéket küldjenek. Feltünő,

BUNYITAY VINCE,
apát-kanonok, a magyar tudományos akadémia tagja,
Nagyvárad.

hogy a magyar papság főképen a jogot hallgatja s a szerzetesek is különös kedvvel művelik a világi tudományokat. IV. Ince pápa meg is rója ezért papjainkat; az 1279-iki budai zsinat pedig eltiltja a szerzeteseket a profán studiumok oly odaadó tanulmányozásától. Az oklevelek szerint igen sok pap foglalkozik orvosi tudományokkal is, amit pedig szigorúan tiltottak. De IV. Orbán már föloldoztatja Fülöp esztergomi érsekkel az e miatt cenzúrával sujtott egyháziakat. Mindez azt mutatja, hogy a tudományos és irodalmi élet a magyar papság körében elég eleven volt. Nemsokára VIII. Bonifác pápa nagy dicsérettel szól e kor papjainak tudományáról. A humanisták meg legragyogóbb neveiket a klérusból nyerték.

Vallásos próza.

a) Bibliafordítás.

A papság többsége azonban mégis csak a hívek vezetésével foglalkozott s azok lelki táplálékáról is kellett gondoskodnia. Kétségtelen adatok bizonyítják, de meg a dolog természete is azt hozza magával, hogy a keresztény tanok főforrását, a térítés, oktatás hathatós eszközét, a bibliát, jókorán megismertették a néppel. Ez csak magyar nyelven volt lehetséges. A népes káptalanoknál és kolostorokban, hol ismételten zsinati rendelettel kellett sürgetni a latin nyelv használását, bizonyosan voltak magyar bibliák, vagy legalább annak főbb részei. A XV. s XVI. század codexeiben már sok fordítással találkozunk. Nevezetes *Pflug*-nak az a közlése, mely szerint a Corvin-könyvtárban volt nyomtatott magyar biblia is. A Jordánszky-codex néven ismert fordítást sokáig Bátori László pálosnak tulajdonították. A kérdés még mainap sincs egészen tisztázva. Három codexben maradt fönn Tamás és Bálint husszitizmushoz szító Ferenc-rendiek bibliája. E szerint nálunk sem a hitújítók húzták elő a pad alól a bibliát, hanem a sajtó szórta azt a nép közé.

b) Prédikáció.

A hitigazságok közlése a térítő német és olasz papok részéről eleinte tolmácsok segítségével történt, mert népünknél a latin nyelvvel hasztalan léptek volna föl. A «tíz-templom» rendszernél fogva szükséges volt időnkint tüzetesebb oktatást adni a híveknek, amit szintén csak magyar nyelven végezhettek. Szükségképen voltak tehát honi nyelven készült prédikációink; csakhogy a XV. századig egy sem maradt fönn. Latin nyelvű külföldi s hazai forrásokat használtak papjaink s ezek nyomán tanították népünket a hit alaptételeire. A közlés formájában lépést tartottak a külfölddel. Eleinte a főbb hitelveket nyujtották a hívcknek, «et non escam» s azt is lehetőleg egyszerű alakban, katechesis-szerű oktatásban vagy elbeszélő homiliákban. A XII. században az eddig uralkodó skolaszticizmushoz a szív theologiája, a miszticizmus, járult s ettől kezdve, hogy a vallási fogalmak a köztudatba, a magánéletbe annál jobban átmenjenek, mindjobban hódít a moralizáló szentbeszéd. Ennek csaknem kizárólagos alkalmazása aztán elejét vette a tárgy egységének, a tökéletesebb formák korai kifejlődésének, de meg a mélyebbre ható theologiai tanulásnak s tanításnak is. A thematikus prédikációk, az összetett szentbeszédek csak e kor végén tünnek föl.

A prédikálásban való buzgóság is nagyon lelohadhatott; később szinte abbanmaradt, mert az 1493-iki szepesi zsinat csak anynyit kíván, hogy mondjanak «valamelyest». Az 1515-iki veszprémi zsinat pedig egyenesen a moralizáló predikációt ajánlja. Annál meglepőbb, hogy a codexek kora, melyet a Mátyás uralmával beköszöntött békésebb, műveltebb évtizedek teremtettek, egyszerre annyi fordított s eredeti magyar predikációt tud fölmutatni.

PÓR ANTAL,
apát-kanonok, Esztergom.

Latin prédikáció-gyüjteményeink korábbi időből is vannak. Georgius de Szempcz (v. Szemer?) codexe 1397-ből ügyes vázlatokat tartalmaz, melyek még messze vannak a thematikus formától. Mistelbach Ulrik, pozsonyi kanonok, 1422-ben sok szentbeszédet írt, melyeket a komor vezeklés eszméje hat át. Fábry János 1444-ben nagy tudással, de szónoki rendezés nélkül készített tanulságos beszédeket. Ezt a rövidke sort a hasonlíthatatlanul nagyobb és termékenyebb Temesvári *Pelbárt* Ferenc-rendi nemes alakja zárja be. Széleskörű ismerete, hatalmas munkássága, makacs magatartása Mátyással szemben, szigorú orthodoxiája egyaránt méltóvá teszik őt arra, hogy benne a sírja felé közelgő középkornak, a hanyatló skolasztícizmusnak utolsó bátor és kegyeletes emlékű bajnokát tiszteljük. Európaszerte tisztelt theologus volt s nagy tudását öt kötetben kiadott latin prédikációiban népszerűsítette. Ezek a művek teszik forrását annak a nagyszerű codex-irodalomnak, mely e század közepe táján kezdődött. Az egyes kötetek de tempore, de Sanctis, de quadragesima, de Maria szóló beszédekből állnak. Az «Aureum Rosarium»-ot rendtársa Laskó Osvald fejezte be, ki maga is írt két kötet prédikációt (vasár- s ünnepnapra, nagyböjtre). Pelbárt bizonyosan elmondta legtöbb beszédét magyarul is, hisz' — mint mondja — «ez ország népe fölfogásához mérve... az együgyű nép számára készültek». Nála jelenik meg a szentbeszédek művészi formája, gondos kidolgozása; Pázmányig legnagyobb egyházi szónokunk. Sokaknak művei elvesztek s csak az egykorúak magasztalásaira hivatkozhatunk. Különösen a *Domonkos-rendiek,* hazánk másodtérítői, aztán a Ferenc-rendiek, az Ágoston-rendi szerzetesek s a magyar eredetű pálosok tüntek ki a hitszónoklat terén s általában az összes tudományokban.

A Domonkos-rendiek oly szorgalmas és bátor írók, hogy a rend 1244-ben az írói szenvedélyt cenzúrával kénytelen korlátozni. A tudós boldog magyar Pál domonkost «dux verbi» névvel tisztelték meg. Velasquez magasztalja a pozsonyi János pálos «ragyogó beszédeit». Magyar Mihály, a tudós, de állhatatlan pesti pálos, igen híres szónok volt s Mátyás előtt vitatkozott. Gergely fehér barát (pálos) szintén nagy hírnek örvendett.

DR. DUDEK JÁNOS,
theologiai tanár, Nyitra.

A magyar nyelvű prédikációk, melyek a codexekben maradtak fönn, csaknem kizárólag Pelbárt fordításai vagy utánzatai s részesek annak előnyeiben és hibáiban. Mint nyelvi emlékek megbecsülhetetlen alkotásai ennek a munkás kornak. Itt csupán a codexek megemlítésére szoríthatunk. Az egyházi év főbb ünnepeiről, a nagyböjti időszakról, szűz Máriáról, a magyar szentekről s az egyház népszerűbb, tanulságosabb életű szentjeiről szólnak. Emezek legtöbbször legendaszerű földolgozások s inkább jámbor szórakoztató olvasmányok a tanulatlanabb «testvérek» és a «Krisztus jegyösi» számára.

Az első magyar szentbeszédek szerzőségének dicsősége a Debreceni-codex névtelen Ferenc-rendi íróját illeti. Ebben a műben takaros homiliák, szerves tételes-beszédek vannak. A legnagyobb középkori magyar

könyvet, az Érdy-codexet, egy karthauzi írta, ki már «a dögvészes lutheri eretnekség» ellen panaszkodik. Pelbárt nyomán egyebek között igen jó prédikációkat is tartalmaz. Sövényházi Mártha, a nagyműveltségű domonkos apáca által írt becses Érsekujvári-codexet, melynek egy része szintén prédikáció. Ráskai Leának, a középkor e másik tudós szerzetesnőjének köszönhetjük a Cornides-codexet, melyben néhány igen jó prédikáció van. A Veszprémi-, Tihanyi-, Kazinczy-codex jórészét szentbeszédek teszik ki s mindegyik Ferenc-rendiek tollából került ki. A Horváth-codexben néhány jeles beszédre akadunk, melyeknek nyelvezete a névtelen Domonkos-rendit dicséri. A szerzőt — mint látjuk — legtöbbször hiába keressük. A szerény, lelkes szerzetes abban keresi jutalmát, hogy kéri az olvasót: mondjon a «bűnös» íróért egy Ave Maria-t. Említést érdemel, hogy a prédikációi forrásmunkák között csak Pelbárt «Expositio Psalmorum»-ja magyar szerzőé. Több írót ezen a téren nem találtunk.

A humanista püspökök lehetnek klasszikus rétorok, de nem egyházi szónokok. Ezeknek a kora és szereplése juttatta oda a papságot, hogy a hitújítás vezérei «néma ebeknek» nevezték a klérust.

c) *Hittudomány.*

A hittudomány, mely ezekben a századokban élte aranykorát, nálunk is több tehetséges művelőre talált. Eleinte külföldről idekerült szerzetesek tüntek ki ezen a téren. A térítés munkája is megkivánta sok vallási tétel tisztázását. E helyütt azonban, a föltevésektől menten, csak biztos adatokra lehetünk tekintettel. Hogy a theologia nyelve latin, magától érthető. Szent Gellért kommentárjai s a Szentháromságról szóló műve a jobbak közül valók. Boldog Margit olasz nyelvű lelki-tükre finom analizáló lélekről tanuskodik. Ágoston szerzetes a katholikus vallás rendszeréről s a Szentháromságról kiváló elmeéllel értekezik. De mirabilibus Miklós domonkos (XV. század) a praedestinatióról s az igaz boldogságról ír nagy és jeles művet. Kézsmárki János már a XIV. században 492 lapnyi theologiai munkát készitett. Tamás pálos rendfő (XV. század), mint több kitünő értekezés írója alapította meg hirét. Schwartz Péter domonkos, a híres orientálista, a budai iskola tanára «Clypeus Thomistarum» cimű nevezetes munkáját Mátyásnak ajánlotta. A nagy Pelbárt meg egész Európában nagy tekintélynek örvendett. Alapos, terjedelmes munkáiban a skolasztikus irány meghonosítójának tekintendő. E kor másik igen nagy theologusa a szentéletű *Caelius Greg. Pannonius* pálos, ki több becses hittudományi munkáján kívül arról is nevezetes, hogy szent Ágoston szabályait magyarra fordította. Bánfi Buzád domonkosról, a volt bánról, szintén mint híres theologusról beszélnek. Segösdi Lukács Ferenc-rendi, a Góry-codex írója, hasonlóképen kiváló képzettségű férfiú lehetett, amit mélyen járó elmélkedései bizonyítanak. Ez írók sorát a sok kánonista, dekretista és theologiai doktor egészíti ki, kikről az okiratok sűrűen szólnak, s míg egyrészt az egyháziak tanultságát mutatják, másrészt nagyobb munkásságról való föltevésre is jogosítanak bennünket.

DR. BALITS LAJOS,
plébános, Nagy-Cenk.

A theologia *segédtudományai,* a keleti nyelvek, régiségek stb., csak későn részesülnek figyelemben; a XV. században már találkozunk néhány érdemes névvel.

Az egyházjogban jeleskedett a már említett magyar Pál domonkos, ki még bolognai egyetemi tanárkodása idején három nagy munkát írt. A német János domonkos meg a Decretumhoz írt glossemákat. Erdélyi János Ferenc-rendi, a XIV. században «iuris speculum» nevet vívott ki értékes műveivel.

d) Hitbuzgalmi művek.

Érthető kedveltségnek örvendtek ebben a korban azok a káprázatos olvasmányok, melyek *legenda* s *példa* néven ismeretesek. A szemlélődő élet lelki táplálékai ezek s nagyon jók voltak a moralizáló prédikáció gyakorlati alkalmazására. A legenda az egyház valamelyik szentjének mesés életében mutatja be a lelki hősiességet. A példával valamely hit- vagy erkölcstani igazságot bizonyítgat az író; ezért sokszor ókori bölcsek is szerepelnek bennök. Most kép vagy hasonlat, máskor csinos allegoria érzékíti meg az igazságot; majd megint jelképes elbeszélés alakját ölti a példázódás. Az önkénykedő zsarnokság szomorú századaiban keletkeztek ezek a kolostorok komoran csöndes falai között, ahol e világ merő ellentéte, a szent lemondás és a munkás szeretet honolt. Az élet igazi célját egy jobb világba helyezték s annak hamisítatlan előízét a szentek életében élvezték. Ily érzelemvilágban alakult ki a legenda-irodalom, mely középen áll a klasszikai népek befejezett irodalma s az új népeknek a kezdet nehézségeivel küzdő termékei közt. Nagyrészük inkább költői alkotás, minthogy igen sokban a keleti irodalmak hatását s a túlcsigázott képzelet bizarr játékát láthatjuk. A szentek életének szórakoztató megírása régi szokás az egyházban. Nálunk Walter és boldog Mór bencéseknek, Treguán traui püspöknek s a tudós Hartviknak, kit legújabban győri püspöknek (Arduin) tartanak, ily irányú művei még nem költészeti termékek. Mikor a humanizmus támadást intéz az egyház ellen s új idők kedvezőtlen szele csapja meg a kolostorok világát, szerzeteseinkben újra éled mindaz, ami nekik létet adott, becsületet s lelki nyugalmat szerzett, meg örök hálát biztosított: a vallásos lelkesedés, a jogos önérzet, a lankadatlan munkásság. Feltünik a codexeknek egy századnyi kora, mely a szerzetesség dicső emlékét halhatatlanná tette. Ekkor készül a sok szép, érdekes legenda. Szerzőiket nem ismerjük. Bátori Lászlóról, mondják, hogy sok legendát írt, illetőleg fordított. Az Ehrenfeld-codex, a legelső magyar könyv, assziszi szent Ferenc életét tárgyalja. A híres Margit-legendát András démésrendü érseknek tulajdonítják (XIV. század eleje). Szent Domonkos élete, a Thewrewk- és a Kazinczy-codex nagyon nevezetes alkotásai ennek a kornak. A Bod-codexben meg két gyönyörű értekezés van, melyekben megható példákon át vezet a szerző a halálnak s az ember három főellenségének az ismeretére. Forrásul Pelbártot s a breviáriumot, továbbá voraginei Jakab (XIII. század) s Herolt János (XIV.) Domonkos-rendi novellaszerű műveit használták. Kortörténelmi s nyelvtudományi szempontból fölötte becsesek s a szép-prózának is bevezetői.

DR. GIESSWEIN SÁNDOR,
kanonok, szerkesztő, Győr.

Írtak azonkívül igen sok elmélkedést, különösen a szerzetesek és apácák számára. Böröck pálosból lett világi prépost, Gergely pálos, Segösdi Ferenc-rendi s igen sok codex névtelen írója tünt ki ezen a téren.

Világi próza.

a) Történetírás.

A papság a középkorban a *világi tudományoknak* is, úgyszólván egyetlen művelője volt. Főképen az események megörökítésével kötelezte hálára az utódokat. Kezdetleges műveltségünkhöz képest a krónika volt a történetírás formája. A XIII—XV. századok között készültek ezek a hazai krónikák. Thuróczi és Bonfini kivételével összes ez irányú tudásunkat egyháziaknak köszönhetjük. A legelső

DR. SZEREDY JÓZSEF,
pápai prelátus, kanonok, Pécs.

a Nemzeti Krónika, a XII. század második felében a dömösi kolostorban készült. Kézai Simon, Kún László káplánja, megtoldja a húnok történetével, de műve csak korára nézve becses. Annál nagyobbszerű a XIV. század elején élt Márk minorita (Fer.-r.) Képes Krónikája. A dubniczi Krónikát Nagy-Lajos Fer.-r. káplánja írta. Kortársa Küküllői János esperes, ki a vallási viszonyoknak s a nagy király korának részletes ismertetésével becses művet hagyott hátra. Anonymus, a Gesta Hungarorum tudós írója, szintén pap volt. Magyar nyelvű történeti munkát csak e kor végén birunk, Verancsics esztergomi érsektől, de az is csak anyaghalmaz. A nagytudományú, jeles diplomata nem tudott időt szakítani, hogy a 12 kötetnyi becses anyagot földolgozza, miáltal pedig megalapítója lett volna történetírásunknak. Vitéz esztergomi érsek levelei és jegyzetei szintén becses források.

Kisebb, kevésbbé fontos munkákat is írtak papjaink. A XIII. század elején írta a dalmata Kalán pécsi püspök a nagy Attila történetét. Még előbb írt a derék Július domonkos Nagymagyarországról, hol őseinket föltalálta. Rogerius kanonok Carmen miserabile-je becses forrása a tatárjárásnak. Ranzan Péter egyebek között hazánknak egy már meglevő történelmét dolgozta át s Mátyásnak szánta. Tubero jeles kommentárjai, Barletius Castriota György-e, Dombrai pálos-évkönyvei s Szalkai Balázs Ferenc-rendi munkája a boszniai provincia történetéről mind hozzájárulnak ahhoz, hogy ezekbe az időkbe némi bepillantást tehessünk. Még utirajzunk is van a kor végéről: Farnadi Ferenc-rendi megírja szentföldi útját; Pécsváradi Ferenc-rendi szintén elbeszéli a maga zarándoklását.

b) Jog; bölcselet.

A középkori papságnak túlságig menő politikai szerepléséből és a régi okiratokban előforduló sok jogi doktorátusból azt lehetne következtetni, hogy az egyháziak a jognak elméleti művelésével is nagyban foglalkoztak. Pedig nem így áll a dolog. Önálló jogi tanulmányt hiába keresünk. Úgy látszik, csupán állásokért szerezték meg az egyetemi fokot is. A törvényhozásnál, a végzések szövegezésénél majdnem állandóan egyháziak szerepelnek; a hiteles helyek vezetése is kellő jogi képzettséget igényelt. A két szent király törvényeit bizonyosan pap fogalmazta. Az meg tény, hogy Kálmán törvényeit Albrich, magyarrá lett bencés, állította össze. Még Mátyás idejében kezdték Jusztiniánt olvasni s a római jog mind nagyobb tért hódított. Jeles magyar dekretisták Back Gáspár, Ibafalvy Tamás, Nyáry Demeter stb. Ivanichi Pál kanonok Vitéz leveleinek jórészét összegyűjtötte, rendezte s jegyzetekkel kisérte.

RÉVAI MIKLÓS EMLÉKE NAGY-SZ.-MIKLÓSON.

A bölcselet csak későn szabadul föl az egyházi tilalom alól s így az első három században bölcseleti művekre nem is akadunk. Annál érdekesebb, hogy a XIV. század elején már Boethius erdélyi domonkos Aristoteleshez magyarázatot ír s több művén kívül «a világ örökkévalóságáról» révén hiresedett el. Gyula pap a XV. század közepén a lelki tehetségeket fejtegette. Általában ekkor már kiváló gondot fordítottak a bölcseletre. Szalkay prímás

ifjúkori jegyzetei mutatják, mily magas fokon állt a bölcselet középiskolai művelése az ágostoniaknál, a XV. század e legtekintélyesebb szerzeteseinél. Egyébként e tisztán elméleti tudomány nálunk sohasem örvendett szélesebbkörű kedveltségnek. A szent Imréhez szóló intelmek s Boldog Margit instructiója nem tisztán a bölcselő gondolatai. 1512-ben egy névtelen írja szent Anzelm bölcsesség-könyvét (Nagyszombati-codex).

c) A többi tudományok.

A tudományok egyéb ágairól keveset tudunk. Az orvosi tudomány a természettudományok fejletlen voltánál s a babona nyomasztó hatásánál fogva nagyon ingatag alapon állt. Érdekes, hogy az okiratok mégis annyi orvosról tesznek említést. Csodálnunk kell, hogy el nem tévedtek az asztronomiába s az alchimiába, mint oly sokan. Nagy Lajos után el is fajultak ezek a tudományok. Mátyás korában megint találkozunk több pap-orvossal, kik munkákat is írtak.

A humanizmus a *klasszikusok* csodálatába merülve, azok művelésének is lendületet adott, mely azonban nem sokáig tartott. Érdemes megemlíteni, hogy *két magyar nyelvtanunk* is volt a XV. században: az egyiket a nagy Janus Pannonius írta, a másikat pedig Wi grammatica címen (1490) Lippi Zsigmond. András szepesi prépost a XV. században asztronomiai munkát írt. A műépítés, műfestés, szoborvésés, meg — ami ezekkel összefügg — a számtan és mértan, csaknem kizárólag a szerzetesek kezében volt s ebben az irányban kifejtett működésük a művelődéstörténet lapjain nyert halhatatlan emléket.

Vallásos versköltés.

a) Elbeszélő versköltés.

Ezekben a régi századokban, mikor a keresztény világ s főleg nemzetünk csak gyermekkorát élte, a versköltés életeleme volt a népeknek. Megrázó, fölemelő, regényes eseményeknek sem voltak híjával. Különösen áll ez minálunk. Még a vallásos versköltést is megtermékenyítette e sajátos kor. A codex-irodalom egyik nevezetes terméke, alexandriai szent Katalin verses legendája is ezt bizonyítja. A kérkedő humanisták Platonjával s több ókori bölcsesel tudományos vitába ereszkedik az isteni kegyelemmel s keresztény tudománynyal ékeskedő gyönge szűz; leveri öszszes ellenfeleit s azok mind megtérnek. Érdekes, nemes apologiája e világ orthodoxiájának. Ebben az ősi nyolcasban készült nagy eposzunk nyelvezet, verselés, fölfogás, izlés dolgában különös figyelmet érdemel. Sokban fölülmúlja a következő század protestáns bibliai elbeszéléseit s szép históriáit. Írójának, több oknál fogva, a derék Pelbártot tartják. Bizonyos, hogy szerzője ó-klasszikai műveltségű skolasztikus theologus volt. Lehetetlen, hogy ne lett volna több ily verses legendánk, de reánk nézve örökre elvesztek. Csanádi Albert pálosról olvassuk, hogy 1492 táján szent Pál csodáit s szűz Mária fogantatását szép nemzeti versekben megénekelte.

KOLLÁNYI FERENC,
jaáki apát, esztergom-főegyházmegyei áldozópap,
a Nemzeti Múzeum tisztviselője.

b) Líra.

Annál gazdagabb a vallásos líra. Bár kezdetleges alkotásokkal találkozunk, de annyit mégis bizonyít, hogy az

áhitat, a meghatottság a dalos természetű magyar nép ajkán korán nyert kifejezést. Kezdetben csak búcsújárásokon, körmeneteken s temetéseken szoktak énekelni; nemsokára a templomban is. A breviáriumi himnuszok gyarló fordításain kívül voltak szép énekeink a magyar szentekről is.

Az 1114-iki esztergomi zsinat kimondja, hogy csak a jóváhagyott énekeket használják; az 1493-iki esztergomi s nyitrai zsinat nagymise alatt megköveteli az éneket; 1560-ban Oláh érsek csak a száz év előtt approbált magyar énekeket engedélyezi. Ime bizonyságai az egyházi versköltésnek. Maradtak is fönn szép énekeink. Úgy a fordításoknak, mint az eredetieknek legnagyobbrészt ősi nyolcas az alakjuk s ezt aligha a latintól kölcsönözték. Az Apor-codexben levő másolatok még gyarlók; de a Winkler-, Peer- és Thewrewk-codexben már elég szépek vannak. A vázsonyi pálos-kolostor egyik remetéje írta a gyönyörű Festetich-codexet, Kinizsi Pál özvegyének az Off. Marianum szerint beosztott díszes imakönyvét. Ugyancsak az ő számára írta Frater M. a Czech-codexet, mely nem oly szép, de annál becsesebb a tartalma; egészen ügyes verselőre vallanak ezek a szép énekek. A Peer-codexben megható Mária-énekek vannak. A nemzeti vonás Vásárhelyi András Ferenc-rendi Mária-énekében csillan meg. Megvan benne a már Pelbártnál is észlelhető nemzeti bűntudat, mely aztán a hitújítóknál jeremiádokba, szitkozódásba csap át. A halálról, szent Lászlóról, Krisztus szenvedéséről szóló énekek legszebb termékei ennek a kornak; úgyszintén szent Bernát imádságai. A szent Jobbról szóló nyomtatott ének kora nem bizonyos. Néhány vonással vázolt egyházi versköltésünk mindenesetre többet érdemel kicsinylésnél.

Világi versköltés.

a) Epika.

A középkor világi versköltéséhez a papságnak vajmi csekély köze van. A hun-magyar mondák pogány vonatkozásai, örökös vérengzései s hősködő jelenetei nem tetszhettek a zord fölfogású egyháziaknak; legföljebb a királyok mondaköre iránt lehettek kímélettel, a többi épen nekik köszönheti vesztét. A hegedősök és regősök «csácsogásait», sokszor trágár s túlságosan érzékies előadásait megvetették, kárhoztatták. Nem is ismerünk ezen a téren papi írót. Még az sem bizonyos, hogy a Pannonia megvételéről szóló éneket Csáthi Demeter Ferenc-rendi írta. A humanizmus dicső koráról, annak európai hirű papköltőiről bővebben nem szólhatunk, mert a nemzeti versköltésre közvetetlen hatásuk alig volt, még az utóhumanistáknak sem.

b) Dráma.

A világi líráról semmi tudomásunk sem lévén, a drámáról szólva csak azt az általánosan ismert igazságot említjük meg, hogy a színjátékok nálunk is, mint a többi keresztény népeknél, az istenitiszteletben gyökereznek. Már a nevezetes Pray-codexben is van egy szemléltető leírás az Üdvözítő haláláról. Eleinte csak papok, később világiak is szerepelnek az ily darabokban s a történet a templom hajójában játszódik le. Ó- és újszövetségi történeteket adtak elő s a színre került hittitkokról (mások szerint a ministerium-segédkezés a szertartásban) misztériumoknak nevezték.

A szövegbe csúszott botrányos kitételek s dísztelen jelenetek miatt csakhamar a templom mellé kerültek. Innen is eltiltva, céhekbe verődve országszerte barangoltak. A hitújítók sokat gáncsolják az ily előadásokért az egyházat; látszik, hogy még akkor is népszerűek voltak. Laskó Ferenc-rendi panaszkodik a Biga salutis-ban, hogy még a kolostorokban is «cantus theatrales obstrepunt». Csanádi Albert írt egy kötet magyar verses passzió-játékot, de ez a munka is elveszett. Nem is tudunk többet ennek az irodalmi ágnak művelőiről.

Középkori irodalmunknál, látszólag, hosszan időztünk. Célunk volt ebben a vázlatban is tüzetes kimutatással bebizonyítani, hogy papi kezekben levő irodalmunk az akkori időkhöz képest kellő magaslaton állt s alapul szolgálhatott a további fejlődésre.

II. A hitújítás korának irodalma.

Az a nagy szellemi mozgalom, mely vallási téren érvényesülő renaissance akart lenni s a reformáció nevét viselte, teljesen megváltoztatta hazánk képét is. Egyebek között a nemzeti irodalomra is oly mély és állandó hatása volt, hogy szinte megszoktuk a mohácsi vészt követő százados irodalomtörténeti szakot protestáns-kornak nevezni. Elég igazságtalanul.

A török állandó zaklatása, az országban romboló pártvillongás, a főuraknak és főpapoknak birtokaikért folytatott örökös marakodása a nemzet zömét egészen elvadította. Az egyházmegyék jórésze elárvult, az alsópapság gyér, fegyelmezetlen, tanulatlan volt. Az elnyomott nép, a nemzet jobbjai epedve vártak valami üdvös változásra. Ekkor lépett föl teljes erővel a hitújítás, melynek eddigi jelenségei nem igen okoztak aggodalmat. Az egyházi tekintélyt, a középkori hyperfizikumot elvetve, az értelem és akarat függetlenítését tűzi zászlajára. Az elhanyagolt nép oktatását, «fölvilágosítását» sürgeti, hogy aztán gondolkozása, erkölcse megváltozzék. E végből a nép nyelvén kellett megszólalni, ami a nemzeti nyelv s irodalom hathatósabb művelését vonta maga után. A lázas munka sikerét biztosítja a most terjedező állandó és vándor sajtó. Izgatásaik vagy 40 évig erősebb hangú válaszra sem találnak; a főpapok politikai befolyásukkal akarják a mozgalmat elfojtani. Pedig az eszmék harcához más szükséges.

DR. PROHÁSZKA OTTOKÁR,
theologiai tanár, szerkesztő, Esztergom.

Ez időszak jellegét a vallási harc adja meg, mely annyi erőt s vért pazarolt magán s országos érdekekért. A vallási harc szenvedélye tüzeli az írókat s mozgatja az irodalmat is. Ezzel szemben háttérbe szorul több oly tekintet, mint a testvéries összetartás a nemzeti függetlenség, az állami megszilárdulás érdekében, a tudomány önálló művelése stb. S ez az állapot vagy harmadfél századig tart.

Az első három századnegyednyi időszak az akció, az elszánt támadás kora. Az újítók a népre s a kapzsi főurakra támaszkodva, akadálytalanul haladnak előre. Sok oktató, de több lázító iratot szórnak a nép közé.

Vallásos próza.

a) Biblia-fordítás.

Az «evangéliumi» vallás elsősorban a bibliát akarta a hívek kezébe adni s így annak fordításáról kellett gondoskodnia. Érdekes, hogy mégsem az újítók fordítanak először a bibliából még ebben a korban sem. Eddig Révész minden szövegtanulmánya ellenére is igaz, hogy szent Pál leveleinek fordítója, Komjáthi Benedek, katholikus pap volt. Pesti Mizsér Gábor, ki az evangéliumokat jól folyó nyelven fordította, a szétágazó vélemények szerint is katholikus pap volt. Erasmus tudo-

mányának dicsérete még nem megtagadása az orthodoxiának. Erdősi (Sylvester) János hitéről sokat vitatkoztak. Eddig kétségtelen, hogy katholikus volt s a «türelmesebb» gróf Nádasdy pártfogása alatt dolgozott; századának legtanultabb írója. Szántó (Arator) István, irodalmunk első magyar jezsuitája, lefordította az egész bibliát, de nem tudta kiadni. A hitújítók közül Heltai s Károlyi az egészet átültetik nyelvünkre s ki is adják. Így ebben megelőzték a katholikusokat. Benczédi, Melius, Félegyházi részletfordításai ezek mellett nem számítanak.

A SZEPESHELYI SZÉKESEGYHÁZ EGYIK MELLÉK-OLTÁRÁRÓL.

b) Prédikácziók.

A hitújítók fontos eszköze s istenitiszteletük főrésze az igehirdetés; papjaik is innen nevezik magukat prédikátoroknak. Nálunk ezen a téren való működésük igen eredményes volt. Azok a szerzetek, melyek eddig a vallás őrei, a tudomány ápolói voltak, szétzüllöttek. A törökök támadásai, a főurak garázdálkodása s a bujtogatott nép durva bántalmazása folytán a kolostorok kiürültek. A fegyelem fölbomlott; sokan az újítókhoz csatlakoztak s a Ferenc-rendiek s pálosok kivételével a többi rendnek még nyoma is alig maradt. Pedig körülbelül háromszáz kolostorról van szó! Tehát a reformátorok munkája könnyű s gyümölcsöző volt. Dévai Biró, «a magyar Luther», volt szerzetes, már 1531-ben megkezdi a rendszeres támadást Budán.

A sok átpártolt pap széltében prédikál. De 30 évig kellett várni, míg végre a szenvedélyes «magyar Kálvin», Melius Péter, kiadja beszédeit két részben. Ám ugyanebben az évben Draskovich pécsi püspök is kiadja Lactantius és Lirinai Vince magyarított műveit. Az újító Károlyi és Kulcsár beszédei nem keltenek nagyobb érdeklődést; csak később karolják föl az utóbbit. Ezek tehát nem számíthattak kellő figyelemre.

Mikor azonban Bornemisza, ez a szorgalmas, népszerű szónok, 1573-ban megindítja prédikációinak kiadását, azonnal tollat ragad a régi egyház táborából is egy kiváló tudós és író. E férfiú a katholikus ellenhatás nemes vitéze, *Telegdi Miklós* pécsi püspök. Már 1577-ben kiadja az evangéliumok magyarázatát szentbeszédek alakjában, melyeknek alaki és tartalmi kitünősége, nyelvezetük tömörsége, világossága s hangjuk nemessége a szerzőt a század legelső írójává teszik. Perikopális rendet tart s a beszédek formája felsőbb homilia. Előszava szerint már 16 év óta szónokol ily irányban a nagyszombati templomban, most azonban határozottan Bornemiszának szól bennök. A nyomorgó, lelkes prédikátor meg is értette. — E szerint Telegdi egy csapással elérte, sőt fölülmúlta az ujítókat. Dávid, Bejthe, Károlyi A. prédi-

OLTÁR-PREDETTA A SZEPESI SZÉKESEGYHÁZBAN.

kációi az átkos felekezeti testvérharcnak voltak fegyverei; Tolnai Decsi pedig kerülte minden polémiát: így ezek a katholicizmus küzdőterén kívül esnek. Csepreghy Jakab pozsonyi kanonok sok szép prédikációja (1583) kéziratban maradt. Pesti Gáspár latin beszédei jeles termékei ennek a századnak. E kor gyermeke *Lépes Bálint* nyitrai püspök is, bár műve csak 1618-ban jelent meg. Olvasmánynak szánt prédikáció-gyüjteményét a népszerű hang, szép nyelvezet, takaros forma különösen ajánlja. Vásárhelyi Gergely jezsuita szintén e század végén írt egy nagy kötet prédikációt, de ő is csak 1618-ban adhatta ki. Látjuk tehát, hogy a nagyobb méretű támadás mindjárt talált ellenállásra, mely most még csak védekezés, de csakhamar támadássá erősödik. Telegdi föllépése már megdöbbentette a protestánsokat. Oláh érsek szervezése folytán lábra áll a papság s kezdődik az 1561-ben behívott jezsuiták mozgalma. 1578-ban megindul a nagyszombati jezsuita sajtó, mely a következő két században a honi bibliografiának csaknem felét szolgáltatta. Első éveiben kisebb ájtatossági művek kerülnek ki alóla; Telegdi második kötete már itt jelenik meg; majd beleszól a nagy vallási polémiába is.

c) *Hitvitázók.*

A hitújítók mestereiktől örökölték a vitatkozás szellemét. Hitvita folyik mindenütt; az irodalomban pedig szinte tudományos mezben. A theologiai irodalomnak a föladata ezt a kétszázados elkeseredett tollharcot a diakritikus pontok érdeme, a bizonyítás ereje és rendszere szerint ismertetni. Itt csupán az eszmék küzdelme, az írók fölfogása s főképen az irodalmi szellem fejlődése érdekelhet bennünket. S ez mindenesetre tanulságos. Mivel e polémia legnagyobbrészt magyarul folyt, kimondhatatlan fontossággal birt nyelvünk fejlődésére, a művelődésre, a nép tudásvágyának ébrentartására. Megjegyzendő, hogy mikor az első irodalmi támadás történik, mikor t. i. Dévai a 30-as évek elején kikel a szentek tisztelete ellen s hitágazatait összefoglalva kiadja, mindjárt akad ellenfélre. *Szegedy Gergely* Ferenc-rendi, ki első védekezik sajtó útján, nem késik a felelettel s Dévai hitágazatait is cáfolgatja. Sztárai volt Ferenc-rendivel Erdélyi Józsa dominikánus száll szembe, de az «énekes-barát» mégis százhúsz újhitű plébániát alapít.

ZÁPOLYA-KÁPOLNA, SZEPESHELY.

A többi polémikusok dogmatikai, hierarchiai s erkölcstani tételeket támadtak meg; kisebb-nagyobb készültséggel, legtöbbször durva mocskolódással igyekeznek rést ütni az egyház falán. A régi egyház sokáig szótlanul tűri ezt a gyalázkodást. Ozorai Antikrisztus-a, a szorgalmas Heltai Háló-ja, Károlyi elmélkedése az ország állapotáról akadálytalanul rombol. A reformátorok megszerkesztik hitvallásukat és szabadon terjesztik mindenfelé.

Mikor azonban Bornemisza válaszol Fejtegetés-ében Telegdi prédikációira, rögtön szembeszáll vele a jeles *Telegdi* s *Felelet*-ében (1580) a jócselekedetek hasznáról értekezik ezekhez az időkhöz képest igen szép nyelven, éles dialektikával, a katholikus nemes önérzetével s ellenfeleinél jóval

simább modorban. Rövid Irás-a azt a folytonos vádat cáfolgatja, mely szerint a pápa volna a szörnyű Antikrisztus; sőt bizonyítása oda irányul, hogy épen az újítók «az Antikrisztus tagjai». E kis füzet kortörténeti szempontból igen értékes. 1581-ben meg közli okait, melyek őt a reformátorokhoz való csatlakozástól elvonják. Ebben már van támadó elem is; az újítók életét, az erkölcsök elvadulását, a hitben való közönyösséget rajzolja s az országos szerencsétlenséget a hitszakadásban látja. Ezekben tehát az összes eddigi támadást visszaveri. Mikor Dávid János prédikátor ezeket az okokat boncolgatni próbálja, azonnal hatalmas ellenfélre akad *Monoszlai András* veszprémi püspökben, kinek Apologiá-ja *(1588)* hatalmas riadó a katholikus tábor részéről. *Ettől kezdve* határozott *reakció* észlelhető. A következő évben ismét nagy munkát ír a szentek tiszteletéről s keserű igazságokat mondogat oda az újítóknak.

SZENT JAKAB PLÉBÁNIA-TEMPLOM LŐCSÉN.

Mikor aztán Gyarmathi tíz év mulva erre válaszol, szomorúan panaszkodik, hogy az idők megváltoztak (1530—1599); hogy a közhangulat, a viszonyok a visszahatásnak kedveznek; hogy «az ördög újabb segítő seregeket állít!» A jezsuitákat érti, kik máris éreztetik erejöket. Monoszlai erre nem ért rá felelni, de még 1589-ben írt a képek tiszteletéről s egy remek művet a kegyelemről s szabadakaratról. Ez utóbbi a theologia nagyszerű terméke s a protestáns vallási bölcseletet akarta vele tönkretenni. Halála után *Pázmány* kel védelmére Gyarmathival szemben. A széplelkű *Pécsi Lukácsnak* elsőrendű munkásságával bővebben nem foglalkozunk, mert világi ember volt (bár Knauz papnak tartja). Megemlíthető még *Feiner Kristóf* esztergomi kanonok, ki még a század elején írt az egy szín alatti áldozásról. Illicinus Péter, nagy humanista, esztergomi kanonok, jeles szózatot intéz az ország nagyjaihoz, hogy kerüljék a káros hitszakadást.

SZENT JAKAB OLTÁRA LŐCSÉN.
A szent Jakab plébánia-templomban. (1508.)

Jó szolgálatot tett a protestantizmus ügyének a sok *káté*, melyek egymásután láttak napvilágot. A négy-öt jelentéktelenebbet a hivatalos heidelbergi követte 1577-ben.

Ám a katholikusok számára már 1572-ben lefordítja Telegdi a híres Canisiust; Vásárhelyi jezsuita meg e század végén kettőt is készít. A nagy *Agendarius* már 1583-ban elhagyja a nagyszombati sajtót. Bár az ország nagy része az újítókhoz csatlakozott, bátran, biztos reményben készülnek a nagy harcra, melynek már előcsatározói is fél győzelmet vívtak ki.

Világi próza.

a) Történetírás.

A világi tudományok ebben a században alig fejlődtek; sőt sok tekintetben hanyatlást tapasztalunk. Még a történetírás nyert nagyobb lendületet. A haladó kor természetes fejlődése és igényei, továbbá a régiségben keresgélő vallási polémiák idézték azt elő. A monda és a való szétválasz-

tása ugyan már az előző két század dicsősége, de e század írói nagyban továbbfejlesztették ezt a fontos mozzanatot. Az új mozgalom itt is jogaiba iktatja a nemzeti nyelvet. Verancsics érsek, ki félig ebbe a korba tartozik, kezdője ennek az iránynak. Zay, ki szintén katholikus volt, nevezetes korrajzi dolgozatokat hagyott hátra. Szerémivel, János király káplánjával, nem lehetünk tisztában. Brodarich váci püspök latin monografiája a mohácsi vészről gyönyörű munka. Honi nyelven készült magyar- és világkrónikánkat azonban reformátoroknak — Heltainak s Benczédinek — köszönhetjük. A humanizmus másodvirágzásának s Báthori Zsigmond udvarának köszönhetjük egyebek között azt a néhány kiváló történeti művet is, melyek legnagyobbrészt ismét csak az egyháziak munkásságát dicsérik. Oláh érsek Attiláról s hazánkról akart nagyobb munkát készíteni; de csak egy része látott napvilágot. A «Chronicon sui temporis» igen becses mű. Forgách, nagyváradi püspök, a «magyar Tacitus», remek latinsággal, Tacitus szerencsés utánzásával írta meg kora történetét 1572-ig. A «magyar Livius», Istvánffy, világi férfiú volt, de irányát eléggé mutatja az a körülmény, hogy művét Pázmány adta ki. Vezére volt annak a pártnak, mely a Habsburgokra támaszkodva akar a töröktől megszabadulni. Ezekből látható, hogy ebben a korban irodalmi becsű, *forrásként használható* történeti művet csak katholikus papok írtak. Ily zavaros időkben egységes, egész munkát bajos volna írni; annál nagyobb szolgálatot tettek korrajzi műveikkel.

b) A többi tudományok.

Ami keveset a többi tudományágakban fölmutathatunk, azt is nagyrészt egyházi férfiaink írták. Az orvosi és szépművészeti ismeretek nem fejlődtek. A természetrajzban egy-két reformátor próbálkozott meg holmi növénytani munkákkal, de önálló becsök nincsen. A jogtudományban megemlítendő, hogy Werbőczy *Tripartitum*-át Laszkai János kanonok is lefordította magyarra, már 1589-ben (L. Egyh. ért. 1820.). Mossóczy Zakariás nyitrai püspök első kiadója hazai törvényeinknek. Illosvay István váradi prépost készítette a honi törvények első gyüjteményét 1544-ben.

A nyelvtudomány terén, néhány protestáns kivételével, katholikus papok szerepelnek. Az első magyar nyelvtant Erdősi írta latinul. Pesti Mizsér készített először hatnyelvű nagy szótárt. Verancsics Faustus püspök 5400 szót ismertetett öt nyelven. Szántó jezsuitának tulajdonítják a nagy Calepinushoz csatolt magyar részt. Dudits pécsi püspök, európai hirű humanista, ki több görög s latin klaszszikust fordított s asztronomiai művet írt. Monoszlai jeles iskolai könyveket készít, melyek a tanítás intenzitását, az igaz tudás terjesztését célozták. Ez a nemzedék a létért vívott küzdelembe merülve, a világi tudományok ápolását a következő korszakra hagyta. Látni fogjuk, mit tett ott is az egyházi rend.

A PLÉBÁNIAI TEMPLOM FŐOLTÁRA LŐCSÉN.

Vallásos versköltés.

A hitújítás korában egyedül a versköltés az, melyben nemcsak elsőségre nem jutottak a katholikusok, hanem még szerepük is alig van. Ezt a népszerű teret a reformátusok szinte egészen lefoglalták. Istenitiszteletükben is túlnyomó az éneklés, ami ismét a vallásos versköltés föllendülését okozta.

Nagyon természetes, hogy a jórészt katho-

likus papokból lett reformátusok a régi egyháztól elszakadt híveik előtt ismeretes dallamokat igyekeztek megtartani, sőt, amennyire hitágazataik megengedték, még a szöveget is átvették. Kétségtelen azonban, hogy sok újat is készítettek. Viszont az sem tagadható, hogy a katholikusok is vettek át az újítóktól sok szép éneket. Nem is lehetett máskép. Mikor az át- meg visszatérő hűbérurak vallásváltoztatását ezer meg ezer jobbágy hittagadása követte, a szegény nép szinte meghasonlásba jött önmagával s vallási fogalmai összezavarodtak. Külön katholikus énekeskönyveink ebből a korszakból nem maradtak fönn. Oláh zsinati intézkedései ugyan bizonyossá teszik, hogy voltak jóváhagyott gyüjteményeink, de ezek elvesztek. A Nagyheti énekeskönyv s az a néhány kisebb kéziratos gyüjtemény az irodalmi fejlődésben mitsem számít. A katholikussá lett Balassi szép énekei, mivel nem kifejezetten katholikusok, figyelembe nem vehetők. E részben az újítók nagyban fölülmúlták a katholikusokat. Az külön megemlítést érdemel, hogy a protestánsoknak büszkén emlegetett Batthyány-codexe katholikus énekekből áll. A vallásos epika egyetlen terméke a szent Miklósról szóló, olaszból fordított verses legenda, melyet Pécsi Ferenc plébános még 1529-ben készített. Jellemző, hogy a reformátorok is írtak szentekről jó ideig, pl. Sztárai; később már el merik hagyni.

A LŐCSEI PLÉBÁNIAI TEMPLOM SZENT JÁNOS-OLTÁRA.
Mátyás király ajándéka.

Világi versköltés.

A reformáció korának világi versköltése elég gazdagnak mondható. A bibliai történetek költőibb földolgozását, a szép históriákat, a regényes elbeszéléseket ez a nemzedék nagyon kedvelte. Művelték is az újítók teljes buzgalommal. Forrásul a biblián s a népéleten kívül Elilandus angol cisztercita Gesta Rom.-ja s Aeneas Sylvius, a későbbi pápa, regényes elbeszélése szolgált. A «Joveniánusz» íróját kivéve, a többi vagy újhitű, vagy névtelen. Külön megjegyzendő, hogy a világi versköltés megkezdője Pesti Mizsér, a katholikus pap, ki 30 évvel előbb adta ki ügyes ezopusi meséit, mint Heltai, a kire pedig szeretik ráfogni, hogy a nagy mesternek, Luthernek példájára kezdte művelni a mese-irodalmat. A *dráma* fejlődését nagyban hátráltatta a hitújítás. Míg egyrészt az 1562-iki debreceni hitvallás megállapításakor kárhoztatták a színi előadásokat, másrészt folytonos gáncsoskodásukkal a katholikus színügy fejlődését is megakasztották.

Azt tűrték, hogy pl. Sztárai botránkoztató polémiává sülyeszsze le a drámát. A katholikusok ez időszak vége felé bevitték az iskolába s a jezsuiták Vág-Sellyén 1601-ben adtak elő iskolai drámát legelőször, melynek igazi élete azonban a következő korba esik.

Az elsorolt adatok mindennél világosabban beszélnek. A papság épen nem nézte némán és munkátlanul a térhódítást. A versköltést kivéve, mindenütt övék az elsőség is, meg a szellemi fensőbbség is. Ha terünk volna, azt is kimutatnók, mennyire alaptalan az az állítás, mintha a protestáns irodalom a katholikusokét «tízszeresen» meghaladná.

III. A katholikus visszahatás korának irodalma.

A következő korszak, mely 1711-ig tart, egészen a nemzeti eszme uralma alatt áll. Ezt a századot csaknem végig vallásháborúk töltik ki, melyekben nem kényszerített tömegek, hanem öntudatos erők szerepelnek s a szellemi hatás fegyvereivel küzdenek. A nemzet már beleúnt a folytonos zaklatásba, életének, vagyonának, lelkiismeretbeli szabadságának örökös veszélyeztetésébe s visszakívánta a régi ideákat: a tekintélyt s a rendet. Így jóformán készen is találta az a hatalmas reakció, mely az öntudatra ébredt, erőhöz s fegyverhez jutott katholicizmus részéről kiindult.

KÉSMÁRKI PLÉBÁNIAI TEMPLOM.

Ezért oly rohamos és általános a győzelem. Telegdi föllépése alapot készített arra, hogy Forgách primás már teljes erővel fölléphessen; elszánt küzdelme azonban, az eszközök és intézmények hiányában, vajmi csekély eredményt ért el. A kor igazi harca, dicsősége a nagy Pázmány Péterre várt. Az előző korban elhintett sárkányfogakból óriások támadtak, kik a tudós készültségével, a hazafi hatszáz éves vallásos önérzetével, a vértanú föláldozásával s az időkhöz képest az okosság és politikai befolyás lehető furfangjával igyekeztek az eddigi támadók kezéből a fegyvert kiragadni s őket visszaszorítani. Sajtó, szószék, iskola kellett. Pázmány lángesze, kitartása, bőkezűsége meg is teremti.

Utódai, kiket ő nevelt, követik példáját s a prímások, püspökök s a visszatérített főurak versenyre kelnek az iskolák létesítésében, a sajtó pártolásában. Az alkotás bámulatos és az egész a jezsuiták kezén van. A század közepén túl már sok szeminárium, 29 középiskola s két egyetem van vezetésük alatt. Ettől az időtől fogva a magyar erkölcsi és tudományos fejlődésnek hatalmas, elsőrangú tényezői egészen a XVIII. század végéig. *Pázmány oldalán újra megteremtik a katholikus Magyarországot.* Érdemök halhatatlan; kifejtett munkásságuk csodálatra méltó. A katholicizmus győzelmét még más eszközök is elősegítették. Annak idején a reformációt támogatta a német hadsereg is, pl. Svendi vezér; aztán meg a főurak is hívei voltak az újításnak. Most ezek a tényezők a régi egyház pártjára állnak s hozzájárul a király is. A sokat emlegetett üldözés kölcsönös; amelyik tehette, erőszakoskodott.

SZENT DOROTTYA A POGÁNY BIRÓ ELŐTT.
Falfestm. a lőcsei sz. Jakab-templomban.

A Bethlen-, Thököly- s Rákóczy-féle fölkelés eleget ártott a reakciónak, de győzelmében föl nem tartóztathatta. A nagyszerű támadás megindítója a hatalmas Pázmány, a jezsuita-rend tagja, majd esztergomi érsek. Korszakalkotó szereplését jeles művek tárgyalják, azért itt csupán a főmozzanatok megjelölését tartjuk szükségesnek.

Már gráci tanárkodása idején haza gondolt s egymásután látnak napvilágot hitbuzgalmi s polémikus művei, melyekkel megalapítójává

lett az erőteljes irodalmi magyar prózának, a magyar theologiai dialektikának, eredményökben pedig hazánk rekatholizálásának. A nép érzés-, gondolkozásmódját, közmondásokban, hasonlatokban, képekben s ötletekben csodálatosan gazdag nyelvét ő tárta föl a nemzet előtt. Föllépése lesujtotta az újhitűeket. Még Magyari elég méltó ellenfele; a többi azonban érzi kicsinységét s visszavonul. Alvinczi merész föllépése hosszas vitába vonja, de Gyarmathi nemsokára elhallgat. — Súri is csakhamar megszökik a közelgő jezsuita szóbeli vitája elől. Megteremti a tudós, önfeláldozó jezsuita-falankszot, mely lassankint ellepi a küzdelem terét s megkezdődik a rendszeres harc.

A LŐCSEI PLÉBÁNIAI TEMPLOM SZENT-ISTVÁN-OLTÁRÁNAK FŐFÜLKÉJE.

Vallásos próza.

a) Bibliafordítás.

Mindjárt a korszak elején, 1607-ben elkészül a nehezen nélkülözött fegyver, a teljes magyar biblia. Káldi Györgynek, a szelidlelkű tudós jezsuitának köszönhetjük azt. A jeles mű azonban csak többszöri javítás után 1626-ban került ki sajtó alól, mely aztán egészen a XIX. század elejéig egyetlen fordításunk volt. Az újítók látták, hogy hatalmas versenytársuk támadt s ostromolni kezdik tartalmi s nyelvi szempontból. Jellemző, hogy Bethlen is hozzájárult a kiadás költségeihez. Később a protestánsok is javítgatni akarják Károlyit s Szenczi Molnár új kiadást rendez. Komáromi Csipkés fordítása sikerült, de a szegény Tóthfalusi Kiss nagyon sok üldöztetést szenvedett.

b) Prédikációk.

A reakció egyik hathatós eszköze volt a szószék. Ezen a téren is a *jezsuiták* tüntek ki legjobban. Valóban bámulatos, amit e rend nálunk a sajtó útján is művelt. Vagy 30 nevezetes szónokuk volt ebben a korszakban s 23-nak a beszédei meg is jelentek. Mély és széleskörű tudás, nagy emberismeret s a magyar nyelv kifogástalan használása jellemzi valamennyit. A legragyogóbb nevek a következők: Pázmány, kinek beszédei mai napig mintául szolgálnak. Káldi prédikációi kiválnak e század nyerseségre hajló modorából s a szelid hang, nemes fölfogás teszik legszebb tulajdonait. A kiadó a mű végén még négy kötetet igért, de elmaradt. Hajnal egyike volt kora legbuzgóbb szónokainak.

A LŐCSEI PLÉBÁNIAI TEMPLOM SZENT-JÁNOS-OLTÁRÁNAK PREDETTA-FÜLKÉJE.

Sztankovits, Derkay nagyon sokat írtak. A nagyműveltségű Nádasi, ki vagy 44 művet írt, a hitszónoklatban is kitünt s főkép a hazafias Mária-kultusz ápolója. Jó hatást tesznek ránk a sok darabos beszéd után Ágoston gyönyörű érzelmes prédikációi. Sámbár, a szenvedélyes polémikus, ki vagy 12.000-et térített vissza, szintén nagy szónok hirében állt. Kecskeméti János, a «magyar Tullius», beszédeinek remek szerkezetével, emelkedett hangjával hódított. A tudós Pereszlényi a szónoklat terén is nagy dicsőséget szerzett rendjének. Szili, Gödi és Landovics a legkitünőbb szónokok közé tartoztak. Csete István pedig 36 kötetre való prédikációt dolgozott ki, szám szerint 1611-et, de kiadni nem tudta. Nekik köszönjük, hogy ezt a századot a *prédikáció virágkorának* nevezhetjük.

A *Ferenc-rendiek* között szintén volt néhány igen jeles szónok. Kopchányi Márton gyönyörű Mária-prédikációkat írt. Malomfalvay elmélkedések alakjában nagyon szép szónoklati termékeket hagyott hátra. Kéry Sámuel mint logikus fő örvendett a szószéken nagy tekintélynek. Kelemen

Didák zárja be ezt a kört két kötet prédikációval. A *világi papok* között is akadt néhány kiváló szónok. Ilyenek: a visszatért Veresmarti apát, Balásfi Tamás, Illyés István; legérdemesebb köztük Illyés András erdélyi püspök, ki sok prédikációt írt s a legelső szentek életét; nyelvezete is figyelemre méltó.

Ezek a szónokok s a sok névtelen is, valamennyien Pázmányt követik, utólérni azonban egyik sem tudja. Ellesik, utánozzák nyelvi sajátságait s ragyogó dialektikáját. A legtöbb követi őt abban is, hogy a szószéken nem igen polemizál. Nagyrészük elfogadja a halhatatlan mesternek azt az újítását is, mely szerint a moralizáló prédikációk mellett a hitágazati szónoklatokat sürgeti és műveli. Állandó iskolát azonban nem tudott teremteni.

c) Hitbuzgalmi művek.

A vallásos élet föllendítésére a hívek otthoni lelki táplálékául szolgáltak azok a szelid hangon, oktató s lelkesítő modorban s tiszta népies nyelven folyó hitbuzgalmi művek és imádságos könyvek, melyeket a reakció munkásai oly sikerrel készítettek s terjesztettek. Az első a világhirű Kempis, mely Pázmány fordításában jelent meg irodalmunkban s azóta annyi kiadásban, oly sokféle fordításban látott napvilágot. Ugyancsak Pázmány írt egy igen szép «Keresztyén imádságos könyv»-et, mely még napjainkban is új kiadást ért. Ez az első nagyobb katholikus magyar imádságos könyv. Nádasi jezsuita szűz Máriáról nagyon szép elmélkedéseket adott ki. Kopchányi Ferenc-rendi műveinek két első kötete szintén a hívek s főképen a műveltebbek lelki táplálékát tárja föl; az író ügyes verselő is volt, amit közbeszőtt csinos költeményei bizonyítanak. Veresmarti «Intő és oktató levele» tisztán nemes didaktikus célt szolgált s a hívek épülését és oktatását célozta. Az újítók azonban polémikusnak tekintették s megtámadták. Csete, Kecskeméti, Szarka, a félelmetes Szunyog, Landovics stb. jezsuiták nagy műveket adtak ki ebben az irányban is. A sok terjedelmes latin s több jelentéktelen magyar nyelvű munkát nem említve, még Tassi jezsuita «Lelki kalendáriom»-át kell kiemelnünk, mely a nádorné számára az év minden napjára gyönyörű elmélkedést tartalmaz s e kor egyik legszebb terméke.

DR. ORTVAY TIVADAR,
csanád-egyházmegyei áldozópap, apát, a magyar tudományos akadémia tagja, jogakadémiai tanár, Pozsony.

A reakció második felében Malomfalvay Ferenc-rendi tünt ki «Belső-képen indító tudományá»-val, mely az örökkévalóságról szép elmélkedéseket foglal magában. Kéri «Keresztény Senecá»-ja igen értékes erkölcstani könyvecske. Ágoston lelkész két könyvet is adott ki Krisztus kinszenvedéséről; nyelve itt erőltetett. Tarnóczi jezsuita szűz Máriáról írt becses művet. Átdolgozásai, fordításai szintén figyelemreméltók nyelvezet szempontjából. Ez időtájt sok ily munka látott napvilágot. Bátorkeszi Szegi «Szőlő gerezd»-jében visszatérése okát mondja el. Érdekes, hogy ő a «tótos keresztyén» helyett «keresztény»-t ír. Illyés plébános több magyar s latin aszkétikus munkát adott ki. A század vége felé a nagy Esterházy Pál herceg hitbuzgalmi művei mellett igen sok oly című könyv jelent meg, melyek a katholikusok fölülkerekedését mutatják. Szűz Mária s a szentek társulati tiszteletéről, «nyilvánságos csudatételeiről» sokan írnak. A kolozsvári csodaképről vagy ötven jezsuita írt egész könyveket.

d) Hitvitázó irodalom.

A század jellegét azonban a harc, a küzdelem adja meg; harc a vallásszabadság és alkotmány védelmének ürügye alatt sokszor magánérdekekért, küzdelem az irodalomban a vallás elsőségeért. Minket az utóbbi érdekel. Pázmány itt is vezér. Az országok romlásának okait Magyarival, a jeles stilisztával, szemben a hitujitásban látja s erősen támadja a reformációt. A *tíz bizonyság* és a Gyarmathinak adott *felelet* már erőteljes riadó volt. Mikor pedig idehaza Alvinczival, a Bocskay-fölkelés egyik szellemi vezérével, vitába bocsátkozik, *öt szép levelével* oly csapást mér az újítókra, hogy Alvinczi fegyveres bosszút akar állani. Feleletét még abban az évben megrostálja Pázmány s kimutatja érvelésének erőtlenségét.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ,
kanonok, a magyar tudományos akadémia tagja,
Temesvár.

Már előbb is hangsúlyozta «Solymán császár» azon szavait, «hogy Luther Márton fölötte sokat használt ő neki». Több munkája után megjelent a hatalmas «Kalauz», mely valóban fényes, döntő ütközetet jelentett. Csodálták óriási terjedelmét, gazdag tartalmát; szerették népies nyelvét, gúnyolódó, humorizáló modorát. Ettől kezdve a protestánsok le voltak verve. Hiába volt minden cáfoló próbálkozásuk, a Kalauz tekintélyét nem tudták megdönteni még saját táborukban sem.

Pázmány nemsokára prímás lett, amikor aztán igénybe vette mindazokat az eszközöket, melyeket magas állása nyujtott. Nagy szellemének s bőkezűségének alkotásai: egyetem, kollégiumok, szemináriumok nemsokára gyümölcsöznek s a katholikusok új élete zsendül minden téren. A támadás folyton erősbödik, az irodalmi polémia mind nagyobb méreteket ölt. Az irodalomnak ezt a részét Fraknói, Ipolyi, Bodnár Zs., Horváth Cyrill munkáikban elég részletesen ismertették. Pázmány még «az igazság győzedelmében» és a «Csepregi mesterség»-ben mért ellenségeire hatalmas csapásokat s a testes «Lutheristák vezetőjében», mire legtöbb ellenfele elnémult. Jónevű vitatkozó volt Sallai plébános is, ki a «gyönge orvoslással» felelt arra a támadásra, mely az érsek «két rövid könyvecskéjét» érte. E korszak egyik legérdekesebb alakja Balásfi püspök, kinek tudásával, eleven nyelvével, kitartásával csak keresett durvasága s szellemes gorombasága versenyezhet. Hű kifejezője századának. A «Csepregi iskolá»-ban Pázmánynak kel védelmére. Epinicia, Echo s Castigatio című latin művei mind tele vannak sikerült anagrammákkal s szemenszedett csúfolódásokkal. Hajnal mint polémikus is jeleskedett s műve sokkal nemesebb, higgadtabb hangú, mint «Kitett cégér...» stb. címe után várnók. Tassinak «Húsz színes oka» tömör, üde nyelven, föltünő logikával utasítja vissza az újítók kifogásait.

DR. RÉZBÁNYAY JÓZSEF,
theologiai tanár, Pécs.

A százados küzdelem második felébe lépve, ismét sok kiváló tehetséggel találkozunk. A legmunkásabbak egyike Sámbár jezsuita, ki számos polémikus művet írt, melyeket széles tudomány, könnyű toll, s mert hasonló ellenfélre

akadt, izléstelen feleselés jellemez. Mondják, hogy fejvesztés terhe alatt szokott disputálni. Roppant sokat dolgozott és még többet szenvedett. Illyefalvi plébános kelt védelmére, ki művében nemcsak képzett polémikusnak, hanem előkelő stilisztának is bizonyul. Kiss jezsuita a mocskos tréfának, a maró szatirának a mestere. Igen sokat írt; egyik műve végén Mária Magdolna fantasztikus verses legendáját adja, mely a csapongó képzelődés merész alkotása.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT,
plébános, történetíró Zentán.

Sztankovits jezsuita a purgatóriumról értekezik tiszta, nemes nyelven, mikor már «melle fulladási és emlékezése fogyatkozási» a szószékről leszorították. A visszatért Otrokocsi Fóris szintén több érdemes művel járult a hitvitához. Szentiványi jezsuita, a nagy theologus, «négy rövid első könyvecskéjével» szól bele a polémiába már a XVIII. század elején, és modora egészen eltér elődeinek durvaságaitól.

A polémiák ezután mindinkább elcsitulnak; a következő korszakban már kevés támadással találkozunk.

Világi próza.

A nagyméretű vallási munkásság mellett a világi tudományok csekélyebb haladást tettek.

A *történetírás* igen szegényes volt az egész XVII. században. Senki sem tudott hozzáfogni egy teljes magyar történelemhez. Legnagyobbrészt naplók töltik ki ezt a korszakot. A katholikus visszahatást ezen a téren az ismeretlen Pethő nyitja meg Krónikájával.

Nevezetes haladás a történetírásban a szerző tiszteletreméltó tárgyiassága; mert protestáns elődei folyton szitkozódnak. Pethőnek is vannak különösségei, melyek azonban nem rontják le írói tekintélyét. Érdekes, hogy Bocskayt «hazája vesztő, nemzetsége rontó» «átkozott embernek» tartja. Mellette a többi krónikás szóba sem jöhet. A többség a kezdetlegesebb formákat művelte. Figyelemreméltó Balásfinak több politikai röpirata s főleg nevezetes «tanácslása». Latin nyelven nagyobb számban jelentek meg történeti művek s azokat csaknem kizárólag jezsuiták írták. Igen becses Mindszenti jezsuitának kétkötetes munkája, melyben «ethikailag» védi a keresztény Magyarországot. Képzett és szorgalmas író Csiba jezsuita, ki történeti művein kívül néhány földrajzi munkát is adott ki. Hidi és Móró jezsuiták becses földrajzokat készítettek. Inchoffer, kőszegi származású jezsuita, több híres fizikai s csillagászati munkán kívül egy nagy magyar egyháztörténelmet indított meg 1644-ben latin nyelven, de csak az első folió-kötet jelent meg. Körényi jezsuita sok értékes históriai munkát adott ki s még több maradt kéziratban.

A *bölcselet* kevés önálló művelőre talált. A nagy Apáczain kívül más nem is foglalkozott a filozofiával mint külön tudománynyal.

A jezsuiták ugyan sok bölcseleti munkát írtak latinul, de azok csupán mint theologiai s jogi vitákhoz szükséges kézi könyvek szerepeltek. Különösen Bossányi Farkas jezsuita tünt ki a jogbölcseletben s általában az egész filozofiában.

HUBER LIPÓT,
theologiai tanár, Kalocsa.

A *nyelvtudomány*-ban főleg az összehasonlító nyelvészetet művelték a jezsuiták. A keleti nyelvek ismerete idézte elő a

zsidózók iskoláját, melyhez annyian s oly nagy készültséggel csatlakoztak. Otrokocsi «Origines Hungaricae» című munkája minden túlzása mellett is figyelmet érdemel. Pereszlényi jezsuita, a híres orientálista, már helyesebb elveket hirdet s vele a nyelvtudomány nagy haladást tesz. Magyar nyelvtana a protestánsokét fölülmúlja; a kivételes alakok csoportosítása, a két hangosztálybeli ragozás egységének megállapítása nevezetes mozzanat.

A többi tudományágban jóformán nincs is fejlődés. Ezt a kort egészen lefoglalta a vallás kérdése s védelme. Lippai jezsuita, a «Pozsonyi kert» írója, igen érdemes botanikusnak bizonyult.

Költői irodalom.

a) Vallásos líra.

Amily kielégítő a XVII. század verselése, oly kevés része van abban a papságnak. A kor alaphangját a remek «Zrinyiász» adja meg.

Az epikus versköltés elveszíti népies szinezetét s még a népszerű Gyöngyösi is folyton a klasszikusok világában él. A kuruc versköltés epikájának semmi köze a katholicizmushoz. Papi irót, Kiss jezsuitát kivéve, nem is ismerünk. Latin epikus mű sok készült, főkép nemzeti hőseinkről. Bellusi jezsuita tünt ki ezen a téren. A század vallásos versköltése azonban nagyon gazdag. Énekes könyveink egymásután jelennek meg s tartalmuk mennyiségben és minőségben egyaránt oly kiváló, hogy *vallásos énekköltésünk aranykorát* alapítják meg. Már Hajnal jezsuita imakönyvében ügyes himnusz-fordítások vannak. De sokkal becsesebb a nevezetes «Cantus Catholici» (1651), melyben «újonnan egybe szedett» s új énekek vannak. A szerkesztő — Toldy szerint — Ragyóczy egri kanonok, kiadója pedig Kisdy egri püspök. A 109 magyar s 74 latin ének egy részének szerzője valószinűleg Ragyóczy. A könyv az egyházi ünnepkörök szerint van beosztva s a későbbi kiadásokban jelentékenyen bővült. Szegedi, egri püspök, 1674-ben nagyban bővített s javított kiadást rendeztetett belőle. Kájoni Ferencrendi, a jónevű orgonakészítő, 1676-ban adta ki a népszerű «Cantionale Catholicum» - ot, mely az erdélyi énekeket is felöleli. Balás rendtársának javított kiadása nagyon érdemes alkotása az irodalomnak. Illyés

A FÓTHI TEMPLOM.
Alkotta Ybl Miklós.

István «Zsoltáros és halottas énekei» 1693-ban jelentek meg. Nevezetes munka abból a szempontból, hogy Szenczi Molnárral szemben a zsoltároknak csaknem felét eredeti magyar dallammal látta el. Az 1695-ben megjelent «Lyra coelestis» szerzője, Náray esztergomi kanonok, kiváló zenész és költő hatását teszi a tanulmányozóra. Náray ugyanis a régi énekekhez maga is írt sok igen szép költeményt. Újítása, hogy a mise egyes részeire írja elő az énekeket s több nála a Mária és a szentek dicsőítésére készült ének. Ezekhez járul a kéziratos «Zsoltárok könyve», Mihály Farkas énekgyüjteménye, a jezsuiták «Turóczi énekeskönyve». Érdekes, hogy ebben az utóbbiban is miserészekre alkalmazott énekek vannak; továbbá itt is találkozunk a gregoriánus énekmód szerint hangjegyezett passzióval. A «Magyar Cantionale» nem bir különös fontossággal, valamint az újhelyi pálosok énekeskönyve sem. Ezekből látható, mily rohamosan fejlődött a katholikus énekköltés, s míg a protestánsok a mult korszakban fölülkerekedtek, most messze elmaradtak a katholikusok mögött.

A FÓTHI TEMPLOM BELSEJE.

b) Világi líra.

A világi lírában Rimai, Beniczky, Petrőczi Kata mellett a derék Koháry tesz némi kisérleteket; egyébként a dicsőség ezen a téren különösen a kuruc versköltést illeti. Katholikus pap nem volt lirikus, csupán Illyés A., erdélyi püspök, kinek igen gördülékeny, ritmikus költeményei vannak; részint vallásosak, vagy didaktikus irányt szolgálnak, részint hányattatásait, lelki fájdalmát panaszolja el, melyeket mind az üldöző reformátorok okoztak neki. Megírta Cato erkölcsi «bölcs verseit» is.

c) Dráma.

A szinészet a közönségben még mindig nem tudott hóditani. Nem volt pártoló, nem akadt művelő sem. A főúri udvarok szinházai s az ő népmulatságaik vajmi keveset használtak a dráma fejlődésének. A szerzetesek iskoláiban művelték a legnagyobb lelkesedéssel. A jezsuiták különös fénynyel, előkelő izléssel rendezték be színházaikat, hogy a művelt osztályra is hassanak s nevelői jó hírnevüket ezáltal is támogassák. A protestánsok polemizáló modorával alig találkozunk a jezsuita drámákban. Bibliai, világtörténeti s többször magyar történeti eseményeket hoztak szinre. Céljuk a vallásosság, erkölcsösség, hazafiság fejlesztése és az ifjúságnak a nyilvános szereplésre

való előkészítése. Sajnos, a több százra menő darabról részletes kimutatást nem adhatunk. A reakció korában a sellyei házban 2, a sárospatakiban 7, a szakolcaiban 24 drámát adtak elő. Azonkívül még vagy 20 intézetben művelték az iskolai drámát. Eleinte a legtöbb latin nyelvű volt. Mellettük a piaristák működtek ebben az irányban szerencsével. Ők a nemzetit, a népiest ápolják itt is. 1694-ben adnak elő iskolai drámát először; dicsőséges szereplésük tehát a következő korba esik. A pálosok ebben az időben még szintén nem birtak jelentőséggel. Általában nagy érdemük ezeknek a rendeknek, hogy kétszáz éven át ébren tartották a közönségben az érdeklődést a színpad iránt.

Ha már most a visszahatás korának irodalmán végigtekintünk, lehetetlen nem látnunk, mily előkelő szerepet játszott a katholikus papság és pedig csaknem kizárólag a szerzetesek, a magyar irodalomban. Eddig az önvédelem és a visszahódítás munkáját végezték, azért oly szerény a tudományos irodalom s az abban való részvételük. Az erő teljes kifejtése a következő korra maradt.

IV. A nemzetietlen kor irodalma.

Az 1711. évvel kettős küzdelem ért véget: a sikertelen függetlenségi harcok a szatmári békében nyertek épen nem kedvező megoldást; a katholicizmus százados reakciója azonban teljes diadallal, a protestánsok visszaszorításával végződött. A nemzet most a béke párnájára dőlt, mivel országos érdek ezentúl, úgyszólván nem is volt. Kasztok, felekezetek, vidékek elkülönülve ápolják érdekeiket; békés életre, anyagi jólétre vágyódik mindenki. Főuraink Bécsbe sereglenek s a császári udvar fényében sütkéreznek, milliókat pazarolnak s fajukat megtagadva, kegyek, méltóságok, rendek után járnak. Nyelvük, szokásuk, jórészt gondolkozásuk is német vagy francia. A vidékek külön szokásai szintén sokat ártanak a magyarságnak. A felső vidék nemessége eltótosodik; a betelepült kereskedők és iparosok elnémetesítik a városokat. Mindez azért történhetett, mert a közös nemzeti kapocs megszűnt. Mikor aztán az új idők a nemzeti eszmét minden elemében megtámadják, a magyarság csak veszt vele. A terjedező kozmopolitizmussal s az illuminátizmussal szemben a nemzeti eszme s a magyar nyelv háttérbe szorult. Míg eddig hazai nyelvünk folyvást nagyobb tért hódított, most helyét a közéletben és tudományban a latin, a magánéletben sok helyütt a német, francia és a tót foglalja el. Ezért hívják ezt a félszázados időszakot nemzetietlen kornak. A nemzeti irodalom parlagon hevert; alig akadt egy-két művelője. A tudományos irodalom azonban fényes, dicső volt s méltán nevezik a XVIII. századot «aureum scientiarum seculum»-nak. Irodalom-történetünk írói elfogultak,

A FÓTHI TEMPLOM FŐOLTÁRA.

A FÓTHI TEMPLOM SZENT-GYÖRGY-OLTÁRA.

kicsinylők voltak e korszak óriási munkássága iránt, csupán azért, mert az irodalom nyelve latin volt s talán azért is, mert háromnegyedrészben a jezsuita- s piarista-rend szolgáltatta a bámulatos szorgalmú szerzőket. Meggondolva azt, hogy a XIX. század tudományos irodalmának rohamos emelkedése jórészben e mellőzött kor óriási anyaghalmaza mellett volt lehetséges, méltányosnak tartjuk ez ötven év nagyszerű latin irodalmával is foglalkozni. A rengeteg anyaggal szemben csupán az elsőrendű írók főirányú munkásságát említhetjük meg. Ez a kor valóban megérdemelné, hogy hatalmas könyvtárra való termékét alapos ismertető tanulmány tárgyává tegye. Itt egy kis általános kimutatást adunk a jezsuitarend halhatatlan munkásságáról, mely, mintha érezte volna közeli halálát, életrevalóságának és lankadatlan buzgalmának fönséges nekrologját készítette el irodalmi alkotásaiban is. — Az osztrák provincia magyarországi részére a XVIII. században vagy 340 író esik s ezek közül legalább 100 helyet érdemel a magyar vallási és világi tudomány történetében. Hitbuzgalmi művet írt vagy 300; történeti tudománynyal úgy húszan foglalkoztak s köztük tízen, mint látni fogjuk, a magyar történetírás alapvetőiként szerepelhetnek. Az asztronomia és fizika terén vagy 20 jezsuitával találkozunk s köztük öten európai hírnek örvendtek. A bölcseletet csaknem kizárólag ők művelik s a 40 író között több kiváló tehetség is akad, kik bevezetői a filozofiai tudománynak. A magyar nyelvű tudományosságban és szépirodalomban is csaknem mindenütt ők az elsőrendű munkások. Mellettük a piaristák fejtenek ki érdemes munkásságot, valamint a Ferenc-rendiek és pálosok is több jónevű rendtagot tudnak fölmutatni.

Vallásos próza.

Az irodalom eddigi fölosztását még ebben a korszakban is megtarthatjuk. Bár a vallásért folytatott küzdelmek elnémultak, az irodalmi munkásság mégsem szünik, sőt egy-két polemikus is föltünik nagy ritkán; de hogy állandó polémia «folyt» volna katholikus részen (Toldy), nem felel meg a valóságnak. Amennyiben a vallási nézetek tisztázása megkívánta, hallható volt határozott hang könyvben és szószéken. Szunyog jezsuita és Biró püspök kiméletlen modorára nem lehet hivatkozni, mert azokat a katholikusok maguk is elitélték s mindkettőt elnémították. Bibliafordításról a XVIII. században nem szólhatunk; Káldy világos, erőteljes nyelve kielégítette a híveket. A protestánsok vallásos irodalma csaknem egyedül erre a térre szorítkozik. A terjedező racionalizmus szele csapja meg ezeket a felekezeteket s a pozitiv hit mindinkább elhalványul az ő theologiájukban. A kiváló Bél kezdi meg ezt az irányt. Széleskörű munkássága a bibliára is kiterjed s Károlyit javítva kiadja. Torkos fordítása azonban sokkal jobb.

a) Hitvitázók.

Az igazság kedvéért néhány katholikus polemizálóról meg kell emlékeznünk. A vita azonban már nem a régi durva hangon történik s nem a régi szőrszálhasogatással. Például Bernárd Pál minorita az Oltáriszentség tanát fejtegeti teljes higgadtsággal. Mikor az újhitűek megtámadták, Gusztinyi egri kanonok kél védelmére az «Üdvösség mannájá»-val; ez a munka arról nevezetes, hogy már foglalkozik a fölvilágosultnak nevezett filozofiával. Berzeviczy jezsuita egy «eltévedt juhnak» igen szép nyelven, kedves hangon ad oktatást a katholikus hitről. Rajcsányi jezsuita, ki igen sok latin művet írt, az unitáriusok keresztségéről adott ki egy kitünő dialogust, melyet Miháltz jezsuita fordított magyarra. Mindkettőnek nagy az érdeme, amit «el kell ismerni», — mondja Bodnár Zsigmond. Ugyancsak Miháltz adja magyarul Neumayr jezsuitának «Okosok hite» című művét, mely már a legfőbb hitigazságokat védi a «fölvilágosodás» támadásaival szemben. Nevezetes fordulat! Néhány jelentéktelen latin és magyar polemikus munkát leszámítva, csak a század vége felé tünik föl kiváló tehetség Nagy Ignácban, az első székesfejérvári püspökben, ki jeles latin theologiai munkáin kívül az úrvacsora vitájába is beleszól. A latin nyelvű theologia igen gazdag; legalább 70 jezsuita szerepel számos foliánsával. Krammer esztergomi kanonok theologus «Fragmentái» kitünő alkotások.

b) Hitbuzgalmi művek.

A hitbuzgalmi irodalomra kedvező idők jártak. A janzenizmus elősegítette a kedély vallását, a pietizmust. A szelid hangú, egyszerű, világos nyelvű hitbuzgalmi művek egymást érik. Az 50-es évek táján részint a racionalista támadások, részint az irodalom új eszméi és irányai a reakció erejével, a győztes önérzetével, az okoskodó szigorúságával, a stílus ünnepies — mondjuk — «szaloni» ízével, hangjával teszik érdekesekké a katholikus szellemű termékeket. Az első irányra érdekes példa Kovács Péter Ferenc-rendi «Szeretetnek köteléki» című műve és Kolenics pálos «Vita moriens»-ének Orosz pálos-

AZ ESZTERGOMI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJÉBŐL.

tól készített szép magyar fordítása. Még Dombi «üdvösséges fürdői» is megtartják a régi hangot; de a szerző néha mégis kifakad az érzéketlen, romlott tömeg ellen. Becses irodalmi termék Bertalanffi jezsuita «Keresztény Bölcsesége» is. Az okoskodó modor, a bölcselő fejtegetés, a látszólagos higgadtság az új idők tapintatos ellenharcosát tüntetik föl benne. Ez a «hazafiatlan» jezsuita arról is nevezetes, hogy hevesen kikel a magyar nyelv elhanyagolása miatt és az idegen nyelv túlságos fölkarolását «merő rút negédességnek» nevezi (1754).

c) Prédikációk.

Az az állítás, mintha e korszak hitszónoklatának tere oly sivár volna, teljesen alaptalan. Ha erőben és eredetiségben nem is ér föl a megelőző időszak termékeivel, de jóval fölöttük áll

AZ ESZTERGOMI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJÉBŐL.

több tekintetben. A tanultság magával hozta elsősorban a tudományos vívmányok fölhasználását s a biblián s mesés vilaghistórián kívül egyébbel is igyekeznek a hallgatóságot oktatni s meggyőzni. Az alaki tökéletesedés is észrevehető s a kényesebb ízléshez alkalmazkodik az író. A híres külföldi szónokokat tanulmányozzák. Végül a magyar nyelv fejlesztéséhez, föntartásához is nagyban hozzájárultak ebben a valósággal nemzetietlen korban. Már csak ez utóbbiért is nagy hálára érdemesek. Az irodalomtörténetek megelégszenek négy névvel; mi ezek közül kettőt (Biró, Szabó) elhagyunk s a rövidke sort náluknál sokszorta nagyobb öt jezsuitával (Szunyog, Spangár Gyalogi, Kaprinai, Molnár), négy pálossal (Kolenics, Egyed, Bors és a kor végén szereplő Alexovics), négy piaristával (Tapolcsányi, Berents, Simonchich, Déményi) s még néhány más szerzetbelivel egészítjük ki, pl. Telek, Tóth Ferenc-rendi. Mindegyik rászolgált arra, hogy az utókor ne a «sivár» szóban örökítse meg szereplésüket. A szorgalmas Spangár pl. még három nagy

latin szónoklati concordantiával is pótolta az eddigi hiányt. Molnár, kinek lelkes irányító szereplése nagyrészt a következő korba esik, már ez időszak végén elsőrendű tehetségnek bizonyul. A buzgó Csuzy pálos egyik legderekabb munkása a hitszónoklatnak, aki két nagy beszédgyűjteményében folyton az uralkodó erkölcsökkel foglalkozik s művei ebből a szempontból is becses alkotások. Egyed a terjedező «szabad gondolkozásnak» tudós, hivatott ostorozója. Alexovics mint egyetemi tanár s hitszónok nagy tekintélynek örvendett. A többiek is kiadott s kiadatlan, de elmondott prédikációikkal érdemesekké lőnek a tudományos irodalom emlékezetére. Tény, hogy általában véve hanyatlott a hitszónoklat, de pangásnak még sem nevezhetjük állapotát. Nagy dolog az, hogy a szónokok megértették a kor szavát, s fölvették a megfelelő fegyvert. Ebből a szempontból fontos lépés történt: a dogmatikai beszédeket nagyobb gonddal igyekeztek kidolgozni.

GERELY JÓZSEF,
esztergom-főegyházmegyei áldozópap, a «Képes Biblia» megalkotója.

Világi próza.

a) Történetírás.

A nemzetietlen kor nagyszerű tudományos irodalmának jórészét történeti művek teszik. A magyar tudományosság ebben az időben lépett az európai közösségbe és pedig jó ideig csupán a történetirás terén. Ez a nyugalmas korszak alkalmas is volt oly nagyszabású művek fölépítésére. A változás ezen a téren meglepő, úgy nyelvezetben, mint tárgyban és módszerben. Az érdemes racionalista Bél és az elfogult Bod protestánsok kivételével majdnem kizárólag jezsuiták vagy más szerzetbeliek e bámulatos történetirodalom megalkotói.

Teljes *magyar egyháztörténelmet* még mindig hiába várunk. Legtöbbnyire egyetemes egyháztörténelmi művek keretében talál helyet a magyar egyház is. Schmitth jezsuita, a nagy theologus, roppant egyháztörténeti munkássága hazánkra nem igen terjed ki. A lelkes Molnár jezsuita három kötetes műve már részletesebben szól rólunk is. «A jeles épületek 9 könyve» és a becses «Magyar könyvház» igen sok érdekes adatot szolgáltatnak a kutatónak. A nagy Péterffi jezsuita egyebek közt az egyházi zsinatok történetét állította össze. Fridrich Orbán Ferencrendi megírta honi szerzetes rendjének történetét (két kötet) a század közepén. Fuxhoffer Demjén bencés «Monasterologiá»-ja (öt könyvben) igen értékes munka.

PÁJER ANTAL,
apát-plébános Jász-Apátiban. † 1881.

A szorgalmas Spangár hatalmas szerzetes-rendi concordantiákat is írt. Végül a század vége felé Alexander a S. Joanne kármelita Fleury híres egyháztörténetéhez hat kötetes latin bevezetést írt, majd meg a munkát tovább folytatva, latin nyelven 70 kötetre egészítette ki. Szólnunk kell még Hevenesi jezsuitáról, aki képzeletet meghaladó irodalmi munkásságot fejtett ki. Ezen a téren például a Kollonics-féle kézirattárban száz kötetre való magyar egyháztörténelmi munkával szerepel. Latin nyelven sokan írtak egyetemes egyháztörténelmet.

A *nemzeti történetírás* terén első Spangár jezsuita, ki folytatta Pethő Krónniká-ját elődje szellemében, néha kevesebb tárgyilagossággal. Utána a munkás Schmitth, majd a valameny-

nyinél nagyobb Katona jezsuita folytatta. Faschinger jezsuita Erdély bő történetét írja meg. Wagner Károly jezsuita negyven kötetnyi magyar történelmet hagyott hátra kéziratban. A jeles Turóczi jezsuita sok kitünő hitbuzgalmi s iskolai könyvön kívül főképen a hazai történelemnek, az országgyűlések összeállításának, s különösen a honi föld leirásának szentelte életét. A nagytudományú Timon jezsuita megírja a régi és az új Magyarország képét két igen értékes munkában; elkészíti hazánk évkönyveit; de első sorban alapvető földrajzi műveivel s egyházpolitikai értekezéseivel örökítette meg nevét. Az évkönyveket, hol Istvánffit folytatja, Kazy jezsuita használta föl, ki sok históriai munkán kívül három kötetben hazánk történetét is közzétette.

MÁJER ISTVÁN,
c. püspök, esztergomi kanonok (István bácsi). † 1893.

Az új, Mabillon-féle módszerben Hevenesi lép föl elsőnek. Igen sok theologiai munkán kívül hét igen becses filozofiai művet adott ki. Történeti munkássága meg épen csodálatraméltó. A nagyhirű Kaprinai jezsuita szintén fáradhatatlan volt. Nagyszámú theologiai művei mellett igen jeles és nagyterjedelmű numismatikai, diplomatikai, földrajzi s főképen történeti munkákat írt. Schwandtner megvallja, hogy ezeknek köszöni műve értékét. Végül a magyar historiografia két halhatatlan emlékű megalapítójáról, *Pray* és *Katona* jezsuitákról kell szólnunk. Pray az első, ki a hun, magyar és avar évkönyvekben az okiratokat s a kamarai levéltárakat fölhasználta. Lelkes magyarsága külön megemlítést érdemel, mely azonban sohasem érvényesült a tárgyilagosság rovására. A történelem segédtudományaiban örökbecsű műveket írt, szinte egy kis könyvtárra valót. Nagy polémiát folytatott a tudós *Desericzky* piaristával. E jeles férfiú, ki Rómában bármely tárgyról rögtön klasszikus elégiát készített, idehaza római búvárlatait az egyházi és nemzeti történet fejlesztésére fordította. Egyháztörténeti (a váci egyházmegyei történet), theologiai és filozofiai művein kívül becsesek a Pray ellen írt híres «Dissertatiók», melyeket halála után jeles rendtársa, Cetto, javítva, bővítve, folytatva kiadott. A legnagyobb valamennyi között Katona. Folytatja Turóczit s mint tanár sokáig becses iskolai könyveket ír. E közben óriási anyagot gyüjt s megszerkeszti hazánk kritikai történetét 40 kötetben. Ezenkívül sok fontos kérdésről írt vagy 20 kötetet. Politikai levelezése is nagyon értékes. Mindezeknek az íróknak eszményük volt a katholikus rendi Magyarország. Ez ellen irányul a híres Kollár Ádámnak, ki szintén jezsuita volt, több egyházpolitikai műve, melyek az abszolutizmus védelmére készültek, s melyeket Fridvalszky jezsuita, később kanonok, nevezetes «Vexatio dat intellectum» című műve támad. Baerenkopf jezsuita is ír ellene. A tudós Szentiványi jezsuita és Szegedi Mihály a história terén is jeleskedtek.

TURDOSSINI FA-TEMPLOM, ÁRVAMEGYE.

b) A segédtudományok.

A segédtudományokban is kitünő munkásokra akadunk. *Szegedi János* jezsuita roppant sok jogi munkát írt s nagy jogtudós hírében állt. Szentiványi és Horváth jezsuita szintén sok jeles jogi munkát adtak ki. A bámulatos munkásságú *Palma* jezsuita a segédtudományok körül korszakalkotó műveket teremtett. Illei jezsuita Molnár «Magyar Könyvház»-át 7 könyvről 22-re

emelte. *Árvay* jezsuita még e kor elején igen becses műveket írt a hazai iskolázásról, a könyvsajtó és könyvtárak történetéről. Spangárnak a vegyesek közt levő «Magyar Könyvesháza» nagyon értékes dolgozat. Babai jezsuita hatalmas műveket írt a magyar királyok-, nádorok- és prímásokról. Kelcz jezsuita Mátyás leveleit gyüjtögeti. Fridvalszky igen híres mineralogus. Látjuk tehát, hogy az anyaggyüjtés fárasztó munkáját, a következő kor tudásának forrását jezsuiták végezték. Lehetetlen csak név szerint is elsorolni a sok szorgalmas írót, kik ezeken kívül terjedelmes históriai művekkel terjesztették az ismereteket s a magyar tudományosság hírét.

Megjegyzendő, a kezdetleges *irodalomtörténet* is megtalálta köztük művelőjét. A tudós Kaprinai pl. Czvittinger művét egészíti ki a jezsuita írókkal; a híres Péterffi meg egy nagyobb munkát írt a katholikusok irodalmi működéséről egy protestáns művel szemben, de ez sajnos, félbemaradt. Spangárnak, Molnárnak és Illeinek «Könyvesháza» igen sok érdekes adatot foglal magában. Szörényi jezsuita is tervezett egy «Tudós Pannoniát», melynek befejezésében a halál meggátolta. A «tettleges kezdeményezés» azonban a protestáns Bod dicsősége.

Művelődéstörténeti önálló, rendszeres munkát még nem találunk. Molnár könyve a régi jeles épületekről becses forrás ugyan, de műalkotás számba nem jöhet. Végre is, az úttörő munkás ő volt. Ezenkívül sok latin munkában akadunk becses adatokra (Árvay, Pray, Palma, stb.). A kútfők fordításában is csak két pap, Spangár jezsuita és Orosz pálos szerepel.

TRIBSI FA-TEMPLOM, SZEPESMEGYE.

A *földrajzzal* latin nyelven sokan foglalkoztak. Hisz Thuróczi, Timon korszakalkotó műveket írtak. Nemzeti nyelven írott földrajz azonban, Baranyi s Vecsei igénytelen próbálkozása után, csak a század közepén jelenik meg, és pedig tudományosan tárgyalt statisztikai földirat. Írója a tudós Bertalanffi jezsuita, ki a világ «két rendbéli esméretét» tárgyalva, a földrajz mellett igen sok érdekes bölcseleti és természeti ismeretet fejteget s keresi a tünemények közt levő összefüggést. Bertalanffi a tudományos földrajz megalapítója.

c) A természettudományok.

A *természettan* és *természetrajz* nagyon lassan fejlődik. Magyar nyelvű alkotásaink oly silányak, hogy szóba sem kerülhetnek. Latinul azonban elég sokan művelték ezeket a tudományokat s a munkások legnagyobbrészt ismét jezsuiták. De a protestánsok között is akadt egy-két figyelemreméltó tehetség. A fizika és csillagászattan terén több európai hirű jezsuitával találkozunk. Vagy huszan írtak fizikai munkákat. Ambschell és Rausch, kik együtt dolgoztak, nagy hírnek örvendtek. Szentiványi roppant sok és értékes munkát bocsátott világgá; valamint Horváth is a legkiválóbb tudósok közé tartozott. Sajnovics jezsuita ezen a téren nem fejtett ki nagyobb irodalmi munkásságot, bár nagy hire, kiváló tudományossága volt. Kitünő rendtársa, Hell (v. Hoell) azonban már igen sok munkát hagyott hátra s vagy 35 évig volt a bécsi asztronomiai intézet szakfolyóiratának szerkesztője s jórészt írója. A tudós világ előtt nagy tekintélyben állt.

Végül, kit eddig nem emlegettek, szólnunk kell Boschovich jezsuitáról, ki szintén az ausztriai provincia tagja volt. Bámulatos szorgalomra s ismeretre valló természettudományi (fizikai, csillagászati, geometriai) műveket írt s az európai egyetemek valósággal versenyeztek érte. A természetrajzban nem tünt föl önálló, mélyebbre ható tehetség. Több jezsuita írt ugyan terjedelmes műveket, de azok inkább csak iskolai könyvek voltak s egyáltalában nem álltak a kor színvonalán. Még Szentiványi érdemel figyelmet.

d) Bölcselet.

A *bölcselet* terén tudatos munkásság alig észlelhető. Apáczainak nem akadt folytatója s tisztán bölcseleti munka az egész korszakban csak egy jelent meg, az is a határmesgyén, 1772-ben és pedig Sartori Bernát Ferenc-rendi tollából. Művét annak a számára írta, «kiben még nem hült a magyar vér»; mert nincs nyelv- és komoly tudományszeretet. Művének jórésze fizika s a műszavak magyarításában elég szerencsés. Ezen a téren a nyelvújítás úttörője. Tudományos értéke ennek a munkának vajmi csekély; de sajnálkozó kicsinylésnél mégis többet érdemel. — László Pál kanonok igen szép nyelven fordította Petrarcának a szerencséről szóló moralizáló művét. Az öröm, fájdalom, okosság vitatkoznak benne; a nálunk lábrakapott didaxis érdemes példája. Illei jezsuita itt is szerepel és pedig Boethiusnak a bölcselet vigasztalásáról írt öt könyvét kitünően fordította. Lelkes író, ki boldogan üdvözli az igaz haladást és örül a nemzet ébredésének; művét a jó Orczy báró adta ki. Kollárics pálosnak latinból fordított «Keresztény világi intései» ugyan nem szerves munka keretében szólalnak meg, de, mint maga is biztosít, többszöri olvasás után megkedveltetik magukat s szivünkbe lopódznak. Nemes terméke a divatos ethikának. Legnagyobb moralizáló a kedves emlékű Faludi jezsuita, ki a tudatosan művelt nemzeti nyelvet nagy szerencsével használta az idegenszerűség, nagyzás, elpuhultság, hitetlenség ellen, eredeti és fordított műveiben. Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatja a nemes embert, asszonyt, úrfit és az udvari embert. Nemes pietizmus lengi át a szent és bölcs emberről szóló műveit. Az újjászülött nemzeti eszme romlott erkölcsét korholja, hol enyelegve, hol remekül szatirizálva. Éles esze, jó szive látta, érezte a társadalom betegségét. Korholja a decentralizált világot, melyben nincs közérdek, erő, barátság, erkölcsi és szellemi tartalom. A legjobb prozaisták mellé sorakozik; a purizmus és neologizmus hirdetője; nyelvünk «klasszikai kezelése által a legújabb irodalom atyjává lett». Latin nyelven sokan írtak bölcseleti műveket s vagy tíz jezsuita igen érdemes compendiumokat adott ki. Hevenesi és Horváth művei nagy tanultságra mutatnak.

A NAGYKÁROLYI GÖR. KATH. TEMPLOM.

e) Nyelvtudomány.

A *nyelvtudomány* jó ideig Otrokocsi nyomán haladt; Bél is őt követte. Több igénytelen próbálkozó között a nagytanultságú és fáradhatatlan Kalmár érdemel említést, ki azonban szer-

KERESZTFOLYOSÓ A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGBAN.

telenségekbe esett s «Prodromus»-a a filologus vakmerőségének kiáltó példája. A magyar nyelvtudományt Sajnovics jezsuita «Demonstratio»-ja indítja meg, ki első vitatja az ugor nyelvrokonságot. Pray jezsuita is elfogadta ezt az ellenszenves nézetet. Az ügy sokkal ismertebb, hogysem részletes ismertetése szükséges volna. A nyelvtörténet kutatását is jezsuiták kezdik s papok folytatják. Sajnovics kiadja az ómagyar «Halotti beszédet», Pray pedig a középmagyar «Margitlegendát».

Ebben az időben igen becses szótárak is jelentek meg. Bischof híres «Gradus ad Parnassum»-a magyar szókat is kapott. Wagner jezsuita nagy «Phraseologiá»-jába Vargyas jezsuita iktatta be a magyar nyelvet. A «Flos Latinitatis»-nak egy századon át igen jó hasznát vették iskoláink.

A verskötői irodalom fejlődése.

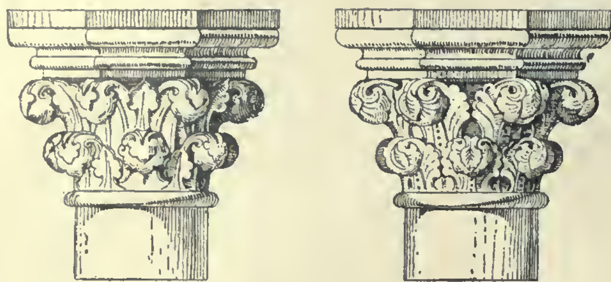
a) Elbeszélő versköltés.

A nemzetietlen kor versköltése ugyancsak gyarló volt. Egyik ágnak sem volt több hivatott művelője. Legkevésbbé kedvelték az epikát. A verselés külföldön nagyon is divatos volt; a folytonos moralizálás, oktatás is költői mezben akart hódítani. Ez a költés nálunk is elég népszerűségnek örvendett. Mike István még hitvitát is versben ír, mert reméli, hogy így «talán jobban fogja az elmét az olvasásra vonni!» Igen szép, tanulságos munka Bertalanffi jezsuita «Nagyravágyó»-ja, melyben a cinikus, ledér század ellenvetései alapján írja le egy nagyravágyó ifjú panaszait az emberi sors változandóságáról. A világi tudákosság, a finnyás úri nép ellen szól s a divatos hitetlenség üres ellenvetéseit cáfolgatja. Versei jók, gördülékenyek; nyelvezete a legjobbak közül való; a purizmus és neologia nála jelentkezik először. Dudás minorita az olvasót az «igaz lelki édességekre» óhajtja kalauzolni. A földi lét örömeit s keserűségeit ecseteli igen élénk szinekkel, amiből aztán önként következik a lemondás, szerény igények sürgetése. Miháltz jezsuita Seneca verseiből «keresztény virágocskákat» kötött szép verskoszorúba. Füssi dominikánus Catónak jó erkölcsre tanító elveit foglalta versbe. Általában ez a kor igen szerette a «jó erkölcsöket» hirdetni. A világiak szintén fejtettek ki a tanító s epikus költés terén némi tevékenységet. Maradandó becse azonban egynek sincs. A latin epika igen gazdag volt. Nemzeti nagyjainkról is sok becses éposz látott napvilágot. A jezsuiták között híres verselők voltak Biró és Cunichius Rajmond; az utóbbi egy értékes Mária-époszt írt s az Iliast latinra fordította. A piaristák között Desericzky, Conradi tüntek ki.

b) Líra.

Ez a lelketlen kor a lírának sem kedvezett. Nevezetes, hogy az egész időszakon át egy gyüjtemény sem látott napvilágot. Amadé csinos

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG KRIPTÁJA.

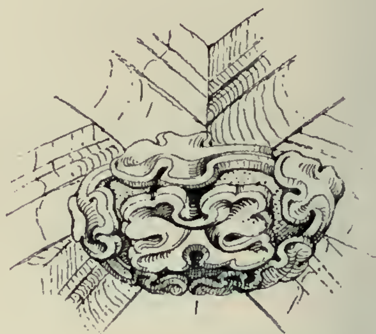

OSZLOPFŐK A PANNONHALMI ALSÓTEMPLOMBÓL.
Storno Ferenc rajza után.

versei kéziratban terjedtek s országszerte énekelgették eleven, tüzes dalait. A korszak első lirikusa Faludi jezsuita, a *lírai műköltés megkezdője*. Lírai költeményei kisebb dalocskák, a «józan és derült világnézlet bohókás» alkotásai. A természetet nagyon szereti s magát vele szinte azonosítva, a virágok s madárkák apró örömeit énekli meg ritka elevenséggel, szeretetreméltó kedvességgel. Pécsi Lukács óta első meleg és kedves megszólaltatása a természetnek s Faludi után is jó sokáig kellett várni hasonló derült lélekre. A «virágregék» költőjéig nem igen volt nálánál nagyobb tehetség ebben az irányban.

A játszi csapongás, üdeség, érzelem csinos alkotásai az ő szerelmi dalai is. Kéri olvasóját, ne ütközzék meg rajta; hisz' jókedvet, ahol nincs, néha szabad mutatni. Ez mindent megmagyaráz. Faludi csakugyan kedves, rokonérzést keltő lélek.

Úgy látszik, rendjének föloszlatása (1773) nagyon megrendítette s megszomorította; mert pásztordalaiban allegorizálja a méltatlan bánásmódot s a pásztorokat szétszóró Pán (a pápa) halálát örömmel hirdeti. Rohonczi magányában irogat s nagyban bízik, hogy «Föltámad meginten a pásztorok napja ... Napkelettől nyugtig forog lobogója». Föltámadt, de «tágas legelőhelyt», «just és igazságot» már nem kaptak.

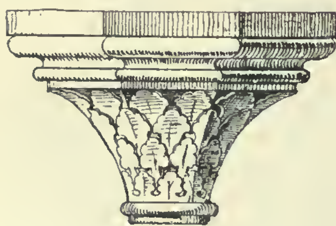

ZÁRÓKŐ PANNONHALMÁRÓL.

c) Dráma.

A *drámai költés* még mindig csak az iskolák falai között akadt művelőkre és pártolókra. A szerzetesek iskolai drámái most érik el fejlődésük tetőpontját. A jezsuiták intézeteiben évenkint háromszor is tartanak előadásokat, melyek fényesek, látogatottak s a szereplőkre fölötte kitüntetők voltak. A század izlésének megfelelően ismét a moralitások kezdenek hódítani; sőt misztériumokat és pásztorjátékokat is sűrűbben adnak elő. A komoly hangba sokszor belevegyül a hazafias aggódás, sőt a néphumor is.

E darabok íróit legnagyobbrészt nem ismerjük; az előadott művek közül is igen sok elveszett. A szakolcaiban pl. ebben az időben 102 darab került színre; a nagy Katona komáromi előadásai híresek voltak; állítólag 30 darabot írt, de egy sincs meg.

OSZLOPFŐ A PANNONHALMI ALSÓTEMPLOMBÓL.
Storno Ferenc rajza után.

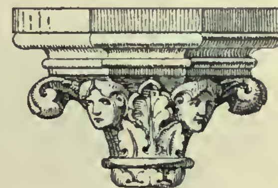
Kunics és Kozma is igen jónevű írók voltak. A derék Faludi és a lelkes Illei pedig határozott drámaírói tehetségeknek bizonyultak. Sajnos, a magyar nyelv itt is gyéren szerepel. A múzeumi könyvtár 180 darabja között csak 27 magyar nyelvű van, 10 magyar tárgyú s csak 10 nyomtatott.

Nyelv és szellem tekintetében legmagyarabb a pálosok dramaturgiája. Sajnos, Táncz pálos értékes gyüjteményén kívül alig tudunk valamit. Pedig Táncznál néhány igen figyelemreméltó művel találkozunk. A túlzásba csapó népieskedés azonban drasztikussá teszi több darabját. Fokozatos fejlődést csak a piarista-drámáknál észlelünk. A század elején latin nyelvű, világtörténeti vagy bibliai tárgyú darabjaik vannak. Nemsokára nagy többségben fordul elő a világi tárgy; sőt elég korán megszólaltatják a magyar Tháliát is; később pedig csaknem kizárólag nemzeti tárgyú és magyar nyelvű az ő egész drámai költésük. A kor végén már oly jó darabjaik vannak, hogy a világi színpadon is előadhatták. Simai és Egervári pl. már úgy is írják darabjaikat.

Tehetséges írója volt ennek a rendnek Péchy, különösen pedig a buzgó Benyák, ki, miként a tudományban s főleg a bölcseletben, úgy a színpadon is tiszteletreméltó hőse volt a magyarosodásnak. A vígjáték terén igen kiváló tehetség volt Pállya rendfőnök. Simai, Egervári, Endrődi, Dugonics pedig már kiléptek a világi színpadra — a közönséggel együtt.

Vallásos versköltés.

A vallásos versköltés tere meglehetősen parlagon hevert. Az epikai s tanító-költés csaknem kizárólag moralizáló versekre szorítkozott s égy-két sikertelen próbálkozáson kívül legfölebb Bertalanffi jezsuitának szent Istvánról szóló legendája érdemel figyelmet. A vallásos lírát is kevés termék képviseli. Amadé énekei ugyanoly elbirálás alá kerülnek, mint Balassa vallásos versei. Önálló becsű énekgyüjteményünk is csak egy van; ez az 1734-ben Kassán megjelent énekkönyv, mely a főbb imákat s a hitágazati formulákat szedi szép versekbe. Ezenkívül a mult századbeli gyüjtemények javított s bővített kiadásai kerülnek ki sajtó alól, de egyik sem tüntet föl különösebb fejlődést. Kis füzetkékbe foglalják össze az új termékeket s úgy terjesztik a nép között. Faludi itt is több népszerű énekkel tartotta fönn emlékét napjainkig.

OSZLOPFŐ A PANNONHALMI ALSÓ TEMPLOMBAN.
Storno Ferenc rajza után.

A tudományos és költői irodalom e vázlatos összefoglalása is elég híven mutatja, mily figyelemre és elismerésre méltó a katholikus papok, kizárólag a szerzetesek, irodalmi szereplése.

E kor latin nyelvű tudományossága biztos alapot, óriási s legnagyobbrészt megbízható anyagot szerzett a következő kornak. Akik úttörő vagy továbbfejlesztő munkát végeztek, majdnem kivétel nélkül jezsuiták. Az egész időszak legelső prózaírója, a szépupróza megteremtője, Faludi, szintén jezsuita, valamint a lirikusok új iskolájának is ő a «nagyatyja».

Fejledező drámai költésünk egyenesen a szerzetesek iskoláiból, a lelkes szerzők celláiból lépett a világ elé.

V. A klasszicizmus kora (1772—1820).

A kasztoknak, vidékeknek s felekezeteknek félszázados elkülönülése nagyban akadályozta a szellemi fejlődést, főképen a nemzeti szellem ébrentartását. Az új idők irányát s a nemzet nagyjainak elfajulását a bécsi udvar ugyancsak kihasználta; a magyarság rohamosan sülyedt az elnemzetietlenedés, a szellemi és anyagi pusztulás örvényébe. A romlás bántó jelei, a gyakori fölszólalások megteremtették a reakciót. Érdekes, hogy épen a bécsi udvarból, az odakerült magyar testőrifjak lelkes köréből indult ki ez az üdvös visszahatás. Bessenyei izgatására megalakul a franciások iskolája, melynek tagjai a francia írók munkáit akarták utánozni nyelvezetben, műfaji formában és szellemben. Ugyanakkor támad itthon is mozgalom, még a régi decentralizált szellemben. Különféle iskolák keletkeznek, melyek mind a nyelv művelését, az irodalom ápolását, a nemzet szellemi színvonalának emelését tűzik ki célul, hogy nyomukban a függetlenség érzése és ereje fakadjon. Ez az időszak a magyar irodalom igazi kezdete. A különféle fölosztások közül, különös tekin-

A NYITRAI VÁR, NYUGATI OLDALRÓL.

FÜSSY TAMÁS,
szent Benedek-rendi perjel, Zala-Apáti.

tettel a vallási irodalomra, azt választjuk, mely a XIX. század huszas éveivel zárja le ezt a lelkes kort, mikor t. i. a különféle iskolák s nyelvújító irányzatok némileg tünedeznek s kezdődik az irodalmi és társadalmi központositás, a nemzet *reformálódása.*

A XVIII. század Voltaire-nek a százada; az ő szelleme hódít mindenfelé.

A «szabadgondolkozás» nálunk is hovahamar terjedezett, amit ismét főképen II. József eljárása, az ú. n. jozefinizmus segített elő.

Ez a szkeptikus, sőt hitetlenséggel kérkedő nemzedék minden téren nyomát hagyta szereplésének, úgy a politikai és társadalmi életben, mint az irodalomban. A «kalapos király» szertelen eljárása csak a jogaira féltékeny nemességet hajtotta reakcióba. József ugyanis az egyházi és állami szervezetet alapjában megtámadta s intézkedéseivel főleg az egyházi életben hosszú időre zavart idézett elő. A «fölvilágosodás» már az ő föllépése idején a papságban is hódított; mikor pedig a szerzetesrendek legtöbbjét eltörölte, a szabadszellemű reakciót még jobban elősegítette. A papok, különösen a szerzetesek közül sokan az «aufkläristák», a szabadkőmívesek közé álltak s az alkotmányon, a humánus intézményeken kívül az írói, *egyéni* szabadságot is sürgették. Ez a mozgalmas időszak épen nem volt alkalmas az egyházi irodalom művelésére. Kívülről támadás és megvetés éri a papságot; bent szabadgondolkozás, a tekintély tagadása, fegyelmetlenség pusztít; a jozefinisztikus papnevelés nem felelhetett meg az egyház intencióinak. Racionalisták adják elő a theologiát, «állami hivatalnok» beszél a szószékről; a sok «hivatalos» között kevesen voltak a «választottak». Mikor a püspökök visszakapták szemináriumaikat, igyekeztek a bajon segiteni, de semmire sem mentek. Az 1822-iki pozsonyi s 1848-iki püspöki konferencia sem vezetett eredményre. Az új papi nemzedéket okolják, pedig az idők voltak kedvezőtlenek. 1848 körül már demokratikus nemzeti egyházi zsinatot követel az alsó papság. Megtehették, hisz' a püspökök szigorú utasításait nem is erősíti meg a kormány. Magától érthető, hogy ily körülmények között a vallási irodalom is vajmi jelentéktelen volt.

Vallási irodalom.

Uj bibliafordítással még mindig nem találkozunk. Pedig a kor vége felé már oly törekvések mutatkoznak, melyek a biblia fordítását az öntudatosan művelt nyelven kívánják létesíteni, a «pallérozott» ízléshez alkalmazva. A keresztények között folyó vitáról sem beszélhetünk. Ami a század közepén kezdődött, most megerősödve folytatódott: az egyetemes kereszténység támadása; a pozitiv hitnek ebben az időben már egyetlen letéteményesét, a katholikus egyházat gáncsolják, hol tudományos mezben, hol meg a pamflét modorában.[1] Emlékezetes dolog, hogy tiltakozó, cáfoló hang alig emelkedik a papság soraiból. Egy lelkes szervita, Szaicz Leó, száll szembe a hatalmas áradattal. A tüzes magyar önérzetével, a tudós szerzetes készültségével és buzgalmával, az elszánt küzdő sajátos fegyverhasználatával lép ki a küzdőtérre a «széllelbélelt aufkläristák», a «frájmaurer exbarátok», a fölvilágosult püspökök és apát urak s «némely tudós Katák» ellen. Az «Igaz Magyar», «Magyarország ismerete», «Magyarország története» oly rokonérzést kelt bennünk a magára maradt, derék szerzetes iránt, mint kevés iránt a polémikus irodalomban. Szaicz a katholikus folyóirat atyjaként is tekintendő. Össze-

[1] Lásd e sorok írójának «Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták» című monografiáját.

tűz a protestánsokkal is, akik hazafiságukkal kérkedtek s szemükbe vágja, hogy a németesedést ép az idétt nagyban elősegítették az ő sajátos prédikátor-szerződtetésükkel. Igaza volt. Különben számottevő polémikus mű nem is jelent meg az egész időszak alatt. A fölvilágosodás irodalma szabadon hódíthatott egészen Ferencig.

a) Prédikációk.

A hitszónoklás szintén nem volt olyan, mint aminőt várhattunk volna. A jezsuiták elnémultak s egyházmegyékbe olvadva vagy magánéletbe vonulva éldegéltek. Azért mégis akadt néhány kiváló szónok ez ötven év alatt. A már említett s méltán dicsért Alexovics szereplésének súlypontja ebbe a korszakba esik. Kollavitz (vagy Golubits? Toldy) kapucinus a század végén a pécsi tanuló ifjúság előtt tartott nagyon becses prédikációkat s hat kötetben ki is adta. Az ifjúsági szónoklat első nagyszerű példája. Stankovácsi Ferenc-rendi szintén kitünt a hitszónoklat terén s beszédeit nemes nyelv, finom ízlés jellemzi. A lankadatlan szorgalmú Molnár is ebben a tájban fejt ki legnagyobb buzgalmat a prédikációk készítésében, mikor látja, hogy a tőle is szívesen fogadott új irányzat őrjöngő szélsőségekbe csap át. Igen kitünő vázlatokat készített a XIX. század elején Negyedes Pál, győri pap. Hermolaus (More György) hat kötet pompás prédikációt adott ki. Emelkedett hangja, a kor áramlata ellen irányuló szelleme, kitünő szerkezete a kiválóbb szónokok közé emeli a szerzőt. *Hajas* István, veszprémi pap, a legkitünőbbek közül való, kik az egész XVIII. században s a következő elején prédikációikat sajtó alá bocsátották. Különben az első évtizedben még csak Nováky és Sombory érdemelnek különös figyelmet. A második évtizedben kevesebb szónokunk van, hanem az a kevés határozottan jobb az előbbieknél. A nagy *Fejér* tudományos modorban tartott fővárosi beszédei fölötte becses termékek; de kidolgozás szempontjából ép az ismeretek túláradó bősége folytán nem műalkotások.

Csányi Nagy Imre, Gáll Bernát, Kolosváry szintén híres szónokok voltak. Az előbbiek a népies prédikáció művelői; az utóbbi az idegenek buzgó tanulmányozója s az előkelő modornak, a takaros szerkezetnek mestere.

A prédikáció forrásai már részint külföldi írók fordított művei, részint elméleti utasítások. Döme Károly lefordítja Bossuet híres apologetikus művét; Kopácsy, a későbbi prímás, átülteti Fleury világhírű bibliai régiségtanát.

A tudós *Fridvalszky* két kötetnyi művében igen tartalmas utasításokat ad Mária-prédikációk készítésére. A munkás Verseghy már kezdi becses tanulmányait közölni az egyházi irodalom föllendítéséről.

Kiváló theologusa sem volt ennek az elvilágiasodott kornak. Az előbbi időszak jezsuitái közül még sokan éltek, de az új életviszonyok megbénították munkaerejét és lelkesedését a legtöbbnek. A Ferenctől visszaállított szerzetesrendek középiskolai oktatásra utasíttattak s ettől az időtől kezdve a nemzet fiatalságát oktatták igaz hitre, tudományra s hazaszeretetre. E nagy elfoglaltsággal járó életpálya okozta aztán, hogy a tanítórendek annyi tudós és lelkes tagja *arány lag* oly szerény szerepet játszik a következő évtizedek irodalmában.

RÉGI PLÉBÁNIAI TEMPLOM, KŐSZEG.

Vallásos versköltés.

A vallásos versköltés ebben a «fölvilágosult» korban a templomban vonult meg. Annál érdekesebb, hogy ez az egyházi énekköltés mégis oly gazdag volt, mint sem azelőtt, sem azután sokáig. Az irodalmi föllendülés a nyelvben, hangban és formában, a kényesebb ízlés szükségessé tette az egyházi énekek átdolgozását is.

Kifogásolták sok ének lapos terjengősségét, a dialektikus és elbeszélő elem túlnyomó szerepét, főkép a szentekről szóló énekekben érezték az emelkedettség és lendületesség hiányát. A versek külső alakja is nagyon gyarló volt. (Egyh. Értek. I. k.) A szárnyrakapott írói buzgalom magával ragadott sok hivatatlan verselőt, tanulatlan kántort is, minek aztán a sok akrostichonos ének lett az eredménye. Ugyancsak ők rontották el régi szép énekeinket is; vidékek szerint különféle változatban énekelték azokat az erőteljes alkotásokat s a legtöbbet teljesen megfosztották eredeti szépségétől. Ezért vált szükségessé az énekreform.

A KOLOSMONOSTORI BENCÉS APÁTSÁG TEMPLOMA.

Énekgyüjteményeink, melyek napvilágot láttak, teljesen kielégíthetnek bennünket. A veszprémi egyházmegye számára 1784-ben adtak ki egy füzetre való éneket. Fehéregyházmegye híveinek írta Ányos Pál a maga érdemes, 320 lapra terjedő énekeskönyvét 1785-ben, megtoldva azt a «szükséges litániákkal és imádságokkal». Az előszó szerint a zűrzavart akarta megszüntetni; de csak elősegítette azáltal, hogy az énekek «nótáját föltalálni kinek-kinek szabadságában áll». A szép énekek nem honosodtak meg, mert idegenszerűek voltak. Érdekessége, hogy a vasárnapi evangéliumokat homiletikus földolgozásban énekekbe önti. Sok szép ének található Verseghynek «Keresztény ájtatosságok» című, 1786-ban megjelent ima- és énekkönyvében. Bár ebben a kéziratban, kettő kivételével, hangjegyre vannak téve énekei, a sajtó alól dallam nélkül kerültek ki. 1797-ben jelent meg Bozóki Mihálynak, a maróthi egyház kántorának megzenésített «Katholikus karbeli kótás énekeskönyve» 323 lapnyi terjedelemben. Az énekeket a hit, remény és szeretet erénye szerint csoportosítja. Mai népénekeink nagy részével itt találkozunk először. Az egyes versszakok után a bibliai hely is jelezve van. Sokkal nevezetesebb, gazdagabb és becsesebb *Szentmihályi* egri kanonok «Egyházi énekeskönyve». (1797—98., két kötet, 442—253 lap.) E munka — Bogisich szerint — «a magyar nemzetiségnek s hazaszeretetnek legszebb emléke». «Az előbb megjelent énekeskönyvekből összeválogatott s új énekekkel megbővített tárház e jeles mű.» Ettől fogva egészen 1842-ig nem jelent meg maradandó értékű gyüjtemény. A tudós Guzmics ugyan adott ki egy kis gyüjteményt 1818-ban, de a kitűzött célt, a megindult mozgalom helyes irányba terelését, csak jó későn érte el.

Világi irodalom.

a) Az írói iskolák.

Az egyházi irodalomnál sokkal gazdagabb s hasonlíthatatlanul elevenebb volt a világi irodalom, akár a versköltést, akár a tudomány irodalmát tekintjük. Az aléltságából fölriadt nemzeti szellem jó ideig csak az irodalomban nyilatkozott meg.

A nemzet színe-java írói iskolák szerint csoportosulva törekszik megvalósítani a nagy célt:

a nemzeti önérzet fölkeltését a magyar nyelv művelése, az irodalom föllendülése által, amitől aztán a nemzet szellemi, politikai, anyagi függetlenségét várták. E lelkes kor munkásságát irodalomtörténeteink elég részletesen tárgyalják; mi csupán annak föltüntetésére szorítkozunk, hogy ebben a nagy, hazafias mozgalomban, a költői iskolák mindegyikében, a tudományos irodalom több ágában, a papság soraiból találkozunk a legtehetségesebb írókkal, a legszorgalmasabb munkásokkal.

Az irodalmi iskolák közül elsőnek a *franciások iskoláját* szokás említeni, ami azonban sem föllépésük idejét, sem hatásuk mély és általános voltát nem akarja jelenteni. Ez az iskola a nyelv művelésén kívül a franciáknál divatos szónokiasságot, a bölcselő reflexiókat, a szabad vizsgálódást sürgette. A bécsi tagok között egy valódi költői tehetség sem akadt. Érdemük mégis igen nagy. Itthon *Ányos Pál*, a korán sírba szállt pálos-tanár képviselte ezt az irányt s az iskolának, sőt az egész századnak legelső költői tehetsége volt. A haza, barátság, mulandóság, reménytelen szerelem hivatott megéneklője. A *magyar elégia megteremtője.* Reflexiói a szíven át jutnak kifejezésre és így nem hideg bölcselkedések. De el is ítéli a franciák istentelen filozofiáját s másban látja a fölvilágosodást. A «kalapos királyt» is csak ő meri megtámadni nagyobb költeményben. Itt mindjárt megemlíthetjük, hogy a francia bölcselők s forradalmi írók műveinek nem igen akad fordítója a papságból. — Martinovicsot, Verseghyt nem számítva, csak Nunkovics pécsi prépost kezdte fordítani Voltaire «Henrias»-át. — Ezen a téren különösen a protestáns prédikátorok szerepelnek.

SZENT-JOBB AZ APÁTSÁGI TEMPLOMMAL ÉS ÉPÜLETTEL.

Bessenyei föllépése idején alakul meg a *klasszikus iskola.* Tagjai, kik csaknem kivétel nélkül papok, az antik irodalom remekműveinek nemes egyszerűségét, nyelvük tömöttségét, az előadás fönségét s külső alakjukat akarták meghonosítani. Érdemük a nyelv erejének kifejtése és a költői előadási mód átalakulása, miért is munkásságuk döntő befolyású. *Molnár jezsuita már 1760-ban* sürgette ezt az irányt a «jeles épületekhez» írt előszóban és rövid fejtegetésekben; a maga készítményeivel ajánlgatta, a régit ostorozta s minden versét «deákrendbe szedte». Lelkes szava azonban nem talált kellő fogadtatásra. Rájniss jezsuita szintén műveli a klasszikai szellemet már 1760-ban, de híres «Kalauza» csak 1773-ban készül el. Ez a munka a verselés szabályainak tárgyalása közben igen sok nyelvészeti és esztétikai nézetet vet fölszínre. Mivel a horáciuszi kilenc évet meg akarta várni, *Baróti Szabó jezsuita* megelőzte őt, amennyiben «új mértékre vett» verseit már 1777-ben kiadta. E gyüjtemény szerény költői tehetségre mutat, de hatása mégis igen üdvös volt és sokféle költői műfajt honosított meg. Jellemző, hogy e lelkes jezsuita latinul nem írt semmit. Eredeti és fordított époszai, tankölteményei a nyelv művelésére voltak jó hatással. A csodált Vergilius «Aeneis»-ének sikerült fordításával pedig a szerencsés úttörő dicsőségét nyerte el; e fordítás azonban csak 1815-ben jelent meg. Az eklogákat szintén elég ügyesen fordította. *Rájniss* «Kalauz»-a nagy vitát támasztott. Ráth megtámadja a heves jezsuitát, de Rájniss a tudós készültségével válaszol s feleletében igen sok nyelvi és verstani kérdést tisztáz, és több életrevaló eszmét hangoztat. Mikor a derék

Baróti is beleszól a vitába, ő az érdekes mentőírással felel; de higgadtságát elvesztve, nyerseségbe csap át. Baróti annál nagyobb türelemmel s alapossággal válaszol; helyesírási s nyelvtani észrevételeiben igen becses adatokkal találkozunk s oly korszerű elméletekkel, hogy, bár nemsokára a nagy Révaival is vitába elegyedett, nézeteit tíz év mulva általánosan elfogadták. Az iskola harmadik tagja a dicső emlékű *Révai* piarista. Ő sem árul el kiváló költői alkotóerőt, de jóval finomabb ízlése van s költői érzéke is nagyobb. Egy füzetnyi elégiái s «elegyes versei» legalább ezt bizonyítják. Az Ilias-részlet fordítása is sikerült próbálkozás. Révai korszakalkotó szereplése más téren játszódik le.

Az iskola legkitünőbb tagja, a magyar nemzeti versköltés dísze, a jó *Virág Benedek* pálos. A klasszikai alaknak és szellemnek legkiválóbb kezelője és ismertetője. Az erény, a haza kegyeletes emlékű dalnoka; az új irói nemzedék lelkesítője, sőt sokban irányítója. *Az óda és a levél mestere;* Berzsenyi csak továbbfejlesztője, minden nagyobb ugrás nélkül.

A «Magyar Lant»-ban a zsoltárok legnagyobb részét tisztán folyó trochaeusokban fordította. Nevét a teljes Horatius-fordítással is megörökítette. Jó félszázadig kellett várnunk, míg jobb fordítást kaptunk (Barna).

KINCS ISTVÁN,
plébános, Kőszeg.

A klasszikus íróknak több fordítójuk akadt. Többen a görög remekeket akarták átültetni. Fabchich bencés, a lelkes magyar, sokat fordított, de kevés szerencsével. Ez iskola hatása alatt állt Fejér, majd *Egyed* pécsi pap, Vörösmartynk lelkesítője, Ovidius ügyes fordítója. *Guzmics* bencés, az irodalmi reform-kor e kimagasló alakja, szintén sok görög drámát fordított, hogy általa nyelvünk izmosodjék, tudásunk terjedjen. Még előbb Buczy piarista tünt ki jeles Platon-fordításával.

Ezzel az iskolával csaknem homlokegyenest ellenkezett a *népiesek iskolája.* Megalapítója a kedves emlékű *Dugonics András* piarista. Az iskola tagjai a nemzet történetéből, a nép életéből szereztek tárgyat, hangot, sőt alakot is. A derék Dugonics lelkes szereplése sokkal ismertebb, hogy sem fejtegetnünk kellene. Az epikával kezdte, még ókori tárgyat dolgozva át; majd a korszerű regényt kezdi művelni s *megalapítja a regényirodalmat.* Mikor meg a dráma fontos hatását tapasztalja, színre alkalmazza regényeinek tárgyát, sőt új darabokat is készít. Nagy költői tehetséget sehol sem árul el, de egész irodalmi szereplésével «a nemzeti szellem egyik leghatalmasabb ébresztője» volt.

Népszerűsége határtalan, mély és állandó volt vagy négy évtizeden át, főképen a nép körében. Magyar könyvet adott a nemzet kezébe, mely nyelvre, lelkesedésre és hazafiságra tanította, reakcióra bátorította. Ennek az iránynak többi munkásai jórészt protestánsok, de az egyetlen Horváthot kivéve, egy sem versenyezhet Dugonicscsal.

E közben még egy negyedik irány is támadt, melynek hívei *új iskola* néven csoportosultak s irodalmi eklektikusok voltak. A «Magyar Muzeum» s az «Orpheus» című folyóiratok készítik elő, de igazi megteremtője a nagytehetségű *Verseghy Ferenc* pálos volt. Verseghy munkássága oly sokoldalú, hogy lehetetlen vele érdemlegesen foglalkoznunk. Igen nagy tevékenységet fejtett ki a magyar nyelv és tudomány érdekében. Két kisebb s hat nagyobb munkát irt a nyelv ügyében. Sok iskolai könyvet is készített, mikor nyelvészeti elvei egyidőre diadalmaskodtak. Sok elbeszélést, regényt, történeti művet, színdarabot írt s fordított és vagy 30 éven át nyelvészeti vitát folytatott Révaival, tehát az ország nagy részével. A zene- és versköltés együttes műveléséről, nyelvünk dallamos hullámzásáról jeles értekezéseket írt. Korának egyik legtudósabb embere, de állhatatlan természete, szenvedélye mindenütt ártalmára volt. Verselő tehetsége Bacsányiéval versenyez. Ide tartozik

DR. SZILVEK LAJOS,
cs. és kir. udvari káplán, theologiai tanár,
Pécs.

Endrődi piarista is sikerült vegyes költeményeivel. A többiek világiak voltak.

Ez iskolák központosításának eszméjével tudvalevőleg Kármán foglalkozott; megjegyzendő, hogy a bámulatos munkásságú *Fejér György* prépost is nagyban izgatott ez ügy érdekében: egyelőre mindketten sikertelenül.

b) A nyelv ügye.

Az életre kelt nemzeti önérzet elsősorban a *magyar nyelv művelését* tűzte ki célul. Ez főfeladata minden írói iskolának; ezért nagyjelentőségű Bessenyei föllépése. Általános volt a panasz, hogy nyelvünk fejletlen, az új eszmék és ismeretek közlésére elégtelen.

Ezt már Bessenyei előtt is rég tapasztalták s igyekeztek is rajta segíteni. Faludi, Illei, Sartori, Bertalanffi, Molnár, Dugonics, Benyák — megannyi papi író — igen jó szolgálatot tettek nyelvünk körül, de országos mozgalmat nem tudtak teremteni. Mikor Bessenyei «Jámbor szándéka» elkészül s a «Holmi» is izgat, szintén az előbbi közönbösséggel találkozunk. A «Jámbor szándék» csak II. Lipót emlékezetes országgyűlésére lát napvilágot, amikor is a nagy Révai átdolgozva kiadja. Ebben a nagyszerű mozgalomban a *papságnak vezető szerepe volt* egészen Kazinczyig, aki ismét Révai szellemében működött. Ugyancsak a 90-es években Böthe jezsuita két igen becses nyelvtudományi munkában értekezett a korszerű kérdésekről s egyebek között — az ikes igéket sürgeti. Nagylelkű pályázatokat tüznek ki nyelvtudományi tételek, nyelvtanok kidolgozására s a pályázatok kitűzői között is meg a pályázók között is találkozunk egyháziakkal; ilyenek: Nunkovics, Verseghy, Fejér és mások. Mikor a század végén Révai hatalmas készültséggel föllép, szemben találja Verseghyt s e két tudós férfiú alapelvi eltérése szerint az ország írói két pártra oszolnak. Ettől kezdve a nyelvújító küzdelem a legnagyobb szenvedélylyel folyt vagy négy évtizeden át. *Révai a nyelvtudomány történeti irányának megalapítója, amiben még a korszakalkotó német filologusokat is megelőzte.* Neve a magyar tudományban halhatatlan. A helyesírásban a történeti fejlődést, a szók gyökerét tekinti s követői a *neologusok* vagy jottisták. *Verseghy* ellenben a szokást ismeri el irányadóul s tábora az *orthologusok*-ból vagy ipszilonistákból áll. Kevesen látták be, hogy Révainak van igaza s az amúgy is ingerlékeny férfiúnak igen sok ellensége támadt. Mindkét részen több pappal találkozunk, de az orthologusokat — úgy látszik — mégis többen követik. A küzdelem egyelőre Verseghy győzelmével végződött és különféle tárgyú tankönyveit az ország összes iskoláiban kötelezővé tették. Révainak tehát csalódva kellett lezárnia szemét. Mikor meg Kazinczy lép a küzdőtérre, az orthologusok teljes hévvel, a tudomány és gúny fegyverével rontanak ellene. A keszthelyi kör a legkíméletlenebb; tagjai között látjuk a tudós *Ruszek* apátot, *Pázmándi Horváth* plébánost. Meg is tartották hatalmukat, míg végre a harmincas években *az akadémia,* melynek *szellemi megteremtője Révai volt,* kellő elismerésben nem részesítette a porladozó hős lángszellemét. Érdekes alakja a küzdelemnek a jó Fabchich bencés is, ki

A RÉGI KLARISSZA-TEMPLOM TORNYA POZSONYBAN.

roppant sokat dolgozott a magyar nyelv és becsület érdekében; főleg kéziratai becsesek. A tudós *Guzmics* bencés egyik legmunkásabb és legszerencsésebb harcosa a nyelvújításnak; ment volt minden túlzástól.

Nyelvünk ügye igen sokat nyert jeles *frazeologiák* által is. Szaicz földolgozza Pázmány néhány művét; Baróti Szabó az élő nyelvet s több iró munkáit tanulmányozza; gyüjti a közmondásokat, szóvirágokat, szólásmódokat. Megjegyzendő, hogy Faludi, Molnár és Dugonics ebben az irányban szintén nagy munkásságot fejtettek ki. Kötetekre rúgnak becses gyüjteményeik. Baróti «Kisded szótárán» manap mosolyoghatunk, de mégis értékes forrás az. Simai piarista «Végtagokra szedett szótára» szintén ily elbirálás alá esik; akkor jó szolgálatot tett mindkettő. Verseghy egyetemes szótára alapvető munka. Fejér pedig földirati szótárt készitett.

Az összehasonlító nyelvtudomány Sajnovics föllépése óta helyes irányú fejlődésnek indult. Bár a nemzeti hiúság tiltakozott az ugor-nyelvrokonság ellen, kiváló szellemek álltak pártjára s végre is diadalt ült. *Révai* «Antiquitásai» és két kötetes magyar nyelvtana a tudós világnak szólaltak meg latin nyelven. Alapos tanultsággal jóideig nem is igen szólt a kérdéshez senki. Az etimologizálásban való túlzás, a derék Horváth Istvánnak s Jerneynek naivitásig menő történeti fölfedezései sokáig elejét vették a más irányban való nyomozásnak. De a biztos alap már megvolt; csak tudós, önfeláldozó utazóra, az eredményeket összehasonlító talentumra volt szükség. Mindkét szerepre akadt hivatott munkás.

SZONDY-EMLÉKKÁPOLNA DRÉGELYVÁR ROMJAIN.

c) *Dráma.*

A nemzeti nyelv és szellem fejlesztésének mindig hathatós eszköze volt a jó színpad. Nem csoda tehát, ha ebben a lelkes korban a dramaturgiát is fölkarolták. Hisz ezt az időszakot is dráma, Ágis nyitja meg. Színre azonban jóideig nem kerültek. Mivel az iskolák akarták pótolni a világi szinpadokat, ezért nagyon «elvilágiasodtak». Nem is késett a kormány eltiltó rendelete (1794). Sokáig semmi élet ezen a téren. Egyszerre azonban emlékezetes dolog történik: a derék *Illei*, volt jezsuita, 20 év után ismét föllép a nevezetes «Tornyos Péter»-rel, hogy lendületet nyerjen a dráma ügye. A «tiszteletreméltó öreg» szava egy nagy jövendőkre készülő kispap lelkében termékeny talajra talál a pozsonyi központi papnevelőben. *Fejér* György volt e rendkívüli ifjú, ki társaival egyetemben az intézet falai között megszólaltatja a magyar Tháliát. Néhány jó darabjával s drámasorozat tervezésével egyszerre fölhívta magára és a színügyre a közönség figyelmét. Mikor a várva-várt országgyűlés után a magyar szinészet új életre támad, megint csak pap, *Simai* piarista az; «Igazházi»-ja új korszakot, szabad életet nyit meg a magyar dramaturgia történetében. Dugonics, Endrődi, szintén piaristák, ennek az időszaknak legbuzgóbb irói, bár valódi tehetségnek egyikük sem mondható. *Endrődi* még arról is nevezetes, hogy «Magyar Játékszín» (1792) című művével *megalapítja a magyar dramaturgiát*. A lelkes kezdet silány folytatást nyert. Legtöbbnyire német s francia fordításokkal akarják a nemzeti szellemet éltetni. A kor végén (1817) még a derék Virág is megpróbálkozik Bessenyei «Hunyadi László»-jának átdolgozásával a dráma terén. Verseghy szintén több darabot fordított.

Tudományos irodalom.

A magyar nyelvű tudománynak ez a kor csak előkészületi ideje volt. A nyelvtudományról már megemlékeztünk. A többi tudományágak közül föltünőbb haladást a történetirásban és bölcseletben látunk.

A jog- és államtudományokba a forradalmi szellem hozott némi életet. A Martinovics-féle összeesküvés tagjai, a politikai pamflétek írói figyelemreméltó tehetségek. Bár ezen a téren sok pappal találkozunk, ismertebb irodalmi munkásságot csak Martinovics, Koppi piarista, a jeles történetíró, meg Verseghy fejtettek ki. Később, a csöndesebb években, Fejér írt több igen becses munkát.

A számtanban a lelkes Dugonics mutat némi haladást, de inkább csak a nevek magyarosításában; mert ő a «tudákosság» nehéz tudományát is anyanyelvünkön akarta művelni. Legtöbb szavát máig használjuk.

A magyar nyelvű történetírásnak, a nemzeti iskolának megalapítója Virág. Hazánk századait írta meg, Tacitus szellemének és nyelvének szerencsés utánzásával. Művét nemcsak szép előadás, hanem erős nemzeti érzés, az igazság bátor kijelentése is jellemzi. Latin nyelven többen írtak hazai történetet; de ezek ebben a korban már szóba nem jöhetnek. A magyar nyelven írók közül kiváló érdeme van *Szekér Joákim* Ferenc-rendi, majd cisztercita írónak, kit szintén a határozottság, szókimondás, az újdivatú történetírás utánzása jellemez. Hazánk történetét írta meg két kötetben jól folyó nyelven. Hadtudományi munkát is birunk tőle. Svastics Ignác 4 kötetes honi történelme igen érdemes alkotás. Hegyi piarista Gebhard jeles Magyarország történetét magyarra fordítja (3 kötet). A világtörténelemben Verseghy próbálkozott meg; lefordította, bővítette a francia Millot apát művét, mely aztán annyi szerencsétlenséget zudított reá a hozzácsempészett jegyzetek miatt.

A SELMECBÁNYAI RÉGI PLÉBÁNIAI TEMPLOM.
(XV. század.)

A történelem *segédtudományaiban* korszakalkotó munkát végzett *Fejér,* mikor a 43 kötetből álló «Codex diplomaticus»-t roppant fáradtsággal összeállította. Czinár Mór bencés igen hasznos Index-szel látta el ezt a kolosszális művet. Fejér munkásságához ebben az irányban csak Horváth István hasonlítható.

Ebbe a korszakba tartozik a *magyar irodalomtörténet* buzgó munkása *Horányi Elek* piarista. Bár csak 10 év választja el Bodtól, mégis már kétszer annyi hazai iróról tud beszámolni, amit az utánjáráson kívül elfogulatlansága is elősegített. A «Memoria Hungarorum» és a «Nova M. H.» első kötete fölötte becses művek s szerzőjüknek helyet biztosítanak művelődéstörténetünkben. Kívüle többen foglalkoztak az írók emlékének ápolásával, akár ismertetve azokat, akár műveik kiadásával. Révai pl. Faludi emlékét eleveníti föl.

Magyar nyelvű önálló bölcseleti munkát Sartori után jóideig hiába várunk. Bessenyei bölcselete rendszeres művekben nem nyert alakot. Benyák piarista megkisérli a honi nyelvű filozofiát, sőt nyilvános vitákat is tart, de nem nagy szerencsével. Hazai bölcseletünk nagy lendületet nyert *Szerdahelyi* jezsuita munkásságában. E nagytudományú férfiú főkép az esztétikát művelte s nálunk *külön rendszert alapított.* Neki köszönhetjük, hogy egy elsőrendű német folyóirat a XVIII. század végén csakis minket emlit meg az összes nemzetek közül, mint akiknél az esztétika fejlődést tüntet föl. A német és antik bölcselők hatása alatt áll, de saját rendszerében mindent a szép filozofiájából akar levezetni. A költészetről szólva honi termékekről is megemlékezik. Utána vagy negyven évig senki sem akadt, ki az esztétikát tovább fejlesztette volna. Bár a különféle iskolák s az egymást fölváltó költői irányok bő poétikai fejtegetéseket idéznek elő, az összes művészetek egymásra vonatkoztatása azonban alig jutott eszébe valakinek. Verseghy, Révai igen alapos értekezéseket írtak, de azok sem általánosak. Endrődi piarista Kant etikáját dolgozta ki tiszta keresztény alapon; az ember boldogságáról ír meggyőző hangon, emelkedett nyelven. A tudós Fejér

FRAKNÓ VÁRA SOPRONMEGYÉBEN.

egyik főstudiumának tekintette a bölcseletet s annak keresztény szellemben való művelését. Roppant sok kisebb értekezésén kívül a bölcselet ágait mint önálló eklektikus külön művekben bocsátotta közre. Ebben a korszakban csak antropologiáját (1807) és logikáját (1811) adta ki. Azonkívül kiváló elmeéllel boncolgatta, ismertette az akkor divatos német bölcselőket. Tanult és szorgalmas író volt Ruszek apát is, ki terjedelmes művekben írta meg a bölcselet enciklopédiáját és történetét. A korán elhunyt *Imre János* igen értékes magyar és latin bölcseleti műveket hagyott hátra. A gyakorlati bölcseletben nagy szorgalommal s tudással dolgozott *Szilassy János,* a *paedagógiát* művelve.

A *folyóiratok* is ebben a korban indultak meg; most még mind a világi irodalmat szolgálják; egyik-másik nagyon is eltávolodik a vallástól. Jellemző az írók fölfogására, hogy a legkülönbözőbb gondolkozásúak csoportosulnak e folyóiratok körül. A «Magyar Hirmondó»-nak, legelső folyóiratunknak, egyideig Révai is volt szerkesztője. Baróti a «Magyar Muzeum»-nak volt társszerkesztője. Molnár jezsuita, mint már szepesi kanonok, Sándorral szerkeszti a nevezetes «Magyar Könyvesházat» (12 kötet), mely a nyelv ügyében, az irodalmi termékek ismertetésében, a tudás terjesztésében oly nagy szolgálatot tett. A többi folyóiratokba is sűrűn dolgoznak papok, pl. az «Orpheus»-ba.

Összefoglalás nem szükséges; az adatok világosan beszélnek. Különben is a munkásság minden megszakítás nélkül tovább tart; csupán egyben-másban áll be némi fordulat.

VI. Irodalmunk a kiegyezésig.

A huszas évek óta lefolyt időszak irodalmát két részre osztjuk. A nemzet igazi átalakulása már e kor elején kezdődik. Az első két évtizedben a visszafojtott őserő megnyilatkozása észlelhető, mely végre nagyszerű forradalomban tört ki, aztán meg az elnyomottnak magasztosult fájdalmában, másrészt pedig jobb időket remény1ő férfias munkájában jelentkezett. A kiegyezés után a fölszabadult erők nemes versenye következik, mely minden téren, így az irodalomban is, a nemzet életrevalóságát volt bebizonyítandó. Amott a fiatalos hév és nagyratörő elszántság derék alkotásai, emitt a maga rendelkezésére bocsátott, tapasztalt férfiúnak századok mulasztását pótló önérzetes munkája. E két fölemelő mozzanat nemzetünk életében örök emlékezetet érdemel. Mindkettőben jelentékeny része van a papságnak is.

Vallási irodalom.

Az irodalmi irány és anyag szempontjából tartsuk meg eddigi fölosztásunkat; szólunk vallásos irodalomról, de kevésbbé katholikusról, s még így is messze mögötte marad a magyar irodalom aranykorának.

a) Tudományos irodalom.

A finomult ízlés, a nyelvújítás vívmányai szükségessé tették a kétszázéves Káldi átdolgozását is. Már az 1822-iki pozsonyi zsinat nagyban sürgeti s ebből kifolyólag a tudós Verseghy igen alapos, bő értekezést ír a fordításról, melyet maga akart megvalósítani. De abbamaradt. A most megindult egyházi folyóiratok állandóan foglalkoznak ezzel a kérdéssel. — A lelkes, buzgó *Szepessy* pécsi püspök, néhány papja segítségével, létesít is egy új fordítást (1834/36). Mivel azonban az exegesis igen sokszor a szövegbe került, nem tartották hűnek s nem is kedvelték. Guzmics elég sikerrel fordított néhány könyvet. Sokáig kellett várni, míg végre a munkás *Tárkányi* Béla, egri kanonok, az egész Szentírást a megtisztított s megizmosult új nyelven lefordította. Általános tetszéssel fogadták s máig is ezt használják. Még előtte Szabó József, nagyszombati tanár is adott ki egy teljes, képekkel ellátott bibliát, melynek azonban sok stílbeli fogyatkozása van s nem igen terjedhetett el. A protestánsoknál a Ballagi-Székács-féle Újszövetség érdemel említést.

AZ ALCSUTHI FŐHERCEGI KASTÉLY TEMPLOMÁNAK BELSEJE.
Építette id. Storno Ferenc.

Az *egyházi szónoklat* az előbbi időszak élettelenségét mutatja. Volt ugyan néhány igen jeles szónokunk, de a nagy irodalmi elevenséghez, a tudományos készültséghez s a kor kívánalmához

SZTÁRAY ANTAL GRÓF SÍRKÁPOLNÁJA NAGY-MIHÁLYON, ZEMPLÉNMEGYE.

képest az vajmi csekély. Néhány kitünő szónok meg nem adta ki beszédeit, pl. a híres Albach Ferenc-rendi, kit Kossuth is csodált. A harmadik évtizedben alig találkozunk érdemes névvel; csak *Májer József* az, kinek homiliái a fejlődésben korszakot alkotnak. A negyedikben inkább az egyházi folyóiratokban közölnek irodalmi becsű prédikációkat. Thezárovics. Gegő, *Szabó János,* Vezerle tüntek ki. Gasparich Kilit Ferenc-rendi pedig Kölcsey szerencsés utánzásával akart egy sajátságos fajt megteremteni. Nagyszerű értekezések, de nem prédikációk ezek. Az ötödik évtizedben lépett föl e félszázad legjobb szónoka, *Orosz Ádám,* kinek művei minden tekintetben becses alkotások. Májer István a népszerű prédikáció mestere. A hatodikban szerepel a franciás modor meghonosítója, Grynaeus Alajos. Már ebben a korban méltán elhíresedtek *Szabó Imre* népszerű prédikációi. Sok kiváló szónok volt a főpapok között is; mivel azonban beszédeiket nem adták ki, az irodalomtörténet velök nem foglalkozhatik.

A hitszónoklat föllendítését célozták a különböző *folyóiratok.* A Kalászat, Pázmány-füzetek, Magyar egyházi szónok, Katholikus lelkipásztor, stb. mind ezt az ügyet szolgálták. Valóban, helylyel-közzel gyönyörű beszédekre akadunk ezekben a füzetekben.

A prédikáció *segédforrásairól* nem is gondoskodtak. Lang híres katechesiseit Bernáth premontrei, egyetemi tanár, fordította le. Kiss István «Commentarius»-a igen alapos, hasznavehető munka (1858). Gebé magyar kommentárjai szintén jó szolgálatot tettek a szónoklat ügyének. Füssy bencés pedig valósággal hézagot pótolt magyar concordantiájával.

Ami a *hittudomány* irodalmát illeti, bizony nem sok jót mondhatunk róla. Sem a korszellem nem kedvezett a theologiának, sem az országos mozgalmak. Papságunk mindkettőnek hatása alatt volt, sőt — mondjuk ki — mindkettőben tevékeny szereplő. 1825 körül határozott papellenes irányzat kap lábra s a klérus többsége nem idegenkedik bizonyos reformoktól. Továbbá, mivel jelszó volt «a haza minden előtt», erejöket ők is nemzetünk irodalmi s politikai állapotának javítására fordították. Már 1820-tól fogva akadt ugyan a tudományos theologiának néhány hivatott művelője, de szavuk elhangzott. Alber, Fejér, Tumpacher, Lang, Vass vitái híresek voltak ugyan, de rendszeres művekbe nem foglalták s így a nagy közönségre nem lehetett hatásuk. Ezekből támad a Horváth-féle «Egyházi Értekezések és Tudósitások» című tartalmas folyóirat. Sok theologiai, egyházirodalmi, régiségtani, politikai cikk jelent meg ebben a derék folyóiratban. Jelentékeny része volt az akkor sokat vitatott vallási unióban is. Megszünte után Kovács, majd Osvald «Egyházi folyóírás»-a lép életbe (1834), majd Guzmics «Egyházi tára» (1839). Amaz a theologiát tudományos, elméleti szempontból műveli; emez gyakorlati oldalával foglalkozik s azért igen heves vitákat támaszt. Gyarmathi megindítja a «Magyar Sion»-t s annak «Anastasia» című egyházművészeti mellékletét (1838—41). Ebben a folyóiratban sok becses tanulmány jelent meg. A tudós Szaniszló Ferenc a «Religio és Nevelés» című derék folyóiratot teremti meg (1842), melyet 1843-tól a lelkes Somogyi, 1848-tól Danielik szerkesztett. E vállalat igen jól indult; két első szerkesztője alatt a legjobb erőket foglalkoztatta; a harmadik alatt azonban gyászos szerepe volt. E folyóiratunk dr. Breznay Béla egyetemi tanár szerkesztésében még most is fennáll s így nagy multtal dicsekedhetik. Az egyházi tudomány művelői legnagyobbrészt e lapok körül csoportosultak s önálló, nagyobb munkát aránylag kevesen adtak ki. E kor egyik legszorgalmasabb theologusa *Guzmics,* de irányát sokan támadták. *Fejér* ezen a téren is nagy munkásságot fejtett ki. Nagy irodalmi mozgalmat idéz elő az

1830-iki országgyűlés; a vallási kérdéseket tudományosan vitatják; ellenzik az úniót, miből jókora pamflét-irodalom keletkezik. Ebben az időben igen tartalmasak voltak a folyóiratok. Rendszeres művet birunk Szilassytól, ki értékes pastorálist írt (1842). *Udvardy* Ignác Egyházjoga alapvető munka. A szorgalmas *Cherrier* Miklós magyarul ír bő egyházjogot s első magyar egyháztörténelmet. A *legnagyobb* valamennyi között *Lányi Károly,* esztergomi pap, irodalmunk e méltatlanul mellőzött bajnoka. Első, ki egyházi s művelődéstörténeti, sőt politikai szempontból is áttanulmányozza Fejér «Codex diplomaticus»-át, a régi források legtöbbjét s adatokban meglepően gazdag munkákat bocsát közre. Több művelődéstörténeti, egyházjogi, biblikus értekezésen s iskolai könyvön kívül hatalmas művei: a magyar egyház történelme (3 kötet), a magyar egyházirend történetigazolta érdeme (2 kötet). Ezek a művek bámulatos olvasottságot árulnak el s óvatosan használva megbecsülhetetlen források. Kéziratban néhány igen értékes tanulmánya van. *Pauer János,* későbbi székesfejérvári püspök, szintén a katholikus papok érdemeiről ír egy terjedelmes, de kevésbbé alapos munkát. E jeles férfiú több érdemes munkán kívül különösen becses régiséggyüjteményeivel, könyvtárával alapította meg hirét. Ezeket az időket legjobban megértette *Hoványi Ferenc,* ki nagy készültséggel értekezett a «fensőbb katholicizmus elemeiről». A legsarkalatosabb tanokat, a legdivatosabb kérdéseket tárgyalja oly modorban, hogy még napjainkban is a legelső ily irányú munka. Ugyancsak ebben a korban kezd szerepelni *Nogáll János,* ez az emelkedett szellemű pap, kitünő stiliszta, halhatatlan emlékű emberbarát. Egy hosszú emberéletet a kereszténység védelmére, népszerűvé tételére, a józan aszkézis kifejtésére fordított, Pázmány szellemének és nyelvének fölelevenítésével. Újabb egyházi életünk legeszményibb alakja. Munkássága a következő koron is végigvonul. Hitbuzgalmi művek, hittudományi compendiumok elég nagy számban jelentek meg. Pollák, Zádori és Lonovics megemlítésével a többiről ebben a vázlatban hallgathatunk is.

Ebben a korszakban nagyban divatozott a társulás, hasonló szellemű és irányú munkások rendszeres csoportosulása. A katholikus papság is hódolt ennek a szerencsés divatnak s így létesültek a különféle irodalmi körök, társulatok. Fogarassy Mihály a jó és olcsó könyvkiadó társulatot alkotja meg. A papnevelő-intézetek irodalmi köröket létesítenek; eredeti próbálkozásokkal, korszerű vallásos művek átültetésével igen jó szolgálatot tesznek a katholikus szellemű irodalomnak. Sokan itt nyertek első impulzust későbbi jelentékeny munkásságukra. Főleg a pesti, egri, pécsi, esztergomi, csanádi, később a szatmári intézet tünik ki.

A világi tudományok.

A világi tudományok erős fejlődésnek indultak. *A történetírás* terén tapasztalható a legnagyobb haladás, ami magától érthető. Fejér még mindig elsőrendű tehetség, aki a negyvenes évekig folyton munkálkodik. *Utána Horváth Mihályt illeti meg a pálma.* Óriási munkát végzett; nemzeti történelmünket, annak segédtudományait roppant tudással, kitünő érzékkel művelte. Vagy 15 nagyobb szabású történeti művet írt, melyekkel *historiografiánkat európai színvonalra emelte.* Történelmi életrajzai irodalmi remekek. E kor egyik legtudósabb és leg-

A BESZTERCEBÁNYAI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE.

munkásabb alakja *Ipolyi Arnold* püspök. Széleskörű munkássága felölelte a nemzeti történelmet, *megalapítja a magyar művészettörténelmet,* kiterjed a régi irodalom búvárlatára; lankadatlan buzgalommal gyüjti a művészeti régiségeket s megteremti a korszakalkotó «Magyar mythologiát». Alkalmi beszédei, nagyszámú értekezései mind alapos, fontos termékek. *Knauz Nándor,* esztergomi kanonok, szintén egyike e termékeny időszak legkiválóbb munkásainak. Ő is inkább a történelem segédtudományait művelte s ebben az irányban megbecsülhetetlen szolgálatokat teljesített. Egyházi levél- és könyvtárainkat kutatta s azok becses régiségeit ismertette. Régi codexeinkről, vallásos könyveinkről, régi egyházi életünkről írt számtalan értekezést. Lányi egyháztörténelmét javítva s bővítve kiadja. Hazai történelmünkhöz alkalmazott «Kortan»-a pedig minden időkre megörökítette nevét. Érdekes, hogy kisebb munkái mind a «Magyar Sion»-ban vagy a «Religio»-ban jelentek meg. A nagyműveltségű *Danielik* szintén sok, igen becses művelődéstörténeti és bölcseleti művet adott ki. Kár, hogy nagyon is korszerű egyéniség volt. A magyar *régiségtudomány* megalapítását legnagyobbrészt *Römer Flóris* bencésnek köszönhetjük. Egész életét ennek a tudományágnak szentelte s igen nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Emléke halhatatlan a magyar archaeologiában. Országos hírnek örvendett ezen a téren *Lipp Vilmos* csorna-premontrei kanonok is. Ezeken kívül még sokan voltak, kik több becses munkával járultak történetírásunk fejlesztéséhez, de még csak név szerint sem sorolhatjuk el őket.

RÉSZLET A BESZTERCEBÁNYAI SZÉKESEGYHÁZBÓL.

A *nyelvtudomány* még mindig a nyelvújítás keretében mozgott. A kor elején elkeseredett küzdelem folyt. Mikor Kisfaludy Károly fölléptével a helyes irány már-már diadalt ül, sokan segédkeznek a döntő ütközetben. Köztük látjuk most Pázmándi Horváthot is; de ott van egy új, kiváló erő: *Czuczor Gergely* bencés. Kitűnő nyelvérzékét nagy tanultság támogatta s nálánál jobban alig ismerte valaki nyelvünket. E derék férfiú több jeles tanulmánynyal járult hozzá a diadalhoz; végre pedig Fogarassyval megteremti a korszakalkotó Nagy szótárt, mely hibái mellett is nagyszerű alkotás. Ekkor szerepel a tudós *Bitnicz Lajos,* szombathelyi pap, ki oly kitűnő művet írt nyelvünkről, hogy hasonló tömöttséggel, az esztétika és logika oly szerencsés szerepével vagy félszázadig egy ily tárgyú kézikönyvünk sem dicsekedhetett. Ennek a kornak egyik tiszteletreméltó alakja *Csaplár Benedek* piarista, ki sok értékes irodalomtörténeti tanulmányon kívül Révai életét írta meg egy hatalmas munkában. Előkelő szereplése volt a tudós és lelkes *Szvorényi József* cisztercitának is, kinek ékes szókötése nagy tanultságot árul el. Igen sok kisebb értekezésével s vagy 40 éven át országszerte használt iskolai könyveivel sikeresen művelte nyelvünket s terjesztette a nyelvújítás vívmányait. Erről a jeles tankönyvíróról lévén szó, nevezetes dolgot kell itt megemlítenünk. Már a harmincas évektől kezdve egészen a nyolcvanas évekig az ország középiskoláinak legnagyobb részét csaknem kizárólag szerzetespapok látták el tankönyvekkel. Az ő műveikből, az ő előadásaik után lobbant lángra a nemzet reményeiben az a lelkesedés, mely aztán csodákat művelt nemcsak a csatatéren, de később a hatalmasan fejlődő tudományok fejlesztése körül is. Csak a legismerteb-

SIMONTORNYA.

bekről szólunk. Zimmermann Jakab piarista érdemes «Magyar irodalmat» adott ki, melyet nyelvtannal, stilisztikával és poétikával is megtoldott. *Szuppán Zsigmond* nagyszombati tanár magyar nyelvtanát s honi meg külföldi irodalomtörténeti vázlatát, mint úttörő munkákat sokáig használták. *Laky Demeter*, most csornai prépost-perjel, oly alapos irásmód-, szónoklat- és versköltéstant adott ki a negyvenes években, hogy vagy 35 éven át használták a legtöbb intézetben. Különösen poétikája becses, melyben saját kisérleteivel idegen műfajokat honosít meg. *Szepesi* piarista latin nyelv- és mondattana átdolgozásban máig a legjobbak közül való; akkor pedig úgyszólván egyetlen volt. *Ferenczy Jakab* bencés a magyar nyelvről, irodalomról s művelődésről írt egy nagyon tartalmas, szinte apologetikus munkát. Toldyig senki sem versenyezhet vele. *Lutter* piarista az alsó, közép és felső mennyiségtant művelte s középiskolai könyvei most is használatosak. Különösen *Sombegyi Ferenc* piaristáról kell szólnunk, kinek történelmi könyvei igen nagy szolgálatot tettek a magyarság ügyének. Emelkedett szelleme, világos előadása, gyönyörű nyelve csak újabban akadt méltó versenyzőre. *Hanák János* piarista sokáig egyetlen természetrajzi tekintély; főkép állattanával alapította meg hirét. A tudós *Bitnicz* a számtant művelte s a felső mennyiségtanban volt igen járatos. *Jedlik Ányos* bencés legnagyobb *fizikusunk*. Csupán szerénysége okozta, hogy az elektromagnetikus rotációk fölfedezésében a külföldiek — hírben — megelőzték; ugyanannak tulajdonítandó, hogy Siemens világraszóló dinamo-gépezete részesült a prioritás dicsőségében, holott Jedlik sokkal előbb készitett ily mechanizmust. Általában a gépek kombinációjában, azok módosításában bámulatos érzéke volt; 38 évig volt egyetemi tanár.

A nyelvtudománynál említhető meg Bitnicz híres gazdasági szótára és Nagy János szombathelyi pap egyházi műszótára. Szeder Fábián bencés a palócokról írt nagyon értékes tanulmányt. A magyar írók életét és munkáit össze állította Danielik; az I. kötetet Ferenczy közreműködésével, a másodikat maga. Igen hasznos munka.

Végül a *bölcseletről* szólunk, melynek szintén akadt néhány elsőrendű papi művelője. A lankadatlan *Fejér* ebben az időszakban ismét igen sok tanulmányon kívül rendszeres műveket is alkotott; a bölcseleti rendszereket kritizálta; majd terjedelmes meta-

APÁTSÁGI TEMPLOM ROMJAI, ARACS, TORONTÁLMEGYE.

fizikát adott ki (1835) s végezetül etikát (1842). *Rónay Jácint* bencés, később pozsonyi prépost, Rudolf s Mária Valéria nevelője, kiváló bölcseleti értekezései mellett főképen híres embertani s művelődéstörténeti tanulmányokat folytatott. Ez a lelkes hazafi korának egyik legtanultabb alakja. *Purgstaller* piaristáról itt, az önálló művelők között, emlékezünk meg, bár munkái nagyrészt mint kitünő tankönyvek forogtak közkézen. Ő már *teljes rendszert alkotott* s művei sokáig egyedül állták tankönyvirodalmunkban. Az esztétika terén is szerencsés próbálkozó derék «vázlatával» s bár jórészt Henszlmann tanai alapján áll, némi önállóságot is tanusít. A szép eszméjét pl. a tárgyilagos célszerűségre alapítja s a jóét az alanyira. *Beke Kristóf* igen érdemes paedagogiai munkát írt. *Beély Fidél* bencés, *Májer István*, a népszerű «István bácsi», több alapos értekezéssel járultak hozzá az alkalmazott bölcselet műveléséhez. *Horváth Cyrill* piarista, több keresztény szellemű bölcseleti munkán kívül híres előadásaival gyakorolt üdvös hatást, melyek «konkrétizmus» néven külön rendszert alkottak, de egységes kidolgozásban — fájdalom — sohasem jelentek meg.

Költői irodalom.

a) Vallásos líra.

Ennek az időszaknak költői irodalma az, mely rohamos fejlődést tüntet föl. Vörösmarty, Kisfaludy föllépése csodákat művel. A haza jobbjait szinte bűvös mámor fogja el s minden erejüket a «régi dicsőség» föltámasztására, a nemzeti szellem élesztésére fordítják. Bíznak a nemzet életrevalóságában, de főképen az európai eszmeáramlattól, a szabadeszmék közeli diadalától várják a döntő hatást. Ez az oka a papi költők irodalmi irányának. E tárgy írói messziről vett elméletekkel magyarázgatják e vallásos versköltés sajátos elemét, pedig nagyon is közellevő tényezők teremtették meg. Magyarság, únió, humánus gondolkozásmód: ezek túlhajtása idézi elő a tisztán katholikus versköltés sorvadt állapotát, bántó hangját.

ABAUJ-NÁDASDI RÉGI TEMPLOM.

Ha tárgyilagosan akarunk szólni, a szabadságharcig lezajló időszak katholikus líráját, kevés kivétellel, csak az *énekeskönyvekben* kereshetjük. Ezekben is jó ideig zsoltár- és himnuszfordításokkal találkozunk, melyek a különféle egyházi folyóiratokban látták először napvilágot. *Egyed* apránkint az összes zsoltárokat lefordította, de együttesen soha sem jelentek meg. *Csizmadia* ügyesen fordít a breviárium himnuszaiból; Egyed valamennyit átülteti s 1835-ben ki is adja. *Pázmándi Horváth* egyházi versköltése szintén ily irányú. Már *Csajághy* elevenebb s több eredeti dogmatikus tárgyú költeménye is van. Moralizáló műveiben a hazafias elemet is szerepelteti. Mint úttörő méltó elismerést érdemel. *Szabó Imre,* az «Őrangyal», majd a «Katholikus Néplap» megindítója, maga is szabatos verselő, ki lapjában sok érdemes tehetséget foglalkoztatott. Technikája, sőt többször hangja is Bajzára emlékeztet. Néhány kifejezetten katholikus költeménye is van.

b) Vallásos epika.

Szóljunk röviden a vallásos tárgyú, szorosan vagy tágabban értett *epikus művekről;* hisz epikus ennek az időszaknak jó fele. A kiváló tehetségek azonban a világi költésben szerepelnek. Meg-

jegyzendő, hogy önálló, maradandó becsű epikus mű alig termett egy is; de azért megemlítjük, mint az írói kedv és tehetség jeleit s a nyelvművelés nemes eszközeit. Pázmándi Horváth «Zirc emlékezete» című éposza jórészt ide tartozik. Egyed «Megváltó»-ja és «Jób története» nem bir igazi költői becscsel. Csutor «Marosdi remetéje» már igen ügyes népies elbeszélés. Szabó Imre «Agár»-ja s Gaal szép meséi szintén figyelemreméltók. Sujánszky Jézus és az apostolok életéből közöl sikerült fényrajzokat. Katona piarista szent István királyról írja az első király-époszt. Horváth Pius piarista szép elbeszélő költeményeket adott ki.

A derék *Nyulassy* a «Csillagfürtök»-ben igen becses történetkéket mond el a szentek életéből; a «Kátyolok»-ban pedig ritka szerencsés hangon korholja a magyar nép hibáit, erkölcsének romlását. Ügyes verselés, világos nyelv jellemzi. *Garay Alajos* több bibliai elbeszélést írt; a hat

THÖKÖLY-VÁRKASTÉLY SAVNIKON.

énekes «Bethulia hölgye» pedig határozottan kitünő éposznak mondható. *Pájer* szintén megkapó bibliai eseményeket dolgoz föl s «Ádám»-ja körülbelül a «Két szomszédvár» mellé állítható műfaji, szerkezeti s jórészt nyelvi szempontból is. Igen becses mű Kuthen «Vízözön»-e is, mely e kor romlottságát festi megrázóan hű színekkel. *Pály Ede,* e jeles költői tehetség, az időszak végén kezd szerepelni. «Sion búja» című époszában az egyház mostani állapotát rajzolja, mely mű igen sok jelességgel dicsekszik. Ha a «Golgotha királya» című töredék egész époszszá bővült volna, korszakalkotó művel alapítja meg nevét. Még így is gyönyörű alkotás.

Még sokan írtak kisebb elbeszélő költeményeket, de ezek ebben a vázlatban szóba nem jöhetnek.

c) Világi líra.

Sokkal nagyobb mértékben és több szerencsével művelték egyházi íróink a világi versköltést. Mindenesetre érdekes jelenség. A világi líra terén néhány elsőrendű tehetséggel találko-

zunk. *Czuczor* népdalai irodalmunknak mindenha becses termékei lesznek; hazafias költeményei a legszebbek közül valók; helyzet-dalai, idillikus rajzai, legendái szintén a legsikerültebbek közé tartoznak. Sujánszky szintén sok szép hazafias költeményt írt, melyekben a vallásnak is szerepe van. Az erény és bűn, a korviszonyok szerencsés allegoriákban jelennek meg műveiben. *Benőfy,* kinek költői tehetségét Petőfi is igen nagyra tartotta, a legeredetibb költők közül való. Népdalai, melyek száma több százra rug, méltán fölkelthették a sötét lelkek irigységét; általában a lírai faj minden ágában jeleskedett: románc, néprege, ballada, legenda, tanköltemény, a vallástalanságot s álszabadságot csipkedő szatira nagyon finom költői érzéket árulnak el. Önérzetes hazafias dalai igazi gyöngyei irodalmunknak. Toldy, Kazinczy, Szemere tisztelettel környezték a szerény plébánost. Szabó József hazafias líráját Vörösmarty, Petőfi is nagy méltánylással kisérték. Veszely a nemzeti klasszicizmust vitte be a lírába (Érzelemhangok). *Pájer legelső népies papköltönk.* Hazafias és helyzetdalai melegek, megkapók; szubjektiv művein azonban bizonyos heinei keserű gúny vonul végig s szinte félő tartózkodást kelt maga iránt. Ezek magával s a világgal meghasonlott lelkének rajzó szellemei. Nagyszerűek «Villámok» címen kiadott szerelmes versei (100), egy ideig tartó botlásának ez őszintén és ékesen szóló védői. Bensőség, nyelv, külső alak versenyeznek a mintaszerű elsőségért. *Tárkányi Béla* szintén a kiválóbb költők közé tartozik. Azt azonban el nem fogadhatjuk, hogy Toldy csak őt tartsa érdemesnek a megemlítésre, mert többen fölülmúlják őt úgy eredetiség és termékenység, mint hatás dolgában. Nála, mint a romanticizmus hívénél, a szellem emelkedettsége az érzelem magas fokán mindig mesteri technikában nyer kifejezést s ennyiben figyelemreméltó tehetség. Inkább a társulás, szervezkedés, izgatás és támogatás munkáját végzi s ezekben Mindszentynél is nagyobb; de mint költő meg sem közelíti amazt s még többeket. Lázár, az «egyházi Horatius», a józan életbölcsességnek, a derült világnézletnek, az «arany középszernek» hivatott éneklője. *Kuthen* (Barina V.) egyike a legeredetibb költői lelkeknek; Petőfi szellemi rokona. A gyöngéd érzelmeket oly hűséggel kevesen szólaltatták meg, mint ő; elbeszélő költeményeinek azonban (biblia, hagyomány, néprege, élet) rendesen megható, szomorú hátteret rajzol; ezért balladái, helyzet- és jellemrajzai igen sikerültek. A nagy *Mindszenty* hazafias lírája méltán sorakozik a jobbnevű világi költők alkotásai mellé. A nemzet megpróbáltatásának idején ő volt az, aki nemcsak szeretettel vígasztalt, de hazánk multjába és az égre tekintve hitt és bátorított is.

PLÉBÁNIAI TEMPLOM, HARANGTORONY ÉS MÁRIA-SZOBOR POPRÁDON.

Szulik az anya- és szülőföld dalnoka, a mult fájó emlékeinek hangulatot keltő szelid énekese. Az érzelmek őszinteségével fejlődést tüntet föl ez időszak irodalmában (1870—1880).

Még sok érdemes tehetségről kellene megemlékeznünk, akik azonban csak rendszeres egyházi irodalomtörténetben találhatják méltó, jellemző helyüket.

d) Világi epika.

Papi költőink a nagy népszerűségnek örvendő epikai versköltésben is előkelő szerepet játszottak. A derék *Czuczor* még Vörösmartyt megelőzve adja ki a szép «Augsburgi ütközet»-et a nemzeti önérzet fölkeltésére; politikai éposza az «Aradi gyűlés»; tervezett egy nagy keresztény

KUTSCHERA JÓZSEF,
(irói nevén Aster), plébános, Komárom.

époszt is «Hunyad» címen; de az époszok divatja már múlni kezdett s Czuczor lirikus lett. Jellemzésére csak ennyit: bár hatása Vörösmartyval szemben csak másodrendű, nyelvének erejével és tisztaságával versenyre kel bámult és szeretett mesterével, szerkezet tekintetében pedig határozottan jobbak az ő époszai. *Pázmándi Horváth* a másik nagy époszíró, kit «Árpádiász»-a révén ismert a közönség, holott már azelőtt is sokat irogatott. Ez a szerény falusi plébános volt betetőzője klasszikai-époszi nyelvünknek s jórészt megteremtője a magyar hexameternek.

Említett hatalmas művénél sokkal előbb írta sikerült kisebb epikus műveit, mint a «Gritti Lajos»-t, «Sziszeki győzedelme»-t, «Borbély Helénά»-t, «Zirc emlékezeté»-t. Nemes hang, zamatos magyarság, lobogó lelkesedés érzik ki agyonhallgatott műveiből. *Benőfy* a nemzeti költés idején írta a «Szittya nefelejtsek» című remek kis époszt; valamint az elbeszélő nembe tartozik a becses és tanulságos «Palóc könyv» is. Kisebb jelentőségű próbálkozásokon kívül ezek a művek érdemelnek emléket az irodalmi fejlődés történetében.

e) Fordítások.

Költőink nagy buzgalommal s nem kisebb nyelvi és esztétikai haszonnal fordítgatták az ókiasszikai és az újabb nyugati népek irodalmi remekeit. Czuczor egyebek között Cornelius Nepost ültette át igen szép nyelven. Szepesi piarista szintén sokat fordított. *Szenczy Imre* csornai prépost ritka jó érzékkel szólaltatta meg magyarul Julius Caesart, Tacitust, Quintilianust. *Sebők Árkád* bencés derék Aeneis-fordítást adott. *Laky Demeter,* a kiváló klasszicista, Lucanus «Pharsalia»-ját fordította szép hexameterekben. A legnagyobb valamennyi között *Szabó István* plébános, a nagy hellénista, Homeros époszainak s még több műnek első műfordítója. *Vályi Nagy* szóba sem jöhet mellette. Az újabb irodalomból *Döme* fordította Metastasio több darabját; *Árvay,* csornapremontrei, Moliére-től és Voltaire-től színdarabokat; *Laky* az «Elveszett paradicsom»-ot ötös jambusokban ültette át.

Jámbor Tiedge fönséges «Uraniá»-ját, *Tárkányi* meg Klopstock «Messiás»-ának egy részét honosította meg. A «Megszabadított Jeruzsálem» két fordítót is talál (Tanárky, Bálinth); de egészen tökéletes műfordítást csak a következő korban kaptunk *Jánosi Gusztáv* veszprémi kanonoktól.

Önálló papi drámaíróink nincsenek. A tudós Horváth Cyrill piarista tett kísérletet Vörösmarty szellemében, de művei (Tyrus, Kuthen, Jolánta, Vetélytársak trag.) inkább bölcselkedő elmélkedések, mint cselekvények.

A nagy Csiky Gergely csak élte delén hagyta el ugyan az egyházi pályát, de dicsősége zenithjén már nem mint papot ünnepelték. Ebből a fontos irodalmi szereplésből a papság — több oknál fogva — teljesen kiesett s kereszt-

A SZENT FERENC-RENDIEK CSIK-SOMLYÓI TEMPLOMÁNAK BELSEJE.

tény drámairodalmunk még csak készülőben sincs. Az új időnek ezt kell megteremtenie.

SZEPESVÁRALJA.

f) Énekes könyvek.

Szólnunk kell végül egyházi *énekeskönyveinkről* is. Már az előző időszak sokat foglalkozott énekeink átalakításával s főleg gyüjteményeink javításával. Az új egyházi folyóiratokban becses cikkek jelennek meg ebben az ügyben; Silberknall és Fábián István értekezései különös figyelmet érdemelnek. Nagysokára megjelenik egy valóban *korszakalkotó* mű *Kovács Márk* bencés lelkésztől, a négy kötetből álló hatalmas «Énekeskönyv» (1842—1844). Ez a derék mű néhány régi éneket, Ányos több költeményét s egy-két fordítást leszámítva, Kovács *eredeti alkotásaiból áll.* Szerző hivatott költőnek bizonyul ezekben a szép énekekben. A dogmatikai részletezéseket kerülve, a tanokat is inkább érzelmi oldalukról fogja föl s ragyogtatja előttünk. A gondolat, kifejezés, verselés mind kiváló ügyességre mutatnak. Hogy mégsem részesült általános tetszésben, annak oka csupán az, hogy a szöveg és dallam legnagyobbrészt új volt; a nép nem törődött bele, mert nem kedvelte meg. Ezért szólal föl ellene a derék «István bácsi» is, aki az egyházmegyék énekeit akarja összegyüjtetni s azok szövegét és dallamát kritika alá vétetni. E fölszólalás egyelőre mitsem eredményezett. De már akkor javában gyüjtögette a lelkes *Tárkányi* az egyházi énekeket. Közben ismételten sürgették az eltérések megszüntetését. A Szent-István-Társulat énekügyi bizottságot szervezett, mely azonban csak eleinte foglalkozott buzgón a nemes cél érdekében. Mikor meg Tárkányi 1853-ban a «Lelki Manná»-t kiadta, a bizottság meg is szünt. A tevékeny papköltő már 1855-ben kiadta hatalmas «Katholikus egyházi énektárá»-t, mely 1874-ben új, bővített kiadásban jelent meg. Ez a jeles mű maradandó dísze egyházi költészetünknek. A gondos utánjáráson és lelkiismeretes gyüjtésen kívül a szerző érdemét főleg a gazdag tartalom elrendezése, a szerencsés, célszerű javítás teszik. A 330 ének között igen sok szép régi ének van, melyeken csakis korszerű javítást eszközölt; főleg a karácsonyi és bucsújárási énekek javítását látta szükségesnek. Főjellemvonásuk s némileg hibájuk is ezeknek, hogy inkább didaktikusak, mint érzelemkeltők és csaknem teljes ellentétei a Kovács Márk énekeinek. Tárkányi érdeme mégis igen nagy. Jelentékeny része van abban a két Zsasskovszky-testvérnek is, kik egyházias szellemű orgonakiséréttel, köz- és utójátékokkal látták el énekeit, sőt sok éneket épen ők zenésítettek meg.

A tanulóifjúság számára is több igen értékes imádságos és hangjegyekkel ellátott énekeskönyv készült. Tárkányi világi pap, továbbá Sárváry, Szepesi, Szabóky piaristák, Kussinszky, Várszély, Kádas jászói s Szenczi csornai premontreiek, Borovszky bencés, Szvorényi, Bula ciszterciták tüntek ki ezen a téren. Legbecsesebb Szepesi énekeskönyve.

Végigjártuk a nemzeti reformkor dicső irodalmának minden táját. Rámutattunk a kegyeletes nyomokra, mint nemes bizonyítékaira annak az elvitázhatatlan ténynek, mely szerint a katholikus papok ezekben a lelkes, majd nehéz napokban a haza jobbjaival karöltve fáradoztak önérzetünk fejlesztésén, művelődésünk fölépítésén. Akiket egyidőre elnémított Kufstein, Olmütz, Josefstadt (Rómer, Laky, Purgstaller, stb.), vagy a számkivetés keserű napjait élték, hazatérve ismét a «nagy munka» önzetlen és hivatott napszámosaiként szerepelnek.

VII. Irodalmunk a kiegyezés óta.

A kiegyezést követő időszak irodalmáról nem szándékunk még csak bővebb vázlatot sem nyujtani. Ennek több oka van. Ennek a kornak legjelesebb papi írói nagyrészt már az előző évtizedekben kezdtek szerepelni s folytatólagos munkásságuk sem föltünő fejlődést, sem irányváltozást nem mutat. Továbbá kevesen vannak olyanok, kiknek irodalmi jelentősége tisztán erre a korra esik s már teljesen ki is alakult volna. Ennélfogva a tudomány és költészet egyes ágaiban csupán azokra leszünk tekintettel, akik befejezett munkásságukban állandó irányt tüntetnek föl.

Vallásos irodalom.

A vallásos irodalomban folytonos hanyatlás tapasztalható. A 70-es években történt politikai és társadalmi támadások idéztek elő némi reakciót, mely az irodalomban is nyilvánult; egészben véve azonban még az előbbi időszak termelését sem igen múlja fölül. Csakis a 90-es évek óta észlelhető mélyebbre ható, nagyobbszabású munkálkodás. A kiegyezés előtt és után főleg a *Szent-István-Társulat* fejtett ki üdvös missziót. Terjedelmes, értékes fordított és eredeti műveket adott ki, melyek máig is díszei katholikus irodalmunknak. Cantu Caesar fordítása, az Egyetemes magyar enciklopédia nagy lelkesedésről beszélnek. Itt jelennek meg a tudós Füssy pápaéletrajzai s több más műve; újra kiadják Hoványi kitünő munkáját s a művelt közönség kezébe adják a buzgó *Soós Mihály* csorna-premontrei nagy művét a kereszténység álláspontjáról a természetben. Mások is nagyban munkálkodnak. Megjelenik *Roskoványi* püspök kolosszális theologiai műve; a tudós *Dankó* is ebben az időben adja ki becses theologiai kézikönyveit, majd nemsokára kitünő műveit az egyház régi szertartásairól és műemlékeiről. *Nagy Antal* győri pap a hitelemzésre ír tartalmas példatárt, melylyel jó szolgálatot tett a prédikáció ügyének. Maga a hitszónoklat még forma tekintetében is alig mutat fejlődést.

A BUDAPEST-FERENCVÁROSI TEMPLOM.
Alkotta Ybl Miklós.

A NAGYSZEBENI FŐTÉRI TEMPLOM ÉS PLÉBÁNIA-ÉPÜLET HOMLOKZATA.

Minden tekintetben kiváló alkotások *Karsch Lollion* nagyváradi pap beszédei, ki a nagyböjtről, az evangéliumi szakaszokról írt igazán korszerű, katholikus alapon nyugvó, emelkedett hangú prédikációkat. Azonkívül igen jeles műveket írt a materializmusról, racionalizmusról és a keresztény-ségről, a tízparancsolatról és századunkról s még egy magyar biblikus művet. Hazánk elsőrendű egyházi szónokának bizonyul a nagytudományú *Prohászka Ottokár* esztergomi pap, forrongó korunk bámulatos tevékenységű férfia. Mint katholikus theologus mély értelemmel, emelkedett szellemmel védi igazunkat, a filozofiától a geologiáig csaknem minden tudományban kutatva s bizonyítva az Isten és világ közt lévő kapcsolatot; mint szónok rámutat szociális életünk marjult sebeire, ajánlva a kereszténységnek, az igaz humanizmusnak orvoslószereit. *Bita Dezső* bencés két igen jeles munkát adott ki a kereszténység isteni eredetéről és a katholikus egyház isteni szervezetéről. *Székely István* egyetemi tanár terjedelmes Szentírás-tanulmányt bocsátott közre; nemrégen pedig az állatvilágról értekezett «Ösztön és ész» című tanulságos munkájában. *Szilvek Lajos* pécsi pap, sok becses bölcseleti, theologiai és természettudományi értekezést közölt egyes folyóiratokban, melyek az újabb iránynak szerencsés termékei. *Piszter Imre* cisztercita nagy műveltségre valló egyháztörténelmi s esztétikai tanulmányain kívül főleg szent Bernátról írt hatalmas munkájával alapította meg hírét. *Mihályfi Ákos* cisztercita a papnevelés történetét, *Mihálovics Ede* pedig a magyar egyházi szónoklat fejlődését állította össze; mindkettő értékes hézagpótló munka. *Giesswein Sándor* első műveiben kitűnő nyelvtudósnak bizonyult; az asszirologiának és egiptologiának hivatott művelője. Becses munkát írt a buddhizmusról s németül embertant és bölcseletet.

Egyházi irodalmunk többi művelőiről ezúttal nem szólunk. Némi tétovázás észlelhető általánosságban; várjuk az idők szükséges fordulatát, mely az eszmék kijegecesedését, az irányok rendszereződését elősegítve, tisztábban enged majd látnunk. A hittudomány fejlesztését célozza az 1890-ben alapított «Hittudományi Folyóirat».

Világi tudományok.

A világi tudományok művelésében sokkal kisebb része van a papságnak, mint az előző időszakban. E jelenség okaival nem akarunk bővebben foglalkozni; mert ebből a célból sajátos közéletünk, társadalmi s irodalmi erkölcseink ismertetésébe kellene bocsátkoznunk. Tény, hogy vezérlőszerepre egy papi író sem jutott.

Még a *történetírás* terén találkozunk kiváló s elismert tehetséggel. *Fraknói Vilmos,* a lanka-

datlan szorgalmú író az, kinek nemzeti történetírásunk nagyon sokat köszönhet s aki főleg a pápaságnak és a papságnak hazánkhoz való viszonyában annyi kényes, félremagyarázott kérdést tisztázott. Megbecsülhetetlen anyagot gyüjtött össze okirattanulmányaiban, remek történelmi életrajzaiban s számtalan kisebb értekezésében. Pázmányról korszakalkotó remekműveket írt. Szorgalmas, tudós művelője honi történelmünknek *Pór Antal* esztergomi kanonok, kinek kor- és életrajzi munkái a legjobbak közül valók. A fáradtságot nem ismerő *Füssy Tamás* szintén több értékes életrajzzal s egyház- meg szerzettörténeti adalékokkal készíti elő egy alapos magyar egyházi történelem útját. *Balics Antal* derék kezdeményezése t. i. még mindig nem nyert folytatást; eddigi

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE.

köteteihez csak legújabban csatolt egy bevezető részt. *Ortvay Tivadar* igen becses monografiákat írt, különösen Pozsony városáról.

Karácsonyi János egyike leghivatottabb s legszerencsésebb történetbúvárainknak; már eddig is nagy szolgálatokat tett a keresztény irányú történetírásnak. Közoktatásügyünknek s általában nemzeti művelődésünk történetének lankadatlan, tudós kutatója *Békefi Remig* cisztercita egyetemi tanár, ki máris kiérdemelte azt, hogy tudományosságunk tőle várja hazánk művelődéstörténelmét.

Az egyházi és világi régiségek búvárlásában s ismertetésében igen nagy érdeme van *Czobor Béla* egyetemi tanárnak s *Récsei Viktor* bencés tanárnak; országos tekintélynek örvend a két jeles író. Történeti művek magyarra fordítása körül *Szabó Ferencnek,* az áldozatkész, tudós plébánosnak, van elévülhetetlen érdeme. Holzwarth és Weisz katholikus irányú hatalmas világtörténelmeinek s még sok műnek fordítását vagy átdolgozását neki köszönhetjük; iskoláknak már közel százezer kötet könyvet ajándékozott.

A *magyar nyelvtudomány* terén még ez időszak elején kezdett szerepelni *Concilia* (Békesy) *Emil* kanonok, az ó- és középmagyar nyelvnek, a régi magyar irodalomnak s általában bibliografiánknak lelkes, tudós kutatója és ismertetője. Tanulmányai nagy tudásról, ritka lelkiismeretes-

ségről tanuskodnak s irodalomtörténetünknek becses forrásai. Még sokan írtak értékes tanulmányokat, kik közül azonban ebben a szűk keretben csak *Károly Gy. Hugó* jászó-premontreiről, *Takáts Sándor* piaristáról s *Zoltványi Irén* bencésről emlékezhetünk meg. *Zelliger Alajos,* az esztergom-egyházmegyei papi íróknak bibliografiáját állította össze, mintát szolgáltatva, hogyan kellene a papság irodalmi működését egyházmegyék szerint összeállítani. Sok kiváló erőt vesztett el a papság azokban, kik egyházi pályájukat elhagyván, sokszor épen nevelőanyjuk ellen fordultak.

A tanítórendek tagjai közt sok képzett és munkás óklasszikai filologus van, kik önálló művekben, bő tanulmányokban mutatják be tudásukat. Különösen *Bódiss Jusztin* bencés tünik ki ezen a téren. A pedagogiának szintén akadnak hivatott művelői. *Mázy Engelbert* bencés, *Steinberger Ferenc* és *Pokorny Emánuel* világi papok buzgólkodnak ebben az irányban.

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ APSISA.

A bölcselet csaknem kizárólag az egyházi folyóiratok hasábjain talál helyet, amelyekben úgy az aquinói szent Tamás-féle bölcseletről, valamint az újabb bölcseleti irányzatok ismertetéséről és bírálatáról sok alapos tanulmánynyal találkozunk. Székely, Franciscy, Mihálovits, Kozáry, Kováts, Szilvek, Stuckner s még többen főleg az 1886-ban alapított «Bölcseleti Folyóirat»-ot emelték magas szinvonalra.

Költői irodalom.

Vallásos tárgyú versköltésünket a jelen műben külön cikk ismerteti, azért itt csak néhány elsőrangú *műfordítóról* kell még megemlékeznünk. *Jánosi Gusztáv* a «Nyugat költői»-vel, Milton Tasso s mások remekeinek átültetésével a legelső műfordítók közé emelkedett. *Répássy* a nyugateurópai irodalomból honosított meg igen sok becses alkotást.

Rada István veszprémi pap a keresztény irányú regények átültetésével alapította meg nevét irodalmunkban. *Csicsáky* vagy öt európai nyelvből fordított nagy ügyességgel igen sokat. *Kálmán Károly* székesfejérvári pap különösen a zsoltároknak s az «Énekek éneké»-nek fordításával érdemelte ki az általános elismerést. A szövegnek az eredetivel, a tartalomnak a külső alakkal való benső összefüggése, a változatos hangok virtuózitásig menő hűsége Kálmánt legelső műfordítónkká teszik. Kár, hogy oly ritkán hallatja szavát.

Legvégül a katholikus *énekköltésről,* annak elméleti és gyakorlati műveléséről kell szólnunk. Az egyházi ének és zene történetének s elméletének is legalaposabb ismertetője s művelője *Bogisich Mihály* esztergomi kanonok. Saját szerzeményű énekein kívül főleg az általános és a magyar egyház régi énekeinek fölkutatásával, ismertetésével, megfejtésével s négy hangra való átírásával alapította meg hírét. Régi kéziratos és nyomtatott énekgyüjteményeinket nagy szakavatottsággal ismertette s tanul-

PAPNEVELŐ-INTÉZET ÉS TEMPLOMA, KASSA.

mányainak eredményeképen, egyebek közt, «Őseink buzgósága» című énekeskönyvével adott lendületet énekügyünknek. Tárkányi óta úgyis állandó a panasz; az időszaki, egyéb alkalmi, halotti s főképen a szentekről szóló énekek száma nem elégíti ki a híveket; egyes vidékek régi, kedves énekei nem kerültek bele az «Énektár»-ba. Végre *Szemenyei Mihály* pécsi pap, *Kapossy György* kántorral igen becses énekeskönyvet adott ki, mely azonban az előbbit sem akarja «jogos helyétől megfosztani». A régi gyüjteményekből sok szép éneket vettek föl, melyeket Tárkányi mellőzött. Úgy Szemenyeit, a gyüjtőt s jórészt szerzőt, mint Kapossyt, a zenére alkalmazó kántort, méltó dicséret érte. Több érdemes munkát szó nélkül hagyva, befejezésül még a Greksa-Lányi-féle énekkönyvet említjük meg.

* * *

Ezzel be is jártuk nemzeti irodalmunk változatos tereit. A föltüntetett adatokból nem akarunk magasztaló következtetéseket vonni, mert a «magunk jótéteményeit emlegetni még akkor is szerénytelenség, midőn a szájaskodó hálátlanság megtámadása más szert a védelemre hátra nem hagy. De itt sem öndicséret, sem önvédelmi rendszabályszerűség[1] nem irányította tollunkat, hanem csupán az örvendetes tények hű elsorolása. Általános mondások helyett biztos adatokkal védtük igazunkat és értekezésünket azzal a vígasztaló reménynyel fejezzük be: ha katholikus papjaink «kilenc századon át (irodalmi életünkben ily) lényeges szolgálatot tettek, miután emberi természetünk és társadalmi viszonyaink nem, az állodalmiak is csak kevésben változtak, ezentúl is tehetni fognak».[2]

Vajha úgy lenne!

[1] Lányi K.: Magy. kath. klérus érdemei. Előszó, XV. [2] U. o. XVI.

FILIGRÁN ZOMÁNCOS KEHELY
A SZEPESI SZÉKESEGYHÁZBAN.
(XV. század.)

A magyar katholikus vallásos versköltés.

A MAGYAR versköltés legrégibb termékei a katholikus vallás szolgálatában állanak. S mégis, csodálatos az a közönbösség, sőt mondhatnám ellenséges érzés, amelylyel újabban a vallásos versköltés a világias gondolkozásuaknál találkozik. Pedig ha van irodalmunknak ága, amelyben az önzetlen szeretet, a hazafias lelkesedés és szeplőtelen erkölcs megnyilatkozik, úgy az bizonyára a vallásos versköltés.

TÁRKÁNYI BÉLA.

A művészet legjelesebb alkotásai, kezdve Egiptom kultúráján, dúsan felölelik a vallásos elemet. Csak emlékeztetésül utalok India, Görögország és Róma műremekeire, a renaissance csodás művészi életére. Mind napjainkig a leghatalmasabb alkotások azok, amelyekben a legmagasztosabb eszme: az Istenség nyer méltó kifejezést. S a versköltés, amely szintén művészet, nem lehet kivétel. Mi adhatna a költőnek inkább ihletet, mint a hitnek minden földitől ment eszményisége?..,

Irodalmunk megalapítása szorosan összefügg a magyar katholicizmussal. Versköltésünk a reformáció előtt egy a katholikus vallásos versköltéssel. Első verses maradványaink: a Gyulafehérvári Versek és a Königsbergi Töredék, katholikus egyházi énekek. Alexandriai szent Katalin legendája, az úgynevezett Mária-siralmak és egyéb szép himnuszok — bár nagyrészt fordítások — első becsesebb termékei a magyar versköltésnek. Hosszas volna a középkori katholikus irodalmat ismertetni, mely a régi kolostorokban virágzott és sokáig egyetlen terméke volt a magyar szellemnek. E versköltés termékeit kódexeink és énekgyüjteményeink tartották fönn.

A szorosan vett katholikus versköltés csak a reformáció után nyert sajátos jelleget, amely élesen elkülöníti versköltésünk egyéb ágaitól. E külön jelleg mellett azonban megvannak benne mindazok a tulajdonságok, amelyek szükségesek ahhoz, hogy nemzeti irodalmunknak szerves része legyen. E meglehetősen gazdag versköltés életében két nagy korszakot különböztethetünk meg. Az

első korszak kezdődik Balassi Bálinttal s tart a XVIII. század végéig. A második időszakot a XIX. század közepe tájától számíthatjuk s mind a mai napig tart. E két nagy korszak keretében ismertetjük röviden a magyar katholikus versköltést.

Balassi Bálint, a XVI. század legkiválóbb magyar költője, nemcsak a világi lírában, hanem a vallásos versköltésben is halhatatlan nevet szerzett magának. Istenes énekeiben mély fájdalom és az Istenbe vetett fölemelő hit, a haza sorsán való fájdalom és reménység a Mindenható jósága iránt, mostoha sorsának panaszai és a Gondviselésben való megnyugvás megható őszinteséggel jutnak kifejezésre. Keserveiben *lelke mint Noé galambja* repül a kegyelem bárkájába:

Mint galamb, mely Noé-bárkából kirepült,
Nagy vizözön miatt meg bárkára került,
Szájban ágat hozván, meg a helyére ült,
Ki zöld ággal ujúlt.

Új könyörgést hozott neked új ág helyett,
Ki jó reménséggel virágzott, zöldellett,
S adja ő magát is kezedhez e mellett,
Igy vár bárkád felett...

Zrinyi Miklós, a régi magyar irodalom legnagyobb költője szintén gazdagította vallásos versköltésünket. Nem tekintve hatalmas époszát, mely tele van vallásos vonatkozásokkal, sőt alapeszméje is a megváltás gondolatából fakadt, ott van a *Feszületbez* írt remek zsoltára. *Gyöngyösi István* Rózsakoszorúja, *Kobáry István* rab-énekei, *Rádai Pál* vallásos énekei mind jelentékeny tényezők versköltésünkben. *Faludi Ferenc* és *Ányos Pál* a világi lírán kívül a vallásos poézisnek is áldozott. Faludi versei közül többet ma is énekelnek a katholikus templomokban; legismeretesebb a «Feszülethez» című, mely manap is kedvelt nagyböjti ének (Keresztények sirjatok...); Ányos Pál karácsonyi éneke szintén közhasználatú. Ezenkívül találunk vallásos verseket *Amadé László*-nál és *Révai Miklós*-nál is. Ily jeles munkásai voltak a katholikus vallásos versköltésnek a távolabb multban. A XVII. század végén beköszöntött francia fölvilágosodottság más irányba terelte költőink figyelmét. Ebből magyarázható meg, hogy jeles papköltőink között is sokan egyetlen hangot sem szenteltek vallásos érzelmeiknek. Csak a XIX. század negyvenes éveiben zendült meg újra az évtizedek óta hallgató katholikus versköltés. Bár az e korbeli költőknek nem mindegyike állott a valódi poézis magaslatán, mindazonáltal nekik köszönhetjük a későbbi virágzást s egyes műveik ma is a jobbak közé tartoznak. Amidőn a következő sorokban most is élő költőket említünk, bővebb bírálattól tartózkodunk. E kor költői közt időre nézve első *Sujánszky Antal,* kinek első kötete 1844-ben jelent meg. Van benne költői érzés, és, ahol egyszerű tud maradni, meg is hat. Versei

MINDSZENTY GEDEON.

SUJÁNSZKY ANTAL,
vovadrei választott püspök, nagyprépost, Esztergom.

között sok fordítás is van. Némileg rokon vele *Benőfy Soma* és *Nyulassy Antal.* Ők már a népies epikában is működnek s különösen Nyulassynak vannak talpraesett, jóízű népies versei («Kátyolok a nép életéből»); a valódi művészet magaslatára azonban egyikük sem emelkedett.

DR. BÁN ALADÁR, főgimnáziumi tanár, költő.

Valóban nyeresége nemcsak a vallásos verskötésnek, hanem a nemzeti irodalomnak is: *Tárkányi Bela* gazdag és hatásos verselése. Összegyüjti, javítja és eredetiekkel megtoldva kiadja a katholikus énekeket; az ifjúságnak és a nőknek kedves és szép imádságos könyveket ír; Káldy biblia-fordítását javítja és jegyzetekkel látja el. E mellett a közéletben is nagy tevékenységet fejt ki s mindezen fölül még eredeti és fordított költeményeket ad ki. Költését őszinteség, egyszerűség s lendületes erőteljesség jellemzik. Bár nem mondható nagy költőnek, mindazonáltal legjelesebb íróink közé tartozik, kinek némely alkotása ma is országszerte ismeretes.

Tárkányival körülbelül egy időben virágzottak *Pájer Antal* és *Kuthen* (Barina Vendel † 1875); bár Pájer költése szűkkörű és bágyadt, de mély erkölcsi fölfogása s érzelmeinek gyöngédsége becsesekké teszik sikerültebb verseit; Kuthen termékeny, népies lírája mélyebb nyomokat nem hagyott.

Mindezeket a költőket felülmúlta, sőt tehetségre nézve elsőségét maig megtartotta a katholikus verskötésben *Mindszenty Gedeon* (1829—1877). Az ő lantján zendült meg először az életet átható, nemzeti alapon nyugvó líra. Bár elődőinek verseiben is meg-megszólal a magyar érzés, a nemzeti eszmét teljes erejében az ő verskötésében látjuk megtestesülni a katholikus vallásos verskötés keretében. Valódi nagy költő. Irodalomtörténetünkben önálló helyet érdemelne; sajátságos, hogy még katholikus irányú irodalmi könyveink is csak futólag foglalkoznak működésével. Költése nem elvont, hanem az élet kérdéseibe is beleszól. Egyaránt lelkesedik egyházáért és nemzetéért. Élete alkonya felé mintha gyöngült volna a tehetsége; különösen formaérzéke hanyatlott. Nyelve tősgyökeres, erőteljes, s nemcsak verseiben, hanem prédikációiban is lendületes és költői.

DR. PRÓNAY ANTAL, kegyesrendi tanár, költő.

Mindszenty mellett méltó helyet foglal el élő vallásos költőink legjelesebbike: *Kemenes Ferenc,* veszprémi nagyprépost. Költeményeit három vaskos kötetben a legújabb időben adta ki. Az ő tehetsége és iránya teljesen különálló. Bár világi tárgyakat is megénekel, különösen a hazát és nemzetet, mindazonáltal lelke gyökeréig katholikus vallásos költő. Hatalmas szárnyalású, gazdag lírája a szentatyák himnuszaira emlékeztet. Képzelete gazdag és csillogó, gondolatai mélyek; nyelve ódon zamatú és eredeti. Kár, hogy — amint Arany János is megjegyezte róla — képzeletét gyakran nem tudja fékezni; néha a formát elhanyagolja s elbeszélő költeményeiben bizonyos bágyadtság állja útját az erősebb hatásnak. — Költeményeinek legnagyobb része *Isten és az ember* cím alá sorakozik és csodálatos rendszerbe illeszkedik, melyben az egyháznak majd minden tanítása költői formát nyer.

Kemeneshez némileg hasonlít *Talabér János,* aki szintén az eszmei poézisre törekszik; de sem tartalmilag, sem formailag nem ér föl Kemenessel. Egészen más tehetség volt a *Szulik Józsefé*

(1841—1890), aki a szívnek költője volt. Érzései őszinték, bár nem erősek; nyelve egyszerű, de eredetiség híján. Szelid, kedves dalaival szivünkhöz szól, s bár nem nagyobb költői tehetség, mégis maradandó hatást ért el. Hozzá sok tekintetben hasonló *Pály Ede*, kinek verseiben van érzés és gondolat. Kár, hogy korán elhallgatott, pedig tőle az elbeszélő műfaj is sokat várt.

A SZENT FERENC-RENDIEK TEMPLOMA, OKOLICSNÓ.

Áttérve legújabb költőinkre, mindenekelőtt *Rosty Kálmánt* kell megemlítenünk, a katholikus versköltés kitartó munkását. Dicsérnünk kell; versmértékei és rímei kifogástalanok. — Itt kell megemlítenünk az újabb magyar versköltésnek legkiválóbb tagját, *Reviczky Gyulát* (1855—1889). Bár kevés vallásos verset írt, de ez a kevés valódi gyöngye a magyar vallásos költésnek. Isten, Pán halála oly költemények, melyek örökre szépek maradnak.

Kalocsay Alán elhallgatott; csak nagynéha olvasunk tőle egy-egy újabb verset. Kalocsay határozottan tehetséges költő. Sikerültebb kis dalai közvetetlen bájukkal hatásosak. Legszebb az Apostata című verse. — Kiváló tehetség *Gyürky Ödön,* a riadó hangú énekes. — Költését a hitért való lelkesedés jellemzi, mely gyakran nagy gondolatokat is ad neki. De izgatott hangú verseinél sikerültebbek azok, a melyekben egyszerű, nemes szívének érzései szólalnak meg keresetlen, dallamos nyelven. — Az egyszerű érzések dalosa *Lévay Mihály*. Versköltése finom és izléses; kár azonban, hogy egyhangú, majdnem folyton kesereg. Ott legszebb, ahol hitében megnyugodva magasztos papi hivatását énekli meg. — *Szemlér Ferenc* kevés költeményében igazi poétai lélek tárul elénk. *Kisfaludy Á. Béla*

A SZENT FERENC-RENDIEK KOLOSTORA, OKOLICSNÓ.

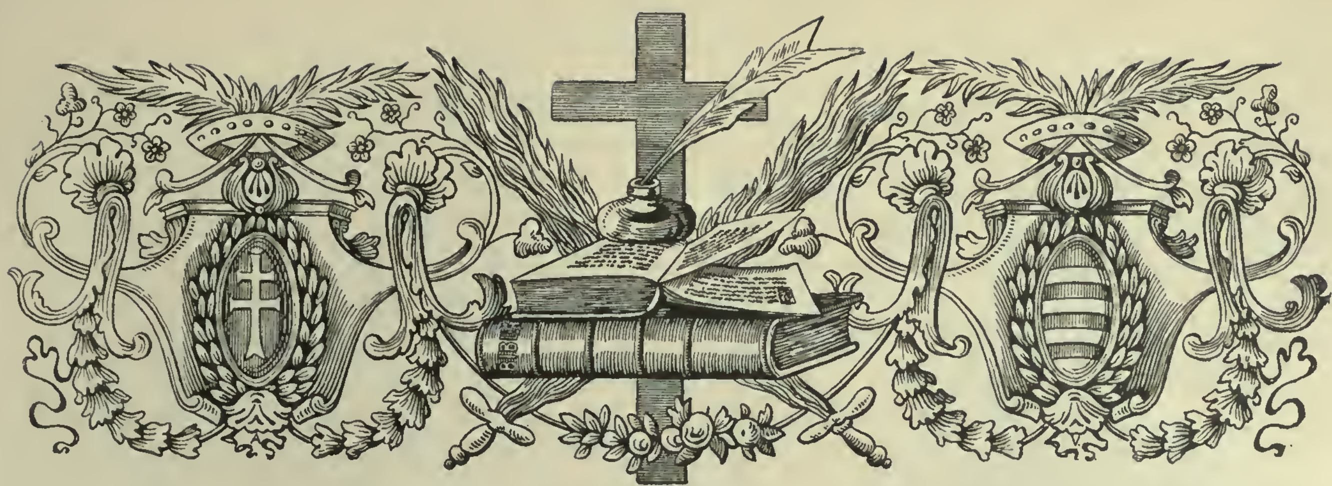
szintén keveset írt, de néhány nagyon sikerült dala van, mely valóban megkapja az embert. *Perényi-Patzner Istvántól* kevés, de igen jó költeményt kaptunk. — Nem szólhatunk minden költőnkről külön-külön, de még okvetetlenül meg kell említenünk *Kálmán Károly* gyönyörű zsoltárfordítását, amely ebben a nemben legkitűnőbb könyvünk.

Világi irányú íróink közül *Váradi Antal, Móra István* és *Endrődi Sándor* írtak szép vallásos verseket. Endrődinek rendkívül szép a Stella Maris című Mária-dala (Kuruc-dalok). Legalább névleg említjük meg legújabb kath. költőink közül a következőket: *Csicsáky Imre, Paksy Gáspár, Szűcs József, Patyi István,* a nemrégiben föltünt *Auer István* (Vergődés) és még számosan, kik megérdemelnék, hogy működésüket ismertessük. Ebben a nagyon is szűkre szabott ismertetésben a vázlatnak is igazán csak vázlatát nyujthattuk. De tán ez is elég arra, hogy némi képet alkosson magának az olvasó arról a versköltésről, a mely a legmagasabb, legnemesebb eszmék kultuszát szolgálja.[1]

[1] A jelen cikkből annak szerzője: Bán Aladár dr., főgimnáziumi világi tanár, most élő vallásos költőink egyik legkiválóbbja, az «Áhitat szárnyain» c. verskötet szerzője, kihagyta önmagát.

LÉVAY MIHÁLY,
apát, plébános, Abony.

A katholikus hirlapirodalom.

Hazánk sajátságos, majdnem mindenben kedvezőtlen és igen gyakorta súlyos viszonyainak tulajdoníthatjuk, hogy nálunk csak későn indult meg a hirlapirodalom. Mikor nálunk az első kisérletet tették magyar ujságlap alapítására, Németországban, Franciaországban, Nagybrittanniában és ezeknél kisebb országokban is, már jelentős méreteket öltött a hirlapírás.

És még szomorúbb, hogy akik nálunk a kisérletezés élére állottak, szinte esküdt ellenségei voltak a kath. egyháznak. Az értelmi és anyagi erő a katholikus táborban volt s mégis nem innen kerültek ki azok, kik a magyar sajtót szervezvén, az ebben rejlő nagy erőt úgy igyekeztek biztosítani, hogy az akképen váljék a hazának hasznára, hogy egyidőben kár ne essék az egyházon. Az akkori vezető-körök hibája, hogy lármás és nyugtalankodó elemeket engedtek felülkerekedni s hogy ezek a kezükbe került sajtóban rejlő mérhetetlen erőt az egyház rontására használhatták fel.

Jézus társasága ebben is előrelátóbb volt. Mert míg a két latin nyelvű hirlap («Mercurius Veridicus ex Hungaria» 1705—1710-ig és a «Nova Posoniensia» 1721—1724-ig) fennállott, módot találtak arra, hogy azokra befolyással lehessenek s különösen az utóbbi egészen az ő vezetésük alatt állott. Ugyancsak a Jézus-társasági atyáknak gondjuk volt arra is, hogy a két német nyelvű lapra, az «Ofnerischer Mercurius»-ra (1731—38) és az 1764-ben alakult «Pressburger Zeitung»-ra befolyást nyerjenek. Vajha mindegyre rosszabbodó viszonyaik megengedték volna, hogy a magyar sajtót is ők indítsák meg és szerető gondjuk alatt induljon a fejlődés kivánatos fokára.

De II. *József* császár korában, midőn az első magyar nyelven megjelenő lap, a «Magyar Hirmondó» (Pozsony, 1780.) megindult, a Jézus-társasági atyákra rossz világ járt és talán csak így eshetett meg, hogy annak első szerkesztője, *Rát* Mátyás, lutheránus prédikátor lehetett. Sem ő, sem utódai a szerkesztésben: barcafalvi *Szabó* Dávid, *Mátyus* Péter, *Szacsvay* Sándor, *Ungi* Pál, *Görög* Demeter stb. nem igen kimélték a kath. egyházat. Egyikük-másikuk nyíltan hirdette, hogy a kath. egyház napjai megszámlálvák, csak évekig «tengődhet» s elkövetkezik rá a szörnyű halál; kivénhedt, idejét múlta: vesznie kell! Rossz prófétáknak bizonyultak ugyan, mert az egyház diadalmasan állta meg helyét a nagy francia forradalom és a tizenkilencedik századnak többi nagy forrongásai közben is, de azért bizonyos, hogy az ellenséges sajtó elhatalmasodása sok keserűséget okozott neki.

Annál hálásabb kegyelettel kell megemlékeznünk azokról a számszerint nagyon kevés számú

DR. PALÁSTHY PÁL,
választott püspök, a «Religio» volt szerkesztője.

egyházi férfiakról, kik már korukban átérezték a sajtó hatalmát és a maguk körében minden lehetőt elkövettek arra nézve, hogy az ellenséges sajtó csapásait feltartóztassák és támadásaikat visszaverjék. Ezek közt első helyen áll a feledhetetlen szervita-atya, *Szaitz Leó,* kit méltán nevez Lesko István a róla írt derék irodalmi tanulmányában a katholikus ujságírás magyar úttörőjének. Szaitz Leó 1746 február 15-én született a sopronmegyei Kismartonban, 1764-ben vette föl a B. Sz. Mária szolgáinak ruháját. 1763-ban Bécsbe került az egyetemre s ott ismerkedett meg a magyar gárdisták hires fejével, Bessenyeivel, kitől sok olyat tanult, minek későbbi irodalmi működésében nagy hasznát vette. Midőn rendi elöljárói őt 1772-ben Magyarországba helyezték s a következő évben Egerbe került, hol haláláig (1792 júl. 30.) működött, erős elhatározás szállta meg a nagykészültségű szerzetest, hogy írótollával harcba indul nemzetének és egyházának ellenségeivel. — Ettől az időtől kezdve egy egész könyvtárt írt össze magyar, német és latin nyelven, melyek mindegyikében nagymérvű ujságírói véna nyilatkozik meg. Különös előszeretettel írta apróbb röpiratait, melyekben egyes napi kérdésekhez szól, kiméletlenül leálcázván benne a magyar nemzet és kath. egyház ellenségeit. Ezekben az apróbb röpiratokban nyilatkozik meg az ő ujságírói hivatottsága: minden szavával meggyőzi és legyűri az ellenfelet, kicsavarja kezükből a fegyvert s nyomban ellenük fordítja. Korában nem merül föl kérdés, melyet kath. vagy hazafias szempontból meg nem vitatna. Gyorsan dolgozik, könyvei, röpiratai egymást érik. Méltán nevezték el őt az akkoriban virágjában levő jozefinizmus «kalapács»-ának, ki könnyű tollát, mint súlyos fegyvert rendületlen bátorsággal forgatta egyházának és hazájának igazi védelmére oly korban, midőn a jobbak is elnémultak.

Utána következik érdemre nézve másodiknak *Horváth* János (1769—1835) székesfejérvári püspök, ki veszprémi kanonok korában «*Egyházi értekezések és tudósítások*» cím alatt afajta folyóiratot adott ki (1820—25), melyből évnegyedenkint egy-egy szám, összesen 20 füzet jelent meg. Ez a folyóirat első rendszeres katholikus folyóiratunk, melynek minden egyes száma a szerkesztő-kiadó önfeláldozó buzgóságáról tesz tanuságot. Horváth János megértette korának hívó szózatát és ha sokoldalú érdemei nem szorítják az intéző köröket, hogy őt püspöki székbe helyezzék, talán ideje és módja telik neki arra, hogy régen hangoztatott kedvelt eszméjét megvalósítsa, mely szerint «valóságos» ujságlapot adjon a magyar katholikusok kezébe.

A második rendszeres folyóiratot a nagyérdemű *Guzmics* Izidor bakonybéli szent Benedek-rendi apát (1786—1839) adta ki «*Vallás és Egyházi Tár*» cím alatt 1832-ben. Öt éven át, haláláig ő volt szerkesztő-kiadója ennek a folyóiratnak, melynek majd minden cikkét, értekezését maga írta. Ékes nyelve és alapos ismeretei még az ellentábornak is tiszteletet parancsoltak.

LONKAY ANTAL,
a «Magyar Állam» alapitója.

*A diadalos áramlattal úszni nem virtus; de a rossznak
felismert áramlat ellenében a társadalom legszentebb
javaiért kitartóan küzdeni, ez férfias erény*

Lonkay Antal

Ugyanabban az időben alapította *Kovács* Mátyás egri prépost-kanonok (1790—1861) «*Egyházi Folyóirás*» (Pest, 1832—1834) című folyóiratát, mely sok polemikus cikket foglalván magában, annak idején nagy figyelmet keltett. De már 1833-ban otthagyta a lapot és a szerkesztést *Oszvald* Ferenc vette át, ki két évig nagy buzgósággal iparkodott azt színvonalon tartani. Ám pártolás hiányában a lap nem hozta meg a kellő jövedelmet és 1834-ben véglegesen beszüntették.

Az első katholikus *heti* lapot *Gyarmathy Ch.* János alapította «*Magyar Szion*» néven Pesten 1838-ban. Melléklapja is volt: «Anastasia», mely havonkint kétszer jelent meg. A második évben már csak «Szion» volt a neve és 1840-ben ez is megszünt melléklapjával együtt. Gyarmathy hozzáértő és buzgó szerkesztő volt és nem rajta, hanem a kath. közönség részvétlenségén múlt, hogy hamarosan be kellett szüntetnie. .

Midőn *Kossuth* Lajos, a modern magyar ujságírás megalapítója és nagymestere, 1841 január 2-án a «Pesti Hirlap»-ot megindította, ujságját a szabadkőműves-liberalizmus zászlaja alá helyezte s midőn egymásután keletkeztek az ugyanilyen irányt követő hirlapok, a feledhetetlenül nagy *Szaniszló* Ferenc, akkor még váradi kanonok és a budapesti papnevelő-intézet kormányzója, az egyházat ostromló liberális sajtó ellensúlyozására megalapította Budapesten az 1841. év első hónapjában az első katholikus modern ujságot, a «*Religio*»-t, mely mind mai napig becsülettel teljesíti nemes hivatását: harcolni a katholikus egyház igazaiért és lehetőleg visszaszorítani az egyház engesztelhetetlen ellenségeit. Szaniszló Ferenc alatt a lap neve: «Religio és Nevelés» volt, melyhez az «Egyházi Tudósítások» társlap is tartozott. Megjelent hetenkint egyszer vasárnapon, egy és fél iven. Főpapságunk örömmel sietett a régen érzett hiány pótlására megindított lap támogatására és az ország hercegprímása, *Kopácsy,* azzal tanusította iránta való érdeklődését, hogy legképzettebb s erre legalkalmasabb papját, *Somogyi* Károlyt adta Szaniszló mellé főmunkatársnak. A ritka buzgósággal szerkesztett lap maga köré tudta gyüjteni a vitázó íróknak abban az időben legnagyobb bajvívóit, *Szenczy* Imrét, *Pauer* Jánost, *Csajághy* Károlyt, *Perger* Jánost stb., kik lelkesedésük lángbuzgalmával verték vissza az elhatalmasodó liberális sajtó egyházellenes kirohanásait. Oly nagy volt a «Religio» hatása, hogy fennállása tizenhatodik havában a protestánsok szükségesnek itélték ehhez hasonló sajtóközeget («Protestáns egyházi és iskolai lap») alapitani. Most aztán mindkét fél részéről csontig-velőig menő hirlapi harc indult meg, mely azonban, mint ezt az elfogulatlan protestáns írók is elismerik, a «Religio» győzelmét biztosította. A nagy érdeklődést tanusíthatja az a körülmény, hogy a «Religio» érdekében az összes püspöki irodák vállalkoztak előfizetések gyüjtésére és az előfizetési pénzek beszedésére. Kiszámíthatatlan lelki és erkölcsi hasznot köszönhetünk a «Religio» szinte csodával határos működésének. Azokban a zsibbatag időkben ez segítette pezsgőbbé tenni az egyházi életet; ez gyökereztette meg a lelkigyakorlatokat és népmissziókat; innen indult ki a «Szent-István-Társulat» megalakítása, az irgalmas nénikék betelepítése stb. Szaniszló 1841—43-ig szerkesztette a lapot, mely időtől kezdve 1848-ig Somogyi Károly volt annak szerkesztője. Mikor *Danielik* János vette át a szerkesztését, a szabadságharc már javában folyt szerte az országban. Az izgalmas időkben a lap hetenkint háromszor jelent meg, de 1849 április havában már akkora volt a zavar és kavarodás, hogy egyelőre be kellett szün-

DR. HORTOVÁNYI JÓZSEF,
országgyűlési képviselő, a «Magyar Állam» főszerkesztője.

tetni s csak ugyanez év szeptember havában lehetett tovább folytatni. — Nemsokára rá a rémuralom kormánya betiltotta a lap megjelenését és csak másfél év mulva sikerült *Scitovszky* hercegprímásnak kieszközölni, hogy újból megjelenhessék. 1855-ben *Zalka* János dr. egyetemi tanár vette át a «Religio» szerkesztését. Míg Danielik alatt bevallottan politikai lap volt, Zalka alatt «egyházi és irodalmi folyóirattá» alakult át s hetenkint kétszer jelent meg, mint ez idő szerint is. 1858-ig volt a lap szerkesztője s az abszolutizmus sötét éveiben erős magyar és kath. irányzatával végtelenül sokat tett a független magyar nemzeti törekvések ébresztésére. Ebben az évben ismét *Somogyi* Károly lett a lap szerkesztője, de már a következő évben dr. *Pollák* Jánosnak adta át, ki ismét 1864-ben *Palásthy* Pál avatott kezeire bízta. Palásthy alatt élte a «Religio» második aranykorát. Ebben az időben (1864—67) emberfölötti harcokat folytatott a szerkesztő a mindjobban elszilajosodott dekatholizáló törekvések ellen. Jelesebbnél jelesebb cikkeket írt és iratott az egyház engesztelhetetlen ellenségeinek leleplezésére, mi ezekben akkora haragot támasztott, hogy minden lehetőt elkövettek Palásthynak a laptól való eltávolíttatása érdekében. Az ádáz harc annyira kimerítette őt, hogy nemcsak a szerkesztőséget, de az egész közéletet odahagyván, végleges nyugalomba vonult. Ismét *Pollák* dr. (1868—69) jutott a lap élére; utóda *Cselka* Nándor volt, kinek helyébe 1874-ben báró *Hornig* Károly jutott, négy évig szerkesztvén a veterán lapot nagy körültekintéssel és ernyedetlen odaadással. A kath. hírlapírás nagy kárára, Hornig br. 1878-ban abbahagyta a szerkesztést, hogy Simor hercegprímás hívására a főegyházmegye központi vezetésében foglalja el bizalmi állását. Ettől az időtől kezdve mind mai napig *Breznay* Béla dr. egyetemi tanár szerkeszti a lapot. Az idők és viszonyok változtak, vele a «Religio» szerepköre is. A mostani szerkesztő nagy érdeméül kell betudnunk, hogy buzgalmával, nagy tudásával s ügyességével e nagyérdemű lapot még mindig a kellő színvonalon tudja tartani.

SZEMNECZ EMIL,
a «Magyar Állam» felelős szerkesztője.

Alig hogy megalakult a «Szent-István-Társulat», szükségesnek találta, hogy kath. irányú jól szerkesztett néplapot adjon a köznép kezébe. E végből alapította 1848-ban a «*Katholikus Néplap*»-ot, mely hetenkint egyszer jelent meg — illusztrálva. Első szerkesztője a később szombathelyi megyés püspökké lett *Szabó* Imre volt, kit 1849-ben a szintén megyés püspökké lett *Zalka* János, majd 1851-ben a jeles költő, *Sujánszky* Antal, 1857-ben *Kádas* Rudolf, 1862-ben a kath legényegyleti működéséről híres *Szabóky* Adolf kegyesrendi s 1865-ben *Füssy* Tamás, a Szent-István-Társulat igazgatója váltott fel.

A «Religio» egykori szerkesztője, *Somogyi* Károly, a szegedi Somogyi-könyvtár létrehozója, szintén a háborús 1848—49-iki időkben «*Katholikus Iskolai Lap*»-ot indított, mely azonban a rémnapok beköszöntével végképen megszünt.

CZIKLAY LAJOS,
hírlapíró, az «Országos-Pázmány-Egyesület» alelnöke.

Szintén a Szent-István-Társulat alapítása volt a «*Családi Lapok*» tudományos és szépirodalmi lap is, melyből 1852-ben havonkint két, 1856-ban hetenkint egy s 1858-ban évi

8 szám jelent meg. Szerkesztői egymásutánban *Klezsó* József, *Ney* Ferenc és *Somogyi* Károly voltak. A «Pázmány Füzetek» című, kath. egyházszónoklati és irodalmi folyóiratot is a Szent-István-Társulat adta ki. E vállalat azonban csak két évig (1855—56) tartotta magát. Szerkesztője Róder Lajos volt.

BÓNITZ FERENC,
Az «Alkotmány» szerkesztője.

Lonkay Antal, a már akkor jóhirű középiskolai tanár és író, 1856-ban alapította az akkoriban sok ideig (1871) vezető szerepet vitt «*Tanodai Lapok*»-at. A kath. tanügynek nagy szolgálatot tett ez a lap, melynek 17 évfolyamába minden nevesebb kath. pedagogus irogatott. Itt említjük meg az akkortájt (1857) megindult «*Népnevelési Közlemények*»-et is, mely Balassa-Gyarmaton jelent meg havonkint. Szerkesztője *Mészáros* Imre rétsági plébános volt. Ez azonban egy évi fönnállása után megszünt.

Az első katholikus vidéki lap az «*Egri Értesítő*» volt. Vegyes tartalmú hetilapnak indult 1860-ban *Albert* Ferenc szerkesztése alatt, kitől *Danielik* János vette át. Az év végén megszünt.

DR. KERESZTY VIKTOR,
esztergom-egyházmegyei áldozópap, cs. és kir. udv. káplán, a «Magyar Sion» szerkesztője.

1860 jan. 1-én indult meg az első katholikus napilap, az «*Idők Tanuja*». Alapítója a minden időkre feledhetetlen emlékű *Lonkay* Antal, ki a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok közt fogott bele ebbe a vállalkozásába; csakis az ő csüggedetlen kitartásának, agitáló képességének, vasszorgalmának s erős hitének köszönhetjük, hogy átlábolhatta az alakulás sanyarú éveit s hogy fokozatos megerősödés után immár az ötödik évtizedét éli a magyarországi katholicizmusnak ez a mindennapi őrtállója. A magyar nemzeti politikát és a katholicizmust írta Lonkay lapjának homlokára s ezekhez a jelszavakhoz hű maradt e veterán napilapunk minden megpróbáltatás közepette. Pedig ez utóbbiból bőven jutott része mind napjainkig. Mindjárt megjelenését azzal fogadták a protestánsok, hogy első számát nyilvános helyen elégettették az egyetemi ifjúsággal. De csak azt az egyetlen példányt tudták megsemmisíteni, maga a lap bátran haladott tovább, rettenthetetlenül küzdve a rabigába görnyedt haza független szabadságáért s a kath. egyház igazaiért. Csak 1860-ban három sajtópert akasztott nyakába az abszolutisztikus kormány és az onnan eredett hivatalos megintések száma légió. 1863-ban a katonai bíróság 14 napi fogságra és megfelelő pénzbírságra itélte Lonkayt s ezeket el

DR. MIHÁLYFI ÁKOS,
ciszterczita áldozópap, theologiai tanár, a «Katholikus Szemle» szerkesztője.

is kellett szenvednie; a következő évben két munkatársát, *Kuthent* (Barina Vendel) és *Garay* Alajost (a hírneves költő testvére) 14, illetőleg 8 napi fogságra itélték. S mikor az alkotmányos szabadságot visszaállították, amiben nem kis része volt Lonkay lapjának, akkor kiütött a szabadkőműves liberalizmus fékezhetetlen áradata és eltemetéssel fenyegetett mindent. A kath. napilapra csak úgy zuhogott a gúny, ócsárlás és rágalom, de Lonkayt meg nem félemlíthették, sőt el kellett tőle szenvedniök a legkiméletlenebb őszinteségű igazmondást. 1868-ban Lonkay egyezségre lépett a kitünő ujságíróval, Török Jánossal, ki a «Pesti Hirnök»-nek volt kiadó-szerkesztője s ennek az egyezségnek az volt az eredménye, hogy az «Idők Tanuja» s az előbb említett lap összeolvadt és a maig is megjelenő «Magyar Állam» lett belőle. Lonkay és Török János lapigazgatókká lettek s *Jósika* Kálmán br. volt a lap felelős szerkesztője. 1872-ben Jósika báró visszalépett és helyét *Hornig* Károly br., a mai veszprémi püspök foglalta el. Ugyanabban az évben a lap tulajdonjoga Lonkayra szállt vissza s mert Hornig br. a «Religio» szerkesztőségébe jutott, Lonkay vette át ismét a felelős szerkesztő gondjait s viselte is azokat élete végeig, 1888-ig. Halála után egyideig *Komócsy* Lajos, a lap legrégibb belső dolgozótársa lett annak felelős szerkesztője, 1889 eleje óta pedig *Hortoványi* József dr. a fő- és *Szemnecz* Emil a felelős szerkesztője. Szemnecz Emil méltó utódja a feledhetetlen Lonkaynak: tudás, szorgalom s hithűség dolgában alig akad párja s az egyházpolitikai harcok idejében kifejtett lángbuzgalmú munkásságát minden idők hálával fogják beírni a katholikus ujságírás történetébe.

PATZNER (PERÉNYI) ISTVÁN,
plébános Temesvár-Gyárvárosban, a «Havi Közlöny» szerkesztője.

TOKODY ÖDÖN,
plébános Uj-Pécsen, a «Havi Közlöny» alapítója és szerkesztője 1901 végéig.

A *hatvanas* években (1862) alakult a «*Néptanítók Közlönye*» *Márki* József dr. szerkesztésében s a «*Katholikus Népnevelők Lapja*» (1863—64), de mindkettő csak rövid időre. Ugyanezt mondhatjuk a «*Magyar Egyházi Szónok*» havi folyóiratról (1862), mely *Garay* Alajos szerkesztésében jelent meg havonkint egyszer, de már 1865-ben megszünt.

1863-ban alakult a legérdemesebb katholikus folyóiratok egyike, a «*Magyar Sion*». Negyven éves életének három szaka van. Az első sorozatot *Knauz* Nándor, a másodikat *Fraknói* Vilmos és *Zádory* János, a harmadikat a mai szerkesztők (*Kereszty* Viktor dr. és *Prohászka* Ottokár dr.) szerkesztették. Nagyterjedelmű az a mű, melyet a lap harminc éves jubileuma (1893) alkalmából *Kereszty* dr. szerkesztő állított össze a folyóiratban megjelent dolgozatok címeiből. Ebben a hosszú és fényes névsorban benn találjuk mindazoknak nevét, akik csak számot tesznek az egyházi irodalom terén.

DR. KOVÁTS SÁNDOR,
theologiai tanár, a «Havi Közlöny» társszerkesztője, Temesvár.

A *hatvanas* évek vége felé még három kath. napilap támadt: a «*Szabad Egyház*», melynek *Hatala* Péter és *Prileszky* Tádé s a «*Független Lapok*» s az «*Autonomia*», melynek *Zoványi* (Jánoska) Mihály voltak a szerkesztői. Mindahárom csak két évig tengődött, mert a hivő katholikusoknak nem voltak eléggé hithűek s a csak névleg katholikusoknak túlságos «bigottak» voltak. *Bodnár* Zsigmond 1868-ban «*Kath. Közlöny*» című egyházi folyóiratot adott ki Nagy-Szombatban. Ugyancsak Bodnár és Hatala ezekben az időkben adtak ki Pesten egy «*Egyházi Lapok*» című tudományos lapot is. Ez is csak rövid életű volt. Hatala, Zoványi és Bodnár, fájdalom, nem maradtak mindenkor hűek az egyházhoz, melynek védelmére keltek; közülök eddigelé Zoványi távozott el az élők sorából s Istennek hála, az egyházzal közösségben húnyt el. A *Debreczeni* János alapította «*Egri Egyházmegyei Közlöny*» 1869-ben alakult. 1873-ig havi, azóta félhavi lap, mikor is *Rapaics* Rajmond vette át szerkesztését. A nagyérdemű *Kubinszky* Mihály püspök, kalocsai kanonok ugyanott 1868-ban adta ki a «*Társulati Értesítő*»-t, melyből később a Jézus-társasági atyák vezetése alatt álló «*Jézus Szent Szivének Hirnöke*» című jeles hitbuzgalmi lap támadt.

DR. VUCSKICS GYULA,
plébános Nagyvárad-Ujvárosban, a «Tiszántúl» szerkesztője.

AUER ISTVÁN,
hirlapiró.

A hatvanas években a meglévők támogatására még négy kath. tanügyi lap alakult: «*Iskolai Kis Tükör*» (Pest), katholikus gyermekek újsága, 1864—65., szerkesztette *Bárány* Ignác; «*Kalauz*» (Pécs), tanügyi és nevelési szakközlöny, 1864—71., szerkesztette *Szauter* Antal; «*Iskolabarát*» (Pest), katholikus népnevelési közlöny, heti lap, 1866—67., szerkesztette *Bárány* Ignác; «*Egyházi és Iskolai Hetilap*» (Gyulafehérvár), 1867—72., szerkesztette *Éltes* Károly.

A *hetvenes* években ismét három katholikus napilap indult meg, melyek közül azonban csak egy tudott huzamosabb ideig fennállani. Ezek: «*Szabad Sajtó*», mely 1872-ben és 73-ban jelent meg s e rövid idő alatt három szerkesztője volt: *Csáky* Gyula gróf, *Rózsaági* Antal és *Hatala* Péter; a «*Jelenkor*», mely csak néhány hónapig jelent meg *Talabér* János és *Füssy* Tamás, és végül a «*Magyar Korona*», mely tíz évig (1875—85) működött *Jósika* Kálmán báró szerkesztése alatt, mind a három Budapesten. Politikai szinezetű heti lapok voltak: «*Egri Népújság*» 1870, szerkesztő *Luga* László; «*Testvér*» Pesten, 1872, politikai hetilap, szerkesztők *Zombory* Lipót és *Csáky* Gyula gróf; «*Kath. Hetilap*», a «*Kath. Néplap*» folytatásaként, 1873—86, szerkesztők *Füssy* Tamás,

DR. HANUY FERENC,
a «Pécsi Közlöny» szerkesztője.

TÓTHFALUSSY BÉLA,
budapest-erzsébetvárosi plébános, a «Társulati Értesítő» volt szerkesztője.

később *Ágoston* Antal; «*Kalocsai Néplap*» 1878, szerkesztője *Mócsy* Antal; «*Népbarát*», hetilap Békés-Csabán, szerkesztő *Gönlöcs* Benedek 1878 és 79. «*Ismeretterjesztő*». Irodalmi, egyháztudományi stb. lapok voltak: «*Értesítő a Kath. Congressusból*» 1871., szerkesztették *Kecskeméthy* Aurél, *Szilágyi* Virgil és *Zoványi* (Jánoska) Mihály. «*Egri Népkönyvtár*», kath. irányú folyóirat, 1873, évnegyedenkint, szerkesztő *Luga* László. «*Egyházi Közlöny*», Esztergom, 1872—73, szerkesztette *Zoványi* (Jánoska) Mihály. «*Társulati Értesítő*», Budapesten, 1873—76, szerkesztője *Ágoston* Antal. «*Kath. Világ*», Kassa, tudományos és társadalmi folyóirat, havonkint, 1874—75, szerkesztője *Répászky* József. «*Egyházjogi Tár*», Temesvár, havilap, 1875—76, szerkesztője *Csiky* Gergely. «*Erdélyegyházmegyei Értesítő*», Gyulafehérvár, kéthetenkint, 1876—77, szerkesztették *Éltes* Károly dr. és *Biró* Béla. «*Irodalmi Szemle*», Eger, havilap, 1876—90, szerkesztője *Luga* László. «*Tájékozó*», Budapest, 1876, szerkesztője *Czobor* Béla és *Kazaly* Imre. «*Közművelődés*», Gyulafehérvár, egyházirodalmi hetilap, 1878, szerkesztője *Avéd* Jákó, *Biró* Béla, *Balogh* Ignác, *Cserni* Béla, *Gidófalvy* Gergely, *Tódor* József dr. «*Egyházművészeti Lap*», Budapest, 1878—87, szerkesztője *Czobor* Béla. «*Havi Közlöny*», az elméleti és gyakorlati lelkipásztorság köréből, Temesvár, 1887—98, szerkesztője *Tokody* Ödön és *Patzner* István. «*Tájékozó*», kath. egyházi folyóirat, 1878—86, havilap, szerkesztője *Füssy* Tamás. — A *tanügyi lapok* ezek voltak: «*Népiskolai Lapok*», Szatmár, 1870—71, *Zafféry* Károly dr. «*Népiskola*», Budapest, Szatmár, Eger, 1871—77, *Zafféry* Károly, *Répássy* Károly. «*Elemi Tanügy*» 1872—77, *Rapaics* Rajmond, *Katinszky* Gyula. «*Kath. Reform*», Budapest, 1873, *Hatala* Péter dr. «*Nevelészet*», Székesfejérvár, *Seidel* Pál dr. «*Tanügyi Füzetek*», Pécs, 1875—76, *Warga* János. «*Népiskolai Tanügy*», Eger, 1878—82, *Katinszky* Gyula. — *Hitszónoklati* folyóiratok voltak: «*Kath. Hitszónok*», 1878, Sajóvölgyi *S. G.* Ferenc és *Toldy* László dr. «*Isten Igéje Szentbeszédekben*», Esztergom, 1876, *Fábián* János, *Molnár* János, *Jagicza* Lajos, *Halmos* Ignác dr., *Andor* György dr. «*Egyházszónoklati Lapok*», Budapest, 1879—80. *Toldy* László dr. Egyetlen *élclap* volt: «*Mátyás Diák*», 1872. Budapest, szerkesztette *Lőrinczy* Ferenc dr.

Mire elkövetkeztek a *nyolcvanas* évek, a szabadkőműves-liberális sajtó annyira elhatalmasodott szűz Mária országában, hogy a kereszténység, de különösen annak legilletékesebb szószólója, a katholikus társadalom, reményvesztetten és teljesen elfásulva még csak kisérletezéshez sem fogott az elvesztett tekintély, szerep és hatás visszaküzdése érdekében. Míg az előbbi évtizedekben több kisérletet tettek új katholikus napilapok alapításával a mindinkább elhóditott katholikus értelmiségnek a katholikus társadalomba való visszatérítésére, addig ebben az évtizedben csak egyetlen ilyen kisérletet jegyezhetünk föl. *Ribényi* Antal kispesti lelkész inditott «*Hazánk*» cím alatt egy új katholikus napilapot, de már néhány hónap mulván belebukott vállalatába.

TÓVÁRI PELIKÁN KRIZSÓ,
esztergom-főegyházmegyei áldozópap, a «Katholikus Hitvédelmi Folyóirat» szerkesztője.

Az ezekben az évtizedekben alapított *politikai, társadalmi és helyi érdekeket* szolgáló lapokat időbeli sorrendben a következőkben ismertetjük: «*Magyar Katholikus Egyleti Tudósítások*» 1880-ban. «*Katholikus Család*», Budapest, 1882—84,

szerkesztője *Horváth* Mihály. «*Kath. Társadalom*», Budapest, 1882, szerkesztője *Viszolay* István, később *Mayer* J. Arno, kinek működése épen nem volt hasznára a katholikus ügynek. «*Összetartás*», 1882, megjelent félhavonkint, szerkesztője *Szűcs* Emil, 1887 óta *Hajóssy* Gy. Krizánt. Nagy tekintélyre tett szert a jóhírű *Talabér* János által 1883-ban alapított «*Papok Lapja*», mely 1887-ig állt fenn. Ebben az évben a mindjobban elöregedő Talabér véglegesen nyugalomba vágyott és a szerkesztőség gondjait *Kereskényi* Gyulára bízta, ki alatt, minden buzgósága dacára, az előbb elterjedt lap hanyatlani kezdett, míg az év vége felé meg is szünt. Katholikus iránya mellett erős antiszemita hetilap volt a «*Testvériség*», melyet Kecskeméten szerkesztett és adott ki *Nagy* Imre; még abban az évben nevét «*Keresztény Testvériség*»-re változtatták s csakhamar ez is elsorvadott. Szép elterjedésre talált a «*Magyar Katholikus*» című politikai hetilap, melyet *Ribényi* Antal és *Cziklay* Lajos szerkesztett 1884-ben. Három évig állt fenn s mert nagy pártolásra talált, Ribényi vérmes reménykedéstől bátoríttatva, ebből alakította a «Hazánk» című napilapot, melynek sorsáról fentebbb emlékeztünk meg. A «*Keresztény Nép*», Székesfejérvárott, 1884-ben csak rövid ideig tartotta magát, ellenben a «*Keresztény Nép Ujsága*» három évet élt Budapesten. Nagy lelkesedéssel és ügyszeretettel indította meg *Sziklay* János dr. «*Felebarát*» című lapját 1887-ben, mely fél évi működés után, kellő pártolás hiányában szünt meg. «*Korunk*», Budapest, vegyes tartalmú társadalmi lap, 1887—88, szerkesztője *Kador* Sándor. «*Kath. Hungária*», Budapest, 1888, szerkesztője *Kaczvinczky* Lajos. «*Téli Esték*», *Bodnár* Gáspár jelesen szerkesztett családi néplapja 1888-ban indult meg s idők folytán hasznos szolgálatot tett. Jeles alapítás volt az «*Egyházi Közlöny*», melyet 1889-ben *Dedek* C. Lajos indított meg s mely mai napig nyomot hagyólag működik. Dedeken kívül később szerkesztői ezek: *Cenner* Lajos, *Schmiedt* Ferenc. «*Felvidéki Sion*», Ungvár, 1889, szerkesztője *Nikita* Sándor. «*Hunyady Mátyás*», Székesfejérvár, 1889—90, szerkesztője *Huszár* Kálmán. «*Kelet*», Ungvár, szerkesztője *Antalóczy* Péter, később *Neviczky* Konstantin, majd *Drohobeczky* Gyula, a jelenlegi kőrösi gör. kath. püspök. — A *tudományos, irodalmi és szépirodalmi* lapok alapítása dolgában úgy számukat, mint értéküket tekintve különösen gazdagok és gyümölcsözőek voltak a nyolcvanas évek. Ezek közt is különösen fontos a Szent-István-Társulat által 1887-ben megindított «*Kath. Szemle*», előbb *Kisfaludy* Á. Béla dr. és *Mihályfi* Ákos dr., 1896 óta csak az utóbb nevezett szerkesztésében. Ez a magas színvonalon álló havi folyóirat a katholikus tudományosságnak, irodalomnak és társadalmi tudománynak legáldáshozóbb melegágyává lett. Hasznos működése mély barázdákat szánt a mindinkább elközönbösödött kath. világi értelmiség szivében, s az abba vetett mag egyre gazdagabb aratást igér. 1883-ban indította meg *Breznay* Béla dr. «*Kath. Theologiai Folyóirat*»-át, mely három évig állt fenn s csak sajnálni lehet, hogy a nagyon tartalmas és tudományos folyóirat nem talált kellő anyagi pártolásra. Régen érzett hiányt pótoltak *Kiss* János dr. és *Palmer* Mátyás, akkori temesvári theologiai tanárok azzal, hogy 1886-ban megindították a «*Bölcseleti Folyóirat*»-ot. Rövidre rá Palmer Mátyást a püspöki udvarba hívta főpásztora s azóta *Kiss* János dr. egymaga szerkeszti és adja ki a jeles folyóiratot. Az eladdig annyira elhanyagolt katholikus bölcselettudományt ez a folyóirat ismét megkedveltette és a vele foglalkozni hivatottakat mindjobban erősbödő táborba gyüjtötte. A folyóirat érdemeiről több

SCHMIEDT FERENCZ,
az «Egyházi Közlöny» szerkesztője.

DR. BUNDALA JÁNOS,
a «Kath. Egyházi Zeneközlöny» szerkesztője, segédlelkész, Budapest-Józsefváros.

ízben nyilatkozott elismerőleg Szentséges Atyánk is, ki a bölcselettudománynak legbuzgóbb pártfogója. És a legnagyobb elismeréssel kell megemlékeznünk a körülbelül egyidejűleg (1889) alapitott «*Magyar Szemle*» cimű, kath. szépirodalmi, kritikai és művészeti hetilapról. *Kaczvinszky* Lajos alapította az ország fővárosában s majdnem megindulásától napjainkig *Kaposi* József, a Szent-István-Társulat nagyérdemű igazgatója szerkeszti. Vajha a katholikus sajtó minden közege ekkora eredménynyel tudna versenyezni a súlyosan mostoha viszonyok között is, mint ez a jelesen szerkesztett hetilapunk, melyről még az ellenség is kénytelen beismerni, hogy magas színvonalával féltett őrállója a tisztességes magyar szépirodalomnak. — A *hitbuzgalmi lapok és folyóiratok* közül ebben az évtizedben indultak meg: «*A Szent Család Kis Követe*», szerkesztője *Virág* Ferenc; a «*Legszentebb Rózsafüzér Királynéja*», első szerkesztője P. *Angelikusz*, majd *Magyary* Pál, jelenleg a Domonkos-rendi atyák kezében van; «*Mária Országa*», Győr, 1880—84; «*Jézus Szent Szivének Hirnöke*», 1881-ben Esztergomban, 1885 óta Kalocsán, szerkesztője *Tóth* Mike S. J.; «*A Kath. Hitterjesztés Lapjai*», Nagyvárad, 1882, szerkesztője: *Nogely* István; «*Szűz Mária Virágos Kertje*», Kalocsa, 1886, szerkesztője *Tóth* Mike S. J.; a «*Magyarországi Papi Imaegyesület Értesítője*», Győr, 1888, szerkesztője *Varga* János, *Gladich* Pál, *Habnenkamp* György; «*Katholikus Hitvédelmi Folyóirat*», Pozsony, 1889, szerkesztője *Lepsényi* Miklós, *Pelikán* Krizsó, *Keményffy* Dániel, utóbb Budapesten ismét *Pelikán* Krizsó. — A *hitszónoklat* terén a következő folyóiratok: «*Jó Pásztor*», Komárom, szerkesztője *Hajóssy* Krizánt, *Mészáros* Kálmán, *Lepsényi* Miklós, *Pelikán* Krizsó; «*Borromaeus*», 1886, Győr, *Horváth* Lajos, *Varga* János, *Nagy* Antal; a «*Külföld Szónokai*», Budapest, 1886, szerkesztője *Ribényi* Antal, később *König* Gusztáv, majd ismét az előbbi; «*Görög Szertartású Kath. Hitszónok*», Ungvár, 1887, szerkesztője *Melles* Emil; «*Hitszónoklati Folyóirat*», előbb Szabadkán, utóbb Budapesten, szerkesztője *Karkecz* Alajos. — A *tanügyi lapok* közül: «*Közoktatás*», 1882, lapvezér: *Lutter* Nándor dr., szerkesztő *Tomor* Ferenc, *Gyulai* Béla; «*Népnevelő*», Nagyszombat, 1882, szerkesztő *Zelliger* József, 1883 óta *Komlóssy* Ferenc dr., később *Ember* Károly és *Zelliger* Vilmos dr.; «*Kath. Hitoktatás*», Kalocsa (1885), Ujvidék (1893), szerkesztője *Fonyó* Pál, majd *Érdujhelyi* Menyhért; «*Család és Iskola*», Budapest, 1886, szerkesztője *Csopey* László; «*Kath. Néptanítók Lapja*», Győr, 1887, szerkesztő *Papp* László; «*Az Igazság*», Gyergyó-Ditró, 1887, szerkesztő P. *Felicián*; «*Kántorok Lapja*», Vasvár, 1889—90, szerkesztő *Barabás* István.

VIRÁG FERENC,
«A Szent Család Kis Követe» szerkesztője.

A csak az imént lezárult tizenkilencedik század utolsó tizedében, a *kilencvenes években* felötlően kevés új katholikus lap alakult. Különösen áll ez annak első feléről. A másodikban több az új alapítás, ami okvetetlenül okozati összeköttetésben áll az áldatlan emlékű egyházpolitikai törvények keresztülhajszolásával a katholikus táborban feléledt önvédelmi szervezkedéssel. Ezek közé tartozik első sorban az 1897 január 1-én megindult «*Alkotmány*» cimű napilap, melyet a nagy lelkesedéssel szervezett néppárt létesített jelentős pénzáldozatok árán. Egyesek és testületek eddig soha nem gyakorolt bőkezűséggel adták össze a párt és lapjának szervezéséhez legszükségesebb költségeket. Ám ezzel távolról sem

CSÁSZÁR JÓZSEF,
a «Szombathelyi Ujság» szerkesztője.

akarjuk mondani, hogy ezek az adakozások teljesen kielégítők lettek volna még csak magának az új katholikus napilapnak kívánatos elterjeszthetésére, mert noha a multhoz képest szokatlanul sokat sikerült a szervezőknek összegyüjteniök, az eredmény messze a várakozáson alul maradt. Bezzeg az ellentáborban gyorsabban és eredményesebben ment a gyüjtés, ha arról volt szó, hogy védelmükre egy eddig irántuk ellenséges indulatú lapot kellett maguk számára megszerezniök, vagy ha a különben is fölös számú liberális lapok számát akarták még egygyel szaporítani. Épen az «Alkotmány» alakulása idején bőséges alkalmunk volt tapasztalni, hogy milyen jelentékeny tőkék gyűltek össze az eddig az egyházpolitikai törvényjavaslatokat ellenző egyik nagyobb politikai napilapunk kisajátítására, majd pedig később — például — az «Országos Hirlap» alakítása érdekében. Hiába: mi katholikusok gyengén áldozunk még akkor is, amikor a legeslegbecsesebb érdekek megóvásáról van szó. — Visszatérve az «Alkotmány»-ra, följegyezzük, hogy annak első szerkesztője a katholikus publicisztika egyik reményteljes új hajtása, *Bónitz* Ferenc lett, ki előbb a «Magyar Állam» szerkesztőségében dolgozott s később az «Alkotmány»-t megelőzőleg alakult néppárti «Fejérmegyei Napló»-nak volt szerkesztője. 1897-ben rövid ideig *Dugovich* Imre volt a szerkesztő, utána ismét Bónitz áll az élén, napjainkig. Az új lap szépen terjedt, de igen távolról sem annyira, mint kívánatos lett volna. És valóban kétségbeejtő, hogy a XIX. század lezárásával két katholikus napilapunknak előfizetői együttvéve még 1/5—1/6-át sem adják annak a számnak, melylyel egyik-másik szabadelvű lap dicsekedhetik. Vajha ez a szomorú tudat arra serkentené hittestvéreinket, hogy a katholikus napisajtót nagyobb figyelemben részesítenék.

VÉGH KÁLMÁN,
plébános, Ároktő.

Ugyancsak a néppárt buzgó fáradozásából egymásután támadtak a vidéki gócpontokon is jól szerkesztett katholikus napi- és hetilapok. Igy Nagyváradon a «Tiszántúl», Győrött a «Dunántuli Hirlap», «Szombathelyi Ujság», «Pécsi Közlöny», «Nyitramegyei Szemle» és «Váci Közlöny».

A kilencvenes évek folyamán támadt többi *politikai, gazdasági, társadalmi* s ezekhez tartozó vegyestartalmú hetilapok és folyóiratok közül a következőket soroljuk fel: «*Társulati Értesítő*», 1892, Budapest, első szerkesztője *Tóthfalussy* Béla volt, a jelenlegi: *Gyürky* Ödön dr.; «*Kath. Autonómia*», 1894—95, félhavonkint, szerkesztője: *Weszely* Ferenc, utóbb *Becsky* László; «*A Kath. Család*», Pápa, 1896, havonkint, szerkesztője: *Lővárdy* Alajos; «*Autonomia*», Budapest, 1896—98, félhavonkint, szerkesztője: *Dedek* C. Lajos; «*Keresztény Családok Lapja*», Budapest, 1898, szerkesztője: *Dugovich* Imre és *Gellért* (Schleiminger) Jenő; «*Közvélemény*», Budapest, hetilap, 1898—99, szerkesztője: *Kornis* Elemér; «*Kolping*» (a kath. legényegyesületek lapja) Kassa, 1898—90, szerkesztője: *Konrády* Lajos; «*Harangszó*», Budapest, 1899, hetilap, szerkesztője: *Tóth* József; «*Görög Kath. Szemle*», Ungvár, 1900, szerkesztője: *Kaminszky* Géza; «*Hitvédelmi Füzetek*», Ó-Becse, 1890, szerkesztője: *Makra* Imre; «*Országos Pázmány-Egyesület*», a hasonló című egyesület közlönye, Budapest, 1901, szerkesztője: *Margalits* Ede dr.; «*Kath. Folyóirat*», Mármaros-Sziget, 1900, szerkesztője: *Gorbói Lengyel* Győző; «*Uj Század*», Vajszka, 1900, szerkesztője: *Tambácz* István. — A *tudományos* irányúak közt első helyen kell említenünk a *Kiss* János dr. egyetemi tanár által alapított «*Hit-*

DR. FEJÉR GERŐ,
theologiai tanár, Gyulafehérvár.

tudományi Folyóirat»-ot, mely napjainkig igen áldásos működést fejt ki; továbbá: «*Magyar Theologia*», Eger, 1898, szerkesztője: *Bernáth* Gyula és «*A Biblia és a Tudomány*», 1895—8, szerkesztője: *Csuday* Jenő dr. és *Dugovich* Imre. — Az *irodalmi és művészi* irányúak közül fölemlítjük: «*Irodalmi Közlöny*», Eger, 1894, szerkesztője: *Babik* József; «*Egyházi Műipar*», Budapest, 1899, szerkesztője: *Cziklay* Lajos; «*Kath. Egyházi Zeneközlöny*», 1893—4, szerkesztője: *Kutschera* József, *Erney* József és *Langer* Viktor. — *Hitbuzgalmiak:* «*Ébredjünk*», 1892—94, Budapest, Szent Péter Lánc-szövetségének közlönye, szerkesztője: *Kapisztrán;* «*Krisztus az én életem*», Budapest, 1894—5; «*Lourdesi Csodálatos Gyógyulások*», Budapest, 1894, szerkesztője: *Mészáros* Kálmán; «*Lelki Vigasz*», Temesvár, 1896, szerkesztője: *Angyal* János; «*Reménységünk*», Vác, 1897—90, szerkesztője: *Varga* Mihály; «*Pálnai Szent Antal Lapja*», Budapest, 1899, szerkesztője: *Mészáros* Kálmán, *Buday* Aladár; «*Lorettó*», Duna-Szerdahely, 1899—90, *Deák* Antal; «*Örökimádás*», Budapest, 1900, szerkesztője: *Kutschera* József; «*Kalazantinum*», Kolozsvár, 1900, szerkesztője: *Varjas* Endre. — *Hitszónoklatiak:* «*Szent Gellért*», Pannonhalma, 1898, *Mázy* Engelbert, *Szinek* Izidor; «*Kath. Hitszónok*», Budapest, 1896, *Ribényi* Antal. — *Tanügyiek:* «*Kath. Tanügy*», Budapest, 1894, szerkesztője: *Komlóssy* Ferenc, 1896 óta *Zelliger* Vilmos dr.; «*Kath. Pedagogia*», Budapest, 1896—90, szerkesztője: *Gyürky* Ödön dr.; «*Nevelő Oktatás*», Pozsony, 1900, szerkesztője: *Schultz* Imre.

DR. WINKLER-VETÉSI JÓZSEF, iró, Budapest.

DR. KÓRÓDY PÉTER, theologiai tanár, a Battyány-könyvtár igazgatója, Gyulafehérvár.

Mielőtt ezt a sok tekintetben hézagos ismertetést befejeznők, érdekesnek találjuk az 1820-tól 1900-ig alakult katholikus szellemű magyar lapok- és folyóiratokról a következő táblázatos kimutatást nyujtani:

Év	Ujság	Folyóirat	Év	Ujság	Folyóirat	Év	Ujság	Folyóirat	Év	Ujság	Folyóirat
1820	1	—	1862	1	1	1878	5	4	1891	1	—
1832	3	—	1863	1	1	1879	1	—	1892	8	3
1838	3	—	1864	2	—	1880	1	2	1893	1	1
1841	2	—	1866	1	—	1881	—	1	1894	3	3
1843	1	—	1867	3	—	1882	7	1	1895	—	1
1848	2	—	1868	3	1	1883	2	1	1896	3	3
1849	1	—	1869	2	—	1884	3	—	1897	—	1
1852	1	—	1870	2	1	1885	—	2	1898	3	3
1855	1	—	1872	4	—	1886	5	4	1899	2	2
1856	1	—	1873	4	—	1887	3	4	1900	1	5
1857	1	—	1875	2	—	1888	2	2	összesen	110	52
1860	2	—	1876	3	1	1889	5	2			
1861	1	—	1877	1	—	1890	—	2			

Végül adjuk az 1901. év végén megjelent kath. irányú magyar lapok és folyóiratok jegyzékét a következőkben:

A magyarországi katholikus lapok és folyóiratok jegyzéke.

Alkotmány. Politikai napilap. Az országgyűlési néppárt hivatalos lapja. Felelős szerkesztője *Bónitz Ferenc.* Alapíttatott 1895-ben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Előfizetési ára 28 korona.

Arménia. Magyar-örmény havi szemle. Szerkeszti *Szongott Kristóf,* Szamosújváron. Alapíttatott 1887-ben. Ára 8 korona.

Bölcseleti Folyóirat. Szerkeszti és kiadja *Kiss János dr.*, tiszteletbeli pápai kamarás, egyetemi tanár, Budapest, VII., Rottenbiller-utca 5/A. Alapíttatott 1886-ban. Egész évre 10 korona. Évenkint négy füzet.

Borromaeus. Katholikus hitszónoklati havi folyóirat. Szerkeszti *Nagy Antal* kanonok, Győr. Alapíttatott 1887-ben. Ára 8 korona.

Családi Kör. A magyar nép olvasótára. Alapíttatott 1897-ben. Megjelenik havonkint egyszer. Kiadja *Reizer János,* szerkeszti *Bodnár Gáspár.* Egész évre 2 korona.

Christliches Volksblatt. Politikai hetilap. Szerkeszti *Auer István,* Budapesten. Alapíttatott 1896-ban. Ára 4 korona.

Dunántuli Hirlap. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap. Megjelenik minden vasárnap és csütörtökön. Szerkeszti *Giesswein Sándor dr.,* kanonok, Győrött. Főmunkatárs *Öveges Kálmán.* Alapíttatott 1893-ban. Ára 12 korona.

Egri Egyházmegyei Közlöny. Szerkeszti *Böhm János dr.,* kanonok. Alapíttatott 1869-ben. Megjelenik havonkint kétszer. Ára egész évre 4 korona.

Egri Hiradó. Hetenkint kétszer megjelenő politikai és társadalmi lap. Megjelenik kedden és szombaton. Szerkeszti *Csutorás János dr.*, Egerben. Alapíttatott 1893-ban. Ára 10 korona.

Egyházi Közlöny. Vegyes tartalmú s irodalmi hetilap. Megjelenik minden pénteken. Szerkeszti *Schmiedt Ferenc,* budapest-erzsébetvárosi segédlelkész, Budapest, VII., Szegényháztér 8. Alapíttatott 1889-ben. Ára 10 korona.

Egyházi Műipar. Rétay és Benedek lapja. Szerkeszti *Cziklay Lajos.* Megjelenik havonkint, ingyen.

Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap. Kiadja *Prohászka Ottokár dr.*, szerkeszti *Csajka Ernő dr.*, Esztergomban. Alapíttatott 1896-ban. Ára 10 korona.

Fejérmegyei Napló. Politikai lap. Megjelenik minden kedden és szombaton. Szerkeszti *Bilkei Ferenc,* Székesfejérvárott. Alapíttatott 1894-ben. Ára 12 korona.

Félegyházi Hiradó. Közművelődési, társadalmi és szépirodalmi hetilap. Szerkeszti *Molnár József,* Félegyházán. Alapíttatott 1895-ben. Ára 8 korona.

Der Freimüthige (Südungarisches Volksblatt). Politikai hetilap. Szerkeszti *Blaskovics Ferenc,* országgyűlési képviselő, Temesvárott. Ára 8 korona.

Havi Közlöny az elméleti és gyakorlati lelkipásztorság köréből. Megjelenik havonként egyszer. Szerkesztik *Patzner István* és *Kováts Sándor dr.,* Temesvárott. Alapíttatott 1878-ban. Ára 10 korona.

Herkó Páter. Élclap. Megjelenik minden vasárnap. Szerkeszti *Markos Gyula,* Budapesten. Alapíttatott 1893-ban. Ára 12 korona.

Heti Szemle. Szerkeszti *Báthory Endre,* Szatmárt. Alapíttatott 1892-ben. Ára 6 korona.

Hittudományi Folyóirat. Szerkeszti és kiadja *Kiss János dr.,* tiszteletbeli pápai kamarás, egyetemi tanár, Budapest, VII., Rottenbiller-utca 5/A. Alapíttatott 1890-ben. Egész évre 10 korona. Évenkint négy füzet.

Isten Igéje szentbeszédekben. Havi folyóirat. Szerkeszti *Andor György dr.*, Esztergom. Alapíttatott 1874-ben. Ára 4 korona.

Jézus Szentséges Szivének Hirnöke. Havi folyóirat. Szerkeszti *Tóth Mike S. J.,* Kalocsán. Alapíttatott 1867-ben. Ára 3 korona.

Jó Pásztor. Egyházszónoklati folyóirat. Megjelenik havonkint. Szerkeszti és kiadja *T. Pelikán Krizsó,* esztergom-főegyházmegyei áldozópap, Budapest, VII., Csömöri-út 16. Alapíttatott 1883-ban. Ára 8 korona.

Kalazantinum. Megjelenik a szünidő kivételével havonkint. Szerkeszti *Varjas Endre,* kegyesrendi áldozópap, Kolozsvárott. Alapíttatott 1895-ben.

Kalocsai Néplap. Politikai, közgazdasági és vegyes tartalmú hetiközlöny. Szerkeszti *Virág István,* Kalocsán. Alapíttatott 1878-ban. Ára 8 korona.

Katholikus Egyházi Zeneközlöny. Havi folyóirat. Szerkeszti *Bundala János dr.*, segédlelkész Budapest-Józsefvárosban. Alapíttatott 1894-ben. Ára 3 korona 20 fillér.

A Katholikus Hitterjesztés Lapjai. Megjelenik évenkint 10-szer. Szerkeszti *Nogely István,* tanítóképzői igazgató, Nagyvárad. Alapíttatott 1882-ben. Ára 6 korona.

Katholikus Hitvédelmi Folyóirat. Megjelenik havonkint egyszer. Szerkesztik *T. Pelikán Krizsó* és *Keményfy K. Dániel,* esztergom-főegyházmegyei áldozópapok, Budapest, VII., Csömöri-út 16. Alapíttatott 1889-ben. Ára 8 korona.

Katholikus Pedagógia. Havi folyóirat. Szerkeszti *Gyürky Ödön,* Budapest, VIII., Pál-utca 7. Alapíttatott 1897-ben. Ára 8 korona.

Katholikus Szemle. A Szent-István-Társulat folyóirata. Megjelenik évenkint 10 füzetben. Szerkeszti *Mihályfi Ákos,* cisztercita theol. tanár, Budapesten. Alapíttatott 1887-ben. Ára 10 korona.

Katholikus Tanügy. A nevelés és tanításügy összes ágait felölelő katholikus pedagogiai szakközlöny.

Megjelenik hetenkint kétszer, mint a «Magyar Állam» melléklapja és önállóan is. Szerkeszti *Zelliger Lajos dr.*, Budapest, VI., Érsek-utca 2. Alapíttatott 1895-ben. Előfizetési ára külön 6 korona.

Kelet. A magyarországi görög-katholikusok érdekeit képviselő politikai hetilap. Megjelenik minden csütörtökön. Szerkeszti *Neviczky Konstantin*, Ungvár. Alapíttatott 1888-ban. Ára 8 korona.

Kolping. A magyarországi katholikus legényegyesületek országos szövetségének hivatalos közlönye. Valamennyi egyesületi elnök közreműködésével kiadja a szövetségi elnökség Budapesten. Főszerkesztő: *Schiffer Ferenc*, felelős szerkesztő: *Erdősi Károly*. Szerkesztőség: Budapest, VII., Rottenbiller-utca 20/22. Egész évre 4 korona.

Közművelődés. Az erdélyi római katholikus irodalmi társulat heti közlönye. Megjelenik minden szombaton. Szerkeszti *Zlamál Ágost*, Gyulafehérvár. Alapíttatott 1878-ban. Ára 8 korona.

Kun-Majsa. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap. Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos *Sasvári Sándor*, Kun-Majsa, Posta-utca 750. szám. Alapíttatott 1898-ban. Ára egész évre 7 korona 20 fillér.

Külföld Szónokai. Egyházszónoklati folyóirat. Szerkeszti *Andor György dr.*, hercegprímási titkár. Alapíttatott 1886-ban. Ára 8 korona.

Der Landbote. Politikai hetilap. Megjelenik minden szombaton. Szerkeszti *Kraushaar Károly*, Temesvárott. Alapíttatott 1872-ben. Ára 4 korona.

Listy Svätého Antona. Hitbuzgalmi képes havi folyóirat tót nyelven. Szerkeszti *Sándorfi Ede*. Alapíttatott 1900-ban. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Mária-utca 11. Előfizetési ára egész évre 2 korona.

Lorettó. Képes havi folyóirat. Megjelenik minden hó 15-én. Szerkeszti *Deák Antal*, Budapest, VIII., Pál-utca 2. Alapíttatott 1898-ban. Ára 2 korona.

Magyar Állam. (Idők Tanuja.) Politikai napilap. Főszerkesztő *Hortoványi József*, felelős szerkesztő *Szemnecz Emil*. Alapíttatott 1860-ban. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Zöldfa-utca 43. Előfizetési ára 40 korona. Melléklapjai: **Szépirodalmi Kert** és **Katholikus Tanügy**, megjelennek hetenkint.

Magyar Földmivelő. A keresztény magyar nép újsága. Megjelenik minden vasárnap. Szerkeszti *Bodnár Gáspár* tanár, Szatmáron. Alapíttatott 1898-ban. Ára 4 korona.

Magyar Néplap. Politikai hetilap. Szerkesztő és kiadó *Buday Aladár*. Alapíttatott 1892-ben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Mária-utca 11. sz. Előfizetési ára egész évre 4 korona.

Magyar Szemle. Szépirodalmi, kritikai és művészeti hetilap. Szerkeszti *Kaposi József*, Budapest, VI., Új-utca 14. sz. Alapíttatott 1889-ben. Ára 12 korona.

Magyar Sion. Egyházirodalmi folyóirat. Megjelenik havonkint egyszer. Szerkeszti *Kereszty Viktor dr.*, Esztergomban. Alapíttatott 1863-ban. Kezdettől XXXVII., az új sorozatban XIII. évfolyam. Ára 12 korona.

Néppárt. Hetilap. Budapest, VII., Damjanich-utca 50. Szerkeszti *Izsóf Alajos*. Ára 4 korona.

Nyitramegyei Szemle. Politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap. Szerkeszti *Tóth János*, Nyitrán. Alapíttatott 1893-ban. Ára 10 korona.

Oktató Népkönyvtár. Megjelenik havonkint egyszer. Szerkeszti *T. Pelikán Krizsó*, Budapest, VII., Csömöri-út 16. sz. Alapíttatott 1892-ben. Ára 4 korona.

Őrangyal. Képes gyermeklap. Megjelenik minden hónap 1-én és 15-én. Szerkeszti *Kárpáti Endre*, nyug. felsőbb leányiskolai igazgató, Győrött. Alapíttatott 1886-ban. Ára 2 korona.

Örökimádás. Havi folyóirat; a legmélt. Oltáriszentség imádására s szegény templomok fölszerelésének elősegítésére hivatalos közlönyül kiadja: a *Központi Oltáregyesület*. Alapíttatott 1900-ban. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IX., Rákos-utca 5. Ára 3 korona.

Páduai Szent Antal Lapja. Hitbuzgalmi képes folyóirat. Megjelenik havonkint kétszer. Szerkesztő és kiadó *Buday Aladár*. Alapíttatott 1898-ban. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Mária-utca 11. sz. Előfizetési ára egész évre 3 korona 20 fillér.

Patrona Regni Hungariae. Havi füzetek. Egy évre 2 korona. Ugyanott.

A **Patrona Hungariae** című lapocskák egyes számai havonkint jelennek meg. E kis lapok célja a hitélet és vallásosság élesztése. Minden egyes szám a vallásos élet egy-egy nyilvánulásáról, a keresztény ember egy-egy kötelességéről szól. A templomok padjain szétszórva, gyóntatás, beteglátogatás és egyéb egyházi ténykedések alkalmával szétosztva, az iskolás gyermekeknek ajándékozva juthatnak e lapok legjobban annak a közönségnek körébe, melynek szánva vannak. Egyszerre s bérmentve küldött 10 pld. ára 20 fillér, 50 pld. 80 fillér, 100 példány 1 korona 20 fillér. Ily megrendelés egész évfolyamra (12 számra) is elfogadtatik, ugyanazon árak mellett. A megrendelések a Szent-István-Társulat ügynökségéhez, Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28*a*. intézendők, mint amely ebben az irányban fölajánlotta szolgálatát.

Pécsi Közlöny. Politikai és vegyestartalmú napilap. Szerkeszti és kiadja: *Hanuy Ferenc dr.* Főmunkatárs: *Dömel Anzelm*, Pécsett. Alapíttatott 1893-ban. Ára 12 korona.

Pressburger Tagblatt. Politikai napilap. Szerkeszti *Pichler Alajos*, Pozsonyban. Alapíttatott 1896-ban. Ára 20 korona.

Religió-Vallás. Katholikus egyházi, társadalmi és irodalmi folyóirat. Megjelenik hetenkint szerdán és szombaton. Szerkeszti *Breznay Béla*, egyetemi tanár, Budapest, VI., Bajza-utca 14. Alapíttatott 1842-ben. Ára 20 korona.

Reménységünk. Az Oltáriszentség-imádás és Mária-

tisztelet havi folyóirata. Szerkeszti *Vargha Mihály,* csongrád-csányi plébános. Alapíttatott 1896-ban. Ára 2 korona 60 fillér.

Szabadka és Vidéke. Politikai és vegyestartalmú heti közlöny. Szerkeszti *Czeisz Máté,* ügyvéd, Szabadkán. Alapíttatott 1893-ban. Ára 6 korona.

Szent Család Kis Követe. Havi folyóirat. A názárethi szent Család s szent József társulatának közlönye. A regölyi árvaház tulajdona. Alapíttatott 1889-ben *Szemenyei Mihály,* regölyi plébános által. Felelős szerkesztője *Virág Ferenc,* lelkiigazgató és szociologiai tanár. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Papnevelő-intézet. Előfizetési ára egész évre 1 korona 44 fillér.

Szent Gellért. Ifjúsági hitszónoklati folyóirat. Szerkeszti *Szinek Izidor dr.,* szent Benedek-rendi tanár, Pannonhalmán. Alapíttatott 1898-ban. Ára 8 korona.

Szent Gellért. Hitbuzgalmi vasárnapi újság a katholikus nép számára. A csanádegyházmegyei plébániahivatalok és katholikus tanintézetek közlönye. Felelős szerkesztője: *Sávoly Ferenc,* verseci hitoktató. Alapíttatott 1902-ben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Versec, Temesm. Megjelenik minden vasárnap. Előfizetési ára egész évre 2 korona 40 fillér.

Sct.-Gerardus. Religiöses Sonntagsblatt für das katholische Volk. Deutsche Ausgabe des ungarischen Organes für die Pfarrämter und katholischen Lehranstalten der Csanáder Dioecese. Felelős szerkesztő: *Sávoly Ferenc,* verseci hitoktató. Alapíttatott 1902-ben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Versec, Temesm. Megjelenik minden vasárnap. Előfizetési ára egész évre 2 korona 40 fillér.

Sanct-Antonius-Blätter. Hitbuzgalmi képes havi folyóirat. Szerkesztő és kiadó *Buday Aladár.* Alapíttatott 1899 ben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Mária-utca 11. sz. Előfizetési ára egész évre 2 korona.

Szombathelyi Ujság. Politikai hetilap. Szerkeszti *Császár József.* Alapíttatott 1895-ben. Kiadja az egyházmegyei könyvnyomtató, Szombathelyen. Ára egész évre 10 korona.

Szűz Mária Virágos Kertje. Havi folyóirat. Szerkeszti *Tóth Mike S. J.,* Kalocsán. Alapíttatott 1885-ben. Ára 2 korona, a «Jézus szent Szivének Hirnöké»-vel együtt 4 korona 60 fillér.

Társulati Értesítő. A magyarországi katholikus körök és olvasó-egyesületek országos szövetségének hivatalos lapja. Megjelenik minden vasárnap. Felelős szerkesztője *Gyürky Ödön.* Alapíttatott 1902 ben. Szerkesztőség és kiadóhivatal: VIII., Pál-utca 7. II. em. Ára 8 korona.

Tiszántúl. Politikai napilap. Szerkeszti *Vucskics Gyula dr.,* Nagyváradon. Alapíttatott 1895-ben. Ára 16 korona.

Der Ungarische Landwirth. Mezőgazdasági hetilap. Szerkeszti *Kraushaar Károly,* Temesvárott. Alapíttatott 1894-ben. Ára 4 korona.

Ungarisch-Weisskirchner Volksblatt. Politikai hetilap. Szerkeszti *Schümichen Jakab,* Fehértemplom, Temesmegye. Alapíttatott 1896-ban. Ára 8 korona.

Váci Közlöny. Politikai és társadalmi hetilap. Szerkeszti *Kádár Szilveszter* és *Winhardt Ágostón,* Vácott. Alapíttatott 1879-ben. Ára 12 korona.

Veszprémi Hirlap. Szerkeszti *Szántó László.* Alapíttatott 1893-ban. Ára 12 korona.

Westungarisches Volksblatt. Politikai lap. Megjelenik minden kedden, csütörtökön és szombaton. Külön népies kiadás minden szombaton. Szerkeszti *Binder Pál,* Sopronban. Alapíttatott 1893-ban. Ára 12 korona.

ÁRVAVÁRA.

A magyar katholikus igehirdetés története.

1. *A hithirdetés kora.* A hithirdetés nálunk a fejedelmi házból indult ki; annak első apostola a szent király, István volt. Nemzete jellemét, gondolkozását ép úgy ismerte, mint a hithirdetés akkor szokásos módját Európában. Ő azonban heves harcok s a hithirdetők vértanúsága nélkül óhajtotta nemzetét az üdvözítő hit elfogadására vezetni, ezért, mint fejedelem és apostol, maga állapította meg a hithirdetés és térítés módját, kizárt belőle minden heves, túlbuzgó, vértanúságot kereső igehirdetőt, saját nevelőjét, szent Adalbertet is. Mint egyháza alázatos fia, az ige tárgyának előadását az Úr szolgájára, Gellért püspökre bízta, melléje alkalmatos tolmácsokat rendelt s mint ezek legavatottabbja, maga működött közre.

A térítésnek ebből a szent korából, a nemzet megtérésének csodás tényén kívül, két térítő ünnepi beszéd emléke maradt fönn.

Két szószék állt egymással szemben; az egyikről Gellért prédikált latinul s a másikról a tolmács közvetítette azt magyarra. A mondatok közé esett szünetek az elmélkedés percei. Az egyik beszéd jeligéje: *Az igaz virágozni fog, mint a liliom* — oly mély hatást tett, hogy Mór püspök így szólt: «Bizony, aznaptól fogvást, hogy az igét Magyarországon terjesztik, ilyen papot nem hallottunk».

A második beszédet Konrád prépost tolmácsolja, ennek hatásáról mondja a névtelen karthauzi: «Gellért a király előtt, hol ott voltak mind a magyar urak, oly nagy, jeles, szép és bölcs prédikációt tőn, hogy mindnyájan csodálkoznak vala rajta».

A térítő beszédek jóságát és hatását igazolja a nemzet gyors megtérése.

A nemzet apostolának halála után körülbelül 40 évre újból elhangzik egy hatásos beszéd, mely egyben azt is bizonyítja, hogy szónokaink átérezték hivatásuk magasztosságát s annak magasságán is állottak. Géza és Salamon királyok alatt magasra lobbant a testvérharc. Karácsonykor, a szeretet és béke ünnepén, a szentmise végén a szószékre lép Dezső kalocsai érsek s ajkaira vevén az evangéliumból az angyali karok énekét: «Békesség a földön a jóakaratú embereknek», erről oly hatással beszélt, hogy könnyekre fakada a király s békét kivánván kötni Salamonnal, sajátkezű levelével követeket küldött a távollevő után.

Irodalmi emlékkép hithirdető beszéd fönn nem maradt, de fönmaradt a buzgó igehirdetők

működésének eredménye: a magyar nemzet megtérése, mely e korszak alkonyán oly sziklaszilárd volt, «hogy azt már a halál félelme se tudná többé hitében megingatni». És megmaradt egy hártyalapra írva a térítő magyar egyházi szónok egyetlen beszéde: a Halotti beszéd és könyörgés, a magyar irodalmi nyelv alapja, az ősök édes nyelvének hagyatéka; mely a dicsőség fényével veszi körül az ősmagyar egyház szónokát, mely a magyar hithirdető irodalmi apotheózisa, a térítő kor dicsőséges záradéka. Úgy a benne kifejtett eszme, mint annak módja s az alkalmi beszéd alakja olyan, hogy ennél szebbet, jobbat, katholikusabbat, hatásosabbat ma sem lehet mondani. A nemzet igaz megtérését bizonyította szent László király, az apostol szent király érdemét hirdeti a magyar törvénykönyv, a királyi család buzgóságáról tanuskodik az egyház, mely a dinasztia három tagját iktatta szenteinek fényes seregébe.

2. *A hitföntartás kora.* Ennek az időszaknak első felét a szent hitben való megnyugvás, a parancsok iránt való alázatos engedelmesség, bűnbánat és vezeklés által életszentségre való törekvés jellemzi. Az ige hirdetői, az alázatosság és szegénység megtestesült képviselői: Ferencrendiek, dömések a nemzeti szellemhez simulnak s a nemzet szeretettel öleli őket keblére.

SZABÓ IMRE,
szombathelyi püspök, egyházi igehirdető.

Prédikációik egyszerűek és mesterkéletlenek, mint ők maguk s mint a hit birtokában boldog alázatosságban élő nemzet. Ennek az időszaknak hiveit teljesen kielégítette a legenda, a maga bűvös-bájos elbeszéléseivel, többet sejtető, mint érzékítő jelentőségével. A templom félhomálya, a prédikáció misztikus tárgya, a félig a földön, félig a földön túl élő szónok és hallgató gyermekded egyszerűségben egészítették ki egymást.

Milyen nagy szónok volt az, ki az édes Jézus szenvedéséről s haláláról a nagybőjt minden napján tudott valami könnyfakasztót, könnyfölszárítót mondani! Hogyan ámultak s hogyan csüngtek a szónok ajkain hallgatói, ha az Nagyasszonyunk, Mária neve öt betűjének mindegyikét egy gyönyörűséges drágakővé tudta szétszedni s megint mint drágaköves koronát összefűzve, a Boldogasszony szent fejére illeszteni! (L. Kazinczy-codex.) Hát még, «ha Asszonyunk lelkének méltóságos voltáról» beszélve, kenetes igéit ki tudta egészíteni «Asszonyunk testének szépséges voltával» (Tihanyi-codex), hogy szőke vagy barna, alacsony vagy magas termetű, göndör vagy sima haja volt-e Asszonyunknak. (U. o.) Azt pedig, ki párhuzamot tudott vonni «a bűnös ember szörnyűséges halála és Asszonyunk szenvedés nélküli édes kimúlása közt» már a tudós emberek, a főpapok is meghallgatták. (U. o.) De törte is magát a prédikációra készülő barátka a napfénynél is, meg a mécses föllobbanó kétes világánál, hogyan fordítsa magyarra a latin prédikációnak ezt a tömör, ékes kifejezését: «Eternitas vivencium»; előbb így csinálta: «Eleeknek kegusse» (élőknek kegyessége); de észrevette, hogy ez nem fedi teljesen a latin fogalmat, kitörülte tehát a «kegusse»-szót s utána írta: «uruksege» s megvolt a magyar fogalom: élőknek öröksége.[1] És ezt a fáradságos munkát is föntartá számunkra Isten, ez időrend szerinti második magyar nyelvemlékünk; Isten irgalma másodízben fűzte egybe a prédikációt s az édes magyar szó emlékét s óvta meg az enyészettől.

A codexek írói mind névtelenek, úgy illett, hogy a szegénység és alázatosság fiai, még prédikációikban is névtelenek maradjanak. A történetírás névszerint Gazotti Ágostont és Telegdi Csanádot említi föl, hogy Róbert Károly királyunk fölött halotti és dicsőítő beszédet mondottak.

[1] Gyulafehérvári Batthyány-codex. E. 5. VI. 8.

A PAPNEVELŐ-INTÉZETI TEMPLOM KÜLSEJE, KASSA.

Mily szorgalommal prédikáltak ez időtájt, mutatja, hogy a codexekben hajnali miséhez, kántorbőjtnapokra, a nagyhét minden napjára írt beszédek találhatók.

Ez a buzgóság a prédikálásban, Isten áldó kegyelme s a nemzet mély vallásossága a szentek országává avatta hazánkat. Szent István király, szent Imre, szent Gellért, szent László, boldog Margit, szent Erzsébet, Hedvig, Jolánta és Kinga itthon és a külföldön a Krisztus jó illata voltak. Lukács esztergomi, Saul kalocsai érsekek szentté avatását ebben az időben szorgalmazták. III. Miklós és VIII. Bonifác pápa ünnepies iratokban magasztalják a nemzet vallásosságát s hálával emlékeznek meg, hogy a magyar nemzet nagy férfiakat szült és nevelt a művelt keresztény világ számára.

A korszak másik felében, mikor Nagy Lajos és Mátyás királyok alatt a nemzet nagyságának delelőpontján állott: akkor lopódzott be a külföldről, különösen Olaszországból az idegen diplomaták, a humanizmus, a renaissance irodalom s világnézet révén, a hiúság, kevélység, babona, a vallás és szolgáinak gúnyolása. Idegen papok diplomáciai szolgálataik jutalmául ülnek a magyar püspöki székekbe, udvarukból száműzik a magyar nyelvet, a királyi hatalom fényében szintén idegenből ideszakadt humanisták sütkéreznek s mivel a mi alázatosságban fölnevelkedett igehirdetőink sem az isteni Plátót, sem Homéroszt nem ismerik s Cicero ékes nyelvén sem tudnak orációkat késziteni, a gúny és megvetés osztályosai lesznek.

Amazok diplomáciai küldetésben a pápa s a királyok előtt sok jeles beszédet mondottak a latin klasszikusok ékes nyelvén, de prédikációt egyet sem. Mielőtt tanulni vágyó és képes hazai papságunk retorikájuknak báját elsajátítva, ajkaira vehette volna: a nagy, gazdag és hatalmas királyok elhaltával a humanisták is boldogabb tájakra költöztek, Dobzse László és II. Lajos idejében a szegénység költözött a szépen fölékesített, de elhagyott fészekbe.

Három jeles szónokunk működött ebben az időszakban: Magyar Mihály, Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt, kik prédikációikkal nevük dicsőségét egész Európában megismertették; kár azonban, hogy a humanizmus magyarellenes hatása alatt latinul írtak.

Magyar Mihály a könyvnyomtatás első kezdetén, mikor a könyv nagyon drága volt, tizenhárom prédikációt úgy írt s adott ki, hogy azokat az egész éven át lehessen használni; olcsó is, jó is legyen. Gondolkozásmódjában és nyelvezetében közel állt az akkor divatos humanistákéhoz, idézett Aristotelesből, Ovidiusból, Senecából és Ciceróból, szónoki képei emelkedettek, érveit a természettan és csillagászatból is kölcsönzi. Beszédei ezek folytán két évszázadon át forogtak közkézen, 1487—1611-ig, mely idő alatt 12 kiadást értek; Páris, Strassburg, Köln könyvnyomtatói versenyeztek a kiadásban.

Laskai Osvát három kötet prédikációt írt, vasárnapi, ünnepi és nagybőjti sorozatot. Magasabb nézőpont, lendületes stílus jellemzik s a korszak kezdetén kedves legendák, csodás történetek elbeszélése által kapcsot keresett a szép mult s a jelen ridegebb gondolkodása között.

Temesvári Pelbárt az egyedüli, ki a humanizmus és renaissance fényes köntöse alatt fölismeri annak káros hatását a gyermekded, kétséget nem ismerő hitre s veszélyesnek is tartja a hazára nézve. Beszédeiben meg is támadja a humanistákat, nem kíméli magát a nagy Mátyás királyt sem, kinek haragját vonja magára s ezért nagy tudománya, mély vallásossága dacára még házfőnök

sem lehetett teljes életében. Nagyobb hatást sem tehetett, mert gyüjtögette, fordítgatta a codexek legendás prédikációit, ezek azonban akkor már idejüket múlták; újakat is írt a babonás, hitetlen humanisták ellen, de olyan magyaros latin irálylyal, melyért a humanisták kigúnyolták, megvetették. Sötétnek látja a nemzet jövőjét, ezért állandóan bűnbánatot prédikál nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt. Beszédeit alig mondhatta el s így azok hatását nem figyelhette meg, egy időben két iránynak is hódolt a legendás kor s a való élet irányának és így egységes hatása nem lehetett. Azonban így is nemzete örök háláját érdemelte ki.

A sötét jövő, mit prófétai szeme előre látott, a haza veszedelme, melytől rettegett, hamar be is következett. A hitben való kétkedés fuvallata délről lepte el hazánkat, ezután nyugatról jött a hitújítás, a hitszakadás vihara Luther Márton tanai folytán, melyek szegény II. Lajos királyunk udvarát is megostromolták. A humanisták alig kihült fészkeibe «a szabadság evangéliumának» apostolai telepedtek le, kik előbb suttogva, később bátran hintették el annak tanait. Egyháziak s világi urak hamar megbarátkoznak az új hit szabadabb eszméivel. A hazai papság nincs elkészülve az új hit vakmerő ostromára, de nincs is ideje, hogy annak fegyvereit, harci módját megismerje; mert az ország déli részén betör a pogány török s bekövetkezik az, mire sem a humanisták ideális ábrándjaikban, sem a szabadság evangéliumának apostolai «az új hit» lázas hevében nem gondoltak: a mohácsi nagy katasztrófa, mely temetője lett az ifjú királynak, a főpapságnak, a nemzet színe-javának, az igazi szabadságnak s a magyar katholikus egyháznak. Boldog élet helyett halál, evangéliumi szabadság helyett pogány rabiga várt a nemzetre. A magyar testvéreket a közös veszedelem nem egyesítette, az új hit egymástól eltávolította s a visszavonás magyar és magyar közt ma is fönnáll.

3. *A hitviták kora.* A mohácsi vész halálos lehellete alatt megszünt működni az egyház szervezete; a legtöbb püspökség csak címben élt; a szerzetesi fogadalomhoz hiven megmaradtak külföldi rendházaikba menekültek; a többiek az evangéliumi szabadság jelszavának hatása alatt a lelkipásztorokkal egyetemben az új hit karjaiba vetették magukat, kik nagy erővel szóban, írásban és sajtóban támadták a katholikus vallást. Megdöbbentő hatásúak az új hit apostolainak igéi: a mise, a gyónás, a papi nőtlenség, a bőjt a pápának — az Antikrisztusnak találmányai; a szentek tisztelete bálványimádás; az Oltáriszentség «az Úr szent vacsorájának megundokítása.»[1] Katholikus részről ezek ellen egyetlen szó sem emelkedik. A jóhiszemű, a védtelenül magára hagyott nép elkeseredve gondol arra, hogy az a sok szép legenda, kegyes biztatás, mit régente hallott lelkipásztoraitól, mind mesebeszéd, ámítás, hazugság; ezért az új ige hirdetője vezetése alatt összetöri a templom képeit, szobrait, megsemmisíti a «bálványokat» s teljes odaadással simul az új, szabadabb hithez. Ahol ez nem eshetett meg könnyű szerrel, ott az újhitűek színleg miséznek, gyóntatnak, a «bálványokat» is megtűrik — egyelőre, s lassan idomítják őket az új hithez. Némán tűrnek mindent a katholikusok. A barátok megmaradt zárdáikban még másolgatják a codexek naiv beszédeit, de nincs, ki azokat elmondani merné. Kit is érdekelnének a legendás hősök, mikor alakjaikat összetörték, bemázolták, elégették, tisztelőiket «bálványimádóknak» mondják.

Magyar Mihály, Laskai Osvát, Temesvári Pelbárt prédikációit sem lehetett elmondani. Azok is finomabb

A PAPNEVELŐ-INTÉZETI TEMPLOM BELSEJE, KASSA.

[1] Krisztus és Antikrisztus. Batizi A. Keresztényi tudományok.

korban készültek, mikor a humanisták élcelődése dacára is a katholikus vallás volt az államföntartó vallás, mikor a gúny csak az ajkak körül lebegett; ma nyilt ellenmondásban van a katholikus igehirdetővel mindenki: otthon, az utcán, a korcsmában, az új hit egyedül üdvözitő voltát taglalják. És ha volna is itt-ott valaki, ki prédikálni merne, azt ugyanabban a templomban nyomban lecáfolja az utána fellépő prédikátor, mint Sztárai esete mutatja.

Nagy valószinűséggel bir, hogy 1526—1577-ig a katholikusok alig prédikáltak. Mindszenti András Nagyváradon az utóbbi évben csinál jegyzeteket latin prédikációra s ugyanakkor adja ki Telegdi Miklós prédikációinak első kötetét. Ebben, mint az édesanya kisdedét tanítja beszélni, imádkozni, úgy tanítja Telegdi a papságot prédikálni: «Mikor prédikálószékbe prédikálni fölállotok, legelőször vessetek keresztet magatokra, mondván: Atyának stb. Azután imígy szóljatok: Krisztus Jézusnak drágalátos szent vérével megváltott hiv keresztények, hallgassátok meg ez mai szent evangéliumot, melyet megirt szent N. evangélista, az ő evangéliumának N. részében, kinek bötű szerint való magyarázatja imígyen lehet... Olvassátok el oszton szép halkal és fönszóval az evangéliumot. Melyet elvégezvén, közbevetés nélkül imígyen szóljatok: Ez a mai szent evangéliumnak bötű szerint való magyarázatja, melynek megértésére és megtartására kérjünk malasztot az Úr Istentől, mondván Miatyánk stb.»

AZ EGYKORI JEZSUITA TEMPLOM ÉS RENDHÁZ, MOST PLÉBÁNIAI TEMPLOM ÉS BARÁTOK HÁZA, KOMÁROM.

Telegdi okosan, szeliden, emelkedetten s mégis népiesen prédikált, oly buzgósággal, hogy úgyszólván a prédikálószékből vitték koporsójába. Mint a pacsirta a tarló rögéről zengedezve, szabályos ívekben emelkedik a mennybolt magasságába, bájos hangjával betölt eget és földet, úgy hirdette Telegdi prédikációiban a magyar egyház küszöbön álló tavaszát.

Telegdi példáján fölbuzdulva, Káldi György 34 éven át szóval és nyomtatásban megjelent prédikációival hirdeti az evangéliumot, erőteljes, szabályos nyelven, csinos alakban; magasra emeli a lobogót, mely elődje kezéből aláhanyatlott s mint kemény, lovagias, harcra kész levente, győzelmes csatákon hordja s a dicsőség mezejére vive, azt legjobb kézbe, a Pázmány Péterébe leteszi.

Két dologgal kérkedtek ez időtájt a protestánsok, hogy ők a Szentirás legjobb ismerői, magyarázói és a magyarság képviselői, a nyelv művelői. Pázmány leszáll az általuk választott küzdőtérre, fölveszi a fegyvereket, melyekben bíztak, beszédeiben a Szentirás legavatottabb magyarázatával, ismeretével, a magyar nyelv oly művészi ékességével prédikál, hogy hallgatói szónoki varázsának hatalma alá kerülnek. Beszédtárgyai teljesen korszerűek, a vitás hittételek győzelmesen hangzanak ajkairól, megtartja hitükben a hivőket s az attól elszakadtak ezreit vezeti vissza az egyház kebelére. Beszédeinek egyes részei a tökéletesség oly magas fokán állanak, hogy a világegyház remek szónokainak alkotásaival a versenyt kiállják. Hatása halála után sem szünt meg, iskolát

RÉGI JEZSUITA KOLOSTOR ÉS TEMPLOM, VÖRÖSBERÉNY.

alapított s noha utódai közül egy sem birt a mester magasságáig fölemelkedni, buzgóság által évtizedeken sikerrel szolgáltak az egyháznak s a hiveknek.

Ilyen a magyar Alföld vándor egyházi szónoka, Kelemen Didák minorita, ki áldozatkészség, alázatosság, hallatlan szenvedések s üldözések között talált alkalmat arra, hogy szelid prédikációit kiadja.

Ilyen a felvidék misszionáriusa, Bossányi Seraphim Ferenc-rendi, kinek predikációs könyvéből látjuk azt a buzgóságot, melyet a felvidék szegény és elhagyatott népe között társaival együtt kifejtett, látjuk, hogy sz. Pál apostol szavai szerint «mindeneknek mindene» voltak több mint egy századon át.

Ilyen Csete István jezsuita, a kor emelkedett, hazafias, lángszavú egyházi szónoka. Rendes tartózkodása Kolozsmonostor, innen indul szónokló körútjára, Győrré, Komáromba, Pannonhalmára. A nemzet történetének s jellemének alapos ismerője; történeti egybevetéseivel szólal meg általa a bánatos, borongó magyar lélek: régi dicsőségről, a jelen nyomorairól; első hirdetője annak a kedves iránynak, melynek leghatalmasabb képviselője koszorús költőnk: «Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?» Prédikációi előbb latin, később magyar nyelven is megjelentek.

4. *A nemzeti ébredés kora.* A nemzeti érzés emelkedik a prédikációban, de kezdetben Pázmány gyönyörű nyelve hanyatlik; pongyola, végtelen hosszúra nyúlt mondatok divatosak, melyek értelmét nehéz kihámozni.

Mária Terézia királynő korában, ki oly közel férkőzött a nemzet szivéhez, francia minták után udvariaskodó szónokok lépnek föl, beszédeikben a királyi családdal foglalkoznak, azokat a királyi családnak ajánlják. Ebben a legbuzgóbb Biró Márton, ki «Ékességek országának legfőbb ékességeül» a királynőt tartja s a kétéves trónörökös életét Jézus gyermekségével veti egybe; sokra viszi, később veszprémi püspök, a királynő kancellárja. — Szabó János jezsuita, a bajorokon vett győzelemért dicsőítve a királynőt, azt «erős asszonyi állatnak» magasztalja, mi akkor tán udvarképes is lehetett. Csödi Pál szombathelyi kanonok Laudon hadvezér győzelmeit magasztalja; Hermán József győri kanonok a királynőt «bárányhimlőből» való szerencsés fölgyógyulása alkalmából egy szép orációval tiszteli meg, melyet még hatásosabbá tesz címlapjának rajzával: tornyos kastély alján, olajfa alatt, pázsiton, félkönyökére nyujtózkodva kecsesen pihen a királynő, jobbra magyar díszruhában a szónok tömjénfüst illatával nyujtja át beszédét, baloldalon más magyar levente szivet nyujt feléje. Az udvarias szónokoknak, viszonzásul a prédikációért, prédikációval kedveskedik a királynő. Bessenyei György testőre által lefordíttat egy prédikációt, melyet Prágában hallott a hitetlen sz. Tamás apostolról és azt sokaknak megküldi.

Az udvariaskodás azonban rövid életű; előbb a kolduló szerzetesek számát apasztja meg a királynő, azután cenzúra alá véteti a prédikációt, fia pedig nemsokára trónra lépve, eltörli a szerzetesrendeket, javaikat lefoglalja, sok szép prédikációs könyv elkallódik. Később

A CISZTERCITÁK TEMPLOMA, SZÉKESFEJÉRVÁR.

már nem Isten igéjét, hanem kormányrendeleteket kell a szószékről hirdetni: a nők vállfűzője, a vámosok csalása, a marhavész ellen; és hogy még az a kevés figyelem is elvonassék a prédikációtól, mely még fönmaradt, a templom csengetyűs perselyével csakis prédikáció alatt volt szabad alamizsnát gyüjteni.

Mivel janzenizmus, francia enciklopedista bölcselet az udvar levegője, két jó magyar püspök úgy kívánja a cenzúrát is kijátszani meg az udvar kedvében is járni, hogy a győri püspök francia szónokok prédikációit fordíttatja magyarra, mi jól sikerült is, mert jeles beszédekkel gyarapodott irodalmunk, melyek nagyon sokáig keresettek voltak; Batthyányi Ignác erdélyi püspök pedig Tsupik N. János bécsi udvari egyházi szónok beszédeit fordíttatja le; ezekből azután kitünt, hogy az «aufklärista» udvarban katonás rövidséggel szerettek a prédikáción átesni.

Mily csodás a magyar nemzet hűsége, a dinasztiához való törhetetlen ragaszkodása! Mikor a sok ideig dédelgetett enciklopedisták és aufkläristák francia utódai forradalmat szítva, lángba borították Európát s elszedegették a dinasztia tartományait, megtörni igyekeztek hatalmát, magyar egyházi szónokok léptek föl a hangzatos «szabadság, egyenlőség, testvériség» jelszava ellen, magyar szónokok emelték föl szavukat I. Napoleonnak a nemzethez intézett, hűtlenségre csábító kiáltványa ellen.

RUSCHEK ANTAL,
a Ferenc-József-rend lovagja, kanonok, Győr.

P. Zozimus kapucinus és Berta György győri bencés tanár bátran hirdették az igaz istenfélelem és törvényes rend áldásait a lázító jelszavak ellen. Móre György, lelkes magyar kapucinus, Bécs városában büszkén hirdeti, hogy a «szabadság, egyenlőség, testvériség» Magyarországban első szent királyunk óta van megtestesítve, törvényesítve.

Darabos Zsigmond piarista, tábori főpap, az I. Napoleon elleni hadakban lángszóval ápolja a magyar ezredekben a vallásossággal párosult hagyományos magyar vitézséget, lovagiasságot.

Az első szerencsés fegyveres tettet, Mantua visszavételét, Nagy József szombathelyi kanonok dicsőíti fényes beszédben.

I. Napoleon hizelgő és csábító kiáltványa ellen Kovács Ferenc veszprémi káplán emeli föl hazafias szavát, Erdélyben Sombori József lelkesíti az utolsó nemzeti fölkelés bajnokait. A Napoleonnal kötött béke áldásáról kenetesen prédikál Magyari János.

A francia szellem, mely az udvari körökben való első megjelenésekor oly károsan hatott a magyar katholikus prédikációra, később egyházi szónokaink kezében áldásos gyümölcsöket termett. Szentgály Lőrinc volt pálos atya, bár terjengő stílussal, de híven fordította le Bourdaloue, elsőrendű francia szónok beszédeit. Alexovics Vazul, szintén volt pálos, elsőrangú francia szónokok beszédeiből, a szerzők megnevezése nélkül, egész évfolyamra szóló vasár- és ünnepnapi prédikációkat szerkesztett lendületes stílusban. Később Májer Károly világi katholikus úr fordította le Lacordaire konferenciás beszédeit, napjainkban pedig Acsay Ferenc bencés tanár gazdagította irodalmunkat Bossuet összes beszédeinek gyönyörű fordításával.

Halotti-beszéd irodalmunkat úgy az elmélet előadása, mint fenkölt beszédek bemutatása által Horváth János emelte a legmagasabb polcra.

Szép lelkek triásza: Guzmics Izidor, Szalai Imre és Szcitovszky János feledhetetlen érdemeket szereztek a magyar katholikus prédikáció körül.

Guzmics Izidor, mint avatott esztétikus, folyóiratában gyönyörű nyelven mutatta be arany-

szájú szent János remek beszédeit, közben önálló eredeti beszédeknek is helyt adott, ha azok a finom műízlés követelményeinek megfeleltek. Szalai Imre maga köré gyűjtve a kor legjelesebb szónokait, időközönkint megjelenő füzetekben adott jeles beszédeket, jeles fordításokat s egy emberöltőn át nagy tudását, törhetetlen szorgalmát és lelkes buzgóságát áldozta a magasztos ügynek.

KUDORA JÁNOS,
esperes, plébános, Hont-Visk.

Szcitovszky János, mint rozsnyói püspök, egyházmegyéje papságát nagy állhatatossággal és buzgósággal tömörítette az egyházi beszéd művelésére. Ő maga, mint higgadt, komoly, szerető atya és főpap ment elő jó példával, még késő aggkorában is, mikor a szószékre már alig léphetett, a szentély lépcsőzetén széken ülve, atyai szeretettel emelte föl szavát hívei oktatására, vigaszára a nemzet szomorú, gyászos napjaiban. Fogarassy Mihály püspök, Szabó János apát és Sombori József Erdély díszei; Szepessy Ignác pécsi püspök fáradhatatlan, híveit szerető szónok; Orosz Ádám, Mindszenti Gedeon, Sujánszky Antal oly magasra emelték korukban a magyar katholikus egyházi szónokok fényét, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának, a nyelv szépségét emelő érdemeikért, soha annyi pap tagja nem volt, mint ebben az időben.

A hazafias fölbuzdulást, az igaz vallásossággal párosult alkotmányos érzületet és a hazaszeretetet szónokaink az egész országban különösen sz. István királyunk ünnepén hangoztatták. A szabadságharcra buzdító prédikációk, avagy a csaták színhelyén mondott rövidebb beszédek egyáltalán nem maradtak reánk; hogy tarttattak, azt a körülmények mutatják, azonban a politikai óvatosság követelte, hogy azok ki ne nyomattassanak. Valamely Nagyvárad-egyházmegyei pap mégis kinyomatta beszédeit, de Bémer püspök magához vette a kinyomatott példányokat, mi később pörbefogatása alkalmával súlyosbította a papjáért aggódó püspök helyzetét, mert a beszédeket nála megtalálták. Klampaczky Alajos politikai tartalmú egyházi beszédei kéziratban fönmaradtak, közülök egyet a «Magyar Állam» tárca rovatában közölt Babik József. A nagy időkből csak a nagy tettek emlékét tartotta fönn a történetírás, de nem a nagy tettekre buzdító egyházi beszédeket. A honvédek tábori papjainak lelkesítő szózatát az ágyúk robaja temette el s az önfeláldozást az elesetteknél a haza szent hantja.

A SZENT FERENC-RENDIEK TEMPLOMA, POZSONY.

Az utóbbi félszázad első tizedeiben magas színtájon állott a katholikus prédikáció; az elméleti oktatás, termékeny és jeles szónokok kiadott beszédgyüjteményei karöltve működtek közre annak emelésén. A «Religio», a «Katholikus Lelkipásztor», a «Pázmány-füzetek» és az «Erdélyi Kath. Hitszónok» buzgón és határozottan művelik ezt a szakirodalmat.

A megelőző időszak szónoki kitünőségei szívesen bocsátják közre jeles beszédeiket: Perger János, Danielik János, Palásthy Pál, Róder Alajos, Pyrker László, Somogyi Károly, Bendl József, Irsik Ferenc, Kruesz Krizosztom, Simor János, Orosz Ádám, Zádori János, Mayrhofer József, Rimely Károly, Beke Kristóf, Devics József, Csajághy Sándor, Szabó János neveinek felsorolása is elegendő a virágzó hitélet és szónoklat jellemzésére.

Hozzájárult Bartakovics Béla egri érsek beszédgyüjteményének az egyházmegye papsága által való kegyeletes kiadása. Pollák János egyetemi tanár nagyszabású hitágazatos beszédei gyönyörű tételfelállításukkal tündökölnek. Fekete János szombathelyi kanonok hazánk legjelesebb hitágazatos szónokának mutatja be magát. Szabó Imre, mint iszkázi plébános, különösen beszédeinek második évfolyamában, mint kedves, üde, népies és magyaros szónok, hervadhatatlan babérokat szerez a magyar katholikus szószék körül; mint szombathelyi püspök, bérmaútjain elmondott alkalmi beszédeiben tündökölt mint apostola és igazi atyja hiveinek.

A MURÁNYI VÁRKÁPOLNA ROMJAI GÖMÖRMEGYÉBEN.

Erre a rövid ideig tartó virágzásra szomorú idő, mély hanyatlás következett. A prédikációkat közlő füzetes folyóiratok elszaporodtak annyira, hogy a régibb beszédgyüjteményeket kiszorították, újak megjelenését megakadályozták, s mivel egyházi jóváhagyás és felelősség nélkül jelentek meg, inkább üzletet képeztek, semhogy a legszentebb ügyet szolgálták volna. Az ifjú papok elméleti képzése a szószék számára majdnem feledésbe ment. A közszellem sem kedvezett a katholikus vallásnak és katholikus törekvéseknek. Katholikus hitélet és katholikus prédikáció mintha elhalt volna.

A budapesti egyetem hittani kara is szükségesnek látta a hanyatlás okainak kutatását s ennek kiderítésére pályázatot is hirdetett.

Egyetlen időszak sem mutat föl annyi lelkes, avatott, néha megdöbbentő felszólalást a prédikáció emelésére, mint épen ez. A tárgyhoz értő felszólalók közül elég fölemlíteni ezt a díszes névsort: Maszlaghy Ferenc az «Új Magyar Sion»-ban, Erődi Dániel ugyanott, Romeiser József külön röpiratban az egyházi szónoklat reformjáról, Sajóvölgyi Ferenc a «Katholikus Hitszónok»-ban, Klampaczky Alajos röpiratban: Irányelvek az egyházi szónoklathoz, egy névtelen Kassa-egyházmegyei áldozópap: Egyházszónoklati kérdések című külön kiadványban;[1] Babik József: Szerény nézetek egyházi szónoklatunk jelen állásáról, külön kiadvány és e sorok szerény írója: A katholikus magyar egyházi ékesszólás jelen állása című munkában.

A PLÉBÁNIAI TEMPLOM FŐOLTÁRA SZEPES-SZOMBATBAN.

Az égető kérdésnek ez az állandó szemelőtt tartása, avatott szónokoknak áldozatkészsége becses beszédeik kiadása által, végül a püspöki karnak határozottabb fellépése az elméleti oktatás bensőbbé tétele által, legkivált pedig azáltal, hogy fenkölt szellemű prédikációk kiadásával maguk is a legnemesebb példaadással buzgólkodtak, meghozta a rég óhajtott, legújabb föllendülést.

Beszédgyüjtemények kiadása által különösen kitüntek: Kanyurszky György dr., Rónai István, Répási János, Karsch Lollion dr., Pákolicz János, Károly János, Hock János, Ruschek Antal, Sullay Rezső, Ilosvay Lajos, Magyar Ferenc.

A magyar püspöki kar szónoklati remekeit bemu-

[1] Babik J. véleménye szerint: Szabó Bálint annak szerzője.

tatták: Csernoch János dr., ki Simor János bíboros beszédvázlatait; Meszlényi Gyula püspök, ki a püspöki széken szent életű elődének, Hám Jánosnak prédikációit adta mintaszerű, gondos előkészitéssel. Schlauch Lőrinc bíboros magas elmével és finom érzékkel méltányolva a magyar irodalom nemzeti hivatását, hatásos egyházi beszédeit maga adta ki három pompás kötetben papsága s hivei épülésére és buzdítására. Példája után indultak, hasonló szellemtől s buzgóságtól vezetve, Bende Imre nyitrai és Dessewffy Sándor csanádi püspök.

A király koronázásának huszonötéves fordulóján s a magyar állam ezeréves fennállásának nemzeti ünnepén Vaszary Kolos bíboros oly alkalmi beszédeket mondott, melyek tartalmuk magasztosságával kifejezést adtak a nemzet gondolatainak s érzelmeinek s oly csodásan egyesítették a király és nemzet szivét, mintha ez alkalmakkor nem az ember, hanem maga a szent korona szólalt volna meg; szent áhítattal hallgatta azokat a király és a nemzet; közvetetlenség s alaki szépség tekintetében a prófétāk ihletett remekeire emlékeztettek.

Ez időszak egyéb alkalmi beszédei között is nem egy találkozik, mely értékére nézve finom keretbe foglalt drágakőhöz hasonlítható; ilyeneket adtak ki: Bubics Zsigmond, Hornig Károly, Rimely Károly, Wolafka Nándor püspökök és Fehér Ipoly főapát; Békefy Remig, Breznay Béla, Czobor Béla, Kisfaludy Árpád Béla, Bita Dezső, Pór Antal, Kiss János dr., Rajner Lajos és Walter Gyula dr.

Ha a katholikus igehirdetők a második ezredévben is buzgón felkarolják s felhasználják azt, mit lelkes elődeik a szószék számára jól megirtak és jól elmondottak, ha a hit és katholikus hitélet ápolásában s a nemzeti nyelv művelésében oly vezérek támadnak, mint voltak a jelen cikkben bemutatottak: akkor lesz még katholikus Magyarország.

A SZABADKAI SZENT RÓKUS-TEMPLOM EGYIK ABLAKFESTMÉNYE.

Az egyházi művészet Magyarországban.

Alig van Európában ország, amely történelme folyamán oly pusztító viharoknak lett volna színhelye, mint Magyarország, a nyugati kereszténység egykori védőpajzsa. E miatt valamiképen egyéb kulturális téren, úgy az egyházi művészet terén is megmaradt emlékeink száma, más európai országokéhoz képest csekély. De ha már ezek is azt bizonyítják, hogy Magyarország mindig képes volt lépést tartani Nyugat-Európa művelődésével, ennek legkiválóbb országaihoz is méltó a kép, amelyet egyházi művészetéről elpusztult emlékeinek és ezek töredékeinek számbavétele esetén nyerünk.

Legnevezetesebb régi székesegyházainkkal és középkori templomaink zömével egyetemben, természetszerűleg szobrászatunk és festészetünk java emlékei is elenyésztek.

Az egyházi kisebb művészetek magyarországi emlékeinek hire a külföldön még ma is nagy. Hogy azonban török és más ellenség elől a székesegyházak, plébániák és kolostorok bujdosó papsága a műkincseknek még jóval nagyobb s különösen régi ötvösségünk virágzására káprázatos fényt vető tömegét mentette meg, ennek bizonyságai azok a lajstromok, amelyek II. József császár korából az egyes egyházak és eltörölt kolostorok rövidesen dobra vert kincstáráról, zsibárusoknak eladott drága művű egyházi ruháiról és ékköveitől megfosztott, tömegesen beolvasztott arany, ezüst műtárgyairól ránk maradtak.

Az egyházi művészet első korszaka hazánk mai területén jóval megelőzi a magyarok történelmi szereplésének kezdetét. Tudjuk, hogy a mai Dunántúlon s Erdély területén időszámításunk első századaiban virágzó római provinciák voltak, amelyekben a keresztény vallás és ezzel együtt az ó-keresztény művészet Krisztus után a III. és IV. században elterjedt. Az ó-keresztény művészet hazánkban napjainkig fönmaradt legjelentősebb s az Alpokon innen egész Európában páratlan emléke a pécsi sírkamara, amely legkésőbben a IV. században épült és falfestményein a római katakombák sírkamaráinak diszítésével azonos stilust mutat. Történelmi adatok bizonyítják, hogy a kereszténnyé lett Pannoniában, amelyben két érsekségnek volt székhelye, ó-keresztény bazilikák is épültek. Mivel hazánk a római birodalom bukása után a magyarok bejöveteléig, a régi emlékek nagymértékű rombolásával járó fejlettebb kulturális életnek nem lett színhelye, valószinű, hogy a pannoniai ó-keresztény bazilikák sem enyésztek el a népvándorlás viharai folyamán. Azonkívül, hogy a magyarok első építészei olaszok voltak, ez a körülmény lehetett az oka annak, hogy első templomaink ó-keresztény bazilikák mintájára épültek. A székesfejérvári templom, amelyet

szent István királyunk koronázó és királyi temetkezési templomnak építtetett, nemcsak elrendezésében, de belső fölszerelésében is valósággal ó-keresztény bazilika volt. Románkori vonások csak külsején nyilvánultak, így a sarkaihoz illesztett négy toronyban, amely a XI. században épült székesegyházainknak is sajátos jellemvonása lett. A székesfejérvári templom, kiásott alapfalai után ítélve, három hajós s félköralakú apszissal záródó főhajójában 12·8 m. széles és valószinűleg 70 m. hosszú bazilika volt, amelynek eredetileg lapos mennyezete hét pár, alighanem valamelyik rombadőlt pannóniai bazilikából ide hurcolt gránitoszlopon nyugodott. A valamivel kisebb s napjainkig fönmaradt pécsi székesegyház sarkain szintén négy toronynyal, belsejében azonban hat pár pillérrel, hajói nyugati végén hármas apszissal s csaknem fél terjedelmében hatalmas kriptával bir. Ez utóbbi két lejáratának oldalfalain maradt ránk aránylag a legtöbb a templom faragott diszítéséből. A híres pécsi dombormüvek, amelyek a kripta lejáratait diszítik párhuzamos bibliai jelenetek képében, Sámsonnak és Jézus gyermekségének történetét ábrázolják, a XII. század Európaszerte durva formáival, naiv, de rendkívül élénk kifejező erővel.

MAGYARORSZÁG LEGRÉGIBB TEMPLOMA, POMINÓCON.
Épült 870 körül.

Négy toronynyal s pompás művészi diszítéssel dicsekvő székesegyházak a XI. században még Esztergomban, Kalocsán, Nagyváradon s valószinűleg Egerben is épültek. A váradinak a helyét sem tudjuk eddigelé pontosan meghatározni, a többiből is alig maradt ránk néhány kő. Az esztergomiról tudjuk, hogy 57 m. hosszú s 19 m. széles volt s hogy díszkapuja, amelyet Jób érsek a templom leégése után a XII. század végén emeltetett, fölötte sajátos remeke volt románkori szobrászatunknak. A díszkapu, amelynek képét egy XVII. századbeli festmény őrizte meg napjainkig, egynyílású volt s vörös márványoroszlánok hátán nyugvó fehér márványoszlopok szegélyezték, befelé szűkülő bélletét pedig szintén karcsú oszlopocskák tagozták. A kapu ívmezejét különböző szinű márványból mozaikszerűen összerótt dombormüben a trónuson ülő Istenanya képe diszítette, két oldalt szent István és szent Adalbert püspök s egy-egy angyal alakjával. E dombormű alatt az ajtó keretpárkányának diszítő szalagján, amely az esztergomi vár és székesegyház között Jób érseket és III. Bélát ábrázolta térdre borulva, ez a jellemző fölirat volt olvasható: «Mentem Sanctam Spontaneam Honorem Deo et Patriae Liberationem».

Négytornyos XI. századbeli székesegyházaink közül a kalocsai volt a legigénytelenebb; ez azonban már a XII. század végén újjáépült, még pedig a fejlettebb franciaországi román templomok mintájára, kápolna-koszorús szentélylyel, mely utóbbinak alapfalai a régi helyén, de kisebb terjedelemben épült mostani barokk székesegyház szentélye mögött még ma is megvannak. Az egri székesegyház lehetett összes főtemplomaink közül a legdiszesebb és legnagyobb szabású. IV. Béla egyik oklevele szerint «Magyarország valamennyi egyházai fölött mint a nemzet Nagyasszonya ült fönsége trónusán szépsége koszorújával fölékesítve». Hogy a tatárjárás után, amely elpusztította, az egri székesegyház csúcsíves stílusban újjáépítve, hazánknak szintén legnagyobb székesegyháza maradt, azt építésének évszázados történetén s ennek adatain kívül egyik kiásott pillérkötege is bizonyítja, amelyhez fogható nagyság, pompás tagozás és kitünő technika

A PAULAI SZENT VINCÉRŐL NEVEZETT SZERZETES-NŐK TEMPLOMA ÉS ISKOLÁJA NYITRÁN.

tekintetében csak a külföld csodás arányú csúcsíves dómjaiban találkozunk.

A csúcsíves építészet korában, amely nálunk a tatárjárás után vált általánossá, székesegyházaink csaknem mind, hol többé, hol kevésbbé gyökeres átalakításon estek keresztül. A XV. században szentélyében csúcsíves stílusban bővítették ki a tatárjárás előtt épült gyulafehérvári székesegyházat, amely faragott díszítésének csaknem hiánytalan gazdagságával napjainkig fönnáll, de restaurálásra ugyancsak rászorul. XII. századbeli alakjában ez a székesegyházunk 60 m. hosszú, három hosszirányú s egy kereszthajóval biró, három félkörű apszissal záródó templom volt, amelynek nyugati homlokzatán két torony tört a magasba, s hajóinak keresztezése fölött, központi négyszögén is volt tornya. A Hunyadi János bőkezűségéből főhajójának szentélyében meghosszabbított templom oszlopainak és pilléreinek románkori fantasztikus dísze rendkívül gazdag és változatos. A székesegyház épen ránk maradt déli kapujának bélletét hat pompás kehelyfejű oszlop tagozza, ívmezejét Krisztust két angyallal ábrázoló dombormű díszíti. Ez utóbbinál még szebb a templom belsejében látható s a szentélybe falazott két dombormű, mely sárkányt ölő angyalokat ábrázol s románkori szobrászatunknak formailag legfejlettebb emlékei közül való.

A győri és veszprémi székesegyháznak csak a csúcsíves korban átépített alakjából maradtak ránk művészi részletei, a váci- és csanádiból pedig eddigelé még jelentősebb töredékeket sem ismerünk.

Az első építőmesterek miként külföldön, úgy nálunk is szerzetesek voltak; a csúcsíves építészet korában a művészet minden ágában a polgári elem jut mindinkább szinte kizárólagos szerephez. Mindazonáltal ezután is vannak szerzetesrendeink, amelyek nem szünnek meg a kolostorok csöndjében a képzőművészet egész körével foglalkozni.

Szerzetesi, illetve szerzetesek által a román és átmeneti építészet korában emelt templomainkból eddigelé háromszáznál többet ismerünk s ez túlnyomó részben a XIII. század első feléből való. Kétségtelen, hogy a bencéseknek, ezeknek a román építészet terén Európaszerte legjelentősebb szerepet betöltő szerzeteseknek, nálunk emelt első jelentősebb templomai szintén magas színvonalú művészi alkotások voltak, eredeti alakjukban azonban nem maradtak ránk. Pannonhalmi főtemplomuk, bár a tatárjárás viharait kiállotta, a csúcsíves építészet korában gyökeresen ujjáépült. A kisebb románkori bencéstemplomok típusa a lébenyi, mely 1208 körül épült. A bazilikális elrendezésű, oldalhajóiban a főhajónál felényivel alacsonyabb és keskenyebb templom legsajátosabb jellemvonása az, hogy hármas apszisa közbeiktatott oldalfalak nélkül közvetetlenül csatla-

A KÖRMÖCBÁNYAI VÁRTEMPLOM.

kozik az egyformán hosszú hajókhoz. A hajókat elválasztó nyolc pillér sorában az első kettő vastagabb a többinél, még pedig azért, mivel a homlokzat két tornyának belső sarka ezen a két pilléren nyugszik s a tornyok alatt a mellékhajók a főhajóhoz hasonlóan a főhomlokzat faláig nyúlnak. A lébenyihez hasonló mintára épült bencés-templomok közül a jaáki a legdíszesebb, román és átmeneti építészetünknek ez a páratlanul egyöntetű s káprázatos hatású gyöngye, amely ha megviselt állapotban maradt is ránk, oly teljességben őrizte meg a románkori építészek kiapadhatatlan, izzó képzeletéről tanúskodó művészi gazdagságát, hogy ehhez fogható val a külföld jelesebb román emlékein is csak elvétve találkozunk.

A jaáki apátságot és templomát Vas vármegyében a Jaák-nemzetségből származó Nagy Márton a XIII. század második vagy harmadik tizedében alapította. Eredetileg a templom belsejében öt pár monolith-oszloppal hat szakaszban épült, aminek oldalhomlokzatainak külső tagozása még ma is megfelel. A monolith-oszlopokat, amelyeket valószinűleg Sabaria romjaiból hurcoltak ide, a tatárjárás után négy pár vastagabb pillérrel pótolták s akkor az addig lapos mennyezetű templomot valószinűleg be is boltozták. A templom belseje századok viharai folyamán nagy pusztuláson esett keresztül, mészkőből faragott külső ékességei azonban még ma is mesteri vésőre vallanak, amely a tétovázásnak vagy elhamarkodásnak legkisebb nyomát sem hagyta maga után. A főhomlokzat kettős tornya és a közébe iktatott oromfal nagyarányú tömegével hat s félköríves párkányoktól és oszlopocskáktól elválasztott ablakokból álló ékítésében egyszerű. Csupán az északi torony elsőemeleti falát töri át diszes rózsaablak. A főhomlokzat művészi pompája a díszkapun központosul, amelyet a fal síkjából erősen kiugró csúcsos orommal biró kerete is kiemel. Ebben áll a befelé szűkülő csúcsos ívű kapunyílás, amely fölött lépcsőzetesen a magasba emelkedő díszes fülkéikben az apostolok szobrai sorakoznak a legfelül középen álló Krisztus mellé. A kapu bélletének első oszloppárja oroszlánokon nyugszik, a többi öt pár nemes alakítású lábbal, törzsén is gazdag diszítéssel s kehelyalakú fejjel bir; a kapunyílás boltozatát az oszloptörzsökhöz hasonlóan alakított bordák tagozzák, külső szegélye meander-alakú ékítmény, a belső félkörív formájú s az ajtónyílás ívmezejének keretéül szolgál, amelyben Krisztusnak kezét áldásra emelő faragott képe látható, angyaloktól tartott mondorlában. A kapu szobros fülkéinek folytatásaként a torony falában levő nyílásokban állati alakok jelképe szól a hivőkhöz; az oldalhomlokzatokon is látunk szobros fülkéket, amelyeknek fűrészfogas párkánya alatt gazdagon alakított félköríves szalag fut végig s amelyeket magasságukban 5—5 féloszlop tagol. A hármas apszissal biró hátsó homlokzaton ismét a főkapuéhoz hasonló s külföldön is szokatlanul gazdag művészi pompa tárul elénk, amely a főszentély apszisán éri el tetőpontját s szintén szobros fülkékkel vegyes ornamentális elemekből áll. Ez utóbbiak csoportositása mesteri s formáikban a fény és árnyék egymással váltakozó játéka, amely a holt falaknak oly bűbájos elevenséget kölcsönöz, ép úgy mint a főkapun, valósággal káprázatos.

MINARET AZ IRGALMASOK TEMPLOMA MELLETT, EGERBEN.

Hogy a premontreiek templomai is mily művészi pompával büszkélkedtek, ennek példája a csúcsíves elemeinél fogva szintén már átmeneti jellegű s romjaiban is nagyszerű zsámbéki templom Budapest mellett.

A szerkezetükben kitünő, tagozásukban azonban puritán módon egyszerű s csaknem minden faragott diszítés nélkül szűkölködő cisztercita templomok mintaképét a borsodmegyei Apátfalván találjuk meg. Az 1232-ben alapított templom hármas hajóval s ami középkori templomainknál

kevésbbé gyakori, kereszthajóval épült, még pedig egymással váltakozó rétegekben vörös és zöldes, faragott kövekből. Hajói apszis nélkül egyenes fallal záródnak, tornya nincsen. A templom külsejének egyedüli dísze a főhomlokzat oszlopos kapuja s e fölött a rózsa-ablak; belseje még egyszerűbb s élekben leszelt síma hasábalakú pillérekkel határolt hajóinak boltozatai már csúcsíves jellegűek.

Valószinű, hogy a csúcsíves épitő-művészet elemeit hazánkba először a ciszterciták ültették át. akik tömegesebben közvetetlenül Franciaországból, III. Béla királyunk korában telepedtek le nálunk. Általánossá a csúcsíves épitészet Magyarországban azonban csak a XIII. században válik.

A dominikánusok és ferenciek templomaikat már közvetetlenül a tatárjárás után épitik csúcsíves stílusban s ezek általános alakja az egyhajós, külsején támasztó pilléres templom, mely három oldalú apszissal s egy toronynyal bir. A dominikánusok legnagyobb temploma nálunk a budavári volt, amely, maradványai után itélve, az itteni Nagyboldogasszony templomnál is hosszabb lehetett. Szentélye a mai Halászbástyának oldalain lefaragott fokára könyökölt s támasztó pillérei a sziklafokhoz falazott talapzataikkal mélyen lenyúltak a hegy oldalába, miáltal a szentélyen a csúcsíves építészet fölfelé törő hatása oly impozáns mértékben jutott érvényre, mint addig külföldön is csak elvétve.

A CSÜTÖRTÖKHELYI KÁPOLNA.

A ferenciek egyhajós csúcsíves templomainak legszebb példája a szegedi és a pozsonyi templom. Az előbbi jóformán az egyedüli műemlék a nagy magyar Alföldön, amely történelmünk viszontagságai közepette romba nem dőlt, s restaurálva XIV. századbeli impozáns alakjában ma is fönnáll. A pozsonyi Ferenc-rendi templom a XIII. század végén épült s legfőbb ékessége gyönyörű tornya a XIV. századból s még későbbi kettős kápolnája. A ferenciek három hajós soproni templomа, mely ma a bencéseké, a nálunk és egyebütt is érvényesülő francia hatás alatt a XIV. században emeltetett.

A pálosok jelentősebb középkori templomai mind romba dőltek, a budai hegyekben épült óriási kolostorukból és templomukból kő sem maradt kövön, romokban még meglevő egyházaik közül a Bükkhegység Szentlélek-ormán levő rom fönmaradt részleteit dicséri kiváló művészet.

A csúcsíves épitészet első virágzása nálunk még a XIII. század második felébe, utolsó Árpádházi királyaink idejébe esik. A tatárjárás után tevékeny nálunk Villard de Honnecourt, a cambrayi székesegyház mestere, akinek hazánkban kifejtett működéséről azonban semmit sem tudunk. Valószinű azonban, hogy Villard mester nem egyszerű szerzetesi templomok építésével

foglalkozott Magyarországon, s hogy a csúcsíves építészet is nálunk világi mesterek keze alatt nagyobb virágzást ért el, mint aminőre egyszerű eszközeikkel a kolduló szerzetesek vitték. 1260 körül épült csúcsíves építészetünk legeredetibb emléke a kassai szent Mihály-templom, amelyet kapujának domborművén kivül, támasztó ívek közé foglalt, sajátos hatású tornya tesz nevezetessé. Még a XIII. században kezdhették el székesegyházaink közül a nagyváradi és az egri újjáépítését. Mindakettőnek a francia székesegyházakhoz hasonlóan fejlett támasztó rendszere s kápolnakoszorús szentélye volt.

Az Anjouk korában az egyházi építészet terén egyre nagyobb mérvű a tevékenység. Ekkor épül újjá az ó-budai káptalan székesegyháza, s ekkor vetik meg alapját a klarisszák pompás templomának. Mindakettő magasztalásával egykorú krónikások alig birnak betelni, holott a műemlékeink sorában ma ugyancsak számot tevő budavári főtemplomot, amely a XIII. század második felében német hatás alatt épült, figyelmükre sem méltatják.

Nagy Lajos korában kezd épülni Kassa polgárainak plébániai egyháza, a mai székesegyház, amely nagyságánál, fő- és kereszthajója homlokzatainak gazdag és művészi diszítésénél fogva a legkiválóbb ránk maradt csúcsíves műemlékünk. A kassai dóm 55 m. hosszú s 32 m. széles, alapelrendezése francia hatásra vall, amely azonban bizonyára már csak közvetett s a szentélyhez kétoldalt koszorúszerűen fűződő két-két mellékapszisban nyilvánul.

A SZENT MIHÁLY FŐANGYALRÓL CIMZETT SOPRONI PLÉBÁNIAI TEMPLOM.

Német hatás alatt egyes szórványos eseteken kivül csupán határszéli városainkban s itt is pusztán a XV. században építettek csúcsíves templomokat. Ezek nagyobbára háromhajós csarnoktemplomok, amelyek legszebb példájával Eperjesen találkozunk. Az itteni plébániai templom három hajója egyformán széles és magas; nyolc hatalmas pilléren nyugvó csillagboltozatait hevederívek nem választják el egymástól. Az 51 m. hosszú és 27 m. széles templom így szinte egyetlen hatalmas csarnokként tünik föl s térhatása még a kassaiénál is nagyobbszerű.

Művészi tagozás s az építészeti részletek alakítása tekintetében a XV. században csúcsíves építészetünk általában nagy szárazságot mutat, a templomokhoz fűzött kápolnák némelyike azonban ebben a tekintetben még most is remekmű. A már említett pozsonyin kivül a győri székesegyház Héderváry-kápolnája, főleg azonban a szepesi székesegyház Zápolya-kápolnája és ez utóbbi édes testvére, a csütörtökhelyi, a legnevezetesebb ezek sorában.

Eddig fölsorolt középkori templomaink közül a fönmaradtaknak csak egynehánya őrízte meg, s az is csonkán, hajdani szobrászati és festészeti diszitését. A veszteség, amely emlékeinknek ezt a a két csoportját érte, jóval mérhetetlenebb, mint az építészetieké vagy a kisebb művészetek emlékeinek pusztulása, mivel templomainknak okiratok alapján legalább statisztikáját meg lehet állapítani, elenyészett kincstáraink tartalmát pedig ránk maradt lajstromaikból ismerhetjük meg. Az eddig ismertetett templomok kapcsán fölsorolt szobrászati munkákon kívül, műtörténelmi szempontból kevésbbé jelentős egyházi épületeinken nem sok a figyelemre méltó szobormű. Garam-Szent-Benedek hatalmas templomának díszkapujához fogható szobrászati diszitéssel azonban ennél jelentősebb csúcsíves templomainkon sem találkozunk. Ennek a díszkapunak, amelyet

SAVNIKVÁR.
Püspöki várkastély.

újabban alaposan restaurálták, ugyanolyan a jelentősége csúcsíveskori kőfaragásunk történetében, mint a jaákinak a románkoriban. A kassai dóm két díszkapujának híres domborművei formailag jóval fejletlenebbek, kifejező jellemzésüknél fogva azonban szintén becsesek.

Egyéb megmaradt diszítő jellegű emlékeinél jóval ragyogóbb fényt vetnek szobrászatunk történetére azok az alkotásai, amelyekkel önálló föladatokat oldott meg s aminőkkel korábban Európa más országaiban sem próbálkoztak meg a szobrászok. Ebből az utóbbi körülményből arra lehet következtetnünk, hogy a magyar királyok bőkezű támogatásával épült nagy székesegyházaink szobrászati dísze korán lett teljessé. Csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy Nagyvárad székesegyháza előtt a nyilt piacon 1370-ben szent István, szent Imre és szent László királyunknak érczszobrot emeltek, 1390-ben pedig szent Lászlónak még lovasszobrot is állítottak föl. Mind a négy szobor elenyészett; de mestere Kolozsvári Márton és György volt, akiknek kiválóságáról a híres prágai szent György szobor tanuskodik, amelyet szintén a két testvér öntött s melyet a külföld műtörténetirói az olasz renaissance elsőrangú lovasszobrainak méltó előfutárjaként magasztalnak. Hogy ötvöseink a szobrászat vívmányait mily korán tették magukévá, erre nézve szent László győri hermája érdekes példa, amely a szent király lovasszobra fejének a XIV. század elején Nagyváradon készült szolgai másolata.

Az ércöntésen kívül a középkori szobrászat egy másik ága: a fafaragás is oly virágzást ért el nálunk, hogy erre méltán büszkék lehetünk. Ez a technika közvetett adatok után itélve hazánkban mindenütt talált művelőkre, jelentősebb emlékei azonban itt ép oly tömegesen, mint Németország megfelelő nagyságú területein, csak Felső-Magyarországon maradtak ránk, amelyet a törökdúlás elkerült.

A szárnyas oltárok sorában a csonkán fönmaradt, de restaurált kassain kívül a lőcsei főoltár a legnagyobb, amelyet az odavaló Pál mester már a XVI. század elején faragott. A 18·5 m. magas oltár szekrényének három életnagyságon felüli alakjánál: Mária s két oldalt szent Jakab és szent János evangelista szobránál a XV. századból jóval tökéletesebb fa-szobrok is maradtak ránk. A késmárki főoltár feszületénél szebbet a fafaragás sehol sem alkotott, az Atyaistent, ölében szenvedő fiával ábrázoló kicsiny bártfai szoborcsoportozatra, a lőcsei Corvin-oltárra a legkiválóbb német fafaragó

GARAM-SZENT-BENEDEK.

iskolák is büszkék lehetnének. Fa-szobrokat tartalmazó oltáraink szárnyai hol domborművekkel, hol festményekkel ékesek. Ez utóbbiak művészi értéke rendszerint kisebb, mint a szoboré s festészetünk XV. és XVI. századi állapotának nem szolgálhat mértékéül, miként a ránk maradt tömérdek freskó sem, amelylyel meglevő középkori templomaink csaknem mindegyike tele volt, amíg vakolata századok folyamán jórészt le nem mállott. A legigénytelenebb falusi templomokban is azonban néha tömegesen s minden tenyérnyi helyen találunk falképeket. A napjainkig fönmaradt freskókat ezekben a falusi templomokban természetesen nem tulajdoníthatjuk elsőrangú festőknek, aminőket elenyészett székesegyházaink foglalkoztathattak. Tárgy és fölfogás tekintetében azonban ezek a művészi szempontból véve kevésbbé jellegzetes munkák igen érdekesek, mert azt bizonyítják, hogy festészetünket nem kicsinylendő nemzeti vonás jellemezte. Bibliai jeleneteket ábrázoló falképek mellett csaknem mindenütt ott látjuk a magyar szentek legendáit is megfestve. Ezek közül szent László legendája volt festőink legkedvesebb tárgya, amelylyel a székely falképeken, szepességi freskókon, a kassai szent Mihály-templomban egyaránt találkozunk.

Hogy a képzőművészet három ágával kapcsolatban az egyházi kisebb művészetek, vagyis az iparművészet szintén fényes virágzást ért el hazánkban, ez az utóbbi évtizedek folyamán rendezett ötvösműkiállításokon lett nyilvánvalóvá.

A hímzés terén királyi családaink női tagjai is remekeltek. Gizella királynénak tulajdonítják a koronázási palástot, amelyet első szent királyunk felesége miseruhának ajándékozott a székesfejérvári templomnak. Erzsébet királynéról, Nagy Lajos anyjáról szintén tudjuk, hogy mesterien hímzett. A XIV. század végén egy István nevű magyar festő és műhímző a párisi királyi udvar igen megbecsült művésze. Ötvöseink s más mestereink a XIV. és XV. század folyamán külföldön általános becsülésnek örvendenek. Dürer Albertnek, a legnagyobb német festőnek az apja Nürnbergbe vándorolt magyar ötvös-mester volt, Veit Stossról, a fafaragás leghíresebb mesteréről lengyel műtörténetírók újabban szintén azt hiszik, hogy családja hazánkból szakadt Nürnbergbe.

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI TEMPLOM BELSEJE.

Arról a ragyogó fényről, amelylyel a művészet külső egyházi életünket megaranyozta, még a XVI. század elején is szinte az elálmélkodás hangján emlékeznek meg a nálunk járt külföldiek. Bretagnei Anna francia királyné követe, II. Ulászló francia feleségének fogadtatásáról szólván, a koronázási miséről többek közt ezeket írja: «A misét az esztergomi érsek nyolc püspök segédletével mondta. A püspöksüvegek és pásztorbotok csak úgy ragyogtak a sok drágakőtől és gyöngytől. Az oltárt mintegy hatvan ereklyetartó ezüstkép diszitette; ezek szent királyok, vértanúk és püspökök fejeit ábrázolták».

* * *

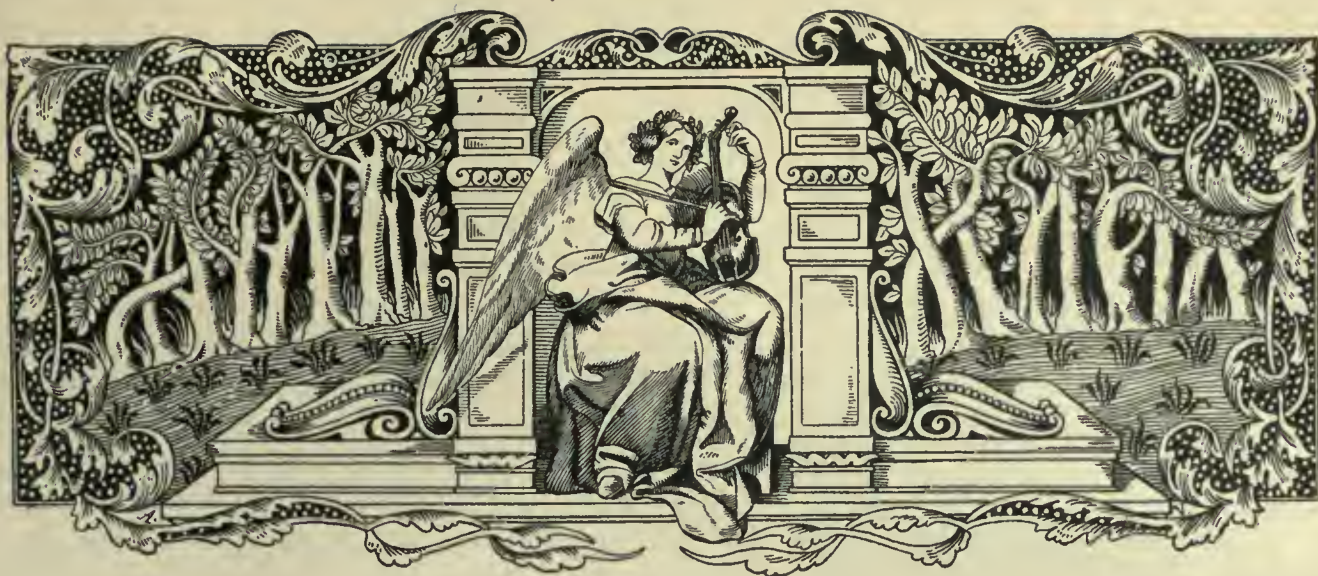
Középkori egyházi művészetünk virágzásához képest, az újkori vajmi szegényes képet nyujt, holott ez nálunk jóval fényesebb előjelek közepette indult meg, mint Itálián kívül bárhol egész

Európában. Az olasz renaissance nálunk már Mátyás korában ver gyökeret s ezzel kapcsolatban az egyházi művészet terén új szellemben szintén valóságos megújhodás támadt, holott nyugati szomszédaink még ezután is sokáig a kiaszott középkori reminiszcenciákat nyűvik. Renaissance-stílű egyházi emlékeink közül Mátyás király világhírű kálváriája az esztergomi kincstárban a maga nemében páratlan ötvösmű. A márvány-pastoforiumok Budapest belvárosi főtemplomában, az esztergomi Bakócz-kápolna s más kisebb szabású renaissance-emlékünk a XVI. század végéről s a következő elejéről pedig Firenzében, a korai renaissance főhelyén is megállná helyét.

Újkori egyházi művészetünk fényes kezdetének megfelelő fejlődését a török hódoltság és a reformáció elterjedése tette lehetetlenné. A török kiüzetése és az ellenreformáció diadala után Magyarország nemzeti harcaitól is kimerülve, maradandóbb alkotásokra az egyházi művészet terén képtelen volt. A XVIII. században az osztrák és olasz barokk hatása alatt áll egész művészetünk, mesterei pedig csaknem kizárólag idegenek, akiknek sorában csupán egy-egy főpapunk vagy főúri családunk udvarában akadt olyan kiváló művész, mint aminő Donner Ráfael volt, a pozsonyi szent Márton-szobor mestere s az oda való székesegyház pompás Esterházy-kápolnájának tervezője.

A LŐCSEI MÁRIA-HEGYRŐL NEVEZETT KEGYELEM-OLTÁR.

A katholikus egyházi ének és zene vázlatos története Magyarországban.

Történeti határozott adatokra támaszkodva, hű tükröt nyujtani lefolyt ezer évről, önnönmagában véve igen nagy föladat. Mennyivel terhesebbé teszi azonban ezt, ha az alapok, melyekre a történetírónak támaszkodnia kell, ingadozók, s ha azzal — a mai viszonyok szerint alakuló föltevésekből kiindulva — oly tárgyat akar megismertetni, melyről régi krónikásaink itt-ott csak futólag emlékeztek meg, s azt legföljebb mint egyes ténykedések velejáróját említik föl.

Ily helyzetbe jut a történetíró, aki Magyarország egyházzenei viszonyait kivánja a kereszténység behozatalától kezdve ismertetni, mert — más alap hijján — csak az ok és okozat közötti szoros összefüggésre támaszkodhatik, midőn azt akarja vázolni: mikép alakultak, s miként fejlődtek egyházzenei viszonyaink a legrégibb időktől napjainkig.

Amint elvitázhatatlan tény az, hogy az egyházi énekköltés a kereszténység megszületésével egy bölcsőben ringott: oly bizonyos az is, hogy annak édes testvére, az egyházi zene is a kereszténységet vallja szülőanyjának. Eltérőnek kellett lennie ennek a pogány és profán zenétől már a kereszténységnek isteni eredetéből származó természetes okszerűsége miatt is, de még inkább azért, mert a kereszténység első századától kezdve már a szent szertartások lényeges alkotórészévé lett.

Csak ennek a körülménynek tudható be, hogy már a pogány írók magasztalólag emlékeznek meg a keresztények szent énekeiről, melyek gyülekezeteik alkalmából fölhangzottak; csak ez okozhatta, hogy a IV. századtól kezdve már foglalkoztak az egyetemes zsinatok az egyházi énekek szabályozásával. Azóta napjainkig mindig szerető gondoskodása tárgya volt az ének úgy az egyes zsinatoknak, mint a püspököknek, kik az egyházi zenének igaz keresztény szellemben való fejlesztésével, annak ápolásával igaz szeretettel törődtek s nagy bölcsességre valló útbaigazításokkal segítették elő annak magasztos ügyét.

Midőn Nagy szent Gergely a VI. században időtlen-időkig ható nagy reformációját ezen a téren megalkotta s a szent szertartások és egyházi ének közötti összefüggést szabályozta, sőt bizonyos szertartásoknál elválaszthatatlan módon összekapcsolta: mindinkább kitünt, mily óriási befolyása volt az egyházi éneknek a keresztény hitélet fejlesztésére.

Messzire vezetne, ha ebben az irányban tett intézkedéseiről részletekbe bocsátkoznám, s így csak némely tényre hivatkozom.

Tény az, hogy midőn 596-ban szent Ágostont térítés céljából Angliába küldötte, melléje 40 szerzetest rendelt, akik a térítés fáradságos és nehéz munkája mellett a népet egyidejűleg az egyházi énekekre is oktatták, s ezáltal a római iskola mintájára egy új iskolát alapitottak, ahova minden tájról seregesen özönlöttek, hogy az eddig ismeretlen túlvilági bájú éneket elsajátíthassák. Innen áradt szét az egyházi zene ismerete Franciaországba, Németalföldre, Németországba stb., mely országok csakhamar egy-egy középponttá fejlődtek az egyházi zene művelésére s terjesztésére.

Ily körülmények között el nem képzelhető, hogy midőn szent Adalbert az ország megtérítésének nagy munkájában buzgólkodott, szent István első királyunkban ne lelte volna föl azt a lánglelkű apostoli fejedelmet, aki készséggel rendelkezésére ne bocsátotta volna mindazokat az eszközöket, amelyek a térítés munkáját könnyíteni, azt megszilárdítani és terjeszteni voltak hivatva. Biztosra vehető tehát, hogy az általa alapított tíz püspökség és a szerzetesrendek mind megannyi középpontot képeztek, honnan az isteni ige mellett az Istent dicsérő énekek ismerete is szerte áradott.

BOGISICH MIHÁLY,
vál. püspök, kanonok, Esztergom.

Ha ennek bebizonyítására nincs is közvetetlen bizonyítékunk, bízvást elfogadhatjuk érvekül azokat a közvetett bizonyítékokat, miket a káptalanok szervezete s az országos zsinatok határozatai nyujtanak.

Igy már az 1114-ben tartott esztergomi zsinat szükségét látta annak, hogy az egyházi éneklésre vonatkozólag törvényt szabjon és azt szabályozza. S ha ettől 1493-ig nincs is bizonyító adatunk, joggal következtethetünk úgy ezen, mint a későbbi (1560) zsinatok határozataiból arra, hogy az egyházi ének ügye mindig kiváló gondoskodás tárgyát képezte a magyar katholikus egyházban is.

Milyenek voltak azonban a használatban volt énekek dallamai, s hogy a későbbi följegyzések — Náray 1695, Szegedi Lénárt F. 1674, Szelepcsényi 1674, Kisdi Benedek 1674 — híven visszadják-e az ősi énekek dallamát, s hogy továbbá az ezekben a könyvekben tett ama megjegyzések: Regi enek stb. mely korszakra utalnak: határozottan állítani nem lehet. Csak az az egy bizonyos, hogy a magyar nyelvű egyházi ének ez időtájt kelt ki csírájából, melyhez szövegül a latin himnuszok, antifónák, zsoltárok stb. fordítása használtatott föl. Az ezen kor zene-kulturális viszonyait föltüntető emlékek, melyekből az egyházi zene állapotára következtetnünk lehetne, valószinűleg a hazánkat dúló belső és külső zavaroknak estek áldozatul.

Egyetlen — történelmileg megbecsülhetetlen — emlékünk hirdeti, milyen lehetett az egyházi zene Esztergomban a XV—XVI. században, melyet az esztergom-egyházmegyei könyvtár őriz. Ez egy remek kiállítású, gothikus gregorián hangjegyekkel írt «Graduale» és «Antiphonarium», amelyek a bennök található széljegyzetek értelme szerint ez időtájt lehettek használatban az esztergomi székesegyházban. Ha szabad a külsőségek után indulnunk, amely a kiállítás pazarságából a maecenás nagy áldozatkészségére enged következtetni: úgy joggal következtethetünk tovább arra is, hogy nem közönséges énekesek állhattak az abban az időben szerepelt kar soraiban, ha használatul ily fejedelmi kiállítású s megbecsülhetetlen értékű könyv adatott rendelkezésükre.

S ha már az esztergomi kar kivált, milyen lehetett Mátyás király énekkara, melyről Péter volaterrai püspök oly magasztalólag emlékezik meg egy 1483-ban a pápához írt levelében!

De beállottak a gyászos idők. Hogy gazdagok lehettünk az egyházi ének és vallásos versköltés terén, eléggé bizonyítják a fönmaradt csekélyke, de nagyértékű emlékek. Romboló hatással volt külsőleg úgy mint belsőleg a protestantizmus terjedése, mely, midőn egyrészt mindent elpusztított, másrészt a fejlődésnek indult minden szép katholikus törekvést megbénított, sőt megfojtott. Mindinkább háttérbe szorul az, ami tisztán egyházi, s tért foglal, ami a világból meríti erejét.

A BATTHYÁNYI-KÖNYVTÁR, GYULAFEHÉRVÁR.

Egyházi- úgy, mint népénekünk, mindinkább eltér az ősi forrástól, s bár a sok csapás súlya alatt olykor visszatér ősei Istenéhez, s ekkor panaszszavában még imádkozni is megtanul: mégis kezdi magára ölteni az elvilágiasodás tetszetős mezét. E lassú, de következetes hanyatlás okozta, hogy alig egy század multával még az sem keltett népünkben nagyobb mozgalmat, hogy II. József ismert pátensével még az egyházi éneket is a világi elem befolyása alá terelte.

A világi elem befolyását az egyházi zenére sajnosan tapasztalta az egész világ.

Ami azelőtt lelkiszükséglet volt: csakhamar hódolt a divat külsőségeinek; amiből azelőtt vigaszt merített a lélek: csakhamar élvezeti cikké lett.

Igy történhetett, hogy a XVIII. századnak különösen második felében az egyházi zenét nem tartalma és célja, hanem külső hatása szerint itélték meg. Haydn, Mozart, Cherubini stb. iránya általánossá lett. E zenetitánok fényében boldog, boldogtalan akart sütkérezni, s így ami azoknál örökéletűnek látszott: avatatlanok s fölületesek kezében oly triviálissá, oly szánalmassá sülyedt hogy a figyelmes kutató ma szinte megfoghatatlannak látja, miként találhatott tetszésre ez a szánalmas irány.

A romboló hatás azonban még itt sem ért véget. Híjjával a rég föloszlott káptalani és püspöki énekiskoláknak, — ahol ahhoz értő avatott éneklő kanonok és succentorok vezetése alatt az egyházi énekből és zenéből alapos oktatásban részesültünk, — most a tudatlanság éjében botorkáltunk támasz nélkül. Mi sem természetesebb, mint az, hogy az elveszett tér elfoglalására, a külföldről megkezdődött a bevándorlás, amelyet főuraink kezdeményezésére nem egy főpapunk segített elő azzal, hogy vagy a maguk gyönyörködtetésére, vagy a már meghonosodott divatnak hódolva, zene- és énekkarokat szerveztek, amelyeknek élére egy-egy nevesebb külföldi mestert hívtak meg.

Csakhogy a nevezetesebb mesterekből nekünk vajmi kevés jutott. Tudomásunk szerint csak Dittersdorf Károly és Haydn M. érdemelnek megemlítést, akik közül az első 1770, a másik 1790 táján működött Nagyváradon. Annál több salak vetődött azonban át, akiknek «működése» évtizedeken át visszatükrözte a «fejlődést». Jónevű kevés mester mellett nagyszámú ily fajtájú «mesterre» volt bízva majdnem egy századon át egyházi zenénk tanítása, fejlesztése. Természetes volt tehát a következmény, ami ebben az esetben nem lehetett más, mint mérhetetlen sülyedés. Hozzájárult, hogy szánalmas importunk mellett akadt számtalan, akinek műveltsége és különösen társadalmi viselkedése még azoknak becsülését is teljesen kiirtotta az emberek szivéből, akik az egyházi zene ügye iránt különben érdeklődtek. Vandalizmus dühöngött fönt és alant, szabadon burjánozott a gyom, akadálytalanul foglalt tért a gaz, melynek kiirtására most már száz kéz nem elég, és sok komoly igyekezet kudarcot vall.

Ez áldatlan viszonyok között jóleső megnyugtatást kelt, ha széttekintve az országban, ittott mégis megakad a kutató szem oly egyéneken, akik — bár külföldről származtak — az egyházi

zene ügyét hazánkban legjobb tudásuk szerint s a viszonyokhoz mért — nem egyszer kiváló — sikerrel szolgálták.

Ilyenek voltak: Seyler József és Károly — apa és fiú — akik Esztergomban, Hölczl L., aki Pécsett, Zsasskovszky Ferenc és Endre, akik Egerben, Kumlik és Thiard-Laforest J., akik Pozsonyban működtek.

Seyler Károly az egyházi zeneszerzés terén szép és maradandó nevet vívott ki és határozottan fölülemelkedett az ő korabeli egyházi zeneszerzők fölé. Igaz, hogy izlését az akkor divatos zenestílus irányította, és Spohr L. muzsikája ellenállhatatlan befolyást gyakorolt rá; de egyet tőle elvitatni nem lehet: hogy lángoló szeretettel szolgálta az egyházi zene ügyét és hogy amit írt, igaz, benső vallásos meggyőződésből tette papirra, mit nem kicsinyít az, hogy olykor öntudatlanul szabálytalanságokat követett el, mert áldozatul adta Isten dicsőségére tudásának legjavát.

Hölczl L. Pécsett már inkább a külsőségeknek hódolt; de érdeme, hogy számára és zenészei számára a közbecsülést meg tudta szerezni. Ő határozottan alapvetője a pécsi zeneviszonyoknak, amiért elismerést érdemel. Magasabb helyről ért kitüntetése a «Medaille Für Kunst und Wissenschaft» benne érdemes emberre talált.

A Zsasskovszky-testvéreknek örök érdemük, hogy elsők voltak, akik az eddig apáról fiúra, templomról templomra átöröklött ősi népénekeket ritmizálva közkincscsé tették, szaporítván ezeket nem egy kiváló értékű saját szerzeményű dallammal. Ők voltak az elsők, akik énekeskönyvükben nemcsak a dallamot nyujtották, — mint az eddigi Náray, Szelepcsényi, Kisdi, Szegedi, Bozóki, Kovács M. stb.-féle énekeskönyvek, — hanem azokat tetszetős harmóniákkal látták el, amelyek, ha stílszerűség tekintetében ma nem is állják meg a kritikát, mindazonáltal még előreláthatólag hosszú ideig használatban maradnak.

Nagyobb, szélesebb és intenzívebb körben működött Kumlik és Thiard-Laforest J. Pozsonyban, akiknek vezetése alatt a pozsonyi ének- és zeneegylet működése úgy világi, mint egyházzenei téren magas színvonalon állott.

Mindez a törekvés azonban csak igen kis térre szorítkozott, úgy, hogy működési helyükön túl alig vert nagyobb hullámokat a jóigyekezet. Mintha nemcsak az egyházi zene iránt való érdeklődés tompult volna el: oly jelenségek látszanak irányítani ennek ügyét! Mert, ha voltak is, akik a kihalni indult ügyet újból föléleszteni iparkodtak, minden igyekezetük megtört a konok részvétlenségen, minden fáradtság kárba veszett a nagy érzéketlenség miatt.

A GYULAFEHÉRVÁRI BATTHYÁNYI-KÖNYVTÁR NAGYTERME.

Végre ennek az ügynek is támadtak apostolai Proske Witt, Oberhoffer, Mettenleiter stb. személyében Bajorországban, akiknek áldásos működése hazánkban sem maradt nyom nélkül.

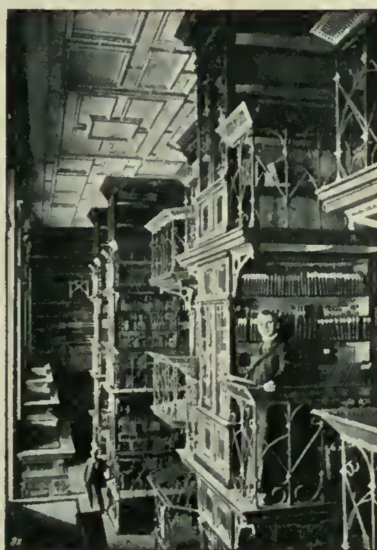
A regensburgi első egyházzenei ünnepeknek köszönheti létrejöttét a Simor János bíboros hercegprímás védősége alatt alakult budai egyházi ének- és zeneegylet, amely hazánkban a vezető szerepet betölteni volt hivatva. Az ügy szépen indult meg, működését lázas figyelemmel kisérte az ország; de midőn már-már betölteni látszott hivatását, rövid fönnállása után megszünt létezni. Rossz nyelvek azt mondják, hogy kimulásának oka az lett volna, hogy fővárosunk ily ideális célokért buzdulni nem tudott.

Nemsokára azonban elragadta a főváros elől a vezérszerepet Pécs, ahol Dulánszky püspök — szakítva a mult hagyományaival, s szakítva minden előitélettel, egy csapásra fejedelmi bőkezűséggel megalapította az

első egyházzenei iskolát oly alapokon, amelyek az anyaszentegyháznak mindenkor nyilvánított óhaja mellett a magasabb művészi követelményeknek megfelelni hivatva voltak. Ennek a karnak működése megteremtette az óhajtott sikert; mintaszerű előadásai fölrázták a tomboló zene hatása alatt megdermedt idegeket. Új irány hajnala kezd derengeni, amely az eltévedett egyházi zenének jogos örökébe való visszahelyezésére irányt jelölt, utat nyitott.

Ami után sokan epedtek, immár meggyőződéssé vált: egyházi zenénk föltámasztásával föl fog, és föl kell hogy lendüljön katholikus hitéletünk is, s ezzel a magunk s hazánk erkölcsi fejlődése.

Lelkes csapat gyűlt egybe Budapesten 1897 szeptember havában, hogy megalakítsa szent Cecilia pártfogása alatt az Országos Magyar Cecilia-Egyesületet, amely az elárvult egyházzenei ügyet fölkarolni, javítani, fejleszteni kívánva egyedüli célul azt tűzte ki, hogy az egyházi zene érdekeiért, annak a célnak megvalósításáért szálljon síkra s küzdjön szóval és tettel, amelyet eléje az egyház szabott: «Egyedül Isten nagyobb dicsőségére!»

EGYHÁZMEGYEI KÖNYVTÁR NYITRÁN.

Katholikus egyesületek Magyarországban.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT keletkezésének okait azokban a vallásügyi és társadalmi mozgalmakban kell keresnünk, melyek a jelen század negyedik évtizedének történetét jellemzik. A gondolat, hogy a kor katholikus-, sőt keresztényellenes törekvéseivel szemben a külföldi társadalmak példájára hazánkban is egy irodalmi- és könyvkiadó-társulatot kell alakítani, Fogarasy Mihály nagyváradi kanonok lelkében fogamzott meg az 1842. év szent karácsony éjjelén.

Fogarasy az 1843. év elején a pozsonyi országgyűlésre ment mint káptalanának követe. S míg Pozsonyban az ország nagyjai, a követek a haza bajaival, politikájával foglalkoztak, Fogarasy a főpapokat kereste föl, katholikus mágnásokkal és tudósokkal értekezett, egyre járt-kelt, hogy figyelmüket fölhívja a katholikus hitéletre, hogy a külső országok példájára összecsoportosítsa a magyar katholikusokat, hogy mennél előbb egy társulatot alakítsanak, mely magának célul kitűzze: az irodalom útján a keresztény vallás üdvözítő tanainak a fejtegetése, boldogító és föntartó elveinek megismertetése és áldásos szellemének terjesztése által a katholikus magyar nemzetben a tiszta erkölcsiséget, a józan gondolkodást és a hazafias polgári erényeket szilárdítani. Az országgyűlés berekesztése után, az 1844. évben Fogarasy a «Religió és Nevelés» 44. számában addig csak kéziratban ismert tervét köztudomásra hozta.

Miután 1846 január 10-én a pesti theologiai kar igazgatójává neveztetett ki, állandó lakását az ország fővárosába tette át s itt az ügy érdekében a tanácskozásokat azonnal meg is kezdette.

ZICHY NÁNDOR GRÓF,
aranygyapjas vitéz, v. b. t. tanácsos, a Szent-István-Társulat elnöke, az autonomiai kongresszus egyik vezérférfia.

KAPOSI JÓZSEF,
a Szent-István-Társulat igazgatója.

Az 1847. évi február hó 17-én tartott nagyobb tanácskozmányban elvileg kimondották, hogy úgy egyházi, mint világi katholikusokból egy társulat álljon össze, hogy Fogarasy eszméje megtestesüljön, programmja meg keresztülvitessék. Az egyházi jóváhagyás után 1847-ben megalakították az első magyar katholikus irodalmi társulatot s elnevezték «Jó és olcsó könyvkiadótársulat»-nak. Igazgató-elnökül megválasztották a nagy alapítót, Fogarasy Mihályt, alelnökül Somogyi Károlyt, pénztárosul Koncz Lázárt s választottak még tizenkét választmányi tagot. Kérelmet terjesztettek Kopácsy prímás elé, hogy a főprotektorságot fogadná el s Kopácsy nemcsak hogy elfogadta azt, hanem örökké emlékezetes szavaival azt a prímási székhez fűzte s igéretet tett, hogy míg él, a társulatot évente 500 pengő forinttal fogja segélyezni. Ugyanebből az ülésből kérvény ment hazánk püspöki karához, hogy a társulat védői tisztségét egyenkint és egyetemleg elfogadni kegyeskedjenek. A megválasztott tisztikarnak első ténye volt, hogy az alapszabályokat — a gyűlés határozatából — a helytartótanács útján egyenesen ő felségéhez terjesztették föl jóváhagyás végett.

Az 1847—1848-iki események szédítő rohamosan megváltoztatták a magyar társadalom képét. Az új magyar kormány 1848 május 1-én a hivatalos lap útján tudatta a társulat alapszabályainak megerősítését.

Egy hét mulva megtartották az első választmányi ülést s június hó 5-ére összehívták az első nagygyűlést. A gyűlésen jelen volt a püspöki kar, csak vezérük hiányzott: Kopácsy József; a társulat első fővédője nem érhette meg a társulat megalakulásának fényes ünnepét. Jelen volt az egész magyar társadalom: főnemesek, a közélet vezéremberei, tudósok, írók az egyházi és világi rendből.

A nagygyűlés Fogarasy indítványára az egyházi buzgalmáról s hazafias nemes érzelmeiről országszerte ismert és tisztelt főurat, Károlyi István grófot választá meg elnökéül. A társulat első elnökét Hám János szatmári és Szcitovszky János pécsi püspökök iktatták be elnöki székébe. Augusztus 17-én pedig az elnök kértére Cziráky János grófot, a hitéhez hű főurat választották meg második elnökké. Kevésre rá a magyar közélet ege elborult. A társulat munkája elé is súlyos akadályok gördültek. A szép kezdet után megindult biztató fejlődés tehát megakadt; pedig a társulat az alakulás évében máris közel 1000 tagot számlált.

A politikai válság minden következményeit a magyar haza összes intézményeivel megérezte a társulat is.

Az irodalmi munkásság a társulat kebelében ennek dacára tovább folyt. A közóhajnak felelt meg a társulat, midőn megalakulása után nyomban akciót indított egy magyar nyelven megjelenő katholikus néplap kiadására. Szerkesztője épen a legválságosabb idők alatt Zalka János (a későbbi győri püspök) volt. Ő volt az, ki lapjával az 1849. év viharos napjaiban is helyt állott, egyedüli működő tényezője a megalakult, de megbénult irodalmi társulatnak, lapjának minden számával enyhítve a hazafiak csüggedt bánatát, minden számával el-elhintegetve a föltámadás reménysugarát.

Az 1850. évben a társulat fölveszi rendszeres működésének fonalát s azóta folyton-folyvást munkál a magyar nemzet üdvére. A társulat a hazafias törekvéseknek menedéke lett. 1850-től 1862-ig e társulat volt az egyedüli, mely hazánkban az 1848-iki viharok után működött. A magyarság szine-java, államférfiak, tudósok, kiváló vezérpolitikusok tagjai ebben a korszakban a választmánynak.

1853-ban vált meg Fogarasy Mihály a társulat elnökségétől. Megalapitá a társulatot, megmenté azt a veszedelemtől s midőn védettjét nem fenyegette többé baj, midőn munkássága a rendes medert vájta, akkor eltávozott, mert visszavágyott a nagyváradi székesegyházhoz, melynek kanonokja volt. E kor a társulat tulajdonképeni szervezkedésének kora. Szabályozták a viszonyt egyrészről a társulat, másrészről három rendbeli tagjai között, kifejlesztették a társulat igazgatási szervezetét, életbeléptek az egyes egyházmegyék területén a társulati bizományok, amelyeknek élére a védőpüspökök biztosokat neveztek ki. Alapot vetnek a társulat anyagi helyzetének, a pénztár kezelését Novákovics János veszi át, ki azt 1883-ig szakadatlanul kezelé; az ügynökség szervezetét Somogyi Károly dolgozza ki s e szervezet megmarad addig, míg a társulat az iskolakönyvek kiadását meg nem kezdi. Hazafias és vallásos lelkesedés adott életet a társulatnak; ilyen irányban működött rövid fönnállása alatt; a megalapítását képező jelenségnek s e kettős irányú működésének külsőkép is jelét akarta adni azáltal, hogy nevet változtatott s a magyar nemzet első szent királyáról nevezé magát, kinek személyében kifejezve látta hivatásának eszméjét. 1852 augusztus 22-én tartott nagygyűlésén vette föl a társulat a Szent-István-Társulat nevet s hordozza azt büszkén fönnállásának immár teljes félszázada után.

HUMMER NÁNDOR,
a szent Gergely-rend lovagja, a Szent-István-Társulat titkára.

A jól betöltött hivatás az egész hazában ismertté téve a Szent-István-Társulatot, tisztelet vette körül nevét s ennek méltó jelét látjuk abban, hogy az ország minden részéből százával jelentkeztek tagok a társadalom minden rétegéből. Több ezerre szaporodott a tagok száma, azóta sincs annyi tagja a társulatnak. S ezt meg lehet érteni. A magyar alkotmány fölfüggesztésének ideje volt az, midőn a nyugalmából, rendes fejlődéséből kizavart nemzet, idegenkedve mindentől, ami idegenből jött, szorosan tömörült nemzetiség- és vallás-különbség nélkül ez egyedüli magyar irodalmi társulat köré. A társulat azon korbeli ezrekre menő tagjai között sok volt a nem magyarajkú, igen sok volt a protestáns, az utóbbiak a magyar fajból valók. A társulatnak tehát gondoskodnia kellett, hogy magyar kiadványai mellé különösen tót és német kiadványokat is vegyen föl. Így került a sor arra, hogy a társulat a magyar nyelven megjelenő «Katholikus Néplap»-ot tót és német nyelven is kiadja. A tót lap első szerkesztője Klempa Simon volt, a németet egy ideig Klezsó József szerkesztette.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT PALOTÁJA.

Danielik János alelnök idejében 1853 után a társulat irodalmi kiadványai terén nagyobb lendület támadt. Így Károlyi István gróf indítványára már akkor lépéseket tettek, hogy a francia nagy tudományos revuek mintájára egy folyóiratot

adjon ki a társulat. Megindította a társulat a «Családi Lapok»-at, melynek költségeit az első években Károlyi István gróf födözte. Danielik indítványára egy új vállalatba fog a társulat, melynek címe «Korkérdések». A füzetek megjelenése nem volt időhöz kötve; maga a vállalat nem is tartotta fönn magát soká. Érdekes mindenesetre, hogy az első kiadvány, melyet a társulat ő szentségének IX. Pius pápának fölajánlott, volt a «Korkérdések» I. füzete, címe: «A pápa világi fejedelemségéről».

Ez alatt az egész idő alatt a társulat háborítatlanul működött, de minden tényéről számolni tartozott a rendőri hatóságnak. Választmányi üléseinek idejét és tárgyát be kellett jelentenie, sőt tűrnie kellett azt, hogy ülésein a rendőrség kiküldött biztosa jelen legyen. — 1864-ben új szervezetet kapott a társulat, melyet azután egészen 1886-ig meg is tartott.

DR. NOTTER ANTAL,
a Szent-István-Társulat helyettes titkára, hírlapiró, Budapest.

A magyar országgyűlésnek 1868-ban hozott XXXVIII. törvénycikke értelmében az állam csupán a közös iskolákat látja el tankönyvekkel, azon törvény szerint a felekezeti iskolák tankönyveinek kiállítása a felekezetekre tartozik. Magyarország magas püspöki kara, élén Simor Jánossal, az ország hercegprímásával, a katholikus népiskolák számára szükséges tankönyvek kiadási jogát az 1869 május 12-én tartott társulati nagygyűlésen a Szent-István-Társulatra ruházta. Ezen a nagygyűlésen választották meg a társulat alelnökévé Ipolyi Arnoldot.

Az ő alelnökségének ideje alatt domborodik ki tulajdonkép a társulati alelnök működésének egész köre. A társulat alelnöke a püspöki karnak képviselőjeként szerepelt eddig a társulat elnökségében; e bizalmi állása továbbra is érintetlen maradt; de mivel a társulat vezető elnökei nagy politikai és társadalmi kötelességeik mellett a társulat ügyeit részletesen nem kisérhették ügyelő szemmel, e kötelesség idővel átszállt az alelnökre, míg végre ő lett a társulat ügyeinek tulajdonképeni vezetője.

Ipolyi 1871-iki programmja, amíg egyrészt a társulatot a hazai katholikus iskolák legelső tankönyvkiadójává szervezé, másrészt hatalmas erővel emelé a társulat szellemi erejét, hogy általa a magyar katholikus irodalom valóságos tényezőjévé váljék.

Ipolyi javaslatainak megvalósítása nem egy évnek, de évek hosszú sorának a munkája. Tárkányi József tizenhárom év alatt, amíg a társulat alelnöke volt, nyomról-nyomra követte Ipolyi programmját s azt megvalósítania még sem sikerült. Küzdenie kellett a föltünő közönynyel, mely az alkotmányos korszak beköszönése után mindinkább terjedt, sokszor szembe kellett szállania olyan törekvésekkel, melyek homlokegyenest ellenkeztek a kitűzött célokkal s nem ritkán csak a legkitartóbb munkásság valósíthatta meg e programm egy-egy csekély részét. A hosszú 13 év alatt e programm sohasem tünt el a vezető szemei elől; de teljességében nem valósulhatott.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT DISZTERME.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT ÜLÉSTERME.

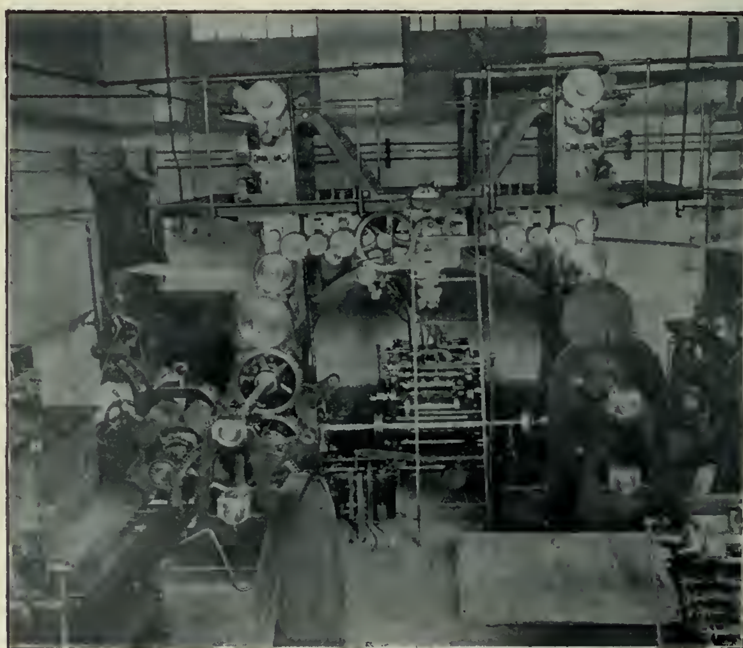
A társulat élére új férfiak állottak, kik csak ebben a minőségben voltak a közélet terén újak, mert a magyar politikai és társadalmi világ régen vezérekül tisztelé őket. Károlyi Sándor és Apponyi Albert grófot látjuk a társulat élén és Steiner Fülöp dr. nagyváradi kanonokot az alelnöki székben. Károlyi Sándor gróf a társulat anyagi- és pénzügyeinek rendezéséhez fogott, Apponyi Albert gróf Steiner Fülöp dr.-ral szellemi életét igazgatták.

A rendezett vagyoni helyzet tette lehetségessé, hogy a társulat eleget tehetett az elnökség egymást követő javaslatainak, melyek a szellemi előhaladást célozták.

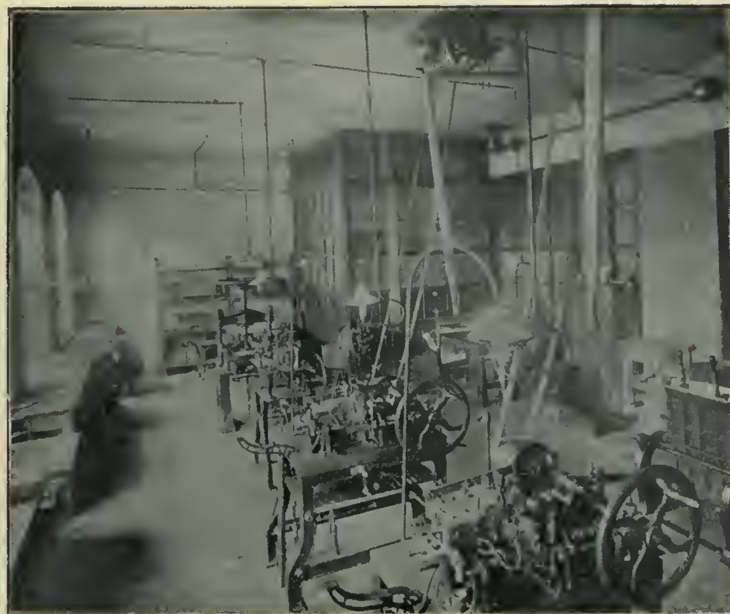
A társulat életrevalóságának legszebb kritériuma az, hogy a társulat 52 éves fönnállása alatt sohasem zárkózott el a kor követelményei elől, hanem azon volt, hogy munkássága mindig kifejezője legyen azoknak a törekvéseknek, melyek a kor szellemét alkotják. Tagilletményei a tudás nagy körét karolták föl, az Ipolyi korából való «Házi Könyvtár» kötetei felölelik az ismeretek nagy gazdagságát. Ám az újabb idő nem elégedett meg ezekkel; az élet szükséggé tette, hogy a kort mozgató eszmék abban az alakban tárgyaltassanak, melyet a művelt francia irodalom sok idő óta kultivál. Tudományos folyóiratok kiadása egyik jellemző sajátsága korunknak s a társulat ezt az eszmét is felkarolta. Az 1886-ik év folyamán tehát a tagilletmények kérdése foglalkoztatá a választmányt. A tanácskozásoknak megvolt a sikerük, az 1887. év elején a tagilletmények egyik részéül megjelent a «Katholikus Szemle». Ez a folyóirat nagy fordulópontot jelez a társulat történetében.

Steiner Fülöp dr. eszméje volt, hogy a társulat a tagilletményeken kívül a művelt körök részére adjon ki becses díszműveket és indítson meg egy ifjúsági irodalmi vállalatot. Így létesült a Fabiola, a katholikus irodalomnak e gyöngye; kikerült a sajtó alól az ifjúsági olvasmányok több kötete, melyek csakhamar olvasókra találtak. S ha ezekhez hozzávesszük a népiratok vállalatának a megindítását, látnivaló, hogy a társulat vezetői minden igénynek igyekeznek eleget tenni.

1886 augusztus 7-én gyülekeztek össze tudósok, írók, költők, a katholikus irodalom kiváló képviselői, hogy a tevékenység további menetét megbeszéljék. A gyűlés figyelme az országnak multjában fényes s jelenében virágzó legrégibb társulata felé fordult; a vezetők bölcsessége, a katholikus írók tapintata a Szent-István-Társulat égisze alatt kívánt a katholikus irodalomnak új

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KÖRFORGÓ (ROTÁCIÓS) GÉPE.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT BETŰÖNTŐ-MŰHELYE.

életet adni. A határozatot kimondta a katholikus írók gyülekezete, hogy a Szent-István-Társulat kebelében állíttassék föl egy tudományos és irodalmi osztály, mely a társulattal szoros kapcsolatban, mint annak egyik alárendelt osztálya működjék.

A katholikus irodalom 72 kitűnősége nyerte el a szavazattöbbséget s alkotta magvát a katholikus tudósok és írók új testületének. Az osztály alakuló gyűlését 1887 július 2-án tartá. Steiner Fülöp dr. hatásos beszéddel nyitotta meg a tanácskozást; beszédének alapgondolata a tudománynak az egyház tanaival való összehangzása volt. Az év őszén megalkotá az osztály belső szervezetét, négy alosztályát s elkészíté ügyrendjét. Erre az időre esik, hogy a társulat tiszti személyzetében nagy változás történt. Károlyi Sándor gr. és Apponyi Albert gróf elnökök megváltak a társulattól, mert a politikai élet és annak küzdelmei minden idejüket lefoglalták. A távozó elnökök helyét a katholicizmus két kipróbált erejű bajnoka, Zichy Nándor gróf és Esterházy Miklós Móric gróf foglalták el; Steiner Fülöp dr. pedig, ki négy évi működése alatt minden idejét a társulatnak szentelte, a székesfejérvári püspöki székbe hivatott; az 1890-iki nagygyűlés bizalmából az alelnöki díszes állásra a költő és remekpróza-író *Kisfaludy Á. Béla* dr. egyetemi tanár választatott meg. Elhagyta a társulatot, nyugalomba vonult 25 éven át buzgó tisztviselője is, Füssy Tamás igazgató, kinek helyét *Kiss János* dr. foglalta el. 1898-ban Kiss János dr. egyetemi tanárrá neveztetvén ki, megvált az igazgatói állástól. Helyébe a közgyűlés *Kaposi Józsefet,* a «Magyar Szemle» szerkesztőjét választotta.

Az utolsó évek alatt a Tudományos és Irodalmi Osztály kebelében is szerves változások történtek. Az egyöntetű s fokozottabb munkásság céljából a négy szakosztály kettőre vonatott össze, az évente tartatni szokott három gyűlés helyett nyolc fölolvasó ülést tart az osztály. De a katholikus irodalom föllendülésére nem csekély hatásuk lesz azoknak a nyomtatásban megjelent fölolvasásoknak is, melyekben a tudomány minden köréből a katholikus szellem szárnyra kel, hogy az antikatholikus törekvésekkel szemben érvényesüljön.

Egyik nagyfontosságú vállalata az osztálynak a hazai történet egy nagyjelentőségű korára vonatkozó okiratok s történeti kútfők kiadása. A magyar történetírás jelesei foglalkoznak ezzel a tárgygyal s nincs messze már az idő, hogy a hazai történet e jelentékeny korszaka a munkálatok következtében kilép majd a homályból, mely a magyar katholicizmus annyi igazát tartja elrejtve.

A SZENT-LÁSZLÓ-TÁRSULAT.

A Szent-László-Társulat 1861-ben Budapesten keletkezett Danielik János vál. püspök indítványára Lozovics József amasiai érsek és Károlyi István gróf elnöklete alatt a végre, hogy a tagoktól gyüjtött kegyes adományokból a keresztény jótékonyság kiváló erényét gyakorolhassa. A társulat nevét szent László magyar királytól vette, kinek pártfogása és védelme alatt működik és kit védőszentjéül tisztel. A Szent-László-Társulatnak hármas célja van: 1. a pápa ő Szentségét, különösen jelen zaklatott állapotában segélyezni; 2. a szükölködő keleti bármely szertartású római katholikusok-

DR. BALOGH SÁNDOR,
a szent Gergely-rend lovagja, a Szent-László-Társulat alelnöke.

nak és ezek között kivált az ott letelepedett magyaroknak nevelő, oktató és egyéb jótékony intézetek fölállítására és föntartására segítséget nyujtani; és 3. hazánkban a szegényebb sorsú községekben egyházak építését és mind ezek, mind egyéb katholikus intézetek föntartását gyámolítani.

A társulat ezt a hármas célt tehetsége szerint mindig megvalósította és 40 éves fönnállása alatt mindent elkövetett, hogy mennél több templomot, iskolát vagy más vallásos és jótékony intézményt istápolhasson. B. e. IX. Pius pápa 1863. március 13-án kelt és a Szent-László-Társulat részére küldött apostoli búcsú brevéjében a társulat valamennyi mostani és jövendő tagjainak, kik szent László király és szent Erzsébet asszony napján valamely nyilvános templomot meglátogatnak s ott az egyház szándéka szerint imádkoznak, teljes búcsút, általában pedig minden jó cselekedetért, melyet a társulat szellemében töredelmes szivvel mívelnek, száz napi búcsút engedélyezett. Ez a nagy kiváltság a Szent-László-Társulatot az áhitatos társulatok sorába emelte és hathatósan buzdít minden magyar katholikust az ebbe való belépésre.

Hogy a tagok gyüjtése és nyilvántartása rendszeresebb legyen, az alapszabályok módosíttattak olyképen, hogy minden esperesi kerületben egy kerületi igazgató és minden egyházmegyében a székhelyen egy központi igazgató neveztetik ki a megyés püspök által. És ezeknek az igazgatóknak föladata az ő működési terükön a társulatot megismertetni, tagokat gyüjteni, azokat nyilvántartani, a tagdíjakat beszedni és a társulat védőszentjei ünnepeinek méltó megüléséről gondoskodni. A módosított alapszabályokat a belügyminiszter 1900 február hó 1-én hagyta jóvá. A társulatnak jelenlegi elnöksége és tisztikara a következő: Egyházi elnök: *Szmrecsányi* Pál dr. szepesi püspök; világi elnök: *Zichy* Nándor gróf; egyházi alelnökök: *Városy* Gyula dr. és *Klinger* István dr.; világi alelnökök: *Balogh* Sándor dr. és *Német* Péter dr.; pénztáros: *Krizsán* Mihály; titkár: *Purt* Iván dr.

AZ AQUINÓI-SZENT-TAMÁS-TÁRSASÁG.

Ő szentsége, dicsőségesen uralkodó XIII. Leó pápánk, anyagias korunk meggyógyítása végett «Aeterni Patris» kezdetű körlevelében (1879. aug. 4.) az igazság barátait óvja a téves bölcseleti rendszerektől s a keresztény szellemű scholastikus bölcselethez utasítja, megmutatván így a bajok egyik főokát s a gyógyulás egyik fő eszközét.

Erre az apostoli intésre a keresztény tudósok versenyre keltek a scholastikus bölcselet tanulmányozásában, művelésében, megvédésében és terjesztésében. Mindenfelé folyóiratok keletkeztek, művek jelentek meg, tanítói székek alapíttattak s egyesületek alakultak az igaz bölcselet ápolására.

Ez általános munkálkodásban hazánk sem maradt el, itt is létesültek folyóiratok és tanítói székek s itt is jelentek meg könyvek a scholasticismus ismertetésére.

Ámde ezeken kívül szükségesnek mutatkozott egy társaság létesítése, melyben az ügy iránt érdeklődők találékonyságukat összetehetik s erőiket egyesíthetik a mondott nagy célra. És ily társaság Aquinói-Szent-Tamás-Társaság névvel, az 1892. évi július 7-ikén tartott alakuló ülésben, Budapesten csakugyan létre is jött s alapszabályait a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1893. április 22-ikén jóváhagyta.

A társaság célja kettős:

a) Ismertetni, bebizonyítani továbbfejleszteni és terjeszteni a keresztény bölcselettudományt, kiválóan aquinói szent Tamás szellemében;

b) megcáfolni a téves bölcseleti rendszereket és tételeket.

Ebből a célból a társaság, július és augusztus hónapok kivételével, hónaponkint rendes ülést tart, melynek főtárgyát egy vagy több bölcseleti dolgozat fölolvasása vagy szabad előadása képezi, mit az előadott tárgyról folytatandó eszmecsere követ. Évenkint egyszer közgyűlést tartanak.

A társaság alapító, rendes és pártoló tagokat számlál.

a) Alapító tag az, aki a társaság céljára egyszer s mindenkorra 50 forintot adományoz;

b) rendes tagjai azok, akik hivatva vannak dolgozatok fölolvasása és hozzászólások által a bölcselettudományt művelni;

c) pártoló tag mindaz, aki a társaság céljainak előmozdítására évi két forintnyi összeget nyujt.

A társaság hivatalos közlönye ez idő szerint a «Bölcseleti Folyóirat». Ez közli a társaságra vonatkozó adatokat és hirdetendőket, valamint a beérkezett és fölolvasott dolgozatokat.

A társaság vezetősége.

Védő: VÁROSY GYULA dr., megyés püspök, Székesfejérvár.

Tiszteletbeli elnökök: WOLAFKA NÁNDOR dr., makariai választott püspök, kanonok és plébános, Debrecen. BOGNÁR ISTVÁN dr., apát, kanonok, Nagyvárad.

Elnök: SZÉKELY ISTVÁN dr., egyetemi nyilv. rendes tanár, Budapest.

Alelnök: KISS JÁNOS dr., pápai kamarás egyetemi nyilv. rendk. tanár, Budapest.

Első titkár: PURT IVÁN dr., pápai kamarás, papnevelő-intézeti tanulmányi felügyelő, Budapest.

Második titkár: GYÖRKY ÖDÖN dr., a «*Budapesti Katholikus-Kör*» titkára, Budapest.

Van jelenleg 42 alapító, 88 rendes és 76 pártoló, összesen 216 tagja.

AZ ORSZÁGOS PÁZMÁNY-EGYESÜLET.

A Cenner Lajos Budapest-erzsébetvárosi segédlelkész szerkesztésében és kiadásában megjelent «Katholikus Egyházi Közlöny»-ben 1897-ben maga a szerkesztő nyilvánította s lelkesen, hévvel, kitartóan képviselte azt az eszmét, hogy a katholikus írók és hirlapírók céljainak mennél teljesebb elérésére és érdekeinek mennél tökéletesebb megóvására országos egyesületet kell alapítani, mely a magyarországi összes katholikus írókat és hirlapírókat egyesítse.

A «Religio-Vallás», a «Magyar Állam», az «Alkotmány» és a többi katholikus lapok hozzászólásai s a Tóthfalussy Béla Budapest-erzsébetvárosi plébánosnál ismételten tartott értekezletek után végre 1898 elején megalakult az «Országos Pázmány-Egyesület».

Célja ennek az egyesületnek: egyesíteni azokat, kik a legszentebb katholikus igazságok terjesztésére a leghathatósabb eszközt, az irodalmat alkalmazzák; azokat, kik szentséges Atyánk intése szerint a vészes iratokkal üdvös iratokat igyekeznek szembeállítani, kellő védelemben és segítségben részesíteni; a jelen és jövő összes korszakok nagyhatalmát, a sajtót, a még nagyobb hatalomnak, az igazságnak és pedig a tárgyilagos igazságnak, a keresztény katholikus vallási elveknek, a legnagyobb hatalomnak: Istennek alárendelni; bátorságot önteni a hivő keresztény katholikus írókba, hogy az igazságot, melyet ma már ki szabad és ki lehet mondani, azt csakugyan ki is mondják s minden támadással, becsméreléssel, elferdítéssel és gúnynyal szemben megvédjék: az igazság elszánt apostolát a támadásokkal és megsemmisítő törekvésekkel szemben megvédeni; az igazság szolgálatában, e dicső szolgálattételben vitézkedő sajtó munkásainak mennél számosabb

és erősebb támaszt adni az élet veszélyeiben; végül a katholikus írókon kívül egyesíteni mindazokat, akik hivatásuknál és meggyőződésüknél fogva a katholikus sajtó ügye iránt érdeklődnek s érdeklődésüknek anyagi támogatással nyomatékot is adhatnak.

DR. MARGALITS EDE,
egyetemi tanár, az «Országos Pázmány-Egyesület» elnöke.

Szelleme pedig azonos védőszentjének, szalézi szent Ferencnek szellemével, ki a katholikus igazságok terjesztésére és honfitársainak boldogítására a szó és egyéb tettek mellett az irodalom eszközeit, nevezetesen időszaki füzetek kiadását is fölhasználta; s ki szelidségével, buzgalmával minden embertársát egyaránt átkaroló szeretetével ezreket nyert meg a katholikus igazságnak.

De leginkább kidomborodik az Országos Pázmány-Egyesület szelleme annak, kinek nevét viseli, a dicső emlékü Pázmány Péternek alakjában, ki a keresztény katholikus vallás iránt táplált buzgó szeretetével és a római Szentszék iránt való törhetetlen ragaszkodásával a magyar faj és drága magyar hazánk iránt érzett nagy szeretetet egyesítette s buzgalmában leghatalmasabb eszköz gyanánt a szó mellett a toll hatalmát érvényesítette.

Az Országos Pázmány-Egyesület tagjait is ez a szellem hatja át, ez a két eszménykép vezérli s nem tartozhatik kötelékébe senki, a kit nem ez a két cél, ez a két eszménykép, ideál vezérelne: hogy katholikus szent hitünk terjedjen, egyházunk diadalról diadalra jusson s az egész világon Jézus Krisztus uralkodjék: az egyik cél; hogy drága magyar hazánk mennél műveltebbé, nagyobbá, egységesebbé, erősebbé és függetlenebbé fejlődjék: a másik cél.

A katholikus írók és hirlapírók ilyetén egyesülése jogosult és hasznos, sőt szükséges és mód fölött korszerű. Hogy ily tömörülés jogosult, az kétséget sem szenvedhet. Minden egyesülés jogosult, melynek célja nemes s melynek részeseit jó szellem vezérli. Jogosultak a jótékonysági egyesületek, melyeknek célja az ügyefogyottak megsegítése s szelleme a könyörület, a felebaráti szeretet. Jogosult a világbékére létesült egyesület, melynek célja az emberi jólétet nagyban elősegítő békesség állandósítása s a háború borzalmainak távoltartása. Jogosultak a sajtó nemes szabadságát és szükséges függetlenségét célzó egyesületek. Jogosultak a földmívesek, iparosok és kereskedők igaz érdekeit munkáló egyesületek. Jogosultak a nemzeti művelődés bármely tényezőjét megvédő és megsegítő, a nemzeti nyelvet mint művelődési tényezőt s a nemzet nagyságának és egységének hatalmas eszközét terjesztő egyesületek. Jogosultak az istenes életet előmozdító jámbor egyesületek. Szóval minden egyesülés jogosult, hol a cél szent s az egyesülők szelleme magasztos. Egyik sem osztja meg a nemzet vagy társadalom erőit, egyik sem a meghasonlás és visszavonás eszköze, egyik sem szabdalja darabokra a nemzet vagy a társadalom testét, egyikről sem mondható, hogy partikulárizmust terjeszt, egyik sem akadályozza, hogy a nemzet és a társadalom mind az egyes emberek és az emberi társaság szolgálatában álljanak, melynek célja a legmagasztosabb.

DR. ZELLIGER VILMOS,
az «Országos Pázmány-Egyesület» pénztárosa, szerkesztő, segédlelkész, Budapest-Terézváros.

De nemcsak jogosult ez az egyesülés, hanem igen hasznos, szükséges és korszerű is egyúttal.

Az erők egyesülése egyáltalában hasznos és szükséges,

DR. CSILLAG GYULA,
egyetemi tanár, a mértékletességi egyesületek apostola.

bármely emberi cél elérésére. Az egyesek erői egymagukban véve, sőt sokak képessége is, ha szétszórva marad, igen keveset eredményezhet, sőt a különálló és külön működő erők, még ha ugyanannak a célnak szolgálatában állnak is, az emberi gyarlóság következtében egymást bénithatják, akadályozhatják. Már a régi rómaiak azt tartották, hogy: «Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur»; pedig, a hol nincs meg az erők egyesitése, könynyen beáll a viszálykodás is. Ismeretes a francia közmondás és jelige: «L'union fait la force». De nem is kell a franciákig mennünk, mert felséges apostoli királyunktól is megtanulhatjuk, hogy csak «Viribus unitis», az erők összevetésével érhetünk el nagy célokat. Ezenkívül korunk százezernyi ujjal mutat az egyesülés nagy szükségességére, mert mindenfelé, minden cél elérésére, minden eszme szolgálatában egyesitik az emberek erőiket, úgy, hogy korunk bátran nevezhető az egyesülés és az egyesületek korának. Ha mindehhez még hozzá veszszük azt a tényt, hogy a katholikus igazságok ellenségei is és pedig épen a katholicizmus ellen, számos és kiterjedt egyesületben tömörülnek s a katholikus vallás, az általa sürgetett tiszta erkölcs és a katholikus egyház ellen egybevetett erőiket szintén megfeszitik, vajjon nem szükséges-e, vajjon nem a kor kiáltó szüksége-e, hogy a katholikusok is minden téren, tehát a tollforgatás mesterségének gyakorlásában is végre-valahára egyesüljenek? Végre-valahára, mondom, mert az ilyetén egyesülés időszerűsége ellen legfeljebb azt lehetne megjegyezni, hogy ennek már régen meg kellett volna lenni. Valóban, ha a magyarországi irók és hirlapirók már ezelőtt néhány évtizeddel egyesületben tömörültek s olykor országos értekezletet tartottak volna, sem a keresztényellenes, vallástalan és erkölcstelen sajtó elhatalmasodásán, sem a magyar katholicizmus nagy megaláztatásán nem kellene szinte kétségbe esve siránkoznunk. Ámde félre a panaszszal, mely semmi üdvösre nem vezet; ne panaszkodjunk a miatt, hogy amit általában a magyarról mondanak: «Isten verte meg a magyart, hogy az soha össze nem tart», az utóbbi tizedek alatt főkép a magyarországi katholikusoknál valósult. Panasz helyett okuljunk a mult siralmas példáin s amit végre hasznosnak, szükségesnek és korszerűnek ismertünk föl, erőink intézményszerű tömöritését, azt komoly elhatározással valósitsuk: egyesüljünk az «Országos Pázmány-Egyesület» kötelékében. Gyakrabban gyüljünk össze országos értekezlet tartása végett.

Az «Országos Pázmány-Egyesület» a maga kebelében segitő-alapot létesitett, melynek célja az anyagilag megszorult katholikus ujságiróknak és családjaiknak segitségére lenni.

Az egyesületnek tiszteletbeli, alapitó rendes és pártoló tagjai vannak.

Tiszteletbeli tagokat a választmány ajánlatára, a közgyűlés választ a katholikus irodalom vagy hirlapirodalom kiváló munkásai sorából.

Alapitó tag az, ki az egyesületnek egyszer s mindenkorra vagy négy év alatt négy részletben legalább 400 koronát fizet.

A rendes tagokat a választmányi ülés választja; ren-

GÁBLER LAJOS,
pénzügyi tanácsos, a Szent-Vince-Egyesület titkára.

A KATHOLIKUS KÖR HÁZA, NAGYVÁRAD.

des tag lehet minden katholikus szellemben működő magyarországi író, illetőleg hirlapíró.

Pártoló tag az, aki az egyesület pénztárába évenkint legalább 12 koronát fizet.

Az egyesületet a katholikus egyház magyarországi vezérei: a bíboros hercegprímás, a bíboros nagyváradi püspök, a kalocsai és egri érsekek, a csanádi, erdélyi, győri, pécsi, váci, veszprémi püspökök s egyéb egyházi méltóságok, mindjárt megalakulásakor fölkarolták s azóta erkölcsi és anyagi támogatásukban részesítik. A hivatott katholikus szellemű írók — mint rendes tagok — sietve csatlakoztak hozzá s egyháziak és világiak nagy száma lépett pártoló tagjai sorába.

Az egyesület előbb két éven át Herczegh Mihály dr. egyetemi tanár, majd 1900 március óta Margalits Ede dr. egyetemi tanár elnöklete alatt már eddigelé is örvendetes virágzásnak indult. Kivált Margalits Ede dr. nagy műveltségével, fáradhatatlan buzgóságával, finom tapintatával és szeretetreméltó egyéniségével tudja összetartani a tagokat, új tagokat és Mecenásokat szerezni, a vagyont szaporítani s az egyesületet mindenütt az azt megillető szerephez juttatni. Az egyesület immár tagjainak és vagyonának szaporodása mellett egyéb eredményekkel is dicsekedhetik; így már ismételten pályázatokat hirdetett, a Vörösmarty-szobor létesítése ügyében jelentékeny részt vett s több hirlapírót és családját anyagi segítségben részesített. Az egyesület 1900-ban a katholikus írókat, hirlapírókat országos kongresszusra hívta össze, mely igen üdvös határozatokat hozott s többi közt a következő kijelentést tette:

«A magyarországi katholikus írók és hirlapírók első országos értekezlete az Országos Pázmány-Egyesületet, a kebelében létesített segítő-alappal korszerű, hasznos és szükséges egyesületnek vallja; attól a katholikus írók és hirlapírók erkölcsi és anyagi érdekeinek hathatós megóvását és előmozdítását reméli; ahhoz az értekezlet minden egyes tagja szivvel-lélekkel csatlakozik, a mennyiben még tagja nem volna, abba beiratkozik s szóval és a sajtó útján másokat is csatlakozásra buzdít».

Az egyesület vezetésében az elnököt támogatják az alelnökök: *Cziklay* Lajos szerkesztő, a Budapesti Ujságírók Egyesületének alelnöke és *Kiss* János dr. egyetemi tanár. Titkárok: *Sziklay* János dr. és *Auer* István. Pénztáros: *Zelliger* Vilmos dr. Ellenőr: *Péter* János felső-kereskedelmi iskolai igazgató.

Az egyesületnek 298 tagja és 20.000 korona vagyona van.

KATHOLIKUS LEGÉNYEGYESÜLETEK.

«Isten áldja a tisztes ipart.»
(A magyar legényegyesületek jeligéje.)

A katholikus legényegyesületekről nem lehet ismertető cikket írni a nélkül, hogy hálás szívvel meg ne emlékezzünk a gondviselésszerű elberfeldi német papról: Kolping Adolfról, a katholikus legényegyesületek első apostoláról. A Köln melletti Kerpenben 1813-ban született Kolping Adolf, szegény szülői akarata szerint előbb cipésztanuló, majd cipészlegény lett, de 24 éves korá-

IFJÚ ZICHY JÁNOS GRÓF,
országgyűlési képviselő, a «Budapesti Katholikus Kör» elnöke.

ban nem tudott többé ellentállni mindig ápolt vágyának, hogy papi pályára lépjen. Miután Kölnben gimnáziumi tanulmányait, Münchenben pedig a hittudományi tanfolyamot elvégezte, 32 éves korában pappá szenteltetett. Mint aki az iparos ifjak minden aját-baját ismerte, mint aki látta azt a sok veszedelmet, melynek a magukra hagyott, vagy ami még rosszabb, lelketlen izgatók hatása alatt álló mesterlegények anyagilag, egészségileg és erkölcsileg ki vannak téve, a magasztos papi üdvözítő hivatást főkép a mesterlegények iránt gyakorolta s mindjárt első állomásán, Elberfeldben az ott már akkor fönnállott ifjúsági egyesület élére állott. Ez volt az első katholikus legényegyesület. Ezt követték a Kolping fáradozása folytán megalakult kölni, bonni, düsseldorfi, aacheni, esseni, crefeldi, gladbadi, düreni, koblenzi, trieri, münsteri, hildesheimi, mainzi s számos más németországi legényegyesületek, melyeket az egyesületek központosítása és legényegyesületi szállások fölállítása követett.

Ámde a lelkes apostol nem elégedett meg németországi sikereivel, hanem 1852-ben Bécsbe utazott, a legényegyesületet ott is megalapította s elnökké Gruscha Antalt, a Szent István-templom igehirdetőjét, most bécsi-bíboros érseket nyerte meg. Az egyesület csakhamar egész Ausztriában elterjedt.

A németországi és ausztriai példák a mi hazánkban is nagy hatással voltak és a nép barátait legényegyesületek létesítésére ösztönözték. Mindenekelőtt katholikus lapjaink: a «Katholischer Christ», a «Religio» és a «Katholikus Néplap» voltak az ügy buzgó szószólói. Nevezetesen a már akkor nagy tekintélynek örvendő «Religio»-ban dr. Zalka János esztergomi theologiai tanár, később győri püspök «A társadalmi élet nem legkisebbik baja» címmel 1853 január 13-ikán hatalmas cikket írt ez ügyben. Miután a mesteremberek és mesterlegények szomorú állapotát és mindegyre kedvezőtlenebb viszonyát ecsetelte, a legényekről így szól:

«Tizenhét éves, vagy még fiatalabb legénykék fölszabadulván, egészen magukra hagyatnak, magánszállásra járnak, gyakorlott tivornyatársakkal együtt töltik az időt s így haladván a gonosz pályán, tiporják a szemérmetességet; és sokaknál az istenitiszteletnek elhanyagolása, hithidegség, hitbecsmérlés, részegség, káromkodás és az, amit szent Pál szerint neveznünk sem illik, továbbá különféle nyavalyák, koldulás vagy lopás, amint jő s több ilyesmi lesz a vándorlásnak tüskekoszorúja. Pedig ahány legény, annyi mester és családatya a jövőben! Városaink telvék mesterlegényeinkkel s ezek között igen sok van olyan, aminőt itt említettem. «Emberfia, gondolod-e, hogy megelevenednek e csontok? Uram Isten, te tudod!» (Ezekiel 37, 3.) Kik a társadalom baján őszintén segíteni akarnak, általánosabb gyógyszert nem használhatnak, mint a nagyravágyás és fényűzés, az önzés és kincsszomj s a kéjvadászat helyébe az igaz vallásosság ültetését. Ki az imént fölszámlált gonosz gyökereket kigyomlálná avégből, hogy helyükbe a hit csemetéit ültesse,

DR. CSAPODI ISTVÁN,
egyetemi tanár, a «Budapesti Katholikus Kör» felolvasásokat rendező bizottságának elnöke.

DR. GYÜRKY ÖDÖN,
okl. középiskolai tanár, a «Budapesti Katholikus Kör» titkára, a «Katholikus Pedagogia» szerkesztője, a magyarországi katholikus élet főszervezője.

az volna a szó legnemesebb értelmében az igazi radikál. De ez a munkák munkája.

A katholikus egyházban, mint egy nagy füvészkertben, az emberiség minden bajainak megorvoslására teremtek és teremnek gyógyfüvek. Ki az egyháztörténetet átlapozta, ezt nagyon is tudja. A katholikus egyház mezein növekedtek a különféle szerzetesrendek és egyéb társulatok üdvös változatosságukban...»

«Hogy az egylet — így végzi — kellő befolyást gyakorolhasson az erkölcsileg kifáradni kezdett kézműves osztályra, *kell, hogy az minden városba behozassék, hogy így, kik egy helyütt tagjai voltak a társulatnak, más városba utazván, a kezdett jót folytathassák.* Ki-ki látja, mily nagy haszonnal van az egylet és mégis ez üdvös egyletnek is meg vannak a maga *ellenségei, a hitbecsmérlők,* az anyagi hasznot vesztett *szállodaatyák* s a *korcsmárosok;* de ezekre nem kell hallgatni, mert a lélek több, mint a test. Az intézet most kezd sarjadozni. Adja Isten rá szent áldásának harmatját, hogy minél előbb szilárdítsa meg s növekedjék nagy fává, melynek malasztos árnyában nyugodalmat találjon az erkölcsileg halni készült osztály. Isten keze hatalmas, Ő képes a koporsóból is kivezetni a már rothadni kezdő embert... Nem kételkedem, hazánkban is lesznek, kik a leírt társulat létrehozásán fognak működni; hisz ügyes és jóakaratú egyének nálunk is vannak. A haszon igen nagy az egész társadalomra nézve. Az iszákos, erkölcstelen dologkerülők helyett józan, istenfélő és szorgalmas mesterek és családatyák lépnek a társadalomba és Isten segítségével e társulat által «a fa ismét kizöldül és ágai kihajtanak; ha megavul is a fának gyökere s a porban meghal is törzsöke: a víznek szagától kisarjadzik és ágat ereszt, mint mikor először ültettetett». (Jób 14, 7—9.)

A «Katholikus Néplap» 1853 tavaszán közölte a bécsi legényegyesület alapszabályait. A Bécsben megforduló buzgó magyar papok rendesen meglátogatták az ottani egyesületet. Az ország különböző városaiban előkészületeket tettek legényegyesület létesítésére. Pestről egy valaki, kiléte meg nem állapítható, levélben tudakozódott Gruscha Antal bécsi elnöknél a megalapitás módjáról s a tudakozódására nyert választ a «Religio» közölte. Gruscha Antal ettől kezdve szüntelenül a legmelegebben érdeklődött és minden tőle telhetőt elkövetett arra, hogy a legényegyesületet Magyarországon meghonosítsa és elterjeszsze; így levélben Szcitovszky János bíboros hercegprímáshoz fordult s Kolping figyelmét is reánk terelte.

A magyar szent korona területén az első legényegyesület Zágrábban létesült 1855-ben.

A Pesten létesítendő egyesület érdekében a hercegprímás egyenes utasítására Szántófy Antal Pest-belvárosi prépost-plébános 1856-ban nagy mozgalmat indított. Ugyanaz évben Kolping Adolf, aki a zágrábi egyesületet meglátogatta, Budapesten is apostolkodott ez ügyben s Szántófy prépost lakásán május 25-ikén több iparossal és legénynyel értekezletet tartott s hosszú, lelkes beszédben ismertette az egyesület célját, hasznát és szükséges voltát. Erre a jelenvoltak elhatározták, hogy az egyesületet rövid idő alatt megalapitják. «A mesterlegény-társulat — írja a «Religio» 1856 július 23-ikán — mindinkább nagyobb részvétnek örvend. Reméljük, hogy azt nemsokára mint tényleg fönnállót mutathatjuk be.

SZABÓKY ADOLF,
kegyesrendi tanár. † 1880.

Ez intézet ő eminenciájának, az ország prímásának akarata és rendeletei szerint kezdetett meg és ha Isten is úgy akarja, a kezdetet szép eredmény fogja koszorúzni. Egyik nehézség a nyelv. A magyar és német nyelvű előadások kettős fáradságot okoznak, de a vállalkozók ezen nehézségtől sem rettennek vissza. Magyar ifjainknak becsületére legyen mondva, hogy ők is fogékonyak az ily társulati eszmére, sőt az eddig beirottaknak kétharmada magyar ifjú. Örömmel várjuk a napot, midőn ő eminenciája, ha bokros teendői neki erre időt engednek, a társulatot megnyitni fogja.»

Ez a remény csakhamar valóságra vált, mert Magyarország bíboros hercegprímása a terézvárosi Valeró-házban elhelyezkedett pesti legényegyesületet és annak zászlóját 1856 szeptember 8-ikán ünnepiesen fölavatta s ez alkalommal a következő beszédet intézte az ifjakhoz:

«Kedves fiaim! Nem lehet tagadni, hogy a mesterlegény társadalmi állása manap nem oly kedvező, mint volt hajdan. Míg a kézműves-osztály az úgynevezett céhrendszerhez s annak alapjául szolgáló tisztes patriarchális elvekhez és vele összekötött szokásokhoz szorosabban ragaszkodott, addig ezen ragaszkodás, mint egy közös lánc, az ugyanazon mesterség tagjait, a mestereket és legényeket egymás közt egy családdá fűzte össze. A legény mindenütt otthon találta magát, ahova őt hivatása vezette; ahol munkába állt, mestere családjának tagjává lett, ki házát és asztalát megosztá vele s a legény viszont részt vett mesterének örömében és fájdalmában egyaránt.

SCHIFFER FERENC,
kanonok Pozsonyban, a budapesti balparti katholikus legényegyesület elnöke.

Ma már mindez másként van, kivált nagyobb városokban. A legény úgyszólván nem egyéb, mint napszámos, kinek nincs megengedve, hogy mestere családjához tartozzék; mestere házán kívül kell lakást és élelmet vennie, minélfogva nem ritkaság, hogy a legény sehol másutt nem érzi magát otthon, csak a korcsmában. Magára hagyatva, az erényre serkentő mindazon ösztönzést nélkülözvén, melyet a jól rendezett keresztény családi élet nyujt, kitéve számos veszélynek, mely őt környezi, lassankint lelkileg és testileg eltörpül az is, aki az apai házból jól nevelve és üdvös elvekkel fölruházva lépett ki s végre a gonoszok kezében istentelen célok eszközévé lesz.

A mesterlegények emez erkölcsi és társadalmi szomorú helyzetének gyógyszere gyanánt támadt az egyház szeretetteljes kebelén a mesterlegény-egylet, melynek dicső föladata az egyleti tagokat az egyházi (vallási) és társadalmi életben jobb, kedvezőbb helyzetbe juttatni.

És azért a prépost-plébános úrnak az egylet alkotásában tanusított fáradozásaiért szives elismerésemet fejezem ki, titeket pedig örömmel üdvözöllek, kedves fiaim, kik a pesti katholikus legényegyletnek kívántok tagjai lenni, amely egyletet én, méltatlan főpásztortok az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében ezennel megnyitok és egyházi hatalmamnál fogva megalapítottnak nyilvánítok! Üdvözöllek pedig titeket annál szivesebben, minthogy ti elsők szövetkeztetek arra, hogy erőteljes vallási és polgári érzületet ápolván kebletekben, magatokat tovább képezzétek és egykor a mesteri testületnek derék, ügyes és istenfélő tagjai és boldog családatyák lehessetek!

Ennélfogva kérlek, kedves fiaim, és atyailag intlek, hogy valahányszor szabad időtök lesz, gyülekezzetek össze ezen számotokra elkészített termekbe és jámbor, tudós férfiak vezetése mellett mulatva és tanulva foglalkozzatok! Amit másutt hiába keresnétek, a mulatva-okulás jótéteményét itt föltalálhatjátok. Nemcsak Mártha szorgalmát, hanem Mária jámborságát is kövessétek! A tisztes kézműves-osztály számos szenttel gazdagítá a mennyországot; ime szent József, Üdvözítőnk nevelőatyja ács volt; az apostolok halászok voltak, szent Lukács festészettel foglalkozott, szent Pál

ERDŐSI KÁROLY,
a Jézus szent Szivéről nevezett szerzetesnők hitoktatója,
a központi legényegyesület alelnöke.

szőnyegkészitéssel keresé kenyerét, szent Baldamér lakatos, szent Elegy ötvös, szent Remig kallós, szent Ompelius kovács, szent Marinus kőfaragó, szent Fókász és Szörény kertészek, szent Krispián és Krispin csizmadiák voltak!

Kövessétek ezeknek példáját, akik úgy foglalkoztak az ideigvalókkal, hogy az örökkévalókat sem vesztették el, sőt inkább érdemeket szerezvén maguknak, mind az Isten, mind az emberek előtt kedvesek, a földön szerencsések, az örökkévalóságban boldogok lettek.

Mire, hogy ti is méltók lehessetek, ime átadom nektek, kedves fiaim, ezen új társulatotoknak alapszabályait! Miért is az Isten nevében kérdezlek titeket, akarjátok-e ez alapszabályokat megtartani? (Mint a lezúgó vihar hallatszott az «igen» mindenünnen.) Adja az Úr nektek e végre a maga szent malasztját, én pedig atyai szeretetem jeléül adom atyai áldásomat az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.»

Az egyesület első elnöke lett Haas Mihály prépost, alelnöke pedig Szabóky Adolf.

A főváros példáját és az 1858-ban tartott esztergomi tartományi zsinat erre vonatkozó buzdító határozatát csakhamar követte a vidék s mindenfelé egyesületek alakultak. Így Pozsony 1856-ban, Deés, Nagyszombat, Ó-Buda 1858-ban, Sopron, Temesvár, Eger 1859-ben, Esztergom, Vác, Gyulafehérvár, Székesfejérvár, Veszprém, Kismarton, Győr és Pécs 1863-ban, Gyöngyös, Duna-Földvár és Bezdán 1865-ben, Baja és Nagy-Szeben 1866-ban, Buda 1868-ban, Kalocsa 1871-ben, Jászberény 1879-ben, Kapuvár 1881-ben, Bács-Kula és Nyitra 1882-ben, Tata-Tóváros 1884-ben, Érsekújvár és Felső-Báza 1885-ben, Csalóköz-Somorja 1886-ban nyertek legényegyesületet.[1]

Alább, a katholikus egyesületek általános jegyzékében összes legényegyesületeinket is fölsoroljuk. Itt pedig jónak látjuk közölni a budapesti központi egyesületnek és egy szépen virágzó vidéki egyesületnek, a kassainak részletesebb ismertetését.

A budapesti országos központi katholikus legényegyesület.

Mint a fennebb előadottakból kitünik, hazánkban 46 éve működik már áldást terjesztően a *budapesti országos központi katholikus legényegyesület.* Ez volt az első, mely Kolping zászlaja alá terelte az iparos ifjúságot s e zászlót rendületlenül, sőt egyre nagyobb és nagyobb sikerrel lobogtatja mindmaig.

Megalakitása arra az időre esik, midőn kettős sebtől is vérzett a hithű magyar szive. Az elnyomatás ütötte rajtunk az egyik sebet s a hitélet szunnyadása a másikat. Olyan volt tehát erre a szomorú világra a katholikus legényegyesület jótékony behatása, mint az alélt szomjas földre az életadó, meleg eső; fülledt levegőnek a tisztitó szélvihar.

Mint az első őskeresztény községek, úgy működött szerényen és szegényesen, de lelkesedéssel és áldáshozón az ország első katholikus legényegyesülete. A Gyár-utca egy szürke bérházában, kis lakásban meghúzódva, de üdvöt árasztó behatását az egész városra kiterjesztve: ápolta a lelkek

[1] A legényegyesületekről általában és különösen hazánkban teljes tájékoztatást nyujt a következő igen jeles mű: Két könyv a katholikus legényegyletről. I. Kolping Adolf. II. A katholikus legényegylet magyar földön. Írta Ruschek Antal győr-szigeti plébános, a katholikus legényegylet győregyházmegyei elnöke. Budapest, 1887. Kiadja a Szent-István-Társulat.

érdekeit s tanított szeretni hitet, hazát, a becsületes munka tisztességét. Csak meg kell kérdezni tisztes, ősz iparosokat — kik manapság a fővárosi iparos-osztály vezérférfiai — mi volt nekik a katholikus legényegyesület: egy sem szégyenli bevallani, hogy jóformán mindenüket, tekintélyüket, egész életük sikereit a katholikus legényegyesületnek köszönhetik.

És e rajongás, e hála a Kolping szervezte legényegyesület áldásos eszméin kívül az első 24 évben egy névhez fűződik: *Szabóky* Adolféhoz, aki ugyanazt a hivatást töltötte be nálunk, amelyet Kolping Adolf a németeknél. Fölvirágoztatta a pesti katholikus legényegyesületet, terjesztette az egyesületet vidéken, vezette és lelkesítette a többi apostolt s e mellett társadalmi téren mindent elkövetett a magyar ipar és iparosok érdekében, úgy hogy elmondhatjuk: ha magyar iparos büszke hazafiságára és hithűségére, mind a kettőt Szabóky öntötte beléje.

Azonban bár minden szabad idejét az iparos-ifjúság művelésére s a legényegyesület ügyének fölvirágoztatására fordította: váratlan halála megakadályozta abban, hogy két kedves tervét s vágyainak netovábbját megérhesse. Az egyik egy legényegyesületi ház fölépítése, a másik a hazai katholikus legényegyesületeknek egységes szövetségbe való tömörülése.

Azt keresztül vihetni utódjának, *Schiffer* Ferenc mostani pozsonyi kanonoknak s jelenleg is központi elnöknek adatott meg. Mert úgy volt az akkor is, mint most: lelkesedés csak bőven termett, de az anyagi támogatás annál szükösebb volt. Schiffernek is csak hallatlan áldozatokkal sikerült — melyek között nem utolsó az, hogy az építési költségek utolsó részletének, négyezer forintnak fedezésére saját szerény fizetését kellett éveken át lekötnie, — de végre mégis sikerült 1885-ben, hogy új házat adjon a budapesti legényegyesületnek.

A BUDAPESTI KÖZPONTI KATHOLIKUS LEGÉNYEGYESÜLET HÁZA.

Az új ház, ha nem is palota, s ha jelenleg már szüknek bizonyul is, rendelkezik mindama kellékekkel, melyeket ilyen egyesületi háztól várhatunk. Van díszes nagyterme, ügyes — s jelenleg már villanyfényre berendezett — szinpaddal; kényelmes és tágas társalgója egyúttal étkező is a tagok számára s míg emeleti helyiségeit a világos és teljesen fölszerelt tanterem és legényszálló foglalja el, addig földszintjén játék- és olvasótermek, alól tornaterem s emellett még üde virágos kert is áll a tagok rendelkezésére.

Schiffer áldásos működésének másik el nem muló érdeme az országos legényegyesületi szövetség megalakulása. A budapesti egyesületet 1881-ben, fönnállása 25. évében elismerték ugyan már központi egyesületnek s elnökét központi elnöknek, de hosszú idő és sok fáradság kellett még ahhoz, hogy szoros szervezetben, egy szívvel, egy lélekkel tömörüljön a központhoz a vidék is. A tömörülés e munkájában a fáradalmat nem ismerő központi elnöknek nagy segítségére volt a kassai legényegyesület lelkes elnöke, most katona-lelkész: *Konrády* Lajos s az ő vállvetett munkájuknak köszönhető, hogy a szövetség 1899-ben a megboldogult Steiner Fülöp püspök díszelnöksége alatt megalakult. Hogy ezentúl is áldásosan fog működni, arra már maga az is biztosíték, hogy a megboldogult Steiner utóda a díszelnökségben a lelkes és tudós székesfejérvári püspök, *Várossy* Gyula dr.

A központi egyesület — amellett, hogy természetszerű irányító szerepe van a szövetség

KATHOLIKUS EGYESÜLETI HÁZ BUDÁN.

vidéki egyesületeire is — első sorban saját tagjainak érdekeit hordja szivén. E nagy föladatra is sikerel vezeti Schiffer az egyesületet s e munkában tevékeny részt kér a központ helyi elnöke, *Erdősi* Károly, a szent Szív-zárda házi lelkésze is. Mindketten tudatában vannak felelősségteljes hivatásuknak s nem kimélnek fáradságot és áldozatot, hogy a vezetésükre bízott fiatalságot ne csak hivőkké és jó hazafiakká tegyék, de egyúttal fölvértezzék mindazzal, a mire a boldogulni, haladni akaró iparosnak a mai korban szüksége van.

Azért a központi egyesület nem zajos mulatságok színhelye (noha lelket nemesítő és fölüdítő mulatságokat olykor maga is rendez tagjai számára), hanem inkább életiskola: komoly, hasznos munkálkodásra szoktató. Tagjait vasárnaponként vallásoktatásban részesíti, hétköznap tanórákban a legszükségesebb ismeretekre oktatja; van rendes önképző-osztálya, mely az általános műveltség elsajátítását célozza, minden hétfőn este pedig társadalmi kérdésekről, a keresztény szocialismus gyakorlati érvényesítéséről tart előadást.

A központnak legújabb és sok sikert igérő vívmánya, hogy életbe léptette a *Mária-kongregációt,* melynek kebelébe már eddig is számos tag lépett be s mely szintén országos kihatásúnak igérkezik.

És míg így mindent elkövet, hogy az iparos-ifjúságba lelket, szellemet öntsön: nem feledkezik meg az anyagi támogatásról sem. Van saját kebelében segélyalapja, melylyel munkanélküli, derék tagjait segélyezi, sikerrel mozdítja elő tagjai között a munkaközvetítést s három napon át ingyenszállást ad minden más egyesületből érkező, munkát kereső legényegyesületi tagnak is.

Szóval alapítójának, a boldog emlékű Kolpingnak jelszavát igyekszik mindenképen megvalósítani: «A tevékeny szeretet begyógyít minden sebet, puszta szavak csak növelik a fájdalmat».

A kassai katholikus legényegyesület.

A kassai legényegyesület megalakításának érdeme Konrády Lajos, tanítóképző-intézeti egyházi tanáré. Konrády hívta össze az előértekezletet 1887 április 17-én. Ezen az előértekezleten, amelyen részt vett Kassa város egyházi és világi előkelőségeinek színe-java, egyhangú lelkesedéssel fogadták az eszmét.

Alakuló gyűlését 1888 január 8-án a kassai megyés püspök, Bubics Zsigmond elnöklete alatt tartotta meg az egyesület; egyházi elnöke Dessewffy Sándor kanonok, később csanádi megyés püspök, másodelnöke a buzgó kezdeményező, világi elnöke pedig Lang Imre építőművész lett. Az egyházi elnököt távozásakor Répászky József kanonok, majd ennek halála után Konrády Lajos váltotta föl; a világi elnöki tisztet 12 évig, haláláig, Lang Imre viselte, utóda Balogh János, építőmester lett.

Az egyesület hat év alatt meggyarapodván, végre házat szerezhetett. Konrády Lajos buzgóságának és szakértelmének köszönhető, hogy ez a ház lassankint mindennel fölszerelődött, ami az egylet célját előmozdíthatja. Hivatalos helyiségein kívül csinos kápolnája is van.

Az egyesület működése nagyobbára ugyanaz, mint a többi ilyen egyesületeké. Hetenkint rendes hittani oktatásban részesíti tagjait, otthont ad nekik szabad idejükben s alapszabályaiban

megállapított tisztes szórakozásokra nyujt módot: billiárdozhatnak, sakkozhatnak, ujságokat és hasznos folyóiratokat olvashatnak stb. Évenkint többször szív- és jellemképző színdarabokat adat elő tagjaival, szigorúan ellenőrzött táncmulatságokat és nyári kirándulásokat rendez, megünnepel minden hazafias ünnepet. A téli hónapokban ismeretterjesztő fölolvasó ciklusokat rendez népies alakban stb.

Az egyesület elért sikereinek országos a hire; azért tartották Kassán a katholikus legényegyletek elnökei második országos gyűlésüket s itt alakították meg országos szövetségüket.

A MÁRIA-KONGREGÁCIÓ HAZÁNKBAN.

1602—1901.

A Mária-kongregáció ideája 1560-ra vezethető vissza, amely évben P. Kabarassi Sebestyén Jézus-társasági atya Syracusaeben, mint gimnáziumi tanár előadások után tanítványait összegyüjtötte a bold. Szűzanya oltára előtt és ott őket szavának indító, példájának vonzó erejével az ő tiszteletére, követésére ragadta.

Az ő eszméjét a belga származású P. Leon János Rómába ültette át 1564-ben abban az alapos meggyőződésben, hogy Isten szent Anyja, a bold. szűz Mária iránt való fiúi tisztelet rendkívül foganatos eszköz a szívbeli tisztaság s ártatlanság megőrzésére *s különösen az erény alapos gyakorlására.* E célból az alsó osztály tanulóit bizonyos napokon az intézet külön helyén összegyüjté, hol a bold. Szűz tiszteletére kis oltárt emelt. Itt a bold. Szűz képe előtt imádkozott tanítványaival, jámbor énekeket daloltatott, istenes dolgokat olvasott föl s beszédeket tartott a hitre, az igazi jámbor életre s Nagyasszonyunk kiváló tiszteletére vonatkozó dolgokról.

A római pápák csakhamar méltányolták a kongregációk működését és azt különféle kiváltságokkal kitüntették. Legfontosabb a Mária-kongregációra nézve XIV. Benedek pápa «Gloriosae Dominae» cimű aranybullája, amelyben a szentatya Aquaviva Kolos Jézus-társasági általános rendfőnök kérelmére az első római kongregációt (Annuntiatio B. M. V. cím alatt) apostoli teljes hatalmával megerősíti, alapszabályait és rendeleteit mind helybenhagyja s mindazoknak a kongregációknak fejévé teszi, amelyek egyéb országokban keletkeztek, vagy a jövőben alakulnak. E szerint minden egyes Mária-kongregációnak a rómaiba bekebelezve kell lennie s tőle függnie. Ezt a főkongregációt bucsúkkal ruházta föl s vezetését Jézus-társaságának általános rendfőnökére bízta. A főpásztor e bölcs határozatait V. Sixtus, VIII. Kelemen, XV. Gergely, XIV. Benedek, XII. Leó és XVI. Gergely újból megerősítették.

XIV. Benedek bulláját s kegyelemadományait nagy lelkesedéssel fogadták az egész világon. Igen sok helyen alakultak kongregációk. Angliában, Bajorországban, Ausztriában, Oroszországban, Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban, Magyarországban, sőt Indiában, Kinában és Japánban, Braziliában és Peruban.

Hazánkban a Mária-kongregációnak meghonosítása P. Dobokay Sándor ősrégi magyar család nemes sarjához, később Jézus-társasági tag nevéhez füződik, ki már 1585-ben volt tagja a kolozsvári kongregációnak, valamint Pázmány Péter is. Dobokay 1602-ben Sellyén, mint az intézet rektora, léptette életbe a Mária-kongregációt. A megalapítás ünnepségén

A KATHOLIKUS LEGÉNYEGYESÜLET HÁZA, NAGYVÁRAD.

Forgách Ferenc gróf nyitrai püspök, később bíboros prímás maga pontifikált és nevét a magyar földön első Mária-kongregáció lajstromába bejegyezte.

Ugyancsak P. Dobokay alapította meg a zágrábi kongregációt 1614-ben, melynek első elnöke P. Szeghy Ferenc volt. P. Koroni Miklós rektorsága alatt 1617-ben Pázmány Péter, mint esztergomi érsek, alapítá a nagyszombati kongregációt. Homonnán 1614—1619 közt alakult meg a Mária-kongregáció, melynek élén homonnai Drugeth János országbíró állott s amelyből a kassai vértanúk is kikerültek. Győrött, Fehérvárt, Pócson, és egyáltalán mindazokon a helyeken, ahol a Jézus-társaságiak működtek, követték az adott példát oly számosan, hogy 80 év leforgása alatt 40.000 kongreganistát számláltak össze a kongregációk évkönyveiben.

Mindezek a kongregációk, a külföldiek, épúgy mint a hazaiak, vetekedtek egymással buzgóságban, az ég Királynéja tiszteletében, a keresztény erények hősies gyakorlatában s főkép a keresztény felebaráti szeretet műveiben. A kongregációk működése folytán, mint arról az Évkönyvek tanuskodnak, Magyarországnak minden életviszonyait átható, újjáteremtő, üde életerővel eltöltő s megelevenítő szellem az ország minden rangú, rendű és osztályú polgárainak tagjaiban mind jobban és jobban nyilvánult. Egy ujabb nemzedék támadt, új életerővel, hatalmas, megújhodott életlüktetéssel. Magyarországon mindenütt egy közös, nagyszerű mozgalom támadt, mely után a haldokló és élő, a honfi s számüzött, a szolgaságban sínylődő, a szabad, de rablánctól mindenütt környezett fia és leánya szent István koronájának 1526 óta epedve sóvárgott.

A MÁRIA-KONGREGÁCIÓ HÁZA.
Budapest, Damjanich-utca.

Ez a nagyszerű mű: hazánknak a török iga s a nem kevésbbé nyomasztó protestantizmus járma alól való fölszabadulása a szó legkitünőbb értelmében a Mária-kongregációnak műve.

Nem csoda, ha Katona, a legnagyobb történetírója e hazának, a Mária-kongregációknak II. József által történt föloszlatása után XL. k. 460. l. így ír: «Tristes sublatorum bonorum in officio continendae juventutis adjumentorum effectus, Hungaria jam sentit et ingemiscit». A kongregációk ez idő alatt itt-ott szórványosan működtek.

Ez okból az 1822-iki pozsonyi nemzeti zsinat III. fej. 3. szak. határozatkép kimondotta, hogy az iskolákban a vasárnapi, ünnepi és a Mária-kongregációk szokásos áhitat-gyakorlatai újra életbeléptessenek... «mert sok évi tapasztalat megtanított minket mindenfölött arra, mit a Mária-gyülekezet az igazi jámborság követelései, az ifjúság ártatlanságának megtartása érdekében teljesített. A Mária-gyülekezet szabályai angyali erkölcstisztaságot, alázatosságot, engedelmességet, készséges betegápolást, gyakori gyónást, áldozást kivánnak a tagoktól.»

«A szabályok fölvigyázókat rendelnek, kik kötelességszerűleg a tagok viselkedését szemmel kisérik s ha a tagok valamelyikéről észreveszik, hogy a helyes útról letért, rögtön tudatják az elnökkel. Az ifjúságnak tehát megvan az igazi jámborságra és erényességre vezető legcélszerűbb eszköze. Ők ismét fogják bírni ugyanazokat az erényeket, mihelyt ugyanazok a gyülekezetek saját szabályaikkal életbelépnek. Azért az egyházi zsinat egész választmányának egyhangú véleménye szerint a magyar királyság egész zsinatja nevében föl kell kérni a királyt a Mária-gyülekezet visszaállítására.»

Az ezután bekövetkező viszontagságos idők soká lehetetlenné tették ennek a határozatnak a

végrehajtását. Csak a legújabb időben ébredt új életre a már megholtnak hitt leányzó s úgy reméljük, hogy életereje egyre gyarapodni fog.

1856-ban keletkezett a gyulafehérvári kongregáció Erdélyben Haynald Lajos közreműködésével.

1855-ben a trencséni, Palugyai Imre nyitrai püspök fölszólítására a kegyesrendieknél.

1869-ben a kalocsai P. Votka János S. J. rektorsága alatt.

Ez időtájt nyílt meg a szatmári konviktus kongregációja.

1895-ben éledt föl újra a nagyszombati főgimnázium kongregációja P. Molnár László kezdeményezése folytán.

1896-ban Budapesten megalakult az egyetemi kongregáció.

Ugyanebben az évben a millénium alkalmából tartott «hitoktatók kongresszusa» programmjába fölvette a Mária-kongregációk ügyét. P. Komárik István S. J. kalocsai főgimnáziumi tanár, mint az ügy előadója, ajánlotta nyomós érvekkel a kongregációk intézményét; az *érdeklődés és lelkesedés* ugyan megvolt, de a mindenütt mutatkozó akadályok miatt az eredmény nem felelt meg teljesen a várakozásnak, de azért nem maradt hatás nélkül.

Föltünő a mozgalom, mely 1896-ban Budapesten keletkezett és pedig a gimnáziumi ifjak részéről, akik többféle kisérlet után főt. Sólymos Oszkár hitoktatóhoz fordultak a kongregáció megalapítása céljából. A nevezett hitoktató fáradhatatlan működése, majd és különösen méltóságos Boltizár József püspök, érseki helyettes buzdító és megerősítő irata életet adtak a budapesti Damjanich-utcai kongregációnak, mely jelenleg már kongregációi konviktussal is rendelkezik.

Ezt követték főt. Thym Adolf hitoktató buzgalma folytán a budai Zárda-utcai, majd a Toldy-Ferenc-utcai és a többi fővárosi gyülekezetek.

Az 1896-iki évhez fűződik még a pozsonyi és egri Mária-egyesületnek alapítása, továbbá a nagyszombati finevelő-intézeti és a gyulafehérvári ujra életbelépett kongregációk alapítása.

A MÁRIA-KONGREGÁCIÓ HÁZÁNAK KÁPOLNÁJA.
Budapest, Damjanich-utca.

Emellett fönnállnak a csiksomlyói gimnáziumi, Pozsonyban és Szatmárt az úri kongregációk; továbbá hajadonok és fiatal városi nők számára alakított gyülekezetek Eperjesen, Egerben, Veszprémben; Budapesten az Angolkisasszonyoknál s a Szentsziv-zárdában, a kalocsai Miasszonyunkról nevezett intézetben és Sopronban.

Több kongregáció Értesítőket ad ki, ezek közül legrégibb és legbővebb a kalocsai «Kongregációi Értesítő» (1895 óta, évenkint kétszer), az egri, a nagyszombati és budapesti.

A kongregaciói ujabb irodalom, mely hazánk kongregációira vonatkozó adatokat tartalmaz, a következőkben foglalható össze:

a) Die Marianische Congregationen in Ungarn 1581—1699. P. Fr. Weiser S. J. 1891. Regensburg.

b) A kongregációk története Magyarországon. Mohl Antal. Győr, 1895.

c) Rózsabimbók. Bota Ernő. Szatmár, 1892.

d) Kalocsai Értesítő. P. Komárik István S. J. Kalocsa.

e) Koháry István gróf élete és a három kassai vértanú. P. Komárik István S. J.

f) A milléniumi kongresszus és az 1901-iki kongresszus alkalmából tartott beszédek. P. Komárik Istvántól S. J. Kalocsa.

g) Mária-kert. P. Tóth Mike S. J. Kalocsa.

MAGYARORSZÁG KATHOLIKUS EGYESÜLETEI 1901-BEN.

«Ha az egyesület katholikus, mindenesetre hazafias is.» *I. Ferenc József.*

A Magyarországi Katholikus Egyesületek Országos Szövetsége.

Elnök:
IFJ. ZICHY JÁNOS GRÓF.

Alelnökök:
APPONYI GÉZA GRÓF
KÁNTER KÁROLY
DR. BOROMISZA TIBOR
MATTYASOVSZKY LAJOS LOV.
GERLICZY FERENC BÁRÓ
DR. ZLINSZKY JÁNOS.

Titkár:
DR. GYÜRKY ÖDÖN.

I. Katholikus tudományos, irodalmi és kulturális egyesületek.

1. Országos egyesületek.

Budapest.
Szent-István-Társulat. (VIII. ker., Szentkirályi-utca 28.) Elnökök: ZICHY NÁNDOR gróf, ESTERHÁZY MIKLÓS MÓRIC gróf. Alelnök: KISFALUDY Á. BÉLA prépost.
— Aquinói Szent-Tamás-Társaság. (VII. ker., Rottenbiller-utca 5/a). Védő: VÁROSY GYULA székesfejérvári püspök. Elnökök: dr. SZÉKELY ISTVÁN egyetemi tanár, dr. KISS JÁNOS egyetemi tanár. Tagok száma: 198. Évi bevétele: 700 kor.
Budapest.
Országos Pázmány-Egyesület. A kath. irók és hirlapirók egyesülete. (IV. ker., Molnár-utca 11.) Elnök: dr. MARGALITS EDE egyet. tanár. Tagok száma: 298. Évi bevétele: 3800 kor. Segítő-alap: 20.000 kor.
Pozsony.
Katholikus sajtót támogató egylet. Elnök: GAIBL SÁNDOR kanonok. Tagok száma: 598. Évi bevétele: 4000 kor.

2. Vidéki egyesületek.

Eger.
Egri egyházmegyei irodalmi egylet. Elnök: dr. PÁRVY SÁNDOR apátkanonok.
Gyulafehérvár.
Erdélyi róm. kath. Irodalmi Társulat. Elnök: dr. UJFALUSY T. JÓZSEF apátkanonok.
Szatmár.
Szatmár-egyházmegyei Irodalmi Kör. Elnök: dr. PERÉNYI JÁNOS tanítóképzői igazg.

3. A katholikus főiskolai ifjuság egyesületei.

Budapest.
Szent-Imre Önképző-Egyesület. A katholikus egyetemi ifjuság egyesülete. Tiszteletbeli elnök: dr. GLATTFELDER GYULA. (IV., Irányi-utca 18.)
— A növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája.
Bécs.
A Pazmaneumi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája.
Esztergom.
A növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája.
Eger.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Kalocsa.
A növendékpapság Sz. Ágoston-egylete.
Besztercebánya.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Győr.
A növendékpapság Szent-Imre-Egylete.
Gyulafehérvár.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Kassa.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Nagyvárad.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Nyitra.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Pécs.
A növendékpapság Szent-Pál-Társulata.
Rozsnyó.
A növendékpapság egyházirodalmi iskolája.

Szatmár.
A növendékpapság Szent-Alajos-Társulata.
Székesfejérvár.
A növendékpapság egyháziro-dalmi iskolája.
Szepeshely.
A növendékpapság egyházszó-noklattani és irodalmi köre.
Szombathely.
A növendékpapság Sz. Ágoston-Egylete.
Temesvár.
A növendékpapság egyháziro-dalmi iskolája.
Ungvár.
A gör. kath. növendékpapság egyházirodalmi iskolája.
Vác.
A növendékpapság Pázmány-Egylete.
Veszprém.
A növendékpapság egyháziro-dalmi iskolája.

4. *Katholikus ének- és zeneegyesületek.*[1]

Budapest.
Orsz. M. Cecilia-Egylet (Józsevfárosi plébánia). Elnök: BOGISICH MIHÁLY c. püspök. Igazgató: dr. BUNDALA JÁNOS. Tagok sz.: 270. Évi bevétele: 1328 kor. Az egyesület kiadja a «Kath. Egyházi Zeneközlöny»-t és liturgikus könyveket. Célja a liturgia és az egyházi zene emelése.
— Budai egyh. zene-egylet.
Beregszász.
Katholikus ének-egylet.
— Kath. polgári zenekar.
— Görög kath. dalegylet.
Debrecen.
Sz.-László r. k. dalegylet.
Dévaványa.
Katholikus földművelők énekkara.
Gyöngyös.
Katholikus dalárda.
Gyöngyös.
Főegyházi énekkar.
Kisuca-Ujhely.
Katholikus dalkör.
Komárom.
Róm. kath. egyházi énekkar.
Munkács.
Görög kath. éneklő-társulat.
Nagy-Somkút.
Görög kath. földművelők daláregylete.
Nagy-Szeben.
Katholikus zene-egylet.
Ó-Kanizsa.
Katholikus dalkör.
Pécs.
Egyházi zene-egyesület.
Pozsony.
Egyházi zene-egylet.
Putnok.
Katholikus dalárda.
Sárbogárd.
Katholikus dalkör.
Szatmár.
Szent-Cecilia-Egylet.
— Görög kath. ének- és dalegyesület.
Székely-Udvarhely.
Katholikus dalkör.
Szepesváralja.
Katholikus dalkör.
Szepsi.
Katholikus dalkör.
Tasnád.
Kath. énekegyesület.
Tata-Tóváros.
Katholikus egyházi ének- és zeneegyesület.
Temesvár.
Görög kath. énekkar.
Torda.
Kath. ének- és zenekar.
Varadia.
«Unirea» gör. kath. dalegylet. Elnök: JORGOVICS PÁL gör. kath. plébános. (A dalegylet nemcsak román, de magyar dalokat is énekel. A vallás-erkölcs fejlesztésére törekszik, amellett a hazafias nevelést is támogatja.)

5. *Katholikus népkönyvtárak.*[2]

Alsó-Kapnik.
Kath. népkönyvtár.
Báth-Monostor.
Kath. népkönyvtár.
Bokod.
Kath. népkönyvtár.
Brassó.
Kath. népkönyvtár.
Csanád-Apáca.
Kath. népkönyvtár.
Csanád-Palota.
Kath. népkönyvtár.
Császár.
Kath. népkönyvtár.
Csurgó-Fejérvár.
Kath. népkönyvtár.
Deáki.
Kath. népkönyvtár.
Diósgyőr.
Kath. népkönyvtár.
Edelény.
Kath. népkönyvtár.
Fóth.
Kath. népkönyvtár.
Gönyü.
Kath. népkönyvtár.
Homok.
Kath. népkönyvtár.
Kemence. (Hontm.)
Kath. népkönyvtár.
Kolozsvár.
Kath. népkönyvtár.
Komárom-Füss.
Kath. népkönyvtár.
Kún-Halas.
Kath. népkönyvtár.
Ludas.
Kath. népkönyvtár.
Márialiget. (Mosonm.)
Kath. népkönyvtár.
Moholy.
Kath. népkönyvtár.
Nagy-Berény.
Kath. népkönyvtár.
Nagy-Igmánd.
Kath. népkönyvtár.
Nagy-Láng.
Kath. népkönyvtár.
Nagy-Pöse.
Kath. népkönyvtár.
Nagy-Szokoly.
Kath. népkönyvtár.
Nemes-Vid.
Kath. népkönyvtár.
Német-Boly.
Kath. népkönyvtár.
Nógrád-Ludány.
Kath. népkönyvtár.
Nyáradtő.
Kath. népkönyvtár.
Nyiregyháza.
Kath. népkönyvtár.
Ózd.
Kath. népkönyvtár.

[1] Ezeken kívül sok katholikus körnek s a legtöbb katholikus legényegyletnek megvan a maga ének- vagy zenekara.
[2] E helyen csak az *önálló* népkönyvtárakat soroljuk föl. Számos kath. egyesületünkkel kapcsolatban van teljesen berendezett népkönyvtár és minden kath. egyesületnek van valamelyes könyvtára.

Püski.
Kath. népkönyvtár.
Rajka. (Mosonm.)
Kath. népkönyvtár.
Sorok-Ujfalu.
Kath. népkönyvtár.
Szász-Régen.
Kath. népkönyvtár.
Szend.
Kath. népkönyvtár..
Szirák. (Borsodm.)
Kath. népkönyvtár.
Tárna-Szent-Miklós.
Kath. népkönyvtár.
Tömörkény.
Kath. népkönyvtár.
Üröm.
Kath. népkönyvtár.
Vác.
Kath. népkönyvtár.
Vittnyéd.
Kath. népkönyvtár.
Zetelaka.
Kath. népkönyvtár.[1]

II. Katholikus társadalmi egyesületek.

1. *Katholikus Körök és Olvasóegyletek.*

Budapest.
Budapesti Kath. Kör. (IV., Molnár-utca 11.) Elnök: ifj. ZICHY JÁNOS gróf. Titkár: GYÜRKY ÖDÖN. Tagok sz: 1028. Évi bevétele: 19.011 kor. Vagyona: 515.825 kor. Saját háza van.
— Budai Katholikus Kör. (II., Toldy Ferenc-utca 30. sz.) Elnök: PALLAVICINI EDE őrgróf. Alelnökök: dr. DEMECZKY MIHÁLY, KÁNTER KÁROLY.
— Budapesti III. kerületi katholikus kör. (III., Zichy-utca.) Elnök: dr. DIESCHER FERENC.
— Budapesti angyalföldi katholikus kör. (VII., Oldal-utca 4.) Elnök: GUDÉNUS HUGO ERVIN báró.
— Kath. Népkör. (VIII., Mária Terézia-tér 1.) Elnökök: dr. MAJOR FERENC orsz. képviselő, SZOKOL JÁNOS. Tagok száma: 300. Évi bevétel: 5000 korona.
— Kath. ifjak köre (IX., Üllői-út 5.) Elnök: dr. METZKER JÓZSEF. Tagok száma: 300. Évi bevétele: 4600 kor. (Internátussal.)
Besztercebánya.
Katholikus olvasókör.
Esztergom.
Katholikus kör. Elnök: MATTYASOVSZKY LAJOS lovag. Tagok sz.: 256. Évi bevétele: 6000 kor. Saját háza van.
Esztergom.
Esztergom-Szentgyörgymezei kath. kör. Elnök: dr. BABURA LÁSZLÓ.
Győr.
Kath. kör. Elnök: — Alelnök: dr. KORN JÁNOS. Tagok száma: 453. Évi bevétel: 5678 korona. Saját háza van.
— Győr-ujvárosi fiók kath. kör.
Kalocsa.
Kath. kör. Elnök: dr. BOROMISZA TIBOR, prelátus. Saját háza van.
Kassa.
Katholikus olvasókör.
Nagyvárad.
Kath. kör. Elnökök: GERLICZY FERENC báró, PALOTAY LÁSZLÓ prelátus. Tagok száma: 350. Saját háza van.
Nyitra.
Katholikus kör. Elnök: VÁGNER JÓZSEF prelátus. Tagok száma: 295. Évi bevétel: 4600 kor.
Pécs.
Katholikus kör. Elnök: APPONYI GÉZA gróf. Tagok száma: 570. Évi bevétele: 10.000 kor. Saját háza van.
Pécs.
Buda-külv. kath. kör.
Szatmár.
Kath. kaszinó. Elnök: HEHELEIN KÁROLY prépost-kanonok. Tagok száma: 210. Évi bevétele: 1800 kor. Saját háza van.
Szepesváralja.
Katholikus kör. Elnök: ZEMANCSIK ISTVÁN, pápai kamarás.
Székesfejérvár.
Belvárosi kath. kör. Elnök: GREMSBERGER ISTVÁN kanonok. Tagok sz.: 100. Évi bevétele: 4000 kor. Saját háza van.
— Felsővárosi kath. kör.
— Palotavárosi kath. kör.
— Tóvárosi kath. kör.
— Vizivárosi kath. kör.
Szombathely.
Vasmegyei katholikus kör. Elnökök: SZEGEDY GYÖRGY cs. és kir. kamarás, dr. STÉGMÜLLER KÁROLY prelátus.
Ungvár.
Katholikus kör.
Vác.
Katholikus kör. Elnök: MOTESICZKY JÁNOS prépost-kanonok. Tagok száma: 322. Évi bevétele: 6338 kor.
Veszprém.
Kath. kör. Elnökök: UJVÁRI FERENC apát-kanonok, HETS FERENC. Tagok száma: 238. Évi bevétele: 2300 kor.
Abda. (Győrm.)
Katholikus olvasókör.
Abony. (Pestm.)
Kath. olvasóegylet.
Acsalag. (Sopronm.)
Katholikus olvasókör.
Ada. (Bácsm.)
Katholikus kör.
Ajak. (Szabolcsm.)
Katholikus olvasókör.
Aka. (Veszprémm.)
Katholikus népkör.
Alattyán. (Szolnokm.)
Alvégi katholikus olvasókör.
Alsó-Alap. (Fejérm.)
Katholikus kör.
Altorja. (Háromszékm.)
Katholikus olvasókör.
Apar. (Tolnam.)
Kath. olvasóegylet.
Attala. (Somogym.)
Katholikus olvasókör.
Aszófő. (Zalam.)
Katholikus olvasókör.
Bács-Almás.
Katholikus kör.
Bács-Bukin.
Kath. olvasóegylet.
Bács-Doroszló.
Katholikus olvasókör.
Bács-Földvár.
Magyar kath. olvasókör.

[1] Több esperesi kerületből vett értesítések szerint hazánkban számos plébánián található kisebb-nagyobb népkönyvtár, melyet a nép ingyen használhat. Érdemes volna ezeket rendszeresiteni s létezésüket a központnál is bejelenteni. Egy fontos adat lenne ez is a katholikus egyház kulturális működéséhez Magyarországon.

Bács-Madaras.
Katholikus olvasókör.
Bács-Petrovoszelló.
Katholikus olvasókör.
Bács-Topolya.
Katholikus népkör.
Bágh. (Pestm.)
Katholikus olvasókör.
Bajmóc.
Katholikus kör.
Bajna. (Esztergomm.)
Katholikus népkör.
Bakabánya.
Katholikus olvasókör.
Bakonybél.
Katholikus kaszinó.
Baranya-Baán.
Kath. olvasóegylet.
Baranya-Nádasd.
Kath. olvasóegylet.
Báránd. (Biharm.)
Katholikus kör.
Bártfa.
Katholikus olvasókör.
Báttaszék. (Tolnam.)
Katholikus kör.
Békés-Gyula.
Katholikus kör.
Békés-Szent-András.
Katholikus kör.
Berkesd. (Baranyam.)
Katholikus olvasókör.
Bessenszög. (Szolnok-megye)
Katholikus népkör.
Bezdán. (Bácsm.)
Katholikus kör.
Bicske. (Fejérm.)
Katholikus kör.
Bihar-Mezőkeresztes.
Katholikus kör.
Birján. (Baranyam.)
Katholikus olvasókör.
Bodajk. (Fejérm.)
Katholikus kör.
Borsod-Harsány.
Katholikus kör.
Borszörcsök. (Veszprém-megye.)
Katholikus olvasókör.
Bozsok. (Veszprémm.)
Katholikus kör.
Bölcske. (Tolnam.)
Katholikus kör.
Cegléd.
Katholikus kör.
Ciffer.
Katholikus kör.
Csaca.
Katholikus kör.
Csákvár. (Fejérm.)
Katholikus kör.
Csanád-Palota.
Katholikus kör.
Csanálos. (Szatmárm.)
Katholikus olvasókör.
Csany. (Csongrádm.)
Katholikus egylet.
Csany. (Hevesm.)
Katholikus olvasókör.
Csantavér. (Bácsm.)
Katholikus népkör.
Csatár.
Katholikus népkör.
Cséb. (Bácsm.)
Kath. olvasóegylet.
Csejthe. (Nyitram.)
Katholikus kör.
Csernely.
Katholikus olvasókör.
Csicsó.
Katholikus olvasókör.
Csik-Madaras.
Katholikus olvasókör.
Csobánka. (Pestm.)
Katholikus népkör.
Csorna. (Sopronm.)
Katholikus kör.
Csorvás. (Békésm.)
Katholikus kör.
Csóka. (Torontálm.)
Katholikus olvasókör.
Csurog. (Bácsm.)
Katholikus olvasókör.
Saját háza van.
Derecske. (Biharm.)
Ker. iparos olvasókör.
Dernő. (Gömörm.)
Katholikus olvasókör.
Dévaványa.
Katholikus olvasókör.
Devecser.
Katholikus népkör.
Dorosma. (Csongrádm.)
Katholikus kör.
Duna-Adony.
Katholikus kör.
Duna-Földvár.
Katholikus olvasókör.
— Keresztény társaskör.
Duna-Pataj.
Katholikus kör.
Duna-Pentele.
Katholikus kör.
Ebed. (Esztergomm.)
Katholikus olvasó- és társalgókör.
Egbell. (Nyitram.)
Katholikus kör.
Ekecs. (Komáromm.)
Katholikus kör.
Encs.
Katholikus olvasókör.
Endréd. (Sopronm.)
Katholikus kör.
Endréd. (Somogym.)
Katholikus kör.
Endrőd.
Katholikus kör.
— Katholikus népkör.
— Katholikus olvasókör.
— Katholikus polgári társulat.
Endrőd-Kondoros.
Katholikus olvasókör.
Enying.
Katholikus egylet.
Érsekujvár.
Katholikus olvasókör.
Ér-Endréd. (Szatmárm.)
Katholikus olvasókör.
Erdőbénye. (Zemplénm.)
Katholikus olvasókör.
Ettyek. (Fejérm.)
Katholikus polgári olvasókör.
Fadd. (Tolnam.)
Katholikus népkör.
Fajsz.
Katholikus népkör.
Felső-Diós. (Pozsonym.)
Katholikus olvasókör.
Felső-Örs.
Katholikus olvasókör.
Felső-Szent-Iván.
Katholikus kör.
Foktő.
Katholikus olvasókör.
Földeák. (Csanádm.)
Katholikus kör.
Furta.
Katholikus olvasókör.
Füle. (Fejérm.)
Katholikus népkör.
Gálszécs.
Katholikus kör.
Gamás. (Somogym.)
Katholikus olvasókör.
Garam-Szent-Kereszt.
Katholikus kör.
Gúta. (Komáromm.)
Katholikus kör.
Gyergyó-Alfalu.
Katholikus népkör.
Győr-Szent-Márton.
Katholikus kör.
Gyulaj. (Szabolcsm.)
Görög kath. olvasókör.
Hajdú-Böszörmény.
Katholikus olvasókör.
Halas. (Pestm.)
Katholikus olvasó-egylet.
Halmos. (Pozsonym.)
Katholikus olvasókör.
Handlova. (Nyitram.)
Katholikus népkör.
Hanth. (Tolnam.)
Katholikus olvasó-egylet.
Haságy. (Baranyam.)
Katholikus kör.
Hatvan.
Katholikus kör.
— Katholikus polgári olvasókör.
Heréd. (Nógrádm.)
Katholikus olvasókör.
Héregh. (Komáromm.)
Katholikus olvasókör.
Hidor. (Baranyam.)
Katholikus kör.
Hódmező-Vásárhely.
Kath olvasó-egylet.
Holics.
Katholikus kör.
Homonna.
Katholikus olvasókör.
Isztimér. (Fejérm.)
Katholikus kör.
Izsák. (Pestm.)
Katholikus olvasókör.
Igal.
Katholikus kör.
Igló.
Katholikus kör.
Ipoly-Bolyk. (Nógrádm.)
Katholikus olvasókör.
Ipoly-Galsa.
Katholikus olvasókör.
Ipoly-Nyitra.
Katholikus olvasókör.
Jaák. (Vasm.)
Katholikus kör.

Jakabfalva. (Pozsonym.)
Katholikus kör.
Jankovác.
Katholikus polgári kör.
Jánosbida. (Szolnokm.)
Katholikus olvasókör.
Jásd. (Veszprémm.)
Katholikus népkör.
Jászapáti.
Katholikus kör.
Jász-Alsó-Szent-György.
Katholikus népkör.
Jász-Árokszállás.
Katholikus kör.
Jászberény.
I. kerületi katholikus olvasóegylet.
— II. kerületi katholikus olvasóegylet.
— IV. kerületi (vásártéri) katholikus olvasóegylet.
— VIII. kerületi katholikus olvasókör.
Jász-Fényszaru.
Katholikus kör.
— Katholikus néppárti kör.
Jász-Jákóhalma.
Katholikus olvasókör.
Jász-Karajenő.
Katholikus olvasókör.
— Alsókara-pusztai kath. olvasókör.
Jászladány.
Katholikus népkör.
Jászmihálytelek.
Katholikus olvasókör.
Kakasd. (Tolnam.)
Katholikus olvasóegylet.
Karád.
Katholikus iparos olvasókör.
Kárásztelek.
Katholikus olvasótársulat.
Kassa. (Baranyam.)
Katholikus olvasókör.
Katymár.
Katholikus olvasókör.
Karavukova. (Bácsm.)
Katholikus kör.
Kecskemét.
Katholikus egylet.
Kékkút. (Zalam.)
Katholikus kör.
Kemecse. (Szabolcsm.)
Katholikus olvasókör.
Kéménd. (Esztergomm.)
Katholikus kör.
Késmárk.
Katholikus iparos olvasókör.
Kis-Apostag. (Fejérm.)
Katholikus olvasókör.
Kis-Bér.
Katholikus olvasókör.
Kis-Dorogh.
Katholikus olvasókör.
Kishegyes. (Bácsm.)
Katholikus kör.
Kis-Iratos. (Csanádm.)
Katholikus népkör.
Kis-Keszi. (Hontm.)
Katholikus olvasókör.
Kis-Nyárad.
Katholikus olvasóegylet.
Kis-Lévard. (Pozsonym.)
Katholikus olvasókör.
Kis-Vejke.
Katholikus kör.
Kiszuca-Ujhely.
Katholikus kör.
Kocsér.
Katholikus kör.
Komárom-Tárkány.
Katholikus olvasókör.
Kónyi.
Katholikus kör.
Kosd. (Nógrádm.)
Katholikus kör.
Körös-Ladány.
Katholikus polgári egyesület.
Köröspatak. (Háromszékm.)
Kath. olvasókör.
Körös-Tarján.
Katholikus kör.
Kőszeg.
Katholikus polgári kör.
Kővágó-Örs.
Katholikus kör.
Kun-Szent-Márton.
Katholikus kör.
Lebény-Szent-Miklós.
Katholikus olvasókör.
Leléd. (Hontm.)
Katholikus olvasókör.
Lengyel. (Tolnam.)
Katholikus kör.
Léva.
Katholikus kör.
Lipova.
Katholikus olvasókör.
Lovasberény.
Katholikus népkör.
Lőcse.
Katholikus kör.
Ludrófalu. (Liptóm.)
Katholikus kör.
Mácsa. (Pestm.)
Katholikus olvasókör.
Máriavölgy.
Katholikus kör.
Markáz.
Katholikus kör.
M.-Diószeg (Pozsonym.)
Katholikus olvasókör.
Makó.
Katholikus kör.
Mány. (Fejérm.)
Katholikus népkör.
Martonos. (Bácsm.)
Katholikus népkör.
Medve. (Győrm.)
Katholikus olvasó- és dalegylet.
Mezőtur.
Katholikus kör.
Mesztegnye. (Somogym.)
Katholikus népkör.
Miklósfalva.
Katholikus népkör.
Mindszent. (Csongrádm.)
Katholikus kör.
Mindszentkál. (Zalam.)
Katholikus olvasókör.
Miszla.
Katholikus olvasókör.
Mócs. (Kolozsm.)
Mócsvidéki katholikus polgári olvasókör.
Mocsnok. (Nyitram.)
Katholikus olvasókör.
Modor.
Katholikus kör.
Moór. (Fejérm.)
Katholikus kör.
Mosdós. (Somogym.)
Katholikus olvasókör.
Mozsgó. (Somogym.)
Katholikus népkör.
Mucsi. (Tolnam.)
Katholikus olvasókör.
Munkács.
Katholikus kör.
Muraszombat.
Katholikus kör.
Muzsla. (Esztergomm.)
Katholikus olvasó- és társalgókör.
Nádas.
Katholikus kör.
Nagy-Bobróc.
Katholikus kör.
Nagy-Bittse.
Katholikus kör.
Nagy-Ernye. (Maros-Tordam.)
Katholikus olvasókör.
Nagy-Gyimóth.
Katholikus kör.
Nagy-Halászi. (Szabolcsmegye.)
Katholikus olvasókör.
Nagy-Iratos.
Katholikus olvasókör.
Nagy-Kálló.
Katholikus olvasókör.
Nagy-Kér.
Katholikus kör.
Nagy-Mányok.
Kath. olvasóegylet.
Nagy-Nyárad.
Kath. olvasóegylet.
Nagy-Perkáta.
Katholikus kör.
Nagy-Szokoly.
Katholikus olvasókör.
Nagy-Tapolcsány.
Katholikus kör.
Nagy-Vejke.
Kath. olvasóegylet.
Napkor. (Szabolcsm.)
Katholikus kör.
Naszvad. (Komáromm.)
Katholikus népkör.
Negyed. (Nyitram.)
Katholikus kör.
Nemes- és Káptalantóti.
Katholikus olvasókör.
Nemes-Vid.
Katholikus kör.
— Keresztény társaskör.
Német-Boly.
Kath. gazd. olvasóegylet.
Német-Palánka.
Olvasóegylet.
Német-Lő. (Vasm.)
Kath. olvasóegylet.
Nyomja. (Baranyam.)
Kath. olvasóegylet.
Nyul. (Győrm.)
Katholikus kör.

Ó-Becse.
Kath. olvasóegylet.
Ó-Kanizsa.
Katholikus népkör.
Ó-Lubló. (Szepesm.)
Katholikus kör.
Ó-Tura. (Nyitram.)
Katholikus kör.
Ócsárd. (Baranyam.)
Kath. olvasóegylet.
Olasz. (Baranyam.)
Katholikus olvasókör.
Oros. (Szabolcsm.)
Katholikus olvasókör.
Orosháza.
Katholikus kör.
Örvényes. (Zalam.)
Katholikus olvasókör.
Öskü. (Veszprémm.)
Katholikus népkör.
Öcs.
Katholikus népkör.
Pacsa. (Zalam.)
Katholikus olvasókör.
Paks.
Katholikus kör.
Palotás. (Nógrádm.)
Katholikus olvasókör.
Pankota.
Katholikus kör.
Pápa.
Katholikus kör.
— Felsővárosi katholikus olvasókör.
Pátka.
Katholikus kör.
Pecöl. (Vasm.)
Katholikus olvasókör.
Pély. (Hevesm.)
Katholikus olvasókör.
Pered.
Kath. gazdasági népkör.
Perbenyik. (Zemplénm.)
Katholikus kör.
Petend. (Zalam.)
Katholikus olvasókör.
Péterfalu. (Nyitram.)
Kath. olvasókör.
Pilis-Szent-Kereszt.
Katholikus népkör.
Podolin. (Szepesm.)
Katholikus kör.
Polgár. (Szabolcsm.)
Katholikus olvasókör.
Pozsony.
Katholikus kör.
Pozsony-Nádas.
Kath. olvasóegylet.
Privigye.
Katholikus népkör.
Pudmeric.
Katholikus olvasókör.
Putnok. (Gömörm.)
Kath. olvasóegylet.
Puszta-Szent-Imre.
Katholikus kör.
Puszta-Fegyvernek.
Katholikus kör.
Püspök-Ladány.
Katholikus olvasókör.
Rába-Patona.
Katholikus népkör.
Rác-Almás.
Katholikus kör.
Rác-Militics.
Katholikus kör.
Rác-Töttös.
Kath. olvasóegylet.
Rád. (Nógrádm.)
Katholikus népkör.
Ragyolc.
Katholikus olvasóegylet.
Rajec.
Katholikus kör.
Rákóci.
Katholikus népkör.
Rákos-Palota.
Katholikus kör.
Ráksi. (Somogym.)
Katholikus olvasókör.
Rákosd. (Vasm.)
Katholikus olvasókör.
Regöly. (Tolnam.)
Katholikus kör.
Rimaszombat.
Kath. olvasóegylet.
Rohonc.
Katholikus polgári olvasókör.
Rózsahegy.
Katholikus kör.
Rózsavölgy.
Katholikus olvasókör.
Ruttka.
Katholikus kör.
Salgó-Tarján.
Katholikus kör.
Salföld. (Zalam.)
Katholikus kör.
Sár-Szent-Miklós.
Katholikus kör.
Sarud. (Hevesm.)
Katholikus kör.
Sasvár. (Nyitram.)
Katholikus kör.
Sátoralja-Ujhely.
Katholikus olvasókör.
Sárvár. (Vasm.)
Katholikus kör.
Savnik. (Szepesm.)
Katholikus kör.
Simonyifalva.
Katholikus népkör.
Somos-Ujfalu. (Nógrádm.) Kath olvasókör.
Solt-Vadkert.
Katholikus kör.
Somogy-Berzence.
Katholikus kör.
Somogy-Kéthely.
Katholikus kör.
Sopron.
Katholikus olvasóegylet.
Sopron-Szill.
Katholikus olvasókör.
Sóskút.
Katholikus népkör.
Stomfa.
Katholikus polgári kör.
Szúr. (Veszprémm.)
Katholikus népkör.
Süttör.
Katholikus iparosok olvasóköre.
Szabadka.
Katholikus kör.
Szabar.
Kath. olvasóegylet.
Szajk. (Baranyam.)
Kath. olvasóegylet.
Szakcs. (Tolnam.)
Katholikus kör.
Szakácsi. (Somogym.)
Kath. olvasóegylet.
Szakolca.
Katholikus kör.
Szászvár. (Baranyam.)
Katholikus olvasókör.
Szegvár. (Csongrádm.)
Katholikus olvasókör.
Szegzárd.
Katholikus olvasókör.
Szentes.
Katholikus kör.
Szent-Békkála. (Zalam.)
Katholikus olvasókör.
Szent-Dienes. (Baranyamegye.)
Kath. olvasóegylet.
Szent-Simon. (Gömörm.)
Katholikus olvasókör.
Szentgál.
Katholikus olvasókör.
Szent-Lőrinc.
Katholikus kör.
Szepes-Olaszi.
Katholikus kör.
Szepes-Ujlubló.
Katholikus kör.
Szepes-Véghely.
Katholikus kör.
Szepes-Jakabfalva.
Katholikus kör.
Szilagy. (Baranyam.)
Katholikus olvasókör.
Szigetvár.
Katholikus polgári kör.
Szolnok.
Katholikus népkör.
Szomolány.
Katholikus kör.
Szomolnok.
Keresztény polgári kaszinó.
Szölgyén. (Esztergommegye.)
Katholikus népkör
Sztankován.
Katholikus kör.
Tapolcza. (Zalam.)
Katholikus kör.
Tápió-Györgye.
Katholikus népkör.
Tarcal.
Katholikus olvasókör.
Tardoskedd.
Katholikus olvasókör.
Tárnok. (Fejérm.)
Katholikus népkör.
Teés.
Katholikus népkör.
Temerin.
Katholikus polgári kör.
Tengöd. (Tolnam.)
Katholikus olvasókör.
Tenke. (Biharm.)
Katholikus olvasókör.
Turdossin.
Árvamegyei kath. kör.
— Katholikus kör.
Tibold-Daróc.
Katholikus kör.

Tihany.
Katholikus olvasókör.
Tisza-Beő.
Katholikus kör.
Tisza-Szajol.
Katholikus olvasókör.
Tisza-Várkony.
Katholikus olvasókör.
Tokod. (Esztergom-megye.)
Katholikus kör.
Teke.
Katholikus kör.
Tolna.
Katholikus olvasókör.
Tolna-Mócs.
Katholikus olvasókör.
Tolna-Tamási.
Katholikus kör.
Tótkomlós.
Keresztény földmüves olvasókör.
Tótmegyer.
Katholikus kör.
Tóttelek.
Katholikus olvasókör.
Török-Bálint.
Katholikus kör.
Török-Koppány.
Katholikus kör.
Török-Szent-Miklós.
Katholikus kör.
— Katholikus népkör.
Trencsén-Baán.
Katholikus kör.
Tura. (Pestm.)
Katholikus kör.
Turzófalva.
Katholikus kör.
Ugod. (Veszprémm.)
Katholikus kör.
Uj-Bánya. (Barsm.)
Katholikus kör.
Uj-Futtak.
Katholikus kör.
Uj-Kigyós.
Katholikus kör.
Uj-Lubló. (Szepesm.)
Katholikus kör.
Ujpalánka.
Kath. olvasóegylet.
Ujszász.
Kath. polgári olvasókör.
— Felvégi kath. polgári olvasókör.
Ujvidék.
Katholikus kör.
Uri.
Katholikus olvasókör.
Udvari. (Tolnam.)
Katholikus kör.
Ürmény. (Nyitram.)
Katholikus kör.
Vajszka. (Bácsm.)
Katholikus kör.
Vágbeszterce.
Katholikus kör.
Vág-Sellye.
Katholikus kör.
Vágujhely.
Keresztény olvasó egyl.
— Katholikus iparos-egyesület.
Várgede.
Kath. olvasóegylet.
Várna.
Katholikus kör.
Várpalota.
Katholikus népkör.
Vásáros-Dombó.
Katholikus kör.
Vaszar.
Katholikus kör.
Vencsellő.
Katholikus olvasókör.
Verbó.
Keresztény olv.-népkör.
Verebély.
Katholikus kör.
Vérpelét. (Hevesm.)
Katholikus kör.
Versend. (Baranyam.)
Kath. olvasóegylet.
Veszele. (Nyitram.)
Katholikus olvasókör.
Vidernik.
Katholikus kör.
Vistuk. (Pozsonym.)
Katholikus kör.
Vörösmarth. (Baranyam.)
Katholikus kör.
Wekerlefalva.
Kath. olvasó-egyesület.
Zagyva-Rékás.
Katholikus népkör.
Zagyva-Róna.
Katholikus olvasókör.
Zákány.
Katholikus olvasókör.
Zala-Szegvár.
Katholikus kör.
Zenta.
Katholikus kör.
Zenta-Tornyos.
Fiók katholikus kör.
Zsámbék. (Pestm.)
Katholikus olvasókör.
Zsolna.
Katholikus kör.

2. *Katholikus ifjusági egyesületek.*

Bajna. (Esztergomm.)
Katholikus ifjúsági egyesület.
Bajsa.
Katholikus ifjúsági egyesület.
Baranya-Szent-Lőrinc.
Katholikus ifjúsági egyesület.
Báttaszék.
Kath. ifjúsági kör.
Beremend. (Baranyam.)
Katholikus ifjúsági egyesület.
Bük. (Sopronm.)
Kath. ifjúsági egyesület.
Dunaföldvár.
Kath. ifjúsági egyesület.
Gyöngyös.
Kath. ifjúsági egylet.
Hatvan.
Kath. ifjúsági egyesület.
Herény. (Vasm.)
Szent Imre ifjúsági egylet.
Holics.
Keresztény ifjak köre.
Mária-Nostra. (Hontm.)
Szent Alajos ifjúsági egylet.
Maiss. (Baranyam.)
Kath. ifjúsági egylet.
Mező-Petri.
De Lassallei Sz. János ifjúsági egylet.
Nagy-Ölved.
Kath. ifjúsági egyesület.
Német-Boly.
Kath. ifjúsági egyesület.
Nyomja.
Katholikus ifjúsági egyesület.
Nyulas.
Szent Imre védnöksége alatt álló ifjúsági egyesület.
Olasz. (Baranyam.)
Kath. ifjúsági egylet.
Paks.
Kath. ifjúsági egylet.
Pankota.
Kath. ifjúsági egyesület.
Petrijevci.
Kath. ifjúsági egyesület.
Rác-Almás.
Kath. ifjúsági egyesület.
Rudolfsgnad.
Kath. ifjúsági egyesület.
Szegzárd. (Ujváros.)
Kath. ifjúsági egyesület.
Uj-Kigyós.
Kath. ifjúsági egylet.
Verespatak.
Kath. bányász-ifj. kör.

III. Katholikus szociális egyesületek.

1. Katholikus legényegyletek.

Központ:
A Magyarországi Kath. Legényegyesületek Országos Szövetsége Elnök: SCHIFFER FERENC, kanonok. (Budapest, VII., Rottenbiller-utca 22. szám.)

Budapest.
Országos Központi Katholikus Legényegylet. (Rottenbiller-utca 22.) Elnök: SCHIFFER FERENC. Másodelnök: ERDŐSI KÁROLY. Saját háza van. Tagok száma: 602. Évi bevétele: 12.934 kor.
— Budai katholikus legényegylet (II. Toldy Ferenc-utca 30. sz.) Elnök: dr. POKORNY EMÁNUEL. Másodelnök: THYM ADOLF. Pénztáros: SEBŐK IMRE. Tagok száma: 74. Évi bevétele: 1000 kor. A budai kath. egyesületi házban bir helyiséget.

Budapest.
Ó-budai katholikus legényegylet.

Esztergom.
Katholikus legényegylet.

Eger.
Katholikus legényegylet. Elnök: FOLTIN JÁNOS prépost-kanonok. Tagok száma: 110. Évi bevétele: 800 kor. Saját háza van.

Kalocsa.
Katholikus legényegylet.

Besztercebánya.
Katholikus legényegylet. Elnök: MIKÓ GYÖRGY hitoktató. Tagok száma: 80. Évi bevétele 4000 kor. Saját háza van.

Eperjes.
Katholikus legényegylet. Elnök: —. Tagok száma: 67. Évi jövedelme: 1605 kor. A hitközségi ház helyiségeit bérli.

Győr.
Katholikus legényegylet.

Kassa.
Katholikus legényegylet. Elnök: KONRÁDY LAJOS, cs. és kir. katonai lelkész. Tagok száma: 104. Évi bevétel: 5000 k. Saját háza van.

Nagyvárad.
Katholikus legényegylet.

Nyitra.
Katholikus legényegylet. Elnök: BATTHYÁNY VILMOS gróf, kanonok. Másodelnök: CSEFFALVAY ALADÁR. Tagok száma: 125. Évi bevétele: 1751 kor.

Pécs.
Katholikus legényegylet.

Szatmár.
Katholikus legényegylet.

Székesfejérvár.
Katholikus legényegylet. Elnök: K. HORVÁTH ISTVÁN plébános. Tagok száma: 100. Évi bevétele: 1000 kor.

Szombathely.
Katholikus legényegylet. Elnök: HORVÁTH ISTVÁN prépost. Tagok száma: 240. Évi bevétele: 2000 kor. Vagyona: 9000 kor.

Temesvár.
(Gyárváros.) Kath. legényegylet Elnökhelyettes: MAYER JÁNOS hittanár. Tagok száma: 167. Saját háza van 60.000 korona értékben.

Ungvár.
Katholikus legényegylet.

Vác.
Katholikus legényegylet. Elnök: BUCSEK ISTVÁN kanonok. Tagok száma: 60. Évi bevétele: 600 kor.

Veszprém.
Katholikus legényegylet.

Apatin.
Katholikus legényegylet.

Baja.
Katholikus legényegylet.

Balassa-Gyarmat.
Katholikus legényegylet. Elnök: HOTTOVINSZKY KÁROLY c. kanonok. Másodelnök: LÓRIK BÉLA káplán. Tagok száma: 160. Évi bevétele: 800. kor.

Báttaszék.
Katholikus legényegylet. Elnök: HOLNDONNER FERENC plébános. Másodelnök: KAIN ÁBEL. Tagok száma: 36. Évi bevétele: 1000 kor.

Csákvár.
Katholikus legényegylet.

Csorna.
Katholikus legényegylet. Elnök: POLLER ENDRE plébános. Tagok száma: 65. Évi bevétele: 450 kor.

Dombovár.
Katholikus legényegylet.

Duna-Földvár.
Katholikus legényegylet. Elnök: BIRÓ IMRE plébános. Tagok száma: 60. Évi bevétele: 100 kor.

Duna-Szerdahely.
Katholikus legényegylet. Elnök: —. Másodelnök: GÁSPÁRY GYULA. Tagok száma: 48. Évi bevétele: 400 kor.

Érsekujvár.
Katholikus legényegylet.

Felső-Bánya.
Katholikus legényegylet.

Gyöngyös.
Katholikus legényegylet.

Jánosháza. (Vasm.)
Katholikus legényegylet.

Jászó. (Abaujm.)
Katholikus legényegylet.

Jászberény.
Katholikus legényegylet.

Kecskemét.
Katholikus legényegylet. Elnök: BOGYÓ PÁL apát. Másodelnök: PETTER GÉZA hittanár. Tagok száma: 170. Évi bevétel: 700 kor.

Keszthely.
Katholikus legényegylet. Elnök: NÉMETH JÁNOS káplán. Tagok száma: 120. Évi bevétele: 600 korona.

Kis-Marton.
Katholikus legényegylet. Elnök: HORVÁTH VICTOR esperes. Tagok száma: 139. Évi bevétele: 692 korona.

Komárom.
Katholikus legényegylet. Elnök: KUCSERA JÓZSEF plébános. Tagok száma: 80. Évi bevétele: 700 kor. A ház telke megvan. Épitendő.

Körmend.
Katholikus legényegylet. Elnök: PERÉNYI ANTAL plébános. Tagok sz.: 123. Évi bevétele: 900 kor.

Körmöcbánya.
Katholikus legényegylet. Elnök: Brestyánszky József plébános. Tagok száma: 48. Évi bevétele: 300 kor.
Krompach.
Katholikus legényegylet.
Léva.
Katholikus legényegylet. Elnök: Sipos Antal káplán. Tagok száma: 80. Évi bevétele: 500 kor. Házalapja: 3000 kor.
Marczali.
Katholikus legényegylet.
Mezőkövesd.
Katholikus legényegylet.
Mohács.
Katholikus legényegylet. Elnök: Szommer Gyula káplán. Tagok sz.: 200. Évi bevétele: 2000 kor.
Munkács.
Katholikus legényegylet.
Nagy-Bánya.
Katholikus legényegylet.
Nagy-Kanizsa.
Katholikus legényegylet.
Nagy-Károly.
Katholikus legényegylet.
Nagy-Szeben.
Katholikus legényegylet. Elnök: Gidófalvy Gergely prépost. Tagok száma: 60. Évi bevétele: 700 kor.
Nagy-Szombat.
Katholikus legényegylet. Elnök: Dr. Halmos Ignác apát. Tagok sz.: 85. Évi bevétele: 1500 kor.
Nagy-Tapolcsány.
Katholikus legényegylet. Elnök: Plank Kamill plébános. Tagok sz.: 63. Évi bevétele: 1700 kor.
Német-Boly.
Katholikus legényegylet.
Nyitra-Bajna.
Katholikus legényegylet. Elnök: Boll János plébános. Tagok száma: 70.
Ó-Becse.
Katholikus legényegylet.
Ozora (Tolnam.)
Katholikus legényegylet. Elnök: Pintér Károly plébános. Tagok száma: 56. Évi bevétele: 200 korona. Saját háza van.
Pápa.
Katholikus legényegylet.
Paks.
Katholikus legényegylet. Elnök: Streiher József plébános. Tagok száma: 160. Évi bevétele: 900 kor.
Párkány.
Katholikus legényegylet. Elnök: Jeszenák Gábor báró, plébános. Tagok száma: 50. Évi bevétele: 300 kor.
Pinkafő.
Katholikus legényegylet. Elnök: Ráthner Mihály plébános. Tagok száma: 44. Évi bevétele: 600 kor.
Pozsony.
Katholikus legényegylet.
Privigye.
Katholikus legényegylet. Elnök: Guba Pál kegyesrendi. Tagok száma: 183.
Sárvár (Vasm.)
Katholikus legényegylet. Elnök: Köberl János prépost. Tagok száma: 120. Évi bevétele: 600 korona. Saját háza van.
Somorja.
Katholikus legényegylet. Elnök: Kisfaludy Zsigmond esperes. Tagok száma: 60. Saját háza van.
Somogy-Karád.
Katholikus legényegylet.
Sopron.
Katholikus legényegylet. Elnök: Beil Károly karkáplán. Tagok száma: 60. Évi tiszta jövedelem: 600 kor. Saját háza van.
Sümeg.
Katholikus legényegylet. Elnök: Mild Mihály prépost. Tagok száma: 203. Évi bevétele: 500 korona. Saját háza van.
Szabadka.
Katholikus legényegylet. Elnök: Kersch Mihály. Tagok száma: 180. Évi bevétele: 3000 kor. Saját háza van.
Szegzárd.
Katholikus legényegylet. Elnök: Wölfel Ferenc káplán. Tagok száma: 27. Évi bevétele: 400 kor.
Szigetvár.
Katholikus legényegylet.
Szinér-Váralja.
Katholikus legényegylet. Elnök: Wolfer B. káplán. Tagok sz.: 29.
Tata-Tóváros.
Katholikus legényegylet.
Tapolca.
Katholikus legényegylet.
Temerin.
Katholikus legényegylet.
Tolna.
Katholikus legényegylet.
Tolna-Högyész.
Katholikus legényegylet. Elnök: Streicher Péter esperes. Tagok száma: 86. Évi bevétele: 419 kor.
Trencsén.
Katholikus legényegylet.
Trencsén-Baán.
Katholikus legényegylet. Elnök: Turcsin Antal. Tagok száma: 15. Évi bevétele: 240 kor.
Uj-Kécske.
Katholikus legényegylet.
Ujpest.
Katholikus legényegylet.
Vasvár.
Katholikus legényegylet. Elnök: P. Glasits Egyed. Tagok sz.: 51.
Zala-Egerszeg.
Katholikus legényegylet. Elnök: Kun Vilmos főgimn. hittanár. Tagok száma: 175.
Zenta.
Katholikus legényegylet. Elnök: Benedek Elek főgimn. hittanár. Tagok sz.: 230. Bevétele: 5000 k.
Zirc.
Katholikus legényegylet.

2. Keresztény munkásegyesületek.

Budapest.
Katholikus munkások köre.
Kalocsa.
Kalocsa és kalocsavidéki keresztény munkásegyesület. Igazgató: Dr. Ámon Pál. Tagok sz.: 636.
Győr.
Győri és győrvidéki keresztény munkásegyesület. Elnök: dr. Giesswein S. Tagok száma: 230.
Nyitra.
A nyitrai kath. kőmüvesek mű-

velődési és segélyző egylete. Elnök: JESZENSZKY ALAJOS kanonok. Tagok száma: 204.

Abony. (Pestm.)
Katholikus munkásegylet.

Bács-Madaras.
Keresztény munkásegyesület.

Bács-Topolya.
Katholikus munkásegyesület.

Békés-Szent-András.
Katholikus munkásegylet.

Érsekújvár.
A katholikus munkások szent József-társulata.

Pozsony.
Katholikus munkásegylet.

Zenta.
Katholikus munkásegyesület.

3. Katholikus munkásnők egyesületei.

Budapest.
Katholikus munkásnők védegyesülete. Elnökök: gróf PÁLFFY PÁLNÉ, BUNDALA MIHÁLY. (IX., Bakács-tér 10.) Tagok száma: 655.

Szombathely.
Katholikus leányvédő-egyesület.

Magyar-Óvár.
Hildegarde-egylet.

4. Katholikus tanoncvédő egyletek.

Budapest.
Kath. tanoncokat védő egyesület. Elnökök: ZICHY ALADÁR gróf, VÉZINGER KÁROLY prelátus. Igazgató: dr. POKORNY M. (Toldy Ferenc-utca 30.) Saját háza van.

Kolozsvár.
Katholikus tanoncvédő-egylet.

5. Tanonc-otthonok:

Budapesten:
II. ker. VII. ker.
III. ker. IX. ker.

Kassán.
(A kath. legényegylettel kapcsolatban.)

Kolozsvár.

Gyulafehérvár.

IV. A keresztény Kharitasz szolgálatában álló egyesületek.

1. Szent-Vince-egyletek.

Központ:
A magyarorsz. Szent-Vince-Egyesületek központi főtanácsa. Elnök: ZICHY NÁNDOR gróf.

Budapest.
Központi Szent-Vince-Egylet. Elnök: ZICHY ALADÁR gróf. Titkár: GÁBLER LAJOS PÁL. Segélyezésre fordított: 3790 kor. 78 fill.
— Józsefvárosi Szent-Vince-Egylet. Elnökök: BARKÓCZY SÁNDOR báró, dr. METZKER JÓZSEF.
— Budapest-jobbparti Szent-Vince-Egylet. Elnök: ZICHY NÁNDOR gróf. Alelnökök: KÁNTER KÁROLY, dr. HERALD FERENC. Segélyezésre fordított: 2889 kor. 24 fill.
— III. ker. ó-budai Szent-Vince-Egylet. (Az 1901. év végén kezdte meg működését.)

Esztergom.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: dr. CSERNOCH JÁNOS prelátus. Alelnök: MATTYASOVSZKY LAJOS lov. Segélyezésre ford.: 1904·10 kor.

Kalocsa.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: DREISZIGER FERENC tanár. Segélyezésre fordított: 2600 koronát.

Győr.
Győrvárosi Szent-Vince-Egylet. Elnökök: SCHLEGEL PÉTER kanonok, SZALAY GYÖRGY. Segélyezésre fordított: 5526 korona 42 fillért.

Pécs.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: waldbachi WATZESCH MIKLÓS cs. és kir. nyug. ezredes. Segélyezésre fordított: 8185 kor. 36 fillért.

Rozsnyó.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: FÁBIÁN FERENC apátkanonok.

Szombathely.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: SZABÓ KÁROLY igazgató. Segélyezésre fordított: 5169 koronát.

Temesvár.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: BAUER GYÖRGY t. kanonok, igazgató. Segélyezésre fordított: 1502 kor. 20 fillért.

Vác.
Szent-Vince-Egylet Elnök: UJHELYI ISTVÁN prelátus. Segélyezésre fordított: 3000 kor.

Debrecen.
Szent-Vince-Egylet. Segélyezésre fordított: 4389 kor. 60 fillért.

Komárom.
Szent-Vince-Egylet.

Nagy-Szombat.
Szent-Vince-Egylet.

Ó-Kanizsa.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: MARTON MÁTYÁS plébános. Segélyezésre fordított: 2098 korona 90 fill.

Pozsony.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: ZANDT ÖDÖN prépost-kanonok. Segélyezésre fordított: 4059 kor. 14 fillért.

Sopron.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: PRINTZ JÓZSEF magánzó. Segélyezésre fordított: 600 koronát.

Szabadka.
Szent-Vince-Egylet. Elnök: JANDEK MÁTYÁS. Segélyezésre fordított: 3000 koronát.

2. Oltáregyletek.

Budapest.
Országos Központi Oltáregyesület. (IX. ker., Rákos-utca 5.) Elnök: Pallavicini Edéné őrgrófné. Igazgató: Kánter Károly apát.
Besztercebánya.
Katholikus templomdiszítő egyesület.
Gyulafejérvár.
Központi Oltáregyesület. (Kiterjed egész Erdélyre.) Elnök: Ávéd Jákóné. Igazgató: Soóthy Gyula spirituális.
Győr.
Oltáregylet.
Kalocsa.
Kalocsai oltáregylet. Elnök: Kajuch Józsefné. Tagok száma: 2416. Évi bevétele: 8000 kor.
Nyitra.
Nyitrai oltáregylet. Elnök: dr. Banghá Istvánné. Tagok száma: 1240. Évi bevétele: 5500 kor.
Pécs.
Pécsi oltáregyesület. Elnök: Dulánszky Adolfné. Igazg.: Virág Ferenc. Tagok száma: 2000. Évi bevétele: 3000 kor.
Székesfejérvár.
Székesfejérvári oltáregylet.
Vác.
Váci oltáregyesület.
Kézdivásárhely.
Katholikus oltáregylet.
Lőcse.
Katholikus oltáregylet.
Pozsony.
Pozsonyi oltáregylet. Elnök: gróf Pálffy Istvánné. Tagok száma: 877. Évi bevétele: 4200 kor.
Sopron.
Katholikus oltáregylet. Elnök: Hauer Mária. Tagok száma: 500. Évi bevétele: 1800 kor.

3. Nőegyletek.

Budapest.
Budapesti Mária-Erzsébet-Egylet. Elnök: Győry Teréz grófnő. — Budai Mária-Erzsébet-Egylet. Elnök: Pallavicini Edéné őrgrófné.
Esztergom.
Esztergomi Szent-Erzsébet jótékony egyesület. Elnök: Bogisich Mihály c. püspök. Évi segélyre fordít: 6000—7000 koronát.
Győr.
Szent-Erzsébet-Egylet.
Nyitra.
A nyitrai és vidéki szegénysegélyző keresztény nőegyesület. Elnök: Thuróczy Vilmosné csillagkeresztes hölgy. Titkár: Csillaghy György. Vagyona: 18.719 kor. 36 fill. Évi bevétele: 22.000 kor. Menházat és árvaházat tart fenn.
Szombathely.
Szent-Erzsébet-Egylet. Elnök: dr. Bezerédj Istvánné. Igazgató: dr. Tóth József. Szegények segélyezésére fordított: 4720 korona 73 fillért.
Temesvár.
Segitő-Boldogasszonyról nevezett jótékony nőegylet.
Vác.
Katholikus jótékony nőegylet.
Baja.
Bajai I. katholikus nőegylet.
Bajna. (Esztergomm.)
Erzsébet jótékony nőegylet.
Balásfalva.
Görög katholikus román nőegylet.
Érsekújvár.
Katholikus jótékony nőegylet. Elnök: dr. Horváth Józsefné. Jegyző: Kratochvilla Aurél. Házi szegényeket segélyez, szegény gyermekeket felruház. Vagyona: 14.302 kor. Segélyezésre fordított: 1032 korona 68 fillért.
Gúta. (Komáromm.)
Jótékony női egyesület. Elnök: Palkovich Viktor plébános. Segélyezésre fordított: 600 kor.
Hódmező-Vásárhely.
Kath. nőegylet. Elnök: Ritt Jánosné. Segélyezésre fordított: 660 kor.
Karánsebes.
Katholikus jótékony nőegylet.
Komárom.
Szent-Erzsébet-Egyesület.
Körmend.
Katholikus nőegylet.
Lippa.
Szűz Máriáról nevezett kath. nőegylet. Elnök: Vannay Gusztávné, sz. Csillag Janka. Segélyezésre fordított: 800—1000 koronát.
Lőcse.
Katholikus hölgyek olvasóköre.
Miskolc.
Jótékony katholikus nőegylet.
Muraszombat.
Jótékony ker. nőegyesület. Elnök: özv. Szapáry Gézáné grófné. Segélyezésre fordított: 800 kor.
Nagy-Becskerek.
Keresztény nőegylet.
Nagy-Kanizsa.
Keresztény nőegylet.
Orsova.
Katholikus nőegylet.
Pancsova.
Katholikus nőegylet.
Pinkafő.
Katholikus nőegylet.
Pozsony.
Mária-Erzsébet-Egylet. Igazgató: Veszely Ferenc pléb. Segélyezésre fordított: 5329 korona 81 fill.
Selmecbánya.
Szent-Erzsébet nőegylet.
Sopron.
Szent-Erzsébet-Egyesület. Elnök: Rabel Ágnes úrnő. Segélyezésre fordított: 850 kor. 20 fillért.
Tapolca.
Jótékony katholikus nőegylet. Igazgató: Ley József plébános. Elnök: Csendes Józsefné.

4. Katholikus temetkezési egyletek.

Esztergom.
Szent-Ignácról cimzett temetkezési egylet.
Kalocsa.
I. kath. temetkezési egylet.
— II. kath. temetkezési egylet.
— III. kath. temetkezési egylet.
— IV. kath. temetkezési egylet.
— V. kath. temetkezési egylet.
— VI. kath. temetkezési egylet.
— VII. kath. temetkezési egylet.
Kassa.
Szent-Péterről cimzett temetkezési egylet.
Rozsnyó.
Szent-József temetkezési egylet.
Székesfejérvár.
Szent-István királyról cimzett kath. temetkezési egylet.
Szepesváralja.
Katholikus temetkezési és árvasegélyezési egylet.
Arad-Szent-Márton.
Katholikus temetkezési egylet.
Árokszállás.
Kath. temetkező-társulat.
— Az árokszállási ács-iparosok Sz.-Józsefről nevezett temetkező-társulata.
Baar. (Baranyam.)
Kath. temetkezési egylet.
Bács-Bresztovác.
Kath. temetkezési egylet.
Bajmok.
Szent-Rókus temetkezési egylet.
Bakabánya.
Katholikus temetkezési egylet.
Bátya.
Szent-Józsefről nevezett temetkezési egylet.
Beregszász.
Görög katholikus temetkezési egylet.
Bicske.
Szent-Józsefről cimzett temetkezési egyesület.
Cegléd-Bercel.
Mária temetkezési egylet.
Cikó. (Tolnam.)
Kath. temetkezési egylet.
Csepregh.
Katholikus temetkezési egylet.
Csik-Szépviz.
Kath. temetkezési egylet.

Csongrád-Mindszent.
I. kath. temetkezési egylet.
Csongrád-Mindszent.
II. kath. temetkezési egylet.
Deés.
Görög kath. temetkezési egylet.
Duna-Adony.
Kath. temetkezési egylet.
Dunapentele.
Kath. temetkezési egylet.
Eperjes.
Az eperjesi szegények katholikus temetkezési és árvasegélyző-egylete.
Érsekújvár.
Kath. temetkezési egylet.
Ettyek.
Szent-József temetkezési egylet.
Felső-Szent-Iván.
Szent-István temetkezési egylet.
Gödöllő.
Katholikus temetkezési egylet.
Gyergyó-Alfalu.
Szent-Simon és Judás apostolokról nevezett temetési társulat.
Hajdú-Dorog.
Görög kath. temetkezési egylet.
Hatvan.
Kath. temetkezési egylet.
Hódmező-Vásárhely.
Kath. temetkezési társulat.
Hőgyész.
Kath. temetkezési egylet.
Hugyaj. (Szabolcsm.)
Görög katholikus temetkezési egyesület.
Jász-Alsó-Szent-György.
Kath. temetkezési egyesület.
Jász-Fényszaru.
Kath. temetkezési egyesület.
Jász-Jákóbalma.
Katholikus temetkezési egylet.
Kis-Nyárád. (Tolnam.)
Katholikus temetkezési egylet.
Lajos-Mizse.
Szent-Lajos temetkezési egylet.
Légrád.
Katholikus temetkezési egylet.
Máslak.
Katholikus temetkezési egylet.
Munkács.
Görög kath. temetkezési egylet.
Németkér.
Katholikus temetkezési egylet.

Paukota.
Kath. temetkezési segélyegylet.
Pápa.
Kath. csizmadia-iparosok temetkezési pénztára.
Paks.
I. katholikus temetkezési egylet.
— II. katholikus temetkezési egylet.
Pécsvárad.
I. kath. temetkezési egylet.
Perkáta.
A kath. kör temetkezesi egylete.
Pilis-Szántó.
Magyarország Védőasszonyához cimzett temetkezési egylet.
Pilis-Szent-Kereszt.
Keresztény temetkezési egylet.
Polgárdi.
Katholikus temetkezési társulat.
Rác-Görcsöny.
Kath. temetkezési egylet.
Rád.
Kath. temetkezési egylet.
Rákospalota.
Szent-József temetkezési egyesület.
Sáromberke.
Katholikus temetkezési egylet.
Soroksár.
Katholikus temetkezési egylet.
Szill.
Katholikus iparosok temetkezési egylete.
Szimő.
Szent-József temetkezési társulat.
Szolnok.
Katholikus temetkezési egylet.
Temes-Hidegkút.
Katholikus temetkezési egylet.
Tisza-Várkony.
Katholikus temetkezési egylet.
Tószeg.
Katholikus temetkezési egylet.
Udvard.
Szent-Anna temetkezési egylet.
Ujbánya.
Katholikus temetkezési egylet.
Ujfehértó.
Görög katholikus temetkezési egylet.
Vajszka.
Katholikus temetkezési egylet.
Vajda-Hunyad.
Katholikus temetkezési egylet.

5. *Katholikus jótékony-egyletek.*

Budapest.
Szent-László-Társulat. Elnökök: SZMRECSÁNYI PÁL szepesi püspök. ZICHY NÁNDOR gróf. Évi jövedelem: 12.000 kor.
— Katholikus főiskolai internátus-egyesület. Elnök: ZICHY JÁNOS gróf. Igazgató: dr. GLATTFELDER GYULA.

Győr.
Sz.-László-Társulat győri fiókja. Elnök: dr. MOHL ANTAL kanonok. Évi bevétele: 2050 kor.

Nagyvárad.
Mária segély-egylet. Elnök: STARK GYULA igazgató.
— Szent-Lászlóról nevezett koldus-ápoló és fiúgyermek menedékház-egylet.

Nyitra.
Kath. betegsegélyző-egyesület.

Bács-Topolya.
Katholikus betegsegélyző-egylet.

Boica.
Kath. segélyző-egylet. Elnök: MÜLLER JÁNOS. Szegény gyermekek felruházásával foglalkozik.

Brassó.
Kath. jótékony-egylet. Elnök: FIALA ANTAL ny. számvizsgáló. Évi bevétele: 2290 kor. Célja: szegény gyermekek felruházása.
— Kath. árvaház-alapitó nőegyesület.

Csongrád-Mindszent.
Szent-István családgyámolító, mértékletességi és temetkezési egylet. Elnök: KRUZSLITZ ISTVÁN. Tagok száma: 700. Évi bevétele: 3827 kor. 60 fill.

Jászapáti.
Katholikus tanítók segély-egyesülete.

Pozsony.
Kath. polgári ápoló-társulat.

Rimaszombat.
Kath. önsegélyző- és jótékonysági-egylet. Elnök: HOLLÓSY JÓZSEF. Tagok száma: 262. Bevétele: 2500 kor.

Szász-Régen.
Szegény tanulókat segélyző-egylet. Elnök: dr. GÁLL SÁNDOR országgyűlési képviselő. A kath. elemi iskolához kötött kath. egylet.

6. *Páduai Szent-Antal-intézmények.*[1]

Kassa.
Kassai Szent-Antal szegények kenyere. Elnökök: PONGRÁCZ FERENCNÉ grófnő, KOZORA ENDRE pléb. Igazg.: KISS JÓZSEF. Segélyezésre fordított: 11.860 korona 35 fillért.

Kolozsvár.
Szent-Antal kenyerét kezelő és kiosztó bizottság. Elnök: ZALÁNYI IDA. Segélyezésre fordított: 15.185 kor. 67 fillért.
— Páduai Sz.-Antal-Társulat. (Menházat tart fenn.)

Kecskemét.
Páduai Szent-Antal ingyenes népkönyvtára.

Szolnok.
Páduai Szent-Antal ingyenes népkönyvtára.

7. *Keresztény mértékletességi egyletek.*

Csaca.
Keresztény mértékletességi egyl.

Haraszt. (Trencsénm.)
Keresztény mértékletességi egyl.

Körtvélyes.
Keresztény mértékletességi egyl.

Lopassó.
Keresztény mértékletességi egyl.

Lubotin. (Sárosm.)
Keresztény mértékletességi egyl.

Markusfalva.
Keresztény mértékletességi egyl.

Ózd. (Borsodm.)
Keresztény mértékletességi egyl.

Péterfalu. (Nyitram.)
Keresztény mértékletességi egyl.

Plavnica. (Sárosm.)
Keresztény mértékletességi egyl.

Podolin.
Keresztény mértékletességi egyl.

Szakolca.
Keresztény mértékletességi egyl.

Uglya. (Máramarosm.)
Keresztény mértékletességi egyl.

8. *Katholikus templom-építési egyletek.*

Budapest.
Mária-Remete-Boldogasszony kápolna-egylet.

Hidas.
A Hidason épitendő róm. kath. templom javára alakult fillér-társulat.

Hodony.
Róm. kath. templom-épitő egyesület.

Nagy-Kikinda.
Róm. katholikus templom-építési egyesület.

Szeged.
Fogadalmi templom-egyesület.

[1] «Páduai Szent Antal, a szegények kenyere» intézménye immár széles e hazában el van terjedve. Érdemes volna ennek adatait évente összegyüjteni. A ker. kharitasz megható működését tüntetné ez föl Magyarországban. Mi itt csak azokat az intézményeket említjük föl, melyek bizonyos szervezettel birnak s a melyekről nekünk tudomásunk van.

V. Katholikus pénzintézetek, gazdasági egyletek, keresztény szövetkezetek.

1. Katholikus nyomdai részvénytársaságok.

Nagyvárad.
Szent-László-nyomda r.-társaság.

Szatmár.
Pázmány-sajtó részvénytársaság.

Pozsony.
Kath. irodalmi részvénytársaság.

2. Katholikus takarék-magtárak.

Alsó-Bottfalu.
Kath. hitközségi takarék-magtár.
Báránd.
Kath. kör takarék-magtára.
Dobrest.
Görög kath. hitközségi takarék-magtár.
Esztergom-Bajna.
A kath. kör takarék-magtára.
Gamás.
Katholikus hitközségi takarék-magtár.
Iharos.
Az iharosi róm. kath. plébániához tartozó katholikusok takarék-magtára.
Kőbidgyarmat.
Katholikus takarék-magtár.
Leibic.
Katholikus hitközségi magtár-egylet.
Magyaros.
Kath. fiókegyház önsegélyző törökbuza-magtár-egylete.
Nagy-Perkáta.
A kath. kör takarék-magtára.
Osztropán.
Kath. hitközségi takarék-magtár.
Öreglak.
Katholikus takarék-magtár.
Pered.
Kath. hitközségi magtár-egylet.
Szakmár.
R. kath. takarék-magtár-egylet.
Szend.
Kath. iskolai takarék-magtár.
Tisza-Várkony.
Katholikus takarék-magtár.
Vág-Mihályfa.
Kath. hitközségi magtár-egylet.
Vág-Sellye.
Kath. takarék-magtár-egylet.

3. Keresztény szövetkezetek.

Központ: A Keresztény Szövetkezetek Országos Központja mint szövetkezet. Budapest, VIII., Mária-utca 19. sz.

Elnök:
ZICHY ALADÁR GRÓF.

Igazgatóság:
DR. BOROMISZA TIBOR, DR. GIESSWEIN NÁNDOR, MAJLÁTH GÉZA GRÓF, MAJLÁTH GYÖRGY GRÓF, DR. MAJOR FERENC, DR. NAGY SÁNDOR, PÁDER REZSŐ, SZENTIVÁNYI KÁROLY, IFJ. ZICHY JÁNOS GR., DR. ZLINSZKY JÁNOS, GYÜRKY ÖDÖN

Felügyelő-bizottság:
KIRSCHANEK ÖDÖN, CSÖNGEDY GYULA, DR. NOTTER ANTAL, POSITS MIHÁLY, DR. SZEBENY ANTAL.

A Keresztény Szövetkezeti Központ kötelékébe tartozó szövetkezetek.

Árvamegye.

Chlebnice.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Felső-Lehota.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Trsztena.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Turdossin.
Gazdasági, fogy. és hitelszövetk.

Bácsmegye.

Csantavér.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kishegyes.
Keresztény hitelszövetkezet.
Zenta-Tornyos.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Baranyamegye.

Pécs.
Keresztény fogyasztási és önsegélyző szövetkezet.
Bakóca.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Gödre.
Önsegélyző szövetkezet.
Véménd.
Önsegélyző szövetkezet.

Barsmegye.

Irtványos.
Fogyasztási szövetkezet.
Zsarnóca.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Békésmegye.

Kétegyháza.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Beszterce-Naszódmegye.

Lajosfalva.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Borsodmegye.

Arló.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Borsod-Szirák.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Berente.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Csépány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Disznósd.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Finke.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Mucsony.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Ózd.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sajó-Vámos.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Szuha-Kálló.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Csanádmegye.

Kis-Iratos.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Mező-Kovácsháza.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Csikmegye.

Csik-Menaság.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Csongrádmegye.

Csongrád.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Csongrád-Csany.
Keresztény hitelszövetkezet.
Tömörkény.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Esztergommegye.

Sajna.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Csolnok.
Fogyasztási szövetkezet.
Ebed.
Tejszövetkezet.
Tokod.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Fejérmegye.

Székesfejérvár.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Bakony-Sárkány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Bodajk.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Duna-Adony.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Fejérvár-Csurgó.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Hercegfalva.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Iszka-Szent-György.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kálóz.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Moór.
Keresztény hitelszövetkezet.
Nagy-Láng.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Nagy-Perkáta.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Puszta-Örs.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Rác-Almás.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Rác-Keresztur.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sár-Egres.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sár-Keresztur.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sárosd.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sár-Szent-Miklós.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Vajta.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
— Községi hitelszövetkezet.

Gömörmegye.

Alsó-Hangony.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.
Abafalu.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Deresk.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Felső-Hangony.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Füge.
Községi fogyaszt. szövetkezet.
Harkács-Sánkfala.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Lénárdfalu.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Méhi.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Runya.
Fogyasztási szövetkezet.
Sajó-Püspöki.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Szent-Király.
Fogyasztási szövetkezet.
Vetkenye.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Uraj.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Győrmegye.

Győr.
A győri és győrvidéki keresztény munkásegyesület fogyasztási szövetkezete.
Ásvány-Ráró.
Fogyasztási szövetkezet.
Csécsény.
Fogyasztási szövetkezet.
Duna-Szent-Pál.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Dunaszeg.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Fehértó.
Fogyasztási szövetkezet.
Győr-Gyarmat.
Fogyasztási szövetkezet.
Győr-Zámoly.
Fogyasztási szövetkezet.
Hédervár.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kunsziget.
Fogyasztási szövetkezet.
Markota-Bödöge.
Fogyasztási szövetkezet.
Kóny.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Hevesmegye.

Markaz.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Tárna-Zsadány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Zaránk.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Komárommegye.

Kisbér.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Liptómegye.

Liptó-Tepla.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Ludrófalu.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Kvacsán.
Fogyasztási szövetkezet.

Maros-Tordamegye.

Deményháza.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Mosonmegye.

Halászi.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Lébény.
Fogyasztási szövetkezet.
Lébény-Szent-Miklós.
Fogyasztási szövetkezet.
Lipót.
Fogyasztási szövetkezet.
Mecsér.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Püski.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Nógrádmegye.

Nógrád-Ludány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Nyitramegye.

Lubina.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Pestmegye.

Kerekegyháza.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Pozsonymegye.

Böös.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Búr-Szent-György.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Vásárút.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Sárosmegye.

Hosszúrét.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Lubotin.
Gazdasági, fogy. és hitelszövetk.
Péchújfalu.
Gazdasági, fogy. és hitelszövetk.

Zbóró,
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Somogymegye.

Balaton-Berény.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Buzsák.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Felső-Segesd.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Gamás.
Fogyasztási szövetkezet.
Igal.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kaposmérő.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kaposújlak.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kapoly.
Önsegélyző szövetkezet.
Karád.
Fogyasztási szövetkezet.
Kisbár-Apáti.
Önsegélyző szövetkezet.
Miklósi.
Önsegélyző szövetkezet.
Somogy-Acsa.
Önsegélyző szövetkezet.
Somogy-Csákány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Somogy-Kéthely.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Somogy-Miháld.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Somogy-Sámson.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Somogy-Szakácsi.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Szomájom.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Tapsony.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Táska.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Taponár.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Vörs.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Sopronmegye.

Füles.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Iván.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Rába-Pordány.
Fogyasztási szövetkezet.

Rába-Csanak.
Fogyasztási szövetkezet.
Sopron-Szováth.
Takarék és segélyegylet mint szövetkezet.
Und.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Szatmármegye.

Batiz-Vasvár.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.
Erdőszáda.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Remetemező.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Tománya.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Szepesmegye.

Szepesváralja.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Felső-Ruzsbach.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Hobgárd.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Kis-Lomnic.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Lőcse.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Szepes-Jakabfalva.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Uj-Lubló.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Ó-Lubló.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.

Szolnokmegye.

Bessenszög.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Fegyvernek.
Keresztény fogyasztási és önsegélyző szövetkezet.
Jász-Árokszállás.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
— Bőrraktár szövetkezet.
Jász-Szent-András.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Török-Szent-Miklós.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Tolnamegye.

Báttaszék.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.
Döbrököz.
Önsegélyző szövetkezet.
Nak.
Önsegélyző szövetkezet.
Pincehely.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.
Tolna-Szántó.
Önsegélyző szövetkezet.
Szakçs.
Önsegélyző szövetkezet.

Trencsénmegye.

Csaca.
Keresztény hitelszövetkezet.
— Keresztény terményárúraktár.
Csicsmán.
Fogyasztási szövetkezet.
Dubnic.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Styavnik.
Fogyasztási szövetkezet.

Vasmegye.

Csákány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Jobbágyi.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Ölbő.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Pecöl.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sárvár.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Simonyi.
Onsegélyző szövetkezet.

Veszprémmegye.

Ajka-Rendek.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Aka.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Csatka.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Gyepes.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Hánta.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kerek-Teleki.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Magyar-Polány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kis-Löd.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Péterd.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Salamon.
Fogyasztási szövetkezet.
Tósok-Berénd.
Fogyasztási szövetkezet.
Tüskevár.
Fogyasztási szövetkezet.

Zalamegye.

Badacsony-Tomaj.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Bánok-Szent-György.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Bucsú-Szent-László.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Csabrendek.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Eszteregnye.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Káptalanfa.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Kis-Komárom.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Lenti.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Mura-Csány.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Mura-Király.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Mindszentkálla.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Nagy-Kanizsa.
VI—VII. kerületi keresztény fogyasztási szövetkezet.
Nagy-Kanizsa.
Templom-téri keresztény fogyasztási szövetkezet.
Nagy-Lengyel.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Német-Szent-Miklós.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Oltárc.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Rigyác.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Sormás.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Szabar.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Szent-Péterúr.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Zala-Gógánfa.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Zala-Szent-László.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Véged.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Zemplénmegye.

Bánszka.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Vebéc.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

Zólyommegye.

Óhegy.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.

A központon kivül álló keresztény jellegü szövetkezetek.

Árvamegye.

Árva-Nagyfalu.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Bielipotok.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Jaszenova.
Gazdasági, fogy. és hitelszövetk.
Dluha.
Kölcsönös segélyegylet mint szövetkezet.
Hrustin.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Nizsna.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Podbiel.
Gazdasági, fogy. és hitelszövet.
Oláh-Dubova.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.

Baranyamegye.

Baranya-Badu.
Kölcsönös segélyző-egylet.

Dárda.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.
Kis-Kőszeg.
Fogyasztási szövetkezet.
Kis-Nyárad.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.
Lovász-Hetény.
Önsegélyző szövetkezet.
Liptód.
Önsegélyző szövetkezet.
Mekényes.
Önsegélyző szövetkezet.
Rác-Mecske.
Önsegélyző szövetkezet.
Sásd.
Önsegélyző egylet mint szövetkezet.
Szabar.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.

Csanádmegye.

Makó.
Keresztény hitelegylet mint szövetkezet.

Csongrádmegye.

Csongrád.
Keresztény gőzmalom részvénytársaság.

Fejérmegye.

Bodajk.
Keresztény hitelszövetkezet.
Csákvár.
Segélyegylet mint szövetkezet.
Nagy-Perkáta.
Községi hitelszövetkezet.
Soponya.
Kölcsönös népsegélyző-egylet mint szövetkezet.

Győrmegye.

Csikvánd.
Fogyasztási szövetkezet.
Koroncó.
Fogyasztási szövetkezet.
Nagy-Móricbida.
Fogyasztási szövetkezet.
Téth.
Fogyasztási szövetkezet.
Sövényháza.
Fogyasztási szövetkezet.

Liptómegye.

Likavka.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Zuberec.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Klenóc.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Nagy-Bobróc.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Sztankován.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Fehérpatak.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Szlécs.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Oszada.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Lusna.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Szielnic.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Tarnóc.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.

Mosonmegye.

Horváth-Kimle.
Keresztény fogyasztási szövetkezet.

Nyitramegye.

Brockó.
Fogyasztási szövetkezet.
Dojcs.
Keresztény hitelszövetkezet.
Egbell.
Gazdasági és fogyasztási szövetkezet.
Holics.
Önsegélyző egyesület mint szövetkezet.
Korlátkő.
Fogyasztási szövetkezet.
Kutti.
Gazdasági és fogyasztási szövetkezet.

Péterfalu.
Péterfalu-letnici gazdasági fogyasztási szövetkezet.
Pobedin.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Sasvár.
Fogyasztási szövetkezet.
Szakolca.
Gazdasági és fogyasztási szövetkezet.
Unin.
Gazdasági és fogyasztási szövetkezet.
Vág-Sellye.
Gazda- és iparos-segélyegylet mint szövetkezet.

Pestmegye.

Budapest.
Szent István király, első keresztény jótékonysági és önképző egylet mint szövetkezet.

Pozsonymegye.

Kis-Lévárd.
Gazdasági és fogyasztási szövetkezet.
Kukló.
Fogyasztási szövetkezet.
Morva-Szent-János.
Fogyasztási szövetkezet.
Stomfa.
Fogyasztási szövetkezet.
Závod.
Fogyasztási szövetkezet.

Sárosmegye.

Berzevice.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.

Somogymegye.

Attala.
Önsegélyző szövetkezet.
Kapos-Keresztur.
Fogyasztási szövetkezet.
Mernye.
Önsegélyző szövetkezet.
Mocsolád.
Fogyasztási szövetkezet.
Török-Koppány.
Önsegélyző szövetkezet.
Zics.
Önsegélyző szövetkezet.

Sopronmegye.

Árpás.
Fogyasztási szövetkezet.
Acsalag.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Barbacs.
Fogyasztási szövetkezet.
Bágyog.
Fogyasztási szövetkezet.
Bodonhely.
Fogyasztási szövetkezet.
Bogyoszló.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Endréd.
Fogyasztási szövetkezet.
Faráil.
Keresztény fogyasztási és hitelegylet mint szövetkezet.
Sopron-Kövesd.
Fogyasztási szövetkezet.
Szany.
Fogyasztási szövetkezet.
Veszkény.
Fogyasztási szövetkezet.
Vica.
Fogyasztási szövetkezet.

Trencsénmegye.

Kolarovitz.
Gazda és iparos segélyegylet mint szövetkezet.
Lednic.
Gazda és iparos segélyegylet mint szövetkezet.
Morva-Lieszkó.
Keresztény hitelszövetkezet.
Predmér.
Gazda és iparos segélyegylet mint szövetkezet.
Rajec.
Fogyasztasi szövetkezet.
Zákopcse.
Gazda és iparos segélyszövetk.
Zsolna.
Gazdasági és ipari hitelszövetk.

Tolnamegye.

Agárd.
Fogyasztási szövetkezet.
Alsó-Nána.
Önsegélyző szövetkezet.
Bedegh.
Onsegélyző szövetkezet.
Értény.
Onsegélyző szövetkezet.
Izmény.
Önsegélyző szövetkezet.
Kis-Dorogh.
Önsegélyző szövetkezet.
Kis-Tormás.
Önsegélyző szövetkezet.
Ozora.
Onsegélyző szövetkezet.
Paári.
Önsegélyző szövetkezet.
Regöly.
Önsegélyző szövetkezet.
Szárazd.
Önsegélyző szövetkezet.
Tolna-Kónyi.
Önsegélyző szövetkezet.
Tót-Keszi.
Onsegélyző szövetkezet.
Udvari.
Önsegélyző szövetkezet.
Varsád.
Önsegélyző szövetkezet.

Szepesmegye.

Kacvin.
Gazdasági, fogy. és hitelszövetk.
Podolin.
Fogyasztási hitelszövetkezet.
Szepes-Hanusfalva.
Gazdasági, fogy. és hitelszövetk.
Zsdjár.
Keresztény gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.

Vasmegye.

Ikervár.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Jaak.
Önsegélyző szövetkezet.
Jánosháza.
Fogyasztási szövetkezet.
Káld.
Fogyasztási szövetkezet.
Kesző.
Fogyasztási szövetkezet.
Magyar-Gencs.
Önsegélyző szövetkezet.
Merse.
Fogyasztási szövetkezet.
Lemes-Magasi.
Fogyasztási szövetkezet.
Miske.
Fogyasztási szövetkezet.
Ostfi-Asszonyfa.
Fogyasztási szövetkezet.
Pápóc.
Keresztény önsegélyző, takarék és fogyasztási szövetkezet.
Vönöck.
Fogyasztási szövetkezet.

Veszprémmegye.

Ajka.
Fogyasztási szövetkezet.
Borszörcsök.
Fogyasztási szövetkezet.
Gecse.
Fogyasztási szövetkezet.
Kis-Löd.
Önsegélyző szövetkezet.
Noszlop.
Keresztény fogyaszt. szövetkezet.
Vaszar.
Fogyasztási szövetkezet.
Doba.
Fogyasztási szövetkezet.
Lovász-Patona.
Fogyasztási szövetkezet.
Nagy-Dém.
Fogyasztási szövetkezet.
Nagy-Alásony.
Fogyasztási szövetkezet.
Marcaltő.
Fogyasztási szövetkezet.

Zalamegye.

Gelse.
Fogyasztási szövetkezet.
Gyepü-Kajár.
Fogyasztási szövetkezet.
Óbida.
Fogyasztási szövetkezet.
Pacsa.
Keresztény fogyasztási szövetk.
Rézi.
Keresztény fogyasztási szövetk.
Zala-Szántó.
Fogyasztási szövetkezet.

Zólyommegye.

Kis-Garam.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Lopér.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.
Mosód.
Fogyasztási szövetkezet.
Padkóc.
Gazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezet.

Pótlások.

Bátya. (Pestm.)
Katholikus kör.
Csákvár.
Cecilia-Egyesület.
Csákova.
Kath. ifjúsági egyesület.
Ecséd.
Kath. temetkezési egyesület.
Fejérvár-Csurgó.
Katholikus kör.
Glogovác.
Katholikus temetkezési egylet.
Hajdú-Dorog.
Katholikus kör.
Mezőkovácsháza.
Katholikus kör.
Letnics.
Katholikus Olvasóegylet.
Pilis-Vörösvár.
Katholikus Olvasókör.
Pula.
Katholikus kör.
Ráckeve.
Katholikus kör.
Salgótarján.
Katholikus temetkezési-egylet.
Segesvár.
Katholikus tanonc-otthon.
Szent-Endre.
Katholikus legényegylet.
Szepes-Jakabfalva.
Görög katholikus kör.
Torda.
Jézus szent Szive temetkezési társulat.
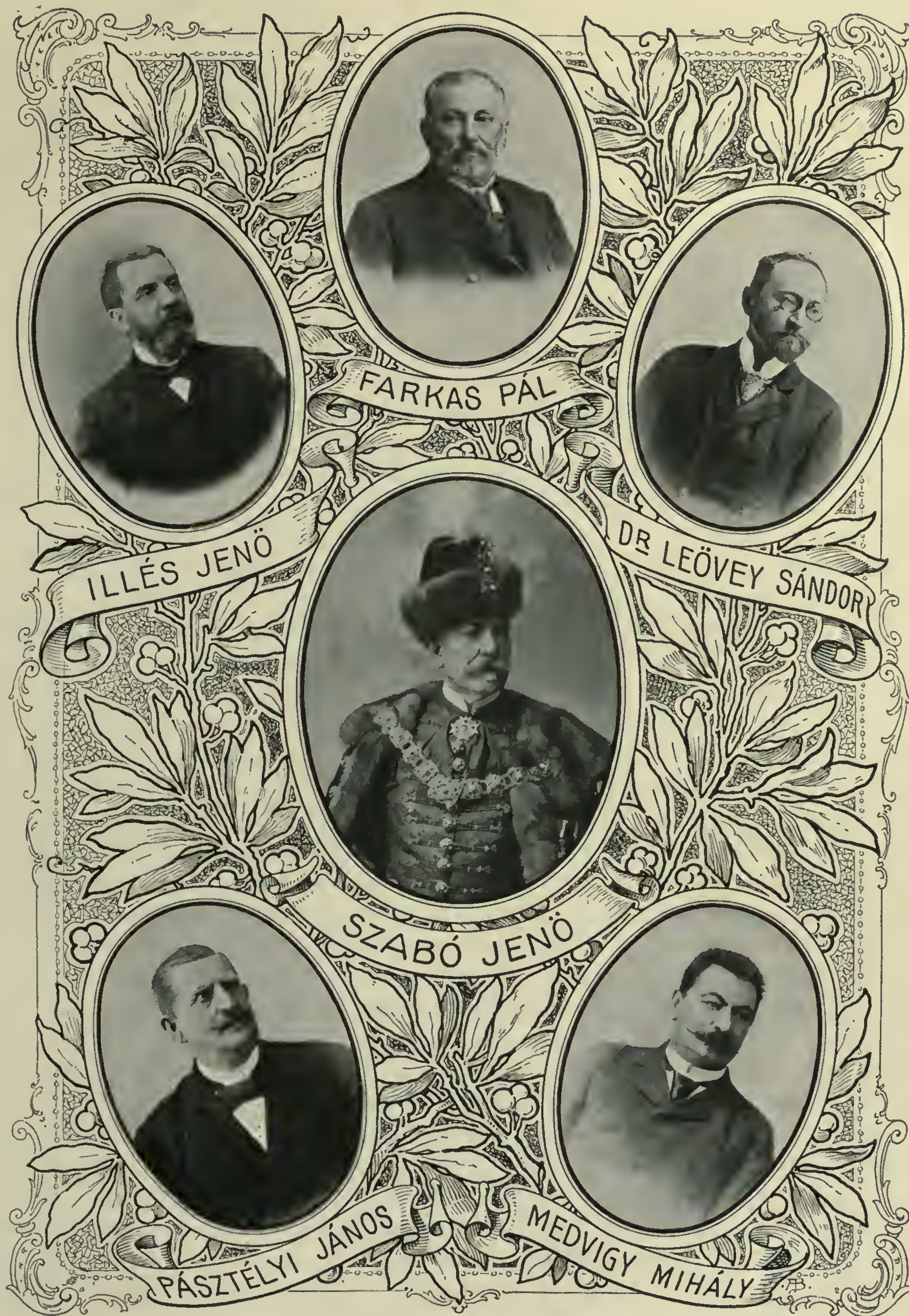

Magyar liturgia a görög katholikus egyházban.

A magyar kereszténység kilencszázados évfordulójának számos kimagasló tényei közül talán egyetlenegy sem volt oly megható, mint a görög katholikus magyarok római zarándoklata. Négy évvel előbb, a pogány ősök honfoglaló tényének ezredéves ünneplése alkalmával, elkövették azt a hibát, hogy pápai megerősítés nélkül majdnem egy évszázadon át folytatott liturgikus gyakorlatuk bemutatása céljából Budapesten, az egyetemi templomban, tüntetőleg magyar nyelvű szentmisét tartottak, ami a világi sajtónak keresve-keresett alkalmat adott arra, hogy politikai tőkét csináljon a szegény óhitű magyarok hitéletéből s ezáltal Rómát arra kényszerítette, hogy a gyakorlatot *abususnak* minősítse s azt egyszer s mindenkorra betiltsa. A munkácsi és eperjesi püspökök mindent elkövettek, hogy Rómát legalább a végrehajtás tekintetében enyhébb eljárásra bírják, de midőn a hivők látták, hogy a rendelet végrehajtása egyes hitközségekben tényleg kezdetét vette, nagy forrongás támadt közöttük. Különösen a két egyházmegye világi intelligenciája, mely eddig a liturgikus gyakorlat tűrt volta miatt majdnem a teljes hitközömbösségnek engedte át magát, most tudatára jutott kötelességének. Először is a tiltó rendeletet helytelen információknak tulajdonította, amelyet egyházi törvényeink szerint meg lehet fölebbezni *ad papam melius informandum*. Másodszor, midőn a papság kezét, mely eddig a liturgikus gyakorlatot kitelhetőleg istápolta, az egyházi fegyelem által lekötve látta: arra támaszkodott, hogy az egyházi történelem nem kevés számban ismer oly eseteket is, amelyekben az apostoli szentszék egyszerű laikus hivők kezdeményezésére hozott fontos határozatokat. Harmadszor belátta az intelligencia, hogy a balásfalvi román egyházi provincia kihasítása helytelen útra terelte a magyar liturgikus mozgalmat, mert nemcsak a politikai térre vitte át a liturgia kérdését, hanem ezenfölül a különben sem nagyszámú görög katholikus magyarságot még meghasonlásba is hozta egymással, mert míg az egyik rész egy külön magyar püspökség fölállítását követelte, addig a másik rész nem akart kiválni a régi munkácsi, illetve eperjesi egyházmegyei kötelékből. Belátta tehát az intelligencia, hogy a magyar liturgia ügyét csakis a két pártra szakadt óhitű magyarság egyesítése mellett és csakis egyházi úton, a jelenlegi egyházmegyék kereteinek bolygatása nélkül lehet dülőre vinni.

A forrongás arra vezetett, hogy 1898. évi június 20-án *Szabó Jenő* főrendiházi tag elnöklete alatt megalakult a görög szertartású katholikus magyarok országos bizottsága. *Szabó Jenő* az első görög katholikus világi férfiú, aki Ő felsége kegyelméből bejutott a főrendiházba s kinek a közgazdasági, különösen a vasuti téren országosan ismert neve alkalmas volt arra, hogy a magyarajkú hivőknek mindkét árnyalatát zászlaja alatt egyesítse.

A GÖRÖG SZERTARTÁSU KATHOLIKUS MAGYAROK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKSÉGE.

Az országos bizottság a föntebb előadott elvek alapján kidolgozta s megállapította programmját, azt szétosztotta a magyarajkú hivők közt és szeptember 15-ére kitűzött záros határidő alatt csatlakozásra híván föl azokat, a legszorgosabb nyári munkaidőbe eső két és fél hónap alatt elérte azt, hogy 113 anya- és 568 fiókegyház, 134.527 lélekszámmal csatlakozott programmjához. Megküldte az országos bizottság a csatlakozási fölhívást a hivatalos statisztika szerint 70.000 lélekre becsült erdélyi magyarajkú hitközségeknek is, ezek közül azonban egyetlenegy lélek sem küldte be csatlakozási nyilatkozatát, ami legjobban bizonyítja, hogy az országos bizottság az agitációnak semminemű eszközéhez nem nyúlt, hanem csakis a csatlakozási fölhívások szétküldésére és a beérkezett csatlakozások regisztrálására szorítkozott. De még így is nemcsak a munkácsi és eperjesi egyházmegyék magyarságának tömege, hanem a Királyhágón inneni román egyházmegyékből is több hitközség, névszerint pedig a nagyváradi egyházmegyéből: *Makó, Apátfalva, Nyir-Acsád, Nagy-Károly, Porcsalma, Pátyod, Csegöld* és a *nagyváradi* (helytelenül úgynevezett) ruthén hitközség, — a szamosújvári egyházmegyéből pedig *Szatmár*, együtt 6758 lélekszámmal csatlakoztak az országos bizottsághoz.

Viszont ugyanezekből az egyházmegyékből, 2920 lélekszámot képviselő néhány oly hitközség, melyek 1868-ban csatlakoztak volt a hajdu-doroghi magyar püspökség eszméjéhez, névszerint: *Szent-Miklós, Kis-Ujmajtény, Ér-Kenézd, Kakad* és *Nagy-Léta,* — ezúttal nem jelentették be csatlakozásukat. Nevezetes, hogy már ezen alkalommal száznál több egyházi férfiú is csatlakozott a mozgalomhoz, köztük a magyarországi szent Bazil-rend provinciálisa; később pedig a püspökök megengedték, hogy az illető magyar vidékek főesperesei és más kiválóbb egyházi férfiak beléphessenek magába az országos bizottságba is.

Az országos bizottság mindjárt első ülésében elhatározta, hogy az eddigi liturgikus gyakorlat jóhiszeműségét és a magyar liturgia jogosultságát a görög katholikus egyházban, külön részletes emlékiratban fogja kifejteni s ezt az emlékiratot, lehetőleg a munkácsi és eperjesi püspökök vezetése alatt, tömeges zarándoklat útján fogja a Szentatya lábaihoz letenni. *Vályi János* eperjesi és *Firczák Gyula* munkácsi püspökök az országos bizottság kérelmére ezt a szándékot közös fölterjesztésükben készséggel bejelentették a római szentszéknek, még pedig azzal, hogy a zarándoklatot személyesen óhajtanák vezetni, mire Rómából két külön leiratban, melyek egyikét 10.255 jegyzőkönyvi szám alatt és 1899 szeptember 26-iki kelettel *Ledochowsky* biboros, mint a «Santa congregazione de propaganda fide per gli affari di rito orientale» elnöke, a másikat pedig 52.290 szám alatt és 1899 szeptember 30-iki kelettel *Rampolla* biboros államtitkár írta alá, az a válasz érkezett, hogy ha a bejelentett zarándoklat tényleg megtartatik, úgy az illetve az országos bizottság Ő szentsége által fogadtatni fog s az Emlékiratot átadhatja az illetékes kongregációnak, amelynek részéről az *komoly* és *beható megfontolás* tárgyává fog tétetni, azonban a kérelem kényes természetéhez képest nem ajánlatos, hogy a püspökök mint vezetők vagy társak a zarándoklattal jöjjenek.

Időközben a XX. századba átlépett kereszténység megünneplésére, mely összeesett a magyar kereszténység kilencszázados évfordulójával, kitűzetett a szent év. Az országos bizottság — *Vályi János* eperjesi püspök tanácsára — belépett az «Obsequium Solenne Jesu Christo Redemptori et eius Augusto Vicario exeunte saeculo praesenti, ineunte venturo» cím alatt világszerte alakult keresztény katholikus szövetségbe s ezáltal a Szentatya előtti hódoló megjelenést tűzvén ki a zarándoklat főcéljául, lehetővé tette, hogy a püspökök is a zarándoklattal menjenek. Nyílt kérdés maradt természetesen az, hogy a magyar oltári nyelvet kérelmező emlékirat, a zarándoklatnak Rómában időzése alkalmával ki által és kinek s vajjon a püspökök jelenlétében, sőt azok pártfogoló szavaival, avagy pedig enélkül lesz-e átnyujtható?

Erre a kérdésre a Szentatya főkamarása, Mons. *O. Cagbiano de Azevedo,* Vályi püspök úr írásbeli bejelentésére, mely szerint a zarándoklat 1900. évi március 6., 7., 8. és 9-én fog Rómában tartózkodni, a püspök és az országos bizottság bizalmi emberének azt a szóbeli választ adta, hogy Ő szentsége egészségi állapotához képest a zarándoklat *vagy* külön kihallgatáson fog fogad-

tatni s ez alkalommal úgy a hódolati aktus, mint a magyar oltári nyelv engedélyezésére vonatkozó emlékirat előterjesztése is elvégezhető, *vagy* pedig a zarándoklat más, egyidejűleg Rómába érkező zarándokokkal együttes fogadtatásban részesül az emlékirat előterjesztésére pedig valamely alkalmas mód fog megállapíttatni.

A megoldás pedig az lett, hogy a közel 500 főnyi görög katholikus magyar zarándoklat, körülbelül hasonló számú franciákkal és sziléziai lengyelekkel, a szent Péter-templom hajója fölött fekvő Aula delle Beatificazioni nevű kápolnában fogadtatott Ő szentsége által és a Szentatya legszemélyesebb engedélye alapján *Vályi János,* mint rangidősb püspök, a következő szavakkal nyujthatta át a *Roskovics Ignác* festőművész ecsetével gyönyörűen földiszesített emlékiratot a Szentatyának:

«Insuper tamen hac solemni occasione nos utriusque dioecesis episcopi humillime supplices, et ad pedes Sanctitatis Vestrae profundissime provoluti, non dubitamus libellum memorialem opera commissionis regnicolaris Hungaricae adornatam, in quo humillima petitio de usu linguae Hungaricae apostolica auctoritate in s. liturgia concedendo continetur, nomine praesentium peregrinorum et absentium, qui universim plus quam ducenta millia numerantur, graeci ritus catholicorum Hungarorum Sanctitati Vestrae filiali homagio praesentare, atque eundem libellum ad altissimam beati Petri, Principis Apostolorum Cathedram deponendo, ardentissimis Sanctitatem Vestram precibus exorare, ut ad libelli huius rationum momenta benigne respicere, tot christifidelium spiritualibus indigentiis paterne succurrere, *iusta eorum vota et desideria* clementissime exaudire, atque usum linguae Hungaricae in cultu divino summa apostolica auctoritate adprobare et sanctificare velit.»

Ezzel expiálva lett az a fegyelmetlenség, melyet 1896-ban a tüntető magyar misével elkövették s egyúttal a magyar liturgia ügye az egyedül illetékes forum döntése elé bocsáttatott. Bármi legyen azonban az eredmény, a görög katholikus magyaroknak ez a hősies zarándoklata, a magyar katholikus egyház történetében nem fog nyom nélkül maradni. A zajló tenger, az olasz földön ebben az évszakban 20 év óta nem tapasztalt zord időjárás stb. súlyos megpróbáltatásoknak tették ki óhitű magyarjainkat, de a legsúlyosabb az volt, hogy a római tartózkodás utolsóelőtti estéjéig kétséges volt, hogy vajjon sikerülni fog-e a Szentatya szine elé jutniok. Mindezeket a megpróbáltatásokat hősiesen eltűrték, a szent Márta nevű szeretetház étkezőjében püspökök, urak és köznép együtt étkeztek, az előírt templomi bucsúkat a közönség és az egyházi sajtó egyhangú elismerése szerint a legnagyobb ájtatossággal végezték, szorongó lélekkel bevitték az óhitű magyar egyházi énekeket szent Péter templomába, fényes katonai rendben vonultak föl a Scala Regián a fogadtatásukra kitűzött kápolnába, a Szentatya megjelenésekor és a memorandum átnyújtásakor fölhangzó üdvrivalgásaik láthatólag meghatották magát a Szentatyát is, aki úgy a püspököknek adott válaszában, mint később az utolsó közös vacsorán résztvett képviselője által is, kifejezést adott megelégedésének. Bizonyára csak a zarándokok példás magatartásának köszönhető, hogy a Szentatya őket nemcsak a legkitüntetőbb módon fogadta, hanem az emlékirat előterjesztésének kérdése is a lehető legkedvezőbb megoldást nyerte.

Mindez szépen meg van írva az «*Emlékkönyv a görög szertartású magyarok római zarándoklatáról*» cím alatt az országos bizottság által kiadott s szép illusztrációkkal is ellátott monumentális munkában, melyhez a Szentatya elé terjesztett Emlékirat és ennek mellékletei, köztük a görög katholikus magyarok által lakott községekről két térkép is, mellékelve vannak és amely Emlékkönyvnek különösen «Róma» című fejezetét senki sem fogja meghatottság nélkül olvashatni. Az országos bizottság nagyon meg lehet elégedve az Emlékkönyv fogadtatásával, sőt elérte azt a legfőbb elégtételt is, hogy *XIII. Leó pápa* Ő szentsége *Vaszary Kolos* biboros-hercegprímás útján apostoli áldását küldötte azoknak, akik az Emlékkönyv szerkesztése körül közreműködtek.

Az Emlékkönyvnek legfőbb érdeme, hogy a köztudatba hozta át azt, amit eddig csak a beavatottak tudtak: hogy t. i. a magyar liturgia nem a nemzetiségi motivumoknak az egyházba való bevitelét, hanem épen ellenkezőleg, az abszolut kormány által a görög katholikus egyházba bevitt azon nemzetieskedő iránynak, mely a vallást mindenáron össze akarja keverni a nemzeti-

séggel, kiküszöbölését és a munkácsi ős egyházmegyében egészen 1855-ig tényleg fönnállott *status quo ante* helyreállítását jelenti. A cél t. i. az, hogy a görög katholikus egyházban a magyar nyelv az ószlávval és románnal egyenjogosíttatván, a görög szertartás eltérő természetének figyelembevételével minden görög katholikus egyházmegyében különbség nélkül ugyanaz legyen a helyzet, mint a latin egyházmegyékben: hogy t. i. a szertartás természetéből folyó, illetve az egyházmegye egysége által esetleg követett korlátokon belül, minden hivő a maga anyanyelvén imádhassa és tisztelhesse Istenét.

Az Emlékkönyv közvetetlen hatását pedig abban látjuk, hogy már-már latin szertartású kiváló egyházi férfiaink is behatóan kezdenek foglalkozni úgy a görög szertartás *terra incognitájával,* mint a korábbi időkben magyarellenes irányban megindult egyházi úniónak hazafias magyar nemzeti irányban való folytatásának eszméjével is.

A Jó Pásztor háza Óbudán.

A keresztény szeretetnek — a Charitasnak — egyik legszebb, egyik legnemesebb alkotása az az intézmény, amely az erkölcsi bukás veszedelmében forgó, vagy a már szerencsétlenül járt, elesett, de az életnek sikamlós útjáról — amelyen mind magokat, mind másokat testileg és lelkileg megmételyeztek — az erényes, a tisztességes, a munkás élet pályájára visszatérni vágyó hajadonok és más nők megmentésével foglalkozik és őket a társadalomnak hasznos tagjaivá teszi.

Ez intézmény: női szerzetes-társaság, Kongregáció: a Jó Pásztor Kongregációja.

***

Alapítója: tiszteletreméltó (venerabilis) Eudes János, francia pap, aki az Eudisták rendjét is alapította.

Újjászervezője és második alapítója: tiszteletreméltó (venerabilis) Pelletier Eufrázia Mária.

Eudes a Kongregációt a «Felebaráti szeretetről nevezett Mi Asszonyunk Kongregációja» címen 1660-ban alapította. VII. Sándor pápa azt azután 1666-ban megerősítette.

Pelletier az Eudes-féle Kongregáció toursi kolostorának főnöknője volt. Mint toursi főnöknő, Montault Károly, angersi püspök fölszólítására 1829 julius 31-én Angersben is nyitott kolostort; azt a Jó Pásztorról nevezte el és a régieken módosított, ujonnan alkotott szabályok szerint szervezte.

***

Az ujonnan szervezett és a Jó Pásztorról elnevezett Kongregáció gyorsan tovább és tovább terjedt; ugy, hogy az ujonnan szervezőnek, illetőleg második alapítónőnek, Pelletiernek halálakor, 1868 április 24-én, már mind az öt világrészben volt kolostora; még pedig mindössze 108.

Pelletier halála után gróf Goudenhove Péter Mária lett az általános főnöknő. A Kongregáció tovább terjedt, sőt még gyorsabban, még nagyobb arányokban, mint magának az alapítónőnek életében. Gróf Goudenhove 24 évi kormányzása alatt 84 uj kolostort alapított.

Mind Pelletier, mind Goudenhove a szentség hirében haltak meg.

Pelletiert szentséges Atyánk, XIII. Leo pápa, 1897 december 11-én tiszteletreméltónak, venerabilisnek is jelentette ki és szentté avatási pörének tárgyalását megengedte.

Goudenhove 1892 május 26-án halt meg. Utóda: a jelenlegi általános főnöknő, Verger Marina Mária szintúgy buzgólkodik a Kongregáció elterjesztésén, mint két elődje és szintoly, sőt még nagyobb sikerrel is. Kormányzása alatt ugyanis az 1901. év végéig (ennyiről van hiteles adatunk) 41 uj kolostorral gyarapodott a Kongregáció.

Tekintve a Kongregáció terjedését, azt veszszük észre, hogy a Kongregáció nemcsak folytonosan, de folyton növekvő arányokban is terjed; amint azt a következő összehasonlítás világosan föltünteti.

Pelletier 39 év alatt 108 kolostort alapított, ebből egy-egy évre átlag 2·77 kolostor esik,

Goudenhove	24 év	alatt	84	kolostort	—	ebből	1	évre	3·5
Verger	9 «	«	41	«	—	«	1	«	4·55

Az 1901 év végén a Kongregáció mindössze 29 tartomány és 233 kolostort számlált, még pedig:

Európában	15	tartományt	115	kolostorral
Ázsiában	1	«	6	«
Afrikában	2	«	9	«
Amerikában	10	«	98	«
Ausztráliában	1	«	5	«
Összesen	29	tartomány	233	kolostorral

Mindez 72 év eredménye. Ez évenkint átlag 3—3 uj kolostorral való gyarapodást jelent.

E folytonos gyarapodás és továbbterjedés egyrészt a Kongregáció életrevalóságát, másrészt annak korszerűségét bizonyítja; vagyis azt, hogy a Kongregáció mind magasztos hivatásának, mind pedig korunknak szinvonalán áll. A Kongregáció ismeri korunk egyik legnagyobb és legnevezetesebb betegségét; és viszont korunk is fölismeri e Kongregációban e veszedelmesen pusztító ragály ellen orvosságát, menedékét, védekező eszközét.

***

Az ujonnan szervezett Kongregációt «az angersi Jó Pásztor szeretetéről nevezett Mi Asszonyunk Kongregációja» (Congregation de Notre-Dame de Charité du Bon-Pasteur d'Angers) címen XVI. Gergely pápa 1835-ben megerősitette és fővédnökévé Odeschalchi biborost nevezte ki. A Kongregációnak a Szentséges Atya által kinevezett jelenlegi fővédnöke: Vives y Tuto Kalaz. József bíboros.

Elődje: Mazella Cajetan Alajos bíboros volt.

Az egész Kongregáció élén mindig egy bíboros fővédnöksége alatt, az angersi háznak, mint anyaháznak főnöknője, mint általános főnöknő áll, assistenseivel és tanácsosaival.

Az általános főnöknővel közvetetlen összeköttetésben állnak a tartományi főnöknők, akik a tartományukhoz tartozó kolostorokra felügyelnek, azok működéséről és állapotáról az általános főnöknőt értesítik.

A Kongregáció tagjai háromfélék, u. m. kartestvérek, szolgálattevő testvérek (laikák) és kijáró testvérek.

A kartestvérek és a laikák fehér ruhát viselnek és folyton a kolostorban foglalkoznak. Ezek a klauzurás testvérek.

A kijáró testvérek ruhája fekete, bevásárlások és a kolostor egyéb külső ügyei miatt a világba ki-kijárnak.

Mind a három rendbeli szerzetesnők, miután a kolostorban bizonyos időt, mint «Jelöltek» majd pedig, legalább két évet, mint «Ujoncok» eltöltöttek; fogadalmakat tesznek. A rendes három szerzetesi fogadalomhoz még egy negyediket is csatolnak. E negyedikkel arra kötelezik magukat, hogy életüket a Kongregációjoknál menedéket kereső, az élet viharjaiban megroncsolt, de lelki békéért, szívtisztulásért epedő lelkek, hajadonok és nők gondozására, Isten, önmaguk és a társadalom számára való megmentésére fogják szentelni.

A Kongregációbeli szerzetesnők különböznek a vezetésük alatt álló gondozottjaiktól. Különböznek pedig nemcsak ruhájukra, de multjukra és jövőjükre nézve is.

A Kongregációbeli szerzetesnők közé ugyanis csak katholikus vallású, törvényes születésű tiszteséges, jóhirű családból származó, megfelelő képességgel, hitbeli jártassággal és némi hozománynyal biró, mind testileg, mind szellemileg ép és egészséges, feddhetetlen, tiszta multú hajadonok vétetnek föl.

Ellenben a Kongregáció gondozottjai közé, vagyis a Kongregáció menedékházába való fölvétel föltétele csupán a testi egészséget igazoló orvosi bizonyítvány és (a kiskoruaknál) a szülők vagy a gyám beleegyezését tanusító nyilatkozat.

A gondozottak is, miként a kongregációbeli szerzetesnők: többfélék. Vannak, akik a világba többé vissza nem kívánkoznak, hanem életüket teljes bűnbánatban, Isten megengesztelésében akarják eltölteni; ilyenek a Magdolnák és a Fölajánlottak; és vannak, akik csak bizonyos ideig maradnak a Menedékházban azután pedig a világba ismét visszatérnek. Ez utóbbiak az úgynevezett növendékek, vagy gyermekek.

A Magdolnák egészen külön elvonulva, csendben élnek, imádkoznak, elmélkednek és dolgoznak. Ki-ki önönmagával törődik, saját lelke üdvösségének biztosításán fárad. A Kármelita-rend barna ruháját viselik és szintén tesznek fogadalmakat.

A fölajánlottak fekete ruhában öltözvék, a növendékek között élnek, ezekre és munkáikra felügyelnek és nekik mindenben jó példát adnak.

A növendékek egyszerű de tiszta intézeti egyenruhában járnak. A növendékek idővel Magdolnákká

A «JÓ PÁSZTOR» TEMPLOMA ÉS INTÉZETE, BUDAPEST.

vagy felajánlottakká válhatnak, de Jó Pásztori kongregációbeli szerzetesnőkké, ezek ujoncaivá, jelöltjeivé soha; sem mint egyszerű növendékek, sem mint felajánlottak, sem mint Magdolnák.

***

A Kongregáció házaiban külön cseléd nincs; hanem az összes házi munkát a kongregációbeli szerzetesnők és gondozottjaik végezik el.

Emellett női kézimunkákkal, egyházi ruhák, lobogók, zászlók, arany, ezüst, selyem himzésével, régi ruhák kijavításával foglalkoznak; mindenféle fehérneműt varrnak; horgolnak, kötnek, csipkét készítenek; foltoznak. Naponkint 9—10 órán át dolgoznak. Éjjeli pihenőjük 8 óra. A napnak többi hat-hét órája a külön ájtatossági gyakorlatok, imádság, szentmise-hallgatás, nemkülönben az étkezés és a szórakozás között oszlik meg.

Munkájuk közben szent énekeket énekelnek, vallásos és erkölcsös fölolvasásokra figyelnek; naponkint szentmisét, vasár- és ünnepnapokon szentbeszédet hallgatnak. Hetenkint, kéthetenkint, havonkint gyónnak, áldoznak, ki hogyan.

Folytonosan el vannak ugyan foglalva, de nincsenek sem a munkával, sem az ájtatossággal túlterhelve.

***

A Jó Pásztor Kongregációjának hazánkban eddig csak egyetlen egy háza van. Budapesten, III. kerületben Ó-Budán, Szőlő-utca 30. szám alatt.

E házat özvegy San Marco hercegnő, született nagyszentmiklósi Nákó Mileva emeltette; azt fölszerelte, időről-időre nagyobbíttatta és melléje legutóbb az 1901. évben templomot építtetett. E templomot 1901 november 21-én Kohl Medárd dr. püspök nagy ünnepélylyel fölszentelte (consecrálta).

1892 julius 31-én nyílt meg e ház, a Jó Pásztori-szerzetesnő bevonulásával s a ház megáldásával, amelyet Kirschofer Károly óbudai plébános végezett.

A ház eredetileg csak 30 növendékre volt tervezve. Ma, fönnállásának 10-ik évében csupán a szerzetesnők száma a 30-at meghaladja; a növendékeké pedig folytonosan a 120 között váltakozik. Ezekhez hozzászámítva a Magdolnákat és a felajánlottakat, az összes létszám állandóan átlag 170.

A ház mellett két nagy kert van, gyümölcsfákkal, szőlővel, virágokkal, ültetménynyel. Az egész terület három katasztrális holdnál több.

***

A templom kettős, külső és belső. Szentélye kettős oltárával együtt a templom közepén emelkedik ki.

A belső templom a növendékeké; a belső templom fölött levő karzat a Magdolnáké; a külső templom a világi hiveké.

A szentélytől oldalt, a sekrestyével szemben a szerzetesnők oratoriuma van. A templom egész hossza 29 méter. Ebből a szentélyre esik 5·90 m., a belső templomra 12·50 m., a külső templomra 10·60 m. Szélessége a külső templomnak és a szentélynek 10·40 m., a belső templomé 8·90 m.

A belső templomot, valamint a szerzetesnők oratoriumát a szentélytől magas, sűrű rács választja el.

Az ablakok szines üvegen keresztül engedik be a világosságot.

A szentély ablakán az alapító hercegnő cimere van megörökítve, a templom felajánlásával.

Az alapítónő az óbudai Jó Pásztor-házat, valamint a templomot Jézus, a Jó Pásztor szentséges Szivének ajánlotta föl.

Erről tanuskodik azon gyönyörű mozaik-kép is, a mely a templom főkapuja fölött az utca felől Jézust, mint Jó Pásztort tünteti föl; nemkülönben a ház falában illesztett márványtábla, a ház fölajánlási szövegével.

***

Az óbudai ház nincs más tartományi háznak alárendelve, hanem a tartományi ház jellegével bír. Amennyiben közvetetlen összeköttetésben áll az anyaházzal, az angersivel és az 1900. év óta saját magyar noviciatussal is bir, 11 ujonccal, 6 jelölttel.

Méltó rá e ház, valamint általában a Jó Pásztor Kongregációja, hogy azt a társadalomnak nemesen gondolkodó tagjai nagyrabecsüljék és közös erővel, vállvetve több ily házat emeljenek.

A jeruzsálemi zarándokház magyarok és osztrákok részére.

A megváltónk születése, élete és halála által megszentelt helyeket a legrégibb idők óta kegyelettel keresték föl s áhítattal tisztelték a keresztények. Az egyház szabadságával a római birodalomban kezdődik a zarándokok szakadatlan sora.

Hogy a zarándokok veszélyes és fáradtságteljes utazás után, idegen földön hont és oltalmat leljenek, már szent Ilona, Konstántin császár anyja emelt Jeruzsálemben zarándokházat, ami a mohamedánok uralma alatt még szükségesebb lett.

Magyarország már kezdettől fogva összeköttetésbe lépett a Szentfölddel.

Mikor *szent István* első királyunk fölvette a keresztség szentségét, néhány német lovag útban volt Magyarországon át Jeruzsálem felé s részt vett a szertartáson. Néhány előkelő magyar hozzájuk szegődött s ezek voltak az első magyar zarándokok. Szent István, kinek jótékony jobbja a Szentföldre is kiterjedt, — újra építtette a lyddai szent György-bazilikát és kolostort s a korabeli külföldi krónikák szerint hathatósan segítette a zarándokokat — maga is zarándokházat építtetett Jeruzsálemben. A pannonhalmi bencések már ebben az időben zarándokoltak a Szentföldre. Egy *Petronilla* nevű előkelő magyar hölgy később szintén zarándokházat alapított a Szentsír tőszomszédságában. Ismeretes, hogy Tábor hegyén, Galileában, már *II. Endre* előtt, aki keresztes hadjárata miatt Hierosolymitanus melléknevet nyert, magyar szerzetesek voltak. Ezért volt e vidék 1217-ben a magyar keresztesek hadi műveleteinek központja. Későbbi időkben szintén találkozunk magyar zarándokokkal.

A viszontagságos idők azonban, fájdalom, csak emlékét kímélték meg ez intézményeknek.

Jelenleg a magyarok és osztrákok részére alapított zarándokházban lelnek szives fogadtatást a magyar zarándokok.

***

A Ferenc-rendiek, kik több századon keresztül egyedül őrizték Palesztina szent helyeit, a zarándokok fogadására is atyai gondot fordítottak s e célból már megtelepedésük óta zarándokházat emeltek Sion hegyén, amely, később másfelé áthelyezve s újabb időben kibővítve, mai napig fényesen megfelel rendeltetésének s Casa-Nova név alatt ismeretes.

A kedvezőbb közlekedési viszonyok, a törökök engedékenysége, konzulátusok fölállítása stb. mind több zarándokot vonzottak Jeruzsálembe, minek következtében a Szentföld iránt való érdeklődés növekedett s a keresztény országok hazai intézményekkel óhajtották magukat képviseltetni a szent városban. Ezt a lépést megtették Ausztria és Magyarország is, melyre következő körülmény szolgáltatott alkalmat.

Ausztriában és Magyarországon már régóta gyüjtöttek évenkint pénzt — s gyüjtenek mai napig nagypénteken — a palesztinai szent helyek föntartására. Az így befolyt összeget a Szentföld őreinek, a Ferenc-rendieknek bocsátották rendelkezésére, kiknek érdekeit Ausztria és Magyarország részére egy Bécsben székelő megbízott képviseli. Midőn 1847-ben *IX. Pius* pápa visszaállította a jeruzsá-

lemi latin patriárkátust, a Congregatio de Propaganda Fide 1851-ben a katholikus országokban a Szentföld számára gyüjtött pénzt az új patriárkátus szükségleteinek fedezésére rendelte fordíttatni. A Ferenc-rendiek bécsi megbizottjának azonban legfelsőbb helyről más utasításai voltak az Ausztriában és Magyarországban gyüjtött összeget illetőleg, minek folytán ellentétek merültek föl a jeruzsálemi patriárkátus és a Ferenc-rendiek között. Ezek az ellentétek érlelték meg a tervet, hogy Ausztria és Magyarország katholikusainak is saját intézetük legyen Jeruzsálemben, amely a nagy pénteki gyüjtésből tartatnék fönn.

DR. CSÁRSZKY ISTVÁN,
a jeruzsálemi magyar-osztrák zarándokház igazgatója.

Leginkább megfelelt egy zarándokház alapítása.

Rauscher Othmár, az akkori bécsi bíboros herceg-érsek kezébe vette az ügyet s 1855-ben 5700 frton már telket vett a zarándokháznak, 1856 december 31-én ünnepiesen letették az alapkövet. A munka a rengeteg mennyiségben fölhalmozott törmelék miatt csak nehezen haladt előre s csakhamar teljesen kiapasztotta a pénzforrást. Ezért egyszerűsíteni kellett az eredeti tervet s 1858-ban Rauscher bíboros s más nagylelkű adakozók áldozatkészségével 20.700 frtnyi költségen elkészült az épület. Az intézetet azonban a legszükségesebb fölszerelés beszerzése után csak 1863-ban lehetett átadni rendeltetésének, amely évben, március 19-én *Valerga József*, jeruzsálemi patriárka megáldotta a szent Családnak szentelt házi kápolnát s a zarándokház ünnepélyesen megnyittatott.

A JERUZSÁLEMI MAGYAR-OSZTRÁK ZARÁNDOKHÁZ.

Az osztrákok és magyarok befogadására épült zarándokház a tulajdonképeni — fallal körülvett — Jeruzsálemnek legszebb és legtágasabb épülete. A házat, amely a Via Dolorosa mellett, a Bezetha-domb tövében fekszik, kert veszi körül, melyen keresztül több lépcső vezet a bejárathoz. — A ház szükség esetén száz zarándokot szállásolhat el. A berendezés még nem tökéletes, de a hivatott körök épen most foglalkoznak ez ügygyel s tekintettel a zarándoklatok fejlődésére, a ház kiépítését s időszerű berendezését tervezik. A zarándokház a bécsi hercegérsek védelme alatt áll, ki Ausztria vagy Magyarország *világi* papságából nevezi ki az elüljárókat (igazgató és aligazgató). Minthogy a nagy-

pénteki gyüjtésekből befolyó pénzeket a Ferenc-rendiek bécsi megbizottja kezeli s ezekből a pénzekből, mint említettük, a zarándokházat is föntartják, az elüljárók a ház vezetése dolgában a nevezett megbizottnak voltak alárendelve. Mikor azonban 1892-ben meghalt *Costa Major Ferenc József*, a zarándokház igazgatója, erős véleményeltérés támadt a bécsi herceg-érsek és a Ferenc-rendiek megbizottja között ezeknek a zarándokházra vonatkozó hatásköre s nevezetesen az elüljárók kinevezése ügyében. *Gruscha József Antal* dr., a jelenlegi bécsi bíboros herceg-érsek a Congregatio de Propaganda Fide döntését kérte, amely több erre vonatkozó rendelet után 1895 január 31-én kimondotta, hogy a zarándokház a Ferenc-rendiek megbizottjának hatásköréből kivétessék s kizárólag a bécsi herceg-érseknek rendeltessék alá. A nevezett Congregatio továbbá elrendelte, hogy a nagypénteki gyüjtésből évenkint legalább 6000 frt a zarándokház föntartására fordíttassék.

Az említett megbízott helyébe egy három tagból álló *gondnokságot* nevezett ki a bécsi herceg-érsek. Ez a gondnokság kezeli a zarándokház pénzét, ellenőrzi és fölülvizsgálja a helybeli igazgatóság működését s előterjeszti a herceg-érseknek a kinevezendő elüljárókat.

Ez a zarándokház tisztán egyházi intézmény, de politikailag úgynevezett osztrák-magyar védelem alatt áll, melyet a jeruzsálemi cs. és kir. osztrák-magyar konzulátus gyakorol.

Szegény zarándokok, ha magyar vagy osztrák érvényes útlevelük s egyházi hatóságtól kiállított bizonyítványuk van, hogy *mint zarándokok* látogatják meg a Szentföldet, nyolc napi ingyen ellátásban részesülnek. Magyar és osztrák zarándokokon s katholikusokon kívül más államok *keresztény* alattvalói is fölvétetnek megfelelő föltételek alatt.

A zarándokháznak immár majdnem 40 éves multja van, amely idő alatt körülbelül 9000 zarándok fordult meg benne; nemcsak Magyarországból és Ausztriából, hanem Európának majdnem minden államából, sőt Indiából, Khinából, Japánból, Afrikából, Kanadából, az Egyesült-Államokból, Mexikóból és Braziliából. Ezek közül a magyar korona országaira több, mint ezer esik. A társadalom minden rétege volt képviselve, koronás főktől a legszegényebb zarándokig. Ő felsége *I. Ferenc József* apostoli királyunk, a fenséges uralkodócsalád több tagja, *II. Don Pedro* braziliai császár s *Teréz Krisztina* császárné szintén itt szálltak meg. Magyar előkelőségek közül ott találjuk a zarándokház könyveiben a Forgách, Szirmay, Pálffy, Zichy, Szápáry, Esterházy, Cziráky, Szentkereszty, Majláth, Batthyány főúri családok neveit.

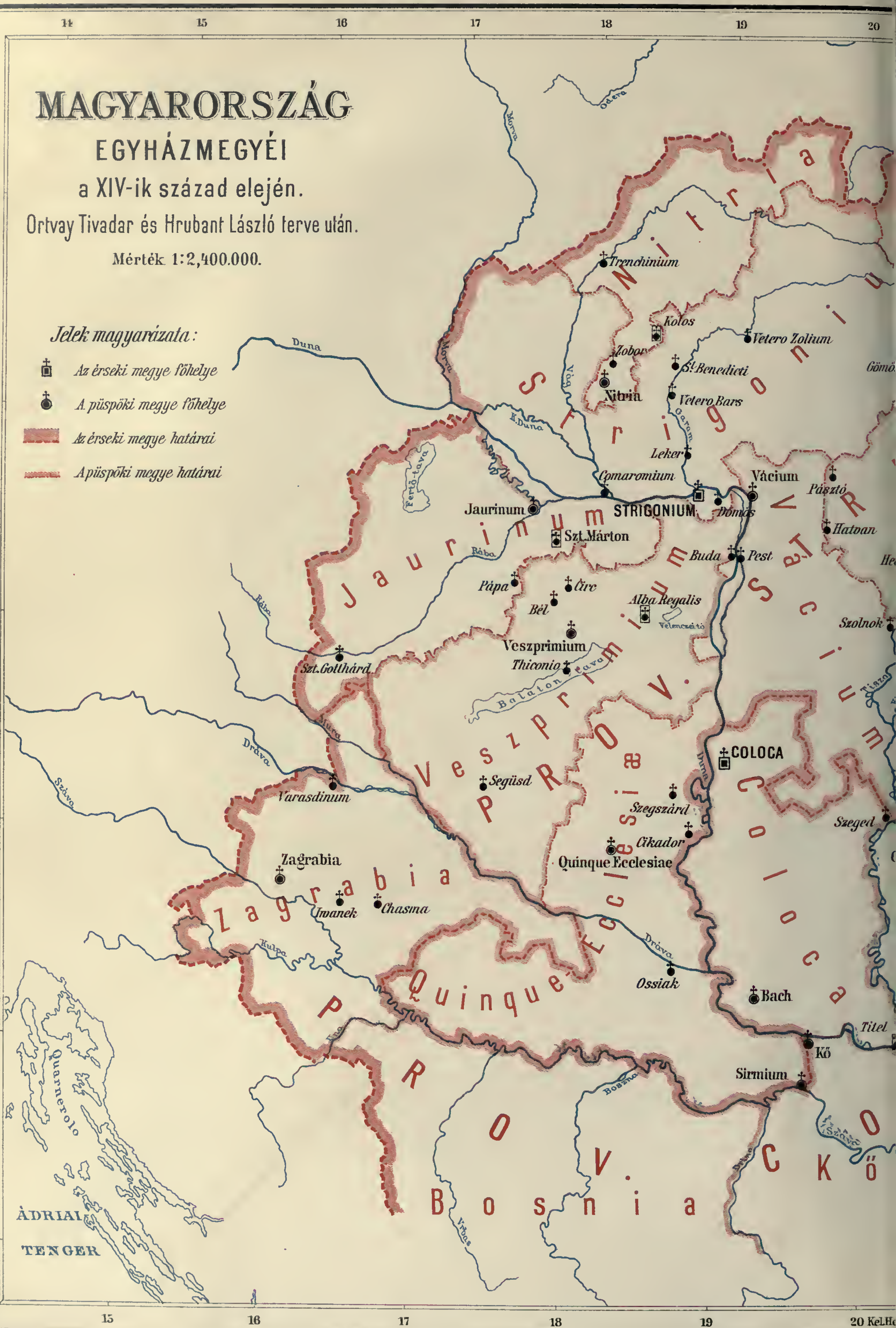
A 900 éves keresztény Magyarország tehát, melynek első királya a Szentföld jótevője volt s melynek későbbi uralkodói a «jeruzsálemi király» címét viselik, képviselve volt s van mai napig is Krisztus sírjánál, mely a keresztény tan igazságának dicsőséges záloga.

TÖRTÉNELMI BETÜRENDES NÉVMUTATÓ

AZ I. ÉS II. RÉSZHEZ.

MAGYARORSZÁG
EGYHÁZMEGYÉI
a XIV-ik század elején.
Ortvay Tivadar és Hrubant László terve után.
Mérték 1:2,400.000.
Jelek magyarázata:
Az érseki megye főhelye
A püspöki megye főhelye
Az érseki megye határai
A püspöki megye határai
Trenchinium
Kolos
Vetero Zolium
Zobor
S! Benedicti
Nitria
Vetero Bars
Leker
Comaromium
Vácium
Pásztó
Jaurinum
STRIGONIUM
Dömös
Hatvan
Szt. Márton
Buda
Pest
Pápa
Čirc
Bél
Alba Regalis
Szolnok
Veszprimium
Thiconio
Szt. Gotthárd
Balaton tava
Fertő-tava
COLOCA
Següsd
Varasdinum
Szegszárd
Szeged
Cikador
Quinque Ecclesiae
Zagrabia
Iwanek
Chasma
Ossiak
Bach
Titel
Kő
Sirmium
Quarnerolo
ÁDRIAI TENGER
Duna
K. Duna
Morva
Vág
Garam
Rába
Mura
Dráva
Száva
Kulpa
Tisza
Bosna
Vrbas
Odera
Jaurinum
Veszprimium
Zagrabia
Quinque Ecclesiae
Bosnia
Nitria
Strigonium
Vacium
Coloca
PROV. Strigonium
PROV. Coloca

21 22 23 24 25 26 27

Scepusium
Sáros
Praep. Scep.
Apáti Széplak
Jászó
Mislye
Ungvár
Novum Castrum
Lelesz
Zemplén
Latorcza
Bodrog
Hernád
Tisza
Sajó
Borsva
Szatmar
Szamos
Dunajecz
Szan
Laborcza
Dniester
Szereth
Pruth
Bisztricza
gria
Agria
Strigoniensis
Transsilvania
Crazna
Bihar
Berettyó
M.Varadinum
M. Vara-dinum
Fehér Körös
Clus
Torda Antiqua
Udvarhely
Kézd
Orod
Orod
Maros
N. Küküllő
Alba Julia
Cibinium
Praep. Cibin.
Temesvár
Temes
Hunyad
Sebus
Csanad
Olt
Zsil
Morava
Duna

49
48
47
46
45
44

Greenwich-től 21 22 23 24 25 26

Magyar Földrajzi Intézet r.t.

